

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1965

1966

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE
—
1965—1966

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1965—1966

BUDAPEST, 1967

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

BÉLLEY PÁL
HARASZTHY GYULA
KERESZTURY DEZSŐ

FELELŐS SZERKESZTŐ
DEZSÉNYI BÉLA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ
M. GÖNCZY ILONA

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS — INHALT — TABLE DES MATIÈRES

I. A könyvtár életéből

<i>Keresztury Dezső</i> : Vécsey Jenő	11
<i>Dezsényi Béla</i> : Trócsányi Zoltán nyolcvan éves	16
Az Országos Széchényi Könyvtár működése az 1965—1966. években	19
Деятельность государственной библиотеки им. Сечени в 1965—1966 году	48
Report on the activity of the National Széchényi Library in the years 1965—1966 .	51
<i>Gombocz István</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai 1963—1966	55
Foreign relations of the National Széchényi Library in the years 1963—1966	75
<i>Karácsonyi Rózsa</i> : A Könyvek Központi Katalógusának hatékonysága 1964-ben	77
Die Wirksamkeit des Gesamtkatalogs der Bücher im Jahre 1964	91
<i>Tombor Tibor</i> : A Nemzeti Könyvtár különgyűjteményei és kiállítási termei budavári új épületében	93
Special collections and showrooms of the National Library in the new building of the Palace in Buda	110

II. Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeinek anyagából

<i>Soltész Zoltánné</i> : XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi műemlékkönyvtár antikva-gyűjteményében	115
The books of 16 th century bibliophils in the ancient book collection of the historic library in Gyöngyös	148
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Beythe István énekeskönyve	149
Le livre de cantiques d'István Beythe	157
<i>Fazakas József</i> : Egykorú törvénykiadványaink 1595-től 1688-ig	158
Ungarische Gesetzesausgaben aus den Jahren 1595—1688	167
<i>Wiz Györgyné</i> : Egy XVIII. századi „Typographia privata”	168
Eine „Typographia Privata” aus dem XVIII. Jahrhundert	181
<i>Berlász Jenő</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár alapítólevele	182
Die Stiftungsurkunde der Széchényi-Nationalbibliothek	191
<i>V. Windisch Éva</i> : Versgyűjtemény Kovachich Márton György felesége emlékére	193
Eine Gedichtsammlung zum Gedächtnis der Frau Joanna Kovachich geb. Hajóssy	208
<i>Papp Ivánné</i> : Egy Ady-vezérvers története	210
Die Geschichte eines Mottogedichts von Endre Ady	213
<i>Pukánszky Kádár Jolán—Berczeliné Monori Erzsébet</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történeti Tára	214
Die Theatergeschichtliche Sammlung der Széchényi Nationalbibliothek	245
<i>Németh Antal</i> : A Nemzeti Színház iratainak sorsa	247
Die Schicksale der Akten des Nationaltheaters	254

III. A könyvtári munka elmélete és gyakorlata

<i>Babiczky Béla</i> : Az országos állományvédelmi mikrofilmzési program és Nemzeti Könyvtárunk	259
Ein Projekt zur Verfilmung ungarischer Bibliotheksbestände und die diesbezüglichen Aufgaben der Nationalbibliothek	279
<i>Németh Mária</i> : Hírlapok mikrofilmzése	281
Mikrofilmreproduktion der Zeitungen	292
<i>Farkas László</i> : Szolgálati felelősség a könyvtárban	294
Responsibility of service in the library	314
<i>Kronstein Gábor</i> : A külföldi könyvbeszerzések elemzése (1945—1966) többpéldányok, nyelv- és szakszerinti megoszlás	315
Acquisitions from abroad examined from the point of view of location, language and subject. 1945—1966	329
<i>Czetterné Kozocsa Ildikó</i> : Könyvhigiéne Olaszországban	330
Hygiène du livre en Italie	335
<i>Takács Menyhért</i> : Az ETO 05 és 07 szakjainak revíziója	336
Revision der 05 und 07 Abteilungen in der internationalen Dezimalklassifikation	341
<i>Horváth Tibor</i> : A biológia könyvtári gondozása hazánkban	342
Library services in biology	353
<i>Urbán László</i> : A kölcsönzés-nyilvántartási munkafolyamatok elemzése a közművelődési könyvtárakban	354
Eine Analyse des Zeitaufwandes, der in den allgemeinbildenden Bibliotheken zur Registratur der Buchausleihe erforderlich ist	371
<i>Nagy Károlyné</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár betűrendes szolgálati katalógusának szerkesztési szabályzata	372
The rules of alphabetical arrangement of a catalogue	385

IV. Könyvtörténet, könyvtártörténet, művelődéstörténet

<i>Borsa Gedeon</i> : Néhány bécsi ösnyomtatvány magyar vonatkozásai	389
Einige auf Ungarn bezügliche Wiegendrucke aus Wien	396
<i>Dezsényi Béla</i> : Grätzer Frauenjournal Österreichs und Hungariens Töchtern gewidmet... Egy XVIII. századi női folyóirat helye az osztrák és a magyar sajtó történetében ...	397
Grätzer-Frauenjournal, Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet... Die Bedeutung einer Frauenzeitschrift vom XVIII. Jahrhundert für die österreichische und ungarische Pressegeschichte	406
<i>Somkuti Gabriella</i> : Korszerű természettudományos irodalom Széchényi Ferenc és Teleki László könyvtárában (II)	408
Contemporary scientific literature in the libraries of Ferenc Széchényi and László Teleki (II)	428
<i>Tardy Lajos</i> : A „budai Orosz Könyvtár” és az ürömi mauzóleum orosz leírói.	429
История библиотеки русской офенской миссии, русские писатели о юремской мавзолее	444
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Adalékok Schedius Lajos és Blaschnek Sámuel Magyarország térképe kiadásának történetéhez	446
Beiträge zur Ausgabe der Ungarnkarte von Ludwig Schedius und Samuel Blaschnek	456
<i>Kis Elemérné</i> : Ivanics kölcsönkönyvtára	458
Die Leihbibliothek Ivanics	472
<i>Indali György</i> : Pest—Budai Könyvnyomdászok Önképző Egyletének könyvtári jegyzéke 1869-ből	474
Ein Bücherverzeichnis des Selbstbildungsvereins der Buchdrucker zu Pest—Buda aus dem Jahre 1869	481

<i>Kovács Zoltán</i> : Szláv nyelvű szótárírás Magyarországon a kezdettől 1945-ig	482
Славянская лексикография в венгрии от своего начала до 1945 г.	490
<i>Ferenczy Endréné</i> : A Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története (1919—1944) .	491
The history of the Reader's Service of the National Széchényi Library (1919—1945)	499
<i>Kozocsa Sándor</i> : Goncsarov Magyarországon	500
Гончаров в Венгрии	514
<i>Markovits Györgyi</i> : Munkásmozgalom és cenzúra harca a két világháború között	516
La lutte du mouvement ouvrier et de la censure entre les deux guerres mondiales	535

I
A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

Vécsey Jenő

(1909—1966)

KERESZTURY DEZSŐ

Most is gyakran látom, ahogy karsú, magas, törékeny alakja elsuhan a könyvtár valamelyik folyosóján, ahogy rámemeli tekintetét a Múzeumkertben, s arcán megvillan az a finom mosolygás, amelyben annyi fékezett rezignáció, annyi okos ironia, annyi derús élettapasztalat, gyengéd emberszeretet volt. A legrégebbek közé tartozott, akikkel együtt szolgáltam a Széchényi Könyvtárban. Mennyi közös vállalkozásban vettünk részt: ő volt a múzeum-könyvtárközi énekkar vezetője, amikor én a színigazgató, együtt festettünk plakátokat is; együtt rendeztünk kiállításokat; együtt szerkesztettünk kiadványokat, szerveztünk önállósult és nagyranőtt tárakat, osztályokat; s mennyi mindent még! A közös munkákban tanultam meg igazán nagyra becsülni széles körű érdeklődését, tájékozottságát, egyre mélyülő szakmai műveltségét, sokoldalúságát, ízlését, arányérzékét, okos bátorságát, lélekjelenlétét, igazságszeretetét és humorát: a művészt, a szakmabeli társat s az embert, akiket, ha valakiben, benne igazán nem lehetett különválasztani.

Munkásságának főidejét az Országos Széchényi Könyvtárban töltötte. Tanárként, zenekari muzsikusként, zeneszerzőként kezdte pályáját, de már fiatalon a Könyvtár dolgozója lett. 1945-ben pedig őt bízták meg a Zeneműtár vezetésével. Nem volt ez sem egyszerű, sem könnyű munka. A hagyományos szakmai zárkózottságában élő Zeneműtár az önállósuló Széchényi Könyvtárral együtt önállósult, modernizálódott; állománya igen terjedelmes, páratlanul sokrétű és kivételes értékű új gyűjteményekkel gyarapodott. A megnövekedett állományt nem csupán birtokba kellett venni, de gondoskodni kellett megfelelő elhelyezéséről, feltárásról, hozzáférhetővé tételéről is. A régi módszerek elégteleneknek bizonyultak. Vécsey Jenő egy szűkszavú, személytelen beszámolójában (*Az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményeinek fejlődése az elmúlt 15 évben. Az OSZK Évkönyve 1958.*) összefoglalta ennek a munkának — vagy inkább e munka egy részének — legfőbb adatait, lényeges mozzanatait. Nincs itt helyünk és módunk rá, hogy e beszámoló háttérét, az ott számon tartott munka életbeli körülményeit is felidéz-
zük. Pedig azokkal együtt lenne igazán teljes a kép. Közepén a fiatal osztályvezető állna, aki halk, szívós és céltudatos erővel egyszerre munkálkodott a szükséges reformok előfeltételeinek — a módszertani tervezésnek, a megfelelő raktáraknak, munkahelyeknek s a munkatársi gárdának — megteremtésén s a halaszthatatlan rutinmunkák elvégzésén. Aki csak egy kissé is emlékezik az átalakulás, újjászerveződés e homéroszi korszakára, a költözködésekre, reformkísérletekre, konferen-

ciákra, a raktárakban berendezett kutatóhelyiségekre, a katalógusok modernizálásának erőfeszítéseire s annyi mindenre még: csak az tudja igazi valóságában felmérni *Vécsey Jenő* zeneműtári munkájának jelentőségét.

Új leltározási, raktározási rendet teremtett. Kialakította, többszöri felülvizsgálás után véglegesen „megfogalmazta” a Tárat, gyűjtőkörét, ügyrendjét, feladatait; a Tár sajátos igényeihez alkalmazta a zeneművek egyetemes tizedes osztályozását, modernizálta, teljessé tette a zeneművek címléírasi szabályzatát. Az idejétmúlt katalógus helyett a modern szabályok előírásai szerint készített és tervszerű pontossággal fejlesztett modern karton-katalógust állított a kutatók rendelkezésére; s a speciális katalógusok egész sorával egészítette ki a Zeneműtárnak ezt az alapvető tájékoztatóját; elég lesz közülük itt csak a gyakran emlegetett s még többször használt ún. „szövegkezdeti” katalógust s a zenekutatás közvetlen igényeit szolgáló „gyors-katalógus”-t kiemelni.

Mindezt csak olyan valaki vihette végbe, aki nem csupán a könyvtári szakma részletkérdéseiben volt járatos, s aki gyűjteményét nem csupán a gyűjtés-megőrzés-elrendezés távlatában szemlélte. Közhely, hogy feltárni is csak az tudja igazán az „anyagot”, aki ismeri és értékeli; aki tudja ennek az anyagnak helyét a világban. *Vécsey Jenő* állandó kapcsolatban állt a nemzetközi és a hazai zenekutatás munkásaival, szervezeteivel. De emellett szenvedélyesen szerette az élő zenét is. Komponista volt; a hozzáértők szerzőként is nemzedéke legműveltebb és legfinomabb ízlésű alkotói közt tartják számon. Színes, egyszerre álmódzó és fölényesen okos, egyszerre természetrajongó és emberszerető, egyszerre áradóan érzelemgazdag és az értelem tiszta szerkezeteit kedvelő egyénisége számos figyelemre méltó zeneműben talált kifejezést. Ezekben ifjúságának impresszionista stílusát a tárgyilagos-szerkezetes modern törekvések irányában fejlesztette tovább. Mily boldogan s milyen színesen idézte fel gyermekkorai színhelyének hangulatait a Boldogkő-várának nevét viselő szimfonikus költeményben; mennyi vágy, ábránd, mennyi játékosság, mélabú, keserűség és humor villózik a nagy írószeménypéneknél, *Krúdy* Gyulának szentelt nagyzenekari szimfonikus koncertóban! A programzenei hagyományokhoz voltaképpen csak e két műve kapcsolódik; további szerzeményeit a tisztán zenei kifejezés, a klasszikus vagy a modern szerkesztésmód és a hangzásvilág jellemzi. Nagy álmát, a Mednyánszky-operát, amelyben a színek varázsát, a sivatagosodó nagyvárosi világgal szembe forduló különös lélek mélységeit szerette volna mély azonosulással zenébe foglalni, már nem tudta megvalósítani.

De ha ezt a sajátos, látomásos művészi világot nem tudta is már felidézni, ittmaradnak azok a művei, amelyekkel a könyvtárak, archívumok néma feledésből idézett új életre régi mestereket. A *Musica rinata*, az „újjáéledt zene” sorozatában, de azonkívül is közzétett kiadványai számtalan ismeretlen vagy elfelejtett remekművet tettek újra közkinccsé. Ezekben a kiadványokban főként *Joseph* és *Michael Haydn*, *G. J. Werner* és *J. G. Albrechtsberger* alkotásait emelte ki a feledésből az eredetiekhez példás hűséggel és úgy ragaszkodva, hogy a mai zenei gyakorlat számára is hozzáférhetővé tegye az új életre keltett műveket. Ezekkel a publikációkkal méltán hívta fel magára mind a hazai, mind a külföldi szakkörök figyelmét. Zeneműtárunk vezetője, aki Európa egyik legjelentősebb zenei gyűjteményévé és komoly zenetörténeti műhellyé fejlesztette a rábízott Tárat, a zenekutatási gyakorlatban is megbecsült nevet szerzett magának. Szívesen hajolt zenei romantikánk forrásai fölé is. A magyar verbunkos zene, majd *Erkel* Ferenc,

Mosonyi Mihály egészen feledésbe vagy félhomályba merült kompozíciói közül nem egy ragyogott fel újra gyengéden, nagy stílusérzékkel és hozzáértéssel végzett restaurátori munkája segítségével. Feledésbe merülő érdemes régi magyar zeneszerzők kéziratait a könyvtári hangversenyek egész során keltette újra életre s hívta fel rájuk így is a figyelmet. Az *Erkel* Ferenc műveit egybegyűjtő kritikái összkiadás számára e kiváló magyar mester több művét készítette sajtó alá: megbecsült munkása volt a nemzetközi *Haydn*-kutatásnak s nekem személyesen is nagyra becsült munkatársam a magyar zene történetét képekben felidéző kiadvány szerkesztésében. A feltárt klasszikus és romantikus művek megszólaltatásáról is gondoskodott: saját műveinek érdekében sokkal kevesebbet tett, mint azoknak a mestereknek érdekében, akiknek műveiért felelősnek érezte magát.

Személyesen nem találkozhatunk vele többé, de úgy gondolom, nemcsak én látom most is még gyakran, ahogy karesú, magas, törekeny alakja átsuhan a könyvtár valamelyik termén, raktárán, folyosóján. Akik személyesen ismerték, megőrzik mély tekintetének, könnyű mosolyának, előzékeny, férfiasan szerény mozdulatainak, vonzó egyéniségének emlékét. Akik pedig személyesen nem ismerhették, öntudatlanul az ő munkáját is folytatják; azt a munkát, amely nagyrészt könyvtárunk falai közt folyt le, s amely elválaszthatatlan része lett könyvtárunk történetének.

Vécsey Jenő életműve

Bibliográfia

A) ZENESZERZŐI ALKOTÁSOK

a) Önálló kompozíciók

Divertimento zenekarra. 1939—1940.

Intermezzo per arché. 1942.

Kele diák. Balett *Berczeli Anzelm* Károly költeményére. 1943.

Rapszódia zenekarra. 1940—1941.

Rapszódia zongorára. (A zenekari rapszódia első megfogalmazása.) 1939.

Suite. (Bagatellek.) Zenekarra. 1941.

Vonósnégyes. 1942.

Bagatellek zongorára (1—4. sz.) 1942.

Két dal alt- vagy mezzoszoprán hangra és zongorára. 1. *Panasz.* *Berczeli Anzelm* Károly verse.

— 2. *Spleen.* Charles *Baudelaire* verse, ford. *Tóth Árpád.* 1943.

Két szimfonikus tánc. (A *Kele diák* c. balett nyomán.) 1945.

Boldogkő vára. Szimfonikus költemény zenekarra. 1951.

Concertino zongorára és zenekarra. 1953—1956.

Concertino nagybőgőre és zenekarra, ill. zongorára. 1954.

Rapszódia hárfára és zenekarra. 1954.

Vonós-szeptett. 1956.

Szimfonikus concerto Krúdy Gyula emlékére, nagyzenekarra. 1958.

Praeludium, notturmo és scherzo zenekarra. (A *Boldogkő vára* c. szimfonikus költemény átdolgozása.) 1958.

Bagatellek két zongorára. 1962.

b) Átdolgozások, hangszerelések

1. Nyomtatásban megjelent művek

Erkel Ferenc: <i>Báthori Mária</i>	}	a kritikai összkiadás számára. (Előkészületben.)
Erkel Ferenc: <i>Sarolta</i>		
Erkel Ferenc: <i>Dózsa György</i> . 1—3. felv.		
Erkel Ferenc: <i>Erzsébet</i> . 2. felv.		

- Joseph Haydn: *L'infedeltà delusa*. Burletta per musica in 2 atti. Nach einem Libretto von Marco Coltellini, 1773. Hrsg. von Dénes Bartha und Jenő Vécsey. München — Duisburg 1964, Henle. (*Joseph Haydn, Werke*. Reihe XXV. Bd. 5.)
- Haydn, Joseph: *Operaáriák énekhangra és zongorára*. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratoss anyagából zongorakísérettel közread. Vécsey Jenő. (*Arie dalle opere „L'infedeltà delusa”, „Il mondo della luna”, „Le pescatrici”*.) (Baritone e Basso.) Bp. 1959, Zeneműkiadó.
- Haydn, Joseph: *Operaáriák énekhangra és zongorára*. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratoss anyagából zongorakísérettel közread. Vécsey Jenő. (*Arie dalle opere „Il mondo della luna”, „L'infedeltà delusa”*.) (Tenore.) Bp. 1959, Zeneműkiadó.
- Haydn, Joseph: *Operaáriák énekhangra és zongorára*. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratoss anyagából zongorakísérettel közread. Vécsey Jenő. (*Arie dalle opere „Le pescatrici”, „La canterina”, „L'infedeltà delusa”, „Il mondo della luna.”*) (Soprano e Mezzosoprano.) Bp. 1959, Zeneműkiadó.
- Haydn, Michael: *Concerto per il flauto traverso*. 1766. Az Országos Széchényi Könyvtár eredeti kéziratpéldánya alapján közread. Vécsey Jenő. Bp. 1959, Zeneműkiadó. (*Kispartitúrák 47.*)
- Haydn, Michael: *Concerto per il flauto traverso*. Fuvolára és zongorára, kadenciákkal közread. Vécsey Jenő. Bp. 1958, Zeneműkiadó.
- Haydn, Michael: *D-moll szimfónia*, 1784. Az Országos Széchényi Könyvtár eredeti kéziratoss alapján közread. Vécsey Jenő. Bp. 1960, Zeneműkiadó. (*Kispartitúrák 76.*)
- Haydn, Michael: *Mythologische Operette*. Az Országos Széchényi Könyvtár eredeti kéziratoss partitúrája alapján közread. Vécsey Jenő. Bp. 1964, Zeneműkiadó. (*Musica rinata 3.*)
- Werner, Gregor Joseph: *Koncertáló darabok cembalora vagy orgonára és kamarazenekarra*. Az Országos Széchényi Könyvtár eredeti kéziratoss alapján közread. Vécsey Jenő. Bp. 1964, Zeneműkiadó. (*Musica rinata 5.*)
- Werner, Gregor Joseph: *Sech Oratorien-Vorspiele*. Az Országos Széchényi Könyvtár eredeti kéziratoss alapján közread. Vécsey Jenő. Bp. 1967, Zeneműkiadó. (*Musica rinata 13.*)
- Druschetzky, Georg: *Vier Oboen-Quartette für Oboe, Violine, Viola und Violoncello*. Az Országos Széchényi Könyvtár eredeti kéziratoss alapján közread. Vécsey Jenő. Bp. Zeneműkiadó. (*Musica rinata.*) — Előkészületben.
- Vécsey Jenő—Somfai László: *Serate d'opere di Eszterháza*. Arie per canto e pianoforte con testo italiano. Da manoscritti di opere rappresentate nell'epoca di Joseph Haydn. Pubbl. da - -. Bp. 1962, Zeneműkiadó. 1. füz.: Soprano — Mezzosoprano. — 2. füz.: Tenore. — 3. füz.: Baritono — Basso.
- Paisiello, Giovanni: *Cantata comica*. (Der Schulmeister mit seinen 2 Scholaren.) Pubbl. da Zoltán Falvy. Ridotta per canto e pianoforte da Jenő Vécsey. Bp. 1965, Zeneműkiadó. (*Musica rinata 9.*)

2. A Magyar Rádió megbízására készült, kéziratban maradt művek

- Haydn, Joseph: *Aria per la Commedia marchese*. Per soprano ed orchestra. — Partitúra.
- Haydn, Joseph: *Aria dall'opera „La fedeltà premiata”, per baritono ed orchestra*. — Partitúra.
- Haydn, Joseph: *Concerto per due lire*. (Fuvolára és oboára, zenekarkísérettel.) — Partitúra.
- Haydn, Michael: *B-dúr hegedűverseny*. Szólóhegedűre és vonószenekarra. (Nagyvárad, 1760.) Átdolgozta és kadenciákkal ellátta Vécsey Jenő. — Partitúra.
- Haydn, Michael: *Andromeda és Perseus*. Ouverture. Átd. Vécsey Jenő, 1954. — Partitúra.
- Magyar táncok Haydn korából, 1—8. sz. Kamarazenekarra feld. Vécsey Jenő. — Partitúra.
- Erkel Ferenc: *Báthori Mária*. Részletek, nagyzenekari átdolgozásban, 1955. — Partitúra.

- Erkel Ferenc: Brankovics György.* Részletek, nagyzenekari átdolgozásban, 1955. — Partitúra.
Erkel Ferenc: Dózsa György. Teljes opera átdolgozása. — Partitúra.
Erkel Ferenc: István király. Operarészletek nagyzenekari átdolgozásban. — Partitúra.
Erkel Ferenc: Néptelen hősök. Opera-keresztmetszet nagyzenekari átdolgozásban. — Partitúra.
Mosonyi Mihály: Álmos. Operarészletek nagyzenekari átdolgozásban. — Partitúra.
Mosonyi Mihály: Szép Ilonka. Operarészletek nagyzenekari átdolgozásban, 1959. — Partitúra.
Doppler Ferenc: Benyowszky. Operarészletek nagyzenekari átdolgozásban. — Partitúra.
László Ferenc: Négy portrét a Magyar történelmi arcképek c. sorozatból. (1. *Vörösmarty.* — 2. *Teleki.* — 3. *Petőfi.* — 4. *Mosonyi.*) Nagyzenekarra hangszerelte *Vécsey Jenő*, 1952. — Partitúra.
 Különböző részletek *Arnold György*, *Ruzitska József*, *Bartay András*, *Császár György* operáiból, nagyzenekari hangszerelésben.
Aggházy Károly, Bertha Sándor, Fűredi Mihály, Mátray Gábor, Hubay Jenő és Nyizsnyaj Gusztáv dalainak ének-kamarazenekari átdolgozásai.
Tizenkét dal énekkarra és kamarazenekarra. Átd. *Vécsey Jenő*. (1—6. *Egressy Béni*, 7—8. *Szentirmay Elemér*, 9—10. *Simonffy Kálmán*, 11—12. *Szénfy Gusztáv*.) — Partitúra.

B) ZENEI—KÖNYVTÁRI PUBLIKÁCIÓK

- A zeneművek könyvtári címlétrása.* (Szerk.: — Sajtó alá rendezte az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya.) Bp. 1958, Felsőokt. Jegyzetell. sokszorosítása. (*Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 7.*)
Joseph Haydn művei az Országos Széchényi Könyvtár Zenei Gyűjteményében. (Szerk. és bev. *Vécsey Jenő*. Közrem. *Falvy Zoltán, Kecskeméti István* stb.) Bp. 1959, Akad. Kiadó.
Haydns Werke in der Musiksammlung der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest. (Hrsg. und Vorw. von *Jenő Vécsey*. Mitw. von *Zoltán Falvy, István Kecskeméti* etc. übers. von *Sándor Országh.*) Bp. 1959, Akad. Kiadó. (*Veröffentlichungen der Nationalbibliothek Széchényi 48.*)
Haydn compositions in the Music Collection of the National Széchényi Library, Budapest. (Ed. and intr. by *Jenő Vécsey*. Collab. *Zoltán Falvy, István Kecskeméti* etc. Trans. by *Sándor Országh.*) Bp. 1960, Akad. Kiadó. (*Publications of the National Széchényi Library 48.*)
Keresztury Dezső—Vécsey Jenő—Falvy Zoltán: A magyar zenetörténet képekonyve. Bp. 1960, Magvető, Kossuth Ny.
Az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményeinek fejlődése az elmúlt tizenöt évben. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958.* Bp. 1959, Kossuth Ny.
A Haydn (Joseph) — év élé. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* Bp. 1958, Kossuth Ny.
Haydn festivities in Hungary. = *Books from Hungary.* 1959. 1. vol. 1—2. no.
Festival Haydn en Hongrie. = *Livres de Hongrie.* 1959. 1. année. 1. no.
Haydn-Festern in Ungarn. = *Bücher aus Ungarn.* 1959. 1. Jahrg. 1—2. No.
Haydn-t ünnepeljük. = *Muzsika.* 1959, 2. évf. 10. sz.
Az Országos Széchényi Könyvtár Haydn-autográfjai. = *Haydn emlékére.* Szerk. *Szabolcsi Bence, Bartha Dénes.* Bp. 1960, Akad. Kiadó. (*Zenetudományi Tanulmányok 8.*)

Trócsányi Zoltán nyolcvan éves

DEZSÉNYI BÉLA

Személyét már a családi anamnézis is a magyar könyvtörténet tengelyébe állítja. Kisvárosi könyvkereskedő volt az édesapja — kiemelésre érdemes képviselője egy olyan típusnak, amelynek szerepét társadalmunk múltjában a kutatás alig vette észre eddig. *Trócsányi* Bertalan a felsőzempléni Gercselyen született, majd hat gimnáziumot végzett Sárospatakon, azután Putnokon lett segédtanító. Csak egy-két évig tanított, utána visszatért Patakra és beállt nyomdásztanulónak. A mesterség akkori viszonyai között latin és görög nyelvi ismeretei jó érvényesüléshez segítették. Bécsben, majd Prágában is dolgozott — szlovákul gyerekkorától fogva jól tudott —, elkerült Pestre, Nagyváradra. De látása gyengült, pályát kellett változtatnia: így nyitott végül Sárospatakon könyvkereskedést. Rákóczi városában a főgimnázium, a jogi és teológiai akadémia, a tanítóképző és a három népiskola elegendő forgalmat hozott a városka két könyv- és papírkereskedése számára. Trócsányi lett a főiskola tankönyv-kiadványainak főbizományosa, nála rendelték a református nép- és középiskolák számára a tankönyveket az egész országban, sőt, Amerikába is szállított a kivándorolt kálvinista magyaroknak énekes és imádságos könyveket. Még antikvár tevékenységet is folytatott: a környékbeli családok, parókiák padlásáról beszállított régi könyveket tőle vették a tanárok, meg maga a régi kollégium is.

Trócsányi Bertalan 1896-ban halt meg, ekkor *Trócsányi* Zoltán tízéves volt. Továbbra is ebben a könyves környezetben maradt: egyik bátyja vezette tovább az üzletet. A gimnázium után a budapesti egyetemre került, ahol a magyar nyelv és irodalom történelmi tanulmányozásába merült. Már első nagyobb dolgozatával akadémiai jutalmat nyert, és amint a doktorátust letette, az Akadémia alkalmazta. Előbb a könyvtárban dolgozott, utána a főtítkári hivatalba került. 1919-ben a Közoktatásügyi Népbiztosság megbízásából ő került az Akadémia összes hivatalai élére. Részt vett a proletárdiktatúra könyvtári mozgalmában, a *Dienes és Kóhalmi* által szervezett első könyvtáros tanfolyamnak is előadója volt. Mindezért a Horthy-korszak megfosztotta állásától, egy ideig visszatért a családi foglalkozáshoz és könyvkereskedő lett Budapesten. Azután szerkesztőségben dolgozott. 1934-ben elnöki tanácsos lett az akkor átszervezett Nemzeti Múzeumban, majd az akkor még a Nemzeti Múzeumhoz tartozó Országos Széchényi Könyvtárba került: a Hírlaptár vezetője lett, *Szinnyei* József, *Kereszty* István és *Rédey* Tivadar után negyedikként töltve be ezt a tisztséget. Hét évig állt a Hírlaptár élén; ebben az időben vált az 1929-i első vasteremépítés óta először újra válságossá ennek az

osztálynak a raktári helyzete. *Trócsányi* vezetése alatt rendezték be először a külföldi hírlapok ideiglenes külső raktárát előbb a volt Festetich-palota istálló-épületében, majd az ugyancsak az állam által megvásárolt egykori Eszterházy-palotában, ahol most a Rádió székel. *Trócsányi* volt az első, aki felismerte, hogy a Hírlaptár anyagát a kutatókhoz közelebb kell hozni: az amúgy is zsúfolt helyiségek egyikében kis, néhány személy elhelyezésére alkalmas olvasótermet rendezett be.

A rendelkezésre álló lehetőségekhez képest elkezdte szorgalmazni a periodikák történeti és bibliográfiai feldolgozását is, *Szimnyei* és *Kereszty* félbenmaradt kezdeményezéseit folytatva. Erre lehetőséget nyújtott a *Magyar Könyvszemle* is, az OSZK 1876-ban indult negyedéves folyóirata, amelynek szerkesztését a fiatal, reformokra törekvő főigazgató, *Fitz József*, *Trócsányira* bízta. A lap hét évig (1937—1944) *Trócsányi* szerkesztésében és a *Fitz* által alapított *Magyar Könyvtárosok Egyesülete* kiadásában jelent meg. Könyv- és sajtótörténeti cikkek mellett rendszeresen hozta az átmeneti fellendülésnek indult magyar könyvtártudomány első megnyilatkozásait: *Fitz József*, *Káplány Géza*, *Goriupp Alice*, *Domanovszky Ákos* cikkeit.

Trócsányi nemcsak gyűjtött, őrzött és terjesztett, hanem írt is könyveket. Mégpedig annyit, hogy ennek az ünnepi megemlékezésnek a helyét összes művei bibliográfiája egészen betöltené. Még csoportosítani is nehéz ennek a változatos érdeklődésnek maradandó termékeit, hiszen a mély alapokra építő tudós és a szépíró között néha egészen keskeny a határ.

Kétségtelenül a nyelvtudomány felé viszi érdeklődésének első iránya: egyetemi hallgató korában fő szakja a finn-ugor nyelvészet volt. Ennek emléke vogul szójegyzéke (*Nyelvtudományi Közlemények* 1909). Finnból fordított, finn műveket ismertetett, a szamojédek nyelvét és életmódját kutatta. De már ezt megelőzte *A XVI. század e-jelölései* c. értekezése, amely egy sor a magyar irodalmi nyelv és helyesírás történetével foglalkozó dolgozat kiindulópontja lett és átvezetett a nyomdászat-, majd általában a könyvtörténet területére. Ennek lett *Trócsányi* Zoltán magántanára, majd rendkívüli tanára a budapesti egyetem bölcsészkarán.

A régi irodalmat a nyelvész szemével forgatta végig. De adatait az író képzeletével is megelevenítette. Előbb egy gyűjteményt tett közzé *A régi magyar irodalom Gyöngyösig* címmel, majd népszerű stílusban, de tudományos forrásként is használható művelődéstörténeti gyűjtőkötetekbe rendezte a múlt társadalmáról megfigyelt tényeket, amelyek azután *Magyar régiségek és furcsaságok*, *Kirándulás a magyar múltba*, *A történelem árnyékában*, *A régi falu* és utoljára *Régi világ, furcsa világ* (1958) címmel jelentek meg. Ezeket ismerte *Trócsányi* munkái közül legjobban a nagyközönség.

Mindezekkel párhuzamos szálon fűződött ennek a gazdag írói pályának egy külön, a többinél nem kevésbé jelentős fonala: az orosz irodalom tanulmányozása, fordítása, kommentálása. Talán még apja szülőházáig vezethető vissza a szláv világ iránti érdeklődés, amely hamarosan az orosz irodalom gazdag világa felé vezet. *Puskint*, *Gogolt*, *Goncsarovot* kezdi fordítani, *Dosztojevszkij*-breviáriumot és életrajzot ad ki. Még nem felderített része volt az 1920-as évek rendkívül olcsón forgalomba hozott oroszból fordított kiadványainak létrejöttében. 1945-től kezdve egy sor cikke jelent meg a magyar-orosz nyelvi és irodalmi kapcsolatok történetéből. 1945 és 1952 között az egyetem bölcsészkarán az orosz nyelv és irodalom nyil-

vános rendes tanára volt. A magyar gimnáziumok első orosz szakos tanárai az ő jegyzeteiből ismerték meg a legújabb szovjet irodalomkutatás eredményeit.

Nem életrajz, csak a könyvtörténész, a könyvtáros, a könyvterjesztő és a kultúra-közvetítő *Trócsányi* ünnepi köszöntése ez az írás. Egy szinte pazarlóan termékeny élet előtt tisztelegnek tanítványai és barátai.

Az Országos Széchényi Könyvtár működése az 1965—1966. években

Könyvtárunk 1963-ban indította meg azokat a rekonstrukciós munkákat, amelyeknek célja, hogy lehetővé tegyék az új otthonnal együttjáró nagyobb feladatokra, kibővülő szerepkörre való átállást, egyúttal természetesen az átköltözés sima lebonyolítását is. Ez a rendkívüli vállalkozás jellemezte a nemzeti könyvtár állandó feladatai mellett az 1965. és 1966. éveket is. Sajnos az építkezés ütemének lelassulása s az átköltözés idejének kérdésessé válása némi bizonytalanságot eredményezett. Mégis: az 1965-ben megindított állományrevízió várakozást felülmúló sikere, az elvi síkon futó problémák tisztázódási folyamatának meggyorsulása, a feladatok és erőink reális felmérése és az ezeken alapuló, szigorú fontossági sorrendiséget alkalmazó program kidolgozása, valamint a várbeli építkezésekre vonatkozó felsőbb szintű határozatok meghozatala végre — úgy érezzük — megteremtették azokat a szubjektív és objektív feltételeket, amelyekre továbbhaladásunkat most már biztosan alapozhatjuk.

Feladataink végrehajtásához belső erőforrásaink igénybevétele mellett nagyobb arányú fejlesztésre is szükségünk van. Nehézségeink egyik forrása, hogy ez ebben a két évben (az átköltözés idejének átmeneti bizonytalansága miatt) még nem állott rendelkezésünkre. A könyvtár így az eredeti elképzelések leszűkítésére kényszerült, bár nem szívesen, de vállalnia kellett azt a megoldást, hogy a törzsállomány és az olvasószolgálat korszerű szintre való emelése mellett értékes anyagot tartalmazó különgyűjteményei csak a mai fejlettségi szinten, sőt nem egy esetben súlyos munkahátralékkal kerüljenek fel az új épületbe. E negatívummal szemben azonban egyre inkább kézzelfogható tényné és eredménnyé váltak a várbeli könyvtárral kapcsolatos olyan nagyarányú munkálatok, mint az új épület olvasótermei szabadpolcos kézikönyvtári anyagának összeállítása és az alapkatalógusok részleges rekonstrukciója. Miután a beköltözés időpontját a kormányzat 1970-re rögzítette, 1967 végén az 1967—1969. évekre részletes hároméves felkészülési tervet dolgoztunk ki; reméljük, hogy végrehajtásához meglesznek a személyi feltételek is.

1965—1966-ban a befelé forduló tevékenység mellett természetesen nem térhetett ki könyvtárunk a központi szolgáltatások megfelelő szinten való tartásának kötelezettsége elől sem, ezen a téren is, főleg bibliográfiai vonatkozásban, történt előrehaladás.

I. A GYŰJTEMÉNYEKKEL KAPCSOLATOS FELADATOK

Allománygyarapítás

Állományunk fejlődése mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben megfelelő volt és a tervezettet meghaladta. A teljes állomány mennyiségi növekedése 1966 végén 7,1 százalékos volt 1964-hez viszonyítva. Az összállományi gyarapodáson belül a könyvek gyarapodása 5,4 százalékos volt. Sajnálatos módon csökkent a vételből származó könyvek mennyisége: 1964-hez viszonyítva 1966-ban mintegy felére. E csökkenést az állományrevíziós munkában való részvétel, valamint a külföldi könyvek és folyóiratok drágulása (változatlan devizakeret mellett) eredményezte.

Kiemelt feladatként végeztük a várbeli olvasóterem kézikönyvtárai anyagának kijelölését és beszerzését. A mintegy 60 000 kötetesre tervezett kézikönyvtárak felállítása, ami szinte új könyvtár alapításával ér fel, már egymagában is hatalmas feladatot ró a könyvtárra. Ugyanakkor az antikvár piac beszűkülése és a külföldi könyvek már említett drágulása a beszerzés nehézségeit még tovább növelte. E nehézségek ellenére is a megszerzésekben csak mintegy 10 százalékos lemaradás mutatkozik. Legnagyobb előrehaladást a történettudományi szakolvasóterem és az általános olvasóterem kézikönyvtárainak kialakításánál sikerült elérni, befejezésük azonban még a következő évek feladata. Folytatódott az irodalomtudományi szakolvasóterem és a központi tájékoztatás kézikönyvtárainak kialakítása is.

Állománygyarapításunkat — ezen belül egyebek közt az új kézikönyvtárak célját — szolgálja, bár hatása csak az elkövetkező években mérhető majd le, a Vas-utcai pinceraktárban közel 14 év óta ömlesztetten tárolt másodpéldányok rendezése is. A Rákospalotán megszerzett és könyvtári célokra átalakított épület 4300 polcfolyómétere részben raktári gondjaink enyhítéséhez járult hozzá, részben befogadta a mintegy 130 000 darabot kitevő fenti állományrészeket. 1966 végéig mintegy 65 000 kötet állványra helyezése történt meg a könyvtár raktári jelzeteinek sorrendjében, a katalógusokkal való összevetés alapján.

A beszerzések közül jelentőségükben kiemelkednek a ritkaságok, pl. Bethlen Kata *Önéletírása*-nak első kiadása, a bécsi magyar emigráció „1924” c. antológiája, Goethe *Über Kunst und Alterthum* c. hatkötetes művének stuttgarti első kiadása (1816—1820), Kahána Mózes *Univerzum* (1919) c. műve, a *Nibelung-ének* egy 1821-es kiadása a közreadó ajánlásával gr. Majláth Jánosnak (*Dass ist der Nibelungeliet*. Hrsg.: Joseph v. Lassberg. Eppishausen, 1821.). A modern könyvkiadás területéről jelentősebb beszerzések a *Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia* (New York, 1964—1965.) sorozatának facsimile kiegészítései, a *New York Public Library. Dictionary catalog of the Music collection* (New York, 1964.) 20 kötete, két jelentős történeti feldolgozás (*Suomen historica*. Helsinki, 1944—1964. — *Historia de Espana*. Madrid, 1957—1965.) és Conrad Gesner *Bibliotheca universalis*ának és az *Appendix*nek facsimile kiadása (New York, 1965.).

A *Régi Nyomtatványok Tára* többek között Beniczky Péter: *Magyar rithmusok* (Lőcse, 1962.) és Jász-Berényi Pál: *Fax Nova Linguae Latinae. A New Torch to the Latine Tongue* (1664.) — *Institutionum Grammaticarum. Pars prima*. (1663.) c. műveivel gyarapodott.

A *Kézirattár* gyarapodása különösen értékes és nagyarányú volt. A megszerzett kéziratok hagyatékok, így *Perczel Mór* 48-as honvédtábornoké, *Pulszky Ferencé*, *Justh Zsigmondé*, *Csathó Kálmáné*, *Orbók Atilláé* bővelkednek az értékes levelekben és egyéb dokumentumokban. Sikerült megszerezni *Kossuth* egy autográf levelét (London, 1858.), *Zichy Mihály* kiadatlan leveleit, *Goldmark Károly* nyolc levelét, valamint *Ady* és *Léda* levelezését. A kódexek száma *Petrus Lombardus Liber Sententiarum* XVI. századi pergamenkódexszel gyarapodott. Figyelemreméltó XVI. századi magyar nyelvemlékeinknek egy újabb dokumentuma, mely egy kódexlap margóján található.

A *Hírlaptár* erőfeszítései elsősorban arra irányultak, hogy újabb beszerzések révén a legfontosabb magyar hírlapokból és képes folyóiratokból második (műzeális) sorozatot állítson fel. Ezt sikerült teljes egészében létrehozni pl. *Az Estből*, a *Vasárnapi Újságból*, az *Ország-Világból*, a *Színházi Életből*, és csaknem teljességgel a *Pesti Naplóból*, *Pesti Hírlapból* és a *Függetlenségből*. Fontos kiegészítések történtek az 1939—1950. között hivatalos lapok és a két háború közti jelentősebb folyóiratok tekintetében. Megtörténtek az első kezdeti lépések az 1945—1952 közti időszak műzeális sorozatainak felállítása terén is. A szomszéd államok, ill. más külföldi államok területéről származó hungarikák szórványszámainak gyűjtése is folytatódott.

A *Színháztörténeti Tár* 64 újabb színművel tudta kiegészíteni Vígszínházi gyűjteményét, és múlt századi felvidéki és erdélyi színlapokat vásárolt. Megemlítendő a magyar színjátszás díszlettervezését dokumentáló színpadtervek megszerzése a két háború közti, illetve az 1945 utáni időszakból. Nagy értéket képvisel egy XVIII. századi kolozsvári jezsuita iskoladráma programjának megvétele.

A *Zeneműtár* többek között *Liszt Ferenc* egy autográf partitúrájával gyarapodott. (*Hymne de l'enfant a son réveil*. 1865.)

A *Térképtár* facsimile kiadásban megvásárolta *Ptolemaeus Cosmographiájának* 1477-es bolognai első és 1482-es ulmi kiadását. Régi atlaszgyűjteménye *J. G. Doppelmayr Atlas novus coelestis* (Nürnberg, 1742.) c. művével gyarapodott.

A *Kisnyomtatványtár* a milleneumi időkben és a századfordulóról származó, ma már ritkaságszámba menő 47 grafikai plakátot szerzett be.

Könyvtárunk gyűjtőköri szabályzatának felülvizsgálása az utóbbi években időszerevé vált. Az ezzel kapcsolatos adatgyűjtést a *Gyarapítási Osztály* folyamatosan végzi. A *Hírlaptárban* már konkrét lépések történtek egyes periodikumok egy példányos gyűjtésére, ill. átmeneti tárolására és egyes, a gyűjtőkörbe nem tartozó címek kiselejtezésére.

Feldolgozó munka, katalógusok

E munkaterületen a kurrens feladatok ellátása mellett erőteljesen jelentkeztek a katalógusokkal kapcsolatos rekonstrukciós munkálatok. Míg a folyamatos feldolgozás nagyjából az előző évek szintjén mozgott (egy-két kivételtől eltekintve, pl. a *Kézirattárban* és a *Hírlaptárban*, ahol a rekatalogizálás csökkent, illetve teljesen leállt az állományrevíziós munkálatok és egyéb okok miatt), addig a rekonstrukciós feladatok végrehajtása terén jelentős előrehaladás történt. A mintegy egymillió nagyságrendű szolgálati betűrendes katalógus átszerkesztésének kb. kétharmadát sikerült már elvégezni s ugyancsak jelentős mértékben előrehaladt az olvasói betűrendes katalógus részleges rekonstrukciója is. (Prominens szerzők

és a hozzájuk kapcsolódó művek kiemelése, megfelelő választólapozása, stb.) A szakkatalógusnál megtörtént az 1800 előtt megjelent művek céduláinak kiemelése és egy külön szakkatalógusban való felállítása (kb. 50 000 cédula). A további korszakok rendkívül munkaigényes és egyre újabb kérdések elméleti kidolgozását igénylő átszerkesztése vontatottabban haladt, a teljesítések itt elmaradtak a tervezett mögött.

1966-ban megindultak a hírlaptári katalógus-rekonstrukció előmunkálatai is. Első ütemében létrehozták az időszak kiadványok számrendi, ún. revíziós-katalógusát, melynek duplikálásával a mindaddig hiányzott raktári katalógust teremtik meg, a továbbiakban pedig a katalógus-rekonstrukció munkaeszközéül szolgál.

Jelentős eseményként könyvelhető el, hogy a *Könyvfeldolgozó Osztály* megvalósította a háromszintű (teljes, egyszerűsített és csoportos) feldolgozást, s a feldolgozási futószalag átszervezésével az átfutási időt 16–18 napra csökkentette. A csoportos feldolgozásra kerülő anyagot egyesítették a *Kisnyomtatványtárral*, mely e profilváltozás következtében gyűjteményében gazdagodott, a kutatás szempontjából jelentőségében növekedett.

Sok munkát adott a könyvtár szakozóinak a FID-reformok keresztülvitele a szakozási gyakorlatban és a katalógusokban.

A *Feldolgozó Osztály* elvégezte a katalóguscédulák xerox-ofszet sokszorosítással történő előállításának vizsgálatát s egy kéthónapos próba-üzemeléssel győződött meg arról, hogy alkalmazása a könyvtár jelenlegi adottságai mellett még nem időszzerű.

A *Kézirattár* a nagyobb hagyatékok, illetve kéziratári állagok egyszerűsített és ideiglenes feldolgozásának módszerét dolgozta ki és alkalmazta sikerrel.

A *Régi Nyomtatványok Tára* elkészítette a központi ősnymtatványkatalógust (kb. 3600 címleírást), feldolgozta XVI. századi külföldi röplapgyűjteményét és megkezdte a XVI. századi külföldi művek, az ún. antiqua-gyűjtemény admatizált katalógusban való, több szempontú feltárását.

A *Térképtár* a folyamatos munkák ellátása mellett régi kéziratok térképeinek részletes annotált címleírásokban való feltárásán dolgozott.

A *Zeneműtár* elvégezte a nem-zenei hanglemezek korszerű rekatalógizálását és több nagy, zenei kéziratok hagyatékot dolgozott fel, (*Dohányi* művek, *Jemnitz* Sándor zenei kéziratai) ezenkívül folytatta a „Ms. mus. IV.” jelzetű zenei kéziratok feldolgozását.

A *Színháztörténeti Tár* országos színlapkatasztert állított fel, melyben nyilvántartásba vették, hogy az ország mely nagyobb közgyűjteményeiben találhatóak jelentősebb számban színlapok.

A *Kisnyomtatványtár* rendezte a Könyvfeldolgozó Osztálytól átvett, az 1961–1966. évekből származó mintegy 40–50 000 darab csoportos feldolgozásra kerülő nyomtatványt. Terven felül elvégezték az 1712–1807 közötti időszakból származó kisnyomtatványok rendezését is.

Raktározás, állományvédelem

1966-ban elkészült és betelepítést nyert a rákospalotai új épület 4300 polcfolyómétere. A központi épületek raktárainak zsúfoltságán azonban ez jelentős mértékben nem enyhített, mivel az eddig ömlesztetten tárolt másodpéldányok

felállítására és rendezésére kellett a hely. Mindössze 70 polcfolyóméter szabadalmi leírást, melyet eddig a könyvraktárban tároltak, sikerült átadni a Kisnyomtatványtárnak és kiszállítani Rákospalotára.

A *Kisnyomtatványtár* kiköltözése a Múzeum u. 3. sz. alatti épületből 1966 tavaszán zajlott le. A tár munkahelyeinek és raktárainak elhelyezése az új épület teljes emeleti részét igénybe vette. Az új elhelyezés a tárnak kedvezőbb munkafeltételeket és újabb raktári férőhelyet biztosított, de ugyanakkor megnehezítette a könyvtár más osztályaival való kapcsolatok tartását, lecsökkentette kutatóforgalmát és leszűkítette a vétel útján történő gyarapítás lehetőségeit.

Nagyarányú raktárrendezésekre és részleges portalanításra került sor az állományrevízióval kapcsolatban. A *Raktári Osztály* a zsúfoltság enyhítésére 50 polcfolyóméter jegyzetet a Pollack Mihály téri raktárba szállított át, hasonlóképpen a *Hírlaptár* is újabb állományrészeket volt kénytelen ugyanoda áttelepíteni. A *Hírlaptár* raktáraiban többszáz polcfolyóméter anyag áthelyezését végezték el a revízió előkészítéseként, s elkészítették a raktár pontos térképét is. A *Térképtár* közel 4000 raktári egységet rendezett át.

A könyvraktárban végleges szabályozást nyert a példánynyilvántartás új módja és az őrzjegyek új átvételi rendje. 1965-ben az *Olvasószolgálat* és a *Raktár* között új kiszolgálási rendet vezettünk be, mely a pontos elszámolás bizonylati rendszerén alapul; ez a gyakorlatban bevált s a biztonság érdekeit hatásosabban szolgálja.

A *Raktári Osztályon* működő állománymegóvó csoport tovább folytatta a helyi javítási munkákat. Ennek során 49 782 raktári egység állománymegóvó munkáját végezték el. A *Hírlaptárban* mindössze egy fő foglalkozott helyi javítással, elsősorban a mikrofilmezésre kerülő anyag előkészítésével. 1966-ban végre megindulhatott a kötetlen és eddig nyitott tékákban elhelyezett periodikák részére a zárt tékák alkalmazása. (Eddig 900 db.) Ezzel a mintegy negyvenezer egységet kitevő régi tékák lecserelése éppencsak megkezdődött.

A *Könyvkötészet* a jobb üzemszervezés következtében termelését ugrásszerűen megnövelte: míg 1964-ben 5096, addig 1965-ben 10 001, 1966-ban pedig 10 022 kötet könyv kötését végezte el. Periodika kötetből 1964-ben 4880, 1965-ben 5987, 1966-ban 5843 db kötése készült el. A mennyiségi növelés mellett most további célunk a minőségi követelmények biztosítása: 1966-ban elkészült és folyamatosan bevezetésre kerül a könyvtár új kötetési szabályzata, mely a használat és a megőrzés szempontjainak figyelembevételével írja elő a kötetési normatívákat. Sor került a *Könyvkötészet* helyiségeinek felújítására, korszerűsítésére és egy galéria ráépítésével a területet is sikerült megnövelni.

A *Restauráló Laboratórium* eredményesen végezte az értékes állományi darabok (kéziratok, kódexek, térképek, kották, régi nyomtatványok, stb.) restaurálását. 1965–66 folyamán kb. 17 000 kötet fertőtlenítését is elvégezték.

1966-ban számottevő volt a vállalati úton történő kötetés is: több mint 3000 kötet könyv és periodika kötése készült el külső kötészetben.

Mikrofilmtárunk termelése a korábbi szinthez képest (1961: 293 634 negatív filmkocka) a rekonstrukció megkezdése óta jelentős emelkedésen ment át. 1964-ben már túlhaladta az évi félmilliót, ezt a szintet azóta is tartjuk. (1965: 523 253, 1966: 567 161 □). Jelentős körülmény, hogy az idáig legnagyobb eredményt 1966-ban a tár háromnegyedévi termeléssel érte el. (A kieséseket részben a revízió, részben a laboratóriumban folyt felújítási munkálatok okozták.) Az összteljesít-

ményen belül különösen jelentős az állományvédelmi mikrofilmezés emelkedése az 1961. évi 251 000-rel szemben. 1965-ben 454 174, 1966-ban pedig 505 009 negatív mikrofilmkocka készült el. Volumenében a régi hírlapok mikrofilmezése volt a döntő, ez az állományvédelmi mikrofilmezésnek mintegy 90%-át teszi ki. Némi esés jelentkezik ezzel szemben a pozitív mikrofilmezésnél: 1964-ben 355 921, 1965-ben 330 215, 1966-ban csak 257 496 pozitív mikrofilmkocka volt a termelés.

Állományrevízió

Gondos elméleti és gyakorlati előkészítés után fogott hozzá könyvtárunk 1965-ben a vári felkészülés egyik legnehezebb munkájához: gyűjteményeink teljes számbavételéhez, a négy évre tervezett állományrevízióhoz. Bár a könyvtár életében már eddig is voltak revíziók, nyugodtan állíthatjuk, hogy ilyen részletekbe menően, ilyen pontos dokumentációval és ilyen alapossággal állományunkat még soha nem mérték fel. A gyűjtemények mennyiségi számbavétele és az eredmények rögzítése elengedhetetlen feltétele az új otthonba költözésnek: a várbeli új épületbe csak rendezett anyaggal kerülhet fel a könyvtár. A revíziót megnehezítette, hogy túlszűfolt raktárakban, a legkülönbébb kiadványfajtákon és gyakran a megfelelő pontos nyilvántartások hiányában kellett végrehajtani. A munka elvégzésénél csak saját belső erőinkre támaszkodhattunk: nagyarányú munkaerő-átelosztással, egyes munkák ideiglenes szüneteltetésével és olvasószolgálatunk hosszabb zárási idejével sikerült a szükséges munkaerőket biztosítani. Dolgozóink példás fegyelmel és a könyvtár érdekei iránt érzett felelősséggel vállalták az egészségtelen körülmények között folyó, nagy figyelmet és ugyanakkor kemény fizikai munkát is igénylő feladatot. A munka folyamán spontán kialakult versenyszellem jó légkört teremtett és mindkét évben biztosította a kitűzött feladatoknak jóval a határidő előtt való teljesítését. A revízióban részt vett „brigádok” és „revíziós párok” együttesében egymás mellett dolgoztak a könyvtár régi, tapasztalt és újabb, fiatalabb dolgozói: a könyvtár törzsgárdája a nehéz munkában forrt össze az új könyvtáros-generációval.

A revízió célja az állomány darabonkénti kézbevétele és ellenőrzése, a hiányok megállapítása, az esetleges hibák (raktári elosztás, rossz jelzeteles stb.) feltárása és kiküszöbölése, a többes példányok pontos számbavétele s mindezeknek a raktári nyilvántartásokban való rögzítése volt. Ahol a revízió megfelelő munkaeszközökkel nem rendelkezett, ott az előkészítő munkák során kellett a szükséges nyilvántartásokat is megteremtteni. Így pl. a *Hírlaptár* a revízió eredményeképpen jutott a mindeddig hiányzott raktári katalógus birtokába, a *Színháztörténeti Tár* párhuzamosan elkészítette a hiányzó katalógus-nyilvántartásokat.

Az állományrevízió első szakaszában, 1965-ben július 26-tól szeptember 30-ig, 57 munkanap felhasználásával, 62 dolgozó részvételével a *Raktári Osztályon*, a *Régi Nyomtatványok Tárában*, a *Zárolt Kiadványok Tárában* és a *Színháztörténeti Tárban* végeztek állományrevíziót. 1966-ban ugyanezen időszakban 64 dolgozó részvételével a *Raktári Osztályon*, a *Hírlaptárban*, a *Zárolt Kiadványok Tárában* és a *Mikrofilmtárban* folyt a revízió. (A *Raktári Osztályon* az ún. „müncheni” anyag revíziója a két év alatt folyamatosan történt.) Számba vettek eddig összesen könyvekből 922 221 művet, 977 207 kötetben, időszaki kiadványból 34 233 címet, 155 492 kötetben, az egyéb könyvtári anyagokkal együtt (kisnyomtatványok, szabadalmi leírások, képek, metszetek, mikrofilmek) eddig összesen 1 370 041

művet, illetve 1 544 146 raktári egységet. A revízió céljai közé tartozott a rongált raktári egységek kijelölése, ill. a legsürgősebb javítást igénylő darabok kiemelése és soronkívüli javítása. (Így a *Hírlaptárban* 41 047 kötetlen, tékázott egység mellett 12 745 kötött egységet találtak erősen rongált állapotban.)

A *Mikrofilm-tár* állományrevíziója különleges feladatot is megoldott: nemcsak a tekercesek számát ellenőrizték, hanem átvizsgálták a negatív mikrofilmállomány minőségét is. Eddig az ellenőrzött tekercesek 4,5 százalékát, 146 darabot minősítették olyannak, melyet a film állapotában bekövetkezett vegyi elváltozások miatt újra kell fényképezni. (A 146 tekeresből 50 külföldről érkezett be.)

Olvasószolgálat, tájékoztatás

Olvasótermeink az állományrevízió időszakában (mindkét évben júl. 26 — szept. 30. között, vagy kb. azonos időtartammal más hónapokban) zárva voltak, a forgalom adatai tehát csökkenést mutatnak. A csökkenés azonban nincs arányban a zárvatartási napok számával, így — elsősorban a használt egységeknél — abszolút értelemben újabb növekedés tapasztalható. Míg 1964-ben 87 570 helybenolvasó 563 473 könyvtári egységet használt, 1965-ben, illetve 1966-ban 82 256, ill. 71 598 olvasó 518 744, illetve 535 934 egységet vett kézbe.

A zárás ideje alatt is elláttuk az írásban és telefonon jelentkező tájékoztatási igényeket. (Különösen ez utóbbi tájékoztatások száma emelkedett a zárvatartás ideje alatt jelentős mértékben.) A külföldi és a különösebben fontos, illetve sürgős hazai kutatások esetében a helybeni használat lehetőségét is biztosítottuk.

Érzékenyen érintette az olvasószolgálatot, hogy az irodalomtörténeti szakolvasóteremmé átalakuló volt tudományos olvasótermet a felújítási és az átrendezési munkák miatt 1966. július 25-től kénytelenek voltunk bezárni. Pótlására az általános olvasóteremben biztosítottunk néhány tudományos kutatói helyet. Ezzel azonban tovább csökkent az egyetemi hallgatók és a könyvtár egyéb olvasói számára rendelkezésre álló helyek száma s a zsúfoltság, a ruhatári sorbanállás tovább növekedett.

Könyvtárunk használatában 1966 januárjától — elsősorban a hírlaptári erősen rongált állományi anyag védelmében — bizonyos korlátozásokat vezettünk be. E korlátozások bevezetését a *Hírlaptárban* az állomány vizsgálata és az olvasóforgalom részletes elemzése előzte meg. Ezek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a *Hírlaptár* legjobban igénybe vett anyaga éppen a régi hírlapok, használatuk nem is mindig kellően indokolt, ugyanakkor 65—70 százalékuk országos viszonylatban is egyedi példány, anyagát tekintve pedig a legrosszabb állapotban van. A használati korlátozások tehát elsősorban az 1952 előtti, még archivális sorozattal nem rendelkező hírlaptári anyagra vonatkoznak. E korlátozás alapjaként olvasóinkat újonnan kategorizáltuk, hogy a védelemre szoruló állományt csak az arra illetékes kutatók használhassák. Eredményként értékelhetjük az olvasói szint minőségbeli emelkedését, de ugyanakkor az is beigazolódott, hogy az állomány használatát (elsősorban a periodikumok terén) a fokozódó bibliográfiai tevékenység, lexikon-szerkesztés, újabb kritikai kiadások sajtó alá rendezése s általában a fellendülő társadalomtudományi kutatások következtében nehezen lehet korlátozni, sőt annak emelkedésével kell számolni. Így egyre élesebben mutatkozik az olvasószolgálatban az az ellentmondás, ami az irodalom, elsősorban a szakirodalom iránt fokozódó társadalmi igényben jelentkezik egyrészt, az anyag gyors elhasználódá-

sában és a nemzeti könyvtár megőrzési kötelezettségében fejeződik ki másrészt. Ennek az ellentmondásnak feloldására csak a könyvtári munka minden ágának összefogásával és a megfelelő anyagi eszközök biztosításával lehet — és kell is — könyvtárunknak vállalkoznia. Számos, már jelenleg is folyamatban levő munka (várbeli kézikönyvtárak, másodpéldányok, archivális periodika-sorozatok, fokozódó állományvédelem, mikrofilmzés, xerox-másolatok stb.) tanúskodik erről a tendenciáról, végső kifejlődésüket azonban — s ezzel olvasószolgálatunknak a társadalmi igényekkel való szinkronba hozását — csak a várban érhetik el.

Központi olvasószolgálatunk 1965-ben 196, 1966-ban 211 írásbeli tájékoztatást adott, s folyamatosan ellátta a szóbeli- és telefonreferenzet. Különgyűjteményeink közül a *Kézirattár*, a *Zeneműtár* és a *Régi Nyomtatványok Tára* adott jelentősebb számú tudományos tájékoztatást írásban. 1965-ben 13, 1966-ban 8 kiállítást rendeztünk. Kiemelkednek közülük *A magyar könyv húsz éve, Budapest felszabadulása*, *Vietnami szolidaritási hét c. kiállítások* és a *Goldmark Károly, Dante, Toldy Ferenc, Fazekas Mihály* emlékkiállítások. A kisebb, megemlékező jellegű kiállítások közül említésre méltók *Pollack Mihály, A. Tolsztoj, Lomonoszov, Husz János, Semmelweis, G. B. Shaw, Komját Aladár* és *Gorkij* emlékének szentelt kiállítások. 1965-ben indította el könyvtárunk a könyvművészet fokozottabb ápolásának céljával az *ex libris* kiállítások sorozatát. Eddig bemutatásra került a mai ész és lengyel *ex libris* művészet és a három hazai grafikus *Fery Antal — Ábrahám Rafael* és *Diskay Lenke* — munkássága.

Bibliográfiai munka

Könyvtárunk legfontosabb bibliográfiai szolgáltatása továbbra is a magyarországi könyvtermelés kurrens és retrospektív regisztrálása. E feladat minél tökéletesebb végrehajtását szolgálták az 1964 végén, illetve 1965 elején végrehajtott szervezeti változások, melyeknek eredményeképpen létrejött az egységes, úgy a könyv, mint a periodika feldolgozását összefogó *Bibliográfiai Osztály*. Tevékenysége az elmúlt két évben igen eredményesnek bizonyult munkáját sikerült megnyitóságában is, tartalmában is továbbfejleszteni.

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzetei félhívenként rendszeresen megjelentek. A *Magyar Könyvészet* éves kumulációi közül megjelent az 1964-es kötet, az 1965-ös kötet megjelenése nyomdai nehézségek miatt 1967-re húzódott át.

A retrospektív nemzeti bibliográfia hiányainak felszámolására indított *Magyar Könyvészet 1945—1960 c. ciklusbibliográfiának* első és második kötete is elhagyta a sajtót 1965-ben, illetve 1966-ban. (1. Általános művek. Filozófia. Vallás. Társadalomtudományok. Nyelvészet. 2. Természettudományok. Orvostudomány. Mezőgazdaság.) Nyomdába került a harmadik kötet és jelentősen előrehaladt a mutatókötet szerkesztése is.

Már folynak a két háború közti időszak, az 1921—1944-es évek könyvtermését számba vevő bibliográfia munkálatai is; ezek jelenleg az anyaggyűjtés stádiumában vannak.

Az akadémiai támogatással folyó *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473—1600* évkörét tartalmazó első kötet anyaga elkészült, a lektori vélemények alapján azonban bővítések, módosítások váltak szükségessé. Ez a kézirat anyagának alapos átdolgozását vonta maga után, ami kiadásában kb. egy éves késedelmet okoz. Eredményes volt 1966-ban a szerkesztő egyhónapos jugoszláviai útja,

mely újabb lelőhelyekkel és kiegészítésekkel gazdagította az eddig gyűjtött anyagot.

A Petrik-féle *Magyarország bibliográfiája* (1712—1860) kiegészítését, illetve új kiadásra való előkészítését könyvtárunk csak kutatónapok biztosításával tudta támogatni.

A *Kisnyomtatványtár* szerkesztésében kiadásra került a *Grafikai plakátok és metszetek* c. bibliográfia 1961—1962. évi kötete és elkészült az 1963—1964-es évek kézírata is. A *Térképtárban* a *Magyar térképek 1945—1960.* c. bibliográfia szerkesztési munkálatait folytatták.

A kurrens másodfokú bibliográfia újabb kötete *Magyar bibliográfiák bibliográfiája 1961—1964.* szintén nyomdába került, de csak 1967 elején jelent meg.

Az időszaki kiadványok feldolgozása terén jelentős lépés volt, hogy a *Magyar Folyóiratok Repertóriumát* 1965-től a *Bibliográfiai Osztály* szerkesztésében, a *Magyar Nemzeti Bibliográfiával* azonos technikával (Vary-Typer szedőgépen, xerox-ofszet eljárással) adjuk ki, félhavonkénti megjelentetéssel. A régebben nyomdai előállításban, 4—5 hónapos késéssel megjelenő kiadványt sikerült kurrensen megjelentetni s ugyanakkor költségeit is csökkenteni. Kiadtuk az 1964—1965-ös évek betűrendes mutatóit is.

A *Bibliográfiai Osztályon* egyre jobban kibontakozik a magyar vonatkozású külföldi irodalom bibliográfiai feldolgozásának előkészítése is. Eddig kb. 70 ezer tételt kitevő anyagot gyűjtöttek össze s megkezdték ennek rendezését. A gyűjtés és feldolgozás fontos munkaeszközeként a *Gyarapítási Osztály* által rendelkezésre bocsátott adatok alapján létrehoztak egy hungarika szerzői és testületi katasztert. (Kb. 7000 tétel.)

Az előző évekhez hasonlóan, továbbra is részt vett könyvtárunk több nemzetközi bibliográfiai vállalkozásban. A varsói bibliográfiai egyezmény keretében rendszeresen végeztük az érdekelt országok részére a bibliográfiai leírások készítését és jelölését, ugyanekkor partnereinktől is megkaptuk a hungarika-címleírásokat. A *Zeneműtár az Association Internationale des Bibliothèques Musicales* részére megküldte a kurrens magyar zeneművek és zenei könyvek válogatott jegyzékét és részt vett a *Répertoire International des Sources Musicales* c. nemzetközi forráskiadvány magyarországi munkálataiban.

Műemlékkönyvtárak

A keszthelyi *Helikon Könyvtár* látogatóforgalma a növekvő balatoni idegenforgalommal párhuzamosan évről évre nő s már megközelíti a 100 ezret, aminek jelentős része a nyári hónapokra esik. Ilyen tömeges forgalomra a könyvtár még az ideiglenes kisegítő személyzettel együtt sincs kellőképpen felkészülve s a színvonalas, kulturált vezetés és bemutatás biztosítása az elkövetkező években még további intézkedéseket igényel.

A zirci *Reguly Antal Könyvtár* látogatóforgalma 1965-ben 21 607 fő volt, 1966-ban háromnegyed év alatt is 20 293. Az év utolsó negyedében a könyvtárát a felfedezett fagombás fertőzés miatt be kellett zárni. A faborítású mennyezetben és a födém, ill. tetőszerkezetben megindult gombásodás miatt a veszélyeztetett könyveket preventív fertőtlenítésre Budapestre kellett szállítani. A megindult felújítási munkálatok 1967-re is áthúzódnak.

A gyöngyösi *Bajza József Könyvtár* műemléki jellegének visszaállítása érde-

kében megkezdtük a régi ferences állományból a későbbi, 1945 utáni gyarapodás leválasztását és a járási könyvtárnak, illetve a *Mátra Múzeumnak* való átadását. A könyvtár új helyiségbe való költöztetése és rendezése után újra mód nyílik a könyvtár megnyitására az idegenforgalom számára.

II. KÖNYVTÁRKÖZI SZOLGÁLTATÁSOK

Bár erőforrásaink jelentős részét a gyűjteményekkel kapcsolatos feladatok és a vári felkészülési program végrehajtása kötötte le, a lehetőségeknek megfelelően, nem csökkenő intenzitással végeztük azokat a munkákat, amelyek a könyvtárközi szolgáltatások ellátásából hárulnak könyvtárunkra.

A *Kötelepéldány Csoport*hoz érkezett kötelepéldányok mennyisége 1965-ben közel 4 százalékkal haladta meg az előző évit. Az 1966-ban beszolgáltatott mennyiség lényegében azonos szinten mozgott, illetve további növekedés csak azért nem következett be, mert a könyvtárak által kevésbé igényelt anyagból (gépkönyvek, prospektusok, műszaki leírások, stb.) a beküldendő kötelepéldányszámot hatra csökkentettük. A beszolgáltatott mennyiség 18,6 százalékát kapta könyvtárunk, (ideszámítva a külföldi cserére átvett példányokat is), más könyvtárak az anyag 72,4 százalékában részesültek, 9 százalék fölőpéldányként a Könyvelosztó útján további szétosztásra került.

A kötelepéldányszolgáltatás és a hazai könyvkiadás statisztikai adatairól külön kiadvány ad számot. A *Magyarországi könyvkiadók, nyomdák és sokszorosítók jegyzéke és kötelepéldányszolgáltatásuk* c. évente megjelenő kiadványnak 1965-ös füzete jelent meg.

A *Könyvek Központi Katalógusában* párhuzamosan folytak a kurrens és a rekonstrukciós munkák. Az előbbi keretében a katalógusokba beosztottak 357 111 cédulát. Az utóbbi keretében tovább folyt a szláv katalógus építése és megkezdték az általános katalógus 1945—1956 és az 1957 utáni sorozatának revízióval, előszerkesztéssel egybekötött összeosztását, valamint ugyanitt az anonim művek leválasztását. A tájékoztatások száma mindkét évben meghaladta a tízezret.

Továbbra is rendszeresen megjelentek a könyvek központi katalógusához kapcsolódó *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékének* havi füzetei. A két sorozatban (társadalomtudományi és természettudományi) megjelenő jegyzék 1965-ben közel 100 000, 1966-ban közel 80 000 bibliográfiai tételt regisztrált. A szerkesztés munkáját tovább javították: 1965-ben az előző évinél részletesebb tárgymutatót, a növekvő külföldi érdeklődésre való tekintettel pedig orosz és angol nyelvű mutatót is adtak. A bibliográfia belső szerkezetét több, a használatot elősegítő változtatással tökéletesítették. (Kísérleti vizsgálat folyt a jegyzék mutatójának gépi és kézi előállítására vonatkozólag.)

A *Folyóiratok Központi Katalógusának* csoportja 1966-ban újra kiadta a *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban* c. lelőhelyjegyzéket. A legutóbb kiadott 1964-es kötethez viszonyítva a címek száma ismét ezerrel nőtt. (16 000 cím és 65 000 lelőhely.) A retrospektív folyóirat lelőhelyjegyzék (KFKC) számára bejelentett címek bibliográfiai leírásai befejeződtek és tovább folytatódtak a címleírások revíziói. Az évi tájékoztatások száma kb. 12 000 volt.

A *Könyvtárközi Kölcsönzés* forgalma 1965-ben az előző évi szinten mozgott, míg 1966-ban 11%-kal emelkedett. (1965: 21 350, 1966: 23 600 kérés.) Belföldről

érkezett 1965-ben a kérések 89, 1966-ban a kérések 90%-a. 1966-ban a hazai kérések mintegy egyharmadát a különböző egyetemek és főiskolák küldték be, a műszaki könyvtári hálózathoz tartozó üzemek, vállalatok 12%-kal szerepelnek, a kutatóintézetek 10%-kal, az orvosi hálózat 9%-kal, az MTA intézetei 7%-kal. Magas a közművelődési könyvtári hálózat arányszáma: 13,4%, viszont igen alacsony a mezőgazdasági könyvtári hálózaté: 3%. A kérésekből a külföld részesedése 1965-ben mindössze 11, 1966-ban 10% volt. A legtöbbet igénylő külföldi országok között 1965-ben így alakult a rangsor: Csehszlovákia, NSZK, Franciaország, Svájc, Anglia; 1966-ban viszont: NSZK, Csehszlovákia, Franciaország, Szovjetunió, Jugoszlávia, USA. Növekedett a Romániából érkező kérések arányszáma. Az NSZK-t és Romániát kivéve, túlnyomórészt hungarika típusú anyagot kértek külföldről. A hazai kérések zöme — mint az előző években is — általában a műszaki (azon belül híradástechnikai és gyógyszeripari), az orvostudományi és a mezőgazdasági szakirodalom területén jelentkezett. A teljesítések aránya 1965-ben 93,9% volt, 1966-ban 85,1%. A megszerzések 40,5, illetve 41,1%-a a belföldi közvetítésből eredt. Külföldről négy és félszer több dokumentumot kaptunk kölcsön, mint amennyit kiküldtünk, a másolatok számában ugyanez az arány 1965-ben ötszörös, 1966-ban hatszoros volt. A reprográfia térhódítása a könyvtárközi kölcsönzésben is éreztette hatását: 1966-ban a kéréseknek már 36%-át elégíthettük ki mikrofilmen, fotokópiában vagy xerox-másolattal. Az eredetben kölcsönzött dokumentumok csökkenése és helyette a másolatok előtérbe kerülése nem növelte, sőt csökkentette a megszerzések devizaköltségeit; ennek oka elsősorban a nyugati államokban egyre elterjedtebb ingyenes xerox-másolat szolgáltatás. De csökkentette devizaköltségeinket néhány előnyös csere-megállapodás megkötése is.

Nemzetközi Csereszolgálatunk 60 ország 400 intézményével állt rendszeres kapcsolatban. A forgalomnak mintegy 30%-a a Szovjetunióra, 50%-a a többi szocialista országra és 20%-a egyéb országokra esett. A tőkés országok közül legelőkelőbb volt a forgalom az NSZK-val, az USA-val, Angliával, Finnországgal, Franciaországgal, Svédországgal, Indiával, Kanadával és Ausztráliával. Mint országos csereközpont, a külföldi csereközpontokból beérkezett anyagot 120 magyar intézménynek osztottuk szét. Tovább folyt a nemzetközi fölépéldánycseré és a hivatalos kiadványok cseréje. Utóbbi keretében elsősorban az *Országgyűlési Könyvtár* hivatalos lapjainak és parlamenti anyagának gyűjteményeit sikerült számottevően gyarapítani. A külföldről beérkező anyagnak mintegy egyharmadát tartotta meg könyvtárunk, illetve a *Könyvtártudományi és Módszertani Központ*, kétharmadát a gyűjtőkörileg illetékes más könyvtárak kapták. Saját állományunkat elsősorban a hungarika vonatkozású anyaggal gyarapítottuk eredményesen, számos esetben konkrét kérések alapján. A csereegyensúlyt sikerült megvalósítani: 1965—1966-ban kiküldtünk összesen 40 488 darabot (könyv, broszúra, folyóirat-évfolyam) és kaptunk 40 352 darabot.

Közvetlen csere-megállapodást kötött könyvtárunk még 1964-ben a magyar-jugoszláv kulturális egyezmény keretében az újvidéki *Matica Srpska* könyvtárával. 1965—1966-ban már élénk és rendszeres személy-, kiadvány- és mikrofilm-cserét bonyolítottunk le. Csehszlovák kezdeményezés alapján 1966-ban mikrofilm-csereegyezményt kötöttünk a túrócszentmártoni *Matica Slovenska* könyvtárával.

A *Könyvelőszó* csökkentett létszámmal, de nagy munkaintenzitással és jó szervezethez jutva teljesítette a ráháruló feladatokat. Kiemelt fontosságú munkája 1966-ban a Vas utcai másodpéldányok Rákospalotára való átszállítása és a ren-

dezés megkezdése volt. A fölőspéldányok gondozása terén csökkentett ütemben ugyan, de folytatták az 1701—1850 közötti kiadású külföldi könyvek feldolgozását is. A közművelődési könyvtárak fölőspéldányainak szétosztása 1966-ban megindult: elsőként könyvtárunk és az *Országos Pedagógiai Könyvtár* igényeit elégítették ki. Rendszeresen végezték a kötelespéldány-maradék szétosztását is. Az osztály kisebb létszámából, ill. másirányú feladataiból következik a szétosztásra került könyvtári egységek számának csökkenése is: 1965-ben 426 499, 1966-ban 69 616. A kiosztott anyag egy része hazai könyvtárakba, más része külföldi cserére, bel- és külföldi értékesítésre került. Bár kapacitás hiányában a fölőspéldányok átvételét korlátozni igyekeztek, 1965-ben mégis kb. 57 000, 1966-ban kb. 117 000 darab átvételére került sor.

III. A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT MŰKÖDÉSE AZ 1965—1966. ÉVEKBEN

A KMK tevékenységét könyvtárpolitikánk általános iránya, könyvtári hálózati rendszerünk, az OSZK-nak a rendszerben elfoglalt szerepe alapján úgy értékelhetjük, mint a Nemzeti Könyvtár országos feladatainak szerves részét. Elődjének, a *Módszertani osztálynak* életrehívását is ez indokolta az OSZK szervezeti keretében s ezért alkotja a KMK is — megalakulásától kezdve maig — az OSZK egyik sajátos szervezeti egységét.

Konkrét munkáját a könyvtárügy fejlesztésének általános céljai határozzák meg. A KMK-nak a könyvtárügy szakmai-módszertani irányításában elfoglalt helyzetéből következik, hogy már a Művelődésügyi Minisztérium által készített irányelvek kialakításában is részt vállal.

A tudományos és szakkönyvtárügy fejlesztésének az 5 éves tervidőszakra vonatkozó céljait, valamint a közművelődési könyvtárakra vonatkozó irányelveket a Művelődésügyi Minisztérium 1965-ben készítette el. A terv előkészítése és ennek feltételeként a tudományos tervezés módszertanának kidolgozása, a közművelődési könyvtárak tervmutatóinak kialakítása a KMK kiemelt feladatai közé tartozott. Az elmúlt két év tevékenységének központjában a tervezés mellett a könyvtáraknak a következő tervidőszakra való előkészítése állott.

Közművelődési könyvtárak

A munka régebben szinte kizárólag a közművelődési könyvtárakra irányult. Az utóbbi években egyre szélesedett és ma már átfogja az egész magyar könyvtárügyet. A közvetlenül végzett módszertani feladatok tekintetében azonban még ma is igen jelentős rész esik a közművelődési könyvtárakra. Ezen a területen az elmúlt két évben folytatott *hálózat-szervezési vizsgálódások és kutatómunka* lehetővé tette a hálózati rendszer modernebb formáinak kialakítását. Eddig ugyanis a közművelődési könyvtárak szerepének, jelentőségének megítélésében nem következett be lényeges fordulat. De nem is következhetett be, hiszen domináló kölcsönző könyvtári jellegük következtében szinte csak kötetszámban különböztek egymástól a városi és községi könyvtárak, funkcióikat tekintve alig. Nem csoda tehát, ha a közönség szemében a közművelődési könyvtárak még most sem számitanak felvilágosító, tájékoztató, a tanulást, az önképzést szolgáló vagy segítő

intézménynek. A megyei könyvtárigazgatókkal folytatott konferenciasorozatok kialakították a könyvtárak funkciórendszerét, feladatmegosztását. Ezzel együtt előtérbe kerültek a tájékoztató feladatok, a nagyobb könyvtárak helybenolvasási lehetőségeinek kifejlesztése, segédkönyvtári, ill. prézens gyűjteményeik megteremtése. Ehhez kézi, illetve segédkönyvtári mintajegyzékek sorát adta ki a KMK a különféle típusú könyvtárak részére — még a gyermekkönyvtáraknak is. A gyors ütemben fejlődő folyóiratállomány céltudatos gyarapításához mintajegyzékek készültek.

A *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* felülvizsgálatában való részvételével hozzájárult a KMK a központi könyvtár funkciórendszerének meghatározásához, a régebben uralkodó gyűjtőkori bizonytalanság megszüntetéséhez. Ami pedig a könyvtárak ezreit érinti, egyre határozottabb kép alakult ki arról, hogy az apró, kevés állományú könyvtárak nem felelnek meg a korszerű követelményeknek s a könyvtárak nagy száma helyett a sokrétű igényeket is kielégítő erősebb könyvtárá a jövő.

Az apró falvak könyvtárai éppen állományuk, illetve gyarapításuk korlátozottsága, elhelyezésük szűkös volta miatt szinte válságba kerültek. Külföldi tapasztalatok felhasználásával jelentős kutatómunkával és több megyében folytatott kísérletek alapján a falusi könyvtárak korszerűbb működési rendszerét alakítottuk ki. Eszerint több apró könyvtár körzetet alkot s a körzet központi könyvtára a hozzá tartozó községek könyvtárait fiókkönyvtárként kezeli és letéti állománnyal látja el, amelyet állandóan cserél, frissít. Az a cél, hogy a legkisebb körzeti könyvtár állománya is érje el legalább az ötezer kötetet. A *Népművelési Intézettel* együttműködve részt vett a KMK a kisebb falvakat egységes művelődési intézményként szolgáló ún. „klubkönyvtárak” kialakításában. A célok szerint a klubkönyvtárba a népművelési munkák középpontjába a könyvtár kerül s ennek érdekében az eddiginél lényegesen nagyobb alapterületet kap. Határozott törekvés volt a városi könyvtárak mellett önálló folyóirat-olvasók létesítése. Ezeknek a létrehozásához közvetlen gyakorlati segítséget is nyújtott a KMK.

Az egyre-másra épülő könyvtárak számára ugyancsak közvetlen tanácsadással nyújtott segítséget és e tekintetben szorosan együttműködött az OKDT könyvtárépítési és berendezési szakbizottságával. Kidolgozta a könyvtárépítési és telepítési irányszámokat és mutatókat. Évek óta vajdó kérdés oldódott meg az elmúlt időszakban. A százszámra nyíló könyvtárak számára nem volt eddig lehetőség korszerű könyvtári bútorokkal való központi ellátásra. A központi bútorrellátás feltétele viszont a megfelelő típusúterv. Elkészítettük a viszonyainknak megfelelő típusterveket. Egyedi darabok tervezése helyett azonban a típus-tervezésnek új, korszerű formája került alkalmazásra. Ennek lényege, hogy nem túl nagy számú azonos bútorlemből könyvtári bútorok sorozatait, ún. „bútorcsaládokat” lehet összeállítani.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel a gyermekkönyvtárügy fejlesztése terén végzett munka. A gyermekkönyvtárosok számára tartott konferenciasorozatok, bemutatók, a kialakított irányelvek korszerűsége, a gyermekkönyvtárosok lelkesedése és nem utolsósorban éppen a konferenciák következtében alakuló jó testületi szellem gyermekkönyvtárügyünket régebbi periferiális helyzetéből elmozdította. Az erőfeszítések ellenére sem sikerült viszont megteremteni a kívánatos együttműködést az iskolai könyvtárüggyel.

Bár kész eredményekkel még nem dicsekedhetünk, a Művelődési Minisztérium

kezdeményezésére, iniciatívái alapján hozzáfogott a KMK az ifjúság könyvtári foglalkoztatásának módszertani kérdéseire. A ráfordított energia elégtelensége, a társadalmunkban meglévő igények fokozódása egyelőre ellentmondásban állnak, e munka igazi kibontakozása a jövő években várható.

Az elmúlt két év a módszertani munkát néhány területen jelentős mértékben gazdagította. Új vonás, hogy a könyvtári belső munka egészét a gazdaságosság és a hatékonyság szempontjából vizsgálják. Kalkulációs számítások, hatékonysági vizsgálatok folytak megyei könyvtárakban. A racionalizálási törekvések és munkaelemzések már eddig is jelentős eredményeket hoztak a költségnormákjának egyszerűsítése, gyorsítása terén. Kutatómunka kezdődött a létszámnormák minden könyvtártípusra vonatkozó egységes rendszerének kidolgozására. E vizsgálódásokra elsősorban a járási könyvtárak egy részének fejlődésében mutatkozó stagnálás, másrészt egyes megyékben a megyei és járási könyvtárak személyi ellátottságában mutató, a járási könyvtárakra kedvezőtlen arány adott okot.

A KMK módszertani munkájából eddig szinte teljesen hiányzott a korszerű igénykutatás, olvasásvizsgálat. Ez a két év e téren is jelentős fordulatot hozott. Az olvasásvizsgálatok módszertanának kialakításával együtt „Ezer falusi lakos és a könyv” címmel megjelent az első nagyobb számú olvasásszociológiai tanulmányunk. Itt kell hangsúlyoznunk, hogy központunkban az erre fordított energia nagyon kevés. Nem áll arányban sem a szükséglettel, sem a szocialista országok módszertani központjainak — különösen Lengyelországnak — erre fordított munkájával.

Sajnálatos módon el kellett halasztani egy rendkívüli jelentőségű munkatervi feladat teljesítését, anyagi fedezet hiányában: nem kerülhetett sor az ezer bejáró munkás művelődési viszonyait feltáró könyvtár-szociológiai vizsgálatra.

Ugyancsak új munkafeladatként dolgozta ki a KMK a tárgyszókatalógus irányelveit, valamint egy kísérleti indexet. Közművelődési könyvtári gyakorlatunkban a tárgyszókatalógus szinte ismeretlen. Az eddigi kísérletek arra biztatnak, hogy ezt a katalógustípust éppen a közművelődési könyvtárakban erőteljesen fejleszteni kell.

Mind létszámban, mind a ráfordított kiadások tekintetében a közművelődési területen változatlanul a könyvtárak állományfejlesztésének irányítása teszi ki a legnagyobb méretű munkát. Az *Új Könyvek* sokezer példányos, kéthetenkénti megjelentetése jelentős segítség a könyvtáraknak. Nyomdában van a kis könyvtárak „mintakatalógusa”, az annotált törzsananyagjegyzék. Új vonása a munkának az operatív segítségnyújtás a közvetlenül felhasználható propagandaanyagok rendelkezésre bocsátása az Eseménynaptár révén.

Meg kell emlékeznünk az ajánló bibliográfiák terén végzett munkálatokról. Elkészült az ajánló bibliográfia öt éves terve, ennek nyomán egyes megyei könyvtárakban fellendült az igényes bibliográfiai tevékenység, a bibliográfiákat összehangolt terv szerint szerkesztik. A régebben megnyilvánuló bántó párhuzamosságokat sikerült kiküszöbölni, jelentősen csökkenteni a formális, kevésbé hasznos bibliográfiák megjelenését, egyben a megyei könyvtárakban készült és országos terjesztésre is alkalmas bibliográfiák központi kiadásáról is gondoskodni lehetett.

A *Tudományos és Szakkönyvtárak Módszertani Osztálya* hálózati viszonylatban ugyanolyan szerepet tölt be, mint az egyes hálózatokon belül a módszertani részlegek. Az Osztály és az egyes hálózati központok közötti viszony lényegében munkakapcsolat. Elsődleges feladata, hogy a hálózati központok koordináló és kooperáló munkáját segítse az alkalmazható módszerek és tapasztalatok elemzésével, kikísérletezésével és elterjesztésével. Valamennyi ilyenfajta tevékenysége szolgáltatásjellegű, s a tudományos és szakkönyvtárak hálózatközi együttműködésének magasintű megvalósítására és a korszerű munkamódszerek meghonosítására irányul.

Az Osztály részt vett a tudományos és szakkönyvtárügy tervcéljainak kialakításában. Összeállította a tudományos és szakkönyvtárak előtérben álló feladatait és fejlesztési problémáit, azzal a céllal, hogy munkájuk még szorosabb összhangba kerüljön a szolgáltatásokkal ellátandó tudományterületek, valamint a népgazdasági ágak soron levő és távlati feladataival.

A minisztériumi szakfelügyelet hatékonyságának elősegítése érdekében a munkatársak részt vettek a könyvtári törvény, valamint a végrehajtási utasítások felülvizsgálatára alakított munkaközösségben, a szakfelügyeleti rendszer továbbfejlesztésére vonatkozó tervek kidolgozásában.

Kiemelkedő jelentőségű volt az elmúlt időszakban a *Könyvtári Minerva 2.* kötetének megjelenése, amely a könyvtárak adatai mellett tartalmazza az országos könyvtárügyi intézmények, a könyvtári szaksajtó, a könyvkereskedelem és könyvkiadás leírását is.

A KMK nyilvántartja a könyvtárakban folyó kutatásokat, évenként egyszer összefoglaló jelentésben értékeli és az OKDT szakbizottsága elé terjeszti a jelentésre kötelezett könyvtárak kutatási jelentéseit, konzultációs lehetőséget biztosít a kutatók részére.

Felmérések és elemzések készültek egyes központi szolgáltatások fejlesztése és hatékonyságuk előmozdítása céljából. (Pl. a *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke* továbbfejlesztése stb.)

A gazdaságosság és a hatékonyság vizsgálata a tudományos és szakkönyvtárak területén is a munka súlypontos része volt. A tárgyból irodalmi szemle készült, ami jelentős segítséget nyújt a könyvtáraknak, hogy kipróbált módszerek alapján elemezhesék tevékenységük gazdaságosságát, hatékonyságát. Ugyanennek a kérdésnek a részeként vizsgálódás indult arról a problémáról, hogy a tudományos és szakkönyvtári munka melyik területén alakíthatók és alkalmazhatók irányszámok, normák.

A KMK a tudományos és szakkönyvtárak, tájékoztató intézetekkel folytatott széles körű tárgyalások alapján kidolgozta a tudományos és szakkönyvtárak statisztikai beszámolási rendszerének tervezetét.

A tudomány és a termelés szakirodalmi ellátásának továbbfejlesztése érdekében folynak a gyűjtőkori rendezési munkálatok. A gyűjtőkori együttműködés felmérése a tudományos és szakkönyvtárakban minden területen befejeződött. A gyűjtőkori rendezés célja, hogy az együttműködés eredményeként meglegyen az országos információs rendszer zavartalan működéséhez szükséges szakirodalom, a megfelelő helyen és időben.

A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya az utóbbi évek gyakorlata

alapján a tudományos és szakkönyvtárak évi jelentésének keretében e könyvtárak egy-egy súlyponti feladatáról kért tájékoztatást, így 1966-ban a könyvtárakban folyó visszakereső szakirodalmi tevékenységről. A KMK kidolgozta a jelentés részletes szempontjait s feldolgozás után a beérkezett válaszokat a könyvtáraknak megküldte.

A tudományos és szakkönyvtárak 1964. végén megrendezett módszertani tanácskozásán megalakult e könyvtárak *Módszertani Munkabizottsága*, amelynek programjáról és működéséről az osztály gondoskodik. A *Munkabizottság* kezdeményezésére és támogatásával elkészült a *A módszertani szolgáltatások a tudományos és szakkönyvtári hálózatokban* c. kiadvány, amely meghatározza e szolgáltatásokat és elemzi alkalmazási lehetőségeiket.

Évenként meghirdeti az osztály és a *Munkabizottság* közös tapasztalatsere akcióját, amelyre számos használható munkamódszert küldenek be a könyvtárosok.

Az osztály egyik súlyponti feladatának tartja a könyvtárak műszaki fejlesztésének előmozdítását. Az előtérben álló feladatok meghatározása érdekében *Gépesítési Munkabizottságot* alakított a kérdéssel foglalkozó szakemberek bevonásával.

A *Munkabizottság* kidolgozza a műszaki fejlesztés országos irányelveit és távlati tervét, segítséget nyújt a könyvtárak műszaki fejlesztéséhez és *Könyvtár-gépesítési Füzetek* címmel kiadványsorozatot is indított.

Az osztály már az 1966. év elejétől fogva foglalkozik az új gazdasági irányítást szolgáló információs rendszer kialakításával. Evégből az ez irányú külföldi törekvések számbavétele mellett a hazai megoldások kidolgozásához is készített anyagot.

Könyvtárosképzés, továbbképzés

Az 1957 óta folyó, középszintű könyvtárosi munkákra képezítő szakoktatásban 1965-től kezdődően jelentős változás következett be. Miután a szombathelyi és debreceni tanítóképzőkben 1963-ban indult népművelő-könyvtáros nappali és levelező tagozata teljesen kiépült, a közművelődési könyvtárosok szaktanfolyami képzése megszűnt.

Ezzel a változtatással egyidejűleg lehetőség nyílt arra, hogy a tudományos és szakkönyvtárak középkádereinek képzésében — a továbbra is fennmaradó szaktanfolyami formában — négyirányú szakosítást vezessünk be, a társadalomtudományi, orvosi, műszaki illetve mezőgazdasági szakterületek speciális igényeinek megfelelően. 1966. szeptemberében a Művelődésügyi Minisztérium által jóváhagyott új tantervek és programok alapján, a mezőgazdasági szakterületek kivételével, megindultak a szakkönyvtárosokat képző két és féléves szaktanfolyamok 3 tankönyvtárban, összesen 220 beiratkozott hallgatóval.

1965—1966 évben a könyvtárosképző szaktanfolyamokon a Budapesten és vidéken működő 9 tankönyvtárban összesen 433 hallgató szerezte meg szakképesítését.

Az alapfokú képzés mindkét évben a terveknek megfelelően történt. Az osztály az alapfokú vizsgákhoz egységes tankönyvet adott ki és részt vett a műszaki, valamint az orvosi könyvtárosok számára megjelent alapfokú tankönyvek előkészítésében. Az előírt alapfokú vizsgát az elmúlt két évben 1518 könyvtáros tette le (tanácsi 527, szakszervezeti 866, a tudományos és szakkönyvtárak területén 125 fő).

1964-ben vezettük be a könyvtárosok szakmai továbbképzésének jelenleg is érvényes rendszerét, amely szerint a hálózatokban folyó továbbképzést az illetékes hálózati központok szervezik, a központi tanfolyamokat és konferenciákat pedig a KMK szervezi a Művelődési Minisztérium által évenként jóváhagyott programok alapján.

1965—66 években összesen 22 központi konferenciát, illetve tanfolyamot tartottunk a tudományos és szakkönyvtárak, valamint a megyei könyvtárak igazgatói, továbbá beosztott munkatársak részére (olvasószolgálat, tájékoztató munka, feldolgozó munka stb. területeken dolgozók), együttvéve hozzávetőlegesen 1200 résztvevővel.

A tiszteletdíjas tanácsi és társadalmi munkás szakszervezeti könyvtárosok számára évente — a Minisztérium előzetes jóváhagyásával — négy témát dolgozott ki a KMK központilag s ezek alapján a hálózati központok szervezik meg a továbbképző konferenciákat. 1965—66-években hozzávetőleg 2400 könyvtáros vett részt ebben a továbbképzésben.

1965-ben indította el a Művelődésügyi Minisztérium a főhivatású közművelődési könyvtárosok és népművelők közös országos ideológiai-művelődéspolitikai továbbképzését. Negyedévenként három fokozatban (központi, táj-, illetve megyei szinten) dolgozzák fel az egyes témákat 2 napos konferenciákon. Az elméleti témákat közösen, a megfelelő módszertani vonatkozásokat pedig külön csoportokban tárgyalják meg a könyvtárosok, illetve a népművelők. Az *Oktatási Osztály* dolgozza ki a könyvtáros konferenciák részére a módszertani útmutatókat s gondoskodik a konferenciavezetők kiválasztásáról és felkészítéséről.

Végül említésre méltó még, hogy 1966 végén az ország valamennyi főhivatású könyvtárosára kiterjedő statisztikai felmérést indított el az *Oktatási Osztály*, amelynek célja a könyvtárosok iskolai végzettségének, könyvtárosi és egyéb szakképzettségének, illetve továbbtanulásának, idegen nyelvtudásának a könyvtárakban folyó tudományos kutatómunkának adatszerű feltárása és elemzése. A munka befejezése 1967 őszére várható.

Tájékoztató Osztály

A *Tájékoztató Osztály* fő feladata az, hogy a nemzetközi viszonylatban is gazdag *Könyvtártudományi Szakkönyvtár* anyagát tervszerűen gyarapítsa, sokrétűen feltárja, hogy kielégíthesse a könyvtárak, dokumentációs intézmények és azok dolgozóinak szakirodalmi szükségleteit. Bekapcsolódik a könyvtártudományi és tájékoztatótudományi szakirodalom feltárásának nemzetközi együttműködési akcióiba — különösen a szocialista országok viszonylatában.

Az elmúlt két év során az osztály arra törekedett, hogy a könyvtártudományi tájékoztatás széles alapokon nyugvó olyan rendszerét alakítsa ki, amely összhangban van a magyarországi és a szocialista országok hasonló intézményeinek tevékenységével és számításba veszi a tőkés országok könyvtártudományi és tájékoztatótudományi intézményeinek dokumentációs tevékenységét is.

Az európai szocialista országok budapesti nemzetközi tanácskozásán hozott ajánlások alapján 1965 januárjával — a kidolgozott tájékoztató rendszer első láncszemeként — megindította a KMK a *Gyorstájékoztató a Magyar Könyvtártudományi Szakirodalomról* című tájékoztató szolgáltatásokat. Több hálózati központ (OMKDK, OMgKDK, néhány megyei könyvtár) a gyorstájékoztatókat mintegy

„előregyártott” szakirodalmi információs elemeket felhasználják saját céljaiknak megfelelő szakirodalmi kartotékok és egyéb tájékoztatási anyagok készítéséhez. — A tájékoztatási munka új rendszerének egyik fontos része a könyvtártudományi referátumok gyűjteménye, amely a *Könyvtártudományi Szakkönyvtár* anyagának értékét egymértékben növeli.

A fentiekén kívül az osztály gondozásában jelenik meg a *Könyvtári Figyelő* és — alkalomszerűen — egy-egy kérdéssel kapcsolatos irodalom bibliográfiája, szemléje.

IV. VEZETÉS, GAZDÁLKODÁS

A főigazgató mellett működő vezetői kollégium a könyvtár fontosabb kérdéseit folyamatosan megtárgyalta és meghozta határozatait. 1965-ben a kollégium 5 rendes és 7 kibővített, 1966-ban 6 rendes és 3 kibővített ülést tartott. Mindkét évben napirenden szerepelt a könyvtár éves beszámoló jelentése és munkaterve, megvitatásra kerültek a tudományos és szakkönyvtárügy fejlesztésének főbb célkitűzései a harmadik ötéves terv időszakában s ezen belül a könyvtár főbb feladatai. A további fontosabb témák a következők voltak: a könyvtár új szervezeti és működési szabályzata, a hírlaptári anyag használata és mikrofilmzésének problémái, az állományrevízió, az állományvédelem és a könyvtárközi központi szolgáltatások továbbfejlesztésének kérdései, valamint könyvtárunk 1967—1969-es vári felkészülési programja.

Könyvtárunk főigazgatója, dr. *Jóború* Magda 1966 augusztusától Párizsban hazánk Unesco képviselőjét látja el. Távollétében két éves időtartamra dr. *Sebestyén* Géza helyettes főigazgató kapott megbízást az intézet vezetésére.

A munkamódszerek korszerűsítésére indított osztály-felülvizsgálatok során 1965-ben a *Mikrofilmtárban* és a *Könyvtárközi Kölcsönzésen* folytattunk le elemző jellegű vizsgálatot.

1966 végén a könyvtárnak — a KMK nélkül — 308 főfoglalkozású, 14 időszak- és 62 részfoglalkozású dolgozója volt. Tudományos kutatói munkaidő-kedvezményben részesült 1965-ben 42, 1966-ban 40 dolgozónk.

Középfokú szakképzettségű munkaerő-szükségletünket a KMK keretében szervezett könyvtárosképző szaktanfolyam útján biztosítottuk. 1966-ban 16 fő nyerte el képesítését, ugyanebben az évben újabb 11 fővel indítottunk tanfolyamot.

A gazdálkodás mindkét évben a takarékosági szempontok messzemenő figyelembevételével folyt. Sikerteljesen továbbra is biztosítani a zökkenőmentes gazdálkodást és megszilárdítani a terv- és pénzügyi fegyelmet. Könyvtárunk 1965-ben 17 milliós, 1966-ban 17 800 000 forintos költségvetési keret felett rendelkezett. Ebből állománygyarapításra 1 351 000, ill. 1 145 000 forintot fordítottunk.

A *Gazdasági Hivatalban* a gondnokságon belül műszaki csoportot létesítettünk 1965 folyamán. Az átszervezést az új épületek létesítése és a műszaki problémák megnövekedése tette szükségessé.

1966 folyamán főhatóságunk megbízásából revíziós vizsgálat folyt könyvtárunkban, mely a várbeli felkészülés szakaszában problémáink tisztázásához nyújtott segítséget.

A beruházások közül legjelentősebb a könyvtár rákospalotai új, négyszintes vasraktárnak elkészülése. A belső munkálatokat teljes egészében házi kezelésben végeztük s ezáltal jelentős megtakarítást értünk el. 1966 folyamán kiköltözött ide

a Kisnyomtatványtár, kiszállították a Vas utcai pinceraktárban tárolt másodpéldányokat és a *Térképtár* állományának egy részét. Felújítást végeztek a Múzeum u. 3. sz. alatti épületben a *Kisnyomtatványtár* volt helyiségeiben, ahová a *Bibliográfiai Osztály* egy része települt át a Pollack Mihály tér 10. sz. alatti épületből (itt átmenetileg a díszterem adott otthont neki). Felújították és galéria ráépítésével kibővítették a *Könyvkötészet és a Sokszorosító Üzem* Guszev u. 1. sz. alatti helyiségeit. Ezzel egyidejűleg átszervezés is történt, a két üzemet összevonták. A tervezett magasabb teljesítményt változatlan létszám mellett a jobb munkaszervezéssel sikerült elérni. Még ezt megelőzően, 1965-ben sokszorosító üzemünk gépeinek egy részét és a személyzet 65%-át az újonnan alakult *Népművelési Propaganda Irodának* kellett átadnunk.

Várbeli új épületünk tervezési és kivitelezési munkálatai tovább folytak. A kivitelezés során 1965-ben 9,2, 1966-ban 8 millió forint értékű munkát végeztek el. Az épület durva szerkezeti szempontból 90 százalékban elkészült. Mind építészeti, mind belsőépítészeti vonatkozásban elkészültek a kiviteli részlettervek és megtörtént a már korábban elkészített kiviteli tervek komplex egyeztetése építészeti, belsőépítészeti és épületgépészeti vonatkozásban. Könyvtárunk rendszeresen ellenőrizte a kivitelezés munkáját és a tervezéshez konzultációs segítséget nyújtott. Munkatársunk mint szaktanácsadó még számos hazai könyvtári létesítmény tervezési programjának előkészítésében is részt vett és a tervek kidolgozásánál konzultánsként közreműködött.

Könyvtárunk dolgozói közül többen részesültek kitüntetésben. A *Munka Érdemrend* ezüst fokozatát kapták *Hámori Béla* és dr. *Pajkossy György* főosztályvezetők, a *Szocialista Kultúráért* kitüntetést *Bóday Pál* osztályvezető, *Hoffer Rezsóné* főkönyvtáros, *Komjáthy Miklósné* osztályvezetőhelyettes, *Mérey Róbertné* osztályvezetőhelyettes, *Sebestyén Gáborné* gazdasági csoportvezető, *Slachta Erzsébet* főkönyvtáros, dr. *Ürögdy Györgyné* főkönyvtáros és *V. Windisch Éva* tudományos munkatárs, *Kiváló Dolgozó* kitüntetést jelvényt kapott *Bószé József* raktárkezelő, *Kerekes Lóriné* előadó, *Magyar Istvánné* raktárkezelő, *Markos Béláné* könyvtáros, *Miniszteri dicséret oklevélben* részesült *Bán Tiborné* főkönyvtáros, *Bayer Lászlóné* csoportvezető, *Friedmann Zsigmondné* könyvtáros, *Pusztai Jánosné* tudományos munkatárs és *Radnai Márta* főkönyvtáros.

T Á B L Á Z A T O K

1. táblázat

Az állomány 1966. december 31-én

	1965. évi gyarapodás	1966. évi gyarapodás	Állomány 1966. dec. 31-én
Könyv (kötet)	47 964	41 655	1 736 694
Időszaki kiadvány (évfolyam)	5 441	5 104	188 379
Kézirat (darab)	16 129	13 362	405 820
Zenemű (darab)	3 538	4 114	75 616
Térkép (darab)	6 722	6 808	104 350
Kisnyomtatvány (darab)	63 678	82 507	2 194 399
Egyéb dokumentum (darab)	7 468	5 736	222 949
Dia- és mikrofilm (mű)	5 315	12 753	45 036
Összesen:	156 255	172 039	4 973 243

	1965. évi fogyatéék	1966. évi fogyatéék	Fogyatéék összesen
Könyv (kötet)	254	653	907
Kézirat (darab)	4	—	4
Csoportos feldolgozású anyagból (kny. brosúra)	2 319	5 690	8 009
Ua. a Kisnyomtatványtárnál az 1961— 1964., 1966. évi anyagnál		2 161	2 161
Kisnyomtatvány (darab)	12 000	18 399	30 399
Egyéb (hanglemez)	—	1	1
Összesen:	14 577	26 904	41 481

Megjegyzések:

A gyarapodás adataiban nem szerepel a műemlékkönyvtárak, 1966-tól pedig a KMK könyvtártudományi szak-könyvtárának gyarapodása.

A dia- és mikrofilmeknél 1963-tól számolási egységül a művek (címléirási egységek) szolgálnak.

Az 1965—1966. évi fogyatékat a jelenlegi statisztikai adatszolgáltatási gyakorlatunkból következően csak utólag — az 1965. és 1966. évet illetően 1967. dec. 31-én — hozzuk levonásba az összesített állományból.

A gyarapodás megoszlása a beszerzés módja szerint

	Vétel		Ajándék		Csere		Kötelespéldány		Saját előállítás		ÖSSZESEN	
	1965	1966	1965	1966	1965	1966	1965	1966	1965	1966	1965	1966
Könyv (kötet)	8 201	5 162	2 425	2 094	5 855	2 948	31 352	31 309	131	142	47 964	41 655
Időszaki kiadvány (évfolyam)	1 612	1 388	452	382	348	434	3 018	2 900	11	—	5 441	5 104
Kézirat (darab)	10 092	8 756	5 437	4 583	1	—			599	23	16 129	13 362
Zenemű (darab)	272	213	1 581	2 024	79	25	1 600	1 852	6	—	3 538	4 114
Térkép (darab)	69	161	4 936	4 944	31	9	1 686	1 694			6 722	6 808
Kisnyomtatvány (darab)	221	12 926	444	333	4	61	63 009	69 187			63 678	82 507
Szabadalmi leírás (darab)							911	1 370			911	1 370
Szabvány (darab)							1 309	1 223			1 309	1 223
Hanglezár, hang- szalag (darab)	55	115	6	8	15	—	175	244			251	367
Kép, metszet (db)	1 049	1 151	147	20			779	1 108			1 975	2 279
Egyéb dokumentum (darab)	444	188	96	198			2 462	111	20		3 022	497
Oktató diafilm (címl. egység)							65	143			65	143
Mikrofilm (neg. és poz.) címl. egység	48	22	30	47	1 207	12 224			3 965	317	5 250	12 610
Összesen:	22 063	30 082	15 554	14 633	7 540	15 701	106 366	111 141	4 732	482	156 255	172 039

Megjegyzések:

Nem szerepel a táblázatban a műemlékkönyvtárak, 1966-tól pedig a KMK könyvtártudományi szakkönyvtárának gyarapodása.

Az „Ajándék” címszó egyesíti az ajándék, állami juttatás és a raktárrendezés címen való gyarapodást.

Nem szerepelnek a táblázatban az időszaki kiadványoknál a szórványszámok. Ezek mennyisége 1965-ben 2420, 1966-ban 2026 darab.

A modern könyvgyűjtemény gyarapodásának megoszlása, tartalom szerint

ETO szakok	Kötelesepéldányok		Egyéb gyarapodás		Összesen	
	1965	1966	1965	1966	1965	1966
01/02	1 030	1 055	768	568	1 798	1 623
0	383	373	1 272	934	1 655	1 307
1	339	415	221	114	560	529
2	85	141	193	143	278	284
3K	78	97	225	187	303	284
39	162	220	296	196	458	416
3	4 429	3 624	1 351	1 446	5 780	5 070
4	845	893	594	473	1 439	1 366
5	3 195	3 101	301	188	3 496	3 289
61	4 464	4 334	145	43	4 609	4 377
63	1 342	1 546	56	45	1 398	1 591
6	8 021	8 186	192	267	8 213	8 453
7	1 659	1 924	1 100	683	2 759	2 607
8.0	668	655	1 303	1 003	1 971	1 658
8	3 250	3 200	2 409	1 968	5 659	5 168
91	624	661	218	188	842	849
93/97	777	884	2 248	1 497	3 025	2 381
1850 előttiak	—	—	332	326	332	326
Összesen:	31 351	31 309	13 224	10 269	44 575	41 578

4. táblázat

A modern könyvgyűjtemény gyarapodásának megoszlása, a könyvek megjelenési helye szerint*

Megjelenési hely	Összesen		Ebből magyar nyelven	
	1965	1966	1965	1966
EURÓPA				
Magyarország	38 394	36 796	33 708	32 505
Anglia	326	180	7	28
Ausztria	209	188	19	44
Benelux államok	147	131	1	7
Bulgária	157	87	—	3
Csehszlovákia	724	663	96	159
Franciaország	242	221	7	8
Jugoszlávia	505	443	72	90
Lengyelország	305	140	19	—
Németország 1945-ig	211	176	6	5
NDK	290	101	4	4
NSZK	445	276	15	37
Olaszország	143	117	4	5
Pireneusi félsziget	25	44	2	4
Románia	565	509	248	184
Skandináv államok	158	289	2	2
Svájc	111	55	5	2
Szovjetunió	876	808	22	15
Egyéb európai államok	141	21	—	—
ÁZSIA				
Izrael	29	13	8	11
Kína	5	8	—	—
Egyéb ázsiai államok	35	21	2	1
AFRIKA	11	8	—	—
AMERIKA				
Amerikai Egyesült Államok ..	445	217	34	37
Kanada	24	23	9	11
Egyéb amerikai államok	45	35	15	6
AUSZTRÁLIA	8	8	2	2
Összesen:	44 575	41 578	34 307	33 163

* A táblázatban kötetszámok szerepelnek.

A Magyarországon 1965—1966-ban megjelent — a modern könyvgyűjtemény gyarapodása során kötelespéldányként beérkezett könyvek, nyelvek szerinti megoszlásban

	1965. évi gyarapodás	1966. évi gyarapodás
1. Magyar nyelvű kiadványok	27 088	27 239
2. Idegen nyelvű kiadványok:		
angol	1 809	1 712
arab	1	—
cseh	1	27
dán	1	—
eszperantó	7	22
finn	—	1
flamand	1	—
francia	358	352
görög	1	1
holland	1	3
japán	—	1
latin	3	3
lengyel	17	21
német	1 299	1 180
olasz	15	17
orosz	516	497
román	16	11
spanyol	98	33
svéd	2	1
szlovák	19	13
szerb-horvát	12	43
török	1	—
összesen:	4 178	3 938
3. Több nyelvű kiadványok	86	132
Mindössze	31 352	31 309

6. táblázat

Az időszaki kiadványok gyarapodásának megoszlása, megjelenési helyük szerint

Megjelenési hely	Összesen		A külföldön megjelentekből hungarika	
	1965	1966	1965	1966
<i>Kurrens évfolyamok:</i>				
Magyarországon	3 304	3 136		
<i>Külföldön:</i>				
Szovjetunió	72	74	12	8
Szocialista országok	296	298	78	90
Egyéb országok	366	301	90	23
Külföldi összesen	734	673	180	121
Összesen:	4 038	3 809		
<i>Inkurrens évfolyamok:</i>				
Magyarországon	1 193	1 013		
<i>Külföldön:</i>				
Szovjetunió	12	1	8	1
Szocialista országok	21	34	—	6
Egyéb országok	177	247	22	75
Külföldi összesen	210	282	30	82
Összesen:	1 403	1 295		
Mindössze:	5 441	5 104	210	203

A külföldről beérkezett időszaki kiadványokból 1965-ben 22,2 százalék, 1966-ban 21,3 százalék volt hungarika.

A mikrofilmek gyarapodásának megoszlása

	Mű		Mikrofilmkocka	
	1965. évi gyarapodás	1966. évi gyarapodás	1965. évi gyarapodás	1966. évi gyarapodás
<i>Negatív mikrofilmek:</i>				
FM1 — kéziratok	122	66	31 976	21 529
FM2 — régi és ritka nyomtatványok	530	245	22 571	17 433
FM3 — hírlapok és folyóiratok	39	29	414 137	476 200
FM4 — zeneművek	44	2	2 581	161
FM5* — térképek				
FM6 — színházi nyomtatványok	2 604	12 197	16 885	12 446
FM7 — modern nyomtatványok	46	47	7 875	3 558
FM8 — kisnyomtatvány	1 225	—	2 451	—
FM1—FM8 Összesen:	4 610	12 586	498 476	531 327
<i>Pozitív mikrofilmek:</i>				
FM1 — kéziratok	9	—	3 581	—
FM2 — régi és ritka nyomtatványok	21	3	5 616	686
FM3 — hírlapok és folyóiratok	24	11	299 502	191 598
FM4 — zeneművek	6	—	1 554	—
FM5 — térképek				
FM6 — színházi nyomtatványok	576	—	5 576	—
FM7 — modern nyomtatványok	4	10	843	4 566
FM8 — kisnyomtatvány				
FM1—FM8 Összesen:	640	24	316 672	196 850
Negatív és pozitív mikrofilm összesen:	5 250	12 610	815 148	728 177

* 1965-től az FM5 (térkép, plakát) állományi főcsoport szétbontást nyert FM5 (térkép) és FM8 (kisnyomtatvány) főcsoportokra.

a) Címleírás	Teljes értékű feldolgozás		Egyszerűsített feldolgozás		Kiegészítő hozzáírás	
	1965	1966	1965	1966	1965	1966
Könyvfeldolgozó Osztály:						
kötvelepledányok ¹	7 789	7 617	5 052	6 800		
egyéb ²	8 521	9 368				
folytatásos művek					2 200	1 791
Bibliográfiai Osztály:						
MFR			16 085	14 001		
Hírlaptár ³	6 320	778			5 382	5 785*
Kézirattár:						
kurrens	2 518	4 103	1 552	1 255		
rekatalogizálás	1 890	500				
Régi Nyomtatványok Tára:						
antikva és RMK	2 163	3 000				
16. századi külf. röplap	817	400				
Színháztörténeti Tár	2 023	3 000	1 504	1 520		
Térképtár	1 200	1 200				
Zeneműtár	6 060	3 240	837	780		
Kisnyomtatványtár:						
kisnyomtatványok ⁴	2 630	1 810				
csoportos feldolgozású anyag			6 306	5 720		
Mikrofilmtár	328	126			957	1 049
Címleírás összesen:	42 259	35 142	31 336	30 076	8 539	8 625

Hozzáfűzések:

* Ezen kívül még 2026 szórványszám.

(¹) Analízisekkel, melyek szakozásra nem kerülnek, revíziójuk a Bibliográfiai Osztályon történik.

(²) Vétel, csere, ajándék stb. útján beérkező könyvek.

(³) A teljes értékű feldolgozásnál a szakozást, beszámozást és az utalók készítését is beszámítva; a kiegészítő hozzáírásoknál kötetzeti egység kollacionálással együtt számítva.

(⁴) A grafikai plakátok rövid annotációval készülnek.

[8. táblázat folytatása]

b) Szakozás	Teljes értékű feldolgozás		Egyszerűsített feldolgozás	
	1965	1966	1965	1966
Könyvfeldolgozó Osztály:				
köteless példányok ¹	5 797	6 009		
egyéb ²	7 750	9 771		
Bibliográfiai Osztály:				
MFR			16 085	14 001
Színháztörténeti Tár			3 459	126
Térképtár	1 200	1 128		
Zeneműtár	4 127	3 240	759	520
Kisnyomtatványtár:				
— kisnyomtatványok			42 461	28 413
csoportos feldolgozású anyag				11 720*
Szakozás összesen:	18 874	20 148	62 764	54 780

Hozzáfűzések:

* A kurrens anyagon (5720 db) kívül feldolgoztak az 1961—1964-es ömlesztett anyagból 6000 db-ot.

(1) és (2) azonos a címléírásnál levő hozzáfűzéssel.

9. táblázat

A gyűjtemények használata

a) Helyben olvasás	1965	1966
Beiratkozott olvasók száma	11 131	9 761
Az év folyamán kiadott napi olvasójegyek száma	3 427	2 566

b) Olvasótermek forgalma	Olvasók száma		Használt egységek száma	
	1965	1966	1965	1966
Könyvek:				
Általános olvasóterem	43 439	38 645	120 188	126 908
Tudományos olvasóterem	4 003	1 642	15 728	6 653
Időszaki kiadványok:				
Hírlaptár	26 122	24 622	82 817	85 890
Különgyűjtemények:				
Kézirattár	1 352	1 266	19 197	25 425
Kisnyomtatványtár	367	200	147 829	99 446
Mikrofilmtár	1 354	288*	3 733	456*
Régi Nyomtatványok Tára	994	871	5 824	4 202
Színháztörténeti Tár	759	750	83 408	141 614
Térképtár	574	637	12 633	25 191
Zárolt Kiadványok Tára	1 047	884	7 947	5 464
Zeneműtár	2 245	1 793	19 446	14 685
Összesen:	82 256	71 598	518 744	535 394

* Július 25-től szeptember 30-ig és október 15-től december 31-ig szünetelt.

c) Helyben olvasók megoszlása a nagyobb olvasótermekben		Központi olvasóterem	Hírlaptár olvasóterem	Összesen
		szám/százalék	szám/százalék	szám/százalék
Kutatók	1965	8 906/18,8	12 820/49,1	21 726/29,5
	1966	7 062/17,5	11 771/47,8	18 833/29,1
Egyetemi hallgatók	1965	26 898/56,7	6 486/24,8	33 384/45,4
	1966	24 059/59,7	7 053/28,6	31 112/47,9
Egyéb olvasók	1965	11 638/24,5	6 816/26,1	18 454/25,1
	1966	9 166/22,8	5 798/23,6	14 964/23,0
Összesen	1965	47 442	26 122	73 564
	1966	40 287	24 622	64 909

Деятельность Государственной библиотеки им. Сечени в 1965—1966 гг.

В 1965 и 1966 годах деятельность национальной библиотеки продолжала иметь двойной характер, выразившийся в осуществлении повседневных задач и параллельно с этим в продолжении работы реконструкции в большом масштабе. Поскольку библиотека через несколько лет переселится в более крупное здание, позволяющее соединять разбросанные склады в различных зданиях, повышать и поднимать на современный уровень обслуживание читателей, подготовительные работы концентрируются на три основных задачи: ревизия фондов, реконструкция каталогов и составление подсобных библиотек большого масштаба для организуемых специальных читальных залов. Во всех выдвинутых важных областях удалось достичь значительного прогресса и параллельно с этим обеспечить осуществление повседневных задач. В некоторых областях — а в первую очередь в области библиографической работы и охраны фондов — наблюдается увеличение и в количественном отношении.

Комплектование фондов

На комплектование фондов за последние два года расходовали 2,5 миллиона форинтов из имеющейся суммы. Помимо комплектования путем покупок большую роль играл материал, поступивший путем обязательных экземпляров и международного книгообмена. По сравнению с фондом 1964 года к концу 1966 года количественное увеличение полного фонда было 7,1%. Из специальных коллекций особенно возрос фонд Отдела рукописей значительными и ценными, относящимися к Венгрии материалами (письма Лайоша Кошшута и Эндре Ади и т. д.) и Отдела периодики, который приобрел сверх имеющихся уже музейных экземпляров новые серии некоторых венгерских газет и журналов. Значительного прогресса достигли и в подборе и приобретении планируемых на 60 000 томов подсобных библиотек с свободным доступом для новых читальных залов.

Обработка и каталоги

Продолжались работы по реконструкции в основных каталогах библиотеки (алфавитный и систематический). В ходе этого постепенно приближается к завершению удвоение алфавитного каталога а в отношении систематических каталогов временно пришлось сузить перестройку на специальные группы общественных наук. В этой области большие труды были связаны с учетом новейших изменений УДК. В обработке удалось осуществлять обработку на трех ступенях (полная, упрощенная и групповая) и время обработки свести на 16—18 дней.

Хранение, охрана фондов

Катастрофические размеры нехватки помещений временно уменьшались построением и наполнением нового дополнительного хранилища с общей длиной полка в 4300 метров. Безопасности хранилищ и усиленному контролю обращения способствуют новые эффективные мероприятия.

В 1965 г. началась ревизия всего фонда, насчитывающего 4,5 милл. библиотечных единиц. Эта огромная работа означает взятие в руки каждого тома, их контроль на основе топографического дневника и точную запись результатов ревизии. Библиотека проводит эту работу, — требующую основательной теоретической подготовки и большого штата работников — в разделении на 4 года по двухмесячным периодам, посредством временного перераспределения собственных источников рабочей силы. Целью ревизии является точное измерение фондов и пробелов, устранение эвентуальных, обнаруженных в порядке хранилищ недостатков и выделение участков фонда, надлежащих срочному ремонту. Дальнейшей целью является коррекция небольших расхождений между фондом и каталогами. До настоящего времени завершена ревизия 1,5 милл. библиотечных единиц.

В деле охраны фондов значительным достижением можно считать повышение мощности по переплетению книг и съемке микрофильмов.

Количество переплетенных в 1966 г. книг 2 раза больше чем в 1964 г. и сделана съемка микрофильмов почти в два раза больше чем в 1961 г. (всего 567 161 микрофильмовых кадров). Однако, по сравнению с имеющимися повреждениями фондов даже этими результатами не обеспечена максимальная, соответствующая архивальным обязанностям библиотеки охрана фондов.

Обслуживание читателей, справочно-библиографическая работа

Хотя читальные залы библиотеки тесны по сравнению с современными требованиями и иногда дошли до насыщенности, все же наблюдается и в этом области постепенное развитие. Для того, чтобы лучше соответствовать требованиям научного исследования в отношении использования материалов специальных коллекций — в первую очередь старых газет — были установлены требования определенного уровня.

Справочно-библиографический отдел проводил — и в устной и в письменной форме — значительную деятельность как внутри страны, так и для заграницы. Особое внимание уделяли информации иностранных исследователей, пользующихся все в большом числе нашей библиотекой и оказанию библиографических справок.

За последние 2 года организовали 21 выставок. В результате все больше возрастающего иностранного туризма растет число посетителей, в первую очередь туристов в провинциальных библиотеках — исторических памятниках. Число посетителей Библиотеки Хеликон в г. Кестхей насчитывает примерно 100 000 чел. в год.

Библиографическая работа

Важнейшим библиографическим обслуживанием нашей библиотеки является текущий и ретроспективный учет венгерской печатной продукции. В рамках этого каждые два недели регулярно выпускали Венгерскую национальную библиографию и Реперторию венгерских периодических изданий. Был опубликован сводный том на 1964 г. Венгерской национальной библиографии и первые два тома ретроспективной циклической библиографии «Magyar Könyvészet 1945—1960» (с тех пор уже вышел 4. том и 3. том находится в печати, происходит также составление указательного тома). В промежутке времени начались подготовительные работы к учету венгерской книжной продукции за 1921—1944 гг. Вскоре готовый к печати первый том «Старой Венгерской Библиотеки», охватывающий период 1473—1600. Среди специальных библиографий заслуживает внимания библиография графических плакат и гравюр за 1961—1962 гг.

Библиотека принимает участие в разных иностранных библиографических начинаниях, так напр. в работах «Association Internationale des Bibliothèques Musicales» и «Répertoire International des Sources Musicales».

Центральные (междубиблиотечные) обслуживания

В 1965—1966 гг. в библиотеку поступило 1,8 милл. обязательных экземпляров (книги, журналы, мелкопечатные материалы, грампластины вместе); 18,6% этого сохраняет Библиотека им. Сечени, остальное было распределено среди венгерских библиотек. Отдел международного книгообмена поддерживал связь с 400 учреждениями 60 стран. В рамках этого приблизительно 40 000 томов книг и номеров периодических изданий было выслано за границу и столько же получено взамен. Поступивший в рамках обмена материал был распределен среди 120 венгерских учреждений.

Центральный каталог книг и периодических изданий вел учет новых иностранных поступлений в отечественные библиотеки. Регулярно, ежемесячно выпускали в двух отраслях (естествознание и обществоведение) «Сводный бюллетень иностранных книг, поступивших в библиотеки Венгрии» и список «Текущие иностранные периодики в библиотеках Венгрии 1966», указывающий 65 000 местонахождение 16 000 названий.

Междубиблиотечный абонемент принимал более чем 20 000 запросов в год. Приблизительно 10% этих запросов поступил из заграницы. В 1965 году удовлетворили 93,9%, в 1966 году 85,1% поступивших запросов. 36% запросов удовлетворили посредством копий (микрофильм, размножение).

Отдел распределения книг занимается принятием, обработкой и направлением национализированных книг, и за последнее время и излишнего материала отечественных библиотек. Хотя из-за других, предстоящих библиотеке важных задач Отдел временно был отодвинут на задний план и может работать только в сниженном темпе, все таки за последние 2 года распределил среди разных библиотек, передал для международного книгообмена, для отечественной и заграничной продажи почти 500 000 библиотечных единиц. В то же время принимал от венгерских библиотек 174 000 дублетных экземпляров.

Деятельность Центра библиотековедения и методической работы за 1965—1966 гг.

Деятельность Центра библиотековедения и методической работы составляет органическую часть общегосударственных задач национальной библиотеки. В основе его деятельности лежали общие цели развития венгерского библиотечного дела и за прошедшие два года, и поэтому Центр принял участие в работе Министерства просвещения по оформлению пятилетнего плана и библиотечных директив. Для того, чтобы создать предпосылки для этой работы, Центр разработал методику научного перспективного планирования, определил самые важные показатели планирования, обрисовал неотложные задачи и проблемы, связанные с развитием библиотечного дела.

Работа Центра охватывает библиотечное дело в целом; он координирует, оценивает исследовательскую работу в области библиотековедения и предоставляет исследователям возможность на консультацию.

Оформляя и с руководителями касающихся сетей обсуждал систему функций массовых библиотек и на основании этого запланировал новые формы сетевой системы, в первую очередь более современную систему работы сельских библиотек, создал нормы библиотечного строительства, а также принципы и условия работы т. н. клубных библиотек, служащих единими культурными учреждениями маленьких сел. Выдвинулись на передний план работы по оформлению коллекций, служащих более требовательным формам обслуживания (в первую очередь чтению на месте), по возрастающему комплектованию фонда периодических изданий при помощи типовых списков, содействие созданию самостоятельных читальных залов для периодики. Сдвинулся с периферического состояния дело библиотечного обслуживания детей, приступили к развитию самостоятельного библиотечного обслуживания подростков.

В интересах дальнейшего усовершенствования обслуживания и обеспечения специальной литературой центральное место в работе научных и специальных библиотек занял вопрос об урегулировании профиля библиотек, а в массовых библиотеках особенное внимание уделялось активному управлению комплектованием фондов, в первую очередь при помощи текущей библиографии (Новые книги).

Исследование экономичности и эффективности представлял собой одну из самых важных частей работы и в научных и в массовых библиотеках. Для научных и специальных библиотек был подготовлен литературный обзор, и этому способствовало исследовательская работа, относящаяся к оформлению норм по штате, а также разработка системы единой библиотечной статистики.

Развернулась специфическая по своему характеру методическая работа с научными и специальными библиотеками: управление осуществляется не путем непосредственного вмешательства, а содействием Методической рабочей комиссии, создавшейся из членов методических отделов сетевых центров, осуществлением более интенсивного сотрудничества, обменом опыта. Были установлены также другие рабочие комиссии, как напр. рабочая комиссия по библиографии, комиссия по механизации, служащая техническому развитию библиотек, и т. п.

Изменилась деятельность в области подготовки и переподготовки. В педагогических институтах гг. Дебрецен и Сомбатхей был установлен просветительно-библиотечный факультет и вследствие этого в Центре библиотековедения и методической работы прекратилась подготовка просветительных библиотекарей на средней степени. За это была организована подготовка библиотекарей научных и специальных библиотек по 4 отраслям (обществоведение, медицина, техника, сельское хозяйство). Дело переподготовки осталось в сетях. Центр библиотековедения и методической работы устраивает в первую очередь центральные конференции и выполняет библиотечные задачи организуемой Министерством просвещения для библиотекарей и просветителей общегосударственной переподготовки в области идеологии и политики образования.

Справочно-документационная работа Центра библиотековедения и методической работы значительно содействует исследованиям в области библиотековедения. Справочный отдел создал систему библиотековедческой информации на широких началах, сочетающейся деятельностью соответствующих отечественных и зарубежных социалистических учреждений. Центр начал издавать документационные публикации «Gyorstájékoztató a magyar könyvtártudományi szakirodalomról» (Экспрес-информация о венгерской специальной литературе) и «Gyorstájékoztató a külföldi könyvtártudományi irodalomról» (Экспрес информация о зарубежной специальной литературе). Он также регулярно подготавливает к печати «Könyvtári Figyelő», являющийся обзором библиотековедческой литературы.

Управление

Действующая при главном директору коллегия регулярно обсуждал важнейшие, предстоящие библиотеке задачи и принял соответствующие решения. Управление систематически проверяло исполнение решений и планов, кроме этого принимал участие в разработке планов, в координировании деятельности разных отделов, в поддержании отечественных и зарубежных отношений библиотеки и в проведении административных дел. Значительной задачей являлась разработка трехлетней программы библиотеки, касающейся пока не совершаемые, связанные с переселением библиотеки в новое здание задачи.

Хозяйственное управление располагало в 1965 году бюджетом в 17 милл. а в 1966 году 17,8 милл. форинтов. Сверх функциональных расходов значительные суммы были затрачены на возобновление и постройку нового хранилища.

Работа по постройке нового здания библиотеки в бывшей королевской крепости проводилась по планам. Имея в виду основные структурные работы, постройка до 90% может быть считана завершенной. По отношению планов внутреннего оформления здания архитектурам была оказана значительная помощь.

Report on the activity of the National Széchényi Library in the years 1965—1966

The National Library performed also in 1965—1966 a dual task consisting partly of its daily activity, partly of the large scale reconstruction work launched in 1963. In the forthcoming years the library moves into a new and large building where there will be a possibility to unite its stocks so far scattered about in different buildings, and to modernize and intensify its readers' service. Consequently three major zeals should be observed: revision of the holdings, reorganization of the catalogues and compilation of reference libraries to be set up in the special reading rooms. A rapid progress was made in all these three fields of first importance and at the same time the daily tasks have also been done. In the field of bibliography and preservation of the stocks, improvement can be observed.

Acquisition

A sum of 2,5 million Forints was spent on acquiring new units during the two years mentioned. Besides commercial purchases the copyright copies and the material from the International Exchange Service are rather important sources of acquisition. By the end of 1966 the quantitative increase of the total stock surpassed by 7,1% that of 1964. Numerous and precious material of Hungarian concern has enriched the holdings of the Manuscript Collection

(letters of Lajos Kossuth, Endre Ady, etc.) and the Periodicals Department succeeded in acquiring series of old Hungarian newspapers and periodicals in addition to the museum copies already in its possession. The selection and purchase of the works to be added to the open shelf reference libraries planned to hold 60,000 volumes in the new reading rooms advanced also at a very good pace.

Cataloguing and processing works

The reorganization of the library's basic catalogues (subject catalogue and alphabetical one) has been going on. The duplication of the alphabetical service catalogue will soon be finished, the reorganization of the subject catalogue had to be, however, restricted for the time being to the subjects of the social sciences. In this scope the constant observance of the latest changes in the UDC system required also accurate work.

In the processing system a three-stage working method could be realized (total, simplified and by groups) and the time of processing reduced to 16—18 days.

Storage and preservation of stocks

The extreme want of storage space was temporarily bridged by a new supplementary stock of 4,300 shelf running metres. New and efficient orders provide for the security of the stocks and the control of the circulation.

It was in 1965 that the total stock revision of the 4,5 million volume holdings was begun. This work means the handling of every unit, their control on basis of the shelf list and precise written reports on the results of the revision. This work requiring a thorough theoretical preparation and numerous staff will be carried out in four years (yearly in two months periods) and by the temporary regrouping of the collaborators of the library. The revision strives for the precise appraisal of the holdings, for the establishment of the lacks, elimination of the mistakes eventually found in the storing system and the indication of the parts where urgent reparation is needed. A further aim is to eliminate the deviations between the actual stock holdings and the catalogues. So far nearly 1,5 million library units have been revised.

The increase of efficiency in the bindary work and microfilming has greatly contributed to the preservation of the stock.

In 1966 we have had to bind twice as many books as in 1964 and twice as many microfilm reels were prepared as in 1961 (567,161 slides). Considering, however, the damages in the holdings, even these precautions are not enough to fulfill the archival duty of the library.

Information and Readers' Service

Although the reading rooms of the library may be small for the present needs and in certain periods the space has been fully utilized, a little improvement can be observed. In the field of the special collections, first of all the old periodicals, a permission to consult the material has been allotted only in case of a scientific degree and all these for improving the facilities for research work.

The Information Service renders reference service in oral and written form to requests arriving both from Hungary and abroad. Special attention is paid to the adequate information and bibliographical help of the foreign researchers working in an ever increasing number in our library.

In the two years past 21 exhibitions were organized. Due to the growing tourism, our museum libraries in the country are visited by more and more people, first of all by tourists. The number of visitors in the Helikon Library, Keszthely amounts to 100,000 people.

Bibliographical work

The bibliographical work of the library includes the current and retrospective registration of the Hungarian book and periodical production. The *Hungarian National Bibliography* and *Repertory of the Hungarian Periodicals* are the fortnightly published products of this work. The cumulation covering the year 1964 and vols. 1—2 of the retrospective bibliographical

series *Magyar Könyvészet 1945—1960* were published. (Vol. 4. has already appeared, Vol. 3. is under press and the index is being compiled.) Simultaneously preparations have begun to the bibliographical compilation of the Hungarian book production in 1921—1944. The first volume of *Régi Magyar Könyvtár* (Old Hungarian Library) covering the years 1473—1600 will be soon ready for press. As for the special bibliographies, those of the graphical posters and engravings for 1961—62 are important to be mentioned here. Our library contributes to the bibliographical work of several foreign associations, such as the Association Internationale des Bibliothèques Musicales and Répertoire International des Sources Musicales.

Central and inter-library services

In 1965—66 the Copyright Deposit Division received 1,8 million items (books, periodicals, small prints, music records), the 18.6% of these was taken into the library's collection, the rest was distributed among other Hungarian libraries.

The International Exchange Service maintains regular exchange relations with 410 institutions of 58 countries; it forwarded 40 000 items (books, periodical numbers) to foreign countries, in exchange for which approx. the same quantity arrived from abroad. The material received this way was distributed among 120 Hungarian institutions.

The Union Catalogue of foreign books and periodicals has been registering the foreign accessions of the Hungarian libraries. They have issued the important monthly „Accession list of Foreign Publication in Hungary” (in the field of the social and natural sciences) and published the list of „Current Foreign Periodicals in the Hungarian Libraries 1966” indicating 65,000 locations of approx. 16,000 periodicals.

The Inter-library Loan Service received yearly more than 20,000 requests, 10% of which arrived from abroad. In 1965 93.9% and in 1966 85,1% of them could be satisfactorily fulfilled. 36% of the requests was met with reproductions of the original items, such as xerox copies, microfilms.

The Book Distributing Division receives, processes and distributes the duplicate copies of the Hungarian libraries as well as the books gone over to the possession of the state. Though temporarily the work of the Division has slowed and the tasks could be done only at a reduced pace, the Division distributed in the last two years nearly half a million items among different libraries, presented for international exchange purposes and for home and foreign purchase. During the same period 174,000 duplicate copies were taken over from Hungarian libraries.

The activity of the Centre of Library Science and Methodology in 1965—66

The Centre of Library Science and Methodology plays an integral part in the National Library's activity. Its work was determined also in the last two years by the general aims of the Hungarian libraries, the institution vividly participated in working out the plans and principles concerning library science for the 5 years to come. As a preparation the collaborators of the institution worked out the methods of scientific long term planning, determined the most important factors of planning, the urgent tasks and problems of development in the field of librarianship.

The institution co-ordinates and appraises the research work and gives opportunity to the researchers for consultations.

The functions of the public libraries have been discussed and laid down with the help of the leaders of the networks. Conditions of modernization, the principles of library building, operation of the so called club libraries forming unified educational centres in smaller villages have been put down. The collections for reading on the spot which fulfill demands of higher level, the additions of sample indexes to the periodical collection and the formation of separate reading rooms for periodicals are now in the limelight. In the field of the children's library a considerable progress can be observed, the development of the special library service to the grown up youth has also been commenced.

In the interest of the smooth supply with special literature, work has been focussed on the establishment of the field of collection in the scientific and special libraries. As for the public libraries the main task has been the active direction of the accessions first of all on the basis of the bibliography *Új Könyvek*. (New Books)

Economy and efficiency were the main points of the work both in the special and in the public libraries. A special review appeared for the scientific and special libraries and there

was an investigation of the number of staff. An unified method of library statistics was worked out.

The work of the scientific and special libraries has taken a particular character: Direction is exercised by the Methodological Working Committee formed from the members of the methodological sections of the network centres. The exchange of experiences serves a closer co-operation.

Other working committees have also been formed: technical committees for the development of libraries, bibliographical committees, etc.

The character of the training and special training has also changed. In Debrecen and Szombathely in the teachers' training colleges educational library schools were set up, that is why the intermediate public librarian training in the Centre of Library Science and Methodology has ceased. Instead of it there is a specialized training for scientific and special librarians with four branches: social and medical sciences, technical and agricultural. The extension training remains the task of the networks, whereas the Centre for Library Science and Methodology organizes conferences and acts as a centre for extension training in ideology and cultural policy for librarians and adult educators all over the country, organized by the Ministry of Education.

The research work in librarianship is greatly supported by the documentational activity of the Centre for Library Science and Methodology and by its Bulletin. A wide-range system of information in library science has been developed by the Department of Information which co-ordinates its activity with those of the similar institutions in Hungary and abroad. The "Express Information of Hungarian and Foreign Literature on Library Science and Documentation" has been launched. The library science journal "Könyvtári Figyelő" (Library Review) have been published also by this institution.

Administration

The administrative body acting next to the director has regularly discussed the tasks to be complied with and has passed its resolutions. The Department of Administration has been in charge of controlling the fulfillment of the plans and resolutions, took an active part in drawing up the plans, in co-ordinating the activity of the departments, in keeping up the home and foreign relations of the library, as well as in dealing with the administration. The drawing up of a three years program for the completion of the tasks in connection with the moving into the new home of the library, was of first importance.

In 1965 the library disposed of a 17 million forints and in 1966 of a 17.8 million forints budget. Besides the working costs considerable sums could be spent to renewal and to the building up of the new storage house. The construction of the new home of the library in the once royal castle in Buda has been going on as planned. Considerable assistance has been rendered by the experts of the library to the designers of interior setting.

Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai 1963—1966

GOMBOCZ ISTVÁN

Amióta az *Évkönyvek* sorozata 1957-ben megindult, többször beszámoltunk már a Könyvtár külföldi kapcsolatairól. Most, több évi szünet után ismét felvesszük ennek a krónikának a fonalát, hogy ezzel is bemutassuk, milyen szerepet töltött be a nemzeti könyvtár a magyar kulturális élet egyre növekvő és sűrűsödő nemzetközi kapcsolatainak hálózatában.

GYARAPODÁS, CSERE, KÖLCSÖNZÉS

1. Fontos beszerzések külföldről

Kéziratok

1964 nyarán a Könyvtár az illetékes magyar szervek támogatásával egy londoni árverésen kb. 1/2 millió forintért megvásárolta az 1470 körül készített díszes *Cyprianus kódexet*. Corvináink száma ezzel 33-ra emelkedett. Kézirattárunk egyébként is, már évek óta széles körű levelezést folytat sok külföldi gyűjteménnyel és kutatóval annak érdekében, hogy egy-egy fontos külföldi hungaricum őrzési helyét megállapítsa. Ha ez sikerül, mikrofilmet, vagy színes diapozitívet kérünk. A mikrofilmen beszerzett Corvinák közül megemlítjük az ún. *Brüsszeli Misszálét*, melyet *Mária királyné*, a mohácsi csatában elesett II. Lajos felesége vitt el Budáról. A Velencében őrzött *Averulínus kódexről* és a pazar kiállítású *Martianus Capella kódexről* ugyancsak az elmúlt három év során szereztünk mikrofilmeket. A Modenában őrzött Corvinák legszebb lapjairól 28 vetíthető színes diafelvételt szereztünk. További mikrofilmek érkeztek Drezdából, Lipsceből, Göttingából, Münchenből, Nürnbergből stb. A Corvinákon kívül megszereztük I. Lajos király ún. *oxfordi kódexének*, valamint *Pálóczy György* esztergomi érsek (1423—1438) díszes breviáriumának, továbbá *Vitéz János*, *Kálmáncsehi Domokos*, *Szathmáry György* külföldön őrzött, gazdagon illuminált kéziratainak mikrofilmjeit is.

Több eredeti *Kossuth*-levelet vásároltunk és kaptunk ajándékba is. Egy napilapban megjelent cikk nyomán a londoni Chiltren Art Galleryből megszereztük *Haynau*, *Klapka*, *Széchenyi*, *Arany*, *Jókai*, *Zichy Mihály*, *Munkácsy*, *Herman Ottó*, *Kiss József*, *Molnár Ferenc*, *Balázs Béla* és *Kosztolányi* több eredeti levelét. Külföldi forrásokból szereztük be *Thomas Mann* és *Saint-Beuve* néhány levelét is.

Könyvek

1963 és 1966 között összesen kb. 40 értékes külföldi könyvritkaságot szerzett be a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára. Így pl. Bolognából megvásároltuk egy magyar vonatkozású ósnyomtatvány (Temesváry Pelbárt: *Stellarium*) másodpéldányát. Firenzéből, Zürichből, Oxfordból, Hilversumból a magyarországi török háborúk eseményeit tárgyaló XVII. századi rölapokat vásároltunk. Az Apponyigyűjteményt egészítettük ki Bremundan: *Floro historica de la guerra sagrada*, Madrid, 1686–1690. c. munkával és Berényi, S. J.: *Sanctus Ladislaus*, Bécs, 1712. c. művel. Csere útján az amerikai *Harvard Egyetem Könyvtárától* két, eddig ismeretlen (1587. évi és 1596. évi) nagyszombati kalendárium töredékét szereztük be. A nevezetesebb szerzemények közé tartozik *Tycho Brache* egy csillagászati műve 1611-ből és egy 1609-es mainzi *Biblia Sacra*, mely I. *Apafi Mihály* fejedelem és *Tholdalagi* András superexlibriseit viseli. A londoni Sotheby cégtől egy 1505-ből való értékes kölni RMK művet, továbbá *Jászberényi Pál* 1664-ben Londonban kiadott és angolok számára készített latin nyelvkönyvét vásároltuk meg, mint eddig hiányzó RMK példányokat. Ugyancsak nem volt példányunk a Kölnből vásárolt, *Laskai Osvát*-féle *Quadragesimale* 1506-os hagenai kiadásából.

Az eredetiben megszerzett dokumentumokon kívül számos RMK mű mikrofilmjét vagy fénymásolatát sikerült megszerezni a berlini *Deutsche Staatsbibliothek-től*, a túrőszentmártoni *Matica Slovenskától*, a prágai *Egyetemi Könyvtártól*, a *Román Tudományos Akadémiától* stb. A *British Museum* két olyan XVI. századi, bártfai verses mű xerox-másolatát küldte el, melyeket eddig nem ismertünk. Ugyancsak ismeretlen volt eddig nálunk a *Der Mann ohne Vorurtheil*, Bécs, 1781. c. mű, melynek szerzője feltehetően *Bessenyei György* volt. Most fénymásolatunk van róla.

Az újabbkori szerzemények közül nevezetes *N. J. Lobacsevszkij* alapvető geometriai tanulmányának első fordítása. A mű első ízben tette hozzáférhetővé a nyugati tudományos kutatás számára a „pangeometriát”. Példák a fontos külföldi hungarikára: Az első orosznyelvű magyar költői antológia, *N. Novics* szerkesztésében, mely Szentpétervárott 1897-ben jelent meg, továbbá *Déry Tibor*, *Glauber Henrik* 1924. évi bécsi antológiája, *Mező Ferenc* Tokióban megjelent olimpiáztörténete. A magyar emigráció ritkaságnak számító kiadványai közül *Illés Béla* és *Hidas Antal* munkáit sikerült beszerezni.

A sok-sok egyéb külföldi eredetű tétel közül megemlítjük a *British Museum* és a *Library of Congress* nagy katalógussorozatát, az *Estreicher* féle lengyel bibliográfiát, a *New York Public Library* zeneműkatalógusát, Finnország 10 kötetes történetét, egy nagy spanyol történeti művet, Japán 8 kötetes földrajzát, Mexikó 6 kötetes történetét, a világ összes népeinek mitológiájáról szóló 13 kötetes művet, a görög és római régiségek 11 kötetes szótárát, a 13 kötetes *Oxford English Dictionaryt*, a 12 kötetes *Herder Lexikont*, az *Encyclopaedia of Islam* első kötetét, a *Finn Irodalmi Társaság* 20 kötetes kiadványsorozatát, valamint sok bolgár, cseh-szlovák, jugoszláv, lengyel, német, román és szovjet összefoglaló, történeti, irodalmi, földrajzi, néprajzi stb. művet, melyek a szomszéd népek irodalmának gyűjteményeit gazdagították.

Periodikák

Néhány nevezetes beszerzés eredetiben: *Tavaszi* (Nagyvárad, 1919), *Kommunista Ifjúság* (Prága, 1923). Xerox-másolatot kaptunk a bécsi *Új Március* c. folyóirat 1925 és 1933 között megjelent évfolyamairól. Fontos volt az az akció, melynek eredményeként 10 389 devizaforint értékben 7 amerikai magyar hírlap (*Magyar Bányászlap, Magyar Hírmondó, St. Louis és Vidéke, Detroiti Újság* stb.) számos évfolyamát mikrofilmen szereztük be a chicagói *Midwest Inter Library Centertől*. Jelentősek voltak a reprint formában megjelenő külföldi folyóirat-beszerzések is. Így tudtuk pl. *The American Slavic and East European Review*, a *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*, az *Osteuropa*, a *Historische Zeitschrift* sorozatait kiegészíteni. Megemlítjük még a Karl Kraus kiadásában Bécsben kiadott *Die Fackel* c. lapnak és a *Sloga* c. temesvári lapnak a beszerzését.

Zeneművek

Zeneműtárunk Angliából megvásárolta *Liszt* Ferenc 63 db első kiadású, vagy korai kiadású zeneművét, amelyek eddig hiányoztak a gyűjteményből. Dr. Anthony van Hoboken, a világhírű svájci Haydn-bibliográfus gyűjteményünknek ajándékozta *Joseph Haydn* eredeti kéziratos kötelezvényét, amelyet *Luigia Polzelli*hez intézett Bécsben, 1800. május 23-án. Ezzel a dokumentummal nagyrészt a Haydn-gyűjteményünk tovább gazdagodott. Hanglemezállományunk legjelentősebb gyarapodása a jelzett időszakban egy olasz zenetörténeti hanglemez-sorozat, amely *Cesare Valabrega* szerkesztésében, 42 lemezen, négy egészborítóban és gazdagon illusztrált kísérőfüzetekkel az olasz zene egész történetén vezet végig.

Térképek

A Térképtár fontosabb szerzeményei: *Portugaliae Monumenta Cartographica*, Lisboa, 1960. Jelentős, 6 kötetes reprezentatív kiadvány. Beérkezett *Moering* 90 térképszelvényéből álló Duna-felmérése, amely eddig nálunk ismeretlen volt. A XVI–XVII. századi atlaszritkaságok faksimile kiadásai közül *Mercator* 1594. évi és *Ptolemaeus* 1477. évi atlaszainak hasonmásait szereztük meg. Ajándékként került hozzánk a *British Museum* hungarika térképeinek katalógusa.

2. Nemzetközi kiadványcsere

A Könyvtár keretében működő Nemzetközi Csereszolgálat egyrészt ellátta a magyar csereközpont funkcióit, másrészt az OSZK állományát gyarapította külföldi csere útján. Csereközponti munkakörben az osztály évente összesítette a külföldiekkel kiadványcserét lebonyolító magyar intézmények forgalmi adatait. Innen tudjuk, hogy kb. 200 magyar intézmény 1963 és 1966 között évente mintegy 70 000 könyvet és folyóiratévfolyamot küldött ki, úgyszólván a világ minden országába, összesen kb. 15 000 intézmény számára. Hasonló volt az országba beérkező anyag mennyisége is. A ki- és beáramló irodalom értéke közel 10 millió forint volt minden évben.

A külföldi csereközpontok gyűjtőküldeményeiből kiemelt kb. 26 000 csoma-

got mintegy 150 magyar címzett között osztottuk szét. A hivatalos csere keretében a magyar parlamenti anyagot, hivatalos közlőnyt, jogszabálygyűjteményeket 25 külföldi könyvtárnak juttattuk el. A külföldről érkező hasonló anyagot elsősorban az *Országgyűlési Könyvtár* kapta, amely ilyenformán a legtöbb európai ország hivatalos, parlamenti stb. anyagának a birtokába jutott. 1963-ban a csere szempontjából fontos esemény volt az, hogy Magyarország csatlakozott az UNESCO két új csere-konvenciójához. (V. ö.: *Unesco-egyezmények a nemzetközi kiadványcsere szabályozására*. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1963 – 1964, 34 – 54 l.)

A nemzetközi fölüpéldánycsere során 1963-ban még a Könyvelosztó anyagából, csak a belgiumi Louvain egyetemi könyvtárába kb. 1200 db XVIII. századi teológiai művet küldtünk ki. 1964-től kezdve azonban már főleg a kurrens könyvanyag duplumaira voltunk utalva. A négy év alatt így is kb. 8000 könyvet igényeltek a külföldi könyvtárak. Ugyanezen idő alatt kb. 10 000 könyv és folyóirat szám érkezett főleg Angliából, a két Németországból, Jugoszláviából, Belgiumból, Dániából, Ausztráliából stb. A külföldről érkező ajánlatokból az OSZK maga csak igen kis mértékben igényelt, annál többet juttattunk az *Országgyűlési Könyvtár*, az országos szakkönyvtárak és az egyetemi könyvtárak részére.

A Művelődésügyi Minisztérium felkérésére több alkalommal felméréseket végeztünk akkor, amikor valamelyik kulturális egyezmény (francia, belga, olasz, ghánai, kubai, norvég stb.) megkötése vagy meghosszabbítása vált időszerűvé.

A csereosztály a négy év során kb. 60 ország 400 intézményével állt többé-kevésbé rendszeres kapcsolatban, velük mintegy 8000 levelet váltott.

A négy év alatt körülbelül 90 000 magyar könyv, broszúra, folyóiratévfolyam ment ki az OSZK-ból és kb. 85 000 tétel érkezett be hozzánk. A csereosztály terjesztette külföldön az OSZK kiadványait is, így elsősorban a kurrens és éves nemzeti bibliográfiákat, az évkönyveket, a fő sorozat tételeit, a gyarapodási jegyzékeket stb.

A beérkező anyag nagyobb részét az ún. kultúregyezményes csere keretében főleg a szocialista országok nagy nemzeti és állami könyvtárai küldték be. Mind-ebből az OSZK maga csak mintegy 25%-ot vett át, de ez a mennyiség így is jelentős mértékben fedezte a Könyvtár szocialista eredetű könyv- és folyóiratigényeit. Az említett anyag túlnyomó részét a nagy magyar könyvtárak között osztottuk szét, melyek számára mindez végül is igen jelentős beszerzési forrást jelentett. A Gyarapítási osztály és a KMK a spontán beérkező anyagon kívül évente mintegy további 2000 művet is igényelt.

Kitűnően működtek a kapcsolatok a Szovjetunióval, az NDK-val és Csehszlovákiával. A régen működő és kiterjedt könyv- és folyóiratcsere mellett 1966-ban létrejött egy széles körű mikrofilmcsere-megállapodás a túrócszentmártoni *Matica Slovenska* könyvtárával. Bár a romániai hungarikák nagy számban beérkeztek, a többi alapvető mű beszerzése már akadozott. Hasonló volt a helyzet lengyel vonatkozásban is. Erősen bővült a csere Jugoszláviával, különösen az újvidéki *Matica Srpská*val kötött új megállapodás révén. Élénk volt a forgalom Finnországgal, Ausztriával, Angliával, Franciaországgal, az NSZK-val és az USA-val. Az olasz, a skandináv, a belga, a holland és a tengerentúli érdeklődés sok kezdeményezésünk ellenére mérsékelt maradt. A korábbinál kevesebb anyagot kaptunk Kínától, de többet Koreától és Vietnamtól.

Végeredményben az OSZK a négy év alatt külföldről csere útján közel 13 000 művet, külföldi vétel útján kb. 5000 művet szerzett be.

3. Könyvtárközi kölcsönzés

A könyvtárközi kölcsönzés forgalma különösen 1962 után növekedett és az erőteljes növekedés 1964-ig tartott. Az alábbi táblázat világos áttekintést ad:

Év	Beérkezett kérések	Megszerzések	A kielégítés mértéke
1963	17 670	15 669	88,5%
1964	21 351	19 390	90,8%
1965	21 350	20 066	93,9%
1966	23 600	20 085	85,1%

Természetesen ez a forgalom nem kizárólag az OSZK és a külföldi országok között folyt, mert könyvtárunknak ez a szolgálata a belföldi könyvtárak között is közvetít. A hangsúly itt most azon van, hogy ez az osztály milyen nagy fontosságú munkát végez akkor, amikor a hazai termelés és tudomány részére a nélkülözhetetlen külföldi forrásmunkákat megszerzi. Ma már alig képzelhető, hogy a tudománynak bármelyik ága, vagy a technikai fejlesztés lépést tudna tartani a haladással a külföldi irodalom nélkül.

A legtöbb kérést a különböző iparágak területén működő vállalatok és egyéb intézetek küldik be. Élen járnak a vegyipar és a híradástechnika igényei, amihez szorosan felzárkóznak az orvosi tárgyú igények. Növekedőben van a társadalomtudomány érdeklődése is. A legerőteljesebb igénylők a fővárosi és a vidéki egyetemi könyvtárak, a vidéki orvostudományi egyetemek, a műegyetemi könyvtárak, a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei stb.

Az összesen beküldött kéréseknek csak mintegy 10%-a érkezik külföldről, de a magyar tudomány eredményei iránti külföldi érdeklődés évről évre növekszik. A legtöbbet a német és a szlovákiai (pozsonyi, kassai) könyvtárak kérnek tőlünk, majd a különböző svájci, olasz, francia és svéd könyvtárak következnek.

A befutott igényeket az osztály felerészben belföldről, felerészben külföldről igyekezett beszerezni, miután a lelőhely tekintetében minden kérés esetében a Központi Katalógust igénybe vette. A belföldi könyvtárak kölcsönzési hajlandósága erősen javult az idevonatkozó rendelet megjelenése óta.

A baráti országok közül elsősorban a Szovjetunió látott el bennünket sok anyaggal. Széles körű kapcsolat létesült számos távoli szovjet könyvtárral is (Tbiliszi, Baku, Novoszibirszk, Alma-Ata, Irkutszk). Gyorsan és pontosan dolgoztak a bolgár könyvtárak is, jók voltak a kapcsolatok Csehszlovákiával, Lengyelországgal és az NDK-val. Javult a forgalom Romániával is.

A nyugati országok közül a legtöbb könyvet és másolatot az NSZK-ból, Franciaországból és Angliából kaptuk. Igen sok mikrofilm érkezett az Egyesült Államokból is. (Így pl. fontos új megállapodás jött létre a *Federal Scientific and Technical Information* nevű szervezettel.) Új kapcsolatok épültek ki Japánnal és Indiával. Egyre kevesebb mű érkezik eredetiben és egyre több mikrofilmen vagy fénymásolatban, amikért évente vizont 40—50 000 devizaforintot kell fizetni. Könynyíti a helyzetet az, hogy sok nyugatnémet és svéd könyvtár ingyen küldi a fotomásolatokat. Nem jelent devizakiadást az sem, ha UNESCO-kuponokat használunk, vagy cseremegállapodásokat kötünk. A devizális ügyintézés a Magyar

Nemzeti Bank, illetve a Kultúra Vállalat útján meglehetősen körülményes és lassú.

Végeredményben a kölcsönzési osztály 39 országgal tartott igen jó kapcsolatokat és — vessünk egy pillantást a fenti táblázatra — évről évre jelentős mértékben ki is elégíti a hozzá beküldött kéréseket. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a jobb munkaszervezés és az egyszerűsített nyilvántartások, valamint az osztályon alakított szocialista munkabrigád aktivitása következtében ma már kétszer annyi ügyet tud egy dolgozó elintézni, mint 10 évvel ezelőtt, akkor elmondhatjuk, hogy a külföldi könyvforgalomnak ez az ága igen eredményesen öregbítette az Országos Széchényi Könyvtár belföldi és külföldi hírnevét.

KÜLFÖLDI ÉRDEKLŐDÉS AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEI IRÁNT

Ebben a fejezetben felsoroljuk a Könyvtár fontosabb külföldi kutatóit és itt említjük az érdekesebb írásbeli tájékoztatások eseteit is, hiszen a külföldiek mindkét esetben az OSZK tudományos anyagából merítettek. Azokat, akik magának a Könyvtárnak a munkáját tanulmányozták, továbbá a reprezentatív vendégeket egy későbbi fejezetben soroljuk fel.

A különböző tárakban kutató külföldiek

1963-tól 1966-ig számos olyan külföldi kereste fel könyvtárunkat, akik széles körű kutatással egymás után több gyűjtemény anyagát is igénybe vették tanulmányozás, adatkeresés céljából. Így pl. R. Allen (New York) a magyar—amerikai kulturális megállapodás keretében ösztöndíjasként tartózkodott hazánkban. Az OSZK-ban a XIX. század végének magyar társadalmi és történeti viszonyaival, közelebbről Jászi Oszkár munkásságával foglalkozott, és ennek kapcsán a könyveket, a kéziratot és a folyóiratanyagot egyaránt konzultálta. Több éven át folytatott alapos kutatómunkát Jan Čaplovič, a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia munkatársa, azzal a céllal, hogy a XVI—XVIII. századi szlovák nyomtatványok készülő bibliográfiájához gyűjtse össze a megfelelő anyagot. Munkájában több gyűjteményünk hasznos segítséget adott neki. Külön említésre méltó Albert Tezla cambridge-i (USA) professzor, aki mindhárom évben, több tárban, egy-egy alkalommal hosszabb ideig az *Introductory bibliography to the study of the Hungarian literature* c. könyvéhez gyűjtött anyagot. Eredményes volt Van der Woude amsterdami könyvtárigazgató munkássága is. Az 1800 előtti holland egyetemi disszertációk bibliográfiáját állítja össze. Nálunk és más magyar könyvtárakban a várakozáson felüli számban talált másutt Európában nem létező holland disszertációkat. Ő találta meg egyébként külföldön Apáczai Csere János disszertációját is.

Hosszabb ideig és több tárban dolgoztak nálunk újvidéki vendégeink, így elsősorban L. Curčić igazgató, továbbá Czigány Lóránt Londonból, K. O. Sahova, Petőfi-kutató a Szovjetunióból stb.

Az Olvasószolgálat termeiben dolgozó külföldiekről névsort csak 1966 óta vezetünk, közülük csak néhány fontosat említünk: J. Pašiaková, P. Hapák, B. Kosticzky, R. Pražák csehszlovákiai történészek hosszabb időn át kutattak. Az irodalmi avantgarde, a közművelődési egyesületek története, a magyar—csehszlovák kulturális kapcsolatok témáival foglalkoztak. Jancsó, Méliusz, Bányai, Lőrinczi kolozsvári ill. bukaresti magyar kutatók és tanárok ugyancsak történeti és irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkoztak. V. Petković belgrádi irodalomtörténész Jása Ignatovic anyagában dolgozott, J. Skafar a vend nyelvű ösnyomatványokat kereste, G. Hradil több héten át tartó munkával kutatott a modern magyar drámairodalom tárgykörében. Lengyelországból néhány egyéni kutatón kívül eljöttek a lengyel televízió munkatársai is és a lengyel—magyar dokumentumokat fényképezték. S. Radev, a Bolgár Kulturális Iroda igazgatója hosszabb időn át az 1876—78. évi bolgár szabadságmozgalom magyar visszhangjával foglalkozott. K. Sitzler (München), a magyar szabadságharc német vonatkozásai, A. Krischan (Bécs) a bánáti német mozgalmak, G. Köster (Marburg) a szepességi reformáció irodalma iránt érdeklődött. Dolgozott nálunk két amerikai ösztöndíjas is. A. Gardiner (Anglia) 1966 végén hosszabb ideig tartó kutatást kezdett a XX. sz. első felének magyar irodalmi kérdéseiben.

Az osztály által írásban kidolgozott külföldi referenciák, bibliográfiák és egyéb felvilágosítások száma 1963-ban 91, 1964-ben 94, 1965-ben 76, és 1966-ban 106 volt. A különböző nyelveken külföldre küldött szövegek összes terjedelme hozzávetőleg a négy év alatt 1500 lap lehetett, ami fogalmat ad a Könyvtár ez irányú tevékenységének fontosságáról.

A tárgyköröket sem lehet körülírni, annyira változatosak voltak, a közös vonás természetesen csak annyi, hogy hozzánk minden intézmény vagy kutató a témájának magyar vonatkozásai ügyében fordult. Az alábbi néhány példa érzékelteti a variánsokat: A Szaltükov Scesdrin Könyvtár a fogaskerekű vasutak magyar irodalma, az Uhersky Brod-i könyvtár a magyar Komensky-irodalom, egy novoszibirszki könyvtár a cigánykutatás felől érdeklődött. Tájékoztatást adtunk a névadás irodalmáról (Znamensk), az ukrán vonatkozású műveinkről (Zilina—Illiny), a Krím félsziget magyar irodalmáról (Jalta), a szovjet népek közmondásairól (Abakan), továbbá Tarasz Sevcsenkóról, Solohovról, Jeszenyinről, Castriota Györgyről és így tovább.

A magyar—olasz irodalmi kapcsolatok egy-egy fejezete ügyében a firenzei egyetem magyar tanszéke fordult hozzánk. Franciaországból a spanyol polgárháború magyar irodalmát és a spanyolból fordított magyar líra jegyzékét kérték. Nyugat-Németországi kutatók részére a magyarországi néger irodalomról, a koronázási jelvényekről, Thomas Mannról adtunk alkalmi bibliográfiákat. Az 1966 folyamán adott fontosabb írásbeli tájékoztatások és bibliográfiák (időrendben): egy ausztráliai kutató részére az Ausztráliába kivándorolt magyarok irodalmáról, az indiai nemzeti könyvtár kérésére Nehruról adtunk bibliográfiát. Egy oslói kutató Sven Elvstad műveiről, J. Amstedt (Würzburg) a határörvidék irodalmáról, G. Moberg (New York) Christian Landwell magyar irodalmi visszhangjáról, a Librairie Larousse Krúdy Gyuláról, J. Petreas (Pozsony) Apponyi Geraldine-ről, Markschiess Van Trix (Berlin) az artista-irodalomról, a kölni egyetem a középlelatin költőkről, a Korolenko Múzeum a magyarországi Korolenko-

művekről, V. M. *Kuznyecov* (Rosztov) a magyar matematikusok életrajzi adatairól, N. *Oder* (Tallinn) néhány nagy magyar család genealógiájáról, H. *Reise* (Wiesbaden) az Egyesült Államokra vonatkozó magyar irodalomról, a prágai *Károly Egyetem* a régi cseh jogi művekről, G. *Biur* (London) a XIV. századi ezüstművészetéről, N. A. *Sashov* a teljes magyar Gajdar-irodalomról, H. *Holzbauer* (Erlangen) a magyarországi Walburga-kultuszról kért és kapott felvilágosításokat, néha terjedelmes bibliográfiákat. Részletes annotált bibliográfiát kapott a calcuttai nemzeti könyvtár *Gandhí*ról. Folyóiratadatok tárgyában gyakran fordult hozzánk a marburgi (NSZK) *Staatsbibliothek*, továbbá E. *Beck* Stuttgartból. A beérkező kérések köre földrajzilag sem volt szűk, mert Rio de Janeiróból, Ulan Batorból, Hanoiból is fordultak hozzánk különféle bibliográfiai kérdésekkel.

Hírlaptár

A hírlapgyűjteményt legtöbbször Csehszlovákiából keresték fel. P. *Hapák*, S. *Adamova* és O. *Chmelova* a szlovák munkásmozgalommal, J. F. *Fundarek* a XVIII. századi magyar—szlovák kapcsolatok természettudományi vonatkozásaival, M. *Vyvíjalova* a XIX. század elejének történetével, E. *Reckova* a magyar népi demokrácia első éveivel, J. *Pasiáková* a magyar avantgarde irodalmával, J. *Sedláč* Kelet-Szlovákia irodalmi mozgalmaival, J. *Miklas* Brunswik Terézzel, *Deák* A. a 30-as évek magyar külpolitikájával foglalkoztak. A korai szlovák munkásmozgalom lapjait a szlovák televízió is lefényképezte.

A jugoszláv kutatók közül V. *Petković* irodalomtörténész az *Ignatovics* Jakabra gyakorolt magyar irodalmi hatással foglalkozott, M. *Bikicki* újvidéki könyvtáros egy sajtóbibliográfiához gyűjtött adatokat. A *Radenić* belgrádi történész a délszláv állameszme kialakulásával kapcsolatos munkájában segítette. V. *Siftár* a délszláv munkásmozgalom, F. *Sebanic* a muraközi kérdés *Angelic* Bogdánné pedig a délszláv—magyar irodalom anyagában kutatott. V. *Olag* moszkvai történész az újkori magyar történeti források, R. A. *Averbuk* asszonyt a magyar szabadságharc irodalma, K. *Krippendorf* (Jena) író az expresszionizmus lírája érdekelte.

Az Egyesült Államokból jött *Hajnal* Jenő újságíró, aki 1919-ben a *Vörös Újságot* szerkesztette, *Berke* József, aki *Pethő* Sándorra vonatkozólag keresett adatokat, R. *Byrnes* történész, B. *Winchester* ösztöndíjas, továbbá M. *Low* amerikai történész, aki *Németh* Lászlóval foglalkozott. Részletes tájékoztatást kapott R. D. *Nixon* (Minneapolis) a magyar sajtótudományi kutatásokról.

Gaál Gáborné (Kolozsvár) *Gaál* Gábor munkásságát, J. *Sírbat* (Arad) Arad színház történetét, F. *Gottas* (Bécs) a magyar protestantizmus történetét, J. *Ragnard* (Párizs) *Radnóti* Miklós költészetét, A. *de Gerando* (Párizs) *Teleki* László munkásságát, J. *Aubin* (Párizs) a turkológiai anyagot, W. *Felczak* és J. *Danuta* krakkói kutatók a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatokat, N. *Nikov* (Szófia) a magyar—bolgár történeti kapcsolatokat, E. *Podach* (NSZK) a *Titanic* hajó magyar orvosára vonatkozó adatokat, G. *Capacky* (Bologna) a magyar—olasz irodalmi kapcsolatokat tanulmányozta.

Több ízben jártak nálunk az NDK televíziójának munkatársai a Német Nemzeti Front megbízásából.

A Hírlaptár által írásban adott felvilágosítások is hasonlóan tarka képet mutatnak. Ezek közül szintén csak példákat említhetünk: szinte folyamatos

tájékoztatást adtunk a rostocki egyetem részére a magyarországi német nyelvű és a munkásmozgalommal valamilyen kapcsolatban álló lapokról. A berlini *Gesamtverzeichnis der ausländischen Zeitschriften* számára több ízben mentek ki magyar sajtóadatok. Az OSZK-ban található amerikai kiadású német lapok felől érdeklődött K. *Arndt* amerikai kutató. Egy másik amerikai részére kikerestük a Magyarországon elhunyt M. *Lotz* amerikai állatfestőnek nekrológiáját. Részletes bibliográfiai összeállítás készült A. *Moissi* albán származású német színész budapesti szereplésének sajtóviSSHangjáról. K. *Steinhauer* (Berlin) a magyarországi katolikus egyházzenei lapok és a magyar ferences rend periodikái iránt érdeklődött. A V. *Vinogradov* (Lvov) számára elkészítettük az 1800—1937 közötti magyar ipari, kereskedelmi és pénzügyi lapok jegyzékét. Az izotópokkal kapcsolatos magyar cikkekről tájékoztatást adtunk a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (Bécs) számára. A párizsi *Solohov*-kiállítással kapcsolatosan elkészítettük Solohov magyar sajtóviSSHangjának bibliográfiáját. Jelentősebb munkát adott az a bibliográfia, amit J. *Demar* seattle-i (USA) kutató számára adtunk *Massenet* múlt századi magyarországi látogatásának sajtóviSSHangjáról.

Régi és Ritka Nyomtatványok Tára

A tár több alkalommal és bővebb felvilágosításokat nyújtott C. *Göllner*, a Román Akadémia nagyszabedbeni tudósa részére, aki a *Turcica* c. kiadványa kapcsán már évek óta sűrűn fordul az OSZK-hoz. Ugyancsak folyamatos tájékoztatást nyújtottunk J. *Veyria*—*Forrer*, a párizsi *Bibliothèque Nationale* tudományos könyvtárosa számára a XVI. századi párizsi dokumentumainkról. Az RRT is hozzájárult bizonyos adatokkal V. I. *Sanarov* (Novoszibirszk) kutatónak a magyarországi cigánykérdéssel foglalkozó tanulmányához. A. J. M. *Smewr* (Gouda) a neki nyújtott segítséget azzal köszönte meg, hogy Georgius de Hungria: *Aritmeticae summe tripartita* c. tanulmányának egyik példányát elküldte.

I. *Ilić* zágrábi történész a *Missale Glagoliticum* vízjegyeiről, a kanadai *Papp* György egyik antikva kiadványunkról, R. C. *Alston* (Cranleigh, Surrey) egy RMK műről, M. *Kos* ljubljana-i akadémikus a hungarika-ősnymtatványunkról, L. *Gompf* kölni klasszika-filológus a Trója-mondával kapcsolatos dokumentumainkról kért és kapott bibliográfiai tájékoztatást. N. H. *Krivatsky* (Shakespeare Library, Washington) egy RMK mű ügyében, J. *Valck* belga tudós a *Fortunatus*-ról szóló széphistóriák tárgyában, A. *Huttmann* (Brassó) a régi magyar kalendáriumok adatai miatt fordult hozzánk. A *Germanisches Seminar* (Berlin) számára felvilágosításokat adtunk G. *Wickram* és J. *Reuchlin* műveiről. *Tränkle* würzburgi orvostörténész az egyik ősnymtatványunk kéziratosa bejegyzései felől érdeklődött. *Hajós* Erzsébet (The Grolier Club, New York) a magyarországi Grolier-kötésekről kért adatokat. A párizsi *Bibliothèque Nationale* a *Calepinus*-kiadások bibliográfiáját kérte, F. H. *Donteil* kölni kutató számára a magyarországi *Duranti*-művekről adtunk bibliográfiát, az amerikai *Notre-Dame Egyetem* a külföldi RMK művekről kapott tájékoztatást. A helyszínen folytatott ősnymtatvány-vizsgálatokat B. *Bálint*, a pozsonyi *Egyetemi Könyvtár* tudományos osztályvezetője. Az 1966. évi kutatók közül megemlíjtük a következőket: A. *Lewicka-Kaminska* (krakkói *Jagelló Könyvtár*), Mme *Hamanova* (Prága), E. K. *Izsák* (Cambridge), S. *Taubert* (Frankfurt, Börsenverein).

Az a munkacsoport, amely *Szabó* Károly bibliográfiájának új, jelentősen

bővített kiadásával foglalkozik, széles körű külföldi levelezést folytatott egy-egy RMK mű lelőhelyének megállapítása ügyében. Gyakran kértek mikrofilmeket is a külföldi RMK művekről, így különösen sok mikrofilmet szereztek be a Román Tudományos Akadémiától, olyan kiadványokról, melyekből hazánkban egyetlen példány sem található. A küldeményeket a magyar könyvtárakban őrzött régi román könyvek mikrofilmjeivel viszonyoztuk.

Kézirattár

A pozsonyi egyetemi tanárok közül sokan, így P. Ratkoš, J. Mišianik, Minarik szinte állandó kéziratári kutatók voltak. Csehszlovákiából jött J. Vysocil neves könyv- és kéziratrestaurátor, és többször felkereste a gyűjteményt Z. Drobná prágai művészettörténész is. Hosszabb időn át folytatott eredményes könyvkötés-történeti munkát J. Schunke német műtörténész. Ugyancsak részletesebb kutatásokat folytattak J. Tadic professzor Belgrádból, Krein Moszkvából, K. Cipraga a jasi egyetemről, H. Grünsetin Göttingenből.

Az NDK Tudományos Akadémiájának két munkatársa, W. Lenk és I. Spriewald a történeti tárukban egy új középkori és barokk tanulmánygyűjtemény kiadása kapcsán folytattak kutatásokat és igen bőséges anyagot találtak.

Hosszabb-rövidebb ideig dolgoztak a Kézirattárban S. Guilmin (Párizs), B. Priše (London), B. Döhle (Berlin), L. Bonalumi, Cocteau egykori titkára (Venticiglia), E. Blumenthal muzeológus (Lipcse), Winter prof. (Berlin), Lihacev prof. (Leningrád), Melthe prof. (Jena), M. Fantecchi (Milano), M. Gustafson (Helsinki), G. B. Jaksch (Cambridge), G. P. Montanini (Bologna), M. G. Hillinger (New York), M. Grgoz (Zadar), S. Ghosh (Berlin), G. L. Bata (Montreal), C. Badinsky (Indiana, USA), J. Sopko (Pozsony) és még sokan mások. A zenetörténészek közül G. Feder és H. Walther kölni Haydn-kutatókat, továbbá L. Richter (NDK) és W. Hordynski (Krakkó) nevét említjük.

Több külföldi kutató számára újdonságot jelentett anyagunk, így pl. G. Storey cambridge-i egyetemi tanár nem ismerte a nálunk őrzött Dickens-leveleket. A Weimarban készülő Schiller kritikai kiadás szerkesztői a mi nyilvántartásunkból értesültek egy Schiller-bejegyzés magyarországi lelőhelyéről.

Külön említést érdemel P. L. Robinson londoni könyvkereskedő látogatása, akivel széles körű megbeszéléseket folytattunk egy magával hozott állítólagos Corvina-kódex cseréje ügyében. Az ügy levelezéssel folytatódott.

Csak a fontosabbakat tudjuk idézni a Kézirattár által külföldre küldött írásbeli tájékoztatások közül: Thomas Mann Magyarországon található kézíratairól részletes tájékoztatást adtunk a berlini Thomas Mann Archiv számára. A magyarországi Dante-kéziratokról jegyzéket küldtünk a milánói Fratelli Fabbri kiadónak. A Mátyás Graduale egyes miniatúráiról részletes tájékoztatást kapott F. Lesure, a Bibliothèque Nationale kutatója. Kovachich-kéziratokról és általában kézírataink horvát vonatkozásairól többszöri levélváltást folytattunk B. Stullival, a zágrábi Archiv SR Hrvatska vezetőjével. A Teleki-kódex legendái iránt Prof. M. Philolenko érdeklődött Strasbourgból. A perzsa kéziratok jegyzékét megküldtük Shoajeddin Shefa, a teheráni akadémia főtítkára részére. Dudith András levelezéséről a wroclawi városi könyvtár kéziratárát tájékoztattuk. A nagybányai Puskás P. kutatót G. Jorga műveiről, G. Hoffmann wolfhageni érdeklődőt a közép-

kori német kéziratokról, a Nyugat-Berlini porosz könyvtárat a *Pray-kódex* eredetéről, O. A. *Bayer* német kutatót a *Festetics*-hagyatékban őrzött Napóleon-levelekről tájékoztattuk.

Zeneműtár

Gazdag *Haydn*- és *Albrechtsberger*-gyűjteményünk sok külföldi zenetudóst vonzott a Zeneműtárba, különösen a budapesti zenei hetek alkalmából. Zenei gyűjteményünk hírnevére jellemző, hogy a külföldi kutatók száma évente itt most már talán több mint a Kézirattár vagy a RRT kutatóinak száma.

V. *Pletka* prágai történész egy munkásmozgalmi bibliográfiához gyűjtött anyagot, P. *Polák* pozsonyi tudós Druschetzky György XVIII. századi pozsonyi zeneszerző hagyatékában kutatott. A legtöbben a Haydn-kéziratok anyagában kutattak, így pl. A. *van Hoboken*, a világhírű svájci Haydn-szakértő, J. P. *Larsen* Dániából és Ch. *Landon* Bécsből. Gottfried *Rost* Lipsceből, J. *Trojan* Brnóból, L. *Ginsburg* moszkvai gordonkaprofesszor, W. *Börner*, a berlini rádió munkatársa, a *Riedel—Marning* házaspár Göttingenből, G. *Feder* és H. *Walther* a kölni *Haydn Institut* vezetői, M. *Ohmura* japán professzor és sokan mások. A tár írásban is igen sok felvilágosítást adott a Haydn-anyaggal kapcsolatban, így pl. a kölni *Haydn Institut* részére, az angliai *Aberdeen* és az amerikai *Yale* egyetemek számára, továbbá a *Japán Haydn Társaság* részére.

I. *Schmidt-Görg* professzor, a bonni *Beethoven Archiv* igazgatója a Kézirattár és a Zeneműtár Beethoven-dokumentumairól készített felvételeket. Különböző egyéb zenei anyagunk iránt érdeklődtek még a következők: A. *Hetschko* (Halle), W. *Felix*, a weimari Liszt zenei főiskola igazgatója, W. *Hordynski*, a krakkói Jagelló egyetem könyvtárának zenei vezetője, B. *Rakijes* docens (Jugoszlávia), *László Ferenc* fuvolaművész és *Szabó Ferenc* konzervatóriumi tanár Kolozsvárról, F. *Grasberger* az *Österreichische Nationalbibliothek* zenei gyűjteményének főmunkatársa, E. *Schenk* osztrák zenetudós, E. N. *Waters*, a *Library of Congress* zenei osztályának vezetője, A. *Ringer* illinoisai egyetemi tanár, A. *Mann* prof. (Newark, New Jersey), O. *Albrecht* (Pennsylvania), *LaRue* prof. (New York), S. *Beck* a *New York Public Library* zeneműtárának vezetője, P. *Young* (Wolverhampton), *Kodály* pedagógiai műveinek angliai kiadója és a nemrég megjelent angol *Kodály*-monográfia szerzője, C. *Valabrega* zongoraművész és Prof. A. *Erede* karmester, mindketten Rómából, F. *Doppler* Stuttgartból és W. *Reckziegel* muzikológus az NSZK-ból.

A Zeneműtár igen kiterjedt és bőséges bibliográfiai adatokat nyújtó levelezéssel írásban is az érdeklődők rendelkezésére állt. Különösen sokan, több országból érdeklődtek írásban *Albrechtsberger*, *Süssmayr* és a *Haydn*-testvérek nálunk őrzött művei iránt. Így pl. a hilversumi rádió az *Albrechtsberger*-anyagáról, K. *Padrta* jihlavai kutató Frantisek *Krommerről*, a *Mississippi State College* *Haller István* működéséről, az augsburgi *Neue Mozart Ausgabe* a Mozart-anyagról, a *Szlovák Tudományos Akadémia* a bártfai gyűjteményről, L. *Kusche* (München) a Rákóczi indulóról, a *Library of Congress* és a *University of Washington* *Liszt Ferencről*, R. *Detling* (Kamenz, NDK) a magyar kamarazenéről, a hallei *Händel-Haus* a Magyarországon 1962—65 között megjelent *Händel*-művekről kapott tájékoztatást.

Színháztörténeti Tár

A tár anyaga iránt erősen megnőtt a külföldi érdeklődés. *Arató Zsuzsa* (Prága) és *L. Sträter* (Bécs) a *Madách*-dokumentációban kutattak. Bécsből jött még *H. Kuchar*, aki az *Eszterházy*-operákkal és *H. Alsen*, aki a *Cigánybáró* jelmezterveivel foglalkozott. A pozsonyi *Sima* Ferencné két ízben is dolgozott a *Justh Zsigmond*-féle parasztszínház dokumentumaiban. *I. Osolsobe* (Brünn) a magyarországi musical comedyvel, *J. Sirbut* (Arad) a magyar származású aradi színészekkel, *A. Gerskovic*s (Moszkva) az 1919-es magyar színházi eseményekkel, *Kelemen István* (Nagyvárad) a *Molnár* Ferencsel kapcsolatos anyaggal, *M. Trewin* (London) a magyarországi Shakespeare-előadásokkal foglalkoztak. *J. Gaskowski* (Augsburg) Franz Xaver *Kleinheim* életrajzához kért adatokat.

Többen jöttek Amerikából is, így pl. *H. Frenz* Indianából, aki az amerikai szerzők magyar színpadi szerepléséről, *M. Ekström* New Yorkból, aki a XIX. sz.-i magyar színésznők és táncosnők életrajzáról, *Molnár* Ferenc San Franciscóból, aki *Szomorj* Dezsőről, *E. Pond* New Yorkból, aki általában a magyar színházi életéről, *A. Smith*, aki *Beregi* Oszkáról (Los Angeles) kért dokumentumokat és adatokat. Felkereste a gyűjteményt egy mexikói kutató is, *R. Lago*, aki a magyarországi bábjátás irodalmát tanulmányozta. Megemlítjük még *W. Schmitt* berlini színésznő, *W. Cremer* német filológus és *W. Binal* bécsi színháztörténész nevét.

A helyszínen kutatók közül többen a látogatás előtt vagy után bibliográfiai tájékoztatást írásban is kaptak. Sok más kutatóval csak leveleztünk. A bécsi *Theaterwissenschaftliches Institut*tól *F. W. Knapheide* R. *Tyroll* színésztől, *N. I. Mayer* I. *Schuster* színésztől kapott tájékoztatást. A New York-i *V. Effermann* egy magyar színésznő életrajzi adatai felől érdeklődött. *A. Veinstein* az IFLA egyik kiadványához gyűjtött adatokat. Los Angelesből írásban is jelentkezett egy kutató, *B. Pride*, a színházi épületek ügyében. A Madridban élő *Rónai* Zoltán a *Légy jó mindhalálig* és a *Liliom* bibliográfiáját, továbbá egy *Madách*sal összefüggő dokumentációt kapott.

Térképtár

K. Ulbrich (Ausztria) a burgenlandi kéziratos térképeket, *H. Schreyer* muzeológus (NDK) a gyűjtemény ritkaságait, *E. Brettschneider* régész (NDK) a régi kéziratos vízrajzi térképeket, dr. *Sperling* docens (NDK) a Tátra régi térképeit, *B. Olasevitz* egyet. tanár (Wroclaw) a polonika anyagot tanulmányozták. Írásban az *Atlas-Archiv* (Berlin) számára az 1800 előtti atlaszgyűjteményünkről, *W. Bonacker* (Berlin) részére pedig Magyarország régi úttérképeiről készítettünk válogatott bibliográfiákat. A *Burgenländisches Landesmuseum* számára mikrofilmet küldtünk a régi burgenlandi térképekről.

Kisnyomtatványtár

1963-tól 1966-ig főleg szlovák kutatók keresték fel a tárat: *J. Guzi*, *P. Ratkos*, *F. Bokes* Pozsonyból és *A. Matovc*ih Túrócszentmártonból. E kutatók a szlovák vonatkozású, főleg politikai jellegű rölapokat keresték, és az egyes tétélekről többnyire mikrofilmeket kértek. Sok egyéb aprónyomtatványt a prágai és a

bukaresti tudományos akadémiák részére mikrofilmre vettünk. A gyűjtemény anyagával kapcsolatban H. E. Poutsma részére ment ki tájékoztatás Hollandiába. 1966-ban Z. Jeziarska varsói kutató az 1917. évi októberi forradalom 50 éves jubileumával kapcsolatban keresett plakátokat.

Zárt kiadványok Tára

A zárt gyűjteményt 1964-ben E. Frank (Egyesült Államok) részére a Magyar Tanácsköztársaságról, 1965-ben Major Róbertné részére (Egyesült Államok) az 1945 utáni külföldi magyar sajtóról, Moór Zoltán (Izrael) számára a magyar zsidóság üldöztetéséről adott részletes tájékoztatást és adatokat.

KÜLFÖLDI LÁTOGATÓK

Ebben a fejezetben azokról a külföldiekről számolunk be, akik nem kutatás céljából jöttek hozzánk, nem a gyűjteményeket használták, hanem a nemzeti könyvtárat, mint elsőrendű magyar kulturális intézményt akarták megtekinteni vagy a könyvtárközi kapcsolatok keretében az egyes osztályok, vagy általában a könyvtár munkáját kívánták tapasztalatesere céljából tanulmányozni.

Általános érdeklődésű látogatók

Ezek a látogatók többnyire csak gyors tájékoztatást kaptak az Igazgatóságtól, majd főleg a reprezentatív gyűjteményeket és helyiségeket, a Kézirattár és az RRT állandó kiállításait, esetleg az olvasótermeket és a nagy katalógusokat tekintették meg. Számuk nagy, névsoruk a vendégkönyvben szerepel. Csak néhány példát említünk:

1963-ban járt nálunk a Bolgár Népköztársaság nagykövete, a budapesti Olasz Kulturális Intézet vezetője, az NDK Akadémiai Könyvtárának igazgatója. A szófiai IFLA konferenciára utazók Budapesten megszakították útjukat: A. H. Chaplin (British Museum), J. Vallinkoski (a helsinki Egyetemi Könyvtár igazgatója), A. Thompson (az IFLA főtitkára), J. Wieder (az IFLA volt főtitkára). Említésre méltó egy népes tengerentúli csoport: a New York-i egyetem fiatal művészettörténészei keresték fel professzoraikkal együtt a könyvtárat. Az említetteken kívül még sok csehszlovák, német, svéd, dán, angol könyvtáros tett futó látogatást, sőt két mongol vendég is megtekintette a kéziratokat.

1964-ben M. S. Adesashah, az UNESCO főigazgató-helyettese és B. Castor, az UNESCO Végrehajtó Tanácsának akkori elnöke kereste fel a könyvtárat. Itt járt a bukaresti Állami Könyvtár igazgatója is. A történeti tárakat zürichi, minnesotai, glasgowi egyetemi tanárok látogatták, egy orientalista a párizsi Sorbonne-ról és sok külföldi magyar, így pl. Hegedűs Mária Jugoszláviából, Deák István New Yorkból, Farkas Irén Franciaországból.

Az 1965. év látogatói közül külön említjük A. Chastel párizsi professzort, aki a nemzetközi művészettörténeti napok alkalmából jött Budapestre, és különös érdeklődéssel foglalkozott a Corvinákkal. M. Babić az UNESCO-tól a statisztikai rendszert tanulmányozta. M. Hartwell Oxfordból a külföldről történő beszerzés koordinációja felől érdeklődött.

1966-ban is igen sok külföldi látogató tekintette meg főleg a régi könyveket és kéziratokat. Így pl. M. François, a Sorbonne professzora, H. Lülfing, a berlini Staatsbibliothek kéziratárának vezetője, Julien Cain, a párizsi Bibliothèque Nationale főigazgatója és felesége stb.

A könyvtár munkáját tanulmányozó vendégek

1964-ben két kínai vendég nézte végig a könyvtári munka fő folyamatát. Részletesen foglalkoztak több osztály és gyűjtemény munkájával az újvidéki Matica Srpska munkatársai, akik a magyar – jugoszláv kulturális egyezmény keretében létesített személycsere során hetekig tartózkodtak nálunk 1964-ben, 1965-ben és 1966-ban: a Matica Srpska Könyvtárának igazgatója, P. Maletin, a helyettes igazgató, Lazar Curčić, a gyarapítási és csereügyek munkatársa, Anica Kačanski és M. Bikicki, továbbá Desanka Midić és Ivanka Veselinov. Az újvidéki vendégek nemcsak a könyvtár munkájával ismerkedtek, hanem idejüket különböző kutatásokra is felhasználták.

A Német Demokratikus Köztársasággal kötött kulturális egyezmény keretében Karl Heinz Wenkel, a lipcsei Deutsche Bücherei olvasószolgálatának vezetője két hetet töltött nálunk. Elsősorban a bibliográfiai munka és az olvasószolgálat érdekelte. Ugyancsak a kulturális egyezmény keretében jött hozzánk J. Dietze, a hallei egyetemi könyvtár igazgatója és K. Walther, a könyvtár olvasószolgálatának vezetője. 1966 őszén a Deutsche Bücherei részéről Gottfried Rost, az ottani bibliográfiai osztály h. igazgatója két héten át a bibliográfiai munka szervezését és a szerkesztési, nyomdai munkákat tanulmányozta. 1965 őszén a Lenin Könyvtár és az OSZK közötti személycsere keretében T. L. Posztremova, a könyvtár tudományos titkára tíz napig tartózkodott Magyarországon, és főleg az Olvasószolgálat munkájával foglalkozott.

Csoportokat is fogadtunk és kalauzoltunk, így 1964 tavaszán a pozsonyi egyetemi könyvtár munkatársainak mutattuk be a könyvtár működését és Budapest nevezetességeit, 1965 nyarán pedig a fiatal könyvtárosok cseréje keretében Lipcseből jött hozzánk 15 fiatal német könyvtáros, akik számára a könyvtáron kívül ugyancsak megmutattuk Budapest és a Balaton látnivalóit. 1966-ban 60 tagú levéltáros csoport jött Jugoszláviából, egy 70 tagú énekkar az NDK-ból, egy 20 tagú közművelődési könyvtárosszociális csoport Lengyelországból.

A Gyarapítási osztály munkáját B. Roubičková (Prága) tanulmányozta. Néhány nyugati könyvkereskedő és kiadó is megfordult az osztályon. Részletes tapasztalatcserét folytattak a Színháztörténeti osztályon H. Kindermann igazgató vezetésével a bécsi Theaterwissenschaftliches Institut munkatársai, továbbá M. Dietrich, a bécsi egyetem drámatörténeti tanszékének professzora és még néhányan Lipcseből, Varsóból, Újvidékről, Stockholmból és Prágából. A Térképtár munkájával E. Klemp, a Deutsche Staatsbibliothek térképtárának vezetője, a Kisnyomtatványtár működésével R. Kaude (ugyancsak Deutsche Staatsbibliothek) ismerkedett.

A cserekapcsolatok élénkítése céljából sokan keresték fel a Nemzetközi Csere-szolgálatot. Különösen Erdélyből jöttek többen és gyakran mindhárom év során. A lengyel kapcsolatok ügyében jött J. Dunin Łódzából és A. Msicz Krakóból. Cushing professzor a londoni, Turczel Lajos a pozsonyi magyar tanszékek számára kért anyagot. A British Museummal folyó csere ügyében tárgyaltunk M. Fulforddal. Az amerikai csere bővült Borszéki Imre (Seattle), R. Hurst (Los Ange-

les) és Tárczy Árpád látogatása nyomán. Jugoszlávia különféle városaiból egy öttagú csoport jött. A finn csere ügyében kereste fel az osztályt Paavo Siro és tárgyalunk egy japán vendéggel is. A csere bővítését szolgálták azok a megbeszélések is, amelyeket S. Hargraeves (London), P. Lizánc (Ungvár), Hajnal Péter (ENSZ), P. Kudrik (Kalifornia), G. Arnold (*British Museum*) könyvtárosokkal folytattunk.

Többen tanulmányozták a várbeli építkezést, közöttük sokan a már említettek közül, továbbá dr. Gawrecki Prágából, S. Casamassima, a firenzei nemzeti könyvtár igazgatója, A. Valabrega Rómából, K. A. Loedewcky Melbourne-ből, N. Gahtschef és A. Waranian Bulgáriából, R. Lukác és L. Soták Kassáról. A Várscsoport írásban részletes tájékoztatást adott a Kassai Állami Tudományos Könyvtár számára a rákospalotai tapasztalatok alapján a zsinagógák átépítési lehetőségeiről, a túrócszentmártoni *Matica Slovenska* részére pedig a tömör raktározás magyarországi alkalmazásáról. Szaktanácsokat adtunk a technikai korszerűsítés kérdésében a kolozsvári *Egyetemi Könyvtár*nak is. Könyvrestaurálási munkáinkat 1966-ban két görög szakember is tanulmányozta.

A keszthelyi *Helikon-könyvtár*at az idegenforgalmi évadban sokezer külföldi turista kereste fel, és sok külföldi fordult meg a zirci *Reguly Antal Könyvtár*ban is.

AZ OSZK MUNKATÁRSAI KÜLFÖLDÖN

A könyvtár munkatársai 1963-tól 1966-ig részben a kultúregyezmények keretében hosszabb tanulmányutakon jártak külföldön, többen hivatalos küldötként konferenciákon vettek részt, mások a magánutazásaikat kötötték össze külföldi könyvtárak meglátogatásával. Mindezeket az utazásokat a nevek szerint foglaljuk össze, és egyúttal megemlítjük a külföldön megjelent publikációk esetit is.

Babiczy Béla mint a Mikrofilmtár vezetője 1963 őszén Kölnben részt vett az *I. Nemzetközi Reprográfiai Kongresszuson*, ahol a legújabb reprográfiai berendezéseket tanulmányozta.

Berlász Jenő az újvidéki *Matica Srpska* és az OSZK közötti személycseré keretében 1965 őszén négy hetet töltött Jugoszláviában. Szabadka, Zombor, Belgrád, Szarajevo, Zágráb, Ljubljana, Rijeka és Újvidék tudományos könyvtárainak kéziratgyűjteményeit vizsgálta meg a magyar vonatkozású kutatási lehetőségek szempontjából. Tárgyalt arra nézve is, hogy a két ország szakfolyóiratai kölcsönösen publikációkat fognak közölni egymás munkatársainak tollából. 1966-ban Ganz Abrahámról cikke jelent meg egy zürichi zsebkönyvben.

Borsa Gedeon 1963-ban és 1964-ben az MTA megbízásából 3—3 héten át RMK kutatásokat folytatott Csehszlovákiában. 1963-ban meglátogatta München, Stuttgart, Frankfurt, Köln, Hamburg és Göttingen központi katalógusait. Az *Österreichische Nationalbibliothek*ban felkutatta a XVI. századi RMK műveket. 1964-ben régi magyar könyvek példányait vizsgálta Milano, Róma, és Firenze könyvtáraiban és részt vett az IFLA római konferenciáján. 1965-ben ugyancsak régi magyar könyveket keresett Párizs, London, Cambridge és Oxford könyvtáraiban. 1966-ban nyomdatörténeti tanulmányokat folytatott Antwerpen, Brüsszel és Amszterdam könyvtáraiban. Részt vett az IFLA scheveningeni közgyűlésén és ott előterjesztést tett egy XVI. századi nyomdászmutató kiadására. Az újvidéki *Matica Srpska* könyvtárával folyó személycseré keretében 4 hetes kutatóúton

járt Jugoszláviában és ott 16 város 35 gyűjteményében összesen 335 RMK-t talált. Tanulmányai megjelentek a *Gutenberg Jahrbuch*ban (Mainz), a *Beiträge zur Inkunabelkunde*ban (Berlin) és a *Bibliothek und Wissenschaft* c. sorozatban (Wiesbaden).

Csapodi Csabáné 1964-ben egy hónapot töltött Olaszországban olasz állami ösztöndíjjal. Tizenegy város könyvtáraiban a Corvin-kódexek terén folytatott kutatásokat. 1965-ben egy hetet töltött Prágában, ahol a strahovi és zdari írás- és könyvtörténeti kiállítások felépítését tanulmányozta. Ugyancsak 1965-ben részt vett a neuchâтели magyar kiállítás rendezőbizottságában, *L'art médiéval en Hongrie* címmel megírta a kiállítás katalógusának a kéziratokra vonatkozó szövegét és vetítettképes előadást tartott a Corvina-könyvtárról. Mátyás könyvtárának szkriptorairól tanulmányt tett közzé a brüsszeli *Scriptorium* c. folyóiratban. *Enluminures* címmel bevezetőt írt a párizsi magyar művészeti kiállítás katalógusának könyvtörténeti részéhez.

Csép Attila 1963 őszétől 1964 elejéig ösztöndíjjal Kubában tartózkodott első sorban spanyol filológiai tanulmányok céljából.

Dán Róbert külföldi ösztöndíjjal több mint fél évig Koppenhágában adatgyűjtést végzett a magyarországi héber nyomdatörténet és héber nyomtatványok bibliográfiájának összeállításához.

Dezsényi Béla 1964 októberében a *Nemzetközi Szabványügyi Szervezet* (ISO) budapesti konferenciáján mint a magyar delegáció tagja volt jelen, és részt vett két nemzetközi szabványajánlás kidolgozásában. A konferenciáról cikket tett közzé a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* c. folyóiratban.

Fajcsék Magda 1965 őszén a magyar—szovjet kulturális egyezmény keretében két hetet töltött Moszkvában, és ott a Lenin Könyvtár és más nagy szovjet könyvtárak olvasószolgálati, tájékoztatási munkáját részletesen tanulmányozta. 1966 nyarán a Magyar Könyvtárosok Egyesületének képviselőjeként részt vett a német könyvtárosszövetség erfurti közgyűlésén.

Fallenbüchl Zoltán 1963 nyarán a bécsi *Coronelli—Weltbund der Globusfreunde* nevű egyesület meghívására előadást tartott a régi magyar földgömbkészítőkről. 1964 tavaszán a kismartoni levéltár meghívására előadást tartott Pest városának XVIII. századi nyugat-magyarországi kapcsolatairól, majd az osztrák közgyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású térképeket tanulmányozta. 1965 októberében részt vett a *Coronelli—Weltbund* II. lipcsei szimpoziumán és ott felolvasta *dr. Irmédi-Molnár* egyetemi tanár előadását. 1966-ban három hónapon át Bécsben ösztöndíjasként magyar vonatkozású kéziratok és metszetes térképek után kutatott. Előadásainak szövegei megjelentek *Der Globusfreund* és a *Burgenländische Heimatblätter* c. folyóiratokban, más folyóiratok ismertetéseket közöltek.

Fügedi Péterné az OSZK és a lipcsei *Deutsche Bücherei* közötti kétoldalú személyes megállapodás keretében 1965 novemberében részletesen foglalkozott a *Deutsche Bücherei* bibliográfiai munkájával és a könyvtárunkat érintő katalógusproblémákkal.

Galamb Györgyné 1964-ben a moszkvai *Lenin Könyvtár*at, 1965-ben a krakkói *Jagello Könyvtár*at tekintette meg.

Gombocz István 1963-ban cseremegbeszéléseket folytatott az *Österreichische Nationalbibliothek*ban, a *Bayerische Staatsbibliothek*ban és a frankfurti *Deutsche Bibliothek*ban. 1963-ban csoportos tanulmányúton vett részt Bulgáriában, ahol

főleg a nemzeti könyvtárral ismerkedett. 1964-ben a párizsi *Bibliothèque Nationale*-ban tárgyalt a kiadványcsere ügyeiben. 1965 áprilisában hivatalos delegátusként részt vett a szocialista országok Prágában rendezett értekezletén, 1966-ban pedig az IFLA hollandiai közgyűlésén hivatalos magyar delegátusként szerepelt.

Kecskeméti István Johann Joseph *Fux* ismeretlen *Te-Deum* kompozícióját adta ki könyvtárunk autográf partitúrája alapján, a kritikai *Fux*-kiadás köteteként (Graz—Kassel, 1963). A kiadványról recenziók jelentek meg angol és nyugat-német zenetudományi folyóiratokban. 1966 szeptemberében részt vett a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesületének varsói konferenciáján, ezt követőleg pedig a *Musica Antiqua Europae Orientalis* című lengyel zenei fesztiválon, Bydgoszczban és Torunban. Ugyancsak 1966 őszén Lipcsébe utazott, a *Gesellschaft für Musikforschung* nemzetközi kongresszusára.

Kemény G. Gábor a MTA megbízásából 1966 őszén egyhónapos tanulmányúton volt Romániában, ahol a magyar—román tudományos és kulturális kapcsolatok ügyében tárgyalt.

Keresztury Dezső 1964 októberében Linz város meghívására a tapolcai városi küldöttség vezetőjeként *Batsányi* János emléktáblájának leleplezésén vett részt. Előbb 1965 júliusában majd 1966 nyarán a *Burgenländische Festspiele* keretében Fraknóba a Grillparzer-fórumra utazott ki és mindkét alkalommal előadást tartott. 1965 októberében a bécsi *Institut für Theaterwissenschaft* meghívására a kelet-európai és osztrák színháztörténészek konferenciáján *Katona* Józsefről tartott előadást. 1965-ben a *Nemzetközi Lenau Társaság* magyaróvári ülészakán, 1966 őszén pedig a stuttgarti közgyűlésen vett részt.

Kertész Ivánné *Hamburger* Klára az *Association Internationale des Bibliothèques Musicales* meghívása alapján 1965 nyarán a könyvtár képviselőjeként részt vett a szervezet 7. kongresszusán.

Kovács Dezső 1966 őszén Prágában egy reprográfiai konferencián vett részt, és az ottani gépkiallítás anyagával foglalkozott.

Kovács Ilona 1964-ben megtekintette a párizsi *Bibliothèque Nationale*-t, a *British Museum* könyvtárát Londonban, a *Bodleian Library*-t, a *Merton College Library*-t és a *Public Library*-t Oxfordban, továbbá egy-egy történelmi múltú könyvtárát Cambridge-ben, Manchesterben és Liverpoolban.

Kozocsa Ildikó ösztöndíjasként 1966 őszén a római Gallo Intézetben és a vatikáni Könyvtár laboratóriumában tanulmányozta az új restaurálási módszereket.

Mérey Róbertné 1966 őszén részt vett azon a bécsi megbeszélésen, melyet a *Library of Congress* által tervezett nemzetközi katalogizálási együttműködés ügyében az osztrák nemzeti könyvtár hívott össze.

Nagy Károlyné 1966 őszén a lipcsei *Deutsche Bücherei* katalógushálózatát tanulmányozta, különös tekintettel a nemzeti könyvtárak funkcióira.

Németh Mária 1964-ben az újvidéki *Matica Srpska* könyvtárával fennálló megállapodás keretében négy hetet töltött Jugoszláviában. Elsősorban az újvidéki könyvtárak és kulturális intézmények munkáját tanulmányozta, hungarika adatgyűjtést végzett és megbeszéléseket, tapasztalatacsereét folytatott a belgrádi, zágrábi, ljubljanai könyvtárakban.

Óvári Sándor 1964 ősztől kezdve fél éven át ösztöndíjjal a Német Demokratikus Köztársaság könyvtáraiban dolgozott. Elsősorban a nagy könyvtárak raktározási rendszereit és módszereit tanulmányozta.

Pajkossy György az újvidéki *Matica Srpska* könyvtárával létrejött megalapodás keretében 1965 szeptemberében négy héten át részletesen tanulmányozta az újvidéki egyetemet, a *Matica* és más kulturális intézmények könyvtári munkáját, különös tekintettel a hungarika anyagra és az együttműködés feltételeinek megteremtésére. Belgrádban, Zágrábban, Szabadkán, Rijekában, Ljubljánában ugyancsak hungarika-kutatásokat folytatott.

Pethes Iván 1963-ban egy hosszabb tanulmányút során több nyugateurópai országban, mintegy 30 könyvtárban, zenei gyűjteményben stb. a zenei anyag kezelését, feldolgozását és tárolását tanulmányozta. 1966 őszén részt vett a *Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesületének* varsói értekezletén, ahol különösen a zeneanyag osztályozási kérdéseiről tárgyalt.

Róna-Tas András 1963-ban Moszkvában egy nyelvtipológiai konferencián vett részt, és felhasználta az alkalmat a *Lenin Könyvtár* központi katalógusának tanulmányozására is. 1964-ben a Hollandiában rendezett *Nemzetközi Altajisztikai Konferenciára* utazott ki. 1965-ben az MTA megbízásából hosszabb tanulmányúton járt a Szovjetunióban, főleg a csuvasok földjén folytatott filológiai tanulmányokat. Altajisztikai és mongol nyelvészeti tanulmányai amerikai, holland, német és szovjet folyóiratokban jelentek meg.

Sebestyén Géza 1963-ban az UNESCO ösztöndíjával Ausztriában, Belgiumban, Hollandiában, Franciaországban, Dániában, Svédországban és Nyugatnémetországban a modern könyvtári épületeket, a belső berendezés, felszerelés és szervezet kérdéseit több hónapon át tanulmányozta, és bő tapasztalatokat gyűjtött a várbeli építkezésnél való hasznosítás céljaira. 1966 őszén részt vett azon a bécsi megbeszélésen, melyet a *Library of Congress* által tervezett nemzetközi katalógizálási együttműködés ügyében az osztrák nemzeti könyvtár hívott össze.

Soltész Zoltánné 1964-ben és 1965 elején ösztöndíjas kiküldetésben a *Római Magyar Akadémia* könyvtárát vizsgálta felül. Lehetősége nyílt arra is, hogy több jelentősebb római könyvtár régi nyomtatványokat őrző osztályainak munkáját tanulmányozza. Az 1963. évi és az 1964. évi *Gutenberg Jahrbuch* kötetekben egy-egy tanulmánya jelent meg ősnymtatvány-kutatásainak eredményeként.

Somkuti Gabriella részt vett 1964-ben a római IFLA konferencián és ezzel kapcsolatban több olasz könyvtárat is meglátogatott.

Szász Magda 1963-ban néhány londoni könyvtárat tekintett meg.

Szentmihályi János két alkalommal is részt vett a FID „Training of documentalists” nevű bizottságának ülésén: 1964-ben Varsóban és 1965-ben Frankfurtban. 1965-ben ismét Varsóban járt, ahol a szocialista országok beszélték meg a dokumentalisták képzési problémáit:

Tardy Lajos 1963-ban a *Pico della Mirandola* születésének 500. évfordulója alkalmából Modenában rendezett kongresszuson, 1964-ben pedig a *Jagello Egyetem* 600. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen vett részt. Több irodalomtörténeti cikke jelent meg külföldön.

Telegdi Eszter 1964-ben a göteborgi könyvtárakat tekintette meg.

Tombor Tibor 1963-ban Pozsonyban az *Egyetemi Könyvtár* átépítését és technikai berendezéseit, több lengyel város könyvtári épületeit tanulmányozta, különös figyelemmel a *Biblioteka Narodowa* új terveire. 1963 nyarán olasz állami ösztöndíjjal számos olasz könyvtárat látogatott meg, részleteiben foglalkozott a római és a nápolyi nemzeti könyvtárak új épületterveivel. 1964 februárjában Prágában részt vett a szocialista országok könyvtárépítési és berendezési szakér-

tóinek 1. nemzetközi értekezletén, majd júniusban Varsóba utazott az IFLA nemzetközi könyvtárépítési kollokviumára, és ott előadást tartott a nemzeti könyvtárak berendezési kérdéseiről. Szeptemberben az IFLA római konferenciáján vett részt. 1965-ben ismét Varsóba utazott, ahol megrendezték a szocialista országok könyvtárépítési és berendezési szakértőinek 2. értekezletét. Referátumai a letéti illetve tároló könyvtárakról, a világítástechnikáról és az építész és a könyvtáros közötti együttműködéséről szölkak. 1966 őszén részt vett az IFLA hollandiai közgyűlésén. Tombor munkásságáról a római Gallo Intézet közlönye és a *Libri c.* folyóirat emlékezett meg.

Vécsey Jenő 1964 tavaszán a Német Demokratikus Köztársaságban járt az *Association Internationale des Bibliothèques Musicales* ottani csoportjának meghívására és részt vett a zenei könyvtárosok nyári kurzusán.

Vavrínec Veronika 1965 júliusában Varsóban és Czeszochowában zenei könyvtárakat keresett fel. 1966 őszén részt vett a *Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesületének* varsói értekezletén, ahol főleg a zenei források és a zeneirodalom nemzetközi repertóriumának magyar szerkesztőjeként tárgyalt.

Vízkelety András 1964-ben egy hónapon át a bécsi *Collegium Hungaricum*ban az OSZK német kódexkatalógusához végzett szövegösszehasonlító munkálatokat. 1965-ben a *Deutscher Akademischer Austauschdienst* ösztöndíjasaként három hónapon át az NSZK városaiban a magyarországi középkori német kódexek azonosítási munkájával foglalkozott. Germanisztikai cikkei külföldi szaklapokban jelentek meg.

Vörös Károlyné Windisch Éva 1964-ben az újvidéki *Matica Srpska* könyvtárával kötött megállapodás keretében négy héten át elsősorban az újvidéki kulturális intézményekben, majd a belgrádi, ljubljanaí egyetemi, nemzeti és akadémiai könyvtárakban, továbbá egyéb jugoszláv könyvtárakban hungarika-kutatást és kézírattári munkát végzett.

Csoportos utazások. Az elmúlt három évben az OSZK számos dolgozójának alkalma nyílt arra, hogy a szakszervezet rendezésében, Horváth Viktor osztályvezető vezetésével tanulmányi kirándulásokat tegyen a baráti országokban, és ott megtekintse a könyvtárakat, személyes kapcsolatokat kössön és turisztikai élményanyagot gyűjtsön. Így 1964 júniusában 30 dolgozó és 14 hozzátartozó 3 napos utat tett Pozsonyban, Nagyszombatban és Pöstyén érintésével tértek haza. 1965 májusában 43 tagú csoport Krakóban és Zakopanében járt. 1965 nyarán a Deutsche Bücherei és az OSZK közötti megállapodás nyomán az OSZK KISZ-szervezetének 15 tagja járt Lipsében és az NDK más városaiban. 1966-ban egy népes csoport Zágrábban, Ljubljánában, Rijekában járt. Ugyancsak 1966-ban 40 dolgozó ill. hozzátartozó Kelet-szlovákiai körúton vett részt Kassa, Lőcse, Eperjes és a Magas Táttra érintésével.

NEMZETKÖZI SZERVEZETEK

Az UNESCO-val mind a három évben különféle szinteken álltunk kapcsolatban. Jóború Magda Főigazgató, az UNESCO Végrehajtóbizottságának tagja és a Magyar UNESCO Bizottság elnöke több alkalommal részt vett a Végrehajtóbizottság és a Közgyűlés párizsi ülészakain és az UNESCO által rendezett egyéb konferenciákon, így pl. az analfabetizmus tárgyában összehívott 1965. évi tehe-

ráni világkongresszuson. *Jóború* Magda 1966 augusztusától kezdve Párizsban átvette az állandó magyar képviseletet az UNESCO párizsi Titkársága mellett. Fontos eredmény volt az, amikor az UNESCO elfogadta a könyvtárunkból kiinduló kérést és *Sebestyén* Géza h. főigazgató, továbbá két vidéki könyvtárigazgató számára többhónapos ösztöndíjat biztosított a nyugat-európai könyvtári építkezés, berendezés és általában a könyvtári munka tanulmányozásának céljaira. A tanulmányút igen eredményes volt, különösen a várbeli építkezés szempontjából. Mint az UNESCO „depository library”-je, a szervezet kiadványait átvettük és nagyobb részben a teljességre törekvő Országgyűlési Könyvtárnak adtuk át. Itthon kiadtuk az UNESCO-kiadványok éves és retrospektív bibliográfiáit, az UNESCO bibliográfiai folyóirata számára pedig több alkalommal helyzetismertést küldtünk a magyar bibliográfiai munkáról.

Az *IFLA* magyar tagja a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az OSZK dolgozója az Egyesületen keresztül kapcsolódott be az *IFLA* munkájába. Felkészültünk az 1963. évi szófiai konferenciára, de azon OSZK-dolgozó nem vett részt. Az 1964. évi római közgyűlésen *Borsa* Gedeon, *Somkuti* Gabriella és *Tombor* Tibor képviselték a nemzeti könyvtárat. *Tombor* Tibor már akkor bekapcsolódott az *IFLA* könyvtárépítési szaktanácsadói munkájába, *Gombocz* Istvánt pedig az 1965. évi helsinki közgyűlésen a nemzetközi csere bizottságának egyik titkárává választották. Az 1966. évi hollandiai közgyűlésen *Borsa*, *Gombocz* és *Tombor* számos bizottság munkájában vettek részt, *Tombor* Tibort a könyvtárépítési szaktanácsadó titkárává választották.

Az *ISO*, a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet dokumentációs bizottsága 1963 őszen Budapesten tartotta ülését. A tanácskozásokon és a javaslatok kidolgozásában (transzlitációs kérdések, folyóiratcímrövidítések) a könyvtár részéről *Sebestyén* Géza *Dezsényi* Béla és *Gombocz* István vettek részt.

A *FID*-del magyar részről más szervek tartják a rendszeres kapcsolatot, *Szentmihályi* János révén mégis részt vettünk a dokumentalisták képzésével foglalkozó bizottság munkájában.

Az *AIBM*, a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesülete az egyetlen nemzetközi szervezet, melyben könyvtárunk tagságot visel. A kapcsolatot a Zeneműtár ápolja azzal, hogy részt vesz a Répertoire International des Sources Musicales (*RISM*) c. nagy zenei forrásrepertórium munkájában és rendszeres magyar bibliográfiai adatokat nyújt az egyesület folyóirata, a *Fontes Artis Musicae* számára. 1966-ban a Zeneműtár részletes kimutatást küldött a szervezet számára a zeneműveket őrző magyarországi közgyűjteményekről. Az egyesület 1965. évi dijoni konferenciáján *Kertész* Klára, az 1966. évi varsói konferencián *Kecskeméti* István, *Pethes* Iván és *Vavrincez* Veronika képviselte a könyvtárat. Az egyesület NDK-beli tagozatának kurzusán *Vécsey* Jenő vett részt. 1966-ban a Könyvtár külön is csatlakozott az Egyesület egyik önállósult szervéhez, a *Fédération Internationale des Phonothèques*-hez.

Az 1957-ben kötött varsói bibliográfiai egyezmény értelmében mindhárom évben folyt Bulgáriával, Csehszlovákiával, Lengyelországgal, Jugoszláviával, az NDK-val, Romániával és a Szovjetunióval az egymásra vonatkozó bibliográfiai cédulák cseréje.

Összefoglalás

Nemzetközi kapcsolataink 1963 óta kétségtelenül jelentősen fejlődtek és bővültek. Kiterjedt levelezéssel számos értékes külföldi dokumentumot sikerült eredetiben vagy másolatban megszerezni. A nemzetközi csere révén az OSZK birtokába jutott a legfontosabb kurrens szocialista könyv- és folyóiratanyag, a többi anyagból pedig sok magyar könyvtár állománya gazdagodott. A nemzetközi kölcsönzés egyre növekvő mértékben igen értékes szolgáltatásokat tett a magyar termelés és tudomány számára. Jelentősen növekedett a külföldi kutatók és intézmények érdeklődése az OSZK anyaga iránt, az ő helyszíni munkájuk, valamint az egyre kiterjedtebb és pontosabb írásbeli bibliográfiai tájékoztatásaink révén a gyűjteményeinkben rejlő ismeretanyag igen sok külföldi munka részévé vált. A nemzetközi könyvtári tapasztalatcsere terén fontos eredményeket könyvelhetünk el, különösen a modern könyvtárépületek megismerése volt igen fontos. Eredményes tanulmányutakkal igen sok külföldi hungarika lelőhelyét állapítottuk meg, különösen a szomszédos országokban. Igen hasznosak voltak a meghatározott célú és idejű kultúregyezményes utak Jugoszláviában, a Német Demokratikus Köztársaságban és a Szovjetunióban, továbbá a Nyugat- és Dél-európai ösztöndíjas tanulmányutak.

Ugyanakkor akadt még egyenlenség, hiány bőven. Akadozott a lengyel és a román kurrens tudományos anyag beszerzése. Míg jugoszláv viszonylatban sok mindent pótolunk, addig Romániával a személycserére nem került sor. Szórványos még a könyvtári kapcsolat Ausztriával is. A szocialista országokkal megszervezendő átfogó rendszeres együttműködés ügyét a KMK kétségtelenül előbbrevitte ugyan, de valamely többoldalú egyezménybe, vagy a könyvtári munka valamelyik ágának szervezett kooperációjába maga az OSZK nem kapcsolódott be. Nem volt szervezett jellegű a nemzetközi könyvtári életben való részvételünk, kivéve az IFLÁ-t és a nemzetközi zenetudományi kooperációt. A hiányosságok ellenére nem kétséges, hogy a tendencia 1963 óta felfelé mutatott.

Foreign relations of the National Széchényi Library in the years 1963—1966

I. GOMBOCZ

Purchase, exchange, loan

Among the important acquisitions from abroad the Codex Cyprianus has to be mentioned. This medieval manuscript belonged to the famous collection of the Hungarian renaissance king Matthias Corvinus in the 15th century and could be brought back to the country by purchase. Numerous other old Hungarian books and other valuable items could be acquired in originals or in reproductions through the channels of the book trade or exchange. The Manuscript Department and the Music Collection could also enrich their holdings by acquiring from abroad letters and other valuable manuscripts of Hungarian statesman, composers, poets, etc.

The Exchange Service maintained relations with 410 foreign partners in 58 countries all over the world. During the four years nearly 90 000 books and periodicals were sent abroad and about the same quantity was received. The Library's new publications were mailed regularly to all exchange partners (such as the Hungarian National Bibliography, the Yearbooks of the Library, etc.) The Exchange Service functioned also as intermediary for foreign libraries:

the material which arrived under our agreements for the exchange of current or surplus books and periodicals, as well as the addressed packages sent in cases by foreign exchange centers, were distributed among 120 Hungarian libraries and consignees. The Service has also kept a nationwide register of the exchanges maintained by about 210 Hungarian libraries with about 18 000 institutions abroad.

During the said period the Inter-Library Loan Service received about 80 000 requests which could be fulfilled in about 90%. This service performs an important task by acquiring from abroad in the form of originals or reproductions those articles, reports, etc. which are urgently needed by Hungarian scientists or research workers of industrial firms. The Service closely collaborated with the Union Catalogue. The Service maintained regular relations with altogether 40 countries which on their part showed increasing interest to get Hungarian scientific publications by loan.

Exchange of persons

During the years 1963—1966 a continuously increasing interest could be noticed on the part of the readers and research workers coming from abroad and using the holdings of the Library. Some scholars from the United States, Czechoslovakia, Netherlands spent many months in the Library consulting different parts of the collections. In the main reading rooms and especially in the reading rooms of the special collections hundreds of foreign readers consulted the materials. Most of them came from the neighbouring countries but we had many visitors from other European, American and Asian countries as well. The greatest interest was shown for the collections of the Manuscript Department and those of the Music Division (manuscripts of Haydn, etc.) Other visitors studied the functioning of the various services of the Library itself.

Collaborators of the Library visited in increasing degree other libraries of Europe. In the frame of cultural agreements some of the leading librarians could study once more the libraries of the Soviet Union, German Democratic Republic, Italy and Yugoslavia. Many other collaborators travelled in various countries of Western Europe where they visited the most important libraries. On the research tours many old Hungarian material could be identified mainly in the neighbouring countries, Italy, Austria, etc.

International organizations and conferences

The international co-operation in library work in general was assured mainly by the Centre for Library Science and Methodology, the international activity of which, though belonging to the organization of the National Library, is not reported here. The Library itself is the member of only one organization: International Association of Musical Libraries. One of our collaborators participated on the Association's conference in -Dijon. During the whole period the Music Division continued to compile the Hungarian bibliographical contribution to the work in progress at the IAML.

Through the intermediary of the Association of Hungarian Librarians, the collaborators of the National Library participated much more actively as in the past in the work of the International Federation of Library Associations. Three delegates attended the Rome meeting of 1964 and three again the meeting of 1966 held in Scheveningen, Holland. Two of the National Library's service heads were elected secretaries of IFLA committees (library building and international exchange).

Contacts with the library activity of the Unesco were upheld during the period. In 1963 the Deputy Director General studied the work and functioning of libraries in 6 West-European countries with a Unesco scholarship. The Library received as depository the publications of Unesco, helped to issue their selected bibliographies published in Hungary and supplied Hungarian informations for the purposes of various Unesco publications.

In autumn 1963 the Technical Committee on Documentation of the International Organization of Standardization held its meeting in Budapest. At this conference the members of the National Library took an active part.

A könyvek központi katalógusának hatékonysága 1964-ben

KARÁCSONYI RÓZSA

A Könyvek Központi Katalógusa (továbbiakban KKK) használatára vonatkozóan 1964 folyamán statisztikai felmérést végeztünk. A KKK-nak 1964-ben 177 könyvtár rendszeresen és 80 rendszertelenül jelentett — állománya 2 300 000 cédula volt. A KKK elsőrendű feladata, hogy részben a könyvtárközi kölcsönzés révén, részben pedig a közvetlenül hozzá forduló hazai és külföldi kutatók illetve intézmények számára felvilágosítást adjon egy keresett mű lelőhelyére vonatkozóan.

A teljes évi adatok alapján vizsgáltuk meg, hogy a hazai és a külföldi könyvtárak milyen jellegű kérésekkel fordulnak a KKK-hoz, milyen választ kapnak, milyen arányban oszlik meg az eredményes és eredménytelen válaszok száma nyelvi, szak- és időrendi szempontokból. Hogyan tükrözi ez az arány az általános kulturális viszonyokat, a magyar könyvtárügy fejlődését és a könyvellátottságon keresztül a tudományszervezés jelenlegi helyzetét. Ezekkel az adatokkal nemcsak a KKK országos jelentőségéről nyertünk átfogó képet, hanem belső munkánkra vonatkozólag is hasznos következtetéseket tudtunk levonni.

1964-ben a KKK-ban 8613 kérést dolgoztunk fel statisztikai szempontból, ebből 4123 (48%) esetben tudtunk lelőhelyet meghatározni és 4490 (52%) alkalommal volt eredménytelen a kutatás.

Kérdés, hogy az eredményes válaszok 48%-os aránya kielégítő-e, és a rekonstrukció után emelkedni fog-e ez az arány? A külföldi központi katalógusokról szóló beszámolókból magasabb számokkal találkozunk. A beszámolók egy részével tanulmányában Sz. Németh Mária is foglalkozott.

Az eredményes, pozitív információk aránya

az amerikai központi katalógusban 1961-ben	78,6% ¹
az angol központi katalógusban	75—80,0% ²
a kanadai központi katalógusban	60—70,0% ³
a lengyel központi katalógusban 1960—61—62-re vonatkozóan	67,0% ⁴
a svájci központi katalógusban 1953-ban	64,3% ⁵
a frankfurti központi katalógusban 1949 utolsó negyedében	58,0% ⁶
a francia központi katalógusban 1960—61—62-re vonatkozóan	57,0% ⁷

Ez a pozitív százalék a Holland Királyi Könyvtár központi katalógusában 82%-ra emelkedik és a berlini központi katalógus telefonon adott tájékoztatásainak 62%-a eredményes.⁸

Ezek a külföldi adatok nem lehetnek egy mechanikus összehasonlítás alapjai — csak tájékozódásra szolgálnak. Egyrésztük nem is a központi katalógus, hanem a könyvtárközi kölcsönzés hatékonyságára vonatkozik, amely nálunk 1966-ban 85% volt. A központi katalógus hatékonyságát a következő tényezők befolyásolhatják: a központi katalógus gyűjtőköre (tartalmazza-e a nemzeti és a külföldi anyagot egyaránt); hány könyvtár és milyen jellegű könyvtárak központi katalógusa; van-e regionális központi katalógushálózat; van-e központi feldolgozás; a központi katalógus bibliográfiai felkészültsége és a vele szemben támasztott bibliográfiai igényesség mértéke; a központi katalógus szerkezeti felépítése, szerkesztési elvei, milyen időbeli és tartalmi korlátozások vannak érvényben stb.

Végül — de nem utolsósorban — nem lehet az adatokat összehasonlítani, mert maga a statisztikai mérés időtartama, és feltehetően a módja is, eltér.

A *nemzeti anyag nyilvántartása* — különösen, ha a nemzeti nyelv egy nagy nyelv — igen kedvezően befolyásolja a kutatómunka eredményességét, mint az amerikai, az angol, vagy a frankfurti központi katalógus esetében is láthatjuk, amikor a központi katalógus nemcsak egy ország nemzeti könyvkiadását, hanem egy egész nyelvterület — nevezetesen az angol illetve német nyelvterület — könyvtermését regisztrálja. Az angol nyelvű központi katalógusok magas hatékonyságát is elsősorban az dönti el, hogy a katalógusban angol nyelvű műveket keresnek. A *Frankfurter Sammelkatalog*ról még meg kell jegyezni, hogy a második világháborús veszteségeket, tehát a bizonytalan válaszokat is az eredményesek közé sorolja.

A nemzeti anyagra vonatkozóan a magyar központi katalógus is eredményesebben dolgozik, mint az idegen nyelvű művek esetében. 1964-ben hazai és külföldi kutatók a KKK-ban 1523 magyar nyelvű művet kerestek, ebből 1162-t (76%) eredményesen, 361-et (24%) pedig eredménytelenül. A külföldi könyvtáraknak adott 415 magyar nyelvű műre vonatkozó válaszból 324 (78%) esetben tudunk lefőhelyet meghatározni. Ez a 76–78% a KKK hatékonyságának legfelső reális határértéke. A negatív 22–24% további feladatokat ad; egyenként meg kell néznünk, hogy melyek azok a magyar nyelvű művek, amelyekről eredménytelen választ adunk, ezek tényleges hiányok-e, s ha igen, akkor fel kell venni az Országos Széchényi Könyvtár számára összeállítandó hungarika desiderata-jegyzékbe.

A *regionális központi katalógushálózat* léte és működési formája is befolyásolja az országos központi katalógus hatékonyságát.

Az amerikai központi katalógus a világ legnagyobb központi katalógusa több mint 15 millió beosztott és több millió beosztatlan cédulájával — nem működik együtt a regionális központi katalógusokkal — ezt részben a katalógus terjedelme, részben pedig az USA nagy területe nem is teszi lehetővé. A kérések közvetlenül a *National Union Catalog*ba vagy a regionális katalógusba futnak be. Így válik lehetségessé, hogy egyes regionális központi katalógusok — mint pl. a philadelphiai is — nagyobb forgalmat bonyolítanak le, mint az országos központi katalógus.

Az angol központi katalógus információs szolgálata a bejelentésekhez hasonlóan két szinten működik. A regionális katalógusok a kérések 80%-át tudják kielégíteni és a központi katalógus a fennmaradó negatív válaszok további 75–80%-át tudta lefőhelyellátni.⁹

A *központi katalógus gyűjtőkörére* vonatkozó különböző korlátozások szintén befolyásolják a hatékonyságot. Pl. a francia és a lengyel központi katalógusok — amelyek modern, háború utáni alapításúak, (a lengyel 1945-ben, a francia

1952-ben létesült) — gyűjtőköre a nemzeti anyagot mellőzve csak a külföldre terjed ki; a kurrens anyagot gyűjtik a visszamenőleges regisztrálás igénye nélkül. Mivel társadalmi adottságaink hasonlóak, érdemes lenne részletesen megismerni a lengyel központi katalógus munkáját, a beérkező kérések szakszerinti és nyelvi megoszlását — ami valószínűleg hasonló a miénkhez — és ebből kifolyólag a külföldi könyvbeszerzésük lehetőségeit is.

A svájei központi katalógus *bibliográfiailag* ellenőrzi a beérkező kéréseket, és csak az ily módon korrigált címekkel foglalkozik.

A Z I N F O R M Á C I Ó K E L E M Z É S E

A felmérés során az információkat részben Sz. Németh Mária tanulmánya¹⁰ alapján a következő szempontok szerint csoportosítottuk:

1. Az információkérés módja szerint:
  - a könyvtárközi kölcsönzés kérése belföldi könyvtár számára,
  - a könyvtárközi kölcsönzés kérése külföldi könyvtár számára,
  - telefonon keresztül történő vagy személyes megkeresés.
2. A keresett mű megjelenési éve szerint:
  - 1800-ig,
  - 1801—1900-ig,
  - 1901—1944-ig,
  - 1945-től napjainkig.
3. A keresett mű nyelve szerint:
  - magyar,
  - szláv, mivel 1964 folyamán felállítottuk a szláv címek önálló katalógusát,
  - német,
  - angol — és a németen kívüli egyéb germán nyelvek, amelyek keresettsége gyakorlatilag jelentéktelen,
  - román nyelvek (latin, francia, olasz, spanyol stb.)
  - egyéb nyelvek (finn, észt, kínai, eszperantó stb.)
4. Tartalom szerint lényegileg az ETO szakrendjében az *Országos Gyarapodási Jegyzék* gyakorlatának megfelelően csoportosítottuk az információkat.

Az eredmények számszerinti, részletes felsorolása helyett csak néhány általános összefüggést szeretnék kiemelni. Természetesen országos jellegű, messze-menő kultúrpolitikai jelentőségű következtetéseket pusztán ezekből az adatokból merészség lenne levonni, mert egyes kutatók kéréseikkel közvetlenül a központi katalógushoz fordulnak, míg mások csak akkor, ha az illetékes szakkönyvtárban már nemleges választ kaptak. Mivel információs munkánk zömét a könyvtárközi kölcsönzés számára végezzük, meg kell jegyezni, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtárközi Kölcsönzési Osztálya az országos könyvtárközi forgalomnak csak mintegy 20%-át bonyolítja le, a többit a különféle hálózatok — tehát az általunk nyújtott kép a hiányok vonatkozásában is kiegészítésre vagy korrigálásra szorulhat.

A felmérés köztudott tényeket számokkal is igazolt, részben pedig tényeknek vélt hiedelmeket adatokkal megcáfolt.

1. Az információ-kérés módja szerinti elemzés

A kérések fajai	A kérések %-os aránya	Pozitív válaszok aránya, azonos kérésfajta-ban belül
Belföldi könyvtár kérése	64,3%	41,3%
Külföldi könyvtár kérése	6,6%	71,4%
Telefonkérés	29,0%	57,0%
Külföldi könyvtár magyar nyelvű műre vonatkozó kérése	4,8%	78,0%

A kéréseknek ebből a szempontból történt csoportosítása nem hozott meglepetést. A könyvtárközi kölcsönzés részére, írásbeli kérés alapján keresett művek hatékonysága 44,0%, míg a telefoninformációk pozitív aránya 57%. Ez az eltérés nagyrészt bibliográfiai pontatlanságokból adódik. A könyvtárközi kölcsönzés nyomtatott kéréslapjai elavultak, nem részletezik a címleírás adatait, így a számtalan tévedés mellett még bibliográfiai hibák is előfordulnak. Ezeket megfelelő bibliográfiai apparátus híján nem tudjuk kijavítani, és ha egyáltalán ilyen igény a központi katalógussal szemben felmerülne, az azt jelentené, hogy a kérések jelentős részét kellene ellenőrizni. A telefoninformációknál van lehetőség a vitás adatok tisztázására.

A külföldi könyvtárak számára történő kérések — amelyek az összesnek mindössze 6,6%-át teszik ki — eredményesebbek, mert a címleírások bibliográfiai adatai pontosak, de elsősorban azért, mert ezek a művek megtalálhatók könyvtárainkban és a központi katalógusban is, mivel magyar nyelvűek, vagy idegen nyelvű, társadalomtudományi jellegű hungaricák.

2—3. A keresett művek megjelenési év és nyelv szerinti megoszlása

Az 1964-es információk elemzésekor szembetűnő a modern idegen nyelvű művek iránti érdeklődések nagyobb száma; 8613 kérésből 7090 (82,2%) volt idegen nyelvű.

Magyar nyelvű munkát ritkábban keresnek a központi katalógusban, mert ezeket a könyvtárak be tudták szerezni, az olvasók számára eredményesen feltárták, és hazai viszonylatokban a kutatók is jobban ismerik a könyvtárak állományát és egyéb szolgáltatásait. Ugyanakkor a KKK abszolút számában is kevesebb a magyar nyelvű mű, mint az idegen — és ez az arány még tovább csökkent az 1952 után megjelent magyar nyelvű művek kiemelésével.

A keresett mű megjelenési éve szerinti megoszlás

1800-ig	173 mű	(2,0%)	a pozitív arány	42%
1801—1900-ig	796 mű	(9,3%)	a pozitív arány	47%
1901—1944-ig	2659 mű	(31,0%)	a pozitív arány	52%
1945-től	4985 mű	(57,0%)	a pozitív arány	46%

A pozitív válaszok aránya csak a harmadik tárgyidőszakban emelkedik az átlagos 48% fölé — 52%-ra —, még az 1800 előtti művek esetében is 6%-kal marad az átlag alatt.

Az 1900 előtti negatív válaszok társadalomtudományi jellegűek (művészet-történet, történelem), és főleg román (elsősorban francia) és német nyelvűek. Ezek a művek vagy valóban hiányoznak könyvtáraink állományából, mert az 1600—1700—1800-as években nem szerezték be — kisebb részük esetleg elvesztett — vagy a könyvtár olyan időszakban dolgozta fel, amikor a központi katalógusnak nem jelentettek. Az 1901—1944-ig terjedő időszak magas pozitív aránya érthető, mert az érdeklődés német nyelvű, társadalomtudományi jellegű művekre irányul. A központi katalógust ebben az időszakban — 1923-ban — létesítették, és a részt vevő könyvtáraknak 1920-ig visszamenőleg kellett beszerzésüket jelenteni.

Az 1945 utáni időszak a legújabb — folyó és múlt évi — anyagot is tartalmazza, amely — tekintetbe véve a könyvtárak feldolgozási és a központi katalógus átfutási idejét — némi késéssel kerül be a központi nyilvántartásba.

A központi katalógus hatékonysága az egyes nyelvek esetében

Nyelv	Összes kérés		Eredményes válasz	
	db	%	db	%
német	2562	29,8	1188	47,0
angol	2429	28,2	1037	43,0
magyar	1523	17,8	1162	76,0
román ¹¹	1175	13,6	415	36,0
szláv	869	10,0	314	36,0
egyéb	55	0,6	7	13,0

A magyar nyelvű művekre vonatkozó magas pozitív százalékot, már mint a központi katalógus hatékonyságának optimális határértékét említettem.

A szláv és a román nyelvek azonos, és a német és az angol hasonló aránya azonnal feltűnik. A szláv és román nyelvű munkák mind a négy tárgyidőszakban nagy számban hiányoznak a központi nyilvántartásból. Az összes információk 10%-a szláv és 13,6%-a román nyelvű. De eltérés van a két nyelvcsoporthoz tartozók megoszlásában. Míg a 173 db 1800 előtti műből 100 (57,7%) a román, szláv mindössze csak 1 van. 1801 és 1900 között arányosan nő a két nyelvcsoporthoz tartozók száma: a román 170-re (21,3%) és a szláv 42-re (5,0%), — 1901—44-ig a 2659 kérésből 403 román, de ez már csak 15,1% —, és 223 a szláv (8,4%). Az 1945 utáni tárgyidőszakban a román 502 (10,0%) és a szláv 603 (12,0%). Tehát még mindkét nyelvcsoporthoz tartozók számában növekszik, addig a román nyelvek részaránya állandóan csökken.

A keresett román nyelvű munkáknak csak 36%-a szerepel a központi katalógusban és meglepő, hogy ez az arány a régi, 1800 és 1900 előtti művekre vonatkozóan még rosszabb (30—28—34,7%) és csak az 1945 után megjelent román nyelvű művek esetében éri el a 40,6%-ot.

Meglepő az alacsony hatékonyság a szláv nyelvű műveknél. 1945 előtti művet utólag nem tudtunk beszerezni, a maga idejében pedig az érdeklődés hiánya, vagy politikai okok miatt nem szerezték be — de még az 1945 utáni kurrens művekre vonatkozóan is csak 42,6% arányban tudtunk lelőhelyet meghatározni. Ezek a hiányok valamennyi szakterületen, társadalom-, természet- és a műszaki tudományok területén egységesen mutatkoznak és elsősorban az orosz, lengyel és a cseh nyelv viszonylatában. Ha ezek a hiányok tényleges hiányok — nem a bejelentés elmulasztásából vagy a transliterálás miatti késedelemből adódnak, akkor ez könyvtáraink egységes, de nem kielégítő szerzeményezési gyakorlatát tárja fel. A külföldről vásárolt műveknek ugyanis jelentős része szláv nyelvű. A *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékében* 1963 utolsó negyedében és 1964 első felében közölt művek 27,4%-a¹² és a KKK-nak 1965 folyamán jelentett anyag 25,8%-a volt szláv. A szláv nyelvű hiányok pontos feltárását — szak és nyelv szerint — 1965–66-ban tovább folytattuk és a hungarika desiderata-jegyzékhez hasonlóan 1966-ban egy szláv desiderata-jegyzék összeállítását is tervbe vettük.

A román és a szláv nyelvekre vonatkozó adatok összehasonlításán kívül kézzelfoghatóan adódik még a német és angol nyelvek szereplése információinkban. Szám szerint a német a legtöbb 2562 (29,8%) és rögtön nyomában az angol 2429 (28,2%). A magyar után a német nyelvű műveket keressük a legeredményesebben: 47% a pozitív arány, az angolnál 43%.

A német és az angol nyelvű kérések hatékonysága az egyes tárgyidőszakokban:

Tárgyidőszak	német	angol
1800-ig	57,5%	34,0%
1801—1900-ig	42,3%	31,5%
1901—1944-ig	45,4%	26,0%
1945 után	47,0%	46,0%

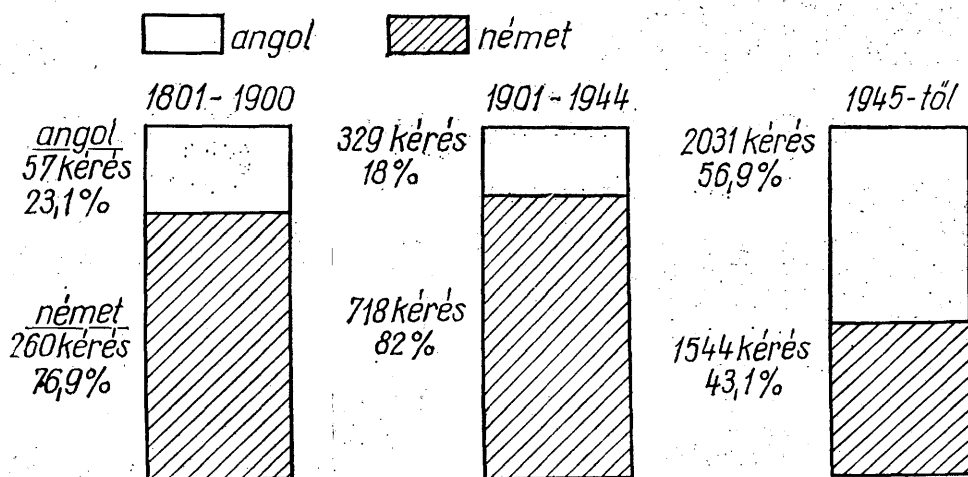
A német nyelvű információkból az 1800 előttiék a legeredményesebbek, majd a XX. századiak. Ez nyilvánvaló volt, tekintetbe véve évszázados történelmi helyzetünket, kultúránk német orientálódását és értelmiségünk német nyelvtudását. Még 1964—65-ben is az állami nyelvvizsgára jelentkezők 41,5%-a német és 24,5%-a angol nyelvvizsgára jelentkezett.¹³

Ügyszintén nyilvánvaló tényt igazolunk mi is, ha összehasonlítjuk a német és az angol nyelv arányát az összes információból egyes időszakokban:

Tárgyidőszak	német	angol
1800-ig	23,0%	7,0%
1801—1900-ig	32,6%	7,0%
1901—1944-ig	27,0%	12,3%
1945 után	30,9%	40,7%

Az angol nyelv jelentősége a második világháború után ugrásszerűen megnőtt a politikai, a tudományos és a kulturális életben egyaránt. A nemzetközi szervezetek kiadványai — és ezek többségükben vagy részben angol nyelvűek — iránt rendkívül nagy az érdeklődés a társadalomtudományok (közgazdaságtan, napi politika, szociológia), művészetek, természettudományok (matematika, fizika,

kémia, biológia), az orvostudomány és a technika (kibernetika, atomenergia, géptan, vegyipar) területén is. Meglepő képet ad a német és angol nyelvű könyvekre irányuló kérések egymás közti aránya, a kért művek kiadási éve szerint:

A kurrens szerzeményezés nem tud a szemmel láthatóan megnövekedett igényekkel lépést tartani.

(Az egyes nyelvek hatékonyságát a különböző szakokban ld. 86. lapon.)

4. Az információk szak szerinti megoszlása

Az információk szak szerinti elemzésénél fokozottabb mértékben kell hangsúlyozni, hogy eredményeink csak részeredmények, és csak az egyes szakkönyvtárak illetve hálózatok adataival kiegészítve tükrözik a valóságos tényállást.

Az összes információk szak szerinti megoszlása:

Szak	Kérések száma	
	db	%
Általános művek, filozófia, vallás, társadalomtudomány	2075	24,1
Nyelvtudomány	480	5,57
Természettudományok	1309	15,1
Orvostudomány	490	5,7
Technikai tudományok	994	11,54
Mezőgazdaság	122	1,4
Művészet	715	8,06
Irodalomtudomány, szépirodalom	1030	12,00
Földrajz	97	1,1
Életrajzok	57	0,66
Történelem	1244	14,4

A legmagasabb arányban a társadalomtudományi és a természettudományi jellegű műveket keresték. Ezeket a szakcsoportokat és a technikai tudományokat sem bontottuk részletesen, így az elemzésnél nem tudjuk, hogy az esetleges eltérések ténylegesen melyik szakban mutatkoznak.

Az eredményes válaszok aránya az egyes szakokban

Szak	Eredményes válasz	
	db	%
Általános művek, filozófia, vallás, társadalomtudomány	1031	49,6
Nyelvtudomány	237	49,3
Természettudományok	638	48,7
Orvostudomány	209	42,6
Technikai tudományok	405	40,7
Mezőgazdaság	51	41,8
Művészet	245	34,2
Irodalomtudomány, szépirodalom	515	50,0
Földrajz	70	72,0
Életrajzok	32	56,1
Történelem	690	55,4

Kedvező az arány a *történelem* szakban. A keresett művek időrendi megoszlása:

1800-ig: 66 mű; 1801–1900-ig: 301 mű; 1901–1944-ig: 615 mű; 1945 után 262 mű.

A nyelvi megoszlás a keresettség szerint rangsorolva:

magyar	516 mű
német	347 mű
román	192 mű
angol	108 mű
szláv	76 mű
egyéb	5 mű

Az egyes nyelvek hatékonysága:

magyar	78,4%
román	63,0%
német	57,0%
szláv	44,7%
angol	27,7%
egyéb	

Az *irodalomtudományi, szépirodalmi* szakban külön vizsgáltuk az irodalomtudományi és a szépirodalmi kéréseket. A 669 irodalomtudományiból 314 (46,9%) volt eredményes, a 361 szépirodalmiból pedig 201 (55,6%). Az irodalomtudományi kérések legnagyobb része XX. századi anyagra vonatkozik, nyelvi megoszlása:

magyar	152 kérés
román	151 kérés
angol	126 kérés
szláv	113 kérés
német	108 kérés
egyéb	19 kérés

hatékonysági rangsorolása:

magyar	82,9%
német	50,9%
román	35,1%
szláv	33,6%
angol	33,3%

az „egyéb” nyelvű művek keresése teljesen eredménytelen volt. A keresett szépirodalmi művek túlnyomórészt 1945 után jelentek meg, az angol és német nyelvű ellátottság nem kielégítő. A szépirodalmi vonatkozású kérések három forrásból származnak:

- külföldi könyvtár kéri Magyarországról, általában magyar nyelvű mű; — megvan a katalógusban,
- magyar kutató vagy fordító keres egy kurrens idegen nyelvű művet; itt hiányok mutatkoznak,
- vidéki közművelődési könyvtár pl. kötelező olvasmányt keres nálunk, ez is magyar nyelvű és megvan a katalógusban.

A társadalomtudományok, nyelvtudomány és természettudományok aránya majdnem szám szerint megegyezik a 48%-os átlaggal. A *természettudományban* 1800 előttről 4 művet (0,3%) kerestek, XIX. századi 79 volt (6,03%), 1901—44 között jelent meg 233 (17,8%) és modern, 1945 utáni 993 (75,85%). Az eredményes válaszok aránya 1901—1944 között 40,3% és az 1945 után megjelent művekre vonatkozóan 51,1%. Az egyes nyelvek keresettsége:

angol	610 kérés
német	422 kérés
szláv	124 kérés
román	96 kérés
magyar	57 kérés

„egyéb” nyelven természettudományit egyáltalán nem kerestek. Az egyes nyelvek hatékonysági rangsora a természettudományban:

magyar	59,6%
német	51,4%
angol	49,5%
szláv	44,3%
román	31,2%

Az átlagnál jóval alacsonyabb az eredményes válaszok aránya az orvostudomány, a mezőgazdaság és a technikai tudományok szakaiban.

Az orvostudomány és a mezőgazdaság szakokban bonyolultabbá teszi számunkra a problémát az a tény, hogy ezeken a szakterületeken a nagy szakmai alapkönyvtárak mellett még szakmai hálózatok is működnek. Éppen ezért erre a problémára egy másik szempont szerinti elemzéskor fogok visszatérni.

Meglepően alacsony a *technikai tudományok* pozitív átlaga: 40,7%. A 994 ilyen jellegű kérés az összes évi kérésnek 11,5%-a. Ez nem az érdeklődés hiányát, hanem a műszaki hálózatok viszonylagos kedvező anyagi ellátottságát jelenti. A kutatók saját intézeti vagy más szakmai jellegű könyvtárban megkapják a keresett szakkönyvet, és csak az esetleges hiányok vagy a rokon szakterületek

kiadványainak lelőhelyéért fordulnak hozzánk. A 994 kérésből 933 volt 1945 utáni vonatkozású. A keresett technikai művek nyelvi megoszlása:

német	400 kérés
angol	362 kérés
szláv	164 kérés (ebben a szakban kizárólag orosz)
magyar	45 kérés
román	21 kérés
egyéb	2 kérés

A kérések legnagyobb része tehát a német, angol és orosz nyelvek között oszlik meg. A pozitív átlag is megtartja részben ezt a sorrendet:

román	43,0%
német	42,2%
angol	41,1%
magyar	40,0%
orosz	36,5%

Az alacsonyabb az eredményes válaszok aránya a *művészet* (7-es) szakban: a keresett 715 műből csak 245 (34,2%) szerepelt a központi katalógusban. Ezeket a műtörténeti munkákat valamennyi tárgydőszakból, valamennyi nyelven túlnyomórészt a Szépművészeti Múzeum munkatársai kérik külföldi könyvtárakból.

A kéréseknek az említett szakokon belüli nyelvi megoszlása, rangsorolva:

	magyar	német	román	angol	szláv	egyéb
történelem	41,44%	27,87%	15,42%	8,67%	6,1%	0,4%
irodalomtud. (szépirod. nélkül)	magyar 22,72%	román 22,57%	angol 18,53%	szláv 16,89%	német 16,13%	egyéb 2,84%
természettudományok	angol 46,6%	német 32,23%	szláv 9,47%	román 7,33%	magyar 4,35%	egyéb 0
technikai tudományok	német 40,24%	angol 36,42%	szláv 16,4%	magyar 4,52%	román 2,11%	egyéb 0,2%

Az említett szakokban a különböző nyelvű kérésekre adott válaszok hatékonyságának összehasonlítása, rangsorolva:

	magyar	román	német	szláv	angol
történelem	78,4%	63,0%	57,0%	44,7%	27,7%
irodalomtud. (szépirod. nélkül)	magyar 82,9%	német 50,9%	román 35,1%	szláv 33,6%	angol 33,3%
természettudományok	magyar 59,6%	német 51,4%	angol 49,5%	szláv 44,3%	román 31,2%
technikai tudományok	román 43,0%	német 42,2%	angol 41,1%	magyar 40,0%	szláv 36,5%

Az információk és a gyarapításpolitiká

Az információk tartalmi elemzése lehetővé tett egy figyelemreméltó összehasonlítást. Az 1945 után megjelent, idegen nyelvű munkákra vonatkozó kérések szakmai megoszlását összehasonlítottuk az *Országos Gyarapodási Jegyzékben* közölt művek szakmai megoszlásával.¹⁴

Szak	Kérések a KKK-ban	Közlések a Gyarapodási Jegyzékben
Általános művek, filozófia, vallás, társadalomtudomány	26,55%	24,88%
Nyelvtudomány	4,5%	4,94%
Természettudományok	20,6%	19,1%
Orvostudomány	8,5%	6,06%
Technikai tudományok	19,16%	19,34%
Mezőgazdaság	1,9%	6,18%
Művészet	5,74%	3,97%
Irodalomtudomány, szépirodalom	8,52%	8,22%
Földrajz	0,36%	1,05%
Történelem	4,22%	6,17%

Ez az összehasonlítás is eddigi eredményeinket, az arányok egyenletes megoszlását igazolja, jelentős kiugró aránytalanság nélkül. Ha a központi katalógus statisztikáját a felmerülő igények, a kereslet elemzésének tekintjük, az *Országos Gyarapodási Jegyzék* adatait pedig az igények kielégítésére törekvő beszerzési felmérésnek akkor a kereslet és a kínálat aránya a nyelvtudomány, a természettudományok, a technikai tudományok, az irodalomtudomány és a történelem szakokban nagyjából megegyezik.

Az orvostudomány és a művészet szakokban a szerzeményezés nyilvánvalóan mennyiségileg nem kielégítő, nagyobb igény nyilvánul meg, mint amit a beszerzés ki tud elégíteni. A művészetben számos régi kiadású művet keresnek, amelyeket utólag már nem lehet beszerezni, úgyszintén nincs lehetőség az egyedi, speciális kérések teljesítésére sem.

Az *orvostudományi* művekre vonatkozó kereslet aránya a központi katalógus felmérésében mintegy 2,5%-kal magasabb, mint az *Országos Gyarapodási Jegyzék* beszerzési aránya. Ezt a feltevéseinket más tények is igazolják. Az Országos Orvostudományi Könyvtár évente négyszer adja közre a *Tájékoztató a ... időszakban megjelenő orvosi könyvekről* c. szakrendi bibliográfiáját a nyugati és a népi demokratikus országokban már kiadott vagy a közeljövőben megjelenő kiadványokról. Az Orvostudományi Könyvtár súlyt helyez arra, hogy ez a bibliográfia más kiadói prospektusokkal együtt eljusson a megyei kórházakba, tehát felhívja a figyelmet a legfrissebb anyagra, biztosítja a folyamatos érdeklődést, tájékozódást. A felmerülő igényeket az orvosegyetemi, intézeti és kórházi szakkönyvtárak elégítik ki. A hiányokat keresve részben az Országos Orvostudományi Könyvtár hálózati központjának katalógusában, részben pedig a KKK-ban érdeklődnek a kutatók. (1965-ben az Orvostudományi Könyvtárban 262 művet kerestek.) A hozzánk beérkező 490 orvostudományi vonatkozású kérésből 209-et (42%) tudtunk leléthelyel ellátni. Az eredménytelen kérésekből jegyzéket állítottunk össze, ezt 1965-ben kétszer — félévkor és év végén — újra ellenőriztük a katalógusban. A jegyzékbe felvett 100 műből 4-et címléírási pontatlanságok miatt nem tudtunk korábban azonosítani, 7 mű pedig csak később került be a katalógusba. Az eredménytelen orvostudományi kéréseknek tehát kb. 10%-a nem tényleges hiány.

A hiányok a legmodernebb, angol és német nyelvű anyagban mutatkoznak. Az orvostudományi hálózatban — más hálózatokhoz hasonlóan — a devizakeret jelentős részét folyóiratokra fordítják. A folyóiratokban megjelenő legfrissebb

tudományos kutatások, eredmények stb. iránt megnyilvánuló érdeklődést így is alig tudják kielégíteni, mert ezek a szakfolyóiratok rendkívül drágák és évente kb. 12%-kal drágulnak. A beszerzett könyvvolumen a hálózat nagyságától függően oszlik el.¹⁵

A legszélsőségesebb az eltérés a *mezőgazdaság* szakban. Más szakban általában a kereslet aránya magasabb, a mezőgazdaságban fordítva van; a beszerzés aránya 4,28%-kal magasabb, mint a keresleté (amely utóbbi abszolút számban is kevés: 122, ebből 51 kérés — 41,8% volt eredményes). Egy ilyen speciális szakterületen a kutatók kéréseikkel közvetlenül a szakkönyvtárhoz fordulnak, amely ki tudja elégíteni az igényeket. Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár pl. 1964-ben saját könyvtárában 7415 könyvet, 2775 folyóiratot, 2445 fordítást és 227 bibliográfiát köleszöntött. Könyvtárközi köleszöntésben — az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárközi köleszöntésétől kapott kérések nélkül — vidékre 1671 könyvet, 2103 folyóiratot, 1623 fordítást és 17 bibliográfiát küldtek. A hálózati központi katalógus alapján működő könyvtárközi köleszöntésük rendkívül szervezett, még a nem-mezőgazdasági hálózathoz tartozó intézményeknek (pl. kórház) is készséggel elküldik a kért művet.¹⁶

Csak a szakkönyvtárak hiányait keresik nálunk és ebből a keresett 122 műből 71 (58%) tényleges hiány. Kurrens angol, német és orosz nyelvű munkák.

A magyar központi katalógus hatékonysága

Bevezetőben, a külföldi központi katalógusok eredményeivel való összehasonlításkor azt állítottuk, hogy a magyar központi katalógus 1964-es 48%-os hatékonysága a jövőben feltehetően javulni fog, részben az egyes könyvtárakban folyó rekatalógizálás révén, részben pedig belső rekonstrukciós munkánk és a részt vevő könyvtárakkal való szorosabb együttműködés révén.

A központi katalógus hatékonysága a tartalmi szempontokon túlmenően függ a központi katalógus szerkezetétől, állapotától és lehetőségeitől. A központi katalógus jelenleg három párhuzamos betűrendből áll, ezeknek összeosztása és a korszerű gyakorlat alapján történő rendezése a most folyó belső rekonstrukció lényege. 1964-ben elkészült a Könyvek Központi Katalógusa szerkesztési szabályzatának ideiglenes tervezete¹⁷, amelyet már gyakorlatilag is használunk.

Ugyancsak 1965-ben a KKK körlevelet bocsátott ki a részt vevő könyvtáraknak, amelyben — és számos személyes megbeszélés során is — felhívta a figyelmet a bejelentések pontosabb lebonyolítására.

Az előbb említettek eredményeként némi emelkedésre számíthatunk, azzal azonban tisztában kell lennünk, hogy objektív adottságaink miatt a pozitív válasszok aránya lényegesen aligha emelkedhet. A különféle szempontok szerint történő elemzéskor szórványosan már említettünk néhány ilyen objektív tény, most nézzük meg ezeket részletesen.

A Könyvek Központi Katalógusa hatékonyságának korlátai

Az eredménytelen információk számát magyarázó objektív tényezők rendkívül differenciáltak.

1. Objektív tény, ha *egy könyv valóban nincs meg* az ország könyvtáraiban.

Ez a lehetőség, figyelembe véve a megnövekedett szakmai igényeket a jövőben még fokozottabban fennáll.

2. A másik objektív tényező, hogy a könyv bár megvan valamelyik könyvtárban, de *nem jelentették a központi katalógusnak*, mert olyan időszakban dolgozták fel, amikor még nem jelentettek.

Ez az utóbbi lehetőség a központi katalógus megbízhatóságának problémáját veti fel. Jelenleg nem intézkedik rendelet a könyvtáraknak a központi katalógus számára történő bejelentési kötelezettségéről — így a bejelentések rendszeressége, teljessége, minősége stb. csak a jelentő könyvtárak jóindulatától függ. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 1923-ban létesítette a központi katalógust, és rendelet kötelezte a részt vevő 20 tudományos könyvtárat, hogy könyvés és folyóirat-beszerzésüket 1920-ig visszamenőleg jelentsék. (Ez is magyarázza az 1901—1944 közötti időszak magasabb hatékonyságát.) Ez a rendszeresség a második világháború miatt megszakadt és jelenleg a könyvtárak csak kurrens szerzeményeiket jelentik. Hogy melyik könyvtár mikortól és milyen jellegű anyagot jelent (ill. nem jelent) — erre a kérdésre nem tudunk pontos választ adni, mert a jelentő könyvtárakat is csak 1961-től kezdve regisztráljuk.

3. A negatív válaszok magas arányát magyarázó, de csak részben objektívok, hogy a keresett mű megvan, jelentették is nekünk, de a különböző bibliográfiai pontatlanságok és az egyes könyvtárak címleírási gyakorlatában megnyilvánuló formai és tartalmi eltérések miatt *nem tudjuk* a keresett művet a központi katalógusban más szempont szerint nyilvántartott bejelentéssel *azonosítani*.

Formai ill. adminisztratív jellegű eltérések: a kérés nem tünteti fel egy magyar nyelvű műre vonatkozóan, hogy 1952 után jelent-e meg, — vagy nem vesszük észre, hogy a keresett cím nem könyv, hanem folyóirat — különböző névelírások stb. — mind indokolatlanul növelik az eredménytelen válaszok számát. Sem a könyvtárközi kölcsönzés, sem pedig a központi katalógus nem rendelkezik olyan bibliográfiai apparátussal, hogy a hibás, pontatlan kéréseket ki tudja javítani, esetleg kiegészíteni.

A címleírások *tartalmi*, felfogásheli eltérései is objektívek. A számos ilyen állandó probléma közül csak kettőt említek; a gyűjteményes munkákat és a kongresszusi kiadványokat. Mindkét típus még egy könyvtár katalógusában is fokozott következetességet igényel; de különösen ezt követel egy központi katalógusban, ahol tudományos nagy könyvtárak jelentéseit kisebb intézmények könyvtárainak pontatlan címleírásaival kell összeosztani.

A *gyűjteményes munkát* egyes könyvtárak nem a gyűjtemény, hanem a részmű címe alatt veszik fel, és a gyűjteménycímet sorozatcímként írják le. Sorozatcímet a központi katalógus nem tart nyilván. Ha a kutató az egyes részművet is a gyűjtemény címe alatt keresi, ebben az esetben nem találja meg.

A *kongresszusi kiadványok* szerepelhetnek a kongresszus címe, a kongresszust rendező testület vagy intézmény neve alatt, sőt *Proceedings...*, *Report...*, *Bericht...*, *Vorträge...*, *Rapport...*, *Trudü...* stb. címszók alatt is. A rövidített kérések lehetetlenné teszik az eredményes keresést. A bejelentés és a keresés szempontja többnyire eltér, ez tette szükségessé, hogy melléklapi szinten egy (ETO) szakrendi kongresszusi külön-katalógust állítsunk fel.

Jelentősen csökkentené az ilyen jellegű félreértésekből adódó negatív információk számát a beszerzett művek központi feldolgozása, amely egységes szemléletével kiküszöbölné ezt a problémát.

A központi feldolgozás csökkentené az *átfutási időt* is, ami jelenleg a jelentő könyvtár feldolgozási idejéből, a központi katalógus — és esetleg az Országos Gyarapodási Jegyzék szerkesztési idejéből tevődik össze. A negatív válaszok között, különösen a műszaki és természettudományi szakokban sok a folyó és a múlt évi anyag, amely csak az elkövetkező években kerül beosztásra; az átfutási idő csökkenése ezt a számot csökkentené.

4. Az objektív adottságok között elsőként kellett volna említeni a *Könyvtárközi Kölcsönzési Osztállyal* fennálló kapcsolatunkat. A könyvtárközi kölcsönzés elsődleges segédeszköze a központi katalógus — információink 71%-a onnan ered. A könyvtárközi kölcsönzés, mielőtt külföldről kér egy könyvet, a központi katalógusban ellenőrizteti, hogy nincs-e meg az országban — tekintet nélkül arra, hogy a kutató esetleg ezt már személyesen ellenőrizte. Ily módon egyes negatív válaszok kétszer szerepelnek kimutatásainkban, a negatív szám automatikusan megkétszereződik. Hogy milyen arányban — ezt nem tudjuk, de feltevéseink szerint ez jelentős mértékben csökkenti a központi katalógus hatékonyságát.

Az elemzés legfontosabb eredménye, hogy a KKK hatékonysága elsősorban a nyilvántartott művek tartalmi vonásainak közvetlen, s a magyarországi könyvtárak könyvbiztosítási politikájának közvetett függvénye. Annak a valószínűsége, hogy egy kérdésre pozitív választ tudunk-e adni, attól függ, hogy a kérést honnan és hogyan kaptuk, hogy a keresett mű milyen időből származik, milyen nyelven írták és milyen szakterületet tárgyal. Az a tény, hogy a pozitív válaszok százaléka a 0-tól egészen 76 — 78%-ig változik aszerint, hogy a kérés három tényezője milyen, azt mutatja, hogy a KKK hatékonysága elsősorban kívülálló tényezőkön múlik.

Az elemzés arra is fényt vetett, hogy noha a magyarországi könyvtárak gyarapításpolitikáját csak a profil-rendelet hangolja össze némiképp, a kurrens beszerzés országos viszonylatban a hatvanas években lényegében megegyezik az országos érdeklődéssel.

Az elemzés több lényeges tendenciát tár fel, mind a magyarországi könyvtárak állományának szerkezeti változásait, mind az igények alakulását illetően. Az angol nyelvű művek abszolút arányának rohamos emelkedése (az 1945 előtti 6,0%-ról a 60-as években 23,0%-ra), az érdeklődés még nagyobb arányú növekedése (12,3%-ról 40,7%-ra), és ugyanakkor a kvalifikált nyelvtudáson belül az angol meglepően alacsony száma komoly figyelmeztetés lehet a tudomány és közoktatásunk szervezői számára. Hogy a szakmai és nyelvi könyvstruktúra-megoszlás nem egyenletes, az természetes, és az egyes szakterületek irányítóinak lesz feladata, hogy saját területükre vonatkozó részfigyelésekből a megfelelő következtetéseket levonják. Nem tudjuk megítélni például, hogy a szláv irodalomtudományi kérések alacsony pozitív százaléka (33,6%) annak következménye-e, hogy a kutatók beszerezhetetlen könyveket kérnek, olyanokat, melyeket a kiadásukkor sem lehetett beszerezni, vagy annak következménye-e, hogy a kutatók olyan speciális igényekkel jelentkeznek, melyeket mint egyedi kéréseket nem érdemes beszerezni, esetleg a kutatók igénye mennyiségileg meghaladja az illetékes könyvtárak anyagi lehetőségeit, vagy arról van szó, hogy az illetékes könyvtárak gyarapításpolitikája ebben a vonatkozásban nem megfelelő. Valószínűleg több tényező együttes jelenlétéről van szó, ennek eldöntését a szakterület gazdáira kell bízni, reméljük azonban, hogy elemzésünk ehhez segítséget nyújt és a foganatosítandó intézkedések a KKK hatékonyságát is javítani fogják.

Az elemzés végül rámutatott arra, hogy a tartalmi vonatkozásokon túl a be-

jelentések és a kérések jelenlegi bibliográfiai színvonala és a könyvfeldolgozás hosszú átfutási ideje jelentős százalékban hátrányosan befolyásolja a KKK hatékonyságát. Ezen sürgősen segíteni kell, elsősorban a központi feldolgozás megvalósításával.

A KKK folyamatban levő rekonstrukciójával párhuzamosan e kérdések megoldásával is javíthatjuk a központi katalógus hatékonyságát.

Jegyzetek

1. Mangla, Pramod B.: *The National Union Catalogue of the United States.* = *Indian Librarian.* 17. vol. 1963. 4. no. 213. p.
2. Filon, S. P. L.: *Union catalogues in Great-Britain.* = *Annals of Library Science.* 5. vol. 1958. 1. no. 17. p.
3. Sz. Németh Mária: *A központi katalógus jelenlegi feladatai külföldön és Magyarországon.* Bp. 1961. Orsz. Könyvtárügyi Tanács... 76. p.
4. *Centralny Katalog Ksiazek Zagranicznych 1945—1959.*
5. Egger, Eugen: *Gesamtkataloge.* = *Libri.* 6. vol. 1956. 2. no. 165. p.
6. Kiessling, Edith: *Der Frankfurter Sammelkatalog.* = *Nachrichten für Wissenschaftliche Bibliotheken.* 3. Jahrgang. 1950. 6. Heft. 90. p.
7. Semonsous, G.: *Le Catalogue collectif des ouvrages étrangers. 1952—1962.* = *Bulletin des Bibliothèques de France.* 8. année. 1963. 2. no. 91. p.
8. Sz. Németh Mária: *im.* 76. p.
9. Filon, S. P. L.: *im.*
10. Sz. Németh Mária: i. h. 77—78. p.
11. A „román” megjelölés itt, és a továbbiakban is a román nyelvcsaládhoz tartozó valamennyi nyelvet és nem magát a román nyelvet jelenti.
12. A *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékének* felmérése alapján.
13. Kertész Istvánné (ELTE Idegennyelvi lektorátus) szíves közlése.
14. *Országos Gyarapodási Jegyzék* idézett felmérése.
15. Szepessy Zoltánné (Országos Orvostudományi Könyvtár) közlése alapján.
16. Ordódy Mária (Orsz. Mezőgazdasági Könyvt.) szíves közlése.
17. A *Könyvek Központi Katalógusának Szerkesztési Szabályzata* (Ideiglenes tervezet.) Összeáll. Róna-Tas András és Szabad Györgyné... Bp. 1965. [Kézirat.]

Die Wirksamkeit des Gesamtkatalogs der Bücher im Jahre 1964

R. KARÁCSONYI

Im Laufe des Jahres 1964 wurde eine statistische Analyse bezüglich der Benutzung des Gesamtkatalogs vorgenommen. Auf Grund der Angaben des ganzen Jahres wurde untersucht, in welchem Prozentsatz sich die Zahl der erfolgreichen und die der erfolglosen Antworten verhält und zwar in sprachlicher, fachlicher und chronologischer Hinsicht.

Von den 8613 Fragen waren 4123 (48%) erfolgreich und 4490 (52%) erfolglos. Diesen Prozentsatz kann man nicht mechanisch mit den Ergebnissen anderer ausländischer Gesamtkataloge vergleichen, weil auch die Faktoren, die die Wirksamkeit eines Gesamtkatalogs beeinflussen, verschieden sind. Der im Jahre 1923 erschaffene ungarische Gesamtkatalog kennt auf dem Sammelgebiet keine Einschränkungen; das nationale Material wird ebenso registriert, wie das ausländische, aus allen Zeitabschnitten, in den Meldungen einer jeden Bibliothek. (Es soll noch erwähnt werden, dass nicht nur die Nationalbibliothek, die Universitätsbibliotheken und andere grosse Bibliotheken, sondern auch die Bibliotheken der Betriebe, Krankenhäuser und anderer Anstalten dem Gesamtkatalog melden.)

Die Analyse bestätigte mit konkreten Angaben die mit der Informationstätigkeit des Gesamtkatalogs verbundenen Vermutungen. 88% der gesuchten Bücher erschien im 20. Jahrhundert und 57% nach dem Jahr 1945. Die Untersuchung der Fragen in Bezug auf die einzelnen Sprachen hat das Übergewicht der deutschen (29,8%) und der englischen (28,2%) Sprache festgestellt. Nach den Fragen in ungarischer Sprache sind die deutschen die erfolgreichsten. Was die Fachliteratur anbelangt, stellte es sich heraus, dass es an den neuesten technischen, medizinischen und naturwissenschaftlichen Werken in englischer und deutscher Sprache mangelt.

Einige Tatsachen erklären die verhältnismässig hohe Zahl der erfolglosen Antworten:

1. Es gibt keine Verordnung über die allgemeine Meldungspflicht.
2. Infolge des Mangels an der zentralen Verarbeitung der vom Ausland gekauften Bücher können die Fragen mit den Meldungen oft bibliographisch nicht identifiziert werden. Die zentrale Verarbeitung würde die Verarbeitungszeit der einzelnen Bibliotheken und auch des Gesamtkatalogs vermindern.
3. Einige erfolglose Antworten kommen in der Statistik oft zweimal vor, weil der Forscher das Buch im Gesamtkatalog schon persönlich suchte, doch lässt die Abteilung für Internationalen Leihverkehr das Werk noch einmal im Gesamtkatalog kontrollieren, bevor sie es vom Ausland ausleiht.

A Nemzeti Könyvtár különgyűjteményei és kiállítási termei budavári új épületében

TOMBOR TIBOR

Az Országos Széchényi Könyvtár jellegzetes nemzeti könyvtári feladatai közé tartozik a teljes magyar és magyar vonatkozású irodalom írott és nyomtatott, vagy egyéb módon rögzített dokumentumainak gyűjtése, feltárása, a kutatás rendelkezésére bocsátása. A Nemzeti Könyvtár azonban „könyvarchívum” is, vagyis az olvasók kiszolgálása mellett feladata a gyűjtőkörébe tartozó irodalom megőrzése a jövő számára. Ebben a vonatkozásban a könyvtár „könyvmúzeum”; feladata tehát az is, hogy a könyv fejlődéstörténetét és a magyar irodalom kialakulását olyan állandó kiállításon mutassa be, amelyet időleges tematikai kiállítások egészítenek ki.

E feladatokból értelemszerűen következett a helyiségszükséglet meghatározása, a helyiségösszefüggések célszerű megszervezése, megtervezése és biztosítása a Könyvtár budavári új épületében.¹

A könyvtári (funkcionális) és építészeti (műszaki) tervezés az egyes könyvtári folyamatok (állomány mozgása, olvasók, látogatók áramlása stb.) alapján helyezte el az egykori királyi palota különböző részeibe a könyvtár legfontosabb feladatait ellátó szervezeti egységeket.

A bevezetőben említett feladatkör jegyében a gyarapítás, feldolgozás, bibliográfiai munka a Budavári Palota krisztinavárosi épületének IV. szintjére került. A raktárakat az épület belsejében levő egykori két udvarban kialakított 11—11 szintes, az alsó négy szinten az épület középső traktusában egybekötött, hatalmas „U”-alakú tömbben, az ehhez kapcsolódó „nyugati” és két „keleti” részben helyezte el a tervezés, és megfelelő tartalékkeret biztosított raktározási célra az átépített tetőtérben is.

Az általános olvasószolgálati és tájékoztatási feladatok korszerű kielégítését úgy biztosította a tervezés, hogy a mintegy 500 személyes nagy olvasói teret az épület VII. szintjén valósággal „ráültette” a két raktártoronyra.

A különgyűjtemények elhelyezéséről úgy kellett gondoskodni, hogy funkcionális-szervezeti kapcsolatuk egymás között és a könyvtár többi részével tökéletes legyen, sajátos különgyűjteményi feladataikat, munkájukat, működési rendjüket az épületen belüli telepítés a legmesszebbmenő módon biztosítsa. E fontos szempontok figyelembevételével a különgyűjtemények közül a *Zeneműtár*, a *Színháztörténeli Tár*, a *Térképtár*, a *Kézirattár*, a *Régi és Ritka Nyomtatványok Tára* egységes funkcionális elhelyezésére az épület VI. szintjén nyílt lehetőség. Ez az épületszint az Oroszlán-udvari főbejárat (V. szint) feletti első emeletet

jelenti s a nagy olvasói tér alatt helyezkedik el. Egyetlen tár került az V. szintre és pedig a *Kisnyomtatványtár*, miután e különgyűjtemény elhelyezésére a VI. szinten nem maradt hely. Ez a különgyűjtemény a maga sajátos „autonom” jellegénél fogva volt leginkább elkülöníthető a többi történetileg sokkal inkább összetartozótól. A *Kisnyomtatványtár* az V. szinti, főbejárati tértől északi irányban kapott helyet.

a) Az átépítés építészeti elgondolása

A különgyűjtemények zömét befogadó VI. épületszint jellegzetessége, hogy középső részét az V. szintről induló reprezentatív díszlépcsőház foglalja el, mely az 1944—45. évi ostrom során súlyosan megrongálódott.² Az átépítés során az egykori királyi palota belső térrendszere ezen a szinten lényeges szerkezeti és építészeti változáson ment át.

Hauszmann Alajos, a királyi palota tervezője az épületnek ezt a részét „tágas vesztibulum” és „főlépcső” elnevezéssel jelölte meg.³ A három hajóra tagolt egykori földszinti (a mi jelzésünk szerint V. szinti⁴) oszlopokkal illetve pillérekkel tagolt előcsarnokból indult a széles, pompás „főlépcsőház”, mely a félemeleti pihenőig egykarú volt, innen ágazott el két irányban.⁵ Az egykori első emelet (mostani VI. szint) feletti légteret a második emelet (jelenlegi VII. szint) négyzetes, erkélyszerű körüljárója övezte, e felett tetővilágítási tér volt, de csak az épület középső traktusában (jelenlegi VIII. szint).

A Könyvtár céljaira történt jelentős átépítés következtében az egykori díszlépcsőház légtérében a VI. szint mennyezete illetve a VII. szint padlózata vonalában a tervezés új, rendkívül nagy teherbíróképességű vasbeton födémet épített. Lezárta ezáltal a díszlépcsőház felső légteret és kialakította a VII. szint központi, nagy fontosságú területét, ahová az olvasói betűrendes és szakkatalógust helyezi el a Könyvtár.

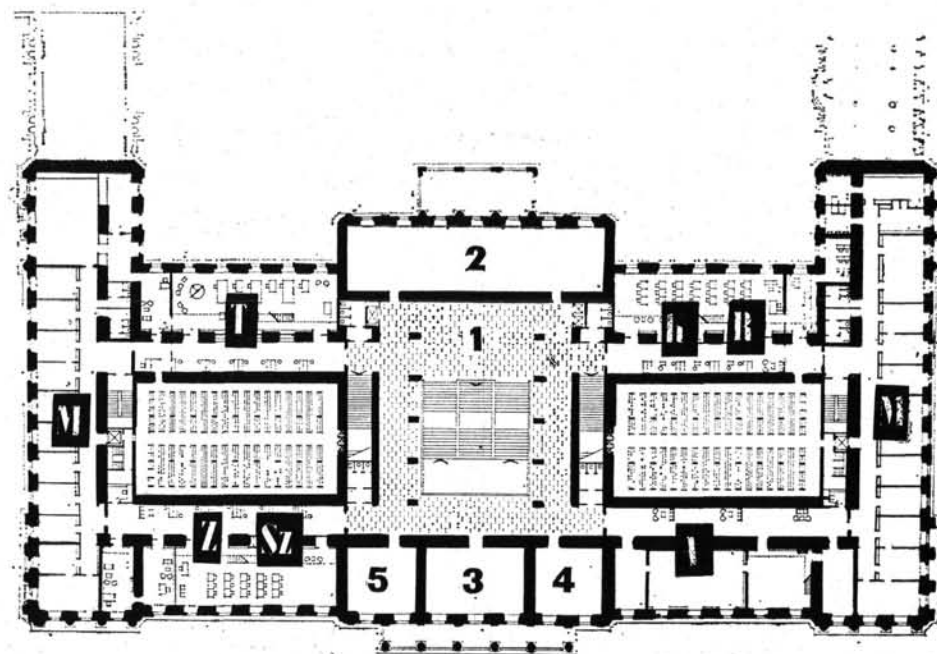
Az átépítés következtében teljesen megszűnt a *Hauszmann*-féle neobarokk álteknőboltozat, az ajtók feletti félköríves lunettákkal áttört nyugati falkompozíció, de megszűntek az ugyancsak neobarokk, fonadékdíszes mellvédek és korlátok is.⁶

Havassy Pál, a Budavári Palota nyugati épületének felelős tervezője építész koncepciója alapjául az az igény szolgált, hogy az olvasó a legrövidebb úton jusson el az olvasótermekhez. Ennek érdekében az Oroszlán-udvari főbejárat előterének olyan megfogalmazására törekedett, hogy a közvetlen kapcsolódó, széles, háromkarú főlépcső mint téralkotóelem közbeiktatásával az uralkodó központi tér a VI. szint középtere legyen, ahonnan közvetlenül nyílnak a különgyűjtemények és a kiállítási terek. Ennek érdekében szükség volt a *Hauszmann* által megfogalmazott, fentebb leírt, eredeti főlépcső tér teljes megszüntetésére, mivel a középrész megnagyobbítása mind építészeti, mind funkcionális szempontból egyaránt teljesen új megoldást kívánt.

Szükséges volt a régi lépcsőházat záró féloszlopokkal és ívekkel tagolt, neobarokk stílusú fal elbontása és helyébe az épület léptékrendszerébe illeszkedő új, vasbetonszerkezetű pillérrendszer kialakítása, amely az új főlépcsővel együtt a tér építészeti alkotóelemévé vált.

A VI. szint e középső reprezentatív része⁷ szerkezetileg helyesen kialakított és építészeti jól megfogalmazott pillérrendszerével rendkívüli térélményt jelent

A VI. szint alaprajza. 1 = „Quadratura”, az épület középtere, innen nyílnak a kiállítási termek és a különgyűjtemények olvasótermei. 2 = A magyar írás- és könyvtörténet kiállítástérme. 3 = Corvina-terem. 4 = Kiállítás. 5 = Kiállítás, zenei előadóterem. K – R = A Kézirattár, valamint a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára közös katalógusterem és olvasóterme. A = A Régi és Ritka Nyomtatványok Tára munkahelyei az Apponyi-teremmel. T = A Térképtár katalógustere s olvasóterme. Z – Sz = A Zeneműtár és a Színház-történeti Gyűjtemény közös katalógustere s olvasóterme. M = a VI. szint északi és déli sávjában a táruk dolgozóinak munkahelyei

a szemlélőnek. Ez a hatalmas „quadratura” a Nemzeti Könyvtár budavári, új palotájában négy különgyűjtemény olvasótermének, katalógusának, feldolgozó-helyiségének egyik fő közlekedőterülete, illetve elosztóövezete lesz. E tér oldalfalait és pilléreit a tervezés szürke márvánnyal borítja, padlózata fehér márvány lesz. A mennyezeten a fénycsöveket korong alakú üvegkristály-szerkezetek burkolják, biztosítva a megfelelő fény-szórását. A „quadratura” északi és déli falsíkjának keleti, illetve nyugati sarokrészén, a falsíktól „hátravontan” nyílnak majd a különgyűjteményekhez vezető, minimális fémszerkezettel ellátott, nagy felületű, vastag üvegajtók (ún. dobozkeretes alumíniumburkolatú üvegfalak). Az elosztó-övezet keleti márványfalából két, nyugati márvány borítású falából pedig három bronzajtó fog nyílni a kiállítási termekbe.

b) A kiállítási tér megfogalmazása

A Nemzeti Könyvtárnak „könyvmúzeum” jellegéből kifolyóan a már említett kiállítási feladatokat is el kell látnia. Az elosztóövezet keleti két ún. kalapált bronzburkolatú ajtaján át abba a nagy, 233,16 m² alapterületű terembe lehet jutni, amelyből az Oroszlán-udvari főbejárat loggiaszerű, egykori kocsialáhajtó erkélyrészére ajtó nyílik. — Ebben a hatablakos helyiségben — melynek oldalfalait faburkolattal látja el a tervezés, az ablakmélyedéseket és a fűtőtesteket pedig márvánnyal burkolja — helyezi el a Könyvtár magyar írás- és könyvtörténeti állandó kiállítását egyrészt falmenti és az ablakok közötti falsíkok tengelyében, másrészt a terem közepén szigetszerűen telepített kétoldalas (összesen 14 db) vitrinben. Az elfáradt látogatók kényelmét e teremben 14 db ülőbútor szolgálja. A mennyezet közvetett világítást kap, besüllyesztett fénycsövekkel, a bemutató-vitrinek számára pedig helyi világítást biztosít a tervezés.

A „quadratura” nyugati falsíkjából nyíló három bronzajtó közül a középső a Corvina-terembe nyílik. Ebben a teremben mutatja be a Könyvtár időszakonként váltogatva néhány *Corvináját*. E terem vörösmárvány burkolatában helyezik el a tervek szerint bronzba öntve, vagy a *Robbiák* stílusában, színes-zománcos technikával elkészítetten *Mátyás* nagy címerét. Márványba vésvé itt történik utalás arra, hogy a közelben (légvonalban alig 70 méterre) állt egykor *Mátyás* király világhírű könyvtára.

A tervezés a leírásokból ismert *Corvina Könyvtár* hangulatát akarja kifejezni a nemes kőanyagok alkalmazásával, teljesen korszerű felfogásban. A rejtett mennyezetvilágítás csak kiegészítője lesz a fémtalpakon álló, törhetetlen üvegből készített, betörés- és tűzbiztos vitrinek ugyancsak láthatatlan és hőmentes, hang-súlyos megvilágításának.

E rendkívül igényesen kialakított Corvina-terem külön érdekessége, hogy ez a helyiség volt az egykori királyi palota ún. Mátyás király- vagy Hunyadi-terme, mely a Szent István- és a Habsburg-teremmel együtt a palota belső beosztásában egy-egy központot jelentett. A Mátyás-termet *Hauszmann* Alajos annak idején olasz, korai reneszánsz stílusban készítette el *Benedetto da Majano* modorában, illetve részletképzése alapján. Padlózatát intarziás parketta, falait pedig közép-magasságig rendkívül gazdag neoreneszánsz tölgyfa lambéria borította, „*Thék* Endre mesteri munkája”⁸, amellyel szervesen összeépült az ajtók falfilléres keretezésű, szép edikulája, valamint egy pompás kandalló az északkeleti sarokban.⁹

E teremben *Mátyás* király életéből vett két témát *Benczúr* Gyula festette meg.¹⁰ A terem három ablaka közül a középső előterében állt *Fadrusz* János kolozsvári Mátyás király lovasszobrának mása.¹¹

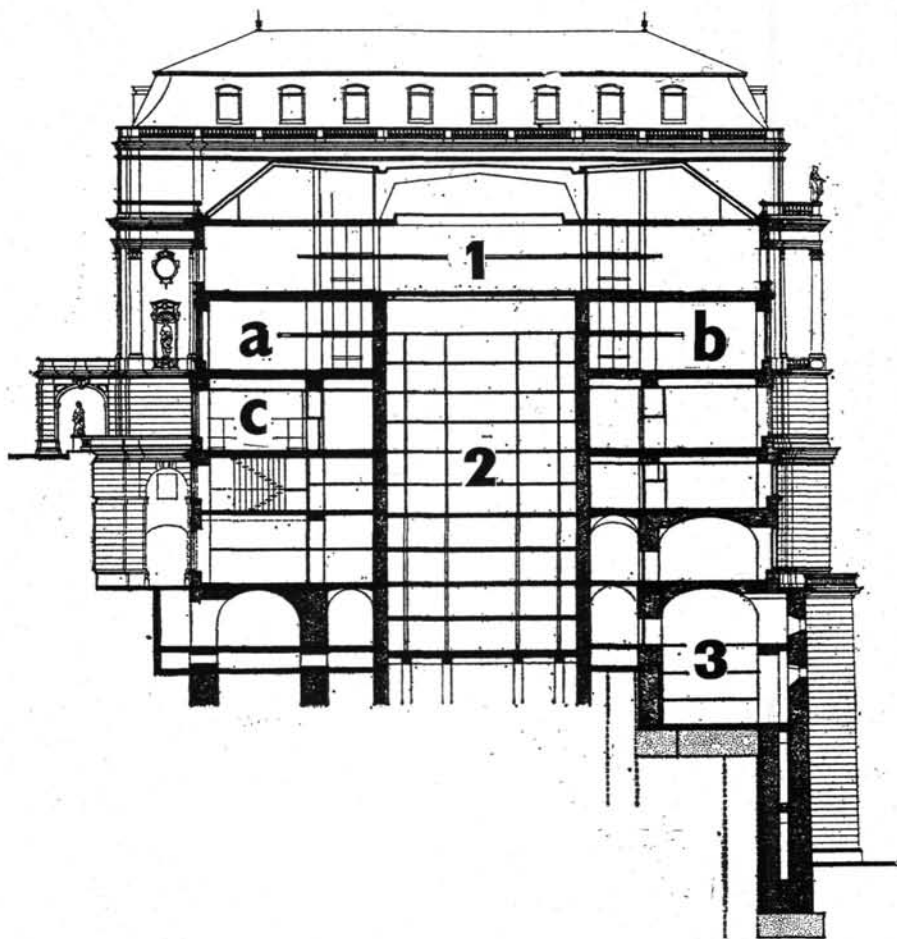
A Corvina-terem bejáratától balra levő bronzajtón át kisebb terembe lép majd a látogató, ahol a Könyvtár a magyar művelődéstörténetbe ágyazva saját történetét mutatja be a *Széchenyiek* cenki kastályától, soproni palotájától a pesti pálos kolostori teremkönyvtártermen át a *Pollack* Mihály építtette nemzeti múzeumi elhelyezéséig, az 1846 óta e palotában eltöltött évtizedeket, s a Budavári Palota átépítésének történetét is.

A Corvina-teremtől jobbra eső bronzajtón át a Könyvtár *Zeneműtárának* illetve *Színház-történeti Tárának* kis előadótermébe jutunk. Itt kap helyet *Liszt* Ferencnek a Könyvtár birtokában levő zongorája. Itt nyílik majd lehetőség arra, hogy a Könyvtár *Zeneműtárában* őrzött ritkabeesű kézíratos zeneműveket kisebb kamarazenekarok meghívott szakértők előtt előadhassák. A hallgatóság számára 24 kényelmes ülőhelyet biztosít a tervezés. Ugyanitt mód nyílik a Könyvtár állományában levő hazai zenei és színházi dokumentumok kiállítására is.

A „quadratura” berendezése minimális lesz. A két oszlopsor térközeiben mind az északi, mind a déli sávon 3—3 könnyed szerkezetű, asztal jellegű, fémből és üvegből kialakított, belső világítású tárló kerül, amelyekben kiállítási anyagot helyez el a könyvtár, jelezve a térnek magának s az épület VI. szintje e középső sávjának kiállítási, didaktikai jellegét. A kétkarú lépcső érkezési részén, a magyar könyv- és írástörténeti kiállítás nagy termének előterében néhány pihenésre szánt ülőbútor és két alacsony asztalka fogadja a látogatót.

A „quadratura” tehát a hozzá kapcsolódó kiállítási termekkel méltó módon fogja teljesíteni a Budavári Palota többi épületrészében elhelyezett múzeumokkal összehangolt, nemzeti-könyvtári társadalmi-kulturális feladatait is. A könyvtárnak ez a funkciója azonban elhatárolódik a nyilvános olvasószolgálati feladatoktól. Nem engedhető ugyanis meg, hogy a könyvtárat, mint „látványosságot” felkereső látogatók megzavarják a VI. szinti különgyűjtemények olvasótermeiben, illetve a VII. szinti, nagy olvasói térben kutató, olvasó könyvtárlátogatók csendét, elmélyedést igénylő munkáját.

A kiállításokat látogatók forgalmának szabályozásával kapcsolatos általános terveket a könyvtár kidolgozta. Úgy szervezi meg az Oroszlán-udvari főbejárat szinten a kiállításokat látogatók forgalmát, belső „áramlását”, hogy az meghatározott napokon, illetve napszakokban, a könyvtár olvasóforgalmától elkülönített módon bonyolódhassék le, külön nyilvántartás és külön ellenőrzés mellett. A látogató-csoportok az egyes termekben saját nyelvükön magnetofonos kalauzolásban részesülnek. A csoportok előre meghatározott „menetvonalon” haladnak végig; ily módon biztosítható a kiállított anyag módszertani szempontból célszerű megtekintése s az egyes csoportok ellenőrzése. Ez a „menetvonal” a VI. szintről visszakanyarodik a bejárat főszintre (tehát az V. szintre). Az ilyen „kiállítási áramlásban” részt vevő látogatóknak nem lesz módjuk a VII. szint nagy olvasói terébe lépni, de nem nyílik lehetőségük arra sem, hogy a VI. szinten elhelyezett különgyűjtemények valamelyikébe behatolhassanak. A különgyűjtemények nagy üvegajtóit a belső szolgálat csak csengetésre nyitja ki. Egyébként a VI. szinti különgyűjtemények olvasótermeinek akusztikai és vizuális „szigetelését” a tervezés korszerűen megoldotta.

Az épület kelet-nyugat irányú keresztmetszete. 1 = A VII. szint galériás nagyolvasói tere. 2 = 11 szintes raktártorony. 3 = Nyugati raktár. a—c = Különgyűjtemények: a = Térkép-tár; b = Zeneműtár és Színháztörténeti Gyűjtemény; c = Kisnyomtatványtár (V. szint), az olvasóterem alatt helyezkedik el a négyszintes raktár.

c) *A különgyűjtemények elhelyezésének általános szempontjai*

A VI. szint egész középső része, tehát az Oroszlán-udvari loggiás rizalittól a nyugati, kolonádós rizaligitig terjedő épületsáv, a kiállítási feladatkört és a közlekedés céljait szolgálja.

A nagy „quadratura” tengelyében északi és déli irányban a két raktartorony tömbje helyezkedik el. A „quadratura”-ból nyílnak a különgyűjtemények főbejáratai.

A tervezés az épület északi és déli külső sávjában helyezte el az összes nyilvános szolgálati szinteken az adott olvasószolgálati egység munkahelyeit, irodahelyiségeit. Ez az elrendezés funkcionális szempontból is rendkívül kedvező, ui. az olvasói teret egyik oldalról az olvasók, másik oldalról a könyvtárosok kereshetik fel, a kétféle közlekedési „áramlás” teljes elkülönítésével.

Az épület VI., különgyűjteményi szintje tehát kelet-nyugati irányban öt sávra tagozódik. Az északi és déli (külső) sáv adminisztrációs, a középső, vagyis a „quadratura”-t magába záró sáv kiállítási jellegű. Az adminisztrációs és a kiállítási sáv közötti északi és déli sáv külső részén kapnak helyet az olvasótermek, melyekhez a két raktártömbbel párhuzamos elhelyezésű katalógusfolyosók zárkóznak, funkcionális és építészeti szempontból egyaránt jó megoldásban.

Megjegyezzük, hogy a „különgyűjtemények” kategóriájaként e tanulmányunk keretében a Nemzeti Könyvtárnak azokat az egységeit ismertetjük, amelyek a történeti különgyűjtemények (III. Főosztály), illetve a modern különgyűjtemények (II. Főosztály) szervezeti egységeiből állnak: Kézirattár, Régi és Ritka Nyomatványok Tára, Színháztörténeti Tár, Zeneműtár, Térképtár, Kisnyomatványtár.

Nem foglalkozunk a Hírlaptárral és a Mikrofilmtárral, amelyek olvasótermei az új épületben a VII. szintű nagy olvasói tér szerves része lesz.¹²

d) *A különgyűjtemények elhelyezésének egyedi vizsgálata*

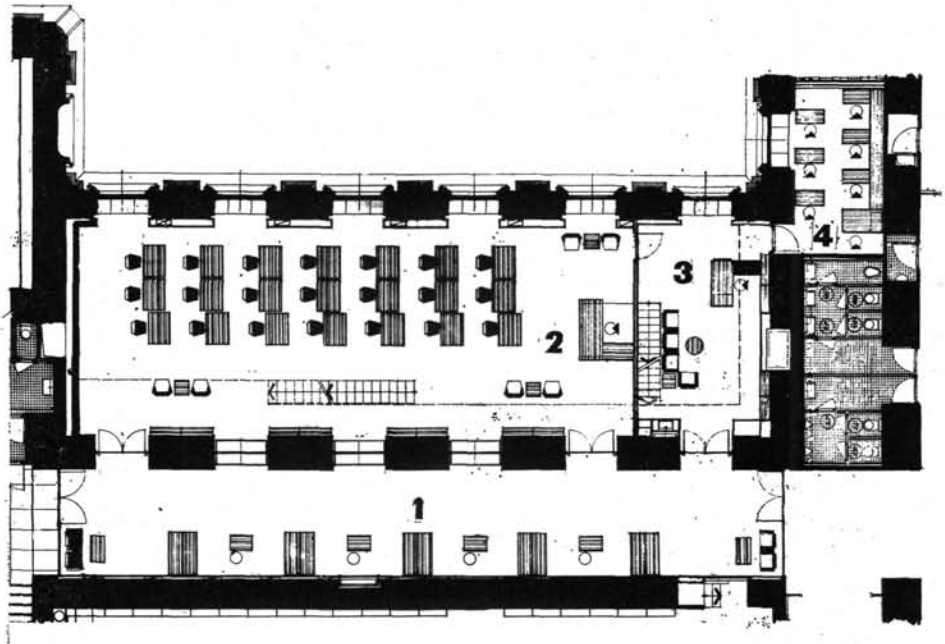
1. *Kézirattár*

Hivatásának megfelelően állományában, mely ma már 400 000 egységből áll, egyaránt tükröződnek a magyar nép történetének politikai, gazdasági és kulturális eseményei; legjelentősebb részeit a magyar történelmi és irodalomtörténeti források alkotják. A könyvnyomtatás előtti könyv-, könyvtár-, nyelv-, írás- és tudománytörténeti emlékeken kívül a hazai kiválóságok autográf kéziratát, életükkel összefüggő, valamint külföldön élő magyar írókkal kapcsolatos dokumentumokat gyűjt, azonban megőrzi nemzetközi érdekű darabokat is.¹³

A *Kézirattár* számára az épület VI. szintjén, a keleti középrizalittól délre eső sávban biztosított a tervezés a *Régi és Ritka Nyomatványok Tárával* közös katalógustermet és olvasótermet.¹⁴ A közös elhelyezést az a tény indokolta, hogy e két különgyűjtemény rendkívül értékes kézikönyvtárát megosztani, vagy megkészserezni a könyvtárnak nem állt volna módjában, de indokolta a közös elhelyezést a régi épületben együtt, közös olvasóteremben eltöltött idő és a két tár használatának számos közös szakmai szempontja, nemkülönben a két tár személyzetének az új épületben is viszonylag kicsi létszáma. A közös olvasóterem teszi majd

lehetővé a gazdaságos „üzemelés”, vagyis a nyilvános szolgálat s a raktári kiszolgálás ellátását.

A VI. szint központi elosztóterének déli márványfala keleti szegietéből nyílik a bronzkeretes nagy üvegajtó, melyen át a 77,50 m² alapterületű katalógusterembe lép a kutató. A katalógusszekrények háttal egymásnak támaszkodva kettesével a tér jobb oldali falsíkjaához csatlakoznak, a katalógusszekrény „szigetek” között egyszemélyes kutatóasztalok, a tér elején és végén néhány karosszék

A Kézirattár valamint a Régi és Ritka Nyomatványok Tára közös: 1 = katalógustere, 2 = olvasóterme, 3 = reference-szobája, 4 = írógépelő-szobája.

szolgálja a kényelmet. A katalógustér baloldali falsíkja öt nyílása közül az első s az ötödik bejárat, a második, a harmadik és a negyedik viszont beépített, kétoldalas, belső világításos üvegvitrin, melyben a *Kézirattár* s a *Régi és Ritka Nyomatványok Tára* időleges, belső kiállításait helyezik el.

A katalógustér bejáratától távolabbi, második üvegajtón át jut el a kutató az olvasóterembe, ahol a teremfelügyelő fogadja, segíti a kutatót a katalógushasználatban, közvetíti kéréscéduláját a raktároshoz. Az olvasóterem kerekén 164 m² alapterületű, egyidejűleg 21 olvasó kényelmes befogadására alkalmas. Minden egyes olvasó külön asztalnál helyezkedhetik el. Egy olvasóra, a galériát s a katalógustert nem számítva, 7,8 m² terület jut.

A terem három pontján 2—2 karosszékből és asztalból álló pihenőrész lesz. A bejáratától balra, az üvegtárlók közötti falsíkon 2000 kötetes kézikönyvtár elhelyezésére nyílik lehetőség.

Az olvasóteremből kényelmes lépcső vezet fel a 117 m² alapterületű

galériára, ahol 10 000 kötet kézikönyv elhelyezésére, nemkülönben kényelmes körülmények között kutatásra is lehetőség nyílik.

A tudományos tájékoztatás meghittebb helye a 28,34 m² alapterületű reference-szoba, mely az olvasóteremből s a katalógustérből egyaránt megközelíthető. Itt rendkívül ritka, nagy értékű 1000 kézikönyvtári kötet helyezhető el. A reference-szobából külön lépcső vezet a már említett galéria 34,30 m² alapterületű előterére, ahová raktári szolgálati munkahelyet is telepít a tervezés, és ahonnan a déli raktárorony 11. szintjére lehet jutni. A reference-szobához kapcsolódik a 22,56 m² alapterületű írógépelő-szoba, ahol 6 írógépasztalnál dolgozhatnak a kutatók a teremfelügyelő ellenőrzésével.

A *Kézirattár* munkahelyei a VI. szint déli sávjában helyezkednek el, a következő helyiségekkel:

	alapterület, m ²	munkahelyek száma
osztályvezető	20,38	1
feldolgozás I.	20,86	2
feldolgozás II.	20,86	2
állagrendezés	42,25	4
országos címjegyzék	20,86	2
	125,2 m ²	11 munkahely

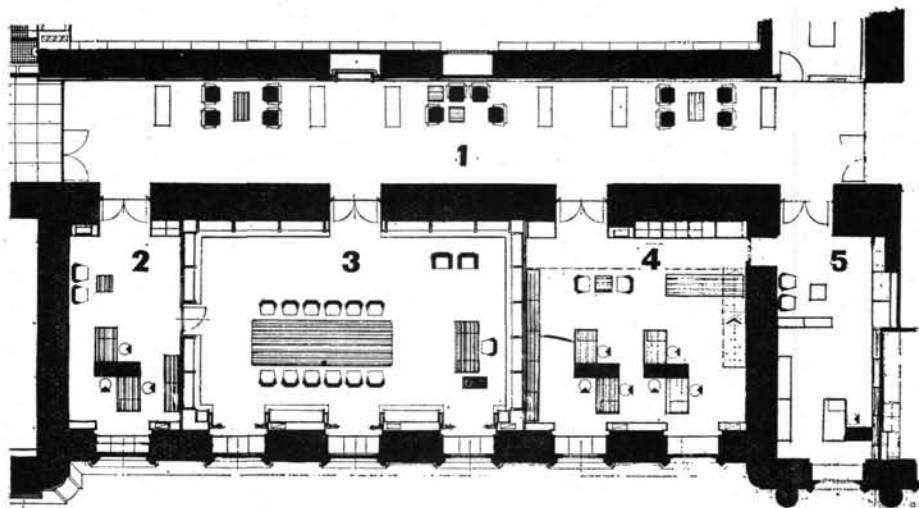
A *Kézirattár* és a *Régi és Ritka Nyomatványok Tára* állományának tárolására a déli raktárorony 1. és 2. raktári szintje szolgál.¹⁵ Az 1. szint és a 2. szint fele-része a *Kézirattár*é, a 2. szint fele részét az *RRT* anyag tárolására tartja fenn a könyvtár. A *Kézirattár* tárolási területe összesen 504,75 m².

2. *Régi és Ritka Nyomatványok Tára*

A Nemzeti Könyvtárnak ez az 1934-ben Muzeális Gyűjtemények Tára néven megszervezett különgyűjteménye — röviden *RRT* — a legrégebb és kivételes, ritkabecsű nyomatványokat gyűjti és kezeli, 1700 db ősnymatványa az ország 1500 előtt nyomtatott könyveinek leggazdagabb gyűjteménye; a hazai 7000 példány közel egynegyede. Számos értéke közül figyelemreméltó az első magyarországi nyomatvány, a *Chronica Hungarorum* (Buda, 1473) egyetlen, teljes hazai példánya. *Régi Magyar Könyvtárában* (1711 előtt megjelent magyarországi nyomatványok és magyar szerzők 1711 előtt kiadott művei) kb. 8500 művet őriz. Önálló gyűjteményrész a Tárban az 5000 külföldön nyomtatott, magyar vonatkozású régi könyv, röplap és metszet. A XVI. századi külföldi nyomatványok gyűjteménye 11 000 kötetből áll, melyet számos más értékes gyűjteményrész egészít ki.

Az *RRT*-nek az épület VI. szintjén, a nyugati középrizalittól délre eső sávjában biztosított helyet a tervezés, olvasóterme a *Kézirattárral* közös. Bejárata az elosztótér, a „quadratura” déli márványfala nyugati sarkából nyílik. A Tár helyiségsora¹⁶ csak részben áll munkahelyekből, ugyanis 114 m² alapterületű bejárati terét szalonszerűen alakította ki a tervezés, oly módon, hogy ebben a térben a Tár kiállításokat is rendezhet, közel 30 méter hosszú falsíkja kiválóan alkalmas lesz az *RRT* gazdag régi metszetanyagának a bemutatására.

A bejárati térből jobbra nyílnak az *RRT* helyiségei, melyek közül figyelemreméltó a 96 m² alapterületű Apponyi-terem. A könyvtár 1925-ben jutott Apponyi Sándor könyvtárának birtokába, Apponyi lengyeli kastélya könyvtártermének

A Régi és Ritka Nyomatványok Tára: 1 = kiállítási tere, 2, 4, 5 = munkahelyiségek, 3 = Apponyi-terem.

bútorzatával együtt, melyet 1929–30-ban épített be a könyvtár a Nemzeti Múzeum épületébe. A könyvtár vezetősége elhatározásának megfelelően az Apponyi Könyvtár bútorait adaptálással helyezi el a tervezés a Budavári Palotában műemlékjellegű átépítéssel illetve hozzáépítéssel. Az Apponyi-terem bútorzata lesz az egyetlen, melyet a könyvtár a Nemzeti Múzeum épületéből a maga teljes egészében az új otthonba átvisz.¹⁷ Ebben a teremben kap munkahelyet a Tár vezetője.

Az Apponyi-teremtől délre levő 64,25 m² alapterületű helyiségből (ún. RMK teremből) indul a 160 m² alapterületű galériára vezető lépcső, ahol az RRT gazdag állományának leggyakrabban keresett anyagát helyezi el 320 polcfolyó-méternyi állványzaton a szakvezetés. Állományának zömét és legértékesebb tételeit a már említett déli raktártorony 2. szintjén tárolja.

Az RRT munkahelyei a következők lesznek:

	alapterület, m ²	munkahelyek száma
kutató és adminisztrátor	34,66	2
RMK terem	64,25	4
kutató	35,78	1
	<u>134,69 m²</u>	<u>7 munkahely</u>

3. Térképtár

E különgyűjtemény az alapító *Széchenyi* Ferenc 400 térképből álló első adományából jött létre, mai szervezeti formája 1939-ben alakult ki, állománya (1966) 105 000 egység. A gyűjtemény felöleli a Magyarországon nyomtatott, önállóan megjelent térképeket, atlaszokat, földfelszint ábrázoló látképeket, légi-

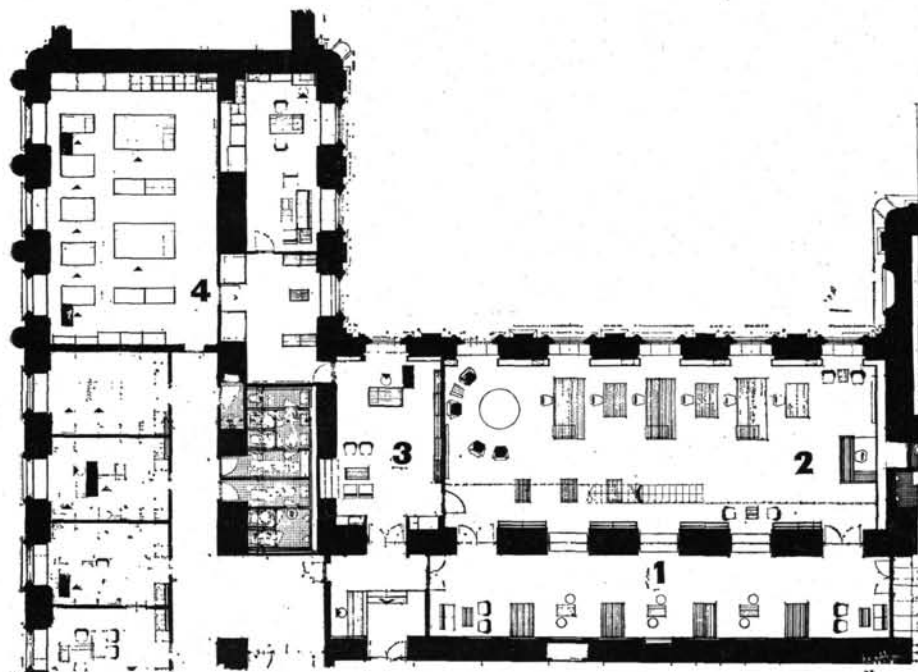
felvételeket, nemkülönben a hazai kéziratos térképeket és atlaszokat, valamint a külföldön megjelent, Magyarországot vagy részeit önállóan ábrázoló térképeket, atlaszokat, a régi katonai térképeket, a standard világtaszokat és a földgömböket. A gyűjtemény nemcsak topográfiai, hanem közigazgatási, gazdaságföldrajzi, földtani, vízrajzi, mezőgazdasági, történelmi stb. térképeket is tartalmaz, így a legkülönbözőbb szakterületek kutatói számára nyújt adatokat.

A *Térképtár* olvasóterme a VI. épületszintnek a keleti középizalittól északra, tehát az Oroszlán-udvar felé eső sávjában, feldolgozó-helyiségeinek zöme pedig az északi, Csikós-udvari részen kapott helyet.¹⁸

Bejárata tehát a központi elosztó-tér északi márványfalának keleti szegletében van. Az olvasó a 78,72 m² alapterületű katalógustérbe jut, melynek beépített falivitrin-sora nagyjából a *Kézirtár-RRT* olvasóteremével azonos.

A 160 m² alapterületű térképtári olvasóterem berendezése azért figyelemreméltó, mert körüljárható 6 kutatóasztala közül 3 db 150 × 100 cm, 3 pedig ugyancsak körüljárható 270 × 130 cm asztallapméretű, amit a nagy formátumú térkép-anyag tanulmányozása indokol.

E terem északi fala alatt kap helyet a *Perczel László* által 1860-ban készített nagyméretű (138 cm átmérőjű) igen szép kéziratos földgömb, mely a maga korában európai viszonylatban is egyedülálló alkotás volt. E ritkabecsű földgömb körül néhány kényelmes ülőbutor egészíti ki a terem berendezését.

A Térképtár: 1 = katalógustere, 2 = olvasóterme, 3 = referencszobája, 4 = munkahelyiségei

A terem 133 m² alapterületű galériáján kutatóhelyek, átvilágító asztalok, vetítőberendezés áll a kutatók rendelkezésére.

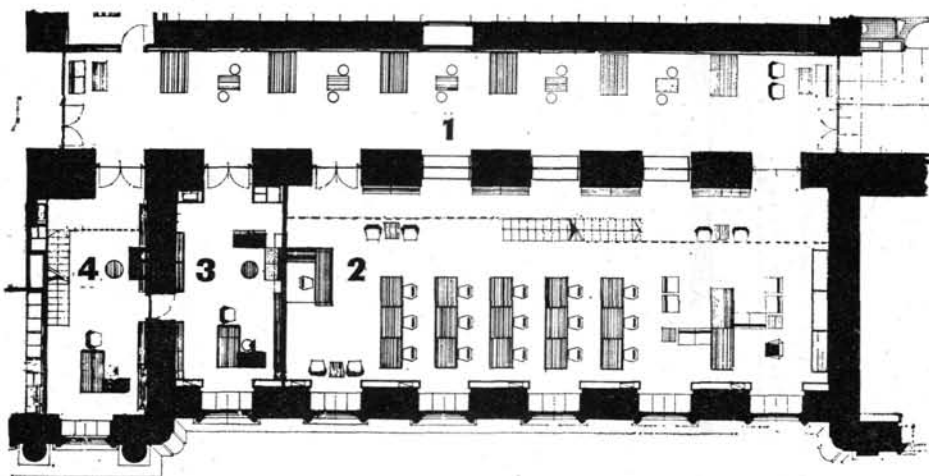
Az olvasóteremből nyílik a reference-szoba, ahonnan a raktári előtérbe, illetve a 351 m² alapterületű raktárba lehet jutni, ahol a térképtári allományt a könyvtár vízszintesen tárolja fiókos acéllemez szekrényekben. A tervezés berendezést biztosít a nagyméretű, vászonra feldolgozott térképanyag függőleges (függesztett) és tekereses tárolására is. A térképtári raktár tehát horizontálisan kapcsolódik az olvasóteremhez és a térképtári feldolgozó munka helyiségeihez. A reference-szobából nyílnak a következő feldolgozó-helyiségek:

	alapterület, m ²	munkahelyek száma
előtér	24,45	—
osztályvezető	27,23	1
feldolgozás	93,66	7
	<u>145,34 m²</u>	<u>8 munkahely</u>

4. Zeneműtár és Színháztörténeti Tár

Az Országos Széchényi Könyvtár 1929-ben szervezett és 1934-ben átszervezett *Zeneműtára* a magyar és magyar vonatkozású zeneművek legnagyobb és leggazdagabb gyűjteménye; jelentősek egyetemes zenetörténeti értékei is. Állománya (1966) kereken 75 000 egység. Gyűjtési köre kiterjed a zenei dokumentumok minden írott és hangzó formájára (kézirat, nyomtatvány, hanglemez, hangszalag).

Az 1949-ben létesített *Színháztörténeti Tár* a könyvtár színházi vonatkozású dokumentumait és a Nemzeti Színház egykori történeti gyűjteményét egyesíti több más színház és magánszemély dokumentumanyagával. A gyűjtemény 350 000

A Zeneműtár és a Színháztörténeti Tár közös: 1 = katalógustere, 2 = olvasóterme, 3 = színháztörténeti reference-szobája, 4 = zeneműtári reference-szobája, feljáráttal a galériára

színlapja Európa egyik legnagyobb ilyen jellegű gyűjteménye, jelentős 30 000 darabból álló fénykép- és nyomatgyűjteménye, valamint a színházi irattárak anyaga.

A budavári új otthonban a *Zeneműtár*nak és a *Színháztörténeti Tár*nak közös katalógus- és olvasóterme lesz az épület VI. szintje északi része, nyugati, krisztinavárosi szegélyén¹⁹. A 111 m² alapterületű katalógustér s a 167,62 m² alapterületű olvasóterem a térképtári olvasóterem nyugati tükörképe. A katalógustér s az olvasótér között falba épített, kétoldalas, belső világítású vitrinek állnak rendelkezésre, az olvasóknak az olvasóteremben 15 egyszemélyes kutatóhelye lesz.

A katalógustér két végéből egy-egy reference-szoba nyílik és pedig a *Színháztörténeti Táré* és a *Zeneműtáré*, ahol a tudományos tanácsadás számára nélkülözhetetlen kézikönyvek állnak majd az olvasók és a szolgálat rendelkezésére.

A zenei reference-szobából indul a galériára vezető lépcső. E galéria 24 m² alapterületű érkező teréből lehet bejutni a két tár nagy raktárába, valamint az elektroakusztikai részleg²⁰ következő helyiségeibe:

technikus munkahelye	31,26 m ²
lehallgatófülke I.	11,34 m ²
lehallgatófülke II.	11,34 m ²
hanglemez-katalógus	70,00 m ²

Az elektroakusztikai részleg következő berendezései kerülnek e helyiségekbe: minden méret át- és viszontjátszására is alkalmas magnetofon-készülék, négysebességű hanglemezjátszó, sztereo felvételek lejátszására alkalmas hanglemezjátszó.

A VI. épületszint északi sávjában a két tár dolgozóinak munkahelyeit helyezte el a tervezés, a következő részletezés szerint:

a) *Színháztörténeti Tár*:

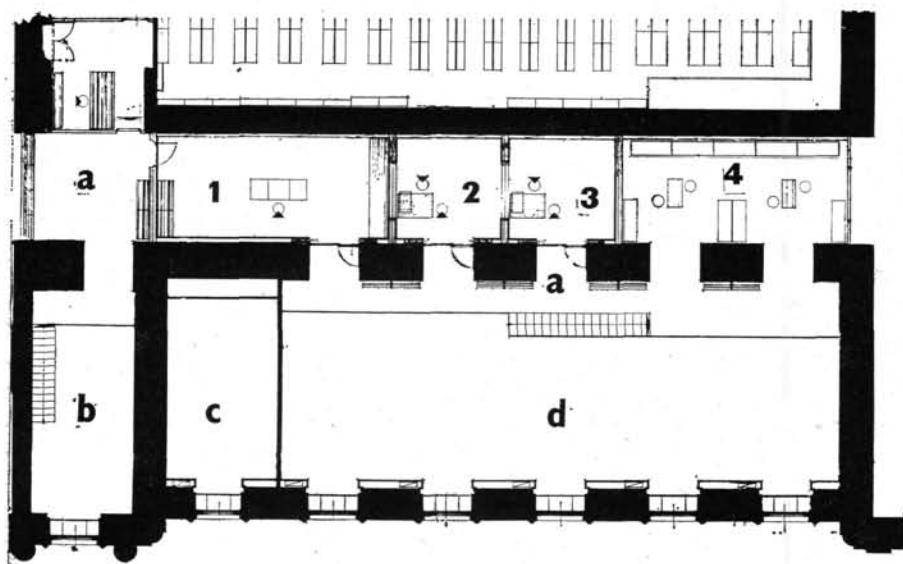
	alapterület, m ²	munkahelyek száma
előrendezés	20,86	2
képfeldolgozás	20,86	1
könyvfeldolgozás	20,86	1
osztályvezető	20,86	1
	<hr/> 83,44 m ²	5 munkahely

b) *Zeneműtár*:

előrendezés	20,86	2
feldolgozás I.	20,86	2
feldolgozás II.	20,86	1
osztályvezető	20,86	1
	<hr/> 83,44 m ²	6 munkahely

A két tárnak közös, 26,86 m² alapterületű gépelőhelyisége van három munkahellyel.

A *Zeneműtár*hoz tartozik, de voltaképpen a központi, nagy kiállítási tér szerves része a VI. szint nyugati rizalitjában, a Corvina-teremtől északra elhelyezett, közel 70 m² alapterületű zeneterem. Az elektroakusztikai berendezés egybekapcsolja a galéria gépeit a zeneteremmel, a VIII. szinten levő nagy elő-

A Zeneműtár galériáján a=elhelyezett elektroakusztikai részleg; 1=technikus munkahelye, 2=lehallgató fülke I., 3=lehallgató fülke II., 4=hanglemez-katalógus; b-c= a reference szobák légtere, d= az olvasóterem légtere

adói térrel, lehetővé teszi a hangfelvételt a zeneteremből, s áttételét az előadói térbe, illetve az előadói térből hangfelvételt biztosít a galéria gépi berendezéseivel.

5. *Kisnyomtatványtár*

Az 1935-ben létesített „plakát- és aprónyomtatványtár” tárolt egységeit illetően a könyvtár számban legnagyobb különgyűjteménye, állománya 1966 végén közel 2,2 millióra emelkedett. A politikai, közigazgatási, ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi hirdetések, kulturális és sportesemények plakátjai a tárban gazdagon találhatóak. Önálló csoportot alkot a félmillió gyászjelentés, továbbá az ex librisek, metszetek és levelezőlapok gyűjteménye.

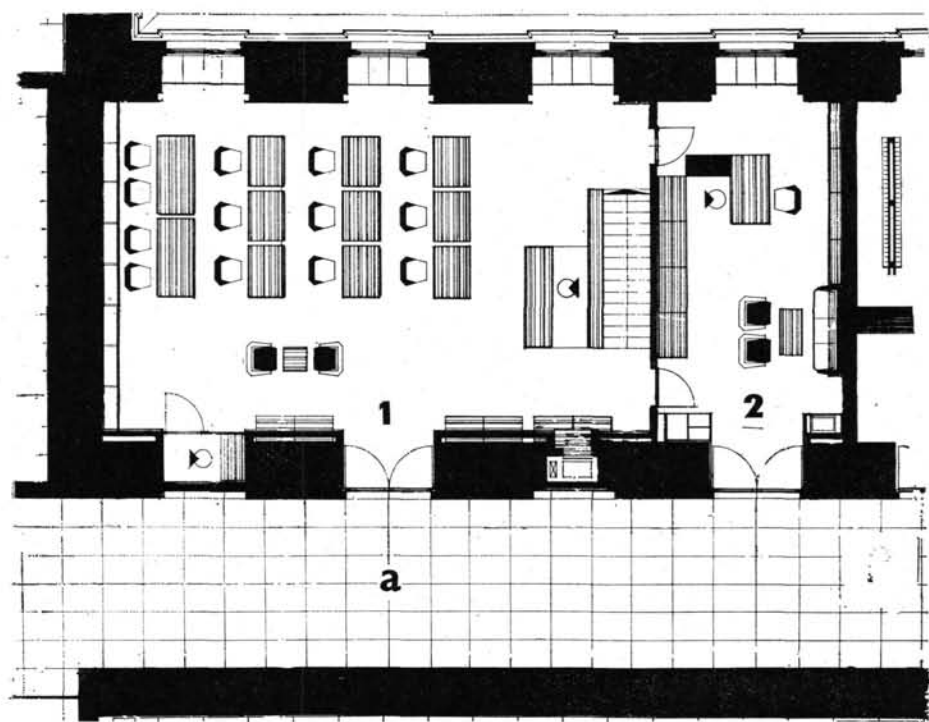
A *Kisnyomtatványtár* az épület adottságainak figyelembevételével a VI. szint különgyűjteményi rendszerébe beilleszthető nem volt, másrészt — mint arra a könyvtárnak már 1959-ben elkészített tervezési programtervezete rámutatott²¹ —, különleges problémaként merült fel a tár állományának raktározása. Jellemzője, hogy az állományegységek rendezése s használata „közvetlenül a raktárban történik,” így ennek az anyagnak megfelelően nagy, de ablakokkal ellátott raktárakat kellett biztosítani, mindenesetre a nagyraktár szomszédságában. „Erre — alapította meg az idézett programtervezet — a főbejárat alatt levő, s az angol aknára nyíló keleti alagsori helyiségek látszanak legalkalmasabbnak.”

Ennek megfelelően, de az épületben északabbra helyezve a szakmai tervezés

a Tár négyszintes raktártömbjét az északi raktártoronyhoz kelet felől kapcsolódó, az említett angol aknára néző épületszinten alakította ki oly módon, hogy a Tár olvasóterme — a nagyolvasói tér s a nagy raktári tömb vertikális kapcsolatának analógiájára — „rajta ül” a négyszintes, lifttel ellátott külön kisnyomtatványtári raktáron, a munkahelyek az olvasóterem alatti épületszinten a raktárakkal szerves kapcsolatban kaptak helyet, ugyanitt a különleges kisnyomtatványtári kutatás számára is helyet lehetett biztosítani.²²

A *Kisnyomtatványtár* e „topográfiai önállósága” ellenére is szorosan kapcsolódik a könyvtár többi szervezeti egységéhez, elhelyezése sajátos könyvtári funkcióinak kifejtését mindenben biztosítja.

Az olvasó a könyvtár V. szinti főbejáratán, majd az előcsarnok északi folyosóján átjutva éri el a *Kisnyomtatványtár* kerekén 86 m² alapterületű, 11 személyes olvasótermét. A teremfelügyelő pultja mellett a falba építve van a négy raktári szintet összekötő állományszállító gyorslift felső állomása. Mellette lehet bejutni a Tár 30 m² alapterületű reference-szobájába, ahol az olvasótermi kézikönyvtárt kiegészítő további gazdag kézikönyvanyag áll az olvasók rendelkezésére, ugyanitt sorakoznak a katalógusok is. A 9 egyszemélyes olvasói asztalt 2 db nagy felületű, ugyancsak egyszemélyes kutatóasztal egészíti ki a nagyméretű plakátanyag tanulmányozására. Az olvasói térben a rendkívül nagy méretű plakátanyag füg-

A Kisnyomtatványtár (V. szint) 1 = olvasóterme, 2 = katalógus és reference-szobája, a = a főbejárat előcsarnok északi folyosója

gesztett tanulmányozására is lehetőség nyílik. A teremben berendezett mikrofilmfülkét is telepített a tervezés.

A teremfelügyelői asztal mögött vezet le a lépcső az olvasóterem alatti raktári-kutató területre, a belső munka helyiségeibe, innen lehet megközelíteni a raktárakat is, a lépcső ugyanis összeköti a raktár mind a négy szintjét.

Az olvasóterem alatti IV. épületszinten a 30 m² alapterületű adminisztrációs munkahelyiségbe vezet a lépcső, e tér folytatása északi irányban a kutatóhelyiség, ahol 4 kutató egyidejű működése lehetséges, de kutatási lehetőségeket biztosított a tervezés a legfelső raktári szint ablakainak előterében is.

A IV. szinten két további helyiség áll rendelkezésre a vezetés (16 m²) és a belső könyvtári munkát végző könyvtárosok számára (16,70 m²). E munkahelyek előteréből ajtó nyílik az épület IV. szintje északi, Csikós-udvari traktusába, ahol a *Gyarapítási Osztály* munkahelyei vannak. A III. szinten elhelyezett kötelespéldányszolgálatához beküldött kinyomtatványtári anyag az északi teherlift igénybevételével jut el a Tár munkahelyeire.

A Kinyomtatványtár munkahelyiségeinek alapterülete összesen 62,70 m², a tervezés 6 könyvtáros számára biztosított munkahelyet.

A négyszintes raktár teljes alapterülete közel 500 m² és kapcsolattal rendelkezik az északi raktártorony egyes szintjeivel.

A különgyűjtemények épületgépészeti kérdéseiről külön nem szólunk, általában az épület egészére érvényes megoldások kerültek itt is alkalmazásra mind világítástechnikai, mind légkondicionálási, mesterséges szellőztetési, fűtési, tűzbiztonsági stb. szempontból; de a sajátos igényeket (pl. elektroakusztikai berendezés stb.) is korszerűen oldotta meg a tervezés.

Jegyzetek

1. Farkas László—Havassy Pál—Tombor Tibor: *A Nemzeti Könyvtár új épülete a Budavári Palotában. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1961—1962. Bp. 1963. OSZK. 39—107. l. V. ö.: A Nemzeti Könyvtár új épületének tervezési programja és műszaki tervezési feladata. 1—3. k. (Soksz.) Bp. 1961. OSZK—KÖZTI.*
2. „A krisztinavárosi szárny főlépcsőcsarnokának pihenője középrészen beomlott, lőszerrobbanás következtében lépcsőfalai is erősen megrongálódtak.” Gerő László: *A budai vár helyreállítása. Bp. 1951. 116. l.*
3. Hauszmann Alajos: *A magyar királyi vár. Bp. (1912?) 41. l.*
4. A könyvtár tervezői a volt királyi palota hegytetőre és lejtőre épített épületének különböző szintjeit a krisztinavárosi, Dózsa György szobor mögötti, Palota-téri szinttől számolják, ily módon az egykori alsó pince lett az I., a felső pince a II., az alsó alagsor a III., a felső alagsor a IV., az egykori földszint az V., az egykori első emelet a VI., s a korábbi második emelet a VII. szint; a harmadik emelet lett a VIII. szint, a IX. szint pedig csak az átépítés eredményeként jött létre.
5. Czagány István: *A Budavári Palota és a Szent György téri épületek. Bp. 1966. 103. l. Hauszmann szerint (im. 41. l.): „E lépcső csak az első emeletig vezet, míg a többi emeletekkel való közlekedést melléklépcsők közvetítik.”*
6. Czagány, im. 104. l. A belsejében teljesen elpusztult egykori királyi palota művelődéstörténeti és építészettörténeti jelentősége szempontjából figyelemreméltóak Hauszmann megállapításai (im. 46. l.) a termék belső kiképzéséről. Míg az épület külsejében a *Mária Terézia* idejében kialakult bécsi barokk modorban épült eredeti palotát „kegyeletből is megtartandó”-nak minősítette, nagyobb szabadsággal kívánt élni a belső terek esetében.

- „Itt már nem kellett a régi helyiségek francia rococo díszítéseit utánozni — írja — de még más korszakbeli remekművekből sem kívántam közvetlenül meríteni...” „Számot kell vetni a modern ember viszonyaival és ennek megfelelő művészi keretet alkotni.” Hauszmann a belső termek kiképzésénél a „magyar nemzeti jelleget” kívánta érvényesíteni. Rámutatott idézett írásában (46. l.) arra a századfordulón már kialakult „magyar ornamentikára”, amelyet ő fejleszteni kívánt. „Ezt fejleszteni, nemesített alakban építőművészetünkben olvasztani és ez úton a magyar stílust előkészíteni, ez kötelességünk.” E kérdést illetően l. még: Hauszmann Alajos: *A királyi vár belső kiképzése és iparművészeti felszerelése* = *Magyar Iparművészet* 1903. 161—180. l.
7. Ld. az EM Középülettervező Vállalat III. Irodája 5601/62-5 törzsszámú BÉ-129., 191., 191., 221., 223., 242., 243., 246., 258., 259., 260. rajzszámú kiviteli terveit.
8. Hauszmann A.: *A magyar királyi vár*, 48—50. l.; uo. írja (39. l.), hogy nagy gondot fordított a királyi vár képzőművészeti alkotásaira. Az 1900. évi párizsi kiállítás nyújtott alkalmat számára műtárgyak, bútorzat, felszerelés beszerzése ügyében. A király „a magyar művészet és ipar fejlesztése és istápolása érdekében, a királyi vár felszerelésére és még egyéb az építéssel kapcsolatos munkákra újból 5 468 000 korona összeget engedélyezni méltóztatott azzal a meghagyással, hogy a hazai művészet és a magyar ipar termékeit használjuk fel a királyi vár belső kiépítésénél és felszerelésénél”.
9. Czagány, *im.* 108—109. l.
10. Hauszmann a Mátyás király képek megfestésére Benczúr Gyulát kérte fel. (*A magyar királyi vár*. 50. l.; ld. még: Ybl Ervin: *A budai Várpalota építése. Művészettörténeti tanulmányok*. Bp. 1957. 261 l.) A művésznek a teremben nyolc nagy falsík állott rendelkezésére. Telepy Katalin írja (*Benczúr*. 1963. 38—39. l.), hogy Benczúr nyolc vázlatra, „hamarosan elkészült, de a kívánt méretben haláláig mindössze kettőt fejezett be, *Mátyás fogadja a pápa követéit*, 1915-ben és *Diadalmas Mátyást*, 1920-ban”. A terem bejáratától jobbra eső falsík lambériája felett, a faburkolat szerves részeként helyezték el „*Mátyás fogadja a pápa követéit*” megjelölésű illetve témájú képet, e „nagylélekzetű történelmi kompozíciót” (*Telepy, im.* 41—42. l.). Alatta a sarokban állt a neorenaissance kandalló. A bejáratától balra, tehát délirányban eső falsíkon Benczúr „*Diadalmas Mátyás*” c. festménye díszítette a termet. A két kép Czagány szerint (*im.* 109. l.) „művészi kvalitás szempontjából is a mester legjava alkotásai közé” tartozik. Benczúr Mátyás-sorozatában a „crescendót a Diadalmas Mátyás-ban érte el” (*Telepy, id. mű.* 43. l.). A lambéria feletti többi falmezőt selyembrokát fedte. Ez a csodálatosan szép terem az 1944—45. évi ostrom során elpusztult. A helyreállítás megkezdése időszakában (*Gerő, im.* 116. l.): „Erősen sérültek a Hunyadi-terem feletti mennyezetek, s belső kiképzése teljesen megsemmisült.” Benczúr két nagyméretű (200 × 450 cm), késői alkotása azonban szerencsésen megmenekült, az Olasz Követség palotájába került (*Telepy, im.* 43. l.), onnan Itáliába. Az olasz állam 1947 után átadta a két képet a római Magyar Követségnek, ahonnan 1959-ben, tekereszt, rongált állapotban hazaszállították. A két képet a Nemzeti Galéria vette át (lét. sz. 1278, ill. 1279). Ezt követően került sor a két kép restaurálására. A két képet a Nemzeti Galéria átengedi az Országos Széchényi Könyvtárnak, visszakerülnek tehát a Budavári Palotába, de nem eredeti helyükre, vagyis az egykori Mátyás-terembe, hanem az alatta levő könyvtári tanácsterem díófaburkolatú falára.
11. Hauszmann A.: *A magyar királyi vár*. 50. l. E szobrot, mely szerencsésen átvészelte az ostromot, Fadrusz állami megbízásból, a Kolozsvárott levő Mátyás szobor mellélalakjai nélkül, közel egyméteres bronzpéldányban készítette el 1902-ben a Mátyás-terem díszítésére. „A csaknem üres helyiség közepére állított és témájánál fogva központi „berendezési tárgy” Fadrusz János kolozsvári Mátyás-szoborcsoportozatának főalakja volt. A remekmű kicsinyített másolata reneszánsz talapzaton emelkedett és a nagy térhatású teremben monumentálisan érvényesült.” (Soós Gyula: *Fadrusz János*. Bp. 1961. 48. l.)
12. Az OSZK egyes különgyűjteményeinek történetére, feladatkörére, állományára stb. vonatkozó kérdések részletesebb kifejtését, a kapcsolatos szakirodalom felsorolását ld. a *Könyvtári Műnerva* 1. kötetében (Bp. 1965. 583—604. l.). Ld. még: „*Az Országos Széchényi Könyvtár*” (Bp. 1964. 56 l.) tájékoztatót, valamint a Könyvtár évkönyveit és évi jelentéseit.
13. Legnagyobb értékei közé tartozik a *Halotti Beszéd* (XII. sz.), a legrégebb összefüggő magyar nyelvemlék, a legrégebb magyar bibliafordítás részlete, a XIII. sz.-ból származó törvénygyűjtemény (*Admonti kódex*), krónikák (köztük *Anonymus* krónikája, s a *Képes Krónika*), legendák, 34 Corvina (köztük *Philostratus*-, *Hieronimus*-, *Chrysostomus*- stb. kódexek), a *Kálmáncsehi kódex*; nevezetesen a XVI—XVII. sz.-i történelmi forrásmunkák

- kéziratai, a külföldet járt diákok emlékkönyvei, naplói, a XVIII., XIX., XX. sz. közéleti nagyságainak hagyatékából származó anyag.
14. Ld. EM Középülettervező Vállalat III. Irodája 5601/62-5 törzsszámú 119. és 120. rajzszámú, BÉ-119, 194, 199, 200, nemkülönben 56, 57, 58 számú kiviteli terveit.
  15. A részleteket ld.: *Tombor Tibor—Farkas László: Raktározás és állományvédelem a Nemzeti Könyvtár budavári új otthonában.* (Tervtanulmány.) Bp. 1964. (Gépirat.) 96 l. és ennek OSZK Kollégiumi előterjesztését u.azon a címen (Tervtanulmányi vázlat, 1964. 4 l. + 3 t.), mely 1964. VI. 8-án került tárgyalásra. Ld. még az OSZK „Kollégiumi előterjesztések” c. iratát (II. Javaslat a várbeli raktárak első szakaszban történő betelepítésére vonatkozólag) 2., 3. l., továbbá: a Kollégium 1964. szept. 29-i ülésén készült jegyzőkönyvet (gépirat, 3 l.)
  16. Ld. EM Középülettervező Vállalat III. Irodája, 5601/62-5 törzsszámú 119., 120 rajzszámú, valamint a BÉ-119., 120., 200., 201. nemkülönben 56., 57., 58. sz. kiviteli terveit.
  17. A *Kézirattár* 1860-ban készített ún. Széchenyi-termét a Könyvtár helyén hagyva a M. Nemzeti Múzeumnak adja át. Az Apponyi-terem új kiviteli dokumentációjával kapcsolatban ld.: EM Középülettervező Vállalat III. Irodája BÉ-183., 184. sz. kiviteli tervét.
  18. Ld. EM Középülettervező Vállalat III. Irodája 5601/62-5. törzsszámú VI. É. 108. rajzszámú, továbbá VI. É. BÉ-59., 203, 245. sz. kiviteli tervét.
  19. Ld. EM Középülettervező Vállalat III. Irodája 5601/62-5 törzsszámú VI. É. 108. és 109. rajzszámú, továbbá VI. É. BÉ-108., VI. É. G. BÉ-109., valamint BÉ-193., 195., 196., 204., 243. sz. kiviteli tervét.
  20. Ld. EM Középülettervező Vállalat III. Irodája *Akusztikai szakvélemény és műleírás a Budavári Palota F-szárnyában létesülő Nemzeti Könyvtár egyes helyiségeinek jóhangzásáról és zajvédelméről.* Akusztikai tervező: Lohr Ferenc. Bp. 1964. (Soksz.) 8 l. Ua.: *Költészet a Budavári Palota „F” szárnyában létesülő Nemzeti Könyvtár hangberendezéseiről.* Akusztikus tervező: Lohr Ferenc. Bp. 1964. (Soksz.) 19 l. + 1 rajzmell.
  21. OSZK. *Az új nemzeti könyvtár építésének programtervezete.* Bp. 1959. (Soksz.) 80 l. + 14 ábra.
  22. Ld. *Budavári Palota. Nemzeti Könyvtár tervfeladata.* Tervezési program. KÖZTI—OSZK. Bp. 1961. 9., 16—17. l. Ld. még: EM KÖZTI III. Irodája 5601/62-5 törzsszámú, V. É. BÉ-107., IV. É. BÉ-105., III. É. BÉ-104. rajzszámú kiviteli tervét.

Special collections and showrooms of the National Library in the new building of Buda Castle

T. TOMBOR

The problems of designing and building of the National Library's new home were already raised in the Yearbook of the National Széchenyi Library published in 1963 for the years 1961—62. (p. 39—107) An advancement of quick pace can be observed in both fields since that year. The inauguration of the new home is to be expected by 1970.

The present study reports on the possibilities of accomodation of the important and extremely rich special collections and showrooms of the library in the new building.

By the decision of the Government passed in 1959 the Hungarian National Library will be accomodated in the Western wing of the former Budavár Royal Palace built on the Castle Hill on the right bank of the Danube. This is only a part of the plan according to which a center of cultural institutions will be established in the castle destroyed totally during the World War II.

The Western wing of the castle served formerly as a royal residence, its floor space is 42,000 sq.m. and cubage 250,000 air cu.m.

In the building's both courts of 350 sq.m. two storage towers of 11 storeys have been situated. Placed on the upper store of the building the main reading room practically sits on the storage block comprising steel shelves of more than 100,000 running metres.

The museum pieces will be exhibited in the large quadrangle room above the library's main entrance level, and in its adjoining rooms facing West and East. The reading rooms and premises of the special collections (Manuscripts, Old and Rare Prints, Map Collection, Music

Collection, Theater Collection) will be situated under the big reading room, on the first floor above the main entrance.

As for the placement of the special collections, it should be mentioned that the Manuscript Department and the Department of Old and Rare Prints, just as the Theater History Collection and the Music Collection will have common reading rooms. A further, topographical characteristic is that from the four corners of the large central showroom the reading rooms of the four special collections will open. Entering, the reader gets at first to the large catalogue room then to the reading room fitted with single research tables, rich reference library and on the galleries comfortable research places too. Next to each reading room separate reference and typing rooms are at the readers' service. The planning provides for microfilm and microcard reading facilities too.

The reading rooms and stores are air conditioned and automatic fire and burglar alarms are at hand.

Under the level of the special collections, i. e. on the same level with the main entrance is the Small Prints Room. It has a four storey separate storage joining to the Northern storage tower from the East. The reading room is on top of the store building just as in case of the big reading room. The four storeys of the storage are connected with the reading room by an express elevator.

The premises of the special collections are situated in the Northern and Southern wings of the building.

II

AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEINEK ANYAGÁBÓL

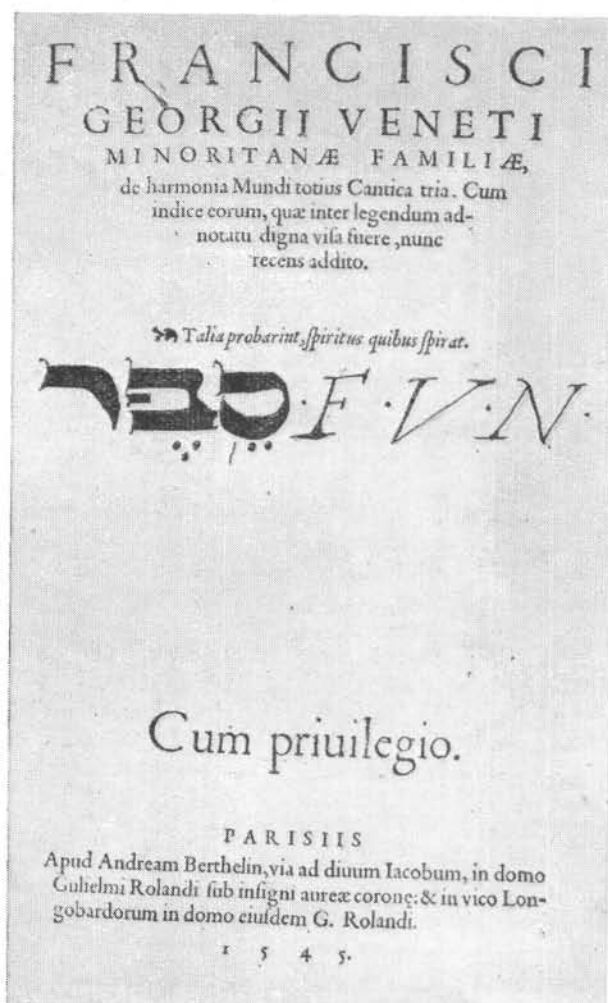
XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi műemlékkönyvtár antikva-gyűjteményében

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Amikor 1951-ben az Országos Könyvtári Központ, majd 1953-ban az Országos Széchényi Könyvtár a gyöngyösi volt ferences könyvtárt gondozásába vette, e gyűjtemény különleges muzeális értékére hívta fel a figyelmet. A kb. 16 000 kötetből álló könyvtár nem állományának nagysága, vagy korai alapítása miatt érdemel fokozottabb védelmet, hiszen kötetszámával messze elmarad nevesebb vidéki könyvtáraink mögött s legrégebb kéziratai is csak a XV. századból származnak.¹ Különleges művelődéstörténeti értéke abból adódik, hogy míg a legtöbb középkori alapítású könyvtárunk régi állománya az évszázadok során erősen megcsappant, a gyöngyösi könyvtár saját középkori anyaga mellett több megszünt magyarországi ferences rendház középkori eredetű köteteit is megőrizte.

A könyvtár egyes kimagasló jelentőségű értékeivel a szakirodalom behatóan foglalkozott.² A gyűjtemény általános ismertetése, jellemzése során többen arra is felhívták a figyelmet, hogy a könyvtár évszázadokig Magyarországon használt kötetei számos régi magyar könyvtulajdonos nevét és bejegyzéseit őrizték meg.³ A több szempontból is jelentős, művelődéstörténeti értékű bejegyzések feldolgozása azonban mind ez ideig nem történt meg. Jelen tanulmányban e régóta szorgalmazott munka első szakaszaként a gyöngyösi antikva-gyűjtemény legrégebbi possessor-bejegyzéseivel foglalkozunk. Ezek alapján kívánjuk felkutatni a XVI. században már bizonyíthatóan Magyarországon használt könyvanyagot, hogy abból következtetéseket vonhassunk le az egykorú könyvgyűjtésre és a hazai művelődési lehetőségekre.

A könyvtár állománya csaknem ezer XVI. századi külföldi nyomtatványt foglal magában. A gyűjtemény tehát elég jelentős ahhoz, hogy általános jellegű következtetéseket is levonhassunk belőle. Meglepő, hogy XVI. századi datált könyvtári, illetőleg kolostori tulajdonbejegyzés alig van e kötetekben. Az egykorú rendi könyvtárak állományának rekonstruálásához tehát kevés támpontot nyújt ez a gyűjtemény. A possessor-bejegyzések tanúsága szerint a könyvek többsége ebben az időben vagy polgári tulajdonban, vagy a ferences rendtagok birtokában volt. A ferencesek szegénységi fogadalmuk értelmében jelentősebb anyagi javakkal, magánvagyonnal nem rendelkezhetek. Könyveiket sem tekinthették magántulajdonuknak.⁴ Ezért hangsúlyozták szinte kivétel nélkül possessor-bejegyzéseikben, hogy csak „ad usum”, tehát használatra birtokolták a könyveket. Anyagi lehetőségeik és rendi szabályzatuk értelmében csak azokat a könyveket gyűjthették, amelyeket munkájukhoz állandóan hasznosíthattak.

Nádasdi Bálint ferences szerzetes héber és latin nyelvű tulajdonjegye. *F. Georgius: De harmonia mundi.* Párizs, 1545. Ant. 566.

cionator magnifici domini Andreae de Bathor”, akire 1564-ben Erdődi Tamás, Báthory András udvari borbély (orvosa) 100 forintot, vagy ez összeg helyett egy nagyszombati házat hagyott.⁶ Nádasdi az örökségen három testvérrel — Miklóssal, Tamással és Istvánnal — osztozott, akik apjuk foglalkozását folytatva képviselők voltak.⁷ Közvetlen családi környezetéből tehát e négy művészt és a jó-módú, természettudományos műveltségű Erdődi Tamást ismerjük. Erdődihez fűződő rokoni kapcsolata alapján valószínű, hogy a család a tiszántúli Kusallyal szomszédos Nádasdról származott.⁸

Nádasdi 1542-ben Tasnádon kezdte nyilvános működését, majd Nyírbátorban

E megkötöttségek ellenére buzgó könyvgyűjtők voltak közöttük. Ezek a bibliofilek szokását követve beírták nevüket köteteikbe s gyakran azt is feljegyezték, hogyan jutottak a könyvhöz. Possessor-bejegyzéseiket azonban nem mindig datálták. Így ahhoz, hogy a XVI. században már bizonyíthatóan Magyarországon használt kötetekről tájékozódhassunk, az egykorú possessorok szerint kell áttekintenünk az anyagot.

Nádasdi Bálint

A legjelentősebb XVI. századi ferences könyvgyűjtő Nádasdi Bálint salvatoriánus. A kor színvonalán álló felkészültségét a párizsi egyetemen szerezte, ahol a latin és görög nyelv mellett a hébert is elsajátította.⁵ Könyveibe rendszerint sajátos héber–latin megfogalmazással — פ. ו. נ. F. V. N. — jegyezte be a nevét.

Possessor-bejegyzései igazolják Karácsonyinak azt a feltevését, hogy ő az a „frater Valentinus con-

Nátlisli Bálint Párizsban vásárolt könyvének hátsó kötéstáblája. *F. Georgius: De harmonia mundi*. Párizs, 1545. Ant. 566.

a *Báthory*-család udvari lelkésze volt. Ekkor vonta magára *Báthory* András szabolesi főispán és országos főkapitány érdeklődését, aki előbb könyvekkel, majd 1550-től párizsi tanulmányai támogatásával segítette elő tudományos felkészültségét.⁹ *Nádasdi* élt a lehetőséggel. Részben görög és héber nyelven részletes jegyzetet állított össze az egyetemen hallgatott előadásokról.¹⁰ Amikor 1552-ben hazatért, a török megszállás következtében alapvetően megváltozott körülmények között már nem nyílt lehetősége tudományos ambíciói kifejtésére. 1559-ben a galgóci rendház guardiánja, 1561-ben kormánysegédként működött, 1564-ben pedig ismét *Báthory* András udvari lelkésze volt.¹¹ Folytatva a ferences rend krónikásainak munkáját megírta a rend történetét 1510-től 1533-ig s jegyzéket készített az 1526 és 1563 között erőszakos halált szenvedett ferencesekről.¹²

Nádasdi nemcsak nyelvtudásával és felkészültségével, hanem könyvgyűjtő hajlamával is kitűnt pályatársai közül. A gyöngyösi könyvtár antikva-anyagában az alábbi kötetekben maradt fenn latin tulajdonbejegyzése, vagy latin–héber szignója.

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
1. <i>Dionysius Carthusianus</i>	<i>In IV evangelistas enarrationes</i>	Coloniae 1533	527	1539
2. <i>Petrus Lombardus</i>	<i>Sententiae</i>	Venetiis 1507	646	1544
3. <i>Antonius a Königstein</i>	<i>Postillae</i>	Coloniae 1540	24	1544
4. <i>Eck, J.</i>	<i>Homiliarum tom. I.</i>	S.l. 1537	574	1545
5.	<i>Psalterium</i>	Lugduni 1538	314	1545-ben <i>Báthory</i> András vette számára
6. <i>Anselmus Cantuariensis</i>	<i>In Pauli epistolas enarrationes</i>	Coloniae 1533	496	1546-ban <i>Báthory</i> András vette számára
7. <i>Nausea, F.</i>	<i>Sermones</i>	Coloniae 1536	495	1546-ban <i>Báthory</i> András vette számára
8. <i>Fabri, J.</i>	<i>Homiliae</i>	Coloniae 1541	493	1546-ban <i>Báthory</i> András vette számára
9. <i>Fischer, J.</i>	<i>De veritate corporis Christi</i>	(Köln) 1527	568	1546 1566-ban <i>Tövisi</i> Imre adta <i>Gyöngyösi</i> Imrének
10. <i>Dionysius Carthusianus</i>	<i>In VII. epistolas canonicas (enarrationes)</i>	Parisiis 1541	573	1546
11. <i>Ambrosius, S.</i>	<i>Commentarii in Pauli epistolas</i>	Antverpiae 1540	575	1551-ben Párizsban 10 solidusért vásárolta
12. <i>Georgius, F.</i>	<i>De harmonia mundi</i>	Parisiis 1545	566	1552-ben Párizsban 38 gall solidusért vásárolta

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
13. <i>Rupertus Tuitiensis</i>	<i>In Cantica Cantorum commentarii</i>	Coloniae 1526	564	Párizsban vette. — Kötés hátsó tábláján: F. G. de Braylla aranyozott szignó.
<i>Rupertus Tuitiensis</i>	<i>Commentarii in Apocalypsim</i>	Coloniae 1541	564	
<i>Berchorius, P.</i>	<i>Morale reductorium super Bibliam</i>	Basileae 1517	564	
<i>Albertus Magnus</i>	<i>In XII prophetas minores enarrationes</i>	Coloniae 1536	564	
14. <i>Tütelmann, F.</i>	<i>De consideratione dialectica</i>	Parisiis 1544	571	
15.	<i>Biblia</i>	Parisiis 1547	787	Kötésen F. V. N. szignó
16. <i>Wild, J.</i>	<i>In Ecclesiasten Salomonis annotationes</i>	Parisiis 1551	16	Csak a kötésen van F. V. N. szignó
<i>Tütelmann, F.</i>	<i>Commentarii in Ecclesiasten Salomonis</i>	Parisiis 1552	16	
17. <i>Beda</i>	<i>Homiliae</i>	Coloniae 1541	567 567a	
18. <i>Dionysius Carthusianus</i>	<i>Enarratio epistolarum</i>	Coloniae 1542	528	
19. <i>Clemens I.</i>	<i>Recognitionum libri X.</i>	Basileae 1536	494	
<i>Nausea, F.</i>	<i>Sermones</i>	Coloniae 1536	494	
20. <i>Eck, J.</i>	<i>Homiliae</i>	Coloniae 1538	584	1617-ben a füleki konventé
21. <i>Junius, Hadrianus</i>	<i>Lexicon Graecolatium</i>	Basileae 1548	409	Kötésen F. V. N. szignó
22. <i>Quinquevortius, J.</i>	<i>De re grammatica Hebraeorum</i>	Parisiis 1549	791	

Nádasdi Bálint legrégebb kötete nem szerepel e kimutatásban, mivel a könyvtár ősnymtatványainak possessoraikat nem vizsgáltuk.¹³ A teljesség kedvéért azonban meg kell említenünk, hogy már 1538-ban értékes kötetet mondhatott magáénak. Ez évben írta be szokásos bejegyzését az *Albertus Magnus*nak tulajdonított de valójában *Hugo Ripelin de Argentinatól* származó *Compendium theologiae veritatis* 1485-ben megjelent velencei kiadásába (*Hain* 441, Jelzet: Inc. 87). Impozáns gyűjteménye tehát 24 kötetben 28 kiadványt (gyakran kiadványonként több művet) foglal magában. Tizenkét – datált possessor-bejegyzéssel ellátott – antikva-kötetét párizsi tartózkodása alatt, vagy azt megelőzően szerezte, ezek ugyanis 1539 és 1552 között kerültek birtokába. Abba a négy kötetbe: amelyet ajándékba kapott *Báthory* Andrásról nyírbátori működése (1545–1546) idején „Emptus sum ad usum f. V. de Nadasd per M. d. d. Andream de Bathor” vagy hasonló szöveggel az adományozó nevét is bejegyezte. Párizsi tartózkodása alatt bizonyíthatóan több könyvvel gyarapította gyűjteményét. *Ambrosius*-kötetét (11.) 10, *F. Georgius De harmonia mundi* című munkáját (12.) pedig 38 gall solidusért vásárolta. Ez utóbbi könyv fatáblára erősített, vaknyomással díszített

kötésének hátsó táblájára „F. Valentinus Nadasd” szöveggel nevét is ráaranyoztatta. Ugyanilyen típusú kötés védi egy másik kötetét (13.), de ennek hátsó kötéstábláján még a korábbi könyvtulajdonos „F. G. de Braylla” neve olvasható. Nyilvánvalóan párizsi tartózkodása alatt vásárolta többi Párizsban megjelent könyvét (14—16. és 22.) is. Közülük az 1547-ben kiadott *Bibliájának* és *Wild-kötetének* bőrkötésére nevének kezdőbetűit is rányomatta.

Nádasdi Bálintban a régi magyar könyvgyűjtők új típusát ismertük meg. Származását és életpályáját tekintve merőben különbözik a középkori főúri, vagy magas egyházi méltóságokat viselt könyvgyűjtőinktől. Művészi pályát kedvelő polgári család tagja, aki fiatalon a ferences rendbe lépve szegénységi fogadalmat tett. A könyvgyűjtésben tehát nem társadalmi rangjának vagy műveltségének reprezentálása vezette. Bejegyzéseiből kitűnik, hogy könyveit nem otthonából hozta magával, hanem tanulmányai elmélyítéséhez kapta, vagy maga vásárolta. Bizonyára szerény anyagi eszközeivel nem vehetett meg minden tudományos szempontból számára érdekes könyvet. Rendje szabályai miatt is csak azokat gyűjthette, amelyeket hivatása gyakorlása közben legjobban hasznosíthatott. Egyházi beszédgyűjteményei, írásmagyarázatai és teológiai könyvei között azonban *Hadrianus Junius* görög—latin szótára is fentmaradt, amely a kor színvonalán tájékozódni kívánó *Nádasdinak* állandó segédeszköze volt.

Párizsban vásárolt kötetei arról tanúskodnak, hogy volt érzéke a bibliofília külsőségei iránt s könyvei külső kiállításában is lépést kívánt tartani a legjobb könyvgyűjtőkkel. Hogy megfelelő körülmények között milyen igényes könyvgyűjtő válhatott volna belőle, azt rövid idő alatt szerzett gyűjteménye, szignált kötése, gondos possessor-bejegyzései egyaránt mutatják. Ezek az adatok könyvés és művelődéstörténeti szempontból akkor is érdekeseek volnának, ha a XVI. század első felében sokföldön tanuló egyetemi hallgatóink könyvvásárlásairól mai ismereteinknél sokkal hitelesebb képünk lenne.

Nádasdi gyűjteményéből azonban még egy fontos tanulság adódik. Bejegyzéseiből és párizsi könyveiből kiderül ugyanis, hogy legtöbb könyvét nem egészen egy évtized alatt s lényegében a XVI. század első felében szerezte. Gyűjteményén tehát konkrét adatok alapján mérhető le, hogy a XVI. század második felében a hazai kedvezőtlen körülmények hogyan szorították háttérbe és gátolták kibontakozásukban a magasabb szellemi törekvéseket, így a könyvgyűjtést is. *Nádasdi* 1559-ben annak a galgóci rendháznak a vezetését vette át, amely a létfenntartásához szükséges anyagi javakat sem tudta biztosítani. Mivel a rend a reformáció terjedését segítő környező birtokosoktól anyagi támogatást nem kapott, 1551-ben *I. Ferdinánd* a Nyitra megyei tizedekből utalt ki a galgóci ferencesek számára gabonát.¹⁴ Esztergom és Visegrád elfoglalása után már Galgócon is számolni kellett a török betöréseivel. A rendi közgyűlés ezért kocsis- és lótartást engedélyezett a galgóci ferencesek számára, hogy a török előnyomulása esetén gyorsabban menekülhessenek.¹⁵ E zaklatott körülmények és szegényes életforma mellett *Nádasdinak* sem volt már lehetősége gyűjteménye nagyobb számú gyarapítására.

Mohácsi Tamás

Hogy *Nádasdi* könyvgyűjtő hajlamával nem állt egyedül a XVI. századi magyarországi ferencesek között, azt *Mohácsi* Tamás könyvbejegyzései is meggyőzően mutatják. *Mohácsi* az ország távoleső részein működött, könyveit azon-

ban sok költözködése ellenére is megőrizte. 1559-ben Csíksomlyón a székelyek között szolgált. Az 1560-as évek elején Szegeden volt guardián. Innen Egerbe, majd Váradra került. 1577-ben a gyöngyösi, 1581—1583 között pedig a szegedi rendház főnöke volt, majd 1586-ban — halála évében — provinciálissá választották.¹⁶ Könyvei közül a gyöngyösi antikva-állományban az alábbi 8 kiadvány 12 kötete maradt fenn:

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
1. <i>Anselmus Cantuariensis</i>	<i>In Pauli epistolas enarrationes</i>	Coloniae 1533	521	1556
2. <i>Haymo Halberstadensis</i>	<i>Homiliae</i>	Coloniae 1551	256— 257	1558-ban Krakkóban vásárolta
3. <i>Hoffmeister, J.</i>	<i>Homiliae</i>	Ingolstadii 1555	218	1558-ban Krakkóban vásárolta
4. <i>Thomas de Aquino</i>	<i>In Pauli epistolas commentaria</i>	Parisiis 1532	501	1558. — <i>Georgius de Braylla</i> korábbi bejegyzésével Később <i>Mágócsi</i> Jánosé, majd <i>Apaji</i> János ferencesé
5. <i>Titelmann, F.</i>	<i>Elucidatio in Psalmos</i>	Lugduni 1556	334— 335	1570-ben <i>Mezőkövesdi</i> Ádám ungvári archidiaconus hagyta rá
6. <i>Wild, J.</i>	<i>Postillae in epistolas et evangelia</i>	Coloniae 1558	509	1572-ben Egerben vásárolta
<i>Wild, J.</i>	<i>Postilla de sanctis</i>	Maguntiae 1558	509	
7. <i>Wild, J.</i>	<i>Postillae in epistolas. Pars II.</i>	Coloniae 1558	510	1572-ben Egerben vásárolta
<i>Wild, J.</i>	<i>Postilla de sanctis</i>	Coloniae 1558	510	
8. <i>Augustinus</i>	<i>Sermones</i>	Hagenaw 1521	684	

Újlaki Imre

A több ízben provinciálissá választott Újlaki Imre az egyik legérdekesebb könyv tulajdonosa volt. Világi papként kezdte pályafutását s a főesperesi rangról lemondva lépett a rendbe. 1599 és 1602 között tartományfőnöki feladatai mellett özv. *Wesselényi* Ferencné felkérésére a Szilágy-megyei Hadad község plébániájának ügyeit is intézte. 1603-ban *Székely* Mózes kolozsvári győzelme után Hadadról Szakolczára menekült, majd *Bocskay* győzelmesen előnyomuló seregei elől 1605-ben a hradistyei kolostorban húzódott meg. Itt újólag provinciálissá választották.¹⁷ E zaklatott életút után könyvei közül az alábbi 10 kötet maradt fenn:

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
1. Wild, J.	<i>In evangelium sec. Matthaeum commentarii</i>	Moguntiae 1559	500	1569-ben 1 forint 60 dénárért vette
2. Wild, J.	<i>Epitome sermonum dominicalium</i>	Moguntiae 1561	491	1569-ben 1 forint 68 dénárért vette
3. Castello, S.	<i>Dialogorum sacrorum libri IV.</i>	Budissinae 1571	244	Enyedi Miklósnak adta
4. Canisius, P.	<i>Comment. de verbi Dei corruptelis</i>	Ingolstadii 1583	479	1600
5. Canisius, P.	<i>Opus catechisticum</i>	Coloniae 1577	517	1600
6. Bellarmino, R.	<i>Disputationes de controversiis Christianae fidei</i>	Ingolstadii 1590	547	1600
7. Bellarmino, R.	<i>Disputationes...</i> (Csak II. köt.)	Ingolstadii 1591	548	1600
8. Guillelmus Parisiensis	<i>Postilla</i>	Basileae 1514	709	1600
9. Villavicentio, Laurentius a	<i>Conciones in evangelia</i>	Lugduni 1568	120	1600. Később Losonczy András ferencesé
10. Cicero	<i>Scipionis somnium</i>	Viennae 1515	356	
Cicero	<i>Epistolae familiares</i>	Argentorati 1515	356	
Persius	<i>Satyrae</i>	Coloniae 1517	356	
Homeros	<i>Yliadum per Pindarum trad.</i>	Lipsiae 1518	356	
Ornitoparchus, A.	<i>Musice active micrologus</i>	Lipsiae 1519	356	
Astesanus	<i>Canones penitentiales</i>	Cracoviae 1521	356	
Stromer, H.	<i>Algorismus linealis</i>	(S. l. e. a.)	356	
Johannes de Lanczut	<i>Algorismus linealis</i>	Cracovie 1519	356	

Újlaki 1569 és 1600 között írta be nevét könyveibe s így valószínű, hogy még a XVI. században került hozzá az az érdekes kötet is, amely Cicero, Homeros és Persius művei mellett Johannes de Lanczut és Heinrich Stromer matematikai tractatusát foglalja magában. Különösen figyelemre méltó a kötet 5. kolligátuma, Andreas Ornitoparchus (Vogelsang) *Musice active micrologusa*. Szerzője a müncheni St. Ludger-i iskola rektora volt s kalandos életpályát futott be. Járt Németországban, Ausztriában, Magyarországon és Oroszországban.¹⁸ *Musice active micrologusa* a kor legjelentősebb zeneelméleti műveihez tartozott, ma pedig becses könyvritkaság, amelynek értékét szép kiállítása is fokozza: szellemes címlapmetszete XVI. századi kosztümben *Orpheust* és *Euridikét* ábrázolja. A népszerű munka 1606-ban angolul is megjelent.¹⁹

Tővisi Imre

Speciális helyet foglal el a gyöngyösi possessorok sorában, mert a bejegyzések nem birtokosként, hanem adományozóként említik nevét. A rend szabályai szerint a rendfőnök feladataihoz tartozott, hogy társai számára a szükséges könyveket beszeresse²⁰. Az évtizedekig vezető pozíciót betöltő *Tővisi Imre* neve így került be azokba a kötetekbe, amelyeket társainak juttatott. Pályafutását az erdélyi tővisi kolostorban kezdte s a század 40-es éveitől kezdve nyert egyre fontosabb megbízásokat. 1544-től 1572-ig provinciális, vagy helyettesi minőségben szinte folyamatosan ő intézte a rendtartomány ügyeit. Élete utolsó éveit Gyöngyösön töltötte.²¹

Neve hét kötetben szerepel, közülük kettőt 1559-ben *Gyulai Ambrus*nak, kettőt *Gyöngyösi Imrének*, hármat pedig *Mágocsi János*nak adott használatra. Valószínűleg *Gyulai László* is tőle kapta *Clichtoveus J. Elucidatorium ecclesiasticum* című munkáját (Basileae, 1519. Ant. 621), amelyben az adományozó nevéből csupán az *Emericum de ...* szavak olvashatók ki.

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
1. <i>Dionysius Carthusianus</i>	<i>In Pauli epistolas commentaria</i>	Parisiis 1542	260	1559-ben <i>Gyulai Ambrus</i> nak adta
2. <i>Dionysius Carthusianus</i>	<i>In evangelium Matthaei enarratio</i>	Parisiis 1548	274	1559-ben <i>Gyulai Ambrus</i> nak adta
	<i>In evangelium Iohannis enarratio</i>	Parisiis 1548	274	
3. <i>Cyprianus</i>	<i>Operum tomus II.</i>	Antverpiae 1542	269	1564-ben <i>Gyöngyösi Imrének</i> adta
4. <i>Arboreus, J.</i>	<i>Theosophia</i>	Parisiis 1540	474	1569-ben <i>Mágocsi János</i> nak adta
5. <i>Wild, J.</i>	<i>Postillae in evangelia Pars II.</i>	Lugduni 1558	381	<i>Mágocsi János</i> nak ajándékozta
6. <i>Wild, J.</i>	<i>Epitome sermonum dominicalium</i>	Moguntiae 1561	503	<i>Mágocsi János</i> nak ajándékozta
7. <i>Fischer, J.</i>	<i>De veritate corporis Christi</i>	(Köln) 1527	568	1565-ben <i>Gyöngyösi Imrének</i> adta. 1546-ban <i>Nádasdi Bálinté</i> volt

Mágocsi János

Ismert könyvbarát lehetett, mert legtöbb könyvéhez ajándékképpen jutott. Jóval szerényebb pályát futott be, mint *Tővisi Imre*. 1563-ban Szakolcán, a 70-es évek közepén Váradon, 1583–85 között pedig Ecseden *Báthory Miklós* udvari papjaként működött.²² Első ismert könyvét 1569-ben Krakkóban vásárolta. Kitűnő kapcsolatait mutatja, hogy *Radéczy* egri püspöktől két kötetet, *Liszt* János kancellártól, későbbi győri püspöktől pedig *Hozyusz Confessio catholicae fidei* című művét kapta ajándékba.

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
1. Clänge, C.	<i>De securitate conscientiae catholicorum</i>	Coloniae 1563	471	1569-ben Krakóban vette
2. Nausea, F.	<i>Catholicus catechismus</i>	Coloniae 1543	472	
3. Stapleton, T.	<i>Universa iustificationis doctrina</i>	Parisiis 1582	541	1582. okt. 14-én Radéczy István egri püspök adományozta neki. — Később a szakolezai konventé.
Stapleton, T.	<i>Principiorum fidei doctrinalium demonstratio methodica</i>	Parisiis 1582	541	
4. Paiva de Andrade, D.	<i>Defensio Tridentinae fidei catholicae</i>	Ingolstadii 1580	263	1582-ben Radéczy István egri püspök adta neki
5. Arboreus, J.	<i>Theosophia</i>	Parisiis 1540	474	1569-ben Tövisi Imre adta neki
6. Wild, J.	<i>Postillae in evangelia Pars II.</i>	Lugduni 1558	381	Tövisi Imre adományozta neki
7. Wild, J.	<i>Epitome sermonum dominicalium</i>	Moguntiae 1561	503	Tövisi Imre ajándéka
8. Hozyusz, St.	<i>Confessio catholicae fidei</i>	Viennae 1560	506	Liszi János kancellár adta neki
9. Thomas de Aquino	<i>In Pauli epistolas commentaria</i>	Parisiis 1532	501	1592-ben Apaji Józsefnek adta. A könyv 1558-ban Mohácsi Tamásé volt, azt megelőzően Georgius de Brayllaé

Cserögyi (Cservölgyi) Benedek

A rend megbecsült vezetőihez tartozó Cserögyi 1544-ben Szegeden, majd Perényi János enyedi udvarában kezdte nyilvános működését. 1548 és 1550 között Kolozsvárott volt guardian, később Gyöngyösön és Jászberényben töltötte be ugyanezt a tiszteletet. Az 50-es évek elején, majd 1567-ben újlag tartományfőnöknek választották.²³ Ifjú korától kezdve érdeklődött a rend története iránt. Az 1530-as években több részletben és különböző források alapján másolta *Constitutiones provinciae Hungariae Fratrum Minorum* című kéziratát, amely a salvatoriánusok történetét Temesvári Pelbárt haláláig és a három évenként tartott káptalanok rendelkezéseit, az ún. konstitúciókat foglalja magában.²⁴ Kézirata sok vándorlás és viszontagság után a müncheni Staatsbibliothekba került.²⁵

Könyvei elsősorban azért érdekesek, mert viszonylag korán már hazánkban voltak.

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
1. <i>Guillelmus Parisiensis</i>	<i>Postillae</i>	(Lyon) 1514	774	1531-ben már Váradon volt a könyv. Az előző tulajdonos nevét kivágták
2. <i>Hugo de Sancto Charo</i>	<i>Postillae</i>	Parisiis 1506	763	1544-ben egy szegedi polgártól két forintért vette
3. <i>Thomas de Aquino</i>	<i>Enarrationes evangeliorum dominicalium</i>	Coloniae 1535	57	1556-ban vette... (a városnév a könyv újrakötésekor megsérült)
4. <i>Cyprianus</i>	<i>Opera</i>	Basileae 1530	559	

Gyöngyösi Imre

1563-ban Szakolczán kezdte pályafutását, az 1570-es években Csiksomlyón, majd 1583-ban Gyöngyösön volt guardián. Közben 1579 és 1583 között a tartományfőnök tisztét is betöltötte.²⁶

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
1. <i>Cyprianus</i>	<i>Opera T. II.</i>	Antverpiae 1542	269	1564-ben <i>Tövísi Imrétől</i> kapta
2. <i>Fischer, J.</i>	<i>De veritate corporis Christi</i>	(Köln) 1527	568	1566-ban <i>Tövísi Imrétől</i> kapta, korábban <i>Nádasdié</i>
3. <i>Königstein, Antonius a</i>	<i>In IV evangelia enarrationum P. I.</i>	(Köln) 1539	230	
4. <i>Anselmus</i>	<i>In Pauli epist. enarrationes</i>	Coloniae 1533	539	<i>Kolozsvári Lőrincnek</i> ajándékozta
5. <i>Königstein, Antonius a</i>	<i>Postillae</i>	Coloniae 1540	80	

Szelevényi Pál

Az 1586 és 1595 között provinciálisként működő Szelevényi Pál mindkét kötetéhez érdekességek fűződnek.²⁷ *Benedek* presbitertől vásárolta *Guillelmus Parisiensis Postillae* című művének 1512. évi velencei kiadását (Ant. 671). A könyv címlapját a kiadás költségeit fedező *Jacobus Schaller* budai könyvkereskedő jelvénye díszíti, amelyet *Johannes Paep* budai kiadó jelvényéből alakítottak át *Schaller* számára.²⁸ Második könyve — *Paratus: Sermones de tempore et de sanctis*. Strassburg, 1503. — a *Gyöngyösi* toldalék néven ismert nyelvemléket őrizte meg.²⁹

Dusi Jakab

Működése a XVII. századra esik, de néhány könyvét még 1600 előtt szerezte be, így azokról itt kell megemlékezniünk. Közülük a legjelentősebb az említett Paratus-kötet, amelyet állítólag 1591-ben Szelevényi Pál ajándékozott neki. A könyv a XVII. század elején többször gazdát cserélt, de 1627-ben újra *Dusihoz* került. Közben új kötést kapott s a könyvkötő 30 üres levelet is bekötött a kötetbe. Ezekre az üres levelekre *Dusi Jakab* és későbbi rendtársai magyar egyházi énekeket jegyeztek fel.³⁰

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
1. <i>Paratus</i>	<i>Sermones</i>	Argentinae 1503		1591-ben <i>Szelevényi Pál</i> ajándékozta neki
2. <i>Coster, F.</i>	<i>Enchiridion controversiarum praecipuarum nostrae temporis de religione</i>	Coloniae 1596	21	
3.	<i>Homiliarius</i>	Coloniae 1569	519	1601-ben írta be a nevét <i>Dusi</i> , de a könyvet egy magát meg nem nevező korábbi tulajdonos 1570-ben Nagyszombatban 3 forintért vette
4. <i>Eck, J.</i>	<i>Homiliarium... to-mus III.</i>	Parisiis 1579	327	1601. Magyar nyelvű imádság bejegyezve
5.	<i>Biblia</i>	Lugduni 1516	608	1619

Gyöngyösi Balázs

Karácsonyi rendtörténete nem említi nevét, fontosabb pozíciót tehát valószínűleg nem töltött be a rendben. Datált possessor-bejegyzései szerint az 1570-es évektől kezdve gyűjtötte alábbi könyveit:

Szerző	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
1. <i>Hanapus, N.</i>	<i>Exemplorum s. scripturae liber</i>	Tübingae 1533	106	1575-ben <i>Illanchy Jánosnak</i> ajándékozta
<i>Herborn, N.</i>	<i>Locorum communium enchiridion</i>	Coloniae 1529	106	
2. <i>Horantius, F.</i>	<i>Locorum catholicorum libri VII.</i>	Venetiis 1564	565	1583-ban vette
<i>Álvarez, G. A.</i>	<i>Thesaurus Christianae religionis</i>	Venetiis 1559	565	
3. <i>Schatzger, G.</i>	<i>Opera</i>	Ingolstadii 1543	511	korábban <i>Csinádi B. frateré</i>
4. <i>Albertus Magnus</i>	<i>Postilla</i>	Hagenau 1504–1505	614 615	<i>Gyöngyösi Mátyásnak</i> ajándékozta
5. <i>Sailly, Th.</i>	<i>Thesaurus litaniarum</i>	Coloniae 1600	132	1603 (javítva 1607-re) 1607-ben <i>Petrus Transilvanus Sári Mátyás fraternek</i> adta

Több ferences könyvgyűjtőtől csak egy-két kötet maradt fenn. Ezek névsorát s köteteit az alábbi kimutatásban közöljük. Azonosításuk megkönnyítése céljából nevük alatt feltüntetjük legmagasabb tisztségüket, vagy egyéb életrajzi adatukat. A kimutatás utolsó rovatában a könyv beszerzésére, egyéb tulajdonosaira vonatkozó fontosabb adatainkat sommázzuk.

I. possessor-jegyzék

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
<i>Almádapáti</i> Demeter 1558-ban Pápán guardián. Karácsonyi II.134.	<i>Nausea, F.: Catholicus catechismus</i>	Coloniae 1543	472	1555.— U. ez.: <i>Mágocsi</i> Jánosé
<i>Apaji</i> János Karácsonyi nem említi	<i>Thomas de Aquino: In Pauli epistolae commentaria</i>	Parisiis 1532	501	1592-ben <i>Mágocsi</i> János ajándékozta neki. — Korábban Georgius de Brayllée, 1558-ban <i>Mohácsi</i> Tamásé
	<i>Augustinus: In Psalmorum primam quinquagenam explanatio</i>	Lugduni 1519	686	1590. II. 1-én Egerben <i>Szegedi</i> Páltól vette
<i>Bihari</i> András Karácsonyi nem említi	<i>Haymo Halberstadiensis: In XII. prophetas minores enarratio</i>	Coloniae 1529	253	<i>Márton</i> fraternek, a szentjóni prédikátornak adta
<i>Csiki</i> Mihály Karácsonyi nem említi	<i>Haymo Halberstadiensis: Homiliae</i>	(Köln) 1534	208	1563-ban kapta. U. ez.: a gyulafehérvári konventé
<i>Csinádi</i> B. Karácsonyi nem említi	<i>Schatzger, G.: Opera</i>	Ingolstadii 1543	511	U. ez.: <i>Gyöngyösi</i> Balázsé
<i>Dési</i> Lőrinc Karácsonyi nem említi	<i>Dionysius Carthusianus: Comment. in psalmos Davidicos</i>	Coloniae 1531	486	1542
<i>Enyedi</i> Miklós Karácsonyi nem említi	<i>Castellio, S.: Dialogorum sacrorum libri IV</i>	Budissinae 1571	244	<i>Ujlaki</i> Imre adta neki
<i>Gyöngyösi</i> János 1576-ban Gyöngyösön guardián	<i>Homiliarius</i>	Coloniae 1525	473	1573-ban <i>Gyulai</i> Gáspár adta neki
Karácsonyi II. 156.	<i>Opus, in quibus confutata veterum haereson... opinioniones</i>	Basileae 1528	473	

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Gyöngyösi Mátyás Karácsonyi nem említi	<i>Albertus Magnus: Super Mathei evangelizare pos- tilla</i>	Hagenaw 1504— 1505	614— 615	Gyöngyösi Balázs fe- rencestől kapta. — U. ez 1518-ban Krasznay Bálint kle- rikusé, 1536-ban Márton jászberényi plébánosé
Gyöngyösi Vince	<i>Gregorius I.: Home- lie super Ezechi- elem</i>	Parisiis (1516?)	755	
1563-ban Szakolcán Karácsonyi II. 155.	<i>Nider, J.: De mer- catorum contrac- tibus</i>	(Paris, s. a.)	755	
	<i>Antonius Floren- tinus: Confessi- onale</i>	Venetiis 1511	721	
	<i>Savonarola, G.: Confessionale</i>	Venetiis 1507	721	
	<i>Opusculum multa- rum bonarum re- rum refertum, ut- sunt: Augustini meditationes</i>	Venetiis 1512	721	
György szakolcai klerikus	<i>Abdias. De historia certaminis apos- tolici</i>	(Köln) (post 1569)	167	Vencel fr. adta neki 1586-ban
Gyulai Ambrus 1570-ben Csíksom- lyón guardián Karácsonyi II. 27.	<i>Dionysius Carthusi- anus: In Pauli epistolas commen- taria</i>	Parisiis 1542	260	1559-ben Tövisi Imré- től kapta
	<i>Dionysius Carthusi- anus: In evan- gelium Matthaei enarratio</i>	Parisiis 1548	274	1559-ben Tövisi Imré- től kapta
	<i>Dionysius Carthu- sianus: In evan- gelium Iohannis enarratio</i>	Parisiis 1548	274	
	<i>Polygranus, F.: Postillae</i>	Coloniae 1570	79	Bécsben 2 forintért vette
Gyulai Gáspár 1574-ben Gyön- gyösön guardián Karácsonyi II. 62.			473	L. Gyöngyösi János alatt
Gyulai László Karácsonyi nem említi	<i>Clichtoveus, J.: Elu- cidatorium ecc- lesiasticum</i>	Basileae 1519	621	Valószínűleg Tövisi Imre adta neki

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
<i>Gyulai Márton</i> 1601-ben provinci- ális Karácsonyi I. 106.	<i>Marulič, M.: Evan- gelistarium</i>	Coloniae 1529	73	1592. Kötésen: Michael praepositus és az 1530. évszám
<i>Kamonczi Máté</i> 1538-tól a provin- cia jegyzője Karácsonyi II. 579.	<i>Eck, J.: Homiliari- um tomus I.</i>	(Köln) 1537	63	1555
<i>Kolozsvári János</i> Karácsonyi nem említi	<i>Rupertus Tuitien- sis: Comment. in Ioannis Apocalypsin</i>	NoreMBER- gae 1526	268	1553-ban 55 dénárért vette. U. ezt 1578-ban 50 dénárért vette Járfás Miklós püs- pöki plébános
<i>Kolozsvári Lőrinc</i> 1559-ben Nyirbá- torban guardián Karácsonyi II. 126.	<i>Cochlaeus, J.: De animarum pur- gatorio igne epi- tome</i>	Ingolstadii 1546	454	1569
	<i>Archintus, Ph.: Christianum de fide... edictum</i>	Ingolstadii 1546	454	
	<i>Petrus Venerabilis: Contra Heinri- cianorum... hae- reses epistolae</i>	Ingolstadii 1545	454	
	<i>Carvajal, L. de: De restituta theolo- gia</i>	Coloniae 1545	454	
	<i>Anselmus Cantuari- ensis: In omnes Pauli epist. enar- rationes</i>	Coloniae 1533	539	<i>Gyöngyösi Imre</i> 100 dénárért vette szá- mára
<i>Kövesdi Sebestyén</i> 1583-ban a széke- lyek lelkésze Karácsonyi II. 27.	<i>Petrus de Palude: Sermones... in- scripti Thesaurus novus</i>	Coloniae 1543	84	
<i>Losonczy Miklós</i> Karácsonyi nem említi	<i>Canones concilii provincialis Colo- niensis celebrati anno 1536</i>	(Köln) 1538	520	1578. — U. ezt 1561- ben <i>Gyulai Tamás</i> Gyöngyösön vette
	<i>Formula ad quam visitatio intra diocesim Colo- niensem exigitur</i>	(Köln) 1537	520	
<i>Márton fr., szent- jóni prédikátor</i>			253	<i>L. Bihari</i> Andrásnál
<i>Mihály ferences</i>	<i>Biblia</i>	(Bazel) 1504	740	1545-ben Némethiben írta be a nevét

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Miskolczi Orbán 1552-ben Nagyszől- lősön guardián. Karácsonyi II. 186.	<i>Dionysius Carthu- sianus: In qua- tuor evangelistas enarrationes</i>	Coloniae 1533	527	U. itt: Ad usum f. V. d. N. = Nádasi Bá- lint 1539
Nyári Balázs 1501-ben helytartó Karácsonyi I. 360.	<i>Regula beati p. nos- tri Francisci</i>	Brixiae 1502	711	
Szegedi Lukács 1490—1497 között provinciális a mariánus rend- ben Karácsonyi I. 73.	<i>Athanasius Ale- xandrinus: Opera</i>	Parisiis 1519	679	U. ez: 1544-ben Tamás pesti presbiteré. — 1597-ben Végh Bá- linté és barátaié
Szatmári Mátyás 1558-ban Medgyes- allyán guardián Karácsonyi II. 118.	<i>Castro, Alphonsus a: Adversus om- nes haereses libri XIII.</i>	Coloniae 1539	502	Később Szegedi Fe- rencé, majd a sza- kolczai, ill. a gyön- gyösi konventé
Szegedi Ferenc 1560-ban Egerben Karácsonyi II. 579.	<i>Galatinus, P.: De arcanis catholicae veritatis</i>	Orthonae 1518	624 502	L. Szatmári Mátyásnál
Székesfehérvári Pé- ter	<i>Eck, J.: Homiliae (Címlap hiány- zik)</i>	(ante 1554)	288	Ujlaki Ferenc egri püs- pöktől kapta 1554- ben
Székesfehérvári Péter és Tamás Karácsonyi nem említi	<i>Barletta, G.: Ser- mones</i>	Hagenae 1510	714	A Petrus de Albaregali névnel a Petrus Tho- masra javítva. 1522— 1597-ben Tolnai Ga- lambos Györgyé 1669-ben a gyöngyösi jezsuitáké. — Szá- mos bejegyzéssel
Turi Bertalan 1535-ben Boros- jenőn Karácsonyi II. 86.	<i>Petrus Lombardus: Quattuor senten- tiarum volumina</i>	Venetiis 1507	706	1528
Váradi József Karácsonyi nem említi	<i>Concilium provin- ciale Coloniense ... celebratum an- no 1536</i>	Venetiis 1541	184	
	<i>Enchiridion Chri- stianae institutio- nis in Concilio provinciali Colo- niensi editum</i>	Venetiis 1543	184	
	<i>Biblia</i>	Basileae 1530	423	1558. — 1557-ben Mind- szenti Andrásé

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Vencel frater Karácsonyi nem említi	<i>Abdias. De historia certaminis apostolici.</i>	(Köln) (p.1569)	167	1586-ban a szakolezai monostorban fr. György klericusnak adta
Zákányi Balázs 1559-ben Gyöngyösön guardián Karácsonyi I. 418.	<i>Nausea, F.: Catholicus catechismus</i>	Antverpiae 1544	273	1546. Később Kelemen Adalberté

Több kötetben valamelyik rendház possessor-bejegyzése maradt fenn. Néhány ezek közül is már a XVI. században Magyarországon lehetett, a datálatlan bejegyzések esetében azonban ezt a tényt legfeljebb a rendházak megszűnésével lehet bizonyítani. A török csapatok által 1541-ben elfoglalt budai konvent³¹ és az 1591-ben megszűnt túróci jezsuita konvent könyvtárából az alábbi kötetek maradtak fenn a gyöngyösi antikva-állományban:

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Budai ill. pesti konvent	<i>Theophylaktos: In quatuor evangelia enarrationes</i>	Basileae 1527	523	
	<i>Theophylaktos: In Pauli epistolas enarrationes</i>	Coloniae 1529	523	
Túróci (zsióváraljai) jezsuita konvent ³²	<i>Titelmann, F.: Compendium naturalis philosophiae libri XII</i>	Lugduni 1545	136	Később Miklós szakolcai plébánosé, 1611-ben Somlyai Mihály, majd Kállay Tamás ferenceseké
	<i>Peraldus, G.: Summa virtutum ac vitiorum</i>	Lugduni 1585	394	Később Miklós szakolcai dékáné, majd Somlyai Mihály ferencesé

A gyöngyösi könyvtár antikva-gyűjteménye tehát 43 XVI. századi ferences possessor 97 — egykorú tulajdonbejegyzéssel ellátott — kötetét őrizte meg. További három kötet származik az említett elpusztult rendházakból. A ferences könyvtulajdonosok többsége vezető pozíciót töltött be, de akadnak közöttük olyanok is, akiket Karácsonyi rendtörténete meg sem említ. A possessor-bejegyzések igazolják, hogy a provinciálisok hivatalukból adódó kötelességüknek tekintették, hogy a rend tagjait a szükséges könyvekkel ellássák.³³ Nemcsak saját használatukra, hanem rendtársaik számára is vásároltak tehát könyveket. De az is kitűnik a bejegyzésekből, hogy a ferencesek nemcsak a rend által rendelkezésükre bocsátott könyveket használták, hanem maguk is vásároltak, gyűjtöttek könyve-

ket. Külföldi útjaikat, tanulmányaikat rendszeresen felhasználták a szükséges könyvek beszerzésére.³⁴

A művek tartalmi megoszlásában a rend funkciója tükröződik. A középkori teológiai irodalom mellett a lelkészi munkánál nélkülözhetetlen írásmagyarázatok, prédikáció-gyűjtemények vannak többségben. A ferencesek a városoktól, művelődési központoktól gyakran távol fekvő kolostorokban működtek; a képzetlen falusi emberek között végzett pasztorációhoz elsősorban azokat a műveket hasznosíthatták, amelyek a prédikációk változatos és szemléletes összeállításához nyújtottak segítséget. Ezért maradtak fenn legnagyobb példányszámban az Európa-szerte népszerű beszédgyűjtemények, *Homiliariusok*, *Sermonesek*, *Postilla*-kötetek. Mivel nem oktatórend könyvtáráról van szó, azért érdekesebb, hogy a rendtagok között a klasszikus irodalom és a természettudományok iránt is volt érdeklődés. *Újlaki Imre Cicero, Homeros, Persius Aulus* művein kívül Heinrich *Stromer* és Johannes de *Lanczut* matematikai tractatusait tanulmányozhatta.³⁵ Andreas Ornitoparchus zeneelméleti munkáját bizonyára többen is olvasták, mert a ferencesek körében a zenei képzésnek és az egyházi énekkultúrának már a XVI. században komoly hagyományai voltak.³⁶

A rend szabályai és funkciója mellett a speciális hazai politikai-gazdasági körülmények is kihatottak a ferencesek könyvgyűjtésére. A török megszállás után kialakult válságos helyzet nemcsak *Nádasdi* Bálint tudományos ambícióinak vetett gátat, hanem a rend valamennyi tagját a mindennapi nehézségek leküzdésére kényszerítette.³⁷ A XVI. század közepén a török előrenyomulás és a protestantizmus diadalmas térhódítása következtében rohamosan pusztultak a ferences rendházak. Míg 1525-ben 73 magyarországi rendház működött, 1548-ban már csak 31, 1565-ben pedig 10 ferences kolostor volt az országban.³⁸ A török a hódolt-sági területeken csak a gyöngyösi és a szegedi kolostort tűrte meg,³⁹ de ezeknek is állandóan biztosítaniok kellett jóindulatát. E téren a gyöngyösi ferencesek rendkívüli óvatossággal és körültekintéssel jártak el. Nemcsak a török és a császári, hanem a magyar hatóságoktól is folyamatosan utalomleveleket szereztek be működésük és szabad mozgásuk biztosítására.⁴⁰ Így vált a gyöngyösi konvent a XVI. század folyamán a rend anyaházává, ahol az elpusztult kolostorok tagjai menedéket találtak. A korábban az Alföldön működő, vagy a felekezeti harcok során elüldözött ferencesek többsége Gyöngyösre húzódott vissza, s lehetősége szerint magával vitte könyveit is. Ezért maradt fenn a gyöngyösi könyvtárban számos nem gyöngyösi származású, vagy nem állandóan e városban tartózkodó ferences XVI. századi könyve.

A kolostorok pusztulásával párhuzamosan csökkent a ferences tulajdonban levő könyvállomány. Az 1581-ben Gyöngyösön tartott káptalan határozatainak 12. pontjában elrendelte a még meglévő könyvek fokozottabb védelmét. A határozat kimondta, hogy minden konvent köteles könyvtárat létesíteni, s állományáról jegyzéket készíteni, hogy a könyvek mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, s ne kelljen azokat egyik rendházból a másikba szállítani.⁴¹ Hogy végrehajtották-e a még funkcionáló kolostorokban a határozatot, arról nincsenek adataink. A gyöngyösi könyvtár mindenestre megőrizte az oda menekített köteteket.

Az elmondottak után az sem meglepő, hogy számos XVI. századi világi könyvtulajdonos egy-két kötete is Gyöngyösön maradt fenn. Ezekről az egykori tulajdonosok betűrendjében az alábbi jegyzék ad áttekintést:

II. possessor-jegyzék

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Almásy Pál esztergomi kanonok 1581—1608. Kollányi 186. ⁴²	<i>Haymo Halberstadiensis: In Pauli epistolae interpretatio.</i>	Coloniae 1531	228	1584.—1634-ben <i>Kárkay</i> János Nyitrán 35 dénárért vette.
András nagyernyei presbiter	<i>Nicolaus Gorranus: Commentaria in IV evangelia.</i>	Coloniae 1537	538	1566-ban <i>Mikó</i> Ferenc-től 1 forintért vette Oltszemén.
Anthonovics Mihály esztergomi kanonok 1563—1570. Kollányi 172	<i>Dionysius Carthusianus: Epistolarum ac evangeliorum enerratio.</i>	Coloniae 1542	420	1563.
Arnold György A családot I. Nagy Iván I. 66. ⁴³	<i>Königstein, Antonius a: Postillae.</i>	Coloniae 1540	82	1570-ben <i>Rosenperger</i> Györgynek ajándékozta. 1640-ben <i>Nicolaus Krssmányé.</i>
Bácsmegyei György egri kanonok Rupp II. 401. ⁴⁴ Leskó IV. 187. ⁴⁵	<i>Aristoteles: De historia animalium.</i>	Venetiis 1545	153	1593.—1688-ban <i>Basilides</i> Pálé.
Baghy Kelemen gyöngyösi polgár Kollányi 236.	<i>Biblia.</i>	Basileae (1526)	458	1589-ben <i>Sárosi</i> Mihály ajándékozta neki.
Bajmóczy György	<i>Catechismus ex decreto concilii Tridentini.</i>	Venetiis 1579	10	1600.
Báthory András szabolcsi főispán, országos főkapitány Nagy Iván I. 222.	<i>Psalterium.</i>	Lugduni 1538	314	1545-ben vette <i>Nádasdi</i> Bálintnak.
	<i>Anselmus: In Pauli epistolae enarrationes.</i>	Coloniae 1533	496	1546-ban vette <i>Nádasdi</i> Bálintnak.
	<i>Nausea, F.: Sermones.</i>	Coloniae 1536	495	1546-ban vette <i>Nádasdi</i> Bálintnak.
	<i>Fabri, J.: Homiliae</i>	Coloniae 1541	493	1546-ban vette <i>Nádasdi</i> Bálintnak.
Benedek presbiter	<i>Guillelmus Parisiensis: Postilla.</i>	Venetiis 1512	671	<i>Szelevényi</i> Pálnak adta el. — Korábban <i>Budai</i> Istváné. Később <i>Sajchich</i> Gergelyé.
<i>Budai</i> István váci kanonok. 1539. <i>A váci egyházmegye történeti névtára</i> II. Vác, 1917. 712.			671	L. <i>Benedek</i> presbiter-nél.
Darvas Ambrus A családot I. Nagy I. III. 242.	<i>Biblia. Pars VI.</i>	(Basel 1504)	738	1510.
Debreceni Mihály 1594-ben Magyarbélén említik. Nagy I. III. 263.	<i>Pseudo-Albertus Magnus: Compendium theologicæ veritatis.</i>	Venetiis 1510	707	1648-ban a gyöngyösi jezsuitáké. — 1569-ből magyar bejegyzés.

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Debreceni Mihály 1594-ben Magyar- béli említik Nagy I. III. 263.	<i>Hieronymus: Selec- tiores epistolae.</i>	Viennae 1520	707	1648-ban a gyöngyösi jezsuitáké. — 1569- ből magyar bejegy- zés.
Dubovszky Mihály esztergomi kano- nok 1567—1577. Kollányi 174.	<i>Polygranus, F.: Postillae. Pars I.</i>	Coloniae 1562	78	
Duló Tamás Hont megyei csa- lád. Nagy I. III. 416.	<i>Adelphus, J.: Se- quentiarum lucu- lenta interpre- tatio.</i>	Argentorati 1513	777	Tárkányi asszonytól, Kun András felesé- gétől vette 1586-ban.
II. Ferenc pálos- rendi prior gene- rális. Kisbán II. 436. ⁴⁶	<i>Dionysius Carthu- sianus: In IV evangelistas enar- rationes.</i>	Coloniae 1538	468	1546.
Fönényi Pál eszter- gomi kanonok 1579—1580. Kollányi 185.	<i>Gesner, C.: Lexi- con Graecolatini- um.</i>	Basileae 1545	518	1578. május 3-án Bécs- ben 50 krajcárért vette.
Georgius Theutoni- cus de Ungaria.	<i>Amanellus de Cla- ris Aguis: Casus speciales.</i>	(Köln 1511?)	756	1516-ban vette.
	<i>Modus legendi ab- breviaturas.</i>	(Köln c.1507)	756	
	<i>Flores legum.</i>	Coloniae 1507	756	
	<i>Carolus IV.: Aurea bulla.</i>	(Köln, c. 1507)	756	
	<i>Laurentius, B.: Casus.</i>	Coloniae 1506	756	
	<i>Augustinus: De spiritu et litera.</i>	(Köln) 1530	110	
Gervasius Miklós plébános	<i>Augustinus: De gratia et libero arbitrio.</i>	Coloniae 1530	110	
	<i>Augustinus: De fi- de et operibus.</i>	(Köln) 1533	110	
	<i>Witzel, G.: Metho- dus concordiae ecclesiasticae.</i>	Lipsiae 1537	110	
	<i>Guillelmus Parisi- ensis: Postille maiores.</i>	Lugduni 1525	759	A kötés Nicolaus Ger- vasius presbiter de Kech költségén Te- legdi Miklós pécsi püspök nyomdájá- ban készült.
	<i>Ambrosius: Com- ment. in Pauli epistolae.</i>	Antverpiae 1540	575	U. ezt 1551-ben Ná- dasdi Bálint Párizs- ban vette.

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Gönczi Gáspár 1578-ban Abaúj- megyében címeres levelet nyert. Kempelen IV. 351. ⁴⁷	<i>Brentz, J.: Tomus I. homiliarum in evangelium Lu- cae.</i>	Basileae 1544	456	Később Szöllösi Jánosé.
Gyulai Tamás			520	L. Losonczi Miklós fe- rencsnél.
Halasi Pál	<i>Possevino, A.: Atheismi Lutheri... refutatio.</i>	Vilnae 1586	789	Szabó Károly bibliog- ráfiájában nem em- lített RMK-mű.
Haczius Márton	<i>Liber Jesu filii Syrach.</i>	Viennae 1519	358	
	<i>Basadona, J.: De veriori mortali- um fine ac foeli- citate, dialogus.</i>	Venetiis 1518	358	
	<i>Morus, Th.: (Uto- pia).</i>	Basileae 1518	358	
Henckel, János II. Lajos özve- gyének udvari papja. Színnyei IV. 694. ⁴⁸	<i>Hieronymus: Sex- tus-septimus to- mus operum.</i>	Basileae 1525	529	
Horkovics György A családot I. Nagy Iván V. 140.	<i>Schoepper, J.: Con- ciones in epi- stolas et evan- gelia.</i>	Coloniae 1570	239	1578.
	<i>Schoepper, J.: In- stitutionis Chri- stianae... sum- ma.</i>	Coloniae 1569	239	
Imre, papi plébános	<i>Remigijs Antissio- dorensis: Enarra- tionum in psal- mos liber unus.</i>	Coloniae 1536	476	1551-ben Kisvárdán vette.
	<i>Ambrosius Autper- tus: In Iohannis Apocalypsim lib- ri X.</i>	Coloniae 1536	476	
Illanthy János gyöngyösi lelkész Bachó 54.	<i>Huswirth, J.: En- chiridion artis numerandi.</i>	Coloniae 1529	137	U. ez: Gyöngyösi Jánosé és barátaié. (XVII. századi bejegyzés.)
	<i>Regius, U.: Utri- usque arithme- ticae epitome.</i>	Argentorati 1536	137	
	<i>Faber Stapulensis, J.: Arithmetica speculativa Bo- eti.</i>	Basileae 1536	137	

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Wlanchy János gyöngyösi lelkész Bachó 54.	<i>Johannes de Sacro- bosco: De sphaera.</i>	Vitebergae 1536	137	U. ez: Gyöngyösi Jánosé és barátaié. (XVII. sz.)
	<i>Purbachius, G.: Theoricae novae planetarum.</i>	Vitebergae 1535	137	
	<i>Mithob, B.: Annuli cum sphaerici tum mathematici usus et structura.</i>	Marpurg 1536	137	
	<i>Euclides: Elementa geometriae — Purbachius, G.: Arithmeticae pra- cticae.</i>	Vitebergae 1536	137	
	<i>Hanapus, N.: Exemplorum om- nium s. scrip- turae.</i>	Tubingae 1533	106	
	<i>Herborn, N.: Loco- rum communi- um. . enchiridion.</i>	Coloniae 1529	106	
	<i>Witzel, G.: Postilla.</i>	Coloniae 1557	418	
Szakolczay Márton egri kanonok János, szolnoki plébános	<i>Bernardus Clara- vallensis: Sermo- nes. — Gilbertus de Hoylandia: Su- per Cantica ser- mones.</i>	Lugduni 1520	675	1582. — Később a fü- leki konventé. 1566.
	<i>Rupertus Tuitiensis: Commentariorum in Apocalypsin libri XII.</i>	NoreMBER- gae 1526	268	1578-ban 50 dénárért vette. — 1553-ban Kolozsvári János fe- rencesé.
Járfás Miklós püspöki plébá- nos. Bachó 66.	<i>Piccolomini, A.: In Galeni de hu- moribus commen- tarii.</i>	Parisiis 1556	254	1576.
Jászay Mihály	<i>Morbi Gallici curan- di ratio.</i>	Lugduni 1536	254	
Kapronczai László esztergomi kano- nok. Kollányi 176.	<i>Königstein, Anto- nius a: Postillae.</i>	Coloniae 1532	71	1573-ban Merchoi (?) Istvánnak adta.
Kádas Benedek A családót l. Nagy Iván VI. 14.	<i>Eck, J.: Homiliae.</i>	(Augsburg) 1534	550	1580-ban Gyöngyösön vették tőle 1 forint 50 dénárért.
Kaza Balázs	<i>Nicolaus de Blony: Tractatus de sac- ramentis.</i>	Argentine 1512	702	(15)88. — U. ez.: Pan- kotay Pálé.

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
	<i>Sibylla, B.: Speculum peregrinarum questionum.</i>	Lugduni 1521	785	U. ezt <i>Zolnay</i> János 37 dénárért vette <i>Kopas</i> (?) Gergelytől.
<i>Kókay Péter</i>	<i>Psalterium Davidis.</i>	Vratislaviae 1565	51	1572.—1601-ben <i>Gregorius Literatusé.</i>
<i>Komjáti István</i>	<i>Pseudo-Augustinus: Meditationes.</i>	Lugduni 1587	40	
<i>Koncsek György</i> 1570-ben említi	<i>Irenaeus: Contra haereses.</i>	Parisiis 1545	284	1583.
<i>Nagy Iván VI.</i> 331.	<i>Philó, S.: In Canticum Canticozum interpretatio.</i>	Parisiis 1537	284	
<i>Krassoí András</i>	<i>Uchanski, J.: Brevis augustissimi ... missae sacrificii... contra impium Stancari ... scriptum, assertio.</i>	Coloniae 1577	116	1585-ben Kolozsvárott 40 dénárért vették tőle.
	<i>Staphylus, F.: De M. Lutheri discordia opuscula.</i>	Coloniae 1579	116	
	<i>Pisanus, A.: De continentia et abstinentia.</i>	Coloniae 1579	116	
<i>Krasznay Bálint</i> klerikus	<i>Albertus Magnus: Super Mathei evangelizare postilla.</i>	Haganaw 1504—5	614 615	1518.—1536-ban <i>Márton</i> jászberényi plébánosé. — Fr. <i>Gyöngyösi</i> Balázsé, ill. <i>Gyöngyösi</i> Mátyás ferencesé.
<i>Kuthassy János</i> győri püspök. Kollányi 178.	<i>Stapleton, T.: Promtuarium catholicum.</i>	Coloniae 1594	211	1595-ben <i>Pethő</i> Mártonvárad püspöknek ajándékozta. — 1629-ben a nagy-szombati jezsuita kollégiumé.
<i>Liszi János</i> győri püspök <i>Nagy Iván VII.</i> 145.	<i>Hozysz, S.: Confessio catholicae fidei.</i>	Viennae 1560	506	Még mint kancellár ajándékozta <i>Mágócsi</i> János ferencesnek. — 1560-ban Liszi Sebestyéné.
<i>Liszi Sebestyén</i> kancelláriai jegyző <i>Nagy Iván VII.</i> 145.			506	L. Liszi Jánosnál.
<i>Márton</i> jászberényi plébános.			614 615	1536. L. <i>Krasznay</i> Bálintnál.
<i>Merchoi István</i>			71	L. <i>Kapronczai</i> Lászlónál.

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
<i>Mensat(oris)</i> Dániel Árva megyéből A családot említi Rizner III. 193. ⁴⁹	<i>Andreas Eborensis: Sententiae et exempla.</i>	Parisiis 1569	267	(15)86-ban Wittenbergben 1 forintért vette. — 1624-ben Sári Péteré. — Sári László füleki ferencesé.
<i>Mezőkövesdi</i> Ádám ungvári archidíakonus	<i>Titelmann, F.: Sectio I—II. elucidationis in Psalmos.</i>	Lugduni 1556	334 335	1570-ben Mohácsi Tamás ferencesre hagyományozta.
<i>Miklós</i> szegedi presbiter	<i>Nicolaus de Blony: Tractatus de sacramentis officiis.</i>	Argentine 1503	652	
<i>Mikó</i> Ferenc oltszemi nemes Nagy I. VII. 481.			538	L. András nagyernyei presbiternél.
<i>Mindszenti</i> András esztergomi kánok 1567—1577. Kollányi 174.	<i>Biblia.</i>	Basileae 1530	423	1557.—1558-ban Váradi József ferencesé.
<i>Némethy</i> András	<i>Eder, G.: Catechismus catholicus.</i>	Coloniae 1569	145	1567.
<i>Nyarády</i>	<i>Institoris, H.:— Sprenger, J.: Malleus maleficarum.</i>	Nurenberge 1519	768	Váradon vette 40 dénárért. 1618-ban Révay László Raksányi Andrásnak adta.
<i>Oláh</i> Miklós esztergomi érsek Kollányi 132.	<i>Johannes Chrysostomus: Opera I—V.</i>	Basileae 1539	534	1546. 1611-ben Thurzó Györgyé, 1704-ben Fándly Mátyásé, majd a kassai konventé. 1805-ben Ambrózy Eusztaché.
<i>Pálffy</i> István gr. gyöngyösi földbirtokos	<i>Homiliarius.</i>	Coloniae 1539	536	1573-ban Gyöngyösön 88 dénárért vette.
<i>Pankotay</i> Pál A családot említi Nagy Iván IX. 107.			702	L. Kaza Balázsnál.
<i>Pethry</i> Miklós veszprémi kánok <i>Monumenta Romana Episcopatus Veszprimensis.</i> Szerk.: Lukács József. Budapest, 1907. IV. köt. 162. és 300. l.	<i>Erasmus: Tomus I. paraphraseon in Novum Testamentum.</i>	Basileae 1524	415	1524.
<i>Pethő</i> Márton váradi püspök 1587. Kollányi 183.			211	L. Kuthassy Jánosnál.

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Radéczy István egri püspök 1572. Kollányi 159.	<i>Paiva de Andrade,</i> D.: <i>Defensio Tri-</i> <i>dentinae fidei ca-</i> <i>tholicae.</i>	Ingolstadii 1580	263	1582-ben <i>Mágócsi</i> Já- nos ferencesnek aján- dékkozta.
	<i>Stapleton, T.: Uni-</i> <i>versa iustificati-</i> <i>onis doctrina ho-</i> <i>die controversa.</i>	Parisiis 1582	541	1582. X. 14-én Po- zsonyban <i>Mágócsi</i> János ferencesnek ajándékozta. — Ké- sőbb a szakolczai konventé.
	<i>Stapleton, T.: Prin-</i> <i>cipiorum fidei</i> <i>doctrinalium de-</i> <i>monstratio metho-</i> <i>dica.</i>	Parisiis 1582	541	
Rizzano, Franciscus Josephich zenggi püspök 1541. Gams 389. ⁵⁰	<i>Píghius, A.: De lí-</i> <i>bero hominis ar-</i> <i>búrio libri X.</i>	Coloniae 1542	507	
Rosenperger György <i>Sajchich</i> Gergely			82 671	L. <i>Arnold</i> Györgynél. L. <i>Benedek</i> presbiter- nél.
Sárosi Mihály <i>Scholz</i> János	<i>Blasius eremita Pau-</i> <i>linus: Salutare</i> <i>paraeneses de epis-</i> <i>tolis et evangelis.</i>	Cracoviae 1542	458 194	L. <i>Baghy</i> Kelemennél. <i>Tamás</i> karthauzinak, a lechniczi kolostor concionatorának ajándékozta.
Sidnics (Sidnith) Miklós jászberényi, majd gyöngyösi plébá- nos. Bachó 66, 121.	<i>Dionysius Carthusi-</i> <i>anus: In evange-</i> <i>lium Iohannis</i> <i>enarratio.</i>	Parisiis 1542	309	1596. 1569.
Sirini Mihály esztergomi kano- nok Kollányi 171.	<i>Catechismus Roma-</i> <i>nus.</i>	Dilingae 1567	223	
Szántó (Arator) István jezsuita tanár, író. Szinnyei I. 242.	<i>Rerum a Societate</i> <i>Iesu in oriente</i> <i>gestarum volu-</i> <i>men.</i>	Coloniae 1574	313	1588. május 30-án aján- dékkozta neki <i>Báthory</i> Zsigmond fejedelem chirurgusa.
Szegedi Pál egri prépost Leskö 248.	<i>Eder, G.: Malleus</i> <i>haereticorum.</i>	Ingolstadii 1580	261 686	1580-ban Pozsonyban 75 dénárért vette. — 1771-ben a gyöngyö- si konventé. L. <i>Apaji</i> Jánosnál
Szikszai (Hellopoeus) Bálint református lel- kész, író. Szinnyei XIII. 870.	<i>Stobaios: Senten-</i> <i>tiae.</i>	Tiguri 1559	516	Debreceni polgároktól 2 tallérért vette Kötésén V. H. Z. szig- nó és az 1567-es év- szám.

Possessor	Cím	Kiadás helye, dátuma	Jelzet Ant.	Bejegyzés dátuma és egyéb adatok
<i>Szlatinai</i> (?) „slattijani” Ambrus	<i>Haymo Halberstadiensis: Homiliae.</i>	Coloniae 1540	233	1553-ban vette.
<i>Tamás</i> karthauzi, a lechniczi kolostor concionatora.			194	L. Scholz Jánosnál.
<i>Tamás</i> pesti presbiter			679	L. I. sz. jegyzéken <i>Segesdi</i> Lukács ferencesnél.
<i>Tolnai Galambos</i> György			714	L. I. sz. jegyzéken <i>Székesfehérvári</i> Péter és <i>Tamás</i> ferencesnél.
<i>Ujlaki</i> Ferenc egri püspök 1554. Gams 368.			288	L. I. sz. jegyzéken <i>Székesfehérvári</i> Péter ferencesnél.
<i>Végh</i> Bálint			679	L. I. sz. jegyzéken <i>Segesdi</i> Lukács ferencesnél.
<i>Zolnay</i> György Nagy Iván (XII. 421.) <i>Zolnay Steckel</i> György Zólyom megyei alispánt említi.	<i>Brunfels, O.: Pandectarum veteris et novi testamenti libri XII.</i>	Strassburg (1527?)	74	1669-ben <i>Benedicti</i> Mátyásé.
	<i>Brunfels, O.: Loci evangeliorum.</i>	Strassburg (1529?)	74	
	<i>Brunfels, O.: Catalogi virorum illustrum veteris et novi testamenti.</i>	Strassburg (1527?)	74	
<i>Zolnay</i> János			785	L. Kaza Balázsnál.

Végül bizonyíthatóan már a XVI. században Magyarországon voltak az alábbi kötetek:

<i>Nausea, F.: Evangelicae veritatis homiliarum centuriae tres.</i> Coloniae, 1532.	478	1534-ben Kassán vették.
<i>Guillelmus Parisiensis: Postilla.</i> Basileae, 1521.	703	1556-ból magyar bejegyzés.
<i>Schoepper, J.: Conciones in epistolas et evangelia dominicalia.</i> Coloniae, 1570.	210	1576-ban Nagyszombaton 2 taléért vették (a possessor nevét kitörölték).
<i>Biblia,</i> Lugduni, 1537.	560	1577. ápr. 1-én Pozsonyban írt latin bejegyzés.
<i>Caesarius, J.: Dialectica,</i> Coloniae, 1529.	176	1584-ben besztercebányai possessornál.
<i>Hegendorff, Ch.: Isagoge de recto decem praedicamentorum usu.</i> Hagenoae, 1529.		

A II. számú kimutatás szerint a gyöngyösi antikva-gyűjtemény néhány neves XVI. századi könyvgyűjtő és író egykori könyveit is megőrizte. Ismert könyvgyűjtő a klasszikus műveltségű *Henckel János, II. Lajos* özvegyének, *Mária* királynénak udvari papja. Könyvei egy részét *Leudeschit* György szepesi kanonoktól, ill. *Thurzó* Zsigmond váradi püspöktől örökölte, de maga is buzgón fejlesztette gyűjteményét a Krakkóban, Bécsben, Budán, Páduában és Velencében vásárolt kötetekkel.⁵¹ Könyvtára nagyságáról nincsenek pontos adataink. *Varjú* Elemér a gyulafehérvári *Batthyány*-könyvtár kézirat és ősnymtatvány-állományából 2 kódexét és 33 nyomtatványát publikálta.⁵² A gyöngyösi könyvtárban *Hieronymus* műveinek 6. kötete maradt fenn az 1525. évi gondos bázeli kiadásban *Henckel* János tulajdonbejegyzésével. *Hieronymus* a külföldi és magyar humanisták egyaránt nagyrabecsülték klasszikus műveltségéért és kitűnő bibliafordításáért.⁵³ Csaknem valamennyi magyar humanista könyvtárában megvolt egy-két munkája.⁵⁴ A gyöngyösi könyvtárban levő bázeli kiadás szerint az *Erazmusszal* és *Melanchthonnal* baráti kapcsolatban álló tudós *Henckel* János is érdeklődéssel olvasta műveit.⁵⁵

Az egyik legjelentősebb XVI. századi könyvgyűjtőtől, *Oláh* Miklós esztergomi érsektől, *Johannes Chrysostomus* öt kötetes bázeli *Opera*-kiadása maradt fenn a gyöngyösi könyvtárban. A rendkívül szép kiállítású kötetek könyvtörténeti értékét jelentősen fokozza az a körülmény, hogy egykori tulajdonosuktól kevés könyv maradt ránk. *Oláh* Miklós híres bécsi könyvtárát *Liszi* Jánosra és fiára hagyta, s csak később került e gyűjtemény 13 kötete a kismartoni ferences kolostorba. Még kevesebb könyv maradt fenn nagyszombati gyűjteményéből, amelynek nagy részét a szegénysorsú tanulók között osztotta szét.⁵⁶ *Oláh* Miklós egyik könyvét nemrég ismertük fel a Széchenyi Könyvtár antikva-gyűjteményében. A nyolcadretű könyv három XVI. századi nyomtatványt foglal magában (Ant. 6685).⁵⁷ Szép, arabeszkos díszítésű barna bőrkötésének tábláira a NICOLAI OLAHI ARCHIEPISCOPI STRIGONIENSIS feliratot és az 1559-es évszámot aranyozták.

A *Chrysostomus*-kiadást *Oláh* Miklós 1546-ban zágrábi püspök és kancellár korában szerezte meg. A mű 1611-ben *Thurzó* György nádor birtokában volt, 1704-ben pedig *Fándly* Mátyás adományozta azt a kassai ferences rendháznak. A kassai konvent feloszlata után a köteteket *Ambrózy* Eusztách ferences Gyöngyösorosziába vitte, ahol plébánosként működött. Halála után kerültek *Oláh* Miklós egykori kötetei a gyöngyösi ferences könyvtárba.⁵⁸

A XVI. századi prédikátor-írókhoz tartozó *Szikszai Hellopoeus* Bálinttól *Stobaios Sententiae* című munkájának ugyancsak értékes bázeli kiadását őrzi e gyűjtemény. *Szikszai Hellopoeus* Wittenbergben és Genfben végezte egyetemi tanulmányait, ahonnan 1567-ben tért haza.⁵⁹ A *Stobaios*-köteten látható V. H. Z. szignó és az 1567-es évszám tanúsága szerint az igényes könyvgyűjtőkhöz tartozott. Debreceni polgároktól vásárolt könyvének szép német reneszánsz disznóbőrkötésére nevének kezdőbetűit és a vásárlás dátumát is rányomatta.

Más szempontból érdekes *Szántó Arator* István Gyöngyösön fennmaradt kötete. A neves bibliafordító jezsuita író külföldi tanulmányai és működése után 1579-ben tért haza. Kolozsmonostoron, Váradon, majd Gyulafehérvárott tartózkodott, ahonnan a jezsuiták száműzését elrendelő megyesi gyűlés (1588. dec. 8.) után neki is távoznia kellett. Ekkor a sellyei konvent vezetését bízták rá, majd annak megszűnése után Znióváraljára költözött. 1605-ben *Bocskai* István hajdúinak

*Simm Nicolai Olahj. E. Zagrabien
Cancellarij Hungariae & Sclav
Vice Rectoris.*

Comit Georgius Thuroczy Comes palatinus de Hunnia, Regni Hungariae Palatinus 1611

QVARTVS TOMVS OPE

RVM DIVI IOANNIS CHRYSOSTOMI AR

CHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI CONTINET

in omnes D. PAVL I epistolam expositionem, eamq; aut ruper uersam,

aut ad Graecum exemplar collatam, una cum opusculis in eun-

dem Apostolum elucidatis, quorum catalogum

sequens pagina complectitur.

Ev riodo epi.

*Ex pia miton hion. sed Viriabilis conuenta. Capuio
ex Mus. Lib. de 1 octobr 1704.*

Matth. Gandy. Sc.

Nil arduum facis.

BASILEAE, MENSE FEBRVARII

Anno M. D. XXXIX.

Oláh Miklós esztergomi érsek és Thurzó György nádor tulajdonbejegyzése Johannes Chrysostomus: Opera. T. IV. Bazel, 1539. Ant. 534.

1579-ben *Telegdi* Miklós nagyszombati tipográfiájában készült kötés a tulajdonos, *Nicolaus Gervasius* plébános, nevének kezdőbetűivel. Ant. 759.

Ujlaki Imre ferences provinciális értékes kötetének egyik műve. *Andreas Ornithoparchus: Musice active micrologus.* Lipse, 1519. Ant. 356.

tetei önmagukban is jelentősen kiegészítik a korukbeli könyvgyűjtésre vonatkozó ismereteinket. Művelődéstörténeti szempontból mégis értékesebbek számunkra azok a könyvek, amelyeket hazai polgárok vásároltak és használtak. A XVI. századi köznemesi és polgári rétegek olvasmányairól ugyanis sokkal gyérebbek az adataink. A gyöngyösi possessor-bejegyzésekből ilyen szempontból is érdekes tanulságok adódnak. *Jászay Mihály* 1576-ban a morbus Gallicusról szóló traktatust és *Arcangelo Piccolomini Galenus* kommentárját olvasta. A Kecskemétről menekült *Illanchy János* gyöngyösi lelkész pedig a tudománytörténeti szempontból egyik legjelentősebb kötetet mondhatta magáénak. Ez utóbbi a XVI. századi matematikai irodalom olyan kitűnő művelőinek munkáit foglalja magában, mint *Huswirth, Regius, Mithob, Purbachius* és *Faber Stapulensis*, akit a reformációhoz való vonzódása miatt űztek el a Sorbonne-ról. A bibliofil igényesség terjedését mutatja *Nicolaus Gervasius* plébános kötetéstörténeti szempontból érdekes bejegyzése, amely arról

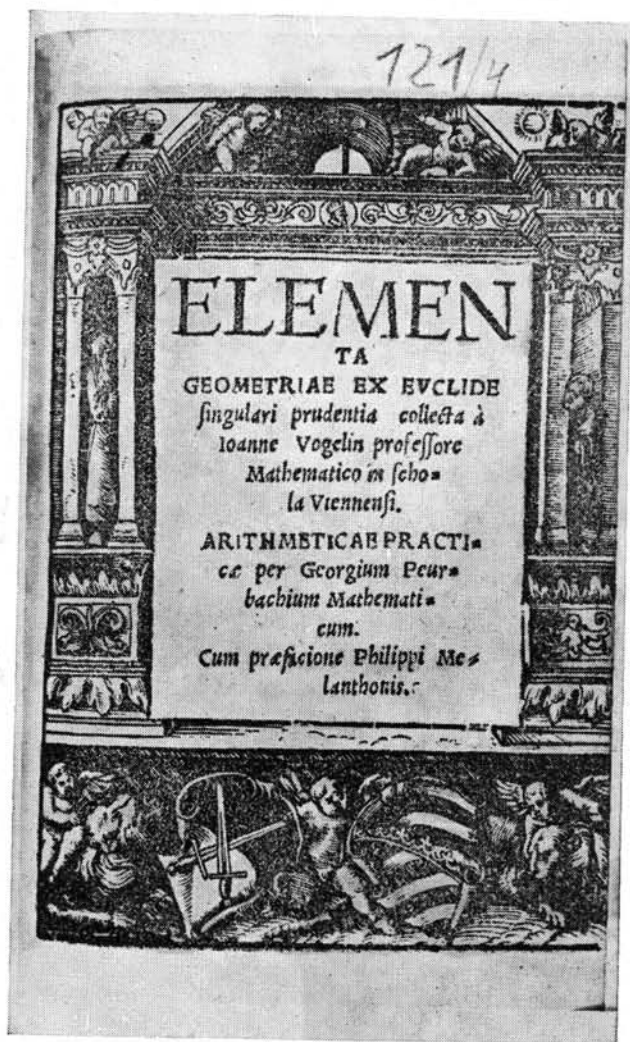
támadásakor innen menekült Olmützbe, irodalmi munkássága azonban a feldúlt znióváráljai kolostorban pusztult.⁶⁰ A gyöngyösi ferences könyvtárba került kötet az erdélyi fejedelmi udvarhoz fűződő kapcsolatát dokumentálja: 1588. május 30-án *Báthory* Zsigmond erdélyi fejedelem chirurgusától kapta ezt a jezsuiták működését tárgyaló munkát (Ant. 313) ajándékba. A könyv 1616. május 14-én már a gyöngyösi konvent tulajdonában volt.

E sommázó áttekintés során is ki kell emelnünk, hogy olyan neves könyvgyűjtő főpapok kötetei is fennmaradtak a gyöngyösi antikva-gyűjteményben, mint *Kuthassy János* győri, *Pethő Márton* váradi, *Radéczy István* egri, *Liszi János* győri és *Rizzano* zenggi püspök.

A XVI. századi magyar írók és bibliofil főpapok említett kö-

emlékezik meg, hogy egyik könyvét (Ant. 759) 1579-ben *Telegdi* Miklós nagy-szombati tipográfiájában köttette be. A vaknyomásos díszítéssel borított fehér disznóbőr-kötésen az N. G. szignó és a kötetés évszáma látható. A közreadott két possessor-jegyzék utolsó rovata számos figyelmet érdemlő adatot közöl a megnevezett könyvek vételáráról, kötéseiről.

Vizsgálódásaink során csupán a possessor-bejegyzésekkel foglalkoztunk, mert azokat a köteteket akartuk felkutatni, amelyek már a XVI. században bizonyíthatóan Magyarországon voltak. A gyöngyösi antikva-gyűjteményben 43 ferences possessor 97 kötetéről és 74 világi könyvtulajdonos 56 könyvéről sikerült ezt megállapítani. A XVI. századi magyarországi könyvgyűjtésre vonatkozó irodalom az itt számba vett 117 possessor többségét nem ismer-te, vagy legalább is Gyöngyösön fentmaradt köteteiket nem regisztrálta. A gyöngyösi antikva-állomány legré-gibb tulajdonosainak névjegyzékével tehát je-lentősen gazdagodott XVI. századi könyv-gyűjtőink száma. Nem kevésbé érdekes tanul-ság adódott a datált pos-sessor-bejegyzések viz-sgálatából. E bejegyzések ugyanis azt mutatják, hogy a legtöbb könyv pár évvel, de legkésőbb néhány évtizeddel meg-jelenése után magyaror-szági olvasó kezében volt. A könyvgyűjtés te-hát a XVI. századi ked-vezőtlen történeti és gaz-dasági adottságok elle-nére sem szűnt meg hazánkban. Ellenkező-leg: a gyöngyösi antik-va-állomány bejegyzései éppen azt bizonyítják, hogy a könyvek gyűjté-

Melanthy János gyöngyösi lelkész tudománytörténeti értékű műveket tartalmazó kötetének egyik nyomtatványa. *Euclides: Elementa geometriæ*. Wittenberg, 1536. Ant.137.

se fokozatosan terjedt, de már nemcsak a tehetős főpapok és tudományos ambíciójú humanisták között, hanem a jóval szerényebb javakkal rendelkező ún. kol-duló szerzetesek, a középnemesek és a polgárok körében.

Jegyzetek

Itt említjük meg, hogy a gyöngyösi könyvtár antikva-gyűjteményéről Budapesten korszerű katalógusok készültek. A két példányban felállított katalógusok Gyöngyösön és a Széchenyi Könyvtár Régi és Ritka Nyomtatványok Tárán tájékoztatják a kutatókat a gyöngyösi könyvtár XVI. századi nyomtatványairól. A gyűjtemény katalogizálását *Vekérdi József* végezte.

1. *Bán Imre: Az Országos Széchenyi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára. = Magy. Könyvszle. 1955. 146.1.*
2. *A Gyöngyösi Kódex. Kiadta Melich János. Bp. 1898. Melich János: A gyöngyösi glosszák. = Nyelvtud. Köz. 1898. 304—324.1. Melich János: A gyöngyösi latin—magyar szótár-tördék. Bp. 1898. A Gyöngyösi tordalék. Kiadta: Alszeghy Zsolt. Gyöngyös, 1914. Az ősnymotatványgyűjtemény egyik legértékesebb darabjáról, Antonínus Florentínus Confessionáléjának 1477. évi magyarországi kiadásáról 1. Soltész Zoltánné: A második magyarországi ősnymomda nyomai. = Magy. Könyvszle. 1958. 153. Guillelmus Parisiensis: Postilla super epistolás et evangéliá c. művének 1512. évi velencei kiadásáról. 1. Borsá Gedeon: Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez. = Magy. Könyvszle. 1955. 296—298.*
3. *A pécsi, egri és gyöngyösi könyvtárakról. = Magy. Könyvszle. 1880. 187.1. Bán im. 145—146.1.*
4. *Kollányi Ferenc: Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében. = Századok. 1898. 320—323.1.*
5. *Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1922—24. II. k. 581.*
6. *Gyárfás Tihamér: Egy magyar művészcsalád a XVI. században. = Kath. Szle. 1908. 1154—1155.*
7. *U. o.*
8. *Karácsonyi II. 581.*
9. *U. o.*
10. *Jegyzetkönyve elé ezt írta: Sarcinulas fero per fratrem Valentinum Nadasdinum propriis manibus mihi Parisiis pro sua labili memoria stipanda impositas anno gratie millesimo, quingentesimo, quinquagesimo primo. Karácsonyi II. 581.*
11. *Életrajzi adatait 1. Karácsonyi II. 53, I. 419, II. 581.*
12. *Történelmi Tár, 1891. 340. A jegyzéket közli: Egyháztörténelmi emlékek a magyarország hitújítás korából. Szerk.: Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J. Bp. II. köt. 1904. 531—534. 1. Karácsonyi II. 581. Bachó (Dezséri) László: Gyöngyös város a török hódoltság idejében. Gyöngyös, 1941. 74. 1.*
13. *Az ősnymotatványok possessor-bejegyzéseit ugyanis Horváth Antal Tibor és Pataki Vidor dolgozta fel a magyar könyvtárakban őrzött ősnymotatványok központi katalógusának előkészítő munkálatai során. Az anyaggyűjtés egyelőre nem került publikálásra.*
14. *Egyháztörténelmi emlékek. V. köt. 611. 1.*
15. *Kollányi i. m. = Századok. 1898. 719. 1.*
16. *Életrajzi adatait 1. Karácsonyi II. 27, 164, 36, 207, 62, 164. U. o. I. 422. 1.*
17. *Életrajzi adatait 1. Karácsonyi I. 427, 422, 428—432. 1.*
18. *Zenei Lexikon. Bp. 1930—31. II. 291. 1.*
19. *Grove's Dictionary of music and musicians. Vol. VI. London, 1954. 449. 1.*
20. *Kollányi i. m. = Századok. 1898. 409. 1.*
21. *Életrajzi adatait 1. Karácsonyi II. 200, I. 405—406, 409, 412—413, 421—422, II. 63. 1.*
22. *Karácsonyi II. 155, 207, 126. 1.*
23. *Életrajzi adatait 1. Karácsonyi II. 162, 579, 102, 62, 84, 579. 1. Bachó i. m. 43. 1.*
24. *Karácsonyi II. 579. 1. Bachó i. m. 73. 1.*
25. *U. o.*
26. *Karácsonyi II. 155, 27, 62, U. a. I. 422. 1.*

27. *Karácsonyi I.* 422. 1.
28. *Borsa i. h.*
29. *Kiadta Alszegehy Zsolt.* Gyöngyös, 1914.
30. *Alszegehy i. m. Karácsonyi II.* 618. *Bachó i. m.* 131—132.
31. 1541-ben a török megszállásakor szűnt meg. *Karácsonyi II.* 22. 1.
32. *Dümmerth Dezső: A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635).* = *Magy. Könyvszle.* 1963. 48. 1.
33. *Kollányi i. m. Századok.* 1898. 409. 1.
34. *Nádasdi Bálint* Párizsban vett kötetain kívül más külföldi könyvvásárlások is ezt igazolják.
35. *Ant.* 356.
36. *Karácsonyi II.* 624. 1.
37. *Kollányi i. m.* = *Századok.* 1898. 611—620.
38. *Kollányi i. m.* 611. *Bachó i. m.* 23. és 25. 1.
39. *Bachó i. m.* 26. 1.
40. *Karácsonyi II.* 62. 1.
41. *Karácsonyi I.* 426. 1. *Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon.* Bp. 1961. III. rész 171. 1.
42. *Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100—1900.* Esztergom, 1900.
43. *Nagy Iván: Magyarország családai.* Pest, 1857—1868.
44. *Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története.* II. köt. Pest, 1872.
45. *Adatok az egri egyházmegye történelméhez.* IV. köt. Szerk.: *Leskó József.* Eger, 1907.
46. *Késbán Emil: A magyar pálosrend története.* Bp. 1938—1940.
47. *Kempelen Béla: Magyar nemes családok.* Bp. 1911—1932.
48. *Színnyei József: Magyar írók élete és munkái.* Bp. 1891—1914.
49. *Rizner, Ludovít V.: Bibliografia písomníctva slovenského.* V Turčiankom Sv. Martine 1929—1934.
50. *Gams, Pius Bonifacius: Series episcoporum ecclesiae catholicae.* Ratisbonae, 1873—1886.
51. *Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofílek.* Bp. 1929. 189—190. 1.
52. *Varjú Elemér: A gyulafejevári Bathyány-könyvtár.* Bp. 1899. 52—54.
53. *Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora.* Bp. 1955. 107—108.
54. *Vitéz János és Váradí Péter kalocsai érsek könyvtárában Jeromos Epistolae című munkája, az ismert Corvinák között négy Hieronymus-kódex volt. Fraknói Vilmos: Vitéz János könyvtára.* = *Magy. Könyvszle.* 1878. 19. 1. *Hoffmann i. m.* 133—134. 1. *Zolnai Klára: Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini.* Bp. 1942. 74., 91., 83., 92. 1.
55. Itt említjük meg, hogy az Országos Széchényi Könyvtár ősnymotatvány-gyűjteményében *Petrus Lombardus Sententiarum libri IV.* című művének (Nürnberg, 1491. márc. 2. után, Hain 3540) 1—2. kötete maradt fenn *Henckel János* könyvtárából. *Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának ősnymotatványai 1465—1500.* Bp. 1895. 652. sz. Az ősnymotatvány mai jelzete: Inc. 558c.
56. *Csontos János: Adalék Oláh Miklós könyvtárához.* = *Magy. Könyvszle.* 1883. 61—66. 1. *Kollányi Ferenc: Könyvek a XVI. és XVII. századbéli főpapi hagyatékokban.* = *Magy. Könyvszle.* 1895. 210—211. 1. *Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon.* Bp. 1961. III. rész 199—200. 1.
57. A kötet jelzete: *Ant.* 6685. Tartalma: *Lindanus, Wilhelmus: Tabulae vigentium nunc atque grassantium passim haereseon anasceusticae atque analyticae, ex variis D. W. L. scriptis concinnatae.* Antverpiae, 1558. *Theologiae Lutheranae trimembris epitome.* Antverpiae, 1558. *Cassander, Georgius: Liturgica de ritu et ordine dominicae coenae celebrandae.* Coloniae, 1558.
58. A kötet két possessorának nevét más olvasat szerint közli *Magy. Könyvszle* 1955. 144. 1.
59. *Zoványi Jenő* cikkei a *Theologiai Lexikon* részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 455. *Horváth János: A reformáció jegyében.* Bp. 1953. 307.
60. *Színnyei I.* 242.

The books of 16 th century bibliophils in the ancient book collection of the historic library in Gyöngyös

E. SOLTÉSZ

The historic library preserves the stock of 16 000 volumes of the Franciscan monastery founded in Gyöngyös in the 14th century. Its importance from the viewpoint of the history of culture is determined by the fact that while in other libraries the collection dating from the Middle Ages had been destroyed in the course of the centuries past, the library of Gyöngyös preserved besides its own material medieval books of other Franciscan libraries and civil collectors. During the Turkish occupation from 1526 till 1699 life stopped in several Franciscan monasteries: in 1525 there were 73 monasteries, in 1565 only 10. The members of the dissolved monasteries fled to Gyöngyös or Szeged together with their book collections. That is the reason for the survival among the 16th century prints of 97 volumes with possessor indication of 43 Franciscans. (See the books in the list arranged to names and in the list of possessors No. 1. respectively). The most important Franciscan bibliophil in the 16th century was Bálint Nádasdi, Salvatorian: in 24 volumes 28 prints of his survived. Nádasdi attended the University of Paris and besides Latin and Greek he mastered Hebrew too. He bought a part of his books with finely ornamented leather binding also in Paris and sometimes he had his name gilded in them as the custom of the contemporary bibliophils had been. In 1559 Nádasdi was appointed leader of the monastery of Galgóc which could not ensure even the most important necessities for its members. Under these troubled circumstances Nádasdi could not continue collecting books. According to the 16th century Franciscan records the educated leaders of the order were diligent bibliophils and book collectors and supplied also their fellow members with the necessary works. Owing to their vow of poverty the Franciscans did not regard even the books their private property. That is why they emphasized in their notes that they possessed the books only „ad usum.”

A survey is given in the list of possessors No. II. about the volumes which had belonged to laymen and came into the holdings of the library in Gyöngyös. Among the 74 secular book collectors there are such well-known bibliophils as Miklós Oláh, Archbishop of Esztergom, János Henckel, Queen Maria's (widow of Lajos II.) court chaplain of humanistic education. The value of their books which got into the library of Gyöngyös is increased by the fact that very few prints survived in Hungary from their once famous libraries.

A few years after the publication most of the books were in the hands of readers in Hungary. Book-collecting did not cease in spite of the Turkish devastations and occupation. On the contrary: according to possessor records in Gyöngyös, in the 16th century it spread gradually not only among prelates and humanists but also among much poorer, so called mendicant friars, bourgeois and the gentry.

Beythe István énekeskönyve

KELECSÉNYI ÁKOS

Beythe István énekeskönyve a XVI. század egyik legtöbb találgatásra okot adó nyomtatványa. Nagyjából egykorú említésével csak *Szenczi Molnár* Albert 1607-ben megjelent zsoltárfordításának előbeszédében találkozunk: „Mert látom hogy fő emberek által, az Soltarnac nagy része meg vagyon forditva, . . . Kik közül az tettzésem szerint legizebbec az Szegedi Gergelyè, es Sztarai Mihalyè, vadnac, Istenec hála egyéb szép énekekis, Mellyekkel rakva az Debreceni Anyja sz: Egyház énekes könyve, az Bornemisza Peterè, Huszar Galè, es Böythe Iftvane”.¹

Erre az adatra *Toldy* Ferenc figyelt fel,² mert *Fabó* András 1866-ban megjelent *Beythe*-életrajzában felsorolja ugyan *Beythe* műveit, de énekeskönyvét nem említi.³ *Toldy* tulajdonában volt is egy énekeskönyv töredék, amelyet e mű részének gondolt, egy hiányos, címlap nélküli példányát pedig *Nagy* István gyűjteményének egyik kottákkal is ellátott darabjában vélte felfedezni. *Szabó* Károly ezt a *Nagy* István-féle példányt nem látta — sőt a jeles gyűjtő könyvtárát megvásárló lipcei *List és Francke* cég által kiadott katalógusban sem találta —, tehát pusztán híradás alapján jegyezte meg *Beythe* énekeskönyvéről, hogy kották is vannak benne. *Nagy* István gyűjteményének ezt a darabját a század elején a Széchényi Könyvtárnak sikerült megszereznie, amikor is kiderült róla, hogy *Huszár* Gál 1574-ben Komjátiban megjelent énekeskönyve.⁴ Addigra azonban *Szabó* Károlynak *Toldy* nyomán felvett téves adata *Beythe* kottás énekeskönyvéről annyira gyökeret vert a tudományos közvéleményben, hogy *Csomasz Tóth* Kálmánig⁵ fel sem figyeltek *Csiky* Jánosnak még a század elején elhangzott megállapítására: „Több mint valószínű, hogy ez a sokat keresett mű azonos a Fraknoi-féle Canciones funebrales cz. könyvtáblából kiáztatott Manlius nyomdájából való töredékkal (N. Múzeum), amelyet eddig az Újfalvi halotti énekek 1598-iki első kiadásának gyanítottak”.⁶

Mindezek alapján rámutattunk arra, hogy ez a *Fraknoi*-féle áztatás minden bizonnyal *Beythe* énekeskönyvéből való, amely 1590 táján *Manlius* nyomdájából Monyorókeréken hagyta el a sajtót.⁷

A *Régi Magyar Nyomtatványok Repertóriumának* könyvtárunkban folyó összeállításá során átvizsgáltuk az MTA töredékgyűjteményét is, ahonnan előkerült ennek az énekeskönyvnek krudában maradt „a” íve. Ennek alapján új és még világosabb képet kaptunk erről az énekeskönyvről, jellegéről, tartalmáról és terjedelméről is.

Nyomdai kiállítás

A XVI. századi magyar könyvtermésben egyedülálló haránt nyolcadrét nyomtatvány íveinek „kilövése” a következő módon történt:

161	[9981]
[190b]	187
	a ₃
681	[9881]
[192b]	185
	a ₁

981	[9161]
[187b]	190
	a ₆
881	[9681]
[185b]	192
	a ₈

A levélszámozással és élőfejekkel ellátott művet a meglevő töredékek alapján a következő mértékig sikerült rekonstruálni.

- [A] ív [1—8] levél hiányzik
- B—F ív 9—48 levél OSZK
- [G—H] ív [49—64] levél hiányzik
- I ív 65—72 levél OSZK
- [K—Z] ív [73—184] levél hiányzik
- a ív 185—192 levél MTA

Az 1—8 levél esetleg a limináriákat tartalmazta. A töredékesen meglevő énekek alapján a hiányzó leveleket illetően is bizonyos számítások elvégezhetők. Például a 49—64 levél kellett az előző ének befejező és a következő ének előző versszakaihoz, tehát ott közben nem lehetett ének. A 73. levéllel kezdődő hiánynál esetleg feltételezhetjük, hogy az előző lapon befejeződő ének után „AZ AN” órszó a következő ének „AZ ANTICHRISTUS ORSZÁGÁRÓL” címére utal, s itt a 79. levélig *Szkhárosi Horváth* András „Im megromlottál, ó jó keresztyénség” kezdetű éneke állott. Az *a* ív első énekének a *Z* ív 184a lapján kellett kezdődnie, utolsó éneke pedig a *b* ív 195a lapján fejeződött be.

Legelőször természetes felvetődik a gondolat, hogy valóban *egy* énekeskönyvről van-e szó, s az újabban előkerült, zsoldárokat tartalmazó, de teljesen azonos nyomdai kiállításra valló töredék nem a *Manlius* nyomdának valami más énekeskönyvből való-e? Végeredményben az is elképzelhető, hogy *Beythe*

két énekeskönyvet is szerkesztett, egy népénekeskönyvet és egy halottast. Ezt a feltételezést azonban semmi érv nem támogatja, az alábbiak során elvégzett tartalmi vizsgálat és terjedelemszámítás viszont inkább arra utal, hogy mindkét töredék ugyanabból az énekeskönyvből való.

Tartalom

Az énekeskönyv levélszámok szerinti tartalmáról incipitek szerint, az élőfejek és hiányok feltüntetésével a következő táblázat nyújt tájékoztatást, amely számot ad arról is, hogy az ének más XVI. századi művekben mely lapon fordul elő.

Megjegyzések

- A kezdősor után írt *Csomasz Tóth*-féle dallamszám *Csomasz Tóth Kálmán i. m.* 603—703. lapjain tárgyalta jegyzetekre vonatkozik. Ugyancsak az ő rövidítési gyakorlatát követjük a XVI. századi nyomtatott énekeskönyvek jelölésénél e táblázatban is, és tárgyalásunkban is.
- Alciatus = Alciatus-toldalék (1596 k.). *Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája.* Bp. 1963. 5.
- Boroszlói = *Boroszlói kézirat* (XVI. sz. vége). *Stoll i. m.* 7.
- VÁR = *Váradai énekeskönyv* 1566. *Sztrípszky* 1804/11.
- SZG = *Szegedi Gergely énekeskönyve.* Debrecen 1569. *Sztrípszky* 1804a.
- HG = *Huszár Gál énekeskönyvének (Komjáti 1574) második része.* *Sztrípszky* 1808/15.
- D 79 = *Debreceni 1579-i énekeskönyv.* *RMK I* 151.
- BO = *Bornemisza Péter énekeskönyve,* Detrekő 1582. *RMK I* 195.
- D 90 = *Debreceni 1590-i énekeskönyv.* *RMK I* 232.
- BÁ = *Bártfai [1593]-i énekeskönyv.* *RMK I* 267.

A bekeretezett számok azt jelzik, hogy az énekek egymás után következnek.

A szögletes zárójelbe tett lapszám, ill. énekezdet töredékesen meglevő ének alapján kikövetkeztetett adatot jelöl.

A részletes vizsgálatokat a továbbiakban az OSZK-ban levő régebbi és az MTA Könyvtárában talált újabb töredékekre vonatkozóan előbb külön végezzük el.

Egyéb XVI. századi előfordulások

A régebbi töredék — nem számítva az utolsó, őrszó alapján kikövetkeztetett vagy inkább csak sejtett énekeket — összesen 20, temetési alkalomra való éneket tartalmaz. Mint a táblázatból kitűnik, ezekből kettő más XVI. századbeli nyomtatott és kéziratos énekeskönyvben nem található. A többi 18 közül a legtöbb, 15 ének a bizonyosan 1593-ban megjelent BÁ-ban is megtalálható, s e 15 közül kettőnek más XVI. századi nyomtatott előfordulását nem is ismerjük. A 18 közül másik három egyedül az 1582-ben megjelent BO-ban került nyomtatásra a XVI. században, s ezeken kívül ebben a töredéknek még 10 másik énekét is megtaláljuk. E 10 közül 8 a BÁ-ban is megvan. Jelentős a száma a D 90-ben megjelent énekeknek is: 11 ének, de ez valamennyi megtalálható a BÁ-ban is, 8 pedig ezek közül még BO-ban.

Tehát ha tisztán az előfordulások számát tekintjük, töredékünk közelebb áll BÁ-hoz, mint BO-hoz, jöllehet általában Bornemisza személyével szokták volt kapcsolatba hozni ezt a művet.⁸

DE EXTREMO IUDICIO élőfej

42b	Kérlek és intlek mostan 110	—	—	19	—	20	—	69	—	7
46a	Emlékezzél kérlek ó emberi állat 101	136	—	—	—	—	—	—	—	391

DE REGNO COELORUM élőfej

[52a]	[Bátoríts Uram édes Istenem] (Bornemissza P.) 196	—	—	—	—	—	—	220	—	—
[73a]	[Im megromlottál ó jó keresztyénség] (Szkhárosi H. A.)	—	—	—	—	—	—	189	—	—

CANTIONES EX PSALMIS élőfej

[184a]	[Minden hív keresztyének] 134	—	—	97	66	84	63	124	74	215
185a	[Mely igen jó légyen az egyenesség] 134	—	—	100	69	86	—	126	77	221
187a	Mikron az Szent Dávid 134	—	—	106	75	92	—	131	84	230
188b	Mint kívánkozik az szarvas 142	—	—	—	77	52	77	97	85	236
190b	Dicsérd az Istent mostan 192	—	—	—	—	—	71	253	88	177
192a	Szent Dávid próféta éneklő könyvének (Sztárai M.) 28	—	—	—	—	39	69	86	86	237

Sorrend

Ha az énekek sorrendjét vesszük vizsgálat alá, a táblázatba beírt lapszámokból világosan látszik, hogy ez az énekeskönyv kihagyásokkal és beszúrásokkal ugyan, de alapjában mégis a században szokásos minta alapján haladt.

Sorrendjében legkevésbé követi VÁ-t, amelyről már *Szilády* megállapította, hogy úgy tűnik, mintha annak szerkesztője az énekek szándékos „összekeverésére” törekedett volna.⁹ HG-nál mindössze 2 éneke fordul elő, ebből természetesen sorrendi következtetést levonni nem lehet, a többenél azonban kisebb eltérésekkel a lapszámok növekvő rendjét láthatjuk. Nem követte azonban egyiket sem gépiesen. Az énekek sorrendjében BĀ-val $3 + 7 = 10$, D 90-nel $3 + 2 + 2 = 7$, BO-val $3 + 2 = 5$ esetben egyezik. Tehát ebből a szempontból is a BĀ-hoz áll a legközelebb.

Szövegvariáns és helyesírás

A töredéket igyekeztünk ebből a szempontból is gondosan összehasonlítani a többi XVI. századi énekeskönyv anyagával. Kiragadott példaként nézzük meg „Az Istennek jóvoltáról” kezdetű éneket, amely a század valamennyi énekeskönyvében megtalálható. Egyik sorában a BĀ-val egyező sajtóhibát találtunk, s ez a sor a különböző énekeskönyvekben így áll:

BO	En hiueim meneyetec be, kaputokat zariatoc be,
D 90	En hiueim mennyetek be, kaputokat zariatok be,
BE	En hiueim mennietek be, Kaputokat fzariatok be,
BĀ	En hiueim mennyetek bé, kaputokat fzariatok bé

A sorok annyiban általánosan jellemzőek, hogy a szóvégi k BO-nál következetesen c (ugyanígy HG-nál is, akinek ebben a sorában a BO-nál található „meneyetec” forma szerepel), míg a másik háromnál k, s hogy BE — bár a többihez hasonlóan ő is versszakonként egybe és nem külön soronként szedi az énekeket, a sorkezdeteket nagybetűvel jelöli. Ezt a sort a sajtóhiba egyezése miatt választottuk ki, egyéb sorok még meggyőzőbben illusztrálhatnák a BO-tól (és a vele kapcsolatban álló HG-től) való eltérést, s a D 90-nel és BĀ-val való rokonságot.

Bármilyen merészebb következtetésnek útját vágja azonban, ha megvizsgálunk egy olyan éneket, amely a BE-n kívül csak BĀ-ban fordul elő. Az „Emlékezzél élő ember” egyik sora például így alakul a két énekeskönyvben:

BE	Ne halafzad napról napra terefedet fokara,
BĀ	Ne halafzad naprol napra terefedet fokara,
BE	Az halálnak ő oraia, Azt nem tudhattia.
BĀ	az halálnak ő oráiat, senki nem tudhattia.

BE-nek ez a döcögő sora azt sejteti, hogy kézirat, még pedig úgy látszik romlott kézirat alapján haladt. Erre utal a „Tudni hagyta nyilván írásában szent Pál” kezdetű ének is, amely BE-nél így szól: „Tvdni hatta niluan szent Pal iraffaban”. Ez a romlott, rímet elvesztő változat ugyanilyen szórenddel fordul elő a század végén keletkezett ún. *Boroszlói kézirat*ban, jöllehet BE annak szövegétől is erősen eltér, és például negyedik versszaka nincs is meg a *Boroszlói kézirat*ban.

Hasonlóképpen aligha tételezhető fel közelebbi kapcsolat az 1596 körül keletkezett Alciatus kézirattal, amelyben BE két éneke van meg. A „Mely csalárdez világ” egyik sorának összehasonlítása ezt a képet mutatja:

Alciatus	halal merge ellen orvofsagot talalunk
BE	halal merge ellen batorfagot talaltunk
BĀ	halál mérge ellen oruoffagot talalunk

Címek, élőfejek, dallamjelölés

Ebben az irányban végzett vizsgálataink sem adtak semmi biztosabb támpontot. A *Megszabadultam* kezdetű ének címe *MEGIS AZONROL*, s ugyanezzel a címmel szerepel D 90-ben is. Az ilyen jellegű címek egyezése azonban aligha jósíthat fel messzebbmenő következtetésekre. A BE-nél élőfejként szereplő „Cantio funebris” a *Boroszlói kéziratban* a *Hagyjátok el hű keresztyének* címeként szerepel, a *Kérlek és intlek* címe BO-nál *Az utolsó ítéletről*, BE ugyanezt ennél az éneknél latinul adja meg és élőfejként is szerepelteti: *De extremo iudicio*. A *Bátoríts uram* élőfeje: *De regno coelorum* ugyancsak nagyjából a BO-nál található *Isten varosarol, az menyör szagrol* címnek fordítása.

Dallammegjelölést 9 éneknél találunk, köztük annál a kettőnél is, amelyik csak itt fordul elő nyomtatásban. Következtetésekre azonban ezek sem nyújtanak elegendő alapot. A dallamot is feltüntető énekek közül például az *Ember emlékezél utolsó napodról* előfordul BO, D 90 és BĀ lapjain is, de nótajelzése csak BE-nél van. Az *Isten hívei, akik vagytok* csak BO-nál fordul elő, de más nótajelzéssel, mint BE-nél az *Emlékezél kérlek* pedig csak BĀ-nál, azonban nótajelzés nélkül.

Mindezek alapján a töredék első részére vonatkozólag azt állapíthatjuk meg, hogy szövegváltozat és helyesírás szempontjából leginkább HG-től és BO-tól ér, leginkább rokon D 90-nel és BĀ-val, anélkül azonban, hogy bármelyiknél közvetlen kapcsolatra gondolhatnánk. Legvalószínűbb feltevésnek azt kell tartanunk, hogy *Beythe* forrása valamilyen ma már ismeretlen kéziratosszévkönyv, vagy — talán részben a debreceni énekeskönyvekre támaszkodó — saját gyűjtése lehetett.

Vizsgáljuk meg ugyanilyen szempontok szerint külön a most előkerült töredéket, amely hat zsoltárt tartalmaz. Itt az élőfej és a zsoltárok is azt mutatják, hogy az énekeskönyvnek ez a része nem halottas, hanem népénekeskönyv. Hat zsoltára többé-kevésbé megvan a század régebbi énekeskönyveiben is, és kivétel nélkül megtalálható a BO, D 90 és BĀ lapjain. A zsoltárok sorrendje leginkább D 90-nel egyezik, s ha az utolsó két éneket feleseréljük, 4 ének sorrendje lesz azonos a BE és D 90 lapjain.

Helyesírási és szövegvariánsi szempontból jellemző példaként a Mint kívánkozik a szarvas kezdetű zsoltár néhány szavát választottuk ki:

	15. sor	18. sor	27. sor	36. sor
Sz G	enekekben	haborgatz	melfeg	pfalmufaban
HG	enekleffen	haborgattz	melyfeg	pfalmufaban
D 79	enekekbé	haborgacz	melfeg	Psalmusban
BO	enekleffen	haborgattz	melyfeg	pfalmufaban
D 90	eneklesben	haborgacz	melifeg	enekeben
BE	eneklesben	...borgach	Melifeg	enekeben
BĀ	enekekben	haborgatz	melyfeg	énekében

Az eltérések szinte önmaguktól beszélnek, fel kell azonban hívnunk a figyelmet egy érdekes sajtóhibára. A D 90 a „cs” hangot általában cz-vel, BE pedig — ha nem is a szóvégi k szinte kivétel nélkül következetességével, de az esetek túlnyomó részében — ch-val jelöli. A Sz G-nél „haborgatz” formában szereplő szót a D 79-ben, majd ennek nyomán D 90-ben is sajtóhibásan „haborgacz”-nak szedték, s úgy látszik, mintha BE nyomdásza ezt követte volna, mert nála a rossz cz

helyett az ennek megfelelő, tehát ugyancsak rossz ch-t találjuk, tehát a „háborgacs” formát. Hogy nem a D 79, hanem D 90 nyomán haladt, azt a példaként felhozott többi szó, főleg a „psalmusban — énekében” eltérés világosan mutatja.

Mindezek még inkább megerősítik az első rész vizsgálatából leszűrt következtetést, hogy *Beythe* énekeskönyvének szerkesztésében határozottan figyelembe vette a debreceni gyakorlatot.

Térjünk végül vissza még egyszer az énekek sorrendjének vizsgálatához. Már felhívtuk rá a figyelmet, hogy BE is nagyjából a többi énekeskönyv rendjét követi, bizonyos kihagyásokkal. Például a meglevő első két zsolttár között a SzG, HG, BO, D 90 lapjain egységesen három olyan éneket találunk, amelyek a század énekeskönyveiben szinte kivétel nélkül előfordulnak: *Boldogok azok, kik Istent féltik*, *Bűnösök hozzád kiáltunk (Luther)* és *Felséges Isten hozzád kiáltunk*. BE-nek 15 ilyen módon megállapítható kimaradt énekét mértük fel a többi énekeskönyvekkel összehasonlítva. Ezek közül 9 a század mindegyik énekeskönyvében szerepel, s csak kettő van olyan, amelyik négyből hiányzik. Éppen ezeket hagyta volna el *Beythe*? Valószínűbb talán, hogy a sorrendben mégis némileg egyéni módon haladt, s a kimaradt énekek nagy része nála is szerepel, csak más helyen. Vagyis kissé merészen feltételezhetjük, hogy nagyjából felölelte a debreceni énekeskönyvek anyagát, amelyhez egészen durva számítás szerint a temetési énekek levonásával mintegy 200 levélre volt szükség. Ha valóban helyesen következtettük ki az őrszó alapján *Szkhárosi Horváth* András énekét, az kb. a 80. levélen érhetett véget, tehát az egész könyv terjedelmét mintegy 280—300 levélnyire tehetjük. Biztos támpontunk azonban csak annyi, hogy az utolsó meglevő levél 192.

Megállapításainkat tehát a következőkben összegezhetjük:

A *Beythe*-féle énekeskönyv nem graduál, hanem népénekeskönyv. Legeredtibb benne a formátum, haránt nyolcadrét alakjával a XVII. század kisebb alakú énekeskönyvei felé mutat.

Ugyancsak egyedülálló a temetési énekeknek az énekeskönyv elejére való csoportosításával. Úgy tűnik, mintha eredeti elképzelése egy halottas lett volna, amelyet aztán *Bornemisza* mintájára kibővített „három rendbe” csoportosított énekekkel, vagyis a halottashoz hosszabb tanító célzatú énekeket kapcsolt, amelyet aztán zsolttárok — s feltehetően dicséretes is — követtek.

Az összeállítás legközelebb áll D 90-hez és BĀ-hoz, számos jel azonban arra vall, hogy egyéni gyűjtés áll mögötte, amelyhez a nyomtatványok közül mintául valószínűleg a D 90 szolgált. A debreceni mintát megmagyarázza az a tény, hogy az eleinte lutheri irányt követő *Beythe* 1591-ben a csepregi kollokviumon már nyíltan a helvét irány mellett foglalt állást.¹⁰

Irodalom

1. *RMK I 407.*
2. Vö. *RMK I 355. Szabó Károly megjegyzése.*
3. *Fabó András: Beythe István életrajza. Pest 1866. 42—49. 1.*
4. Vö. *Kelecsényi Ákos: Nagy István élete és gyűjtőmunkája. = Magy. Könyvszle. 1963. 337. 1.*
5. *Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Bp. 1958. 84—85. 1.*
6. *Csikí János: Régi magyar művészi zene. = Magy. Könyvszle. 1905. 125. 1. lábjegyzet.*

7. Kelecsényi Ákos: *Három XVI. századi énekeskönyv.* = *Magy. Könyvszle.* 1964. 263—265. 1.
8. Vö. Révész Kálmán: *Adalékok énekeskönyveinek bibliográfiájához.* *Magy. = Könyvszle.* 1882. 266. 1.
9. Szegedi Gergely *Énekes könyve* 1569-ből. Szilády Áron tanulmányával. Bp. 1893. IX—X. 1.
10. Payr Sándor: *A dumántúli evangélikus egyházkerület története.* I. Sopron 1924. 622. 1.

Le livre de cantiques d' István Beythe

Á. KELECSÉNYI

Albert de SZENCZI MOLNÁR fit mention en 1607 du livre de cantiques d'István Beythe, daté du XVIe siècle. C'est sur la base de cette mention qu'un exemplaire incomplet, dépourvu de page de titre, du graduel — pratiquement jusqu'alors inconnu — daté de 1574 de Gál Huszár fut identifié au XIXe siècle par erreur, avec l'ouvrage de Beythe. La bibliographie d'anciens livres hongrois de Károly SZABÓ, *Régi Magyar Könyvtár*, enregistre en effet l'oeuvre de Beythe comme un livre de musique, ce qui donna naissance aux hypothèses que ce livre de cantiques devait être un graduel à notes, in-folio.

Rien ne contredit pourtant la supposition qu'un fragment conservé à la Bibliothèque Nationale Széchényi sous le titre *Cantiones funebres*, et découvert en conséquence d'un baignage, constitue une partie du livre de cantiques de Beythe. Nouvellement, on en a découvert une autre, un cahier du livre, qui se trouve dans le département des Manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences.

Au bout du compte, nous pouvons reconstituer le livre de cantiques de Beythe de la manière suivante: c'est un livre populaire de cantiques protestants, à 300 pages, in-octavo oblong. Il se compose de trois parties et contient des chants funèbres, des poèmes didactiques et des psaumes. Le compilateur du livre puisait d'une part dans ses propres recueils de manuscrits, d'autre part dans le cantique de Debrecen. Sans aucun doute, il est issu de l'imprimerie de *Manlius* vers 1590, l'année où cet atelier fonctionnait à Monyorókerék.

Egykorú törvénykiadványaink 1595-től 1688-ig

(JAVÍTÁSOK ÉS KIEGÉSZÍTÉSEK SZABÓ KÁROLY: RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRÁNAK II. ÉS III. KÖTETÉHEZ)

FAZAKAS JÓZSEF

Az országgyűlési törvénycikknek az országgyűlésekkel egy időben való ki-nyomtatása Magyarországon 1595-ben kezdődik el. Ezek a kiadványok ívrét alak-ban, címlap nélkül, latin nyelven jelentek meg. A nyomtatvány mindig az uralkodó bevezető soraival kezdődik (pl. *Nos Rudolphus secundus . . . Romanorum imperator, . . . ac . . . Hungariae . . . rex . . . Memoriae commendamus tenore praesentium sig-nificantes, quibus expedit universis . . .*). A bevezetésben közli az uralkodó, hogy az általa összehívott országgyűlésen hozott törvénycikkeket jóváhagyás végett eléje terjesztették. Ezután következnek maguk a törvénycikknek, állandó szövegű címmel, amelyben úgyszólván csak az országgyűlés helyének és megnyitása nap-jának megnevezése változik (*Articuli dominorum, praelatorum, baronum, magna-tum et nobilium caeterorumque statuum et ordinum Regni Hungariae . . .*). Az új törvénycikk után az uralkodó jóváhagyó záradékával (*Conclusio*) végződik a nyomtatvány, amelyet a hivatalosan szétküldött példányokon a király, vala-mint az arra illetékes személyek, a királyi kancellár és a királyi titkár saját kezű aláírásukkal láttak el. Ezekre a példányokra címeres viaszpecsétet is ütöttek, majd egy, a nyomtatványhoz fűzött külső borítólapon tintával megecímezték azok-nak a személyeknek és testületeknek a számára, akiknek hivatalosan küldtek bel-őlük példányt (pl. *Pro Mag.^o domino Stephano de Illéshaza etc.*). A nem hivatalos példányokon sem címzés, sem aláírás, sem pecsét nincsen. A törvénykiadványok-nak ez a külső alakja az általunk vizsgált időszak folyamán mindig ugyanaz volt és ugyanígy állították ki az erdélyi, valamint a nemzeti felkelők által összehívott országgyűléseknek a törvénykiadványait is. Megjegyezzük azonban, hogy míg a magyarországi kiadványok a német anyanyelvű uralkodóra és az udvarra való tekintettel teljes egészükben latin nyelven jelentek meg, addig Erdélyben csupán a bevezető és a záró fejezetet fogalmazták latinul, a törvénycikknek teljes szöve-gét magyar nyelven adták ki.

Dolgozatunkban csupán a királyi Magyarország törvénykiadványaival fog-lalkozunk és ezek közül is csak azokkal, amelyeket a magyar királyi kancellária adott ki, közvetlenül az országgyűlések után. Vizsgálódásunk ezúttal nem terjed ki tehát az egykorú, de nem hivatalos kiadásokra és az összefoglaló törvénygyű-teményekre sem (pl. *Corpus Juris Hungarici*). Az erdélyi fejedelmek és a felkelők által összehívott országgyűlések törvénykiadványaival viszont külön tanulmány-ban szeretnénk foglalkozni. Vizsgálataink alapját az Országos Széchényi Könyvtár anyaga képezte, és az volt a célunk, hogy a régi magyar irodalom határévéig,

1711-ig valamennyi ide tartozó kiadvány nyomtatási helyét és nyomdáját meghatározzuk. A jelzett időszakban huszonzét ilyen nyomtatvány jelent meg,² amelyek közül az első a már említett 1595. évi törvénycikkeket adta közre, az utolsó pedig az 1687—88. évi országgyűlés végzéseit tartalmazza. Ismeretes, hogy Lipót császár 1688 után már csak rendeletekkel kormányozta az országot. *I. József* uralkodása alatt pedig, a *Rákóczi-szabadságharc* országgyűlésein kívül volt ugyan labanc-országgyűlés, de új törvénykiadványt már csak *III. Károly* idejében, az 1712—1715. évi pozsonyi országgyűlés után adott ki a királyi Magyarország. E szerint tehát huszonzét országgyűlés határozatainak hivatalos kiadásait kellett megvizsgálnunk, amely országgyűlések közül huszonzéret Pozsonyban, négyet pedig Sopronban tartottak.

Amint már utaltunk rá, ezek a kiadványok címlap nélkül jelentek meg. A címet pótolja ugyan a lapok tetején az élőcím (pl. *Articuli Posonien. Anni M. D. XCV.*), de az impresszum adatait még az akkoriban szokásos kolofonban sem közölték. Ebből az alapvető hiányosságból következett aztán az a bizonytalanság, amely ezeknek a nyomtatványoknak a bibliográfiai leírását kísérte. *Szabó Károly* nagy művének II. kötetében két idevágó nyomtatványt ír le. Az egyik az 1619. május 26-ára összehívott országgyűlés törvénycikkeinek a kiadása,³ amelyet nyomdahely szempontjából Pozsonyra tesz, a másik pedig az 1687/88. évi törvénykiadvány, amelyet hely nélküli, de mindenesetre magyarországi kiadványként ismertet.⁴ A többi kiadást — úgy látszik — bécsieknek tartotta. Bibliográfiajának halála után megjelent III. kötetében ugyanis a sajtó alá rendező *Hellebrandt* minden hivatalos artikulus-kiadványt bécsi nyomtatványként közölt, mégpedig a bibliográfia megkülönböztetésével *Szabó Károly* adataként. Ezek között találjuk az előbb említett, korábban magyarországiaknak tartott két törvénykiadványt is. A *Régi Magyar Könyvtár* harmadik kötetének első része — amelyben e törvénykiadványok zöme már szerepelt — 1896-ban jelent meg. Érdekes, hogy ugyanebben az esztendőben a *Magyar Könyvszemlében* is megjelent ugyanezeknek a törvénykiadványoknak a bibliográfiai leírása, *Horváth Ignác*tól, aki a *Régi Magyar Könyvtárban* leírtakon kívül még nyolc törvénykiadványról közölt leírást.⁵ Úgy látszik, *Horváth* nem ismerte a sajtó alatt levő RMK-bibliográfia anyagát. Arra pedig nem gondolt, hogy törvénycikkeink külföldön is megjelenhettek, és így azok a *Szabó Károly*-féle bibliográfia III. kötetébe tartoznak. Így tehát egyidejűleg ő is közölte ezeket a kiadványokat, mégpedig oly módon, hogy azokat magyarországiaknak könyvelte el: huszonzéret pozsonyi, egyet soproni kiadványnak tüntetett fel, három nyomtatványnál pedig megmaradt a *H. n.* (hely nélküli) jelzésnél. Közleménye bevezető soraiban még óvatosan fogalmazott ugyan, azt írván, hogy a nyomtatás helyét legtöbbször az országgyűlés helyével, mint legvalószínűbbel azonosítottam, mégis — mivel az egyes tételek fejrészeiben minden kérdőjel nélkül adta meg az általa feltételezett megjelenési helyet — közlései további tévedéseknek lettek a forrásai. *Sztripszky* Hádor ugyanis 1912-ben megjelent bibliográfiai művében⁶ *Horváth* közléseire épített, midőn ezeket az országgyűlési kiadványokat Pozsonyra, Sopronra és a hely nélkülieknek jelezteket is meghatározatlanul ugyan, de Magyarországra lokalizálta. Ugyanúgy, mint *Horváth* Ignác, ő sem gondolt arra, hogy ezek a nyomtatványok a *Régi Magyar Könyvtár* külföldi, III. kötetében is szerepelhetnek. Így aztán az a visszás helyzet állott elő, hogy aki *Sztripszky* művét használta, az magyarországiaknak gondolta ezeket a kiadványokat, aki viszont az RMK III. kötetét forgatta, az mind bé-

csieknek tartotta őket. Az RMK és *Sztripszky* ellentétes meghatározásai alapján még az a feltevés is felvetődhetett, hogy egyidejűleg Pozsonyban is és Bécsben is kiadták ezeket a fontos közjogi szövegeket. Ezt a feltevést megerősíteni látszott az a tény, hogy egyes országgyűlések törvénycikkeiből, így az 1662., az 1681. és 1687/88. évi artikulusokból valóban voltak is más kiadások.⁷ Igaz, hogy ezek más alakban, quart- és octav-formátumban, és később kerültek forgalomba, mégis nem mindenki tudta, hogy ezek nem hivatalos jellegű kiadások voltak. Így a kutatók egy része kétségtelenül bizonytalanságban maradt.

Törvénykiadványaink megjelenési adatainak tisztázásához kezdve, elsősorban nyomdatörténetünk eddigi megállapításaival kellett összevetnünk a fent említett bibliográfiai leírások felvéseit az egyes nyomtatványok megjelenési helyét illetően. Már kezdetben képtelenségnek tűnt számunkra az a feltevés, hogy sorozatunk első tagjai, a *Rudolf* császár idejében megjelent kiadványok, Pozsonyban készültek volna. Pozsonyban ugyanis 1595 és 1604 között nem volt nyomda. Igaz ugyan, hogy az 1594. évből ismeretes egy pozsonyi impresszummal ellátott kis füzet egy Johannes *Walo* nevezetű nyomdásztól, akiről azonban ezen a kis német nyelvű röpiratán kívül semmi egyebet nem tudunk.⁸ Talán vándornyomdászként járt Pozsonyban, de az is lehetséges, hogy nyomtatványát valahol külföldön adta ki és a *Pressburgk* formában használt impresszuma hamis.⁹ 1595-től kezdve mindenestre nincs tudomásunk semmiféle pozsonyi könyvnyomtatásról. A nyomdatörténet inkább az ellenkezőjéhez nyújt bizonyító anyagot. *Forgách* Ferenc esztergomi érsek 1608 táján nyomdát létesít az érseki udvarban.¹⁰ Ha működött volna Pozsonyban valamilyen nyomda, amely már hosszú évek óta megbízható cégnek bizonyult az udvar számára, aligha gondolt volna az érsek új üzem felállítására. Ilyen nyomda azonban Pozsonyban nem volt, sőt még szerényebb igényű nyomdáról sincsenek adataink. A *Horváth* Ignác által pozsonyi nyomtatványokként ismertetett artikulusoknak erre az időre eső sorozata tehát semmiképpen sem jelenhetett meg Pozsonyban. Ehhez hasonlóan több későbbi évre vonatkozóan is kétséggé vált a pozsonyi nyomtatást illető feltevés. Az 1622. évi soproni országgyűlés törvénycikkeinek soproni kiadását ugyancsak kétkedve kellett fogadnunk, hiszen a XVII. századi állítólagos soproni könyvnyomtatásra vonatkozó felvételek nagyon kétségeseknek bizonyultak.¹¹ Ezekből a tényekből kiindulva, de ezektől függetlenül is úgy gondoltuk, hogy alapjában véve *Szabó* Károlynak lehetett igazza, aki ezeknek a kiadványoknak a zömét Bécsre lokalizálta. A kívülözönnyomtatásról a királyi Magyarország politikai viszonyait tekintve, legvalószínűnek az látszott, hogy az udvar aligha engedte másutt megjelenni ezeket a számára oly fontos törvénycikkeket, mint saját székhelyén, s ott is az ő szempontjából legmegbízhatóbb nyomdász műhelyében. Ebből a feltevésből kiindulva kezdtük összehasonlítani sorozatunk egyes tagjait az egykorú bécsi nyomdák nyomtatványaiival. Így vettük sorra egymás után az 1595-től 1604-ig évente tartott országgyűlések artikulusait.¹² A díszes kezdőbetűk és a különböző fajta betűtípusok összevetése azonban már mindjárt az első nyomtatványoknál azt mutatta, hogy azok a feltevés ellenére sem jelenhettek meg Bécsben. Csupán a tizenegyedikről, az 1608. évi országgyűlés törvénycikkeiről¹³ állapíthattuk meg, hogy az egy bécsi nyomdásznak, *Ludwig Bonenberger*nek a műhelyéből került ki. Az első tíz kiadvány lokalizálása során a király jóváhagyó záradéka vezetett helyes nyomra. Ezek a nyomtatványok mind *Rudolf* császár idejében jelentek meg és egy kivételével valamennyinek a záradéka Prágából volt kelteve. Igen valószínűnek látszott tehát,

hogy a Prágában székelő császár- király mellett működő udvari titkos tanács Prágában nyomatta ki ezeket a törvénycikkeket. Nyomtatványaink papirosait vizsgálva, négy füzetben¹⁴ Prága tornyos, városkapus címerét fedeztük fel. A tornyos vízjeggyel ellátott papirosok elég gyakoriak voltak ebben az időben, különösen a nagy mennyiségben termelő ravensburgi papírmalmok termékeit használták széles körben.¹⁵ Mégis meggyőződünk róla, hogy papirosaink nem másutt, hanem Prágában, vagy legalábbis Prága közelében készültek. Tornyos vízjegyeinknek ugyanis címerpajzsban levő formái hasonlóságot mutatnak a szakirodalom több csehországinak minősített vízjeggyével, a pajzs nélküli forma pedig olyan vízjegyekhez áll közel, amelyeket Csehországban felhasznált papirosokban találtak.¹⁶ Az 1599. évi törvénykiadvány¹⁷ is prágai címeres vízjeggyű papiroson készült. Példányunk külső borítólapjának papirosában pedig egy háromlevelű lóhere két oldalán elhelyezett P L betűs monogramot ábrázoló kis vízjegy látható. A szakirodalom megállapítása szerint ebben az időben az egyik prágai papírmalom gazdája egy Paul *Luther* nevű személy volt.¹⁸ Azt hiszem, nem tévedünk, amikor az ő nevének kezdőbetűit sejtjük ebben a monogramban. Miután meggyőződünk róla, hogy a vízjegyek valóban Prágára utalnak, a törvénykiadványok nyomdai kiállítását vizsgáltuk meg. Az iniciálék és a különböző betűfajták tipológiai összetevése alapján először is arra az eredményre jutottunk, hogy az 1596. évi törvénycikk kivételével a többi kilenc nyomtatvány ugyanabból a nyomdából való. Minthogy ebben az időben Prágában több nyomda is működött, a cseh országgyűlési törvénycikk kiadót próbáltuk felkutatni,¹⁹ azt remélve, hogy bizonyára így találjuk meg legbiztosabban a mi artikuluszaink nyomdászait is. Vizsgálódásunk során azt tapasztaltuk, hogy bár bizonyos években különböző kiadóknál is jelentek meg ilyen kiadványok, mégis meghatározott időszakokban általában ugyanazt a nyomdát bízták meg az országgyűlési törvénycikk kinyomtatásával. Így az 1540-es években az akkori udvari nyomdász, Bartoloméj *Netolický*, utána pedig a szintén udvari nyomdászként működő híres Jiří *Melantrich* z Aventinu nyomdájában jelent meg a legtöbb cseh artikus. *Melantrich* után nyomdájának örököse, az ugyancsak nevezetes Daniel *Adam z Veleslavína*²⁰ nevét említik a további cseh artikusok impresszumai. Daniel *Adam* adja ki a magyar artikus-sorozat megindulásának évében, 1595-ben hozott cseh törvénycikkeket is. Igaz, hogy a következő években más nyomdákban jelennek meg a cseh országgyűlések végzései, de 1601-től kezdve hosszabb ideig ismét az *Adam*-féle műhely nyomtatja azokat, ekkor már az örökösök vezetése alatt. Minthogy ennek a korszaknak a cseh artikusai nincsenek meg az Országos Széchényi Könyvtárban, az *Adam*-féle nyomda egyéb kiadványait vettük elő és vetettük össze sorozatunk tagjaival. Az 1595. évi törvénycikk²¹ S-iniciálóját megtaláltuk Heinrich *Bunting: Itinerarium Sacrae Scripturae, to gest: Putowanj swatych...* c., 1592-ben megjelent nyomtatványában,²² szövegbetűjét pedig az 1590-ben nyomtatott *Kalendar hystoricky...* c. műben és Venceslaus *Otter: Enneas augustissimorum ex ... archiducum Austriae familia imperatorum* c., 1589-ben megjelent művében.²³ Az 1597. évi artikusok²⁴ szövegbetűjét viszont Helfricus *Emmelius: Sylva quadrilinguis vocabulorum et phrasium Bohemicae, Latinae, Graecae et Germanicae linguae* c. művének 1598. évi kiadásában²⁵ levő antikva-betűkkel azonosítottuk. A Q- és N-iniciálé ugyanannak a sorozatnak a tagjai, mint az előző nyomtatványunkban már meghatározott S-iniciálé. Ezzel a sorozattal az *Adam*-nyomda eddig említett többi nyomtatványában is találkoztunk. A Q-iniciálé e sorozathoz való tartozását

meggyőzően bizonyítja a hozzá hasonló O-iniciále, amely Laurentius *Scheurl: Familia Othomannica* c. 1596-ban megjelent munkájában van meg.²⁶ A bevezető szöveg után következő cím (*Articuli dominorum ...*) első sorának betűi ugyancsak megvannak az *Adam*-nyomda egyik említett nyomtatványában²⁷ és Christophorus *Varsevicius: Turcicae tres* c., 1599-ben megjelent munkájában.²⁸ Nyomtatványunk kurziváját a *Jeszenszky János: De anima et corpore universi* c., 1605-ben megjelent művében²⁹ levő kurzivával azonosítottuk. A most vizsgált sorozat további tagjai, vagyis az 1598., 1599., 1600., 1601., 1602., 1603. és 1604. évi országgyűlések törvénycikkeinek kiadásai annyira egyeznek az 1597. évi kiadással, hogy nyomda tekintetében további bizonyításra nem szorulnak, tehát ezek is mind Daniel *Adam z Veleslavína*, ill. az ő örökösének a műhelyében készültek. A prágai sorozat második darabja, az 1596. évi törvénycikkek³⁰ viszont Jiřík *Černý* (latinosan *Nigrinus*) nyomtatványának bizonyult. A szövegbetű, a *Conclusio* betűi, az első lap első sorának betűi mind megvannak *Jeszenszky János: De vita et morte ... Tychonis Brahei ...* c., munkájában, amelyet *Černý* adott ki 1601-ben.³¹ Nyomtatványunk F-iniciáléja, sőt az első lapon levő nagy N-iniciále is *Černý*-re utal, mert mindkettő az említett nyomtatványban felhasznált iniciálék-al azonos sorozatból való. Kurziváját ugyancsak megtaláltuk a *Divo Maximiliano II., Romanorum imperatori ... tumuli* c., 1577-ben³² és Georgius Bartholdus *Pontanus: Episcoporum et archiepiscoporum Pragensium hystoria* c., 1593-ban megjelent munkában.³³ A *Conclusio* jellegzetes kis iniciáléja ugyanannak a sorozatnak a tagja, amelynek más betűs darabjai megvannak a legutóbb említett *Černý*-kiadványban, ill. *Algerus: De veritate corporis et sanguinis Dominici in eucharistia* c., 1584-ben megjelent művében.³⁴ Minthogy *Černý* is adott ki cseh artikulusokat, nem meglepő, hogy az 1596. évi magyar törvénycikkek nála jelentek meg.

II. *Mátyás* trónralépésével véget ér a magyar országgyűlési kiadványok prágai sorozata. Az 1608. évi törvényeket³⁵ már *Mátyás* szentesíti, mégpedig Bécsben. E nyomtatvány betűi a korabeli bécsi könyvnyomdák tipográfiai kiállítására emlékeztettek, s ezért elsősorban a bécsi nyomdászok betűkészletével vetettük össze őket. Főleg a *Formica*-féle nyomdában sejtettük ennek a kiadványnak az előállítóját, mert a korszaknak talán ez volt a legjelentősebb műhelye. Az udvari nyomdász címet viselő Leonhard *Formica* ugyan ekkor már nem volt az élők sorában, de még hosszú ideig működött nyomdája özvegyének a vezetése alatt. Kiadványunk típusai azonban nem a *Formica*-nyomtatványok betűivel, hanem Ludwig *Bonenberger* típusaival egyeztek meg. A töréseivel jellegzetessé vált Q-iniciále, a bevezető és a záró rész szövegbetűje és az előcím betűi mind megvannak *Bonenberger*-nek egy impresszummal ellátott nyomtatványában,³⁶ a kurzivát pedig egy másik kiadványában találtuk meg.³⁷ A Bécsbe került magyar kancellária és az új király bizalmas emberei — úgy látszik — kedvelték ezt a maga idejében neves és rangos nyomdászt, aki az egyetemi nyomdász kitüntető címét viselte. Az új uralkodót üdvözlő *Jeszenszky János* nála adta ki *Regis Ungariae, Matthiae II. coronatio* c. munkáját 1609-ben³⁸ és *Mátyás* bizalmas embere, *Thurzó György* nádor is reábizta a bécsi békekötés új kiadását 1613-ban.³⁹ Amint a betűtípusokból és iniciálékból megállapítottuk, a soron következő 1609. évi törvénycikkeket⁴⁰ is ő nyomtatta ki, sőt az 1613. évi artikulusok⁴¹ is az ő műhelyében készültek, talán már özvegyének a gondozásában, mert ő éppen ebben az évben halt meg. Lehetséges, hogy ez az oka annak is, hogy ez a kiadvány más kiállítású, mint a két megelőző. Betűtípusait *Bonenberger* egy más nyomtatványában és utódjának,

Gregor *Gelbhaar*nak a kiadványaiban fedeztük fel,⁴² akiról tudjuk, hogy elődjének a betűt is használta.⁴³ Az 1618. évi kiadvány⁴⁴ már *Gelbhaar* műhelyéből került ki. A szövegbetű, más betűtípusok és a jellegzetes nagy N-inciále *Gelbhaar* készletéből valók.⁴⁵ Felhasználták benne *Bonenberger*nek azt a P-inciáléját is, amely egy 1609-ben megjelent nyomtatványában látható.⁴⁶ A már ott is kopott állapotban levő inciálét e kilenc évvel későbbi kiadványban még kopottabb formában látjuk viszont.

A következő nyomdaváltozás megint egybeesik az uralkodóváltozással, amit talán *Pázmány* személyén keresztül a *Bethlen* Gábor-féle nemzeti felkelés eseményeivel lehetne összefüggésbe hozni. Az 1619-ben, II. *Ferdinánd* által a majnai Frankfurtban approbált törvénykiadványunk⁴⁷ már nem *Gelbhaar*nál, nem is valahol másutt Bécsben, hanem — amint *Szabó* Károly is sejtette — Pozsonyban jelent meg, a *Pázmány* Péter fennhatósága alá tartozó érseki nyomdában. Az artikulások szövegbetűje, a bevezető rész betűtípusa és a kurzivák jellegzetesen pozsonyiak.⁴⁸ Ha figyelembe vesszük, hogy *Pázmány*nak milyen döntő szerepe volt II. *Ferdinánd* trónra juttatásában, nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy éppen ő ajánlotta fel a nyomdáját az ország új törvénycikkeinek kiadására. Sorozatunkban ez az egyetlen nyomtatvány, amely Magyarország területén jelent meg.

Következő darabunk, amely az 1622-i soproni országgyűlés törvénycikkeit tartalmazza,⁴⁹ ismét *Gelbhaar* munkája. Annyira hasonlít a kiállítása az 1618. évihez, hogy a nyomdász azonosságában nem kételkedhetünk. Ugyanez a helyzet az 1625-ös soproni országgyűlésen hozott törvények kiadásával is.⁵⁰ *Gelbhaar* ekkor már udvari nyomdász volt, 1624-ben kapta meg ezt a címet, az 1630-as kiadványánál⁵¹ tehát nem is gondolhattunk más nyomdára, mint a magyar kancelláriának eddig is eredményesen dolgozó *Gelbhaar*-féle műhelyre. Igaz, hogy nyomtatványunknak mind a három fő betűtípusa eltért *Gelbhaar* megelőző törvénykiadványainak típusaitól, de a fő szövegtípus megegyezett az elődjénél, *Bonenbergernél* megjelent 1613. évi országgyűlési törvénycikknek fő szövegbetűjével. A kiadvány apró kurzíváit már egy *Gelbhaar*-féle nyomtatványban ismertük fel.⁵²

Az 1634—35. évi és az 1637—38. évi törvénycikk⁵³ betűtípusai és inciáléi merőben eltérnek az eddig Bécsben megjelent artikulások kiállításától. Amint *Jenei* Ferenc megállapította,⁵⁴ ezek a nyomtatványok *Ferenczffy* Lőrinc bécsi nyomdájából valók. *Ferenczffy* Lőrinc nevezetes személy volt a maga korában és a mi törvénykiadványaink szempontjából is figyelemre méltó. Harminc évig működött a magyar királyi kancelláriánál, mint királyi titkár (*secretarius Hungaricus*), idősebb korában császári és királyi tanácsosi rangot is nyert (*caesareus regiusque consiliarius*). A magyar országgyűlési törvénycikkeket ő ellenjegyezte. Kaligrafikus aláírásával több artikulus-példányban találkoztunk. Ezeknek a fontos okmányoknak hosszú időn át ő volt a sajtó alá rendezője,⁵⁵ 1634-ben pedig a nyomtatás gondozását is magára vállalta. *Jenei* szerint a *Ferenczffy*-nyomdát 1633-tól kezdve valószínűleg *Matthäus Formica* gazdolta és nagyon lehetséges, hogy *Formica* annak irányításával segédjét, *Matthäus Cosmeroviust*, a későbbi híres udvari nyomdászt bízta meg. Az 1634. évi törvénykiadványról maga *Ferenczffy* írja egy levelében, hogy ő nyomtatta ki. Az 1637—38. évi artikulusról a betűtípusok és a nyomdai kiállítás azonossága mutatja, hogy ugyancsak az ő nyomdájából való. Mindkét nyomtatvány három betűtípusa megegyezik egy olyan kiadvány típusaival, amely *Jenei* megállapítása szerint *Ferenczffy* betűivel készült.⁵⁶

Az 1646—47. évi országgyűlés törvénycikkei⁵⁷ ismét más nyomdában készül-

tek. Ismeretes, hogy a *Ferenczffy*-féle nyomda 1638 után már nem működött, felszerelését 1640-ben *Lippay* György érsek vette meg a pozsonyi érseki nyomda számára.⁵⁸ Maga *Ferenczffy* is hamarosan meghalt. A tipológiai vizsgálat tanúsága szerint ez az országgyűlési kiadvány Matthäus *Cosmerovius* műhelyében jelent meg.⁵⁹ Ez a tény megerősíteni látszik *Jenei* említett feltevését, amely szerint *Ferenczffy* nyomdáját *Cosmerovius* irányította. Az új királyi titkár, *Orosy* György e szerint nem keresett új nyomdászt, hanem a már régen kipróbált kitűnő mesterre bízta a magyar törvénycikkek kiadásának gondját, aki ezt a kiadványt már saját műhelyében állította elő. A lengyel származású *Cosmerovius* a maga idejében Bécs első nyomdása volt. Matthäus *Formica* halála után feleségül vette ennek özvegyét és a *Formica*-nyomda vezetését is ő vette át. Kiváló szakember volt, úgyhogy *Gelbhaar* halála után, 1649-ben őt nevezték ki udvari könyvnyomtatóvá.⁶⁰ Megállapítottuk, hogy az 1649., az 1655., az 1659. és az 1662. évi törvénycikkeinket⁶¹ is mind ő adta ki.⁶² Az 1655. évi kiadványról meg kell emlétenünk, hogy ebből kétféle változatot fedeztünk fel. *Cosmerovius* halála után az 1681.⁶³ és az 1687–88. évi artikulusok⁶⁴ kiadását szintén az udvari nyomdára bízta a magyar kancellária. 1681-ben Matthäus *Cosmerovius* fia, Johann Christoph, 1688-ban pedig a fiatalon elhunyt örökös édesanyja, Matthäus *Cosmerovius* második felesége, Susanna Christina gondoskodik az országgyűlési iratok kiadásáról. A megelőző artikulus-kiadásokkal való egyezéseken kívül a nyomdai kiállítás itt levő újabb elemei is egyeznek az udvari nyomda impresszummal ellátott nyomtatványaiában levő jellegzetes készlettel. Így az 1681. évi törvénycikkek élén álló kétfejú sasos fejléc megtalálható Franz Joseph *Ruck: Virtus Coronata Divi Mauricii* c., 1700-ban megjelent művében,⁶⁵ az 1687–88. évi artikulusok fejléce pedig azonkívül, hogy azonos az előbbivel, a bal felső sarokban már ugyanazt a kopást mutatja, mint a *Cosmerovius*-nyomda egy 1690-ben megjelent impresszumos nyomtatványában levő fejléc (Johannes Horatius *Bortolotti: Spiritus mundi bellici*⁶⁶).

Az elmondottakban ismertetett huszonegy országgyűlési kiadvány közül tehát tíz Prágában, tizenhat Bécsben és egyedül az 1619. évi artikulusok szövege jelent meg Magyarországon, Pozsonyban. Az utolsó az 1687–88. évi országgyűlés végzéseit adta közre. A török győzelmes kiűzetése után *I. Lipót* császár hatalma tetőpontján érezte magát és nem hívott össze több országgyűlést. A *Rákóczi*-féle szabadságharc alatt már a felkelők szavára gyűlnek össze a szabadság ügyéhez hűséges rendek, és a királytól függetlenül hoznak törvényeket az ország számára. Az 1708. évi ún. labanc országgyűlés után közvetlenül nem jelent meg törvénykiadvány. Ezután már csak *III. Károly* szentesít újabb törvényeket. Ez azonban már nem tartozik a régi magyar irodalom korába.

A fent tárgyalt országgyűlési törvénycikkek bibliográfiai adatainak a meghatározása azért érdekes számunkra, mert külföldi megjelenési helyükből is kitűnik, milyen fontosnak tartotta a császári udvar és az ott székelő titkos tanács a magyar országgyűlések végzéseinek kézben tartását. A bécsi udvari levéltárakban végzett kutatások eredményeinek közzététele óta⁶⁷ ma már nem titok, hogy a magyar törvénycikkeket rendszeresen a császár titkos tanácsa elé terjesztették, amely azokat politikai céljaihoz képest kisebb-nagyobb módosításoknak vetette alá. Ez történt az 1597., 1598., 1599., 1602. és 1603. évi törvényeknél. A módosítások technikai lebonyolítását a királyi titkárnak kellett végrehajtania a törvénykönyvek szövegén. Ezeket az alkotmány sértő mesterkedéseket a magyar

rendek természetesen észrevették és a következő országgyűléseken hevesen tiltakoztak is ellenük. Az uralkodó képviselőjének megnyugtató válaszai ellenére a titkos tanács továbbra sem hagyta abba jogtalan hamisításait, amelyeknek a megkoronázása 1604-ben következett be, mikor is egy olyan paragrafust iktattak be az országgyűlésen hozott törvénycikkek után, amely már teljes egészében az udvarban született. Ez volt a hírhedt 22. artikulus, amelyben az uralkodó a vallásszabadság ügyének országgyűlésen való tárgyalását a legfenyegetőbb módon eltiltotta. Amint *Károlyi Árpád* megállapította, ezt a törvénycikket *Rudolf* császár akkori helyettesének, *Mátyás* főhercegnek, a későbbi *II. Mátyás* királynak az óhajára iktatták be az országgyűlésen hozott törvénycikkek sorába, és azt a titkos tanács nyomatékos utasítására az akkori magyar királyi titkár, *Himmelreich* Tibor fogalmazta meg. Köztudomású, hogy ennek a jogtalanul beiktatott törvénycikkeknek a hatására indult meg a *Bocskai*-féle felkelés. Ezeknek a történelmi tényeknek az ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy miért nem nyomtatták Magyarországon törvénycikkeinket, hanem inkább az ellenkezőjét kérdezhetnők: hogyan merete volna az udvar ezeket a sokszor meghamisított törvénycikkeket valamelyik magyarországi nyomdába küldeni kinyomtatás végett? A császár titkos tanácsa kínosan ügyelt arra, hogy a valószínűleg általa kiválasztott, jól kipróbált, majdnem miniszteri hatalommal rendelkező királyi titkár az udvar székhelyén működő és a legfelsőbb körök bizalmát élvező, lehetőleg udvari nyomdára bízva ezeket a fontos közjogi okmányokat.

Jegyzetek

1. *Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár.* 1—3. köt. (A 3. köt. társszerzője *Hellebrant Árpád*.) Bp. 1879—1898. (A továbbiakban: RMK.)
2. A huszonhétből huszonhat eredetiben, egy pedig (az 1604. évi törvénycikkek) xerox-másolatban van meg az OSZK-ban.
3. RMK II. 395.
4. RMK II. 1630.
5. *Magyar országgyűlési törvényzárkék a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.* = *Magy. Könyvszle.* 1896. 68. l.
6. *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez.* Bp. 1912.
7. RMK III. 2233, RMK II. 1500, 1610 és 1611.
8. *Zwo warhafftige neue Zeitung.* (RMK II. 249.)
9. *Vö. Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 229. l. *Fűz József: A magyar könyv története 1711-ig.* Bp. 1959. 109. l. *Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon.* Bp. 1961. 2. rész, 87. l.
10. *Vö. Iványi Béla—Gárdonyi Albert—Czakó Elemér: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története. 1577—1927.* Bp. (1927.) 32. l.
11. *Gulyás: A könyv sorsa...* 2. rész, 149. l.
12. E kiadványok OSZK-példányainak jelzetei: RMK III. 847a, 871b, 895a, 914a, 932a, 941, 971a, 986, 1000a, 1010 (hasonmás). Az a-, ill. b-indexes nyomtatványok bibliográfiai leírásait ld. *Horváth Ignác* idézett cikkében, valamint *Sztripszky i. m.*
13. RMK III. 1053.
14. RMK III. 895a, 914a, 932a és 971a.
15. *Vö. Briquet, C. M.: Les filigranes.* Paris 1907. A 15.914—15.964. sz. ábrák a 4. kötetben és az ezekre vonatkozó szöveg uo., a 801—804. lapon.
16. *Vö. Briquet i. m.,* 2319—2327. sz. ábrák az 1. kötetben és az ezekre vonatkozó szöveg uo., a 177. lapon. Ld. még: *Eineder, Georg: The ancient paper-mills of the former Austro-*

- Hungarian Empire and their watermarks.* Hilversum 1960., a 405—409., az 1676. és 1679. sz. ábrák a 121., ill. a 433. táblán és az ezekre vonatkozó dokumentáció a XV., ill. az LII. lapon. Ld. még: *Heawood, Edward: Watermarks mainly of the 17th and 18th centuries.* Hilversum 1950., 3941. sz. ábra (az 521. táblán) és a vonatkozó szöveg a 151. lapon.
17. *RMK* III. 932a.
  18. Ld. *Eineder i. m.* 127. l.
  19. *Knihopis českých a slovenských tisku. Red. Zdeněk Tobolka. Díl 2. Čast 1. V Praze 1939.* 56. skk. l.
  20. *Volf, Josef: Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848.* Weimar 1928. 40. skk. l.
  21. *RMK* III. 847a.
  22. Az OSZK-ban levő példány jelzete: Ant. 896. (16. lap).
  23. Jelzetük: Ant. 1652 és Ant. 2232.
  24. *RMK* III. 895a.
  25. Ant. 4666.
  26. Ant. 2890.
  27. Ant. 896.
  28. App. H. 641.
  29. *RMK* III. 1022.
  30. *RMK* III. 871b.
  31. *RMK* III. 981/2. péld., „B”-variáns.
  32. *RMK* III. 663.
  33. Ant. 2442.
  34. Ant. 2442, Ant. 7218 (138. és 228. lap).
  35. *RMK* III. 1053.
  36. *RMK* III. 1071.
  37. *RMK* III. 1121.
  38. *RMK* III. 1071.
  39. *RMK* III. 1121.
  40. *RMK* III. 1070.
  41. *RMK* III. 1119.
  42. *RMK* III. 1121, 1212, 1208.
  43. *Mayer, Anton: Wiens Buchdrucker-Geschichte. 1482—1882. Wien 1883—1887. I. Band.* 200. l.
  44. *RMK* III. 1208.
  45. *RMK* III. 1321.
  46. *RMK* III. 1071.
  47. *RMK* II. 395.
  48. Vö. *RMK* II. 348 és 349.
  49. *RMK* III. 1346.
  50. *RMK* III. 1368.
  51. *RMK* III. 1449.
  52. *RMK* III. 1321.
  53. *RMK* III. 1509 és 1536.
  54. *Ferenczffy Lőrinc nyomdájának történetéhez. = Magy. Könyvszle. 1961. 297—308. I. (közelebről a 304. lapon).*
  55. *Szülőgyi Loránd: A királyi secretariusok intézménye és az újkori magyar állam. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bp. 1937. 547. I. (főleg 558. l.).*
  56. *RMK* III. 1474.
  57. *RMK* III. 1675.
  58. Ld. *Jenei i. m.*, 300. l.
  59. A szövegtípust illetőleg ld. az *RMK* III. 1661. sz. művet, az iniciálékát illetőleg pedig az *RMK* III. 2195-öt.
  60. Ld. *Mayer i. m.*, I. Band, 232. és 231. l.
  61. *RMK* III. 1717, 1927, 2049, 2158.
  62. A betűtípusok és az iniciálék egyezését az *RMK* III. 1675-ön kívül a következő kiadványok igazolják: *RMK* III. 1647, 1660, 1794, 2195, 4762.
  63. *Sztripszky* II. 182. (Jelzete az OSZK-ban: *RMK* III. 3159b.)
  64. *RMK* III. 3431.

65. Jelzete: *RMK* III. 1498 (koll. 60.).

66. Jelzete: *RMK* III. 1498 (koll. 51.).

67. *Károlyi Árpád: A huszonkettedik artikulus.* (Az 1604: XXII. törvénycikk.) (Különnyomat a *Budapesti Szemle* 1889. májusi füzetéből.) Bp. 1889. + *Magyar országgyűlési emlékek.* Szerk. *Fraknói Vilmos* és *Károlyi Árpád.* 10. köt. (1602—1604.) Bp. 1890. (*Monumenta Hungariae Historica.* III. osztály.)

Ungarische Gesetzesausgaben aus den Jahren 1598—1688

(VERBESSERUNGEN UND ERGÄNZUNGEN ZU DEM II. UND III. BAND
DER BIBLIOGRAPHIE VON KÁROLY SZABÓ „RÉGI MAGYAR
KÖNYVTÁR” [ALTE UNGARISCHE BIBLIOTHEK])

J. FAZAKAS

Der vorliegende Beitrag ermittelt neue Feststellungen zu den bisherigen bibliographischen Beschreibungen der amtlichen parlamentarischen Gesetzsammlungen in dem ehemaligen ungarischen Königreich. Die Texte der Gesetze wurden eine zeitlang ohne Titelblatt und Kolophon herausgegeben und demzufolge existierten bisher nur Vermutungen über die wahrscheinlichen Druckorte und Druckereien. Die vorliegende Studie bringt Beweise dafür, wie oft diese Vermutungen irreführend oder mindestens lückenhaft waren. Durch die eingehenden und vergleichenden Untersuchungen der Buchstabentype, Initialien und Wasserzeichen der angewandten Papiere konnte festgestellt werden, dass die ersten zehn Ausgaben in Prag, die Gesetzartikel vom Jahre 1619 in Pressburg, die übrigen 16 Ausgaben in Wien gedruckt wurden. Sogar die einzelnen Druckereien konnten bestimmt werden. Es wurde auch klaggestellt, dass diese staatsrechtlich so wichtigen Dokumente in jedem Fall dem kaiserlichen Hof ergebenen und verlässlichen Druckereien anvertraut wurden. Es ist bekannt, dass die ungarischen Gesetze regelmässig dem kaiserlichen Geheimrat vorgelegt wurden, wo sie jenach den aktuellen politischen Zielen mehr oder weniger abgeändert wurden. Das war der Fall bei den Gesetzen der Jahre 1597, 1598, 1599, 1602 und 1603. Die ungarischen Landstände enthüllten nachträglich diese verfassungswidrigen Machenschaften und protestierten dagegen heftig im Laufe der nächsten Landtagsitzungen. Trotz den Beruhigungen des kaiserlichen Vertreters liess der Geheimrat mit den Fälschungen nicht nach. Der schlimmste Fall ergab sich im Jahre 1604, als ein völlig im Hofe erdachter Paragraph, der den Willen der Landstände diametral durchkreuzte, den neu verfassten ungarischen Gesetzartikeln hinzugefügt wurde. Bekanntlich führte dieser berüchtigte Paragraph zu dem Aufstand von Bocskai. Die zielbewusste Auswahl der für die Herstellung der ungarischen Gesetzesausgaben bestimmten Druckereien ist also ein Beweis unter anderen für die konsequent geleitete Geheimintrigue des kaiserlichen Hofes. Es ist also kein Zufall, dass nur eine einzige Ausgabe aus der Gesamtzahl von 27 in Ungarn hergestellt wurde.

Egy XVIII. századi "Typographia privata"

WIX GYÖRGYNÉ

Az Országos Széchényi Könyvtár Régi és Ritka Nyomtatványok Tárában RE 1157 jelzeten szerepel egy kis szótár. Vékonyka kötet, egykorú félbőr-kötésben, amelynek előzéklapján *Melich* János bejegyzése olvasható: „E műből három példány ismeretes; egyik a M. N. Múzeumé, másik Szüry Dénes nyug. min. tanácsosé. E két példány 4-ed réttű. A harmadik példány 12-ed réttű, s Széll Farkas (Debreczen) tulajdona. E harmadik példány papír fedéllapján ez van egykorú írással tintával beírva: 'S. Raphael Takáts ex Ord. S. Franc. conscripsit, et propria typographia impressit' Bpest 1907 febr. 20. Melich János s. k.” Alatta ceruzával a nyomtatványra és szerzőjére vonatkozó irodalom lelőhelyei: „Vö. MKönyvszemle V. 184., MNyelv IV. 218., Heinlein.”

A könyvecskének címlapja nincs, keskeny gerincén aranyozott felirat: „Appendi ad P. Papa Dictiona”. Első levelének rektóján a cím, kicsit dülöngélő nagybetűkkel csupán ennyi: Tóldalék, s alatta ceruzával beírva „a magyar szókönyvhez”. Egykorú possessor-bejegyzés is szerepel ugyane levél jobb felső sarkában, szintén ceruzával beírva: *Balogh* István. A kis szótár főképpen tájszavakat, orvosi és természettudományos kifejezéseket tartalmaz, többnyire latin megfelelőjükkal.

Ha a bejegyzés és az a tény, hogy e jelentéktelennek tűnő kis nyomtatványt az OSZK ún. nagyállományából a Régi és Ritka Nyomtatványok Tárába emelték át, felkelti valaki érdeklődését, úgy *Melich* bejegyzésének ösvényén elindulva eljut *Takáts* Rafael szótáríró, amatőr nyelvész, dilettáns nyomdász, gyógyítgatással is foglalkozó ferences barát harmadszori újra-felfedezéséig. E különös életű és különös sorsú, szerteágazó érdeklődésű nyugtalan egyéniséget eddig kétszer fedezték fel és ismertették; a magyar könyv- és nyomdászattörténet mégsem tartja számon mind a mai napig. Ennek okát, s egyszersmind újra-ismertetésének indokát abban lelem, hogy mindeddig elsősorban nyelvészi és szótárírói munkásságát hangsúlyozták, nyomdászokodása, nyomdájának egyéb — aprócska — termékei az eddigi irodalomban csak keveset nyomtak a latban.

Alakjának és munkásságának harmadszori újra-élesztése — méghozzá könyvtárosi szemmel — talán alkalmas lesz arra, hogy a XVIII. századi magyar nyomdatörténet mint vándorló magánnyomdászt megemlítsse.

I. Takáts kétszeri „felfedeztetése”

A *Magyar Könyvszemle* 1897-es évfolyamában Bartha József¹ egy ismeretlen szótáríró munkásságának termékét ismertette: a *Tóldalék*-ot. Noha az OSZK-példány eredeti, müncheni szakrendszer szerinti katalógusa Balogh Istvánt jelölte szerzőként, Bartha leszögezte, hogy Balogh csupán possessor, a valódi szerző, véleménye szerint, palócföldi származású, s a kis szótár Kassán, Ellinger nyomdájában készült.

Melich János 1907-ben már Takáts Rafael műveként ismerteti a *Tóldalék*-ot.² Elsősorban nyelvész-szempontról — természetesen —, helybenhagyva Barthanak azt a megállapítását, hogy a szótár, a felhasznált forrásokból ítélve 1794—1797 között jelenhetett meg. Forrásként a *Páriz Pápai Dictionarium* Bod-féle kiadását, *Barczafalvi Szabó Dávid Szigárdt*-ját és *Grossinger János Univerſa physica Regni Hungariae* c. művének első négy kötetét jelöli meg. Melich a Széll Farkas-féle példányt, amelyben Takáts Rafael szerző- és nyomdász voltára vonatkozó kéziratot bejegyzés olvasható, ismerte; nem állította mégsem határozottan ennek a bejegyzésnek helytálló voltát. Nem tudta ugyanis bizonyítani, hogy 1794—1797 között ilyen nevű ferences szerzetes élt volna, ferencrendi nyomda e korban pedig csak Csíksomlyón volt — a szótáríró viszont palócnak vélték.

Heinlein István³ már szinte teljes adattárral ismertette Takáts Rafael életét, ferencrendi rendfőnökök tájékoztatása alapján, s levéltári források ismeretében. Hányatott életének fonalát gombolyítva, nyomdász-tevékenységéről is megemlékezett. Ebben a nyomdászzkodásban annyi kalandos vonás volt, hogy még a *Budapesti Hírlap* is átvette Heinlein cikkét *Különféle* rovata számára lekurtítva, *Egy kéziszajtó viszontagságai* címmel.⁴

E sok ismertetés ellenére Takáts Rafael neve annyira ismeretlen maradt, hogy Gáldi László 1957-ben teljes joggal írhatta:⁵ „Takátsot másodszer is fel kell fedoznünk, s arra a helyre kell állítanunk, amelyet a magyar szótárirodalom történetében megérdemel.” Gáldi alapos ismertetése azonban — úgy tűnik — csak a nyelvészek körében vált ismertté. A könyv- és nyomdatörténeti szakirodalom számára Takáts Rafael továbbra is ismeretlen maradt.

II. Takáts Rafael élete

Heinlein és Gáldi alapos ismertetései után Takáts életét felesleges újra részletesen elmondani. Csupán kalandos nyomdászzkodását kívánom ezeken a hasábocon — a nyomdatörténeti jelentőségű adalékok kibővítésével — ismét összefoglalni.

Takáts Rafael 1748-ban vagy 1749-ben született, valószínűleg Gyöngyösön. Gáldi László következtet erre Takáts kéziratban maradt szótárának — *Lexicon Ungaricum*, MTA Kézirattára. M. Nyelvt. Szótárak. 4°. 33. sz. — következő bejegyzései alapján: „Anno Aetatis 63° Azarias Linteo. 1811. 24. Augusti.” és másutt: „Azarias Mogentinus Linteo”.

Már Heinlein megállapította, hogy „Linteo takácsot jelent, Azarias pedig Raphael arkangyalnak mellékneve”, s Gáldi e feltételezések útján továbbhaladva következtet egyrészt a születési évrre, másrészt a „Mogentinus”-ból Gyöngyösre, mint születési helyre, mivel a *Lexicon Ungaricum*-ban is „Mogentiana a. m.

Gyöngyös.” Ez a feltevés még a palócföldi feltevésnek sem mond ellent, nekünk azonban vitába kell szállnunk *Gáldival*. Ez a Gyöngyös ugyanis valószínűleg nem a Heves megyei Gyöngyös városa. Takáts másik kéziratban maradt szótárában — MTA Kézirattára. Nyelvtud. Szótárak. 4°. 34. sz. — a következő címszó olvasható: „Mogentiana: Gyöngyös, civ. Cottus Vesprim.” *Lipszky* a Mogentiana helynevet nem közli, Deschamps ellenben⁶ ismeri, Mogetiana (!), Mogentianae-ként, ezzel az értelmezéssel: „ville de la haute Pannonie, auj., suiv. Mannert Szalaber sur le Szala, ville de Hongr., et suiv. Reichard, Zzenth-Gróth (cercle au-dela du Danube.)” A római korban pedig Mogentianea volt a neve annak a légiós tábornak és településnek, amelyet Keszthely határában, Fenékpusztán tártak fel az archeológusok.⁷ Lehetséges tehát, hogy *Takáts* a Dunántúlon született!

1769-ig *Takáts* életéről semmi adatunk nincs. Ekkor lép a ferences rend kötelékébe, a szalvatoriánus provincia szécsényi (Nógrád m.) rendházában. Életére ettől az időponttól kezdve állnak adalékok rendelkezésünkre. Sorsa a ferences barátok hányatott sorsa. Rendje a legkülönbözőbb rendházakba és plébániákra helyezi: filozófiát hallgat Kaplonyban, teológiát Szegeden, pappá Gyöngyösön szentelik, Szécsényben hitszónok, Pádén és Lőrinciben, majd Dorozsmán káplán a plébánián.

Nyomdászati tevékenysége 1787-ben kezdődik: a váci *Ambró* Ferentől kézi-sajtót kap, majd betűkkel is felszereli nyomdáját. 1799-ben írt *Apológiájában* így emlékezik meg erről (OL. Htt. Dep. Rev. Librorum 1799:11, 399—400.): „Az Úrnak 1787-ik évében Ambró Ferenc váci nyomdásztól szedésre alkalmas, Media-nak nevezett nyomdai betűket kaptam, amelyeket (Ambró) már nem tudott használni.” Ugyancsak az *Apologia* szerint később máshonnan is szerzett be betűket „in ea dumtaxas quantitate, ut non ultra mediam philyrum operari potuerim.”

1790-ben került Pádéra (Torontál m.) — írja tovább —, s itt a kétszáz lelket számláló kis Isten háta mögötti helységben a szegények számára iskolai és egyházi jellegű nyomtatványokat állított elő. Ezt a működését Lőrinciben (Nógrád m.) is folytatta, ahova 1792-ben helyezték. Itt érte *Takátsot* az 1793. évi helytartótanácsi rendelet, amely a *II. József* által szabad foglalkozásnak minősített nyomdásztságot hatósági engedélyhez kötötte.

Illegális nyomdászkodása miatt 1795-ben kapta *Takáts* az első figyelmeztetést. A váci Egyházmegyei Levéltárban a Protocollum Litterarium ab anno 1794 usque 1798. 156.326, 164.342 és 174.361 sz. alatti bejegyzések tanúsítják, hogy *Splényi* Ferenc püspök *Takátsot*, akkor lőrinci káplánt, felszólította nyomdája megsemmisítésére és nyomtatványai beszolgáltatására — a helytartótanácsi rendeletre hivatkozva. Egyúttal büntetésből, Lőrinciből Veresegyházára (Pest m.) helyezte át. Már ezekből a feljegyzésekből kitűnik, hogy *Rafael* barát lázadó szellem volt, mert noha azt vallotta, két hónappal a püspöki figyelmeztetés után, hogy nyomdáját egy budai nyomdásznak eladta, Veresegyháza helyett a gyöngyösi ferences rendházba vonult „nem tudhatni, milyen ürüggyel”, s csak a provinciális utasítására foglalta el új beosztását.

Ha hihetünk *Apológiájának*, *Splényi* 1795. ápr. 2-án kelt felszólításának ő még 1795 áprilisában és később folyamatosan eleget tett, különböző helyekre adva el betűit. Majd — mivel úgy gondolkozott, hogy háborús idők járván, az ólom ára magas — olvasztáshoz szükséges eszközöket is vett, és betűit beolvasztotta. Végül,

bár visszamaradt valamelyes felszerelése, nyomtatni már nem tudott, mert ahhoz már interpunkció, betűk stb. hiányoztak.

Így menti magát *Takáts* az *Apológiában*. Hogy valójában mi az igazság — nem teljesen világos. Tény azonban, hogy a már említett *Protocollumban* 763.1237 sz. alatt egy 1798. febr. 27-én kelt levél kivonata szerepel, amelyet *Zerdahelyi* Gábor püspöki helytartó *Pap* Primus ferences provinciálshoz intézett *Takáts* ügyében. Ebben a levélben *Zerdahelyi* felháborodottan jelenti be, hogy *Takáts* hazugnak bizonyult, mikor azt állította, hogy nyomdáját megsemmisítette. Megvan a nyomdája, sőt öt ívből álló szótárat nyomott rajta, de még „ut praevaricationem adderet praevaricationem certiusque sui denuntiationem procuraret”. *Kanyó* András csongrádi esperesnek, akinek előző évben káplánja volt, a vezetéknevét bevette szótárába azzal a magyar jelentéssel, hogy „hori-horgas, komondor”. Ezzel — írta *Zerdahelyi* — akárcsak *Martinovits*, *Takáts* is veszélyezteti rendjét, sőt az egész egyházat, s további bajok elkerülésére rendházba, felügyelet alá kell kerülnie. *Zerdahelyi* egyidejűleg *Kanyót* — aki úgy látszik a „denuntiatio” szerzője volt — értesíti, hogy *Takáts* ügyében intézkedett és felszólítja *Csiszér* Elek kiskunmajsai plébánost: vizsgálja ki *Takáts* ügyét „ad avertendum a memorato Patre, ordine ejusdem ac a toto clero prostitutionis et ignominiae periculum”.

Takáts a feljelentés időpontjában Dorozsmán (Csongrád m.) volt káplán, *Dianovszki* János plébános mellett. Feljelentője *Kanyó* András, csongrádi plébános, kerületi főesperes, Csongrád megyében „tekintélyes ember és táblabíró”⁸, aki nyilván gondoskodott arról, hogy a *Helytartótanács* is értesüljön *Takáts* büntetéről, amellyel „honorem Cath. Eccl., istius canonici et ADiaconi Csongradiensis contaminavit” (*Protocollum*. 776.1259.)

Ellentétben *Kanyóval*, *Takáts* plébánosa, *Dianovszki* János nem állt feddhetetlen személy hírében Vácott.⁹ 1789-ben ugyanis egy röpiratot jelentetett meg — névtelenül — amely miatt a *Szentszék* elé idézték, de ő tagadta, hogy tőle származott volna. *Takáts* Dorozsmára helyezésekor is egy röpiraton dolgozott, amelynek címe „Anti-Diatribé” vagy „Apologia Canonico-critica” lett volna — később e miatt az írása miatt is perbe fogták —, s állítólag *Takáts* ajánkozott, hogy segítőtje lesz a kinyomtatásnál. A *Helytartótanács* egyik leirata arra inti a váci püspökséget, hogy ne csak *Takáts*ot figyelje „vigili oculo”, hanem *Dianovszkít* is. Plébánosától tehát *Takáts* nem sok segítséget várhatott az ellene indult vizsgálatban.

Noha *Takáts* vallomásai szerint ez idő tájt már csak könyvkötésre alkalmas felszerelése volt, nyomtatásra nem, *Csiszér* Elek püspöki megbízott a házkutatás után azt jelentette, hogy kéziszajtót, betűket és nyomdatermékeket foglalt le *Takáts*nál. Mindezt *Dianovszki* plébánosnál zár alá helyezte. Egyúttal jelenti, hogy a „*Kanyó*” szóval kapcsolatban *Takáts* azt vallotta: ez az értelmezés nem a csongrádi esperesre vonatkozik, így szerepel ez már *Baróti Szabó* Dávidnál és másutt is.

Zerdahelyi e jelentések alapján püspöki dekrétumot hozott (*Protocollum* 780.1267 sz.). Történeti előzményekre — nyomtatással kapcsolatos pápai megnyilatkozások, helytartótanácsi rendelet — hivatkozással újra felsorolja *Takáts* bűneit: a nyomda megsemmisítésével kapcsolatos hazugságát, titokban kinyomott szótárát, s főbenjáró bűnét, hogy e szótárban a 104. lapon kinyomta: „Kanyó, kamasz, hori-horgas, cum addito, már elég nagy Kanyó vagy”, pag. vero 109., vocem Komondor, kamasz, nagy juhász kutya addidit.” (A 104. és 109. pag. em-

lítése arra vall, hogy nem a 4°, és nem az általunk ismert prágai 12° szótár lehetett *Zerdahelyi* kezében, hanem egy harmadik variáns.) Végül 10 napi penitenciát szab ki *Takáts*ra büntetésül, és a kecskeméti rendházba helyezi át.

Ezenközben úgy adódott, hogy *Dianovszki* plébános megbetegedett, s betegségének gyógyíttatása végett Szegedre távozott. Minthogy pedig a *Takáts* helyébe kinevezett káplán nem érkezett meg Dorozsmára, az ottani községi elöljáróság, és maga a beteg plébános is, azzal a kéréssel fordultak a püspökséghez, helyeznék vissza *Takáts*ot Dorozsmára, nehogy a lelkek gondviselő nélkül maradjanak. 1798. április elején volt a vizsgálat, s a büntetés, május 1-én viszont *Zerdahelyi* már értesíti is *Kanyót*, mint kerületi főesperest, hogy *Takáts*ot visszahelyezi Dorozsmára, s egyúttal sürgeti *Csiszért*, hogy a zár alatt levő nyomdát most már hadaléktalanul szállíttassa be Vácra.

Takáts — a lázadó lélek, a nyomdászat megszállottja — azonban nem törődik azzal, hogy — ha végre engedelmeskedik — sorsának patakja újra sima mederben folydogálhat. Felhasználja az alkalmat, és *Dianovszki* távollétét: Dorozsmán feltöri a hivatalos zárat és lefoglalt ládáit, nyomdáját „elrabolja”! „A mennyire kitanulhattam, nem sok jó vagyon P. Raphael *Takáts*ban, noha tudgya magát kellett” — mentegetőzik *Dianovszki Csiszér*nek, beszámolva a zárolási pecsét feltöréséről és a nyomda eltűnéséről.

A nyughatatlan barátot ezek után a szabadkai rendházba helyezik át, kálváriája azonban ezzel nem ér véget. A jakobinus-per utáni éveket írjuk — *Martino-vits* nevét nem hiába említi *Zerdahelyi*. Mi sem természetesebb annál, hogy világi és egyházi hatóságok egyaránt „vigili oculo” figyelik azt, aki magánsajtójával „veszélyes” nyomdatermékeket állíthat elő, s magatartásában is lázadó szellemről tesz tanúbizonyságot. Az Országos Levéltárban *Takáts* aktái telve vannak ezt az éber figyelmet bizonyító iratokkal.

*Takáts*ot — úgy látszik — nem törik meg a penitenciák és zaklatások. Legalábbis erre vallanak a *Helytartótanács*nak a legkülönbözőbb hatóságokhoz szétküldött utasításai, amelyeket az az értesülésük tesz szükségessé, hogy *Takáts* eldicsekedett a kisteleki plébánosnak: Szegeden biztonságba helyezte Dorozsmáról visszaszerzett holmiját, s elég betűt, berendezést stb. mentett meg ahhoz, hogy újra könyveket nyomhasson.

Megindulnak ismét a vizsgálatok, keresik az eltűnt nyomdát. A kalocsai érsekséget *Takáts* szemmel tartására utasítják, a csanádi püspökséget a kisteleki plébános kihallgatására, míg a szegedi városbírónak *Takáts* „depositorium”-át kell felkutatnia. Még *Dianovszki* plébánost is gyanúsítja a *Helytartótanács*. *Zerdahelyi* 1798. szept. 9-én írja (Vác, *Protocollum* 910.1441.), hogy a Dicasteriumnál tisztázta *Dianovszkit* „a suspceptione complicitatis”.

Az eltűnt — de potenciálisan veszélyes — kézisajtó ügyében papírlavina indul útjára. Mint egy detektívtörténetben a nyomozás szálai, úgy gyűlnek össze a *Takáts*ra vonatkozó jelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, mentegetőzések és vádaskodások. Egy-két érdekesebb ténnyt említek itt csak. A majsai plébános Vácra jelenti, hogy Dorozsmáról Szegedre nehéz holmit szállítottak szekérrel, a lerakodásnál jól látszott, milyen nehezek a ládák. *Rózsa György* és *Vadkerti József* „alacsony származású egyének” egy kihallgatáskor vallják: *Takáts* Rafael Kecskemétről Szabadkára utazva, Dorozsmán szekereire tétetett egy nyomtató asztalt, három ládát és négy zsákot, amelyek közül kettő könyvekkel és árkus papírokkal volt teli. *Vadkerti* — a kocsis — könyvet kért és kapott *Takáts*tól: „Imád-

ságos könyv, melyet írt Pázmán Péter” volt az egyik és négy lap „exemplari phylararum” volt a másik „a mi Urunk Jesus Kristusnak keserves szenvedése és halála” címmel.

Celláját kétszer is átkutatják — a házfőnök és „pater discretus”-ok —, de nyomdai felszerelést nem lelnek nála, csupán egyik esetben két kis nyomtatványt és a *Vocabularium Hungaricum* két példányát, másodízben pedig *Formulas Baptismi et Tabellas Normales, in Pade, dicta possessione in Bannata situ, anno 1791 impressas*.

Említésre érdemes még a sok leirat, felirat, felszólítás és utasítás közül, amelyek ez ügyben Vácra, Szegedre, Szabadkára, Kalocsára, s a *Helytartótanács*hoz íródnak, egy jegyzőkönyv, amelyet 1799. április 4-én vettek fel Takáts Rafaellel és a szabadkai városbíró 1799. május 4-i jelentése Takáts kihallgatásáról (Helytt. Dep. Rev. Libr. 1799:11.396. 1.) Takáts itt elmondja, hogy összesen 19 nyomtatványt nyomott, amelyeket fel is sorol. Ezeket a nyomtatványokat — vallja — barátainak és a szegényeknek ingyen osztogatta, csak a több levélből álló könyvekért fogadott el önkéntes adományokat. Az ellene felhozott vádakra pedig azt válaszolja, hogy Pesten — in Platea Serpentis — eladta betűit egy compactornak, akinek a nevét nem tudja, illetve elcserelte Vásárhelyen egy külföldivel. Ami a kisteleki pap előtt mondottakat illeti: a pap őt félreértette. Ő csak annyit mondott, hogy — ha a francia háborúnak vége lesz — reméli, hogy a nyomtatást, ami szívügye, újra kezdheti. A Szegeden hagyott — sokat keresett — „depositorium” nem nyomdai felszerelés, ezt ismét félreértette a kisteleki pap. Ő csupán könyveket, térképeket, márványlapot és könyvkötéshez szükséges instrumentumokat hagyott ott.

Rózsa és Vadkerti vallomásához is tud mentséget fűzni, s az sem érdektelen számunkra. A Pázmány-könyvet nem ő nyomta, hanem egy Csillag nevű budai könyvkereskedőtől vette krudában 1792-ben. Vadkertinek azért mondta, hogy az ő munkája, mert ő kötötte be a krudát. Vagyis tulajdonképpen nem is a Pázmány-kötet kötésére értette, hogy az ő munkája, hanem a pár lapos könyvecskére, amelyet ugyancsak a kocsisnak adott. Ez a könyvecske „libellus Vaidaianus... meditationes de passione Christi continebat et huic ego in fronte praefixi, quasi Posonii impressus fuisset, eo ex motivo, ut apud emptores fidem et auctoritatem mereatur” — vallja.

Végül 1799. április 29-én Takáts összeállítja teljes nyomtatói tevékenységére vonatkozó vallomását és mentségét: *Apologetica informatio de privata F. Raphaelis Takáts typographiolo* címmel. Ebben részletesen beszámol nyomdája keletkezéséről, működéséről és felszámolásáról, s — keserű szavakkal — meghurcoltatásáról, jó hírének-nevének elvesztéséről is.

A sok üldöztetéstől megviselt szerzetes ügyében 1799 szeptemberében — Takáts apologiájára hivatkozva — Kollonits kalocsai érsek személyesen kéri a Helytartótanácsot, hogy további büntetést már ne kelljen rá kiszabni. A válasz arra szólítja fel az érseket, amennyiben egy nyomda felállítását valamelyik ferences rendházban szükségesnek ítéli, Takáts felszerelését e célra hasznosítsa. Kollonits erre a szabadkai házfőnöknél, utóbbi viszont a ferences provinciálisnál érdeklődik: szükség van-e valamelyik rendházban nyomda felállítására. A provinciális 1800 áprilisában negatív választ ad, nem kíván tartománya egyik rendházában sem nyomdát felállítani, egyúttal kéri az érseket, hogy Takáts nyomdáját — amely ezek szerint mégsem semmisült meg teljesen! — szállíttassa el.

A *Takáts*-ügyet, több mint két évi huza-vona után egy 1800. június 17-én kelt és *Kollonits*nak címzett helytartótanácsi leirat zárja le, amely tekintettel arra, hogy *Takáts* „bona fide” nyomott, ábécés könyveket és egyéb iskolai könyveket, s azt is csak a nyomdai rendelet előtt, a rendelet megjelenése után pedig berendezését összetörte, felmentik azzal, hogy a jövőben hasonló ügyektől tartózkodjék, csak saját „officii spheram occupet”.

Takáts életének további folyására vonatkozó adataink azt bizonyítják, hogy ezt az utasítást be is tartotta. Tanít, szótárakat ír, Szabadkán házfőnök-helyettes, 1815-ben nyugalmazzák, 1820-ban Nagyszécsényben fejezi be életét.

Tevékeny lelke az utolsó években már csak a nyelvészkedésben élte ki magát: az MTA Kézirattárában terjedelmes magyar—latin szótára (*Lexicon Ungaricum*) és két latin—magyar szótára (egy töredék, s egy ugyancsak vaskos *Monobiblion* c. kéziratos kötet) található. Kéziratos munkái azonban nem csupán nyelvészeti és természettudományos — elsősorban orvostudományi — érdeklődéséről tesznek tanúbizonyságot, hanem arról is, hogy a nyomtatás szenvedélye idős korában sem hagyta el, s hogy szegedi „depositorium”-ának nyomda-maradványai még e szótárak írásakor, 1804—1806 körül, birtokában voltak. A *Monobiblion* minden egyes levelén nyomtatott betű és számindex mutatja, hogy azon a levélen milyen betűvel kezdődő szavak vannak, ill. az adott betűnek hányadik levele van előttünk: a-, a-, a- stb., ill b-, b-, b- és így tovább. Egyik-másik szám mellett primitív díszecske is van, mintha csak gyermeknyomdával állították volna elő, hol feketével, hol könyvkötéshez használt aranyozással nyomva. A lapszéken bizonyos címszavak kis csillagokkal vannak jelölve — ezek a csillagok díszítik ismert nyomtatványait is! Az Appendix cím is nyomtatott, de még kis nyomtatott betűs lovasok is állnak ki a lapok közül, az egyes betűk kezdetét jelölve.

A szabályos parányi betűkkel telerótt vaskos kötetek meghatott tisztelettel töltik el olvasójukat: egy minden iránt érdeklődő, kitartó, erős akaratú szellem bontakozik ki előttünk, aki becsvágy nélkül, csupán lelkesedésből dolgozik, mint egyik bejegyzése tanúsítja: „A' Nemzetnek Anyanyelvét rendbe szedni nem akarni annyit tesz, mint azt kívanni (sic!), hogy a Nemzetnek elméje homályban, szíve vadságban, törvénye zavarban maradjon”.

III. *Takáts* nyomdája és nyomtatványai

A *Takáts*-féle nyomda keletkezéséről és berendezéséről bőszégesen tudósít minket a már említett *Apologia*.

Eszerint sajtóját, némi — nyilván agyonkoptatott — mediális betűkészlettel a váci *Ambró*tól kapta *Takáts*. Ugyancsak *Ambró* segítségével még 1787-ben az *Egyetemi Nyomda* betűöntő műhelyéből tertia és garmond betűket is szerzett. Készletét a következő évben részben ugyaninnen „Dupla Tertia” típusokkal, részben Kalocsáról egészítette ki. 1789-ben ehhez még — ugyancsak Budáról — verzális és kurrens textus típusokat kapott, végül, már pádói lelkészkedése idején, annyi kurrens és kurzív mediális és garmond betűhöz jutott, hogy legfeljebb 4° íveket tudott nyomtatni. Arra hivatkozik, hogy ezt a tényt nyomtatványai is bizonyítják. Teljes betűkészlete „123 libra” súlyú volt. Ezzel végezte nyomtatói tevékenységét 1790-tól 1795-ig. Ekkor betűit részben eladta egy *Csillag* nevű budai könyvkötő — valószínűleg azonos azzal a könyvárussal, akitől a *Pázmány*-

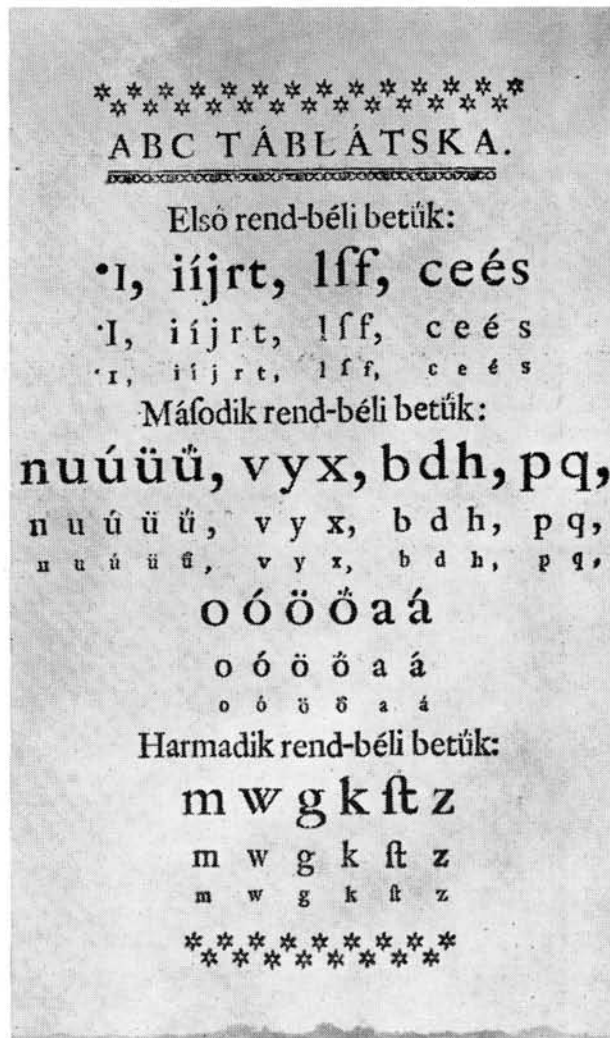

krudákat vásárolta — tanácsára Pesten a Kígyó téren. Fennmaradó betűit több helyen próbálta eladni, sikertelenül. Ekkor döntött úgy, hogy betűit beolvasztja, s a masszát eladja „a 20 grossis vel pluris libram”. A maradék nyomtatásra már nem volt elegendő — igaz, hogy ezt az időpontot maga *Takáts* is már 1798-ra teszi, tehát 1797-ben még nyomhatott. Hogy nyomott is, azt bizonyítja a nyelvészeknek a *Tóldalékra* vonatkozó idő-meghatározásán kívül az is, hogy *Zerda-helyi* püspöki leirataiban mindig „novum dictionariumot” emleget 1798-ban.

Mint perének irataiból kiderül, *Takáts* nemcsak maga nyomta, hanem maga is kötötte könyveit. Az OSZK-ban levő két meghatározható nyomtatványának kötése valószínűleg saját kezű munkája. Mindkettő igen-igen egyszerű félbörkötés, papírborítással, az egyik szennylevél nélkül, a másik, a szótár, számos tiszta levéllel bejegyzések céljaira.

Vallomásaiban és *Apologijában* egyaránt összesen 19 nyomtatványt sorol fel *Takáts*, mint nyomdájának teljes termését. 1790—1792 között, amikor Pádén (Torontál vm.) működött, „in abstractissimo Banatus angulo” „zelo ductus, in gratiam parvulorum” a következőket nyomta — felsorolási rendjét egyúttal időrendnek is véve —:

1. *ABC-darium*, *ab*, *eb*, *ib* etc. — Másutt úgy említi: „*Alphabeticum antiquum et normale, deinde proficientibus discipulis ab, eb, ib, ob, ub, et — ab, ud, ae, öm- et reliqua.*” *Heinlein* szerint (Magy. Nyelv. IV. 1908. 217.) ebből a nyomtatványból az Országos Levéltárban két példányt őriznek, nem valószínű azonban, hogy a *Takáts* irataihoz két példányban csatolt *ABC-táblátka* ezzel az *ABC-dariummal* azonos lenne. E kis táb-

lázat az első, második és harmadik rendbéli betűcsoportokkal és mindegyikben három betűmérettel inkább nyomdai táblázatra utal, mint tankönyvre.

2. *Pater, Ave, Credo, Decalogum, Ecclesia praecepta* — sorolja Takáts a következő tételt, amelyet másutt *Pater noster, Ave Maria, Credo, decem decalogi et Ecclesia 5 Praecepta Hungariae* megjelöléssel említ.

3. *Synopsis catechismi normalis*.

4. *Cantiones variae piae, uti Salve Regina, Regina coeli et reliqua per annum cantari solita*.

5. *Genealogia, cognomina inhabitatorum Vatziensium in se complectens et sic incipiens: Zsilka, Kopitka, Babrecska, Petrecska, Manyák...* (Sajnos, ez a mű is ismeretlen!)

6. *Ordo baptismi et introductionis*. Ez a kiadvány az OL-ben is megvan Takáts iratai között krudában, és az OSZK állományában is szerepel 811.283 jelzeten, mint már említettük Takáts által kötve. (1962. évi beszerzés, forrása dr. Bóna József magáneladó.) Tényleges címléírása: *Ordo baptismi*. — *Introductio mulieris post partum*. [Pádé 1791. Takáts 6.] 6 lev. A kis kötetkének külön címlapja nincs, az első, (a) levél rektóján van az „ordo baptismi” cím, alatta egyenes vízszintes vonal, s utána mindjárt a szöveg következik. A minden díszítőelem nélküli nyomtatvány annyiban is jellemző készítőjének primitív nyomdai felszerelésére, hogy nem ív-, hanem levéljelzete van, (a)-tól (f)-ig, külön-külön minden levélnek. Ennek megfelelően nem ívenként, hanem levelenként készült. Őrszót egyébként, a levéljelzés ellenére is alkalmazott Takáts.

További — valószínűleg még Pádén készült — nyomtatványok:

7. *Ordo infirmos providendi*.

8. *Ordo sepeliendi* — vagy mint másutt említi: *Ordo mortuos sepeliendi*. Ezekkel a nyomtatványokkal kapcsolatban — amelyek nyilván az *Ordo baptismi*-hez hasonló pár leveles kis dísztelen, kizárólag a papi működés céljait szolgáló kiadványok voltak — az *Apológiában* megjegyzi Takáts, hogy valamennyit „oeconomice reimpressi et palam omnibus communicavi”.

9. Ugyancsak újranyomás a felsorolás 9. tétele: *Passio Christi*, vagy másutt: *Christi Passio*, amely — mint már említettem — Vajda Sámuel Pozsonyban megjelent könyvből lehetett részlet, s amelyet Takáts saját bevallása szerint szintén pozsonyi impresszummal jelölt, a nagyobb hatás kedvéért.

10. *Via crucis*.

11. *Lytaniae omnium Ssorum*. Az *Apológiában* erről a nyomtatványról Takáts azt jegyzi meg, hogy „dupla tertia et text.” betűkkel újranyomta. Ekkor azonban a Lőrinciben — vagyis az 1792. után nyomott — kiadványok között sorolja fel, „*Litaniae omnium Sanctorum*” címmel.

12. *Tóldalék ad Dictionarium Parispapaianum*, azaz mai címléírás szerint [Takáts Rafael]: *Tóldalék*. [Pádé, 179?, Szerző!] 20. lev. 21 cm., ill. [Takáts Rafael]: *Tóldalék*. [Pádé 179?, Szerző.] [117]. 43 l. 11 cm.

Az *Apológiában* erről a művéről azt írja Takáts, hogy „magánhasználatra s egyszersmind a magyar nyelv művelésén fáradozó igen tudós férfiakkal való közlés érdekében készítette”. Név szerint is említi Szabó Dávidot, Grossingert, Dugonicsot és Rajnisszt, mint „doctissimi viri”-t. „Atque sive meum erat primum intentum — magyarázza — ut per 20 et ultra annos collectos, et in Páris-Pápaiano Dictionario desideratos Hungaricos terminos, uti Novalistarum ope significatus est, in luce producerem et taliquali opella subsidio essem.”

Ebből a műből — lehetőségeihez képest — sok példányt nyomott. *Csiszér* Dorozsmán több mint 60 példányt foglalt le; a szabadkai házfőnök is talált két példányt *Takáts* cellájában. A nagyobb példányszám következtében vált lehetőséggé, hogy *Heinlein* 1908-ban még öt fennmaradt példányról számolhatott be. Egy példány volt az OSZK-ban, egy az Akadémiai Könyvtárban, egy *Szüry* Dénes, egy *Szell* Farkas tulajdonában, végül egy a váci Püspöki Levéltárban. *Gáldi* már arról emlékezik meg, hogy a — szerinte — négy ismert példányból csupán az OSZK példánya van meg. (i. m. 533. l.) Ez a „fájdalmas könyvészeti tény” szerencsére korrekcióra szorul: a *Szell* Farkas könyvtárából származó példány ma is megvan, *Szell* Farkas leánya, *Jan Kubelik*nek a híres hegedűművésznek felesége révén a prágai egyetemi könyvtár, az *University Knihovna* birtokában 66L 7 jelzeten, a *Knihovna Kubelikova (Széllóva)* gyűjtemény tagjaként. Mint a possessor-bejegyzés tanúsítja, *Barczafalvi Szabó* Dávid példánya volt. (Mikrofilmjé az OSZK Mikrofilmtárában FM 7/542 jelzeten található.)

Itt említem meg, hogy az OSZK-példány possessora, *Balogh* István valószínűleg azonos azzal a *Balogh* Istvánnal, ki 1796 után váci egyházmegyei irattáros, később püspöki titkár volt¹⁰, s egyszersmind feltehetően az OSZK Kézirat-tárában levő *Farsangi versek és mulatságok 1790. Györgye helységben* c. kéziratos gyűjtemény szerzője is. (Györgye — Tápiógyörgye község Pest megyében, ugyancsak a váci püspökséghez tartozott.)

A *Szüry* Dénes-féle gyűjteményből ismert példányról sajnos nem tudunk. Ez a rendkívül értékes könyvtár a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központjának különgyűjteménye, de a *Tóldalék* nem szerepel az ebben feldolgozott művek között.

Szüry könyvtárának katalógusa 1907-ben jelent meg, *Száz év. Irodalom — nyelvfejlődés. Bessenyeitől a kiegyezésig. 1767—1867. II. Széchenyi kora és az önvédelmi harc. 1825—1867.* címmel. E katalógusnak *A szerzetesek és a nyelvkérdés* c. fejezetében, a 13. lapon találjuk a következő tételt: „*Dugonics* Analecta. Gyűjteményes kötet. A végén egy *Tóldalék* című Szókönyv, ismeretlen szerzőtől, valószínűleg 1800 elejéről, mert a többi munka is abból az időszakból való (45 db).” A katalógusnak Könyvtárunk állományában meglevő példányában e tétel mellett „nem láttam” ceruza-bejegyzés szerepel, ugyanez a kéz más tételek mellé „láttam” és „kész” bejegyzéseket is eszközölt. Az idézett leírásból annyi kétségtelen, hogy a *Szüry*-gyűjteményben a *Tóldalék* *Dugonics* Andrásnak küldött példánya szerepelt.

A váci Püspöki Levéltár és az Akadémiai Könyvtár *Heinlein* által még látott példányait, amelyek közül az akadémiai 12° volt, hiányos címlevéllel, nem sikerült meglelnem. Minthogy azonban e három példány közgyűjteményben szerepelt, reméljük, hogy csak lappanganak, s idővel előkerülnek.

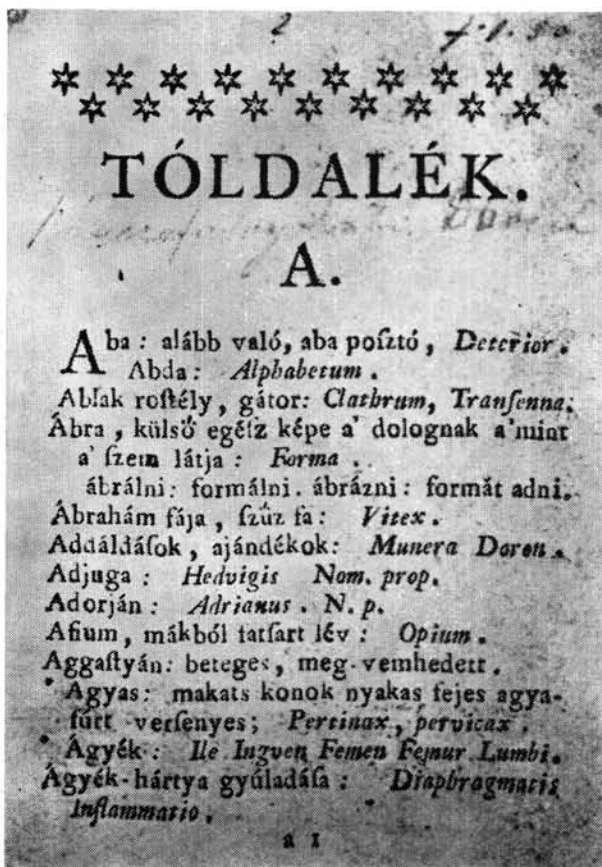
Mindenesetre szerencsésnek mondhatjuk azt a tényt, hogy a *Tóldalék*nak két különböző formátumú példánya maradt fenn: az OSZK-beli 4°, kéthasábos tördelésű és a prágai 12°, egyhasábos tördelésű példány.

A kétféle nyomtatvány tartalmilag teljesen azonos, a különbség a két példány között mindössze annyi, hogy

1. a *Maláta* címszónál az OSZK-példányban szerepel, a prágaiból hiányzik a *Siliqua* értelmezés,

2. egy helyütt, az *r* betűnél az OSZK-példány betűrendje hibás, a prágai példányé viszont helyes.

Tartalmi szempontból említésre méltó még, hogy a prágai példányban ugyanaz a kéz, amely a *Takáts* szerzőségére vonatkozó bejegyzést eszközölte — való-

színüleg *Takáts* keze — néhány javítást is végzett. Így pl. „Eb agja: *Comedones*” címszónál a kézzel írt javítás: „Eb ag: *rachius*.”

Ami a tipográfiai beosztást és megoldást illeti, a címreszben van különbség: a 4° példány első levelén, minden díszítőelem nélkül a *Töldalék* szócaska áll, s alatta mindjárt a szöveg következik, kéthasábosan, a két hasáb között függőleges választóvonallal. A 12° példány első levelén két sor csillagocska pótolja a díszlécet, alatta a cím, majd a cím alatt középen egy A betű, végül egyhasábosan a szöveg.

A tördelés természetesen más: a prágai példány két lapja tesz ki a 4° OSZK-példánynál egy hasábot. Ennek megfelelően különbözik a levelek jelzése is: a 4° példány levelenként A-tól U-ig betű-

vel jelzi az egyes levelek sorrendjét (míg a hasábok alatt számindexes betű jelöli, hogy az adott betűvel már hány hasábban kezdődtek a szavak). A 12° példányban viszont a számindexes betű a levelek jelölését szolgálja, s az ij₂-as jelölésű levélnél még nagybetűs ívjelzés is feltűnik F-től kezdődően, 8 laponként újabb betűvel.

Az OSZK-példány kétségtelenül levelenként és nem ívenként készült, ugyanez a prágai — csak mikrofilmen ismert — példányról nem állapítható meg, ráadásul a felbukkanó ívjelzet az ívenkénti nyomtatást valószínűsíti.

Tartalmi megoszlása a két példánynak azonos: *Töldalék*, *Morsalék* és *Szerezd meg* fejezetekre oszlanak. Még a „hibák jobbítása” is azonos, csak a megfelelő hasáb- ill. lap-utalás más. Mindebből arra következtethetünk, hogy *Takáts* csak a tördelés megváltoztatásával szükségessé vált jelöléseket változtatta meg, egyébként azonos szedéssel dolgozott. A betűrendbeli hiba kijavítása sem cáfolja ezt a nézetet, a legelső és legelső sor megcserélését kellett ugyanis csupán elvégeznie.

Felmerül a kérdés: miért kétféle nagyságban nyomta *Töldalék*-át? Az egyik elképzelhető magyarázat az, hogy kétféle szótárt kívánt vele kiegészíteni, s ezek

méreteit vette figyelembe. Ezt a feltevést mindjárt cáfolnom is lehet: Takáts ugyanis mindig a *Bod* kiadásában megjelent *Páriz—Pápai* szótárt említi, ez pedig egyik *Tóldalék*-mérettel sem vág egybe.

Egy másik, és a valósághoz talán közelebb álló megfejtés az lehet, hogy az anyagiakban nem nagyon dúskáló ferences szerzetesnek olyan méretű papírra kellett nyomtatnia, amilyen akkor éppen rendelkezésére állt. A harmadik lehetőség, amelyet leginkább valószínűnek tartok, a többszöri tördelés, ill. újryomás. (Újryomásról más nyomtatványaiival kapcsolatban is tett említést *Takáts*.) Ezt a feltevést az támasztja alá, hogy a sokat inkriminált „kanyó”-értelmezés mind az OSZK példányában, mind a prágai példányban csupán egyetlen helyen, a „Szerezd-meg” fejezetben szerepel, s ott is több, *Zerdahelyi* által nehezményezett „Kanyó-gyalázó” csúfnév hiányzik. Úgy vélem, hogy *Takáts* nem hazudott, amikor azt állította, hogy 1791 körül nyomta a *Tóldalékot*, mert ha nem is 1791-ben, de — mint a nyelvészek megállapították — 1794-ben már készen lehetett egy kiadása. Ezt talán elosztogatta, s nem minden illusztris nyelvésznek tudott belőle küldeni, így hát gyorsan újabb példányokat nyomott, ez alkalommal más tördeléssel, más méretben. Végül pedig 1797 táján teljesen új szedésről nyomott újabb példányokat. Talán ez lehet a magyarázata annak, hogy *Zerdahelyi* „novum dictionarium”-ként emlegeti a *Tóldalékot*, 1798-ban, s ugyancsak ezzel magyarázhatjuk, hogy 104. és 109. paginát említ a „kanyó” szó értelmezésére, noha az általunk ismert példányokban ilyen pagina, ill. paginálás nincs.

Az *Apologia* felsorolása szerint *Takáts* az alábbiakban 13—19. tételszámmal jelölt nyomtatványokat már 1792. után Lőrinciben állította elő, midőn „az isteni gondviselés fonala a Bánát labirintusából kivezette”.

13. *Appendix ad Diurnale Franciscanorum secundum Bullam Pii Pons. V.*
14. *Appendix ad Missale pro cooperatores fratibus.*
15. *Schaedulae Paschales.*
16. *Tabulae Cebetis.*
17. *Regulae prudentiae.*
18. *Szükségben segítség.*
19. *Consolatio pro paenitentibus.*

Ez utóbbiak közül egyet sem sikerült azonosítanom az Országos Széchényi Könyvtár állományában szereplő valamely nyomtatvánnyal.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában levő *Monobiblion*ba, amelyet ugyancsak *Takáts* maga köthetett, miután nyomdadaradványai felhasználásával a leveleket beszámozta, a kéziratok előtt egy nyomtatvány is szerepel. A 4° egyleveles nyomtatvány címe *Chronologia Regum Hungariae*. Párhuzamos vonalakból álló keretben — századonként csoportosítva — a magyar királyok születési, megkoronáztatási és elhalálozási évét tünteti fel. Az utolsó király, aki még nyomtatásban szerepel, *Leopoldus*, halálának éve helyett a „vixit” szócska van nyomva, a halál időpontja már tintával belejavítva. *I. Ferenc* neve és adatai — holott ő 1792-ben uralkodott — már ugyancsak kézírással vannak beírva, s ezt az tanúsítja, hogy a nyomtatvány 1792 előtt készült — nyilván iskolai célokra. Egyébként jobb és egyenletesebb nyomású, mint az eddig *Takáts* nyomtatványaként meghatározott három másik (*Tóldalék*, *Ordo baptismi* és *ABC-tábláska*), de a keretek, a függőleges és vízszintes vonalak díszítőelemkénti alkalmazása *Takáts*ra vall.

Ugyancsak a *Monobiblion* levelei között van egy kis cédula, amelyet minden kétséget kizárólag *Takáts* nyomott: „Sit probus Confessor atque peritus, // Discretus, prudens, mitis, pius, atque fidelis. / Ilyesmiket: gyóntatócédulákat, táblázatokot, jelmondatokat nyilván szép számmal nyomott, amikor azonban nyomtatványait kellett felsorolnia, a legalább négy-öt levelesek említette csak meg.

Ezt a feltevést támasztja alá *Csiszér* Eleknek házkutatási jelentésében (*Helytt. Dep. Rev. Libr.* 1798:26. 655.) a lefoglalt nyomtatványok felsorolása: „Extractus e rituali pro sacerdote baptisante, Vajda Samuelis fragmentum, Libelli Elementares pro Scholaribus, formula impetrandi extremam absolutionem, Actus Theologici, tabula Cebetis, et his conformia”. Mindaz, amit feljegyez, megfelel *Takáts* felsorolása valamelyik tételének, így azt teljesnek fogadhatjuk el. Hogy a felsorolt tizenkilenc nyomtatványból csupán kettőt ismerünk, nem meglepő. *Takáts* természetszerűen impresszum nélkül nyomott, ill. esetleg hamis impresszummal dolgozott, kizárólag tudományos ambíciói és lelkesítő-tanítói szükségletei szerint. Valószínű azonban, hogy a váci, kalocsai ill. csongrádi püspöki levéltárakban még egy-két lefoglalt „bűnjel-nyomtatványa” lappang, s gazdagabb kisnyomtatvány-gyűjtemények is rejtőzhetnek egynéhány *Takáts*-féle primitív aprócska nyomtatványt.

Névtelen volt *Takáts*; mint nyelvész nem vágyott hírnévre, mint nyomdász nem keresett anyagi hasznot. Szegény falvakban lelkészkedett, szegény gyerekek részére nyomott iskoláskönyveket, kitűzött céljaitól *Martinovics* példájával sem ijesztették el, életét a nemzet tudományának és művelődésének szentelte. A „nemzet napszámosa” volt, akkor is, amikor dülöngélő sorokba rakta össze „tipographiola”-jának betűit és akkor is, amikor hangyaszorgalommal gyűjtögette, majd parányi mákszem betűkkel róttá vaskos kéziratának sokezer címszavát. Különösebben jelentőset nem alkotott; nevét mégis kár volna elfelejteni.

Jegyzetek

1. *Bartha* József. = *Magy. Könyvszle.* 1897. 184. l.
2. *Melich* János. = *Nyelvtud. Közl.* 1907. 22, 43—47. l. ill. *Magyar szótárírodalom.* Bp. 1907. 189—193. l.
3. *Heinlein* István. = *Magy. Nyelv.* III. (1907.) 447—454 és IV. (1908.) 217—221. l.
4. *Budapesti Hírlap.* 1908. 127. sz.
5. *Gáldi* László: *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban* Bp. 1957. Akad. *Takáts* Rafael szótárai. 250. l.
6. [*Deschamps*, P.]: *Dictionnaire de géographie ancienne et moderne.* Paris, 1870. 849. h.
7. *Új Magyar Lexikon.* 2. köt. 320. l.
8. *Váci egyházm. tört. névtára.* 728. l.
9. *Szinnyei* József: *Magyar írók...* 2. köt. 862. h.
10. *Váci egyházm. tört. névtára.* 686. l.

Eine "Typographia Privata" aus dem XVIII. Jahrhundert

B. WIX

Ein Franziskanermönch namens Rafael *Takáts* errichtete und unterhielt eine Privatdruckerei in den Jahren nach 1790. In dieser Druckerei liess er die zu seiner seelsorgerischen Tätigkeit notwendigen Druckschriften und ausserdem ein selbstgeschriebenes Wörterbuch mit dem Titel *Tóldalék* (Nachtrag) herstellen, das auch durch die ungarische Sprachwissenschaft in Evidenz gehalten wird.

Weil aber zu dieser Zeit die Tätigkeit der Druckereien durch den Statthalterrat genehmigt werden musste, geriet Rafael *Takáts* bald nach der Aufdeckung seiner Druckereiarbeit in grosse Schwierigkeiten und erlitt eine Blossstellung seitens der kirchlichen und weltlichen Behörden.

In der vorliegenden Arbeit befasst sich die Verfasserin mit der Darstellung des Prozesses gegen Rafael *Takáts* und beschreibt die Entstehung, die Aufrüstung und die Produkte der Druckerei.

Az Országos Széchényi Könyvtár alapítólevele

BERLÁSZ JENŐ

Kollányi Ferenc a Széchényi Könyvtár történetéről szóló művének (*A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902. I. k. Budapest, 1905.*) 59—68. lapjain részletes tájékoztatást nyújt arról a hivatalos eljárásról, amelyet Széchényi Ferenc 1802 márciusában a nemzeti könyvtár felállítása érdekében megindított.

A rendi világban hosszú közigazgatási utat kellett megjárnia minden országos jelentőségű ügynek, amíg gyakorlati megvalósulásra juthatott. Akármely hatóságtól (megyétől, várostól) indult is ki, felülvizsgálatra felkerült a Budán működő kormányhatósághoz, a magyar kir. helytartótanácsához, innen pedig végső döntés céljából a király elé, pontosabban a király bécsi „kabinetirodájába”, a magyar kir. udvari kancelláriába. Ennek a két politikai szervnek, a helytartótanácsnak és a kancelláriának az országos jog alapján minden esetben hivatalos véleményt kellett nyilvánítania. E nélkül uralkodói végzés nem jöhetett létre. Meg kell azonban jegyezni, hogy *Mária Terézia* óta volt az uralkodónak egy nem alkotmányos, titkos véleményező szerve is, az ún. államtanács (Staatsrat). Mielőtt bármely királyi elhatározás megszületett volna, a fentebb említett kormányservi állásfoglalásokat az államtanács is áttanulmányozta; tulajdonképpen ez volt az a fórum, amely a királyi döntéseket sugalmazta. Formailag azonban az uralkodó mindig a helytartótanács és a kancellária véleményét mérlegelte. Így történt olyankor is, ha valamely folyamodvány közvetlenül a királyhoz volt intézve. Az ilyen ügyiratot az udvari kancellária leküldte a helytartótanácsához javaslatlétél végett, majd a visszaérkező aktához maga is megjegyzéseket fűzött.

Széchényi Ferenc könyvtáralapítási ügye is megjárta ezt a hivatalos utat. A kezdeményező lépés — mint említettük — 1802 márciusában történt, amikor *Széchényi* terjedelmes folyamodványt intézett *Ferenc* királyhoz azzal a kérelemmel: engedje meg, hogy a magyar kultúra fejlődését reprezentáló s egyben előmozdítani hivatott különleges könyvgyűjteményét s annak kiegészítő részeit az országnak ajándékozza úgy, hogy az bármely érdeklődő számára nyilvános könyvtáruul szolgálhasson. Ezt a német nyelven megírt folyamodványt *Kollányi* magyar fordításban csaknem szó szerint közli idézett művének 59—65. lapjain. Ugyancsak bőven ismerteti a helytartótanácsnak e kérdésben 1802. április 26-án nyilvánított álláspontját, valamint az udvari kancelláriának ehhez csatolt észrevételeit (66—67. l.). Ezután röviden megemlíti az államtanács bizalmas véleményét, majd átírva is, fakszimilében is közreadja a legfelsőbb elhatározás szövegét (68. l.).

Végül megjegyzi, hogy e királyi elhatározásról, a nemzeti könyvtár életrehívásának engedélyezéséről az udvari kancellária július 2-án értesítette *Széchenyit*.

A dolgoknak ebben a stádiumában kerülhetett csak sor *Széchenyi* Ferenc részéről a tulajdonképpeni alapítólevél kiállítására. De még most is hónapokig tartott, amíg a létesítendő könyvtár elhelyezésének, felállításának és a személyzet biztosításának kérdései elrendeződtek. November 25-e lett, mire alapító oklevelét *Széchenyi* a bécsi udvari kancelláriában benyújthatta s kérhette ennek királyi megerősítését és ünnepélyes diploma formájában való kiadását. Ekkor azonban az akció már tulajdonképpen be is fejeződött. A kérelmezett diplomát a kancellária már a következő napon kiállította.

Kollányi műve mindezekről a mozzanatokról is híven beszámol, ámde előadása ebben a szakaszban feltűnően összeszűkül: nemcsak az iratok megfelelő terjedelmű tartalmi bemutatásától tekint el, hanem idevágó fontos tudnivalók közlésétől is. Minthogy az alapítólevél minden fontos kérdése szerepelt már a *Széchenyi*-féle márciusi felajánló iratban is, *Kollányi* számára feleslegesnek tűnt ezzel a végső okmánnyal való tüzetes foglalkozás. A pozitívista történetíró csak az adatok egyezéseire figyelt, az alapítólevél fogalmazásában kifejeződő mélyebb történeti értelemnek nem tulajdonított fontosságot. Ezért tekintett el az alapítás szóban forgó legfontosabb dokumentumainak szerényebb ismertetésétől is, sőt attól is, hogy levéltári lelőhelyüket és jelzetüket közölje. Pedig a hivatalos eljárás előkészítő fázisainál ezt minden esetben megtette.

Az a kutató, aki az elmúlt években *Kollányi* munkájából kiindulva közelebb-ről akarta tanulmányozni a Széchenyi Könyvtár alapítását megerősítő eredeti királyi diplomát, ehhez nem juthatott hozzá. Bár tudott dolog volt, hogy az oklevél kiállítását *Széchenyi* Ferenc annak idején két példányban kérte, s hogy ezek egyikét az Országos Széchenyi Könyvtárban, másikát saját családi levéltárában helyeztette el — egyik példány sem volt megtalálható. A Széchenyi Könyvtárban csak szájhagyományként élt az alapítólevél emléke, hollétéről nem tudtak. Hasonló volt a helyzet az Országos Levéltárban őrzött Széchenyi-levéltárban is. Ennek, a háborús pusztulásból sértetlenül kikerült gazdag archívumnak vonatkozó helyén csupán az oklevél bádoggal volt meg, maga az oklevél ismeretlen idő óta hiányzott. Úgy látszott tehát, hogy az eredetileg kiállított királyi diploma mindkét példánya elveszett.

Az alapítólevél hiteles szövegét megismerni kívánó kutató számára így nem maradt más lehetőség, mint hogy az egykori kiállító hivatali szervnél, az udvari kancelláriai levéltárban keresse a fontos okmányt. Szerencsés esetben legalább a fogalmazványnak itt meg kellett lennie. A keresés valóban sikerrel járt. Az előadói ívvel nemcsak a fogalmazvány került elő, hanem annak mellékletei között megtalálható volt *Széchenyi* Ferenc eredeti, saját kezűleg aláírt és gyűrűspecsjével hitelesített adományozó nyilatkozata (fassio donationalis) és a királyi megerősítő diploma (litterae consensuales) egy tisztázati példánya is. Sőt az előadói íven utalást találtunk arra is, hogy a királyi diploma szövege be van vezetve a kancellária oklevélmásolati könyvébe, az ún. *Királyi Könyvekbe*, aminthogy az I. oszt. 60. kötetében a 829—832. lapon valóban elő is fordul.

A kancelláriai levéltár 10,950/1802. sz. aktája tehát kezünkbe adta az alapítólevél hiteles szövegét, sőt emellett birtokába juttatott bennünket még néhány kisebb jelentőségű, de a diploma létrejötte szempontjából nem egészen érdektelen

kronológiai adatnak is. Kiderült belőle, hogy a királyi jóváhagyás november 26-ikele tulajdonképpen a megszövegezés napja volt. Ekkor állította össze az illetékes kancelláriai fogalmazó az oklevél tervezetét. Ezután következett a díszes kivitelű ünnepélyes formájú diploma-példányok kiállítása: grafikusművésszel való megíratása és bekötetése. Ez kilenc napig tartott. Csak december 5-én került az ügydarab *Lányi József* kancelláriai tanácsos elé láttatásra és másnap, 6-án gróf *Pálffy Károly* kancellár kiadmányozására, illetőleg az uralkodó elé aláírásra. A végső hivatalos aktus, az expedíció pedig csak december 20-án történt meg.

A kutatásnak ebben a stádiumában úgy látszott, hogy az autentikus szöveg megtalálásával elértük az elérhető legtöbbet. A kancellária által ünnepélyes formában kiállított két eredeti diploma sorsa azonban teljesen bizonytalannak látszott. A lemondás mégis korai volt. Valamivel később ui. ez a kérdés is tisztázódott, sőt megkerültek maguk a diplomák is.

Az első kedvező fordulat a Széchényi Könyvtárban következett be. Itt 1966 szeptemberében az egyik páncélszekrényben bizalmas iratok csomagjában az igazgatási osztály vezetője, *Horváth Viktor* bukkant rá az elveszettnek hitt alapítólevélre, csakhogy különös módon nem a Széchényi Könyvtár példányára, hanem — a tulajdonbélyegző bizonyossága szerint — a *Széchényi-család* levéltárába tartozóra. Hogy ez mikor, milyen körülmények között került ide, nem lehetett megállapítani, amint hogy nem nyújt támpontot erre az Országos Levéltárban a *Széchényi-család* levéltárának megfelelő helyén levő őrzegy sem.

1967 nyarán újabb meglepetésként napfényre került az elveszettnek hitt másik diploma-példány is. Ezt a jelen közlemény írója találta meg az Országos Levéltár regnicolaris levéltárában, ahol a Magyar Nemzeti Múzeumot érintő alapítványi levelek, adásvételi szerződések, ajándékozó oklevelek után kutatott. Az „Archivum Regni, Ladula 10. Museum Nationale” jelzetű iratesomóban a No. 1. irat helyén egy utalólap feküdt „Lásd külön bádogtokban” felirattal. A raktárból kikért bádogtok — meglepő módon — a Széchényi Könyvtár alapítólevélét tartalmazta. E példánynak az *Archivum Regni*be vagyis az „ország levéltára”-ba kerülését a következőképpen lehet megmagyarázni. Amikor *József nádor* fáradozása következtében az 1808: VIII. tc. életre hívta a Magyar Nemzeti Múzeumot (amelybe az idáig önálló Széchényi Országos Könyvtár is beletagozódott), s amikor egy hatalmas arányú társadalmi mozgalom során közületek és magánszemélyek rengeteg új alapítványt tettek a Múzeum céljaira — *József nádor* a Múzeum patrónusa szükségesnek tartotta ezeket az alapítványi okmányokat, nagy pénzüsségeket és egyéb javakat felajánló okiratokat, mint országos érdekű, közvagyonot érintő dokumentumokat az ország levéltárában elhelyeztetni. Minden bizonnyal ebben az időben került ki a Széchényi Országos Könyvtár őrizetéből az intézet alapokmánya: a királyi megerősítő diplomának a könyvtár számára kiállított példánya is.

Kezünkben lévén immár a Széchényi Könyvtár alapítólevelének minden hiteles példánya, úgy véljük: ideje, hogy az alapítás után 165 esztendővel végre a tudomány s egyszersmind a nyilvánosság elé tárjuk ezt a nevezetes dokumentumot. Közreadjuk tehát mind az eredeti latin szöveget, mind ennek magyar fordítását.

Az alapítólevél már külső megjelenésével is kifejezni kívánja az alapítási aktus nagy jelentőségét: mindkét példány a legelőkelőbb, legünnepélyesebb for-

mában van kiállítva. A diploma alakjára nézve könyv. Anyaga pergamen, nagysága 33,5×26 cm, terjedelme 7 fólió, kötése vörös bársony. A pergamenlapok vastag sodrott aranyzsinórral vannak összefűzve; a gerinc mentén alul kivezetett zsinór végén 9,5 cm átmérőjű kerong alakú sárgaréz tok függ, benne Ferenc császár egyesített címerét ábrázoló vörös viaszpecséttel. Az alsó és felső kötéstábla széléhez fenn és lenn két-két (fehér és zöld színű) selyemszalag van erősítve kötelék gyanánt.

A diploma pergamenlapjai mindkét oldalukon egyforma fekete tusrajzú díszes kerettel vannak ellátva. Az egyes fólióknak mind a rectójuk, mind a versójuk be van írva. A szöveg általában fekete tusírású, kivéve az uralkodó nevét és címét, vagyis az ún. intituliatiót, valamint *Széchenyi* Ferenc nevét és tisztségeit tartalmazó sorokat, amelyek arany írásúak. Az 1^r fólión nagyméretű antikva típusú betűkkel csupán az intituliatio első tíz szava áll: NOS FRANCISCUS... SEMPER AVGVSTVS. Az 1^v oldalon díszes kurzív jellegű írással folytatódik az uralkodói cím, majd megkezdődik az ún. narratio: *Széchenyi* Ferenc könyvtár-ajándékozásának és hivatalos eljárásának ismertetése. Ezután (ff. 2^r—6^r) következik *Széchenyi* november 25-i nyilatkozatának szóról szóra való leírása, vagyis az alapítás indítékainak és intencióinak, illetve jogi feltételeinek részletes előadása. Végül (ff. 6^r—6^v) a királyi megerősítés, az ún. corroboratio szövege olvasható a keltezéssel és az uralkodó, a kancellár és a referendárius aláírásával (subscriptiones). Az oklevél utolsó lapján (f. 7^r.) az udvari kancelláriai levéltár igazgatójának feljegyzése áll a privilégiumnak a királyi könyvekbe történt bevezetéséről.

Mindezek előrebocsátása után sorra kerülhet az alapítólevél szövegének bemutatása. Megjegyeznivalónk itt csak annyi van, hogy a szöveg betűhív, vagyis pontosan követi a diploma írásmódját, nem változtatva sem a maiusculák sajátzerű használatán, sem az interpunkción. Csupán egy tekintetben engedtünk meg eltérést az eredeti formától: abban ti., hogy az oklevélnek bekezdésekkel meg nem szakított szövegét mi a világos áttekintés kedvéért szakaszokra bontottuk: nemcsak fő szerkezeti részeit különítettük el egymástól, hanem az alapítással kapcsolatos jogi feltételeket is caputokba sorakoztattuk, ugyancsak a keltezéseket.

Ami a magyar fordítást illeti, két eljárás kínálkozott: vagy az eredeti *stilus curialishoz* való szoros ragaszkodás, ami nehézkes, darabos, de történeti hangulatú mondatokat eredményez, — vagy a terjengős, bonyolult latin mondatoknak rövid, tömör magyar mondatokra való felbontása, a szövegnek mai magyar nyelven való megszólaltatása. Úgy éreztük helyesebben járunk el, ha az első, stílushű megoldást választjuk.

Íme tehát az eredeti latin nyelvű szöveg:

Nos Franciscus Secundus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator, Semper Augustus, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae etc. Rex Apostolicus; Archidux Austriae; Dux Burgundiae, et Lotharingiae; Magnus dux Hetruriae; Magnus Princeps Transylvanicae; Dux Mediolani, Mantuae, Parmae etc. Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis etc. etc.

Memoriae commendamus tenore Praesentium significantes quibus expedit Universis.

Quod fidelis noster nobis sincere Dilectus spectabilis ac Magnificus Comes Franciscus Szécsényi de Sárvári – Felső – Vidék, I. Ordinis Regio Neapolitani Sancti Januarii Eques, Camerarius et actualis noster intimus Status Consiliarius, per Regnum nostrum Hungariae Cubiculariorum nostrorum Regalium Magister, Comitatus Simeghiensis supremus Comes, nec n[on] Tabulae nostrae Septemviralis Assessor Die vigesima quinta Novembris anni labentis infrascripti in Archiducali Civitate n[ost]ra Vienna Austriae certam super consecrata coram fidei nostro nobis dilecto Egregio Josepho Lányi, I. Ordinis Sancti Stephani Regis Apostolici Parvae Crucis Equite, Consiliario nostro Aulico, et ad Cancellariam nostram Regiam Hungarico-Aulicam[m] Referendario, qua per Nos specialiter eatenus exmisso, pro Usu Regni nostri Hungariae deserviente propria sua Bibliotheca, reliquisque eo spectantibus Collectionibus, celebraverit, sigilloque et Subscriptione sua roboraverit, ac sine Repositionis ad Archivum Cancellariae nostrae Hungarico Aulicae exhibuerit Donationalem fassionem; supplicando, quatenus Nos desuper Consensum nostrum Regium clementer elargiri, Eidemque Comiti in authentico Documento extradare dignemur; Cuius quidem Donationalis fassionis Tenor sequitur in hunc modum:

Postquam Sua Caesareo Re[gi]a Apostolica Majestas erga humillimas meas preces non tantum clementer admittere, ut Bibliothecam partim ex impressis, partim e manuscriptis Operibus consistentem, Collectiones item Nummorum, Mapparum-geographicarum, Iconumque, atque Insignium, Res Hungaricas quocumque demu[m] sub respectu concernentium, aut cum his nexum habentium, quas plurium Annorum decursu multis curis sollicitudine, et profusis notabilibus impensis comparaveram, carae Patriae, in cujus sinu occasionem et modum omnia haec conquirendi nactus sum, ac publicae Utilitati, quam semper anhelavi, anheloque consecrare possim; veru[m] etiam propositas per me in supplice meo Libello Conditiones benignissime acceptando specialiter indulgere dignata sit, ut Custodem hujus Bibliothecae cum Cancellista et famulo e fundo Universitatis Regiae projectato per Consilium Regium Locumtenentiale Salario providendos, vita mea durante denominare valeam; Hinc ego praeattactam suppellectilem meam Litterariam parte quidem ex aliqua impresso iam Cathalogo provisam; alia vero sui parte Indicibus in Instrumento Resignatorio cum intervntu exmittendorum Regiae Universitatis Individuorum conficiendo circumscribendam carae meae Patriae et publicae Utilitati ac Commodo in perpetuum atque irrevocabiliter dono, trado ac resigno nullum Jus, nullamve Juris Proprietatem in dictam suppellectilem Litterariam mihi, Successoribusque meis reservando; sequentibus nihilominus per Suam Majestatem Sacratissimam uti supra attactum est, jam alioqui clementer acceptatis et ratihabitis sub Conditionibus:

Primo ut mihi integrum sit, Collectiones has, donec vixero propriis impensis augere, et pro eo ac licuerit ad perfectum Statu[m] perducere;

Secundo, liberum ad haec mihi sit omnia Opera, quae nova accessissent quotannis per impressa in mille Exemplaribus edenda Supplementa, propriis meis sumptibus divulgare. Et cum alioqui Auctores e singulo neo edito opere unum Exemplar Regiae Bibliothecae transmittere obligentur, is etiam qui Bibliothecae hujus Regiae Custos futurus est, obstrictus sit, idmodi neo editorum Operum Exemplaria quo haec etiam impresso Cathalogo inserantur, mecum communicare, idque eo fine, ut hoc pacto Cathalogus non tantum Accessione veterum Operum, in quorum Comparationem ego omne studium, et impensas conferre satagam, verum etiam iis Operibus, quae nova Typis vulgata fuerint (e quibus ipsi operum Auctores deinceps semper huic

etiam Bibliothecae Regni unum Exemplar mittere debeant) auctus ad plenam perducatur Consistentiam.

Tertio, Institutum isthoc nunc quidem directe a Sua Regia Serenitate Archiduce Domino Regni Palatino, in futura autem Tempora (quae Deus in longam Annorum seriem removere velit) a temporaneo Palatinali Officio, vacante autem hac Dignitate, a Regio Locumententali Consilio Hungarico pendeat, ut ita Instituto huic non tantum major existimatio ac Progressus concilietur, verum id ipsum ea etiam ratione instruat, ut pro eo, ac Majestati Suae Sacratissimae benigne visum fuerit, in communem, qui praestituto fini respondeat usum constabiliatur.

Quarto, licet aptissimus Musaeo huic Regni locus, ipsum Regiae Universitatis Bibliothecae Pestensis Aedificium esset; hae nihilominus, quas Patriae consecro Collectiones, cum iis, quae in Regia Bibliotheca Universitatis actu prostant nunquam commisceantur, aut uniantur; ut adeo, si Scientiarum Universitatem Pestinoalium aliquem in Locum transferri contingeret, Musaeum isthoc Regni eo semper in Loco consistere debeat ubi ipsum Dirigens Dicasterium Regni Sedem obtineurit.

Quinto, clara ac viva etiam num majorum meorum singularis in Regem et Patriam studii quemadmodum me etiam ut eorum vestigiis insisterem excitarunt, ita ut posteri etiam mei ad Imitationem Antenatorum suorum incitentur, sequens Inscriptio in Palatio Bibliothecae hujus Regni, exmisso baptismali meo nomine affigatur: Francisco II. Caes: Aug: Hung: Rege Josepho Archi: D: Austr: Prorege Bibliotheca Hungarica Familiae Comitum Szécsényi Patriae Sacrata Anno MDCCCII.

Sexto, ad Casum enascituae Officii Custodis nationalis hujus Musaei vacantiae mihi, meisque directis in horum autem Deffectu collateralibus etia[m] Descendentibus Jus et Facultatem reservo, ut et ego, et dicti mei Descendentes, illi videlicet, qui occasione enatae Vacantiae maximum in regno munus obibunt, aut iam gesserunt, pro Officio Custodis et accedente iam clementissimo Regio Annutu Cancellistae etiam et famuli ac una Calefactoris tres obeundo huic munio aptos viros catholicae Religionis, potissimum autem eos, qui in educandis Prolibus meis aut Descendentium meorum de familia mea insigniter meriti essent sive hi Ecclesiastici, sive Saeculares fuerint, candidare, et altissimae Denominationi Regiae substernere possim, meique supradicti valeant. Quodsi autem tempore enatae idmodi Vacantiae nullus meorum directorum aut collateralium Descendentium in publico Servitio constitueretur, aut iam prius publicum Officium gessisset, eum in Casum Jus Individua pro Custodis, Cancellistae et Calefactoris Officio candidandi soli Dirigenti Regni Dicasterio delatum volo, ea tamen expressa cum Cautela, ut in Candidatione hoc etiam in Casu praecipua eorum habeatur Ratio, qui educandis Descendentibus meis se impenderent, aut impendissent.

Septimo, cum translatae per me in carae meae Patriae usum Collectiones alioqui semper eo in Loco asservandae sint, ubi ipsum Dirigens Regni Dicasterium residebit, nationale hoc Musaeum proprium semper Custodem, Cancellistam, et Calefactorem sub Inspectione tamen Bibliothecarii Universitatis futurum habere debet, neque unquam unus idemque Custos Bibliothecae Universitatis, et hujus Musaei Regni esse poterit. Caeterum idem hic Custos e Rationibus per me in supplice meo Libello deductis, et per Majestatem Suam Sacratissimam clementer probatis, Salarium suum altissimo Nutu eiectandum, ex Universitatis Regiae hung[aricae] fundo percipiet. Atque haec sunt, quae in carae mihi Patriae Emolumentum sponte ac benevole conferre me posse, honori et Solatio mihi duco, petendo: ut hae meae fassionales, et Donationis Litterae Tabulario excelsae Cancellariae Regiae Hungarico Aulicae

inferantur, eademque pro mei, meorumque Successorum Directione ac Securitate duplici in exemplo in forma Consensualiu[m] Regiarum ac Privilegii, cujus Exemplar unum sepefata Bibliotheca Nationali, aliud vero in Archivo meo reponetur, expediantur.

Dabam Viennae 25^a Novembris 1802.

Comes Franciscus Széchényi m. p.

(L. S.)

Nos itaque humillima supplicatione nostrae, quo suprafacta Majestati benigne exaudita, et admissa, praeinsertam Donacionalem fassionem authentice celebratam benigne confirmando, eidemque Consensum nostrum Regium elargiendo, eandem praesentibus Litteris nostris de Verbo ad Verbum sine Diminutione et Augmento aliquali insertam et inscriptam, Eidem Comiti Francisco Széchényi, et Ipsius Regni nostri futura pro Cautela necessariam sub secreto Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae Apostolicus utimur extradandam duximus, et concedendam.

Datum in Archiducali Civitate nostra Vienna Austriae Die vigesima sexta Mensis Novembris Anno Domini millesimo octingentesimo secundo; Regnorum nostrorum Romani, Hungariae item Bohemiae et reliquorum A[nn]o undecimo.

Franciscus m. p.

Comes Carolus Pálffy m. p.

Paulus Szldvy m. p.

Protocoll[at]um in Libro Regio 1-ae Classis, quod testatum redditur per Secretarium Aulicum et Archivi Directorem

Ludovicum de Jászvitz m. p.

Az alapítólevél szövegét magyarul a következőképpen tolmácsolhatjuk:

„Mi Második Ferenc Istennek kegyelméből mindenkor felséges választott római császár, Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia stb. apostoli királya, Ausztria főhercege, Burgundia és Lotharingia hercege, Etruria nagyhercege, Erdély nagyfejedeleme, Milánó, Mantua, Párma stb. hercege, Habsburg Flandria, Tirol stb. grófja.

A jelen irat tartalmával emlékezetül adjuk, jelezve mindazoknak, akiket illet, hogy a mi őszintén kedvelt hívünk, tekintetes és nagyságos Sárvár-Felsővidéki Széchényi Ferenc gróf a nápolyi királyi jeles Szent Január-rendjének lovagja, kamarásunk és valóságos titkos államtanácsosunk, Magyarországon a mi kir. kamarásaink mestere, Somogy megye főispánja, valamint Hétszemélyes Táblánk ülnöke az alulírt folyó év nov. 25. napján főhercegi városunkban, Bécsben, Ausztriában kiváló kedvelt hívünk, Lányi József, Szt. István apostoli király jeles rendje kis keresztjének lovagja, udvari tanácsosunk és kir. magyar udvari kancelláriánknál előadónk, mint általunk erre nézve különlegesen kiküldött személy előtt, Magyarországon használatára szentelt és szolgáló saját könyvtáráról és ehhez tartozó egyéb gyűjteményeiről határozott adományozó nyilatkozatot tett s ezt pecsétjével és aláírásával megerősítette s megőrzés végett a mi magyar udvari kancelláriánk levéltárába benyújtotta, esedezvén, hogy mi erre nézve kir. jóvá-

hagyásunkat kegyesen megadni és neki a grófnak hiteles oklevélben kiadni kegyeskedjünk, mely adományozó nyilatkozatnak szövege pedig ezen módon következik:

Miután ő cs. kir. apostoli felsége legalázatosabb kérésem tekintetében, hogy ezt a részben nyomtatott, részben kéziratos művekből álló könyvtárt, valamint pénzermék, földrajzi térképek, képek s végül a magyar történelmet bármilyen szempontból érintő, vagy ezekkel kapcsolatban álló jelvények gyűjteményeit — melyeket több év során sok fáradsággal, gondnal és jelentős kiadásokba merülve szereztem meg — a drága hazának, melynek ölében mindezek összeszedésére alkalmat és módot találtam, és a közhaszonnak, melyre mindig törekedtem és töreksem, szentelhessem, — nemcsak kegyesen meghallgatni méltóztatott, hanem a folyamodványomban előterjesztett feltételeimet igen jóindulatúan elfogadva különösképpen megengedte, hogy ennek a könyvtárnak órét (egy) írnnokkal és szolgálával a kir. egyetemi alaphól a kir. helytartótanács által tervezett járandósággal ellátva, életem folyamán kinevezhessem; — ezért én előbb említett tudományos felszerelésemet —, mely egy részben már nyomtatott katalógusban van felsorolva, más részben pedig a királyi egyetem által kiküldendő egyének közreműködésével elkészítendő átadási lajstromban mutatókkal lesz körülírva, — édes hazámnak és a közösségnek hasznára és javára mindörökre és visszavonhatatlanul adományozom, átadom és átruházom, az említett tudományos felszerelésre nézve semmi jogot, vagy semmi jogigényt magamnak és utódaimnak fönn nem tartva, mégis az Ő legszentebb felsége által, mint föntebb említve volt, már egyébként kegyesen elfogadott és jóváhagyott következő feltételek alatt:

1. Hogy jogom legyen e gyűjteményeket, amíg élek, saját költségemen növelni és e tekintetben, amint lehetséges lesz, tökéletes állapotba hozni.

2. Ezen kívül legyen szabad nekem minden művet, amely (a könyvtárhoz) újként hozzájárul, évente 1000 példányban kiadandó nyomtatott kiegészítések útján saját költségemen közzétenni. Egyébként pedig, minthogy a szerzők az egyes újkiadású művekből egy példányt a kir. könyvtárnak kötelesek átadni, az is, aki majd e királyi könyvtár őre lesz, köteles legyen az ilyen új kiadású művek példányait velem közölni, hogy ezek is a kinyomtatott katalógusba beillesztesse nek; és pedig abból a célból, hogy eképpen a katalógus nemcsak a régi művek szaporulatával, — melyeknek megszerzésére én kész leszek minden fáradságot és költséget áldozni —, hanem még azon művekkel is növekedve, melyek újonnan nyomattak ki (melyekből maguk a művek szerzői ezután mindig ezen országos könyvtárnak is egy példányt kell hogy küldjenek) a teljesség állapotába kerüljön.

3. Ez az intézmény pedig most egyenesen Ő kir. hercegségétől, az ország nádor urától, a jövő időkből pedig (melyeket Isten hosszú évek sorára tartson vissza) a mindenkori nádori tisztségtől, e méltóság üresedése esetén pedig a m. kir. helytartótanácsától függjön, hogy így ennek az intézménynek ne csak nagyobb megbecsülés és fejlődés biztosíttassék, hanem Őfelsége kegyes tetszése szerint úgy is rendeztessék be, hogy a kitzűzött célnak megfelelő közhasználatra megerősödjék.

4. Ámbár az országnak e múzeuma számára legalkalmasabb hely maga a királyi pesti egyetemi könyvtár épülete, mégis ezek a gyűjtemények, amelyeket a hazának szentelek, azokkal, amelyek a kir. egyetem könyvtárában ténylegesen léteznek, soha ne kevertessenek össze s ne egyesíttessenek — hogy így, ha a tudo-

mányegyetemet Pestről valamely más helyre áttenni határoznák el, ez az országos múzeum mindig ugyanazon a helyen maradjon, ahol az irányító országos kormány-szerv székhelyét tartja.

5. Hogy pedig őseim király és haza iránti különleges buzgóságának még most is fényes és élő példái, melyek engem is arra ösztönöztek, hogy az ő nyomdokukon kitartsak, úgy utódaimat is őseik utánzására serkentsék, — ezen országos könyvtár palotájában keresztnevem elhagyásával a következő felirat helyeztessék el: A gróf Széchényi-család magyar könyvtára II. Ferenc császári felségének, Magyarország királyának, József ausztriai főherceg nádornak idejében, 1802-ben a há-zának szentelve.

6. E Nemzeti Múzeum örének hivatalában előforduló üresedés esetére magam és egyenes, ezek hiányában pedig oldalági leszármazóimnak jogot és lehetőséget tartok fenn, hogy mind én, mind említett leszármazóim, azok ti. akik a felmerült üresedés alkalmával a legmagasabb tisztséget fogják az országban betölteni, vagy már olyant viseltek, — az ör hivatalára, valamint mostmár a legkegyesebb királyi jóváhagyás birtokában, az írnok, szolga és egyben fűtő állásának betöltésére három alkalmas katolikus vallású férfit — elsősorban pedig azokat, akik gyermekeim, vagy leszármazóim gyermekeinek nevelésében családom körül jeles érde-meket szereztek, legyenek ezek akár egyháziak, akár világiak — jelölhessünk és legmagasabb királyi kinevezésre felterjeszthessünk. Ha pedig az efféle felmerült üresedés idején egyenes vagy oldalági leszármazóim közül senki sem állna közszol-gálatban, vagy már előbb nem viselt volna közhivatalt, erre az esetre az őri, írnoki és fűtői állásra jelölésben a jogot osztatlanul egyedül az igazgató országos kor-mányszékre akarom ruházni azzal a kifejezett megszorítással azonban, hogy még ebben az esetben is a jelölés során azokat vegyék különös számításba, akik leszármazóim nevelésével foglalkoztak vagy foglalkoznak.

7. Noha az általam kedves hazám használatára bocsátott gyűjtemények egyébként mindig azon a helyen őrzendők meg, ahol maga az igazgató országos kormány székhelye lesz, ennek a Nemzeti Múzeumnak a jövőben — bár az egyete-mi könyvtár felügyelete alatt — mindig saját őre, írnoka, fűtője kell hogy legyen, és soha ugyanaz (a személy) az egyetemi könyvtárnak és ennek az Országos Múze-umnak őre nem lehet. Egyébként ugyanez az ör az általam felségfolyamodványom-ban kifejtett és Ő legszentebb felsége által kegyesen jóváhagyott okokból, a legmagasabb hozzájárulás alapján kiutalandó fizetését az ország magyar egyetemé-nek alapjából fogja felvenni. Megtiszteltetésnek és örömmnek tartom, hogy mindezt kedves hazám hasznára önként és jóakaratólag hagyományozhatom, kérvén hogy e nyilatkozatom és adománylevelem a fenséges magyar kir. udvari kancellária irattárába helyeztessék, és ugyanaz magam és utódaim tájékoztatására és biz-tontságára kettős példányban királyi hozzájárulás és kiváltságlevél formájában állítassék ki, melynek egyik példánya a gyakran említett Nemzeti Könyvtárban, másika pedig az én levéltáramban fog elhelyeztetni.

Kelt Bécsben, 1802. november 25-én Gróf Széchényi Ferenc sk. (P.h.) Mi azért a Felségünk elé fentebb ekképpen előterjesztett legalázatosabb könyörgést kegyesen meghallgatva és elfogadva, az előzetesen benyújtott, hitelesen kiállított ajándékozó nyilatkozatot kegyesen megerősítve, és arra királyi jóváhagyásunkat megadva, ugyanazt jelen iratunkba szóról-szóra, bárminemű kihagyás és hozzá-tétel nélkül beillesztve és beírva, mint amely országunk jövőendő biztosítékaként is szükséges, — ugyanazon gróf Széchényi Ferencnek titkos pecsétünk alatt,

melyet mint Magyarország apostoli királya használunk, jónak láttuk kiadni és engedélyezni.

Kelt főhercegi városunkban, Bécsben, Ausztriában, november hó 26. napján az Úr 1802. esztendejében, római, magyar- és csehországi és egyéb uralmunk 11. évében.

Ferenc sk.

Gróf Pálffy Károly sk.
Szlávy Pál sk.

Feljegyezve az I. osztályú királyi könyvben, melyről bizonylat kiadatik

Jászvitz Lajos sk.
udv. titkár és levéltári
igazgató által"

Ime az okmány, amely a XIX. század elején útjára induló magyar tudományosság egyik első legfontosabb feltételét, a nemzeti könyvtárt biztosított jogi alapokra helyezte. Az oklevélben előforduló intézkedések egyike-másika — kisserűségénél, vagy feudális korlátozottságánál fogva — ma már talán mosolyra indít, de nem feledhetjük, hogy mégis ezek a gondoskodások tették lehetővé az abszolutizmus évtizedeiben az intézet fennmaradását s szolgáltak alapjául kibontakozásának.

Az alapítólevélben foglalt feltételek gyakorlati jelentősége 1867 után inkább már csak jelképes volt. A polgári társadalmi rendben állami költségvetési szervvé átalakult Nemzeti Múzeum és a kebelébe tartozó Országos Széchényi Könyvtár számára egyre inkább eljelentéktelenedtek azok a szabályozások, amelyeket *Széchényi* Ferenc oly körültekintően s annyi aggodalommal fogalmazott meg.

Die Stiftungsurkunde der Széchényi-Nationalbibliothek

J. BERLÁSZ

Die Stiftungsurkunde der Széchényi-Nationalbibliothek hat *Franz II.*, deutsch-römischer Kaiser und König von Ungarn, in Wien am 26. November 1802 unterzeichnet. Der Stifter, Graf Ferenc *Széchényi* erhielt dieses bedeutende Dokument in zwei Exemplaren. Beide waren feierlich ausgestattet, mit hängendem Siegel bekräftigt und in rotem Samt gebunden. Die eine Urkunde erhielt dann das neue Institut, die Nationalbibliothek, die andere liess *Széchényi* in seinem Familienarchiv aufbewahren.

An der Hundertjahrfeier der Stiftung, im Jahre 1902 erschien aus der Feder eines namhaften ungarischen Historikers eine Monographie, die die erste Periode der Geschichte der Széchényi-Nationalbibliothek behandelte. (*Ferenc Kollányi: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902. I. Bd. Budapest, 1905*). Das Werk unterrichtet uns ausführlich über sämtliche Umstände der Gründung und bespricht auch die wichtigsten Urkunden, die im Zusammenhang mit dem administrativen Verfahren der Gründung entstanden sind. Der Stiftungsurkunde wurde aber verhältnismässig wenig Aufmerksamkeit gewidmet. Ausser einer kurzen Inhaltsangabe behandelte der Verfasser sie nicht. Auch seitdem wurde eine gründlichere Analyse oder Darstellung der Stiftungsurkunde von niemandem unternommen.

Inzwischen, während der vergangenen sechzig Jahre, schienen beide Exemplare der Urkunde verlorengegangen zu sein. Man dachte lange, dass sie vernichtet wurden. Im Jahre 1966 und 1967 wurden sie aber wieder aufgefunden.

Dieses Ereignis gab dem Verfasser den Anlass, das wichtige Dokument der wissenschaftlichen Öffentlichkeit vorzustellen.

Der Verfasser dieses Beitrages entdeckte das unter den Akten der damaligen ungarischen Hofkanzlei aufbewahrte Originalkonzept und die in der Kanzlei zurückgebliebene Abschrift der Stiftungsurkunde. Zur Ausgabe des lateinischen Urtextes und zur ungarischen Übersetzung hat der Verfasser auch diese beiden Funde herangezogen.

Die historische Bedeutung der Urkunde liegt darin, dass die in diesem Dokument gesicherten juristischen Garantien und materiellen Fürsorgen die Erhaltung der Bibliothek ermöglicht und eine Grundlage für ihre spätere vielseitige Entwicklung gebildet haben.

Versgyűjtemény Kovachich Márton György felesége emlékére

Adatok a XIX. század eleji magyar irodalmi élet történetéhez

V. WINDISCH ÉVA

I

A magyar irodalmi élet a XVIII—XIX. század fordulóján erősen nélkülözi az irodalmi folyóiratokat. Minthogy olyan orgánus, amely az írók, költők egyes, esetleg alkalmi céllal írott alkotásait folyamatosan közölné, ezekben az években már és még nem létezik, a teljes kötetet ki nem tevő alkotások publikálása gyakran elháríthatatlan nehézségekbe ütközik. A folyóiratok hiánya élteti Magyarországon a századforduló évtizedeiben az alkalmi versek egyenként, önálló nyomtatványok formájában való kiadásának szokását. A következő évtizedekben létesülő folyóiratok viszonylag kis száma folytán a szokás a XIX. század közepéig él tovább. Ez a módszer azonban az irodalmi élet előmozdításához, a bírálat kialakulásához, az irodalom színvonalának emelkedéséhez nem járul hozzá — részben azért nem, mert az elszigetelten megjelenő egyes darabok az írók között semmiféle érintkezést nem hoznak létre; részben mert egyenkénti megjelentetésre tisztán irodalmi céllal írott alkotások nem, csak az alkalmi költészet általában alacsonyabb színvonalon álló darabjai alkalmasak.

Az irodalmi élet adott helyzetében nem tekinthetjük jelentőség nélkülinek azt a számos magyarországi költőt és versfaragót megmozgató szervezkedést, mely a XIX. század első évtizedében egy versgyűjtemény létrehozására irányult. A szervezkedés részletei, s kéziratban fennmaradt eredménye azért is érdekesek, mert a résztvevőknek csak kis része tartozik az irodalom ismert egyéniségei közé: a többség irodalmunk elfelejtett — általában méltán elfelejtett — második és harmadik vonalának, sok esetben irodalom alatti rétegeinek képviselője; olyan rétegeké, melyeknek megismerése alkotásaik értéktelen volta ellenére is feltétlenül hozzájárul a korszak irodalmi életéről kialakított képünk teljesebbé, árnyaltabbá tételéhez. S a megmozdulás szereplői közt fel-feltűnnek egy pillanatra a korszak jelentős irodalmi személyiségei is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Kovachich Márton György hagyatékából terjedelmes versgyűjteményt őriz, *Memoria posthuma spectabilis et ornatissimae Mulieris Joannae Bapt. Kovachich natae Hajóssy, Vatum coaevorum, potissimum Hungarorum polyglottis Poematibus celebrata* címmel; emellett fennmaradt e gyűjtemény egy részének másolatát tartalmazó kézirat is *Verses gyűjtemény Kovachich Joanna asszonynak emlékezetire* címen.¹ Az első, vizsgálatunk tulajdonképpeni tárgyát képező gyűjtemény 1806 és 1810 között keletkezett kéziratokból álló kolligátum. Kovachich Márton György 1810 januárjában kelt megjegyzései, tartalomjegyzék, s Kovachichné Hajóssy Joannának Friedrich John

neves bécsi rézmetsző által metszett arcképe után *Horvát* István kezével írott címlapot tartalmaz: „A szép és jó nőnek, Tekéntetes Kovachich Joanna Asszonynek Gyászos Emlékezetei.” Ezt követi egy 16 lapos, igénytelen külsejű kis nyomtatvány: *Vita Ioannae Bapt. Kovachich natae Hajóssy ab eius viduo marito pro memoria filii Iosephi Nicolai paucis lineis adumbrata.*

Következnek maguk a versek, két csoportra osztva: *Hosszabb költemények és Dalok és rövidebb versezetek*, a költők eredeti kézírásában összesen 72 költemény. Néhány vers önálló röplapként nyomtatásban is napvilágot látott; ezek a nyomtatványok a megfelelő, cenzori jóváhagyással ellátott kézirat mellé nyertek beillesztést. Számos vers mellett a költőnek *Kovachich*hoz intézett levele is ott található. A versek között *Horvát* István által fogalmazott két dedikáció-tervezet, s egy *Vitkovics* Mihály által készített címlapterv helyezkedik el. *Horvát* egyik ajánlása az akkor már számításba vehető női olvasóközönséghez szól („A' Haza béli Szép és Jó Asszonyosságoknak, kikben e' Bájokkal, kellemekkel és Mindenféle Erköltssel díszeskedett Kegy Lélekek hasonlói tündökölve élten élnek, ditsó serkentésül ime' Verses Gyűjteményt leg mélyebb Tisztelettel, alázatossággal és Érzékeny Hódulással A. A. A. (Ajánlják, Ajándékozzák, Áldozzák) a' ben írt hazafiak.”), a másik *Kovachich*hoz („Tekéntetes, Tudós és Fáradhatatlan Szorgalmú Kovachich Márton Úrnak, a' Boldog Árnyék Meg keseredett Férjének, kiben Első Ifúságától fogva Élemedett ősz koráig egyre Forton For a' Buzgó Hazai Szeretet, Tudományokhoz viseltető Hajlandóság És A' Nemzeti dolgokat világosítani törekedő Példa nélkül való Igyekezet, Ime Verses Gyűjteményt Némű Nemű Vigasztalásúl 's Tiszteletöknek Örökös zálogául mély alázatossággal A. A. A. az Érdemetek betsülő Ben Írt Hazafiak.”). A hosszabb és rövidebb verseket *Hajóssy* Joanna újabb arcképe, *Czetter* Sámuel metszete választja el. A kötet végén néhány olyan levél helyezkedik el, melyek nem valamely vers kísérőleveleként íródtak ugyan, de a gyűjteményre vonatkoznak, így Friedrich John hét levele s néhány nyugtája, továbbá *Balogh* Sándor győri kanonok, *Lehotzky* András pozsonyi ügyvéd és táblabíró, *Tertina* Mihály, ekkor Nagyváradon működő tanár egy-egy levele.

Ki volt ez a nő, akinek emlékét a két portré s e nagy mennyiségű vers örökítette meg? Vagy még inkább: ki volt az özvegy férj, aki ilyen egyedülálló módon gondoskodott fiatalon elhunyt felesége emlékének fennmaradásáról?

Kovachich Márton György neve nem ismeretlen a tudománytörténet kutatója előtt — szélesebb körben azonban sohasem vált ismertté. Pedig a magyar jogtörténetnek, s ezen túlmenően a kor tudományos életének egyik legkiemelkedőbb jelensége *Kovachich*, a szerény állású kamarai levéltári tisztviselő, aki a jozefinizmus éveiben az első kultúrtörténeti igényű magyarországi folyóiratot, a *Merkur von Ungarn*t írja és adja ki, 1790-től kezdve pedig a magyar jogtörténet forrásainak feltárására teszi fel életét, s hihetetlen szívóssággal, egész lényét betöltő szenvedéllyel szerény anyagi lehetőségei mellett is nagyszámú értékes forráskiadványt publikál, s sokszorosan nagyobb számú kéziratot gyűjt össze; ötletekben gazdag, olykor rendkívül modern tervezeteket ír a jogtörténet és a történeti tudományok más ágazatainak műveléséről; kísérletet tesz a történeti forrásanyag gyűjtésének intézményes megszervezésére, s ennek megghiúsulásával — második *Kazinczy*ként — hatalmas levelezést bonyolít le kora tudósaival s a kutatásai iránt érdeklődő nemesség-értelmiség tagjaival, nagy erőfeszítéseket téve a főnemesség, főpapság anyagi támogatásának megnyerésére hatalmas terveihez. Nagy ered-

ményei e tervekhez képest töredékek, s működése neki személyesen sem hozza meg azt az anyagilag-társadalmilag magas színvonalú értelmiségi létet, melyre törekszik, s melynek e korban még nem értek meg az előfeltételei. Kudarcaihoz, mellőztetéséhez egyéni különtség, túl sokat akarás, politikai magatartása — az 1790-es köznemesi vonal híveként ismerik —, személyes ellenségek egyaránt hozzájárultak; ugyanakkor széles körökben rendkívül ismert és elismert, népszerű valaki, aki — ha nem mérhető is össze *Kazinczy*val működése színvonalát, eredményeit tekintve —, de a tudományszervezés terén a magyar tudományfejlődés e szakaszában mégis hozzá hasonló szerepet tölt be.² *Kazinczy*hoz a nyolcvanas évek végén szabadkőműves testvériségükre alapozódó meleg levelező kapcsolat fűzi, s bár ez utóbb meglazul, *Kazinczy* mindig nagy elismeréssel nyilatkozik *Kovachich*ről.

Hajóssy Joanna 1797-ben, huszonegy éves korában lesz az ekkor már ötvenkét éves tudós felesége. A házasság létrejöttének körülményei sajtóságosak. Az agglégény *Kovachich* számára — ahogyan ő maga előadja — ismerősei keresnek feleséget, s választásuk a *Kovachich* szülőfalujához, *Senkvicez*hez közeli Szereden élő *Hajóssy* Pál számvevő leányára esik. *Kovachich*, akinek különös elhatározása olyan leányt venni feleségül, akit még sohasem látott, levélben kéri meg *Joanna* kezét. Joanna Budára utazik, ahol *Kovachich* — további furcsaságként — kilétét eltitkolva fogadja, s így igyekszik megnyerni érzelmeit. A nagy korkülönbség miatt azonban lelkifurdalásai támadnak: tétovázik, kész volna visszalépni, de most már *Joanna* az, aki ragaszkodik a házassághoz, s nem hagyja magát elriasztani. Apja nagy megtiszteltetésnek érzi, hogy a fiatal leány a híres tudós felesége lesz. Hamarosan meg is esküsznek a Vár plébániatemplomában, számos barát és két *Teleki* gróf jelenlétében. *Joanna* átveszi az egyszerű háztartás vezetését, s művelt, előkelő, szeretetreméltó magatartásával mindenkit meghódít. Tud magyarul, németül, szlovákul, s valamennyire latinul; képzett, de a vallás, erkölcs nem lehet jelenlétében tréfa tárgya. Férjéhez gyengéden ragaszkodik; visszavonuló és igénytelen; ha egyedül van, számlálja a perceket, amikor távollevő férjét viszontláthatja — amint mindezt a *Kovachich* által írt életrajz előadja. 1798-ban születik első gyermeke, *József Miklós*; a keresztapát, *Batthyány* József érseket — aki *Kovachich* mecénásai közé tartozik — titkára képviseli a keresztelőn. 1799-ben egy kislány születik, de még az év folyamán meg is hal. *Joanna* betegeskedni kezd, köhög; 1800 májusában rövid időre Bécsbe utazik, végül az év őszén lassú láz ragadja el.³

Kovachich gyásza rövid: 1801 elején második, *Farkas* Annával kötött házasságához gratulálnak barátai. Ez a házasság nem szerencsés: három év után a fiatal asszony végleg elhagyja férjét. Az esztergomi hatóságok hosszas per után távoli rokonság ürügyén mondják ki a válást. Barátai sajnálják *Kovachich* szerencsétlenségét, de rosszallják a botrányt, mely tudományos hírnevének sem tett jót, s a harmadik házasságnak még a gondolatától is óvják. Ekkor fordul vissza *Kovachich* első felesége emlékéhez. A szép fiatalasszonyt a dán *Stunder* — aki *Kazinczy* portréját is készítette — festette le; *Kovachich* most *Czetter* Sámuellel metszetet készített a képről, a portré alá klasszicizáló síremléket, s antik öltözetű férfi és gyermek gyászoló alakját helyeztetve el. Aláírásként barátja, *Szirmay* Antal tanácsára *Barclay*, a Magyarországon jól ismert, fordított, újlatin heroikus költő és satíraíró két sorát választja:

Nulla maritarum plus me dilecta marito,
Plusque suum coluit nulla marita virum.

Ez a kép válik a *Joanna* emlékezetére összeállított versgyűjtemény kiindulópontjává, ihletőjévé. Elsőnek egy Budán átutazó német költő, a szász származású, mezőgazdasági munkásból *Wieland* hatására költővé fejlődő *Gottlieb Hiller* „Naturdichter”, ír verset a már csak képről ismert *Joannához*.⁴ *Kovachich* 1806-ban megjelenteti a verset, egyben felkérve barátait, ismerőseit hasonló emlékkersek írására, s arra, buzdítsanak másokat is versírásra.⁵ A kiszemelt poéták között *Kovachich* szétosztja a *Czetter*-féle metszetet. A fővárosiakhoz, így a fiatal, még joghallgató *Horvát* Istvánhoz, akivel jó személyes kapcsolatban is áll, *Karl Anton Gruber* német költőhöz, *Christof Rösler*hez, a *Vereinigte Pest-Ofner Zeitung* szerkesztőjéhez közvetlenül, vagy *Eggenberger* könyváruson keresztül juttatja el a képet. Országos méretű tudományos anyaggyűjtésen gyakorlott szervezőkészsége azonban nem áll meg Pest-Buda határainál, s az ország különböző részein lakó ismerőseihez fordul, a kép terjesztését, s emlékkersek íratását kérve tőlük: Győrben *Balogh* Sándorhoz, Pozsonyban *Lehotzky*hoz, Nagyváradon *Tertina* Mihályhoz, Erdélyben *Aranka* Györgyhoz. *Baróti Szabó* Dávidhoz közvetlenül fordul: bár személyesen nem ismerik egymást, *Kovachich* megküldi néhány munkáját az idős költőnek, beszámol az antológiák kiadásának tervéről, s megjegyzi: bár sokan biztatták, hogy kérjen verset *Baróti Szabótól*, mint az ország klasszikus költőinek egyikétől, ő mégsem meri ezzel a kéréssel terhelni.⁶ Közép-Szolnok vármegye jegyzőjéhez — aki *Kovachich* műveinek terjesztését is végezni szokta — tíz példányt küld az arcképből, s arra kéri, akár román vagy örmény nyelvű verseket is irasson, mivel azt szeretné, ha gyűjteményében minden magyarországi költő szerepelne.⁷

A megbízottak készséggel vállalkoznak a szokatlan feladatra. *Balogh* Sándor többek között *Rájni*st buzdítja versírásra: úgy látja, írja *Kovachich*nak, hogy a nagy férfiú költői vénája még nem száradt ki.⁸ *Tertina* tanároknak, tanítóknak osztja szét *Joanna* képmását, de küld belőle Szegedre *Vedres* István mérnöknek is, *Cserey* Farkasnak, hogy az erdélyi költőket buzdítsa írásra, s néhány feljebbvalójának, akik gyűjtik a metszeteket.⁹ *Aranka* a *Kovachich*ot jól ismerő *Teleki* grófnak, *Béldi* István főkormányászeiki tanácsosnak, s néhány „jobb poétának” küld képet; „megpróbálok — írja —, ha német és oláh poétákra is kaphatnék; az örmények illiterátusok tellyességgel”. S bár ő maga már idős, s „a'volt kicsiny poetica vénának nem lehetett ki nem száradni, azonban a Mlgos Ur Barátságának tüze... felmelegítvén, egy próbát tettem...”, s maga is küld verset.¹⁰

Az első beérkező verseket *Kovachich* egyenként nyomatja ki, de hamarosan elhatározza, hogy gyűjteményt készít belőlük sajtó alá. Ugyanakkor, minthogy a versírók nagy része nem is ismerte *Joannát*, többek részéről felmerül annak igénye, hogy néhány adatot megtudjanak a fiatal asszony életéről, egyéniségéről. Ekkor írja *Kovachich* az említett kis életrajzot — egyben fia számára is —, s a képpel együtt vagy azt követve 1806 második felében ezt is szétküldi az országban.¹¹ Az életrajz szíves fogadtatásra talál *Kovachich* barátai körében: mint *Aranka* írja válaszelevelében: „Nagy megilletődéssel olvastam a' Nagy Kováchichnak történeteit, szerencsétlenségeit, a'mint azok a' maga tollából érzékenyül folytanak: meg fogom azt a' jövő emlékezeteknek tartani... Ki tudja, mikor leszen egy únt óram, feljegyzem én is fővebb pontyait éltem változásainak...”¹²

Míg ez folyik: a pest-budai költők el is készülnek verseikkel, s ezek egyenként napvilágot is látnak, többnyire sablonos kis metszettel díszítve, s néhány soros

mottóval. Így jelenik meg *Vitkovics* két verse (az egyik *Egri Vidényi József* álneven), *Horvát* István ódája, *Gruber* és *Rösler* német versei. *Horvát* érdekesen kommentálja *Mindennapijában* poétai tevékenységét: „Én ugyan soha költőnek nem születtem — írja —, sem Kovátsits feleségét nem láttam: de mégis kész vagyok, megszegvén erős fogadásomat, örök gyalázatomra verselni, tsak hogy kijelenthessem a késő maradék előtt, mennyire bötsülöm a szorgalmatos öreg tudós férfiat. Gyönyörűség nekem másfelől ennek a jószívű polgárnak többféle közléseit meghálálnom.” Két napot tölt a vers fabrikálásával, de így sincs magával megelégedve. Végül felolvassa *Virágnak* és *Vitkovicsnak*. („Virág szokása szerint: „jól van”-nal felelt, mert ő nem igen szeret más költővel bajmóldni.”) *Vitkovics* és *Ferenczy János* unszolására *Horvát* ki is nyomtattatja versét, de bosszankodva: „számoljanak helyettem e két ifjú polgárok, mert én ugyan ezen munkámmal épen meg nem elégszem. Könnyen folynak verseim, de nintsen bennök gondolat, lélek, velő.” *Vitkovics* *Horvát* buzdítására írja két versét, az egyikhez *Horvát* verséből választva mottót, ami *Horvátot* ismét ingerli: „Azonkívül, hogy igen keveset illik ide versemnek értelme, mi szükség volt verseimből mottót választani? Én ifjú is vagyok, nyomorult költő is vagyok. Tudnám, hogyan köllene verseket írnom, de nintsen rá alkalmas természetem.”¹³

Gruber versével együtt tanácsokat is küld *Kovachich*nek a gyűjtemény szerkesztésére vonatkozólag. Azt javasolja, ne adjon ki *Kovachich* válogatás nélkül minden verset: csak a fontosabbakból, a költői géniuszt elárulókból készítsen gyűjteményt. Bírálja *Hiller* versét, mely szerinte tele van metrikai hibákkal és prózai kifejezésekkel, s azt javasolja, *Révai*, *Batsányi*, *Virág*, *Somssich Lázár* (helytartótanácsos és ismert latin költő), *Petrosevich* (ma már ismeretlen költő) *Baróti Szabó*, *Verseghy*, *Schedius*, *Dugonics*, *Haliczky* András pesti német professzor, *Kazinczy* és *Gvadányi* mellett *Kovachich* ne is kérjen másoktól verset: csak ezek a kitűnő férfiak méltók arra, hogy felesége dícséretét megénekeljék. *Kovachich*, úgy látszik, visszautasítja *Gruber* tanácsait, mert a költő a következő levélben az ellen a vád ellen védekezik, mintha ő elő akarta volna írni, kitől kérjen *Kovachich* verseket. *Arankát*, *Szirmay* Antalt, *Hannulikot* valóban elfelejtette említeni, írja; nem ócsárolja *Bucsánszky* költészetét sem. *Dessewffyt*, *Tóth* Farkast és *Vitkovicsot* nem ismerte (úgy látszik, ezeket a neveket vetette fel *Kovachich*); s helyesen állítja *Kovachich*, írja *Gruber*, hogy *Batsányi* nem fog írni semmit, ha felszólítják is; ő is ismeri *Batsányi* jellemét. A sötét ruhás költőktől (ti. a papoktól) sincs mit várni; *Révai* többször is kinyilvánította, hogy nem fog vállalkozni emlékvér írására. Sokat remél viszont *Gruber Verseghy* „humanitas”-ától: ha *Kovachich* megkéri, bizonyára szívesen megnyergeli Pegazusát¹⁴.

A gyűjtemény neves költőktől valóban csak elvétve fog verseket tartalmazni. Hogy *Kovachich* fel sem kérte őket, vagy ők nem teljesítették a kérést: erre vonatkozólag találgatásokra vagyunk utalva. Az 1806 tavaszától év végéig, s elvétve 1807-ben, sőt 1808-ban is érkező versek a kérést közvetítő megbizottak ismeretlenségét tükrözik. Így küld *Aranka* verseket Besztercéről, Nagyszebenből, Kolozsvárról, Meggyesről, s egy román költőtől is: „mert senki hívebben nem kíván szolgálni, mint én”.¹⁵ *Lehotzky* panaszkodik az emberek kényelmességére, aminek eredményeképpen csak kevés verset tudott szerezni; saját versét névtelesen küldi el, mert a költői tehetség mindig hiányzott belőle, s nem szeretne költőként szerepelni a nyilvánosság előtt.¹⁶ *Tertina Takács* Károly nagyváradi pap és *Dohovits* Vazul g. kat. teológia-hallgató (utóbb lelkész, tudományos művek és

alkalmi versek írója, filozófus, az akadémia levelező tagja) verseit küldi meg; utóbbi latin verse mellett egy ukrán nyelvű epigrammát is készít.¹⁷

Míg tehát így a soknyelvű kötet összeállításának megteremtődnek az előfeltételei, *Kovachich*nak az a törekvése, hogy *Hilleren* kívül más külföldi költőktől is szerezzen verseket, már nem jár sikerrel. *Friedrich Nicolai*, felvilágosodott német író és könyvkereskedő, akivel *Kovachich* egyébként is kapcsolatban áll, s aki *Kovachich* tudományos tevékenységét igen nagyra becsüli, udvariasan visszautasítja az erre vonatkozó kérést: dicséri *Joanna* megküldött képét, de kijelenti: versírásra, minthogy nem költő, nem vállalkozhatik, rossz szeme azt sem teszi lehetővé, hogy szélesebb körű levelezést folytasson — az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* szerkesztésével is fel kellett hagynia —, így másokat sem tud versírásra buzdítani.¹⁸

Míg a versek íródnak: *Joanna* emlékének megörökítése más úton is tovább folytatódik. *Friedrich John* a sok magyar kapcsolattal rendelkező híres rézmetsző — *Kazinczy*, *Batsányi*, *Csokonai* portréinak készítője — egy alkalommal meglátja a *Czetter*-féle metszetet. Minthogy nem találja jónak, felajánlja *Kovachich*nak, akihez barátság fűzi, hogy szívesen készít számára *Stunder* képeről — barátságból — újabb rézmetszetet. Mint levelei tanúskodnak róla, a vállalt feladatot nagy gondal végzi, bár figyelmezteti egyúttal *Kovachich*ot, hiába keres mestert, aki *Joannát* olyannak adná vissza, amilyennek *Kovachich* fantáziájában és szívében még mindig él: nincs olyan művész, írja, akinek művei a természet mesterműveihez képest ne kontármunkák lennének. Mindenesetre a *Kovachich* iránt érzett barátság és nagybecsülés folytán a legjobbat fogja nyújtani, ami tehetségétől telik: a metszet elkészítéséhez legderültebb óráit fogja kiválasztani, amikor szelleme a legérzékenyebb a szépség iránt. A néhány hónap múlva elkészített képpel azután ő maga is meg van elégedve. *Kovachich* iránti figyelmességéből a *Joanna* nyakán függő medaillonban *Kovachich* kisméretű portréját helyezte el: *Joanna* tartása büszkeséget fejez ki, s ennek milyen más magyarázatát adhatná, mint az a görög asszony, akinek legnagyobb büszkesége bölcs férje volt.¹⁹ A *Czetter*-féle metszetről valóban kvalitásosabb, bár kissé teátrálisan beállított portréból, úgy látszik, 1000 példány készül s *Kovachich* ezt a metszetet kívánja a készülő kötet élére helyezni. Ezzel ajándékozza meg 1808 tavaszától kezdve barátait, ismerőseit, azokat, akik-től verset kapott; 1810-ben *Kazinczyt* is. Egy más vonatkozású levéllel együtt nyújtja át a képet *Kazinczynak*; „én mind a kettőt elragadtatással vevém...”, írja utóbb *Kazinczy*.²⁰

3

A versek áramlása 1808-ra befejeződik. A gyűjtemény 72 költemény, 48 szerző tollából. Közülük 40 magyar nyelven, 20 latinul, 6 németül, 3 szlovákul, 1—1 pedig franciául, angolul és románul íródott. A versek szerzői nemcsak az egész ország területéről, nemcsak a legszamosabb nemzetiségek tagjaiból, de egyben a legkülönbözőbb foglalkozási ágak képviselőiből is toborzódtak össze.

Ha először a nyelvi és területi megoszlást együttesen vesszük figyelembe, megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelvű versek írói közül négyen — *Vitkovics*, *Horvát István*, *Czinke Ferenc* és *Falusy M.* (közelebbről nem ismert) jurátus — a pest-budai értelmiség tagjai. Őt magyar versíró a Felvidék peremén él: *Vályi Nagy Ferenc* sárospataki professzor és *Kiss Áron* pataki diák, *Mocsáry Antal*, Nógrád megyei főszolgabíró, *Naidhart Antal*, egri érseki számvevő, s végül az

ismert Gömör megyei családból származó *Szatmári Király* Pál. Öten vannak az erdélyiek is: *Aranka* György, az ekkor Besztercén élő s piarista *Buczy* Emil, a Marosvásárhelyen élő báró *Kemény* Miklós, *Pál* László, ugyanitt poézist tanító deák, *Szász* Mózes, később unitárius tanár, ekkor kolozsvári diák. A versírók közül Aradon lakik *Peretsényi Nagy* László táblabíró, Nagyváradon *Takács* Károly világi pap, az itteni gimnázium exhortatora. Debrecenben él *Okolicsányi* Imre, Bihar megyei táblabíró, Szegeden *Vedres* István, a kiváló mérnök, az Esztergom megyei Maróton *Bozóky* Mihály kántor és jegyző; a Szatmár megyei Apáti-Olcsváról keltezi levelét *Desseffy* József; a Komárom megyei Vírten él, s innen írja versét az öreg *Baróti Szabó* Dávid.

A magyar versek között külön egységet alkot a *Száldobosi Paap* család különféle tagjai által megküldött gyűjtemény. A család tagjai: *Száldobosi Paap* János, ismert alkalmi versíró, aki ekkor Lengyelországban a Hessen-Homburg ezred tagjaként katonáskodik; *József*, aki Vácott a retorikai osztály tanítója, *Sámuel* és *Anna Julianna*, akik Kassán végzik iskoláikat. A *Száldobosiék* által beküldött gyűjteményben szerepelnek egy-egy verssel a kor nőirői: a révkomáromi *Fábián* Julianna, a kalocsai *Jankovits* Terézia, a füzesgyarmati *Vályi* Klára, s két további, egyébként nem ismert asszonyköltő: *Fráter* Anna és *Kováts* Istvánné *Pap* Ilona. E gyűjteményben található a kötet egyetlen angol nyelvű verse is.

A hét német versből hármat a fővárosi német értelmiség tagjai írtak: *Gruber*, *Rösler*, s egy *Krissmanits* nevű, közelebről nem ismert költő, ki ekkor egy német Homérosz-travesztia készítésével foglalkozott.²¹ Német verset írt *Rosenbacher* Ferenc, debreceni piarista tanár, főleg magyar és latin alkalmi versek írója, ekkor német hitszónok. *Hiller* verse mellett két névtelen szerző írása alkotja még a gyűjtemény német nyelvű részét; ezek egyike meggyesi szász, s *Aranka* ismerőse.

A latin versek írói között a pozsonyiak és a nagyszombatiak állanak előtérben. Pozsonyban él *Alitisz* János ügyvéd, *Andásy* József Lajos, birtokos nemes, alkalmi versek írója, „Alitisz Dániel” (Lehotzky álneve); Nagyszombatban *Rakovszky* Elek királyi táblai bíró és *Baki* Ferenc, a gimnázium helyettes igazgatója. A Pozsony megyei Zamaróc lakosa *Zamárdy* János birtokos, *Hajóssy* *Joanna* egyik nővérének férje, *Kovachich* sógora. A latin költők sorát a gyulafehérvári poétikaprofesszor, *Brogányi* László, a máramarosi piarista tudós, *Simonchicz* Ince, és a magyar verssel is szereplő *Peretsényi Nagy* egészítik ki.

A szlovák nyelv három verssel szerepel a gyűjteményben. Egyikük írója *Rozsnyay* Sámuel, ekkor pozsonyi diák, utóbb besztercebányai ev. tanár és lelkész a görög költők szlovák tolmácsolója; másikuké *Palkovics* György, pozsonyi ev. tanár, a kiváló szlovák nyelvművelő; a harmadiké *Durgala* Márton szakolcai tanító, aki a szlovákok részére magyar nyelvtant írt, s egy „szívbeli olvasmányok” című művet. A gyűjtemény egyetlen román írója az ekkor marosvásárhelyi *Popp* Vazul, utóbb munkácsi kanonok, aki román versét latin verses fordításban is megküldi. Az egyetlen francia vers *Platthy* Mihály pozsonyi joghallgatótól származik. Végül még két vers szerepel a kötetben, ezek azonban nem tartoznak a *Joanna*-versek közé, s más alkalommal íródtak *Kovachich*hoz: *Kovachich* Pál (nyilván csak névrokon) spalatói kanonok üdvözlő verse latin, olasz és horvát változatban, és *Drahos* Mihály senkviczi birtokos latin versfelirata, melyet *Kovachich*nak a szülőfaluja plébániáján levő arcképére írt. A kötet ezeken kívül *Magyary* János szeredi plébánostól származó, prózában írt kondoleáló sorokat tartalmaz.

Ami tehát a versírók területi elhelyezkedését illeti: valóban az egész ország

poétáit képviselik; kivétel a Dunántúl, ahol senki sem vállalkozott emlékvers írására. E körülményből egyrészt az következik, hogy *Kovachichot* — úgy lát-
szik — ehhez a területhez kapcsolta a legkevesebb szál; személye nem volt any-
nyira ismert, mint az ország többi részén. De indokolja e kivételt az is, hogy e
területen az emlékvers írásának szokása — mint látni fogjuk — kevésbé terjedt
el, mindenesetre kisebb múlttal rendelkezett, mint az ország többi részén.

Ha a versírók sorából az ismeretlen foglalkozásúakat, névteleneket — s velük
együtt a *Száldobosi Paap*-féle, bizonytalan körvonalú kollekción — leszámítjuk,
36 személy marad. Ezek társadalmi elhelyezkedése ismét igen tarka képet mutat.
Két arisztokrata — *Dessewffy*, *Kemény Miklós* —, 6 földbirtokos, esetleg megyei
tisztséget viselő nemes — *Andásy*, *Mocsáry*, *Okolicsányi*, *Peretsényi Nagy*, *Szat-
mári Király*, *Zamárdy* — mellett 15 (nagy részét nemesi származású) személy a
világi, 9 az egyházi értelmiség tagja; négyen különféle felekezetek iskoláinak diák-
jai. A világi értelmiség 15 tagja közül 3 tanár vagy tanító; 6 jogász pályán mozog;
2 a fővárosi értelmiség többféle pályán is megforduló képviselője (*Horvát*, *Gr-
uber*); végül egy-egy szerkesztő, kántor, városi mérnök és érseki perceptor akad
közöttük.

Nem kevésbé sokrétű a 36 személy irodalmi szerepe, jelentősége. Irodalom-
történetírásunk által elismert költő csak 3 van köztük: *Baróti Szabó*, *Vitkovics*,
s a hazai német irodalom történetében szereplő *Gruber*, költő és drámaíró. Az
elsősorban költői vagy műfordítói tevékenységükről ismert további írók száma
5: *Buczy*, *Kemény Miklós*, *Nagy Ferenc*, *Peretsényi Nagy* és *Rozsnyay Sámuel*. 11
azoknak a személyeknek a száma, akik inkább más irányú, részben jelentős kul-
turális tevékenységükről ismertek, s verseléssel csak mellékesen (sokszor igen
mellékesen, vagy csak fiatal éveikben) foglalkoztak: *Aranka*, *Czinke*, *Dessewffy*,
Durgala, *Horvát*, *Palkovics*, *Popp*, *Rösler*, *Simonchicz*, *Szász Mózes*, *Vedres*. 8
személy neve viszont elsősorban mint alkalmi versek írójái maradt fenn írói élet-
rajzgyűjteményeinkben; ezek *Andásy*, *Baky*, *Bozóky*, *Kiss Áron*, *Mocsáry*,
Rakovszky, *Rosenbacher* és *Takács Károly*. A fennmaradó 9 személy semmiféle iro-
dalmi vagy kulturális tevékenységgel nem írta bele nevét irodalom- vagy művelő-
déstörténetünkbe.

4

Magától értetődik, hogy e széles körből származó gyűjtemény míg egyfelől
alkalmas arra, hogy a kor közízlésének keresztmetszetét nyújtsa, másfelől igen
vegyes értékű darabokat tartalmaz. Valamennyi vers együttes megjelentetésére
Kovachich sem gondol. Minthogy azonban a versek nagy része magyar nyelvű,
ő maga pedig nem igen tud magyarul, s minthogy irodalmi téren semmi tapaszta-
lata nincsen: a szerkesztésre fiatal barátját, *Horvát Istvánt* kéri fel. *Horvát* el is
végzi a versek válogatását, elrendezését, elkészíti az ajánlások szövegét. A hosszabb
versek csoportjában *Czinke*, *Naidhart*, *Pál László*, *Bozóky* és *Szász Mózes* verseit
kívánja megjelentetni. A rövidebb versek *Horvát* által javasolt válogatása,
Aranka, *Dessewffy*, *Vidényi* (valójában *Vitkovits*), *Nagy Ferenc*, *Kemény Miklós*:
Peretsényi Nagy, *Vedres*, *Vitkovits*, *Falusy*, *Kiss Áron*, *Okolicsányi*, *Horvát István*,
Mocsáry, *Buczy* és *Szatmári Király* versei; esetleg a *Száldobosi Paap*-féle versek
közül néhány. A kötet elejére egy *Virág* Benedek-idézet mellett („a ditsőség meny-
nyei fénye lebeg felette...”) *Horvát* az említett *Barclay*-disztichon magyar for-
dítását kívánja helyezni. Az epigramma-szerű idézetből a pest-budai költők ötféle

fordítást készítenek, bizonyára műfordítói készségük összemérésére. *Horvát* sor-
számozza (nyilván értékelése sorrendjében) az öt, 1808—1809-ben készült fordí-
tást, az első helyet a valóban legfrappánsabb *Virág* Benedek-féle fordításnak
adva:

Egy feleséget sem kedvelt úgy férje, se férjét
Aszszonya, a'mint Ő engemet, Én pedig őt.

A második hely Vitkovicsé:

Egy feleség sem vólt, mint én, kedvében Urának:
's jobban nálamnál egy se' betsülte Urát.

A harmadik és ötödik változat Horvát saját, kétféle fordítása:

Egy Nőt sem szeretett nálomnál Férje hevesben,
Úgy, mint én, Feleség egy se betsülte Urát.

És:

Nőt ura nem szeretett inkább, mint engemet; Úgy Nő
Buzgóbban, mint én, egy se betsülte Urát.

A negyedik helyet Szemere Pál kapja:

Nőt férj nem szeretett soha jobban, mint uram engem.
Férjt, inkább, mint én, egy feleség se betsült.²²

Horvát válogatásában — Kovachich szándékával ellentétesen — sem latin,
sem más idegen nyelvű vers nem szerepel, ezeket ő nyilván nem érzi már a magyar
irodalom körébe tartozóknak. Az anyagot Válról visszajuttatva *Kovachich*hoz,
Horvát hangoztatja, hogy az összeállításnál egyaránt nagy gondot fordított a mun-
kák versemértékére, terjedelmére, s a szerzők rangjára. A dedikációkat (melyekből
válasszák ki az egyiket) praefatio helyett készítette. Ha *Kovachich* mégis óhajt
bevezetést, vagy ha valamely szöveget magyarra kell fordítani, ő készen áll:
számára minden alkalom kedves, melyben a *Kovachich* iránt érzett határtalan
tiszteletét és hajlandóságát tettekkel bizonyíthatja.²³

Ezzel az antológia előmunkálatai új stádiumba lépnek. *Kovachich* lemásoltatja
a *Horvát* által kiválasztott verseket (ez a már említett másolatkötet), a kisebb
versek elé *Baróti Szabó* versét illesztve, mely *Horvát* összeállítása után érkezett
meg. A kiválasztott versekhez azután *Kovachich* még néhány darabot csatol: a
Paap-féle gyűjteményt, s (nyilván, hogy eredeti tervéhez, a sok nyelvű gyűjte-
ményhez hű maradjon) néhány idegen nyelvű verset: *Popp* versét latinul, *Oko-
licsányi* Imre egy latin versét, mely az eredeti gyűjteményben nem szerepel, két epig-
rammát saját arcképéhez, két kisebb német verset, *Rozsnyay* szlovák, *Platthy* fran-
cia, *Takács* Károly magyar versét — mindezek az eredeti gyűjteményben is szere-
pelnek. Ilyen módon a közölni szándékolt versek száma 38-ra nő, 3879 sornyi ter-
jedelemben. *Kovachich* feljegyzést készít az Egyetemi Nyomda számára, jelezve,
hogy a kötet méretét a *John*-féle metszetnek kell megszabnia, s a *Falka*-féle betű-
típus alkalmazását javasolja. Az egész kötetet (előszóval, címekkel, dedikációval,
mottókkal együtt) kb. 29—30 kis folió méretű ívre tervezi (kb. 100 lap), bár a

kiadóra bízva, hogy a később beiktatott, nem *Horvát* által kiválasztott versekből melyeket kívánja kihagyni.²⁴

Ezzel azután véget is ér a verseskötet pályafutása. Mint *Kovachich* 1810 elején írott feljegyzéséből kitűnik: a nehéz idők meggátolták a kiadást, ezért a gyűjteményt felesége emlékére, s egyben a közreműködő költők emlékére egybeköttette, s a néhány éve létesült Széchényi Könyvtárban helyezte el.²⁵

Hogy *Kovachich* viszonylag gyorsan lemond a kiadás tervéről — bár más terveihez rendszerint hihetetlen makacssággal ragaszkodott — azt a gyanút táplálja, hogy a gyűjteménnyel nem egyedül *Joanna* emlékének megörökítésére törekedett. Míg az ország legkülönbözőbb pontjain fiatal és idős poéták tanulmányozzák *Joanna* arcvonásait és életrajzának adatait, hogy ihletet merítsenek belőle — *Kovachich* második házassága válóperében írja a fellebbezéseket. Hogy azután egyszerűen vigasztalást keres-e az első, harmonikus házasság emlékében, vagy — mint *Jordánszky* Elek találgatja *Kovachich*hoz írott levelében — ország-világ előtt tanúsítani kívánja, hogy *Anna* távozása oldala mellől hidegen hagyta; vagy éppen *Annát* szeretné megváltoztatni s visszanyerni *Joanna* iránti szerelme bizonyításával?²⁶ — vagy egyszerűen a válás botrányára kívánja a régi gyász fátylát borítani — ki tudhatja? *Kovachich* maga többször is nyilatkozik a vállalkozás motívumairól. *Baróti Szabóhoz* intézett levelében azt írja, a gyűjtemény kiadásával más feleségeknek kíván példát állítani — ma sokan túlságosan szabados életet folytatnak, amint ezt ő szerencsétlen második házasságában tapasztalta.²⁷ Néhány hónappal később, *Vedres* Istvánhoz írott levelében már több okot sorol fel. Eszerint a gyűjtemény kiadásának célja nemcsak az erény dicsérete más asszonyok számára tanulságul, hanem egyben saját vigasztalása is; azután az, hogy azonos tárgyról különféle gondolatokat mutasson be; végül, hogy esetleg rejtőző költői tehetségek felbukkanását elősegítse.²⁸ Csakugyan az a valószínű, hogy mindezek az okok együttesen ösztönözték a már idős tudóst arra, hogy oklevelek, törvénytörvények helyett most versek publikálására tegyen kísérletet. Az 1810. év azután (a válás kimondása mellett) nagy fordulatot jelent *Kovachich* életében: ebben az évben teljesedik régi óhajta, hogy beutazza az országot, s a vidéki levéltárak anyagát átkutassa.²⁹ *Joanna* emlékét — mint 1801-ben az új házasság — most a tudományos szenvedély szorítja ki másodszer is *Kovachich* életének központjából.

5

Felvetődik a kérdés: mi vezette (s ilyen nagy számban) azokat a költőket, verselőket, akik arra vállalkoztak, hogy egy számukra teljesen távoli, át nem élhető gyász énekeljenek meg, egy sohasem látott asszony emlékének áldozzanak? Vajon elégséges magyarázat-e erre az alkalmi versek írásának e korban változatlan erővel uralkodó régi divatja, s az a körülmény, hogy Magyarországon minden iskolázott ember költőnek érezheti magát ekkor, hiszen mindannyian tanulták a verscsinálás mesterségét? Mindez kétségtelenül fennáll; mégis úgy látszik, ezekhez a tényezőkhöz esetünkben további mozzanatok is hozzájárultak.

A vállalkozás sikerét mindenekelőtt az a körülmény mozdította elő, hogy az özvegy férj az a *Kovachich* volt, aki munkásságával — mint láttuk — országos megbecsülést szerzett magának. Idéztük már *Horvát* István nyilatkozatait arról, hogy a kötet munkálataiban való részvételre a *Kovachich* személye iránti tisztelet bírta rá. Hasonlót fejez ki *Vedres* István versét kísérő levele. *Vedres* mentegetőd-

zik, hogy járatlan a verscsinálás terén; „nem is neveltődtem én ezen a lapályos térségen olly tiszta levegővel, mint a mellyet a hegyek lakosi a boldog Parnassus tetején szivogatnak” — írja. A *Kovachich* iránti tisztelet mégis annál inkább serkentette az írásra, „mennél inkább bötsős és magában egyetlen egy nemű munkáinak én is kedvellője, szorgalmatos olvasója és terjesztője légyek”.³⁰ Tömörebben fejezi ki ugyanezt a gondolatot *Buczy* Emil: Joanna „elfelejthetetlen ... azért is, mivel benne Kováchich vesztett”.³¹ Ez a gondolat számos versben is kifejeződik. Vannak, akik — nem lévén ismerősek a részletekkel — azt hiszik, *Kovachich* gyásza friss, s vigasztalására kívánnak sietni, mint a pataki professzor, *Nagy* Ferenc: „Az én Melpomeném, ki e' látásra megkeseredett, félbenn szakasztotta elébbi énekeit, és lantját gyásszal bevonván leült emez elfelejthetetlen Társnak hamvait takaró sírveder alá, és annak szerelmeseivel egyetemben, egy könnyfűzfának könnyeket szüntelenül tsepegő gallyai alatt, velek együtt kívánta megsiratni a' Tekintetes Úrnak elfelejthetetlen Johannáját” — írja, vigasztaló szavakat fűzve igen jellemző, versében is megismétlődő gondolatához.³²

A másik mozzanat, mely a költők érdeklődését felébresztette, az a lehetőség, hogy *Joannát* a női nem ideáljának mutathatják be. Közismert tény a női olvasóközönség létrejötte a századforduló éveire; a próza- és versírók egyaránt azon igyekeznek, hogy ezt az új érdeklődést kielégítsék. Így nem egy versben találunk utalást arra (épp *Horvát* Istvánnál is), hogy *Joanna* példaként szolgálhat a magyar feleségeknek; maga a tervezett cím és dedikáció is az általánosítás szándékát mutatja. Világosan fejezi ki ezt a gondolatot *Naidhart* Antal levele, melyben *Joanna* életrajzát méltatva kijelenti: *Joanna* alakja példaként állhat a nők előtt, s az ilyenfajta irodalmat összegyűjtve kellene megjeleníteni, mégpedig szépen megírva, külön-külön a fiatalok s az idősebbek számára.³³

Végül, ha a szerzők indítékai után nyomozva a korszak irodalmi érdeklődésének irányára is figyelmet fordítunk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a kitűzött feladat: az egyedül maradt férj bánatának, az élete virágjában elhunyt fiatalasszony sorsának megéneklése különösen csábító a korszak poétái számára; a gondolatkör, melyben mozogniuk kell, nem idegen számukra, még ha az események tőlük távol, s évekkel korábban zajlottak is le. A századforduló éveiben Magyarország irodalmi életében a klasszikát a szentimentális ízlés- és stílusirányzat váltja fel, rövid idő alatt hódítva meg magának az írókat és az olvasóközönség széles rétegeit.³⁴ S hogy a halotti versek írásának régi szokását a szentimentális életérzés erősíti, tölti meg új tartalommal: azt gyűjteményünk különféle vidékekről, különböző társadalmi és foglalkozási csoportokból származó, a költészetet igen különböző színvonalon művelő szerzőinek alkotásaiban jelentkező szentimentális elemek igazolják.³⁵

6

A *Joanna* emlékezetére összeállított antológia helyét irodalmi életünkben pontosabban meghatározhatjuk, ha egy pillantást vetünk a műfaj korábbi és közvetlenebb előzményeire, s a korszak hasonló jellegű termékeire. A halotti versek írásának szokása mögött korszakunkban már nagy múlt áll. Anélkül hogy itt e hatalmas — és feldolgozatlan —, az irodalmat többé-kevésbé gyakorlati célok szolgálatába állító műfaj (amilyen célok az elhunyt emlékének minél fényesebb megörökítése és a hozzátartozók fájalmának enyhítése) áttekintésére csak kísér-

letet is tehetnék, mindössze utalni kívánunk a fejlődés legfőbb magyarországi állomásaira és típusaira.

A halotti költészetnek legerősebben alkalomhoz kötött formája az úgynevezett halotti búcsúztató. Magyarországon a XVII. században alakul ki az a gyakorlat, hogy a temetésen — elsősorban protestáns és főúri temetéseken — elmondott egyházi beszédekhez magyar nyelvű, a beszédhez hasonlóan előadott verses búcsúztató csatlakozik; beszéd és vers (egy, legfeljebb két hosszabb költemény) együtt jelenik meg nyomtatásban is. Különösen Erdély e műfaj otthona, de előfordulnak ilyen kiadványok az ország többi részén is, így Debrecenben, Rozsnyón, Losoncon is már a XVII. században és a XVIII. század elején; úgy látszik, a Dunántúl nem, vagy csak kis mértékben ápolja az alkalmi költészetnek ezt a speciális, a protestantizmushoz kötődő ágazatát.

A búcsúztatók formája is, tartalma is sablonos: négyesrímű tizenkettősökben vallásos elmélkedéseket tartalmaznak, majd az elhunytat megszólaltatva búcsút vesznek a hátramaradott rokonoktól, barátoktól. Csak 1780 körül mutatkozik igény e műfaj keretei között a tartalom modernizálására; így a *Teleki Eszter* halálát 1779-ben megörökítő kis füzet a beszédek után három nem búcsúztató jellegű verset közöl: egy verses életrajzot, egy az elhunytat magasztaló költeményt, s testvérének, *Teleki József*nek a gyász érzését modern hangvétellel kifejező hosszabb versét. A *Bethlen Gergely* özvegyének temetéséről 1802-ben kiadott füzetben egy hosszabb vers az elhunytat mint női eszményképet magasztalja; a *Dániel* Katáról 1795-ben Kolozsvárott mondott két beszéd egyike róla mint „az istenfélő férjfiúnak áldásul rendeltetett jó asszonyról”, a másik mint „az Istennek és embereknek tettző szép asszonyról beszél”. A műfaj legmagasabb csúcsa *Csokonainak A lélek halhatatlanságáról* írott, s a hagyománynak megfelelően a temetésen elő is adott alkotása — de a búcsúztató költészet sablonos termékei Erdélyben még a XIX. század harmincas éveiben is nagy számban jelennek meg, bizonyos vonatkozásokban a kor irodalmi fejlődéséhez alkalmazkodva, egyrészt a beszédek tematikáját tekintve (pl. a *Teleki Sámuel* kancellárról 1825-ben kiadott vaskos kötet, melyben az elhunyt politikai-közéleti tevékenységének egyes ágazatai nyernek méltatást), másrészt azért, hogy a beszédekhez néhány rövidebb, esetleg éneklésre szánt vers csatlakozik, olykor a kor színvonalán álló versek ciklusa, mint a Szilágyi Ferentől származók 1826-ban *Rhédeyné Teleki Mária* temetésén (már címük is jellemző: *A sír éjjele, Az élet képe, Az elválás*), vagy a *Bánffy Erzsébet* halálakor 1831-ben megjelentek, részben „énekre alkalmaztatva”, részben „e gyászos esetre írva” (*Utolsó Isten hozzád, A halál álma, A vesztés fájdalom, A viszontlátás reménysége*).

Az alkalmi gyászverseknek másik formája az emlékvers: amikor az elhunyt tiszteletére a temetéstől, s az itt elmondott beszédektől függetlenül írnak verseket barátai, ismerősei. Ezek már szorosabb szálakkal kapcsolódnak az irodalomhoz. Rendszerint latin nyelvűek, antik formában íródnak, s gyűjteményesen jelennek meg, gyakran külföldön. E műfaj még korábbi eredetű, mint a búcsúztató vers: már a XVI. századból ismerjük példáit, mint az *Istvánffy Pál* — a történetíró apja — halálára Bécsben 1553-ban kiadott *Epitaphium* c. gyűjteményt, amely Pál és lánya emlékére két szerző által írott epitaphiumokat és néhány emléküket méltató verset tartalmaz. Az emlékvers-gyűjtemény kiemelkedő példái szintén protestáns személyiségek halálához kapcsolódnak. Mintegy 30 versből áll az a gyűjtemény, melyet a sárospataki tanárok és diákok *Bethlen Gáborné Karolyi Zsuzsan-*

na temetésére készítenek (úgy látszik, e gyűjteményekkel olyanok kondoleálnak, akik a temetésen magán nem vehettek részt); ezek az antik szellemben és formában írott latin versek az 1622. évi temetést követően 1624-ben kiadott *Exequiae principales*nek mintegy függelékeként jelennek meg. A vaskos kötet a nagyszabású temetésen elmondott gyászbeszédeket és latin dicsőítő verset (a hagyományos búcsúztató verset itt ezek helyettesítették), valamint *Kovacsóczy* Farkas prózai megemlékezését, epitaphiumait, és klasszikus formában és tartalommal írott gyászverseit tartalmazza.

Ilyen jellegű gyűjtemény további érdekes példái a *Vitnyédi* István felesége és fia halálára írottak. Az első *Epicidium* címen Wittenbergben jelenik meg 1660-ban, s hat latin nyelvű, antik ízű gyászverset tartalmaz, részben teológiai hallgatók tollából. A második, tübingai, 1663. évi gyűjtemény *Carmina lugubria* címen itteni professzorok és tanulmányaikat itt folytató magyarok tollából — köztük van *Vitnyédi* másik fia is — tíz szerzőtől tizennégy verset foglal magába, különféle versformákban s nagy nyelvi változatosságban: latin, német, szlovák, francia és magyar versek mellett görög és héber sorok is találhatóak benne. Az 1670-ben azután magának *Vitnyédinek* emlékére Kassán kiadott füzet, mely több latin s egy magyar verset tartalmaz, egyetlen szerző műve, *Dömötör* Györgyé, aki a *Vitnyédi* fia halálára írott gyűjteményben is szerepelt. Bár a gyűjtemények megjelenési helye a szokás külföldi (elsősorban németországi) eredetére utal: a XVI., s még inkább a XVII. századi magyarországi nem magyar nyelvű nyomtatványok között is nagy számban szerepelnek az *Epicidium*, *Lacrymae*, *Carmina tristia* s hasonló, egy vagy több szerző által írott gyűjtemények, tanárok, közéleti személyiségek, olykor hozzátartozóik emlékére.³⁶ A szokás a XVIII. században is tovább él, mint például az 1757-ben *Intze* Máté özvegyének halálára a kolozsvári ref. kollégium idősebb diákjai által kiadott húsz rövid gyászversből álló kis gyűjtemény mutatja.³⁷ Emellett egyre gyakoribbá válik, hogy az ilyen jellegű emlékkersek egyenként jelenjenek meg, s a XVIII. század végére már inkább ezt tekinthetjük általánosnak a gyászversek e típusánál. Korábban csaknem egyeduralkodó latin nyelvüket a magyar és német nyelv használata ekkor már némileg háttérbe szorítja. Megszűnik protestáns jellegük is: ebből a korból már nagy számban ismerünk katolikus személyek, sőt egyházi méltóságok emlékére írott verseket is.

A megjelent versek mellett nem kis számban maradtak fenn végül halotti versek kéziratban is — akár más költemények, szövegek közé ékelve, akár önálló (de vegyes eredetű) kötetet alkotva. Legérdekesebbnek látszik közülük korszakunkban a pataki diákok 1774—1818 között írott, részben előadott halotti búcsúztatóiból és emlékkerseiből összeállított gyűjtemény.³⁸

Ha azonban a *Hajóssy Joanna* emlékeztére összeállított antológiát be is kapcsolhatjuk az emlékkerse fejlődéstörténetébe — ugyanakkor az eltérések is lényegesek. Ilyen terjedelmes versgyűjteményre, s arra, hogy az elhunyt emlékét ápoló költemények a halálesettől és temetéstől ennyire függetlenül, már kimondottan irodalmi igénnyel keletkezzenek — irodalomtörténetünk nem ismer korábbi példát. Ez a körülmény teszi az irodalmilag vegyes értékű darabokat tartalmazó gyűjteményt irodalomtörténetileg egyes darabjain túlmutatóan érdekessé. Olyan átalakulás tanúi vagyunk, melynek során a teljesen vagy igen erősen alkalmi jellegű irodalomból az alkalmtól elszakadó, elsősorban irodalmi célkitűzésű műfaj születik meg. Nem véletlen, hogy ez a fejlődés a műfaj társadalmi leszállásával

jár együtt: a korábban főúri, később legalábbis nemesi körökben otthonos versfajta a városi-értelmiségi rétegekbe bekerülve nyer irodalmi rangot.

A fejlődés ilyen irányát a kor számos jeles és kevésbé jelentős költőjének tollából származó gyászversek nagy tömege is bizonyítja — a kimagasló csúcspontot bizonyára *Berzsenyinek Wesselényi* hamvaihoz intézett ódája jelenti. A műfaj elevenségét mutatja az a harminc emlékvers is, mely *Csokonai* halálára íródott szerte az országban, éppen azokban az években, amikor a *Joanna*-antológia készült. Sőt, *Csokonai* emlékének irodalmi megörökítése körül épp úgy szervezkedés nyomait fedezhetjük fel, mint *Joanna* esetében: itt az elhunyt költő édesanyja, *Csokonai József*né kér fia barátaitól, ismerőseitől emlékezőeket, elogiumokat. *Csokonainé* erre vonatkozó leveleit, pontos elképzeléseit nem ismerjük; a válaszok többsége levélformában tartalmaz életrajzi adatokat, míg mások szerénykedve utasítják el azt, hogy írásukkal áldozzanak a nagy költő emlékének.³⁹ Kétségtelen azonban, hogy a *Csokonai*-gyászversek egy része *Csokonainé* akciójának eredményeként született.⁴⁰ A kéziratos formában fennmaradt, egyetlen gyászsethez kapcsolódóan összeállított gyűjtemények száma talán szaporítható lenne; hogy azonban volt-e közöttük olyan, amely a publikálásig eljutott — már kérdésesnek látszik.

Végül, ami magát a versgyűjtemény (mégpedig egy tárgyról szóló versek több nyelvű gyűjteményének) műfaját illeti: ez is megérdemel egy sort irodalomtörténetünkben. A jelenség korai előzményeire a halotti költészet területén már utaltunk; a felsorolt példák között egy többnyelvű gyűjteménnyel is találkozunk. A közvetlenebb előzmények nem a sirköltészet tárgykörében mozognak, mint az a csak néhány versből álló gyűjtemény, mely 1780-ban több szerző tollából az egyetem budai felavatásakor jelent meg nyomtatásban, főleg latin, de kisebb részben magyar és német versekből is; vagy az a — bizonyára *Kovachich* által is ismert — nyolc vers, melyet *József* nádor neve napjára 1805-ben (mint *Ferenczy* János naplójából tudjuk) *Széchenyi* Ferenc állíttatott össze. A kötet latin, magyar, német, szlovák, szlovén, horvát, román és ukrán nyelven tartalmaz egy-egy verset; a latin vers szerzője *Szerdahelyi* György Alajos, a Helytartótanács tanügyi előadója, az esztétika professzora, a magyaré *Kulcsár* István, a németé *Schedius*, a szlováké a *Joanna*-gyűjteményben is szereplő *Palkovics*. E verseket (vagy egy részüket) zenekísérettel elő is adták, s a kinyomtatott szövegeket ekkor osztották szét a hallgatóság körében.⁴¹

Hasonló jellegű antológia tervével még harminc évvel később is találkozunk. 1837-ben a Nemzeti Színház megnyitásának ünneplésére készül vaskos kötet az ország minden nyelvén író költők műveiből. *Jankovich* Miklós — ő volt a „Corona polyglotta” szervezője — könnyen meríthette ötletét *Kovachich* régi tervéből, hiszen nemcsak ismerősök, de fiatalabb éveikben munkatársak is voltak. A gyűjtemény összeállításánál *Jankovich* hangsúlyozottan törekedett a soknyelvűségre: egy bécsi ismerőstől héber verset kért, megemlítve, hogy szívesen venne kaldeus, szír, arám vagy más keleti nyelven írott költeményt is.⁴² A kötet végül is mintegy 60 verset s néhány prózai üdvözlő szöveget tartalmaz, s nyelvi változatossága minden korábbinál nagyobb: a hatvan magyar és kilenc latin vers mellett nyelvenként egy vagy két örmény, szerb, ukrán, román, új és antik görög, szlovák, vend, német, erdélyi szász, olasz, francia, cigány, orosz és héber vers, illetve szöveg fejezi ki szerzője lelkesedését az állandó magyar színház létrejötte alkalmából. Kiemelkedő költő nincs a versírók között, ismert személy is csak kevés; van azon-

ban közöttük egy, aki már a *Joanna*-antológiában is szerepelt: *Dessewffy* József, két terjedelmes költeménnyel. A kötet, melyet 2000 példányban ingyen kívántak szétosztani, sohasem látott nyomtatásban napvilágot, s ettől kezdve sok nyelvű antológia tervével már nem találkozunk:⁴² a magyar nyelv mind kizárólagosabb térhódítása a némettel és latinnal szemben, s a nemzetiségi nyelvek és irodalmak egyre teljesebb elkülönülése lehetetlenné is teszi a gondolat felvetődését. A magyar irodalmi életet a tízes évektől kezdődően almanachok, majd folyóiratok kiadása lendítette mozgásba.

Jegyzetek

1. Fol. Lat. 112. és Fol. Hung. 152.
2. *Kovachich* működésének egyik legfontosabb szakaszáról ld. a *Századokban* sajtó alatt levő cikkemet.
3. Minderről *Kovachich: Vita Joannae Bapt. Kovachich c.*, id. füzeté tájékoztat.
4. *Hüller* úti leveleiben is megemlíti, hogy többször beszélt *Kovachichcsal*, aki — mint írja — bár már vagy 40 kötetet adott ki a hazai történelem területéről, s bár a Baumgartner-féle *Allgemeine Weltgeschichte* képét is közölte, Pesten és Budán mégis nagyrészt arról ismert, hogy két házasságában a két város (ez tévedés) legszebb leányait szerezte meg, „ob er gleich schon ein alter griesgrämlicher Knasterbart gewesen sey”. (*Gottlieb Hillers Reise durch einen Theil von Sachsen, Böhmen, Oesterreich und Ungarn*. Köthen 1807. 339. l.) Levele *Kovachich*hoz: OSZK Kézirattár. Fol. Lat. 87. f. 136. Ebben megköszöni a budai szíveslátást, s jókívánságait küldi *Kovachich* további terveihez.
5. Fol. Lat. 112. *Kovachich* feljegyzése a kötet előzéklapján.
6. OSZK Kézirattár. Fol. Lat. 141. ff. 190—191.
7. Uo. f. 188.
8. Fol. Lat. 112. ff. 244—245. Rájnis azonban nem írt emlékverset.
9. Uo. ff. 248—249.
10. Uo. f. 80.
11. Az életrajz előzménye 1797-ben apósához, *Hajóssy* Pálhoz írott levele, melyben a Pozsony megyében élő számvevőnek beszámol a Pesten lezajlott házasságkötésről. (OSZK Kézirattár. Quart. Lat. 2362. 8. sz.) Az életrajz tervezett szétküldéséről azok számára, akik verset írnak: *Tertina* Mihályhoz írott levél, k. n. (U. o. ff. 48—49.)
12. Fol. Lat. 112. f. 80.
13. A Mindennapi id. részei megjelentek: *Irodalomtört. Közl.* 1913. 466—467. 1., 1914. 75—76. 1. A bejegyzések kelte: 1806. febr. 20—22. és márc. 3.
14. Fol. Lat. 112. f. 164. és 165.
15. *Kovachich* levelezése. OSZK Kézirattár. Quart. Lat. 43. 22. köt. ff. 179—184.
16. Fol. Lat. 112. ff. 246—247.
17. Ez a vers nem található meg a gyűjteményben, de *Színnyei* írói lexikona szerint 1807-ben Budán önállóan megjelent.
18. Fol. Lat. 87. ff. 123—124.
19. Fol. Lat. 112. ff. 223—227. — *John* leveleinek fontosabb részeit, melyek *Kovachich* és *John* kapcsolatára más vonatkozásokban is tartalmaznak adatokat, közli *Rózsa* György: *Friedrich John und die Schriftsteller der Aufklärung in Ungarn.* = *Acta Hist. Art.* 1956. 156—158. 1.
20. *Kazinczy* levelezése. 8. köt. Bp. 1898. 85—86. 1. *Cserey* Farkashoz intézett levél. *Gottlieb Hillér, i. m.* 335. 1. *Gruber* hivatalnoki-könyvtárosi pályájáról, irodalmi szerepéről: *Szepessy* Ilona: *Grubenfelsi Gruber Károly Antal, hazai német író élete és irodalmi működése.* Székesfehérvár 1918. és *V. Windisch* Éva: *Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből.* = *Magy. Könyvszle.* 1957. 148—151. 1.
22. Fol. Hung. 152. f. 1.
23. Fol. Lat. 112. f. 115. 1808. febr. 15. kelt levél.
24. Fol. Hung. 152. f. 103.
25. Fol. Lat. 112. f. 1.

26. OSZK Kézirattár. Fol. Lat. 119. f. 75. 1806. jún. 1. kelt levél.
 27. OSZK Kézirattár. Fol. Lat. 141. ff. 190—191.
 28. Quart. Lat. 2362. f. 53.
 29. Ld. erre Kovachich Márton György és a magyar levéltári anyag feltárása a XIX. század elején c. a *Levéltári Közlemények* 1966. 1. számában megjelent cikkemet.
 30. Fol. Lat. 112. f. 99.
 31. Uo. f. 125.
 32. Uo. f. 93.
 33. Uo. ff. 37—38.
 34. Ld. erre: Horváth Károly: *A klasszikából a romantikába.* = *MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl.* 1962. és Szauder József: *A magyar szentimentalizmus problémái.* = *Irodalomtört. Közl.* 1963.
 35. Ebben a tanulmányban csak az antológia létrejöttének történetével foglalkoztam. A versek ismertetését, irodalomtörténeti vonatkozásait ld. az *Irodalomtört. Közl.* 1967. évf.-ában. Adatok a magyar szentimentalizmus történetéhez c. megjelenő cikkemben.
 36. Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár* c. bibliográfiája 2. és 3. kötetében szereplő, nagyrészt az OSZK-ban megtalálható művek.
 37. Mindezek (a fejezet elején idézettekkel együtt) az OSZK-ban található. Vö. még: Köblös Zoltán: *Halotti beszédek az Erdélyi Országos Múzeum és a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában.* Kolozsvár 1905.
 38. *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája* (1565—1840). Összeáll. Stoll Béla. Bp. 1963. 317. sz., és *Egyet. Philol. Közl.* 1917. 594—595. 1., ahol Harsányi István a kötetben levő nagyszámú időmértékes (nem kis részben leoninusokban írott) verset sorolja fel.
 39. *Csokonai emlékek.* Összeáll. Vargha Balázs. Bp. 1960. 211—238. 1. Ld. különösen Kovács József és Pélyi Nagy Gábor levelét (228—229, ill. 223—224. 1.).
 40. A versek megjelentek uo. 241—278. 1. *Csokonai birtokából a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzött versek származnak.* (Vargha Balázs szíves közlése.)
 41. *Onomasticon... Regni Hungariae Palatini Iosephi Peshini anno 1805. inter concentus musicos lingvis latina et nationum Hungariorum incolentium celebratum.* Bvdae [1805]. A kötetre vonatkozó adatok Ferenczy János naplójából: OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 463.
 42. *A Pesti Magyar Színház megnyitására írt ünneplő versek gyűjteménye.* 1837—1839. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 4100. Jankovich Miklós hagyatékából. Jankovich levélfogalmazványa: f. 239.
 43. Ellenkező előjelű, ugyancsak soknyelvű gyűjtemény érdekes külföldi kísérletéről 1829-ből van tudomásunk. Ekkor adja ki Jean de Carro lovag Prágában br. Lobkovitz Bohuslav XV. századi költő a karlsbadi fürdőről írott latin ódájának számos európai nyelvre történt lefordításából összeállított antológiáját. A kötetben Kazinczy és Szemere Pál magyar fordításai szerepelnek. A vonatkozó adatokat — melyekre Vargha Balázs hívta fel figyelmemet — ld.: Kazinczy Ferenc összes munkái. Kiad. Abafi Lajos. 2. köt. Költemények. 2. Bp. 1879. 289—291. 1.

Eine Gedichtsammlung zum Gedächtnis der Frau Joanna Kovachich geb. Hajóssy

*(Ein Beitrag zur Geschichte des literarischen Lebens in Ungarn am Anfang
des XIX. Jahrhunderts)*

É. V. WINDISCH

Der Aufsatz befasst sich mit der Entstehung einer — in Manuskript gebliebenen — Gedichtsammlung vom Anfang des XIX. Jahrhunderts, und versucht gleichzeitig auf einige literarsoziologische Zusammenhänge ihrer Entstehung hinzuweisen.

Die Sammlung: „Memoria posthuma... Joannae Kovachich natae Hajóssy, vatum

coaeavorum, potissimum hungarorum polyglottis poematibus celebrata" betitelt, wird in der Handschriftensammlung der Nationalbibliothek Széchényi aufbewahrt. Sie entstand zwischen den Jahren 1806—1810, zum Andenken der Gattin des György Márton *Kovachich*, des hervorragenden Organisations der Wissenschaft Ungarns und Veröffentlichers rechtshistorischer Quellen, die 1800, jung verstarb. *Kovachich* kehrte nach einer misslungenen zweiten Ehe zum Andenken seiner ersten Gemahlin zurück. Das Porträt seiner Gemahlin malte der Däne Stunder; *Kovachich* liess vom Bild zwei Stiche verfertigen, und zwar mit dem ungarischen Kupferstecher *Sámuel Czetter* und mit dem Wiener *Friedrich John*. Er selbst schrieb eine kurze Biographie seiner Frau, versendete diese und forderte gleichzeitig teils unmittelbar, teils durch seine Freunde, Bekannte die Dichter und Reimer des Landes auf, Gedichte zum Andenken seiner Frau zu schreiben. Das erste Gedicht schrieb der deutsche „Naturdichter“, *Gottlieb Hiller*, der während seines Aufenthaltes in Buda mit *Kovachich* bekannt wurde. Binnen zwei Jahren häuften sich aus der Feder von 48 Dichtern 72 Gedichte an, vor allem in ungarischer Sprache, aber auch in den — in Ungarn ebenso gebräuchlichen — lateinischen und deutschen Sprachen, ausserdem — dem Wunsche *Kovachich* gemäss, der eine mehrsprachige Anthologie plante, — auch in slowakischer, französischer, englischer und rumänischer Sprache.

Die Gedichtsammlung gibt einen interessanten Querschnitt der ungarischen Literatur dieser Epoche. Nicht nur sämtliche Landesteile, sondern auch die verschiedenen Schichten der Intellektuellen Ungarns sind vertreten: geistliche und weltliche Personen, Studenten, Mittelschullehrer und Universitätsprofessoren, Rechtsanwälte, begüterte Edelleute, die Literaturfreunde waren, Beamte, Journalisten. Es befindet sich unter ihnen ein hervorragender Ingenieur, und auch einige dichtende Damen. Es befand sich allerdings nur ein berühmter Dichter unter ihnen: *Dávid Baróti Szabó*, mehrere sind als Dichter zweiten Ranges bekannt; einige haben auf anderen Gebieten der Kultur sich verdient gemacht, einige Personen sind wieder völlig unbekannt. Neben literarisch anspruchsvollen Gedichten befindet sich eine Gruppe von Versen kunstloser Gelegenheitsdichtung, typische Produkte einer Schriftstellerei, die unterhalb der wahren Literatur gedeiht.

Der Aufsatz sucht darauf eine Antwort zu finden, welche Motiven diese Intellektuellen veranlassten, Trauergedichte über eine ihnen vollkommen unbekannt, vor Jahren verstorbene Dame zu verfassen. Die Antwort wird von mehreren Umständen abgeleitet: erstens war er dem guten Rufe *Kovachich* und der Achtung, die man ihm in ganz Ungarn erwiesen hat, zu verdanken. Zweitens, bildete sich Ende des XVIII. Jahrhunderts ein Damenlesepublikum aus, und die Schriftsteller waren bestrebt die Frauen interessierende, von Frauen handelnde Lektüren zu schreiben. Endlich verbreitete sich auch in ganz Ungarn die sentimentale Geschmacks- und Stilrichtung, die das Interesse für solche Themen erweckte, und die Beschäftigung mit ihnen zeitgemäss machte.

Der Aufsatz zeigt noch einige mit unserer Sammlung verwandte Erscheinungen der ungarischen Literatur vor: Sammlungen von Gedenkdichtungen und mehrsprachige Anthologien.

Egy Ady vezérvers története

PAPP IVÁNNÉ

Nemrégiben Ady kéziratok, levelek s dokumentumok nagy mennyisége került — Ady Lajosné rokonságán keresztül — a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokába. Ilyen jelentős kéziratok anyag örvendetesen gazdag felbukkanása esetében is van azonban jogosultsága annak, hogy kisebb terjedelmű Ady szövegközlést adjunk a további kutatás elé, főképpen, ha eddig nem ismert Ady versről van szó.

Egy ismeretlen Ady vers áll előttünk a *Minden Titok Verseiből* első kiadásának tördelt korrektúrájában. Ismeretlen, mert Ady a vers jelentős részét, hat versszakot törölt a korrektúrában, csupán az elsőt hagyta meg ezzel az utasítással: „Tehát csak az első versszak tartandó meg, vezérversnek, a többi elmarad! Ady.” Az első versszak mellé pedig ezt jegyezte: „Talán a középre teendő!”

Ady törlése ellenére nem érezzük kegyeletsértőnek a közlést, ha azt mint a műhelymunka jobb megértését szolgáló adalékot tekintjük: Ady megírta a hét versszakot, felvette a kötetbe, a kötet élére s átengedte — nyilván — az első korrektúrában. A vers eredetileg így hangzott:

Bajvívás volt itt: az ifju Minden
Keresztül döfte Titok dárdával
Az én szívemben a Halál szívét,
Ám él a szívem és él az Isten.

Már tudom én jól, hogy halál nincsen
S hogy semmi sincsen, mi nem hasonló,
Fakasztó csók és fakadt szerelem:
Isten és Titok dult ereinkben.

Cserzett, agg szívvel várok most itt lenn.
Titokra lesve, látnivalóra,
Éreznivaló, új valamire,
De már tudom: a Titok = az Isten.

Minden: Titok és jaj, minden: Isten,
Bele lehetne ebbe pusztulni,
De, brávo, ugye önként pusztulunk
S nincs olyan Titok, ami segít sen.

Életemnek sok nagy gyász-inségít sem
Sorolom föl, mert: istenek voltak,
Örömem, kínom Isten egyaránt:
A Minden-Titok = a Minden-Isten.

Amit rámbíztak, hűséggel vittem
 És csak most látom: nincs különbözőség,
 Minden csak: egy volt, minden: kényszerű,
 Miben csak hittem avagy nem hittem.

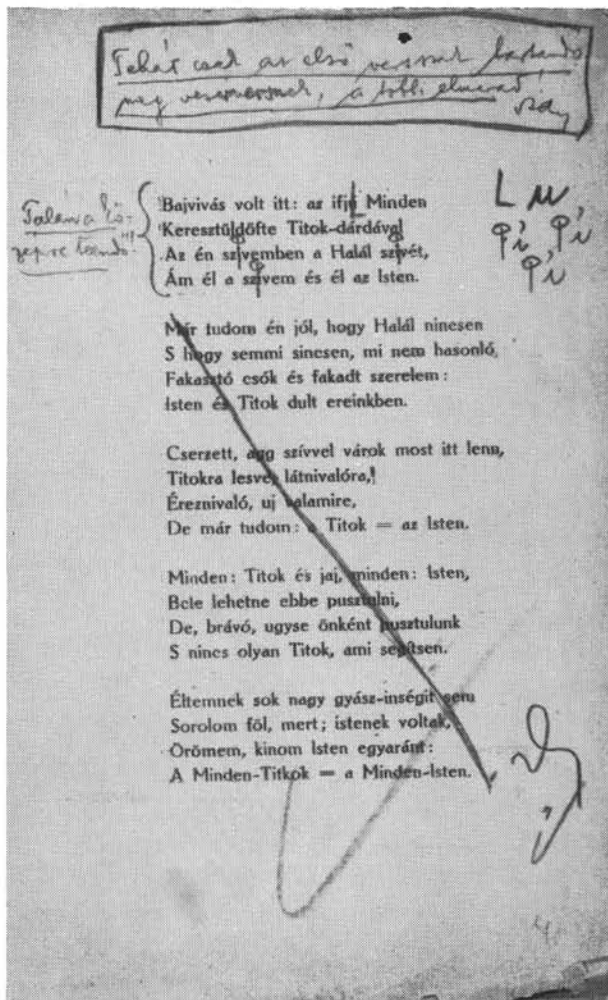
Nem is lesek már; csak lengek itt lenn,
 Hiszen ők eggyek: Élet s Halál Ur,
 Olyan eggyek ők, oly nagyszerűek:
 Isten és Titok, Élet és Minden.

Kétségtelen: *Ady* biztos érzékkel törölte a hat strófát. Nemcsak, hogy sokkal hatásosabb a tömör, ki nem bontott, egyetlené lett első versszak, hanem a törölt versszakok lazább, itt-ott ismétlődő gondolatainak megformálása nem is ér fel a nagy versekhez. Nem egészen méltatlan *Ady*hoz, egy-egy sora az olvasó emlékezetében összecseng más *Ady* versekkel, éppen a *Minden Titkok Verseiből* némely darabjával.

Ami pedig a vezérvers környezetét illeti: ezt a korrektúra kötet¹ együtt vásároltuk meg egy másik *Ady*-verskötet nyomdai tördelt levonatával, a *Vér és Arany* harmadik kiadásának korrektúrájával.² Mindkét darabban *Ady* saját kezű javításai, törlései és megjegyzései találhatók. A javítások némelyike értelem-módosító; pl. a *Havasok és Riviéra* utolsó sorai a korrektúrában így hangzanak:

„Hegy bajtársak, egy szép
 [napon
 Mi lenne, ha meglátogat-
 [nánk?"]

Lehetséges, hogy a nyomdai hibás olvasat visszajavítása, mikor *Ady* helyesbít: „... mi lenne, ha lelátogatnánk?” Vagy egy másik helyen: a *Mindent másképpen szeretnék* címében a korrektúralevonatban „máskép” olvas-

ható, mint a vers utolsó szakaszában is; *Ady* a címben egy szótaggal megtoldja. A legtöbb javítása magánhangzók hosszú, illetve rövid voltát rögzíti, prozódiai okokból különös gondossággal. Egész verseket nem idézhetünk itt, csupán jelzés-ként adunk mindkétfajta javításra néhány kiragadott példát: *úgy, amíg, vig, gyí, pírral, szívem, vidáman, hírrel, sírással, másrészt: szomorú, fiu, fiut, ifju, ugye, hull, koszorú, ujjongtam, betűket, betűben, csengettyűzni* — és így tovább. Az *Ady*-verstan kutatóira vár a továbbiakban az adott verssorokban indokolt javítások végigvizsgálása. Ugyancsak a kritikai kiadás előkészítőinek feladata lesz, hogy elemezzék a fent közölt hat *Ady*-strófát. Figyelmet érdemel az időpont is, mely itt — nyomdai dátumbélyegzők jóvoltából — pontosan megadott: a *Minden Titkok Verseiből* tördelt levonata 1910. december 8- és 9-én ment ki a nyomdából; a visszaérkezés kelte december 14- és 15-e. — Itt kell megjegyeznünk, hogy a másik kötet, a *Vér és Arany* harmadik kiadása — szintén figyelemre méltó bejegyzéssel a kötet élén — ugyanez év novemberének negyedik és tizedik napja közt került korrektúrára. A továbbiakban is együttmaradt, úgy látszik, e két kötet levonata, egyelőre nem tudjuk, kinek a kezében, mindenesetre az *Ady* versek tisztelője lehetett, ha gondosan őrizte és ugyancsak együtt adta tovább három év múlva. Erről mindkét kötet belső borítójának felső széléhez közel gondos tulajdonosi bejegyzés tudósít, egyformán: „*Bakonyi István tulajdona 1913. nov. 30.*”

A nevet ismeri *Gulyás Pál* írói lexikona:³ *Bakonyi István* Felsőnyéken, 1892-ben született, vegyészmérnöki oklevelét Budapesten, 1919-ben szerezte meg. Az *Ady*-korrektúrák megszerzése idején tehát 21 éves volt, azt azonban nem tudjuk, ez időben mivel foglalkozott. Fordításai az ido nemzetközi nyelvre 1917-től kezdve egymás után jelennek meg, többek közt *Freud*, *Szabó Ervin* munkái, s *Karínthytól* pedig a *Capillária*. Értésülünk arról is, hogy később az ido nemzetközi nyelv egyesületének alelnöke lett. *Gulyás* legfrissebb bibliográfiai adata lexikona megjelenéséhez képest tíz esztendő, 1929-ből való, azonban támaszkodik a British Museum katalógusának 1934. évi IX. kötetére is. Befejezésül azt mondja *Gulyás Bakonyi István*ról: 1928-ban Budapesten élt. Mindezekből nyilvánvaló: utóbb már nem. Nyilvánvalóan ezért nem szerepel *Bakonyi* évtizedeken át az Országos Széchényi Könyvtár katalógusaiban. Csak az újabb, külföldi hungaricum-gyűjtő tevékenység eredményeképp találunk egy nemzetközi nyelvekkel foglalkozó tanulmánykötetet, ennek függelékében olvasható *Bakonyi* egy dolgozata.⁴ A kiadvány a szerzők neve mellett pontosan feltünteti az egyetemet, a tanszéket illetve intézetet és a tudományos grádust; ebben az esetben így szerepel a szerző: „Dr. ing. Stefano *Bakonyi*, Bordighera.” Tehát nyilvánvalóan egy már visszavonult, de a nemzetközi nyelvekkel foglalkozó körökben számon tartott idős tudósról van szó.

A két korrektúra-kötetet egy budapesti lakostól vásároltuk meg 1961 tavaszán. Mindkét kötetet külföldi kiadók egy-egy nyomtatvány-borítékjába csomagolva vettük birtokunkba, a cégek által *Bakonyi* nevére, Bordigherába címezve. Az *Ady*-korrektúrák tulajdonosi bejegyzésével azonos gondos kézírás tünteti fel a két kötet pontos adatait. A két korrektúra útját tehát csupán 1910 és 1913 közt nem ismerjük — nyomon követhetjük azonban 1913-tól s látjuk, hogy közgyűjteménybe jutásáig, majd félszázadon s talán fél Európán át megszakítatlanul egy értő tulajdonos kezében voltak. Utóbb kiderült, *Bakonyi István* azzal a megbízással juttatta el az *Ady*-emlékeket ismerőséhez, hogy hozza a Széchényi Könyvtár Kézirattárába. Megilletődve és hálával fogadjuk a két kötetet itthon. Egy-egy

Ady-kézirat sohasem tekinthető csupán emlékanyagnak, még ismert vers sem — s láttuk —, a sok saját kezű javításnak is van mondanivalója az irodalomtörténet számára. Az pedig, hogy a hetvenedik éve felé közeledő egykori tulajdonos a kéziratokat visszajuttatta Budapestre, sokkal több egy kegyeleti gesztusnál. Majd fél-évszázaddal *Ady* Endre halála után egy ismeretlen *Ady*-vers, ami eddig nyilvánosságra nem került, bár 55 éve már nyomdában volt, olyan esemény, mely okvetlen *Ady* soraira utal: „Örök virágzás sorsa már az enyém, Hiába törnek életemre, Szent, mint szent sír, s mint koporsó, kemény, De virágzás, de Élet és örök.”

Jegyzetek

1. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Oct. Hung. 1732.
2. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Oct. Hung. 1731.
3. Gulyás Pál: *Magyar trók élete és munkái* I. 1098. h. Bp. 1939.
4. Monmerot-Dumaïne, M.: *Précis d'interlinguistique générale*. Paris 1960.

Die Geschichte eines Mottogedichts von Endre Ady

M. PAPP

Die Verfasserin bespricht in ihrem Artikel die Umstände des Erkaufens zweier Korrekturbände von *Ady* durch die Handschriftensammlung der Nationalbibliothek Széchényi und gibt Angaben über die Vorbesitzer der Bände, ferner informiert sie uns durch Beispiele über die Charakteristik der Korrektur des Dichters. Die Verfasserin publiziert ein unbekanntes Gedicht von *Ady*, aus welchem der grösste Teil, sechs Strophen, vom Dichter selbst aus dem Umbruch der ersten Ausgabe seines Gedichtbandes *Minden Tükok Verseiből* gestrichen wurde. Der Dichter liess nur die erste Strophe zum Motto seines Gedichtbandes.

Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN—
BERCZELINÉ MONORI ERZSÉBET

I. Előzmények

1

Az első magyar színészettörténeti gyűjtemény gyökerei *Széchényi* Ferenc könyvtáráig nyúlnak vissza, mely már gazdag idevágó anyagot tartalmazott. Pedig akkor, mikor hungaricumkönyvtárát gyűjteni kezdte (1787), nálunk csak az iskolai színjátéknak volt több évszázados múltja; az olasz és német nyelvű színeszt csak nemrégiben idegenből idetelepített palánta, a magyar színjátszás megteremtésére irányuló mozgalom pedig csak akkor indul meg s párhuzamosan fejlődik *Széchényi* törekvéseivel mint a nemzeti kultúra emelését célzó mozgalom egy másik ága. A nagyecenki könyvtár a magyarországi színházra, a soproni pedig, mely különösebb gyűjtőszempont nélkül, de kora színvonalán álló főúri könyvtár volt,¹ általános és a külföldi színjátszásra vonatkozó műveket tartalmazott.

Széchényi Ferenc nem tartozott ugyan a kor nagy színházi mecénásai közé mint kortársai közül az *Eszterházyak*, *Erdődyek*, *Pálffyok* vagy *Rádayok*, de nem vonhatta ki magát a kor magas rendű színházi kultúrájából, mely akkor a főúri életformához szorosan hozzátartozott. Így nemcsak fenntartotta, hanem valószínűleg ő is építette a nagyecenki kastélyszínházat.²

Nagyecenki hungaricum-könyvtárának a színházi vonatkozású nyomtatványok szerves részét alkották. Mindaz a nyomtatott anyag, ami a magyarországi iskolai színjátéokra, a hazai idegen nyelvű, de főképp a kezdő magyar színészetre vonatkozott, meglehetősen teljességben megvolt már a cenki könyvtárban. Az első magyar színjátszók tevékenységét különös figyelemmel kísérte, hiszen közös célért dolgoztak.

Ez a teljesség *Széchényi* gyűjtési elvének gyümölcse, melyet Denis mint egyedül helyesét jelöl meg a *Széchényi*-katalógus első kötetének előszavában.³ Gyűjtési körén belül nem volt tekintettel se értékre, se terjedelemre, hanem mindent megőrzött, jól tudva, hogy épp a legjelentéktelenebb füzetek válnak a legértékesebbekké, mert csekély terjedelmüknel fogva hamar elkallódnak. És valóban: a *Széchényi* Könyvtár számos unikumnak tekinthető aprónyomtatványa származik az ő gyűjtéséből.⁴ Ezek részint különböző főúri családokkal és színtársulatokkal való kapcsolatai révén kerültek hozzá, s az érdem elsősorban nem a megszerzése, hanem a megőrzése. De a nagyobb rész céltudatos gyűjtés eredménye. Kapcsolatot tart fenn írókkal, a magyar származású *Gruber* Károly Antal német színész és író 1805—1806-ban a már „országossá” vált *Széchényi* Könyvtár tisztviselője, *Bárány* Péter, az első magyar színtársulat egyik legbuzgóbb dráma-átdolgozója (ő fordította a megnyitó előadás darabját, *A talált gyermeket* is) az ő szolgálatában

áll, levelezik Kónyi János strázsamesterrel, az első magyarul adott színjáték, a *Gróf Waltron* fordítójával, és Pállya Istvánnal, az iskolai dráma buzgó művelőjével is.⁵

Széchenyi haláláig gondoskodott az 1802-ben a nemzetnek ajándékozott könyvtárról, 1848-ban a nagyeceni gyűjteményhez hozzácsatolva a soproni könyvtárat is. 1805-ben és 1809-ben *Napoleon* előnyomulásakor a könyvtárat Temesvárra, illetve Nagyváradra vitték. De a menekülés folyamán nem szenvedett semmi csorbát, sőt különböző szerzeményekkel gyarapodott.⁶ Valószínűleg akkor kerültek a gyűjteménybe *Patachich* váradi püspök latin operaelőadásainak egyedül itt megmaradt szövegekonyvei.

Széchenyi a hungaricum gyűjtemény katalógusának kiadásáról is gondoskodott⁷ s ez pontos képet ad a könyvtár színészettörténeti vonatkozású anyagáról. Az *Indexek Dramatica Opera* címen sorolják fel az idevágó műveket, az első 120-at az első *Supplementumé*, 20-at a másodiké, 14-et a harmadiké. A katalógus maga felvesz még egy drámai művet, mely az *Indexből* kimaradt. Ez a *Comico-Tragoedia* egy 1748-ból való, hely nélkül megjelent kiadása.⁸

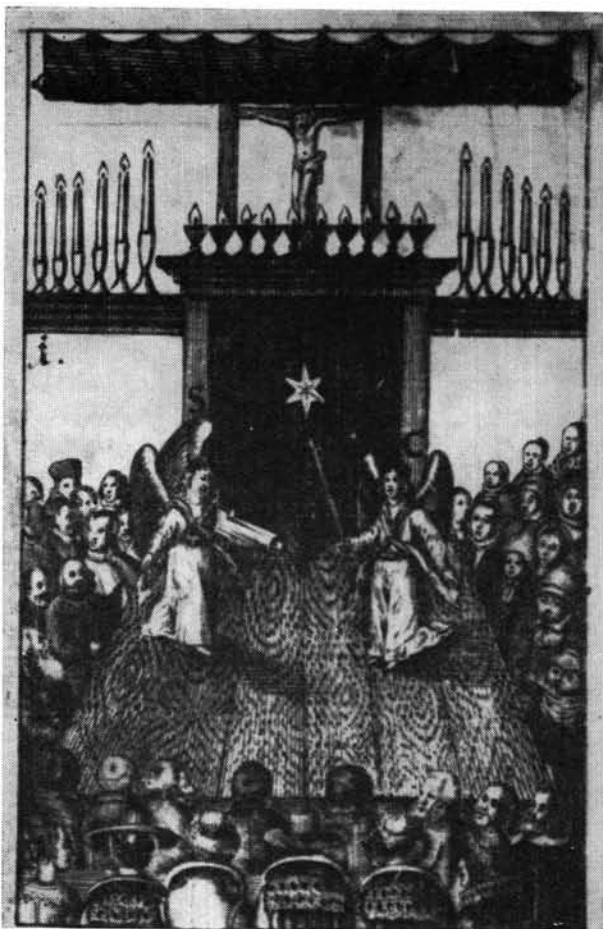
Az első *Index* nyelv szerint három csoportra tagolja az anyagot (I. Latina; II. Hungarica; III. Germanico-Gallica) s a csoportokon belül különválasztja a színészettörténeti műveket, a gyűjteményes kiadásokat és a szövegeket. De ez utóbbiak is — különösen az iskoladrámák és programjaik s az opera-szövegekonyvek — sok színészettörténeti anyagot is tartalmaznak. Így az *Erdődy* gróf pozsonyi színházában előadott *Julius Sabinus* c. daljáték librettójának függeléke napról napra közli az ott színre került operák címét.⁹ A felsoroltak közt a legbecesebb darab a gyönyörű kiállítású *Hochgräflich Erdödy'scher Theateralmanach* egyetlen magyarországi példánya.¹⁰ A színjátszásra vonatkozó művek közt találjuk az *Ungrisches Magazin* II. kötetében megjelent *Chronologie des Theaters zu Pressburgot*, a *Brockmann Hattýú Hlonájáról* Bécsben 1788-ban kiadott kommentárt, *Gruber Károly* Antal tanulmányát *Iffland* mimikájáról, *Erdődy János Magyar Játékszínét*, Abaúj vármegye nyomtatott levelét „a többi Magyar Országi Vármegyékhez a Pesti Magyar Teátromi Társaság elő mozditása végett 10. Apr. 1793” és az első magyar színjátszó társaság *Magyar Teátromi Zsebkönyvét* 1794-re és 1795-re.

A drámaszövegek közt sok az iskoladráma, latin és magyar nyelvű, protestáns és katolikus egyaránt. A legrégebb *Lackner* Kristóf Sopronban előadott *Electio Trigonianája* (Francofurti 1617). Itt van *Rezik Pigrítius*ának 1707-i kiadása és *Illei* János Budán előadott latin iskoladrámáinak gyűjteménye, a *Ludi Tragici* (Comaromii 1791). A magyar iskoladrámák közt a főhelyet a jezsuiták foglalják el, *Faludi*, *Illei* a *Tornyos Péterrel*, *Kereskényi*, *Kunics* a *Szedeciással*, de itt vannak a piaristák is, főképp *Simai* Kristóf a *Mesterséges ravaszággal*, *Gyapai Mártonnal*, a *Váratlan vendéggel* és az *Igazházzal*. De megtalálható mindaz a magyar drámai termés, ami nyomtatásban addig megjelent: *Bessenyei* összes drámái, *Péczeli*, *Zechenter* darabjai, *Kazinczy Hamlet*-fordítása, az első *Molière*-fordítások, *Szentjóni Szabó László Mátyás királya* magyar és német kiadásban, a két magyar színdarab-gyűjtemény, a *Magyar Játékszín* és az *Erdélyi Játékos Gyűjtemény* s az első magyar szintársulat nyomtatásban egyenkint megjelent műsordarabjai, többnyire egyetlen példányok, mint az első magyar daljáték, a *Pikko hertzeg és Jutka Persi*.

A német drámák közt részint magyar tárgyú, részint magyarországi szerzőtől

német nyelven megjelent darabok vannak, így *Girzick István királya*, *Werthes Zrínyije*, *Gruber Károly Antal Die Neger* c. színjátéka, nyilván a szerző ajándéka, ki már 1803-ban ott van az első adományozók között.¹¹ Az egyetlen francia mű *Geiger Mátyás* jezsuitának leírása a Nagyszombatban 1765-ben *II. József* házasságkötése alkalmával rendezett ünnepekről az akkor előadott két francia játék szövegével.¹²

Gazdag kéziratos színesztörténeti anyagot találunk a *Széchenyi*-féle kéziratkatalógusban¹³ négy gyűjtőcím alá foglalva. Ezek közül a legfontosabb a *Theatralia hungarica*.¹⁴ Ez *Chronegk Kodrus* c. tragédiájának *Szrogh* Sámuelettől¹⁵ készített verses fordításán kívül az első magyar színtársulat öt zsebkönyvének kéziratos cenzúrai példányát tartalmazza. Nyomatott kiadását csupán kettőnek ismerjük.¹⁶ Az *Actiones Comicae Hungaricae*¹⁷ címszó alatt van *Szomor Máténak*,

P. Eisenberg: *Ein zwiefacher poetischer Act...* Bártfa 1654.
(*Jankovich* gyűjtemény) Az előadás egyik jelenete

az első magyar színtársulat tagjának 1794-ben részben verses *Molière*-fordítása, az *Amphitruon*. A *Comicae Hungaricae*¹⁸ öt vígjáték-fordítás engedélyezett cenzúrai példányát tartalmazza, melyeket a magyar színtársulatok elő is adtak. Végül a *Comoediae Germanicae et Hungaricae*¹⁹ kilenc dráma cenzúrai példánya, túlnyomóan az első magyar színtársulat darbjai és egy magyarországi német szerző tündérajátéka. Ezekon kívül még egyes darabok is előfordulnak a katalógusban, így *Werthes Matthias Corvinusának* magyar fordítása *Bárány Pétertől*²⁰ a cenzori „non admittitur”-ral. Mint-hogy *Werthes* darabja nyomtatásban nem jelent meg és kézirata is elveszett, csak ebből a fordításból ismerjük.²¹

Volt még olyan színesztörténeti anyag *Széchenyi* Ferenc gyűjteményében, főképp aprónyomatványok, me-

lyeket a katalógusok nem sorolnak fel, iskoladráma-szövegek, programok és színházi zsebkönyvek, köztük a legrégebb 1783-ból való pesti német zsebkönyv.²² Mindent összevéve olyan gazdag anyag, amely az *Országos Széchényi Könyvtár*at ebből a szempontból az összes hazai közgyűjtemények fölé emelte.

2

A külföldi színészettörténeti gyűjtemények nagy része magángyűjtők kollekcioira épült. Az ilyen irányú gyűjtés legkorábban Franciaországban indult meg. Itt már 1733-tól szerepelnek az árveréseken magánkönyvtárak külön színházi gyűjteményekkel.²³ A milánói *Museo Teatrale alla Scala* alapját a francia Jules Sambon-féle kollekciónak megvásárlásával vetették meg. A berlini gyűjtemény magja Louis Schneider színész, a bécsié Hugo Thimig hagyatéka.

Nálunk egy számot tevő színháztörténeti gyűjtemény volt: Bayer Józsefé (1851–1919), a magyar játékszín első történetírójáé. Ez azonban tragikus módon szétszóródott. Még lajstroma sem maradt, úgy, hogy értékének megítélésében azon a töredékes kéziratanyagon kívül, mely részben kerülő úton mégis az Országos Széchényi Könyvtárba került, csak néhány szemtanú tanúságára vagyunk utalva.²⁴ Magas tudományos színvonalon álló ritka kiadványokban is gazdag színészettörténeti és Shakespeare-könyvtárán kívül főképp a magyar színészetre vonatkozó dokumentumokat gyűjtötte össze: iratokat, feljegyzéseket, sűgőkönveket, zsebkönveket, színházi újságokat és színlapokat, melyekből többet publikált is. Amit eredetiben nem tudott megszerezni, arról másolatot készített, így a magyar levéltárakban fellelhető színházi vonatkozású anyagról, melynek az *Acta Theatralia* nevet adta.

A Bayer-gyűjteményt a pécsi egyetem vásárolta meg, és szétosztotta különböző intézetek között. A pécsi egyetem bölcsészeti karának megszüntetésekor az így szétszóródott könyvtár egyes részei Kolozsvárra, majd Szegedre kerültek, ahonnan sok művet mint duplumot ismét továbbadtak. A történeti forrásanyagának nyoma veszett. 1956-ban a pécsi egyetemi könyvtár padlásán találtak mintegy 30 db, minden valószínűség szerint innen származó sűgőkönvet.²⁵ Nyoma veszett Kelemen László a gyűjteményben levő följegyzéseinek is, melyeket Staud Géza Bayer egy posthumus cikkéből rekonstruált.²⁶ Bayer kézirateit az örökös 1949-ben az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozta. A közte levő színdarab-anyag a *Színháztörténeti Tárb*a került.

Még egy kisebb területre szorított tudományos szándékú gyűjtővel találkozunk. Ez *id. Szinnyei József*, kinek 719 db 1870 előtti színlapot, 151 zsebkönvet és 120–130 db egylevels emlényt tartalmazó gyűjteményét egyéb hagyatékkal együtt 1916-ban az Országos Széchényi Könyvtár vásárolta meg,²⁷ s ott magjává lett a könyvtár gazdag színlap- és zsebkönvgyűjteményének. Nagyobb mennyiségű hazai német zsebkönv került a könyvtárba a múlt század végén Ellinger Gusztáv hagyatékából.

Maguknak a színészeknek is volt kisebb-nagyobb gyűjteményük, mely azonban inkább csak személyes emlékeik megőrzésére szorítkozott. Levelek, naplók, képek, üdvözlőversek, de még inkább a közönségtől kapott ajándékok tették ezeknek a gyűjteményeknek a zömét. Első seregszempléjük az 1890-ben, a magyar színészet megindulásának századfordulóján rendezett kiállítás, melynek egyes részei

azonban inkább valami ékszer- vagy ötvösművészeti gyűjteményhez hasonlítottak.²⁸ Erre célozva nevezi az egyik egykorú kritikus a kiállítást „hiúság vásárának”.²⁹

Az átlagból kimagaslik *Fáncsy* Lajos színlapgyűjteménye, melyben az 1829 és 1844 közti évekből 16 kötetre valót gyűjtött össze azoknak a társulatoknak a műsorából, amelyeknél játszott.³⁰ A *Rakodczay* és *Krecsányi* hagyatékban együtt találhatóik igazgatásuk idejének színlapjai.

Színészi gyűjteménynek tekinthető *Tóth* László hírlapíróé, aki nagyapjának, *Tóth* Józsefnek, a Nemzeti Színház színészenek és apjának, *Tóth* Imrénének, a Nemzeti Színház igazgatójának iratait s emlékeit őrizte meg, s amely sajnálatosan szétszóródott. *Rozsnyay* Kálmán gyűjteménye feleségétől, *Prielle* Kornéliától származott. Ebből az Országos Széchényi Könyvtár 1910-ben vásárolt nagyobb mennyiséget, *Prielle* és más magyar színészlevelek mellett sok külföldi művész levélét.³¹

Az egészen csekély számú XX. századi amatőr-gyűjtők közül³² *Bedő* Rudolfnak főképp aprónyomtatványokat és metszeteket tartalmazó gyűjteménye nevezetes. A két világháború közt a magyar könyvpiac színház történeti gyűjtőt nem tartott számon.³³

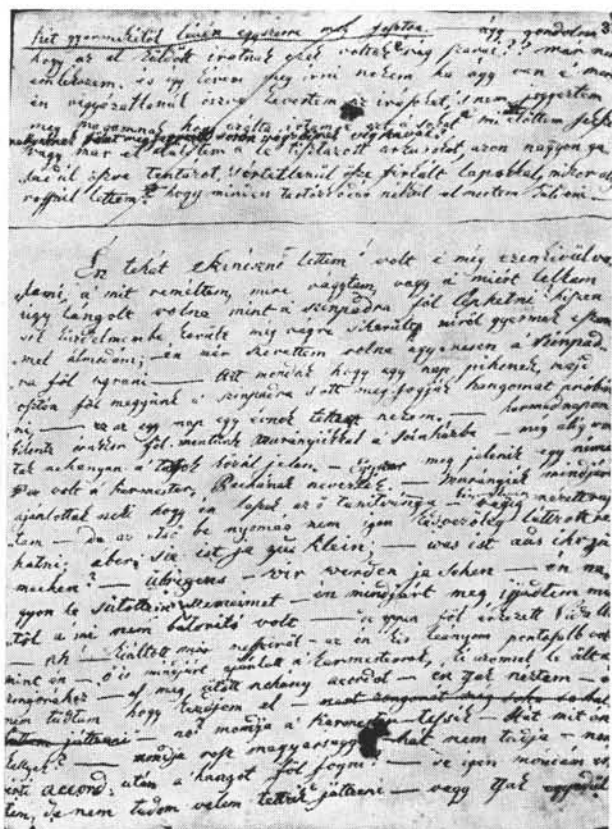
A forrásanyag azonban gyűjtők nélkül is gyűlt, hivatalokban, színészek és színházvezetők irataiban és főképp magukban a színházakban iratok, színlapok, szövegek, kották, tervek és képek alakjában. De, hogy ez az anyag gyűjtendő és közgyűjteményben megőrzendő volna, arra a köztudat csak a múlt század 80-as éveiben eszmél rá.

Az első lökést a Nemzeti Színház félszázados jubileumának közeledése adta (1887). *Zichy* Antal pendíti meg 1881-ben a magyar játékszín történetének eszméjét, s egyben bejelenti, hogy a *Kisfaludy Társaság* 200 arany pályadíjat fog kifizetni megíratására. Erre a bejelentésre reflektál *Rakodczay* Pál egy cikkében kifejtve, hogy ennek előfeltétele a magyar színészet történetére vonatkozó anyag összegyűjtése.³⁴ *Id. Szinnyei* József is felhívta erre a figyelmet *Rajkai Friebeisz* István lapjában, a *Színpadban*. Hogy az ezeknek nyomán feltámadt érdeklődés milyen nagy hatósugarú volt, azt példázza egy 1882. július 25-éről való csikszeredai színlap,³⁵ melyben felkéri a közönséget, hogy akinek a magyar színjátszás történetére vonatkozó adalékok, „úgy mint színlapok, sűgőkönyvek, emléklapok, jegyzetek, halotti gyászjelentések, levelek, okmányok stb.” birtokában vannak, küldjék be vagy ajándékképp, vagy csak lemásolás végett a színlap épületébe. Hogy a felszólításnak mely alkalmasint más helyeken is megjelent, volt-e fogantaja, nem tudjuk. De annyi bizonyos, hogy megindult egy folyamat, mely a magyar színészet történeti emlékeinek hatékonyabb összegyűjtéséhez vezetett. Ez a gyűjtés mindenekelőtt az Országos Széchényi Könyvtárban indult meg nagyobb lendülettel.

3

A színésztörténeti anyag gyűjtését az Országos Széchényi Könyvtár a századfordulóra nem sorozta elsőrendű feladatai közé. Ami mégis idekerült, az vagy egyszerűen mint hungaricum kapott helyet, vagy pedig, elsősorban a kéziratosság miatt, a színjátszás és irodalom szoros kapcsolatánál fogva az irodalom kerületén át jutott a gyűjteménybe. A színházvezetők közt sok volt az író, színészek és drá-

maírók közt élénk a levelezés. Így már Fáy András és Bajza József 1877-ben megvásárolt³⁶ levelezése sok idevágó anyagot tartalmazott, ugyanígy Aranka György 1895-ben idekerült levelei és Abonyi Lajoséi.³⁷ Fáy Andrásnak 1908-ban megszerzett irataiban bőven vannak a magyar színjátszást érintő irományok, Justh Zsigmond kézírataiban is találunk színházi vonatkozásút.³⁸ A példákat még sokszorozhatnók. Sok a színházi vonatkozás a zenei kéziratokban, elsősorban az 1904 óta itt őrzött Erkel-hagyatékban.³⁹ De más jellegű iratok is őriznek színháztörténeti anyagot, így Podmaniczky Frigyes naplójának 19 köteté, melyeket 1888 és 1896 közt több részletben adományozott a könyvtárnak, vagy

Részlet Déryné naplójából

Khevenhüller-Metsch herceg emlékiratai, melyek a magyarországi német színházra vonatkozó adatokat tartalmaznak.⁴⁰

Az átmenetet Szigligeti kézíratai alkotják, melyeknek zöme 96 kötetben 1897-ben hagyatékából került a könyvtár birtokába.⁴¹ Szigligetit az irodalomtörténet mint drámaíróként tartja számon, de ezek a drámák a magyar színház szolgálatában születtek, s írójuk egyben a Nemzeti Színház egyik legnagyobb vezetője és rendezője is. Hagyatéka drámaszövegeken kívül, melyek közt cenzúrai, sugó- és rendezőpéldányok is vannak, s az első magyar Faust-fordítás nyomtatásban soha meg nem jelent szövege is, színházelméleti és -történeti dolgozatokat, színházi iratokat, főképp jelentéseket is tartalmaznak, és levelezésének zöme is színházi vonatkozású.

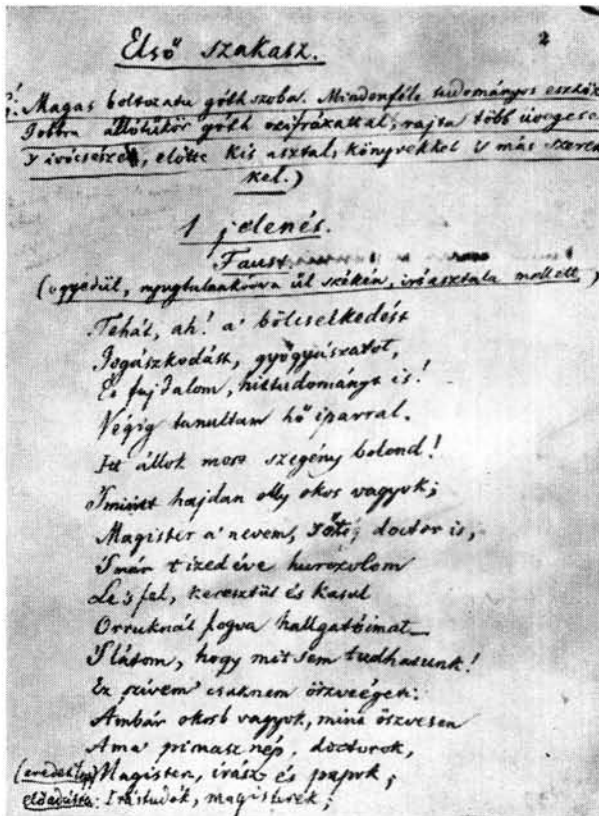
A nyolevanes évektől kezdve eleinte szórványosan, később már rendszeresen nő az az anyag, amely már mint színháztörténeti forrás kerül a könyvtárba. A gyűjtőkörnek ez a tágulása részben a már említett országos érdeklődésnek tudható be, mely nemcsak a könyvtár figyelmét fordította felé, hanem a színészekét és színházvezetőkéit is, akik egyre gyakrabban hagyták pályájuk írásos emlékeit a könyvtárba. A másik ok személyi természetű. 1888-ban lépett a könyvtár szol-

gálatába id. Szinnyei József színészettörténeti író⁴² és gyűjtő, s bár energiáját főképp a *Hírlaptár* megszervezése, s alapvető életrajzgyűjteményének megírása kötötte le, ez irányú érdeklődése se maradt hatástalanul a könyvtár fejlődésére. 1898 óta a könyvtár tiszttviselője *Vértesy Jenő*, aki dráma- és színészettörténeti érdeklődését itt is gyümölcsöztette, s az idevágó könyvtári anyagot ismerető cikkeivel erősen hozzájárult a színészettörténeti források értékelésének fokozásához.

Elsőnek a kéziratos szövegekgyűjtése indul meg. 1884-ben szerzi meg a Kézirattár *Ihász Imre* honosításának, az első magyar színjátszó társaság kedves műsordarabjának kézirátát, az *Egervári Bálint németbe Slenszhajn* c. „tábori érdekeny játék”-ot s 1902-ben már itt találjuk *Nagy Ignác Tisztújításának* és *Garay János Báthory Erzsébetjének* cenzúrai példányait.⁴³ A sűgőkönnyvek rendszeres gyűjtése azonban csak 1904-ben kezdődik, amikor 36 darabbal megvetik a könyvtár gazdag sűgőkönny-gyűjteményének alapját. 1909-ben már 246 db a sűgőkönnyvek száma, s ez 1916-ig újabb 65 darabbal gyarapodott. De hogy a gyűjtőszempont ekkor még mennyire túlnyomóan drámatörténeti volt, arra nézve jellemző, hogy

csak olyan sűgőkönnyeket gyűjtöttek, melyeknek szövege nyomtatásban nem jelent meg. Szerencsére ez a szempont eleinte nem érvényesült mereven, és így a gyűjteménybe több olyan darab „csúszott”, amelynek nyomtatott szövege is van.⁴⁴ Az első sűgőkönny-vételek közt szerepel egy *Don Juan* c. „tragoedia et comodia”, mely *Molière* darabjának és *Mozart* operaszövegének sajtóságos kontaminációja, több *Shakespeare*- és *Schiller*-darab abban a formában, ahogy a magyar vidéki színpadokon előadták.

Elsősorban színház-történeti érdekességűek a *Hinz* bábjátékos családnak pesti német dialektusban írt, *Don Juan* és *Faust* változatokat is tartalmazó, s a városligeti vurstliban a 80-as évekig használt szövegekönnyvei, melyeket

Részlet Szigligeti Ede kiadatlan *Faust*-fordításának kéziratából

Bevilaqua Béla a társulat vándorkönyvével együtt a könyvtár számára megszerzett, s melyeknek az ilyen szövegek ritkasága ad rendkívüli értéket.⁴⁵

Az első színész-emlékiratot 1897-ben vásárolta meg a könyvtár, *Déryné* naplóját 12 írott kötetben, 1910-ben *Balog* István 1820 és 1839 közt írt naplóját, s 1928 óta itt vannak 8 füzetben *Jászai* Mari memoárjai is. Ennek az ad különös jelentőséget, hogy bár kétszer is kiadták, a két kiadás nem fedi, hanem inkább kiegészíti egymást, s az eredetitől mind a kettő erősen eltér.⁴⁶

A századforduló óta már nemcsak irodalmi összefüggésben kerültek be a könyvtárba színészlevelek és egész levelezések, bár továbbra is az *Irodalmi Levelestárban* voltak elhelyezve. *Prielle* Kornélia leveleiből már 1906-ban megszerzett a Kézirattár egy jelentékeny gyűjteményt. Az Országos Széchényi Könyvtár *Kézirattára* ma a színészlevelek leggazdagabb lelőhelye. Az első nagy összefüggő színészlevelezés, mely itt helyet kapott, *E. Kovács* Gyuláé.⁴⁷

Ugyancsak a századfordulóval kezdődik a színészek teljes hagyatékának elhelyezése a könyvtárban. Elsőnek *Egressy* Gábor iratai kerülnek ide 1901-ben: 19 kézirat, 739 levél és 97 analecta. Közte van két kötet bécsi színlap 1837/38-ból és két kötet bécsi, müncheni és párizsi 1892/93-ból, külföldi tanulmányútjainak emlékei, különböző jegyzetei, naplói, tervezetei, okmányai, köztük egy idézés a bírósághoz 1850. október 3-ról és a megkegyelmezési okirat 1851. október 7-ről.⁴⁸

1908-ban *Lánczy* Ilka hagyatéka került a *Kézirattárba*, mely *Keglevich* István intendánsra vonatkozó anyagot is tartalmaz, 1914-ben *Nikolits* Döme ajándékozta a könyvtárnak *Molnár* György kézíratait 9 köteggel. 1922-ben kapta a könyvtár a leggazdagabb színészi hagyatékot, *Rakodczay* Pálét, aki színész, színigazgató és a magyar színháztörténetnek is egyik úttörője volt. Ez főképp színészlevelek-

Rakodczay Pál *Macbeth* szerepében. (Rakodczay-gyűjtemény)

nek gazdag gyűjteménye. Saját feleségéhez írt 428 levele mellett, melyeket *Színészi pályám levelekben* címen foglalt kötetbe, 734 színészlevél három kötetben *Rakodczay Pál levelesládája — Színészet* címmel — közte *Prielle Kornélia* 97, *Jászai Mari* 14, *Molnár György* 55 levele — és íróktól kapott 328 levél tartozik hozzá. Megőrizte teljes szerepjegyzékét, bevételeinek és kiadásainak kimutatását színgazgató korából, ennek a korszaknak a színlapjait egy kötetben (1894—1897), aminek az az érdekessége, hogy itt találjuk együtt a legtöbb vidéki *Shakespeare*-színlapot. Ehhez járul nyomtatásban megjelent cikkeinek gyűjteménye és kéziratos írói hagyatéka, valamint nagyszámú fénykép, mellyel cikkeinek és levelezésének kötetait teleragasztotta.⁴⁹

Kisebb, de nem kevésbé jelentős a századforduló legkiválóbb vidéki színgazgatójának, *Krecsányi Ignác*nak hagyatéka, melyet özvegye 1924-ben a könyvtárnak ajándékozott. Ez 3 kötet kéziratból, 5 *Jókai*-levélből és a temesvári színtársulat egy emlékalbumából áll.⁵⁰

Az első színház, melynek teljes írott és nyomtatott forrásanyaga 1900-ban az Országos Széchényi Könyvtárba került, a XVIII. század végétől a múlt század 80-as éveigi fennállott szomolnoki német műkedvelő színtársulat volt. Tartalmazza a társulat összes iratait, könyv- és kottatárát, még belépőjegyeket is. Megmaradt könyvválománya 572 nyomtatott színdarab, köztük 3 *Shakespeare*-dráma, 152 színmű kiírt szerepekben — köztük *Kisfaludy Károly Szeget szeggelje*, ami arra mutat, hogy olykor magyar előadások is voltak — 29 kéziratos dráma, színdarabok kísérőzenéjének kottái, a *Norma* vezérlőkönyve és egy bábjáték szöveggönyve, egy kiszerepezett *Harlekin*-játékkal.⁵¹ Az oravicabányai hasonló német műkedvelő társulatnak, mely

Hihetetlen, de igaz!

A TERMÉSZET CSODÁI

**egy 3 lábú albaniai borju
s egy 3 lábú boszniai kakas képében.**

Aláírtnak sok aldozattal sikerült a természet e két csodáját, melyek a természetgazdag természet körö-
szelőljei, megszerelni. E valódi ritkaságok a bel-~~ő~~ külföldi tudós egyetemek a egyetemen igen nagy hálat
idéztek elő, de különösen a 3 lábú albaniai borju, melynek elő jobb láb nem csak hogy egészen hiányzik, de
a lapockáján még csak nyoma sem látható, az egész világ tudósait legnagyobbámulatra gerjesztették. — A boszniai
kakas pedig a természettel ellenkezőleg 3 lábú borju; a láb tökéletesen kifejlett, lapockával ellátott, a színtársulat
legcsodálatosabb tekintetét kölcsönöz.

Igen nagy érdekeltiséget szűz e két csodálatos alak szemlélés, melyek közül az egyik a színtársulatok egy-
keblől egygyel többet, a másik egygyel kevesebbet bír.

Európai viszonyaink alatt e két állat a magasabb és legmagasabb szemléletű legnagyobb érdekeltiséggel
szemlélhetők, azért e város nagyérdemű lakosságát is bátrkodom felkérni, hogy minél számosebben szerencsét-
tossanak becses látogatóikkal.

E két csoda-állat már a járai múzeumnak megvételék.

Toldy János.

Hírdetés minden panorámába beillesztett egyén e csoda-állatokat ingyen megmutathatni.
Látható Nérel Ferencz ur teremében a panoráma mellett.

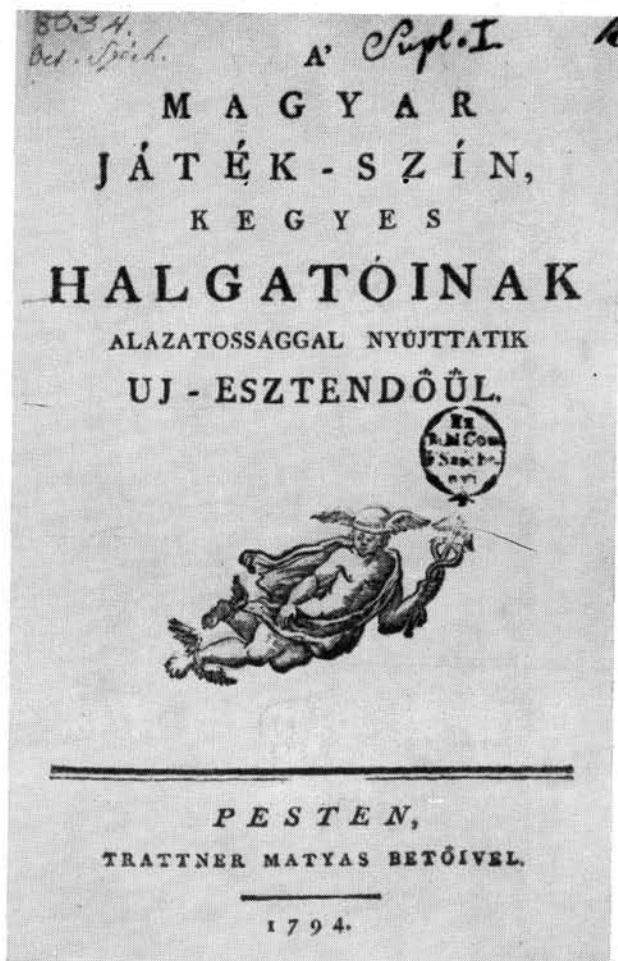
Cirkuszi plakát 1868-ból. (Szinyeyi gyűjtemény)

századunk elejéig játszott, csak irattára van meg az Országos Széchényi Könyvtárban.⁵²

Az első színháztörténeti anyag, amely egyes csoportként a könyvtárban 1931-ben rendezés alá került,⁵³ a színlapgyűjtemény. Ez a *Fáncsy* gyűjteményen, a *Rakodczay* és *Krecsányi* hagyatékban levő színlapokon, s az *Uránia Tudományos Színház* 20 színlapkötetén kívül, mely a színház megszűnése után a könyvtárba került, 5939 egyes színlapot tartalmazott, melynek egy része (719 db) a Szinnyei hagyatékból való. A rendezés a színlapokat levéltári anyag módjára, fasciculusokba foglalva, egyes helyek szerint betűrendes felállításban, helyeken belül kronológiai rendbe sorozta. Az egész gyűjteményről cédulakatalógus készült, melyben minden fasciculus külön cédulát kapott.

A cédulakatalógus a helyek betűrendjét követte, s az 1848 előtti színlapokat egyenként felsorolta és magában foglalta a kötetekbe kötött színlapgyűjtemények helyi és időrendi mutatóját is. Hazai és külföldi magyar színlapok mellett magyarországi német színlapokat is tartalmaz, közte unikumokat is, mint a pesti német színház 1812-i megnyitó előadásának színlapját. Legrégibb darabja egy 1793-i kolozsvári színlap, itt van az első magyar *Hamlet*-előadás színlapja, s a gyűjtemény rengeteg vidéki *Shakespeare*- és *Schiller*-előadás emlékét őrzi sokszorososan kiegészítve *Bayer József* adatait.⁵⁴ Az első magyar színtársulatot öt színlap képviseli, de a magyar társulatok minden pesti megjelenésének van itt emléke. Megtalálható itt *Nuszöl József* német színész 1801-i magyar nyelvű előadásának egyetlen színlapja, s a pesti növendékpapság 1817-i előadásáé. Megtaláljuk *Molnár György* budai népszínháza megnyitó előadásának színlapját, s két legnagyobb sikerét, az *Ördög piluláit*, kör

Színházi zsebkönyv címlapja. (Széchényi gyűjtemény)

alakban, piros-fekete keretben, s a *Bem hadjárata*t is. Az országhatárokon túlról két New York-i (1876, 1878) és 12 bukaresti (1884—1891) magyar műkedvelő előadás emlékét őrzi a gyűjtemény. De fő értékét a kis vidéki vándorcsapatok és szerény műkedvelők színlapjai teszik, legfőképp a 70-es és 80-as évekből, mert működésüknek sokszor ezek az egyetlen dokumentumai. És még egy egyedülálló értéke az a *Szinnyei József* gyűjtéséből származó 190 színlap, amely mutatványosok műsorait őrzi. Ehhez az 1897-ig, a köteleispéldány-törvény életbe lépéséig terjedő gyűjteményhez járul még az a köteleispéldányként beküldött, negyedéves csomagokban őrzött színlaptömeg, mely az Országos Széchényi Könyvtárat a magyarországi színlapok leggazdagabb lelőhelyévé tette. A beszolgáltatott színlapok száma a századforduló idején évi 6000 és 9000 közt mozgott, a tetőfokot 1905-ben 10 503-mal érte el, az első világháború idején átlagosan évi 500-ra esett, míg a két világháború közt már csak 2000 az évi átlagszám; a legalacsonyabb 1933-ban 1408 darabbal.

A köteleispéldány-rendszer, melynek bevezetésére már *Széchényi* Ferenc megtette az első lépést, s melyet az alapítólevél 4. pontjába be is foglalt,⁵⁶ a könyvtár színházi zsebkönyv és röplap állaga számára is nagy gyarapodást hozott. Mert bár a rendeletekkel és törvényhozási úton ismételtén megújított beszolgáltatásnak igen nagy zökkenői voltak, ez a színházi nyomtatványoknál volt legkevésbé érezhető, mert a könyvpiac számára általában értéktelenek voltak, s a nyomdák is inkább a nagyobb terjedelmű, s értékesíthető termékeik beszolgáltatását mulasztották el. A zsebkönyv anyag egy része már megvolt az eredeti Széchényi anyagban, sok az aprónyomtatványok közt lappangott. A *Jankovich*⁵⁷ és *Horváth István*⁵⁸ gyűjtemények is tartalmaztak színháztörténeti forrásanyagot. *Ellinger* Gusztáv egy hazai német zsebkönyv-sorozattal gyarapította számukat, ehhez járult a *Szinnyei-hagyaték* zsebkönyv anyaga. De rendezésére már csak a Színháztörténeti Tár különválása után került sor.⁵⁹

Magyarországi színházi periodikákból az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának van a leggazdagabb gyűjteménye. Legrégibb darabja a Pozsonyban 1798/99-ben a *Pressburger Zeitung* mellékleteként megjelent *Allgemeine Deutsche Theaterzeitung*. Az új anyag gyarapodásának legfőbb forrása a köteleispéldány. A magyarországi színházi lapok száma meghaladja az 500-at.⁶⁰ Tömegüket a sokszor kérésreletű vidéki színházi újságok nagy száma növeli. 1910-ben pl. 30 színházi lap jelent meg Magyarországon.⁶¹ Az országhatárokon túl megjelenő magyar színházi lapokból is vannak példányok az Országos Széchényi Könyvtár *Hírlaptárában*, így a chicagói *Színházi Újságból* (1938) és *Magyar Életből* (1938).⁶²

1940-ben a közoktatásügyi minisztérium megvásárolta az Országos Széchényi Könyvtár számára *Jónás* Alfréd 41 kötetből álló kéziratot színháztörténeti anyaggyűjteményét. A gyűjtemény a fővárosi színházak legkülönbözőbb szempont szerint összeállított kéziratok adattára: színházak műsorát, színészek szerepeit, magyarok külföldi és külföldi színészek budapesti vendéjátékait, az operettek kronológiai kimutatását, a Nemzeti Színház megnyitása előtti magyar színjátszás adatait, Kelemen László társulatának műsorát stb. tartalmazza. Ez volt az első eset arra, hogy ilyen természetű színháztörténeti anyag a könyvtárba került.⁶³

Századunk húszas éveiben már olyan egyre gyarapodó gazdag anyag halmozódott fel a könyvtárban, hogy méltán merülhetett fel egy önálló színháztörténeti osztály felállításának gondolata.⁶⁴ Az eszmét nemcsak az állag folytonos gazdagodása érlelte és egy másik belső ok, a könyvtár fokozatos differenciálódása, hanem egy külső is: a színésztudomány és a színháztörténeti gyűjtemények hatalmas lendületű fejlődése az egész világ kulturált országaiban. De a gyűjtemény felállításának ugyanannyi akadályja is volt a könyvtár rendszerében.

Széchenyi Ferenc könyvtárának csak két osztálya volt: a nyomtatványok és kéziratok tára, s ez maradt a helyzet 1882-ig, amikor is a levéltár különvált a kézírattártól. De követte 1884-ben a hírlapkönyvtár felállítása, melyben a nagy fővárosi könyvtárak hírlapanyagait egyesítették.⁶⁵ 1898-ban létesült a *Kézírattáron* belül az *Irodalmi Levelestár* csoportja, melyben a színészlevelek is helyet kaptak.

Egy külön zenei gyűjtemény megteremtésének gondolata már a századforduló idején felmerült. 1904-ben a *Kézírattár* megvásárolta *Erkel* Ferenc zeneirodalmi hagyatékát, s ennek rendezése kapcsán *Fejérpataky* László, a könyvtár akkori igazgatója, a *Kézírattáron* belül egy külön *Musica* szak felállítását rendelte el, mely két részre oszlott, a zenei kéziratok (*Manuscripta musica*) és a zenei levelek (*Epistolae musicae*) csoportjára. Minthogy ezeket a törzsanyagtól eleve különválasztották, kiemelésük a zenei osztály megalakulásakor nem ütközött különös nehézségbe. Ugyanez volt a helyzet a nyomtatványanyagnál is, mely mindössze két könyvtári szakot, a *Musícát* (*Musica theoretica* és *Musica practica* alszakokkal) és a *Liturgicát* érintette, melybe minden egyházi vonatkozású zenemű tartozott. 1924-ben *Isoz* Kálmánt bízták meg a zenei osztály felállításának előmunkálataival, s 1929-ben meg is valósult.⁶⁶

Sokkal bonyolultabb helyzet elé állított a színésztörténeti anyag különválasztása. Az első nehézséget magának a színészetnek komplex volta, az irodalommal és más művészetekkel való szoros összefonódottsága támasztotta; hozzájárult ehhez a könyvtár bonyolult szakrendszere, melyre egy 1869-ből való miniszteri rendelet folytán tért át, 1875-ben fejezve be az új felállítást. Ez az akkor legmodernebbnek számító müncheni rendszer volt, melyet némi módosítással alkalmaztak, XII főosztályra és 117 szakra osztva a könyvanyagot.⁶⁷

A színészeti vonatkozású anyag a legkülönbözőbb szakokba szóródott szét. A színészet történetét tárgyaló művek általában a H. lit. (Historia literaria) szakban kaptak helyet, a magyar vonatkozásúak a Hung. l.-ben (Hungarica literaria). Ugyanitt voltak általában a magyar vonatkozású színházi zsebkönyvek is. A színjátékok szövege az összes irodalmi szakokban fellelhetők voltak, mint a P. o. hung. (Poetae et oratores hungaricae), a P. o. germ., lat., it., hisp., gall., angl. és rel(iqui), az Opp. (Opera unius auctoris collecta) szakokban. A színpadképet, díszleteket, színházépületeket tárgyaló művek az Art. (Artes elegantiores) szakban kaptak helyet, a balettre vonatkozóak a Gymn. (Artes lusoriae et gymnasticae) csoportban. De a beosztás nem volt következetes és jutottak színészeti vonatkozású könyvek az L. eleg. g. (Litterae elegantiores generatim) és L. eleg. m. (Litterae elegantiores miscellaneae) szakokba is.

A különgyűjtemények is tartalmaztak idevágó anyagot. A *Régi Magyar Könyvtárban* volt az első magyarországi nyomtatott rendezőpéldány, *Eisenberg* Peter metszetekkel illusztrált 1652-ben megjelent *Ein zwiefacher Poetischer Akt*

lyezendő el. Az őrzésre mint hungaricum-könyvtár az Országos Széchényi Könyvtár volt hivatott. Nyilvánvaló volt az is, hogy az egyes színházak anyagának történeti egysége nem bontható meg, nem olvasható be a könyvtár törzsanyagába és különleges kezelést igényel.

Így elkerülhetlenné vált egy külön színháztörténeti osztály szervezése, amelynek megalapításával úgyszólván a sor végén ballagtunk a művelt országok között. Az új gyarapodáshoz csatlakozott mindaz, ami a könyvtár egyéb táraiból megcsontításuk nélkül kiemelhető volt, s most már ez a gazdag színháztörténeti anyag külön egységgé alakulva a saját törvényei szerint fejlődött és gyarapodott tovább.

II. A Színháztörténeti Tár keletkezése

I

Közel 65 esztendő telt el *Rakodczay* Pál cikkének megjelenése óta és éppen 20 éve múlt, hogy *Pukánszky* Kádár Jolán szónok tette az Országos Széchényi Könyvtáron belül külön színháztörténeti osztály létesítését, amikor 1945-ben, a háború befejeztével, a gondolat a megvalósulás útjára lépett.

A közvetlen lökést az adta, hogy a háborús események során az ún. Emke-épület megrongálódott, s a Nemzeti Színház vezetősége nem tartotta biztonságosnak az ott elhelyezett színházi könyvtár és múzeum helyzetét. 1945 augusztusában megindult a tárgyalás a két intézmény között, s novemberben létre is jött az egyezség. Így került be az anyag a könyvtárba vagy még az év végén, vagy 1946 legelején. Gondozását *Hajdú* A. László, a színház volt titkára és *Pataki* József színész, a gyűjtemény egykori őre és könyvtárosa látta el, hely híján a *Hírlaptár* folyosóján. A szomolnoki után ez volt tehát a második, teljesnek tekinthető, összefüggő színházi gyűjtemény, mely a könyvtárba került. Állománya szövegeknyvekből, kevés színháztörténeti szakkönyvből, színházi zsebkönyvekből, színlapokból, képekből és abból az irattári töredékből tevődik össze, amely — ma már ki nyomozhatatlan okokból — nem került fel 1937-ben az Országos Levéltárba.

A szövegeknyvtár rendező-, sűgő-, ügyelő, s olvasópéldányok összessége, s elvben a színház megnyitásától az 1952—53-as színiévd befejeztéig bemutatott és felújított darabokat tartalmazza. Gyakorlatban viszont arról tanúskodik a gyűjteményről 1928-ban megkezdett és 1943-ban félbemaradt napló, hogy bekerült az állományba jó néhány olyan színdarab is, mely az első színészgárda tagjaié volt a vándorlás éveiben. Feltehető, hogy *Udvarhelyi* Miklós, *Déryné*, *Pály* Elek, *Megyeri* Károly és a többiek, akiknek nevét a bejegyzések őrzik, ily módon vették meg a színházi könyvtár alapját és szaporították későbbi ajándékozással is. A darabok közt számtalan nevezetes autográf szöveg található. *Verseghy* Ferenc (*Kotzebue: Szerelem gyermeke*, 1792), *Fáy* András (*A külföldiek*, 1837), *Balog* István (*Ludas Matyi*, 1838), *Garay* János (*Jósige*, 1836), *Katona* József (*Jolánta*, 1812), *Szigligeti* Ede (*Árgyl és Tündér Ilona*, 1853), *Vörösmarty* (*Czillei és a Hunyadiak* 1844), *Vajda* János (*Ildikó* 1857), *Arany* János (*a Szentivánéji álom* címlapja 1864), *Csiky* Gergely (*Buborékok, Nóra* 1884), *Reviczky* Gyula (Ibsen *Nórán* fordítása 1889), *Gárdonyi* Géza (*Annuska*, 1903) — s ezzel csak néhány nevet említettünk, s az egésznek csak elenyésző hányadát, ízelítőül. Hiszen pl. *Vörösmarty*, aki alapításától, 1843-tól kezdve tagja volt a drámabíráló bizottságnak,

Kassa

Orvök Bélet. 244. Szám.

Ma Szerdán Januárius' 27na 1830,
a' Nemzeti Dall, és Színjátszó - Társaság által
elő fogadál:

A' BÜBÁJOS VADÁSZ.

Babonás Dalljáték 3 Felvonásban. — Műsiját szerzette Weber
Maria Károly. — Fordította Pály Elek.

S Z E M É L Y E K :

Ottokár, Cseh Hertsog	Bartha Ur.
Cund, Fő-Vadász	Szilgyi Ur.
Agátha } a' leányai	Deriné Assz.
Anna	Ilona.
Max } Vadászok	Pály Ur.
Gáspár	Szerdahelyi Ur.
Sámuel, a' Fekete-Vadász	Szentpétery Ur.
Agátha Arnyéka	Mária.
Max Anyának Leike	Horváth Assz.
Bilián, jobbágy Vadász	Máté Ur.
Egy Remete	Megyeri Ur.

Vadászok. — Parasztlányok. — Tüncemények a' Földön, és Lovagokban — több más kisebb nagyobb tüncemények — a' Boszorkányok láng kerék szekeré 's a' i.

Bémenetel óra rendszereint:

Alsó Páhoj . . . 5 for. — Felső Páhoj . . . 4 for. — Zártszék 1 for.
Első Hely 50 kr. — Nobel Galleria 20 kr. — Galleria 15 kr.

Kezdődik pontba 6 óraker.

A bűvös vadász egyik legkorábbi színlapja. Kassa 1830.

György, *Mátrai Betegh Béla, Náday Ferenc, Ivánfi Jenő, Tóth Imre, Csathó Kálmán, Horváth Árpád* csak a legkiemelkedőbb nevek a rendezők sorában. Az 1930-as évek második feléből *Németh Antal*nak őrizi a gyűjtemény néhány nagy gonddal kidolgozott rendezőpéldányát (*Az ember tragédiájának* 1939-es kamaraszínpadra készült variációját, a *Peer Gynt*t 1941-ből stb.). A rendezői bejegyzések mellett meg kell említenünk a cenzori hivatal ellenőrzésének nyomait is, mely 1833-tól 1866-ig figyelemmel kísérhető, s hiteles dokumentuma a nemzeti és szellemi szabadság korlátozásának. — A szöveggyűjtemény 3171 műből és 5729 db-ból áll. Ez a szám az 1965-ben végzett revízió eredménye. Az anyag utolsó számlálását 1925-ben *Kéky Lajos* végezte, amikor 3635 db-ot tartott nyilván.⁶⁹ 1925—1953 között tehát majdnem megkétszereződött a gyűjtemény. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a múlt századi kéziratok sokszorosítással szemben a 30-as években rendszerezett gépírás több példány készítésére, s megőrzésére adott módot. A szövegek könyvek tárolása, kezelése külön történik. Páratlan értékét azzal is hangsúlyozni kívántuk, hogy kegyeletből megtartottuk régi muzeális raktározási rendjét: a színdarabok a címek betűrendjében, ezen belül pedig előadásuk időrendjében sorakoznak.

vagy *Szigligeti*, aki 1841-től titkár, majd 1858-tól rendező volt sokkal többször szerepel e szövegek könyvekben bejegyzéseivel, javításaival, mint amennyit módunkban állna felsorolni. Színháztörténeti szempontból e rendezői bejegyzések sokkal értékesebbek, mint a szerzői kéziratok. Ilyen pl. *Az ember tragédiájának* 1883-ból való példánya, melyet *Paulay Ede* másolt le, alkalmazott színre, rajzolt és írt tele rendezői elképzeléseivel a mű első hazai színrevitele alkalmával. Konceptióban, mennyiségben *Hevesi Sándor* volt *Paulay*hoz fogható; neki is sok hasonló természetű nyoma lelhető a gyűjteményben (a *Bánk bán* 1930-i, a *Faust* 1927-i, *Goldoni Fogadósnéjének* 1912-i felújításai stb.). *Molnár*

E szövegek könyvek szakszerű feltárásának egyik leghitelesebb forrása és segéd-eszköze a színlapgyűjtemény. 1839-től 1944-ig 59 kötetben, elenyésző hiánnyal őrzi 27 376 színlap a színház 105 esztendejének műsorát. Az 1837-es és 1838-as év 446 színlapja két kötetben, a *Fáncsy*-gyűjteményből, teszi teljessé a sorozatot. Színháztörténeti szempontból igen lényeges az, hogy a századfordulótól (*Tóth* Imre főrendezőségétől kezdve) föllelhető rajtuk a rendező s egyben ügyelő kézjegye és a nyomtatástól eltérő események korrekciója. A felsorolt anyaghoz csatlakozik még 2 kötet (586 db) Nemzeti Kamara Színházi színlap az 1924—1930-as évekből és 3 kötet (2086 db) a Várszínház színlapjaiból 1871—1899-ből.

Volt a színház könyvtárának egy kicsi, összefüggő csoportja: a zsebkönyvek. Számuk alig haladja meg a 40-et. Jelentőségüket viszont az fokozza, hogy az 1837—1870 közötti évekből — a közölt műsor mellett — állandó és részletes beszámoló ad a színház művészi és adminisztratív személyzetéről, 1866-tól kezdve pedig az évi zárszámadásokról is.⁷⁰ Tekintettel arra, hogy a színház irattára elpusztult, a zsebkönyvek ebben a vonatkozásban a fenti évekre forráspótló anyagoknak minősülnek.

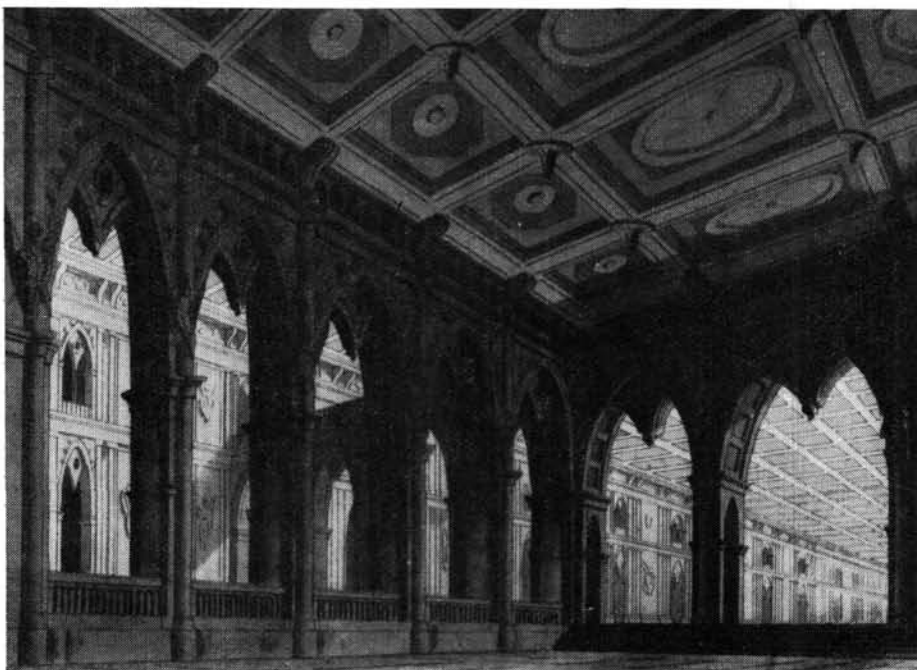
Az irattár pusztulásáról már többször esett szó. Az eredeti állományt *Rexa* Dezső és *Pukánszky* leírásából ismerjük.⁷¹ A megmaradt anyag — alig lehet az eredetinek 5%-a — részben *Pukánszky* monográfiájának II. kötetében található,⁷² részben abban a másolatban, mely tőle 1962-ben került a Színháztörténeti Tárhoz. A Nemzeti Színházból hozzánk került töredék jóformán minden évből tartalmaz néhány iratot, valamint próba- és díszletkönyveket, kellékes, jelmez- és ruhatári könyveket, igazgatósági jegyzőkönyveket, drámapírálói ítéleteket az 1856—1905 közötti évekből, drámapírálói bizottsági jegyzőkönyveket 1876—1888 és 1908—1911-ből, titkári, pénztári, leltári naplót s egyéb adminisztrációs nyilvántartásokat. — Igen érdekes és jelentős az a 18 dobozban tárolt kéziratos gyűjtemény, melyben jelmezkimutatások és számlák vannak, többségben az 1870—1890-es évekből. Némelyikben szövetmintát is mellékeltek a jelmez leírásához. Ez a — sajnos szintén csak töredékesen megmaradt — gyűjtemény is érdekes adatokat szolgáltat a színház kosztümtervezésével kapcsolatban.

A szövegek könyvek kiegészítő része s egyben a produkcióknak fontos dokumentuma a közel 5000 darabot számláló képgyűjtemény. Olajfestmények (*Déryné*, *Kántorné*, *Fáncsy* Ilka, *id. Lendvay* Márton, *Munkácsi* Flóra, *Feleki* Miklós, *Tóth* József stb.) és *Barabás* Miklós, *Marastoni* József és *Jakab*, *Kohlmann* Károly többiben feldolgozott metszetei⁷³ (melyek zömmel a színház alapító tagjait, kosztümös szerepeiket, valamint néhány színházépületet és színházbelsőt ábrázolnak) alkotják a képgyűjtemény kisebb, de értékesebb felét. A másik fele fényképekből áll, az 1860-as évek ma már fakuló műtermi felvételeiből, s az egyre tökéletesedő fototechnika segítségével megörökített színészportrékból és jeleneteképekből. Külön említést érdemel a centennáris év 16 produkciójának 16 kötetben megőrzött anyaga, annak illusztrálására, hogy mi a színpadi mű képes dokumentumainak legideálisabb konzerválási formája. — Eredeti díszletterv igen kevés volt a képgyűjteményben. Egyetlen félbőr kötéses díszletalbum került hozzánk, mely az 1874—1894 közötti években színre vitt darabok színpadképeit tartalmazza. Közülük három kép tervezőjét meg tudtuk állapítani: *Lehmann* Mór 1874-ben a *Rienzi*hez, *Horn* Róbert 1878-ban a *Fourchambault* családhoz és *Spanraft* Ágoston 1894-ben a *Rafael*hez készített terveinek másolatát őrzi a kötet. A többi kép tervezője eleddig ismeretlen; nem is meghatározott darabhoz készült

mindegyik, hanem ún. típusdíszlet, melyre *Staud Géza* is utal munkájában.⁷⁴ *Oláh Gusztávnak* is van ebben az anyagban 5 pasztellrajza, a *Bánk bán* 1930-as felújításának tervei.

*

Jóval kisebb terjedelmű, de színháztörténeti szempontból páratlan értéket jelentő gyűjtemény volt *Bedő Rudolfé*. Ez is még a Színháztörténeti Tár létrejötte előtt került a könyvtárba. 1947-ben, *Hajdú A. László* fölterjesztésében van az első nyoma, az utolsó a vétel létrejöttekor, 1948 decemberében.⁷⁵ Mindkettő az anyag vázlatos felsorolását tartalmazza; részletes kimutatás híján ebből rekonstruálható, hogy mi volt benne. A kéziratok közt *Petőfi-* és *Arany-*levelek; *Lajos* bajor király levelei *Bulyovszkyné*hez; *Kelemen László* működésére vonatkozó iratok, kimutatások, nyugták; levelek a Nemzeti Színház ügyeivel kapcsolatban; iratok *Egressy Gábor* kormánybiztosi tevékenységére és a Nemzeti Színház tagjainak 1848-as működésére vonatkozóan, stb. A könyvgyűjteményben vidéki városi színházak monográfiái, a Nemzeti Színház megnyitásának előzményeit és a megnyitást tárgyaló kiadványok, számos közismert színész- emlékirat, 4 db olasz nyelvű operalibretto a XVIII. századból stb. Az aprónyomtatványok között számos színészhez intézett vers és alkalmi köszöntő mellett a legnagyobb értéket 37 db színházi almanach jelenti. Mind olyan példányok, melyek hiányoztak a könyvtár állományából, s melyek azóta feldolgozást nyertek a már többször említett bibliográfiában. Mivel azonban ott nem jelöltük darabonként a zseb-

C. *Maurernek* tulajdonított díszletkép a XVIII. századból. (*Bedő-gyűjtemény*)

Bulyovszkyné Szilágyi Lilla a Stuart Mária címszerepében és jeleneteiben. Triptichon. (Bedő-gyűjtemény)

könyvek provenienciáját, ezen a helyen soroljuk fel őket: Arad 1820, 1826, 1832 (2 db), 1833, 1834, 1835, 1852; Ofen 1827, 1831, 1832; Pest 1811, 1814, 1836 (2 db), 1838; Debrecen 1869, 1871 (2 db); Eger 1847; Esztergom 1835, 1841? Kassa 1865? Kolozsvár 1845, 1856, 1861, 1864, 1872, 1874? Marosvásárhely 1869; Nagyvárad 1853; Pápa 1838; Pécs 1860; Rimaszombat 1865; Székesfehérvár 1865; Temesvár 1848, 1850. — A gyűjteményben levő pesti, budai és vidéki színlapok mind a Nemzeti Színház megnyitását megelőző időből származnak.

A képanyag olajfestményeket és metszeteket tartalmaz, de legértékesebb része a 76 darabból álló színezett díszletterv, figurino és vázlat, melyet az említett vázlatos felsorolás — nyilván *Bedőtől* kapott felvilágosítás alapján — „a pozsonyi főúri színházak” anyagaként jelöl meg. Minthogy a díszlettervek a hátlapjukon fellelhető datálás alapján 1762–1834 között készültek, s több kéz stílusjegyeit viselik magukon, tüzetes vizsgálatra van szükség annak eldöntéséhez, hogy a már agnoszkáltakon kívül melyek származnak Girolamo *Le Bontól*, melyek Carl *Maurertől* (mindketten megfordultak Pozsonyban), esetleg melyek fognak még új nevet felvetni. S azt is meg kell még fejteni, hogy melyik pozsonyi színház számára készültek a díszletek.⁷⁶ — A képgyűjteménynek van egy ritka, a maga nemében páratlan darabja: *Lajos* bajor király triptichonja, mely *Bulyovszkyné*

Szilágyi Lillát Stuart Mária szerepében ábrázolja, középpütt egyedül, a szárnyképeken jelenetekben. A képek fémre égetett technikával készültek, az ébenfa tokot kívül-belül finom ötvösmunka díszíti, s az egészet kék színű bőrtok védi. Bedőhöz, az átvételi irat tanúsága szerint, az Ernst-gyűjteményből került.

2

1949 júniusában Dénes Tibort nevezte ki a könyvtár főigazgatója osztályvezetővé,⁷⁷ s ezzel létrejött a Színháztörténeti Tár mint önálló szervezeti egység. Anyaga először a Bródy Sándor utcában, a volt Törley-palotában került felállításra, majd 1950 tavaszán a főigazgatóság jelenlegi helyének egy részén, 4 szobában. A hely azonban hamarosan szűknek bizonyult, mert megkezdődött az 1949-ben államosított színházak régi anyagának, valamint a velük kapcsolatos megszűnt, vagy átszervezett intézmények dokumentumainak beáramlása. A gyűjtemény 1952-ig maradhatott ezen a helyen. Ez idő alatt kapta meg az *Eszterházy-irattárat* 1949-ben, a Vígszínház teljes és a Művész Színház töredékes anyagát, a *Budapesti Színházgatók Szövetsége* irattárát, a *Színészek Országos Nyugdíjintézetének* óriási könyvtári és tárgyi gyűjteményét 1950-ben, az *Irodalmi Alap* szöveggyűjteményét és a *Színpadi Szerzők Egyesületének* anyagát 1951-ben.

Az *Eszterházy-iratok* eredetileg a levéltár anyagával együtt Kismartonban voltak. Onnan került a levéltár nagy része a 20-as évek végén először a várbeli

Eszterházy-palotába, majd az ostrom előtt az Országos Levéltárba. Ma is itt található. Az *Acta Musicalia* és *Acta Theatralia* jelzetű, 4437 aktaszámmal jelölt, de kb. kétszer ennyi darabot számláló, színházi vonatkozású iratesoprotot Hárich János levéltáros még az ostrom előtt kiválogatta s ez került 1949-ben a Színháztörténeti Tárho. Az irattár még feldolgozatlan, csak a *Haydnra* vonatkozó akták regesztáit állította össze Valkó Arisztid⁷⁸ s ugyanezen témakörű iratok szolgáltak forrásul a *Haydn-émlékkönyvhöz*,⁷⁹ valamint a Haydn-émlékév több külföldön és itthon megjelent kiadványá-

Balog István: *Ludas Matyi* c. művének sűgópéldánya, a szerző kézírásával. (Nemzeti Színház gyűjteménye)

javarészt ebben találhatók. — A képgyűjtemény részint műtermi felvételekből áll, részint, igen kis mennyiségben, jelenetképekből. A 20-as évek második felétől rendszeresen készültek színpadképek is, aminek nyilván a díszletek megörökítése volt a célja. Kár, hogy ez a nagyon hasznos kezdeményezés is félbemaradt — vagy csak a képek töredékes része került a Színháztörténeti Tárba. — Az irattári anyag megmaradt teljes egészében s rendezésre és feldolgozásra vár. A színház dokumentumainak sorát 7 kötet újságkivágot zárja be, melyben 1923-tól 1944-ig követhető a műsor sajtóvisszhangja.

Ugyancsak 1950-ben, *Várkonyi Zoltán* volt igazgató ajándékaképpen kaptuk meg a Művész Színház (1945—1949) szöveggyűjteményének egy részletét. Az 1952-ben ezt követő 23 színdarab, továbbá a képek és sajtókivágotok, valamint az 1954-ben kapott irattári darabok együttese is csak csonka, s ma már nem is pótolható töredéke a színház 5 éves működésének.

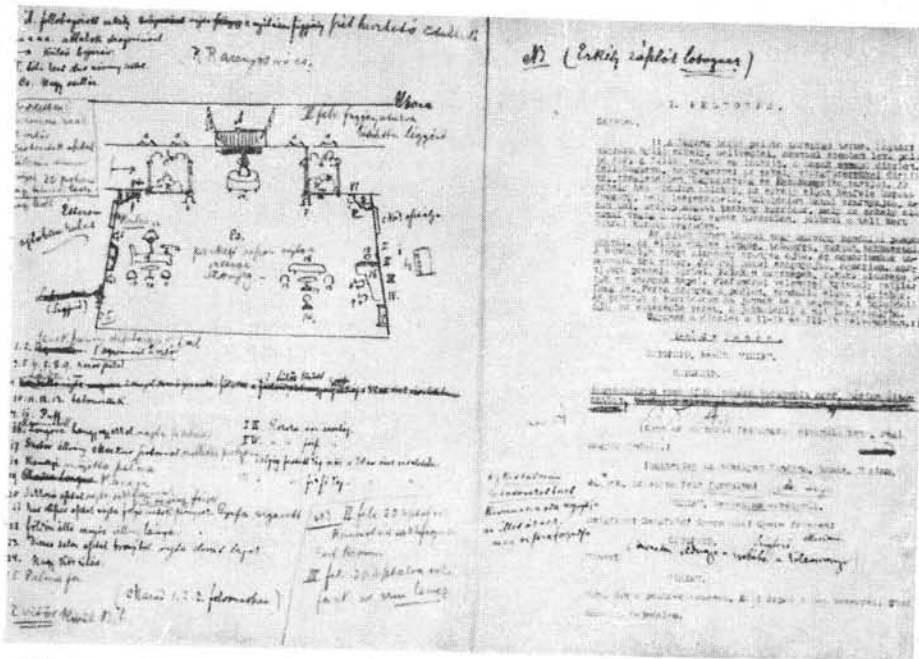
A *Budapesti Színigazgatók Szövetsége* 1918-ban alakult. Osztályunkra került irattára 1919-től 1942-ig 71 tékányi aktát tartalmaz.

A *Színészek Országos Nyugdíjintézete* megalakulásának történetével az 1840-es évekre nyúlik vissza. Mindegyik színházon belül, tehát a Nemzeti Színháznál, a Népszínháznál és a Vígszínháznál is volt a színészek érdekeinek és nyugdíjügyeinek, a segélyezési kérdéseknek, ha kezdetleges fokon is, képvisellete. Országos egyesületi formát 1873-ban *Színészek Országos Egyesülete* néven nyert ez az érdekképviselő. A színháztörténeti osztálynak juttatott gyűjtemény írásos, és tárgyi emlékekkel gazdagította anyagunkat. Az írásos dokumentumok közt említést érdemelnek pl. a *Nyugdíjintézet* alapszabályával, annak módosításával kapcsolatos iratok; *Bényei István* egykor volt színésznek, színigazgatónak, az egyesület titkárának, majd elnökének levelezése; *Kassai Vidornak*, a budai, majd pesti Népszínház színészeinek levelei; a *Kövessy Vár* elnevezésű, *Kövessy Albert* kezdeményezésére a színészek segélyezésére 1924-ben alapított társaság működését tartalmazó iratok; az ország szintársulatainak és színikerületeinek 1879-től beosztására vonatkozó dokumentumok, tervezetek. — Folyóirat tekintetében igen fontos szaporulatot jelentett az, hogy tulajdonunkba került a *Színészegyesület* hivatalos közleménye, a *Színészek Lapjának* 1883-tól 1937-ig terjedő sorozata, mely néhány év kivételével teljesnek mondható. — A gyűjtemény számos színlapot és fényképet is tartalmazott, fővárosi és vidéki színiéletünkre vonatkozóan egyaránt. A fényképek között egyik legbecsesebb dokumentum egy két bársonyba kötött album. Ebben *Krecsányi Ignác* buda—temesvári színigazgatónak a Budai Színkörben 1903. július 4-én bemutatott *Éjjeli menedékhelyéről* készült fényképek vannak. A műnek ez volt Magyarországon az első magyar nyelven elhangzott előadása. — A gyűjtemény a Nemzeti Színház után a legtöbb tárgyi emléket juttatta a Színháztörténeti Osztálynak: *Kassai Vidor* festményeit a fiatal *Jászai Mariról* és önmagáról. Pályájuk együtt indult a budai Népszínháznál. Önarcképét falemezre festette, valamint azt a 20 színészportrét és jelmezkes képet is, melyről *Cenner Mihály* tesz említést⁸². Összesen 10 fára festett képet tartalmazott a gyűjtemény hozzánk kerülésekor. A zöme lappang még valahol; bízunk benne, hogy elő fog kerülni egyszer. A többi festmény közül kiemeljük még a *Hegyi Arankát*, *Nyárai Antalt*, *Tapolczai Dezsőt*, *Blaha Lujzát* ábrázolókat, a gipszszobrok közül *Újházi*, *Egressy* mellszobrát (melyet állítólag *Kassai Vidor* készített). A sort számtalan ezüst- és babérkoszorú, jubileumi szalag s más apró tárgyi emlék zárja be.

A Színháztörténeti Tár vegyes magyar és idegen nyelvű színdarabgyűjteményét az a több ezerre rúgó anyag alapozta meg, melyet a *Színvadi Szerzők Egyesületének* államosítása után és az *Irodalmi Alap* közvetítése révén kaptunk 1951-ben. Ebben az anyagban két típus különböztethető meg. Az egyik az érintetlen, bejegyzések nélküli szöveg. A *Színvadi Szerzők Egyesületétől* ez a típus került hozzánk, mert ezeket használták hazai és külföldi közvetítés céljára. A másik típus — amely valószínűleg kisebb-nagyobb vidéki színházi és színgazgatói gyűjtemények töredéke — számunkra sokkal értékesebb. Igen sok vidéki előadás dátumáról ad hírt a sűgők bejegyzései révén, amiről esetleg ez az egyetlen, színlapot is pótló hiteles dokumentumunk. De meg rendezői bejegyzéseket is találunk bennük, a szereplők nevével meg szereposztást. S bár kevés a valószínűsége annak, hogy eredeti rendezői koncepció lappang bennük, feltárásuk hozhat még meglepő eredményeket.

Kisebbs volumenű, igen jelentős ajándék volt ugyanebben az évben *Mészáros Sándor Lászlónak*, a Nemzeti Színház színészének és 1922—1944 között titkárnak nyomtatott színdarabokból és a vidéki színházi épületeket, helyiségeket, valamint a színtársulatok állomáshelyeit 1936 és 1943 között nyilvántartó katalógusa.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ajándékképpen került a Színháztörténeti Tárba a Nemzeti Színház sajtóarchívuma az 1927—1944 közötti évekről és a Nemzeti Színház már említett 16 kötetnyi képgyűjteményét kiegészítő 2438 db jelenetkép, *Németh Antal* igazgatásának további éveiből.

Jókai Mór: *A Barangok* c. színművének rendezőpéldánya, Jókai Mór és a rendező bejegyzéseivel. (Vigszínház gyűjteménye)

Az Operaház 1951-ben a Színháztörténeti Tárnak ajándékozta 1855 darabot számláló eredeti kosztümterv-gyűjteményét. Ezeknek egy részéről megállapítható, hogy *Kéméndy Jenő*nek, az Operaház szcenikai főfelügyelőjének, jeles díszlet- és jelmeztervezőnek (1895—1925) munkája, de igen sok közte az ismeretlen kéztől eredő terv is. A magyarországi színpadi kosztüm történetének megírásánál jelentős forrás lesz ez a gyűjtemény is.

3

1952 januárjától *Keresztury Dezső* lett a Színháztörténeti Tár vezetője. A Guszev utcai tágasabb helyen történt elrendeződés után következő feladat az osztály gyűjtőkörének, munkájának, feladatainak, a nemzeti könyvtár egészébe való szerves beilleszkedésének pontos megfogalmazása volt. Ekkor tisztázódott a könyvtár többi osztályaihoz való viszonya is.⁸³

A profil kialakulása következtében a Kézirattár, Zeneműtár, Kisnyomtatványtár és a Színháztörténeti Tár között bizonyos anyagfélések kicserélése kezdődött, s az elkövetkező évek során fokozatosan le is bonyolódott. A Kézirattártól megkaptuk az 1944-ig oda bekerült színlapgyűjteményeket, fényképeket és azokat a szövegekönyveket, amelyek nem voltak jelentős szerzői autográfok, hanem másolatos, vagy nyomtatott szövegek, színházi sűgőkönyvek. Ebbe a kategóriába tartozott pl. a szomolnoki német műkedvelő színház sűgőkönyv-gyűjteménye. A Zeneműtártól ugyancsak néhány sűgőkönyv és egy kevés képanyag került hozzánk. A Kisnyomtatványtár átadta színlapjait a magyar színháztörténetétől 1958-ig bezárólag. Ettől az évtől ugyanis a kötelezpéldányok felemelt száma a Színháztörténeti Tárnak is biztosítani tudott egy-egy példányt. Mindezek ellenében a Színháztörténeti Tár átadta a Kézirattárnak a Levéltár gyűjtőkörébe vágó kéziratokat és a nevezetes autográf színdarabokat — ha ez utóbbiaknak leválasztása nem jelentette egyszersmind valamelyik gyűjtemény megcsonkítását. A Nemzeti Színház és a Vígszínház szöveggyűjteménye természetesen érintetlenül maradt. A Zeneműtáré lett minden, még az osztályon lappangó kottaféle.

A tárgyi emlékek hovatarozását is e gyűjteményközi csere keretében tisztáztuk. Minden olyan tárgyat, amely a már ismertetett gyűjtemények valamelyikével került a Színháztörténeti Tára, (szobor, emlékplakett, szalagok, koszorúk, egy-egy nevezetes színész használati tárgyai, színpadi kelléke, sminkládája stb.) a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályának adtuk át. Onnan ezeknek egy része, tudomásunk szerint a Színháztudományi Intézet tulajdonába ment át.

A Színháztörténeti Tár gyűjtőköre az alábbi öt csoportra tagolódik: *a)* színházi szakirodalom (magyar szakmunkák, magyar vonatkozású külföldi irodalom és néhány alapvető, összefoglaló jellegű külföldi szakkönyv; *b)* szöveggyűjtemény (rendező-, sűgő-, olvasó-, ügyelői példányok); *c)* színlapok és aprónyomtatványok; *d)* színházi képek (eredeti díszlet- és jelmeztervek, metszetek, fényképek, nyomatok); *e)* színházi irattárak.

A gyarapodás módja a kötelezpéldány-szolgáltatás mellett egyre inkább a vásárlásra korlátozódott. Olyan, teljesnek nevezhető színházi gyűjtemény, mint a Nemzeti Színházé, vagy a Vígszínházé, nem került többé hozzánk. Számottevő magángyűjteményről már nincs tudomásunk. A néha előforduló színészi

hagyatékok levelezési része a Kézirattárba kerül, a többi rész pedig az egészen személyi vonatkozású emlékekre (kép, színlap, újságkivágat stb.) korlátozódik.

a) A színházi szakirodalmon belül is külön gyűjteményként kezeljük a Színháztörténeti Tárban jellegüknel fogva a színházi zsebkönyveket, melyek rendezett, feldolgozott állapotban vannak azóta, mióta a már idézett bibliográfiájuk elkészült. Ez az anyag egy ízben gyarapodott nagyobb mennyiséggel, amikor 1959-ben 19 db-ot vettünk *Forgách* Bélától. Közülük kerültek az alábbi évjáratok a bibliográfiába: Győr 1844, 1845, Kassa 1868, Kolozsvár, 1830, 1842, Székesfehérvár 1853. A többit másodpéldányként, mint egyre ritkább dokumentumot vásároltuk meg.

1961 májusában egy a maga nemében páratlan, s országos viszonylatban is egészen egyedülálló gyűjtemény került a Színháztörténeti Tárbá: a *Magyar Amatőr Mágusok Egyesületének* könyvtára. A bűvészet tudományát angol, francia és német nyelven tanító 229 könyv, 356 kötetnyi folyóirat, minimális egyesületi iratanyag, kép és plakát alkotja a könyvtár igen töredékesen megmaradt anyagát.

b) Színdarabgyűjteményünk már az osztály létrejöttékor több ezer művet tartott nyilván. Ezt 1952-ben a Fővárosi Levéltárból hozzánk került 606 db német nyelvű színmű gazdagította. Az anyag a budai és pesti német színház műsorát megőrző könyvtár, kéziratos és nyomtatott sűgópéldányokból áll. Feltárásukat *Pukánszkyé Kádár* Jolán végezte el, amikor a két német színház történetét feldolgozta.⁸⁴

Olasz és német nyelvű XVIII. század végi és XIX. század eleji librettógyűjteményünk 75 darabot számlál, s a már említett *Bedő*-féle gyűjteményen kívül az *Eszterházy*-anyaggal, 1951-ben a keszthelyi *Festetich Könyvtár* anyagából, 1953-ban pedig a Belügyminisztériumon és az Országos Könyvtári Központon keresztül jutott el hozzánk.

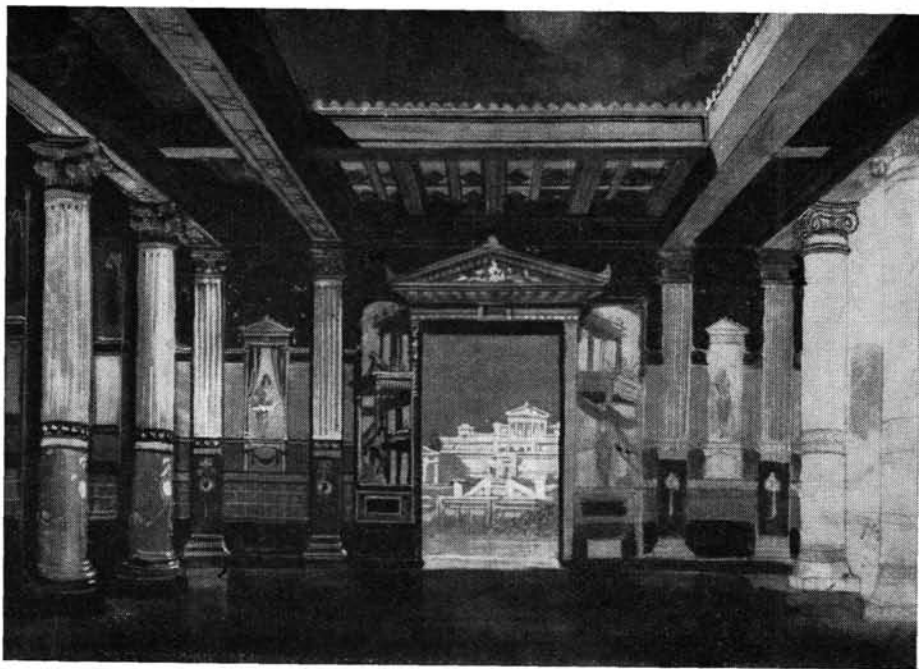
Magyar nyelvű színdarabgyűjteményünk egyik fontos szaporulata 1953-ban volt, amikor *Góth* Sándor 35 darabból álló *Molière*-fordításokat tartalmazó gyűjteményét megvettük. 1954-ben került az osztályra az Operaházból hosszú hányattatás után a Népszínház könyvtára.⁸⁵ Ez a gyűjtemény szövegekönyvekből és a hozzájuk tartozó kottaanyagból állott. Felölelte a Népszínház 1875—1908 közé eső működésének műsorát, mely 521 bemutatott, illetve felújított művet jelent. A közel 1000 darabból álló könyvtár rendező- és sűgópéldányai szinte kivétel nélkül kéziratosak. A kottaféleket a *Zeneműtár* kapta, a színművekről pedig osztályunkon készült egy olyan adattár, mely a színház pontos műsorrendjét is feltünteti.⁸⁶ A szövegekönyvek némelyikének értékét autográf volta emeli: *Berczik* Árpád: *Veteránok* 1886, *Jókai* Mór: *Bolondok grófja* 1887. *Hevesi* Sándor rendezője volt a Népszínház-Vígoperának fennállása egyetlen esztendejében. *Szemere* György nyitódarabja, a *Bolond Istók* (1907), *Csiky* Gergely *Nagymama* c. vígjátékának zenés változata (1908) őrizi rendezői kéznyomát.

1958-ban kaptuk meg a Nemzeti Színháztól *Krecsányi* Ignác buda — temesvári színiigazgató színházi könyvtárának 1207 darabból álló gyűjteményét. Kottaanyaga ennek a könyvtárnak is a *Zeneműtár*ba került. Ezzel a könyvtárral teljesebbé vált *Krecsányi* Ignác hagyatéka, mely, mint említettük, 1924-ben került a *Kézirattár*ba s a kéziratos anyagon kívül 1162 színlapot foglalt magába az 1873—1914 közötti évekből.⁸⁷ A színlapok száma újabb 72-vel szaporodott. Ezek a színdarabok feldolgozása során kerültek elő, mert be voltak ragasztva a sűgő-

és rendezőpéldányokba. A szövegekönyvek túlnyomó többsége itt is, mint a többi korabeli színházi könyvtárban, kézíratos, s majdnem minden darabhoz mellékelve volt a kiszerepezett anyag. A szerepek közül, mire osztályunkra került a gyűjtemény, igen sok elveszett. Néhány jelentősebb mű szerepeit, ha hiánytalanul megmaradtak, muzeális szempontból megőriztük.

c) Színlapgyűjteményünk alapját azok a kisebb egységek teremtették meg, melyekről az eddigiekben már szót ejtettünk (*Szinnyei, Fáncsy, Rakodczay, Krecsányi, Uránia, Nemzeti Színház*). 1956-ban ez a gyűjtemény a Belvárosi, Magyar és Andrássy Színház műsorát hirdető színlapokkal gazdagodott, szám szerint 506 db-bal. 1959-ben vásároltuk meg a kolozsvári színház 330 színlapját az 1910–1915 közötti évekből. Volt még néhány kisebb, de igen értékes szaporulatunk: 1964-ben a Pest és Nógrád megyei Levéltár a Színháztörténeti Tárnak ajándékozta a *Nemzeti Dall és Színjátzó Társaság* 1830. január 1-től december 30-ig terjedő, egykötetes gyűjteményét. A 179 db színlapot tartalmazó kötet a *Társaság* az évi, Kassa—Máramarossziget—Kolozsvár—Debrecen—Kassa városát érintő vándorútjának műsorát foglalja magában. *Jeney* Ferentől vásároltunk 14 színlapot Brassó, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy városából, a „nemzeti dalszínész társaság”, *Kilényi* Dávid társulatának 1844-es színiévadjából. *Pataki* Józsefnétől 26 db besztercebányai német színlapot vettünk meg az 1860–61-es évadnak abból a részéből, amikor *Joseph Lange* színigazgató járt ott társulatával.

d) Képgyűjteményünk a Színháztörténeti Tár első önálló esztendejéhez

Spannraft Ágoston díszletterve *Shakespeare Troilus és Cressida* c. színművének a Nemzeti Színházban 1900-ban bemutatott előadásához

viszonyítva megtízszereződött. Itt is csak a legfontosabb és legértékesebb szer-
ményeinket említjük meg, köztük elsőül azt a 3 metszetet, melyet *Reza* Dezsőtől
szereztünk: Lodovico *Burnacini*nek (1636—1707), a XVII. század jeles építész-
festőcsalád tagjának műveit. *Burnacini* közel 30 esztendeig élt Bécsben, a császári
udvar szolgálatában. Gazdag munkásságának eredményeit az Österreichische
Nationalbibliothek, az Albertina és néhány európai közgyűjtemény őrzi. Vásárlás
és hagyaték útján került hozzánk *Jaschik* Álmosnak és *Jaschik* Álmosnének
815 darabot számláló gyűjteménye. A díszlettervek, figurinók és vázlatok több-
ségükben a Nemzeti Színház részére készültek 1937—1944 között, amikor *Jaschik*-
né díszlettervezője volt a színháznak. Férje csak egy-egy darab megtervezésére
vállalkozott (*Csongor és Tünde*, *Peer Gynt*, *Madarak*, *Roninok kincse* stb.). *Jaschik*-
nének 1944 utáni tervei is megtalálhatók e gyűjteményben, más színházak és
film számára.

1955-ben vásároltunk *Laszka* Gézától, a Színházak Központi Festőműtermei-
nek egyik legrégebb munkatársától egy 42 képből és egy vázlatkönyvből álló
gyűjteményt. Ennek legértékesebb darabja a vázlatkönyv és 10 festmény, mely
Pietro Travaqlia munkája. *Travaqlia* milánói származású festőmester volt, aki
valószínűleg 1771-ben került *Eszterházára* díszlet- és jelmezfestőként. E vázlat-
könyv ottani működésére vonatkozóan tartalmaz értékes anyagot, és igen sok
támpontot nyújtott *Horányi* Mátyás munkájához, s valószínűleg haszonnal fog-
ják forgatni mindazok, akik a hazai díszletfestés történetével óhajtanak foglal-
kozni. A *Laszkától* vásárolt többi kép közül *Burghardt* Ágoston két képét tudtuk
megfejtetni: *A görög rabszolga* c. operetthez 1899-ben, a *Mikádó* címűhöz 1891-ben
tervezte a díszleteket, mindkettőt a Népszínház részére. *Molnár* Árpád *Lohengrin*-
díszlete (1910?) szintén ebben az anyagban volt.

1955—1959 között elkezdtük az eredeti díszlettervek tervszerű gyűjtését.
Ennek jegyében vásároltunk *Báthly* Istvántól, a két háború közötti fővárosi szín-
játszás sokat foglalkoztatott díszlettervezőjétől összesen 97 db-ot; *Pán* József
özvegyétől a hagyaték 164 darabját, javarészt filmekhez készült terveket (*Életjel*,
Semmelweis, *Feltámadott a tenger*).

1957-ben 4 színezett metszettel gyarapodtunk: a nagy olasz díszlettervező-
és építész-család egyik tagjától, J. G. *Bibienától* származnak e művek, s így a
XVIII. századi nagy-barokk korszakot is képviseli osztályunkon néhány terv.

1959-ben *Márffy* Ödön festőművésznek (1878—1959) *D'Annunzio: A holt
város* c. darabjához készített tervét vettük meg. A darabot a Thália Társaság
mutatta be 1907-ben. A terv a művésznek egyetlen színházi díszlete.

Ugyanebben az évben került hozzánk *Spanraft* Ágostonnak, a Nemzeti Szín-
ház (1872—1877) és az Operaház (1884—1910) neves díszletfestőjének 10 db részint
ismert, részint még agnoszkálatlan terve. Az előbbiek közé tartozik a *Gyöngyhalá-*
szokhoz (Operaház 1888), az *André Chénier*-hez (Operaház 1897), a *Psyché* c.
baletthez (Operaház 1906) és a *Troilus és Cressidához* (Nemzeti Színház 1900) ké-
szült terve.

Neogrády Miklós a Vígszínháznak volt állandó díszlettervezője 1940—1949
között. Gyűjteményünkben 52 díszletterv képviseli munkásságát, éppen ebből a
korszakból.

Németh Antal révén közel 2000 olyan fénykép került birtokunkba, mely a
Nemzeti Színház képanyagát egészíti ki. Különösen becsesek azok az albumok
és képek, melyek *Az ember tragédiájának* a már meglevő centennáris Nemzeti

Kéméndy Jenő jelmezterve a Bánk bán operaházi előadásához

Színház Kossuth-díjas tervezőjének 833 darabból álló művésznak 1936—1960 közötti, egész eddigi működését dokumentáló művei szerepelnek.

1965-ben került hozzánk Bánffy Miklósnak saját művéhez, *A nagyúrhoz*, Kolozsvár számára 1942-ben készített 4 díszlete és 3 figurínója. A szerzemény azért jelentős, mert Bánffynak igen kevés műve maradt fenn.

Színház-beli és 1939-es Nemzeti Kamara Színház-beli anyaga mellé a Hamburgban 1937-ben, Frankfurt am Mainban 1940-ben, és újra a Nemzeti Színházban 1941-ben lezajlott felújításáról adnak képes dokumentációt. A *Csongor és Tündének* is szaporított képbeli megörökítése: az 1942-es berlini és 1943-as szófiai előadások anyagával.

1961-ben a Magyar Foto vállalatától igen kedvező feltételek mellett vásároltunk mintegy 7000 db fényképet. Ily módon jutottunk az 1946—1961 közötti évek fővárosi színiéletének páratlan gyűjteményéhez.

1965-ben, amikor a Pestmegyei Petőfi Színház megszűnt (1958—1964) és beolvadt az Állami Déryné Színházba, megvásároltuk a társulat működésének egyetlen fellelhető, 118 darabból álló képgyűjteményét.

Végül zárjuk le a sort az utóbbi évek legjelentősebb eredeti díszletterv-szaporulatának felemlítésével: 1962-ben vettük meg Varga Mátyásnak, a Nemzeti

gyűjteményét. Ebben a

1966-ban *Pekáry István Csongor és Tünde*-díszleteivel (1942) és a *Ludas Matyi* bábváltozatához készített bűbájos színpadképeivel és báburaival (1952) ismét olyan művész alkotásaival gazdagodtunk, akit nem színházi, hanem festőművészi munkássága tett európai hírvé — s így a mi szerzeményünket unikumá.

1966-ban vettünk 60 figurinót *Nagyajtay Teréz* Kossuth-díjas művésztől, aki a Nemzeti Színháznak 1927—1965 között volt kiváló tervezője. A rajzok többsége a Nemzeti Színház számára tervezett műveiből való.

S végül, reméljük ezentúl is folytatható vállalkozásként, elkezdtük gyűjteni a második világháború utáni fiatalabb nemzedék műveit is. Elsőként *Köpeczi Bócz* Istvántól, a Madách Színház díszlet- és jelmeztervezőjétől vásároltunk 90 jelmez- és 23 díszlettervet. Ezek az 1949—1965 között bemutatott darabokhoz készültek, az *Úttörő*, *Fővárosi Operett*, *Ifjúsági*, *Petőfi*, *Madách* és *Bábszínház* produkcióihoz.

c) Irattári anyagaink sokféleségének illusztrálására említjük meg, hogy a már felsoroltakon kívül 1954-ben a Thália Társaság iratainak csekély töredékét vettük meg *Bánóczy Lászlónak*, a Társaság egyik alapító tagjának özvegyétől.

1956-ban, *Nagy Adorján* halála után, hagyatéka a család ajándékaiként a Színháztörténeti Osztályra került. *Nagy Adorján* 1919-től haláláig a Nemzeti Színház tagja volt, 1925-től pedig tanárként működött, ugyancsak haláláig, a Színművészeti Akadémia majd Főiskola tanáraként. A hagyatéka legjelentősebb része a helyes és szép kiejtés, a színpadi beszéd, a versmondás kérdéseit fejtegető előadásait és dolgozatait tartalmazza; ehhez járulnak a színész és közönség egymáshoz való viszonyáról, a színházi reformokról szóló írások, s azok, melyekben nagy művekről s nagy kortársakról tesz vallomást. A tanulmányokból a közel-múltban válogatott kiadvány készült.⁸⁹

1958-ban a *Magyar Artista Egyesület* csonka irattára is a színháztörténeti osztályra került, olyan nyilvántartásokkal együtt, melyekből ennek a speciális művészetaságnak személyi ügyei rekonstruálhatók.

1959-ben és 1962-ben gyarapodott a Nemzeti Színház irattára tetemes mennyiséggel. Az első alkalommal *Németh Antal*, a színház volt igazgatója (1935—1944), nekünk ajándékozta igazgatása idejének másolatban megőrzött irattárát, nyilvántartásokat, sok archivális anyagot, színdarabokat és képeket. Ily módon birtokunkban van 9 színiévad összefüggő akta-anyaga, mely forrása lesz annak a könyvnek, mely *Pukánszky Kádár* Jolán monográfiáját folytatni kívánja. A Nemzeti Színház irattárának második alkalommal az a másolatban megmaradt iratesomó hozott gazdagodást, melynek feldolgozására nem került sor a fenti monográfiában.

1962-ben került osztályunkra a *Magyar Színészek Szakszervezetének* az 1945—1948 közötti évekről megmaradt anyaga, mely szervezeti, gazdasági és igazolási ügyeket tárgyaló aktákat foglal magában.

*

A Kézirattár, mint régen, ma is bőséges színháztörténeti anyag birtokába jut, valahányszor nagyobb hagyatéka vagy gyűjtemény kerül oda. Ilyen természetű szaporulatról az Országos Széchényi Könyvtár évkönyveiben két ízben is találunk beszámolót. Az 1962 után közösen szerzeményezett hagyatékok, gyűjtemények

(Németh Antal, Csathó Kálmán, Bajor Gizi, Harsányi Zsolt, Kosáry Emmi, Rajnai Gábor) szintén igen gazdagok színházi vonatkozásban.

A Hírlaptár színházi anyagának szaporulatáról azért nem szükséges megemlékeznünk, mert a kötelespéldány-szolgáltatás ezt magyar vonatkozásban egyszer s mindenkorra rendezte. Külföldi periodikák közül minden nyelvterületen egy-egy reprezentáns folyóirat szolgáltatja a szakmába vágó híreket.

A Zeneműtár gyűjti a Színháztörténeti Tár dokumentumainak zenei vonatkozású tartozékát.⁹⁰

*

A Színháztörténeti Tárban mindennemű anyag rendezett, vagy feldolgozott állapotban található. A színházi szakirodalmat tartalmazó könyvtárnak betűrendes és szakkatalógusa van; címléírását a Könyvfeldolgozó Osztálytól kapjuk. A színházi zsebkönyvek gyűjteménye külön egységként, a róluk készült bibliográfia feldolgozási rendjében, a városok alfabetikus rendjében s ezen belül időrendben található.

Említettük, hogy a Nemzeti Színház szövegeknyveit muzeális egységképpen, külön kezeljük. Ezekről végleges címléírás készül, mely a könyvtár címléírasi szabályait veszi alapul, s kiegészíti azokkal az adatokkal, amelyek a szövegeknyv és az előadás speciális ismérvei és tartozékai: a bemutató, vagy felújítás helye, ideje, a rendező neve, fontos bejegyzések felüntetése, stb. A szövegeknyvekről készült katalógust abc-rendben állítjuk fel. Többi szövegeknyveinket két nagy gyűjteményben gyűjtjük: egy magyar és egy idegen nyelvűben. Mindkettőnek van egy úgynevezett rövidített címléírással készült (csak szerzőt, fordítót, címet feltüntetve) katalógusa. Ez a katalógus a nevek és címek rendjében van felállítva.

Színlap- és aprónyomatvány-gyűjteményünket a helységnevek betűrendjében s ezen belül időrendben, dobozokban tároljuk. Részletes feldolgozásuk későbbi terv, munkaerő kérdése.

Képanyagunkat a színészek és szindarabok abc-rendjében, méret szerint, dobozokban őrizzük. Feldolgozásuk folyamatban van. A róluk készülő címléírás a darabcímen, a szerző nevéen, az előadás helyén és idején kívül felsorolja az ábrázolt szereplőket szerepeik megnevezésével, továbbá a díszlet- és jelmeztervező nevét s végül a kép formai adatait. Ezt a címléírasi rendszert magunk dolgoztuk ki, ismertetése megjelent nyomtatásban is.⁹¹

Egyedül irattári anyagunk nincs rendezett állapotban, hanem részben tékázva, részben csomagolt formában vár feldolgozásra.

Az elmondottakban megpróbáltuk vázlatosan összefoglalni az Országos Széchényi Könyvtár színháztörténeti anyagának, majd magának a Színháztörténeti Tárnak keletkezését, gyarapodását. A vázlatosságot hangsúlyoznunk kell, mert apró részletekbe helyszűke miatt nem bocsátkozhattunk.

Végezetül pedig, a gyűjtemény méreteinek illusztrálására, közöljük az 1965-ös és 1966-os év során végzett revíziós munkálatok eredményét:

szakkönyvtár	3 368 mű	3 863 kötet
szövegeknyvtár	24 163 mű	28 899 kötet
színlap és apró- nyomatvány	312 210 db	
képgyűjtemény	66 912 db	

Az irattár, becslésünk szerint, több tízezerre tehető aktát tartalmaz.

1. Szarvasi Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. Bp. 1939. (Az OSZK kiadványai 7.)
2. Staud Géza: *Magyar kastélyszínházak*. Bp. 1963. II. 92. 1.
3. *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Comitis Széchényi*. Tomus I. Pars I. Sopronii 1799.
4. Néhánynak ismertetését és egynek facsimile-kiadását ld. Pukánszky Kádár Jolán: *Színészettörténeti vonatkozású pesti és budai nyomtatványok a XVIII. századból a Nemzeti Múzeum könyvtárában*. = *Bibliofil Szle.* 1925. 56—61. 1.
5. Kollányi Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára*. Bp. 1905. *Fraknói Vilmos: Gróf Széchényi Ferenc*. Bp. 1905. (*Magyar Történeti Életrajzok*.)
6. U. o. 190. 1.
7. *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Comitis Széchényi*. Pars. I. Sopronii 1799. Pars II. *Index Alter Libros Bibliothecae Hungaricae... Duobus Tomus Comprehensos in Scientiarum Ordines Distributos Exhibens Pesthini*, 1800. Supplementum I. Posonii 1803. Index 1803. — Supplementum II. Sopronii 1807. Index Pestini, 1807.
8. *Catalogus*. Tom. I. 212. 1.
9. Ismertetését ld. Staud Géza: *Magyar kastélyszínházak*. I. 57. 1.
10. Ismertetését ld. u. o. 26 s. kk. 11. Hankiss Elemér—Berczelé A. Károlyné: *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája*. Bp. 1961.
11. Kollányi i. m. 96. 1.
12. *Fêtes célébrées à Tyrnau par la jeune noblesse de l'Académie Royale*. Tyrnau 1765. *Catalogus* I. 407. 1.
13. *Catalogus manuseriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris*. Sopronii 1815. I—III.
14. III. 431. 1.
15. Szrogh Sámuel (1764—1829) a miskolci játékszínnek 12 éven át igazgatója. V. ö. *Színnyei: Magyar Írók XII*. 1113. has.
16. Hankiss—Berczeliné i. m. 241 és 243. sz.
17. I. 292. 1.
18. U. ott.
19. I. 687—688. 1.
20. I. 304—305. 1.
21. Nyíry Erzsébet: *Werthes Frigyes Ágost Kelemen pesti évei (1784—1791)*. Bp. 1939. 46. 1.
22. Hankiss—Berczeliné i. m. 96. sz.
23. Rondel, Auguste: *La bibliographie dramatique et les collections de théâtre en France*. = *La Bibliophilie*. XV. évf. 9—11. sz.
24. Kremmer Dezső: *Bayer József színészettörténeti könyvtára*. *Könyvt. Szle.* 1917. 46—51. 1. Dezső Alajos: *Bayer Józsefnél. Színházi Élet*. 1919. 10. sz. Kádár Jolán: *Bayer József*. = *Budapesti Szle.* 1921. 123—130. 1.
25. Staud Géza: *A magyar színház történet forrásai*. I. Bp. 1962. 46. 1. A következőkben: Staud: *Források*.
26. Kelemen László *naplója és feljegyzései*. Bp. 1961. (*Színház történeti könyvtár 1.*)
27. *Magy. Könyvszle.* 1917. *Évnyegyedés jelentés*. Hankiss—Berczeliné i. m. 10. 1.
28. *Magyar Színészeti Kiállítás a Városligeti Múcsarnokban*. Leíró katalógus. Bp. 1890.
29. Kaposi József: *A színészeti kiállítás*. *Magy. Szle.* 1890. 35. sz.
30. Vértessy Jenő: *A Fánacsy-féle színlapgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában*. = *Magy. Könyvszle.* 1908. 201—222. 1.
31. *Magy. Könyvszle.* 1911. *Évi jelentés*.
32. Ezekről ld. Cenner Mihály: *Magyar színházi kiállítások és gyűjtemények*. (*Színház tört. Ért.* 1954. 115—124. 1.)
33. Makkai László: *Könyvek — Gyűjtők — Könyvtárak*. *Magy. Könyvszle.* 1938. 294—312. 1.
34. *Színészetiink történetének ügyében*. = *Főv. Lapok*. 1881. 132. sz.
35. Az OSZK színlapgyűjteménye.
36. Az adatokat, ahol más forrást nem jelölök meg, az OSZK-nak a *Magyar Könyvszemlében* megjelent évi, ill. évnegyedés jelentéseiből veszem.
37. Váczy János—Rédeyné Hoffmann Mária: *Irodalmi levelestár I*. Bp. 1923. (*A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke IX.*)

38. Halász Gábor: *Justh Zsigmond ismeretlen naplói és más kézíratai.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 159—164. l.
39. Kereszty István: *Könyvtárunk zenei gyűjteménye.* = *Magy. Könyvszle.* 1902. 417—425. l. Isov Kálmán: *Zenei kéziratok.* Címjegyzék. III.
40. Áldásy Antal: *Hg. Khevenhüller—Metsch József emlékiratai a Nemzeti Múzeumban.* = *Magy. Könyvszle.* 1903. 158—165. l.
41. Vértesy Jenő: *Szigligeti kézíratai a Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magy. Könyvszle.* 1914. 97—110., 217—239. l.
42. Idevágó főmúve *A komáromi magyar színház története 1811—1835.* Komárom 1881—1884.
43. Esztogár László: *Újkori kéziratok. A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp. 1902.
44. Vértesy Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum sűgőkönyvei.* = *Magy. Könyvszle.* 1909. 211—243. l. U. a.: *A Magyar Nemzeti Múzeum újabb sűgőkönyvei.* U. o. 1916. 145—159. l.
45. Gragger Róbert: *Deutsche Puppenspiele aus Ungarn.* *Archiv für das Studium der deutschen Sprachen und Literaturen.* 1925. Hlaváts Elinor: *Német bábjátékosaink.* Bp. 1940. (*Német Néprajztanulmányok* III.)
46. Jászai Mari emlékiratai. Sajtó alá rend.: Lehel István. Bp. 1927. *Jászai Mari írásai.* Válogatta: Debreceni Ferenc. Bp. 1955.
47. Vértesy Jenő: *E. Kovács Gyula levelezése a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magy. Könyvszle.* 1907. 289—299. l.
48. U. a.: *Egressy Gábor iratai a Magyar Nemzeti Múzeumban.* = *Magy. Könyvszle.* 1904. 46—66. l.
49. Kádár Jolán: *Rakodczay Pál irodalmi hagyatéka a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magy. Könyvszle.* 1923. 111—121. l.
50. U. a.: *Krecsányi Ignác hagyatéka a Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* U. o. 1925. 81—92. l.
51. Vértesy Jenő: *A szomolnoki műkedvelő színtársulat könyvtára a Nemzeti Múzeum könyvtárában.* = *Magy. Könyvszle.* 1912. 224—229. l.
52. Staud: *Források* I. 42—43. l.
53. Pukánszky Kádár Jolán: *Az Országos Széchényi Könyvtár színház-történeti forrásanyaga II. Az újonnan rendezett színlapgyűjtemény.* = *Magy. Könyvszle.* 1931. 38—55. l.
54. Bayer József: *Shakespeare drámái hazánkban.* Bp. 1909. U. a.: *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban.* Bp. 1912.
55. *Magy. Könyvszle.* Évi jelentések. A színlapok számának csökkenése részben az ország területének megkisebbedésével, részben a színlapok technikájának módosulásával függ össze, amennyiben egy lapra több előadás műsora kerül.
56. *Kollányi,* i. m. 108—109. l.
57. Így innen valók az 1827-es és 1828-as pesti, s az 1823-as székesfehérvári magyar színházi zsebkönyvek.
58. Pesti német zsebkönyvek: 1793, 1813, 1820; köszöntők: 1811, 1814, 1821. Pesti magyar zsebkönyvek: 1810, 1813, 1837, 1843, 1845; köszöntők: 1816, 1824. Kassai magyar zsebkönyv: 1830. Kolozsvári magyar zsebkönyv: 1831.
59. *Hankiss—Berczeliné i. m.*
60. *Staud: Források* II. 14. l.
61. Kereszty István: *A hazai időszaki sajtó 1910-ben.* Melléklet a *Magy. Könyvszle* 1911. évfolyamához.
62. Jónás Alfréd: *Színházi lapok az Országos Széchényi Könyvtárban.* = *Magy. Könyvszle.* 1943. 74—76. l.
63. U. a.: *Színház-történeti adatok az Országos Széchényi Könyvtárban.* = *Magy. Könyvszle.* 1940. 293—297. l.
64. V. ö. id. cikkeimet *Magy. Könyvszle.* 1925. 81. és 1931. 31. l.
65. *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára.* Bp. 1902. (Fejérpataky László: *A könyvtár múltja és jelene.* 3—14. l.)
66. A kérdés egész irodalmát részletesen összefoglalja Isov Kálmán: *A Nemzeti Múzeum zsebkönyveinek kialakulása.* = *Magy. Könyvszle.* 1928. 11—27. l.
67. Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeumi Széchényi Országos Könyvtár rendezéséről.* = *Magy. Könyvszle.* 1876. 127—134., 173—183. *Fejérpataky i. m.*
68. Pukánszky Kádár Jolán: *Az Országos Széchényi Könyvtár színház-történeti forrásanyaga I.* = *Magy. Könyvszle.* 1928. 28—40. l.
69. Kék Lajos: *A Nemzeti Színház sűgőkönyvei.* = *Bibliofil Szle.* 1925. 197. l.
70. *Hankiss—Berczeliné i. m.* 98—110. l.
71. Reza Dezső: *A budapesti Nemzeti Színház könyv- és levéltára.* Bp. 1908. (*Múzeumi és*

- Könyvtári Értésítő. 11. évf. 2—3. sz.) Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház levéltára.* = *Levéltári Közl.* 1938. 186. l.
72. Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története.* Bp. 1938. II. köt.
73. Nagy Zoltán: *A lithográfia története a XIX. században.* Bp. 1934. Bedő Rudolf: *Feljegyzések Barabás Miklós színészarcsképeiről.* = *Színháztört.* Ért. 1954. 207—209. l. Cenner Mihály: *Magyar színésportrék I—II.* Bp. 1963—1966.
74. Staud: *Források* III. 14. l.
75. 480/1947. OSZK irattár. — 241/1948. OSZK irattár.
76. Horányi Mátyás: *Eszterházi vigasságok.* Bp. 1959. 30. l.
77. 291/1949. OSZK irattár.
78. Valkó Arisztid: *Haydn magyarországi működése a levéltári akták tükrében.* I. *Zenatudományi tanulmányok.* VI. Bp. 1957. — U. a.: *Haydn magyarországi működése a levéltári akták tükrében.* II. *Zenatudományi tanulmányok.* VIII. Bp. 1960.
79. *Haydn emlékére. Zenatudományi tanulmányok.* VIII. Bp. 1960.
80. *Horányi i. m.*
81. Berczeli A. Károlyné: *A Vígszínház műsora.* Bp. 1960. (*Színháztörténeti füzetek* 33.)
82. Cenner Mihály: *Magyar színésportrék.* Bp. 1966. II. 15. l.
83. Az osztályok közötti profilírozás kérdését az 1952. február 23-i osztályvezetői értekezlet döntötte el.
84. Kádár Jolán: *A budai és pesti német színesztet története 1812-ig.* Bp. 1914. (*Német philológiai dolgozatok* XII.) — U. a.: *A pesti és budai német színesztet története 1812—1847-ig* Bp. 1923.
85. Berczeli Károlyné: *A Népszínház könyvtára.* Bp. 1959. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* 1958. 369—378. l.
86. Berczeli Károlyné: *A Népszínház műsora.* Bp. 1958. (*Színháztörténeti füzetek* 20.)
87. Pukánszky Kádár Jolán: *Krecsányi Ignác hagyatéka a Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magy. Könyvszle.* 1925. 81. l.
88. *Horányi i. m.*
89. Nagy Adorján: *Színpad és beszéd.* Válogatta: Belia György. Bp. 1964.
90. J. Hajdú Helga: *A Kézirattár állományának gyarapodása a felszabadulás óta.* *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1957. 108—126. l. — Papp Ivánné: *Újabb színesztetörténeti vonatkozású levelek a kézirattárban.* *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1961/1962. 253—268. l. Dezsényi Béla: *Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára.* *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* 1957. 84—107. l. Vécsey Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményének fejlődése az elmúlt tizenöt évben.* *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1958. 80—97. l.
91. Horányi Mátyás: *A színháztörténeti képanyag katalogizálásának kérdéséhez.* *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* 1957. 301—306. l.

Die Theatergeschichtliche Sammlung der Nationalbibliothek Széchényi

J. PUKÁNSZKY-KÁDÁR—E. BERCZELI-MONORI

Die Theatergeschichtliche Sammlung, als eine Sondersammlung der Nationalbibliothek Széchényi, entstand im Jahre 1949. Unsere ersten theaterwissenschaftlichen Materialien stammen aber aus der Gründungszeit der Bibliothek.

Bereits in der Hungarica-Bibliothek des Stifters, Ferenc Széchényi, finden wir Schuldramen, auf das heimische fremdsprachige Schauspiel und auf die Anfänge der ungarischen Bühne bezügliche Material; sowohl theoretische Werke, als auch Textbücher. Das handschriftliche und gedruckte theaterwissenschaftliche Material der Bibliothek war so umfangreich, dass sie in dieser Hinsicht unter den ungarischen Büchereien den ersten Platz einnahm.

Ausser der Széchényischen Sammlung vermehrte sich das theaterwissenschaftliche Material aus Privatbibliotheken. Die bedeutendste theaterwissenschaftliche Sammlung besass József Bayer (1851—1919), der erste Geschichtsschreiber des ungarischen Schauspiels. Auch diese Sammlung, wie die von Széchényi, enthielt Handschriften, gedruckte Texte, Ta-

schenbücher, Theaterzeitungen und Theaterzettel. Leider geriet nur ein Bruchstück dieses wertvollen Materials in die Nationalbibliothek. Auch József Szinnyei d. Ä. (1830—1913) hat die Bibliothek mit sehr wertvollen, aus der Zeit vor 1870 stammenden Theaterzetteln und Theateralmanachen beschenkt.

Die übrigen Quellen des Zuflusses, Sammlungen und Nachlässe von Schauspielern, enthielten zumeist Materialien mehr persönlichen Charakters. Die Theaterzettelsammlung Lajos Fánccsys besteht aus Theaterzetteln von 1829—1844, die ausnahmslos Erinnerungen aus seinem Wanderleben und seiner Bühnentätigkeit vertreten. Auch die Theaterzettelsammlungen des Schauspielers Pál Rakodczay und des Theaterdirektors Ignác Krecsányi richteten sich nach demselben Gesichtspunkt.

Eine andere wichtige Quelle bildeten die Memoire und die hinterlassene Korrespondenz von Bühnendichtern, Kritikern, Schauspielern und Theaterleuten. Die Handschriftenabteilung, die ihrem Sammelkreis entsprechend die Korrespondenzen aufbewahrt, besitzt sehr viele, vom theaterwissenschaftlichem Gesichtspunkt bedeutende Briefe.

In der Theatergeschichtlichen Abteilung befinden sich auch einige Theatralia-Sammlungen, die als vollständig betrachtet werden können. Die erste hat unsere Bibliothek noch im Jahre 1900 erhalten: die Bibliothek, das Archiv und die Noten der Schmöllnitzer deutschen Amateur-Theatergesellschaft. Die andere, für die Jahre 1837—1944 vollständige Sammlung ist die des Nationaltheaters, die das Theater im Jahre 1946 der Nationalbibliothek übergab. 1949 wurden die Theater und andere verwandte Institute (Verein der Bühnendichter, das Pensionsinstitut usw.) verstaatlicht und auch ihre Bibliotheken wurden in die Nationalbibliothek einverleibt. Auf diesem Weg haben wir noch eine vollständige Sammlung erhalten: die aus Textbüchern, Bildern, Theaterzetteln und Aktenstücken bestehende Sammlung des Lustspieltheaters (1896—1949).

Einen immensen Wert vertreten die *Acta Musicalia* und *Acta Theatralia* des Esterházy-Archivs, die von der Haydn-Forschung auch bisher ausgiebig benützt wurden.

Auch die uns übergebene Bibliothek des Volkstheaters, sowie die Theatralia-Sammlung Ignác Krecsányis sind beinahe vollständig, obwohl die Theaterzettel und Aktenstücke des ersten in einem anderen Budapester Institut und das handschriftliche Material des letzteren schon seit 1924 in unserer Handschriftenabteilung aufbewahrt werden.

Seit dem Ende des zweiten Weltkrieges haben wir weder durch Nachlässe, noch durch Privatsammlungen eine so grosse Quantität an Material erhalten als infolge der Verstaatlichung, und es wird immer unwahrscheinlicher, dass wir solche noch bekommen werden. Eine Ausnahme hiervon bedeutete nur die Sammlung Rudolf Bedös. Aus dieser Sammlung sind einige sehr wertvolle Stiche, Bühnenbilder, Taschenbücher und Handschriften zum Vorschein gekommen. Einen besonders hervorragenden Wert vertritt die Bühnenbilder- und Figurino-Sammlung, in welcher Skizzen von Carl Mauer und Girolamo Le Bon entdeckt wurden, und welche noch viel unbearbeitetes Material über das Pressburger Theaterleben im XVIII. Jh. enthält.

Indem wir auf die Entdeckung noch unbekannter theaterwissenschaftlicher Schätze nicht verzichten wollen, sammeln wir laufend die unserem Sammelkreis entsprechenden Dokumente des Theaterlebens unserer Tage.

Die folgende kleine Statistik, in welcher die verschiedenen Arten unseres Materials zahlenmässig verzeichnet sind, soll über die Theatergeschichtliche Sammlung einen Überblick bieten.

Theoretische (theaterwissenschaftliche) Literatur	3 863 Stücke
Textbücher	28 899
Theaterzettel und Einblattdrucke	312 210
Bilder	66 912
Archivmaterialien	ca. 500 000

A Nemzeti Színház iratainak sorsa

NÉMETH ANTAL

I

Egy-egy fontosabb nemzeti intézményünk kialakulásának, fejlődésének, „életének”, esetleg hanyatlásának vagy megsemmisülésének történetirői rögzítése nemcsak a múlt egyszerű ismerete szempontjából jelentős, hanem igen sokszor a jelen és a jövő számára is értékes tanulságokkal szolgál. Különösen akkor, ha olyan bonyolult, komplex szervezetről van szó, mint amilyen például a *színház*, amely a drámán keresztül az irodalommal, de ezenkívül a művészetek egy sor ágával tart szoros érintkezést.

A magyar Nemzeti Színház emellett a múltban elfoglalt különleges közjogi helyzeténél fogva is különbözött minden más nemzet hivatalos állami színházától, tehát kivételes figyelemre tarthatott és tartott is igényt. Éppen ezért különösnek kell tartanunk, hogy első kimerítő és eredeti forráskutatásokon alapuló „életrajza” csak fennállásának századik évfordulója alkalmából készült el és 1940-ben — éppen negyedszázada — jelent meg.

A közel három évtizeddel ezelőtt végzett úttörő munka kapcsán nem kevés nehézséggel kellett megbirkóznia a kutatónak, és ez talán részben magyarázza az előbb említettényt. Ha a színháztörténész felismerte, hogy egy színház történetét nem írhatja meg a hírlapi kritikák gyakran egymásnak ellentmondó értéktételei alapján, hanem fel kell kutatnia minden dokumentumot, s ezekből magának kell összeállítania a színház belső, „kulisszák mögött” lezajló, teljes életét: — a hatóságokkal folytatott iratváltások, a színházi törvényszékek jegyzőkönyvei ugyanolyan fontos forrásokká válnak, mint egy-egy költségvetési tervezet vagy a pénztári jelentések. Az irattár tehát a legfontosabb és nélkülözhetetlen forrásanyag az egykor lüktető életű színház teljesebb és igazabb megismeréséhez és a valóság minél hűségesebb rekonstrukciójához.

A Nemzeti Színházra vonatkozó iratanyag e nemzeti intézmény szervezeti változásaitól függően mind jellege, mind pedig lelőhelye szempontjából igen változatos képet mutatott. Az iratok sorsát az 1837—1937 közé eső száz év folyamán nem ismertethetem, csak utalok *Pukánszky Kádár Jolánnak A Nemzeti Színház levéltára* című dolgozatára,¹ amely mind a különböző levéltárakban, mind pedig a magánirattárakban akkor még fellelhető dokumentumokat közvetlen tanulmányozás alapján ismertette. A Nemzeti Színházhoz e száz esztendő folyamán érkezett iratanyag sorsa is rendkívül változatos volt. A 27 évvel ezelőtt megjelent tanulmány az akkori állagnak irattípusonként történő áttekintése után ráért az iratok szomorú sorsának ismertetésére a régi Nemzeti Színház lebontását

követő évtizedekben. Ehhez csatlakoznak dolgozatoknak ezúttal először publikált tényei, melyek a Nemzeti Színházra vonatkozó iratoknak az utolsó három évtizedben lezajlott valóban tragikus történetét világítják meg.

A régi Nemzeti Színház épületében őrzött történelmi fontosságú iratanyag szétszűlése ugyanis a Népszínház épületébe való átköltözéssel egyidejűleg vette kezdetét. Az a tény, hogy 1908-ig egy helyben voltak az iratok, megkímélte őket a nagyobb romlástól. A színház új otthonában nem jutott hely az irattár számára. A népszínházi épületnek nagy színpada és nagy nézőtere volt, de hivatali helyiségekben nem bővelkedett. „A levéltári anyag különböző raktárakba és egyéb helyiségekbe szóródott szét, még a házi színpadra is került belőle. Rendes felállítására hely híján még csak gondolni sem lehetett. A rohamos pusztulás minden oldalról kikezdte. Pusztult egyfelől, mert nem törődtek vele, hanyórádott és kallódott. A pusztulás másik forrása a mentő jellegű megcsonkítás volt, amellyel egyes érdeklődők a nekik „értékesnek” tetsző darabokat, „úgyis elhányódik” felkiáltással magukhoz vették. A harmadik a teljesen rosszhiszemű csonkítás; így került számos darab antikváriusokhoz, s részint ma is ott van, részint magángyűjtők gyűjteményében” — írta 1938-ban *Pukánszky Kádár Jolán*.²

Az anyag megmentésére irányuló törekvéseknek akkor éppen három évtizedes történelmét is az ő illetékes előadásában kell ismertetnem, mert azóta azok az iratok, amelyek alapján a további sorokat *Pukánszky Kádár Jolán* annak idején megírta, szintén elpusztultak.

„A Nemzeti Színház igazgatóit nem lehet azzal vádolni, hogy tétlenül nézték a levéltár pusztulását. *Tóth Imre* igazgató már 1908. november 7-én, tehát pár hónappal a Népszínházba való átköltözés után 2504. sz. a. felterjesztéssel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, részletesen kifejtve az okokat, melyek a színház levéltárának rendezését megkívánják. *Tóth Imre* 1910-ben *Rexa Dezső* akkori fejedelmi főlevéltárnok memoranduma kapesán³ 738/1910. sz. a., majd 1912-ben 142. sz. a. újra felterjesztést tett ebben az ügyben, érezve és hangsúlyozva azt az erkölcsi felelősséget, mely őt a levéltár tönkremenése esetén terhelné. *Rexa Dezső* fentebb említett memorandumát a minisztérium véleményadás végett a Nemzeti Színház igazgatójának javaslatával együtt megküldötte a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségének; ez a hivatal kiküldte *Ferenczi Zoltánt* és *Fejérváry Lászlót*, akik helyszíni szemlét is tartottak, s erről a minisztériumnak jelentést tettek. Ezzel az ügy ismét abbamaradt. Miután a felterjesztések eredménytelenek maradtak, *Bánffy Miklós* kormánybiztos 1913. október 28-án újabb felterjesztést tett ebben az ügyben. «Miután a Nemzeti Színház új épületének felépítése immár elhatározottat — írja — s remény van arra, hogy az 1916-ik évben el is készül, ez a kérdés újra aktuálissá vált, s van szerencsém azt Nagyméltóságod szíves figyelmébe ajánlani, mert az irattár és levéltár oly rendezetlen állapotban van, hogy az abban levő okmányok és közérdekű iratok nemcsak a szakkörök számára hozzáférhetetlenek, de a színház sem tudja semmi hasznukat venni, s hova-tovább beáll az az állapot, hogy a magyar színészet és irodalom megmérhetetlen kárára az egész anyag elkallódik.» Azonban ez a kérés is süket fülekre talált.

Ha most már az okokat keressük, amelyek ezt az érthetetlenül merev elzárkózást magyarázhatják, az iratok közt meg kell találni a nehézségeket, amelyek ezt az ügyet kezeikbe szorították. A megoldásnak helyi és személyi nehézségei voltak, s mindkét nehézség csak anyagi áldozattal lett volna megoldható, amit a Nemzeti Színháznak amúgy is nagy nehézségekkel küszködő költségvetése nem bírt el.”

Miután 1935-ben átvettem a Nemzeti Színház vezetését, a centenárium közeledő ünnepi esztendeje parancsoló erővel tette ismét időszerűvé a Nemzeti Színház levéltára rendezésének kérdését.

Az akció, amely hivatva volt legalább átmenetileg viszonylagos biztonságba

helyezni a Nemzeti Színház irattárát, még 1935 szeptemberében kezdetét vette. Az 1919/1935. saját számú hivatalos felterjesztésében — abból a gyakorlati szükségéből kiindulva, hogy a Csokonai utcai műhelyház helyrehozatalával és más jellegű felhasználásával kapcsolatban feltétlenül fontos az épület részbeni tehermentesítése, túlzásfóltóságának megszüntetése —, helyhiány miatt a Nemzeti Színház múzeumának, könyv- és irattárának, valamint a Népszínházi Alap régi könyvtárának a Csokonai utcai házból való kitelepítésére kértem engedélyt. A Rákóczi út és Nagykörút sarkán álló alapítványi bérpalotában — az ún. Emke-házban — a III. emeleten hosszú idő óta üresen állt egy ötszobás lakás, amit lakás céljára kiadni rendkívül nehéz volt. Viszont a Nemzeti Színház műhelyeinek a Csokonai utcában való elhelyezésére megoldást ígért, ha a múzeumot, könyv- és irattarat ebben a lakásban tudtam volna elhelyezni. Azt kértem tehát az akkori kultuszminisztertől: adjon engedélyt a Nemzeti Színháznak, hogy kedvezményes feltételek mellett kibérelhesse ezt az ötszobás lakást, amelynek ablakai a Nemzeti Színház épületére nyíltak. A VKM 99.842/1935. sz. VIII/1. ügyoszt. sz. leirata november 11-i keltezéssel hozzájárult ahhoz, hogy az év nov. 1-től 1000 pengős méltányos bérért kivehetem a jelzett célra az alapítványi ház III. emelet 17. sz. alatt levő ötszobás lakását.

Az átköltöztetés megtörtént és mind a muzeális anyag, mind a könyvtár átmenetileg viszonylagosan kedvezőbb elhelyezést talált; azonban ez a helyiség is kicsinynek bizonyult az irattári anyag befogadására. Újabb megoldást kellett keresnem.

1936. november 12-én az N. Sz. 2193/1936. sz. felterjesztésben a következőket írtam:

„A Nemzeti Színház levéltári anyaga a könyvtárnak és a múzeumnak megfelelő elhelyezése után még mindig elhelyezetlenül, ideiglenes módon raktározódik részint az új múzeumi helyiségben, részint a színház folyosóin, házi színpadján és irodáiban elhelyezett szekrényekben, részint pedig a Csokonai utcai épületben teljes rendezetlenségben, elhanyagolt állapotban. Ennek a körülménynek nemcsak a helyiséghiány az oka, de az is, hogy a Nemzeti Színház költségvetésének nem áll módjában e rendkívül fontos történelmi dokumentumok szakszerű kezeléséhez, megőrzéséhez és feldolgozásához szükséges munkaerő és helyiség díjazásáról gondoskodni. Így volt ez a múltban is, és talán ennek a sajnálatos körülménynek eredményéül tudható az a hiteles dokumentumokkal nemigen bizonyítható tény, hogy a Nemzeti Színház levéltári anyaga nem kis százalékban szétszóródott, illetéktelenek kezére került. Legutóbb is az Ernst Múzeum aukciója kapcsán figyelhettünk meg ilyen jelenségeket.⁴ Az ott aukcióra került anyagot az Országos Levéltár vásárolta meg és ő őrzi ma is. (Írtam harminc évvel ezelőtt.)

A színház tulajdonában maradt, jelentős irattári anyag szakszerű rendezésének és tudományos feldolgozásának fontos és sürgős szükségessége a Nagyméltóságod által elrendelt Nemzeti Színház-történet megírásával⁵ kapcsolatban merült fel olyan hálászthatatlan erővel, hogy e kérdés rendezésére vonatkozólag sürgős előterjesztéssel vagyok kénytelen élni Nagyméltóságodhoz. Az anyag jelen állapotában használhatatlan, annak szakszerű kezelésére sem költségvetési fedezet, sem helyiség a Nemzeti Színház rendelkezésére nem áll és így mély tisztelettel arra kérem Nagyméltóságodat, legyen kegyes hozzájárulását adni ahhoz, hogy ez a jelentős, megbecsülhetetlen értékű anyag külön kezelendő letétként az Országos Levéltárnak adassék át, ahol avatott kezek a készülő mű számára szakszerűen feldolgozzák, csoportosítják, kiegészítik az Országos Levéltár Nemzeti Színház-i történeti vonatkozású dokumentumainak fotokópiáival és így a teljessé tett anyag azután, mindenkor a szaktudósok rendelkezésére állva, megfelelő kezelésben és ellenőrzés alatt megőrzi a jövő számára a Nemzeti Színház múltjára vonatkozó összes fontos adatokat. Ha akár az egykor létesítendő magyar színház-történeti múzeum, vagy színház-tudományi kutatóinté-

zet, vagy pedig az új Nemzeti Színház ismét helyiséget és szakszerű kezelést tudna biztosítani a saját levél- és irattárának, akkor mi sem akadályozza az immár szakszerűen rendbeszedett, külön letétként kezelt anyag átszállítását az új otthonba.”

Két hónap múlva, 1937. január 15-én *Szily* államtitkár aláírta a VKM 14.665/1936. III. sz. miniszteri leiratot, amely a színház levéltárának a m. kir. Országos Levéltárban való elhelyezésére a felhatalmazást elvileg megadta. Érintkezésbe léptem dr. *Herzog Józseffel*, az Országos Levéltár főigazgatójával, akivel azután az átadás részleteire nézve megállapodtam. Az anyag „örök letétként” került át. Az átszállítás lebonyolítását *Pukánszky Kádár* Jolán végezte, az átadásról, illetve az örök letétként való átengedés technikai lebonyolításáról az állami színházak jogtanácsosa jegyzőkönyvet vett fel. Az év március 30-áról kelt Orsz. Lt. 164/1937. sz. átiratban nyugtázta *Herzog* főigazgató a Nemzeti Színház régi irattárának márc. 20-án történt átvételét és ugyanakkor kérte, hogy „amennyiben a jövőben még ezen régi irattárba tartozó iratanyag esetleg előkerülne, azt a már felküldött iratokkal való együttes megőrzés végett esetenként az Országos Levéltárnak a Színház küldje fel.”

A Nemzeti Színház levéltárának rendezését az Országos Levéltárban való átvétel után *Pukánszky Kádár* Jolán „szigorúan a történeti elv szemmel tartásával” kezdte meg. A nagyszámú iraton kívül „a színház sokágú üzemével kapcsolatos különböző nyilvántartókönyvek sokasága” — pontosan 359 darab, valamennyi nagyobb sorozatok töredéke — talált itt elhelyezést és feldolgozást.

„Az ügyvitel nyilvántartására való s más hivataloknál is fellelhető iktató, másoló, levelező és kézbesítő könyveken kívül nagy számban és nagy sokféleségben vannak itt — írja 1938-ban, — a színház művészi és személyzeti életével összefüggő könyvek: szereposztó könyvek, kellék- és díszlet-leltárak, foglalkozási naplók, rendező-, próba- és jelmezkönyvek, a drámák zenerészeinek összeállításáról vezetett naplók, benyújtott drámák nyilvántartása, vádkönyv, a színházi törvényszék jegyzőkönyve, büntetéspénzek naplója. Egész külön csoportot alkotnak a különböző gazdasági ügyvitelre vonatkozó naplók: kiadások és bevételek naplója, pénztári napló, bérlet-jövedelmek naplója, az országos alap elszámolásai. Ezekről a könyvekről külön cédulakatalógus és lajstrom készül.”

Amikor *Pukánszky* nagy munkájához hozzáfogott, még 300 000 irat és 359 folió nyilvántartás lehetett a forrása. Ennek ellenére joggal panaszkodik fel, hogy „teljes sorozatunk még az iktatókönyvekből sincsen; ezek is csak az 1852—1854. és 1887—1916 évekből vannak meg. Az iktatás bevezetése előtti időkből a levéltári anyag hiányainak még a mennyiségét sem állapíthatjuk meg s csak azokban az években vehetjük számba minőség szerint is a hiányzó iratokat, amelyekben nyilvántartó eszközökkel rendelkezünk.”

Akkor még senki sem sejtette, hogy hét esztendővel utóbb, 1945-ben, a Vár ostrománál mindez az anyag teljesen megsemmisül majd. A totális pusztulás után két évtizeddel irigységgel kell olvasnunk az 1938-ban megjelent közlemény zárómondatát: „A hiány kétségtelenül igen számottevő, de a további pusztulástól megmentett anyag még így is a Nemzeti Színház s a magyar színjátszás és dráma történetének gazdag és értékes forrása, s egyben az egyetlen rendezett és hozzáférhető színházi levéltár Magyarországon.”

Ennek a hatalmas anyagnak egészét tanulmányozhatta át *Pukánszky*. A történelmileg fontos dokumentumokról nagyobb részben betűhíj másolatok, kisebb részben fotokópiák készültek műve megjelenése előtt — 1936—1940 között.

Ezekből publikált a Történelmi Társulat kiadásában megjelent kötet 296 iratot, tehát az átnézett anyag legfontosabb 1 ezrelékét. A megjelent *Iratok* 878 oldalas kötete⁶ őrzi a százéves Nemzeti Színház-i múlt dokumentumainak megmentett csekély töredékét. Ehhez csatlakozik az a valamivel több iratmásolat és fotokópia, ami a nyomtatásban megjelent dokumentumok feldolgozása során készült el, és amelyet *Pukánszky* debreceni otthonában őrizett meg. Ezeket a másolatokat a közelmúltban az OSZK Színháztörténeti Osztálya szerezte meg.

II

Az, hogy e mulandó művészi megnyilatkozás hazai múltja a jövőben történetíró számára egyáltalában tudományosan feldolgozható lesz, annak köszönhető, hogy a Nemzeti Színház irattárát negyedszázad előtt, az Országos Széchényi Könyvtár, a legilletékesebb szakintézmény vette gondjaiba. Több terv merült fel a száz év folyamán a színházban felgyűlt más felbecsülhetetlen értékű anyag sorának rendezésére is. Már akkor természetesnek látszott, hogy a nemzet színháza irodalomtörténetileg és kultúrtörténetileg egyaránt fontos gyűjteményének a Nemzeti Múzeum, illetve az OSZK egyik különleges osztályán kell helyet találnia. A Nemzeti Színház — átmenetileg az említett bérház-lakásban otthon talált — gyűjteményének kiemelkedő értékét jelentették az 1837-től bemutatott drámák sűgő- és rendezőpéldányai. Jelentékeny részük nyomtatásban sohasem jelent meg, tehát a XIX. századi magyar drámatörténeti kutatás mellőzhetetlenül fontos forrásai. Ezenkívül különlegesen becses ez az anyag a magyarországi cenzúra története, valamint a magyar rendezés-történet szempontjából. Hasonlóan felbecsülhetetlen értéket képviselt a teljes színlapgyűjtemény, amelynek színháztörténeti forrásértéke jelentékenyen megnövekedett az irattári anyagnak a második világháború folyamán történt pusztulása következtében. A 30-as évek végén több alkalommal kísérletet tettem arra, hogy a fölöttes hatóság rendeletileg szabályozza e más jellegű anyag átvételét és megfelelő elhelyezését, azonban az időközben egyre feszültebbé váló nemzetközi helyzet és a második világháború kitörése elterelte erről a problémáról a figyelmet. Így azután ez a rég óhajtott rendezés csupán 1947-ben következett be, amikor a Nemzeti Színház könyvtára, színlapgyűjteménye és az akkor még fellelhető egyéb anyag az Országos Széchényi Könyvtár kezelésébe ment át. Az ott megszervezett Színháztörténeti Tárból kiegészült a könyvtár régi gyűjtemény-anyagával, s más színházak és magánosok hagyatéki vagy megvett anyagával.

Szorosan a Nemzeti Színház múltjának egy-egy részletébe világítanak be azok a nyilvántartási könyvek, amelyek kikerülték az Országos Levéltárba való felszállítást és így megmaradtak. Csak néhány példa: bútor- és kellékleltár, díszletek listáját tartalmazó könyvek, drámabírálo bizottsági jegyzőkönyvek 1876—1888 és 1908—1911, továbbá drámabírálo ítéletek 1856—1905 közötti évekből, igazgatósági jegyzőkönyvek 1845—1848, 1849—1851, 1853—1854, 1856, 1880—1883, 1886—1889-ből, intendánsi jegyzőkönyvek 1853—1854, 1878—1879 és 1884-ből, levélmásolatok 1848—1852, 1902—1903, ún. próbanapló 1851—1944 közötti évekből 15 szezonból, rendezőségi ülés jegyzőkönyvei, szerepnyilvántartások és szereposztó-könyvek, titkári jelentések 1870—1876-ból és 1922-ből, színházi törvényszéki jegyzőkönyvek 1841—1845, 1847—1849, 1853, 1862, 1875—76, 1883, 1890, 1898, 1903, 1912—13, 1927—1941, ügyelőkönyvek 1843—44, 1850,

bevételi főkönyvek 1844—1848, 1874—1875, 1875—1876, 1879—1880, 1884—1885, 1885, havi pénztári, ellenőri napló 1853—1885 között 16 évadból, napi pénztári naplók, szindarabok szerinti bevételi napló 1837—1881 és 1904—1933 közötti évekből, a Várszínház műsora 1833—1837 között és a Várszínház pénzügyei 1872—74 és 1878—1886 közötti években. Fontos kiegészítését jelenti a hazai színháztörténeti Gyűjteménybe került és itt őrzött *Krecsányi-hagyaték*; a társulat iratainak és könyvtárának sajnos csak töredékes anyaga. A Nemzeti Színház történetének, de általában a magyar színháztörténetnek kutatója igen sok értékes adatot, a színészek szereplésére, kapcsolataira, köz- és magánéletére vonatkozó mozzanatot találhat az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárának gazdag levélgűjteményében. Ott találtak helyet azok a színész-levelek is, amelyek a Nemzeti Színház egykori múzeumának anyagával együtt kerültek az Országos Széchényi Könyvtárba.

De mindez persze csak töredékes, nagyjából csak ereklyeértékű dokumentum; bár jelentősége egyenes arányban nő a múltra vonatkozó egyéb anyag megsemmisülésével vagy elkallódásával.

Ilyen, nagyrészt magánkézből származó anyagok közé tartozik az is, amire a következőkben kívánok utalni.

III

Aktív színházvezető koromban a múlt emlékeinek megmentésére irányuló kezdeményezéseim mellett gondom volt arra is, hogy az akkori jelent majdán megvizsgáló színháztörténész munkáját megkönnyítsem. A színházhoz érkező minden fontosabb miniszteriális leiratról ugyanúgy több másolat készült, mint a felterjesztésekről, vagy elvi jelentőségű jegyzőkönyvekről és színháztörténeti adalékként majd mérlegelendő levelekről. Az eredeti iratok és felterjesztések első másolata a hivatalos irattárban nyert elhelyezést, majd további másolatok különböző dossziékban gyűjtettek. Akkor úgy gondoltam, hogy a Nemzeti Színház történetének folytatólagos megírására az első száz esztendő legalaposabb ismerőjét, *Pukánszky Kádár* Jolánt kérem fel; ezért volt egy ún. „P. K. J.” jelzésű dosszié. Egyidejűleg tervbe vett *Emlékirataim* adatszerű alátámasztására „Priv.”(-át célú) dossziékban gyűlt az önmagam számára félretett anyag, végül egyes speciális területekről további kópiák készültek. Így pl. a *Bánk bán*, a *Csongor és Tünde* és *Az ember tragédiája* színpadi sorsára vonatkozó dokumentumok, a nyilasokkal folytatott sorozatos sajtóperek anyaga, bonyolultabb jogi vagy más konfliktusok iratai együtt is megtalálhatók voltak, és szükségtelen volt a hosszadalmas keresgélés, adott esetben az iktatott anyag megbolygatása.

Annál is inkább kívánatos volt ez a módszer az irattári anyag kezelésében, mert a Nemzeti Színház történelmi iratait akkor már az Országos Levéltár őrizte, és a jelzett megállapodás alapján minden naptári év végén az iktatószám szerint rendezett fascikulusokban felkerült a Várba az elmúlt esztendő dokumentációja. A kurrens ügyek előzményeinek felderítése céljából nem lehetett minden alkalommal az Országos Levéltárba szaladni, és így igazán csak egy-két alkalommal vált szükségessé az utánanézés a Várban őrzött korábbi iratokban. Mint a későbbi események igazolták, a másolatok elkészíttetése és őrzése hasznos volt más szempontból is.

A Vár ostroma alkalmával az Országos Levéltárban őrzött teljes Nemzeti Színház-i anyag — mint mondtuk — elpusztult. Tehát elégett a Várban az 1944. dec. 31-éig felküldött eredeti iratanyag is. Lehetetlen lenne tehát már negyedszázaddal utóbb, most, hitelesen dokumentálni a Nemzeti Színház történetét, ha a számos másolat nem őrzött volna meg másod-, sőt harmadpéldányban valamennyi fontos iratot.

A Nemzeti Színház iratait azonban további balszerencse üldözte. Amikor 1952-ben híre terjedt, hogy az ország közintézményei rendeletet kapnak iratselejtezésre, a Nemzeti Színház titkári irodájában egy szekrényben maradt iratokat Magyar Bálint akkori főtitkár nézte át, és a legértékesebbnek tartott darabokat a jövő számára biztosítandó, átadta a Széchényi Könyvtár Színház-történeti Tárának megőrzés céljából és csak a többit küldte fel az Országos Levéltárba. Az 1932—1952 közti húsz évre vonatkozó irattári anyagnak két folyóméternyi mennyiségű e része négy évvel utóbb, 1956-ban pusztult el. Az a részleg pedig, ami a Színház-történeti Tárban nyert elhelyezést, várta, hogy majd később történék döntés további sorsáról.

A „P. K. J.”-dossziék anyagát tehát *Pukánszky* őrizte gondosan debreceni Nagyerdőn levő otthonában, a „Priv.”-dossziék dokumentumait pedig én Hívősvölgyben, a Tárógató úton levő lakásomban. A több ládányi irat nem maradt érintetlenül 1945 telén és tavaszán, de annak megállapítása, hogy a teljesség milyen fokú csonkulást szenvedett, módszeres összehasonlító munka nélkül lehetetlen volt. Amikor magánkörülményeim a villa elhagyására kényszerítettek, a garázsban őrzött több ládányi anyagomat a Széchényi Könyvtár Színház-történeti Tárának ajándékoztam, ahol megtörtént az „ömlesztett” irat-tömeg első — témakörök szerinti — rendezése és 30 csomagban való elzárása.

Amikor munkahelyi áthelyezésem a Széchényi Könyvtár Színház-történeti Tárához megtörtént, *Keresztury Dezső* főosztályvezető ennek az anyagnak a rendezését és tudományos feldolgozását látta a legsürgősebbnek. Megállapodtunk abban, hogy *A Nemzeti Színház tíz esztendeje (1935—1945)* címen feldolgozom e színház igen válságos decenniumának hiteles történetét.

Elsősorban a hármas forrásanyag egyeztető összevetésére volt szükség: a „Priv.”-dossziékban gyűlt saját gyűjtésem, a *Magyar Bálint* által 1952-ben itt elhelyezett iratok fasciculusai és a „P. K. J.”-dossziékban Debrecenben fennmaradt és e mű megírása céljából ugyancsak a Színház-történeti Tár rendelkezésére bocsátott iratok átnézése alapján kiderült, hogy a tárgyalandó 10 esztendő minden lényeges dokumentuma néha 2, sőt 3 példányban is rendelkezésemre áll, de egy feltétlenül meg van a három gyűjtemény valamelyikében. Következett az iratok kronologikus rendezése, hogy alapját alkothassa majd az évtized „kulisszák mögötti” történetének.

Csakhamar világossá vált előttem, ami különben is megélt színház-történelem volt számomra, hogy egy közel 130 esztendő kultúrintézménynek életében nem lehet történetírói sormetszetekkel operálni. A következmények mindig az előzményekben hordják kiváltó okaikat. Teljesen hamis képet nyer az, aki a jelenségeket egy meghatározott évszámnál kezdi vizsgálni, a jelen esetben tehát 1935-ben. Bizonyos elhatározások, intézkedések, cselekedetek okainak motivációjáért távolabbra kell mennünk. Ezért látszott kívánatosnak, hogy 1935 nyitányaként legalább három esztendővel visszamenjek az időben, és ha hiányosabban is találok, de mégis felkutassam a Nemzeti Színház életére vonatkozó adatokat

Hevesi Sándor távozásának pillanatától *Márkus László* igazgatói és *Voinovich Géza* kormánybiztosi működése alatt 1935. június 1-ig. Ugyanígy foglalkoznom kell azzal a rövidebb időszakokkal is, ami 1944. július 27-én történt leváltásom után *Kovács Aladár* 84 napos igazgatása és *Kiss Ferenc* 35 napos kormánybiztosi tevékenysége alatt történt a Szálasi-korszakban, az 1944. dec. 23-án lefolyt utolsó Nemzeti Színház-i előadásig.

Távozásom után ugyanis szoros kontaktusban maradtam a hozzám hű néhány munkatársammal, akiket nem fertőzött meg a fasiszta métely, sőt, hogy a bennem öntudatlanul élő historikusnak is megnyugtatóra tegyek, előfizettem a *Sajtófigyelő*-nél, hogy gyűjtsön össze számomra minden napi- és hetilapban megjelent cikket, ami a Nemzeti Színházzal összefüggésben áll. Ezek a lapkivágásokat tartalmazó zárt borítékok is hiánytalanul átvészelték a két évtizedet és csak most, történetírói munkám megkezdése alkalmával került sor felbontásukra és a cikkek elolvasására, amelyek e rendkívül zavaros korszaknak csaknem kizárólagos forrásai, mert érdemleges irattári anyagot a távozásom utáni időszakból a fent ismertetett okokból nem találhattam.

Ha elkészül az 1932—35 közötti csaknem három évad „nyitány”-ként történő ismertetése, talán új megvilágításba helyezi majd az 1935—44 közé eső teljes kilenc évad munkáját, úgyszintén az 1944. július 27-től 1944. december 23-ig tartó szinte teljesen ismeretlen öt hónap tényeinek utólagos feltárása is hozzájárul majd a feldolgozandó korszak helyes megítéléséhez és majdani értékeléséhez.

Nem túlzás tehát ha kijelentem, hogy ennek az időszaknak megmentett körülbelül ötezer irata, levele, jegyzőkönyve, feljegyzése szolgáltatja a Nemzeti Színház felszabadulás előtti közel másfél évtizedes életének majdani történetírói munkájához a legfontosabb forrásanyagot.

Jegyzetek

1. *Levéltári Közlemények*. XVI. évf., 1938.
2. *Levéltári Közlemények*. XVI. évf., (1938) 186—204. l.
3. *A Nemzeti Színház könyv- és levéltára* Budapest, 1903.
4. Ott bukkantak fel ugyanis régebben a Nemzeti Színház irattárában őrzött érdekesebb levelek, autográfiaiak és más dokumentumok.
5. Ugyanis javaslatomra elhatározást nyert, hogy a Nemzeti Színház centenáriuma alkalmából elkészül e kultúrintézményünk története.
6. *A Nemzeti Színház százéves története*. II. köt. Iratok. Bp. Magy. Tört. Társ. 1938.

Die Schicksale der Akten des Nationaltheaters

A. NÉMETH

In der Geschichte eines jeden Theaters bedeutet das Archivmaterial eine der wichtigsten Quellen. Das Theaterarchiv enthält immer die für Kritik und Publikum unbekannt und unzugänglichen Dokumente über Faktoren, die das Leben eines Theaters — oft in einem grösseren Masse, als es notwendig wäre — beeinflussen. Eine besondere Bedeutung erhalten

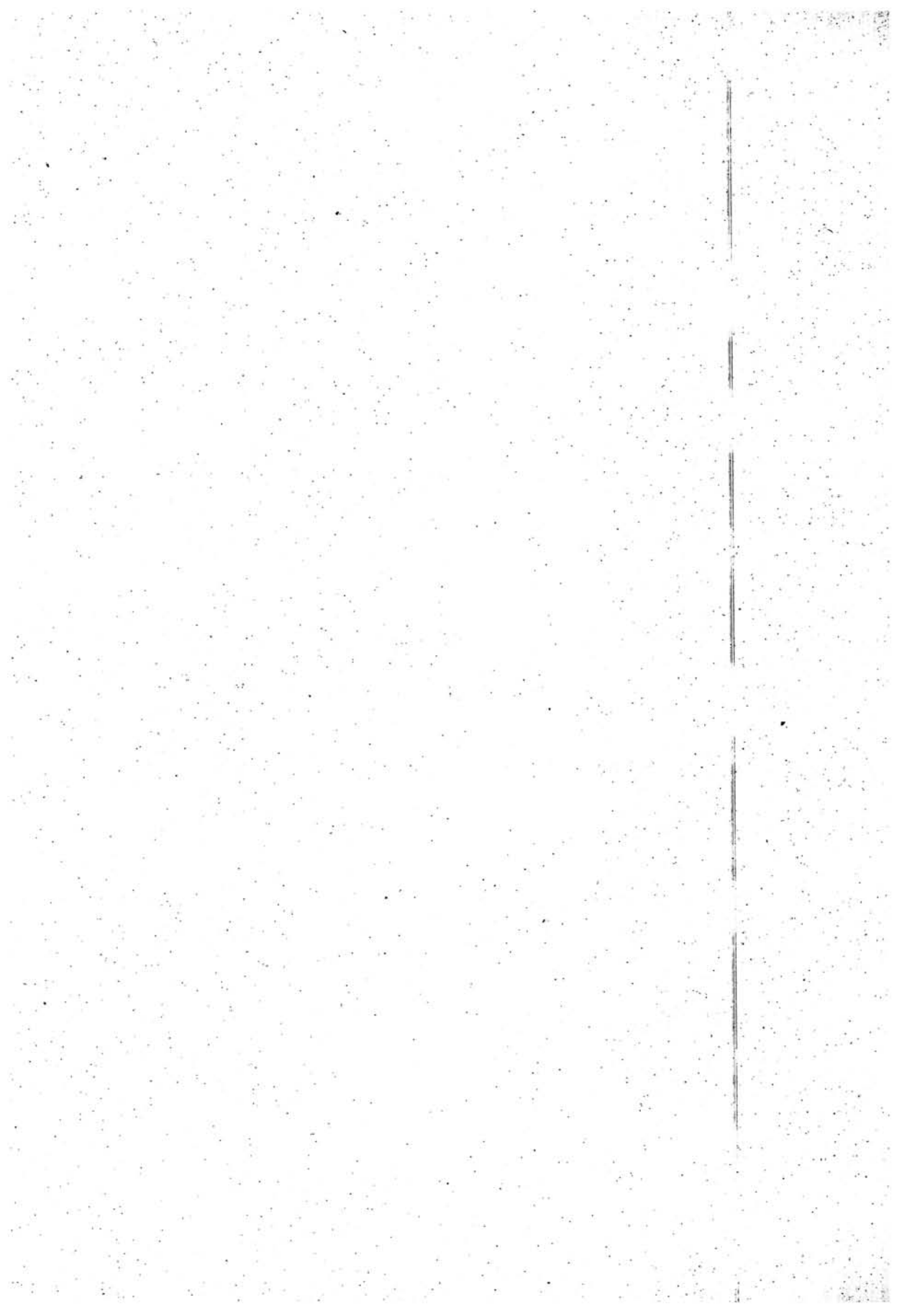
die Archivbestände im Leben und in der Geschichte eines solchen nationalen Kulturinstitutes wie das Nationaltheater, das eine ganz besondere Stelle im öffentlichen Recht einnahm: es wurde nicht nur vom zuständigen Fachministerium, sondern zugleich auch vom Reichstag kontrolliert.

Anlässlich des 100sten Jahrestages des im Jahre 1837 gegründeten Nationaltheaters wurde seine Geschichte monographisch bearbeitet, und das diesbezügliche Archivmaterial im Landesarchiv aufgestellt. Die Verfasserin dieser Monographie, Jolán *Pukánszky-Kádár*, konnte noch zu ihrem Werk 300 000 Aktenstücke durchstudieren. Sie veröffentlichte ein Tausendstel dieses Materials, die geschichtlich bedeutendsten 300 Stücke. In den letzten Monaten des II. Weltkrieges, während der Verteidigung der Budaer (Ofner) Burg, wurde ein Teil des Landesarchivs zerstört. Dabei wurde das ganze Archiv des hundertjährigen Nationaltheaters zur Asche.

Der Verfasser dieses Beitrags, dr. Antal *Németh*, der zwischen 1935—1944, d. h. durch 9 Theatersaisons, Direktor des Nationaltheaters war, liess für seine Privatsammlung von einem jeden wichtigen Aktenstück dieses Jahrzehntes eine Kopie verfertigen, die er vor der Zerstörung retten konnte. Diesen, aus etwa 1000 Stücken bestehenden Bestand schenkte er der theatergeschichtlichen Sammlung der Széchényi-Nationalbibliothek, so dass die Geschichte dieser krisenhaften Periode des Nationaltheaters nun auf Grund dieser authentischen Dokumente bearbeitet werden kann.

Da die Aufstellung dieses Materials bereits begonnen wurde und auch seine geschichtliche Untersuchung bald unternommen wird, beschreibt Antal *Németh* kurz die Schicksale dieser Aktensammlung von 1935 bis heute. Die amtlich aufbewahrten Dokumente erlitten nämlich während dieser 30 Jahre noch weitere Beschädigungen.

Die seit der Befreiung gesammelten Materialien wurden im Jahre 1952 wieder im Landesarchiv untergebracht, sie verbrannten aber wiederum 1956, während der konterrevolutionären Kämpfe. Infolge dessen wurde der Wert eines jeden erhaltengebliebenen Belegs, Aktenstückes, einer jeden Aufzeichnung, die über die Vergangenheit des Nationaltheaters etwas aussagen kann, für die Geschichtsforscher vielfach erhöht.

III.

**A KÖNYVTÁRI MUNKA ELMÉLETE
ÉS GYAKORLATA**

Az országos állományvédelmi mikrofilmezési program és Nemzeti Könyvtárunk

BABICZKY BÉLA

Az állományvédelmi mikrofilmezés egyes problémáival két tanulmány keretében évkönyveink előző köteteiben már foglalkoztunk¹. Az állományvédelmi mikrofilmezés országos programjának külön vizsgálatát most az teszi időszerűvé, hogy az elmúlt évek tapasztalatai alapján e témakörben számos újabb — megvitásra érdemes — szempont merült fel.

Az említett tanulmányokban igyekeztünk már rámutatni arra, hogy a nemzeti könyvtáraknak igen eltérő feladataik vannak országonként történelmi múltjuk, és a többi nemzeti jellegű könyvvállománnyal szintén rendelkező könyvtárak között elfoglalt más és más helyzetük következtében. Éppen ezért a nemzeti könyvtárak igen különböző módon vehetnek részt az országos mikrofilmezés munkájában is. Nem kívánjuk megismételni az ott elmondottakat, csupán azért hivatkozunk rájuk, mert annak idején az országos mikrofilmezési program tekintetében az OKDT szakbizottsága által kidolgozott javaslatok — sok pozitív vonás ellenére — nem számoltak kellőképpen a hazai történelmi előzményekkel és a tényleges könyvtári viszonyokkal. Vonatkozik ez a megállapítás nemcsak a könyvtárak mikrofilmezési adottságaira és a reális fejlesztési lehetőségekre, hanem a mikrofilmezendő könyvtári állományok felmérésére, ennek értékelésére és az anyag fontossági sorrendjének elvszerű megállapítására is.

Az országos mikrofilmezési program terveinek előzményei

A könyvtárügyünk jelenlegi rendszerét alapvetően meghatározó *A könyvtárügy szabályozásáról* kiadott 1956. évi. 5. sz. rendelet végrehajtása során az Országos Könyvtárügyi Tanács 1958-ban kidolgozta *Könyvtárpolitikánk alapproblémái* c. vitaanyagát.² Ebben a célkitűzések között kimondta, hogy „könyvtári rendszerünk eredményes működésének . . . nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy a korszerű célkitűzések mellett a szükséges erőforrásokat megkapja — munkáját korszerű tartalommal töltsse meg, és azt folyamatosan és ésszerűen a legmodernebb szakmai módszerek és technikai megoldások következetes felhasználásával végezze.” (Kiemelés tőlem.) Megállapította továbbá, hogy „az állomány védelme és raktározása, valamint az elhelyezés és felszerelés terén csaknem valamennyi könyvtár-típusunkban szembetűnő a visszamaradás, és hogy „a muzeális értékű állományi rész védelme (biztonságos elhelyezése, konzerválása és fertőtlenítése) még meg-

oldatlan, és mikrofilmezése lassú ütemben halad.” A vitaanyagot követően került sor a könyvtárügy (és a könyvtárak) tizenöt éves távlati fejlesztési tervének (terveinek) elkészítésére. Az OKT e tervek kidolgozására kiadott tájékoztatójába³, illetve szakbizottságainak 1959. évi munkaprogramjába⁴ már beiktatta a mikrofilmezés országos szükségleteinek megtervezését. E munkálatokat az *OKT Raktári és Berendezési Bizottság*ából újjászervezett *Raktározási, Állományvédelmi és Mikrofilm-Szakbizottság*ra bízta. Ez a szakbizottság dolgozta ki a magyar könyvtárak tizenöt éves távlati állományvédelmi tervét.⁵ Ebben körvonalazta a mikrofilmezés jelentőségét az állományvédelemben. Hangsúlyozta ez a tervezet, hogy világszerte felismerték az értékmentő filmezés fontosságát, és azt tervszerűen folytatják. Megállapította, hogy „nálunk is már kilenc évvel ezelőtt (1950-ben) megtörténtek az első lépések ebben az irányban, de elenyészően szűk keretek között, s teljesen nélkülözve az országos szempontokból kiinduló átfogó tervezést és szervezést.” Feladatul tűzte ki, hogy el kell készülnie a szervezett országos akció részletes tervének és haladék nélkül meg kell indulnia a végrehajtásnak is. A tervezési munkák során az első évek teendőinek sürgős kidolgozását szorgalmazta, de kimondta, hogy „egyidejűleg el kell kezdeni ... a filmezendő könyvtári anyag teljes részletes jegyzékének összeállítását is. E jegyzéknek fel kell ölelnie a filmezendő darabok lelőhelyét és terjedelmét, valamint azt is, hogy a darab elszállítható-e vagy pedig a helyszínen filmezendő, végül meg kell állapítani a filmezés végrehajtásának időbeli sorrendjét.”

Ez a tervezet világosan látta már a célokat és a feladatokat, azonban felmérések hiányában semmi áttekintéssel nem rendelkezett a feladat nagyságát illetően. Ezt a hiányosságot a tervezet összeállítói maguk is megállapították. Így pl. megemlítik, hogy az OSZK már huzamosabb idő óta foglalkozik a kéziratok és ősnymtatványok vonalán az *országos állomány felméréssel*, az anyagi eszközök hiányában azonban ez a munka igen lassan halad.

Tisztában voltak már ekkor a feladat bonyolultságával is, mert szükségesnek tekintették azt is, hogy az egész állományvédelmi mikrofilmezési akció elvi irányítása egy főleg könyvtörténészekből, irodalomtörténészekből és történészekből álló *könyvtárak fölötti bizottságra* ruháztassék, amelyben megfelelő képviselőt kell biztosítani a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtartudományi Bizottságának*, az *Országos Széchényi Könyvtárnak*, emellett azonban — annak érdekében, hogy az állományvédelmi szempontok mellett el ne sikkadjanak az olvasószolgálat, a kurrens filmezési szükséglet kívánalmai sem — az *Állományvédelmi és Mikrofilm-Szakbizottságon* kívül az *Olvasószolgálati Szakbizottságnak* is. „Csak egy ilyen semleges bizottság biztosíthatja a kurrens filmezési szükséglet zavartalan ellátása mellett az állományvédő akció szervezett lebonyolítását, az *átfedések elkerülését*, valamint azt, hogy az anyag abban a sorrendben kerüljön filmezésre, amely megfelel az értéke, ritkasága és veszélyeztetettsége által meghatározott *sürgősségi rendnek*.” (Kiemelések tőlem.)

Az elvi szempontok mellett a tervezet foglalkozott az állományvédelmi mikrofilmezésre akkor (1959) rendelkezésre álló technikai felszereltség és az azzal elérhető teljesítmény, illetve a szükséges költségvetési kihatások kérdésével is, bár kellő tapasztalatok hiányában nem jutottak mindenben reális eredményre. Érdeemes megemlíteni, hogy az *Állományvédelmi és Mikrofilmezési Szakbizottságnak* a tizenöt éves állományvédelmi terv kidolgozásához készített egyik előkészítő vitaanyagában⁶ számos alapelvet igen pontosan körvonalazott, sőt a rendelkezésre

álló akkori lehetőségek figyelembevételével a programban részt vevő *könyvtárak kooperációjának lehetőségeire* is helyesen mutatott rá, így pl. arra, hogy Budapesten az MTA Könyvtára, a Műszaki Egyetem Könyvtára, az Országos Műszaki Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár (ez utóbbi felszerelésének megérkezése után), vidéken a debreceni Egyetemi Könyvtár (laboratóriumának technikai fejlesztése után) alkalmasak lennének a kellő személyzeti és pénzügyi támogatás mellett arra, hogy heti 2—3 napi munkával részt vállaljanak az országos mikrofilmezési terv megvalósításában. Gondolt a tervezet arra is, hogy a különféle könyvtárak státuszaiban levő munkaerőkből szükség esetén hordozható felszereléssel *utazó mikrofilmes csoport* vehetné a helyszínen mikrofilmre a vidéki könyvtárak értékeit. Világosan megfogalmazta, hogy a *negatív filmekről két példányban pozitív filmmásolatot* is kellene készíteni, s így biztosítva lenne a film hozzáférhetősége a használat szempontjából és megőrzése az eredeti anyag vagy esetleg a negatív film pusztulása esetén. Helyesen vetette fel ez a vitaanyag a mikrofilmezési terv munkaerő-igényének kiszámítását is, nevezetesen azt, hogy: „Általánosan kialakult vélemény szerint a munka zömét és súlypontját a fényképezési munkák jelentik, s a munka könyvtárosi része elhanyagolható vagy elhalasztható. E nézet ellenkezőjét bizonyítja be a rendszeres mikrofilmezés gyakorlata. A modern automatikusan dolgozó és könnyen kezelhető mikrofilmező készülékek munkába állításával a fényképezés egyszerű és gyors lett . . . A fényképezési munka automatizálásával arányban azonban nem gyorsult meg a kész mikrofilmek ellenőrzése, könyvtári feldolgozása, a fényképezésre kerülő anyag előkészítése.”

Az egyes részletkérdések helyes felismerése mellett a tervezetek alapvető szemléleti hiányossága volt, hogy a könyvtárosi munkákat mégis elsősorban a mikrofilmek elkészülte utánra helyezte, és ezeket a kérdéseket fejtegette részletesen és legfeljebb a fényképezésre kerülő, már kiválasztott anyag előkészítéséről szólt. Nem volt azonban kellő hangsúlya annak, hogy milyen *könyvtárosi-bibliográfusi előmunkálatok* szükségesek ahhoz, hogy a könyvtárak állományából kiválasztásra kerüljön mindaz, amit az adott időszakban szükséges és helyes mikrofilmezni.

Az *OKT Állományvédelmi és Mikrofilmezési Szakbizottsága* az *OKT* elnökségéhez és az *MM Könyvtári Osztályhoz* 1961-ben benyújtott *Emlékeztetőjében*⁷ megállapította, hogy az állományvédelmi mikrofilmezés az elmúlt években sehol sem folyt kellő mértékben. E munka országos méretekben történő vitele igen fontos feladat, ezért országos állományvédelmi mikrofilmezési tervet kell készíteni és azt végrehajtani. Javasolta, hogy az *MM* hozzon létre egy *bizottságot* (lehetőleg a Magyar Tudományos Akadémia, az *OSZK* és más szervek bevonásával) a mikrofilmezendő anyagok kataszterének és volumenének sürgős összeállítására. E bizottság feladata a legértékesebb, illetve a legkönnyebben pusztuló könyvtári, kéziratári anyag felmérése legyen. Elsősorban a kódexek, kéziratok, régi könyvek és hírlapok mikrofilmezését ajánlatos tervbe venni. A lefényképezendő anyagot sürgősség illetve értékesség szempontjából három kategóriába kell sorolni. Az első kategóriába sorolható anyag fényképezését 1962-ben el kell kezdeni. A mikrofilmezést az *Emlékeztető* a rendelkezésre álló könyvtári fotolaboratóriumokkal létszámfejlesztés biztosításával elkezdhetőnek tartja. Hangsúlyozza, hogy anélkül, hogy fel ne mérnénk, mi van az országban mikrofilmezni való, ezt a munkát tervszerűen folytatni nem lehet. Ez a felállítandó bizottság az év végén adjon

az OKT-nak jelentést a mikrofilmezendő anyagról. Ilyen irányú intézkedésre azonban nem került sor, hanem az OKT elnöksége ill. az *MM Könyvtári Osztálya* az *Állományvédelmi és Mikrofilmezési Szakbizottságot* bízta meg azzal, hogy a program kidolgozásához a szükséges felmérést a maga eszközeivel elvégezze. A szakbizottság első ízben 1962-ben, majd 1963-ban tett eleget e felszólításnak, illetve ezek alapján további javaslatokat dolgozott ki.

Első alkalommal 1962-ben a hét legnagyobb budapesti és vidéki könyvtártól, majd 1963-ban szélesebb körben 40 könyvtártól kért adatokat. A második felméréskor a megkérdezett 40 közül 26 könyvtár (15 állami és 11 egyházi) szolgáltatott adatokat állományáról és adott képet az állományvédelmi mikrofilmezésre vonatkozó elképzeléseiről.

Az első felmérés (1962) és tanulságai

Az OKDT szakbizottsága az első felméréskor az állományvédelmi mikrofilmezés tekintetében leginkább szóba jövő hét nagy könyvtártól (OSZK, MTA Kvt., Bp. EK., Debrecen EK, Szeged EK, Pécs EK, Szeged Somogyi Kvt.) kért adatokat.⁸ A Bizottság a könyvtárak által mikrofilmezendőnek tekintett állományrészekről *négy szempont* kombinálásával, fontossági kategóriákba való besorolást kért.

A négy szempont a következő volt:

- a) muzeális értéke miatt elsőrendűen becses anyag;
- b) az állomány rongáltsága miatt sürgősen mikrofilmezendő anyag;
- c) igen gyakran használt és a rongálódás veszélyének fokozottan kitett anyag;
- d) tartalmánál fogva értékes anyag.

E négy szempont alapján a könyvtáraknak anyagukat *három fontossági kategóriába* kellett besorolni, aszerint, hogy a négy szempont közül az elbírált anyagra vonatkozóan hány szempontot tartottak érvényesnek. Eszerint:

1. *kategória* (rendkívül sürgősen mikrofilmezendő) tartoztak azok, melyekre a négy szempont közül három volt érvényes, tehát pl. muzeális értékű, rongált, gyakran használt címek, de ugyanide kerülhetett értékes tartalmú, gyakran használt, rongált anyag, vagy értékes tartalmú és muzeális értékű, rongált egységek is.
2. *kategóriába* (sürgősen mikrofilmezendő) akkor kellett besorolni a címeket, ha az a) és b) szempontok valamelyike vonatkozott rá, tehát minden muzeális értékű, vagy minden rongált állapotban levő anyag ebbe tartozott.
3. *kategóriába* (mikrofilmezendő) kellett besorolni az anyagot, ha a c) és a d) szempont valamelyike vonatkozott rá, tehát minden igen gyakran használt vagy minden értékes tartalmú anyag ide kerülhetett.

A *mikrofilmezés sorrendjét* ez a kategorizálás bonyolultsága ellenére is meglehetősen lazán határozta körül. Nem volt egyértelmű az sem, hogy egyáltalán mit nevezünk muzeális értéknek vagy tartalmilag értékesnek. A négy szempont

szerinti besorolást a három kategóriába sem értették egyformán az egyes könyvtárak és ez sok félreértésre is okot adott. Maga a kategorizálás is több szempontból vitatható, pl. az, hogy a 2. kategóriában levő minden muzeális értékű anyag sürgősen mikrofilmezendő-e, ha az ép állapotban van, biztonságos helyen őrzik és használata nem gyakori. Ugyanígy vitatható az is, hogy minden rongált állapotban levő anyag értékétől, használati fokától függetlenül sürgősen mikrofilmezendő-e. Külön-külön a *c*) és a *d*) szempontok sem indokolhatják egyértelműleg a mikrofilmezés későbbi szükségességét.

Az első felmérés tanulságaként tehát el lehet mondani, hogy a muzeális értéket, rongáltság fokát, a használat gyakoriságát és különösképpen a tartalmi érték kritériumát az egyes könyvtárak igen különféleképpen értelmezték. Hasonló jellegű anyag más és más elbírálás következtében nem került azonos kategóriába, máskor pedig egy állománytípusba tartozó anyag kivétel nélkül hasonló kategóriába lett sorolva. A bonyolult szempontok helyett pontosabb, egyértelműbb meghatározásokat kellett volna megadni.

A mikrofilmezés sorrendiségének elbírálása egyébként komoly problémát jelentett. Az első időszakban (1950—1960) a muzeális jellegű kéziratok és régi nyomtatványok mikrofilmezését tekintették elsőrendű feladatnak. A hírlapok mikrofilmezésének fontosságát az ötvenes évek végén kezdték erőteljesebben felismerni, de csak ezt követően derült ki egyértelműen, hogy tulajdonképpen leg-sürgősebb feladatnak ezek mikrofilmezését kell tekinteni.

Kimaradt a mikrofilmezés sürgősségét tartalmazó kritériumok közül a *példányszám*, vagyis az unikum-jelleg meghatározása. Pedig ez a szempont a sürgős mikrofilmezés egyik igen fontos tényezője, ami azonban csak központi nyilván-tartás alapján mérhető fel.

Egy adott mű mikrofilmezésének sürgősségét meghatározó tényezők: érték, olvasottság, országos példányszám, állapot. Ha megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a három utóbbi szempont egy irányban határozza meg az anyagot: a gyakrabban használt művek általában kevesebb példányban találhatók (ezek a könyvtárközi kölcsönzésben is a legkeresettebbek), és természetszerűleg leginkább rongált állapotban is vannak. Az érték kritériuma önmagában nem elsődlegesen fontos és nem abszolút tényező a mikrofilmezés szempontjából. A kutatási igénybevétel (olvasottság) a mű relatív értékét jelzi és ez döntheti el, összefüggésben a példányszámmal és a mű állapotával együtt, hogy azt milyen sürgősen kell mikrofilmre venni.

A sürgősségi kategóriákba való besorolásnak ki kell tehát alakítani valamennyi szempontját, hogy a mikrofilmezésre való kijelölés és a sorrendiség megállapítása mindenütt egységes elvek alapján történjék meg. Maga a mikrofilmezés pedig csak a műveket cím szerint felsoroló bibliográfiai előkészítéssel és a központi katalógus segítségével példányonkénti (sőt a példányok állapotát is figyelembe véve) számbavétellel lehetséges.

Az első felmérés egy másik tanulása a *mikrofilmezendő anyag mennyiségének becslése* tekintetében vonható le. A könyvtáraktól a felmérés során az adatokat mikrofilmfelvételek számában kérték, mégpedig 1 polcfolyóméterre 15—20 000 oldal becslését ajánlották, továbbá azt, hogy az A4-es vagy annál kisebb formátumú kötetek fényképezésénél két oldalt együtt, az A4-es formátumnál nagyobb kötetek esetében pedig oldalankénti fényképezést vegyenek számításba. E tekintetben az adatkérés nem volt teljesen világos, mert pl. nem jelezte, hogy ez a

24×36 mm-es mikrofilm képméretre vonatkozik, holott egyes könyvtárakban a fele-méretű mikrofilmkockákat fényképező készüléket is használtak. Ennek ellenére a könyvtárak általában helyesen becsülték meg állományuk nagyságát, illetve a szükséges mikrofilmfelvételek számát.

A hét nagy könyvtárból az első felmérés során az alábbi összesített adatokat kaptuk:

a) Rendkívül sürgősen mikrofilmezendő	28 millió felvétel
b) Sürgősen mikrofilmezendő	41 millió felvétel
c) Későbbi időszakban mikrofilmezendő	10 millió felvétel
Összesen	79 millió felvétel

Az előbb elmondottak valószínűvé teszik, hogy az első csoportból egy bizonyos százalékot a második csoportba, a második csoportból pedig elég jelentős mennyiséget a harmadik csoportba lehetett volna átsorolni. Ezzel a rendkívül sürgősen mikrofilmezendő anyag mennyisége valamelyest csökkent volna, míg a második kategória viszonylag változatlan maradt volna, ha figyelembe vesszük az első kategóriából kapott és a harmadik számára viszont átadott mennyiségeket.

A felmérés egyik eredménye az volt, hogy a könyvtárak szöveges jelentéséből kibontakoztak a mikrofilmezésre váró anyagok típusai:

1. kéziratok (kódexek, kötetes kéziratok, oklevelek, analekták, zenei kéziratok, irattári anyag);
2. ősnymtatványok;
3. RMK, vetustissima, hungarika,
4. hírlapok (budapesti, vidéki, magyar vonatkozású külföldi),
5. egyéb nyomtatott kiadványok: plakátok, színlapok, térképek stb.,
6. helytörténeti anyag,
7. be nem szerezhető kézikönyvek.

Egyes könyvtárak felhívták a figyelmet és adatokat közöltek más *jelentős (helyi) gyűjtemények* mikrofilmezésének számításba vételére és fontosságára is, így pl. a Debreceni Egyetemi Könyvtár a Kollégiumi Nagykönyvtár állományvédelmi szempontból mikrofilmezendő anyagára, melyet 35 millió felvételre becsültek. Olyan jelentős gyűjteményre hívta fel a figyelmet, mely az országos program keretében nem hagyható figyelmen kívül. Más könyvtár is hangsúlyozta, hogy számításba kell venni azokat a ritkaságokat is, melyek a nagy könyvtárak gyűjteményeiben nincsenek meg, de föllelhetők pl. az egyházi könyvtárakban (Pannonhalma, Ráday Könyvtár, Sárospatak stb.) Ezek a megjegyzések irányították rá a figyelmet arra, hogy az állományvédelmi mikrofilmezés országos rendszerébe a könyvtárak szélesebb körét kell bevonni, mert ez a nemzeti könyvkincs egésze szempontjából fontos *állománykiegészítést és a tudományos kutatás lehetőségeinek bővítését* is biztosíthatja a könyvtárak számára.

A második felmérés (1963) és tanulságai

Az állományvédelmi mikrofilmezés országos programjának kialakításához az 1962. évi felmérés adatai nem bizonyultak elég szilárd alapnak, s ezért az *OKDT Állományvédelmi és Mikrofilmezési Szakbizottsága* a következő évben új felmérést

végzett.⁹ Ez az 1963-as felmérés az állományvédelem egyéb területeire (kötetés, restaurálás, könyvegészségügy) is kiterjesztette vizsgálódásait. Abból a helyes elgondolásból indult ki, hogy az állományvédelem kérdését valamennyi megőrzési mód egységében kell szemlélni, nem számolt azonban azzal a lényeges különbséggel, mely az eredeti állomány védelme és az állomány mikrofilmzése között gyakorlatilag (de elvileg is) fennáll. A felmérés számadatai a könyvkötési stb. feladatok esetében ui. egyszerűen összeadhatók, mert minden kötésre, javításra stb. szoruló példányt számításba kell venni. Ugyanakkor azonban a *mikrofilmzésre vonatkozó adatokat nem lehet egyszerűen összeadni*, mert ez párhuzamos mikrofilmzésre vezetne, és éppen a legtöbb példányban előforduló és a legrosszabb állapotban levő példányok mikrofilmzésére áldoznának legtöbbet, holott a legritkább művek és a fellelhető legjobb (legteljesebb) példányok mikrofilmzése az elérendő cél.

A kiküldött kérdőívekre 40 könyvtár válaszolt, de a mikrofilmzést csak 26 tartotta szükségesnek, a többi erre vonatkozólag nem közölt adatokat. Végső soron a vizsgált könyvtárak száma az 1962. évihez képest több mint háromszoros volt.

E második felmérés során az adatokat nem megadott szempontok szerinti szöveges jelentésben kérték be, hanem kérdőíveken pusztán számadatok (mikrofilmzendő kötetek számának) közlésével. Ez a módszer egységesebb felmérést ígért, mert dokumentum-típusokon és évkörökön belüli számszerűségei összegezhetőek voltak, azonban anélkül, hogy érzékelhető lett volna kellőképpen a mögötte álló anyag, pl. annak állapota, használatja, forrásértéke, muzeális értéke. Mindez azt eredményezte, hogy a felmérés inkább csak a *mennyiségi elemzést* tudta megoldani, és a *minőségi elemzésre* az előző felmérésnél is szegényesebb lehetőségeket nyújtott. Nem váltotta azonban be a reményeket a mennyiségi elemzés tekintetében sem teljesen. Ezúttal ugyanis nem a szükséges mikrofilmfelvételek számának megállapítását kérték a könyvtáraktól, hanem csak a fényképezendő kötetek, könyvtári egységek számát az egyes dokumentumtípusokon belül. A mikrofilmfelvételek várható mennyiségét ezekből az adatokból a *Mikrofilm Szakbizottság* a nagyobb mikrofilmző könyvtárak, elsősorban az OSZK gyakorlatában az egyes dokumentumtípusok tekintetében kialakult sokévi átlag alapján számította ki. Ez a megoldás azonban a mikrofilmzés szempontjából nem vált be, mert a könyvtárak a kötet fogalmát nem értelmezték egységesen. Pl. egészen esetleges, hogy egy hírlapot vagy folyóiratot évfolyamonként hány kötetbe kötötték, illetve nem lehetett megállapítani, vajon köteten egy évfolyam egyes köteteit, vagy magát az évfolyamot értették-e. Ilyen eltérő értelmezésre vallott az egyes kérdőívek összehasonlítása, melyeken azonos kategórián belül a feltűnően nagy különbségek nem annyira az állományok nagyságrendjére, mint inkább a *kötet* fogalmának nem egységes értelmezésére engedtek következtetni. Bár az elmondottak miatt a szükséges mikrofilmfelvételek számának kiszámítása az adott szorzótényezők alapján bizonytalanná vált és aggályokra adhatott okot, az előző évi felméréssel való összehasonlítás után a javaslat kidolgozásához mégis kiindulásként felhasználhatónak látszott. A könyvtárak körének bővülése — figyelembe véve a könyvtárak nagyságát és jellegét — ui. arányos növekedést mutatott; az első felmérés 71 milliós száma (7 nagy könyvtár) most 92 millióra emelkedett (26 könyvtár, beleértve az előbbi 7 nagykönyvtárat is). Ismételni kell viszont, amint arra már utaltunk, hogy a mikrofilmzés tekintetében ez a szám nem jelent-

heti az összes mikrofilmezési igényt, hanem *csupán azt a mennyiséget, amelyből ki kell választani a mikrofilmezendő anyagot*. Ez a felismerés azonban az OKDT számára kidolgozott javaslatokban nem kapott kellő hangsúlyt, illetve nem érvényesült eléggé az országos mikrofilmezési program körvonalainak kibontásában.

Nem számolhatott a felmérés alapján a tervezet az állományok állapotával, a művek többszörös előfordulásával, ami *csak központi címjegyzék alapján* lenne felderíthető, mégpedig az egyes példányok állapotának regisztrálásával összekötve. Nem számolhatott továbbá a felmérés és a tervezet a különféle könyvtárakban az egyes dokumentumtípusok könyvtári igénybevételével sem.

Nem kért adatokat a felmérés arra vonatkozólag sem, hogy a mikrofilmezésre vonatkozó kötettség az adott kategória tekintetében: a) a teljes anyag-e vagy annak csak egy része? b) mikrofilmeztek-e már az anyagból, és ha igen, mennyit? Ez olyan számadatokhoz vezethetett, hogy egyes dokumentum-kategóriák igen kis számmal szerepeltek annál a könyvtárnál, mely abból már jelentős mennyiséget mikrofilmre vett (pl. OSZK).

Az 1963. évi felmérés minden hibája ellenére is értékes adatokat szolgáltatott.¹⁰ Ezek az állományvédelmi mikrofilmezés országos programjának kialakításához jól felhasználhatók az *arányok* érzékeltetésére, főként arra, hogy egyes területeken milyen intézmények között kell a legszorosabb együttműködést kialakítani. A felmérés módszereiből ezen felül további tanulságok is leszűrhetők, s az alábbi megállapításokat teszik lehetővé:

1. A párhuzamosságok figyelembevétele nélkül az országos állományvédelmi mikrofilmezés keretében az adatokat szolgáltató könyvtárak kb. 700 000 kötet (könyvtári egység) mikrofilmezését tartották szükségesnek. Ebből az következik, hogy:

a) ekkora anyagot kell egyeztetni a mikrofilmezés szervezése során a párhuzamosságok kiküszöbölése érdekében;

b) ebből kell kiválasztani különböző szempontok figyelembevételével a sorrendben először, illetve későbbi periódusokban mikrofilmezendő címeket.

2. Az egyes könyvtárak végső soron maguk döntötték el, hogy mit tekintettek állományvédelmi szempontból mikrofilmezendőnek. A szubjektív tényezők kiküszöbölése érdekében legalábbis az egyes dokumentum-típusok tekintetében pontosabban meg kell határozni a kiválasztáshoz és a sorrendiség eldöntéséhez szükséges alapelveket. Csak ezek alapján lehet a konkrét végrehajtáshoz hozzákezdeni, az egyes műveket kiválasztani.

3. Egyértelműen meg kell határozni, hogy az állományvédelmi mikrofilmezési program során mit kell magán az állományvédelmi mikrofilmezésen érteni? Csak biztonsági intézkedésről van-e szó, melynek kizárólagos célja a mikrofilmek archiválása, megőrzése az utókor számára, vagy pedig az, hogy az eredeti példányokat (állományt) védjék meg, helyezték biztonságba és az archiválisan megőrzött mikrofilm-negatívokról készült mikrofilm-másolatokat (olvasófilm) adják olvasásra, használatra?

4. A felmérés alapján el lehet érni, hogy a könyvtárak közötti munkamegosztás racionális legyen, az egyes dokumentum-fajtákon, illetve évkörökön belül mindig az adott típusban leggazdagabb anyaggal rendelkező könyvtárban menjen végbe. Ez teszi lehetővé és legkönnyebben megvalósíthatóvá a munkálatok összehangolását, a párhuzamosságok minimumra csökkentését. Az ilyen alapon ki-

jelölt könyvtár az adott dokumentum-kategória tekintetében az országos mikrofilmzés keretében központi feladatot láthatna el, szervezhető a munka összehangolását (központi katalógus, elkészült filmek címjegyzéke, mikrofilmmásolatok cseréje) és végeznék ilyen jellegű állományának nagysága folytán a munka zömét is a többi könyvtár állományának figyelembevételével.

Kéziratok mikrofilmzése

Az Országos Levéltáron kívül a kéziratos anyag döntő többsége néhány, elsősorban budapesti, nagy könyvtárban (OSZK, MTA) van, mégpedig az összes 14 millióra becsült felvételtől 11 millió, tehát a többi könyvtárban szétszórtan az egész mennyiségnek csak kis hányada található.

Az állományvédelmi mikrofilmzés országos programja keretében szervezési szempontból viszonylag ez a legegyszerűbb feladat, mert:

- a) a mennyiség viszonylag nem nagy;
- b) az anyag egyedi jellege miatt párhuzamosságról nem lehet szó, így összehangolásra nincs különösebb szükség;
- c) a kutatói igénybevétel (az eredeti dokumentumoké) csekély.

Szervezési munkára itt csupán azért lehet szükség, mert a kéziratos állagok

- a) muzeális jellegük miatt biztonsági szempontból is mikrofilmzésre szorulnak;
- b) egyedi jellegük miatt szükség van forrásértékük vagy rongáltsági fokuk alapján a mikrofilmzés sorrendjének eldöntésére;
- c) a kutatói igénybevétel a mikrofilm-másolatok révén fokozható.

A kéziratos anyag mikrofilmzésének megvalósításánál ajánlatos a tartalmi (vagy kézirattári) egységek sorrendjét követni.

Az alábbiakban az 1963. évi felmérésnek a *kéziratos anyagra* vonatkozó adatait közöljük nagyságrendben az egyes kategóriákon belül.

1. *Kódexek* (kötet): Pannonhalmi könyvtár 260, MTA Könyvtára 120, Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár 65, Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára 40, Budapesti Egyetemi Könyvtár 34, Esztergomi Simor Könyvtár 20, Egri Líceumi Könyvtár 19, Szombathelyi Püspöki Könyvtár 18, Veszprémi Püspöki Könyvtár 5, Pécsi Egyetemi Könyvtár 1. Összesen *582 kötet*, kb. 295 500 mikrofilmfelvétel.

2. *Kötetes kéziratok* (kötet): OSZK 47 000, Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár 2300, MTA Könyvtára 1800, Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára 1000, Egri Líceumi Könyvtár 570, Sárospataki Kollégiumi Könyvtár 300, Pannonhalmi Könyvtár 300, Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 246, Budapesti Egyetemi Könyvtár 170, Országgyűlési Könyvtár 150, Szombathelyi Püspöki Könyvtár 118, Esztergomi Simor Könyvtár 60, Pécsi Egyetemi Könyvtár 50, Debreceni Egyetemi Könyvtár 50, Veszprémi Püspöki Könyvtár 47, Gödöllői Agrártudományi Egyetem Könyvtára 3. Összesen *54 164 kötet*, kb. 12,5 millió mikrofilmfelvétel.

3. *Levelek és kiskéziratok* (darab) OSZK 140 000, MTA Könyvtára 100 000, Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár 25 000, Pannonhalmi Könyvtár 6000, Debreceni Egyetemi Könyvtár 3000, Országgyűlési Könyvtár 3000, Szegedi Somogyi

Könyvtár 2000, Budapesti Egyetemi Könyvtár 1500, Egri Líceum Könyvtára 670, Sárosparaki Kollégiumi Könyvtár 500. Összesen 284 670 db, kb. 1,14 millió felvétel.

A kéziratok mikrofilmzése elsősorban biztonsági okokból szükséges, a mikrofilm-másolatok viszont más könyvtárakban az állomány kiegészítését, a szaktudományi vagy helytörténeti kutatás céljait szolgálhatják. A mikrofilmzés elsősorban magának az őrző könyvtárnak a feladata. Azoknak a könyvtáraknak, melyekben mikrofilmzés nincs, a területileg legközelebbi mikrofilmző könyvtárral vagy a hálózatba tartozó más könyvtárral (pl. hálózati központ), esetleg valamelyik erre vállalkozó könyvtárral vagy központi szerv mozgó mikrofilmző részlegével kell a mikrofilmzést megvalósítani. Ilyen feladatokat pl. az MTA Könyvtára oldhatna meg szállítható mikrofilmző berendezés segítségével.

A kéziratokról készített mikrofilmek jegyzékeinek kiadása a kéziratok dokumentumok szélesebb körű kutatását, használatát biztosíthatja.

Ősnyomtatványok és RMK-k mikrofilmzése

A könyvtárak bejelentése is bizonyítja, hogy a régi könyvek mennyisége a felmérés teljes anyagához viszonyítva a legkisebb, a párhuzamosságok kiküszöbölése nélkül is alig 4 millió felvételt jelentene. E kategória anyagának filmzése a szükséges könyvtörténeti és bibliográfiai előmunkálatok előrehaladottsága miatt viszonylag a legkönnyebben megvalósítható. A régi nyomtatott művek mikrofilmzésekor döntő szempontnak az állomány állapotát kell tekinteni, mert az igénybevételük viszonylag nem nagy: csak történeti, főként irodalomtörténeti és könyvtörténeti kutatásokra korlátozódik. Ugyanakkor mikrofilmzésüket nem kell teljes egészében a legsürgősebb országos mikrofilmzési feladatok közé sorolni, mint ahogyan régebben gondolták, mert:

a) a régi kiadványok anyaga viszonylag tartós (tartósabb pl. mint a hírlapoké);

b) a rongált példányok megőrzése a restaurálás segítségével egyébként is biztosítandó;

c) több példány esetén mint értékes, védett anyagot kezeli, használatuk kis mértékű.

A régi könyvek mikrofilmzése a könyvtárakban található állományrészek nagysága szerint szervezhető meg.

1. *Ősnyomtatványok* (kötet): OSZK 1260, Budapesti Egyetemi Könyvtár 1020, Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 493, Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára 213, Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár 148, Szombathelyi Püspöki Könyvtár 105, Egri Líceum Könyvtára 92, Pápai Református Kollégium Könyvtára 40, Pécsi Egyetemi Könyvtár 17, Veszprémi Püspöki Könyvtár 16, MTA Könyvtára 8. Összesen: 3412 kötet, kb. 1,24 millió felvétel.

2. *Régi Magyar Könyvtár* (kötet): OSZK 3681, Budapesti Egyetemi Könyvtár 2230, Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár 1200, Debreceni Egyetemi Könyvtár 500, Pécsi Egyetemi Könyvtár 400, Sárospataki Kollégiumi Könyvtár 300, Egri Líceum Könyvtára 262, MTA Könyvtára 200, Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára 180, Kecskeméti Református Könyvtár 162, Székesfehérvári Püspöki

Könyvtár 162, Országgyűlési Könyvtár 100, Szombathelyi Püspöki Könyvtár 30, Veszprémi Püspöki Könyvtár 16, Miskolci Megyei Könyvtár 2. Összesen: 9425 kötet, kb. 2,83 millió mikrofilmfelvétel.

Az ősnymtatványok állományvédelmi mikrofilmezésénél tekintetbe jövő anyag 1/3 része az OSZK-ban és a Budapesti Egyetemi Könyvtárban van. A munkálatokat a két nagy könyvtárnak kellene megszerveznie, figyelembe véve, hogy az egyházi könyvtárakban szétszórta jelentős mennyiségű ősnymtatvány található. A párhuzamosságok kiküszöbölése itt igen fontos. A filmezés azonban, minthogy az eredeti példányok úgysis védettek — az unikumok és a pusztulás veszélyének kitett igen ritka példányok kivételével — nem sürgős.

Az RMK anyag mikrofilmezése kimondottan *nemzeti könyvtári feladat*. A bejelentett 9425 RMK-kötetnek mintegy fele van az OSZK-ban (3681 kötet) és a Budapesti Egyetemi Könyvtárban (2230 kötet). Megjegyzendő, hogy ebben a korábban már mikrofilmre vett anyag nem szerepel, pedig az OSZK az MTA Könyvtárához hasonlóan RMK-gyűjteményének jó részét már mikrofilmezte. A felmérés során az adatokat szolgáltató könyvtárak általában 100—500 kötetnyi RMK-gyűjtemények mikrofilmezését tartották szükségesnek. Feltehetően sok azonos mű van a könyvtárakban, s ezért a párhuzamos reprodukálás kiküszöbölésére nagyon kell figyelni. Ezt az új RMK-bibliográfia munkálataival összekapcsolva lehet legcélszerűbben megoldani az MTA RMK-munkaközösségével együttműködve. Elsősorban az egyetlen példányban ismert anyag mikrofilmezését kell biztosítani. A több példányban meglévő RMK-k filmezését a példányok teljességének, rongáltsági fokának összehasonlítása alapján kell megvalósítani, s minden esetben a legteljesebb és legépebb példányt fényképezni. Az esetleges csonkaságokat a fényképezés során más példányokból ki lehet egészíteni. Az országos mikrofilmezési program keretében meg lehetne valósítani, hogy a ritkább RMK-k mikrofilmjéről eredeti példánnyal nem rendelkező könyvtárak a biztonság fokozása és a kutatás megkönnyítése érdekében pozitív mikrofilmmásolatokat kapjanak. Az RMK-k pozitív mikrofilmjeinek cseréjéről az OSZK és az MTA Könyvtára között már folytak tárgyalások, azonban egyelőre csak néhány esetben került erre sor.

Hírlapok és folyóiratok mikrofilmezése

Az 1963. évi felmérés adataiból kiderült, hogy mind a munka összehangolása mind tényleges nagysága miatt ez az országos mikrofilmezési program legnagyobb feladata:

- a) mennyisége a legnagyobb;
- b) anyaguk, különösképpen a hírlapoké, rendkívül gyorsan pusztul;
- c) a könyvtárakban őrzött példányok a legkevésbé teljesek, s ezért kiegészítésre szorulnak;
- d) a kutatói igénybevétel igen nagy fokú.

Megjegyzendő, hogy az egyes címek (évfolyamok) — különösen hírlapok esetében — igen terjedelmesek lehetnek, ezért a párhuzamos filmezést feltétlenül el kell kerülni.

A fenti okok miatt a mikrofilmezés során a könyvtárak együttműködése elengedhetetlenül fontos és a sorrendiség megállapítása rendkívül összetett és bonyolult elemzést követel meg (rongáltság, ritkaság, tartalom stb. szempontjából).

A hírlapok állományvédelmi mikrofilmezésének kérdését itt nem tárgyaljuk, mert ezzel jelen évkönyvünkben *külön tanulmány* foglalkozik.

A *folyóiratok mikrofilmezése* állományvédelmi szempontból általában nem sürgős feladat, mert azok a könyvtárak egész sorában sokszor több példányban is megtalálhatók, papíryanaguk tartósabb a hírlapoknál, állapotuk is jobb. Mindezek következtében mikrofilmezésük a munkálatok első szakaszában csak indokolt esetben lehet szükséges.

Az 1963. évi felmérés adatai mögött tehát — eltekintve a kiválasztással kapcsolatos munkálatoktól — lényegesen kisebb mikrofilmezési munka rejlik, mégis a periodikák, főként a hírlapok mikrofilmezése sokmillió tétel és az országos állományvédelmi mikrofilmezési program keretében *külön feladatként kell kezelni*. Az országos hírlap-mikrofilmezési program *megindítása elsőrendű és sürgős feladat*.

A párhuzamos mikrofilmezés kiküszöbölése

A mikrofilmezés során először a kevés példányban meglévő, unikumnak számító egységeket szükséges reprodukálni. Így az eredetit meg lehet a túlzott igénybevételtől óvni, és a pozitív másolatok révén az adott cím használatát több könyvtárban is lehet biztosítani.

A több példányban nyilvántartott művek mikrofilmezésére a második menetben kell csak sort keríteni. Akkor is ügyelve arra, hogy a filmezés csupán egyetlen esetben történjék meg, mégpedig a legteljesebb, legépebb példány alapján. Másolatokkal természetesen ez esetben is el kell az igénylő könyvtárakat, intézményeket látni.

A rendelkezésre álló szűk kapacitás mellett tehát — a gazdaságosság elvének ellentmondó és az előbbrejutást visszatartó — párhuzamos mikrofilmezést általában gondosan el kell kerülni. Bizonyos határokon belül azonban ezt mégis megengedhetőnek lehet tekinteni olyan esetben, amikor az egyeztetéshez szükséges munka és költségek nagyobbak, mint a mikrofilm párhuzamos elkészítése. Meg lehetne állapodni pl. abban, hogy 20—30 oldalnyi dokumentumok mikrofilmezéséhez egyeztetésre nincs szükség. Az összehangolás tehát esetleg csak nagyobb terjedelmű művekre lenne kötelező.

A párhuzamosságok kiküszöbölését jól előmozdíthatják az egyes *mikrofilmgyűjtemények jegyzékeinek* megjelentetésével, vagy mikrofilm KC létesítésével.

Az állományvédelmi mikrofilmezés összehangolása csak komoly bibliográfiai előkészítéssel, *lelőhelyjegyzékek, központi címjegyzékek* alapján lehetséges. Szükséges továbbá a programban részt vevő könyvtárak mikrofilmezési terveinek cím szerinti egyeztetése. Ezt a munkát egybe kell kapcsolni a könyvtárak állományában meglévő leginkább teljes és sértetlen példányok kiválasztásával. Az ily módon végrehajtott előkészítés időigényes könyvtárosi feladat, és jóelőre meg kell előznie a mikrofilmezés technikai végrehajtásának. Az összehangolás gyakorlatilag járható útja azonban nem lehet az, hogy a filmezés megkezdését a számba jöhető anyag teljes felméréséig elhalasszuk, hanem a *feladatokat típusok szerint meg kell osztani a könyvtárak között*. A munkamegosztás egymagában is jelentős párhuzamosság kiküszöbölését teszi lehetővé. A munkamegosztás kereteinek kialakításához az 1963. évi felmérés anyagát jól fel lehet használni, de a feladatok szétozása után az egyes kategóriák részletterveit, az egyeztetést és a munka arányos részét annak

a könyvtárnak kell vállalnia, amelyikben az a leggazdagabb és azért a leggazdaságosabban hajtható végre. Az egyes kategóriák tekintetében kijelölt *szervező könyvtár feladata* a vele együttműködő könyvtárak munkájának koordinálása, a mikrofilmzésre kerülő anyag kiválasztása, egységes szempontok alapján való előkészítése, valamint a munkában részt vevő (és esetleg más) könyvtárak mikrofilm-másolatokkal való ellátása.

Könyvtárközi együttműködés létrehozása

Az 1963. évi felmérés adatainak elemzéséből kiderül, hogy az *állományvédelmi mikrofilmzés feladatai leginkább néhány nagyobb könyvtárunkra hárulnak*. A legnagyobb feladat — az állományvédelmi mikrofilmzés egészének történeti és nemzeti jellege miatt — az Országos Széchényi Könyvtár s megoldásában több más történelmileg kialakult és nemzeti jellegű állománnyal rendelkező nagy könyvtárunkkal kell együttműködnie. Amíg az ősnymtatványok mikrofilmzésének szervezését az OSZK esetleg más nagykönyvtárnak (pl. az MTA Könyvtárának vagy a Budapesti Egyetemi Könyvtárnak) is átengedhetné, sőt — az előzmények miatt — a kimondottan hungarika-jellegű RMK-k mikrofilmzésében is az MTA Könyvtárára támaszkodhatna, addig okvetlenül az OSZK-ra hárul a magyar periodika — elsősorban hírlapanyag mikrofilmzésének szervezése és lényegében a munka legnagyobb részének elvégzése is.

Az állományvédelmi mikrofilmzés országos programjához feltétlenül szükséges a *mikrofilmek kivitelezésére vonatkozó egységes módszerek és előírások kialakítása* elsősorban a filmen feltüntetendő adatok, jelzések stb. tekintetében, hogy azok minden könyvtárunk számára felhasználhatóak legyenek. Ebben a vonatkozásban jól felhasználhatók W. Barton javaslatai.¹¹

Az OKDT szakbizottságainak átszervezése során 1964-ben megszüntették az *Állományvédelmi és Mikrofilmzési Szakbizottságot*. Ennek egyik oka nyilván az volt, hogy közel öt évi munkája és javaslatai alapján sem valósultak meg tervei — különféle okok miatt — sem az állományvédelem, sem a könyvek kötetése és restaurálása, sem a mikrofilmzési akció megindítása tekintetében.

Az OKDT *Állományvédelmi és Mikrofilmzési Szakbizottságának* megszűnése után az Országos Széchényi Könyvtár maga próbált lépéseket tenni mikrofilmzési kérdések előbbrevitelére. Az OSZK intézetvezetése részéről létrehívott *Mikrofilm Bizottság* igyekezett tisztázni¹²:

1. az állományvédelmi mikrofilmzés alapelveit és módszereit;
2. más könyvtárakkal való mikrofilmzési kooperáció lehetőségeit és feltételeit;
3. az országos állományvédelmi mikrofilmzési program szervezésének és a nemzeti könyvtár szerepének kérdését.

E munka nyomán sikerült néhány kérdést világosan, az eddiginél pontosabban megfogalmazni.¹³

E vizsgálódások alapján kialakult az az álláspont, hogy az országos állományvédelmi mikrofilmzés végső célja: *a nemzeti könyvkincs megmentése*, ami a legszélesebben értelmezve nemzeti könyvtári feladatnak is felfogható. A történelmi múlt következtében több olyan könyvtárunk van, mely állománya jelentős részét tekintve határozottan hungarika-jellegű gyűjtésre törekedett, így pl. az MTA

Könyvtára a magyar irodalom régi anyagának, ezek között is az RMK-kötetek rendszeres gyűjtésére törekedett. Ezt a szerzeményezési elvet mikrofilmmezés tekintetében is erősen hangsúlyozza. Az azonos célkitűzések összehangolása az OSZK és az MTA Könyvtára között kézenfekvő követelmény. Az OSZK szempontjából nézve az országos állományvédelmi mikrofilmmezés lényegében a gyűjteményben nem szereplő hungarikák mikrofilm formájában való megszerzését, illetve nem teljes anyagának kiegészítését jelenti, melyben más könyvtárak segítségét is igénybe kívánja venni. A többi könyvtár számára az országos programban való közreműködés egyrészt azt jelentheti, hogy a működéséhez és törekvéseihez szükséges olyan művek mikrofilmjeit, melyekhez más módon hozzájutni nem tud, a nemzeti könyvtár állományának mikrofilmmezése segítségével megszerezheti. Az állományok ilyen kölcsönös kiegészülése — mint már hangsúlyoztuk — a nemzeti könyvkiadás fokozottabb biztonságát és a használat számára való jobb feltételeket biztosítja országos méretekben.

E célkitűzések mellett hangsúlyozni kell továbbá azt, hogy a biztonsági okokon túlmenően arra kell törekedni, hogy

a) az elkészült negatív mikrofilmek archivális kezelése a tartós megőrzés feltételeinek megfelelő módon megvalósuljon. A negatív mikrofilmek állandó későbbi igénybevételét tehát nem lehet megengedni, hanem olyan módszereket kell kidolgozni, melyek lehetővé teszik egy másodpéldányról (másodnegatív, pozitív-mikrofilm) az olvasói igények kielégítését;

b) a mikrofilm elkészülte után a veszélyeztetett eredeti kiadványokat, kéziratokat — indokolt esetben — a használatból ki kell vonni s az olvastatást mikrofilmről biztosítani.

Az archivális megőrzés (negatív mikrofilmek megőrzése) és a biztonsági és kutatási szempontból készült pozitív mikrofilmek szétszortása tekintetében az országos együttműködés megszervezése szintén szükséges.

Az országos állományvédelmi mikrofilmmezés a szükséges kapacitással és teljes szélességében *a könyvtárakban jelenleg rendelkezésre álló technikai felszereléssel és létszámmal* lényegében nem indítható meg és a mikrofilmmezést végző könyvtárak a náluk folyó és általában saját állományukra szorítkozó mikrofilmmezést jelentősen fokozni nem tudják. Az adott lehetőségek között a programot *csak a legsürgősebb feladatokra leszűkítve* és a könyvtárak közötti mikrofilmmezési *együttműködést megvalósítva* lehet az óhajtott úton megindulni. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a kooperációt vállaló könyvtárak tisztázzák célkitűzéseiket, és állományukat illető előkészítő munkákat (a mikrofilmmezésre kerülő anyagok cím szerinti kiválasztása, egyeztetése, címléírása stb., stb.) elvégezzék. A mikrofilmmezés megindítására csak ezek után lehet gondolni. Több tapasztalat azt mutatja, hogy nem mindig a mikrofilmmezés technikai lehetőségeinek vagy a mikrofilm-üzem kapacitásának a hiányán múlik egy-egy feladat megindítása és lebonyolítása, hanem azon, hogy a kereteket a kellő könyvtárosi előkészítés híján nem tudták kitölteni.

Jelenleg állományvédelmi mikrofilmmezést nagyobb méretekben csak néhány nagy könyvtár folytat, elsősorban az OSZK, továbbá az MTA Könyvtára, a Budapesti Egyetemi Könyvtár (egyelőre még nem saját laboratóriumában), a Szegedi Egyetemi Könyvtár és a Debreceni Egyetemi Könyvtár. Az OSZK az utóbbi években fokozatosan igyekezett mikrofilmmezési-kooperációs megállapodásokat kötni ezekkel a könyvtárakkal, melyek az OSZK igényei alapján negatív mikrofilmfelvételek elkészítését vállalták a nemzeti könyvtár Mikrofilmtárának

gyarapítására. Az OSZK viszont szükség esetén a negatívokról pozitív-mikrofilmet készített és juttatott vissza a könyvtárnak. *Az egyezményt a kölcsönös teljesítések anyagköltség és munkaidőigény alapján alakították ki.* Az OSZK több éven keresztül nagyobb mennyiségben vállalta pl. a Budapesti Egyetemi Könyvtár mikrofilm negatívjairól pozitív mikrofilmek másolását (a nyersanyagot ehhez az EK adta). Más könyvtárak számára csere vagy önköltségi alapon teljesített mikrofilmezést az OSZK. Különösen eredményesnek ígérkezik a Szegei Egyetemi Könyvtárral (a Somogyi Könyvtár állományát is figyelembe véve) kialakuló együttműködés. Hasonlóképpen remélhető, hogy a Debreceni Egyetemi Könyvtárral mikrofilm-üzemének korszerű mikrofilm-fellevőgéppel való felszerelése után hasonlóan gyümölcsöző kooperáció alakulhat ki. Ezek a megállapodások esetleg csak mennyiségi keretek, melyeket a két könyvtár saját — de az országos programnak alávetett — igényei (kérései) szerint tölt ki; de lehetnek olyanok is, melyek határozottan valamilyen területre irányulnak, pl. hírlapok mikrofilmjeinek cseréjére, illetve kölcsönös mikrofilmezésére. Ugyanígy pl. megállapodás jöhetne létre az OSZK és az MTA Könyvtára között az RMK-k mikrofilmjeinek cseréjére (pozitív mikrofilmek formájában). Jó kezdeményezés az is, hogy egyes könyvtárak (pl. az MTA Könyvtára) mikrofilmezésre be nem rendezkedett könyvtáraktól, pl. egyházi könyvtáraktól azok régi könyveit (ősnyomtatványok, RMK-k) vagy kéziratait mikrofilmezésre elkéri saját állománya kiegészítésére, s ezzel egyúttal az országos állományvédelmi program kereteibe beillő funkciót tölt be.

A könyvtárak a kurrens kutatói igényeket és a könyvtárközi kölcsönzés igényeit sokszor mikrofilm formában teljesítik. E korszerű szolgáltatás azonban nem egyszer gátolja az állományvédelmi mikrofilmezést. Így például a Debreceni Egyetemi Könyvtárban — a mikrofilm üzem adott kapacitása mellett — a kurrens egyetemi igények kielégítése miatt éveken keresztül nem, vagy alig tudtak állományvédelmi célból mikrofilmezni. Nem szabad azonban elfeledkezni arról sem, hogy a könyvtárközi kölcsönzés mikrofilmen való teljesítése egyúttal állományvédelmi szerepet is betölt: ha az eredeti kölcsönzése helyett mikrofilmet küldenek, ezzel csökken az eredeti példány veszélyeztetettsége. Természetesen azt is biztosítani kell, hogy az állandó fényképezés se jelentsen az eredeti példány számára túlzott igénybevételt. Ezért a gyakran keresett művekről érdemes erre a célra mikrofilmet (másod-negatívot) készíteni, amelyről — az eredeti újabb kézbevétele nélkül — lehet a kérők számára másolatot (pozitív mikrofilmet vagy papírmásolatot) szolgáltatni.

A fenti megfontolásokból látható, hogy az állományvédelmi mikrofilmezés végső soron összefügg a könyvtári szolgáltatások teljesítésével is: állományvédelem és az olvasói igények kielégítése — ami a könyvtár végső célja — szorosan összetartoznak.

Helytörténeti anyag mikrofilmezésének kérdése

Az utóbbi években több megyei könyvtár erőteljesen fejleszti a helyi kutatások kielégítésére szolgáló helytörténeti gyűjteményét. Az ilyen jellegű környgyűjtemény teljessé tételére természetszerűleg kínálkozik a mikrofilmezés, mely a különféle dokumentum-típusok vonatkozó anyagát visszamenőleg is összegyűjtetővé teszi és ezáltal egységes gyűjtemény alakítható ki. Egyrészt beletartozik

ebbe a munkába hiányok esetén a helyi kiadású hírlapok, folyóiratok és egyéb nyomtatott anyag mikrofilmen való megszerzése, de ide sorolható a legkülönbözőbb dokumentumok helyi vonatkozású részleteinek (folyóiratcikkek, kéziratok, metaszetek stb.) mikrofilmen való begyűjtése is.

A fenti okok miatt érthető, hogy az említett könyvtárak most már rendszeresen állítanak be jelentős összegeket költségvetésükbe ilyen jellegű mikrofilmezésre. Ezekkel a helyi igényekkel, melyek évente esetleg több tízezer felvételt is jelenthetnek, valamely legközelebbi mikrofilmező könyvtárat, főként pedig mint az állomány legvalószínűbb gyűjtőhelyét az OSZK-t keresik meg. E kérések egy része jellegénél fogva olyan lehet, hogy a Nemzeti Könyvtárnak is feladatkörébe esne a kért címek mikrofilmezése, azonban ezek reprodukálására csak másod- vagy harmadsorban kerülhet sor. Ha a Nemzeti Könyvtár a helytörténeti kutatások szempontjából fontos anyag mikrofilmezését vállalja, csak saját sürgősebb, országosan fontos feladatainak rovására teheti azt. Mivel a Nemzeti Könyvtárban egyelőre nem lehet megoldani egy olyan kapacitású nagy központi mikrofilm-üzem létrehozását, mely egyaránt képes lehetne saját feladatainak gyorsabb ütemű elvégzésére és az országosan jelentkező helyi igények kielégítésére, e feladatok megoldását az *érdekelt könyvtárak anyagi összefogásával* (a szükséges beralap és anyagköltségek közös viselésével) lehetne megoldani oly módon, hogy az OSZK (és esetleg még más vidéki mikrofilmező központ) mikrofilmüzemeit egy második (esetleg csak félnapos) műszak beállításával foglalkoztatnák.

Itt vetődhet fel egy, a *könyvtáraktól független központi mikrofilmező üzem felállításának gondolata*, mely a mikrofilmezésre be nem rendezkedett könyvtárak igényeit kielégíthetné. Ezzel kapcsolatban meg kellene fontolni, hogy vajon mit jelentene az állomány biztonsága és védelme szempontjából az, ha a könyvtáraknak legértékesebb dokumentumaikat kellene egy ilyen központi laboratóriumba szállítaniok?

A szakkönyvtárak helyzete a mikrofilmezés kérdésében

Az országos és az ágazati szakkönyvtárak — beleértve a szakegyetemek és szakfőiskolák könyvtárait is, valamint az MTA hálózatába tartozó szakkönyvtárakat — profiljuk, gyűjtőkörük és feladataik tekintetében az *állományvédelmi mikrofilmezéstől merőben idegenek*. Náluk a mikrofilmezés vonatkozásában is a modern szakirodalom dokumentációja az elsődleges feladata: tájékoztatás a kutatás és a szakoktatás érdekében. Ennek ellenére, *mégis segíthetnek az országos állományvédelmi mikrofilmezési program megvalósításában*, ha fokozottabban vállalják azon kurrens kérések kielégítését, melyeket állományuk alapján teljesíteni tudnak, pl. a könyvtárközi kölcsönzés számára való mikrofilmezésben, vagy olyan szakmai és tudománytörténeti anyag mikrofilmezésében, mely ugyan hungarika-jellegénél fogva az OSZK állományából is reprodukálható, viszont természetesen a megfelelő szakkönyvtárban is megtalálható.

A mikrofilm-üzemek technikai ellátottságának és munkaszervezésének kérdése

A korábbiakban elmondottakból az a következtetés vonható le, hogy az országos állományvédelmi mikrofilmmezési program megvalósítása elsősorban a meglévő mikrofilm-üzemekre épülhet fel és azokat kell e feladatra megerősíteni. Amint láttuk a tennivalók zöme az OSZK-ra hárul, ezért itt kell kialakítani egy a jelenleginél nagyobb kapacitású mikrofilm-üzemet. Ennek feltételei legkésőbb a nemzeti könyvtár új épületébe való költözésével lennének megvalósítandók.

Ahhoz, hogy az országos állományvédelmi mikrofilmmezés kibontakozhassék, az OSZK mikrofilmmezési kapacitásának legalább 1–1,5 millió évi felvételre kell alkalmasnak lennie. E mellett azonban szükséges, hogy ebben a munkában a meglévő legjelentősebb mikrofilmmező könyvtárakban (pl. az MTA Könyvtárában, a Debreceni Egyetemi Könyvtárban, a Szegedi Egyetemi Könyvtárban) is olyan műszaki feltételek legyenek kialakíthatók, melyek — a könyvtárosi szervezési és előkészítési munkák mellett — az országos állományvédelmi mikrofilmmezés érdekében e könyvtárak együttműködését komoly mértékben fejleszthetővé teszik. Szükség volna ezen felül arra is, hogy megfelelő mikrofilmmezési kapacitásra berendezkedjék néhány olyan más nagy könyvtár is, mely jellegénél fogva az állományvédelmi mikrofilmmezésben részt tudna vállalni.

Az állományvédelmi mikrofilmmezési program megvalósításának természetesen nem jelentéktelen költség-kihatásai lennének. E költségek a külső szemlélő számára esetleg túlzottnak látszanak, ha csak úgy értékeljük őket, mint a könyvtárak állományának megmentésére irányuló biztonsági intézkedést. Ha viszont tudatában vagyunk annak, hogy az állományvédelemnek ez a legnagyobb kapacitást biztosító és legolcsóbb lehetősége, és hozzávesszük azt, hogy a mikrofilmmezés azáltal teljesíti igazán állományvédelmi feladatát, ha az eredeti dokumentumok helyett a mikrofilmek másolatait adjuk használatba, akkor a megvédendő értékek mellé állítva a mikrofilmmezés költségeit, ezek elviselhetőbbnek fognak látszani. De figyelembe kell még ezen felül venni azt is, hogy az állományvédelmi mikrofilmmezés a tudományos kutatások számára nemcsak az utókort tekintve, de már napjainkban is a könyvtárak anyagának szélesebb körű tudományos használatát biztosíthatja, pl. azáltal, hogy a kutató munkahelyének székhelyén juthat hozzá az anyaghoz. Ezzel érdembeli kutató munkájához takarít meg időt. Az említett szempontok alapján kell tehát mérlegelni, hogy mibe kerül az állományvédelem céljára elkészülő mikrofilm.

Megfelelőképpen magas termelékenységgű mikrofilm üzem megszervezése esetén (1–2 automatikus mikrofilmfelvevő, 1 automatikus filmelőhívógép, mikrofilm-olvasó készülék a filmek ellenőrzésére) a beruházások amortizációját 10 évre számítva, a munkabérek és anyagköltségek figyelembevételével viszonylag alacsony mikrofilmelőállítási költségekhez jutunk, mert egy felvétel kb. 0,50 Ft önköltségű.

Felvevőgép, előhívógép stb. évi amortizációja	100 000 Ft
Munkabérek (1 könyvtáros és 2 műszaki)	80 000 Ft
20 000 m dokumentumfilm (kb. 500 000 felv.) vegyszerekkel és fogyóanyagokkal	80 000 Ft
Összesen	260 000 Ft

Két felvevőgép esetén is elegendő lehet egy előhívógép és ez az önköltség bizonyos csökkentését eredményezi: míg 1 felvevő esetén 0,52 Ft, addig 2 felvevőgép esetén ugyanilyen számítás mellett 0,48 Ft jut egy mikrofilm-felvételre.

Ha a negatív mikrofilm-felvételeket 0,50 Ft-tal számoljuk, akkor a különféle méretű dokumentumok mikrofilmezésének költségei alapján megállapíthatjuk, hogy mikrofilm-negatívunk milyen „szerzeményezési” értéket képvisel saját előállításban.

1 felvételen:	1 könyvoldal	2 könyvoldal	Ft
100 felv.	100 old.	200 old.	50 Ft
250 felv.	250 old.	500 old.	150 Ft
750 felv.	750 old.	1500 old.	450 Ft

Egy 30 m-es negatív mikrofilmtekerés tehát, mely 750 felvételt (tehát pl. 750 újságot vagy 1500 könyvoldalt) tartalmaz, önköltségben 450,— Ft értéket képvisel. Ez pl. megfelel egy újság negyedéves kötetének, ha az újság átlagban 10 oldalas (hétköznap 8, vasárnap 16 oldal). Egy négy tekerésre terjedő újság mikrofilmje tehát 1800 Ft, ami természetesen meghaladja az eredeti példány kurrens előfizetési árát. A mikrofilmzés tehát csak értékes, más módon nem pótolható anyagok esetében kifizetendő.

Az elkészült mikrofilm-negatív alapján készített további másodpéldányok (pozitív mikrofilmek) költségei lényegesen alacsonyabbak. Egy automatikus filmmásológép műszaki teljesítménye rendkívül nagy (egy készülékben több ezer méter filmet képes átfuttatni), a gyakorlatilag elvégezhető másolási mennyiséget csak a másolandó negatívok összeállítása és előkészítése korlátozza. Ha egy másolóüzem megfelelő számú laboránnal és kellő előhívási kapacitással (1 automatikus filmmásoló és 2 nagy teljesítményű előhívógép) kerülne megszervezésre, az önköltség igen alacsonyan lenne tartható. Ha egy műszakban csupán 10 db 30 m-es mikrofilmtekerés másolásával számolunk is, ez évi 3000 filmtekercset jelent. Az amortizációs költségeken kívül ez évi 100 000 m pozitív filmnyersanyag és a munkabérek költségeivel számolva filmkockánként 0,12—0,14 Ft, vagyis egy 4 filmtekeresre terjedő újságévfolyam mikrofilm-másolatának önköltsége a negatívával (1800,— Ft) szemben csak kb. 400,— Ft. (Ez tehát negyedénél is kevesebbe kerül.) A nagyobb termelékenységű másolóüzem a költségeket egyötöd rész alá szállíthatná. Ez a megfontolás indokolja a párhuzamos mikrofilmmezések kiküszöbölését, mert az így megtakarított összegből a még újabb mikrofilm-felvételek elkészítése válik lehetővé, vagy a könyvtárak együttműködésük keretében megfelelő számú mikrofilm-másolatokat kaphatnának az állományvédelem és biztonság, valamint a kutatás előmozdítása céljára.

A mikrofilm üzemek munkaszervezésével kapcsolatos alapelveket, pl. a különféle állandó jellegű és a kurrens feladatok összehangolásának kérdéseit a mikrofilm kézikönyveken kívül *Donker—Duyvis* klasszikusnak számító tanulmányából¹⁴ ismerhetjük meg.

Következtetések

Az országos állományvédelmi mikrofilmzési program nagyobb ütemű megindításához okvetlenül szükséges a működő könyvtári mikrofilm-üzemek műszaki és létszámbeli fejlesztése.

1. Az OSZK-ban az országos hírlap-mikrofilmmezési program céljára újabb, hírlap-fényképezésre alkalmas mikrofilmfelvevő készülék beszerzése szükséges megfelelő létszámfejlesztéssel, hogy a jelenlegi termelés az állományvédelmi mikrofilmmezés céljára kétszeresére emelhető legyen.

2. Az MTA könyvtárát, ill. annak mikrofilm-üzemét kellene kijelölni az RMK országos mikrofilmmezési program szervezésére.

3. A Szegedi Egyetemi Könyvtár az OSZK-val megindított mikrofilm-kooperációja továbbfejlesztésével saját és a Somogyi Könyvtár állományának figyelembevételével fokozottabban bekapcsolódhat az országos állományvédelmi mikrofilmmezés programjába.

4. A Debreceni Egyetemi Könyvtár mikrofilm-üzemének korszerűsítése (hírlapfényképezésre is alkalmas felvevőgép és előhívó berendezés beszerzése) után megfelelő létszámmal — a jelenlegi kurrens egyetemi feladatok ellátásán felül — alkalmassá válhat arra, hogy az OSZK-val való együttműködést eredményesen továbbfejlessze főként a Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár és a sárospataki kollégiumi könyvtár állományának, valamint környező megyei könyvtárak helytörténeti anyagának mikrofilmmezésével.

5. Az országos mikrofilmmezési program keretében a hírlapok mikrofilmmezésének kérdését külön kiemelt programként kell kezelni, sőt esetleg külön lehetne választani a szervezés és végrehajtás szempontjából egyaránt a hírlapok mikrofilmmezését a folyóiratokétól is.

A kéziratok és a régi kiadványok mikrofilmmezési programjai a megfelelő árnyok figyelembevételével párhuzamosan folytathatnak tovább, de elképzelhetők ezen belül egyes külön akciók is valamilyen tartalmi körülhatárolással, pl. egy-egy tudományos területre vonatkozó tudománytörténeti anyag állományvédelmi mikrofilmmezése könyvtárközi összefogással. Ilyen jellegű állományvédelmi mikrofilmmezési programokat szakkönyvtárak (OMKDK, műszaki egyetemek könyvtárai stb.) is megszervezhetnének és lebonyolíthatnának.

6. A mikrofilmmezési programok kidolgozásakor az egyes csoportokba tartozó címek megállapítása után azokat az alábbi szempontok alapján kell rangsorolni (sürgősségi sorrend): 1. a kutatás szempontjából legjelentősebb címek; 2. a fellelhető példányszám; 3. a példányok állapota, rongáltsági foka; 4. a könyvtárakban felmért igénybevétel foka.

7. Az állományvédelmi mikrofilmmezési programok egyes részleteinek megszervezésekor az együttműködés kiterjedhet: *a)* a mikrofilmmezésre kerülő állományrészek jegyzékeinek egyeztetésére; *b)* a legteljesebb példányok kiválasztására, illetve a hiányok kiegészítésére; *c)* kölcsönös mikrofilmmezésre; *d)* a negatívokról készülő filmmásolatok kölcsönös cseréjére, illetve negatívokért pozitív mikrofilm szolgáltatására; *e)* központi katalógusok szerkesztésére és mikrofilm-címjegyzékek kiadására.

8. Az OSZK Mikrofilm Bizottságát ki kell bővíteni az országos mikrofilmmezési programban részt vevő könyvtárak és a megfelelő tudományos intézmények képviselőivel (állandó jellegű tagokkal, ill. egyes kérdések megvitatására meghívott szakértőkkel). E bizottság lenne hivatott a programba tartozó egyes területek (kéziratok, ősnymtatványok és RMK-k, hírlapok stb. mikrofilmmezése) kapcsolatos alapelvek kidolgozására és elfogadására, illetve döntésre abban, hogy a gya-

korlati szervezési és végrehajtási feladatokkal melyik könyvtárat bízzák meg. Ez hagyná jóvá a mikrofilmzésre kerülő címek tervét és ellenőrizné elvi vonatkozásokban az együttműködést.

*

Az országos állományvédelmi mikrofilmzés jelentős mértékben a nemzeti könyvtár ügye, de szervezeti hovatartozásától függetlenül a könyvtárak közös érdeke. Megszervezése fokozatokban, a könyvtárak közötti munkamegosztással, a könyvtárak spontán, önkéntes együttműködésével lényegében már megindult. Ez a munka talán különösebb „központi intézkedés” nélkül is továbbfejleszthető és fokozható, ha ebben az irányban a feladatokat mindenütt reálisan felméri, s megvalósítására komoly erőfeszítéseket is tesznek.

De ezzel még nem lehet megelégedni. A maximális erőfelfejtés érdekében a feladatokat helyesen megállapító, tudatos együttműködés kiépítésére van szükség. Csak így biztosítható, hogy az állományvédelmi mikrofilmzés, ez a fontos könyvtárpolitikai célkitűzés a megvalósulás útján előbbre jusson.

Jegyzetek

1. Babiczky B.: *Az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmháza*. = *Az OSZK Évkönyve 1960*. Bp. 1962. 38—53. p. és *A reprográfia jelentősége a korszerű nemzeti könyvtárban*. = *Az OSZK Évkönyve 1963—1964*. Bp. 1966. 57—67. p.
2. *Könyvtárpolitikánk alapproblémái*. (OKT soksz.) (Bp. 1958.) 23 p.
3. *Tájékoztató a könyvtárügy és a könyvtárak távlati fejlesztési tervének elkészítéséhez*. (1959. jan. 17.) (OKT soksz.) 7 p.
4. *Az Országos Könyvtárügyi Tanács szakbizottságainak programja* (1959). (OKT soksz.) 7 p.
5. *A könyvtári állományvédelem országos 15 éves távlati terve*. Összeáll. az OKT Raktározási, Állományvédelmi és Mikrofilm-Szakbizottsága. (1959). (OKT soksz.) 12 p. és *A könyvtári állományvédelmi országos 15 éves távlati terv*. Összefoglalás. Összeáll.: az OKT Raktározási, Állományvédelmi és Mikrofilm-Szakbizottsága (1959). (OKT soksz.) 3 p.
6. *A könyvtári mikrofilmzés és fotómásolás problémái*. [AZ OKT Raktározási, Állományvédelmi és Mikrofilm-Szakbizottság vitaanyaga, 1959.] Soksz. 12 p.
7. *Emlékeztető 1961. július 10.* [Az OKT elnöksége és az MM Könyvtár Osztálya számára az OKT Raktározási, Állományvédelmi és Mikrofilm-Szakbizottsága által készített kézirat.] Az OKDT szakbizottság iratai között.
8. A könyvtárak eredeti levelei, a szakbizottsági javaslat (1962) az országos állományvédelmi mikrofilmzési program megvalósítására és az ezzel kapcsolatos kiegészítő észrevételek az OKDT szakbizottság iratai között.
9. *Előterjesztés a könyvtári állományvédelem legfőbb kérdéseinek megoldására* (1964. febr. 24.) OKDT soksz. 10 p. + 6 mell.
10. *Az országos mikrofilmzési terv kérdései és nemzeti könyvtárunk*. = *OSZK Híradó*. 1964. 5. sz. 117—121. p.
11. *Az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilm-Címjegyzékei*. 1. *Hírlapok és folyóiratok mikrofilmjei*. Összeáll.: Pálincás Sándorné. Bp. 1963. 35 p., 2. *Magyar nyelvű újkori kötetes kéziratok mikrofilmjei*. Összeáll.: Pálincás Sándorné. Bp. 1963. 71 p., 3. *Analekták és levelek mikrofilmjei*. Összeáll.: Pálincás Sándorné. Bp. 1964. 43 p.
12. Barton, W.: *Bibliothek und Mikrofilm*. Ein vorläufiger Überblick über die Mikrofilmpraxis deutscher Bibliotheken unter besonderer Berücksichtigung der Zeitungverfilmung. = *Zeitschr. Bibliotheksw. u. Bibliogr.* 1964. 3. sz. 127—147. p. (Bibl. 144—147. p.) és Barton, W.: *Zeitungverfilmung in Deutschland*. = *Reprographie*. Bericht über den I. Internationalen Kongress für Reprographie. Köln 14—19. Oktober 1963. 365—368. p.

13. Lásd az OSZK vezető kollégiumának anyagait: *Szemponatok a Hírlaptár 5 éves mikrofilm távlati tervének kialakításához* (1965. okt.) Soksz. 6 p. — OSZK Kollégiumi előterjesztések (Koll. 16—1965) Tárgy: *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárának felülvizsgálatáról*. Soksz. 21 p. — OSZK Kollégiumi előterjesztés (Koll. 17—1965) Tárgy: *A hírlaptári anyag mikrofilmzésével kapcsolatos problémák*. Soksz. 6 p. — *Az állományvédelmi mikrofilmzés országos programjának kérdései*. [Készült az MM Könyvtárosztálya számára az OSZK Mikrofilmtára felülvizsgálatával kapcsolatos anyag mellékleteként.] Összeáll.: Babiczky Béla. Kézirat. 16 p. — *A könyvtári állományvédő mikrofilmzés országos fejlesztésének tervezete*. (OSZK Kollégiumi előterjesztések 2. sz. melléklete, 1964. május.) Soksz. 5 p.
14. Donker—Duyvis, F.: *Les services de reproduction de documents. Comment les organiser et les administrer efficacement.* = *Bull. Unesco Bibl.* 14. Vol. (1960:6) 257—278. p. (Bibl. 277—278.)

Ein Projekt zur Verfilmung ungarischer Bibliotheksbestände und die diesbezüglichen Aufgaben der Nationalbibliothek

B. BABICZKY

Der Nationale Bibliotheksausschuss hat im Jahre 1959 die Grundlagen der ungarischen Bibliothekspolitik ausgearbeitet, in welcher — unter anderen Fragen — auch die Wichtigkeit der Bestanderhaltung betont wurde. Der Nationale Bibliotheksausschuss organisierte dann aus Experten der einzelnen Bibliotheken einen Unterausschuss für die Bewältigung dieser Aufgaben. Diese Organisation hat im Jahre 1962 in 7 Grossbibliotheken, dann im Jahre 1963 in 26 kleineren Bibliotheken durch Rundfragen die notwendigen Angaben gesammelt, und auf dieser Grundlage Vorschläge zu einem nationalen Plan für die Bestanderhaltung in den Bibliotheken gemacht.

Die Bibliotheken haben auf die Herstellung von etwa 90 Millionen Mikrofilmaufnahmen Anspruch erhoben. In dieser Zahl sind selbstverständlich auch viele alte Bücher, Zeitschriften und Zeitungen einbegriffen, die in mehreren Bibliotheken vorhanden sind. Wenn aber eine jede Bibliothek ihre Schätze unabhängig von den anderen verfilmen sollte, so würde das zu einer parallelen Verfilmung vieler Bestandteile führen. Die Verfilmung wäre also ohne Koordination der Arbeiten sowohl von finanziellem als von aus bibliothekarischem Gesichtspunkt ungünstig. Die Vermeidung von parallelen Verfilmungen ist auch deshalb sehr wichtig, weil Mikrofilmaufnahmen ziemlich teuer sind, dagegen Positivfilmkopien sich für 1/4—1/5 der Kosten herstellen lassen. Mit Hilfe der Koordination könnten die notwendigen Arbeiten in kürzeren Zeitabschnitten geleistet und gleichzeitig auch die verschiedenen Bibliotheken mit Positivfilmkopien versorgt werden. Auch könnte man für die Verfilmung die vollständigen Exemplare wählen und dadurch die Bestände der einzelnen Bibliotheken ergänzen.

Die Zielsetzung ist in erster Linie die Feststellung der Wichtigkeit und Reihenfolge der Verfilmung. Man soll wegen der verschiedensten Art von Dokumenten und ihrer verschiedenen Entstehungszeit die Arbeit unter den einzelnen Bibliotheken den dadurch gestellten Forderungen gemäss organisieren. Zum Organisator der Arbeiten sollte man jene Bibliotheken wählen, die auf einem oder anderem Gebiet den reichsten Bestand besitzen. Eine besonders dringende Aufgabe ist die Verfilmung der älteren ungarischen Zeitungen unter der Leitung der Nationalbibliothek und unter Teilnahme der wichtigsten Bibliotheken in der Hauptstadt und in den Provinzstädten. Die technischen Bedingungen zur Verfilmung der Bibliotheksbestände sind aber nur in einigen grossen Bibliotheken vorhanden, die aber selbst ihre eigenen Bedürfnisse nur in einem Zeitabschnitt von etwa einem halben Jahrhundert befriedigen können. — Diese Vorschläge konnten bis heute nicht realisiert werden. Nachdem der zuständige Unterausschuss seine Arbeit beendet hatte, organisierte die Nationalbibliothek in ihrem eigenen Rahmen einen Mikrofilm-Ausschuss, um die Grundlagen ihrer eigenen Bestandsverfilmung und die Möglichkeiten der Zusammenarbeit mit anderen Bibliotheken, sowie die Zielsetzungen eines diesbezüglichen Planes auf nationaler Ebene auszuarbeiten. Die Nationalbibliothek steht schon seit einigen Jahren in einer bilateralen Zusammenarbeit mit den Uni-

versitätsbibliotheken zu Debrecen und Szeged auf Grund eines Kontrakts, nach welchem z. B. die Universitätsbibliothek Szeged die vom Gesichtspunkte der ungarischen Literaturgeschichte sehr wichtigen südungarischen Lokalzeitungen verfilmt, während sie von der Nationalbibliothek die ihr fehlenden Nummern oder Jahrgänge bzw. andere wünschenswerte Filmmaterialien bekommt. Durch diese Zusammenarbeit konnten schon manche Ergebnisse erzielt werden, und es scheint, dass auf diese Weise noch andere Kontrakte zu schliessen wären und dadurch endlich eine multilaterale Zusammenarbeit unter den ungarischen Bibliotheken entstehen könnte.

Solange keine zentrale Verordnung die Organisation eines Nationalplans zur Verfilmung der ungarischen Bibliotheksbestände ermöglichen wird, sollen die Bibliotheken durch wechselseitige Vereinbarungen miteinander kooperieren und die Verfilmung ihrer wichtigsten Bestandteile aus eigenen Kräften in grösserem Masse durchführen.

Hírlapok mikrofilmezése

NÉMETH MÁRIA

I

A tudománytörténeti és társadalomtudományi (irodalomtörténeti, történet-tudományi, közgazdaságtörténeti stb.) kutatások egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a hírlapokra, illetve a bennük publikált közleményekre, hírekre, egyéb lapokban található forrásanyagra. A tudományos feltárásnak ez az iránya az utóbbi évtizedekben általánossá vált, s mint az természetes, elsősorban a nagy hírlapállománnyal rendelkező könyvtárak használatában éreztette hatását, konkrétan a hírlapok fokozódó használatában nyilvánult meg.

A könyvtárosok — akik a kutatói igényeket a rendelkezésükre álló könyvtári „műszerek” segítségével hivatottak kielégíteni — e növekvő olvasottság láttára kénytelenek voltak hírlapsorozataikat, azok állapotát és kezelését vizsgálat tárgyává tenni. Az elvégzett felmérés szinte minden országban azonos eredménnyel végződött és egyöntetű problémákat vetett fel. Kiderült, hogy a hírlapévfolyamok egy könyvtárban sem teljesekek, sőt sokszor az ország egész állományát figyelembe véve is csak hiányosan maradtak meg (különösen a háború sújtotta európai államokban); papíryanaguk általában gyenge, sőt a gazdaságilag nehéz évekből származóké igen rossz minőségű és ennek megfelelően ma már többé-kevésbé rongált, nemegyszer porlódó állapotban van; sok a kötetlen évfolyam, amelyeknél a sérültségi fok még magasabb; végül pedig ma sem tudják az újonnan beérkező anyag teljességét beköttetni és megfelelő raktározását megoldani. Felmerül tehát a kérdés, hogy egyrészt hogyan lehetne a régi, a használatot már nem bíró hírlapok megőrzését és olvasását biztosítani, másrészt az egyre nagyobb tömegben beáramló új sorozatok elhelyezését lehetővé tenni.

Az egységes fogalmazásban elhangzó kérdésre — csekély kivételtől eltekintve — egyértelmű választ kapunk. A könyvtárosok világszerte szinte mind azt vallják, hogy e probléma megoldása kizárólag csak az eredeti dokumentumok mikrofilmen való reprodukálása segítségével történhet meg — még akkor is, ha ennek az eljárási módnak bizonyos hátrányaival is kell számolnunk.

A különféle könyvtárakban szerzett tapasztalatokat számbavéve,¹ a filmezéssel kapcsolatos észrevételeket a következőkben összegezhetjük:

1. A mikrofilmezés viszonylag a leggyorsabb és leggazdaságosabb eljárás, amely a hírlapoknak az utókorra való átörökítését lehetővé teszi.

2. A mikrofilm a kutatás számára tartalmilag teljes értékű dokumentumot biztosít.

3. A film többet nyújthat, mint a könyvtárban meglévő eredeti példány,

mert az ott mutatkozó hiányokat más intézményektől kölcsönként pótlásokkal egészítheti ki.

4. Az eredeti felvételtől kívánság szerinti számban készülhetnek másolatok, tehát a hírlap az országban több helyen is használható; ezáltal éppen a nehéz helyzetben levő vidéki kutatás ügye könnyíthető meg. (Ez éppen a hírlapok vonatkozásában lényeges, mert azok a könyvtárközi kölcsönzés keretében általában nem szerezhetőek meg.)

5. A film könnyű, és esetleg decentralizált helyeken való tárolása még előre nem látható katasztrófa esetén is biztosíthatja a dokumentum fennmaradását.

6. A vázolt körülmények természetesen visszahatnak az eredeti példány helyzetére is, mert ez — az előbb említett tényezők következtében — most már kivonható a forgalomból, és így élettartama feltétlenül meghosszabbodik.

7. A kivont kötetek tárolóraktárakba helyezhetőek, tehát nem terhelik többé a könyvtár raktárait.

8. Amennyiben az eredeti példány megőrzéséhez nem fűződik érdek, úgy sokszor még a kurrens anyag köttetéséről is le lehet mondani.

Mindezen nyilvánvaló előnyök mellett azonban szólni kell arról is, hogy a filmek tartósságáról alkotott vélemények ma még erősen problematikusak. Kellő gyakorlati tapasztalatok hiányában olyan szélsőséges szakvélemények hangzanak el, amelyek egy része szerint a filmek tartóssága ötszáz évre, míg más része szerint csak kettőtől húsz évig terjedő időtartamra tehető. És ha a szélső határoknak nem is a középarányosát, hanem a legtöbb szakember által ötven évben meghatározott idejét fogadjuk el, akkor is világos, hogy a filmek nem örökéletűek. De még ezen belül is nagy óvatosságra van szükség. Az Északamerikai Egyesült Államokban egy-két éve folyó kísérletek azt a szomorú tényt bizonyítják, hogy már a második év után károsodhatnak a filmek, és esetleg súlyos — a további használatot lehetetlenné tevő — elváltozásokat is szenvedhetnek. Adatokat találunk már arra vonatkozóan is, hogy bizonyos dokumentumokat mikrofilmre vétel után megsemmisítettek, s ezután nem sokkal arra a kínos felfedezésre jutottak, hogy a negatívok tönkrementek és másolásra alkalmatlanná váltak. Így az értékes anyag sem eredetiben, sem más formában nem maradt fenn!

Ezt természetesen nem szabad kockáztatni. Joggal mondják tehát *W. Barton*, *J. Stummvoll*, *E. Wolf*² és mások, hogy az eredeti példányra addig — amíg a filmek tartóssága nincs pontosan megállapítva és a romlást előidéző tényezők nincsenek megnyugtatóan kiküszöbölve — nagyon kell vigyázni és mindent meg kell tenni, hogy azok a használatból való kivonás után épségben megmaradjanak.

Másrésről viszont a filmeket állandó ellenőrzés alatt kell tartani és állapotukról rendszeresen meggyőződni. Hogy ez milyen gyakran történjék meg, arról eltérők a vélemények: de kétévenkénti átnézésnél senki sem kér többet, viszont az ötévenkénti határidőt egyetlen szakember sem lépi túl.³

Az eddig elmondottakat tehát abban foglalhatjuk össze, hogy a hírlapok megőrzésének jelenlegi legmegfelelőbb módja a mikrofilmre való felvételezés, ez azonban nem járhat azzal a következménnyel, hogy az eredeti állomány megsemmisíttessék vagy megsemmisüljön. Emellett szükség van a filmek állandó és rendszeres ellenőrzésére is.

*

Ezen alapelvek ismertetése után meg kell vizsgálnunk azt, hogy a hírlap-mikrofilmzés milyen formában valósul meg külföldi viszonylatban. Miután alig találunk olyan államot, ahol ez a munka már ne lenne folyamatban, nem látszik célszerűnek az egyes országok gyakorlatának ismertetése, hanem sokkal inkább összefoglalóan, a jellemző vonások alapján próbáljuk érzékeltetni ezt a tevékenységet.⁴

Elsőnek a filmzés jellegét szükséges meghatározni és az abból adódó szervezeti kereteket felvázolni.

Kiinduló megállapításunk az, hogy a hírlapmikrofilmzés az államok túlnyomó többségében *országos* feladatként jelentkezik. Még ahol üzleti vállalkozás keretében került is megoldásra, ott is a könyvtárak, sajtószervek és szerkesztőségek összessége áll mellette és viszi az elvi irányító szerepet. Ez nem is lehet másképp, hiszen egyrészt egy adott ország hírlapállományának megőrkítése jelenlegi és jövőbeni kutatógárdájának közös érdeke, másrészt viszont a lehetőleg teljes sorozatok összeállítása csak az intézmények szoros kooperációja segítségével oldható meg. A nemzeti szinten történő összefogást az anyagi terhek elosztása (a filmek több példányban való elkészítése) is elősegíti.

Arra, hogy a hírlap-mikrofilmzés — mint kiemelt feladat — hogyan válhat valóban országos, sőt állami kötelezettséggé, Finnország példáját kell megemlítenünk, ahol a hírlapok veszélyeztetett állapotának és megőrzésének kérdése a parlament elé került. A gazdasági bizottság tagjai a helyszínen tekintették meg a nemzeti könyvtári feladatkört ellátó helsinki Egyetemi Könyvtár hírlapsorozatait, és állást foglaltak ezek megmentése érdekében. Ennek eredményeként a mikrofilmzési akció 1951-től kezdődően olyan jelentős állami segítyben részesült, hogy néhány év alatt lehetővé vált a finn hírlapállomány mikrofilmen való reprodukálása.

Az ilyen akció országos jellegéből fakadóan a legtöbb helyen a nemzeti könyvtár áll a munkálatok középpontjában, mint az anyag nagy részének birtokosa és mint a munkák szervezője, vagy végrehajtója is (pl. Szovjetunió, Finnország, Japán, Lengyelország stb.). De általában még akkor is irányító szerepet visz a nemzeti könyvtár, ha csak részese egy nagyobb szervezetnek. Így Franciaországban, ahol az érdekelt feleket magába foglaló — anyagi haszon nélkül működő társaság — az *Association pour la Conservation et la Réproduction photographique de la Presse* működik, a nemzeti könyvtár főigazgatója elnöklése és a hírlaptár vezetőjének főtítkári segítségével fejt ki tevékenységét. A Német Szövetségi Köztársaságban a közelmúltban megalakult *Mikrofilmarchiv der deutschsprachigen Presse* elnevezésű társaság független, nem áll szervezeti kapcsolatban a nemzeti könyvtárral, de feladatát központi, országos jelleggel látja el.

Ki kell arra is térni, hogy a mikrofilmzést irányító könyvtárak, egyesületek sohasem szűkítik le tevékenységüket az üzemi, laboratóriumi szintre, hanem éppen ellenkezőleg, a hírlap-mikrofilmzéssel kapcsolatos elvi, tudományos problémák kutatóközpontjává fejlődnek ki. Sőt nem egyszer ezen is túlmennek, mert szűkebb területüket átlépve, a hírlapokkal — elsősorban azok megőrzésével — összefüggő egyéb problémákkal is foglalkoznak. A már említett francia társaság célja pl. kettős: egyrészt elősegíti a periodikumok megőrzésére kifejtett erőfeszítések összefogását, másrészt az újságok és folyóiratok minél teljesebb gyűjteményét kívánja mikrofilm formájában reprodukálni. Az NSZK-ban megalakult egyesület a mikrofilmzés gyakorlati vitele mellett az ezzel összefüggő kérdések tudományos

feldolgozását is célul tűzte ki, mégpedig olyan formában, hogy az a külföldi tapasztalatokat is hasznosítsa.

Maga a filmezés végbemehet a nemzeti könyvtár laboratóriumában, az egyesület (társulás) felügyelete alá tartozó üzemben, vagy ezektől független üzleti vállalkozás keretében. Az utóbbira általában a nyugati államokban találunk példákat.

A filmezés tartalmi köre szinte mindenütt két fő egységre bomlik: a régi hírlapokra és a folyamatosan megjelenő, élő napilapokra. (Így van ez a többek között Finnországban, az Egyesült Államokban, Franciaországban és még a világ sok más államában.) Utóbbiaknak több külföldi — elsősorban amerikai — könyvtár már csak a mikrofilmjét, illetve mikrofilm-kiadását szerzi be.

Amíg a kurrens anyag filmezését elsősorban gyakorlati szempontok határozzák meg, addig a régi hírlapok kiválasztása gondos mérlegelés alapján történik. Ez a nemzeti könyvtár, illetve a mikrofilmezés irányításával megbízott szervezet, testület feladata. Ellátása könnyebb ott, ahol megvan a lehetőség az ország teljes hírlapállományának néhány éven belül történő reprodukálására. Ilyen helyzet adódott Finnországban, ahol az átfogó programból csak a helyi sajtó egy részét rekesztették ki és azt is csak ideiglenes jelleggel. Nehezebb a megoldás ott, ahol a filmezés elhúzódik, és szinte versenyt fut az anyag szétporladásával, rongálódásával.

A filmezésre kerülő címek összeállításánál és a sorrendiség kiválasztásánál többek között a norvégiai mikrofilmezést irányító oslói Egyetemi Könyvtár szempontjait ismertetjük azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket általában mindenütt érvényeseknek tekinthetjük. Oslóban elsődlegesen a hírlap állagát vették figyelembe, a rongált állapotúakat filmezték először, és azok közül is elsősorban a csupán egy példányban meglevő sorozatokat. A második ütemben a könyvtár állományából hiányzó címekre került sor, és harmadsorban a jobb állapotban levő, de egypéldányos anyagra. Lengyelországban a formai szempontok mellett erősen érvényesítik a tartalmi fontosság kritériumát is (bár a tapasztalat az, hogy a kettő a gyakorlatban az esetek túlnyomó többségében összeesik), és ennek megfelelően előtérbe helyezik a haladó és forradalmi sajtótermékek fényképezését. A Szovjetunióban a Lenin Könyvtár mindjárt a háború befejezte után hozzáfogott legértékesebb központi jellegű hírlapsorozatainak lefényképezéséhez (*Pravda, Kolo-kol, Szenkt-Peterburgszkie Vedomoszti, Moszkovszkie Vedomoszti* stb.), és ezt a munkáját ma is folytatja. Franciaországban részben a megrendelések kielégítése folyik, de emellett kidolgoznak egy ettől független tervet is a „nemzeti mikrofilm-alap”-nak a Bibliothèque Nationale-ban való létrehozására.

Történt már utalás arra is, hogy a filmezés soha sem egy adott könyvtár állományát reprodukálja, hanem az általában igen zilált állománytestek esetében több intézmény gyűjteményére támaszkodva folyik, és a sorozatokat kiegészítve a hírlapok bibliográfiai teljességben való felvételére törekszik. Ezt a világszerte megnyilvánuló tendenciát alig szükséges magyarázni, elég utalni arra, hogy ezen elsőrendű forrásanyag csak akkor szolgáltathat koráról képet, ha a maga egészében a kutató rendelkezésére áll. E cél elérése érdekében igen sokat tesznek az egyes országokban. Így Lengyelországban, ahol a háborúk pusztításai nagy kárt tettek a könyvtárak állományában, csak az intézmények szoros kooperációja biztosítja a viszonylagos teljesség létrehozását. De hasonló példát idézhetünk a francia gyakorlatból is. A *Le Mercure Galant* c. lap teljes sorozatát csak több nagy párizsi

és vidéki könyvtár anyagának összeállításával lehetett — néhány levél híján — filmre venni. A *Le Populaire* egyes számaait pedig az országban nem is lehetett megtalálni, hanem Hollandiában bukkantak nyomára, és onnan sikerült a kiegészítéshez szükséges részeket megszerezni.

A más könyvtárak gyűjteményéből való kiegészítésre nemcsak akkor kerülhet sor, ha az az alapállományban nem található meg, hanem abban az esetben is, ha a rendelkezésre álló kötetet sérültsége, csonkasága, javított mivolta nem teszi alkalmassá arra, hogy jó minőségű, teljes felvétel alapja legyen. Világos, hogy a cél mindig az országban fellelhető legjobb állapotban levő példány, illetve példányok lefényképezése kell hogy legyen.

Nem kétséges, hogy az előbb említett kívánalmaknak a filmezés irányítói csak akkor tudnak eleget tenni, ha megfelelő segédeszköz segítségével áttekintéssel rendelkeznek az országos hírlapállomány egésze fölött. Létre kell tehát hozni a mikrofilmezési munkák megindítása előtt, vagy legalábbis azzal párhuzamosan az adott ország hírlapjainak (esetleg folyóiratainak) központi katalógusát. Ennek segítségével megállapítható az egyes címek példányszáma, kiderül, hogy milyen intézmények állománya egészítheti ki egymást teljes sorozattá, továbbá az is, hogy mely könyvtárakhoz lehet esetleges jobb állapotban levő kötetek igénylésével fordulni. Azokban az országokban pedig, ahol több helyen folyik a filmezés, e segédlet felhasználásával lehet a felvételre kerülő címeket szétosztani, a párhuzamos munkákat, átfedéseket kiküszöbölni.

A hírlap központi katalógusok e fontos szerepének felismerése nyomán egyre-másra megindultak az egyes országokban a tervezés és a megvalósítás munkálatai: így pl. Finnországban, Franciaországban, a Német Szövetségi Köztársaságban és még máshol is.

A felvételre kerülő anyag előkészítése további feladatot is igényel. A sorozatok összeállítása után minden évfolyam aprólékos átnézése következik, amely részben a címleírás előkészítésére szolgál, részben az állományadatokat pontos felsorolásának alapja, s jelzi a pótolhatatlan csonkításokat, hiányokat és számba veszi azokat a lapokat, amelyek filmezés előtt még javításra szorulnak. Az előkészítő könyvtáros nélkülözhetetlen munkatársa a restauráló könyvkötő, aki a megfelelő javítások elvégzésével, esetleg a kötet szétszedésével biztosítja a sikeres filmezés feltételeit.

Jelen összefoglalásunkban a hírlap-mikrofilmezés elvi kérdéseivel kívánunk csak foglalkozni és ezért kitérünk a technikai lebonyolítás részleteinek taglalása elől. Csupán néhány alapvető megállapítást teszünk, amelyeknek jelentősége túlmutat a gyakorlaton.

A filmezés világszerte 35 mm-es perforálatlan filmre történik, ez teszi leginkább lehetővé a nagyalakú dokumentumok megfelelő reprodukálásának biztosítását. Ritkán találkozunk a mikrokártya alkalmazásával is, így Franciaországban, a kurrens napilapok reprodukálásánál.

Az elkészült negatív filmről pozitív másolatok készülnek, s a megrendelők általában ezeket kapják meg. Azokban az esetekben, amikor a filmezés nem kizárólag üzleti terjesztés céljából történik, hanem az országos hírlapállomány megőrkítését szolgálja — a negatív filmek fontossága igen nagy. Ezek a hírlap tartalmának végső letéteményesei, segítségükkel kell majd az eredeti kötetek szétesése után a dokumentumokat az utókor számára átörökíteni. Éppen ezért biztonságos elhelyezésükre, megfelelő tárolásukra nagy gondot fordítanak, és raktározásukat,

mint muzeális értékű anyagét az ország nemzeti könyvtárára bízzák. (Így Finnországban, Franciaországban, Lengyelországban és több más államban.) Vigyázni arra is, hogy ezen alapfilmek semmiféle rongálódásnak ne legyenek kitéve (karcolódás, törés), használatukat tehát — a kötelező ellenőrző vizsgálatokon túl — nem engedélyezik. Ha ezt nem tennék meg, akkor kockáztatnák azt, hogy amikor az eredeti példány szétesik és reprodukálhatatlanná válik, már a róla készült alapfilm is tönkremegy, vagy legalábbis olyan mértékben megsérül, hogy további sokszorosításra alkalmatlanná válik. Ezért az eredeti negatívok mellett másodnegatívokat is kell készíteni, vagy olyan másoló eljárásokat alkalmazni, amelyek az eredeti negatív film használatát ki tudják iktatni. Az olvastatás szintén csak a pozitív másolatról, illetve másolatokról történhet.

Ismét technikai jellegű problémához érkeztünk, a mikrofilmek használatának kérdésköréhez. Ebből is csak azokat kívánjuk megemlíteni, amelyek elvi jelentőségűek.

Bár ma már a legkorszerűbb gépek segítségével történik az olvastatás, mégis szinte egyöntetű idegenkedéssel fogadja a kutató az anyag mikrofilmen való használatát. Ezt regisztrálják a könyvtárosok cikkei is, és csak kivételesen olvashatunk arról, hogy szívesebben nézik az anyagot mikrofilmen, mint eredetiben. Ez az ellenézés azonban nem lágyíthatja meg a könyvtáros szívét. Mert bár tisztában van azzal, hogy a rossz papírból készült hírlapokat eredeti állapotában nem őrizheti az idő végtelenségig, a világ túlnyomó részén mégis kötelességének érzi, hogy azokat — amíg lehet — akár biztonsági, akár érzelmi okokból minél tovább megvédje. Európában ma még nem találkozunk azzal a felfogással, hogy a filmre felvett eredeti példányokat — amennyiben nemzeti jelentőségű hírlapokról lenne szó — meg szabadna, vagy meg kellene semmisíteni. Sőt egyes országokban maximális erőfeszítéseket tesznek arra, hogy ezeket — időt és munkát nem kímélve — tartósítsák (ld. a zágrábi nemzeti könyvtár ilyen irányú tevékenységét). Viszont a védelem egyetlen lehetősége az, ha a használat következtében előálló erős rongálódástól megóvjuk a hírlapegységeket, tehát kivonva azokat a forgalomból, a mikrofilmről való olvastatáshoz ragaszkodunk. A hírlap-mikrofilmzés területén példamutató eredményeket elért Finnországban pl. a lefényképezett eredeti dokumentumokat tárolókönyvtárban helyezik el, és az újságokat a nemzeti könyvtárban a kutatók ma már kizárólag csak mikrofilmen olvashatják.

Már előljáróban megállapítottuk, hogy a mikrofilmzés egyik legnagyobb előnye az, hogy a dokumentum sokszorosíthatóvá válik, valamint az is, hogy eljuthat olyan helyekre (pl. a könyvtárközi kölcsönzés keretében), ahova eredeti formájában nem lehetett elküldeni. Ezért van arra szükség, hogy a könyvtárak és a kutatók értesüljenek az egyes címek mikrofilmjeinek elkészültéről. Ennek megoldása a mikrofilm katalógusok, illetve központi katalógusok létrehozása útján történik. Ezek vagy cédula formában kerülnek felállításra, és akkor legegyszerűbb a hírlap központi katalógus mellett való elhelyezése, vagy pedig kiadványokban realizálódnak. Utóbbiak előnye az, hogy mindenfelé eljutnak, és a legszélesebb érdeklődő rétegeket is tájékoztatják. Olyan országokban, ahol a mikrofilmzés esetleg több helyen folyik, a koordinálás munkáját is segítik, és kiküszöbölik az esetleges többszöri filmzés veszélyét. Mikrofilmkatalógusokat, vagy központi katalógusokat szinte minden országban találunk, ahol ez a munka nagyobb arányokat ölt.

II

A hírlap-mikrofilmezéssel kapcsolatos külföldi tapasztalatokat azért volt szükséges elemezni, hogy annak tanulságait saját munkánkban figyelembe vegyük, esetleg felhasználjuk, vagy segítségükkel önállóan kialakított elképzeléseinket ellenőrizzük. Ezt lehetővé teszi számunkra az a körülmény, hogy bár a hazai helyzetet természetesen sok speciális adottság jellemzi és határozza meg, mégis az összkép és az alapprobléma megfelel annak, amit Európa más országaiban találunk.

A magyar hírlapállomány helyzetének és állapotának részletes leírása most nem feladatunk, csak a leglényegesebb vonások felvázolására szorítkozunk. Ezt nem kezdhetjük másként, mint Szinnyi József áldozatos működésének megemlékezésével, aki nagyon korán, már a múlt század második felében felismerte a hírlapok rendkívüli fontosságát a kutatás számára, és ennek értelmében mindent megtett a magyarországi hírlapoknak az országos hírlapkönyvtár raktárában való egyesítésére. Munkáját siker koronázta, kezdeményezése nyomán az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára e becses anyag országos viszonylatban legteljesebb gyűjteményét őrzi. A hazai hírlapállomány közel 70%-a kizárólag itt található meg és sehol másutt az országban.

Meg kell azonban mondanunk, hogy bár e gyűjtemény viszonylagosan a legteljesebb, mégsem tartalmaz minden hírlapcímet, illetve nem foglalja magában az egyes kiadványok töretlen sorozatait. Ez érthető, hiszen a begyűjtés éveiben sem volt már minden fellelhető, ami addig kiadásra került. Majd a következő évtizedek politikai és háborús viszontagságai következtében a későbbi megjelenésű periodikumok kötelespéldányok útján való beszolgáltatása sem történt zavartalanul és folyamatosan. A hiányok utólagos megszerzésére pedig nem adódott mindig lehetőség.

A helyzet megértéséhez tudnunk kell azt is, hogy a hírlaptári címek nagy része (kb. 90%-a) egyetlen példányban van meg, tehát a tár állománya általában nemcsak címeiben, hanem példányaiban is egyedi sorozatokat tartalmaz. Éppen ezek a körülmények magyarázzák a gyűjtemény igen erős használatát. Minden kutatás, amely erre a forrásanyagra támaszkodik, ezekből az egyetlen példányokból történik. Nem csoda tehát, ha köteteink és tékáink megviseltek, a gyenge papíryanag a túlságosan nagy igénybevétel következtében rongált, sőt néha már széttöredezett állapotban van.

Az Országos Széchényi Könyvtár illetékesei mindent elkövetnek, hogy e folyamatot feltartóztassák, illetve az anyag megőrzését biztosítsák. A még megkapható hírlapok megvételével, többes- és muzeális sorozatok felállításával, a tékázott egységek bekötésével, a kötött anyag javításával, a használat ésszerű korlátozásával próbálják az eredeti hírlapok élettartamát meghosszabbítani. De bármilyen erőfeszítések történnek is az anyag megmentésére, az adott használat mellett annak hosszú időre való megóvását nem lehet biztosítani. Ezen megfontolás alapján kellett a hírlap-mikrofilmezés kérdésével egyre behatóbban foglalkozni, s az állománymegóvásnak ezt a lehetőségét is a többi mellé felsorakoztatni.

De mielőtt ennek részletezésébe bocsátkoznánk, fel kell állítanunk azt a tételt, amely az eddig elmondottakból értelemszerűen következik, azt ti., hogy hazánkban a hírlap-mikrofilmezésnek csak az OSZK lehet a bázisa, nemcsak a nemzeti könyvtári funkciókból, hanem az anyag ittlétéből adódóan is. Viszont a má-

sik oldalon le kell szögezni, hogy a könyvtár, midőn ennek a kötelezettségének eleget tesz, nem helyi jellegű, hanem országos jelentőségű és hatásfokú feladatot old meg, és munkáját ennek megfelelően kell kialakítania.

A hírlap-mikrofilmmezés kérdésével már évek óta foglalkozunk mind elméleti mind gyakorlati síkon. Mialatt a megoldás legalkalmasabb módját kerestük a rendszeresen folyó felvételezési munka alapján a megfelelő technikai eljárásokat is ki lehetett alakítani. E kétoldalú vizsgálódás eredményeként ma előttünk áll az a reális kép, amely a hírlap-mikrofilmmezés jó vitelének alapfeltétele. A következőkben ennek felvázolását kíséreljük meg.

A tartalmi keretek körvonalazása igen sok szempont figyelembevételével történt meg. Egyszerű lett volna azt mondani, hogy a hírlaptári gyűjtemény minden értékét le kell filmezni; mivel azonban eleve világos volt, hogy a laboratórium teljesítőképesége korlátozott, és belátható időn belül nem tud olyan mennyiségi eredményt elérni, amely minden fontos cím reprodukálását biztosíthatja, ezt az általános elvet különféle korlátozásokkal kellett leszűkíteni és az érték kritériuma mellett — mint további meghatározó elemeket — praktikus tényezőket is szükséges volt figyelembe venni. Így pl. az olvasottság mértékét, az országos viszonylatban is felmért példányszámot és az adott sorozat állapotát, rongáltsági fokát is.

E szempontok szerint vizsgálva az anyagot, a következő eredményre jutottunk:

Mikrofilmmezés szempontjából az első helyen — minden mást megelőzve — a fővárosi, központi jellegű hírlapok és a legfontosabb, szintén országos jelentőségű vidékiek állnak. Hozzájuk csatlakoznak a legkiemelkedőbb és másutt fel nem lelhető külföldi magyar hírlapok is.

Ezek mellett feltétlenül indokolt még a XVIII. századi, az 1848/49-es szabadságharc, a magyar munkásmozgalom, az 1919-es év, valamint a két világháború közti kommunista, illetve haladó sajtó dokumentumainak megőrkítése is.

Háttérbe szorulnak *általában* a folyóiratok (még a régiéik is), mert ezek állaga viszonylag jó állapotban van, nemegyszer az Országos Széchényi Könyvtárban is több példányban megtalálhatók, amellet a többi nagy könyvtár állományában is szerepelnek. Indokolt esetben természetesen lehet kivétel: így pl. a csonkítás veszélyének kitett (1952 előtti) illusztrált lapok, valamint az értékes, egypéldányos, sokat használt egyéb folyóiratok.

A vázolt programnak megfelelően az utóbbi évek nagyobbarányú filmzési tevékenységének eredményeként elkészültek a *Budapesti Hírlap*, *Népszava*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló* és a *Világ* mikrofilm-reprodukciói. Ezeket követik majd, az ismertetett kritériumok segítségével meghatározott sorrendben, a többi országos jelentőségű hírlapok is.

E visszamenőleges filmzéssel párhuzamosan 1966-tól kezdve megindul a legjelentősebb magyar hírlapok folyamatos felvételezése. Ez ideális körülmények között (kötetlen, hibátlan eredetiről) készül, és így kifogástalan reprodukciót biztosít. A *Népszabadság*, *Magyar Nemzet* és *Népszava* együttesen kb. évi 10—12 000 mikrofilmkockányi terjedelmű, tehát nem jelent olyan mennyiséget, amelynek felvétele a régi címek filmzését komoly mértékben hátráltatná.

Megjegyzendő, hogy a hírlapok tekintetében — miután az országban csak a nemzeti könyvtár rendelkezik e dokumentumok felvételezéséhez alkalmas géppel — nincs szükség egyeztetésre. A kismértékben történő folyóiratfilmzésnél

viszont figyelembe kell venni a más könyvtárakban folyó munkát is, hogy párhuzamosan és feleslegesen ne dolgozzunk.

Mint már az előzőekben is hangsúlyoztuk, mikrofilmezési feladatunkat országos jelentőségűnek tartjuk. Ennek következménye nemcsak a felvételre kerülő anyag kiválasztását befolyásolja, hanem azt is kötelezővé teszi számunkra, hogy ne csak a saját gyűjteményünkben meglevő — gyakran rongált és hiányos — példányokat fényképezzük, hanem a filmezés során próbáljunk az adott címekből bibliográfiailag teljes sorozatokat összeállítani. Tehát az OSZK-ban hiányzó köteteket más könyvtárártól meg kell szerezni és azokat a saját anyagunkkal együtt reprodukálni. De ugyanezt kell tennünk akkor is, ha saját köteteink akár a régebbi javítások, vagy túl szoros kötések következtében nem alkalmasak felvételre.

Ezen a módon nemcsak a nemzeti könyvtár sorozatait egészítjük ki, hanem biztosítjuk a bibliográfiailag teljes kiadványok átadását az utókor számára.

Utalni kell itt még arra is, hogy a pótlás munkája a nemzeti könyvtár állományából teljesen hiányzó címek megszerzését is jelentheti. Jelenleg ez elsősorban a később említendő csereegyezmények segítségével, vagy mikrofilmek megvásárlása útján (pl. amerikai magyar hírlapok) realizálódik.

A külföldi analógiák tanulmányozása, de saját tapasztalataink is azt bizonyították, hogy az előző pontban vázolt alapon csak akkor végezhetünk hatásos munkát, ha rendelkezésünkre áll egy központi hírlap katalógus, amely a címek országos lelőhelyeit, állományát és ezáltal a példányszámát is feltárja. Sajnos, ez a segédeszköz ma még csak nagyon csekély anyagra vonatkozik. Nem tartalmaz egyebet, mint az OSZK hírlaptári használatában leggyakrabban előforduló, kb. 60 központi, országos jellegű hírlapnak budapesti lelőhelyeit és az állományok felsorolását. Pillanatnyi munkánkhoz ugyan elegendő ez a felmérés — annál is inkább, mert a központi hírlapok sorozatai elsősorban a fővárosban lelhetőek fel —, de már most is megnyugtatóbb lenne, ha a vidéken, vagy esetleg nem is könyvtári intézményekben rejtőző hírlapokról tudomással bírnánk és azok épebb állapotban megmaradt egységeit a filmezésnél felhasználhatnánk. Amint viszont előrehaladunk munkánkban és a jelenlegi szűk területről kilépünk, megbénulunk, ha még akkorra sem készül el ez az alapvető kimutatás. Ezért mindent el kell követnünk, hogy az országos központi hírlap katalógust felállíthassuk.

Talán nem felesleges itt néhány szót szólni az előkészítő munkák többi részéről is. A kiegészítések megszerzése után ui. ennek még egy kevésbé mutató, de sok időt és nagy gondosságot igénylő fázisa következik, amely döntő jelentőségű a mikrofilm végleges formájának kialakításához.

Ez a felvételre kerülő kötetek teljes átlapozását jelenti oly módon, hogy a könyvtáros mindig a rendelkezésre álló legszebb példányt, illetve annak megfelelő részét jelölje ki a mikrofilmezés céljára. Figyel minden hibára, csonkításra, olvashatatlan javításra, túl szoros kötésre és igyekszik a példányok „összekartyázásával” megfelelő egészet létrehozni. E munkával párhuzamosan megjelöli azokat a lapokat is, amelyeket a felvétel előtt a restaurátornak még ki kell javítania. Ezen átnézés eredményeként elkészíti az anyag címlírását és a legrészletesebb kimutatásban közli az állományadatokat is. A pontos előzéklappal ellátott kötet a kellő javítás elvégzése után most már átmehet a *Mikrofilmtárba*, ahol a megfelelő előzéklappal és a külföldön is használt útmutató jelekkel (pl. a csonkaság jelzése) kerül felvételre. A hírlapok fényképezésére Rekordak-gép áll ren-

delkezésre, amely jelenleg még perforált filmmel dolgozik. A közeljövőben azonban bevezetésre kerül a célnak jobban megfelelő perforálatlan film.

A hírlapokról a negatív mellett pozitív másolat is készül az olvastatás céljára. A könyvtár ui. kivonja a forgalomból mikrofilmen meglevő hírlapjai közül azokat, amelyek egypéldányosak, és az eredeti helyett a mikrofilmet használtatja. Bár ez a rendelkezés — éppúgy, mint külföldön — kevésbé népszerű a kutatók körében, az egyetlen reális intézkedés hírlapjaink megóvása érdekében. A „lá-zongó” olvasót pedig igyekeznünk kell azzal megnyugtatni, hogy számára jó leolvasógépek beállításával zavartalan kutatási lehetőséget biztosítunk.

A könyvtár természetesen nem tagadhatja meg azt, hogy külső intézmények számára — később említendő szolgáltatások keretében — ne bocsásson rendelkezésre pozitív mikrofilmeket. Mivel ilyenkor mindig a negatív filmről készült a másolat, lassan az a probléma bontakozott ki, hogy a túlzott használat veszélyeztetheti a negatív épségét, karcolásokat és egyéb sérüléseket eredményezhet. Ezért ezen alapfilmek használatának zárolását kellett elrendelni. A másolatok készítését áthidaló megoldással kell végrehajtani, esetleges másodnegatív elkészítésével, vagy egyéb technikai eljárások segítségével. Ezzel az intézkedéssel párhuzamosan határozat született a régebben készült mikrofilmek állapotának folyamatos ellenőrzésére, valamint a kezdeti stádiumban becsúsztott hibák kiküszöbölésére is.

Míndezen intézkedések révén az Országos Széchényi Könyvtár hírlap-mikrofilmelési munkája mind elvi, mind gyakorlati síkon színvonalassá válik és megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket az utókor támaszthat vele szemben.

Egyetlen — de annál fájóbb — negatívumot kell itt megemlítenünk, azt, hogy a filmelés üteme a gépi és a személyzeti helyzetből következően lassú, és nem áll arányban azzal az anyagmennyiséggel, amelyet meg kellene örökítenie. Azt, hogy a Hírlaptár anyagából mennyit kell filmre venni, ma nem vagyunk képesek pontosan megmondani, ehhez még hosszabb időt igénylő felmérés szükséges. De ennek ellenére a mikrofilmelés anyag nagyságát két gondolat sor összekapcsolásával tudjuk megvilágítani. Ezek közül az egyik azt rögzíti, hogy programunk keretében minden jelentős hazai központi és vidéki, sőt külföldi magyar hírlapot is szükséges reprodukálnunk, a másik viszont azt állapítja meg, hogy csupán a kb. száz legolvasottabb és egyben legjelentősebb országos jellegű hírlap 15 millió mikrofilm felvételt igényel. Ha ezt szembeállítjuk a jelenleg maximálisnak nevezhető évi 600 000-es teljesítménnyel, akkor kiderül, hogy csak a kiemelt címek fényképezése kb. 25 év kapacitását veszi igénybe.

Ennek az időtényezőnek és az anyag állapotának egybevetése nyugtalanító perspektívát tár elénk és kötelezővé teszi a könyvtár számára egyrészt azt, hogy minden eszközzel — esetleg külső kapacitás bekapcsolásával is — növelje a mikrofilmelés mennyiségét, másrészt azt, hogy az anyagmegóvásnak minden rendelkezésre álló eszközzel biztosítsa az eredeti sorozatok megőrzését addig, amíg azok — esetleg csak hosszú idő múlva — felvételre kerülhetnek.

Befejezésül vissza kell térni arra a gondolatra, amit már eddig is hangsúlyoztunk, hogy az OSZK hírlap-mikrofilmelési munkája országos jelentőségű. De nemcsak abban az értelemben, hogy a könyvtárak összességének vonatkozó állományát felhasználva, a teljesség igényével állít össze alappéldányokat, hanem más, közvetlenebbül érvényesülő vonatkozásokban is. Bár ezek nem tartoznak jelen összefoglalásunk keretébe (a témával kapcsolatban ld. *Babiczy Béla tanulmányát*), mégis — a teljes kép kedvéért — röviden ezeket is megemlítjük.

Az OSZK elkészült filmjeit nemcsak saját kutatói számára tartja fenn, hanem azokat nemzeti könyvtári feladatkörénél fogva szükség esetén a vidéki könyvtáraknak és azok használoinak is rendelkezésére bocsátja. Ez részben a könyvtárközi kölcsönzés, részben a mikrofilmcsere-egyezmények keretében bonyolódik le, néha pedig megrendelések teljesítése útján (az érdeklődők tájékoztatására az elkészült filmek címeit katalógus-kiadványokban közli) realizálódik. Ezekkel a funkcióival kapcsolatban néhány szempontra szeretnénk felhívni a figyelmet.

Nemzeti könyvtárunk országosan is helyesen látja el feladatát, midőn a vidéken nem található, a Hírlaptár gyűjteményében is csupán egy példányban levő, tehát semmiképpen sem kölcsönözhető központi jellegű hírlapanyagát fényképezeti. Azzal, hogy ezek pozitív filmjeit a már említett módokon átengedi a nagy vidéki könyvtárak számára is, fokozza a kutatás — ma még elég korlátozott — lehetőségeit.

Viszont a vidéki könyvtárak mai mikrofilmigényeit (amelyeknek forrásai részben a helytörténeti anyag gyűjtése, részben az egyes kutatók speciális kívánságai) nem tudja kielégíteni. Ha ezeket maradéktalanul figyelembe venné, akkor saját — és egyben országos érdekű — programja végrehajtását tenné lehetetlenné. Az viszont természetesen adódik, hogy a filmezés előrehaladásával az e területen ma még fennálló ellentmondás egyre jobban feloldódik.

A segítség másik módja a mikrofilmcsere-egyezmények keretében realizálódik. Ezek hármasként érdekelnek: a) a nemzeti könyvtár saját filmezését kívánja növelni más könyvtárak pozitív filmjeinek átvételével, b) elkészült filmjeinek rendelkezésre bocsátásával támogat más könyvtárakat, c) az állományából hiányzó címeket, illetve a meglévő sorozatok hiányait pótolja. Jelenleg a debreceni és a szegedi egyetemi könyvtárakkal, külföldön pedig az újvidéki Matica Srpska könyvtárával állunk ilyen kapcsolatban. Bár a cserék kerete volumenben ma még nem nagy, mégis igen jelentősnek tartjuk, mert kezdeti formáinak tekintetők egy országosan, sőt külföldi viszonylatban is kiépíthető kooperációnak.

Ezt azért is hangsúlyozni kell, mert csak együttes erőfeszítéssel, a nemzeti könyvtár mikrofilmezési kapacitásának növelésével, az országos lehetőségek feltárásával, sőt nem egyszer a szomszédos államok baráti közreműködésével, röviden a kooperáció nagyarányú kiépítésével lehet a célt: a magyar hírlapállomány megóvásának és megőrkítésének biztosítását elérni.

Jegyzetek

1. A hírlapmikrofilmezés elveivel, a filmek tartósságának kérdésével szinte minden, e területet érintő közlemény foglalkozik. Ezek közül csak a leglényegesebbeket említjük: Babiczky Béla: *Az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilm-tára.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1960. 38—53. p. — Barton, W.: *Bibliothek und Mikrofilm.* = *Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie*. 1964. 3. H. 127—144. p. — Eggert, J.: *Über die Haltbarkeit von Dokumenten und deren Reproduktionen, insbesondere auf Film.* = *Nachrichten für Dokumentation*. 1956. 3. H. 149—150. p. — Kaiser, L.: *Die Verwendbarkeit des Mikrofilms in Archiven und Bibliotheken. Eine schwedische Untersuchung.* = *Nachrichten für Dokumentation*. 1951. 4. H. 130—132. p. — Stummvoll, J.: *Die Bibliothek der Zukunft.* = *Biblos*. 1965. 1. H. 1—13. p., 2. H. 81—95. p. — Vallinkoski, J.: *The microfilming of newspapers in Finland.* = *Libri*. 9. vol. 1959. 1. no. 38—44. p. — Wolf, E.: *Credo of a library conservative.* =

- Library Journal*. 1964. 9. no. 1903—1906. p. — Wyczansky, A.: *W sprawie mikrofilmowania czasopism.* = *Przegląd Biblioteczny*. 1953. 2. no. 138—143. p.
2. Ld. az idézett műveket.
3. *La contribution de l'Unesco au développement des centres de documentation scientifique et technique*. Annexe 1. *La reproduction des documents*. Réd. par M. J. F. O'Halloran. = *Bulletin de l'Unesco à l'Intention des Bibliothèques*. 1965. 2. no. 94. p. — Günther, A.: *La microphotographie dans les bibliothèques.* = *Bulletin de l'Unesco à l'Intention des Bibliothèques*. 1962. 1. no. 1—24. p.
4. A külföldi gyakorlatra vonatkozóan számos tanulmány és közlemény ad felvilágosítást. Ezek közül — W. Barton, J. Vallinkoski és A. Wyczansky idézett művei mellett — számunkra a következők a legtanulságosabbak: *L'Association pour la Conservation et la Reproduction Photographique de la Presse.* = *Bulletin des Bibliothèques de France*. 1959. 7/8. no. 343—347. p. — Bauhuus, W.: *Einiges zum Mikrofilm hier und in USA.* = *Nachrichten für Wissenschaftliche Bibliotheken*. 1952. 80—85. p. — Both, W.: *Mikroverfilmung hessischer Zeitungen der Universitätsbibliothek Marburg.* = *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*. 1963. 374—375. p. — Genzel, P.: *Das Finnische Bibliothekswesen unter besonderer Berücksichtigung der Universitätsbibliothek Helsinki.* = *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. 1965. 9. H. 513—530. p. — Goszudarszwejnaja Biblioteka SZSZSZR im. V. I. Lenina v 1949 g. 34. p. — Kleppa, P.: *Filmíngen av aviser ved Universitetsbiblioteket i Oslo* = *Bibliotek og Forskning*. 1962. 64—73. p. — Mackensen, L.: *Die „Deutsche Presseforschung“ zu Bremen.* = *Forschungen und Fortschritte*. 1961. 3. H. 74—76. p. — *Mikrofilmarchiv der deutschsprachigen Presse gegründet.* = *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*. 1965. 4. no. 263—264. p. — Murao, N.: *Le service de reproduction de la Bibliothèque de la Diète Nationale Japonaise.* = *Bulletin de l'Unesco à l'Intention des Bibliothèques*. 1957. 1. no. 8. p. — Nivanka, E.: *Mikrofilmíngen av Finlands tidningspress.* = *Bibliotek og Forskning*. 1962. 52—63. p. — Prinét, J.: *Conservation et reproduction des revues et des journaux. Association pour la Conservation et la Reproduction Photographique de la Presse.* = *Bulletin des Associations Internationales des Documentalistes*. 1962. 1. no 17—19. p. — Raux, H. F.: *Études et expériences dans le domaine de la conservation des journaux.* = *Bulletin d'Information. Association des Bibliothèques Françaises*. N. S. 1956. 19. no. 5—9. p. — *Reproduction sur microfilm des journaux non reliés.* = *Bulletin des Bibliothèques de France*. 1956. 11. no. 802—803. p. — Tőkés László: *A fényképezés alkalmazása a lengyel könyvtárakban.* = *Külföldi tanulmányutak*, 1960. Bp. 1962. 106—114. p. — Verona, E.: *Über die Restaurierung von Zeitungsbeständen in der National- und Universitätsbibliothek in Zagreb.* = *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. 1963. 10. H. 433—4. p. — Zawadzki, K.: *Les services de microfilms en Pologne.* = *Bulletin de l'Unesco à l'Intention des Bibliothèques*. 1963. 2. no. 89—91. p. — Zawadzki, L.: *Zbiór czasopiśmiennicze w bibliotekach polskich.* = *Rocznik Biblioteki Narodowej*. 1965. 7—23. p.
5. A hazai előzményekről Babiczky Béla idézett tanulmánya mellett részben az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács nemrég megszűnt *Mikrofilmlezési Szakbizottságának* előterjesztései, részben pedig az Országos Széchényi Könyvtár tervezetei Dezsényi Béla, Babiczky Béla és a szerző összeállításában. A kérdéssel és a hírlaptári gyűjtemény megóvásának problémáival Dezsényi Béla *Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára c.* tanulmánya is foglalkozik. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1957.* 84—105. p.

Mikrofilmreproduktion der Zeitungen

M. NÉMETH

Der Aufsatz befasst sich mit den Aufbewahrungsproblemen der wertvollen Zeitschriftensammlung der Nationalbibliothek Széchényi.

Die Zeitschriftensammlung der Nationalbibliothek wurde von dem bekannten Bibliographen, József Szimneyi, begründet. Als vollständigster Aufbewahrungsort der ungarischen periodischen Veröffentlichungen umfasst sie heute ungefähr 90% der heimischen Zeitschriften.

Die Forschung — besonders auf dem Gebiet der Literaturwissenschaft und des Geschichtsschreibens — wendet sich mit zunehmendem Interesse an die in der Nationalbibliothek aufbewahrten Periodica. Wie bekannt, werden die aus weichem Papier verfertigten Zeitungen durch häufigen Gebrauch leicht beschädigt und das Vermeiden dieser Gefahr bereitet den zuständigen Fachleuten der Bibliothek viele Sorgen.

Der Aufsatz gibt auch einen Überblick über die ausländischen (finnischen, norwegischen, polnischen, westdeutschen, französischen, amerikanischen usw.) Aufbewahrungsmethoden, und sich auf Beispiele berufend, hebt die Notwendigkeit eines Zeitschriftenzentralkatalogs hervor. Er stellt nach der Analyse der Lage in Ungarn folgendes fest:

1. Abgesehen von wenigen Ausnahmen, besitzt die ungarische Nationalbibliothek bis 1952 die Zeitungsserien nur in einem einzigen Exemplar. Diesbezüglich ist das wichtigste Ziel, die Mikrofilmreproduktion dieses wichtigen Quellenmaterials zu sichern und zu bewahren. Die Bibliothek hat schon vor einigen Jahren die Mikrofilmreproduktion der Periodica begonnen. Mit Rücksicht auf die Grösse des Materials müssen wir aber das Tempo der Aufnahme intensivieren und es muss auch erzielt werden, dass von den ungefähr 100 wichtigsten und am meisten handgehabten Zeitungen Mikrofilmreproduktionen möglichst schnell verfertigt werden.

Seit 1952 ist die Situation etwas günstiger, weil die Zeitschriftenabteilung aus jedem Titel zwei Pflichtexemplarserien besitzt. So ist die Gefahr der Beschädigung geringer und sind daneben die Mikrofilmreproduktionen der kurrenten Zeitschriften leicht zu sichern.

2. Obwohl die Rettung und die Mikrofilmreproduktionen der Zeitschriften in erster Linie Pflicht der Nationalbibliothek sei, müssen sie als Nationalaufgabe gelöst werden. Einerseits deshalb, denn diese Aktion will die wissenschaftliche Forschungsarbeit im ganzen Lande fördern, andererseits ist das Photographieren vollständiger Exemplare nur durch die Anwendung des Bestandes mehrerer Bibliotheken zu erreichen. Das Ermessen des Materials derjenigen Bibliotheken die einen Zeitschriftenbestand haben, ist im Gange, es muss aber erweitert und das Staatszentralkatalog der Zeitschriften, baldmöglichst aufgestellt werden.

3. Das Photographieren des Materials geht dem vorher ausgearbeiteten Plan entsprechend anspruchsvoll in Reihenfolge vor. Es werden jährlich 600 000 Aufnahmen verfertigt. Demnach erfolgt eine Kontrolle der Filme und das Beseitigen der eventuellen Fehler.

4. Die Mikrofilmreproduktion als Schutzmittel allein ist nicht genügend. Daneben muss auch eine Reihe von Methoden für den Schutz des Bestandes verwendet werden, sowie: das Einbinden der Bände, die Restauration, entsprechende Lagerung und das rationelle Beschränken des Gebrauchs. Nur die gemeinsame Anwendung dieser Faktoren bedeutet „Aufbewahrung“ des ungarischen Zeitungsbestandes.

Szolgálati felelősség a könyvtárban*

FARKAS LÁSZLÓ

A munkajogi szabályozásnak, tehát a munkáltatók és a velük munkaviszonyban álló dolgozók jogviszonyára — jogaira és kötelezettségeire — vonatkozó szabályozásnak egyik igen fontos területe a dolgozók szolgálati felelősségének kérdése. Mit értünk a dolgozók szolgálati felelősségén, és mit jelent ez a szolgálati felelősség a könyvtári dolgozók sajátos munkaviszonya tekintetében?

A *Munka Törvénykönyve* a szolgálati felelősséget két külön fejezetben szabályozza; a XI. fejezet a dolgozók fegyelmi felelősségének, a XII. fejezet pedig a dolgozók anyagi felelősségének szabályait tartalmazza. A munkajog szempontjából tehát a szolgálati felelősségnek ezt a két esetet kell megkülönböztetnünk. A felelősségrevonás alapja mindkét esetben a munkaviszonyból eredő, illetve a felelősség jogi kötelezettségeknek, a szolgálati kötelességnek a dolgozók által történt megszegése, maga a felelősség pedig abban a joghátrányban — a munkaviszonnyal kapcsolatos bizonyos alanyi jogok elvesztésében, kedvezmények megvonásában, kártérítési kötelezettség megállapításában stb. — realizálódik, ami a dolgozóra szolgálati kötelezettségének megszegése következtében hárul.

Lehetnek azonban a szolgálati kötelesség megsértésének olyan súlyos esetei is, amikor a dolgozónak a munkajogi szabályokba ütköző cselekménye — hatályos jogszabályaink szerint — egyben büntettnek is minősül. Az ilyen cselekménynek büntetőjogi szempontból való értékelése és elbírálása már nem a munkajog, hanem a büntetőjog körébe tartozik. A munkaviszonnyal kapcsolatosan elkövetett ilyen bűncselekményeket, büntetteket munkajogi szempontból úgy kell felfognunk, mint a munkajogi szolgálati felelősség különleges eseteit. Ilyenkor tulajdonképpen két különböző jogterület érintkezéséről van szó. A két jogterületnek ezt az érintkezési lehetőségét munkajogi szabályaink több szempontból figyelembe veszik: A Munka Törvénykönyvének végrehajtási rendelete a fegyelmi vétség elévülésének szabályozása során szól a fegyelmi vétséget megvalósító magatartás miatt a dolgozó ellen megindított büntető eljárásról. (Mt. V 174. § 2. bek.) Ugyanez a jogszabály az anyagi felelősség megállapításával kapcsolatban külön szabályozza a dolgozó által munkaviszonyából eredő kötelezettségének megszegésével, gondatlan bűncselekménnyel okozott kár megtérítésének kérdését. De ilyen érint-

* Ez a tanulmány az 1967. január 1-én hatályban lévő munkaügyi- és egyéb-jogszabályok szövegének alapulvételével készült. Az 1968. január 1-én hatályba lépő új munkaügyi jogszabályok: a Munka Törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. törvény és annak végrehajtása tárgyában kiadott 34/1967. Korm. számú rendelet rendelkezései, melyek e tanulmány szempontjait lényegileg egyébként sem érintik, nincsenek bedolgozva.

kezési felület keletkezhetik a *Munka Törvénykönyvének* abból a rendelkezéséből is, amely fegyelmi vétségnek nyilvánítja a dolgozó munkaviszonyához nem méltó magatartását (Mt. 110. § 1. bek.); ilyen méltatlan magatartás lehet nyilvánvalóan a dolgozó által — esetleg munkaviszonyától függetlenül — elkövetett bűncselekmény is. Mindez feltétlenül indokoltta teszi azt, hogy a dolgozók munkajogi szolgálati felelősségének tárgyalása során — legalább általánosságban — a szolgálati felelősségnek egyébként már a büntetőjog körébe tartozó különleges esetét is szemügyre vegyük. Fontos kérdés azonban ebben a vonatkozásban a munkajogi és büntetőjogi szempontok egymástól való éles elhatárolása. Éppen ezért ezzel a kérdéssel kissé bővebben is foglalkozni kell.

Míg azonban a munkajogi szolgálati felelősség kérdése egyfelől átnyúlik a büntetőjog területére, másfelől viszont vannak a szolgálati felelősségnek, a munkaviszonyból származó kötelezettségek megszegésének olyan — enyhébb — esetei, amelyek már munkajogi szempontból sem értékelhetők. Ezekben az esetekben nem a munkaviszonyból származó jogi kötelezettségek megszegéséről, hanem a munkaviszony keretében a munkaerkölcs szabályainak megsértéséről van szó. Nem kell bővebben indokolni, hogy a dolgozókat munkaviszonyukkal kapcsolatosan milyen erkölcsi felelősség is terheli. A kifejezés tágabb értelmében tehát ez is szolgálati felelősség. Egyébként az Mt. 110. §-a 1. bekezdésének a büntetőjogi felelősséggel kapcsolatosan már említett kifejezése — a dolgozó „munkaviszonyához nem méltó” magatartása — nyilvánvalóan a büntetőjogi és az ilyen szociáletikai értékelésre egyaránt utal és pedig nemcsak a munkaerkölcs, hanem általában a társadalmi erkölcs vonatkozásában. Ebben az esetben tehát egy erkölcsi meghatározás — a jogszabály rendelkezésénél fogva — egy már jogilag is értékelt tényállás tartalmi elemévé válik, s ilyen módon nyúlik át az erkölcsi értékelés, az erkölcsi szabály a jogi szabályozás területére. Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy a munkaerkölcs szabályainak a munkaviszony keretében való érvényesülése ilyen jogi transpositio nélkül is nélkülözhetetlen eleme a társadalmi fejlődésnek, és feltétlenül beletartozik a szolgálati felelősség tágabban értelmezett körébe.

Az eddig előadottak szerint a szolgálati felelősségnek négy fajtáját lehet megkülönböztetnünk. Ezek:

- a) a büntetőjogi felelősség,
- b) a fegyelmi felelősség,
- c) az anyagi felelősség és
- d) az erkölcsi felelősség.

A büntetőjogi felelősséget a büntetőjog szabályozza, a fegyelmi és az anyagi felelősség szabályait pedig a munkajogi rendelkezések állapítják meg. Az erkölcsi felelősség a munkaerkölcs íratlan szabályainak megsértéséből származik; nem jogi, hanem tisztán etikai kategória.

Persze az etikai elem a szolgálati felelősség jogilag szabályozott kategóriáinak is integráns része. A jogi felelősség konstituálásának egyik alapvető indoka ezekben az esetekben éppen a cselekvés vagy mulasztás társadalometikai rosszalás alá eső volta. A dolgozó munkaviszonyával kapcsolatosan valami olyat cselekszik, olyan mulasztást követ el, vagy olyan magatartást tanúsít, amit az erkölcsi közfelfogás helytelenít, s amit a jogszabály — egyéb okok mellett — éppen erre az erkölcsi közfelfogásra való tekintettel jogi szempontból is elítélendőnek

nyilvánít, s a cselekmény vagy mulasztás elkövetőjét ennek megfelelően valamilyen joghátránnyal sújtja. Minden felelősségnek, tehát nemcsak az erkölcsi, hanem a jogi felelősségnek is — akár büntetőjogi, akár polgári jogi, akár munkajogi felelősségről van szó — lényeges tartalmi eleme a társadalom erkölcsi rosszszállása. Felelősségről akkor beszélünk, ha valaki olyasmit tesz, vagy olyan magatartást tanusít, amit a társadalom — éppen azért, mert ez a cselekedet, illetve magatartás a társadalomra hátrányos vagy veszélyes — kedvezőtlenül értékeli, helyteleníti. Ha az ilyen magatartást a jogrend jogellenessé nyilvánítja, az erkölcsi felelősség egyben jogi felelősséggé is válik. A társadalom erkölcsi rosszszállásának és a jogellenes cselekvés elkövetőjével szemben a jog által alkalmazott, illetve kilátásba helyezett joghátránynak közös célja az ilyen cselekvések, magatartások létrejöttének megelőzése az egyén és a társadalom nevelése útján. A felelősségrevonás eszköze pedig éppen ennek a hátránynak alkalmazása, illetve kilátásba helyezése a társadalmilag helytelenített és jogellenessé nyilvánított cselekvés elkövetőjével szemben. Ez a hátrány egyrészt ténylegesen visszatartja a társadalom tagjait a helytelen, illetve jogellenes magatartástól, vagy az ilyen cselekvés megismétlésétől, másrészt tudatukat is megfelelő irányban formálja azáltal, hogy tudatosítja bennük az ilyen magatartás társadalomellenes és társadalmilag helytelenített voltát. E nevelő célzaton kívül lehet persze a joghátrány alkalmazásának más célja is. Így például a büntetőjogi joghátrány alkalmazásának, a büntetésnek másodlagos célja lehet a társadalom igazságigényének a kielégítése, a megtorlás. „A büntetés szükségképpen bűnhődést is jelent” — mondja *Büntető Törvénykönyvünk* indokolása. (Miniszteri indokolás a Btk 34. §-ához.)

A munkajogi és polgári jogi anyagi felelősségrevonás további célja pedig az okozott kár — legalább részben — megtérítése. Az erkölcsi rosszszállás és a nevelő célzat azonban a kártérítési felelősségnek is lényeges alkotóeleme.

A szolgálati felelősséggel kapcsolatosan eddig általánosságban elmondottak után térjünk most rá a felelősség egyes fajtáinak egyenként való vizsgálatára. Vizsgálódásaink elsősorban azokra a felelősségfajtákra irányulnak, amelyeket a munkajog szabályoz. Ezek — mint láttuk — a fegyelmi felelősség és a munkaviszonyhoz fűződő anyagi felelősség kérdései. Mégis érintenünk kell a munkaviszonnyal kapcsolatos büntetőjogi felelősség és pusztán erkölcsi felelősség problémáit is; az előbbit azért, mert — noha egészen más jogterület, a büntetőjog szabályozási körébe esik — jogi tartalmában mégis nagy hasonlóságot mutat a fegyelmi felelősséghez, az utóbbit pedig azért, mert — bár egyáltalán nem jogi kérdés — tulajdonképpeni alapja és meghatározója minden munkajogviszonnyal kapcsolatos felelősségnek, büntetőjogi, fegyelmi és anyagi felelősségnek egyaránt, és mert a szolgálati felelősség rendjének fejlődése nyilvánvalóan az erkölcsi felelősség körének tágulása, a társadalmi öngazgatás irányában halad.

Rátérve most már a büntetőjogi szolgálati felelősség problémájára, vizsgáljuk meg legelőször *Büntető Törvénykönyvünk* általános részének azokat a rendelkezéseit, amelyek szükségesek ahhoz, hogy eligazodjunk a szolgálati felelősség büntetőjogi vonatkozású kérdéseiben, és hogy el tudjuk határolni a büntetőjogi természetű szolgálati felelősséget a szolgálati felelősség egyéb eseteitől, elsősorban a fegyelmi felelősségtől.

A *büntett* fogalmat a Btk. 2. §-a a következőképpen határozza meg:

„1. Büntett az a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény bün-

tetés kiszabását rendeli el, és amelyet szándékosan vagy — ha a törvény a gondatlan elkövetést is bünteti — gondatlanul követnek el.

2. Társadalomra veszélyes cselekmény minden olyan tevékenység vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti.”

Ebből a meghatározásból — kitűzött célunknak megfelelően — most csak két mozzanatot kívánunk kiemelni. Az egyik az, hogy a büntett a társadalomra veszélyes cselekmény, és ebben nagy hasonlóságot mutat a szolgálati felelősséggel, az állampolgárok által szabályozott eseteivel, különösen a fegyelmi felelősséggel; a másik pedig az, hogy csak az a cselekmény büntett, amelyet a törvény büntetetté nyilvánít: nullum crimen sine lege. A törvény szót itt annak szigorú jogi, jogforrástani értelmében kell venni. Vagyis a Btk.-nak ez a meghatározása azt jelenti, hogy valamely cselekményt büntetetté csak az Országgyűlés által alkotott törvény, vagy — minthogy az Alkotmány rendelkezései folytán a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az Országgyűlés helyettesítése során annak hatáskörében jár el — az Elnöki Tanács által kiadott törvényerejű rendelet nyilváníthat. Más jogszabály: kormányrendelet, miniszteri rendelet vagy tanácsi rendelet büntetetté nem állapíthat meg.

Nem kívánunk most részletesen foglalkozni a büntettek tényállásának szubjektív elemével, a bűnösség kérdésével, amit a törvényes meghatározás a szándékosság, illetve a gondatlanság fogalmával fejez ki, s amely fogalmak tartalmát a továbbiakban (Btk. 16—18. §) részletesen is meghatározza. A büntetőjogi felelősségrevonásban ez a bűnösség vonja maga után azt az erkölcsi rosszállást, a társadalomnak azt az elítélő állásfoglalását, amely — mint láttuk — minden jogi felelősségre vonásnak tartalmi eleme. Röviden utalnunk kell azonban arra, hogy — mint az a Btk. idézett meghatározásából nyilvánvalóan kitűnik — hatályos jogunk szerint büntett általában csak szándékosan elkövetett cselekmény lehet. Gondatlanul elkövetett cselekmény büntetetté nyilvánításához a törvény külön, kifejezett rendelkezése szükséges.

Ez is az egyik, bár csak formai különbözőség — az egyéb formai és tartalmi különbözőségek mellett — ami a büntetőjogi felelősséget a munkajogi felelősségtől, közelebbről a fegyelmi felelősségtől elhatárolja. A munkajogi felelősség megállapításához ugyanis hatályos jogunk szerint a vétkesség általában, tehát a vétkesség legenyhébb fokának, a hanyagságnak (negligentia) megléte is elegendő.

Ha már most azt a kérdést vizsgáljuk, hogy vannak-e olyan büntetőjogi rendelkezések, amelyek sajátosan a könyvtári dolgozók munkaviszonyát érintik, azt kell megállapítanunk, hogy ilyen rendelkezést sem könyvtári törvényünk az 1956. évi 5. sz. törv., sem a Btk., sem egyéb törvényes jogszabályok nem tartalmaznak.

Vannak azonban olyan büntettek, amelyek — ha nem is közvetlenül könyvtári vonatkozásúak — a könyvtári szolgálattal mégis közvetlen kapcsolatba kerülhetnek, egyszerűen azért, mert elkövetőjük könyvtári dolgozó, aki a büntetett szolgálati tevékenysége körében követi el, vagy pedig azért, mert a büntett tárgya valamely könyvtár állományába tartozó dokumentum, a büntetett a könyvtárban követik el, és annak folytán a könyvtár dolgozóinak büntetőjogi vagy fegyelmi felelősségre vonása is szükségessé válik.

A könyvtári szolgálatot érintő bűncselekmények lehetnek például a társadalmi tulajdon elleni büntettek, akár könyvtári dolgozó követi el azokat munka-

viszonyával kapcsolatosan, akár más az elkövető, de a cselekmény tárgya a könyvtári állomány, a könyvtári vagyon körébe tartozó dolog.

Ilyen társadalmi tulajdon elleni büntett a társadalmi tulajdont károsító lopás, sikkasztás, csalás és hűtlen kezelés büntette (Btk. 295. §), továbbá a társadalmi tulajdonban levő dolog jogtalan elsajátítása (Btk. 297. §), társadalmi tulajdon tekintetében elkövetett orgazdaság (Btk. 301. §), a hanyag kezelés (Btk. 298. §), a társadalmi tulajdonban álló vagyontárgy rongálása (Btk. 302. §), valamint a társadalmi vagyont károsító más kisebb súlyú büntettek (Btk. 303. §).

Messze meghaladná mostani vizsgálódásaink kijelölt célját a felsorolt társadalmi tulajdon elleni büntettek törvényes fogalmainak, tényállási elemeinek részletes ismertetése. A lopás, sikkasztás, csalás, a hűtlen kezelés és a rongálás közismert fogalmak. A jogtalan elsajátítás esetében a Btk. megfogalmazásában olyan idegen dolog eltulajdonításáról van szó, amit valaki talált, vagy ami véletlenül vagy tévedésből került hozzá. A hanyag kezelés a Btk. szemléletében a hűtlen kezelés gondatlan alakzata. Ezt a büntettet a Btk. 298. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint olyan személy követheti el, „akit a társadalmi vagyon kezelésével — illetőleg ilyen kezelés ellenőrzésével vagy felügyeletével — bíztak meg, és ebből a megbízásából folyó kötelességének a megszegésével okoz a vagyonban gondatlanul kárt”. A társadalmi tulajdonban álló vagyontárgy rongálásával kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy ennek a cselekménynek gondatlan elkövetése is büntett (Btk. 302. § 4.).

Külön kell szólni a társadalmi tulajdon elleni büntettek körében az ún. „kisebbsúlyú büntettek”-ről. A Btk. 303. §-a ilyen címszó alatt a következő rendelkezést tartalmazza: „1. Egy évig terjedő szabadságvesztés vagy javító-nevelő munka a társadalmi tulajdont vagy a személyek javait károsító lopás, sikkasztás, csalás, hűtlen kezelés, orgazdaság vagy rongálás elkövetőjének a büntetése, ha az eset körülményeire (különösen a kár nagyságára, az elkövető személyi körülményeire, a büntett indítékára és az elkövetés módjára) tekintettel a büntett kisebb súlyú. 2. A büntetés hat hónapig terjedő javító-nevelő munka vagy pénzbüntetés, ha a kisebb súlyú büntett jogtalan elsajátítás, hanyag kezelés, vagy gondatlan rongálás.” A szakasz 3. bekezdése azokat a minősítő körülményeket határozza meg (visszaesés, bünszövetség, jogtalan behatolás, zártörés stb.), amelyeknek fennforgása kizárja a cselekménynek kisebb súlyú büntetést való minősítését, s az ennek megfelelő enyhébb büntetési tétel alkalmazását. A törvény a 303. §-ban felsorolt büntettek kisebb súlyúvá minősítését nem köti pénzüsszegben kifejezett értékhatárhoz, bár nyilvánvaló, hogy az okozott vagyoni kár nagysága a cselekmény objektív társadalmi veszélyességének egyik igen fontos jellemzője. Igen fontos, de nem egyetlen; ezért kívánja meg a törvény az enyhébb minősítésnél az eset összes körülményeinek vizsgálatát és mérlegelését.

Továbbfejlesztik a Btk. 303. §-ában kifejezett enyhébb minősítési célzatot — most már kizárólag a cselekménnyel okozott vagyoni kár nagysága szempontjából — az egyes büntető rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről szóló 1966. évi 16. sz. tvr. 38. és 39. §-ában foglalt rendelkezések. Ez újabb szabályozás szerint, ha a bűncselekmény tárgyának értéke nem haladja meg a 200,— forintot, a Btk. 303. §-ának 1. bekezdésében meghatározott enyhébb büntetést kell kiszabni a 3. bekezdésben megjelölt minősítő körülmények fennforgása esetén is. (Tulajdon elleni büntettek.) Ha ilyen minősítő körülmények nem forognak fenn, a 200,— forintot meg nem haladó értékben elkövetett lopás, sikkasztás, csalás,

hűtlen kezelés, jogtalan elsajátítás vagy rongálás, valamint az 5000,— forintot meg nem haladó érték tekintetében elkövetett hanyag kezelés vagy társadalmi tulajdont károsító gondatlan rongálás az 1966. évi 16. sz. tvr. 35. §-a szerint nem is büntetett, hanem csak szabálysértés, amelynek elkövetője 3000,— forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.

A szabálysértések jogi természetével most nem kívánunk foglalkozni. Röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy ezek általában a társadalmi együttélés külső rendjét veszélyeztető olyan magatartások, amelyeket a jog — rendszerint — pénzbírsággal büntet. A szabálysértés elkövetőjének vétkessége vagy vétlensége nem jön tekintetbe, s a büntetésnek a társadalom sem tulajdonít megtorló jelleget. A jogelmélet az ilyen szabálysértéseket általában nem tekinti az általunk most tárgyalt felelősségi kategóriákba tartozó jelenségeknek.

A Btk. 303. §-ában és az 1966. évi 16. sz. tvr. 38. és 39. §-ában foglalt rendelkezéseknek a szolgálati felelősség szempontjából különös jelentőséget ad az 1966. évi 16. sz. tvr. 34. §-ában foglalt az a rendelkezés, amely meghatározott feltételek mellett lehetővé teszi az ilyen kisebb súlyú büntetteknek a büntető eljárás mellőzésével fegyelmi úton történő elbírálását. Ez a most idézett 34. § a következő rendelkezést tartalmazza: „(1) Állami szervvel (Btk. 114. §), illetve szövetkezettel munkaviszonyban álló személynek a munkaviszonyával, szövetkezet tagjának a szövetkezeti tagságával összefüggésben a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett kisebb súlyú büntette (Btk. 303. §), valamint tulajdon elleni büntette (az egyes büntető rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről szóló törvényerejű rendelet 38. és 39. §-a), továbbá egyéb olyan büntett, amelynek társadalomra veszélyessége csekély, a büntető eljárás mellőzésével fegyelmi úton is elbírálható, amennyiben a fegyelmi felelősségre vonás is kielégítőnek mutatkozik, és az elkövető a kár megtérítését vállalta. (2) Ha az (1) bekezdés alá eső társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett büntett ötszáz forintot meg nem haladó kárt okozott, azt a büntető feljelentés mellőzésével fegyelmi úton is el lehet bírálni, amennyiben a fegyelmi felelősségre vonás is kielégítőnek mutatkozik. Ilyen esetben a fegyelmi határozatot az illetékes ügyésznek haladéktalanul meg kell küldeni. (3) Az (1) és (2) bekezdés rendelkezése nem alkalmazható, ha az elkövető ebben a kedvezményben három éven belül már részesült.” (Hasonló rendelkezést foglal magában a 35. §-ban meghatározott tulajdon elleni szabálysértés fegyelmi úton történő elbírálására vonatkozóan ugyanennek a törvényerejű rendeletnek 36. §-a.)

Adott esetben, meghatározott feltételek esetén tehát egy munkaviszonnyal összefüggésben elkövetett, s a törvény által büntettnak nyilvánított cselekmény miatt a tettes büntetőjogi felelősségre vonása elmaradhat, s helyébe lép a cselekménynek, mint szolgálati vétségnek fegyelmi úton való elbírálása.

Nyilvánvaló indoka ennek a rendelkezésnek az, hogy az ilyen enyhébb súlyú cselekmények esetében, mikor a cselekmény társadalmi veszélyessége elsősorban a munkakollektíva — pl. egy könyvtár — keretei között végzett társadalmi munkafolyamat megzavarásában nyilvánul meg, s az csak másodlagosan, szinte csak közvetve, a kollektíva munkájának megzavarása által veszélyezteti a büntetőjog által védeni kívánt társadalmi érdeket, ez esetben a társadalmi tulajdont, a felelősségrevonás célja, az ilyen magatartások létrejöttének megelőzése fegyelmi büntetés alkalmazásával esetleg jobban elérhető, mint büntetőjogi eszközökkel.

A fegyelmi jogkör gyakorlójának feladata, s egyben felelőssége is annak eldöntése, hogy adott esetben a törvény keretei között a felelősségre vonásnak melyik módját vegye igénybe.

Súlyosabb esetekben persze nincs semmi akadálya a büntetőjogi és fegyelmi felelősségre vonás egymás mellett való alkalmazásának sem. Erre a lehetőségre jogszabályaink (pl. a Mt. V. 174. §-ának 2. bekezdése) kifejezetten utalnak, és ez egyébként is okszerűen következik abból, hogy más a fegyelmi felelősség jogi tárgya, mint a büntetőjogi felelősségé. A büntett és a fegyelmi vétség között nemcsak fokozati, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi különbség is van. Mindkettő a társadalomra veszélyes cselekmény, ebben megegyeznek; viszont különböznek egymástól egyrészt a veszélyesség foka, másrészt a veszélyesség megnyilvánulásának módja tekintetében.

A büntetőjog azokat a társadalomra veszélyes és súlyosabb erkölcsi megítélés alá eső cselekményeket bünteti, amelyek az állami, társadalmi vagy gazdasági rendet, az állampolgárok személyét vagy jogait sértik, vagy veszélyeztetik (Btk 1. §). A fegyelmi vétség viszont olyan társadalomellenes cselekmény, mely általábanosságbán a társadalomnak csak kisebb mértékű rosszállását váltja ki, s amely elsősorban egy adott kollektívában (vállalat, intézmény, könyvtár) végzett, illetve végzendő munkafolyamatot zavarja meg, vagy a munkafolyamat zavartalanosságát veszélyezteti. Más tehát a jogilag védett érdek, s így nem lehet jogi akadálya ugyanazon cselekmény miatt a büntetőjogi és fegyelmi felelősségre vonás egymás melletti, egyidejűleg történő alkalmazásának. Ugyanilyen oknál fogva nincs jogi akadálya egyazon cselekményért a munkajogi fegyelmi és anyagi felelősség együttes megállapításának sem. Előfordulhat tehát olyan eset is, hogy egy munkaviszonyban álló dolgozót a munkaviszonyával kapcsolatos valamely kötelezettségének vétkes megszegése miatt, ha ezáltal kárt is okozott, büntetőjogilag, fegyelmileg és a munkajogi anyagi felelősség szempontjából egyaránt felelősségre kell vonni.

Mielőtt azonban rátérnénk a fegyelmi felelősség kérdéseinek vizsgálatára, röviden szólni kell még a büntetőjogi szolgálati felelősség egyes konkrét kérdéseiről. Nyilvánvaló a büntetőjogi felelősség szolgálati jellege, ha a munkaviszonyban álló dolgozó szolgálati működése körében követ el a társadalmi s egyben a szolgálati érdeket közvetlenül sértő vagy veszélyeztető bűncselekményt. Például, ha a könyvtáros a gondjaira bízott könyvtári állomány valamely értékes darabját szándékosan vagy akár gondatlanul megcsonkítja. Az ilyen cselekmény a Btk. 302. §-a alá eső rongálás büntette. Ha a csonkítást kisebb értékű könyvtári dokumentumokon követte el, cselekedete esetleg csak szabálysértésnek minősül az 1966. évi 16. sz. tvr. 35. §-ában foglalt rendelkezés alapján, ami nem zárja ki emellett az ilyen dolgozó fegyelmi úton történő felelősségre vonását, valamint a munkajogi anyagi kártérítési kötelezettség megállapítását sem. Kisebb értékű könyvtári egység dokumentum megrongálása esetén szó lehet a cselekménynek a büntetőeljárás mellőzésével fegyelmi úton való elbírálásáról (1962. évi 16. sz. tvr. 34. §.) Ennek következtében a cselekmény ilyenkor nem minősül büntetettnek, a munkajogi anyagi felelősség azonban ilyenkor is fennáll, annál is inkább, mert a büntető eljárás mellőzésének egyik feltétele éppen az, hogy az elkövető a kár megtérítését vállalja. Sőt az anyagi felelősség ilyen esetekben esetleg nagyobb, mint a munkajogi anyagi felelősség egyéb eseteiben, mert a dolgozó a cselekmény gondatlan elkövetése esetén is a teljes kárért felel, míg egyébként munkajogunk

a dolgozók gondatlan károkozása esetén — mint látni fogjuk — csak korlátozott kártérítési kötelezettséget állapít meg.

Nyilvánvalóan szolgálati természetű a büntetőjogi felelősség akkor is, ha például a könyvtári dolgozó ellopja azt a könyvtári dokumentumot, ami gondjaira van bízva, vagy az ilyen könyvtári tárggyal sajátjaként rendelkezik (társadalmi tulajdont károsító lopás vagy sikkasztás), vagy felügyeleti, ellenőrzési kötelességének megszegésével, elhanyagolásával okoz kárt a könyvtár állományában (hanyag kezelés), pl. az olvasótermi felügyelő hosszú időre őrizet nélkül hagyja az olvasótermet, s ezzel a gondatlan magatartásával lehetővé teszi, az ott használt értékes könyvtári állomány megkárosítását.

A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmével kapcsolatban külön kell még szólnunk a Btk.-nak arról a rendelkezéséről, mely büntetőjogilag szankcionált feljelentési kötelezettséget ír elő a társadalmi tulajdont károsító büntettekre. (Btk. 308. § 1.)

Ez a feljelentési kötelezettség, ami egyébként mindenkit terhel, aki társadalmi tulajdont károsító büntett elkövetéséről, vagy még csak készülő ilyen büntettről „hitelt érdemlő tudomást szerez”, a könyvtári szolgálati felelősség tekintetében azt jelenti, hogy a könyvtáros — a könyvtár vezetője vagy bármelyik dolgozója — köteles megtenni a feljelentést akkor is, ha a társadalmi tulajdont károsító alapbűncselekményt (előkészület) könyvtári szolgálati viszonyával kapcsolatosan, munkaviszonyából eredő kötelezettségének megszegésével a könyvtár egy másik dolgozója követi el, és akkor is, ha az elkövetett bűncselekményről bárki követte azt el szolgálati viszonya körében, szolgálati feladatainak teljesítése során szerez tudomást.

Ez a büntetőjogi felelősség tehát több vonatkozásban is szolgálati jellegű lehet.

Nem felesleges talán megemlíteni, hogy ez a büntetőjogilag szankcionált feljelentési kötelezettség nem áll fenn, ha az alapcselekmény bármilyen okból — tehát például az 1966. évi 16. sz. tvr. már ismertetett 34. vagy 35. §-ának rendelkezése folytán — nem minősül büntettnak.

Nem kell tehát feljelenteni azt a könyvtári dolgozót, akinek a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett kisebb súlyú cselekményét a büntető eljárás mellőzésével fegyelmi úton bírálják el, vagy akinek cselekménye a veszélyeztetett tárgy értékére való tekintettel csak szabálysértésnek minősül.

Ezek után most térjünk át a fegyelmi felelősség kérdéseinek tárgyalására. A fegyelmi felelősség már tisztán a munkajog körébe tartozó kategória. A munkaviszonyban álló dolgozók fegyelmi felelősségét a Munka Törvénykönyve külön fejezetben szabályozza.

E jogintézmény lényegére, belső tartalmára vonatkozóan már több megállapítást tettünk a szolgálati felelősség kérdéseinek általános tárgyalása során, majd a büntetőjogi szolgálati felelősség tárgyalásával kapcsolatosan is. Igyekeztünk meghatározni a felelősség lényeges jogi tartalmát, amit — a szolgálati felelősség egyéb eseteihez hasonlóan — a felelősséget maga után vonó cselekmény reális vagy potenciális társadalmi veszélyességében jelöltünk meg. A büntetőjogi szolgálati felelősség tárgyalásával kapcsolatosan megpróbáltuk elhatárolni a fegyelmi felelősséget a büntetőjogi felelősségtől, s megállapítottuk azt, hogy a szolgálati felelősségnek ezt a két fajtáját a szociáletikai rosszallás mértékének a jog által is figyelembe vett különbözőségén felül, minőségileg is megkülönbözteti egymástól

a büntetőjogi és a fegyelmi felelősségi szabályok által védett *jogi tárgy* különbözősége.

A fegyelmi jog védelmének tárgya a jog által védeni kívánt társadalmi érdekek tágabb körén belül egy adott munkakollektívában — üzemben, hivatalban, intézetben stb. — folyó munka zavartalansága. Csak ennek és éppen ennek az adott kollektívában folyó munkának a zavartalanságát kell szükség esetén a kollektíva dolgozóinak fegyelmi felelősségre vonása útján biztosítani. Ez az a differencia specifica, ami a fegyelmi felelősséget a büntetőjogi felelősségtől tartalmilag is elhatárolja.

Ezért tartozik a fegyelmi felelősség szabályozása egy külön jogterület, a munkaviszonyokat szabályozó munkajog körébe. A munkajog szabályozza a szolgálati felelősség esetei közül a dolgozók anyagi felelősségének kérdéseit is, éppen azért, mert az erre vonatkozó jogi szabályozásnak is az egyes munkakollektívákban folyó munka zavartalanságának a biztosítása a célja. Hogy e belső tartalmi egyezőség mellett mégis mi az a különbség, amely a munkajogi szolgálati felelősség e két fajtáját egymástól megkülönbözteti, ezt a kérdést a dolgozók anyagi felelősségének tárgyalása során fogjuk megvizsgálni.

A *Munka Törvénykönyve* a fegyelmi felelősségre vonás tekintetében a következő alapvető rendelkezést tartalmazza: „110. § 1. Fegyelmi vétséget követ el az a dolgozó, aki a munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségét vétkeesen megszegi, ideértve azt az esetet is, amikor munkaviszonyához nem méltó magatartást tanúsít. 2. A fegyelmi vétséget elkövető dolgozót fegyelmi eljárás keretében felelősségre kell vonni. 3. Mellőzhető a fegyelmi felelősségrevonás, ha az elkövetett fegyelmi vétség csekély jelentőségű. Nincs helye a mellőzésnek, ha külön jogszabály a fegyelmi eljárás lefolytatását kötelezővé teszi.”

Nem célunk most részletesen ismertetni a *Munka Törvénykönyvének*, *A Munka Törvénykönyve végrehajtási rendeletének* és az ezekhez kapcsolódó egyéb jogszabályoknak a fegyelmi felelősséget szabályozó rendelkezéseit. Inkább azoknak az elvi alapoknak a kifejtésére törekszünk, melyen hatályos munkajogunk fegyelmi felelősségi rendszere felépül, igyekszünk felvázolni a fegyelmi jog szabályozásának jellegzetességeit és közelebbi célunknak megfelelően foglalkozunk majd azzal a kérdéssel, hogy miképpen érvényesülnek a fegyelmi felelősségre vonatkozó munkajogi szabályok a könyvtári szolgálatban.

Elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy a többi szocialista ország munkajogi szabályozásához hasonlóan a mi munkajogunk is a vállalati és közszolgálati fegyelmi felelősség azonosságának elvét követi. Nincs külön közszolgálati fegyelmi; a fegyelmi felelősség minden munkaviszony tekintetében egyformán van szabályozva, mint ahogyan egész munkajogunk a munkaviszonyok egységes szemléletén épül fel. Ez persze nem jelenti és nem is jelentheti a fegyelmi felelősség merev uniformizálását, hiszen nyilvánvaló, hogy más a fegyelmi felelősség konkrét tartalma, és mások lehetnek az elbírálás bizonyos szempontjai egy ipari vállalatnál, egy tudományos kutatóintézetnél, egy könyvtárnál, vagy egy államigazgatási szervnél; viszont feltétlenül jelenti a különböző jellegű munkaviszonyok területén előforduló fegyelmi ügyekben azonos jogi elvek érvényesülését.

Egyik igen fontos jellemzője a fegyelmi felelősség munkajogi szabályozásának az, hogy a fegyelmi vétségeket nem tényállásszerűen határozza meg, s ennek megfelelően nem is adja azoknak taxatív felsorolását, hanem a fegyelmi vétségek általános fogalmát széles körű keretszabályba foglalja. Az Mt. 110. §-ának már idézett

rendelkezése szerint fegyelmi vétség a munkaviszonyban álló dolgozónak minden olyan cselekedete, mulasztása vagy magatartása, mellyel e munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségeit vétkesen megszegi. A köteleességszegés egyes eseteit azonban a jogszabály, nagyon helyesen, nem sorolja fel, hiszen a kimerítő felsorolás amúgy is fogalmi lehetetlenség lenne. A fegyelmi vétség tehát nem tényállás-szerű cselekmény, mint a büntett, amelynek minden — objektív és szubjektív tényállási elemét a büntetőjog előre meghatározza, s a büntett csak akkor jön létre, ha a cselekményben az előre meghatározott valamennyi tényállási elem megvalósul.

A fegyelmi vétségnek — a feltétlenül megkívánt szubjektív tényállási elemén, a vétkességen kívül — egyetlen, általánosan meghatározott objektív eleme van: a cselekmény jogellenessége. Ha ez a jogellenesség a dolgozó vétkes magatartása következtében valósul meg „a dolgozót fegyelmi eljárás keretében felelősségre kell vonni”. (Mt. 110. § 2. bek.) Ezzel összefüggő kérdés az, hogy mit jelent a dolgozó vétkessége, és miképpen történik a fegyelmi eljárás során annak bizonyítása.

Munkatörvénykönyvünk nem határozza meg részletesen a munkajogi vétkesség fogalmát és a vétkesség fokozatait, mint azt büntetőtörvénykönyvünk teszi a büntetőjogilag értékelte vétkességre, a bűnösségre vonatkozóan. Általánosan elismert munkajogi elv azonban az, hogy a fegyelmi felelősség létrejöttéhez a dolgozó gondatlan, hanyag magatartása is elégséges. A dolgozó fegyelmi felelőssége megállapítható, ha tudta, vagy a tőle, adott esetben elvárható gondossággal tudnia kellett volna, hogy magatartása jogellenes, tehát beleütközik azokba a szabályokba, amelyek a dolgozó kötelezettségeit — munkaviszonyával kapcsolatosan — meghatározzák. Általánosan elfogadott jogelv azonban az is, hogy a dolgozó vétkességét vele szemben bizonyítani kell. Nem a dolgozónak kell ártatlanságát bizonyítani, hanem a fegyelmi eljárás során a fegyelmi jogkör gyakorlójának kell a dolgozóra a kötelezettségszegés objektív ténye mellett, magatartásának szubjektív felróhatóságát is rábizonyítania. De munkajogszabályaink ezen túlmenően — a dolgozók jogos érdekeinek védelme céljából — még azt is megkövetelik, hogy a fegyelmi hatóságok a dolgozók javára szolgáló tényeket és körülményeket külön kérelem nélkül is felderítsék. „A fegyelmi eljárás során mind a dolgozó javára, mind pedig terhére szolgáló tényeket fel kell deríteni.” (Mt. V. 177. § 1. bek.)

Munkatörvénykönyvünknek a fegyelmi büntetéseket, valamint a fegyelmi büntetésekhez fűződő további joghátrányokat szabályozó rendelkezéseiből nyilvánvalóan kitűnik a fegyelmi joghátrányok alkalmazásának nevelő célzata. Külön hangsúlyt kap ez a célzat abban a rendelkezésben, amely a fegyelmi büntetés kiszabására vonatkozóan ad utasítást: „A fegyelmi büntetést úgy kell megállapítani, hogy az mind a fegyelmi vétséget elkövetett dolgozóra, mind pedig a vállalat többi dolgozójára kellő nevelő hatással járjon. Mérlegelni kell különösen az elkövetett fegyelmi vétség súlyát a dolgozó korábbi magatartását, személyi és családi körülményeit, valamint a vállalat munkafegyelmi helyzetét”. (Mt. V. 177. § 3. bek.) Ez a nevelői célzat érvényesül azokban a rendelkezésekben, amelyek lehetővé teszik a kiszabott fegyelmi büntetés végrehajtásának legfeljebb egy évi próbaidőre való felfüggesztését, valamint azokban is, amelyek a fegyelmi büntetések következményei alól való mentesülést, illetve mentesítést szabályozzák. Ugyanebből a szempontból figyelemre méltó az a rendelkezés, hogy „mellőzhető a fegyelmi felelősségre vonás, ha az elkövetett fegyelmi vétség csekély jelentőségű.” (Mt. V. 110. § 3. bek.) Nem igényel bővebb magyarázatot, hogy az erkölcsi szem-

pontból is enyhébb megítélés alá eső kisebb mulasztások esetén a felelősségre vonás célját: a megbontott munkarend helyreállítását, a munkafolyamatok zavartalanságának biztosítását, a dolgozó helyes magatartásra nevelését jobban el lehet érni vezetői illetve felügyeleti jogkörbe tartozó egyéb nevelő jellegű intézkedésekkel (alacsonyabb munkakörbe áthelyezés, fegyelmi büntetésnek nem minősülő figyelmeztetés stb.), mint fegyelmi büntetés kiszabásával, ami a dolgozó vétkekességével és a munkafolyamat megzavarásának mértékével arányban nem álló erkölcsi megítélést és indokolatlanul súlyos joghátrányokat — a fegyelmi büntetéshez fűződő hátrányos jogi következményeket — jelentene illetve eredményezne a dolgozó terhére.

Az eset összes körülményeinek mérlegelése alapján kell eldönteni azt a kérdést, hogy a felelősségre vonás célját fegyelmi büntetés kiszabása, vagy más felügyeleti intézkedés szolgálja-e megfelelőbben. Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy büntetőjogi értelemben vett megtorló jellege a fegyelmi eljárás során kiszabott fegyelmi büntetésnek sincs. A fegyelmi büntetéssel a munkakollektíva nem megtorolni akarja a vétkes kötelességszegést, hanem erkölcsi rosszallásának kifejezésével és a vétkes dolgozónak bizonyos joghátrányokban való részesítésével, amelyek közvetve a dolgozó anyagi körülményeit is befolyásolhatják, a dolgozó nevelése útján igyekszik a kollektíva munkájának zavartalanságát biztosítani. A megtorlás momentuma, a megsértett erkölcsi egyensúlynak büntetés útján, az elkövető bűnhődése útján való helyreállítására irányuló törekvés, ami — bár csak kis mértékben — még a szocialista büntetőjogi szabályozásban is felismerhető, a munkajogi felelősségre vonás eseteiben teljesen hiányzik.

Térjünk rá most annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy az előbbieken vázolt fegyelmi felelősség milyen formában jelentkezik, és hogyan érvényesül a könyvtári szolgálatban.

Utaltunk már arra, hogy a fegyelmi vétségek kimerítő felsorolása fogalmi lehetetlenség. Nincs lehetőség ilyen teljes taxatív felsorolásra még akkor sem, ha vizsgálódásainkat a munkaviszonyok olyan szűk körére korlátozzuk, mint a könyvtári munkaviszony, a könyvtári szolgálat köre. Nyilvánvaló, hogy a könyvtári szolgálatban fegyelmi vétségnek minősül vagy minősülhet minden olyan jogellenes cselekvés vagy mulasztás, amit a könyvtári dolgozó könyvtári szolgálatával kapcsolatosan, szándékosan vagy gondatlanságból, hanyagságból elkövet. A jogellenesség megvalósulhat azáltal, hogy a dolgozó cselekvése jogszabály, vagy egyéb általános jellegű jogi szabályozás (miniszteri utasítás, szervezeti, működési szabályzat, ügyrend) rendelkezésébe ütközik, de megvalósulhat azáltal is, hogy a dolgozó nem teljesíti vagy nem megfelelően teljesíti parancsadásra jogosult szolgálati felettesének a munka végzésével kapcsolatosan kiadott írásbeli vagy szóbeli utasítását. A szolgálati felettes, a „főnök” utasítási joga minden munkaviszony lényeges tartalmi eleme; enélkül szervezett munka semmiféle munkakollektíván belül nem folytatható. Ezt, a munkaviszony jogi természetéből folyó főnöki jogkört egyes szabályozások (működési szabályzatok, ügyrendi szabályok, munkarendek) külön is hangsúlyozzák.

A főnököt a munkaviszony keretében az utasítási jog kétségtelenül megilleti, és nem lehet vitás az sem, hogy a főnöki jogkörben kiadott utasítás megtagadása a dolgozó részéről jogellenes magatartás, s így adott esetben fegyelmi vétségnek minősülhet. Persze azért nem lesz minden esetben az. Láttuk, hogy a fegyelmi vétség tényállásához a cselekvés vagy mulasztás objektív jogellenessége mellett

az elkövető szubjektív vétkessége is hozzátartozik. Ez a szabály minden fegyelmi vétségre egyaránt érvényes. Alkalmazni kell tehát arra az esetre is, amikor a jogellenesség a főnöki utasítás nem teljesítésében nyilvánul meg. Nyilvánvalóan ilyen esetben is előfordulhat, hogy a dolgozót semmiféle vétkesség nem terheli; későn szerzett az utasításról tudomást, félreértette stb. s mindezt olyan körülmények között, amelyek folytán mulasztása nem róható fel neki.

Az utasítási jogkörrel kapcsolatosan azonban még egy kérdést feltétlenül tisztázni kell. Ez pedig az, hogy ez az utasítási jog meddig terjed. Mi az a törvényes vezetői hatáskör, amelynek keretében a főnök beosztottjainak utasításokat adhat? A beosztott dolgozó oldaláról nézve a kérdést: mely esetekben nem köteles a beosztott dolgozó a főnök utasítását teljesíteni? Melyek azok az esetek, amelyekben az utasítás teljesítésének megtagadása nem minősül köteleességszegésnek, tehát nem jogellenes? A munkajogban általánosan elfogadott és alkalmazott elvek szerint nem köteles végrehajtani a dolgozó az olyan főnöki utasítást, ami a dolgozó munkájával, munkaviszonyával össze nem függő magatartásra vonatkozik, és megtagadhatja az utasítás teljesítését akkor is, ha annak végrehajtása egészségét vagy testi épségét veszélyezteti, vagy ha az utasítás a dolgozó érdekeit védő törvényes tilalomba (munkaegészségügyi előírások, nők, fiatalok védelme stb.) ütközik. Nem tagadhatja meg az utasítás teljesítését a dolgozó azon a címen, hogy az utasítás — szerinte — jogellenes vagy helytelen; ennek elbírálása nem a dolgozó feladata. Viszont joga van ilyen esetekben, sőt kötelessége is a főnök figyelmét az intézkedés általa vélt jogellenességére vagy helytelenségére felhívni. Köteles természetesen a dolgozó megtagadni az utasítás teljesítését, ha annak teljesítése bűncselekmény — például társadalmi tulajdon elleni büntett lenne.

Függetlenül attól, hogy a fegyelmi vétség valamely jogszabály, vagy egyéb jogi szabályozás rendelkezéseinek megszegéséből, vagy pedig konkrét szolgálati utasítás teljesítésének megtagadásából, illetve elmulasztásából származik, a könyvtári szolgálatban előforduló fegyelmi vétségeknek két nagy csoportját lehet megkülönböztetni. Az egyik csoportba azok a köteleességszegések tartoznak, amelyek nem speciálisan könyvtári jellegűek, hanem a könyvtári funkcióktól bizonyos értelemben függetlenül kapcsolódnak a könyvtárnak, mint intézménynek, mint a munkajogszabályok szerint szervezett munkakollektívának (vállalat) a működéséhez. Ezek tehát olyan fegyelmi esetek, amelyek mindenfajta intézménynél egyaránt előfordulhatnak. Ilyenek a *Munka Törvénykönyvének* rendelkezéseibe, vagy az általános könyvtári munkarendbe ütköző fegyelmi vétségek: például a munkaidőre, bejárásra, ügyeleti szolgálatra, munkaközi szünetre, munkaviszonyon kívüli tevékenység (mellékállás) vállalására, a takarékosagra, társadalmi tulajdon védelmére, gazdálkodásra vonatkozó szabályok megsértése, és még sok más. Ezekkel most nem kívánunk részletesebben foglalkozni. A számtalan munkarendi szabály közül mégis hadd említsünk meg egyetlenegy, aminek részint speciális könyvtári vonatkozásánál, másrészt figyelemre méltó munkaerkölcsi tartalmánál fogva tárgyunk szempontjából különös jelentősége van. Ezt a rendelkezést az *Országos Széchényi Könyvtár Szervezeti Szabályzata*, valamint *Általános Ügyrendi Szabályzata* tartalmazza: „A könyvtár dolgozóinak tilos a könyvtár gyűjtési körébe tartozó tárgyakkal kereskedni, és ilyen kereskedelmi ügyletekben közvetíteni, vagy ilyen tárgyak adásvételével foglalkozó szerveknél bármilyen minőségben alkalmazást vagy megbízást vállalni. A könyvtár dolgozójának nem szabad saját részére a könyvtár gyűjtőkörébe vágó muzeális anyagot gyűjteni. Ha

ilyen gyűjteménye van, vagy szolgálata közben ilyen gyűjtemény birtokába jut, köteles azt a gyűjtemény részletes jegyzékének kimutatásával egyidejűleg a főigazgatónak bejelenteni.” (Általános Ügyrendi Szabályzat 27. § 3. bek.) Nyilvánvaló, hogy ennek a köteleességnek a megszegése is fegyelmi vétség.

Ezek után most térjünk rá azoknak a *könyvtári funkcionális jellegű* kötelezettségeknek a tárgyalására, amelyeknek megszegése fegyelmi vétséget és fegyelmi úton való felelősségre vonást eredményezhet. Ezeket a kötelezettségeket a legkülönbözőbb könyvtári és könyvtári vonatkozású jogi szabályzások foglalják magukban, de ide tartozik a főnöki utasítások teljesítésének kötelezettsége is. A leghelyesebb persze ezeknek a szakmai kötelezettségeknek minél alaposabb szabályozását adni a könyvtárak ügyrendi szabályaiban. A részletes ügyrendi szabályozás megkönnyíti az ellenőrzést és mentesíti a főnököt attól, hogy a könyvtári munka végzésére vonatkozóan állandóan neki kelljen külön utasításokat adnia. Persze akár van részletes írásbeli szabályozás, akár nincs, a munka megszervezése, irányítása és ellenőrzése a főnök feladata, és ebben a vonatkozásban őt különleges irányítási és ellenőrzési felelősség is terheli. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a főnöknek ez az ellenőrzési köteleossége és felelőssége nem érinti a beosztott dolgozó felelősségét saját munkájáért, saját intézkedéséért. A dolgozó felelőssége saját jogsértő intézkedéséért akkor is fennáll, ha a főnök ellenőrző, irányító feladatát nem végezte el, vagy nem helyesen végezte el. Ilyen esetben egyazon cselekményért a dolgozót is és a főnököt is felelősségre lehet vonni; a dolgozót, amiért jogellenesen cselekedett, a főnököt pedig azért, mert irányító, ellenőrző feladatát nem teljesítette vagy elhanyagolta.

Azok közül a funkcionális jellegű könyvtári szabályok illetve köteleességek közül, amelyeknek vétkes megszegése adott esetben sértheti vagy veszélyeztetheti a könyvtárban folyó munka zavartalanságát, s így fegyelmi vétséggé minősülhet, egészen vázlatosan csak a következőket említjük meg.

A gyarapítás területén az állománybavételi, leltározási szabályok megsértése, a leltárkönyvek hanyag kezelése, a pecsételés elmulasztása veszélyezteti az állami tulajdont, s ezért súlyos beszámítás alá eshetnek. Ugyanez áll a selejtezési szabályok, az elavult és fölös példányok kezelésére vonatkozó szabályok megsértésére is. A feldolgozó munkában tanúsított hanyagság, a feldolgozás szabályainak megsértése a könyvtár használatát veszélyezteti.

Igen nagy jelentőségük van a könyvtári állomány védelmére, valamint a könyvtár használatára vonatkozó szabályoknak. A raktári nyilvántartások hanyag vezetése, a könyvhigiéniai vonatkozású rendelkezések és intézkedések megszegése, a tűzrendészeti szabályok áthágása, a rendszeres raktárrevízió elmulasztása, továbbá az olvasótermi felügyelet elhanyagolása, a kölcsönzési szabályok megsértése (elismervény nélküli kölcsönzés, a kölcsönzési nyilvántartások pontatlan kezelése, nem kölcsönözhető védett anyag kölcsönzése, késedelmi díj behajtásának, kártérítési eljárás megindításának elmulasztása stb.) mind olyan cselekmények, illetve mulasztások, amelyek mind a társadalmi tulajdont, mind pedig a könyvtári használathoz fűződő tudományos vagy közművelődési érdekeket súlyosan veszélyeztethetik, s ezért alapul szolgálhatnak a vétkes könyvtári dolgozó fegyelmi felelősségre vonására.

Mindazok után, amiket a dolgozók fegyelmi felelősségére vonatkozóan az eddigiekben elmondottunk, szükségesnek tartjuk most újól is hangsúlyozottan rámutatni a fegyelmi felelősség nevelő célzatára, amit munkatörvénykönyvünk

is kiemel. Ebből a nevelő célzathból ugyanis okszerűen következik, hogy a fegyelmi vétség megállapításánál nem elég a cselekmény vagy mulasztás objektív jogellenessége és az elkövető szubjektív vétkessége. Figyelembe kell venni a cselekmény vagy mulasztás veszélyességének, a kollektívában folyó munka veszélyeztetettségének fokát, mértékét is. A cél a munka rendjének, a munka zavartalanságának, s ezzel a kollektíva, a könyvtár feladatai teljesítésének a vétkes dolgozó nevelése útján való biztosítása. Ha ez a cél fegyelmi eszközök igénybevétele nélkül is elérhető — és kisebb súlyú vétségek esetén rendszerint ez a helyzet — nem szabad fegyelmi büntetést alkalmazni. Az indokolatlanul és feleslegesen alkalmazott fegyelmi büntetés jobban megzavarhatja a kollektíva munkájának rendjét, mint maga az elkövetett vétség.

A szolgálati felelősség megállapításának harmadik esete, a dolgozók anyagi felelősségre vonása akkor következik be, ha a dolgozó annak a kollektívának (intézménynek, vállalatnak, könyvtárnak) mellyel munkaviszonyban áll, a munkaviszonyával kapcsolatos ténykedésével vagy mulasztásával anyagi kárt okoz.

A dolgozók anyagi felelősségének jogi természetére is érvényesek mindazok a megállapítások, amiket a szolgálati felelősségre — és közelebről a munkajogi felelősségre — vonatkozóan általánosságban tettünk. Itt is a kollektíva munkájának megzavarásáról vagy veszélyeztetéséről, tehát a társadalomra veszélyes magatartásról van szó, amit a társadalom, illetve a kollektíva erkölcsileg elítél, s amit a jog nevelő jellegű szankciók alkalmazásával kíván megakadályozni. A fegyelmi felelősség eseteitől az anyagi felelősséget az különbözteti meg, hogy ez utóbbi esetben a dolgozó jogellenes magatartásával anyagi kárt okoz a kollektívának, mellyel munkaviszonyban van. A szankció pedig ennek megfelelően nemcsak a kárt okozó dolgozó erkölcsi elmarasztalását, és hasonló esetek megelőzését, hanem ugyanakkor az okozott kár — legalább részbeni — megtérítését is célozza, s a kártevő dolgozót közvetlen anyagi hátránnyal sújtja. Az elsődleges cél azonban a munkajogban az anyagi felelősség megállapítása esetén is — a fegyelmi felelősségre vonáshoz hasonlóan — a dolgozók visszatartása bizonyos, a kollektíva munkáját zavaró, s ily módon társadalomellenes cselekvésektől vagy mulasztásoktól, amelyek ebben az esetben — a pusztán fegyelmi jellegű szolgálati vétségektől eltérően — a kollektíva terhére történő anyagi károkozásban, s ezáltal a társadalmi tulajdon sértő magatartásban nyilvánulnak meg. A visszatartás eszköze a dolgozónak az általa okozott anyagi kár megtérítésére való kötelezése, mely egyben a társadalmi tulajdonban esett sérelem reparálását jelenti. Ez a reparáció azonban — mint látni fogjuk — az esetek nagy részében csak részleges marad, mert a munkajogi szabályok a dolgozók anyagi felelősségét a munkáltatónak okozott károk esetében korlátozzák. Ezeknek a korlátozásoknak a célja éppen a munkajogi kártérítési felelősség nevelő jellegének érvényesítése, ami mellett a társadalmi tulajdonban keletkezett konkrét kár megtérítése a munkaviszony keretében okozott károk esetében sokszor csak másodlagos jelentőségű. Adott esetben a társadalmi tulajdon védelmét a munkaviszony keretében, ahol a károkozásnak számtalan lehetősége van, jobban szolgálhatja az eset összes körülményeihez, elsősorban a kárt okozó dolgozó vétkességének fokához mért korlátozott kártérítési felelősség, amely a kárt okozó dolgozót és a többi dolgozót is a jövőben gondosabb magatartásra ösztönzi, mint a teljes kár feltétlen megtérítésére való kötelezés, amely ugyan az adott esetben a társadalmi tulajdonban esett kár teljes reparációját biztosítja, de nincs arányban a kárt okozó dolgozó vétkességével, túlságosan

igénybe veszi annak teherbíró képességét, és éppen ezért nem is lehet meg a kellő nevelő hatása.

A felelősségnek ez az elvi korlátozása élesen elhatárolja a dolgozók munkajogi anyagi felelősségét a polgári jogi kártérítési felelősségtől, ahol az elsődleges szempont az anyagi viszonyok (áruviszonyok) vétkesen vagy vétlenül megzavart egyensúlyának helyreállítása, s ahol — éppen ezért — a teljes kár megtérítése az alapelv, s a kártérítési felelősség korlátozásának csak egészen kivételesen, „rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények alapján” lehet helye (Ptk. 339. § 2. bek.).

Munkatörvénykönyvünk a dolgozók munkajogi anyagi felelősségének két főcsoportját különbözteti meg. (A vállalatot a dolgozókkal szemben terhelő munkajogi anyagi felelősség esetei kívül esnek mostani vizsgálódásaink körén.) Ezek egyrészt a dolgozó vétkessége alapján, másrészt pedig a dolgozó vétkességére való tekintet nélkül megállapítható anyagi felelősség esetei. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a vétkesség, a felróhatóság mozzanata azoknál a kárt okozó cselekményeknél sem hiányzik, amelyek esetében a dolgozót vétkességére való tekintet nélkül terheli az anyagi felelősség, hanem csak arról van szó ezekben az esetekben, hogy a jog nem kívánja, helyesebben mellőzi a vétkesség bizonyítását. Ilyenkor a dolgozót rendszerint a teljes kár megtérítésének kötelezettsége terheli, s a megtérítési összeg mérséklésének csak kivételesen, rendkívüli méltánylást érdemlő esetekben van helye. Ilyen kivételes esetekben nyilvánvalóan mérlegelni lehet, sőt amennyiben a vétkesség egyáltalán megállapítható, kell is mérlegelni a kárt okozó dolgozó vétkességének fokát.

A vétkességre való tekintet nélkül érvényesülő anyagi felelősség eseteiben a jog tulajdonképpen fokozott helytállást kíván meg a dolgozótól az általa visszaszolgáltatási vagy elszámolási kötelezettséggel átvett olyan dolgok (szerszám, termék, áru, anyag, üzemanyag stb.) tekintetében, amelyeket a dolgozó állandóan őrizetben tart, kizárólagosan használ vagy kezel (Mt. 123. § 1. bek.), és az ilyen dolgokban bekövetkezett hiány esetében a dolgozót a teljes kár megtérítésére kötelezi annak vizsgálata nélkül, hogy ennek a fokozott helytállási kötelezettségnek az adott esetben eleget tett-e vagy sem; pusztán azon az alapon, hogy a károkozás elkerülésének lehetőségei ilyen esetekben objektíve általában fennállnak. A vétkesség megállapítása egyébként ezekben az esetekben legtöbbször nem is volna lehetséges. Ha a hiányt elháríthatatlan külső ok idézte elő, a dolgozó mentesül a felelősség alól (Mt. 123. § 2. bek.).

A vétkességre való tekintet nélküli — objektív — anyagi felelősség körébe tartoznak a *Munka Törvénykönyvében* meghatározott eseteken felül a raktári dolgozók és a kereskedelmi dolgozók leltárhiányért fennálló anyagi felelősségének esetei is. Ezeket az eseteket külön rendelkezések szabályozzák.

A dolgozó a munkaviszonyból eredő kötelezettségének megszegésével a vállalatnak, intézménynek stb. vétkesen okozott kárért a következő szabályok szerint tartozik felelősséggel:

A teljes kárért felelős a dolgozó, ha a károkozás szándékosan történt a (Mt. 121. § 2. bek.)

A dolgozó a gondatlanul okozott kárért (Mt. V. 187. §) általában havi alapbérének tizenöt százaléka erejéig felel. Havi átlagkeresetének ötven százaléka erejéig felel azonban akkor, ha a kár pl. a foglalkozási szabályok súlyos megsértésének eredménye. A vezető állású dolgozó pedig hat heti átlagkeresetének erejéig felel,

ha a kárt munkakörének ellátásával kapcsolatban — különösen az ellenőrzés elhanyagolásával — vagy a kártérítési felelősség érvényesítésének elmulasztásával okozta. Ha a kár a dolgozó gondatlan bűncselekménye folytán következett be, a kártérítési kötelezettség mértéke a dolgozó egy évi átlagkeresete.

A vétkességet — akár szándékosságról, akár gondatlanságról van szó — a munkáltatónak (intézménynek, vállalatnak) kell a dolgozóval szemben bizonyítania. Ebben is különbözik a munkajogi anyagi felelősség a polgári jogi kártérítési felelősségtől, ahol a kárt okozónak kell vétlenségét bizonyítania ahhoz, hogy szabaduljon a kártérítési kötelezettség alól. Polgári törvénykönyvünk szerint: „Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentésül a felelősség alól, ha bizonyítani tudja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.” (Ptk. 339. § 1. bek.) A vétlenség fogalmának ez a meghatározása egyébként a munkajogi anyagi felelősség eseteiben is alkalmas a vétkesség kérdésének elbírálására.

Mielőtt rátérnénk az anyagi felelősség könyvtári vonatkozású egyes eseteire, fel kell még hívnunk a figyelmet munkatörvénykönyvünk néhány fontos rendelkezésére, amelyeknek a könyvtári szolgálatban előforduló anyagi kártérítési kötelezettségek megállapításánál is jelentőségük lehet. Ilyen fontos rendelkezés például az, hogy a kártérítést az előírt mértéknél (az Mt. V. idézett 187. §-a) alacsonyabb összegben is meg lehet állapítani, „ha ezt az eset összes körülményei kellően indokolják, és az a társadalmi tulajdon megóvására való nevelés érdekében helyesnek látszik. (Mt. V. 189. § 1. bek.) A mérséklés alsó határát a jogszabály nem állapítja meg, s így az gyakorlatilag a kártérítési kötelezettség megállapításának mellőzését is jelentheti. Nincs helye azonban általában az ilyen mérséklésnek, ha „a károkozásból a dolgozó vagyoni előnyhöz jutott, vagy a károkozás egyébként szándékosan történt”. (Mt. V. 189. § 3. bek.) További fontos rendelkezés az, amely szerint mentesül a dolgozó a felelősség alól annyiban, amennyiben a kár létrejöttében a vállalat (intézmény) közrehatott. (Mt. V. 186. §.) Végül meg kell még említeni azt a rendelkezést is, hogy „ha a kárt többen együttesen okozták, a károkozásban részt vevők vétkességük arányában felelnek”. (Mt. 122. §.)

A munkajogi anyagi felelősség megállapítását maga után vonó károkozás esetei ugyanolyan sokfélék és sokrétűek lehetnek, mint a fegyelmi felelősség esetei. A számos lehetőség közül most csak eggyel kívánunk foglalkozni, amelynek a könyvtári szolgálat területén különös jelentősége van.

A könyvtári szolgálatban előforduló anyagi kártérítési esetek között talán a leggyakorlatibb kérdés a könyvtárosok anyagi felelőssége a gondozásukra bízott, illetve kezelésükben levő könyvtári állományban vagy állományrészben bekövetkezett hiányokért. Különös jelentősége van ennek az elsőrendűen gyakorlati problémának mind a társadalmi tulajdon biztonsága és védelme, mind pedig a társadalmi tulajdon körébe eső könyvtári állományt kezelő könyvtári dolgozók jogos és méltányos személyi, illetve anyagi érdekeinek védelme szempontjából. Növeli a kérdés jelentőségét az a tény, hogy könyvtáraink — elsősorban persze közművelődési könyvtáraink — egyre nagyobb arányokban alkalmazzák olvasószolgálati gyakorlatukban a szabadpolcos rendszert, és pedig nemcsak olvasóhelyiségeikben, hanem szabadpolcokról történő kölcsönzés formájában is. Nyilvánvaló, hogy a szabadpolcos rendszer bevezetése a könyvtárosok anyagi felelőssége tekintetében új helyzetet teremt, és különleges problémákat vet fel.

Szögezzük le most elsősorban is azt a tényt, hogy a jelenleg érvényben levő

munkajogi szabályok értelmében a könyvtárosok felelősségét a könyvtári állományban bekövetkezett hiányokért a *Munka Törvénykönyve* azon rendelkezései szerint kell elbírálni, amelyek a dolgozóknak a munkaviszonyból eredő kötelezettségük megszegésével vétkeken okozott kárért való felelősségét szabályozzák. A könyvtári dolgozót tehát az állományban bekövetkezett hiányért anyagi felelősség csak akkor terheli, ha ezt a hiányt jogellenes és vétkes magatartásával ő okozta. Tehát, ha megállapítható, hogy az állomány gondozásával, felügyeletével, ellenőrzésével vagy kezelésével kapcsolatos feladatainak végzése során szabályellenesen vagy a kapott utasítások ellenére járt el (nem gondoskodott a könyveknek egyébként rendelkezésre álló zárt helyen tartásáról, felügyelet nélkül hagyta az olvasótermet vagy a szabadpolcos kölcsönzött, elmulasztotta a kölcsönadott könyvek visszaadásának szorgalmazását, a kölcsönzés során elveszett művek pótlására vagy megfelelő kártérítésre irányuló intézkedések megtételét stb.), magatartásában vétkeesség — szándékosság vagy gondatlanság — terheli, tehát az neki felróható (nem úgy járt el, ahogy az adott helyzetben tőle elvárható volt), és a hiány az ő jogellenes, vétkes magatartása folytán következett be. A vétkeséget vele szemben bizonyítani kell. Ha pedig a kár létrejöttében maga a könyvtár vagy a fenntartó szerv is közrehatott (például a megőrzés lehetőségének tárgyi és személyi feltételeit — zárható helyiség, ellenőrzött kijárat stb. — nem biztosította), a könyvtáros már eleve nem vonható felelősségre azért a kárért, ami a könyvtár, illetve a fenntartó szerv hibájának, mulasztásának, helytelen intézkedésének következtében keletkezett. A dolgozó kötelelességének egyébként — a fegyelmi felelősség eseteihez hasonlóan — egyaránt állhat az intézkedési és az ellenőrzési köteletség megszegésében. Ha ugyanazt a kárt több dolgozó vétkes magatartása idézte elő, akár intézkedési, akár ellenőrzési köteletségének megszegésével, az anyagi felelősség vétkeességük arányában terheli őket.

Az egyes dolgozók felelősségének mértékét a *Munka Törvénykönyvének* már ismertetett rendelkezései szabályozzák. Ezzel kapcsolatosan most ismételtén rá kell mutatnunk arra, hogy ha a kár a foglalkozási szabályok súlyos megsértéséből származott, tehát például annak következtében állott elő, hogy a kölcsönzéssel megbízott könyvtáros sorozatosan megszegte, illetve nem alkalmazta a kölcsönzési szabályokat, a vétkes könyvtáros a kárért — az általános szabálytól eltérően — havi átlagkeresetének 50%-a erejéig felel akkor is, ha csak gondatlanság terheli. Szándékos károkozás esetében — az általános szabálynak megfelelően — a könyvtáros is a teljes kárért felelős.

A könyvtárosok felelősségére vonatkozóan eddig előadottak kiegészítésképpen szükségesnek látjuk annak a hangsúlyozását, hogy az objektív felelősségre vonatkozó szabályok alapján — a *Munka Törvénykönyvének* meghatározása szerint: vétkeségre tekintet nélkül — a könyvtári állományban bekövetkezett hiányokért a könyvtárost felelősségre vonni nem lehet. A könyvtárak esetében nem állnak fenn azok a körülmények — állandó őrizetben tartás, kizárólagos használat, illetve kezelés — amelyeket a *Munka Törvénykönyve* a szigorúbb felelősségi szabályok alkalmazásának feltételül megjelöl.

De nem alkalmazhatók a könyvtári állományban keletkezett hiányok esetében azok a már említett külön rendelkezések sem, amelyek a raktári dolgozóknak (illetve a kereskedelmi dolgozóknak) a leltárhiányért fennálló anyagi felelősségét szabályozzák (98/1952. MT sz. rendelet a raktárakban és a kereskedelmi üzletekben dolgozók anyagi felelősségéről; 58/1958. Korm. sz. rendelet a kereskedelmi

dolgozók leltárhiányért fennálló anyagi felelősségéről). A Művelődésügyi Miniszternek a raktári dolgozók leltárhiányból eredő anyagi felelősségét szabályozó 164/1965. (M.K. 20) M.M. sz. utasítása kifejezetten kimondja, hogy az utasításban foglaltak alkalmazása szempontjából a könyvtár nem tekinthető raktárnak.

Ezzel kapcsolatosan azonban egy dolgot meg kell még jegyezni. Ezek a most említett jogszabályok, amelyek a leltárhiányért fennálló anyagi felelősség különböző eseteit szabályozzák, ismerik az „elismert hiány” jogi fogalmát is. Ez a raktárakban őrzött anyagok természetéből, valamint kezeléséből következő természetes veszteséget, a kereskedelmi dolgozók anyagi felelősségének megállapításánál pedig ezen felül még azt a megengedett veszteséget is jelenti, ami meghatározott egyéb körülmények folytán áll elő. Ilyen például az önkiszolgáló boltokban előforduló lopás.

A raktári és kereskedelmi dolgozókat — a rájuk vonatkozó különleges szabályok értelmében — a leltárhiányért való anyagi felelősség csak az előre megállapított „elismert hiány”-on (káló, elismert veszteség) felül mutatkozó hiányért terheli. Felvethető az a kérdés, hogy nem volna-e indokolt a könyvtári állományban bekövetkező hiányok vonatkozásában is ilyen megengedett veszteség, elismert hiány megállapítása. A tapasztalat ugyanis kétségtelenül bizonyítja, hogy a könyvtári használatban bizonyos veszteség a legmessedbbsmenő gondosság, óvatosság és a legszigorúbb rendszabályok alkalmazása mellett sem kerülhető el. Ennek az elkerülhetetlen veszteségnek az aránya persze könyvtártípusonként változik. Más a szabadpolcos, mint a nem szabadpolcos, ismét más a tudományos, mint a közművelődési könyvtárakban, és függ még sok egyéb körülménytől is, mint például az állomány nagysága, a könyvtár elhelyezése, a könyvtári dolgozók létszáma stb.

A kérdés vizsgálatánál és eldöntésénél nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy az említett raktári és kereskedelmi dolgozók az elismert hiányon felül mutatkozó hiányért vétkességükre való tekintet nélkül, tehát az általános munkajogi anyagi felelősségnél szigorúbb szabályok szerint felelnek, bár a felelősség mértékét a jog ezekben az esetekben is korlátozza. (Általában egyhavi munkabérük erejéig felelnek.)

A könyvtári szolgálatban, a könyvtárak működésében azonban nem állnak fenn azok a körülmények, amelyek a raktári, valamint a kereskedelmi dolgozók leltárhiánya esetében a dolgozó vétkességére való tekintet nélkül is indokolják az anyagi felelősség megállapítását. Nem szabad persze figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy leltárhiánynak ezekben az esetekben is csak „a kezelésre átadott és átvett anyagokban a leltározáskor fennálló, az elismert (normalizált) mértéket meghaladó az a hiány” minősül, amelynek okait megállapítani nem lehet (58/1958. (XI. 13.) Korm. sz. rendelet 1. § 2. bek.). Az anyagi felelősség megállapítása szempontjából tehát nem leltárhiány az anyagilag felelős vagy idegen személyek vétkes (szándékos vagy gondatlan), illetőleg vétkes károkozása, valamint az olyan ok folytán előállott hiány sem, amely az anyagilag felelősök részéről elhárítható nem volt. (13/1958. (XI. 13.) Bk. M. sz. rendelet 1. § 1. bek.) Ha a leltárhiány oka ismert, az anyagi felelősség megállapítására nem a leltárhiányra vonatkozó különleges szabályok, hanem az általános munkajogi felelősségi szabályok érvényesek.

A könyvtári szolgálatban nincsenek olyan értelemben kezelésre átadott és átvett dolgok, mint egy kereskedelmi raktárban vagy üzletben. A könyvraktár

nem kereskedelmi értelemben vett raktár, és az olvasószolgálat nem önkiszolgáló bolt, még akkor sem, ha szabadpolcos.

A könyvtár rendeltetészerű működése és használata nem teszi lehetővé a könyvtáros számára, hogy a gondjaira bízott könyvtári állományt ugyanolyan közvetlen ellenőrzése alatt tartsa, mint a kereskedelmi dolgozó a reá bízott árut. Éppen ezért a könyvtárosok anyagi felelőségének elbírálásánál semmiképpen sem volna indokolt a vétkességi felelőség elvétől és rendszerétől való eltérés. A vétkességi rendszerben viszont elismert hiányról, mint a felelőséget kizáró tényezőről, nem lehet szó, mert ez a társadalmi tulajdon védelméhez fűződő elsőrendű érdekeket veszélyeztetné. Az a körülmény tehát, hogy egy konkrét esetben a könyvtári állomány hiánya nem haladja meg a tapasztalat szerint a könyvtári használat folytán az állományban rendszerint mutatózó és könyvtártípusonként hozzávetőlegesen előre is meghatározható veszteség mértékét, önmagában véve nem zárhatja ki a könyvtáros anyagi felelőségének megállapítását. A könyvtáros vétkességének vizsgálatánál azonban döntő jelentőségű lehet.

A könyvtári dolgozók munkajogi anyagi felelőségével kapcsolatosan röviden említést kell tenni arról a polgári jogi felelőségről is, amely a könyvtári dolgozót munkaköréből kifolyólag nem a könyvtárral, mint munkaadóval szemben, hanem esetleg a könyvtáron kívül álló harmadik személyekkel, az olvasókkal szemben terheli. Ebben a vonatkozásban a *Polgári Törvénykönyv* a következő általános jellegű szabályozást tartalmazza: „Ha alkalmazott munkakörében vagy hatáskörében harmadik személynek kárt okoz, jogszabály eltérő rendelkezése hiányában a károsulttal szemben a munkáltató felelős. Ha az alkalmazott a kárt szándékos bűncselekménnyel okozta, az alkalmazott a munkáltatóval egyetemlegesen felelős”. (Ptk. 348. § 1. bek.) Eszerint tehát a könyvtár alkalmazottai által az olvasónak okozott kárért általában a könyvtár felelős, ha a kárt a dolgozó munkakörén belül okozta. A könyvtárral együtt, egyetemlegesen felel azonban az ilyen kárért a könyvtári dolgozó is, ha azt szándékos bűncselekménnyel okozta. A szándékosan kárt okozó alkalmazott egyébként — mint arról az előbbiekben már szó volt — a munkajog szabályai szerint is teljes anyagi felelőséggel tartozik. A nem szándékos károkozás esetében, a dolgozó és a munkáltató viszonyában a munkajogi korlátozott felelőség szabályai érvényesek.

Ilyen kártérítési követelések a könyvtári szolgálatban leginkább a ruhatárban elveszett tárgyakkal kapcsolatosan jelentkezhetnek. A ruhatári felelőség kérdését a *Polgári Törvénykönyv* külön is szabályozza, mint a letéti szerződés egy különleges esetét (Ptk. 471. §). Ez a felelőség csak azokra a tárgyakra terjed ki, amiket az olvasók a könyvtárba rendszerint magukkal szoktak vinni: ruházati tárgyak, esernyők, irattáskák stb. De nem felel a könyvtár a kabátzsebben vagy az irattáskában levő értéktárgyakért. Egyébként a kártérítési kötelezettség a könyvtárakat mint költségvetési szerveket a költségvetést meghaladó mértékben is terheli.

Az eddigiekben igyekeztünk röviden vázolni a szolgálati felelőségnek, s elsősorban a könyvtári szolgálatban érvényesülő felelőségnek jogilag szabályozott különböző formáit. Fejtegetéseink elején már utaltunk ezeknek a jogi felelőségi formáknak közös erkölcsi alapjára, a társadalomnak a jogi szabályozásban megnyilvánuló erkölcsi meggyőződésére. Utaltunk ugyanakkor azoknak az erkölcsi szabályoknak a jelentőségére is a dolgozók munkaviszonyában, amelyeknek megsértéséhez a jog nem fűz joghátrányokat. Ezeknek a munkaerkölcsi szabályoknak

a megsértése csak a dolgozók erkölcsi felelősségét vonja maga után, amelynek egyetlen szankciója a társadalomnak, közelebbről a munkakollektíva dolgozóinak erkölcsi helytelenítése.

Az ilyen erkölcsi rosszallást előidéző magatartás a munkaviszony keretén belül a legkülönbözőbb formákban jelentkezhetik, minthogy a dolgozókat munkaviszonyukkal kapcsolatosan számos, jogilag nem szabályozott és nem is értékelt erkölcsi kötelezettség terheli. Erkölcsi kötelezettsége például minden dolgozónak, hogy önmagát állandóan továbbképezze, művelje, s ezáltal munkájának minőségét javítsa, eredményességét fokozza. Az önművelés különös jelentőségét a könyvtári szolgálatban felesleges hangsúlyozni. Nyilvánvalóan terheli a dolgozókat munkájuk végzésében olyan gondossági kötelezettség, a lelkiismeretes munkavégzés kötelessége, amit már nem lehet a szakmai előírásokba belefoglalni, s amire a konkrét főnöki utasítások sem terjedhetnek ki. Erkölcsi kötelesség a bevált munkamódszerek átadása, a többi dolgozó munkájának elősegítése, támogatása is. És erkölcsi kötelessége minden dolgozónak az, hogy munkaviszonyán kívül is mindenkor munkaviszonyához méltó magatartást tanúsítson. Ennek a kötelességnek a megszegése — mint arról már szó volt — súlyosabb esetekben fegyelmi jogi megítélés alá is esik. (Mt. 110 § 1. bek.) A főnököket, a vezető állású dolgozókat az általános munkaerkölcsi szabályokon túlmenően még különleges „főnöki” kötelezettségek is terhelik. Ilyen különleges erkölcsi kötelezettségek jelentkezhetnek például a dolgozók alkalmazásánál és elbocsátásánál, a jutalmak elosztásánál, az előléptetéseknél, és általában a főnöki jogkörbe tartozó nagyobb felelősséggel járó és nagyobb felelősségtudatot igénylő ténykedéseknél, intézkedéseknél.

A kollektíva munkája szempontjából komoly jelentősége van annak, hogy ezek a jogilag nem szabályozott, de erkölcsileg értékelt és érvényes kötelességek milyen mértékben érvényesülnek a dolgozók, főnökök és beosztottak munkájában. Nem csekély mértékben ezektől is függ a kollektíva munkájának zavartalan-sága és eredményessége. Ezért láttuk indokoltnak a szolgálati felelősség kategóriái közé a jogi felelősségi formák mellett felvenni az erkölcsi felelősséget is.

Irodalom

- Deák László: *A fegyelmi felelősség új szabályairól.* = *Magyar Jog.* 1965. 2. sz. 79—84. l.
Kertész István: *A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban.* Bp. 1964. *Miholics Tivadar:*
A dolgozók anyagi felelősségének új szabályozása. = *Magyar Jog.* 1965. 2. sz. 79—84. l.
Nagy László: *Anyagi felelősség a munkaviszony keretében okozott károkért.* Bp. 1964.
Nigriny Elemér: *A dolgozók anyagi felelősségének néhány kérdése.* *Magyar Jog.* 1965. 3. sz. 129—132. l.
Szabó Imre: *Demokrácia és felelősség.* = *Társ. Szle.* 1966. 1. sz. 20—29. l.
Takács József: *Polgári törvénykönyvünk és a könyvtárak.* = *Könyvtáros.* 1959. 11. sz. 825. l, 12. sz. 889. l., 1960. 2. sz. 102. l., 3. sz. 174. l.
Takács József: kisebb közlemények a *Könyvtáros* 1962., 1963. és 1965. évfolyamának „Kérdezz—felelek” rovatában.

Responsibility of service in the library

L. FARKAS

Four types of the responsibility of service may be distinguished: criminal, disciplinary, material responsibility, and the moral responsibility in connection with the violation of the unwritten rules of the attitude to work. This latter type is, however, not of legal but purely of ethical character.

The criminal law punishes those actions dangerous to the society and liable to severe moral judgement which imperil or violate the state, social or economic order, the person or rights of the citizens. The rules concerning the criminal responsibility are included in the Criminal Penal Code.

The disciplinary offence against the statutes of labour contained in the Labour Code is, on the other hand, such an antisocial action which entails the lighter disapproval of the society and which disturbs the working process first of all in a given community — enterprise, institution, library — or it endangers the smoothness of the process.

The cases of the disciplinary responsibility may be distinguished from the material responsibility regulated similarly in the Labour Code by the fact that in the latter case the worker causes material loss to the community by his or her illegal attitude. The sanction applied aims not only at the sentencing of the worker and at the prevention of similar cases but also at the indemnity of the damage caused.

The criminal responsibility turns of service character if the crime imperiling directly the social and service interest is committed by the worker in service activity. E. g. if a librarian steals or, damages a precious piece of the library holdings, further if by dereliction and contravening his supervisory and controlling duty he causes damages in the holdings of the library: the supervisor leaves without control the reading room for a long time and by this negligence he renders possible the damage of the precious library material used therein.

An important characteristic of the regulations in the Labour Code concerning disciplinary responsibility is that the disciplinary offences are not determined one by one but their concept is contained in a skeleton regulation. Disciplinary offence is every action of the worker by which he violates his duties in connection with his work. In the course of the disciplinary procedure the employer has to prove the offence. The disciplinary procedure is not essential if the offence is of minor importance.

From the librarians' point of view the rules concerning the protection of the library's holdings and the use of the material are of utmost importance. The careless keeping of the records of the stock, the violence of the regulations concerning book hygiene, and fire protection, non observance of the regular stock revision, dereliction of the control in the Reading Room, violence of the loan regulations are all such actions which severely imperil the scientific and public interest as well as the social property, consequently they may serve as a basis to a disciplinary procedure against a guilty librarian.

According to the statutes of labour in force the responsibility of the librarians for damages in the library's holdings should be judged on basis of the regulations of the Labour Code dealing with the responsibility of the workers for damages caused by violence of their duties. The worker of a library is responsible materially for damages in the holdings only if the damage or shortage has been caused by his illegal and guilty attitude.

The worker is responsible for the total loss if the damage was caused voluntarily. In general the worker is responsible for the carelessly caused damage up to 15% of his monthly wage; he is responsible up to 50% of his average wage if the damage is the result of the severe violence of the regulations. The worker in leading post is responsible up to his six months average wage if the damage has been caused by negligence of control or by negligence of the responsibility for indemnity. If the damage is the result of the worker's carelessness, the responsibility for indemnity attains one year's average wage of the worker. The guiltiness of the worker — be it either voluntary or careless action — must be proved by the employer.

The breaking of the unwritten rules of the attitude to work may take different shapes in the frame of the labour relations, since the workers are responsible for many facts not regulated legally. From the point of view of the work of the community it is of utmost importance, how these legally not regulated but morally valid duties prevail in the work of the leaders and subordinates. The results and smoothness of the community's work greatly depend on this. It is, therefore, justified to include the moral responsibility — beside the legal forms of the responsibility — among the categories of the responsibility of service.

A külföldi könyveszerzések elemzése (1945-1966). Többes példányok, nyelv- és szakszerinti megoszlás

KRONSTEIN GÁBOR

I. *A felmérés célja és módszere*

A Könyvek Központi Katalógusának (KKK) sajátos feladatából következik, hogy minden más forrásnál megbízhatóbb képet tud adni a behozott külföldi könyvek helyzetéről. Cédulaállományunk szerkezetének feltárásával országos adatokat kaphatunk arról, hogy egy művet hány könyvtár jelentett be, és a beszerzett műveket milyen szakmai és nyelvi megoszlásban találhatjuk meg katalógusunkban. Ha ezt a vizsgálatot úgy végezzük el, hogy legalább két időszak adatait hasonlítjuk össze, akkor eredményeink megközelítően tükrözni fogják a szerzeményezési politika változó gyakorlatát. Úgy véljük, feltárt adataink akkor is tanulságosak lehetnek a könyvtári szakemberek számára, ha tudjuk, hogy még ma sem jelenti beszerzéseit a KKK-nak néhány kisebb szakkönyvtár.

Mint hogy a felszabadulás utáni szerzeményezés alakulását igyekeztünk nyomon követni katalógusunkban, e felmérést az 1945 után külföldön kiadott idegen nyelvű művek céduláinak vizsgálatára korlátoztuk.

Az anyagot három szempont alapján csoportosítottuk: átfogó szakcsoportok, nyelvek és két tárgyidőszak szerint.

1. *Szakcsoportok*¹: társadalomtudományok
természettudományok
műszaki tudományok
orvostudomány
agrártudományok
szépirodalom
2. *Nyelvek*²: német
angol
román nyelvek
szláv
egyéb
3. *A két tárgyidőszak*³: 1945—1961
1961—1966

Különös gonddal törekedtünk a lehetséges hibaforrásokat kiküszöbölni. Csak a főlapok adatait értékeltük, egyrészt, hogy elkerüljük az átfedéseket, másrészt mert igen sok melléklap nem tünteti fel az összes bejelentett lelőhelyet. Elhagytunk néhány szakozási határesetet (sport, fényképezés, tankönyvek), amelyek egyébként sem képviseltek volna számot tevő mennyiséget anyagunkban. Számítottunk arra is, hogy választott mintánkon belül esetleg torzító hatá-

sok érvényesülnek. E torzítás méreteinek ellenőrzésére úgy végeztük el a cédulák számlálását, hogy azonos számú cédulát emeltünk ki minden katalógusfiók elejéről és végéről. Így tehát a megvizsgált anyag két egyenlő részre oszlott. E két részre — nyelvi és szak szerinti bontásban egyaránt — kiszámított adatok szóródása 5%-on belül maradt. Ez a szám már jelzi a kiválasztott minta megbízhatóságát.

Ilyen szempontok figyelembevételével vizsgáltuk meg a háború utáni bejelentéseket tartalmazó katalógusunk A—B betűs anyagát. A feldolgozott 7045 főlap a jelzett időszak idegen nyelvű anyagának 2,65%-át teszi ki. Ennek az aránynak alapján már nagy valószínűséggel általánosíthatjuk adatainkat az 1945 utáni katalógus egészére⁴.

II. *Mitől függ a többspéldányok megoszlása?*

Az eredmények elemzése előtt szükséges röviden áttekinteni, hogy a tudományos információcsere mai színvonala és a magyar szerzeményezési politika ezzel kapcsolatos szemlélete miként határozza meg a beérkező művek többspéldány arányát, felmérésünk voltaképpeni tárgyát.

Besterman 1947-ben végzett vizsgálata⁵, amely egy európai központi címjegyzék létrehozását készítette elő, francia, svájci, dán és csehszlovák adatokból mutatta ki, hogy nemzetközi szinten van a többspéldányoknak egy olyan optimális aránya, amely kevésbé függ nyelvektől és könyvtári viszonyoktól. Mivel ez a felmérés csak a többi országban is megtalálható külföldi műveket tekintette többspéldánynak, ebben az arányban a nemzetközi információcsere törvényszerűségei fejeződtek ki. *Besterman* adataiból olyan tendenciára következtethetünk, hogy a fejlett, világnyelvekre támaszkodó kölcsönös tájékozódás növeli az országok közötti többspéldányok számát. Joggal tételezhetjük fel, hogy ennek a célnak elérésére országonként több könyvtár is törekszik, egy-egy országon belül is nő tehát a többspéldányok száma.

Egy felmérésnek ezért magyarországi viszonylatban is ki kell mutatnia ezt a növekedést, hiszen nálunk 1957 óta nőtt meg számottevően a külföldi könyvbeszerzés volumene. A mi gyarapítási politikánkban is jelentkezik azonban az átfedések kiküszöbölésének takarékosági irányzata. „A magyar könyvtárügyben érvényesülő tartalmi szemlélet szempontjai a könyvállomány tartalmi változatoságára helyezik a hangsúlyt a kötetszámok halmozására törekvő mennyiségi szemlélettel szemben” — fogalmazza meg egy tanulmány⁶. Ez az elv a valóságban úgy érvényesül, hogy a természettudományok és az alkalmazott tudományok körében magasabb a többspéldányok aránya, mint a társadalomtudományi művek között⁷. Az arányeltolódást „részben a könyvtárak nagy száma és területi decentralizáltsága, részben ... a könyvek munkaeszközjellege” indokolja, mint ahogy ez *Haraszthy Gyulának* az 1959. évi devizaigényes beszerzésekről szóló tanulmányában olvasható⁸. Ha tehát számításaink helyesek, e kettős tendenciát, amely az országos szerzeményezésben érvényesül, adatainknak is tükröznie kell.

III. *Az eredmények elemzése*

1. *A többspéldányok megoszlása szakcsoportok és nyelvi arányok szerint* (ld. I. és II. táblázat)

Katalógusunkban minden negyedik könyv többspéldány (27,2%). Meg-

I. A többpéldányok megoszlása szakcsoportok szerint

A jelentő könyvtá- rak száma	Idő Szak Szám %	1945—1960*							1961—1966							Összesítve 1945—1966						
		Társ. tud.	Term. tud.	Orvos- tud.	Műsz. tud.	Agrár- tud.	Szép- irod.	Összes	Társ. tud.	Term. tud.	Orvos- tud.	Műsz. tud.	Agrár- tud.	Szép- irod.	Összes	Társ. tud.	Term. tud.	Orvos- tud.	Műsz. tud.	Agrár- tud.	Szép- irod.	Összes
		2272	880	268	748	314	402	4884	988	381	106	314	142	230	2161	3260	1263	374	1062	456	632	7045
		46,9	18,0	5,4	15,5	6,4	7,8	100,0	45,7	17,6	4,9	14,5	6,5	10,8	100,0	46,6	17,9	5,3	15,2	6,4	8,6	100,0
1		74,3	71,4	70,8	73,6	72,2	77,7	73,7	71,4	67,6	61,0	66,2	85,1	84,3	72,7	73,8	70,3	66,9	71,5	76,4	80,0	72,8
2		14,9	14,8	19,2	17,2	17,7	11,7	15,5	14,0	11,5	21,8	16,4	10,7	9,5	13,6	14,7	13,8	20,5	17,0	15,2	10,9	15,1
3		5,1	5,6	5,5	5,2	4,8	7,0	5,4	7,7	8,4	10,0	6,4	1,4	2,9	6,8	5,9	6,5	7,0	5,6	3,7	5,5	5,9
4		2,6	2,6	1,8	2,1	2,9	2,4	2,4	3,4	2,1	1,8	2,7	0,7	2,9	2,9	2,8	2,4	1,8	2,2	2,3	2,7	2,6
5		1,2	1,2	0,7	0,4	1,2	1,2	1,1	1,8	3,1	—	2,2	1,4	0,4	1,8	1,3	1,8	0,5	0,9	1,3	0,9	1,5
Több		1,9	4,4	2,0	1,5	1,2	—	1,8	1,7	7,3	5,4	6,1	0,7	—	2,2	1,5	5,2	3,3	2,8	1,1	—	2,1
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* A vizgált anyag 69,3%-át 1945 és 1960 között, 30,7%-át 1961 és 1966 között adták ki.

II. A többes példányok megoszlása szak- és nyelvcsoportok szerint*

Szak Lelehetly- szám	Társ. tud.-ok							Term. tud.-ok							Orvostud.							
	1	2	3	4	5	Több	Összes	1	2	3	4	5	Több	Összes	1	2	3	4	5	Több	Összes	
1945—1960	német	71,9	15,4	7,4	2,1	1,4	1,8	100,0	70,2	13,5	6,1	3,2	1,1	5,9	100,0	58,3	25,4	4,5	4,5	1,8	5,5	100,0
	angol	75,2	17,3	3,4	2,3	0,9	0,9	100,0	71,7	15,6	5,3	2,4	1,8	3,2	100,0	75,7	18,8	5,5	—	—	—	100,0
	román	80,4	12,8	3,7	1,7	0,7	0,7	100,0	87,7	9,2	1,9	0,4	0,4	0,4	100,0	86,2	11,1	2,7	—	—	—	100,0
	szláv	59,8	18,1	6,6	7,5	3,3	4,7	100,0	67,4	12,8	8,5	4,2	1,4	5,7	100,0	76,0	10,3	13,7	—	—	—	100,0
	egyéb	86,8	8,3	3,3	1,6	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	—	—	—	—	—	—	100,0
	összes	74,3	14,9	5,1	2,6	1,2	1,9	100,0	71,4	14,8	5,6	2,6	1,2	4,4	100,0	70,8	19,2	5,5	1,8	0,7	2,0	100,0
1961—1966	német	68,3	13,1	8,1	5,0	3,4	2,1	100,0	62,9	5,4	10,0	2,7	5,4	13,6	100,0	72,0	8,0	6,0	4,0	—	10,0	100,0
	angol	77,5	13,5	6,0	1,0	0,3	1,7	100,0	66,4	13,7	8,1	1,2	3,1	7,5	100,0	47,3	30,5	19,4	—	—	2,8	100,0
	román	79,4	12,5	7,5	0,4	—	0,2	100,0	88,0	6,0	4,0	2,0	—	—	100,0	70,0	30,0	—	—	—	—	100,0
	szláv	55,2	21,2	11,2	7,5	3,1	1,8	100,0	54,0	26,0	12,0	4,0	2,0	2,0	100,0	36,3	54,7	9,0	—	—	—	100,0
	egyéb	100,0	—	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	—	—	—	—	—	—	100,0
	összes	71,4	14,0	7,7	3,4	1,8	1,7	100,0	67,6	11,5	8,4	2,1	3,1	7,3	100,0	61,0	21,8	10,0	1,8	—	5,4	100,0

1945—1960	német	72,6	16,1	5,0	2,5	0,5	3,3	100,0	65,4	20,5	7,5	2,5	1,6	2,5	100,0	78,0	12,1	8,8	1,1	—	—	100,0	
	angol	71,7	20,0	5,3	2,4	0,6	—	100,0	86,9	5,0	3,3	1,6	1,6	1,6	100,0	80,1	3,3	10,0	6,6	—	—	100,0	
	román	82,7	14,4	2,9	—	—	—	100,0	87,2	7,4	1,8	1,8	1,8	—	100,0	84,9	8,3	3,0	1,5	2,3	—	100,0	
	szláv	65,5	22,7	9,1	2,7	—	—	100,0	57,1	33,3	4,1	5,5	—	—	100,0	68,6	20,1	8,7	2,6	—	—	100,0	
	egyéb	85,7	14,3	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	80,0	2,5	7,5	5,0	5,0	—	100,0	
	összes	73,6	17,2	5,2	2,1	0,4	1,5	100,0	72,2	17,7	4,8	2,9	1,2	1,2	100,0	77,7	11,7	7,0	2,4	1,2	—	100,0	
1961—1966	német	66,2	18,8	7,1	8,5	1,4	7,8	100,0	79,9	11,1	3,6	—	3,6	1,8	100,0	88,0	8,6	1,7	1,7	—	—	100,0	
	angol	70,2	14,2	4,3	2,8	2,8	5,7	100,0	88,5	9,2	—	2,3	—	—	100,0	80,1	11,9	—	4,0	4,0	—	100,0	
	román	94,0	6,0	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	90,4	8,4	1,2	—	—	—	100,0	
	szláv	57,3	18,5	9,9	4,3	4,3	5,7	100,0	85,7	14,3	—	—	—	—	100,0	72,7	11,3	8,0	8,0	—	—	100,0	
	egyéb	—	—	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—	100,0
	összes	66,2	16,4	6,4	2,7	2,2	6,1	100,0	85,1	10,7	1,4	0,7	1,4	0,7	100,0	84,3	9,5	2,9	2,9	0,4	—	100,0	

* A vizsgált anyag 69,3 %-át 1945 és 1960 között, 30,7 %-át 1961 és 1966 között adták ki.

figyelhetjük, hogy a többespéldányok száma lassan nő, az eltolódás elsősorban a három és az annál több lelőhelyes művek javára érvényesül: 1961 után az egyes-példányok 1,0%-kal, a kettős példányok 1,9%-kal csökkentek a vizsgált anyagban. A növekedés az orvosi, műszaki és természettudományi szakokban a leggyorsabb (a 0,8%-os átlagnövekedéssel szemben 9,8, 7,4 illetve 3,8%). E szakokban ugyanakkor mindkét tárgyidőszakban kevesebb egyes-példányt találunk, mint a társadalomtudományi és szépirodalmi csoportokban. Az eltolódás — e téren is — 1961 után nagyobb: az orvosi, műszaki, természettudományi műveknél a többespéldányok aránya már eléri a művek egyharmadát.

A szakok közül leginkább az *orvosi* többespéldányok magas aránya a szembetűnő (33,1%). A szláv nyelvűek csoportjában 1961 után 63,7%. Igen nagy ugyanis az orvosi hálózati könyvtárak száma, fejlett és gyors a szakmai tájékoztatás, ennek következtében a standard elméleti művek, amelyeket kézikönyv gyanánt használnak, sok helyre jutnak el (gyakran tíz-tizenkét helyről is jelentik). A *természettudományi és műszaki* szakirodalomnál is sokban hasonló a helyzet. Egy érdekes tanulmány⁹ felmérte a műszaki szakemberek tudományos önképzését. Szerzői megállapították, hogy a kutató- és tervezőintézetek dolgozói kétszer annyi időt fordítanak a szakirodalom tanulmányozására, kétszer annyi könyvet olvasnak el és általában munkájukban sokkal jobban támaszkodnak a külföldi szakirodalomra, mint a természetben közvetlenül foglalkoztatott műszaki dolgozók. Nyilván ez is közrejátszik abban, hogy számos kutató- és tervezőintézet igényel párhuzamosan idegen nyelvű szakirodalmat. Beszerzi ezeket a műveket még rendszerint az Országos Műszaki Könyvtár és a Műegyetem Központi Könyvtára is. Érdemes megjegyezni, hogy mindhárom szakcsoportban még magasabb lenne a többespéldányok aránya, ha teljes egészében ismernénk a nem jelentős kisebb szakkönyvtárak állományát is¹⁰.

Az összes művek 46,6%-át képviselő *társadalomtudományi* művek csoportja közelíti meg legjobban a többespéldányok átlagos arányát (27,2%). Itt is ki tudjuk mutatni az egyes-példányok lassú fogyását (2,9%-os csökkenés). Leginkább a szláv nyelvűek (4,6%-os csökkenés) és a német nyelvű (3,6%-os csökkenés) rovatában figyelhető ez meg. A *szépirodalom* szakcsoportja egyike azoknak a területeknek, ahol a művek kisebb gyűjtőkört érdekelnek, nagyobb szerep jut a különleges igényeknek, ezért érzékenyebben befolyásolja a kialakuló arányokat a nyelvtudás is. A fentiek indokolják azt, hogy itt találjuk a legkevesebb többespéldányt. A bejelentések megoszlását figyelve feltűnik, milyen kevés a párhuzamos kiadás. Leginkább még az egyetemi hálózathoz tartozó könyvtárak igényelnek többespéldányokat. A művek többsége kortárs-irodalom, ezen belül is a legújabb kiadások. Ezért növekedett meg a második tárgyidőszakban a szépirodalom részaránya az összes művekhez viszonyítva (7,8%-ról 10,8%-ra). A szépirodalmi műveknek csaknem egyharmadát teszik ki a román nyelvűek (32,2%), de jelentős behozatal van szláv nyelvű (27,9%) és német könyvekből is (23,3%). A román nyelvű (francia, olasz, spanyol és portugál) beszerzésekre — úgy tűnik — egy-egy író teljes oeuvre-jének egy-példányos behozatala jellemző (többespéldány mindössze 14,0%), míg a szláv anyag magas többespéldány-arányát (30,2%-ot — a II. tábl. alapján) e művek olcsósága mellett az is indokolja, hogy az Állami Gorkij Könyvtár a szépirodalmi művek többségéből másodpéldányt is rendel. Angol nyelvterületről feltűnően kevés könyvet találunk (mindössze a vizsgált szépirodalmi anyag 9,0%-a), igen alacsony többespéldány aránnyal (19,9%-ot —

III. A többpéldányok megoszlása nyelvcsoportok szerint

A jelentő könyvtá- rak száma	Idő Nyelv Szám %	1945—1960*						1961—1966						Összesítve: 1945—1966					
		német	angol	román	szláv	egyéb	összes	német	angol	román	szláv	egyéb	összes	német	angol	román	szláv	egyéb	összes
		1727	1185	1290	602	80	4884	735	615	379	388	44	2161	2462	1800	1669	1000	114	7045
		35,3	24,0	26,3	12,8	1,6	100,0	34,4	28,5	17,8	17,3	2,0	100,0	35,1	25,6	23,6	14,1	1,6	100,0
1	69,2	74,3	83,0	62,2	75,9	73,7	69,1	72,4	83,6	60,6	100,0	72,7	69,1	73,8	83,1	61,9	84,7	72,8	
2	16,7	16,7	11,6	21,6	10,0	15,5	12,2	14,7	10,5	20,0	—	13,6	15,3	16,0	11,4	20,1	6,3	15,1	
3	7,0	4,5	3,1	7,8	7,1	5,4	7,2	6,5	4,8	9,4	—	6,8	7,1	5,1	3,3	9,2	4,5	5,9	
4	2,6	2,3	1,2	4,8	4,2	2,5	3,4	1,4	0,7	5,3	—	2,9	2,8	2,0	1,2	5,0	2,7	2,6	
5	1,2	1,0	0,7	1,3	2,8	1,1	2,8	1,4	—	2,5	—	1,8	1,8	1,1	0,6	1,7	1,8	1,5	
Több	3,3	1,2	0,4	2,3	—	1,8	5,3	3,6	0,4	2,2	—	2,2	3,9	2,0	0,4	2,1	—	2,1	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

*A vizsgált anyag 69,3%-át 1945 és 1960 között, 30,7%-át 1961 és 1966 között adták ki.

a II. tábl. alapján). A jelentések csaknem kizárólag a nálunk még kevésbé ismert mai írókra vonatkoznak. Ha e tényeket összevetjük az angol nyelvű művek keresettségével (a szépirodalmi kérések 19,7%-a) és a pozitív válaszok kis arányszámával (átlagosan minden harmadik kérést tudunk kielégíteni)¹¹, akkor a helyes magyarázatot talán az adja meg, hogy a kutatók más műveket és több könyvet igényelnek, mint amennyi jelenleg angol nyelven könyvtárainkban rendelkezésükre áll.

Az utolsó szakcsoport, amely többes példány arányát és gyűjtőköri sajátosságait tekintve közel áll a szépirodalomhoz, az *agrártudományi* művek csoportja. Itt a többes példány arány 23,6%, nyelvi megoszlásban pedig a német (39,0%) és a szláv nyelvű (23,8%) művek vezetnek. A szerzeményezési igények változásának további érdekes bizonyítékát figyelhetjük meg: a beszerzett művek súlypontjának áttolódását az alsó- és középfokú művekről a magas színvonalú tudományos irodalomra.

2. A többes példányok megoszlása nyelvcsoporthoz szerint

ld. III. táblázat (V. ö. II. táblázattal)

Az összefoglaló adatok néhány érdekes változást tükröznek. A német nyelvű művek vezető szerepe mellett (35,1%) ki lehet mutatni a két tárgyidőszak között e százalékos arány némi csökkenését is (35,3%-ról 34,4%-ra). Állandóan növekszik az angol nyelvterület jelentősége. Erre mutat a szakirodalom¹² beszerzésre vonatkozó adatai közül az, hogy az ELTE devizaigényes beszerzéseinek 5 éves átlagából 45% az angol nyelvű művek aránya. Hasonlóképpen alakul az *Országos Gyarapodási Jegyzék* (OGyJ) kurrens statisztikája is: 1963–64-ben 29,5% német, 28,0% angol nyelvű mű. Növekedett a szláv nyelvű művek aránya is (12,8%-ról 17,8%-ra). Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a KKK kurrens statisztikájában magas százalékkal szereplő szláv anyag (1965-ben: 25,8%) nagy hányada 1961 után kiadott mű.

A francia nyelvű művek arányának feltűnő csökkenését (26,3%-ról 17,8%-ra) csak részben magyarázza, hogy a szépirodalmi és társadalomtudományi művek részaránya amúgy is csökkent a beszerzésben. Mivel a francia nyelv visszaesése az 1961 után kiadott művek között csaknem valamennyi szakra kiterjed (társadalomtudományok: 30,6%-ról 20,4%-ra; természettudományok: 30,3%-ról 13,6%-ra; műszaki tudományok: 14,0%-ról 9,8%-ra; orvostudomány: 13,8%-ról 9,1%-ra; agrártudományok: 18,0%-ról 4,9%-ra), ebben a jelenségben az angol és a szláv nyelvterület felé forduló érdeklődésnek is szerepe lehet.

Ha ezek után az egyes nyelvek többes példány arányát vizsgáljuk meg, először a szláv nyelvek ellátottságáról kell beszélnünk. (1961 előtt: 37,8%, 1961 után: 39,4%). Mint említettük, ebben a magas arányban a sajátos könyvtárhálózati viszonyok játszanak közre és — a szerzeményezés számára kedvező devizafeltételek. Ennek hatását jól szemlélteti a szláv többes példányok és az összesített többes példányok százalékaiknak összehasonlítása. (Ld. IV. táblázat.)

A szláv nyelvek után a többes példányok száma a német nyelvű művek között a legmagasabb (30,9%). Ez mindkét tárgyidőszakra érvényes (1961 előtt: 30,8; 1961 után: 30,9%). Ebben a német tudományos könyvkiadás nemzetközi súlya mellett, talán még meg is előzve azt, a magyar szakemberek kissé egyoldalú nyelvismerete játszik szerepet. Egy idézett tanulmány¹³ műszaki és természettudomá-

IV. táblázat. Többes példányok az összes művek %-ában

Szak	szláv %	összes szakok, beleértve a szlávot is %
Társadalomtudományok	40,2	25,7
Természettudományok	32,6	28,6
Orvostudomány	24,0	29,2
Műszaki tudományok	34,5	26,4
Agrártudományok	42,9	27,8
Szépirodalom	20,0	26,3
Összesen	30,9%	27,2%

nyos káderek nyelvismereti statisztikáját közli, mely szerint kétszer annyian értenek németül, mint angolul, s négyszer annyian, mint franciául vagy oroszul.

A többes példányok középátlányosát legjobban az angol nyelv közelíti meg, a maga 26,2%-ával. Ezen a nyelvterületen mutatható ki ugyanakkor a többes példány arány legerőteljesebb növekedése (25,7%-ról 27,6%-ra). Szakok szerint is megvizsgálva ezt a növekedést, úgy találtuk, hogy legnagyobb mértékben az orvosi szakban (24,3%-ról 52,7%-ra) és a természettudományi szakban (28,3%-ról 33,6%-ra) ugrott meg a többes példány. Ezekben — a szerzeményezés számára fontos — szakokban a német nyelvű művek már második helyre szorultak az angol nyelvűek mögött. Különösen szembetűnik ez a természettudományi szakban 1961 után, ahol az arány: angol 38,4%, német 29,4%. Az ELTE-szerzeményezés adatai¹⁴ is ilyen tendenciát emelnek ki (természettudományi beszerzés: angol 66,0%, német 26,0%).

Említettük a román nyelvek lemaradását a természettudományok és az alkalmazott tudományok körében. Haraszthy Gyula idézett tanulmánya¹⁵ kimutatja, hogy a beszerzésekből a társadalomtudományi szakra jut a legtöbb egyes példány (88,0%-ot); hogy a francia, olasz és spanyol nyelvű megrendelések zöme társadalomtudományi mű (kb. 80,0%); s végül — ezek 76,0%-a országos nagy könyvtárakba és egyetemi könyvtári hálózatba kerül, tehát csak kevés példány marad bejelentetlenül. Adataink szerint a nem-humán szakokból egyedül a természettudományi szakon jelentős a román nyelvterületre eső könyvállomány, de ott is csupán az 1961 előtti kiadványoknál. E művek többségét a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárán kívül más könyvtár nem jelentette. Így követhetjük nyomon a szerzeményezés adataiban, hogyan szorul egyre inkább háttérbe ez a nyelvterület.

3. A többpéldányok együttes megoszlása szak- és nyelvcsoportok szerint

(ld. V. táblázat)

V. ö. II. táblázattal

A szakok és nyelvek szerinti megoszlás együttes vizsgálata tárhatja fel részletekbe menően a legtöbb összefüggést a szerzeményezés szerkezetének alakulásában.

A *társadalomtudományi* szak, amely mind szerzeményezésben, mind állományban a legmagasabb arányszámot képviseli, az érdeklődésben még nagyobb szerepet játszik: 3 kutató közül 2 társadalomtudományi művet keres 16. E szakcsoportban a többpéldány emelkedése a különböző nyelvű műveknél szinte teljesen azonos arányban történik (kb. 3,0%), s ez jó bizonyítéka annak, hogy a szerzeményezés igyekszik a kutatói igényeket hajlékonyan követni. A nyelvi megoszlás eltolódásait figyelve szembevetjük, hogy a szláv és az angol nyelvek térfoglalása nem a vezető német, hanem a román nyelvek rovására ment végbe (szláv: 6,8%-os, angol: 3,5%-os emelkedés; román nyelvek: 10,2%-os, német: 0,5%-os csökkenés). Ez az eltolódás azonban nem hozta magával még a német és az angol nyelvű művek kiegyenlítődését, amely kimutatható a szerzeményezés területén (ÁKV 1959: angol 42,4%, német 39,8%)¹⁷.

A szláv nyelvekre vonatkozó adatok egybevetése a szerzeményezés és az érdeklődés bizonyos tényeivel, a kutatói igények kielégítetlenségére utal. A szláv nyelvű művek között kevesebb társadalomtudományi művet találunk, mint a többi nyelvnél. (A társadalomtudományi művek aránya az egyes nyelveken belül: angolnál 46,6%, franciánál 54,4%, de a szláv nyelveknél csak 37,5%.) Ezt a különbséget a társadalomtudományi művek területén a szláv anyag rovására a nyugattal szemben a szerzeményezés is kimutatja. Az OGYJ egy adata szerint a kurrens társadalomtudományi anyagnak mindössze negyedrésze szláv nyelvű munka. A nyugati nyelvek ilyen arányát a tudományos publikációk tényleges aránya magyarázza, valamint az a tény, hogy katalógusunkban a nemzetközi szervezetek kiadványait, amelyek többnyire angol és francia nyelven jelennek meg, ezeken a nyelveken tartjuk nyilván, abban az esetben is, ha a kiadvány esetleg többnyelvű.

Az egyéb nyelvek kiugró egyes példány arányát (91,0%-a II. tábl. alapján) az itt nyilvántartott latin és görög nyelvű művek indokolják.

Az egyes szakok között második helyen állnak a *természettudományok* (17,9%). Ez a szak szolgálhat például az angol nyelvterület megnövekedett jelentőségére a tudományos információcsereben. Különösen szembevetünk ez, ha a második tárgyidőszak adatait tanulmányozzuk. Kimutatható a természettudományi művek magas angol aránya (1961 után: 38,4%) és ezen az alcsoporton belül a sok többpéldány (31,3%). A természettudományi művek aránya általában is magasabb a kurrensen beszerzett anyagban, mint a KKK állományában, de ez fokozottan érvényes az angol nyelvű művekre. Az ELTE hálózatban eléri az összes természettudományi művek kétharmadát¹⁸. Az OGYJ idézett statisztikája is 45,2%-ot mutat ki. E sok példányt megmagyarázza, hogy az egyetemi hálózatban sok kari könyvtárnak van részben azonos gyűjtőköre. A megnövekedett érdeklődésre azt az adatot hozhatjuk fel, hogy a KKK-hoz érkező kérések 46,6%-a vonatkozott angol nyelvű természettudományi művekre¹⁹.

A szláv nyelvek e szakon belül is előretörték mind nyelvi arányok szerint (6,9%-ról 13,4%-ra), mind a többpéldányok vonatkozásában (32,6%-ról 46,0%-

V. A nyelvi arányok megoszlása szakcsoportok szerint*

Idő	1945—1960						1961—1966						Összesítve: 1945—1966					
	Német	angol	román	szláv	egyéb	összes	német	angol	román	szláv	egyéb	összes	német	angol	román	szláv	egyéb	összes
Társ. tud.	32,9*	24,4	30,6	9,3	2,8	100,0	32,4	27,9	20,4	16,1	3,2	100,0	32,7	25,4	27,6	11,4	2,9	100,0
Term. tud.	31,1	31,4	30,3	6,9	0,3	100,0	29,4	38,4	13,6	13,4	5,2	100,0	30,6	35,0	24,6	9,5	0,3	100,0
Orvostud.	42,9	32,5	13,8	10,8	—	100,0	47,4	33,6	9,1	9,9	—	100,0	44,5	33,2	11,7	10,6	—	100,0
Műsz. tud.	47,8	22,1	14,0	15,2	0,9	100,0	45,8	22,2	9,8	22,2	—	100,0	47,2	22,2	13,0	17,1	0,6	100,0
Agrártud.	40,6	19,3	18,0	21,5	0,6	100,0	38,0	30,2	4,9	24,5	2,4	100,0	39,0	22,4	13,7	23,8	1,1	100,0
Szépirod.	22,3	7,7	32,2	26,9	9,3	100,0	24,7	11,3	32,1	28,5	5,0	100,0	23,3	9,0	32,2	27,9	7,6	100,0

* Százalék.

*A vizsgált anyag 69,8%-át 1945 és 1960 között, 30,7%-át 1961 és 1966 között adták ki.

ra). Ez a folyamat teljes összhangban áll az általános tendenciával. Viszont bizonyos ellentmondás van a román nyelveken kiadott természettudományos művek magas aránya (24,6%) és a KKK-hoz befutó kérések csekély száma között (13,0%). A részletesebb elemzés kimutatta, hogy e művek nagy része romániai cserepéldány, amelyek nélkül e nyelvterület jelentőségben a szláv nyelvek mögé szorulna. Meg kell még jegyeznünk, hogy ez az ellentmondás a legújabb kiadványoknál feloldódik, mert 1961 után e rovatban még feltűnőbben esik vissza a román nyelvek aránya, mint a társadalomtudományi műveknél (30,3%-ról 13,3%-ra).

Az egyes szakok között a harmadik helyen a *műszaki tudományok* állnak (15,2%). Nyelvi megoszlásban kimagasló szerepet tölt be a német nyelv, százalékosan is 47,2%, a többpéldányok arányában is (30,2%-a II. tábl. alapján). A második helyen álló angol nyelvhez (22,2%), erőteljesen közeledik a szláv nyelvű művek aránya (17,1%). A második tárgyidőszak 22,2%-os aránya nem is fejezi ki azt a hatalmas növekedést, ami a kurrens szláv anyagból az utóbbi időben kimutatható (38,6%).

A szerzeményezések üteme is ezt támasztja alá. A kurrensen beszerzett anyagban valamivel magasabb a műszaki művek aránya (18,0%), mint a KKK állományában. Nyelvi százalékokat tekintve az OGYJ statisztikájában a német, angol és szláv anyag csaknem egyenlően oszlik meg (29, 28 és 27%).

A német és az angol nyelvű műszaki kiadványok meglepő többpéldány arányait (német: 30,2%, angol: 28,6% — II. tábl. alapján) a devizagazdálkodás szempontjai (a német nyelvű művek jelentős része NDK kiadvány) és a kutatók nyelvtudása együtt alakították ki.

Valamelyest magasabb a *szépirodalom* aránya 1961 után, mint az előző években (3,0%-os emelkedés). Mindkét tárgyidőszakban változatlan maradt a szépirodalmon belül a nyelvek fontossági sorrendje. A művek egyharmada a román nyelvcsaládba tartozik. Ezen belül legtöbb a francia nyelvű. A kevés többpéldányt (20,0%) azzal magyarázhatjuk, hogy a legfőbb megrendelők ugyan most is a tanszéki könyvtárak, ebben az esetben azonban nincs közös gyűjtőkör a különböző tanszékek között, mint volt a társadalomtudományi szaknál²⁰. A szláv nyelvek növekvő (27,9%-os) és a német nyelv jelentős arányának (23,3%) e szakon belül is a könyvtermés politikai és tudományos súlya, a nyelvtudás és a kedvező devizafeltételek adják magyarázatát. A devizagazdálkodás szempontjainak érvényesülését igazolja, hogy nagyon sok NDK-ból és a Szovjetunióból származó szépirodalmi művérdulája került katalógusunkba. Az egyéb nyelvek viszonylag magas százaléka (7,6%) és a kevés többpéldány (16,0% — a II. tábl. alapján) mögött az húzódik meg, hogy az élő irodalom — a Szovjetunió kis népeinek és a török nyelvnek irodalma — megelőzte a klasszikus nyelvekét. Latin és görög nyelvű szépirodalmat 1945 utáni kiadásban alig mutathatunk ki a KKK anyagában. Az egyéb nyelvekhez tartozó szépirodalmat elsősorban az MTA könyvtára jelentette egy-egy példányban.

Az *agrártudományi* anyag egészében a többi szak nyelvi és többpéldány szabályszerűségei érvényesülnek. A nyelvi sorrendben második, a többpéldányok tekintetében első helyre került szláv művek az agráregyetemek és a mezőgazdasági tudományos intézetek jól szervezett és élénk tudományos könyvcserejét példázzák. Ezt bizonyítja az OGYJ 45%-os orosz nyelvű beszerzési aránya az agrárszakban. Érdeemes megjegyeznünk, hogy számos nyugati szakkönyv orosz nyelvű fordítását is megtalálhatjuk a KKK állományában. A második

tárgydőszakban pedig már számottevően növekedtek a lengyel, bolgár és — kisebb mértékben — a cseh nyelvű agrártudományi művek is.

Az utolsó szakterületre, az *orvostudományra*, egy nyelv túlsúlya nyomja rá a bélyegét: a német nyelv. Az összes orvosi művek 44,5%-a német nyelvű és ez az arány tovább nőtt az 1961 után kiadott műveknél (47,4%-ra). Nehéz volna eldönteni, a nyelvismeret vagy a német orvostudomány magas színvonala játszott-e közre abban, hogy nemcsak német nyelven található a legtöbb többspéldány (41,7% — a II. tábl. alapján), hanem a sokpéldányos (5 és annál több lelőhellyel rendelkező) művek mind német nyelvűek.

A KKK állományának alapján vázolt képtől eltérően a szakemberek igénye már határozottan az angol nyelvű szakirodalom felé fordul. A német nyelvű kéréseket megközelítették az angol nyelvterületre vonatkozó megkeresések (29,8%-kal szemben 28,2%). Ugyanakkor az angol művekre vonatkozó információk hatékonysága még mindig kisebb a német nyelvűekénél (43,0% pozitív válasz 47,0%-kal szemben).²¹ Ez is egyik jele az angol nyelvű művek iránt megnőtt érdeklődés és az ezt kielégítő szerzeményezés fáziseltolódásának.

IV. A vizsgálat értékelése

A felmérés adatainak egybevetése a szerzeményezési politika különböző részletekérdéseit tárgyaló szakirodalom adataival, azt bizonyítja, hogy a KKK állományvizsgálata is kimutatja a szerzeményezésben beállt változásokat. Ez természetes, hiszen a kurrens anyag összetétele a gyarapítási politika elvei szerint alakul. Az újonnan beszerzett művek évenként 5%-kal növelik 1945 utáni állományunkat, évi 100 000 bejelentéssel. Egy olyan felmérés tehát, amely 15 és 6 év átlagában elemzi az egyes arányokat, adalékokat szolgáltat a folyamatra, s egyszerűsre mind e folyamatok eredményeként kialakult állapotokra.

Az adatokból következtethetünk a többspéldányok lassú, fokozatos és folyamatos emelkedésére minden tudományág területén. Ez másként jelentkezik a társadalomtudományokban, mint a műszaki, természettudományi, orvosi és agrár szakban. A különbségek elsősorban a növekedés ütemére vonatkoznak. Nyilvánvaló azonban az is, hogy a gyűjtőköri elhatárolás és könyvtáraink céltudatos gyarapítási politikája e növekedést a népgazdasági érdekeknek megfelelően szabályozta.

Az egyes tudományterületek arányai állományunkban és ezeknek az arányoknak változása a két tárgydőszakban nem mutatják a humán tudományok és a szépirodalom háttérbe szorulását. Az eltolódások ezrelékekben fejezhetők csak ki. Sokkal markánsabb az arányok módosulása, ha azt nyelvi bontásban vizsgáljuk. Több példát elemeztünk az angol és a szláv nyelvek jelentőségének növekedésére, részben a német nyelv, részben a román nyelvek rovására. Legszembetűnőbb ez a tendencia a műszaki, természettudományi és orvosi szakokban.

Különös figyelmet érdemel a nyelvismeret jelentős, néhol meghatározó szerepe a nyelvi arányok kialakulásában. Itt-ott a követelmények mögött elmaradó nyelvtudás feszültséget támaszthat a tudományos tapasztalatsere lebonyolításában. (Pl. a román nyelvű többspéldányok esetében.) Néhol az adatok viszont arra engedtek következtetni, hogy egyes esetekben a kutatói igények maradnak kielé-

gítetlenül a szerzeményezés késedelmessége következtében (pl. angol nyelvű orvosi művek).

Ezek az összefüggések a szerzeményezés folyamatához szolgáltak adalékul. Az állomány szerkezetének vizsgálata azonban bizonyos állapotrajzot is szolgáltatott a KKK-ra vonatkozóan. Ennek leglényegesebb tanulsága abban foglalható össze, hogy állományunk 1945 utáni hányada élő, felhasználható anyag, a benne rejlő információs lehetőségek ezért igen értékesek lehetnek a tudományos ismeretanyag kiaknázásában.

Jegyzetek

1. A szak szerinti csoportosításban a társadalomtudományok rovatába kerültek a 0, 1, 2, 3, 4, 7—7.8, 8, 8.1, 9.2, 9.3—9.9 ETO szakokba sorolt művek.
2. A nyelvek között az angol nyelv rovatába került minden germán nyelv (a német nyelv kivételével), az egyéb nyelvek közé soroltuk a görög és latin nyelvet is.
3. Az időhatárt az OGYJ megjelenési évéhez szabtuk. Ebben az évben nőtt meg ugrásszerűen a jelentő könyvtárak száma is. Katalógusunk adatai és a szerzeményezési adatok összehasonlításának szempontjából fontos tény, hogy a kurrensen beszerzett művek 85%-a 1961 után kiadott mű. Ez azt jelenti, hogy a második tárgyidőszakban a KKK adatai igen kevésbé térnek el az OGYJ-ben feldolgozott beszerzési adatoktól.
4. A felmérést reprezentatív statisztikai mintavétel alapján végeztük az A—B betűkből véletlenszerűen kiemelt csoportok számolásával. Hasonló mintával készült a *Bestermann-féle felmérés*, amely öt európai nagykönyvtár állományának teljes anyagára vonatkoztatott egy betűn belül kiválasztott néhány ezer címléírásból. (Ld. *Bestermann, Theodor: The European union catalogue project. = The Journal of Doc.* 1958. Jun. 56—64. p.) Külön ellenőriztük, hogy az A—B betűk összege a katalógus idegen nyelvű anyagának közel 90%-át kitevő négy nagy nyelvcsoporthoz — szláv, angol, francia és német — mindegyikében egyenként is azonos arányt képvisel-e. Ime az adatok:
A szláv katalógusunk A—B betűs aránya: 13,1%.
A *Le livres de l'année 1964.* évi számának A—B betűs aránya: 13,2%.
A *Cumulatív Book Index* A—B betűs aránya:

1943—48	12,9%
1949—52	13,07%
1959—60	13,3%
1961—62	13,3%

A Library of Congress állományának A—B betűs aránya: 13,1%.
A *Deutsches Bucherverzeichnis* 1951—55. évi anyagának A—B betűs aránya 13,2%.
Megállapítható, hogy az A—B betűk önmagukban reprezentálják a teljes állományt. Összehasonlításként: a KKK 1945 és 1966 közötti cédulaállománya 1 714 860 db
ebből a teljes A—B betűs anyag 231 320 db
A feldolgozott 7045 főlap a jelzett időszakban külföldön kiadott idegen nyelvű főlapok 2,65%-át teszi ki.
5. *Bestermann Theodor. i. m.*
6. *Balázs János: A devizás könyvrendelések koordinálásának módja és tapasztalatai. = Műszaki Egyet. Könyvtáros.* 1964. 1. 3—15. p.
7. Többes példányon a több könyvtár által jelentett művet értjük, tekintet nélkül arra, hogy a műből hány példány van egy könyvtáron belül.
8. *Haraszthy Gyula: A devizaigényes külföldi könyvbeszerzés elemzésének néhány tanulsága. = Magy. Könyvszle.* 1961. 1. 91—99. p.
9. *Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: A szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése és felhasználása az iparban. = Magy. Könyvszle.* 1961. 1. 45—59. p.
10. *Haraszthy Gyula: i. m.* 98. p.
11. *Karácsonyi Rózsa: A Könyvek Központi Katalógusának hatékonysága 1964-ben. OSZK Évkönyve.* 1965—66. 82. p.

12. *Haraszthy Gyula: i. m. 94. p. és Déri Miklósné: A devizaigényes könyveszerzés alakulása az Eötvös Lóránd Tudományegyetem kari és tanszéki könyvtáraiban. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai. 25.) Bp. 1965. Tankönyvkiadó. 18. p. Meg kell jegyezni, hogy e két forrásmunkából idézett adatok mindig a szláv nyelvű szerzeményezés nélkül értendők.*
13. *Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: i. m. 51. p.*
14. *Déri Miklósné: i. m. 18. p.*
15. *Haraszthy Gyula: i. m. 96. p.*
16. *Karácsonyi Rózsa: i. m. 83. p.*
17. *Haraszthy Gyula: i. m. 94. p.*
18. *Déri Miklósné: i. m. 17. p.*
19. *Karácsonyi Rózsa: i. m. 85. p.*
20. *Déri Miklósné: i. m. 20. p.*
21. *Karácsonyi Rózsa: i. m. 81. p.*

Acquisitions from abroad examined from the point of view of location, language and subject. 1945-1966

G. KRONSTEIN

The card catalogue of the Union Catalogue of Books has increased yearly by 100 000 new titles which means an average 5% growth in comparison to the stock reported since 1945. This current acquisition of books has considerably modified the inner proportions of the holdings and truly reflects the policy in acquisition of the libraries. The study examines the changes in the proportions of the holdings analyzing the cards of the works published abroad in foreign languages after 1945. The holdings are examined according to multiple copies, to subject fields (social sciences, natural sciences, technical sciences, medical sciences, agricultural sciences, belles lettres), languages (German, English, Romance, Slavic and other languages), and two periods of time (1945—1961; 1961—1966).

1. The data reflect a slow but continuous and successive growth of the multiple copies of the books in every subject field;

2. The proportion of multiple copies in the field of the natural and applied sciences is higher than in the field of social sciences;

3. The importance of the Slavic languages and English has considerably increased but in different degree in the different subject fields.

The changes are indicated in the enclosed tables.

Könyvhigiéne Olaszországban

CZETTLERNÉ KOZOCSA ILDIKÓ

A könyvtári állomány védelmére irányuló törekvéseknek sok évszázados hagyományai vannak Itáliában, a tudományos megfigyeléseken alapuló állományvédelem azonban viszonylag még ott sem tekinthet régi múltra vissza.

1938-ban Alfonso Gallo professzor tudományos intézetet alapított, amelynek neve: *Istituto di Patologia del Libro*, azaz a könyv kórtanának intézete. Az Intézet működésének 29 éve alatt világhírnévre tett szert, s egyik központjává vált a nemzetközi állományvédelmi tevékenységnek. Alapítójának kezdeményezését folytatva ma is állandó kapcsolatot tart fenn különböző nemzetközi tudományos szervezetekkel, többek között az UNESCO ICOM nevű szervezetével, és a *Centro Internazionale di Studi per la Conservazione e il Restauro dei Beni Culturali* intézettel.

*

Az Intézet egyik állandó jellegű feladata a könyvek állagát alkotó anyagok károsodását okozó fizikai, kémiai, biológiai elváltozások tanulmányozása, a megelőző védelem, és a könyvek anyagában már létrejött káros folyamatok megszüntetése, a helyrehozó védelem vagyis az eredeti jellegének megtartásával történő restaurálás. Az Intézetben azonban az állományraktározás egészségesebbé tételének lehetőségeit is tanulmányozzák.

Komplex tevékenysége lényegében abban áll, hogy tudományos, technikai és bibliográfiai jellegű munkája során gyakorlatilag megvalósítsa az Olaszország illetékes szervei által elfogadott, a könyvkonzerválási és restaurálási módszerekre vonatkozó alapelveket.

Az Intézet osztályai egymással szorosan együttműködnek a racionális alapelvek szerint.

Biológiai Laboratóriuma a mikrobiológiai és az entomológiai részleget foglalja magában.

A mikrobiológiai részleg feladata a papíryanagon élő mikroorganizmusok morfológiájának és fiziológiájának tanulmányozása. A laboratóriumban olyan kísérleteket végeznek, amelyeknek célja megállapítani, milyen körülmények (hőfok, relatív nedvesség, táptalaj) legkedvezőbbek a papíryanagon megtelepedő penészgombák fejlődéséhez.

Az entomológiai részleg azokat a körülményeket vizsgálja, amelyek az ízeltlábúak, elsősorban az álszúk (*Anobidae*) és a termeszek (*Isoptera*) kifejlődéséhez

kedvezőek. Figyelemmel kíséri e rovarok egyedi fejlődését is, kísérletek útján megállapítja, melyek a leghatásosabb rovarpusztító vegyszerek. Tekintettel az Olaszországban felmérhetetlen pusztításokat okozó természetesekre, az Intézet igen nagy figyelmet fordít e veszély elhárítására is.

A *Kémiai Laboratórium* két részlege közül az általános kémiai részleg kísérleteket folytat műanyagfóliákkal megerősített lapok ellenállóképességének, tartósságának megállapítására. Tanulmányozza a tinta sav-, illetve lúgtartalma által károsított kéziratok semlegesítési, valamint a megbarnult papír tisztítási, fehéritési módszereit. A Laboratórium biokémiai részlege a kereskedelem által forgalomba hozott rovarirtószerek hatását vizsgálja annak megállapítására, hogy melyik vegyszer milyen mértékben mérgező a velük dolgozó személyekre.

A könyvtartudományi osztályhoz tartozik az Intézet könyvtára, múzeuma és dokumentációs osztálya. Ez utóbbi gyűjti a konzerválásra és restaurálásra vonatkozó olasz és nemzetközi szakirodalmat, beleértve a szakképzést szolgáló didaktikai műveket is.

Az Intézet fontos részlege a fotolaboratórium, ahol a restaurálás során lefényképeznek minden egyes dokumentumot. Itt készülnek a mikrofilmek is. Az Intézet vezetőségének törekvése, hogy a laboratórium mikrofilmmásolatokat készítsen az összes olasz könyvtárakban fellelhető értékes kéziratokról.

Az *Istituto di Patologia del Libro* állami intézet, s így tevékenységét elsősorban az állami bibliográfiai közvagyron megmentése érdekében fejti ki. Az olasz állam azonban e védelmi akciót kiterjeszti mind a közintézményekre, mind a felbecsülhetetlen értékeket őrző egyházi intézményekre, az Intézet tehát városok, tartományok, apátságok, monostorok, templomok részére is dolgozik, magánosok részére azonban nem. Az Olasz Közoktatásügyi Minisztérium engedélye alapján kivételesen külföldi intézmények számára is végez restauráló munkát. Tekintettel arra, hogy az olasz bibliográfiai közvagyron szinte felmérhetetlenül gazdag, az Intézet megfontolt válogatás alapján állapítja meg az elvállaló szempontjából szóba jöhető munkákat a sorrend kialakítása végett. A bemutatott restaurálásra szoruló könyvet, vagy kéziratot az Intézet csak akkor vállalja el, ha a bibliográfiai osztály megállapításai szerint az ritka és értékes példány.

Az olasz állam évi kb. 10 millió lírával látja el az Intézetet, a természetes elleni küzdelem céljaira pedig külön évi 20 millió lírát biztosít. Ezek a számok évente a tényleges szükséglethez viszonyítva többé-kevésbé változnak.

Az Intézet gyakorlati munkájáról néhány adat ismeretével képet kaphatunk. Az Intézetben 1966. január 1-től június 30-ig 49 darab könyvet, illetve kéziratot restauráltak a következő megoszlás szerint: pergamenkódex: 18 db, papírra írott kézirat: 17 db, nyomtatvány: 14 db. A hat hónap alatt fertőtlenített kéziratok száma: 3026 db, a könyvek száma 155 db, az ősnymtatványok száma 823 db, összesen 4004 db. A restaurált művek száma meglepően alacsonynak tűnik, azonban figyelembe kell venni, hogy az Intézet feladatköre rendkívül szerteágazó és sokrétű.

*

Az Intézetben az állásokat pályázatok alapján töltik be. A restaurátorok esetében alapfeltétel az érettségi és a könyvkötő szakmunkás képesítés. A restaurálói állás betöltéséhez való alkalmasság megállapítása után egyéves próbaidő

alatt sajátítják el a szükséges intézeti alapismereteket. A személyzet minden tagja működésének megkezdése előtt különleges szakoktatásban részesül, később rendszeresen részt vesz a továbbképző szakmai tanfolyamokon és előadásokon. Az alkalmazásnak és a kiképzésnek ez a módja bizonyult a legmegfelelőbbnek különleges szaktudást igénylő munkakörök betöltésénél.

Az Intézetben állandóan több külföldi gyakornok működik. Október 1-től június 30-ig minden évben ingyenes gyakorlati tanfolyamokat szerveznek, amelyekben részt vehet bármely ország restaurátora. Az Intézet jelentkezési kérelmeket kap, nemcsak Nyugat-Európából, hanem Görögországból, Törökországból, Kelet-Európából, több arab országból, még Japánból is. Az Intézet gyakornokai számára rendelkezésre bocsátja szakértőit és laboratóriumait.

*

Az Intézetben a mikrobiológiai és entomológiai kártevők ellen számos védekező eljárást alkalmaznak, ezek közül csak néhány ismertetésére térünk rá.

A megelőző védelmet három fő alapelv jellemzi:

A könyvtári anyag rendszeres *portalanítása*, melynek során a könyveket az állványokról leszedik, lehetőleg szabad levegőre viszik oly módon, hogy a por ki ne hulljék a szállító eszközökből. Megvizsgálják a köteteket és megállapítják az esetleges rongálódásokat, károsodásokat is. Gondosan kitakarítják a raktárhelyiségeket, a polcokat, ellenőrzik a falakat, nincsenek-e repedések stb. A polcokra a könyvek mögé nyitott, vagy vékony fémhálóval fedett paradiklórbenzollal telített edényeket helyeznek.

A *levegő relatív nedvességtartalmát* műszerekkel rendszeresen mérik és feljegyzik és annak szabályozására törekszenek. Gyakorlatból is tudjuk, hogy a könyvek károsodásának egyik legfőbb oka a tárolóhelyiségek rossz mikroklímája (magas vagy alacsony relatív nedvesség illetve hőfok) s az értékek szélsőséges ingadozása. Az olasz könyvhigiéniá is arra törekszik, hogy biztosítsa a raktárak szervezett és megfelelő szellőztetését. A könyveket gyakran nyitott polcokon úgy helyezik el, hogy ne érintkezzenek a fallal, biztosítva így a levegő keringését. Az Istituto szakértőinek véleménye szerint ritkabecsű köteteket nem szabad műanyagfóliával borítani és hermetikusan bezárt szekrényekben, vagy ládáknak tartani. Amennyiben ez mégis szükséges, ezeket a szekrényeket időnként, rendszeresen szellőztetni kell.

Különös gondot fordítanak a pánccelszekrényekben őrzött állományra. A pánccelszekrényekbe higroszkópikus anyagot helyeznek (pl. szilikagélt stb.), hogy megakadályozzák a relatív nedvesség hirtelen emelkedését.

Egyre több könyvtárban alkalmazzák a kondicionálást, ahol erre nincs lehetőség, a következő egyszerű módszerek bevezetését javasolják:

minimálisra csökkenteni a külső nedves levegő behatolásának lehetőségét a raktárhelyiségbe;

megfelelő fűtőtestekkel és ventilátorokkal biztosítani az állandó hőmérsékletet;

a raktárhelyiségekben valamilyen ok (pl. csőrepedés) miatt bekövetkezett hirtelen relatív nedvességemelkedés megakadályozására — ideiglenes megoldásként — szövet anyagokat helyeznek el, ugyanis ezek az anyagok higroszkópikus

tulajdonságuknál fogva lekötik a levegő páratartalmának egy részét. Más okból bekövetkezett hirtelen relatív nedvesség csökkenése esetében — szintén ideiglenes megoldásként — nedves vásznakat feszítenek ki (vagy más módon vizet párologtatnak), ezáltal fokozzák a levegő páratartalmát.

A könyvtári anyag fertőtlenítésének fizikai eszközei: az ultraibolya és a röntgensugarak, az ionizáló-sugarak és a nagyfrekvenciás áram segítségével történő fertőtlenítési módok még kísérleti stádiumban vannak, mégis bizonyos esetekben elkerülhetetlen az alkalmazásuk, mert segítségükkel kiküszöbölhető a meggyengült papíryanagra káros hatást kifejtő, hirtelen hőmérséklet-változással járó egyéb fertőtlenítési módok. A felsorolt fizikai eszközök azonban részben veszélyesek a cellulóz anyagára és a bőrre, hatásosságuk, illetve hatástalanságuk vonatkozásában nem áll még rendelkezésre megfelelő tudományos dokumentáció.

Gáznemű gombaölő és rovarirtószerek alkalmazását illetően meg kell említenünk a formaldehidet (CH_2O), amelyet elsősorban papíryanag fertőtlenítésére használnak, mert a protein tartalmú anyagok esetében (bőr, pergamen) használata bizonyos ridegséget eredményez. Az etilénoxidot ($\text{CH}_2-\text{O}-\text{CH}_2$) robbanás- és tűzveszély elkerülése végett 10%-os keverékben alkalmazzák, 90% szén-sav (CO_2) tartalommal, melyet a kereskedelemben különböző elnevezéssel hoznak forgalomba. Ez a gáz igen hatásos baktériumok, gombák stb. ellen, de évek óta sikerrel alkalmazza az Intézet a rovarok pusztítására is. A metilbromidot (CH_3Br) az Intézet szakemberei kis cellákban használják meghatározott penészgombák pusztítására.

Ha nem áll rendelkezésre megfelelő fertőtlenítő kamra, tymolgőzzel is elérhető a könyvanyag penésztelenítése, és pedig egy hermetikusan zárható szekrény alkalmazásával, amelyben a könyveket legyezőszerűen kinyitva vagy felfüggesztve helyezik el. Ez a módszer a könyvtári anyagra teljesen ártalmatlan. Amikor az előbb említett módszerek egyike sem alkalmazható, a penészes lapok közé pentaklór-fenollal ($\text{C}_6\text{Cl}_5\text{OH}$) átitatott itatósokat helyeznek, vagy pedig ugyanilyen módon alkoholban oldott 10%-os tymololdatot használnak. Használják még a paradiklórbenzolt ($\text{C}_6\text{H}_4\text{Cl}_2$) is por, szemcse vagy pasztilla formában. Ez a vegyszer sikerrel alkalmazható a raktárakban, mert bár nem öli meg a spórákat, megakadályozza csírázásukat és fejlődésüket.

Az Istituto szakembereinek jelenleg egyik legfontosabb feladata — a könyvtári anyag sok esetben egyetlen és legvégső megmentési módjaként alkalmazott modern technikai eljárás — a laminálás tanulmányozása. Kísérleteket folytatnak — figyelembe véve e téren a nemzetközi viszonylatban elért kutatási eredményeket is —, hogy megállapítsák, melyek azok a műanyagfóliák, amelyek leginkább alkalmasak könyvtári felhasználásra.

Az Intézet dolgozói a legnagyobb óvatossággal és elővigyázatossággal használják fel a modern kémia és technika legújabb vívmányait. Az alkalmazott gyakorlati restaurálási és konzerválási módszerek, bizonyos értelemben inkább konzervatívoknak mondhatók. A szakemberek meggyőződése, hogy a restaurálási munkálatok legnagyobb részénél a kézi munkát gépesítéssel nem lehet kiküszöbölni. A könyv lapjait egyenként, a leglelkiismeretesebb gonddal kell „egyedileg” kezelni, nemcsak a restauráló laboratórium vezetőjének állandó ellenőrzése mellett, hanem a könyvtáros tanácsait is követve.

*

A Vatikáni Könyvtár restauráló laboratóriuma egészen más jellegű munkát folytat, mint a *Gallo Intézet*, mivel célja nem annyira a tudományos kutatás és kísérletezés, mint a gyakorlati munka. Kapcsolata az Intézettel meglehetősen laza. Restaurálási módszereikben konzervatívak. A restaurátorok érettségizettek, a könyvkötő szakma elsajátítása után egyéves próbaidő alatt tanulják meg a restaurálást, ha a vizsgákon megfelelnek, alkalmazzák is őket. A laboratórium feladatainak zömét a pergamenrestaurálás jelenti, így tehát ebben a munkában a vatikáni restaurátorok nagy gyakorlatra tettek szert. E munkánál követik azt az általános alapelvet, hogy szakadt, hiányos pergament csak pergamennel, papírt csak papírral egészítenek ki. A kódex szétszedése után — amennyiben iniciálékat tartalmaz — ezeket acetátcellulóz-fóliával bevonják, hogy a színek a nedvesség hatására ne fussanak szét. Az összezsugorodott, gyűrött, piszkos pergamenlapokat esetenként rövid ideig kevés tiszta víz és alkohol keverékével átitatott szívópapírok közé helyezik és kisimítják. Ezt követően japánpapír között néhány percig gyengén, majd erősebben préselik. Szárítás után restaurálják, azaz gondosan kiegészítik a hiányokat. Ha írott szöveg kiegészítéséről van szó, a betűkből 1 mm-nyit sem ragasztanak le, hanem közvetlenül egymáshoz illesztik a két pergamenszélét. Ahol nincs betű a pergamenlap szélén, ott kb. 2 mm-nyire ragasztják rá az új pergament a kiegészítendőre. A széleket előzőleg gondosan vékonyítják. A ragasztáshoz halcsontból készült zselatinoldatot használnak. Ahol a szöveg miatt nem lehet egymásra helyezni a pergameneket a széleket sűrű acetátcellulózával ragasztják egymáshoz, mintegy összehegesztve a két lapszélét. Ragasztás után talkummal beszórt japánpapír között préselik a lapokat, majd az egyedülálló lapokból pergamencsik segítségével íveket készítenek, végül felfűzik az íveket, és a szokott módon elkészítik a kötést.

A laboratóriumban a tinta savtartalma által megrongált papírokat kémiaiilag nem közömbösítik, hanem a lapokat fémszítára helyezve, néhány percig meleg, csaknem forró vízbe merítik, mint mondják azért, hogy a papírlapon még jelenlévő további korróziót előidéző fémoxid réteget leoldják. A kapott közlés szerint az írásról nagymértékben oldódnak le a felületen kivált fémrészecskék. Ennek következtében viszont az írás erősen elhalványodik, sokhelyütt már alig olvasható. A megszáritott leveleket azután crepelinell (Lyonból beszerzett valódi hernyóseleppel) kasirozzák, zselatinragasztóval.

*

Az Istituto hivatalos szakfolyóiratáról is meg kell emlékezni, címe: a *Bollettino dell' Istituto di Patologia del Libro*, jellege teljesen nemzetközi, annak ellenére, hogy tanulmányainak javarészt olasz szakemberek írják. Megítélésünk szerint az itáliai könyvhigiéniai munka további, közvetlen tanulmányozása, a közzétett tudományos kutatási eredmények dokumentálása, feldolgozása fontos hazai feladat akkor, amikor a közeljövőben végre napirendre kerül az Országos Széchényi Könyvtár oly régóta várt s nagyon is időszerű könyvhigiéniai laboratóriumának a szervezése.

- Vaccaro, Emerenziana: *Le laboratoire de restauration de l'Institut de pathologie du livre Alfonso Gallo, a Rome.* (Bull. Unesco Bibl. XX. k. 2. sz. 1966. pp. 86—90.)
- Gallo, Fausta: *Gli agenti biologici che danneggiano il materiale cartaceo degli archivi e delle biblioteche.* (Estratto dal *Bollettino dell' Istituto di Patologia del Libro „Alfonso Gallo”*, Gennaio-Giugno. 1961. pp. 50—52.)
- Gallo, Fausta: *Aspetti della lotta preventiva e curativa contro i microorganismi dannosi al materiale bibliografico ed archivistico.* (Estratto dal *Bollettino dell' Istituto di Patologia del Libro „Alfonso Gallo”*. Gennaio-Dicembre 1963. pp. 54—58.)
- Gallo, Fausta: *Ricerche sperimentali sulla resistenza agli agenti biologici dei materiali impiegati nel restauro dei Libri.* (Estratto dal *Bollettino dell' Istituto di Patologia del Libro „Alfonso Gallo”*, Fasc. I—IV. 1965. pp. 98—101.)

Hygiène du livre en Italie

I. CZETTLER-KOZOCSA

L'auteur rend compte de l'activité de l'*Istituto di Patologia del Libro* à Rome et du Laboratoire de restauration de la Bibliothèque du Vatican. L'Institut de pathologie du livre, à Rome, fondé par Alfonso Gallo en 1938, constitue le centre national de toutes les activités de conservation du livre qui s'accomplissent en Italie. Les tâches principales assignées à cet établissement sont d'étudier les altérations physiques, chimiques et biologiques qui atteignent les livres, examiner les moyens appropriés de prévention et de restauration ou de conservation de collections. — L'organisation de l'Institut, les attributions des diverses sections, les recherches scientifiques en matière de protection du livre qui se poursuivent au sein de l'Institut et, enfin, les chiffres qui révèlent les résultats des travaux pratiques, sont autant d'éléments qui font l'objet de l'article.

Par la suite, l'auteur analyse les méthodes utilisées pour préserver les livres, les procédés physiques, chimiques et techniques de la restauration et, tout spécialement, les expériences faites avec la nouvelle méthode de laminage.

Tandis que l'Institut de pathologie du livre — qui entretient des relations internationales très étendues — déploie une activité approfondie non seulement pratique, mais aussi théorique, le Laboratoire de restauration de la Bibliothèque du Vatican se livre complètement aux travaux pratiques: restauration des codex en parchemin, etc.

Az ETO 05 és 07 szakjainak revíziója

TAKÁCS MENYHÉRT

A FID/CCC tervbe vette a 05 *Időszakos, periodikus kiadványok. Folyóiratok. Évkönyvek. Címtárak. Naptárak* és a 07 *Hírlapok. Újságírás. Hírlapirodalom* szakok egyesítését. Az ETO gondozására hivatott magyar szerv, az *Országos Osztályozási Bizottság* az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára szakkatalógusának revíziójával kapcsolatban előterjesztett javaslatunk alapján már foglalkozott a 07 szak bővítésének kérdésével. Erre való tekintettel bizonyos fokig elkötelezettnek éreztük magunkat, hogy a fentemlített, mélyebbrevízióban is részt vegyünk. Így született meg jelen tervezetünk, melyet a FID elé terjesztés szándékával az *Országos Osztályozási Bizottság* már több ülésben tárgyalta.

Tervezetünk a periodikák egész anyagát 05 alatt foglalja össze. A 05 és a 07 szakok egyesítése tulajdonképpen egyaránt történhetnék 05 vagy 07 alatt. Meg kell vallanunk: teljesen önkényesen jártunk el, mikor az egész anyagnak a 05 szakban való egyesítését javasoltuk, mert nem találtunk olyan nyomós érvet, amely akár a 05, akár a 07 szaknak ebből a szempontból való előnyben részesítését indokolná. A 05 alatt ugyanis éppen úgy van üres hely a 07 befogadására, mint 07 alatt a 05 elhelyezésére, ami pedig a szomszédságot illeti, aligha lehetne bizonyítani, hogy a 03/04 szakokat távolabbi kapcsolat fűzi a periodikákhoz, mint a 08/09 szakokat.

A technikai lebonyolítás legegyszerűbb módja az lett volna, hogy a 07-et, alosztásainak változatlan meghagyása mellett, a maga egészében áttemeljük a 05-be. Ennek a megoldásnak azonban ellentmondott a következő megfontolás: a 07 szak, alosztásaiban, meglehetősen hiányos és idejét múlt; ha most, amikor gyökeresen kívánják rendezni a periodikák kérdését, nem próbáljuk meg kiegészíteni és korszerűsíteni, erre később sokáig nem nyílhat majd alkalom. Ezt figyelembe véve, igyekeztünk a 07 szakban szükséges módosításokat és kiegészítéseket elvégezve vinni át az újságokat 05 alá.

Az áthelyezés technikai megoldásánál figyelembe kellett vennünk, hogy a *Hírlapok, Újságírás, Hírlapirodalom* szak minden fogalma ez idő szerint 070 alá zsúfolva található, a 070 alosztásai pedig alkalmazhatók 050-ben is a folyóiratokra vonatkoztatva. A 070 alosztásai eszerint korlátozottan közös alosztások funkcióját látják el. Ennek a felismerésnek a következményeit vontuk le, amikor azt javasoltuk, hogy a 070 alosztásaiban szereplő fogalmakat helyezzük a 05 elejére. 0 jelű korlátozottan közös alosztások formájában. Ez lehetővé teszi, hogy e számszámok mind az újságokra, mind a folyóiratokra, sőt az évkönyvekre és a naptárakra

vonatkoztatva is alkalmazhatók legyenek. A főtáblázati számok sorát ugyanis javaslatunkban 050 nyitja meg, ahová a sajtótudományt helyeztük, ezt követik 056 alatt a hírlapok és újságok, majd 057 alatt a folyóiratok, míg 058/059 megmaradt az évkönyvek és a naptárak számára.

Hogy a 070 alól a 05 szak korlátozottan közös alosztásai sorába átvitt fogalmaknak önálló alkalmazását lehetővé tegyünk, kimondani javasoltuk, hogy a 05 szak .0 jelű korlátozottan közös alosztásai főtáblázati számokként is használhatók. Ami már most a 05.01/.07 alá átvitt fogalmi jelentések módosítását és kiegészítését illeti, alapvető elvként azt tekintettük, hogy mentől kevésbé zavarjuk meg a *Hírlapok*, *Újságírás*, *Hírlapirodalom* szak alosztásainak eddigi rendjét. Az eddigi rendnek — legalább alapvonalaiiban való — fenntartása ugyanis megkönnyíti a katalógusszerkesztőnek, de még a szakozónak munkáját is.

05.01 alá az általános kérdések kerültek, valamint a sajtóetika.

05.02 a sajtóesztétika, eddig nem szerepelt, fogalmait öleli fel.

05.03 a sajtó társadalmi vonatkozásait tartalmazza. E legnagyobb részt új szakban mnemotechnikai könnyítésként a 3 szak alosztályainak megfelelően követik egymást a .031 szociológiai, .032 politikai, .034 jogi, .035 közigazgatási vonatkozások.

05.04 a nyomtatás, a megjelenés, a kiadás, a terjesztés, valamint a gazdasági és pénzügyi kérdések fogalmainak szakozására nyújt módot.

05.05/.07 a szerkesztéssel kapcsolatos fogalmakat öleli fel. Itt először is igyekeztünk élesebben elválasztani a szerkesztés személyi kérdéseit a szerkesztési munkától. Ezért elkülönítve 05.05 alá foglaltuk a személyi kérdéseket. 05.06 a hír és a hírszolgálat fogalmait öleli fel, az eddiginél jóval részletesebben, 05.07 pedig a szoros értelemben vett szerkesztőségi munkát. A szerkesztőségi osztályoknak, a rovatoknak és az újságfajtáknak a 070.4 alatt jelenleg meglehetősen összefolyó anyagába igyekeztünk rendet vinni. Ezt az egyes fogalmi körök élesebb elhatárolásával véltük elérhetni.

Az egyes újságfajták jelzeteit — mivel itt kizárólag az újságokat érintő kategóriákról van szó — kivettük a korlátozottan közös alosztások közül, és 056 *Hírlapok*, *Újságok* alosztásai között biztosítottunk számukra helyet.

057 az általános folyóiratok száma. A szakfolyóiratok a jövőben is elsősorban a megfelelő szakba kerülnek (05) formai alosztással. A periodika-katalógus egysége érdekében azonban lehetőséget kívántunk nyújtani az egész anyagnak 05 szakban való egyesítésére. Ezért kimondani javasoltuk, hogy a szakfolyóiratok viszonyítással is osztályozhatók legyenek.

Ugyanez áll a 058 *Évkönyvek* szakra is. Itt egyébként a .2/.3 alosztások törlesztés a periodicitásnak az idő korlátozottan közös alosztásával való kifejezését javasoltuk. Ezzel az ETO jelenlegi fejlesztési elvei értelmében kívántunk eljárni. A 058.7/.8 szakoknak áthelyezését javasoljuk 03 alá, mivel a címtárak, lakjegyzékek és tagnévsorok elsődleges jellemzője az anyag alfabetikus elrendezése, a periodikus kiadás csak esetleges.

059.2 szakban szövegmódosítást javasoltunk, mert nem tartjuk indokoltnak a leszakítható lapú naptárak kiemelését.

A 059.3 szakból törölni javasoljuk az efemeridákat. A csillagászati naptárak 529.3/.5 alá kerülnek.

059.4 alatt felvenni javasoljuk az eseménynaptárakat, amelyeknek elhelyezésére ez idő szerint nincs külön számunk.

A 059.7-nél a szöveg redukálását javasoljuk „Karácsonyi albumok stb.”-re. További részletezés nem látszik szükségesnek. Ezért a 059.71/72 törlendők.

05 *Időszakos, periodikus kiadványok. Hírlapok. Újságok. Folyóiratok. Évkönyvek. Naptárak. Almanachok.*

Ide kerülnek mindazok a kiadványok, amelyek bizonyos időközökben jelennek meg, a hírlapok és az újságok éppen úgy, mint a folyóiratok, az évkönyvek és az évi jelentések. Elsősorban az általános jellegű periodikákat osztjuk ide. A szakfolyóiratok, valamint az egyes elhatárolt tudományterülettel foglalkozó évkönyvek elsődleges beosztási helye a megfelelő szak, ahová (05) formai alosztással kerülnek.

A testületek (akadémiák, tudományos társulatok, intézetek) periodikus kiadványai elsősorban ide nyerne beosztást. 06-ba csak a testületeknek kizárólag belső ügyeit tárgyaló periodikákat szakozzuk.

05-be tartoznak a periodikus irodalomra vonatkozó tudományos munkák is.

Ha a periodikák egyes cikkei önállóan osztályozzuk, a cikket a tárgyának megfelelő szákszám alá osztjuk (04. . .) formai alosztással.

A 05 szak .0 jelű korlátozottan közös alosztásai főtáblázati számokként is alkalmazhatók.

- 05.01 Általános kérdések
  - .011 Fogalom. Jelentőség. Kapcsolatok
  - .012 Periodika és könyv. A könyvjellegű periodikák → 082.1
  - .013 Sajtóetika
    - .1 Megbízhatóság. Felelősségérzet. Elfogulatlanság. Függetlenség
    - .2 Erkölcsettörténet, szenzációhajhászó, „sárga” pornográf sajtó. Hazug hírek. Kacsák. Botrányok közlése. Zsarolás. Megvesztegethetőség
  - .014 Színvonal
  - .02 Sajtóesztétika
  - .021 Stílus
  - .022 Külső kiállítás
  - .03 A periodikák társadalmi szerepe
  - .031 Sajtó és közvélemény. A közvélemény formálása. Propaganda. Agitáció → 301.153.4; 32.019.5; 659
    - .6 Visszasságok bírálata
    - .7 Nevelőhatás. Közönségnevelés → 374
  - .032 A sajtó politikai szerepe. Párt-sajtó. Pártérdekek képviselője. Pártosság → 323.232; 329
  - .034 Sajtó és államhatalom
    - .1 Sajtószabadság → 342.732
    - .2 A sajtószabadsággal való visszaélés. Magánjellegű ügyek. Diplomáciai titkok. Uszítás. Anarchisztikus befolyásolás
    - .3 Cenzúra → 351.751.5
    - .4 Háborús korlátozások
    - .5 Újságírók védelmi joga
  - .035 A periodika megindulása és megszűnése
    - .1 Hatósági engedélyezés és annak feltételei → 351.751.6
    - .2 Sajtójogi felelősség. Felelős személyek
    - .3 Engedély megvonása. Ideiglenes, végleges betiltás
    - .4 Fűző
    - .5 Engedély nélküli, névtelen, titkos periodikák. Periodikák ismeretlen kiadóval és megjelenési hellyel. Rőplapok
    - .6 Illegális sajtó
- 05.04 Nyomtatás. Megjelenés. Kiadás. Terjesztés. Gazdasági és pénzügyi kérdések
  - .041 Nyomtatás. Sokszorosítás. Részletezés: 655-el
  - .042 Megjelenés
    - .1 A megjelenés helye. Részletezés (1/9) földrajzi alosztás segítségével. Pl. 05.042./439—32) Magyar vidéki periodika

- .2 A megjelenés ideje. Periodicitás. Részletezés „” idő alosztás segítségével. pl. 056.042.2,,344.213” Esti újság, 056.042.2,,342.1” Hétfői lap
- .3 Megjelenés formai jellemzői
- .31 Cím, alcím
- .32 Borító lap. Címlap
- .33 Impresszum. Kolofon stb. (pl. indexszám)
- .34 Méret, formátum
- .4 Példányszám
- .043 Kiadás
  - .1 A kiadás szervei
  - .11 Állami kiadás
  - .12 Vállalati, szövetkezeti, részvénytársasági stb. kiadás
  - .13 Magán kiadás
  - .2 A kiadás ideje. Részletezés „” idő alosztás segítségével. Pl. 05.043.2 „737.2” Rendkívüli kiadás
  - .3 A kiadás formái
  - .31 Főlap
  - .32 Társlap
  - .33 Mellékletek. Részletezés: 0/9 segítségével. P. 05.043.33:33 Közgazdasági melléklet
- 05.044 Terjesztés
  - .1 Előfizetés (a kiadónál, posta útján stb.)
  - .2 Újsághordás. Házhozszállítás
  - .3 Csere. Ajándék. Letétbe helyezés
  - .4 Árusítás. Utcai árusok. Rikkancsok. Újságos bódék. Kolportázs
  - .5 A terjesztés fokozásának rendszeres eszközei. Népszerű tudósítások
  - .51 Hirdetések → 659.131
  - .6 A terjesztés fokozásának alkalmi eszközei. Rendezvények. Versenyek. Pályázatok. Sorshúzások stb.
  - .7 El nem adott lappéldányok. (retours bouillons, remittenda)
- .045 Gazdasági, üzemi, pénzügyi kérdések
  - .1 Jövedelmezőség. Nyereszkesedés
  - .2 Dugsegélyek. Szubvenciók
  - .3 Adók. Hírlapbélyeg
  - .5 Anyagi függőség → 05.013.1
- .05 Személyi kérdések
- .051 Szerkesztőségi osztályok
- .052 Állandó alkalmazottak
  - .1 Főszerkesztő
  - .2 Szerkesztőbizottság
  - .3 Felelős szerkesztő
  - .4 Egyéb szerkesztők. Segédszerkesztő, tördelő szerkesztő, technikai szerkesztő stb.
  - .5 Rovatvezetők
  - .6 Tudósítók. Riporterek. Állandó levelezők
- 05.053 Nem állandó alkalmazottak. Alkalmi munkatársak
  - .1 Cikkírók
  - .2 Önkéntes levelezők
- .054 Egyéb szerkesztőségi alkalmazottak
- .06 Hír. Hírszolgálat
- .061 A hír fogalma és elmélete
- .062 Tájékoztatás
  - .1 Hivatalos tájékoztatás. Állami tájékoztató szervek. Minisztériumok és hivatalok sajtóirodái. Részletezés viszonyítással. Pl. 05.062.1:354 Minisztériumi sajtóiroda
  - .2 Magánérdekű tájékoztatás. Vállalatok, bankok, társaságok, intézmények tájékoztató munkája. Public relations, pressure group → 659.2/4
- .063 A hírszolgálat szervezete
  - .1 Hírközlő hálózat. Posta, telefon, rádió, televízió stb. → 654.1; 656.8
  - .2 Hírugynökségek. Távirati Irodák

- .21 Egyetemes hírügynökségek
- .22 Nemzeti hírügynökségek
- .07 Szerkesztőségi munka
- 05.071 Idegen anyag átvétele. Vásárolt anyag → 05.063.2
- .1 Matricák. Ügynökségek anyaga (cikk-, kép-, matricaügynökségek)
- .2 Készen szállított mellékletek
- .072/.073 A szerkesztői munka anyaga
- .072/.1 Cikkek. Vezércikkek. Részletezés: 0/9 segítségével. Pl. 05.072.1:32
- Politikai cikk
- .2 Tárcák
- .3 Hírközlés
- .31 Hivatalos hírek
- .32 Külföldi hírek
- .33 Belföldi hírek
- .34 Helyi hírek
- .4 Hírmagyarázat
- .5 Tudósítás. Riport
- .6 Interjú
- .7 Kazuisztika
- .9 Szerkesztőségi hírek. Szerkesztői üzenetek. A szerkesztő levelesládája stb.
- .073.1 Személyi hírek. Nekrológok
- .2 Kritika. Recenziók. Szemlék
- .3 Adatok. Források
- .4 Viták
- .5 Humor. Élce
- .6 Illusztráció. Kép
- .61 Képregény
- .9 Egyéb anyag. Részletezés: 0/9 segítségével
- 05.074/.075 Rovatok. ≈ .072/.073
- 050 Sajtótudomány
- 050.1/4 a 07 el együtt megszűnik
- 056 Hírlapok. Újságok
- Közelebbi meghatározás földrajzi, esetleg idő és név szerinti alosztással.
- Pl. 056(439) „19” Szabad Nép
- .1 Sajtótájékoztatók
- .3 Hírközlő lapok. Politikai lapok. Részletezés „” idő alosztás segítségével. Pl. 056.3.,52” Napilap 056.3.,53” Hetilap
- .31 Hírmagazin. News magazine
- .4 Lapok különböző társadalmi csoportok számára. Részletezés – 05 segítségével, illetve 0/9-el Pl. 056.4 – 053.7 Ifjúsági lapok
- .5 Szórakoztató lapok
- .51 Élclapok
- .52 Illusztrált lapok
- .6 Újságok különleges fajtái. Pl. fali újság, villanyújság stb. → 659.135
- 057 Folyóiratok általában. Általános folyóiratok
- A szakfolyóiratok megjelölése: 0/9 segítségével történik. Pl. 057:1 Filozófiai folyóirat, 057:54 Kémiai folyóirat. Szakfolyóiratok elsődleges beosztási helye különben maga a megfelelő szak. A besorolás (05) alosztás, segítségével történik. Pl. 34 (05) Jogtudományi folyóirat
- 058 Évkönyvek általában. Általános évkönyvek
- A periodicitás az idő alosztás segítségével jelezhető: Pl. 058.,55” Évenként megjelenő évkönyv, 058.,508” Bizonytalan időközökben megjelenő évkönyv. A szakévkönyvek jelölése: 0/9 segítségével történik. Pl. 058:53 Fizikai évkönyv. A szakévkönyvek elsődleges beosztási helye egyébként a megfelelő szak, amelybe (058) alosztás hozzáfűzésével soroljuk az anyagot. Pl. 54 (058) Kémiai évkönyv
- 058.2/.3 Törlendő – 058 „”
- 058.7/8 Törlendő. A címtárak, lakjegyzékek és tagnévsorok elsődleges jellemzője anyaguk betűrendes elrendezése. Periodikus kiadásukra csak

- esetlegesen kerül sor. Ezért ezeket a nyomtatványokat áthelyezni javasoljuk a 03 szakcsoportba.
- 059 Naptárak. Almanachok
 A naptárak és almanachok fajtáinak megkülönböztetése: 0/9 segítségével történik. Pl. 059:62 Mérnökök naptára.
 Elsődleges beosztás egyébként itt is a megfelelő szakba történik (059) alosztással. Pl. 54 (059) Kémikus naptár A liturgikus naptárak 264—11 alá kerülnek. A csillagászati naptárakat viszont 529.3/5 alá osztjuk
 Naptárak különféle fajtái (egyleveles naptár, örök naptár, leszakítható lapú naptár stb.)
 .2
 .3 Prognosztikonok. Várható eseményeket feltüntető naptárak
 .7 Karácsonyi albumok stb.
 07 Törlendő → 05

Revision der 05 und 07 Abteilungen in der internationalen Dezimalklassifikation

M. TAKÁCS

Das FID/CCC hat die Zusammenziehung der 05 und 07 Abteilungen (Zeitschriften — Zeitungen) der internationalen Dezimalklassifikation vorgenommen. Unser Nationale Klassifikationskomitee hat sich zum Ausarbeiten eines diesem Plan entsprechenden Vorschlages entschlossen. So kam der hier dargelegte Entwurf zustande. Dem Kern des Entwurfes entsprechend würde man das ganze Material der jetzigen 07 Abteilung in einer Weise in die 05 Abteilung eingliedern dass sämtliche Begriffe, die so wie bei den Zeitschriften als auch bei den Zeitungen zum Vorschein kommen, in der Form einer besonderen Anhängenzahl bezeichnet mit .0 (auch selbständig verwendbar) gekennzeichnet wären. Unter 056/059, d.h. unter getrennten Hauptabteilungen würden dann die Zeitschriften, Zeitungen, Jahrbücher, Kalender verzeichnet. Bei der Vorbereitung des Vorschlages wollten wir so wenige Änderungen einführen wie es nur möglich war. Dementsprechend versuchten wir bei dem System der mit bezeichneten besonderen Anhängenzahlen trotz dem Anwachsen des Materials das in der Abteilung 070 verkörperte System zu behalten. Ferner war unsere Absicht von Umsetzungen Abstand zu nehmen. Wir wurden auch durch den allgemeinen Grundsatz geleitet, bei der Spezifikation der Begriffe eher das Beziehungszeichen: zu verwenden als die neuen DK Zahlen unnötig zu vermehren.

A biológia könyvtári gondozása hazánkban

HORVÁTH TIBOR

Egy szakterület könyvtári gondozásának vizsgálata három részből tevődhet össze. Először a szakterületet szükséges elemezni, a „piacot”: a kutatás területeit, intenzitását, szervezetét, a foglalkoztatott kutatói és egyéb személyzetet, stb. Tehát nem igénykutatást kell végezni elsősorban, amely a kutatás személyi-szubjektív oldalát vizsgálja, hanem az objektív tárgyi tényezők elemzése szükséges.

Másodszor vizsgálni kell a szakirodalmi bázist. Végül a szolgáltatásoknak azt a rendszerét, amely a szakirodalmi bázisra épülve az adott szakterületen biztosítja a hatékony hírcirkulációt.

Jelen dolgozat a szolgáltatásokat nem elemzi, azon egyszerű oknál fogva, mert Magyarországon nincsenek biológiai szakirodalmi szolgáltatások. Ami van, az az általános könyvtári, esetleg tájékoztatói funkció mechanikus jelentkezése a biológiában, és nem célirányos szolgáltatás. Csírájában jelentkezik ugyan egy-egy szolgáltatási típus (pl. enzimológiai szakirodalmi dokumentáció az MTA Biokémiai Intézetében), de ezek egyéni kezdeményezések eredményei. Elemzésüket tehát mellőzzük.

I. A kutatás hazai helyzetképe

1. Általában

A biológiai kutatás hazai helyzetével az MTA 1966. március 23-i összes-ülésén foglalkozott, ezt megelőzően az MTA Biológiai Osztály vezetősége értékelte az utóbbi húsz év biológiai kutatásait, továbbá tervet készítettek a kutatások fejlesztésére. Ezekről *Straub F. Brunó* akadémikus számolt be.¹ A szempontunkból fontos mondatokat idézem az alábbiakban.

„...A biológia nálunk egyenlőtlenül fejlődött, és éppen azok a tudományágak, amelyek világszinten a legnagyobb haladást mutatták, nálunk nem fejlődtek kielégítően...”

„A meglévő intézmények — és ez alatt elsősorban az oktatást, az egyetemi képzést és a tudományszervezést értem — gátolják az új kifejlődését...”

„A Biológiai Csoport, illetve Osztály célul tűzte ki az erők koncentrációját és a korszerű kutatásokban mutatkozó hiányok kiküszöbölését...”

„Tervbe vette a széles bázissal, nemzetközi elismeréssel rendelkező botanika és zoológia támogatása mellett a biokémia, biofizika, növényélettan fokozott fejlesztését. A biokémia és a genetika területén már egy-egy nem széles kutatási

profilú önálló intézettel rendelkezik, míg a biofizika és növényélettani kutatások kifejlesztése érdekében önálló kutatócsoportot hozott létre..., melynek intézeti fejlesztése folyamatban van.”

A fenti idézetekből kiderül, hogy reálisnak tűnik a biológiai kutatások fel-futtatása a következő években. Az MTA a biológiai kutatások középpontjává a Szegeden létesítendő intézeteket szándékozik tenni. A szegedi kutatóközpont létrehozásával az intézeti kutatók létszáma több mint kétszeresére fog emelkedni, a kutatóintézetek száma 9 lesz, ebben a tekintetben a természettudományok közül a biológia fog rendelkezni a legtöbb kutatóintézettel, az intézeti kutatói létszámot tekintve pedig a második helyre kerül a földtannal együtt, feltéve, hogy a többi természettudomány csak a jelenlegi ütemben fejlődik az említett adatok tekintetében.

De a biológiai kutatásoknak nagyarányú fejlődésére lehet számítani az egész világon. Szakemberek szerint az elkövetkezendő években a biológia forradalma alakítja át a tudományok képét, mint századunk első évtizedeiben a fizikai felfedezések tették. A. M. Weinberg, az azóta híressé vált Weinberg-report szerzője egyik legutóbbi tanulmányában² az összes kutatásokban az orvosi biológiai kutatásokat helyezi az első helyre.

A hazai biológiai kutatásoknak van egy sajátossága. Egy intézet egy, legfeljebb egy-két témát kutat. Az MTA Biokémiai Intézete pl. tíz éve egyetlen enzim, a foszfoglicerinaldehid-3-foszfát dehidrogenáz kémiai szerkezetét és biológiai funkcióit vizsgálja. A kutatósszervezés ezzel igyekszik a világszínvonalat biztosítani. A szegedi kutatóközpont szintén intézetenként egy-két témát fog kutatni, hat-tíz létszámú csoportokban. A könyvtárak számára ez azt jelenti, hogy világszintű, teljesen önálló kutatómunkát szükséges támogatniuk. Néhány részletkérdésben eszközölt kutatói mélyfúrás azonban magával húzza a biológia egészét. A szakirodalmi ellátást tehát ehhez kell meghatározni.

Meg kell jegyezni, hogy az alkalmazott területeken ez a kutatási metodika nem annyira divatos. A KOKI-ban pl. több témát kutatnak párhuzamosan, sőt, egy kutatónak egyszerre több témája is lehet. A kutatási gyakorlat tehát meglehetősen sokféle, zömében azonban a kevés téma alapos kutatása jellemző.

A biológiai kutatások nagyarányú fejlesztésének tervébe illeszkedik be a szegedi kutatóközpont létesítése. Az MTA Elnöksége a beruházási programot elfogadta. Szegeden négy intézetet állítanak fel, biokémiai, biofizikai, genetikai és növényélettani kutatásokra. A kutatók tervezett létszáma 150 lesz, a segédszemélyzet kb. 350. A laboratóriumokat egyetlen épületben helyezik el. Az intézetek a tervek szerint 1970-ben kezdik meg működésüket. A szegedi egyetemen ennek megfelelően erősíteni fogják a biológusképzést is.

2. A kutatás számszerű adatai

a) A kutatói létszám

Az adatok az 1964. évre vonatkoznak, az ezt követő évekről még nem tettek közzé jelentést.³ Nagyságrendben azonban az 1964. év számadatai a mai napig nem változtak. Összevetésül közöljük a tudományos kutatók, szűkebben a természettudományi kutatók létszámadatait is.

		Intézeti	Tanszéki		Összes
			ebből		
			oktató	tansz. kut.	
Kutató összesen		5794	6600	545	12 939
ebből	term. tud.-i kutató	933	1561	182	2676
	biológiai kutató	68	321	61	450

A tanszéki oktatók idejük jelentős részét oktatással töltik, s csak kb. 34%-ában kutatnak. A 450-es összlétszám mégis reális, mert az oktatói munka éppúgy szakirodalmi ellátást igényel, mint a kutatás.

A táblázatban nem szerepelnek a más területeken (orvostudomány, mezőgazdaság, stb.) foglalkoztatott biológusok. A tényleges létszám tehát nagyobb Minden intézeti biológusra 1,2 egyéb személyzet jut.

Minden tanszéki biológusra 0,7 egyéb személyzet jut. Egyéb személyzetten a kutatásban részt vevő segédszemélyzet értendő, pl. laboráns, fotós, stb.

A biológia szakos középiskolai tanárok létszáma:

	1963—64-es tanév	1964—65-ös tanév
Egyszakos	65	52
Kétszakos	728	839
Összesen	793	981

Az általános iskolai tanárookra megbízható adatok nincsenek.

Mindent egybevetve a biológiában (határterületeket nem számítva) kb. 1300 szakemberrel lehet számolni, ebből 450 kutató. Az egyetemi hallgatók létszáma erősen ingadozik, a számadatok bizonytalanok. Létszámuk százas nagyságrendekben mozog.

b) Kutatási helyek

Az adatok szintén 1964-re vonatkoznak.

		Kutatóintézet	Tanszék	Egyéb hely
Összes hely		129	675	109
ebből	természettudományi	21	157	4
	biológiai	5	43	2

Az 5 biológiai kutatóintézet mindegyike az MTA felügyelete alá tartozik.
A 43 tanszék felügyeleti szervei:

MM:	26, ebből 6 az MTA tudományos irányítása alatt
EÜM:	16, ebből 5 az MTA tudományos irányítása alatt
FM:	1, ez az 1 az MTA tudományos irányítása alatt
Összesen	43, ebből 12 az MTA tudományos irányítása alatt

c) *Anyagi ráfordítás*

Kutatásra fordított összeg összesen:	2503,1 millió Ft
Ebből természettudományi kutatásra	366,3 millió Ft
Ebből biológiai kutatásra	41,2 millió Ft

A biológiai kutatások forintösszege a természettudományi kutatások ráfordításainak 11,2%-a, az összes kutatások 1,7%-a.

Ez az összeg jelentősen emelkedni fog, mivel — mint láttuk — a kutatások nagyarányú fejlesztése várható, másrészt mert az egy kutatóra eső ráfordítás jelenleg „a biológiában messze elmarad más kísérleti és alkalmazott kutatások mögött.”⁴

II. *A szakirodalmi bázis*

Miután nyilvánvalóvá vált a biológiai kutatások súlya, néhány tényt kell leszögeznünk.

Magyarországnak nincs országos természettudományi könyvtára.

Magyarországnak nincs biológiai könyvtára sem, amely nemesak helyi igények kielégítését szolgálja.

A szakirodalom azonban szükséges a kutatásokhoz és egyébként is. A továbbiakban tehát a szakirodalom vizsgálatára szorítkozunk.

1. *Folyóiratok*

A kérdés vizsgálatára a következő módszert alkalmaztuk. Az *Ulrich's Periodical Directory* II. kiadása alapján (a továbbiakban UPD) előállítottuk a biológia és a határterületek folyóiratainak jegyzékét. Ezt összehasonlítottuk a *Kurrens Külföldi Folyóiratok a Magyar Könyvtárakban* c. lelőhelyjegyzék 1966. évi kiadásával. (Ez úton szeretnék köszönetet mondani *Pongor Márta* tanítványomnak, aki az adatok összegyűjtésében segítségemre volt.) Magyar folyóiratokat nem vizsgáltunk, ezek nyilván bárhol elérhetők.

E módszernek számos problémája van. Mindenekelőtt nem mondhatjuk, hogy az UPD tartalmazza a világ valamennyi folyóiratát. Másodszor a magyar lelőhelyjegyzék bizonyosan nem tartalmazza a hazánkba beérkező folyóiratokat még közelítő teljességgel sem. Néhány nagykönyvtár kivételével nem dolgozza fel az ajándékba kapott és csere útján beérkezett folyóiratokat. Ennek ellenére a vizsgálatot elvégeztük, feltéve, hogy pontos bázisadatokkal a végső eredmény lényege szerint nem változott volna. Nehéz volt megállapítani azt is, hogy mit tekintünk biológiai folyóiratnak. A „biology” tárgyszó mellett a UPD alábbi tárgyszavait is figyelembe vettük: biochemistry, biophysics, botany, entomology (rovartan) microbiology, microscopy, paleontology, zoology. A biológiát tehát a legtágabb jelentésében fogtuk fel. Az anthropology tárgyszót elhagytuk, ugyanis ez („human”, illetve „social” jelzővel ellátva) néprajzot jelent az angolban, míg a „fizi-

kai” antropológia periodikái más tárgyszavak alatt található. A microscopy egyaránt tartozik a kémiához és biológiához.

A módszer problematikus voltának érzékeltetése után az eredményt a következőkben lehet összefoglalni.

Az UPD szerint 714 biológiai folyóirat van. (Cím.) Ebből hazánkba beérkezik 346 cím, 48,5%. Nem érkezik be 368.

Az adatok részletesen a következők.

	Az UPD- ben szerepel (Cím)	Ebből beérkezett (Cím)	Az UPD %-ában	A beérkezett címek %-ában
Biológia	251	137	54,6	39,6
Biokémia	38	24	63,0	6,9
Biofizika	9	4	44,5	1,2
Botanika	154	67	43,5	19,4
Entomológia	81	25	30,4	7,2
Mikrobiológia	24	16	66,6	4,6
Mikroszkópia	12	8	66,6	2,3
Paleontológia	24	16	66,6	4,6
Zoológia	121	49	40,5	14,2
Összesen	714	346	48,5	100,0

A beérkező 346 cím elegendő lenne, hiszen jó válogatás esetén lehetnek ezek a legjelentősebb folyóiratok. Kevésbé hízelgő a helyzetkép, ha könyvtáranként nézzük. Az alábbi táblázat ezeket az adatokat tünteti fel.

Szakterület Könyvtár	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomo- lógia	Mikrobiol.	Mikrosz- kópia	Paleont.	Zoológia	Össz.	Ku- mu- lált összeg
	B5 OMgKDK	42	10	2	37	16	7	1	—	10	125
B3 MTA Könyv- tára	40	7	3	18	7	7	4	6	20	112	237
D2 Debreceni Orvostud. Egyet. K.	46	7	1	1	—	7	3	—	1	66	303
Sz2 Szegedi Orvos- tud. Egyet. K.	37	12	2	3	—	6	1	—	—	61	364
G1 Agrártud. Egyet. Gödöllő	15	1	1	18	5	8	1	—	7	56	420

Szakterület Könyvtár	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomológia	Mikrobiol.	Mikroszkópia	Palaeont.	Zoológia	Össz.	Kumulált összeg
	B13 BOTE Könyvtára	36	5	—	1	—	2	—	—	—	44
T3 MTA Biol. Kut. Int. Tihany	22	6	—	7	—	—	3	—	6	44	508
B1002 Term. tud. Múzeum	5	1	—	12	3	—	—	7	14	42	550
P10 Orvostud. Egyet. Pécs	27	2	2	—	—	—	2	—	1	34	584
Hálózatával együtt	49	15	2	—	—	1	5	—	3	75	625
B38 MTA Genetikai Int.	13	1	—	14	—	3	—	—	—	31	656
B303 MTA KOKI	21	6	—	—	—	—	3	—	—	30	686
B503 Kertészeti és Szőlészeti Főisk. - Kat.	3	1	—	20	4	2	—	—	—	30	716
D1 KLTE Kvt. Debrecen	9	6	1	6	1	2	—	—	1	26	742
Hálózatával	21	16	1	38	1	2	1	3	4	87	803
B33 MTA Biokém. Int. K.	7	13	2	1	—	—	—	—	—	23	826
Mv3 MTA Mezőgazd. Kvt. Martonvásár	1	2	—	17	1	—	—	—	1	22	848
B2 ELTE Kvt.	7	—	1	2	1	1	—	1	3	16	864
Hálózatával	52	14	1	41	1	11	6	13	14	153	1001
B833 Orsz. Közegészségügyi Int.	4	3	—	1	1	3	—	1	1	14	1015

Szakterület Könyvtár	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomológia	Mikrobiol.	Mikroszkópia	Palaeont.	Zoológia	Össz.	Kumulált összeg
	B633 Földtani Intézet K.	—	—	—	2	—	—	1	8	—	11
Szl JATE Kvt. Szeged	2	—	2	2	—	1	—	—	2	9	1035
Hálózatával	10	—	2	16	—	2	2	2	2	36	1062
Egyéb Bp.-i kvtár	200	137	5	58	17	64	18	9	15	523	1585
Egyéb vidéki kvtár	79	3	—	94	18	16	13	14	28	265	1850
Összesen:	703	260	22	399	74	141	62	63	126	1850	

A táblázatban a folyóiratok száma 1850. Azért, mert itt nem folyóiratcímek ben, hanem a megrendelt folyóiratok számában kaptuk az összeget. Beleszámítottuk tehát a duplikált rendelkezéseket is.

A táblázatból kiderül, hogy néhány könyvtár jelentős folyóiratanyaggal rendelkezik. A folyóiratoknak azonban majdnem fele (43%) szóródik az egyéb könyvtárakban. Tehát nem eléggé koncentrált ahhoz, hogy szakirodalmi szolgáltatásoknál számításba lehessen venni.

A szakirodalom szóródására jellemző az is, hogy a nagyobb mennyiségű biológiai folyóiratot beszerző könyvtárakban ez az anyag — gyűjteményükhöz képest — a szóródásban levő anyaghoz tartozik: határterületi anyagként jelentkezik. (OMgKDK, orvosi könyvtárak) Külön meglepetést okoz az MTA Központi Könyvtárának előkelő helyezése. Természetesen külön elemzést igényelne, hogy egy ókortudományi, nyelvészeti, tudományszervezési szakkönyvtárban mi lesz a gyűjtőkörtől idegen, sok biológiai folyóirat sorsa. Illetve revízió alá kell venni az állománygyarapítási politikát minden olyan helyen, ahol logikátlan kinövések jelentkeznek a gyűjtésben.

A táblázat egyébként bizonyítja, hogy eléggé esetleges a biológiai folyóiratok feltűnése a legkülönbözőbb rendű-rangú, típusú könyvtárakban.

Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni a duplikáció ijesztő nagyságán sem: országos átlagban 5,3 a mérőszám. Azaz minden biológiai folyóiratot átlag 5,3 példányban járatnak Magyarországon. Ugyanakkor, amikor a létező folyóiratok 51,5%-a egyáltalán nem kerül hozzánk.

Nem lehet állítani, hogy más szakterületeken is hasonló mértékű lenne a duplikáció. Azt sem lehet tudni, hogy ha a magyar lelőhelyjegyzék teljesebb lenne, így megbízhatóbb elemzést tenne lehetővé, a folyóiratok számának növekedésével csökkenne-e a duplikáció, vagy fordítva, még nagyobbak mutatkoznának.

A duplikációnak érthető okai vannak: komoly biológiai könyvtár hiányában minden intézmény önellátásra rendezkedik be. És hiába kérkedünk örökösen azzal, hogy a mi könyvtárügyünk országos rendezést kapott valamikor, amelynek során egységes elvek szerinti szervezetét alakították ki, a könyvtárközi együttműködés olyannyira gyenge, hogy csak a duplikáció árán lehet a szakirodalom minimumát biztosítani.

A duplikáció részletes adatai egyébként a következők.

	1 példányban jár	2 példányban jár	3—5 péld. ban jár	6—10 példányban	10 péld. fölött
Biológia	37	16	44	23	17
Biokémia	1	2	6	6	9
Biofizika	1	—	1	2	—
Botanika	14	10	15	16	12
Entomológia	15	2	3	3	2
Mikrobiológia	2	1	3	7	3
Mikroszkópia	1	1	2	3	1
Paleontológia	4	1	8	3	—
Zoológia	24	8	13	3	1
Összesen	99	41	95	66	45
%-ban összesen	29	12	27	19	13

Nem érdektelen a folyóiratok területi hovatartozását sem megvizsgálni. Kiderül ebből, hogy a nyugati folyóiratok vezetnek. Ez a tény még inkább komoly problémává teszi a duplikációt.

Nyelvi tekintetben magasan az angol dominál.

A származás adatai részletesen az alábbiak:

	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomológia	Mikrobiológia	Mikroszkópia	Paleontológia	Zoológia	Összes	%-ban
USA	31	11	2	9	—	1	2	4	9	69	19,9
NSZK	21	1	1	10	3	1	2	3	6	48	13,9
Anglia	17	2	—	7	7	2	1	1	2	39	11,3
Franciaország	8	—	1	3	2	1	2	1	2	20	5,8
NDK	7	—	—	3	3	1	—	—	6	20	5,8
Szovjetunió	2	1	—	2	1	1	—	—	1	8	2,3

	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomológia	Mikrobiológia	Mikroszkópia	Paleontológia	Zoológia	Összes	%-ban
Kanada	2	—	—	2	2	1	—	—	1	8	2,3
Olaszország	2	—	—	—	—	1	—	1	—	4g	1,2
Egyéb nyugati	19	2	—	18	4	2	1	1	12	59	17,0
Egyéb népi dem.	18	4	—	6	2	3	—	3	8	44	12,7
Egyéb tengeren túli	10	3	—	7	1	2	—	2	2	27	7,8
Összesen	137	24	4	67	25	16	8	16	49	346	100,0

2. Könyvek

A helyzetkép megállapításához a magyarországi könyvtárak 1965. évi külföldi beszerzéseinek elemzése szolgált. Erre a célra a *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékét* használtuk fel. A biológiát ezúttal is tágan értelmeztük. bár az OGYJ eltérő osztályozása nem tette lehetővé, hogy a biológia fogalmi terjedelme teljesen azonos legyen azzal, amellyel a folyóiratok esetében operáltunk. Az OGYJ szakbeosztását megtartottuk. Megjegyzendő, hogy ezt a módszert először Berezky László alkalmazta a társadalomtudományi állománygyarapodást elemző, még publikálatlan tanulmányában, amely az OKDT 1966. évi pályázatán első díjat nyert.

1965-ben Magyarországra 4328 külföldi biológiai tárgyú könyv érkezett. (Figyelmen kívül hagyjuk a duplikált beszerzéseket.) A 4328 könyvön 177 könyvtár (!) osztozott. Az adatok részletezése az alábbi.

	Művek száma	Az összbbszerzések %-ában
Paleontológia	208	4,8
Biol. ált.	237	5,5
Antropológia	78	1,8
Genetika	245	5,7
Morfológia és fiziológia	260	6,0
Mikrobiológia, sejttan	508	11,7
Biokémia, biofizika	1250	28,9
Kísérleti és matematikai biológia	289	6,7
Botanika	617	14,2
Zoológia	637	14,7
Összesen	4328	100,0

E művek 63%-a Budapestre érkezett (2716 mű).

Ha a közel négy és félezer könyv nem is mondható kifogástalan ellátottságnak, megközelítőleg elég lenne ésszerű válogatással.

A baj azonban ott van, hogy ezek a művek szinte teljes egészükben szórásban vannak, s nehéz lenne könyvtárat találni, amely ebből megnyugtató mennyiséget tudna magáénak. Az irodalom szóródására szolgáljanak az alábbi adatok.

108 könyvtár szerzett	1—10 művet, de összesen a teljes beszerzés 14%-át
51 könyvtár szerzett	10—50 művet, de összesen a teljes beszerzés 24%-át
9 könyvtár szerzett	50—100 művet, de összesen a teljes beszerzés 13%-át
4 könyvtár szerzett	100—200 művet, de összesen a teljes beszerzés 12%-át
5 könyvtár szerzett	200 mű felett, de összesen a teljes beszerzés 37%-át

A mellékelt táblázat mutatja azt a 19 könyvtárat, amelyben némileg koncentráltak a művek, a teljes irodalomnak 62%-a.

A duplikációt könyvek esetén nem mutattuk ki, mivel az OGYJ-ben a többes beszerzések ugyanazon füzet tárgyidőszakára vonatkoznak. Ugyanakkor a duplikáció könyvek esetén másként értékelendő jelenség. Ugyanis a természettudományok területén a könyv elsősorban nem publikációs forma, hanem munkaeszköz. Bizonyos művek magas duplikációja tehát nemcsak érthető, hanem kívánatos is.

Lássuk a beérkező biológiai művek adatait (a 352. lapon).

III. Néhány tanulság

A beérkező biológiai dokumentumok száma viszonylag kielégítő lehetne, de a szóródás miatt sehol sem lehet, még egy-egy ágazatra sem megnyugtató mennyiségű művet találni. Szintén a szóródás miatt a többszörözött beszerzések igen gyakoriak (folyóiratok).

Különösen nagy a szóródás a biológia intenzíven fejlődő modern ágaiban, a mikrobiológiában, fiziológiában, biokémiában és biofizikában stb., szemben pl. a leíró jellegű botanikával és állattannal.

A biológiai állománygyarapítás sajnos azokban a könyvtárakban számottevő, amelyeknél e szakterület mellékgyűjtőkörbe tartozik, vagy határterületként kezelik. Hogy ezeket a könyvtárakat mennyire lehet komolyan venni, mutatja az a tény, hogy a Földtani Intézetnek, sőt a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának is előkelő hely jut a gyűjtésben (az előbbi a paleontológia, az utóbbi a biofizika és biokémia gyűjtése miatt), nem is beszélve az MTA Központi Könyvtáráról.

A biológiai szakkönyvtárak vagy nagyon gyengék, vagy gyűjtésük a biológiának hagyományosabb ágaiban, a kevésbé dinamikus diszciplínák területén történik.

A nagykönyvtárak kivételével — amelyeknél a biológia csak mellékgyűjtőkör — a *Könyvtári Minerva* adatai szerint az érintett intézmények nem rendelkeznek megfelelő reprográfiai bázissal. Holott az irodalom szétszórtságával egyenes arányban nagyobb reprográfiai kapacitásra lenne szükség.

Várni lehetett, hogy a széles körben meginduló gyűjtőkori munkálatok segítenek a biológia mostoha helyzetén. Ma már azonban kiderült, hogy ahol nincs alapkönyvtár, ott nem lehet a koordinációtól csodát várni. Másrészt az is igaz, hogy a szakirodalmi bázis hozzávetőleges gyűjtőkori rendezése csak e szolgáltató-

Kód és név szakterület	Pale- ontol- ógia	Ált.	Ant- ropo- lógia	Ge- neti- ka	Morf. Fizi- ol.	Mik- ro- biol.	Bio- kém. Bio- fiz.	Kí- sér- és ma- tem. b.	Bo- ta- nika	Zoo- lógia	Összesen
B5 OMgKDK	1	18	1	32	28	36	78	17	110	112	433
B3 MTA Könyvtára	47	34	11	6	18	21	56	16	69	106	384
G1 Agrártud. Egyet.	4	15	1	15	11	21	48	12	76	72	275
Sz1 JATE Kvt. Szeged	15	17	5	4	11	16	43	16	64	57	248
B38 MTA Genetikai Int.		8		52	29	7	83	12	36	2	229
D1 KLTE Kvt. Debrecen	10	9	10	8	14	7	26	6	29	41	160
B2 ELTE Könyvtára	11	12	7	4	2	8	15	5	32	46	142
B1002 Term.tud. Múz.	13	9	9	3	1	1		2	20	65	123
Sz2 Szegedi Orvostud. Egy. Kvtára ...		2	2	6	10	16	56	12	2		106
B633 Magy. Áll. Földtani Int.	78	1				2	1		3	1	86
D2 Debr. Orvostud. Egy. Kvt.-a		3	2	6	6	14	47	2			80
B13 BOTE	1		1	2	5	22	35	3		2	71
B303 MTA Kis. Orvostud. Kut. Int. ...		3		6	16	2	24	9	1	1	62
B833 Orsz. Közegészségügyi Int. Kvtára		5	1	3	2	33	13	3		2	62
B503 Kert. és Szőlészeti Főisk.	1	2		7	5	4	13	1	20	6	59
B11 BMEKK	2	4	1		1	7	30	7	3		55
P10/1 Pécsi Orvostud. Egy. több tanszék		1		4	5	10	22	6	1	2	51
Ti3 MTA Biol. Kut. Int. Tihany		10			6	4	17	9	1	4	51
Összesen	183	153	51	158	170	231	607	138	467	519	2677
Százalékban	6,8	5,7	1,9	5,9	6,4	8,6	22,6	5,2	17,5	19,4	100,0%

sok koordinációjával együtt lehet értelmes könyvtárpolitikai célkitűzés. Egy könyvtár nem akkor mond le természetszerűleg egy dokumentumról, ha azt az országban más is megszerzi, hanem akkor, ha ettől a másik intézménytől gyorsan és zavartalanul megkapja.

E sorok írásakor az a helyzet, hogy a négy szegedi intézet mellé egy közös könyvtár épül. Ennek kell megerősödni oly mértékig, hogy a helyi feladatokon túl a biológiának országos könyvtári gazdája lehessen.

Addig azonban — átmenetileg — az MTA Központi Könyvtárának kell vállalnia bizonyos koordináló könyvtári feladatokat, bármennyire is idegen szakterület ez számára.

Mindez egyelőre még csak terv. A biológia pedig — már elég hosszú idő óta — realitás. Amelynek szakirodalmi igényei vannak.

Jegyzetek

1. Straub F. Bruno: *A hazai biológiai kutatás helyzete és perspektívája.* = *Magy. Tud.* 1966. 4. évf. 5. sz. 277—286. p.
2. Weinberg, A. W.: *Scientific choice and biomedical science.* = *Minerva* (London). 1965. 4. évf. 1. sz. 3—14. p.
3. *A magyar tudományos kutatás helyzete az országos kutatási statisztika tükrében.* Összeáll. Szalai Sándor. = *Tudományszerv. Tájékl.* 1966. 4. évf. 2. sz. 161—182. p.
4. Straub F. Bruno: *í. h.*

Library services in biology in Hungary

T. HORVÁTH

There is no basic library for natural sciences in Hungary. That prompts the author to survey the availability of special literature in the scope of biology, one branche of the natural sciences.

As a beginning, the study enlists the research places, institutions and university departments in the line of biology. After having examined the number of research staff, places, methods and financial means at disposal, the special books and periodicals arriving to Hungary are studied.

48,5% of the world's periodicals on biology i. e. 346 items are received in our country, the lack of a special library, however, causes a considerable dispersal. The periodicals are to be found in libraries, to the collection field of which the biological material does not belong or it is only in its border-line. The purchase of the periodicals is not centrally planned, the rate of duplicates is 5.3. The article analyses this problem in the different branches of biology and according to libraries too.

As regards books, the above experiences, and especially the problem of dispersal, are affirmed. There are 5 libraries which buy from abroad more than 200 books yearly, 4 libraries buy between 100—200 and 9 libraries between 50—100 books. In 1965 4,328 books on biology arrived to the country and they were distributed among 177 libraries.

The author disapproves the situation mainly in the scope of the modern branches of biology, steps are urgent to be taken to solve the problems. The works aiming at the restriction of the libraries' collection fields result in an increased inter-library collaboration. For the time being the co-ordination in the field of the biology should be strengthened among the libraries. A right solution of the problem is to be expected only from the founding of a special library to which the establishment of the biological research institutes in Szeged will give an opportunity.

A kölcsönzés-nyilvántartási munkafolyamatok időelemzése a közművelődési könyvtárakban

URBÁN LÁSZLÓ

1. Bevezetés

Közművelődési könyvtáraink igénybevétele rohamosan növekedik. A kölcsönzött kötetek száma néhány év alatt megkétszereződött: 1959-ben 19,5 millió; 1965-ben 40,2 millió.

Ennek az egyre növekvő, és abszolút számban is jelentős forgalomnak a nyilvántartása egyre nagyobb mennyiségű munkaidőt követel. A szükséges többletmunka fedezetét három módon lehet biztosítani:

1. az olvasószolgálatban foglalkoztatott személyzet teljesítményének növelésével;
2. intézményen belüli munkaerő átcsoportosítással;
3. új munkaerők felvételével.

Az 1. mód látszik a legkorszerűbb megoldásnak, de csak addig, amíg ezekkel a szavakkal nevezzük meg, írjuk le a jelenséget. Ha ugyanis ezt az egy olvasóra jutó idő csökkentéseként fogalmazzuk meg, összeütközni látszunk eredeti céljainkkal.

A 2. megoldásnak csak a tudományos és szakkönyvtárak esetében van lehetősége, mert az egy kölcsönzött kötetre eső munkaidő 131 perc, amíg a közművelődési könyvtárakban ma már 7 perc körül mozog ugyanez a mutató. (Minden munkafolyamat összes idejét együtt számítva, tehát beleértve az épületfenntartást és üzemeltetést is.)

A tanulmányban nem kívánjuk vitatni más munkafolyamatok munkaidő igényességét, különös tekintettel a szakkönyvtári feltáró munkára, csupán azt bizonyítjuk, hogy az üzemen belüli átszervezésre számításba jöhető tartalékok a közművelődési könyvtárakban kimerültek.

A következő táblázat azt is mutatja, hogy az új munkaerők felvétele (a le-dolgozott munkaórák számának emelkedése) csak részben fedezte a forgalom növekedéséből származó többletmunkát, ezért hat év alatt mintegy 30%-kal csökkent az egy kötet szolgáltatására eső idő.

A könyvtári munkaerők számának növekedése a jövőben előreláthatólag lelassul; ha ezzel egyidőben változatlanul emelkedik a könyvtárak iránti igény, tovább csökken az egy kötetre, az egy olvasóra fordítható idő.

Az olvasószolgálati munka három főbb munkanemre bontható:

1. Az állomány felállítása, gondozása. (raktári munka, kihordás, visszaosztás, helyreosztás, kiemelés stb.),

2. Az olvasók tájékoztatása,
3. A forgalom adminisztrációja.

A szabadpolc általánossá válása az első munkanem időigényességét jelentősen csökkentette, elsősorban a közművelődési könyvtárakban, ahol ez halaszthatatlanul szükséges volt. Az olvasók nagy többsége jelenleg teljesen önállóan keresi ki az érdeklődését kielégítő irodalmat, megszűnt a könyvtárosok kihordó munkája, amely a ténylegesen kiszolgált (köleszöszött) kötetek számának háromnegyszeresére volt tehető. A könyvtárosnak nem kell várakoznia, amíg az olvasó döntésre jut a felkínált „választék”-ban. Egyetlen új művelet jelentkezik, amelynek igénye kedvezőtlenül terheli a munkaidőmerleget: a helyreosztás, vagyis az olvasók által elkövetett félreosztások kiigazítása.

Év	Főoglalkozású (napi 8 óra)	Mellék- és rész- foglalkozású (napi 4 óra)	Tisztelet- díjas (heti 4 óra)	Ledolgozott munkaórák száma (millióban)	Köleszöszött kötetek száma (millióban)	Perc kötet
	könyvtári dolgozók száma					

Közművelődési könyvtárak

1959	954	207	4347	3,27	19,519	10,0
1960	1036	—	4746	3,29	21,425	9,2
1961	1124	—	2118	2,99	24,467	7,3
1962	1213	—	3021	3,37	29,014	6,9
1963	1327	664	4891	4,75	32,824	8,7
1964	1442	905	4938	5,30	37,744	8,4
1965	1458	998	2247	4,93	40,221	7,3

Tudományos és szakkönyvtárak

1965	2529	2143	—	8,30	3,8	131,0
------	------	------	---	------	-----	-------

A második említett „tájékoztatási munka” időigénye szenved el a legnagyobb igazságtalanságokat, éppen rugalmassága folytán. Tájékoztatásra azt az időt lehet fordítani, ami az első és harmadik feltételenül szükséges munkanem időigényének kielégítése közben fennmarad, annak ellenére, hogy a könyvtáros tartalmi munkájának, nevelői feladatának teljesítése szorul háttérbe ily módon. Ennek az ellentmondásnak az enyhítése érdekében előtérbe került a harmadik munkanem, az adminisztráció időigényének elemzése és lehetőség szerinti csökkentése. Első lépésként 1965-ben a nagyobb forgalmú könyvtárak statisztikai adatgyűjtő mun-

kájának csökkentésére a teljeskörű felvételtől áttértünk a mintavételes eljárásra, így ezek forgalmának csupán 8—16%-áról kell adatot szolgáltatni. A kölcsönzés-nyilvántartási módszereket az 1965—66. évben vettük elemzés alá, és e dolgozatban megkíséreljük összefoglalni az ezzel kapcsolatos tapasztalatokat.

2. A kölcsönzési adminisztráció feladatai

A kölcsönzés adminisztrációjának eredeti célja az átadás-átvétel tényének, a visszaszolgáltatási kötelezettség elismerésének, illetve a visszaadás-visszavétel tényének bizonyítása.

A kölcsönzés nyilvántartásának célját részletesebben motiválja a könyvtár funkciója, mérete, a kölcsönzés alapjául szolgáló gyűjtemény jellege, feldolgozottsági színvonala, a gyűjtemény által szolgálni kívánt olvasóközönség jellege, e jellegből következő normák, a normák szigorúsága és nem utolsósorban a könyvtári ellátottság szintje. Nyilvánvalóan más rendszer felel meg egy muzeális gyűjtemény és egy kimmersz állományú közművelődési fiók dokumentumainak nyilvántartására. Más módszert kell alkalmazni egy olyan könyvtárban, amelynek állományát a korábbi években még nem szerelték fel kölcsönzési könyvkártyával és más módszert lehet ott, ahol egy új gyűjteménnyel van dolgunk. A könyvtár társadalmi környezete meghatározhatja, hogy a könyvtárosnak mennyire kell elnézőnek lenni, mennyit szabad követelnie az olvasók elriasztásának veszélye nélkül. Így például nem alkalmazhat tételszámos rendszert, ha a lejárat határidő betartása az olvasóknak gyengéje és a könyvtáros nem mer vállalkozni a fegyelmezésre. Más módszereket lehet alkalmazni az egyetemi, a szak-, és a nagykönyvtárakban, ahol az olvasóközönség egészéről feltételezzük (és tudjuk) bizonyos fokú íráskészség meglétét, viszont nem alkalmazhatók ugyanazek a módszerek a közművelődési könyvtárak 40 milliós forgalmának adminisztrálásában, mert a közönség számottevő hányada nem rendelkezik a szükséges íráskészséggel.

A fentiek alapján — kizárólag a kölcsönzés-nyilvántartás szempontjából — négy könyvtártípust célszerű megkülönböztetni:

1. közművelődési kiskönyvtár
2. közművelődési középkönyvtár
3. nagykönyvtár (nemcsak közművelődési)
4. szakkönyvtár

E sorrend szerint haladva az állomány egyre nagyobb fokú specializálódása jellemző az egyes csoportokba tartozó könyvtárakra, amivel együttjár az állomány egyes darabjainak mind egyedibb jellege, ezáltal fokozódó gyűjteményi értéke.

Az első csoport közművelődési kiskönyvtárai esetében a gyűjtemény szükség-szerű hézagossága folytán teljesen esetleges, hogy melyik mű található meg és melyik hiányzik még a törzsanyagnak számító művek közül is, ezért nem feltétlenül szükséges, hogy az adminisztráció célja legyen a forgalomnak művenként való regisztrálása, elégséges lehet a darabszám szerinti nyilvántartás, ugyanakkor az ellátottság mértékéből következhet a forgási sebesség szabályozásához szükséges információk iránti igény.

A második csoportba sorolható könyvtárak esetében az állománynak olyan bonyolult szerkezete alakulhat ki, amely indokoltá teheti ugyanazon könyvtáron

belül két különböző célú nyilvántartási rendszer párhuzamos alkalmazását, attól függően, hogy a gyűjtemény mely darabjának kölcsönzéséről van szó. Így például a helytörténeti gyűjtemény dokumentumainak adminisztrálása feltétlenül szigorúbb lesz a gyűjtemény teljességének megőrzése érdekében, ugyanakkor a forgalom legnagyobb részének regisztrálása elképzelhető az előző csoporttal kapcsolatban említett darabszám alapján, különösen akkor, ha a könyvtár rendelkezik — az ennél a kategóriánál már esetleg előforduló — prézens állománnyal.

A harmadik csoportba tartozó könyvtárak sok műre kiterjedő kevés példányos gyűjtést folytatnak (országos szakkönyvtárak, általános gyűjtőkörű nagykönyvtárak) a gyűjtemény teljességének megőrzése fontos feladatuk, ezért a művekre és az egyes példányokra nézve egyaránt precíz nyilvántartás vezetését kívánják meg.

A *negyedik csoportbeli*, többnyire kisméretű, szakkönyvtárak gyűjteményének és olvasótáborának jellege következtében a forgási sebesség teljesen érdektelen fogalom, mert a művek nagyobb hányadát egy-egy meghatározott személy részére szerzik be, és nem határidő-lejárat alapon kérik vissza azokat, hanem csak abban az esetben, ha egy újabb személy jelentkezik az adott dokumentumért.

A *kölcsönzési adminisztráció feladatának teljesítésére alkalmazott módszerek* közös tulajdonsága, hogy az átadás-átvétel, visszaadás-visszavétel bizonyítása mellett ezeket a tényeket különböző szempontok szerint *visszakereshetően* (esetleg közvetve visszakereshetően) tartják nyilván. A visszakeresésnek három szempontja lehet szükséges:

- a) mi kinél van?
- b) kinél mi van?
- c) meddig lehet ott?

A különböző rendszereket célszerű aszerint csoportosítani, hogy a három kérdés melyikére lehet *közvetlenül* választ kapni általuk.

A nagykönyvtárak kölcsönzési rendszerei általában három szempontúak, tehát lehetővé teszik a bármely kérdés szerinti visszakeresést.

A szakkönyvtárak az utolsó szempontot mellőzni szokták — mint erre már utaltunk.

A közművelődési könyvtárak igénybevételek mértéke miatt lemondtak az első két szempont szerinti visszakeresés lehetőségéről, s ma általában csak a harmadik szerint tartják nyilván a forgalmukat.

A nyilvántartás módszerét motiválhatja a forgalomra vonatkozó statisztikai adatgyűjtés iránti igény is, erre azonban e dolgozatban nem térünk ki.

A továbbiakban elemezzük a jelenleg használatos adminisztrációs módszereinket, a felvetett szempontok szerint. Az elemzés a műveleleírást munkafényképezési adatokkal kapcsolja össze, így áttekintést ad az egyes módszerek gazdaságosságáról is.

A munkafényképezés során az egyes műveletelemek időmérését optimális feltételek biztosítása mellett hajtottuk végre. Az adatok így a munka elvégzéséhez minimálisan szükséges időt jelentik. Az olyan módosító tényezőket, mint az olvasó íráskészsége, a könyvtáros kimerültsége, a könyvkártyák állapota stb. igyekeztünk kizárni. Ennek ellenére nem azonos minden esetben az azonos műveletelemek végrehajtásánál mért idő, mert a munkát végrehajtó személyek egyéni adottságait, mint befolyásoló tényezőt, nem volt lehetséges kiszűrni. A tizedmásodpercek nem

értendők ugyanilyen precízen, csupán azt fejezik ki, hogy a mérést nem kívántuk tovább torzítani kerekítgetésekkel. Az időadatokat műveletelemenként mértük; egy műveletem időigényét 30–60-szori ismétlésből számított átlagidőként nyertük.

3. A kölcsönzési nyilvántartási rendszerek leírása

3.1 Könyvkártyás, aláírásos rendszerek

A kölcsönzési adminisztráció eredeti céljának, az átadás-átvétel tényének bizonyítását akkor láttuk biztosítva, ha minden egyes kötet kölcsönzését az olvasónak kötetenként újra meg újra teljesített aláírásához kötöttük.

A könyvtárak könyvvállományának védelméről szóló 11—2—49/1953. Np. M. sz. utasítás a kölcsönzési adminisztrációra vonatkozóan az alábbiakat írja elő:

„Az olvasó részére akár könyvtári, akár otthoni olvasásra könyvet kikölcsönözni csak akkor szabad, ha a könyv átvételét aláírásával elismeri. A könyv visszaszolgáltatásakor a könyvtáros köteles az átvételt igazoló aláírást az olvasó jelenlétében áthúzni. Az a könyvtári dolgozó, aki könyvet az átvétel írásbeli elismertetése nélkül ad ki, fegyelmi vétséget követ el.”

Az állományvédelmi utasításon alapuló „Kezelési Szabályzat”-ban előírt kölcsönzés nyilvántartási munkafolyamat a következő:

3.11 Az 1954-es törzslapos rendszer

Feltételek:

a) Személyi lap. Adatai az olvasóról: név, születési év, lakcím, foglalkozás, munkahely, telefon; szükség esetén: sorszám.

b) Olvasójegy. Adatai az olvasóról: név, foglalkozás, lakás, sorszám; hitelesítés.

c) Könyvkártya. Adatai a kötetről: szerző, cím raktári jelzet, címleltári szám.

Kikölcsönzés:

1. A könyvtáros az olvasó személyi lapjára felírja az olvasó által kikölcsönözni kívánt könyvek szerzőjét, címét, leltári számát, a kölcsönzés határidejét

19,2 sec/köt.

2. Az olvasó aláírásával elismeri az átvételt (átlag 3 kötetre számítva egy aláírást)

1,3 sec/köt.

3. A könyvtáros kigyűjti a könyvkártyákat és a személyi lapba helyezi

3,2 sec/köt.

4. A személyi lapot az olvasó neve szerinti betűrendbe, vagy lejáraton belüli számrendbe lerakja. (Alternatív idő.)

1,6 s/k 1,0 s/k

5. Az olvasójegybe lejárati dátumot ír, vagy bélyegez, kötetenként

1,0 sec/köt.

26,3 s/k 25/7 s/k

Visszavétel:

1. A könyvtáros átveszi az olvasó által visszahozott köteteket és az olvasójegyet, ez utóbbi alapján kikeresi az olvasó személyi lapját

2,3 sec/köt.

2. A könyvkártyákat egyezteteti és visszaosztja a kötetekbe

6,2 sec/köt.

3. A személyi lapon törli az olvasó aláírását és

4. az olvasójegyen visszazza a lejárati dátumokat

1,2 sec/köt.

9,7 sec/köt.

Kikölcsönzés és visszavétel együtt

36 sec/köt.

Csúcsteljesítmény 100 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Megjegyzés:

Ez a modell — lényegét tekintve — nem tartozik a könyvkártyás rendszerek közé, mert a könyvkártya használata csak a statisztikai adatfelvételekhez szükséges. Ez a művelet — a könyvkártya kiszedése és visszaosztása viszont 9,4 sec-mal növeli a kötet-időt. E két felesleges művelet nélkül a teljes idő: 26,4 sec/kötet.

Csúcsteljesítmény:

$$136 \frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$$

A Kezelési Szabályzat 145/2. pontja a személyi lap kitöltését elengedi, helyette a könyvkártyán kívánja meg az olvasó átvételt igazoló aláírását:

3.12 Az 1954-es könyvkártyás rendszer

Feltételek:

Azonosak a törzslapos rendszer feltételeivel.

Kikölcsönzés:

1. A könyvtáros az olvasó által kölcsönözni kívánt kötetekből kigyűjti a könyvkártyákat és átadja az olvasónak aláírásra 3,5 sec/köt.
2. Az olvasójegybe lejárat dátumot ír vagy bélyegez és melléírja a kölcsönzött kötetek számát. (E művelet a következő művelettel egyidejűleg zajlik le, annál rövidebb idő alatt, ezért külön időigényt nem jelent 4,2 sec/köt.
3. Az olvasó aláírja a könyvkártyákat és visszaadja a könyvtárosnak
4. A könyvtáros a személyi lapba helyezi a könyvkártyákat és lerakja az olvasó neve szerinti betűrendbe, vagy a lejárat dátumon belüli számrendbe
$$\frac{2,1 \text{ sec/köt.}}{9,8 \text{ sec/köt.}}$$

Visszavétel:

1. A könyvtáros átveszi az olvasó által visszahozott köteteket és az olvasójegyet, ez utóbbi alapján kikeresi az olvasó személyi lapját 2,4 sec/köt.
  2. A könyvtárat egyezteti, az aláírásokat törli, és a kártyákat visszaosztja a kötetekbe 6,5 sec/köt.
  3. Az olvasójegyen visszazza a lejárat dátumot 1,2 sec/köt.
- $$\frac{10,1 \text{ sec/köt.}}{19,9 \text{ sec/köt.}}$$

Kikölcsönzés és visszavétel együtt

Csúcsteljesítmény

$$180 \frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$$

Megjegyzés:

A kikölcsönzési munkafolyamat lebonyolítható úgy is, hogy az 1. művelet elem essék egybe a 3. művelettel, amennyiben egy olvasó több kötetet kölcsönöz. A két művelet indulása között az első kártya kiszedésének ideje a különbség, a további köteteknél a kártya kiszedésének ideje és az olvasójegy keletkezése (3. művelet) elvégezhető a 2. művelet ideje alatt, így az 1. műveletre eső idő egyharmadára, vagy egynegyedére csökken, az egy látogatóra eső kölcsönzött kötettség szám függvényében.

Ilyen feltételek mellett tehát

$$\frac{2}{3} \cdot 3,5 = 2,4 \text{ sec, vagy } \frac{3}{4} \cdot 3,5 = 2,6 \text{ sec}$$

az egy kötetre eső összes időből leszámítható:

$$\text{Módosított időigény: } 19,9 - 2,5 = 17,4 \text{ sec.}$$

Csúcsteljesítmény:

$$207 \frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$$

Az olvasói aláírás 4,2 sec/kötet-es elméleti minimuma helyett a gyakorlatban ennek a többszöröse a tényleges norma.

Kétféle olvasó típus különböztethető meg:

1. azok az olvasók, akik a könyvtári adminisztrációs gyakorlatot ismerik, és az aláírásban kialakult készséggel rendelkeznek. Ezek jól elkülöníthető csoportot alkotnak 4—8 sec/kötetes időadatokkal, 6,1 sec/kötetes átlaggal.

2. azok az olvasók, akiknek még jártasságuk sincs az aláírásban, valamint e két véget közé eső átmeneti személyek. Normájuk alig mérhető. Arányuk a megfigyelt olvasók között 32%. Akadnak közöttük anekdotikus esetek is, 3 kötetre 172 sec-mal, amelyből a tényleges írással töltött idő 3×8 sec volt.

Ezek a tapasztalatok vezettek a szabadpolcos könyvkiválasztásra áttért könyvtárakban az olvasók öntevékenységének igénybevételére, a könyvkártyák előzetes aláírására.

3.13 Az 1954-es könyvkártyás öntevékeny rendszer

Feltételek:

Azonosak az előzőekkel.

Kikölcsönzés:

1. Az olvasó a kiválasztott kötetek könyvkártyáit kiszedi és aláírja.

2. A köteteket és a könyvkártyákat átadja a könyvtárosnak (ennek a két műveletnek az időigénye az adminisztráló könyvtáros munkájába nem számít bele).

3. A könyvtáros egyeztetni a kártyákat és köteteket, ellenőrzi az aláírásokat

4. Lejáratú dátumot bélyegez az olvasójegyre és melléírja a kölcsönzött kötetek darabszámát

5. A könyvkártyákat a személyi lapba helyezi és lerakja, a könyveket átadja

3,6 sec/köt.

1,2 sec/köt.

2,2 sec/köt.

7,0 sec/köt.

Visszavétel:

Műveletelemei az előző modelljével azonosak
Kikölcsönzés és visszavétel együtt

10,1 sec/köt.

17,1 sec/köt.

Csúcsteljesítmény

210 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

3.2 Tikettes rendszerek

Az olvasói íráskészség javíthatatlansága olyan rendszerek szerkesztéséhez is vezetett, amelyben az olvasói aláírás esetenkénti ismételtetése más műveletelemmel helyettesíthető, a jelenleg érvényben lévő állományvédelmi rendelet szellemének megsértése nélkül.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szerkesztette meg és vezette be a tikettes kölcsönzési rendszert.

Feltételek:

Olvasónként 2 db egy kötet értékű és 2 db két kötet értékű tikett. Adatai: az olvasó száma és aláírása.

További feltételek azonosak az előző rendszerek feltételeivel.

Kikölcsönzés:

1. Az olvasó a kiválasztott köteteket és a megfelelő számú tikettet átadja a könyvtárosnak.

2. A könyvtáros kiszedi a könyvkártyákat, dátumot bélyegez a kártyákra és a tikettekkel együtt a személyi lapba (tasak) helyezi 6,8 sec/köt.

3. A személyi lapokat (tasak) lerakja az olvasók számrendjébe, vagy a lejáraton belüli számrendbe 1,6 sec/köt.

8,4 sec/köt.

Visszavétel:

1. A könyvtáros átveszi az olvasó által visszahozott köteteket és az olvasójegyet. Ez utóbbi alapján kikeresi az olvasó személyi lapját (tasak) 2,5 sec/köt.

2. A könyvkártyákat visszaosztja a kötetekbe, a felesleges tiketteket visszaadja az olvasónak 6,0 sec/köt.

8,5 sec/köt.

Kikölcsönzés és visszavétel együtt 16,9 sec/köt.

Csúcsteljesítmény

213 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Megjegyzés:

A lejárati dátum rögzítését az olvasóra bízta ez a rendszer, ami 2,2 sec/köt. csökkenést jelent.

A könyvkártyák lebélyegzése kizárólag az adott kötet forgási sebességének vizsgálata szempontjából szükséges, ilyen értelemben állománygyarapítási célú statisztikai adatfelvétel. A tatabányai Megyei Könyvtárban végzett normamérés szerint ennek a műveletelemnek elhagyása 3,3 sec-mal csökkenti a szükséges időráfordítást.

Kikölcsönzés és visszavétel együtt: 13,6 sec/köt.

Csúcsteljesítmény: 264 kötet/óra

3.3 Könyvkártyás, aláírás nélküli rendszerek

A forgalom és a könyvtárosokra háruló többletmunka kényszerítette a nyilvántartások eredeti céljainak revízióját. Az Országgyűlési Könyvtár még nem hivatalos állásfoglalása szerint az „olvasó beiratkozása konszenzuál szerződésnek felel meg, tehát a jogviszony a felek közötti megállapodással, nem pedig a dolog

átadásával jön létre. Ha az olvasó a beiratkozáskor a könyvtár szabályait magáévá teszi, az esetenkénti kölcsönzéseknél már nincs szükség új és új jogviszony létesítésére, azaz ilyenek nem keletkezhetnek. Így a könyv átadása-átvétele már csak a meglévő kötelmi jogviszony tartalmi részét, a szolgáltatást jelenti.” (Polgári törvénykönyv: 583–585., 207–208. §.)

Feltételek:

Azonosak a törzslapos rendszer feltételeivel.

Kikölcsönzés:

1. Az olvasó által kiválasztott könyvekből a könyvtáros kieszedi a könyvkártyákat	4,5 sec/köt.
2. Ráírja az olvasó számát minden kártyára (e művelet jelentősége kizárólag statisztikai, ezért a kölcsönzési adminisztrációs minimum-időbe nem számítható bele).	
3. A kártyákat tasakba helyezi és számrendbe vagy lejáraton belüli számrendbe osztja	1,9 sec/köt.
4. Az olvasójegyre lejárati dátumot bélyegez és darabszámot ír	1,2 sec/köt.
	<u>7,6 sec/köt.</u>

Visszavétel:

1. A könyvtáros kikeresi az olvasó személyi lapját (tasak)	2,8 sec/köt.
2. A könyvkártyákat visszaosztja a kötetekbe	5,8 sec/köt.
3. Visszabélyegezi az olvasójegy lejárati dátumát	1,0 sec/köt.
Kikölcsönzés és visszavétel együtt	<u>17,2 sec/köt.</u>

Csúcsteljesítmény

210 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Megjegyzés:

A jászberényi Járási Könyvtár is megszüntette az olvasói aláírás-kötelezettséget. Saját mérésük szerint a műveletelemek időigénye az alábbi:

Kikölcsönzés:

1. Könyvkártyák kieszedése	2 sec/köt.
2. A lejárati és darabszám bejegyzése az olvasójegybe	2 sec/köt.
3. A könyvkártyák tasakba helyezése	2 sec/köt.
4. A tasak lerakása	2 sec/köt.
	<u>8 sec/köt.</u>

Visszavétel:

1. A tasak kikeresése	3 sec/köt.
2. A könyvkártyák visszaosztása	3 sec/köt.
	6 sec/köt.
Kikölcsönzés és visszavétel együtt	<u>14 sec/köt.</u>

Csúcsteljesítmény

258 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

3.4 Tételszámos rendszerek

A könyvkártyák léte folytán azok kiszedése, tasakolása, a tasakok beosztása majd kikeresése és a könyvkártyák visszaosztása olyan műveletelemek, amelyek időigénye legalább részben megtakaríthatónak látszott könyvkártyák nélküli kölcsönzési rendszerek szerkesztésével.

A tételszámos rendszerek munkafényképezésénél az eddig alkalmazott „csúcsteljesítmény” fogalom megosztására került sor. A munkafolyamatnak ugyanis két jól elkülöníthető része van:

1. Az olvasók jelenlétében lezajló műveletelemek;
2. Tetszés szerinti időben végezhető — járulékos — műveletelemek.

Egy-egy kötet adminisztrációjához valamennyi műveletvégrehajtása szükséges. Ennek összes időigényéből számítható a tényleges csúcsteljesítmény, amely azt mutatja meg, hogy egy munkaező hány kötet teljes adminisztrációját végezheti el óránként.

Az olvasó jelenlétében lezajló műveletelemek időigényéből számított csúcsteljesítmény csak részlegesnek tekinthető, azt mutatja meg, hogy az olvasói csúcsgazdálkodási időszakokban hány kötet adminisztrációjának megkezdése várható el egy munkatárstól.

3.4.1 Kézírtos rendszerek

3.4.1.1 Kötetenkénti tételszámozással

Feltételek:

- a) Törzslap. Adatai az olvasóról: név, születési év, lakcím, foglalkozás, munkahely, személyi igazolvány száma, sorszám.
- b) Olvasójegy. Adatai: név, foglalkozás, lakás, sorszám; hitelesítés.
- c) Tételszámkártya. Perforációval két szelvényre osztva, mindkét részen azonos, kártyánként folytatódó sorszámozással.

Kikölcsönzés:

1. Az olvasó által kiválasztott kötet leltári számát és az olvasó számát felírja a könyvtáros a következő tételkártya alsó szelvényére 8,0 sec/köt.
2. A tételkártyát a perforáció mentén eltépi, a felső részt a könyv tasakjába helyezi, az alsót lerakja a folyamatos sorszám szerint 4,5 sec/köt.
12,5 sec/köt.

Visszavétel:

1. A könyvtáros kiveszi a könyv tasakjából a tételkártya felső szelvényét és gyűjtődobozba helyezi 2,0 sec/köt.
Kikölcsönzés és visszavétel együtt 14,5 sec/köt.
- Részleges csúcsteljesítmény 248 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Járulékos műveletelemek:

(Nem az olvasó jelenlétében folynak, a csúcsterhelés szempontjából nem vehetők figyelembe, de az átlagterhelés számításához szükséges normák.)

1. A tételkártyák sorszám bélyegzése 1,5 sec/köt.
2. A tételkártyák lejárat dátumbélyegzése 1,1 sec/köt.

3. A visszahozott szelvények időszakonkénti számsorba sorolása és a hiányok kiírása	7,3 sec/köt.
4. A felszólítandó olvasók törzslapjának kikeresése az olvasó száma alapján	0,5 sec/köt.
Kikölcsönzés, visszavétel és járulékos műveletelemek együtt	10,4 sec/köt.
Tényleges csúcsteljesítmény	24,9 sec/köt.
	145 kötet
	óra

3.412 Látogatónkénti tételzámozással

A járulékos műveletelemek időigényének csökkentése céljából az előző modell módosításával szerkesztett rendszer.

Feltételek:

Azonosak az előzővel.

Kikölcsönzés:

1. Az olvasó által kölcsönzésre kiválasztott valamennyi kötet leltári számát és az olvasó számát felírja a könyvtáros a tételkártya alsó szelvényére	6,5 sec/köt.
2. Az olvasójegyre lejárat dátumot bélyegez és darabszámot ír	1,2 sec/köt.
3. A tételkártyát a perforáció mentén eltépi, a felső szelvényt a kötetekkel és az olvasójeggel együtt átadja az olvasónak, az alsót lerakja a tétel-számrendbe	1,5 sec/köt.
	9,2 sec/köt.

Visszavétel:

(Az olvasó minden látogatáskor köteles a nála levő valamennyi kötetet bemutatni!)

1. Az olvasójegyre írt darabszám szerinti számú kötetet a könyvtáros visszaveszi, visszábélyegzi, a tételkártyát lerakja egy gyűjtődobozba	1,0 sec/köt.
Kikölcsönzés és visszavétel együtt	10,2 sec/köt.

Részleges csúcsteljesítmény $353 \frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Járulékos műveletelemek:

1. A tételkártyák sorszám bélyegzése	0,5 sec/köt.
2. A visszahozott szelvények számrendbe sorolása	2,4 sec/köt.
3. A felszólítandó olvasók törzslapjának kikeresése az olvasói szám alapján	0,5 sec/köt.
Kikölcsönzés, visszavétel és járulékos műveletelemek együtt	3,4 sec/köt.
Tényleges csúcsteljesítmény	13,6 sec/köt.
	265 kötet
	óra

Megjegyzés:

A rendszernek nagy hátránya, hogy az olvasó által egyidejűleg elvitt köteteket egyszerre kell visszahozni.

3.42 Fotokölcsönzési rendszerek

3.421 Peremlyukkártyás tételszámokkal

Feltételek:

- Törzslap. Adatai az olvasóról: név, születési év, lakcím, foglalkozás, munkahely, személyi igazolvány száma, sorszám.
- Olvasójegy. Adatai: név, foglalkozás, lakás, sorszám, hitelesítés.
- Tételszámkártya. Peremlyukkártya, a tételszámnak megfelelően részelve.
- Filmfelvevőgép (16 mm-es).
- Film.
- Filmhívóberendezés.
- Mikrofilm vetítő.

Kikölcsönzés:

- Az olvasó által kiválasztott kötetet a fő címlapnál kinyitva a fényképezőgép alá teszi a könyvtáros.
- Melléhelyezi az olvasójegyet.
- Exponál.
- A következő tételkártyát a könyv tasakjába teszi;
- Átadja a könyvet (és utolsó kötetnél az olvasójegyet) az olvasónak

7,8 sec/köt.

Visszavétel:

- A visszahozott kötetből kivesszi a tételkártyát a könyvtáros, a perforáció mentén eltépi, az egyik szelvényre „vissza” bélyegzőt üt és átadja az olvasónak
- Kikölcsönzés és visszavétel együtt

4,2 sec/köt.

12,0 sec/köt.

Részleges csúcsteljesítmény

300 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Járulékos műveletelemek:

- Tételszámkártyák sorszámbélyegzése
- Tételszámkártyák dátum bélyegzése
- Film töltés
- Film kidolgozás
- Visszázott tételkártyák számrendbe sorolása
- Filmkocka kikeresése felszólításhoz (az összes kölcsönzött kötetre vetítve)

1,5 sec/köt.

1,0 sec/köt.

0,2 sec/köt.

0,8 sec/köt.

7,3 sec/köt.

0,5 sec/köt.

11,3 sec/köt.

23,3 sec/köt.

Kikölcsönzés, visszavétel és járulékos műveletelemek együtt

Tényleges csúcsteljesítmény

155 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Megjegyzés:

A külföldi példákhoz viszonyítva eltérés a visszavétel-ellennyugta-adás, ami a kísérleti felszerelés megbízhatatlansága miatt vált szükségessé.

A járulékos műveletelemek között szereplő „tételkártyák számrendbe sorolása” művelet időigényessége rontja le az eljárás tényleges csúcsteljesítményét. A kézi-válogatótűs rendezésű peremlyukkártyák helyett a gépi lyukkártyák alkalmazása vált általánossá az amerikai közkönyvtárakban.

3.422 Gépi lyukkártyás tételszámos fotokölcsönzés

Feltételek:

- a) Törzslap
- b) Olvasójegy
- c) Gépi lyukkártya készlet
- d) Leltári szám a könyv tasakján feltüntetve
- e) Filmfelvevő, filmhívó, filmvetítő berendezés, film.

Kikölcsönzés:

1. Az olvasójegyet a felvételmezőre helyezi a könyvtáros.	
2. A következő tételkártyát a könyv tasakjába helyezi.	
3. A kötetet a felvételmezőre helyezi.	
4. Exponál.	
5. Átadja az olvasónak	6,7 sec/köt.
6. Lejárati dátumot és darabszámot ír az olvasójegyre (3 kötet/látogatóra átszámítva)	1,2 sec/köt.
	7,8 sec/köt.

Visszavétel:

1. A könyvtáros kiveszi a könyv tasakjából a tételkártyát	3,5 sec/köt.
2. Visszabélyegzi az olvasójegyet	1,0 sec/köt.
	4,5 sec/köt.
Kikölcsönzés és visszavétel együtt	12,5 sec/köt.
Részleges csúcsteljesítmény	288 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Járulékos műveletelemek:

1. Filmtöltés és kidolgozás	1,0 sec/köt.
2. Tételkártya gépi munka	0,5 sec/köt.
3. Filmkocka kikeresése felszólításhoz (az összes kölcsönzött kötetre vetítve)	0,5 sec/köt.
Kikölcsönzés, visszavétel és járulékos műveletelemek együtt	14,5 sec/köt.
Tényleges csúcsteljesítmény	248 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

3.43 Adatnyomógépes tételszámos rendszer

(A kizárólag statisztikai célú könyvkártyahasználat figyelembevételével)

Feltételek:

- Olvasójegy. Adatai: az olvasó száma, nyomóforma kivitelezésben, műanyagból.
 Tételkártya: két szelvényre perforálva.
 Visszabélyegző.
 Adatnyomógép.

Kikölcsönzés:

1. A könyvtáros a gépbe helyezi az olvasójegyet (3 kötet/látogatóra számítva)	0,5 sec/köt.
2. Egy új tételkártyát helyez a gépbe	1,0 sec/köt.
3. Beüti a könyv raktári vagy leltári számát, és az indítógombot	4,0 sec/köt.
4. Kiveszi a tételkártyát és a könyv tasakjába helyezi	3,5 sec/köt.
5. Kiveszi az olvasójegyet és visszaadja az olvasónak (3 kötet/látogatóra számítva)	0,5 sec/köt.
	9,5 sec/köt.

Visszavétel:

1. A könyvtáros kiveszi a tételkártyát	3,0 sec/köt.
2. Visszahelyezi és kettétépi	1,5 sec/köt.
3. Felét visszaadja, felét gyűjtődobozba helyezi	1,0 sec/köt.

5,5 sec/köt.
15,0 sec/köt.

Kikölcsönzés és visszavétel együtt

Részleges csúcsteljesítmény

240 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Járulékos műveletelem:

1. A tételszámokat számrendbe osztja a könyvtáros	7,3 sec/köt.
Kikölcsönzés, visszavétel és járulékos műveletelem együtt	22,3 sec/köt.

Tényleges csúcsteljesítmény

161 $\frac{\text{kötet}}{\text{óra}}$

Megjegyzés:

Az időadatokat becsléssel állapítottuk meg, mert a gép kipróbálására nem volt lehetőség!

4. Összefoglalás

Összehasonlító táblázat

A rendszer	Hazai mérés		Angol mérés*	
	sec/köt.	köt./óra	sec/köt.	köt./óra
3.11 1954-es törzslapos r.	36	100		
Megjegyzésben	26,4	136		
3.12 1954-es könyvkártyás r.	19,9	180		
Megjegyzésben	17,4	207		
3.13 Öntevékeny r.	17,1	210		
3.2 Tizenkettes rendszer	16,9	213		
Megjegyzésben	13,6	264		
3.3 Aláírás nélküli r.	17,2	210	15,4	234
Megjegyzésben	14,0	258	14,8	243
3.411 Tételszámos, kötetenként kézzel írott				
Részleges	(14,5)	(248)		
Tényleges	24,9	145		
3.412 Tételszámos látogatónként				
Részleges	(10,2)	(353)		
Tényleges	13,6	264		
3.421 Fotokölcsönzés (peremlyukkártyával)				
Részleges	(12,0)	(300)	7,8	460
Tényleges	23,4	154		
3.422 Fotokölcsönzés (gépi lyukkártyával)				
Részleges	(12,5)	(288)		
Tényleges	14,5	248		
3.43 Adatnyomó gépes				
Részleges	(15,0)	(240)		
Tényleges	22,3	161		

*(Hogg, F. N.—Matthews, W. J. — etc.: *A report on a survey made of book charging systems at present in use in England.* London, 1961, TLA.)

Az áttekintett nyilvántartási rendszerek mindegyike csak egyetlen szempont — a lejárat dátum — szerinti visszakeresésre alkalmas. A könyvkártyás rendszerek közül bármelyiket ki lehet egészíteni úgynevezett „színindexes” rendszerré. Ebben az esetben az olvasói tasakokat kizárólag az olvasók rendjébe soroljuk, a lejárat dátumokra pedig a tasakokba helyezett színindexek utalnak, ezáltal ezek a rendszerek alkalmassá válnak a „kinél mi van” kérdés közvetlen megválaszolására is. A színindexes rendszerek munkaidő igényessége mérhető mértékben nem tér el az eredetileg lejárat rendezésű rendszerekétől, mert az indexelés valamivel növeli, a kikeresés könnyebbége valamivel csökkenti az időigényt, s e kettő egymást kiegyenlíti.

Az összefoglaló táblázat áttekintéséből kitűnik, hogy 100 és 350 kötet/óra teljesítményadatok közötti értékek fordulnak elő. A kötetenkénti aláírás kötelezettség feloldásával az intervallum alsó határa: 200 kötet/óra értékre emelkedik fel, a 350 kötet/óra adat viszont részleges csúcsteljesítmény, a hozzátartozó 260 kötet/óra tényleges csúcsteljesítmény érték folytán a jelenleg általánosan használatos és kísérletképpen bevezetett rendszerek teljesítményadatai nagyon közel megegyeznek. A tételszamos rendszerekhez fűzött remények eddig nem váltak be. Ennek oka elsősorban a tételszamos rendezésének munkaigényessége. Ez utóbbi hátrány kiküszöbölésére alkalmasnak látszó gépi lyukkártyás rendszerek (a nyugati tapasztalatok ismeretében is állíthatjuk) szinte kizárólag egy-egy nagyváros fiókkönyvtár hálózatának teljes gépesítése esetén válnak versenyképesé. Jelenleg még olyan fényképezőgépek sem állnak rendelkezésünkre, amelyek 100%-os üzembiztonsággal dolgoznának.

Az angol normamérések arra engednek következtetni, hogy a fotokölcsönzésben még további, általunk eddig fel nem ismert tartalékok rejlenek.

A Podonyi András tervezte adatnyomógépes rendszernek pillanatnyilag nagy hátránya, hogy (bár tételszamos rendszert feltételez) a gépi lyukkártyák alkalmazása nem megoldott.

5. Átlag- és csúcsterhelések

A következő táblázat egy átlagos igénybevételű Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiók (39.) forgalmát mutatja be:

Kötet/nap	Napok száma
0— 100	0
100— 200	7
200— 300	39
300— 400	41
400— 500	40
500— 600	51
600— 700	44
700— 800	7
800— 900	5
900—1000	1
1000—1100	1
1100 felett	1
	237

Évi forgalom összesen: 134 000 kötet.

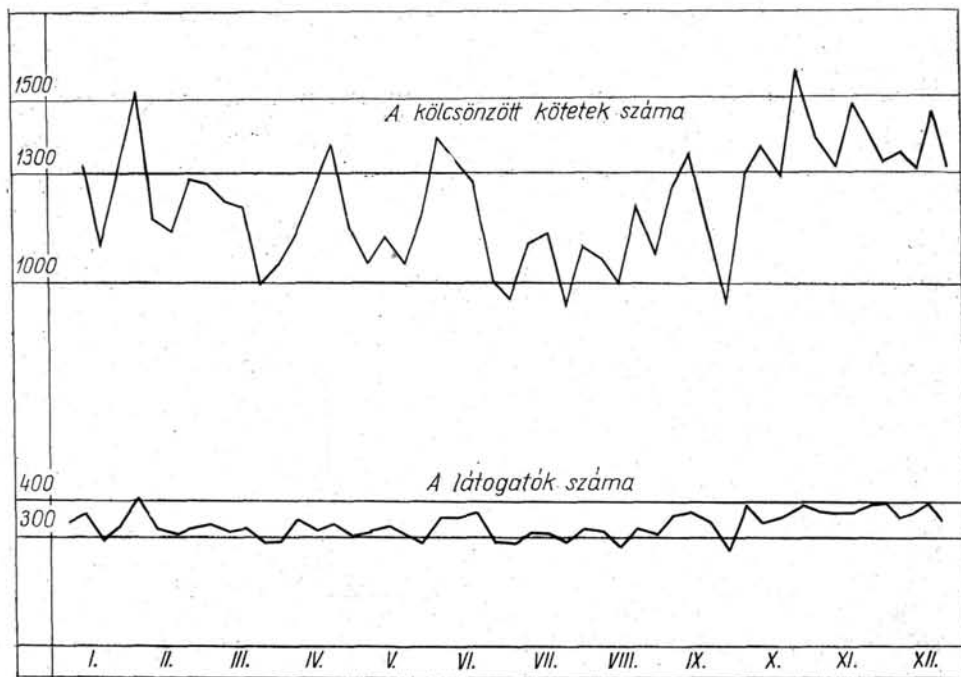
A leggyakrabban tehát (51-szer) 500 és 600 kötet közé esett a napi forgalom.

Az egyes napok forgalma 200–700 kötet között mozog általában, összesen 22 kivételes naptól eltekintve. Az egész évi forgalom napi átlaga 565 kötet. Ez 7 órás napi átlagos nyilvántartási időre elosztva: 80 kötet/óra. Amennyiben ez a forgalom állandó egyenletes ütemben bonyolódna le, egy munkatárs 45 sec/ot tudna egy kötet adminisztrációjára fordítani, ami a mért minimális idők 2–3-szorosa, vagyis a gyakorlatilag szükséges idő. Ennél nagyobb forgalmú fiókban még állandó egyenletes forgalom mellett sem lenne képes egy munkatárs az adminisztrációt egymaga elvégezni.

Természetes azonban, hogy a forgalom nem egyenletes, hanem maximumok és minimumok formájában jelentkezik, így vannak olyan időszakok, amelyben több könyvtáros párhuzamos adminisztráló munkája szükséges, és olyanok, amelyben minden könyvtáros szabad; pontosabban: más munkát végezhet.

A csúcsterhelések jelentősége egy nagyforgalmú Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiók (10.) vizsgálatából érzékelhető. A következő ábra az 1965. év hétfői napjain mért forgalmat tünteti fel. Minden héten van legalább egy olyan nap, amelyen a kölcsönzött kötetek száma meghaladja a 900-at. (9 órás nyitvatartási idő mellett 100 kötet/óra átlag.) Az év folyamán 13 olyan nap volt, amelyen a kölcsönzött kötetek száma meghaladta az 1300-at. (145 kötet/óra.) Ezek között szerepel egy nap 175 kötet/óra átlagteljesítménnyel.

A napi órátlag már pontosabban tükrözi a forgalomcsúcsok tényleges alakulását, azonban még az egyes napokon belül is jelentős arányeltolódások tapasztalhatók. Az említett hétfői napok közül az egyiket vizsgáltuk az esti órák for-

galmát, és 255 kötet/órás csúcsgazdálkodást tapasztaltunk. Ez percenként egy látogató érkezését és távozását mutatja. Ilyen forgalom mellett — a párhuzamosan dolgozó könyvtárosok ellenére — időszakos sorbanállás alakul ki az adminisztrációs ponton, ami rossz hatással van a könyvtárosi munkáról alkotható elképzelésre.

A jelenleg használatos kölcsönzési rendszerek bármelyikével — elvben — lebonyolítható lenne ez a forgalom, azonban gyakorlatilag a minimum idő kétháromszorosával kell számolni — a könyvtáros udvariassági gesztusaitól és türelmétől függően — ezért a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókokban és vidéki nagykönyvtárainkban ma már általános, hogy egyidejűleg két könyvtáros végzi az adminisztrációt, a kikölcsönzés és a visszazás munkafolyamataira megosztva. (Az olvasók beírása, mint a napi kölcsönzéstől független adminisztrációs munka, csúcsgazdálkodási időben vagy beiratkozási időszakban egy harmadik személy jelenlétét követeli meg.)

Az egyik legmodernebb Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókban három főre méretezett adminisztrációs pult hosszában három munkatárs dolgozik egyidejűleg. A kép rendkívül imponáló, de semmi módon nem tekinthető a gazdaságosság meggyőző példájának. Ellenkezőleg, sürgetően követeli a kölcsönzési adminisztráció elveinek és gyakorlatának radikális megreformálását, vagyis a kölcsönzési adminisztráció céljainak felülvizsgálását, és a minimális célokat minimális szinten kielégítő adminisztráció megteremtését.

6. Javaslat

Az egy kötetre eső adminisztrációs idő jelentős csökkentését csak akkor remélhetjük, ha a szakkönyvtári gyakorlatból való elszakadás folyamatát — amely az eredeti három kártyás rendszer követelményeitől való állandó távolodásban jut kifejeződésre — teljessé tesszük, vagyis elmegyünk addig a végleges álláspontig, amelyen már a könyvnek *mű* jellegét sem tartjuk tovább fontosnak, beérjük anyagi értékének megőrzésével. Ezt a lépést csak akkor tehetjük meg, ha elismerjük, hogy a kölcsönzésre rendeltetett állomány lényegében különbözik a prézens állománytól, a kölcsönzésben levő állomány szinte kizárólag a tömeges igények kielégítésére hivatott, és a gyűjtemény jelleg megőrzését elég a belső arányok megtartására, nem pedig egyes meghatározott, kiválasztott művek feltétlen megőrzésére értelmezni.

Ilyen előfeltételek esetén kísérletet lehet tenni a *McColvin* tervezte rendszernek a szocialista gazdasági viszonyokhoz alkalmazott kidolgozására.

A *McColvin* rendszerrel dolgozó könyvtárban a beiratkozási díj 3—5 \$. Ezért az összegért cserébe zsetonokat kap az olvasó, amelyeknek birtokában megfelelő értékű könyvek kölcsönzésére jogosult. Felszólítás felesleges.

Hazai viszonyaink között elképzelhetetlen a beiratkozást három—öt kötet árának letétbe helyezésétől tenni függővé. Kísérletképpen azonban „meghitelezhetné” a könyvtár ezt a három kötetet — családonként — jól ellátott, és eléggé körülhatárolt település könyvtára esetében. Ebben az esetben családonként maximum egy olvasójegyet állítana ki a könyvtár, amellyel egyidejűleg három kötet kölcsönzésére jogosító zsetont is átadna. A könyvtári tagság évenkénti meghosszabbítása a zsetonok kicserélésével járna, és az elmaradók elszámoltatásával.

A kölcsönzési adminisztráció a megfelelő számú kötetek és zsetonok kicseréléséből állhatna.

Az angol mérés szerint e rendszer óránkénti teljesítménye megközelíti az 1000 kötetet.

A felvázolt végletes módszernél szerényebb célkitűzés lehet a fotokölcsönzési kísérletek folytatása. Ennek legnehezebben teljesíthető feltétele a 100%-os megbízhatóságú felvevőgépek beállítása, ami két úton remélhető:

1. külföldről történő vásárlással;
2. hazai új konstrukciójú célgép építésével.

Természetesen mindkét útnak megvannak a nehézségei, hátrányai, de szükségességük nem vitatható, ha arra gondolunk, hogy a jelenlegi 40 millió kötetnyi forgalom néhány év alatt ismét jó néhány millió kötetrel fog emelkedni, és könyvtárosaink egyre tehetetlenebbül állnak szemben az olvasók és a könyvtárat fenntartók jogos igényeivel.

*

E tanulmányt sajnos nem zárhatjuk le egy forradalmian új, és minden szempontból kielégítő, sikeresen befejezett kísérlet ismertetésével, be kell érünk az alkalmazott módszerek áttekintésével és a kérdés pillanatnyi megoldatlanságának feltárásával.

Eine Analyse des Zeitaufwandes, der in den allgemeinbildenden Bibliotheken zur Registratur der Buchausleihe erforderlich ist

L. URBÁN

Unsere allgemeinbildenden Bibliotheken werden in immer mehr erhöhtem Masse in Anspruch genommen. Die Zahl der ausgeliehenen Bände stieg in einigen Jahren von 20 auf 40 Millionen. Die für die Ausleihe eines Bandes — einberechnet die Arbeit der Direktion und der Inbetriebhaltung des Gebäudes — erforderliche Arbeitszeit verminderte sich auf 7 Minuten. Es wurde also notwendig, dass die Dauer der einzelnen Arbeitsphasen, auch die der Administration, analysiert und möglichst verringert werden.

Wenn wir die verschiedenen Systeme, die bei der Registratur der Ausleihe angewendet werden, miteinander vergleichen, stellt sich heraus, dass sie beinahe den gleichen Zeitaufwand erfordern, ausgenommen das System, nach dem ein jeder Band einzeln unterzeichnet werden muss, das wir unbedingt als überholt betrachten müssen. Die Daten haben wir nach den folgenden Überschriften in Tabellen verzeichnet:

Das System	eigene Messung		englische Messung	
	Sec/Band	Band/Stunde	Sec/Band	Band/Stunde

Von der Zeile Nr.3,411 an sind die Daten der Postennummer-Systeme angeführt — je zwei Daten für ein System —, von welchen die obere in runden Klammern ( ) steht. Die in Klammern angegebene Zahl bezieht sich auf Arbeitsphasen, die in der Gegenwart des Lesers verlaufen, die also eine besondere Bedeutung in Hinsicht auf den Spitzenverkehr haben. Mit der Einbeziehung jener Arbeitsphasen, die auch ausser des Spitzenverkehrs, d.h. in der Abwesenheit des Lesers geleistet werden können, erhalten wir den vollen Zeitanspruch, d.h. die Leistungsfähigkeit des betreffenden Systems. Diese Angabe wird von der zweiten, nicht eingeklammerten Zahl dargestellt.

Az Országos Széchényi Könyvtár betűrendes szolgálati katalógusának szerkesztési szabályzata

NAGY KÁROLYNÉ

Az Országos Széchényi Könyvtár katalógushálózatának korszerűsítését és kiegészítését a várba való költözés tette központi feladattá. A jelenlegi koncepció szerint ugyanis a Várpalotában a közönségszolgálat és a feldolgozó munka négy szintkülönbséggel nyer majd elhelyezést, ezért került előtérbe bizonyos katalógusok megkettőzésének terve. Helyzetünk e szempontból legideálisabb a betűrendes katalógusok vonatkozásában, mert — a nem fényképezett müncheni katalógusrészleget leszámítva — ebből a katalógustípusból rendelkezünk két példánnyal.

A szolgálati betűrendes katalógus építése 1936-ban párhuzamosan indult az olvasószolgálatival, azzal a különbséggel, hogy itt csak főlapok kerültek beosztásra. A melléklapok száma nem jelentős.* A kezdeti elképzelések szerint csak a katalógizálók segédeszközeül szánták. Mivel ez a katalógus a jelenlegi könyvtári munka céljainak csak korlátozottan felelt meg, korszerűsítése elkerülhetetlenné vált.

Mennyiségi és minőségi, tartalmi és formai elemzések után — a sokrétű könyvtári munka igényeinek szem előtt tartásával — váltak nyilvánvalóvá az elvégzendő feladatok. Mintegy félmillió műről készült, főlapokból álló katalógust kell melléklapokkal kiegészíteni és logikus szerkezeti rendjét biztosítani.

Nem kis nehézséget jelent, hogy készülő szolgálati katalógusunk nemcsak korszerűen katalógizált művek céduláiból épül, hanem régi feldolgozású, rekonstruált címleírásokból is, ezért számolni kell bizonyos kényszerű kompromisszumokkal. Katalógusszerkesztési szabványunk 1. pontja kimondja: „A betűrendbe sorolást az alakilag és tartalmilag helyes és szabályos címmegállapításnak kell megelőznie... mert a címmegállapítás és a betűrendbe sorolás szorosan összefügg egymással.” Meg kell jegyezni, hogy nem kevésbé lényeges és elengedhetetlen feltétele a jól szerkesztett katalógusnak a címleírások következetessége is; ennek biztosítása azonban a régi anyag feldolgozásában mutatkozó módszertani rétegződés miatt sok nehézségbe ütközik, mert

a) a leírások nagyobbik része (1936—1952 között feldolgozott anyag) a címleírási szabvány megjelenése előtt készült,

b) korszerű segédkönyvek csak fokozatosan állhattak rendelkezésre,

* 1961 végéig melléklap készült a zárójeles szerzők után a mű címének első szaváról, egyes kiadványok külön címről és a fordított anonim művek eredeti címének első szaváról.

c) az eltelt harminc év tudományos kutatómunkájának eredményeivel sem számolhatott még a régi feldolgozás.

Sajnálatos körülmény, hogy a katalógus-átszerkesztés időpontjában címleírási szabványunk átdolgozás alatt van, és a *Párizsi Nemzetközi Katalógizálási Konferencia* sem hozhatott végleges döntést a címfej és a rendszó szabályozásakor a testületi szerzők nevét és alkalmazási területét illetően.

A katalógus kiegészítését technikailag adrémaüzemünk tette lehetővé, mely lemezeit a helyrajzi számok sorrendjében tárolja. Az adréma sokszorosítás bevezetése óta (1936) valamennyi lemezről ún. helyrajzi napló készült. E naplók alapján történik a melléklapok utánrendelése, ide kerülnek bejegyzésre a korrekciók is. A kért cédulamennyiség levonása után az egyes kartonokra rávezetik a szükséges kiegészítéseket, címfejtárgyat esetén kijavítják a régi főlapokat, s egyúttal elvégzik a szükséges aláhúzásokat is. Betűrendezés után a kartonokat beosztják a katalógusba. A változatlanul maradt régi főlapok évenként két menetben kerülnek átosztásra az új katalógusba.

A munkát tehát lényegében három csoport végzi:

1. a naplójelölő csoport, mely a címleírások helyességét, következetességét biztosítja és szükséges kiegészítésükről gondoskodik;
2. a cédułaszerező csoport, mint az 1. csoport indikációinak végrehajtója;
3. a katalógusszerkesztő csoport.

Minden munkaállomás részletes útmutatók, előírások alapján dolgozik; jelen ismertetésünkben a végső munkafázisban dolgozó csoport szabályzatát közöljük. Természetes, hogy a katalógus növekedésével párhuzamosan új problémák jelentkeznek, és ennek megfelelően szabályzatunk is folyamatosan bővülni fog. Reméljük, hogy egyúttal szolgálatot teszünk könyvtáraink számára is, ha szerkesztési szabályzatunkat közreadjuk. A szerkesztési szabályzat jelenlegi (1965. évi) szövege a következő:

I. Előszó

1. A katalógusszerkesztés az MSZ 3401—58. sz.: A betűrendbe sorolás szabályai c. ajánlott szabvány előírásait követi.

2. Mivel az említett szabvány hatálya kiterjed más, hivatali célú betűrendes jegyzékek összeállítására is, bizonyos szakaszaira a katalógus építésénél nincs szükség, ezeket tehát mellőztük.

Ugyanakkor a szabvány sok kérdésben nincs tekintettel a címleírás célkitűzéseire, ezért kénytelenek voltunk — a katalógustípus és használói érdekében — nagyszabású könyvtárunk anyagának megfelelő új, de a szabvány szellemével megegyező szabályokat készíteni.

3. A katalógus csak belső használatra, kizárólag könyvtárosok számára készül.

Szerkezeti felépítését kettős cél határozza meg:

a) a könyvtár állománygyarapítása szempontjából felmerülő kérdésekre választ kell adnia,

b) a katalógizálás segédeszközeként tájékoztatást kell nyújtania a címleírási problémákra, hogy az egységes feldolgozás biztosítható legyen.

II. Általános szabályok

1. A betűrendbe sorolás alapja a szöveg legegyszerűbb alkotóeleme, az írott betű. A betűk sorrendjét az ábécé adja meg.
2. A betűrendbe sorolás alapja a kiegészített latin (magyar) ábécé.
3. A két- és többjegyű betűk mindkét betűeleme külön-külön betűnek tekintendő és eszerint sorolandó. Pl.

Bády István
Baedeker, Karl
Baffico, Giuseppe

Mudrony Soma
Mueller, John Henry
Muff, Christian

Cromwell, Oliver
Csüry Bálint
Cukor György
Czapáry Endre

Zalán Kornél
Zemplén Jolán
Zsombor János
Zuboly
Zweig, Arnold

Godwin, William
Goethe, Johann Wolfgang von
Goffa András

4. Az ábécé-rendben felsorolt betűk ékezetes formái általában összeosztandók az ékezet nélküliekkel. Pl.:

â, à, ă = a
ê, è, ë = e
î, î, ï = i
ć, ç, č = c
ń, ñ = n
ș, ș = s

Kivétel az *ä*, mely az *a* után sorolandó.

5. Az egyes szavak közötti írásjeleket (pont, vessző, kettőspont, pontosvessző, kérdőjel, felkiáltójel, kötőjel, gondolatjel, hiányjel) a besoroláskor általában figyelmen kívül kell hagyni.

a) A vessző, kettőspont, pontosvessző, hiányjel és a nem pontfunkciót betöltő kérdő- és felkiáltójel besoroláskor soha nem számít.

b) A pont és a pontfunkciót betöltő kérdő- és felkiáltójel, ha a címben cezúrát, mondathatárt jelent, figyelembe veendő.

Pl. Mit olvassunk? Útmutató a regényirodalom világában.

Több gabonát a hazának! Falusi népnevelők részére.

A rövidítések betűi közé tett pontok nem számítanak

Pl. F. M. = FM

M. Á. V. = MÁV

c) A kötőjel kétféle fajtája kétféle elbírálás alá esik. A kötőjel — a kettős vagy összetett nevek kivételével — szövegységet, az ún. nagykötőjel (gondolatjel) szóközt jelöl. Gyakori a két írásjel alkalmazásának keveredése.

Ha a kötőjel két különálló fogalmat kapcsol, beosztáskor külön-külön vesszük figyelembe őket. Pl.:

Lengyel—magyar szótár
Ének—zene-oktatás.

Ha a kötőjelhasználat csak régies írásmódot jelent, az összetett szó szóegységként sorolandó. A különbséget aláhúzással kell jelölni. Pl.:

Ó-Buda, Buda-Pest, ima-füzet, székes-főváros

6. A besorolás rendjét másodsorban a szóhatárok (szóegységek) szabják meg. A besorolás szempontjából minden szó elhatárolt külön egység.

7. A betűrendbe sorolás a betűk és szóhatárok adott sorrendjének legszigorúbb megtartásával, tehát mechanikusan megy végbe.

8. Azonos formájú rendszők tömeges jelentkezése esetén csoportokat alakítunk. A csoportalakítás rendje:

- a) személynév
- b) testületnév
- c) címrendsző

Pl.

- a) Petőfi Sándor: Az apostol.
Petőfi Sándor válogatott költeményei.
- b) Petőfi Bánya Vállalat
Petőfi Irodalmi Múzeum (utalólap)
- c) Petőfi emlékhelyek Pest megyében.

Csoportalakítás homonimáknál:

Vita Emil
Vita Zsigmond
Vita a magyar irodalom kérdéseiről
Vita di Tomaso de Kempis
Vita építészettünk kérdéseiről
Vita sanctorum

III. Személynevek sorolási szabályai

9. Személynevek sorolása esetén rendsző a családnév. Természetesen családnévnek minősülnek a családnévként használt keresztnévek is. Pl.:

Antal Imre
Gábor Áron
Péter Rózsa
Sándor Lajos

10. Ha a személynév csak utó- (kereszt-) névből (nevekből) áll, az azonos családnév előtt elkülönítve kell sorolni.

11. Keresztnéven leírt szerzők nevének sorrendje:

- a) kanonizáltak
- b) pápák
- c) királyok
- d) középkori szerzők

Pl.

- a) János, Damaszkuszi Szent
- b) János, XXII., pápa
- c) János, II., francia király
- d) János Minorita

12. Azonos nevű kanonizáltak és középkori szerzők nevének sorrendjét mel-
léknevük betűrendje határozza meg:

János, Aranyzájú Szent
János, Keresztelő Szent
Otto, Bischof von Bamberg
Otto, Bischof von Freising

13. Azonos nevű uralkodók sorrendjét a nemzeti hovatartozás szabja meg:
első elem a név: Lajos, második elem a nemzeti hovatartozás: francia, harmadik
elem a sorszám: I.

14. Sorszámozott uralkodó neveknél a második, harmadik stb. keresztnév
a besorolásnál figyelmen kívül hagyandó, csak az első név válik rendhatározóvá.

Pl.:

Károly Róbert, I., magyar király
Károly, II., Kis, magyar király
Károly, III., magyar király

15. Amennyiben kettősnevű uralkodónév új sorszámozással kapcsolódik,
az összetett nevek szabályai szerint kerül beosztásra. Pl.:

Ágost Frigyes, I., szász választófejedelem
Ferenc József, I., magyar király
Frigyes Vilmos, I., porosz király

16. Ha egy király kanonizált, beosztáskor nem a szentek, hanem a királyok
közé kerül. Pl.:

István, I., Szent, magyar király

17. Keresztnév formájú bővítményes nevek esetében a keresztnév után fel-
tüntetett prepozíciók vagy egyéb viszonzások nem veendőek figyelembe. Pl.:

Alexander von Battenberg	Jean de France
Alexander a Latere	Jean de Limoges
Alexander von Roes	Jean de Milan
Alexander a Sancto Joanne de Cruce	

18. Azonos betűképű egyéb keresztnemek sorrendje a következő:

a) Sándor (feloldatlan álnév)
b) Sándor Diák }
Sándor Páter } (feloldatlan álnevek, mint keresztnemek bővítménnyel)

19. Ha egy személynévnek változatai vannak, a nevek egy helyre kerülnek.
A névváltozatok összehozásáról az utalórendszer hivatott gondoskodni. Pl.:

Aeschylos	Maimonides
Aeschylos	Maimuni
Aiszkhülosz	Majmuni
Ajszkhülosz	Maimonides, Moses
Aiszkylos	Maimuni, Mose ben

Eschyle
Id.

Aischylos

Torockói Wiegand Ede
Thoroczkay-Wigand Ede
Thoroczkai-Wigand Ede
Toroczkai Wigand Ede
Toroczkay Wigand Ede
Toroczkói Ede
Vigand Ede
Wiegand Ede
Id.
Thoroczkay Wigand Ede

Mose ben Maimuni
Maimuni ben Mose
Mozes ben Maimun
Id.
Mose ben Maimon

20. Ha a személynevet módosítottuk, a sorolásban csak a módosított alakot szabad figyelembe venni. Pl.:

[Balassi] Balassa Bálint
[Horatius Flaccus, Quintus] Horác
[Vergilius Maro, Publius] Virgilius

Kivétel:

Ha a szerző neve beleépült a címbe, azaz a szerzői név és a cím olyan szoros nyelvtani egységet alkot, hogy a cím nem állhat meg önállóan, a szerzői név ragozott alakját magában foglaló címet változtatás nélkül címegegységnek tekintjük, és a konstans szerzői név után soroljuk. Pl.:

[Ovidius Naso, Publius.] Az Orras Ovidnak deákból fordított Változása. Győr 1792.
[Anakreon.] Anacreonte poeta greco... Parigi 1672.

21. Kettős vagy összetett személynevek beosztásánál az alaki elkülönítés szabályait alkalmazzuk: az egyszerű név megelőzi az összetettet. Pl.:

Fekete Adorján
Fekete Zoltán
Fekete Győr László
Fekete Nagy Antal

22. Azonos hangzású, de más írásképű személynevek csoportalakítást nem indokolnak, sorolásuknál a mechanikus betűrend érvényesül. Pl.:

Kovách Sándor
Kovačić, Ivan Goran
Kovács Vilmos
Kovai Lőrinc
Kovácsnay Rezső
Kováts József

23. Családnév utáni keresztnévek (utónévek) egy nyelven belüli kisebb eltérései, régies, népies alakjai nem számítanak. Pl.:

Ferenc, Ferencz, Ferentz
Emma, Emmy, Emmi, Emy
Ágost, Ágoston
Mór, Móric, Mócz, Mórítz
Carl, Karl
Conrad, Konrad
Curt, Kurt
Richard, Rikard

24. Annak eldöntése, hogy a személyneveknek mely részei (névelők, praefixumok) alkotják a tulajdonképpeni családnevet, a címmegállapítás feladata. Összetartozásukat aláhúzással jelöljük. A családnevek, ha hasonló szerkezetűek is, nyelvek szerint sokszor eltérő szabályokat követnek. Pl.:

<u>Van Ess, John</u>	<u>Eyck, Hubert van</u>
<u>De Sola, Ralph</u>	<u>Gerando, Antonina de</u>

25. Az utónév mögé kerül és a sorolás követelményeihez képest figyelmen kívül hagyandó minden olyan névelőzék, amely nem vonandó a családnév alá.

Myle, Egidius van der
Musset, Alfred de

26. Amikor a névelőzéseknek vagy a név egyéb függelékeinek (pl. életrajzi adatok, képesítés, foglalkozás) is jelentőséget tulajdonítunk, azonos nevű szerzők megkülönböztetése céljából, mechanikus elv szerint sorolunk.

E szabály alkalmazása csak utalói szinten jelentkezik.

Nagy József
Nagy József, (filozófiai író, 1885—)
Nagy József, (régész)
Nagy József, Bálint
Nagy József, Halasi
Nagy József, Vályi

27. Szerzők, szellemi közreműködők és egyéb személyek neve után az esetlegesen feltüntetett nemesi előnév nem számít, a család- és utónév után következő rendhatározó elem a mű címe.

(Megjegyzés: E szabály alkalmazása kompromisszum eredménye. Ugyanis a katalogizálási gyakorlat a szabvány megjelenése előtt kötelezően előírta az előnevek feltüntetését, ami disztinktív elem lévén, az azonos nevű, de különböző személyek elkülönítése szempontjából igen előnyös volt. 1952 után az előnév elhagyása folytán ez az elkülönítés lehetetlenné vált. A behasonlító munkában igen sok tévedés forrása lett volna, ha az esetlegesen feltüntetett előnevek figyelembevételével kerültek volna beosztásra a cédulák.)

Szabó László: A század nevezetes bűnügyei.
Szabó László, Csekefalvi: Százhusz könyv.
Szabó László: Szenzációk nyomában.

28. Azonos személynevek mellett az ugyancsak esetlegesen feltüntetett ifj., id. elem a következtelen használat miatt csak a prominens szerzőknél számít. Pl.:

Dumas, Alexandre, fils	Strauss, Johann, jun.
Dumas, Alexandre, père	Strauss, Johann, sen.

29. Azonos alakú személyneveket gyarapítási szempontok miatt sem fő, sem melléklapi szinten nem különítünk el.

30. Hiányos vagy rövidített személynevek — ha ki nem egészíthetők — az egymásra következő szögységek és szóhatárok elve alapján sorolandók. Pl.

Siposs A. Gyula
Siposs Antal Félix
Siposs I. Lénárt
Siposs Imre

31. Egy személy munkásságán belül különválasztjuk azokat a műveket, ahol szerző rangján szerepel, azoktól, ahol szellemi közreműködőként (fordító, átdolgozó, magyarázó, háromnál több szerzős mű első két feltüntetett szerzője, szerkesztő, illusztrátor) vagy történeti személyiségként fordul elő, tehát két csoport alakul:

- a) szerző
- b) közreműködő és róla szóló irodalom

32. Szerzős művek céduláinak beosztásánál a címek kezdőszavainak ábécéje határozza meg a sorrendet.

- a) A határozott és határozatlan névelő nem számít. Pl.:

Jókai Mór: Egy az Isten (egy = számnév)
Az elátkozott család
Az élet komédiásai
A fehér rózsza
Egy hirhedett kalandor
Egy játékos, aki nyer
Egy magyar nábob
Az új földesúr

b) A cím szögletes zárójelbe tett rövidítés-kiegészítései és a nem betűírásos vagy latinbetűs írásra áttett jegyek feloldásai sorrendhatározók. Pl.:

Makai István: Készítsünk táskarádiót!
Makai István: A [kettő plusz egyes] 2+1-es.
Makai István: Kis hangerősítők.
Berényi Dénes—Máthé György—Scharbert Tibor:
[Gamma-gamma] $\gamma\text{-}\gamma$ angular correlation measurement...

33. Ugyanazon szerző vagy szerzők művein belül mechanikus elrendezést alkalmazunk a címek kezdőszavainak ábécéje szerint. Opera omnia, Összes művek, Válogatott művek stb. az egyéb címek kezdőszavainak rendjébe illeszkednek. Pl.:

Petőfi Sándor: Az apostol
Elbeszélő költeményei
A helység kalapácsa
Ismeretlen költeményei
János vitéz
Levelei
Munkái
Összes művei
Tigris és hiéna
Útirajzok
Válogatott versek

34. Társszerzős művek második ill. harmadik szerzője ugyanúgy kerül beosztásra, mintha a mű egyetlen szerzője lenne: a sorolásmeghatározó elemek

- a) a beosztásra kerülő szerzői név
- b) a cím

SZABOLCSI Bence—BÓNIS Ferenc: Bartók par l'image.

IV. Testületek sorolási szabályai

35. A testületeket jellegük szerint nem csoportosítjuk.
36. Testületnevek sorolási rendje a személynevekével azonos:

- a) testületnevek szerzői szinten
b) testületnevek közreműködőként

37. Testületek további rendhatározó elemei:

- a) testületnév önállóan
b) testületek konferenciái, kongresszusai, nagygyűlései, symposiumai
c) a testület szervezeti egységei. Pl.:

Hazafias Népfrent
Hazafias Népfrent, Kongresszus 1.
Hazafias Népfrent Országos Tanácsa
Hazafias Népfrent Csongrád Megyei Bizottsága
Gyulai Városi Bizottsága
Miskolc Városi Bizottsága

V. Címrendszős művek és címek sorolási rendje

38. A címrendsző és a cím első három szavának minden betűeltérését figyelembe kell venni. Pl.:

francia, franczia, frantzia
közművelődési, közművelődési
katholikus, katolikus
Instruction, Instrukeion, Instrukzion

39. A cím ponttal elválasztott része külön egység a beosztás szempontjából. Kivételek a tankönyvek:

a) az önállóan megjelölt munkáknál a rendhatározó elemek (szerző + cím vagy címrendszős mű címe) után számít

1. az iskolatípus;
2. az osztály, melynek számára a tankönyv készült;
3. a kiadás éve.

Pl.:

(BELLAY László:—ÖVEGES József—PÁRKÁNYI László): Fizika. Az ált. isk. 8. oszt. számára. 6. kiad. Bp. 1964.

(BELLAY László—ÖVEGES József—PÁRKÁNYI László): Fizika. Az ált. isk. 8. oszt. számára. 7. kiad. Bp. 1965.

b) A címrendszős, részletekben megjelenő többkötetes tankönyvek, melyeknek egyedi szerzőjük vagy szerkesztőjük és kötetcímük van, de kötetszámozásuk nincs, a következő szempontok szerint sorolandók:

1. címrendsző ill. cím;
2. iskolatípus;
3. az osztály, melynek számára a tankönyv készült;
4. az egyedi kötet címe;
5. a kiadás éve.

Pl.:

Állattenyésztés. (BULAND Tivadar): Baromfitenyésztés. (Átd. Biszкуп Ferenc, Szajkó László.) 7. kiad. Bp. 1957.

/Mezőgazdasági technikumok tankönyvei./

Állattenyésztés. (ÓCSAG Imre): Lótenyésztés. (4., hibajegyzékkel ell., átd. kiad.) Bp. 1954.

/Mezőgazdasági technikumok tankönyvei./

Állattenyésztés. Méhészet, selyemhernyó-, hal- és prémesállattenyésztés. [Írták] (Faluba Zoltán, Potzta Imre stb.) 7. kiad. Bp. 1957.

/Mezőgazdasági technikumok tankönyvei./

Állattenyésztés. (BULAND Tivadar): Sertésenyésztés. (Átd. Balla István, Tóth Pál. 4., átd. kiad.) Bp. 1954.

/Mezőgazdasági technikumok tankönyvei./

c) Az ugyancsak címrendszős, részletekben megjelenő többkötetes tankönyvek, melyeknek egyedi kötetei számozottak, akár van szerzőjük, szerkesztőjük, kötetcímük, akár nincs, a b) pont alatt feltüntetett szempontok szerint sorolandók a 4. pont kivételével, amely helyett csak a kötet sorszámát szabad figyelembe venni.* Tehát:

1. címrendsző, ill. cím;
2. iskolatípus;
3. az osztály, melynek számára a tankönyv készült;
4. az egyedi kötet száma;
5. a kiadás éve;

Pl.:

Anyag- és gyártásismeret. 3. (GÖMÖRI Sándor—KOVÁCS József): /Vegyipari technológia./ A szervesvegyipari szakközépisk. 4. oszt. számára. Bp. 1964.

/Ipari szakközépiskolai tankönyv./

Elektrotechnika. 2. (FELSŐVÁLYI János): Elektrotechnikai és átviteltechnikai mérések. 6. kiad. Bp. 1964.

/Távokzlési technikum tankönyvei./

40. Az azonos művek együvé tartozásának biztosítására, ha többeskiadásuk eltérő változatban jelentkeznek — az ésszerűség határain belül — egyedi figyelmeztető készíthető. Pl.:

Jókai Mór:	Az arany ember;	A cigánybáró;	Enyim, tied, övé
	Az aranyember;	A cigánybáró;	Enyém, tied, övé
	Szent Anna tó	Szabolcs megye	
	Szentanna tó	Szabolcs megye	

41. Ha a rendsző számjegy, betűírásra átalakított formájában kell beosztani.

* Megjegyzés a b) és c) ponthoz: Mivel a gyakorlatban a részkötetek szerzői, ill. szellemi közreműködői igen gyakran változnak, a cédlak fölapi szintű sorolásánál célravezetőbbnek látszott előnyben részesíteni a konstansabb elemeket: a kötetcímet, ill. kötetszámot.

Ha a számjegy nem rendszó és a jobb áttekinthetőség a számjegyek szerinti beosztást teszi indokolttá, a számjegyek számértékük sorrendjében kerülnek beosztásra. Pl.:

a) [Ezernyolcszáznegyvennyolc—ezernyolcszáznegyvenkilenc]es 1848—49-es emlék-kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban.

b) Magyar Tudományos Akadémia, Nagygyűlés, 1951.
Nagygyűlés, 1954.
Nagygyűlés, 1955.
Nagygyűlés, 1957.

42. A mű címében előforduló egyenes zárójelbe tett kiegészítés beosztáskor mindig figyelembe veendő, mert a címlaptükörhöz tartozik. Pl.:

A magyarországi /vidéki/ könyvnyomdászok munkaidő- és munkabér szabályzata.

Szögletes és kerek zárójelbe tett, a mű címét megváltoztató betoldások nem számítanak. Pl.:

Lobogónk Petőfi [Sándor]
Ha Mozart [Wolfgang Amadeus] naplót írt volna
Ady [Endre]-könyv
Kimutatása a pesti [Budapest] magyar színház létesítési alapjának.

Viszont a nem betűírási elemek szögletes zárójelbe tett feloldásait (a mű nyelvén betűírásra áttett számjegyek, jelek) figyelembe kell venni, úgyszintén a címrendszo, szerzo, művek címének első három szavában előforduló rövidítések kiegészítését is. Pl.:

Beszámoló a M[agyar] Kir[ályi] Földtani Intézet vitaüléseinek munkálatairól.
A magyarországi ág[ostai] hitv[allású] evang[élikus] középiskolák rendtartása.
A Magyarországi Symb[olikus] Nagypáholynak Budapesten.

43. A határozott és határozatlan névelők a címrendszo előtt nem számítanak. Pl.:

Egy kis vita a magasabb eszmék körében
Egy magán levél a magyar kérdésben
Egy rendkívül hasznos könyv

A szövegben azonban mind a határozott, mind a határozatlan névelő mechanikus rendbe sorolandó. Pl.:

Über die Wirkung eines Sinusstromes...
Über eine neue Erweiterung von Ringen...

Ha az egy számnév, beosztáskor figyelembe veendő. Pl.:

Egy a jelszónk, a béke
Az egy eladás átlagos pontértéke
Egy esztendő Verseggy Ferenc életéből
Egy év alatt 111 új belépő
Egy évtized

44. A címrendszo után kitett (bizonytalan évet vagy sorszámot helyettesítő) három ponttal készült leírások az azonos rendszavú, című, de határozott évvel vagy sorszámmal leírt cédulák előtt kerülnek beosztásra.

45. Címrendszo, részletekben megjelenő többkötetes művek vagy gyűjtemények, melyeknek egyedi szerzőjük és kötetecímük van, mint szerzős művek úgy kerülnek beosztásra, hogy a sorolás második rendhatározó eleme mindenkor a részmű ill. a kötetecím első szava. Pl.:

Műszaki értelmező szótár. 21. SÓVÁRY Emil: Erőművek. Közrem. Ócsai Mihály, Pető József.

46. Címrendszo, részletekben megjelenő többkötetes művek vagy gyűjtemények, melyeknek egyedi kötetecímük és a köteteknek szellemi közreműködők vannak, a közreműködők nevével úgy kerülnek beosztásra, hogy a sorolás második rendhatározó eleme a címrendszo első szava. Pl.:

Magyarország kultúrflórája. 7. köt. Kristályvirág félek. — Diófélék. 7. füz. A kert laboda. Szerk. Priszter Szaniszló.

Magyarország története. 2. A késői feudalizmus korszaka. 1526—1790. Szerk. H. Balázs Éva, Makkai László.

VI. Egyéb formai rendhatározó szabályok

47. A cédulák egyenes és nem fordított időrendben kerülnek beosztásra.

48. Azonos művek azonos című különböző kiadásainak sorrendjét a kiadás éve, nem pedig a kiadás száma határozza meg.

49. A kiadási év nélküli művek megelőzik a legrégebbi kiadásúakat.

50. Azonos írásképű leírásoknál a sorolás rendje a következő:

1. a mű önállóan;
2. a mű sorozat tagja;
3. a mű megjegyzéssel.

Pl.:

TOLSZTOJ, Lev (Nikolaevics): Anna Karenina. [Regény.] (Ford. Németh László.) 1—2. köt. Bp. 1960.

TOLSZTOJ, Lev [Nikolaevics]: Anna Karenina. (Regény. Ford. Németh László.) 1—4. köt. Bp. 1960.

/Ólcsó könyvtár [1960.] 8—11./

TOLSZTOJ, Lev [Nikolaevics]: Anna Karenina. (Regény. Ford. Németh László.) 1—4. köt. Bp. 1960.

/Ólcsó könyvtár [1960.] 8—11./

Csehszlovák—magyar közös kiadás.

51. Az utalók és hivatkozások a fő- és melléklapok után kerülnek beosztásra.

52. A sokszorosító könyvtárak gyakorlatának megfelelően beosztáskor mindig az aláhúzott szó számát, aláhúzás híján a címleírás első szavához (rendszoához) osztandó be a cédula.

53. Az egyes betűhatárok és csoportok közé a jobb áttekinthetőség céljából választólapokat kell tenni.

VII. Betűrendes mutató

Aláhúzás	21, 24, 52
Aláhúzással történő szövegmodosítás	5/c, 24
Betűjegy szerinti sorolás	1, 3, 4, 7
Betűrend	1—7
Betűrövidítés személynévben	30
Cím	20, 32—33, 38—42, 45
Címrendszo	38—46
Címzöveg modositása	5/c, 40, 42
Családnevek	9, 18/c, 18/d, 21, 24—25
Csoportalkotás	8, 10—11, 18, 31, 36, 37
Határozott névelő (ld. Névelők)	
Határozatlan névelő (ld. Névelők)	
Helyesírási változatok	5/c, 23, 38, 40
Hivatkozás	51
Homonimák	8
Időrend	39/b, 39/c, 41/b, 44, 47—49
Írásjelek	5
Felkiáltójel	5/b
Gondolatjel	5/c
Hiányjel	5/a
Kérdőjel	5/b
Kettőspont	5/a
Kötőjel	5/c
Pont	5/b
Pontosvessző	5/a
Vessző	5/a
Keresztnevek (ld. még utónevek)	9—18
Magánhangzók	4
Mássalhangzók	3, 4
Mondathatár	5/b, 39
Nemesi előnevek	27
Névegységésítés	19—20, 22—23
Névelők (határozott és határozatlan)	24, 32, 43
Névelőzések	17, 24—26
Összetett mássalhangzók (ld. mássalhangzók)	
Összetett nevek	15, 21
Összetett szavak	5/c, 40
Poligrammák	5/b
Prefixumos személynevek (ld. Névelőzések)	
Prepozíciók (ld. Névelőzések)	
Rendszo	5/c, 8, 9, 20, 31, 38—41, 45—46
Rendszo modositása	5/c, 20, 40—41
Rövidített személynevek	30
Számjegyek átalakítása betűírásra	41
Számjegyek számértékük szerint	41
Személynév kezdetű elnevezés	8
Személynevek	9—34
Szerzős művek sorrendje	20, 32—34, 39, 45
Sziglák	5/b
Szóegység	5/c, 6—7, 40
Szóhatár (ld. Szóegység)	
Szóköz	5/c
Szóösszevonás	5/c, 40
Társszerzők	34
Testületek	8, 35—37
Utaló	19, 26, 51
Utónevek (ld. még keresztnevek)	9, 10, 23, 30
Zárójel	32/b, 42

Irodalom

- A. L. A. *Cataloging rules for author and title entries*. 2. ed. Chicago 1949. XXI, 265 l.
- Domanovszky Ákos: *A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző*. Bp. 1959. 74 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 9.)
- Domanovszky Ákos: *A leíró katalógus alapfeladatai*. = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*. II. 1964. 7—43. l.
- Drei Hauptprobleme der alphabetischen Katalogisierung*. Vorarbeiten für eine Reform. Baader, Peter: *Körperschaftliche Verfasser*. — Poggendorf, Dietrich: *Die mechanische Ordnung der Titel*. — Weber, Hans-Oskar: *Der Einheitszettel*. Wiesbaden 1962. VIII, 155 l. | *Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen* 11. |
- Fitz József: *Bevezetés a katalogizálásba*. Bp. 1951. 26 l. | *Az Országos Könyvtári Központ könyvtárostanfolyama*. Előadások 18. |
- Fuchs, Hermann: *Bibliotheksverwaltung*. Wiesbaden 1963. XI, 234 l.
- Fuchs, Hermann: *Kommentar zu den Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken*. 2., durchges. Aufl. Wiesbaden 1958. 302 l.
- Goriupp Alisz: *Tervezet az Országos Széchényi Könyvtár címléírasi szabályzatához*. 1962. 232 lev. (Kézirat.)
- Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. 1. köt. *A leíró és rendszerező bibliográfia*. Bp. 1941. 584 l.
- Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasói és szolgálati katalógusai*. Tervtanulmány. 1964. 68, II l. (Kézirat.)
- A könyvtári munka szabványai*. [Kiad. a] Magyar Szabványügyi Hivatal. 2., bőv. kiad. Bp. 1960. 384 l., 26 mell.
- Kretschmar, A. D.: *Die Revision des alphabetischen Kataloges der Deutschen Bücherei*. = *ZfB*. 74. Jg. 1960. 5. H. 350—354. l.
- NF Z44-050. *Les catalogues alphabétiques d'auteurs et d'anonymes. Rédaction de la notice catalographique*. Ed. par l'Association Française de Normalisation. Paris 1957. 32 l.
- NF Z44-060. *Les catalogues alphabétiques d'auteurs et d'anonymes. Collectivités d'auteurs*. Éd. par l'Association Française de Normalisation. Paris 1955. 18 l.
- Az Országos Széchényi Könyvtár címléírasi példatára*. (Kézirat.)
- A Párizsi Nemzetközi Katalogizálási Konferencia alapelvei*. = *Könyvtári Figyelő* 1962. 1. sz. 2—8. l.
- Règles catalographiques en usage à la Bibliothèque Royale de Belgique. Catalogue alphabétique par noms d'auteurs et titres d'anonymes*. Bruxelles 1961. 195 l.
- Sallai István—Sebestyén Géza: *A könyvtáros kézikönyve*. 2. jav. átd. kiad. Bp. 1965. 576 l.
- Sengupta, Benoyendra: *Cataloguing, its theory and practice*. Calcutta 1964. XVIII, 399 l.
- Veregy Gyula: *Kataloguskérdés az OSZK-ban*. = *OSZK Híradó*. 3. évf. 1960. 3. sz. 56—58. l. [Vitaindító cikk. Ld. a vitacikkeket a 4—6. sz.-ban. A vita lezárása: 7—8. sz., 148—151. l.]
- Ezúton mondok hálás köszönetet Zilahy Tamásnének, a katalógusszerkesztési munkák irányítójának, aki sokéves tapasztalatával jelentős szakmai segítséget nyújtott.

The rules of alphabetical arrangement of a catalogue

I. NAGY

The moving of the National Széchényi Library into its new and modern building made necessary the completing and rearranging of the alphabetical service catalogue. Since 1936 this catalogue consisted only of main cards.

Considering that the comparing and cataloguing work needs a modern and well constructed catalogue, nearly half a million main cards had to be provided with secondary cards and the whole had to be arranged in a logical order. The collection of plates of the multiplication division of our library rendered possible the production of the cards needed to the completion of the catalogue. In connection with this task to be carried out, a number of problems arise as the unified catalogue must be set up of catalogue cards of old and new type.

The rules of setting up a catalogue are fully contained in our study.

IV.
KÖNYVTÖRTÉNET, KÖNYVTÁRTÖRTÉNET,
MÚVELŐDÉSTÖRTÉNET

Néhány bécsi ősnymtatvány magyar vonatkozásai

BORSA GEDEON

Több éve foglalkozom a XV—XVI. századi bécsi nyomtatványokkal, különösen azok magyar vonatkozásaival. Ezek közül néhány az alábbiakban két történeti esemény köré csoportosítva kerül ismertetésre: az első az 1493 szeptemberében a horvátországi Udbina közelében a törökök ellen vívott esata, a második III. Frigyes császár ugyanez év decemberében Bécsben tartott temetése.

I

Vizsgálódásunk első tárgya az az ív alakú nyomtatvány, amely maga nem árulja el nyomdászát, de a betűtípusok és az iniciálék egyértelmű tanúsága szerint a bécsi Winterburger műhelyben készült. Mint ilyet mind az ősnymtatványokkal¹, mind a régi bécsi kiadványokkal foglalkozó irodalom² már korábban is nyilván tartotta.

A kétleveles kis mű első lapján VI. Sándor pápa 1493. október 2-án kelt, Miksa császárhoz intézett latin nyelvű levelének szövege áll. Ebben a pápa segítség nyújtására szólította fel az uralkodót a török ellen, amely betört Horvátországba. A második lapon — mintegy a pápai irat mellékleteként — Antonius Fabregnes pápai nuncius két latin nyelvű jelentése található, amelyeket 1493. szeptember 8-án és 13-án írt a pápának Zenggből, az akkori Magyarország legfontosabb tengeri kikötővárosából. Ebben részletes tájékoztatást nyújtott a Horvátországba betört törökökről, valamint a szerencsétlen végű udbinai csatáról. A kis Winterburger-féle nyomtatvány harmadik lapján az első lapon levő pápai levél szövegének német fordítása található, míg a negyedik üres.

A három lapon található négy irat kétféle nyelven problémákat okozott a bibliográfusoknak. Így Walter Dolch a két levelet külön-külön regisztrálta³. Még komplikáltabban járt el a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztősége az egyleveles ősnymtatványokról kiadott bibliográfiájában, ahol is minden lapot önálló kiadványként fogott fel, és három tétel alatt⁴ vette nyilvántartásba ezt az egyetlen bibliográfiai egységet. A fenti négy irat együttes megjelentetésének tényét teljesen megnyugtató módon bizonyítják a reánk maradt példányok,⁵ amelyek mindegyikében a két levelet együtt őrzik.

A négy irat szoros tartalmi egységet is alkot, hiszen valamennyi a törökök elleni harcra kíván mozgósítani. Megjelentetésének mozgatóerőit nem lehet világosan látni. Elgondolható, hogy az ősi újságok, az ún. *Newe Zeitungok* módjára

kívánt beszámolni a Karintíán keresztül most már az osztrák örökös tartományokat fenyegető török veszedelemről. Ezt a feltételezést látszik erősíteni a pápai levél német fordítása, amelynek segítségével az még szélesebb körben volt terjeszthető.

A nyomtatásban megjelentetés indítóját azonban sokkal inkább *Miksa* császár politikai törekvéseinek alátámasztásában lehet keresni. Ugyanis éppen 1493-ban kezdett a császár behatóbban foglalkozni a törökök elleni háború gondolatával. Miután 1493. május 23-án békét kötött *VIII. Károly* francia királlyal, fokozottan érdeklődött, hogy miképpen lehetne a török veszedelmet elhárítani.⁶ Tette ezt részben romantikus lovagi gondolkodásmódjának megfelelően, részben a fenyegetett osztrák örökös tartományok miatt. Azonban nem lebecsülendő szerepet játszott terveiben az a morális és anyagi előny, amelyet egy ilyen, az egész kereszténység nevében megindítandó vállalkozás részére jelenthetett.

1493. szeptember 17-én Innsbruckban kiadta az osztrák Szt. György lovagrend testvérületének alapító okiratát. A lovagrendet még apja, *III. Frigyes* császár alapította 1468-ban, ugyancsak a törökök elleni hadviselés elősegítése céljából. Azonban a cél megvalósítása érdekében sok nem történt, mint szervezeti keret azonban jó lehetőséget biztosított Miksának. Ezért szélesítette ennek a kis létszámú lovagrendnek anyagi és személyi alapjait az említett testvérülettel.

Ebben a helyzetben nyilván kapóra jött a császárnak a pápa felszólítása a törökök elleni harcra. Miután az osztrák Szt. György lovagrend, illetve ennek testvérületének propagálására a nyomtatást meglehetősen széles keretek között vették igénybe,⁷ joggal elgondolható, hogy a bécsi *Winterburger*-féle műhelyben készült kiadvány is a fenti nagyvonalú politikai-, gazdasági célkitűzések jegyében látott napvilágot.

Visszatérve magának a nyomtatványnak tartalmi vizsgálatára, magyar szemmel a legfontosabb az a két levél, amelyet a pápai nuncius Zengg városából küldött a pápának.⁸ Az első írás 1493. szeptember 8-án kelt, és abban a bán közlése alapján arról számolt be a nuncius, hogy a betört törökökkel szemben a „Banus” és „Comes Angelus” felveszik a harcot. Az öt nappal később kelt második jelentésében Antonius *Fabregnes* már az Udbina közelében lefolyt csatáról tudósított, amelyben a törökök megsemmisítő vereséget mértek a magyar—horvát—német csapatokra.

Hogy a fenti eseményeket megfelelő történelmi összefüggésbe lehessen helyezni, szükséges röviden vázolni ennek a török betörésnek közvetlen előzményeit is. *Mátyás* halálát követő időben a törökök — kisebb nagyobb csapatokkal — minden évben újra és újra betörték Magyarországra. Így 1490 októberében Boszniában, a következő év tavaszán Erdélyen át behatolt portyázó csapatokat Nagyvárad közelében kellett megsemmisítenie *Kinizsi* Pálnak. Ugyancsak ő verte vissza 1492-ben a Szörény melletti török támadást. Ugyanebben az esztendőben a Bosznián át északnyugatra kalandozó törökök egészen Celje, Tarvisio, Ljubljana és Villach városokig nyomultak elő. Az osztrák rendek azonban sikerrel állították meg őket, és visszatérésre kényszerítették a betört csapatokat. A központi hatalomnak Magyarországon *Mátyás* halálával bekövetkezett szétesése, elsősorban a „fekete sereg” szétverése szinte vonzotta újabb és újabb vállalkozásra a törököket. 1493 elején azután újra betörték Erdélybe, de itt komoly ellenállásba ütköztek, és véres fejjel kellett távozniok.

Mindezek után került sor *Jakub* basa mintegy 8000 főnyi seregének támadására még ugyanennek az esztendőnek nyarán. Jajca várának őrsege kitérésre kényszerítette ugyan a támadókat, de ezek átkelve az Unna folyón Slunj városán keresztül haladva elérték a Kulpa folyót. Sőt ettől északra Dél-Stájerországban is mintegy két hétig dúltak és fosztogattak. Azonban a *Székely* Jakab vezette csapatok közeledtére visszafordultak. *Derencsényi* Imre horvát bán — félretéve az egyes helyi főnemesekkel folytatott viszályt — seregével, amelyhez számos horvát főúr (*Frangepánok*, *Blagayak* stb.) is csatlakozott, igyekezett elvágni a zsákmánnyal megrakott törökök visszavezető útját. Kövekkel és kidöntött fákkal elzárta tehát a Krbava-medence déli részén levő Sadbar-hágót. Ezekről az előkészületekről tudósította komoly derülátással a pápát Antonius *Fabregnes* a szeptember 8-án kelt levelében.

Azonban jogosnak tűnt optimizmusa súlyos csalódáshoz vezetett: a törökök megállásra kényszerültek ugyan, de ügyes erőátcsoportosítást hajtottak végre, a keresztény csapatok ráadásul a lovasság szempontjából rosszul választották meg a harcteret. A vereség alapvető oka mégis abban rejlett, hogy a különböző eredetű csapatok egymástól elszigetelten, saját elképzelésük szerint harcoltak. Az így megosztott erejű keresztény csoportokat a törökök egyenként semmisítették meg borzalmas mészárlás keretében. A hatezer főnyi seregből alig 300 ember tudott csak megmenekülni, a többi néhány fogoly kivételével mind lekaszabolták. Az elfogott horvát bán az 5700 elesett keresztény levágott orrával, mint a győzelem jelképevel *Jakub* basa Konstantinápolyba küldte a szultánnak, aki *Derencsényi*t egy szigetre száműzte, ahol az néhány hónap múlva meg is halt.

A pápai nuncius második, szeptember 13-án kelt levelében az udbinai csatáról számos részletet örökített meg. Ennek a tudósításnak forrásértékét történelemszeink felismerték, és a milánói állami levéltárban őrzött korabeli iratból másolatot készítettett az akadémia történelmi bizottsága. Ezt — elsőként — *Óváry* Lipót publikálta rövid kivonat formájában⁹. Ennek nyomán később már a latin eredetiből közölt bővebb részleteket *Thallóczy* Lajos és *Barabás* Samu.¹⁰

A nyomtatott, korabeli bécsi kiadásban — nyilván az ismeretlen nevek olvasása nyomán — több hibás névalak is szerepel. (Cetui — Cetin, Fraiapanibus és Frigiapanibus — Frangepanibus).

A *Fabregnes*-féle tudósítás több személyt is említ, ezek azonosítása a korabeli nevezetesebb személyiségekkel általában nem problematikus. Így elsősorban a *Frangepán*-család négy tagja — az említett *Thallóczy*–*Barabás*-féle oklevéltár segítségével tisztázva — a következők: „Comes de Cetin” — Frangepán VIII. János (1466–1493), „Nicolaus de Frangepanibus” — Frangepán Miklós (1466–1498), „Bernardinus de Frangepanibus” — Frangepán Bernát (1460–1527), „comes Angelus” — Frangepán VII. János Angelo (1426–1513). A „Banus de Hiareza” kifejezésnek *Derencsényi* Imre dalmát-, horvát-, tótországi bánra kell vonatkoznia, bár a névellferdítés itt döbbenetes.¹¹ A pápának szóló levél még említést tesz a *Blagay*-család két tagjáról is, akik a csatatéren lelték halálukat. Ezek személyazonosságát pontosan *Thallóczy* Lajosnak sem sikerült megállapítani: „Blagay Gergelynek és II. Antalnak vagy testvérei, kiket oklevéltárunk nem említ, vagy a vodicsai atyafiaik közül ketten”.

Értékes és hiteles forrás a bécsi nyomtatásban is közzétett *Fabregnes*-féle tudósítás a szerencsétlen udbinai csata pontos időpontjára vonatkozólag is. A török krónikák¹³ ezt szeptember 19-re helyezik, ami azonban téves. A nuncius

szeptember 13-án kelt levele a vereség napját ugyanis pontosan közli: „nona praesentis mensis Septembris”, vagyis szeptember 5.¹⁴ Ezt a dátumot tévesen oldotta fel Josef von *Hammer*¹⁵ szeptember 9-ével, mert a római időszámításban használt „Nonae” szó a hónap derekán álló „Idus” előtti kilencedik napot és nem a hónap kilencedik napját jelentette. Az említett török forrás — téves közlése ellenére is — a szeptember 5-öt erősíti meg, amikor győzelmük napjaként a csütörtököt jelölte meg: 1493. szeptember 5. ugyanis valóban csütörtökre esett.

II

Ugyancsak szépszájú magyar vonatkozású adat található azokban a bécsi nyomtatványokban is, amelyek az 1493. augusztus 19-én elhunyt *III. Frigyes* császár december 7-én tartott gyászünnepségének eseményeiről számoltak be. Ez a két gyászmisével együtt a bécsi Szent István székesegyházban zajlott le. Három bécsi nyomtatvány ismeretes, amely ezekről készült: a gyászünnepség leírása latinul;¹⁶ németül¹⁷ és Bernhard *Perger* latin beszéde, amelyet ugyanez alkalommal mondott.¹⁸

A latin és német nyelvű tudósítás szövege, ha nem is szó szerinti fordítás, igen közel állanak egymáshoz, így magyar vonatkozású részeik együtt tárgyalhatók. Ezek egy részének rövid ismertetésére *Apponyi* Sándor katalógusaiban már sor került.¹⁹

Magyarországot a temetésen hivatalos delegátusok képviselték, akik mint *II. Ulászló* király küldöttei vettek részt. A már abban az időben is rendkívül pontos protokolláris előírások igen előkelő helyet biztosítottak a magyaroknak. Miksa király, a pápai legátus és a francia megbízott után következtek, megelőzve a német lovagrend képviselőit, *Edward* angol herceget, *Velence* követét stb.

A magyar delegátusok személyére vonatkozólag a német nyelvű tudósítás nem közöl részleteket, de a latinban ez megtalálható (1b lap, 28–29. sor): „Ep(iscop)us Agrien(sis) or(ator) Ladislai reg(is) hungarie&bohémie — Nicolaus dux de li(m)bach or(ator) Ladislai re(gis) hu(ngariae)&bo(hemiae).” A két személy azonosítása azonban a szakirodalomban egymástól eltérő eredménnyel történt.

A *Bonfini*-féle históriás könyv²⁰ az egi püspök kísérőjét *Bánffy* Miklósbán jelölte meg. *Istvánffy* Miklós²¹ alsó-lindvai *Bánffy* Miklós mellett *Orbán* püspökről írt. Azonban *Nagylucsei* Orbán 1487-től csak 1491 végéig, ill. a következő év elejéig volt egi püspök, ezen túlmenően az alábbiakban ismertetésre kerülő korabeli adatok is más útmutást nyújtanak. Így a későbbi kor történészei²² az egi püspök nevét immár helyesen *Bakócz* Tamásként oldották fel. Követtársaként *Bánffy* Miklóst tartották, aki mint pozsonyi főispán és főpohárnokmester szolgált előbb *Mátyást*, majd *Ulászlót* egészen 1501-ben bekövetkezett haláláig.

Más következtetésre is lehet jutni, ha a gyászszertartást ismertető latin és német szöveget veti össze az ember. A gyászmise felajánlási része során tizenhat császárhoz, illetve az ausztriai házhoz tartozó ország képviselői vonultak fel a következő csoportban: egy nemes zászlóval, másik sisakkal, a harmadik címeres pajzzsal, két további egy fejtől a földig feketével letakart lovat vezetett, ezek előtt pedig feketebe öltözött nemesek égő fáklyát vittek. Az egyes országokat felvonulása során „Austria Antiqua” és „Austria Nova” után és az „Imperium” előtt haladtak Magyarország képviselői. A nyomtatásban megjelent korabeli tudósítás ezek közül többet név szerint is megnevezett. Így a címeres pajzsot

vívó a latin leírásban (3b lap, 16. sor) „Nycolasch dux Li(m)bacen(sis)”, míg a német nyelvű kiadásban (8a lap, 18. sor) „Sechsze Nicolasz” névvel szerepel ugyanez a személy. Miután a latin kiadásban, mint fentebb láttuk, ugyancsak „Nicolaus dux de li(m)bach” volt megjelölve az egri püspök követtársaként, az Apponyi-katalógus²³ „Nicolaus Szécsy von Felső Lindvá”-val azonosította azt. Ha a német nyelvű beszámolóban nem történt tévedés, vagyis ha nem tévesztette össze a király egyik követét a címerpajzsot vívó személlyel, úgy ez a következtetés helyes. Sajnos azonban nem lehet ezt a feltételezhető hibát kizárni, mert a limbachi Miklós gróf kifejezés talál mind az alsólimdvai *Bánffy* Miklósról, mind a felsólimdvai *Széchy* Miklósról.

Abban a magyar viszonylatban ritka szerencsés helyzetben vagyunk, hogy *Bakócz* Tamás úti előkészületeiről a korabeli feljegyzésekből részleteket is meg tudhatunk. Az ő 1493. évi számadáskönyvéből értesülünk arról,²⁴ hogy ebben az esztendőben november 19-én *Eösy* György udvarbíró, aki az egri udvartartást vezette²⁵ a lovászmestert a püspök Budán át Bécsbe vezető útjára 24 lóval, kocsikkal és 600 dénár költőpénzzel látta el. A kocsisoknak 200 dénárért lábvédőket vettek, további 100 dénárért pedig „heweder”-t a lovak számára, 25 dénárért matlasszal borították a kocsikat, 5 dénárt pedig a viasz tisztítására szövetért adtak ki.

Bakócz Tamás bécsi tartózkodásáról különben a milánói követ 1493. december 12-én kelt jelentése is beszámolt.²⁶ A fentiek alapján tehát teljesen bizonyos és egyértelmű, hogy *Ulászlót* a bécsi gyászszertartáson *Bakócz* Tamás akkor egri püspök képviselte.

Visszatérve magára a gyászünnepekre, ott a fentiekben említett felvonulásban részt vevők sorát magyar részről, aki a zászlót vitte, a nyomtatott beszámolók szerint „Joh(ann)es de Ellerbach”, illetve „Her Ellerbach” nyitotta meg. A monyorókeréki *Elderbach* (Ellerbach) család e sarja (*III. János* 1471–1499) később szoros kapcsolatban állott *Bakócz* Tamással.²⁷ A könnyelmű, fiatal főúr ugyanis teljesen eladósodott, és adósságaiból éppen *Bakócz* váltotta ki. 1496-ban azután testvérül fogadták egymást, amelynek következményeképpen *Elderbach* halála után özvegye csak mint haszonélvező maradt birtokain, mert azok tulajdonjoga a későbbi esztergomi érsekre szállt.

Elderbach személye egyben átvezet az említett menetben részt vett többi magyar főúrhoz is. Apjának *Bertold*nak ugyanis mostohatestvére volt a már fentebb szerepelt *Széchy* Miklós főlovászmester, aki pedig veje volt kövendi *Székely* Jakabnak, aki a gyászmenetben a sisakot vitte. Ez utóbbi a bécsi temetési szertartás latin nyelvű ismertetésében (3b lap, 15. sor) „Zackel Jacob”, a németben pedig (8a lap, 17. sor) „Zeckel Jacob” névformában szerepel. A magyaroknál nyolc nemes vitt égő gyertyát a feketével leborított ló előtt, akiknek neveiről a nyomtatásban is megjelent tudósítás nem emlékezett meg. A lovat vezető két személyről viszont igen: a latin változat szerint (3b lap, 17–18. sor) „Kyach Krabater et Gewardus Lasla”, a német szerint pedig (8a lap, 19. sor) „Kisch krabat vnd gepirt Lasla”. Az első név azonosítása nem okoz nehézséget: *Kis-Horváth* (Halapsich) János. A másik név feloldása nekünk nem sikerült.

Elderbach János, *Székely* Jakab és *Kis-Horváth* János *Széchy* Miklóssal és *Bánffy* Miklóssal egyetemben azok a nyugat-magyarországi főurak voltak, akik a szoros érdekszövetségen felül még — mint feljebb láttuk — rokoni kapcsolatban is álltak. *Mátyás* király halála után *Corvin* János pártján találjuk őket, majd a

csontheyi csata után (1490. VII. 4.) átálltak *Miksa* oldalára.²⁸ A pozsonyi béke megkötésekor (1491. XI. 7.) a Habsburgok egyik követe éppen *Kis-Horváth János* volt.²⁹

A temetési menetben a Habsburg-házhoz tartozó országok között Magyarország szerepeltetése éppen az említett pozsonyi békeszerződésre támaszkodhatott, amely az 1463. évi békekötés számos pontját megerősítve elismerte *Miksa* jogát a magyar királyi cím viselésére és örökösödési jogát a magyar trónra, ha *Ulászlónak*, vagy valamelyik utódjának fiúörököse nem lenne. A gyászszertartáson Magyarország színeit a menetben csupa olyan főúr képviselte, akik *Miksa* hívei voltak még ezekben az években is.³⁰ Így feltételezhető, hogy a *Bakócz* vezette hivatalos magyar küldöttség elhatárolta magát ezektől a főuraktól, akik hazánk függőségét a Habsburgoktól a felvonuláson hangsúlyozták. Ezek alapján valószínűnek látszik a fentiekben már említett hiba, amely szerint a nyomtatásban megjelent német nyelvű beszámoló — és nyomában *Apponyi* — tévesen azonosította a menetben címeres pajzsot vivő *Széchy* Miklóst *Bánffy* Miklóssal. Ez utóbbi lehetett *Bakócz* követtársa, amint ezt a korai források is (vö. 20. jegyzet) közölték.

Jakob *Unrest Österreichische Chronik* c. munkájában a nyomtatásban megjelent tudósítással csaknem azonos szöveggel örökítette meg *III. Frigyes* temetési szertartását. A bécsi Nationalbibliothek és az alsó-ausztriai Landesarchiv őriz ezen felül egy-egy további korabeli kéziratot (utóbbi megjelölése Streun), amelyekben ez a beszámoló ugyancsak megtalálható. Az *Unrest*-féle krónika kritikai kiadása azután összevetette ezeket a szövegeket³¹. A temetési menetben Magyarország jelvényeit vivő csoportban részt vett főurak nevei az *Unrest*-féle szövegben „Sechse Nicolas, Herr Ellerbach, Herr Jakob Zeckl, Risch (!) Grabat, Gebit Lasla”, a Streun-félében pedig „Setsche Wiblet, Khitsch Rebat, Gabriel Lasla” formákban szerepelnek.

A gyászmenetben püspöksüveggel felvonult prépostok névsorában szerepel a német nyelvű nyomtatott kiadásban (6b lap, 18. sor) „Der probst von geren”. Az *Unrest*-féle krónika említett kritikai kiadása³² a „geren” városnevet „Gran”-nak, vagyis Esztergomnak oldotta fel. Ez már az első pillanatra valószínűtlennek látszik. A gondosabb vizsgálat csak megerősíti, hogy tévedésről van szó. A többi hét említett prépost ugyanis mind az osztrák tartományokból való, a bécsi Nationalbibliothekben őrzött kézirat pedig a fentiek után még négy további ausztriai priort sorol fel. A nyomtatásban megjelent latin nyelvű beszámoló (4b lap, 4. sor) „Ex gorus” megjelölést használ a „geren” helyén. Ezek szerint Esztergom helyett az alsó-ausztriai Geras premontrei, a felső-ausztriai Garsten bencés és az ugyancsak alsó-ausztriai Gars ágostonos rendházak vezetői jöhetnek számításba, akik ebben az időben mind jogosultak voltak a püspöki süveg viselésére.

A gyászmisét a bécsi Szent István dómban 1493. december 7-én a salzburgi érsek celebrálta, az azt követő és Szűz Máriának szóló misét pedig a veszprémi püspök mondotta, amint erről mind a latin (2a lap, 13. sor), mind a német (4b lap, 12—13. sor) nyelven nyomott szöveg tudósít. Ez a személy nem más, mint ifj. *Vitéz János*, az egykori esztergomi érsek unokaöccse, aki maga is neves humanista volt. *Mátyás* megbízásából számos diplomáciai küldetésben járt el, majd előbb szerémségi, később veszprémi püspök lett. Amikor *Miksa* 1490 őszén benyomult a Dunántúltra és Veszprémet is ostrom alá fogta, *Vitéz* azzal a feltétellel adta fel a várat, illetve állt át a *Habsburgok* oldalára, ha azok támogatják igényét a bécsi püspökségre. Ennek vezetését 1493. február 8-án valóban el is nyerte. Nyilván eb-

ből a hivatalából kifolyólag mondotta III. Frigyes gyászszertartásával kapcsolatban az ünnepi misét.³³

Ugyancsak III. Frigyes temetési szertartásán hangzott el³⁴ Bernhard Pergernek a fejezet bevezetőjében említett latin nyelvű gyászbeszéde, amelynek egyik nyomtatott kiadása a bécsi Winterburger-féle műhelyben látott napvilágot (vö. 18. jegyzet). A szónok, aki a bécsi egyetem kurátora volt, nekrológiájában a császár érdemeit sorolta fel és magasztalta tetteit. Ezek között megemlítette (2b lap), hogy Frigyes — nyilván az 1463. évben kötött szerződésre célozva — Magyarországot szorosabb kapcsolatba hozta az ausztriai házzal. Ugyanezen a helyen még kiemelte Perger azt is, hogy milyen állhatatos volt Frigyes a magyarokkal szemben vívott hosszú és véres háborúkban. Beszédét a törökök elleni biztos győzelem reményének hangoztatásával fejezte be (4b lap), amelynek során Magyarország természetesen ismét szóba került. Aligha tévedünk, ha ezt a fordulatot, amely a beszéd végső kicsengése volt, a szónok Miksának a fentiekben már említett és éppen ezekben a hónapokban igen időszerűnek tűnő ama elképzelései támogatására szánta, hogy a törökök ellen szervez hadjáratot.

Jegyzetek

1. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. (GW) Leipzig 1925— , 895. sz.
2. *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Bd. I. (Langer-Dolch) Wien 1913, 5—6. sz.
3. *Langer-Dolch*, 5. és 6. sz.
4. *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts*. Halle a. S. 1914, 106., 107. és 583. sz.
5. Bamberg, levéltár — Hannover, Kestner-Museum — Paris, BN — Wien, NB (Eduard Langer gyűjteményéből).
6. Vö. Heinrich, Ferdinand: *Die Türkenzugsbestrebungen Kaisers Maximilian I. in den Jahren 1517 und 1518*. Diss. Graz 1958, p. 16.
7. Vö. Borsa Gedeon: *Die Druckwerke des Österreichischen St. Georgsordens. = Gutenberg-Jahrbuch 1962*, pp. 183—188.
8. A nyomtatványnak a párizsi Bibliothèque Nationale-ban őrzött példányáról készült mikrofilm megvan az OSZK filmtárában FM 2/1983 jelzet alatt.
9. *A Magy. Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai*. I. füz. Bp. 1890. p. 183. Nr. 758.
10. *A Frangepán család oklevéltára*. II. köt. Bp. 1913. p. 213. CCIII. sz.
11. Az ember akaratlanul is arra gondol, hogy vajon nem Haraszi Ferenc boszniai bán neve keveredett ebbe bele valahogyan.
12. *Tanulmányok a Blagay család történetéből*. Bp. 1897, pp. 144—145.
13. Szeád-eddin — vö. Thury József: *Török történetirók*. I. köt. Bp. 1893, p. 181.
14. Vö. Thallóczy: *Tanulmányok...* 144. l.
15. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. 2. Ausg. Bd. I. Pest 1834, S. 642.
16. *Hain* 7384 — *Langer-Dolch* 7 — *Denis* 803.
17. *Hain* 2738 — *Langer-Dolch* 8 — *Denis* 303.
18. *Hain* 12 621 — *Langer-Dolch* 9 — *Denis* 302.
19. *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok*. I. köt. Bp. 1900, 25. sz. — *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. Bd. III. München 1925, Nr. 1554.
20. *Rerum Ungaricarum decades quatuor*. Basel 1568, 728. l. = RMK. III. 570.
21. *Regni Hungarici Historia*. Köln 1685, 18. l. = RMK. III. 3551.
22. Pl. Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. 2. kiad. III. köt. Pest 1871, 264. l.
23. Nr. 1554.
24. *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*. Szerk. Kandra Kabos. II. köt. Eger 1887, 358. l.

25. Kerecsy Jenő: *Bakócz Tamás egri püspök udvartartása és egyházmegyéje*. Erzsébetváros 1910, 41. l.
26. Fraknói Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Bp. 1889, 50. l.
27. Reiszig Ede: *A monyorókeréki Elderbach (Ellerbach) család.* = *Turul.* 1940, 33—34.
28. Schönherr Gyula: *Hunyadi Corvin János*. Bp. 1894, 119—187. l.
29. Kultúrtörténetileg nem érdektelen, hogy ez a főúr — amint ez a békeszerződés aláírásai-
ból kiderül — még a nevét sem tudta leírni. Vö. Horváth Mihály, I. m. 253. l.
30. *Kis-Horváth* például még 1494-ben is szemben állott *Ulászlóval*. (Vö. *Istvánffy, i. m.* 12. l.
Quishorvatus név alatt.)
31. *Unrest*, Jakob: *Österreichische Chronik*. Hrsg. Karl Grossmann. Weimar 1957, 219—228. l.
(*Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series, tom. XI.*)
32. I. m. 225. l.
33. Ábel Jenő: *Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság*. Bp. 1880, 102—110. l.
34. Vö. a latin nyelvű kiadás 2a lap, 15—16.

Einige auf Ungarn bezügliche Wiegendrucke aus Wien

G. BORSA

Der Artikel behandelt die ungarischen Beziehungen vierer Wiegendrucke die im Zusammenhang mit den folgenden Ereignissen des Jahres 1493 in Wien herausgegeben wurden: am 5. September wurde eine Schlacht gegen die Türken bei Udbina, unweit von der dalmatischen Küste gefochten. Am 7. Dezember desselben Jahres wurde eine Trauerfeier zum Gedenken des verstorbenen Kaisers *Friedrichs III.* im Wiener Stephansdom abgehalten.

Die zwei im Zusammenhang mit der unglücklichen Schlacht geschriebenen Briefe des päpstlichen Nunzius, datiert beide in Zengg am 8. bzw. am 13. September 1493, wurden dann in Wien abgedruckt und sind auch als geschichtliche Quellen als wertvoll zu betrachten. Im Artikel wurde ein Versuch gemacht die in den Briefen befindlichen Angaben (Namen, Daten, Orte, usw.) auszuwerten.

Über die Trauerfeier zu Ehren *Friedrichs III.* sind die folgenden zeitgenössischen Wiener Drucke bekannt: ein Bericht in lateinischer, und einer in deutscher Sprache, ferner eine aus diesem Anlass abgehaltene Ansprache von Bernhard *Perger*. Die Identifizierung der teilnehmenden ungarischen Persönlichkeiten bleibt teilweise jedoch problematisch. Als Vertreter Ungarns sind nämlich an der Feier nicht nur die Mitglieder der amtlichen, den König *Vladislaus den II.* repräsentierenden Delegation erschienen, sondern auch die zum Kaiser *Maximilian* übergegangenen Magnaten. Die Darstellung dieses einzigen Ereignisses genügt um sich ein Bild über das Verhalten der zwischen den Jagellonen und Habsburgern gespaltenen Hochadeligen zu machen.

”Gratzer Frauenjournal, Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet...”

(Egy XVIII. századi női folyóirat helye az osztrák és a magyar sajtó történetében)

DEZSÉNYI BÉLA

Egy kis nyolcadrét alakú XVIII. század végi folyóirat 1795. évi folyamának három negyedéve, januártól szeptemberig (összesen 39 szám), egy-egy negyedévet összefoglaló kötetekben *Kisfaludy* Sándor könyvtárával került egy példányban az Országos Széchényi Könyvtár állományába. A folyóirat borítékcíme: *Gratzer Frauenjournal, Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet von Neun Freundinnen ihres Geschlechts*.¹ Azért érdemes az egyébként megszokott késő-felvilágosodáskori elmélkedéseket, moralizáló írásokat, néhány érzelmes történetet, versikéket (utóbbiak egyikének szerzőjét, név nélkül, így jelöli meg: „von einem ungarischen Frauenzimmer”), tréfákat, itt-ott heti politikai hírósszefoglalót s végül — látni fogjuk, hogy nekünk ez igen fontos — színi kritikákat közlő kis nyolcadrétű folyóirattal foglalkozni, mert 1. az alcíme Magyarországra, magyar közönségre, magyar nőkre utal, 2. mert a legkorábbi és egyben a leghosszabb életű női lapok közé tartozik, legalábbis Kelet- és Közép-Európában.

1

Fel kell vetni a kérdést: ugyanolyan elbírálás alá esik-e a *Frauenjournal*, mint a *Tersztyánszky* Dániel-féle *Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus den sämmtlich kaiserlich-königlichen Erbländern*, amelyet — szerkesztőjének személye és tartalmának hazai vonatkozásai miatt — annak ellenére, hogy nem Magyarországon jelent meg és nem is magyar nyelven adták ki, a bibliográfusok mégis mindig a magyar sajtó legrégebb emlékei között soroltak fel²; — vagy mint az *Ephemerides Vindobonenses*, amelyet egy régebbi sejtés,³ majd újabb vizsgálatok⁴ alapján ma már szintén magyar érdekű újsággként tartunk számon, noha Bécsben jelent meg és latin nyelven írták?

A mi *Frauenjournal*unk magyar vonatkozású tartalma sokkal gyérebb, mint az előbbi kettőé.⁵ 1795. április 22-én,⁶ tehát fennállásának negyedik hónapjában, annak is végefelé, hoz először hosszabb magyarországi tudósítást, mégpedig egy éppen ebben a számban először előforduló „Theater-Korrespondenz” című rovatban. A budai és a pesti német színházak előadásairól közöl bírálatot, még hozzá nem is csekély késéssel. Az első beszámoló, január 1-i (!) keltezéssel *Johann von Kalchberg: Die Tempelherren* című ötfelvonásos szomorújátékáról szól, amelyet Budán 1794. december 1-én (!) mutattak be. Dícséri a színpad pazar kiállítását,

a szép díszleteket, de kifogásolja a kísérőzenét. „Am vorzüglichsten spielten Madam Weinmiller als Blanka und Hr. Jandl als Vorsteher des Tempelhofes.”

Ezentúl még néhány színházi beszámolót kapunk. A következő — ugyanebben a számban — *Wranitzky: Oberon* című háromfelvonásos operájáról szól, amelyet Pesten, 1794. december 11-én, Budán 12-én játszottak. A főszereplő (*Schländler*) a bíráló szerint igen rossz volt, noha Budán megtapsolták. Ez a szerep inkább *Girzik*nek való! Végül még ugyancsak ebben a számban olvashatunk *Guglielmi: Adelige Schuferin* című kétfelvonásos operájáról, amelyet december 17-én Budán adtak elő, itt már az előbb dicsért *Girzik* sem tetszett; a hősnőnek, Dlle Wipfelnek pedig — a bíráló szerint — még sokáig kell tanulnia, míg egy ilyen szerepet megfelelően fog alakítani.

A következő, április 29-i szám színházi rovata már Pesttel kezdődik és

január 1-i budai előadásról szól: *Der Glückswechsel, oder der lebenswürdige Sonderling* Lustspiel in 5 Aufzügen. A színészek nagy igyekezettel játszottak, de a darab nagyon gyenge és a fordítás egészen rossz. Különösen kifogásolja azonkívül a tudósító, hogy az előadás megkezdése előtt *Zöllner* úr⁷ nagyobbik leánya verses köszöntőt mondott. Az ilyesmi manapság már csak vándor színtársulatoknál szokás. De még a versek is rosszak voltak. Ha már verset akart szavaltatni *Zöllner* úr, íratta volna azt egyetemi tanárral, hiszen Pesten egyetem is van. De végre igazi elismerésre talál a gráci levelező előtt a január 12-i pesti előadás: *Das Mäd-*

chen von Marienburg. Weinmüller kisasszony játszotta benne *Chatinkát*, *Jandl* úr pedig a cárt. A szereplőket sokszor kihívták a függöny elé, és dicsérettel említi a bíráló, hogy a közönség tapsait szóval nem köszönték meg, mint még a legtöbb helyen szokás, csak meghajlással. Ennek az illőbb, modernebb formának minél előbb terjednie kell — mondja.

Végül még egy rövid hír ugyanebben a számban a január 22-i budai előadás-ról, a már többször említett, színésznek és szerzőnek egyaránt buzgó *Girziknek Die christliche Judenbraut* című darabjáról.

A két egymásután következő szám már-már állandó magyarországi színházi hírszolgálattal látszott kecsgetetni a gráci olvasó-nőket. De a következő számokban hiába keressük a budai és a pesti színház nyomát. Más magyarországi hír pedig alig van s az is néhány soros csupán. A még a színházi híreket megelőzve, a március 25-i 12. sz. mellékletében (*Anhang*) közölt, Kolozsvárról származó hír a legérdekesebb. A februárról keltezett 21 soros tudósítás arról szól, hogy a még 40—50 év előtt egészen patriarkális falusi életet folytató magyar nemesek közé is behatolt a felvilágosodás napsugara („die Sonne der Aufklärung”), leereszkedtek a hegyekből és a farsang alatt részben a „mi” (polgárok? erdélyi németek?) táncmultságainkon vettek részt, részben ők maguk adtak magyar multságokat („Nagiar-Ball”!). „Es war ein Ehrfurcht erweckender Anblick diese würdigen Männer mit ihren Schnurrbärten in Nationaltracht in die Stadt ziehen zu sehen. Steifes Bewusstseyn der herrlichen Thaten ihrer Vorväter, und angebohrene (sic) preiswürdige Hochachtung gegen die Vorzüge ihrer Nation sass auf den Stirnen der nobeln Dazier. Nur mit männlichem Anstande ohne jene neomodischen Bücklinge, und detto überflüssige Zeremonien vergönnten sie uns die Ehre selbst ihren Nagiar-Ball zu besuchen, und beym zärtlichen Abschiede riefen sie uns noch tausend freundschaftliche *Teremtette* in ihrer Nationalsprache zu...” Az anakronisztikus nemesi életmód látszólag naiv csodálata mögött lehetetlen meg nem látni a finoman rejtett iróniát...

A kolozsvári tudósítás után következik ugyanebben az *Anhangban* a már említett magyar, vagy valószínűleg inkább magyarországi német hölgytől származó *An den Tod* című 16 soros elégia, amelyben a halálvágy végül az élettel való sóhajos kiegyezésben oldódik fel.

„Aus Ungarn” van keltezve a július 15-i 28. szám *Die unglückliche Luise* — *eine Skizze zum Nachdenken* című 5 oldalas elbeszélése is, de a keltezésen kívül itt magyar nyomot nem észlelhetünk. A boldogtalan Lujzát akarata ellenére kényszerítik férjhez, ez szerencsétlenné teszi őt és korai sírba dől. Színhely és környezet színtelen, sem akarva, sem akaratlan nincs benne semmi „magyaros”.

Ugyancsak magyar nőnek mondja magát a *Vollständiger Unterricht, wie man mit leichter Art ein Philosoph werden kann* című satirikus eszmefuttatás szerzője („Von einer ungarischen Dame eingesandt”). (Május 6-i 18. sz. 277—284. l.) Ezen túlmenően azonban semmi sem emlékeztet a hatoldalas cikkben magyar viszonyokra vagy magyar problémákra.

Nem lehet magyar vonatkozást keresni a 17. szám utolsó lapjának alján látható közleményben egy tévesen beküldött címről *Egerből*: itt nyilvánvalóan a csehországi Egerről van szó, a magyar Eger német neve: Erlau.

Összegezzük az eddigieket: lehet, hogy volt a szerkesztőben vagy a kiadókban olyan törekvés, hogy magyar (vagy inkább az akkor Magyarországon élő német ajkú) előfizetőket szerezzenek a csábító borítékcímmel és a néhány pesti, budai

vagy kolozsvári hírrel — de vagy nem értek el eredményt, vagy az igyekezet is gyenge volt, hiszen a színházi hírek hónapokat késtek (s ezzel még azt a gyanút is felkeltik, hogy átvételek, nem első kézből valók). Lehet persze, hogy hirdetőkre is számítottak magyar földről. A korhoz képest elég gyakran közölt hirdetéseket a kis gráci újság — igaz, hogy ezeknek egy része szórakoztató tréfa, a hirdetések máshol is előforduló egykorú paródiája, mint az itt következő: „Eine Herrschaft auf dem Lande, nicht weit von A. sucht einen Menschen in ihre Dienste, der einen Gärtner, Koch, Barbier, Reitknecht, Friseur, Jäger, Verwalter und Tagelöhner nach Beschaffenheit der Umstände vorstellen kann, er muss von starken, dauerhaften Knochen seyn, und einen verderbten Magen haben. Er bekömmt freye Kost und jährlich 10 Thaler, nebst ein paar abgesetzten Stiefeln.”

Egy magyarországi hirdetést is találunk az augusztus 19-i 33. szám *Anhang*-jában (263. l.). Mint kordokumentum, álljon itt teljes egészében:

Nachdem von der Hoch- und Wohlgebornen Frau Theresia Gräfin v. Nyary vermählten Baronesse v. Horezky und dem Hoch- und Wohlgebohrnen Herrn Franz Grafen von Amade bey Szobotiz im Neutraer Comit at ein Braunstein-Bergwerk eröffnet worden, dieser Braunstein aber, nach mehrmalen gemachten Proben einer der besten in den k. k. Erblanden ist. So machet man mittelst dieses allen und jeden, denen daran gelegen seyn mag, bekannt, daß dieser Braunstein nicht nur Centnerweis verkauft, sondern auch, daß auf mehrere Jahre Contracte geschlossen werden können. Kauflustige haben sich dieserwegen, als auch wegen des Preises bey der k. k. Bergerichts-Substitution in Bösing, in Szobotiz bey der P. T. Frau Theresia Gräfin v. Nyary vermählten Baronesse v. Horezky, und in Szeniz bey dem P. T. Herrn Franz Grafen v. Amade zu erkundigen.

A lényeg mégis az, hogy a Frauenjournal már az 1795. év harmadik negyedében többé-kevésbé teljesen megfeledezett Magyarországról. (Talán *Kisfaludy* Sándor is ezért nem tartott már igényt az utolsó negyedévre.) A magyar sajtóbibliográfiában tehát említést nem kíván, nem hasonlítható az *Allergnädigt privilegirte Anzeigen*hez, sem az *Ephemerides Vindobonenses*hez. Az első magyarországi női folyóirat a magyar sajtóbibliográfia szempontjából tehát továbbra is a nemrég előkerült pesti *Zeitung für Damen*, amely persze csak több mint tíz évvel a Frauenzeitung után, 1806-tól 1809-ig élt.⁸ A néhány színházi hírre is inkább színház- kultúrtörténeti érdekességük miatt érdemes utalni: verses prólogusok időszerúsége, a tapsok megköszönése szóban vagy meghajlással, stb.⁹ De a néhány közlemény, meg főleg az, hogy az egyetlen magyarországi hirdetés egy nem is éppen közönséges bányatermékre, mangánra keres vevőt — valahogy állandó magyar kapcsolatot feltételez. A jószándék arra, hogy egy Magyarországra, meg bizonyára a magyarországi németekre különleges figyelmet fordító orgánus alakuljon ki, feltétlenül megvolt. Hogy miért nem sikerült teljesen, azt ez idő szerint nem lehet pontosan megmondani. Talán politikai okot sejtethünk mögötte: a Frauenjournal erős aufklerista szellemben íródott és ennek az iránynak magyarországi terjedése különösen ezekben az években vált fokozatosan ellenszenvenné a hatóságok előtt. A magyar hírlapirodalom szándékos és tervszerű visszafejlesztése ekkor kezdődött.

A magyar vonatkozásokon túl azonban a *Gratzer Frauenjournal* Kelet- és Közép-Európában egyike a legrégebb nők számára írt folyóiratoknak,¹⁰ és úgy látszik az egész egykorú hírlap- és folyóiratirodalomban a leghosszabb ideig élt hasonló vállalkozás. Ugyanis a *Kisfaludy* Sándor könyvtárában megvolt hiányos évfolyam nem a teljes folyóirat, hanem csak annak töredéke. Pontosabban: a *Gratzer Frauenjournal* nem 1795-ben indult, hanem — más címmel — még 1792-ben és

áltozás után legalább 1797-ig fennállott. Az első fellelhető *ür Damen und andere Frauenzimmer*; ezzel a címmel három lent meg, majd a negyedik füzettel *Journal für Damen und r* lett a címe és ezzel a címmel jelent meg az 1793-i második te is. Az 1794-i évfolyam ismét címváltozást hozott: *Neues Schönen Deutschlands zur angenehmen und lehrreichen Unter-* von H. G. Hoff, k. k. Beamten. 1795. január 7-én, az év első számával a *Gratzer Frauenjournal* címet. Ezt az évfolyamot ismertettük magyar vonatkozásai miatt. Az itt Budapesten található egyetlen példány alapján túl gyors általánosítás volna azt mondani, hogy Magyarországra csak ez az egy évfolyam jutott el — éppen magyar vonatkozásai jóvoltából — de talán mégsem véletlen, hogy éppen ez maradt fenn a Kisfaludy-könyvtárban. A kis lap azonban tovább élt és az elkövetkező két évben még két címváltozáson ment keresztül: *Grätzer Frauen—Zeitschrift*. Dem schönen Geschlechte und den Freunden desselben gewidmet. 1796, 4 füzet 2 kötetben. És végül: *Frauen-Journal*. Dem schönen Geschlechte und ihren Gönnern geweiht von den Herausgebern. 1797. 1—12. sz. 2. kötetben.¹¹

A folyóirat szerkesztőinek nevét ez idő szerint nem tudjuk megállapítani, az egyik évfolyamon megnevezett Hoff nevű „hivatalnok” kivételével. Érdekes, hogy éppen a magyar vonatkozású 1795-i kötetet kilencen is „ajánlják”, azaz valószínűleg írják, mégpedig, mint magukról mondják, „Freundinnen ihres Geschlechts” — tehát maguk is nők. Az 1795. május 6-i 18. szám *Anhangjának* végén olvasható előfizetési felhívás még annyit árul el, hogy tanult és fürge asszony-személyek („erudite und muntere Frauenzimmer”) és hogy titkárnőjük is van („welche auch noch eine Sekretärin haben”). Egy másik helyen (márc. 18.) a titkárnő, sőt rajta kívül az elnöknő nevének kezdőbetűit is elárulják. Az előbbi: *Fräulein von M. . .*, az utóbbi *Gräfin von C.*

Az egyetlen közreadói néven, Hoff néven kívül csak a nyomdászok vagy a kiadók nevezik meg magukat. 1792-től 1793-ig Ant. *Tedeschi* a nyomdász. 1794-ben *Rodelmayr*, 1795-től kezdve a kiadók: Mich. Hermann *Ambros*, majd B. *Hranz*.¹²

Nagyon valószínű, hogy a címváltozások csak a figyelemkeltést szolgálták (az 1795-i kötetnél ez nyilvánvaló), de lehet az is, hogy a nyomda- és kiadóváltozásokkal függtek össze. Mindenesetre egyetlen összefüggő vállalkozásról van szó: ezt a füzetek mindvégig egyforma alakja és külseje is bizonyítja.

Az 1792-ben indult kis folyóirat az osztrák sajtó *II. József* alatti nagy előnyomulásának már csak sereghajtója. És felfejtésre váró titkainak nem a legkisebbike, hogy nem a fővárosban jelent meg és hogy a fővárosban hozzá hasonló hosszú kitarással női lap sem a maga évtizedében, sem az előzőben nem volt. Az osztrák sajtó súlypontja már ebben a században is Bécs — igaz persze, hogy azért a második legnagyobb osztrák város a XVIII. század második felében már rendelkezett egy újsággal *Grazer Merkur* címmel, sőt a nyolcvanas években már kétfővel, s ezek közül a *Grätzer Zeitung* hetenkint hatszor jelent meg. Bécsben az ún. „erkölcsi hetilapok”-nak még a *Klemm*-féle *Die Welt* és a szabadkőműves *Sonnenfels* hasonló lapjaival 1762-ben indult hulláma irodalmi, színházi és egyéb szórakoztató lapok között 1774-ben már egy rövid életű női lapot is sodort magával: *Die Meinungen der Babette, eine Wochenschrift für Frauenzimmer*. A nyolcvanas években azután már egy sor nők számára írt lapot találunk Bécsben: *Wahrheit*

für und über die Frauenzimmer (1782—1783, szerkesztője a magyar sajtó történetéből is ismert besúgó és röpiratíró *Hoffmann* Lipót Alajos!); *Merkur für Damen* (1783—1784), *Journal für Frauenzimmer* (1784), *Für Österreichs Töchter* (1785), *Blatt für Frauenzimmer* (1789).¹³

A bécsi női lapok kivétel nélkül rövidebb életűek az 1792-től 1797-ig makacs kitartással megjelent grácínál. És ennek nem kell szégyelnie magát a „világszínvonal” szempontjából sem, legalábbis ami a tartós fennállást illeti.

Az első női lapok más, Ausztriánál nyugatabbra eső országokban is a XVIII. századnak, közelebből a felvilágosodás korának jellegzetes termékei. A XVII. század a politikai hírlapok, a XVIII. század a folyóiratok bölcsőkorá. Az első folyóirat a Párizsban megjelent *Journal des Sçavants* (1665-től) már egy egészen napjainkig élő folyóirattípus: a tudományos sajtó őse. A nála néhány évvel fiatalabb második francia folyóirat, a *Mercure Galant* (1672-től) címe már magában foglalja programját és az általa képviselt *laptípus* jövőjét. És kétségtelen, hogy már női közönségre is számított sokszor érzelmes, sokszor szellemes, mindig szóragoztató híreivel. Legtöbbször címükben is hirdették a kedélyes, főleg nőknek szóló, „bizalmas” közleményeket, fecsegő mende-mondákat, de amellet a korai felvilágosodás sok részletgondolatát is kínál, fontos koreszméket propagáló angol, „essay-journal”-ok, vagy — ahogyan főleg német követőiket nevezték — az „erkölcsi hetilapok”. (Moralische Wochenschriften.) Mert az angol példa nyomán ez a folyóiratfajta átterjed a kontinens országaira is és szorgosan szaporodik. Első angol képviselői a *Steele* és *Addison*-féle *Tatler* (1709) és *Spectator* (1711), a franciaíknál *Prévo*st abbé és mások folyóiratai (*Le Spectateur Français*, *Le Pour et le Contre* stb.) Németországban előbb a hamburgi *Patriot* (1724), majd a német felvilágosodás irodalmi vitáit elindító *Gottsched*-féle *Die Vernünftigen Tadlerinnen* (1725). Utánuk hosszú sor, amelyet méltóképpen zár be a *Wieland*-féle *Teutscher Merkur* (1773). 1766 és 1790 között Németországban összesen 2191 új folyóirat indult, ezek közül 718 a hetvenes, 1225 a nyolcvanas években. Ezek közül 742 tartozik a „szóragoztató” lapok csoportjába, amelyek túlnyomóan „erkölcsi hetilap” jellegűek. Az utóbbiak közül 89 indult 1766—1779, 266 1770 és 1780 és 387 1880 és 1890 között.

Az erkölcsi hetilapnak megfelelő típust töltik meg új tartalommal az egyre szatirikusabb, élesebben társadalmat bíráló hangot megütő orosz folyóiratok, amelyek ellen maga *Katalin* cárnő lép fel — de nem csak börtönnel és cenzúrával, hanem folyóiratok alapításával is. Hiszen az uralkodónő is a felvilágosodás hívének tartja magát. A vegyes tartalmú hetilapdivat Magyarországra is eljut: Pozsonyban *Windisch* Károly *Gottlieb* indít a *Pressburger Zeitung* melléklete képpen felvilágosult hetilapokat az 1780-as évek végén és az 1790-es évek elején (*Ungrisches Magazin* stb.) Lengyelországban *Lorentz Mitzler*, *Gottsched* barátja adott ki német és lengyel nyelvű folyóiratokat. (*Warschauer Bibliothek, Wiado-mości Ekonomiczne i Uczone.*)

De a szorosan vett női lapok, azok, amelyek nem csak közönséget kerestek a nők körében, hanem kizárólag nőkhoz akartak szólni, mégpedig nőket érdeklő, a nők fejlődését, nevelését, érvényesülését is megpendítő témákról — és amelyeknek végül sokszor már írói is nők voltak — akkor indultak, amikor a felvilágosodás ősfolyóiratai szakok és témák szerint kezdtek megoszolni: az egységes tudományos folyóirat helyett megjelentek külön az egyes tudománysszakok közlönyei — az egységes erkölcsi, társadalmi—szóragoztató hetilap pedig irodalmi, színházi,

nevelési folyóiratokra bomlott. Azután éppen az utóbbi kategóriában a felvilágosodás már egyik élénken vitatott problémájaként a nőnevelést, majd a nők tájékoztatását, felvilágosítását, szórakoztatását tűzték ki célul. Az 1750-es évek végén és az 1760-as évek elején Lipcsében *Die Frau*, Párizsban *Journal des Dames*, Hamburgban *Neuigkeiten für das schöne Geschlecht* címmel indultak az elsők. Nagy jelentőséget nem tulajdonítottak nekik a történetírók és a tartós fennállás, meg a színvonal szempontjából a németországiak közül is csak kettő múlhatta felül a gráci *Frauenjournalt*: a neves író, Johann Georg Jacobi által Düsseldorfban kiadott *Iris* (1774—1776), munkatársai között többek közt Goethevel, valamint a gráci laphoz hasonlóan már a kilencvenes években a híres Cotta kiadó által indított *Flora, Deutschlands Töchtern geweiht* (1793—1803). Az utóbbiba olyan ismert költők és írók is írtak, mint Forster, Kosegarten és Hölderlin. De az átlag úgy látszik nem múlta felül tartalmában a gráciak hetilapját; az *Iris*nek éppen azért kellett megszűnnie, mert igényességével elriasztotta a még nem eléggé érett közönséget. És a tartós fennállás szempontjából is csak a *Flora* érte utól, illetve múlta felül a gráci női lapot.¹⁴

Mindent összevetve a hosszú évekig megjelent gráci *Frauenjournal* kiemelt szerepet látszik betölteni a korai női lapok történetében. Tegyük hozzá még, hogy olyan időben, *Ferenc* császár rendőri abszolutizmusának kezdetén, amikor a gazdag bécsi folyóiratirodalomban is átmeneti apadás állt be, s az egész sajtó néhány lapra zsugorodott össze, amelyek között női már egyetlen egy sem szerepel. És ha ilyen szempontból nézzük meg még egyszer közelebbről az OSZK-ban meglévő három kötet tartalmát, akkor — fenntartva a cikkünk elején alkotott sommás ítéletet, amely egyébként a német sajtótörténeteseknek a női lapok átlagáról alkotott véleményével is egyezik — mégis el kell ismernünk, hogy a kritikus kilencvenes években bátran tartotta magát az előző évtized felvilágosítóinak a hangvételéhez — és ezt éppen 1795-ben, azokban a hónapokban, amikor Budán *Martinovics* pere jutott végzetes befejezése felé és a mi jakobinusaink osztrák eszmetársait is üldözték. Az évfolyam I. számában mindjárt *II. Józsefről* szól az első cikk, és azt emeli ki a modern császár tettei közül, ami *I. Ferenc*nek éppen 1795-ben megjelent új cenzúraendjével legélesebben ellenkezik: „Unter Josephs Regierung entstand daher in den Erblanden ein ganz neuer Geist der Freiheit im Denken und der Freimüthigkeit im Reden und Schreiben.” (8. l.)

A változatos, egyes kis közlemények jó része francia felvilágosult írók műveinek, aforizmáinak fordítása (*Saint-Evremond*, *Marmontel* stb.). Még a női haj színének a divatját is *Brantôme* dönti el. (430. l.) Egyáltalán, különös, ahogyan ez a női lap a divatot kezeli. Noha szerkesztői tudósításai, előfizetési hirdetései ígérk a divatképeket (pl. 144. l.), valójában ilyen képet egyáltalán nem látunk (legalábbis a mi példányunkban), ha meg divatról szól a *Frauenjournal*, mindig politikai hátsó gondolattal teszi. Semmi sem érdekesebb a divatlap számára, mondja, mint a francia forradalom változékony eseményei. (7. sz. *Anhang*.) Érdekes volna tudni a forrását a 24. számú *Anhang Moden-Neuigkeiten* c. cikkének (394. l.), amely a régi, forradalom előtti francia divatról ezt írja: „ein Volksmärchen, eine Stadtneuigkeit, ein Luftballon, eine Anekdote aus dem Palais-Royal, waren in dem alten luxuriösen leichtsinnigen Paris mehr als hinreichend in einem Tage neue Moden à la zu schaffen, die ganz Paris, und vielleicht ganz Deutschland noch eher, als Paris, trug. Aus dieser Quelle flossen uns z. E. alle die schönen Moden à la *Marlbrough*, *Eveque sur la paille*, *catat du Dauphin*, *Vomissement*

(a szövegben sajtóhibával *p* a *v* helyett) *de la reine, à la Ballon, à la Hérisson, à la Monstre...*"

Az érzelmes történetek is „Párizs központúak”. Jelentős részük a forradalomban játszódik. Hóseik: a bérlő, aki afféle jószágos vén gazember módjára megvásárolja a gazdag nemes elkobzott birtokát, hogy azt az üldözött gyerekeinek adja vissza (124. l.) — egy öreg nemes, akinek birtokát a polgár veszi meg a „nemzeti vagyomból”, majd örökre vendégül látja a volt tulajdonost stb. A jószívű francia polgárral szemben megérdemelt végzetébe rohan a szegényembert kifosztó, ártatlan polgárleányokkal erőszakoskodó német nemes. (*Treulosigkeit und Undank*. 11. *Anhang*. 80—86. l.)

A forrongó Párizs, a harcterek, a francia vidék politikai mozgalmak a legfőbb tárgya a *Politische Zeitgeschichte* c. rovatnak, amely az év első felében az egyes számok — és néha az *Anhang* — jelentős részét tölti ki. A jakobinusok bukását méltónak tartja véres uralmukhoz — de ettől a köztársaság csak megerősödött. Nemcsak a franciák, de az általuk megszállt Hollandia is készségesen védi az új intézményeket. Az 1795 március 19-i felkelésről ezt írja: „So endigte dieser Tag, der, wie der 12te Germinal, das Grab der Republik zu seyn schien, und der, wie jener, nur ihre Grundlinien befestigte.” (Jun. 10. *Anhang*. No. 23.) A Faubourg Saint Antoine-beli véres jeleneteket elítéli, de színesen, izgalmasan írja le. (jún. 17.) Leplezetlenül csodálja a franciák hazafiasságát, csak „lassen Sie uns Gott aus ganzem Herzen bitten, dass er diese tapfere Nation mit dem Geiste des Friedens beseele, und dass ihre martialische Wuth in eine heilsamere Mode verwandle.” A legfőbb remény végig a köztársaság győzelme: „Alle Meynungen sind hier für die Republik gestimmt: und ihr werdet sie niemals umstimmen: so viele schlaflose Nächte, so grosse Aufopferungen für die Freyheit sollen nicht unbelohnt bleiben, die guten Bürger können ruhig seyn, wir wollen die Republik, wir werden sie unerschüttert erhalten, oder unter ihren Trümmern begraben werden.” (Júl. 8.) Igaz, ezt egy a konventben elmondott szónoklatból idézi a *Frauenjournal*, de ez az idézet éppen az egész hosszabb tudósítás vége, kicsengése.

És annál nagyobb hangsúly esik rá, mert ez az utolsó tudósítás; mintha erőszakkal elnyomták volna ezt a buzgó hangot: a *Zeitgeschichte* ettől kezdve eltűnik a lapból. Helyette újra hosszú színházi tudósítások következnek, mégpedig most már a számok legelején, de ezekben is már csak a gráci színház szerepel.

A forradalom burkolt kultuszának nyoma a *Frauenjournal* első, január—márciusi kötetének füzetalakú melléklete: *Beschreibung und Abbildung des Telegraphen oder der neuerfundenen Fernschreibmaschine in Paris*. A melléklet a negyedévi kötethez van fűzve, nyilván azzal összetartozóan adták ki. Arról a „messze, hamar író eszközről” tudósít, amely a távíró őse és amelyre a híradástechnika történetében először alkalmazták a „telegráf” elnevezést. Lényege a Louvre tetőzete fölött Párisban elhelyezett és messzire látható három függőleges tengely körül mozgatható fajak: a három kar egymáshoz viszonyított helyzetét a palota fölött épített házikóból változtatni, irányítani lehet és minden helyzet az ábécé egy-egy betűjének felel meg. A három kar messzire látható; egyenlő távolságokban, egymás felől távcsővel könnyen kivehetően (olvashatóan) hasonló állomások veszik át és adják tovább a betűket egy távoli végpont felé. Ez a jelzőrendszer Franciaországban egészen a Morse-telegráf végleges meghonosulásáig üzemben volt, 1833-ban 410 állomása vette és adta át az üzeneteket.

De feltalálása a forradalom vívmánya, s azt kevéssel a *Gratzer Frauenjournal*

előtt a bécsi *Magyar Hirmondó* is részletesen tudatta a francia hírekért ugyanúgy lelkesedő olvasóival. A feltaláló „egy *Chappe* nevű párisi ingieur (Földmérő)”, aki „eleibe terjesztette találmányát a nemzetgyűlésnek, amely azt megvizsgáltatván jónak ismerte és mindjárt elkezdte a maga parancsait mind a spanyol határoknál, mind a Rajna mellékén táborozó seregeivel ezáltal közölni.” A Párizstól 40 mérföldre levő Condé várának visszavételét 20 perc alatt tudta meg a nemzetgyűlés.

Mind a magyar újságban, mind a gráci folyóiratban az új technika forradalmi vívmánya a francia szellem diadalát hirdeti a teljes erővel arra figyelő kelet-európai olvasók számára.¹⁵

Megfigyeléseinket összegezve: a *Gratzer Frauenjournal* a magyar sajtótörténetben nem tölt be olyan szerepet, amilyent címe után hihettünk volna. Bár már magában véve az sem érdektelen, hogy a fiatal *Kisfaludy* Sándor éppen erre a felvilágosult, franciás szellemű lapra fizetett elő. De a folyóiratirodalom általános történetében és főleg a Közép- és Kelet-európai női lapok történetében még foglalkozni kell vele. A felvilágosodáskori gazdag osztrák hírlapirodalom utolsó képviselője, a maga korában, kisvárosi környezetében tovább hirdeti a polgári haladást, a franciák harcait, a republikánus-szimpátiákat akkor, amikor az ilyen hangok a Habsburg-birodalomhoz tartozó fővárosokban egyre halkabbak lesznek, majd évtizedekre egészen elcsendesülnek.

Jegyzetek

1. Hangsúlyozzuk, hogy a teljes cím csak a negyedévenként kiadott borítólapon olvasható; a hetenként megjelenő egyes számok fejcíme csak *Frauen-Journal*. Az OSZK példánya nem teljes, egy negyedik szám is megjelent. (L. alább.)
2. Dezsényi Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Budapest 1941. 411.
3. Dezsényi Béla: *A Nova Posoniensia és a hírlapolvasók a XVIII. században*. = *Magyar Századok*. Budapest 1948. 142—163. l.
4. Kókay György: *Az Ephemerides Vindobonenses*. (1776—1785.) *Magy.* = *Könyvszle*. 1957. 347—358. l.
5. Nagydiósi Gézáné: *Magyarországi női lapok a XIX. század végéig*. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. 193—227. l.
6. 247—250. l.
7. Színész-család feje, fiai és lányai is színészek.
8. Busa Margit: *A legelső magyarországi német nyelvű női folyóirat*. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1963—1964. 265—269. l. „A magyar hírlapirodalom első százada” c. id. bibliográfiában még a *Függelékben* tartottuk nyilván *Damenzeitung* címmel, azok közt a lapok közt, amelyeket az irodalom említ, de amelyeknek létezéséről nincs biztos tudomásunk. Az a feltevés azonban, hogy a *Zeitung für Damennek* zenei melléklete is volt, nem valószínű.
9. Az idézett előadások egyenként megtalálhatók a budai és pesti német színház *Kádár* Jolán által közzétett repertoárjában. A budai és pesti német színház története 1812-ig Budapest 1914. Függelék. 99—141. l. *Kádárnál Weinmüllerné, Schlanderer és Wipfel* kissasszony nem szerepel. A színészek teljes névsorát nem hozza az e korszakra nézve különösen érdekes adattár sem: *Hankiss* Elemér—*Berczeli* A. Károlyné: *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája XVIII—XIX. század*. Budapest 1961. *Pukánszky-Kádár*, Jolantha: *Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn*. T. Bd. München 1933, S. 94. szerint 1797 előtt nem ismerünk színházi tudósításokat Pestről és Budáról. Ha így van, ez lényegesen emeli a *Frauenzeitung* kritikáinak értékét.
10. Dezsényi Béla: *Az időszaki sajtó története a Dunától az országban*. Budapest 1947. 9. l.

11. A több című, de azonos folyóirat teljes gyűjteménye tudtommal csak a gráci Steiermärkische Landesbibliothekban van meg. Talán ezért van, hogy a bibliográfiák és sajtótörténetek (l. a köv. jegyzetben) az összes címetek sehol sem említik, összefüggésük és ebből következően a lapnak fél évtizednél hosszabb fennállása eddig tudományos érdeklődést tudtommal nem váltott ki. A Steiermärkische Landesbibliothek könyvtárosainak a szíves és gyors segítségért köszönettel tartozom.
12. A két nyomdász nevét Grác nyomdászattörténetének legújabb áttekintő feldolgozása (*Kelbítich, Friedrich: Graz als Druckerstadt. Ein Querschnitt durch die steierische Druckergeschichte von 1559 bis 1806. Biblos. 1965. 14. évf. 3. sz. 123—131. l.*) nem említi. *Wurzbach* lexikonjában sem a nyomdászok, sem *Hoff* nem szerepelnek.
13. Felsorolásuk Kurt *Strasser* modern feldolgozásában (*Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit. Wien 1962. 115—116., 141—142. l.*) A régebbi osztrák sajtótörténetek (*Winckler Johann: Die periodische Presse Österreichs. Wien 1875. 39—49. l. Zenker, E[rnst] V[iktor]: Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848. Wien-Leipzig 1892. 77., 143. 154. l.*) ennél több címet sorolnak fel, de adataikat másodkézből veszik, többnyire egyetlen említés alapján, s ezért *Strasser* kritikáját kell elfogadnunk, aki szerint ezeknek a létezése nem bizonyítható, illetve nem ausztriai, hanem németországi kiadványok voltak. De *Strasser* sem kizárólag autopszia alapján dolgozott, mert a bécsi hírlapgyűjtemények hiányosak; más helyen rámutattunk, hogy a Bécsben megjelent XVIII. századi magyar lapok sincsenek meg hiánytalanul az ottani Nemzeti Könyvtárban. V. ö. *Magy. Könyvszle. 1966. 1. sz. Egyébként Strasser* (éppúgy, mint *Zenker*) csak a bécsi sajtóval foglalkozott. A gráci női újságot az osztrák források közül csak *Winckler* említi, de csak legelső címén.
14. *Weill, Georges: Le journal. Paris 1934. 35—40, 65—71, 103—105. l. Ledré, Charles Histoire de la presse. Paris (1958), 78. l. Dezsényi Béla: Egyetemes sajtótörténet. II. Budapest 1960, Magyar Újságírók Orsz. Szövetsége. Jegyzet. 3. l. Az orosz sajtóról: Isztorija ruszskoj zszurnalisztiki XVIII—XIX vekov. Pod redakciej A. V. Zapadova. 57—84. l. A lengyel erkölcsi hetilapokról l. *Dezsényi: Az időszaki sajtó története a Dumatáj országában. I. h. Németország és Ausztria; Kirchner Joachim: Das deutsche Zeitschriftenwesen I. Teil. Leipzig 1942, 157, 176., 283—285. l.* „Fast alle diese Blättchen waren unbedeutende Eintagserscheinungen, deren bunte Titel wohl noch das Auffälligste und Kurzweiligste von ihnen zu sein scheinen.” „Nur wenige heben sich aus der Fülle der platten, moralgetränkten Machwerke heraus.”*
15. A *Magyar Hírmondó* az 1794. szept. 30., nov. 11., dec. 2., dec. 26. és dec. 29-i számában írt a *Chappe-féle táviróról* (*D. Szemző Piroška: A magyar folyóiratillusztráció kezdetei. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. 1953. 101—184. l.*), tehát előbb, mint a *Frauenjournal*. Mégsem valószínű, hogy az utóbbi részletes, külön füzetben megjelent tudósítása átvétel volna: inkább közös forrásra megy vissza mindkettő. A távközlő készülék mindkét helyen közölt ábrája is minden bizonnyal egy francia eredeti utánmetésze. Egyébként *D. Szemző* id. cikke a *Magyar Hírmondó* hírforrásául szolgáló külföldi lapok között *Gratzer Frauenzeitung*ot is említi, amely bizonyára a *Frauenjournal*, vagy annak egyik korábbi címváltozata. A *Magyar Hírmondó* forradalmi híreiről, a jakobinus mozgalommal való összefüggéseiről és a kérdés újabb irodalmáról l. még *Kókay György: A bécsi Magyar Hírmondó. 1784—1803. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. 164—192. l.*

"Gratzer Frauenjournal, Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet..."

Die Bedeutung einer Frauenzeitschrift vom XVIII. Jahrhundert für die österreichische und ungarische Pressegeschichte

B. DEZSÉNYI

Mit der Büchersammlung des Rokokodichters Sándor Kisfaludy gelangten drei Bände einer Zeitschrift in den Besitz der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest. Sie enthalten drei Vierteljahrsbände, insgesamt 39 Nummern. Der Umschlagtitel lautet: *Gratzer Frauen-*

journal, Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet von neun Freundinnen ihres Geschlechts. Im Artikel werden die drei Oktavbände nach zwei Gesichtspunkten untersucht, namentlich werden erstens die ungarischen Belange erörtert, zweitens die Stellung der kleinen Zeitschrift in der allgemeinen Geschichte der Frauenperiodik, mit besonderer Berücksichtigung Österreichs und Südosteuropas. Es stellt sich heraus, dass das Frauenjournal nicht in die Kategorie der Blätter eingereiht werden kann, welche zwar in Österreich (Wien) verlegt und gedruckt wurden, deren Inhalt aber ausschließlich oder fast ausschließlich die damaligen Länder der ungarischen Krone betraf (als solche waren von jeher die *Allernädigst privilegierten Anzeigen* von Tersztyánszky bekannt, und dasselbe gilt auch von den *Ephemerides Vinobonenses*). Es liegt aber auf der Hand, dass die Absicht, Leser und auch Mitarbeiter, ja sogar Anzeigenkunden aus Ungarn (vorwiegend von den deutsch als Muttersprache sprechenden ungarischen Stadtbürgern) zu werben, bestanden hat. Aus dem Inhalt von ungarischem Belang sind nicht sowohl die von unbekanntem ungarischen Damen eingesandten, ohne Verfasseramen erschienenen literarischen Produkte (ein Vers, eine Erzählung, eine philosophische Plauderei) zu erwähnen, als die Berichte über Vorstellungen des deutschen Theaters in Ofen und Pest, zumal aus diesen frühen Jahren der deutschen Schauspieler-Truppen sonst keine ausführliche Rezensionen bekannt sind.

Was die zweite Frage betrifft, gibt Verfasser der Vermutung Ausdruck, dass das Frauenjournal vielleicht einer näheren Untersuchung als frühe und verhältnismässig langlebige Vertreterin ihrer Gattung würdig ist. Es wurde bisher unseres Erachtens nicht genügend erwogen, dass das Frauenjournal unter verschiedenen Namen (der erste Titel lautete *Journal für Damen und andere Frauenzimmer*, in der Literatur wird zumeist nur dieser Titel angeführt) sechs Jahre lang hartnäckig sein Leben behauptete, und das in einer Zeit wo im Habsburgerreich die Zeitschriften der Aufklärung den Behörden immer weniger beliebt waren. In Wien schrumpfte die unter Joseph II. aufgeblühte Zeitschriftenliteratur ganz zusammen, in Graz behauptete sich das kleine Frauenjournal bis tief in die polizeilich jeweilig strenger überwachten neunziger Jahre hinein. Dabei hat es gar kein Hehl aus seiner aufklärerischen, franzosenfreundlichen Gesinnung gemacht — worin sie übrigens mit der gleichaltrigen ungarisch-sprachigen Presse in Wien auf gleichem Fusse stand. Eine vollgültige Wertung des interessanten kleinen Blättchens ist aber an Hand unseres unvollständigen Exemplars nicht möglich.

Korszerű természettudományos irodalom Széchényi Ferenc és Teleki László könyvtárában

SOMKUTI GABRIELLA

(Második közlemény)

IX

A két könyvtár állományának elemzésében a következőkben olyan műveket mutatunk be, melyek a természettudományi ismereteket általában, összefoglalóan tárgyalják, a természetről mint egységes egésről enciklopédikusan írnak, s nagy részük oktató, tudománynépszerűsítő céllal készült. Ezek a könyvek részben fizikai, részben természetrajzi ismereteket közöltek. Innen jutunk el a tisztán természetrajzi művek nagy csoportjához, melyek az élettelen és élő természetet leíró módon mutatták be. A „természet három országát”, az ásványok, növények és állatok világát együttesen vagy külön-külön tárgyaló művek, a különböző „historia naturalis”-ok a XVIII. században már magas fejlettségi fokon álltak. Mindhárom területen nagyarányú rendszerező tevékenység folyt, mely azután a XIX. században még nagyobb arányokban és még szigorúbb tudományos pontossággal folytatódott. Érdemes e három terület XVIII. századi fejlődését kissé részletesebben is szemügyre venni, s rajtuk keresztül a biológiát is érinteni.

Az ásványtan művelői a kezdeti külső leírások után jutnak el az ásványok kémiai tulajdonságainak tanulmányozásához. A kezdeteket olyan nevek fémjelzik, mint R. Boyle, a hírneves angol kémikus, vagy J. J. Becher, német orvos és vegyész. Utóbbinak nevezetes „Physica subterranea” (Frankfurt, 1669) c. műve. Az ásványtani kutatásnak ez az irányzata a XVIII. században főleg svéd tudósok munkásságában teljesedik ki. Legkiemelkedőbbek közülük J. G. Wallerius, A. F. Cronstedt, T. Bergmann és C. W. Scheele. Hozzájuk csatlakozik a francia N. L. Vauquelin és a német H. M. Klaproth. Utóbbi fontos műve az öt kötetes *Beiträge zur chemischen Kenntniss der Mineralkörper*, mely már kétszáz ásványt elemzett a legszigorúbb tudományos pontossággal. (Bd. 1—6. Berlin, 1795—1815.)

Az ásványok tudományos osztályozásával a század első felében már Linné is megpróbálkozott, de rendszerezése a korabeli ásványtani ismeretek fogyatékos volta miatt nem volt tudományos. Az osztályozás később kémiai és kristálytani alapokon történt meg. A kristálytan megalapozói francia tudósok: Romé de l'Isle és R. J. Haüy. Utóbbi „Essai d'une théorie sur la structure des cristaux” (Paris, 1772.) c. művében kimutatja a kristályalakok között levő matematikai összefüggéseket.

Az ásványtan történetében korszakalkotó A. Werner munkássága, aki rendszerbe foglalta az összes ismert ásványokat *Von den äusseren Kennzeichen der Mineralien* c. művében. (Leipzig, 1774.) Werner a freibergi bányászati akadémia

tanára volt, az ásványtan iránt érdeklődők egész Európából idesereglettek, s tanításai így igen gyorsan elterjedtek.

A kőzetek rendszeres kutatása azonban a század folyamán már nem korlátozódhatott a gyűjtött ásványok vizsgálatára — a terep, illetve a talaj mélyebb rétegeinek közvetlen tanulmányozása vált szükségessé. Egy kevés indíttatást adott ezen a téren a bányászat, bár számára a gyakorlati kitermelés volt a fontos; a Föld szerkezetének mélyebb ismerete, illetve a Föld őstörténete csak a tudósokat érdekelte. A földfelszín kialakulásáról kétféle geológiai elképzelés is született, s ezek a század második felében heves harcot vívtak egymással. A neptunisták (özönvíz-pártiak) élükön *Wernerrel* azt állították, hogy minden a vízből való leülepedés útján keletkezett — míg a plutonisták, a földrengéspártiak a kőzetretegek keletkezésének ún. katasztrófa elméletét vallották. Közülük került ki *J. Hutton*, a XVIII. századi geológia másik nagy alakja, a modern elméleti geológia megalapítója. Korszakalkotó művében, a *Theory of the Earthben* (Edinburgh, 1795.) kifejtette, hogy a geológiai erők ma is működnek, s a földfelszín kialakulásában a földrengések és vulkánikus kitörések kisebb jelentősége mellett döntően ezek a lassan működő geológiai erők játszanak szerepet.

A XVIII. században az ásványtan iránt megnyilvánuló nagy érdeklődést bizonyítják a különböző természetrajzi gyűjtemények és gerincük, a mineralogiai kollekció. Tulajdonosaik kezdetben főleg magánszemélyek: tudósok, főnemesek, nemesek. A nagyobb magánkönyvtáraknak ebben az időben az ásványtani és éremtani gyűjtemény legtöbbször olyan természetes kiegészítője, mint a térképek, kéziratok gyűjteménye, vagy a családi irattár.

A növénytan művelői előtt a XVIII. században az a hatalmas feladat állt, hogy az irodalomban leírt és már sok ezerre szaporodott növényfajta káoszában végre rendet teremtsenek. A nomenklátúra bizonytalansága, a növénynevek nagy számú szinonimái miatt teljes volt a bizonytalanság, rendkívül nehéz volt egy-egy növényt azonosítani. A *Linné* előtt megalkotott ún. „mesterséges rendszerek” nem tudták betölteni hivatásukat, bár voltak köztük igen figyelemre méltó kezdeményezések is, így pl. *J. P. Tournefort* francia botanikusé, akinek 1700-ban megjelent *Institutiones rei herbariae* c. műve (Tom. 1—3. Paris) már körülhatárolta a fontosabb rendszertani kategóriákat. Végre *K. Linné* korszakalkotó műveiben, a *Systema naturae*-ben (Leyden, 1735.) és a *Species plantarum*-ban (Stockholm, 1753.) megalkotta az addigi legtökéletesebb mesterséges rendszert, félreérthetetlen terminológiát vezetett be és meghonosította a binominális nomenklátúrát. Ezek segítségével könnyűvé vált a növényhatározás, s fokozott erővel indulhatott meg Európa-szerte a helyi flórák kutatása, tanulmányozása. Egyre újabb növényfajtaikat fedeztek fel, írtak le és illesztették be *Linné* rendszerébe. A növénytan azonban csakhamar túlnötte a mesterséges rendszerek korlátait, s *Linné* egy másfajta rendszerezését, a természetes rokonságot kifejező csoportokat vette fejlődése további alapjául. Ezen a téren francia tudósok, *A. L. Jussieu* és *A. P. de Candolle* értek el jelentősebb eredményeket. Mivel *Linné* lebecsülte a mikroszkóp szerepét, nagy tekintélye megbénította a morfológiai kutatásokat — e téren a XVIII. század nem jutott tovább, mint amit az előző században a növénybonctan tulajdonképpeni megalapozói, *R. Hooke*, *M. Malpighi* és *N. Grew* már felfedeztek. Jelentősebb haladás a növényélettan területén volt, különösen *S. Hales* angol növényfiziológus és *H. L. Duhamel du Monceau* francia botanikus munkássága fontos ezen a területen. Előbbi a növények táplálkozására, nedvkeringésére és növekedé-

sére vonatkozó alapvető vizsgálatait közölte 1727-ben megjelent művében, utóbbi továbbfejlesztette a növények élettanára vonatkozó ismereteket. Az oxigén felfedezése (J. Priestley) nagy lendületet adott a növényélettani kutatásoknak, s 1779-ben J. Ingenhousz mondta ki először a zöld növények szénsav-oxigén cseréjét. (*Experiments upon vegetables*. London, 1779.) J. G. Koelreuter kimutatta a különböző fajok kereszteződésének, tehát a termékeny hybrid fajok keletkezésének lehetőségét.

Meg kell még emlékeznünk arról a jelenségről, amely mind a növénytan történetében, mind a könyvtörténetben rendkívül jelentős, és ez az illusztrált növénytan díszművek korszaka. Ez az időszak a XVIII. század közepétől mintegy száz éven át tart, de a fénykor a XVIII. századra esik. E munkák létrejöttében részben a botanika fellendülése, részben a kor, ill. a mecénások reprezentatív igénye játszott szerepet. A kis példányszámban megjelenő, már korukban is rendkívül drága díszművek a növények természetű képeit tartalmazták, művészi látásmóddal és hallatlanul magasfokú technikai készséggel ábrázolva. Tudósok és ihletett grafikusművészek közös alkotásai ezek a művek, bár néha előfordult, hogy a kettő egybeesett, így pl. N. J. Jacquinnek, „Bécs Linnéjének” esetében, aki maga illusztrálta műveit. E díszművek legkiemelkedőbb mesterei G. D. Ehret, a Bauer fivérek, (F. A. Bauer, F. L. Bauer és J. Bauer) P. J. Redouté, P. J. Turpin és mások. (A F. L. Bauer illusztrálta *Flora Graecana* 1845–46-ban készült új lenyomatának mai értéke kb. 10–12 000 aranykorona.)

Az állattan területén a két előző század folyamán az állatvilágot leíró művek nagy számban láttak napvilágot. Az osztályozás, a rendszerezés itt is éppen olyan sürgető szükségzerűség volt, mint a botanikában. J. Ray és J. T. Klein foglalkoznak a rendszerezéssel, — Klein ugyan elég önkényesen, az állatok végtagjainak száma szerint osztályoz. Raynek viszont elsőként sikerült tisztáznia a fajfogalmat, s osztályozásában az egész középkoron át uralkodó *Pliniusszal* szemben *Arisztotelész* lényegében helyesebb felosztásához nyúlt vissza. A leíró állattan nagy, átfogó megreformálását K. Linné hajtja végre. Osztályozza az állatokat, s a botanikához hasonlóan itt is bevezeti a binominális nomenklaturát. Miután a kor hiányos anatómiai ismeretei még nem tették lehetővé az állatok belső szervezetén alapuló természetes rendszerezést, kis módosítással lényegében ő is elfogadta *Arisztotelész* felosztását. Linné munkássága nagy lökést adott a leíró állattanak. Míg a *Systema naturae* 2. kiadása 1746-ban még csak 607 állatfajt ismertetett, a 13. kiadásban 1788-ban már 19 604 található. Az anatómia fejlődése a század végén már lehetővé tette egy természetes rendszer kidolgozását. Ezt G. Cuvier francia zoológus, az összehasonlító boncolástan megalapítója hajtotta végre. Ő már nagy anatómiai apparátussal dolgozott, s állatrendszertana alapelveiben ma is helytálló.

Az anatómia csak a XVIII. század folyamán vett nagyobb lendületet, s az indítást itt is a mechanika szolgáltatta. W. Harvey vérkeringés elmélete mechanikai magyarázatra támaszkodott, a testet mint hidraulikus gépezetet fogta fel. Ez megfelelt *Descartes* állatgép—embergép elméletének, bár nála az utóbbit az előbbtől még megkülönbözteti valami értelmes lélekféle, amely az egész mechanizmus működését irányítja. Ezt is elhagyja J. O. Lamettrie francia filozófus, s *L'homme machine* c. művében teljesen materialista alapra helyezkedik. A gépelmeletet az anatómia vonalán még tovább fejlesztette G. A. Borelli olasz orvos és természettudós *De motu animalium* c. művében. (Vol. 1—2. Roma—Leyden, 1680—85.) Az élet „principiumának” kérdését azonban egy hipotézissel volt kény-

telen helyettesíteni; de jó nyomon járt, amikor elmélete szerint az életerő, a „sal vitae” belégzés útján kerül a szervezetbe. Az oxigént csak 1774-ben fedezi fel J. Priestley, s nyomában kialakul az a szemlélet, mely az állati szervezetet mint egy hőerőgépet fogja fel, amelyben a táplálék fűtőanyagként elég. A század végére nagyjában tisztázódik az állati és növényi szervezetben lejátszódó szén—hidrogén—oxigén anyagcsere lefolyása, s ezen a síkon még az élő szervezet valóban párhuzamba állítható a hőerőgépek működésével.

A mikroszkópiai vizsgálatokra kell még rámutatnunk, mint amelyek döntő módon befolyásolták a biológia fejlődését, s így kihatással voltak természetesen az állattanra is. A fontos felfedezések még a XVII. század felére esnek, s elsősorban R. Hooke, M. Malpighi, J. Swammerdam és A. Leeuwenhoek munkásságában tükröződnek. R. Hooke, a sejt felfedezője *Micrographia* c. művében (London, 1665.) elsőnek ad rendszeres leírást a mikroszkópikus világról. M. Malpighi a mikroszkópikus bonctan megalapítója. A XVIII. században, mint már említettük, a kutatásoknak ez a területe nem fejlődik lényegesen. Egyedül J. T. Needham mikroszkópiai vizsgálatai jelentősebbek.

A biológiában a kutatás sokkal véletlenszerűbben ment végbe, mint pl. a fizikában. Ennek oka részben az, hogy a biológia kezdeti eredményei nem szolgáltak még semmilyen gyakorlati alkalmazás alapjául, illetve kiindulópontjául — másrészt az élet kérdésének kutatása óhatatlanul ideológiai korlátokba ütközött. Istenhívók és racionalisták egyaránt az élő szervezetben kívánták eszméik helyességének igazolását megtalálni. Az élet kérdésében uralkodó zűrzavarra jellemzőek pl. a szaporodás kérdése körül dúló viták. Bár már W. Harvey kimondta az „Omne vivum ex ovo” elvét, a XVII. század végén közel 300 nemzési hipotézis küzdött egymással. A tudományos viták a felvilágosodás századában is tovább folytatódtak, lelkes hívei voltak pl. a preformációnak, (eszerint a csírában eleve benne van az élőlény pontos, de kicsinyített mása) de még sokan hadakoztak az ősnemzés tanai mellett is, többek között olyan ismert tudósok, mint J. T. Needham és G. L. L. Buffon. A Leeuwenhoek látta meg először mikroszkóp alatt az állati nedvben az ondósejteket, s C. F. Wolffé, a szentpétervári akadémia bonctan és élettan tanáráé az érdem, hogy *Theorie von der Generation* c. művében (Berlin, 1764.) állást foglalt az embíró fokozatos fejlődése mellett. Az élettan területén alapvető még A. Haller svájci orvos, költő és polihisztor működése. Híres könyve, az *Elementa physiologiae*, a kísérleti élettan első alapvető műve, 1757—1766 között jelent meg. (Tom. 1—8. Lausanne.) Meg kell még emlékeznünk J. B. M. Lamarckról, bár műve, a *Philosophie zoologique*, melyben korát messze megelőzve a fajok fejlődéseméletét hirdeti, már a XIX. századba vezet át. (1809-ben jelent meg.)

A természetrajzi ismereteknek tudományos színvonalon és ugyanakkor irodalmi stílusban való népszerűsítésének mestere a XVIII. században G. L. L. Buffon, a *Jardin du Roi* igazgatója, a nagy francia enciklopédia munkatársa. Hatalmas 36 kötetes műve a *Histoire naturelle* (Paris, 1749—1788.) a Földre, az emberre, az állatokra, növényekre és ásványokra vonatkozó ismeretek óriási tárháza. Angol, német, holland és olasz nyelvre is lefordították, s egyes kötetei minden XVIII. századi jelentősebb könyvgyűjteményben szerepeltek. Sikerét elsősorban érzékletes megjelenítő erejének és képzeletdús stílusának köszönhetette, míg tudományos téren jóval alatta maradt a kor jelentős szakíróinak. Természettudományos nézeteiben sok haladó vonás található, de ugyanakkor ellentmondás is: végeredményben hatása jóval pozitívabb, mint műveinek értéke.

HISTOIRE NATURELLE

GENERALE ET PARTICULIERE,

Par M. DE BUFFON,

Intendant du Jardin du Roi, de l'Académie
Françoise, & de celle des Sciences.

Treize vol. In-12.

Ornée de plus de 234 Figures d'Animaux.

Tome Premier.

A P A R I S,

Chez PANCKOUCKE, Libraire, Hôtel de Thou,
rue des Poitevins, quartier S. André des Arts;

& à L I E G E,

Chez C. PLOMTEUX, Imprimeur de Messieurs
les Etats.

M. DCC. LXIX.

Avec Privilège du Roi.

Széchenyi könyvtá-
rában az általános ter-
mészeti ismereteket tár-
gyaló munkák közül
elsőnek G. L. L. Buffon
említett nagy művéről
kell megemlékeznünk,
melyből 33 kötet talál-
ható. A. F. Büsching
német geográfus művé-
nek címe népszerűsítő
tendenciára utal.¹ Ha-
sonlóképpen a gyakor-
latias oktatásáról híres
dessau-i iskolának, a
Philantropium tanára-
nak, K. Ph. Funkénak
művei.² Némi átdolgo-
zással több mint félév-
századon át népszerű
votl. J. H. Helmut német
egyházi ember *Volksna-
turlehre* c. műve.³ A ki-
váló osztrák közgazda-
sági író, J. H. G. Justi
itt egy természettudo-
mányi művel szerepel.⁴
*Handwörterbuch der Na-
turgeschichte* címmel egy
lipcsei orvos, G. B.
Schmiedlein nyújt össze-
foglaló ismereteket.⁵ Fő-
leg az ifjúság számára
írta változatos tárgykö-
rű (földrajz, természet-
rajz, történelem) és sok
kiadást ért műveit G.
Ch. Raff ulmi, majd göt-
tingeni tanár.⁶ Figye-
lemre méltó még egy
francia munka, a nyole-
kötetes *Le spectacle de la
nature*, (Utrecht, 1736.)
mely igen népszerű volt,
sok kiadást ért, majdnem
minden európai nyelvre
lefordították. Jó példája
a század általános termé-

szettudományi ismereteket közlő, tanító jellegű műveinek. Alkotója N. A. *Pluche* francia természettudós, tanár és egyházi ember, aki azonban szembekerült az egyházi hatóságokkal, s emiatt rendjétől és állásától is kénytelen volt egy időre megválni. Magántanítóként működött, s említett műve is pedagógiai ihletésű: egy vidéki földesúr és egy pap párbeszédese formában közlik egy nemes ifjúval mindazt, amit a természetről, illetve a világegyetemről tudni illik. A témák igen változatosak: nemcsak fizikai, csillagászati és természetrajzi ismereteket közöl, de megismertet a mezei gazdasággal, az egyes ipari mesteségekkel, beszél az emberről, mint biológiai és mint társadalmi lényről, végül eljut az ember és az isten kapcsolatához. Bár alapvetően vallásos szemléletű, a természeti ismeretek hasznosságának hangsúlyozása, s az utolsó kötetben a tolerancia hirdetése kiemeli a hasonló művek sorából.

Ásványtani művek közül a svéd mineralógusnak, A. F. *Cronstedt*nek két németre fordított művét találjuk.⁷ A két könyv tulajdonképpen egyazon műnek két különböző német fordítása — rajtuk keresztül érdekes tudománytörténeti, illetve könyvkiadástörténeti megállapításokat tehetünk. Az eredeti mű névtelenül jelent meg Stockholmban 1758-ban. Két év múlva, még *Cronstedt* életében Koppenhágában megjelent német fordítása, majd ennek egy újabb bővített változata 1770-ben Lipcsében. A következő német kiadást maga A. *Werner* fordította 1780-ban, mivel az előző fordításokat igen rossznak és hibásnak ítélte. *Werner* szerint az 1771-es francia változat még rosszabb, de leghibásabb a szentpétervári 1776-os orosz kiadás, miután mindkettő a német fordítások után készült. Még a legelfogadhatóbb az angol változat, s az ebből készült olasz. Miután a tanítás alapja mindenütt *Cronstedt* műve, elhatározta, hogy saját maga fordítja le svéd eredetiből. *Werner* az előszóban a nagy elődnek kijáró tisztelettel ír *Cronstedt*ről, megállapítva művének kiemelkedő jelentőségét és ásványtani rendszerezési elveinek újszerűségét.

Cronstedt művének sorsa nem állt egyedül: a jó szakmai fordítások sokszor hiányoztak, s igen gyakran maguk a tudósok kellett, hogy a nyelvi átültetéssel foglalkozzanak, ha nem akartak a szakmai színvonalból engedni, s tévedések áldozataivá válni.

Ezért olyan gyakori a fordításoknál a bővítés, átdolgozás, mivel a szakemberfordítók saját tapasztalataikkal is kiegészítették az idegenből átvett műveket. (Természetesen a szerzői jogok tisztázatlansága is hozzájárult a szellemi javak szuverén, sőt önkényes kezeléséhez.)

Megvolt Széchényi könyvtárában K. *Linné*nek az ásványok felosztásáról szóló munkája is.⁸ Megtalálható F. E. *Brückmann*nak, a Magyarországon is hosszabb időt eltöltött wolfenbütteli orvosnak és természettudósnak a világ bányászataról készített nagy összefoglaló műve.⁹ Egy francia orvos és mineralógus, L. *Launay* műve¹⁰ és egy, a bécsi udvari természetrajzi gyűjteményt ismertető munka egészíti ki ezt a szakterületet. Utóbbi K. *Haidinger*nek, a természetrajzi kabinet őrnek, későbbi bányatanácsosnak munkája.¹¹

Kimondottan botanikai művet is csak néhányat találunk. Legfontosabb K. *Linné* két művének fordítása, az egyik a *Vollständiges Pflanzensystem* című, (Bd. 1—4. Nürnberg, 1777—1778.) a másik *Linné* első nagy jelentőségű munkája, a *Systema naturae*, mely nemcsak a növények, hanem az ásványok és állatok osztályozását is magában foglalta.¹² Csehország flóráját mutatja be egy szépen illusztrált mű, a *Flora Boemica*. (Prága, 1793—1794.) Alkotója F. W. *Schmidt*, prágai

botanikus és virágfestő, a prágai főiskolán a botanika tanára. A Felvidékről elszármazott bécsi orvos, J. J. *Wernischek* művében a növények osztályozásának egy új, bár meglehetősen önkényes módját fektette le. Műve két kiadást ért, de rendszerét ezután elfeledték.¹³ Egy berlini professzor, F. A. L. *Burgsdorf* erdészeti szakértő zárja le a sort, a fafajtákról írt művével.¹⁴

Nevesebb szerzőtől való állattani mű csak egy van: G. *Edwards* angol természettudós, a kor egyik leghíresebb ornitológusának munkája, melyet az angol eredeti után Nürnbergben adtak ki. Az illusztrált, pompás kiállítású eredetinek német fordítása J. M. *Seligmann*, neves nürnbergi rézmetsző és kiadó gondozásában jelent meg.¹⁵ Még egy ornitológiai mű van, szintén sok metszettel, J. Ch. D. *Schrebert*-ől, az erlangeni egyetem orvosprofesszorától.¹⁶ Egy kisebb állattani breviárium található Ch. W. J. *Gatterer* göttingeni, majd heidelbergi tanár tollából.¹⁷ Bár *Gatterer* fő érdeklődési területe nem az állattan, hanem a kamarai tudományok voltak. Megvan H. S. *Reimarus*nak az állatok ösztöneiről írt műve.¹⁸ *Reimarus* elsősorban filológus volt, de foglalkozott természetrajzzal is. J. J. N. *Spalowsky* bécsi orvos és természettudós két nagyobb művet írt, egyiket a négy lábúakról, a másikat a madarokról, de a katalógus csak a mű bevezetőjét, illetve a művet bejelentő ismertetőt írja le, lehet, hogy csak ez volt meg.¹⁹ L. Th. *Gronovius* leydeni természettudós, a Royal Society tagjának egy műve²⁰ és J. H. *Sulzer* svájci tudósnak a férgesekről szóló munkája egészíti ki a zoológiai művek sorát.²¹

Az általános természettudományi és összefoglaló természetrajzi művek közül *Teleki* gyűjteményében a *Széchenyi* anyaggal párhuzamos G. L. L. *Buffon* nagy műve, melynek egyes részei több kiadásban is megvannak, s a francia eredetin kívül német fordítás is van. (Az összes meglevő kötetek száma 79!) G. Ch. *Raff* gyermekeknek szóló *Naturgeschichte* c. műve és a *Le spectacle de la nature* c. összefoglaló munka egy hágai és egy későbbi párizsi kiadása szerepel még az azonos művek között.²²

A kiemelkedőbb szerzők közé tartozik J. Ch. *Valmont de Bomare* francia természettudós, akinek *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle* c. műve *Buffon* munkája mellett egyike a természettudomány legjobban megírt népszerűsítő könyveinek. (Vol. 1—13. Paris, 1768.) A svájci J. J. *Scheuchzer* a kor egyik legképzettebb természettudósa, nagy irodalmi munkásságot fejtett ki a természetudományok csaknem minden területén, érdemei különösen hazájának természetrajzi feltárásában nagyok. Itt egy kisebb munkája található.²³ F. J. F. *Blumenbach* orvostudományi professzor a göttingeni egyetemen egy egész korszakot keresztül. (1752—1840 között élt, s az egyetemen működött 1776-tól haláláig.) Természetudományi kézikönyve 1832-ben érte meg 13. kiadását.²⁴ Német ornitológus és erdész J. M. *Bechstein*, aki egész életét az erdészeti kultúra fejlesztésének és természetrajzi, főleg madártani megfigyeléseknek szentelte. Itt található műve: *Gemeinnützige Naturgeschichte Deutschlands*. (Bd. 1—4. Leipzig, 1789—1795.) F. H. W. *Martini* berlini orvos és természettudós, a berlini természetudományi társaság alapítója,²⁵ orvosi és természetudományi folyóiratok kiadója. Összefoglaló műve a 11 kötetes *Allgemeine Geschichte der Natur in alphabetischer Ordnung*.²⁶ J. *Beckmann* göttingeni egyetemi tanár műve egészíti ki még ezt a szakot.²⁷

Az ásványtani művek közül először K. *Linné* *Natursystem des Mineralreichs* c. művét említjük meg.²⁸ Az ásványok kémiai tulajdonságainak vizsgálatával kitűnt svéd J. G. *Wallerius*nak három műve van.²⁹ Ugyancsak a kémiai ásványtannak volt kiváló szakértője Ch. E. *Gellert*, aki csaknem tíz évig a pétervári aka-

démián működött, majd a freibergeri bányászati akadémiának lett professzora. Munkássága a német kohó- és bányaiiparban is jelentős.³⁰ A főleg kémiával és orvostudománnyal foglalkozó R. A. Vogel, göttingeni egyetemi tanárnak szintén van idevágó munkája.³¹ Végül két ismeretterjesztő munka, az egyik J. Ch. Adelung-tól, a neves nyelvésztől,³² a másik a Werner után dolgozó F. J. A. Estner bécsi abbétól.³³

Botanikai szakkönyvek között természetesen K. Linné művei állnak az első helyen.³⁴ A növényélettanban fontos mérföldkő J. Ingenhousz műve, melyre már a bevezetőben is utaltunk. Itt a munka francia fordítását találjuk.³⁵ J. F. Gmelin orvos és botanikus a tübingeni, majd a göttingeni egyetem tanára volt. Tagja a kiterjedt Gmelin-orvoscsaládnak, ahonnan a XVIII. században sok neves botanikus és kémikus került ki. Az említett szerző legnevezetesebb munkája egy teljes botanikai szótár, az *Onomatologia botanica completa*. (Vol. 1—9. Frankfurt-Leipzig, 1771—1777.) Részben ide, részben a gyógyszerészethez tartozik J. T. Tabernaemontanus XVI. században élt német orvostanikusként híres *Kreuter-Buch*-ja, mely a legfontosabb gyógynövényeket írta le. A művet közel 200 éven keresztül egyre bővülő kiadásokban bocsátották ki. Teleki birtokában egy baseli, 1752-ből való kiadása volt. A növénytan szakkifejezéseit magyarázza művében a neves francia botanikus H. L. Duhamel du Monceau.³⁶ Ugyancsak tőle való két szépen illusztrált mű, az egyik a fákról, a másik a gyümölcsökről szól.³⁷ A botanikai díszművek közé tartozik a Dánia flóráját bemutató *Flora Danica*, a növénytani irodalom egyik leghosszabb megjelenési idejű könyve. Kiadása 1761-től kezdve 122 éven át tartott. A Teleki-katalógus címléírása után ítélve a nagy mű kezdetének egy töredéke lehetett meg a könyvtárban.³⁸ Igen szép botanikai képes mű Svájc polihisztorának, A. Hallernek munkája.³⁹ A sokoldalú Haller rajzolni is kitűnően tudott, s műveit nagyrészt maga illusztrálta.

A XVIII. században divatos műfaj volt a botanikus-kertek nagy leíró katalógusait kiadni. Ezek komoly tudományos munkák voltak, többnyire díszes, illusztrált kiadásokban. A leydeni egyetem botanikus kertjéről H. Boerhaave, a neves orvostudományprofesszor, kémikus és botanikus adott ki munkát.⁴⁰ Az amszterdami botanikus kert gyógynövényeit mutatja be G. Commelin holland botanikus. A munkát több mint kétszáz tábla díszíti.⁴¹ Kelet-Indiába vándorolt holland orvos volt G. E. Rumph, aki a gyarmatokon konzul és kereskedő lett, de emellett a tudományokkal is foglalkozott. Sok botanikai és zoológiai művet írt. *Herbarium Amboinense* c. műve a botanikai díszmunkák közé tartozik.⁴² Végül megemlítjük még A. C. Ernsting német orvostanikusként munkáját⁴³ és az osztrák flórát bemutató művet.⁴⁴

A zoológiai műveknél két XVII. századi műre is utalunk. Az egyik W. Harveynek, a vérkeringés felfedezőjének egy műve,⁴⁵ a másik G. A. Borelli olasz orvos nevezetes műve, a *De motu animalium*.⁴⁶ Ez a könyv az élő állatok mozgásával foglalkozik, az izom- és idegműködést tárgyalja. A korabeli orvostudományra nagy hatást gyakorolt.

A XVIII. századi könyvek közül kiemelkednek Ch. Bonnet svájci természet- tudós összes művei.⁴⁷ Botanikai művei is voltak, de munkássága fontosabb a zoológia területén. Férgekkel, rovarokkal, lepkékkel és általában a szaporodás kérdésével foglalkozott. A preformáció elméletének lelkes híve volt. A svéd faunát tárgyalja K. Linné műve.⁴⁸ Ornitológiai művet kettőt találunk: az egyik J. M. Bechstein német ornitológus és erdész munkája,⁴⁹ a másik J. Jonston német orvos és zoológus műve.⁵⁰ Utóbbinak még több nagy összefoglaló állattani munkája

volt, műveit német, francia, angol és holland nyelvre is lefordították és többször kiadták. *Telekinél* még egy, a kigyókról szóló művét találjuk.⁵¹ Az állatok anatómiájával foglalkozik művében B. M. *Valentini* orvos.⁵² Az Európán kívüli faunáról adnak hírt az utazó természettudósok művei. Az egyik könyv szerzője a botanikánál már említett G. E. *Rumpf*,⁵³ a másik szerző P. *Forskål* dán tudós, aki királyi megbízásból tett keleti utazásokat.⁵⁴ A. *Haller* fiziológiai művei megvoltak *Teleki* könyvtárában, ezeket részletesebben az orvostudományi résznél tárgyaljuk. A mikroszkópiai vizsgálatokat tartalmazó művek közül J. T. *Needham Nouvelles observations microscopiques* c. művét találjuk. (Paris, 1750.) Megvolt H. S. *Reimarus*nak az állatok ösztöneiről írt műve is, melyet már *Széchenyi* könyvtárában említettünk.

A természetrajz szakot összefoglalóan értékelve megállapíthatjuk, hogy *Széchenyi* könyvtárából a tudománytörténet által számon tartott, jelentős tudósok művei közül csak néhányat találunk, *Teleki* gyűjteményében már valamivel többet, de még mindig nem eleget. G. L. L. *Buffon* nagy összefoglaló munkája ugyan mindkét könyvtárban sokat pótol, s *Telekinél* ezen felül még J. Ch. *Valmont de Bomare* és Ch. *Bonnet* művei is megvannak. De már az ásványtani művek közül pl. mindkét könyvtárban hiányoljuk J. J. *Bechernek*, H. M. *Klaprothnak*, R. J. *Haiünnak*, A. *Wernernek* és *Romé de l'Islenek* a bevezetőben említett fontos műveit, illetve a nehezebben elérhető eredetiek helyett német fordításait.⁵⁵ A svéd mineralógusok közül *Széchenyinek* csak A. F. *Cronstedt*től, *Telekinék* csak J. G. *Walleriustól* van könyve. T. *Bergmanntól* nem találunk művet, pedig bécsi kiadása is volt.⁵⁶ Angol szerzők természetesen nehezebben jutottak el az akkori gyűjteményekbe nálunk, pl. J. *Hutton*, akinek nem is volt korabeli német fordítása. De pl. a másik neves angol mineralógus, R. *Kirwan* már elég ismert volt a kontinensen.⁵⁷

A bányakincsekkel foglalkozó művek közül hiányoljuk *Telekinél* F. E. *Brückmann* művét, mely *Széchenyininél* megvolt. A bányaugyeknek kiváló szakértője volt J. P. F. *Duhamel* francia mineralógus, aki nemcsak hazája, hanem Németország, Ausztria és Magyarország érceit is tanulmányozta. Művének címe: *Géométrie souterraine élémentaire, théorique et pratique*. (Paris, 1788.) Német kiadása nem volt. Magyar vonatkozásai miatt említjük meg J. A. *Scopoli* osztrák geológust, aki hét évig a selmeci bányászati akadémia tanára volt, majd Prágában lett kémia és természetrajz professzor.⁵⁸

Botanikai művek között *Linné* alapvető művei megtalálhatók. J. P. *Tournefort*nak a bevezetőben említett művét *Linné* munkái feleslegessé is teszik. De a későbbi rendszerezők közül már hiányzik A. L. *Jussieu* munkássága. *Genera plantarum* c. művében a természetes rendszert dolgozta ki.⁵⁹ A. P. *de Candolle* főbb művei már a XIX. századra esnek. Érdekes, hogy nem találunk egyik könyvtárban sem botanikai művet N. J. *Jacquintól*, a kiváló bécsi orvosprofesszortól és szenvedélyes botanikustól, akit *Bécs Linnéjének* neveztek el, s aki nemcsak mint tudós, hanem mint művészi növényfestő is kitűnt. Néhány évig a selmeci akadémián is tanított.⁶⁰ Növényélettani munkák terén hiányosak a gyűjtemények. Nincs meg S. *Halesnek* a bevezetőben említett kiemelkedő műve.⁶¹ De még fontosabb lett volna H. L. *Duhamel du Monceau* főműve, a *De la physique des arbres*, (Vol. 1—2. Paris, 1758.) melyben mindazt összefoglalta, amit ebben a tárgykörben előtte M. *Malpighi*, N. *Grew*, S. *Hales* és Ch. *Bonnet* írtak, hozzáadva természetesen a saját eredményeit is. J. *Ingenhousz* korszakalkotó műve csak *Telekinél*

található. H. B. *Saussure* jelentős növényfiziológiai műve 1804-ben jelent meg, tehát már részben kívül esik könyvtáraink gyűjtési korszakán.⁶²

Az állattannal kapcsolatos irodalom elsősorban a természetrajz többi szakjait is tárgyaló művekben található meg. (*Linné, Buffon, Bonnet, Valmont de Bomare* művei.) A XVII. században élt J. *Jonston*nak állattani műveit a XVIII. században is kiadták még, Telekinek is volt példánya, de az előbb említettekhez képest az ő munkáit már túlhaladottnak kell tekintenünk.

A rendszerezők közül mindkét könyvtárból hiányoznak J. T. *Klein* művei. Latinul írt műveit ő maga fordította németre.⁶³ *Buffon* előtt a legjobb ornitológiai mű M. J. *Brisson* francia természettudós könyve volt, amelyben 1500 madárfajta leírását adta.⁶⁴ Sem *Széchenyi*, sem *Teleki* gyűjteményében nem található. Hiányoljuk G. *Cuvier*-nek híres összehasonlító anatómiai műveit is, bár megjelenésük már a XIX. századra esik.⁶⁵

A XVIII. század természetrajzának fejlődésére nagy hatást gyakorolt R. A. *Réaumur* műve, a *Mémoires pour servir a l'histoire des insectes*. (Vol. 1—6. Paris, 1734—35.) Az utána következő szerzők sokat tanultak tőle, elsősorban a módszer kérdésében. Vizsgált gyűjteményeinkben nem található. Hasonlóképpen B. *La Cépède* francia természetbúvár művei.⁶⁶ G. A. *Borelli*, és A. *Haller* műveit csak Telekinél találjuk meg. A *Leeuwenhoek* egyik helyen sem szerepel.⁶⁷ A bevezetőben említett mikroszkópiai vizsgálatokról beszámoló művek közül csak *Telekinél* találunk egyet, J. T. *Needham* művét. Nincs meg C. F. *Wolff*nak a bevezetőben említett fejlődéstani műve sem.

X

Az orvostudomány XVIII. századi fejlődését nehéz egy rövid vázlat keretei közé szorítani. Az orvostudomány eredményei ugyanis nagyrészt más tudományágak terén elért eredményekre támaszkodnak s a gyakorlati gyógyító tevékenység részben a fizikai, kémiai, biológiai és fizioológiai kutatások függvénye. E kutatási eredmények felhasználása mellett természetesen a gyógyító gyakorlat is ki kellett fejlessze a maga sajátos módszereit s éppen ebben alapvető a század orvosainak működése.

Az 1689-ben meghalt angol orvosé, Th. *Sydenhamé* az érdem, hogy újra a betegek megfigyelésére fektette a fősúlyt, s bevezetett az orvosi gyakorlatba olyan, azóta már nélkülözhetetlenné vált fogalmakat, mint a kórtörténet, az állandó és azonos tünetesoportokból kikövetkeztetett diagnózis, az azonos betegségekre azonos gyógymód alkalmazásának elve, a környezeti hatások figyelembevétele, stb. Nyomában H. *Boerhaave*, a leydeni egyetemnek 36 éven át volt tanára (1702—1738 között) alapítja az első klinikát. Hatása az orvosképzésben óriási — egész Európából idesereglenek az orvosok, s elterjesztik *Boerhaave* klinikai gyakorlatát. *Boerhaave* ugyanakkor az orvostudomány nagy rendszerezője is: egyesíti az orvostudomány addigi két szélsőséges irányzatát, az emberi szervezetet fizikai illetve kémiai szempontból értelmező ún. jatrofizikai és jatrokémiai irányzatot *Sydenham* hipokratészi iskolájával s mindehhez hozzáteszi a maga klinikai módszerét. Számátalan művet írt, közülük különösen kettő az, melynek nagy orvosi hírnevét köszönhetné s melyekből a kor valamennyi orvosa tanult. Az egyik az *Institutiones medicae in usum annuae exercitationes domesticos digestae*. (Leyden, 1708.) E mű az elméleti orvostudomány alapja, még 15 kiadást ért. A másik az *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae medicae* (Leyden, 1709.) c.

APHORISMI
DE
COGNOSCENDIS
ET
CURANDIS
MORBIS

IN USUM DOCTRINAE DOMESTICAE
DIGESTI
AB
HERMANNO BOERHAAVE.

• Editio nova.

Cum Privilegio. Pot. Reg. Pol. & Elect. Sax.

NORIMBERGAE.

Apud Adamum Tonath. Felfeckeri Hered.

MDCC LV

munka, mely a főbb betegségeket tárgyalja s még 10 kiadást ért. Nevezetesebb tanítványai közé tartoznak többek között A. Haën és G. van Swieten, a bécsi iskola megalapítói és a svájci A. Haller, akinek érdemei a fiziológiai kutatások területén korszakalkotóak. Műve, az *Elementa physiologiae corporis humani* (Vol. 1—8. Lausanne, 1757.) a kísérleti élettan első alapvető műve. A kémiánál már szó volt G. E. Stahl-ról, a flogisztion elmélet kidolgozójáról. Itt mint a vitalista irányzat összefoglalóját említjük. A szervezetben egy anyag-talan „életerőt” feltételező vitalizmus, ill. animizmus különböző formákban egészen a XIX. század közepéig tartotta magát. Stahl riválisa és az animizmus legnagyobb ellensége az ugyancsak Halléban tanító F. Hoffmann. A jatrofizikus Hoffmann-nak maradó érdeme természetesen nem a mechanikus „ember-gép” szemlélet, hanem a fizikai terápiát hangsúlyozó gyógy mód. (Ásvány- és gyógyvizek, fürdők.) A vitalizmus egy

másik változata J. Brown angol orvos „inger-elmélete”, mely csakhamar igen elterjedt és népszerű lett a gyógyító orvosok körében, főképp azért, mert igen leegyszerűsítette a gyógykezelés formáit. A téves feltevésekből kiinduló és éppen ezért téves utakon járó orvosi módszerek közül a delejezéssel gyógyító A. Mesmer gyógy módja viszonylag hamar lelepleződött — de már igen nehezen küzdötte le az orvostudomány a homeopatiát, a hasonszenvi gyógy módot, S. Hahnemann elméletét. Az orvosi ismeretek továbbfejlesztésében fontos szerepe volt G. B. Morgagni olasz anatómusnak, akinek *De sedibus et causis morborum* c., 1761-ben megjelent műve

az első rendszeres kórbonctan. Nagy jelentősége abban van, hogy az addig „anyag-talannak” vélt betegségek anatómiai elváltozásait kimutatta, s ezzel összekapcsolta a klinikai gyakorlatot a kórbonctannal. Műveit továbbfejlesztí X. F. *Bichat* francia anatómus és sebész, a kórlelettannak és szövettannak megalapítója. Nevezetes műve a *Sur la vie et la mort.* (Paris, 1800.)

A XVIII. század ismeri először a közegészségügyet, mint szervezett állami feladatot. A veszélytelen himlőoltás felfedezését nyomon követi az oltás kötelező bevezetése, egyre több kórházat alapítanak s az egészségügyi előírások és jogszabályok már minden állam törvényhozásában polgárjogot nyernek. A fejlődést tükrözi a hivatalos gyógyszerkönyvek nagy száma is. Az állami egészségügy elismertetésében legfontosabb J. P. *Frank* bécsi orvosprofesszor működése. *Vollständiges System einer medizinischen Polizei* (Mannheim, 1799—1819) c. nagy művében a közegészségügyi szervezet átfogó tervezetét és előírásait adja. A francia kórházügy kiemelkedő szervezője P. *Cabanis*. A személyi higiéné alapjait német orvos fekteti le: W. *Hufeland*, *Makrobiotik, oder die Kunst das Leben zu verlängern*” (Berlin, 1796) c. művében. (1798-ban Pesten magyar fordítása is megjelent.) A foglalkozási betegségeket elsőként írta le B. *Ramazzini*.⁶⁸

A sebészetet és a szülészetet hosszú időn keresztül nem sorolták az orvostudományhoz és nem is orvosok gyakorolták. A XVIII. században itt is fordulat áll be: az orvostudomány közeledik a két „megvetett” területhez, az orvosegyetemek mellett önállóan kifejlődött sebész-iskolák főiskolai rangra emelkednek. A francia forradalom radikálisan oldja meg a problémát: a dogmatikus, elavult módszerű orvostudományi egyetemet zárja be, s a gyógyító gyakorlathoz közelebb álló sebészakadémiákat teszi meg az orvosképzés központjaivá.

Széchenyi könyvtárában főleg olyan orvosi műveket találunk, melyek a laikusok számára is érthetőek. Ilyenfajta összefoglaló mű a *Synopsis uniuersae medicinae practicae*, (Amsterdam, 1730) mely J. *Allen* neve alatt jelent meg. A szerző — föltehetőleg angol orvos — kiléte azonban bizonytalan, már korabeli írók is úgy vélekedtek, hogy az „Allen” név mögött nincs valóságos személy. A kompilátor, aki különben J. *Dolaeus* XVII. századi német orvosnak még az alchimista misztika felé hajló *Encyclopaedia medica* (Hanau, 1684) c. műve után dolgozott, valószínűleg csak álnévként használta. A mű 15 osztályba sorolja valamennyi betegséget, felsorolja régi és korabeli orvosok nem egyszer ellentmondó véleményeit, majd ismerteti a gyógymódokat. Igen elterjedt munka volt, az első londoni kiadás után (1719) még csaknem 20 kiadást ért a kontinens különböző országaiban, lefordították angolra, németre, franciára.

A jatrofizikai iskolához tartozik G. *Baglivi* olasz orvos és anatómia tanár, aki a XVII—XVIII. század fordulóján eredményesen harcolt az akkor még erősen bénító orvosi előítéletek és tekintélyek ellen. Itt található összegyűjtött műveit többször kiadták.⁶⁹ Szintén a századforduló orvosa a baseli egyetemen tanító Th. *Zwinger*, akinek műve, a *Sicherer und geschwinder Arzt* (Basel, 1748) rendkívül közkedvelt népszerű orvosi munka volt. A XVIII. század egyik leghíresebb praktizáló orvosa volt S. A. D. *Tissot*. Hírnevét részben nagyszerű terápiás eredményeinek, részben egész Európában elterjedt, számos nyelvre lefordított műveinek köszönhette. Különösen nagy feltűnést keltettek népszerű egészségügyi iratai.⁷⁰ Megvan J. *Kämpf* német orvosnak az altesti betegségek fizikai gyógymódjával foglalkozó műve, mely nevét híressé tette.⁷¹ A gyomorbetegségekkel foglalkozik J. V. F. *Schlüter* quedinburgi orvos munkája.⁷² F. H. W. *Martini* berlini orvost

C. A. D. Ziffot,
 Von der
Gesundheit
 der
Gelehrten.

Ex Museo
 Hungarico

Verbeßerte und vermehrte Ausgabe.

Verlag, bey Drell, Schner, Gücsli und Compagnie.

1779.

és természettudóst főleg az általa kiadott folyóiratok tették híressé. A *Berliner Sammlung zur Beförderung der Arzneywissenschaften und der Naturgeschichte...* c. kiadványnak mind a tíz kötetét megtaláljuk Széchényi gyűjteményében. (1768–1779.) I. *Niederhuber* bajorországi városi tisztiorvos főleg a közegészségüggyel foglalkozott. Itt szereplő műve hatósági intézkedések szükségességét hangsúlyozza állati járványok idején.⁷³

Az orvostudomány művei *Teleki* László könyvtárában meglepően nagy helyet foglalnak el, valamennyi szak közül ez a legterjedelmesebb. Itt már nem választhatjuk az egyenkénti felsorolás módszerét, a mintegy 370 kötetből erősen válogatva csak a fontosabbakkal foglalkozhatunk.

Elsőnek említjük a XVII. századi Th. *Sydenham*-ot, akinek művei egy korabeli és két XVIII. századi kiadásban találhatóak.⁷⁴ H. *Boerhaave*-nek sok munkája van meg, köztük a bevezetőben említett két legfontosabb is.⁷⁵ Megvan a

Haller által kiadott *Praelectiones academicae*⁷⁶ és még több más is.⁷⁷ A század elejének legnagyobb leíró anatómusa B. S. *Albinus*. A leydeni egyetemen 25 éven keresztül (1720–1745) ő tölti be az anatómiai és sebészeti tanszéket. Művei a kor legjobb anatómiai munkái, főművének metszetei még ma is szinte utolérhetetlen pontosságúak. *Teleki* könyvtárában egy művel szerepel.⁷⁸ *Albinus* és *Boerhaave* tanítványa volt A. *Haller*. A sokoldalú svájci tudós nevével már a botanikánál találkoztunk.

Boerhaave után ő a korabeli orvostudomány legnagyobb rendszerezője, érdemei főleg a fiziológia és az anatómia területén nagyok. Itt találjuk főművét, a kísérleti életten első alapvető könyvét.⁷⁹ Megvan egy kisebb bevezető jellegű műve is, mely egészen a XIX. század elejéig a fiziológia legerjedtebb tankönyve, kézikönyve volt.⁸⁰ Többi művei közül még egy anatómiai munkát említnünk meg.⁸¹ *Haller*nak a göttingeni egyetem sokat köszönhet: 1736—1753 között Göttingen volt *Haller* tevékenységének fő színhelye. Az egyetem alapításától kezdve ő volt az anatómia, a sebészet és a botanika tanára, az ő érdeme a botanikus kert és az anatómiai intézet, valamint a göttingeni tudós társaság és a *Göttingische Gelehrte Anzeigen* alapítása.

Ugyancsak *Boerhaave* kiemelkedő tehetségű tanítványa a két németalföldi orvos: G. van *Swieten* és A. *Haën*. Mindketten Ausztriába kerülnek s megalapítói lesznek az orvostudomány ún. „bécsi iskolájának”. A felvilágosult gondolkodású *van Swieten* az osztrák birodalom orvosi reformátora, *Mária Teréziának* nemcsak háziorvosa, hanem egyik legfőbb tanácsadója is. Itt találjuk egyik legfontosabb művét, melyben magyarázatokkal látta el *Boerhaave* munkáját.⁸² A *Haën*nek is megvan leghíresebb műve.⁸³ A „bécsi iskola” csaknem valamennyi tagja képviselve van. A korábbiak közé tartozik M. *Stoll*, akinek fő érdeme a járványos betegségek gondos megfigyelése. 1772—1774 között Hont vármegye főorvosa volt.⁸⁴ A *Störck* 1760-tól császári és királyi háziorvos, művei nagy tekintélynek örvendtek, többet magyarrá is lefordítottak. Munkássága a gyógyszerészet terén is jelentős, sok új gyógyszer bevezetése fűződik nevéhez. N. J. *Jacquinnel* együtt kiadta Ausztria gyógyszerzeti könyvét. Telekinél ezt a művet is megtaláljuk.⁸⁵ *Van Swieten* legjobb tanítványa H. J. N. *Crantz* nőgyógyász szakorvos, aki megreformálta az osztrák bábaképzést, megírta a kor legkitűnőbb bábakönyvét, és sokat küzdött az előítéletek, a babonák ellen. A bécsi orvosi egyetem hírnevéhez nagyban hozzájárult.⁸⁶ Bécsi orvosprofesszor volt J. J. *Plenk* is, aki később a nagyszombati, majd budai egyetemen is tanított. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki a botanika, a kémia és az orvostudomány területén. Tankönyveit, kézikönyveit sok nyelvre lefordították, bár művei inkább csak rendszerező összeállítások, mintsem egyéni orvosi gyakorlatának eredményei.⁸⁷ A század végén nagytekintélyű orvosprofesszor még J. *Quarin*, a császár háziorvosa, II. *József* alatt az osztrák kórházak legfőbb irányítója,⁸⁸ és utóda, A. J. *Stiff*.⁸⁹ Értékesek még J. G. *Hasenöhr* járványügyi munkái⁹⁰ és K. *Mertens*-nek a népbetegségekről írt műve.⁹¹

Anatómiában az olaszok jártak elől. A fontosabb művek közé tartoznak a már *Széchenyinnél* említett G. *Baglivi* művei.⁹² G. M. *Lancis*inek legfőbb munkája a posthumus *De motu cordis et aneurysmatibus*, (Leyden, 1740) mely a szívbetegségek patológiai anatómiájának klasszikus műve, G. B. *Morgagni* is támaszkodott rá. Az anatómia professzora G. D. *Santorini* is.⁹³ A XVIII. sz. közepéig kedvelt és tekintélyes anatómiai tankönyv az angol J. B. *Winslow* műve,⁹⁴ valamint a kiváló német sebész, L. *Heister* kompendiuma.⁹⁵ Végül a szintén olasz G. B. *Morgagni* híres műve, a *De sedibus et causis morborum*. (Padua, 1765.) *Morgagni* 59 éven át volt a padovai egyetemen az anatómia professzora, egész orvosnemdéket nevelt fel. Munkássága a patológiai anatómiát a diagnosztika szolgálatába állította.

A század neves orvosai közül itt találjuk S. A. D. *Tissot* műveit, köztük a XVIII. sz. legnagyobb hatású népszerűsítő egészségügyi könyvét.⁹⁶ Itt vannak a vitalista E. G. *Stahl*⁹⁷ és az ingerelmélet alapítójának, J. *Brown*nak művei.⁹⁸

Sokrétű irodalmi munkásságot fejtett ki F. Hoffmann, a hallei egyetem neves orvosprofesszora is. *Stahll*al együtt az egyetem orvosi karát Európa egyik legfontosabb orvosképző intézményévé tette.⁹⁹ A browni tanok ellen küzdött Ch. W. *Hufeland* berlini egyetemi tanár, az ottani poliklinika, a nevezetes *Charité* főorvosa. A mintegy négyszáz művet publikáló *Hufeland* egyike volt a legkiválóbb orvosoknak, gyakorlatában a különféle orvosi irányok egyesítésére törekedett.¹⁰⁰ Ugyancsak a *Charité* orvosa volt Ch. G. *Selle*, aki itt szerzett tapasztalatait gyűjtötte össze és tette a korabeli orvostudomány közkincsévé.¹⁰¹ A század elején a porosz kórházügy szervezője J. T. *Eller*.¹⁰² Még néhány orvost említünk meg, akinek *Hufeland*hoz, *Selle*hez és *Eller*hez hasonlóan elsősorban nagy kórházi tapasztalatokon nyugvó diagnosztikai, patológiai és terápiás eredményeik, illetve publikációik jelentősek. Így pl. F. B. *Sauvages* montpellier-i orvosprofesszor, akinek műve nagy szorgalommal összegyűjtött hatalmas repertórium a patológiának. Ez az első valóban tudományos és a maga idejében (először megjelent Leydenben, 1760-ban) legjobb kórismereti rendszerezése a betegségeknek. A természet-tudományos rendszerezésben kissé *Linnét* utánozta.¹⁰³ Gondos megfigyelései után a „német Hippokrátesznek” nevezték L. F. B. *Lentint*.¹⁰⁴ A beteg-vizsgálat és a diagnosztika terén kiemelkedő S. G. *Vogel* rostocki egyetemi tanár, később furdőorvos munkássága.¹⁰⁵ Az angolok közül D. *Macbride* katonaeorvos műve jelentős.¹⁰⁶ Megvan J. *Kämpf* műve is, melyet már Széchényinél említettünk.

Az egyes szakterületek orvosi közül az alábbiak érdemelnek külön figyelmet. Kítúnó fiziológus az angol R. *Whytt*, az animista *Stahl* követője. Edinburgben volt orvosprofesszor, a skót király háziorvosának választotta.¹⁰⁷ Az önálló gyermekgyógyászatot először foglalta össze W. *Harris*, az angol király háziorvosa. Műve ugyan még 1689-ben jelent meg Londonban, de a XVIII. sz. első felében még igen sok európai kiadása, illetve fordítása volt.¹⁰⁸ Csaknem 100 év telik el, amíg az egyik legkiválóbb svéd orvos, N. Rosén von *Rosenstein* upsalai egyetemi tanár 1765-ben megjelent művében végleg lerakja a pediatriának, mint önálló orvostudományi ágának alapjait. Könyvét sok nyelvre lefordították, csak németül hat kiadást ért. 1794-ben magyar fordítása is megjelent *Domby* Sámueltól.¹⁰⁹ A XVIII. sz. legnagyobb szülészénél, az angol W. *Smellie*-nél tanult J. G. *Röderer* göttingeni orvosprofesszor. Németországban az ő munkássága jelenti a tudományos szülézet megindulását. Itt található műve az első német szerzőtől származó tudományos szülészeti tankönyv.¹¹⁰ A járványokkal foglalkozott műveiben W. *Grant* londoni orvos.¹¹¹ A sebészek közül kiemelkedik L. *Heister*, aki a helmstädti egyetemen működött s az intézetet a német sebészet központjává tette. *Chirurgie* c. művében (először Nürnbergben, 1718-ban) mindazt összefoglalta és tudománynyá tette, amit a sebészet addig produkált. A mű a század folyamán különböző fordításokban és kiadásokban egész Európában használatos volt.¹¹² A katonai orvostudomány legnagyobb alakja a XVIII. században J. *Pringle*, az angol hadsereg főorvosa, a *Royal Society* tagja, később elnöke. Érdemei a hadsereg egészségügyi szervezetének lefektetésében és a háborúk okozta betegségek, illetve sebülések helyes kezelésében igen nagyok.¹¹³ A népszerűsítő orvosírók közé tartozik a berlini J. F. *Zuckert*. Itt szereplő diétikai műve elterjedt volt.¹¹⁴ Megtaláljuk Teleki gyűjteményében a fiziognómia első képviselőjének, J. K. *Lavater*nek munkáját.¹¹⁵ Orvostörténeti művet csak egyet találunk: A. F. *Hecker* munkáját.¹¹⁶ *Hecker* erfurti, majd berlini orvosprofesszor nem volt eredeti alkotó, de mint ügyes, jól és világosan szerkesztő kompilátornak, művei elég elterjedtek voltak.

A gyógyszerészetet szintén több mű képviseli. Nyolc hivatalos gyógyszer-könyvet találunk. (Osztrákot, németet, angolt, hollandot.) *Boerhaave* kémiai iskoláját képviselik tanítványának, az amszterdami orvos, majd leydeni egyetemi tanár H. D. *Gaubius*nak művei.¹¹⁷ A tudományos gyógyszerészet fejlődésére befolyást gyakorolt a német J. F. *Cartheuser*, aki orvostudománnyal, gyógyszerészettel és botanikával foglalkozott.¹¹⁸

Széchenyi orvosi könyveinek bemutatásánál már szoltunk arról, hogy a néhány mű csak bevezető tájékoztatást nyújt az olvasónak. *Teleki* gyűjteménye viszont mennyiségében és tartalmában egyaránt jelentős. A század fontosabb orvosi könyvei mind megtalálhatók, szinte nincs jelesebb szerző, akinek munkái itt hiányoznának. Mindössze néhány nevezetes műre tudunk utalni, melyek még teljesebbé tehetnék volna ezt a szakterületet. Nincsenek meg, X. F. *Bichat*-nak, J. P. *Frank*nak, Ch. W. *Hufeland*nak és B. *Ramazzini*nek a bevezetőben említett művei. S. *Hahnemann*tól nem hiányolunk művet, hiszen 1790-ben megjelent munkájának nem volt visszhangja, gyógymódja csak 1810-ben kiadott műve után vált igazán közismertté. Viszont hiányoljuk W. *Smellie*-nek, a XVIII. század legnagyobb nőgyógyászának műveit. Őt tartják a természetes szülés atyjának, a kontinens szülései és nőorvosai mind nála tanultak. Klasszikus műve a *Treatise on the theory and practice of midwifery*.¹¹⁹ Nevezetes anatómiai atlasza is.¹²⁰ Ugyancsak angol orvos volt a kitűnő W. *Cullen*, glasgow-i, később edinburghi orvosprofesszor, az angol király háziorvosa. Művei a kontinensen is ismertek voltak.¹²¹ A fontosabb orvostörténetírók művei mindkét gyűjteményből hiányoznak.¹²²

Befejezésül még azokat a kiadványokat említjük meg, melyek részben természettudományi vonatkozásúak. Első helyen a nagy francia enciklopédiát, melyet mindkét gyűjteményben megtalálunk, valamint a mesterségek leírását tartalmazó nagy művet, mely csak *Teleki*nél volt meg.¹²³ *Teleki* könyvtárában még tudós társaságok és tudományos akadémiák kiadványaival, értekezés-gyűjteményeivel is találkozunk; ezek között is sok természettudományi tárgyú akadt. Pl. a göttingeni tudós társaság kiadványai az 1778—1782-es évekből, a párizsi akadémia 13 kötetes sorozata az 1759—1785-ös évekből, a svéd akadémia értekezései német nyelven 1739—1790 között 27 kötetben, a manchesteri tudós társaság munkáinak német nyelvű, lipcsei kiadása két kötetben, egy Lipcsében kiadott természettudományi sorozat,¹²⁴ és a párizsi akadémia története 1692—1750-ig, 109 kötetben. (Katalógusban „hiányos” megjelöléssel.) Megvolt ezenkívül az *Acta Eruditorum*nak 63 és a *Philosophical Transactions*nak 12 kötete.

XI

Eredményeinket az alábbiakban összegezhetjük. Mindkét gyűjtemény rendelkezett olyan könyvanyaggal, mely a korszerű természettudományos eredményeket összefoglalóan ismertette és — különösen *Teleki* könyvtára — a kor nagy tudósainak munkásságát is kisebb-nagyobb hiányokkal ugyan, de tükrözte. *Teleki* anyaga, miután háromszor akkora könyvtárról volt szó, mint *Széchenyi*é, természetesen gazdagabb, jobban megválogatottabb, a szakterületek aránya is kiegyensúlyozottabb. Egyedül az orvosi könyvek arányszáma okoz bizonyos eltolódást, az egész természettudományi állománynak mintegy felét teszi ki. A többi szakterület közül mindkét gyűjteményben a fizika és a természetrajz a

leggazdagabb, *Telekinél* még a matematika is elegendőnek mondható, a csillagászat és a kémia viszont már gyengébben van képviselve. *Széchenyinek* orvosi könyve is viszonylag kevés volt.

Ha a két gyűjtemény XVIII. századi természettudományi anyagának számszerű viszonyát nézzük a teljes kötettséghez, a következő eredményre jutunk. *Széchenyi* mintegy 230 kötete a 9205 kötetes állománynak 2,5%-a, *Teleki* kb. 730 kötete az irodalomban említett mintegy 30 000 kötetes állománynak 2,4%-a. (Az utolsó bekezdésben említett tudós társaságok kiadványait és a nagy francia enciklopédia köteteit nem számítottuk a természettudományi művek kötettségéhez.) Mivel régebbi természettudományi mű mindkét könyvtárban csak elenyésző számban volt s a mezőgazdasági és műszaki könyvek hozzáadása legfeljebb egy százalékos módosulást eredményezne, ez az arány egyúttal a humán tárgyú könyvekhez való arányra is fényt vet. A két százalékszám tehát meglepően egyezik, bár talán nem is olyan meglepő az eredmény, hiszen azonos korú és azonos típusú könyvtárakról van szó. Ami a gyűjtők személyét illeti, a két tulajdonos közül egyik sem volt a természettudományok terén különösen jártas, pusztán a XVIII. századnak minden iránt érdeklődő, sokat olvasó és — társadalmi rangjánál fogva — a tudományokat és művészeteket pártoló embere. Az a Magyarország, ahol könyvgyűjteményeiket létrehozták, még csak korukban fogott hozzá, hogy a tudományokat „a maga nyelvére átültesse” és megteremtse a feltételeket ahhoz, hogy tudós nemzedékét végre hazai talajon is képes legyen felnevelni és kiképezni. A korszerű tudománnyal való kapcsolatot sokáig csak a külföldi egyetemek és külföldi könyvek jelentették a magyar szakemberek számára s még hosszú időnek kellett eltelnie, amíg az alkotó tudomány hazai műhelyei is kialakultak. Ehhez a folyamathoz e két nagy magánkönyvtár anyaga bizonyára adott kezdeti ösztönzést, még mielőtt pusztán történelmi értékévé válva, alapjaivá lettek két legfontosabb közkönyvtárunknak.

Jegyzetek

1. *Büsching, A. F.: Unterricht in die Naturgeschichte für diejenigen, welche wenig oder gar nichts davon wissen.* Berlin, 1780.
2. *Funke, K. Ph.: Naturgeschichte und Technologie für Lehrer in Schulen und für Liebhaber dieser Wissenschaften.* Bd. 1—3. Braunschweig, 1794—1796. — *Naturgeschichte und Technologie.* Wien, 1808. Ez a mű 1812-ben már 6. kiadását érte meg.
3. *Helmut, J. H.: Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens.* 2. Aufl. Braunschweig, 1788. Hetedik kiadása 1822-ben, 15. (!) kiadása 1853-ban J. G. Fischertől.
4. *Justi, J. H. G.: Fortgesetzte Bemühungen zum Vortheile der Naturkunde.* Berlin, 1759—1760.
5. *Schmiedlein, G. B.: Handwörterbuch der Naturgeschichte.* Theil 1—3. Leipzig, 1800—1801.
6. *Raff, G. Ch.: Naturgeschichte für Kinder.* Tübingen, 1787.
7. *Cronstedt, A. F.: Mineralogie.* Leipzig, 1780. — *Versuch einer Mineralgeschichte.* Leipzig 1770.
8. *Linné, K.: Vollständiges Natursystem des Mineralreichs.* Nach d. 12. Ausgabe übersetzt v. J. F. Gmelin. Nürnberg, 1777—1785.
9. *Brückmann, F. E.: Magnalia Dei in locis subterraneis, oder unterirdischer Schatz-Cammer aller Königreiche und Länder.* Bd. 1—2. Braunschweig-Wolfenbüttel, 1727—1730.
10. *Launay, L.: Essai sur l'histoire naturelle des roches.* Bruxelles—Paris, 1786.
11. *Haidinger, K.: Eintheilung der K. K. Naturaliensammlung zu Wien.* Wien, 1782.
12. *Linné, K.: Vollständiges Natursystem.* Bd. 1—8. Nürnberg, 1773—1789.
13. *Wernischek, J. J.: Genera plantarum ad facilius consequendam earum notitiam secundum numerum...* Ed. 2. Viennae, 1766.

14. Burgsdorf, F. A. L.: *Versuch einer Geschichte der Holzarten*. Berlin, 1783—1800.
15. Edwards, G.: *Sammlung verschiedener ausländischer und seltener Vögel... nach d. englischen v. J. M. Seligmann*. Theil 1—9. 474 rézmetszet. Nürnberg, 1749—1778. A katalógus csak az 1—8. részt tünteti fel, 1749—1773 közzét.
16. Schreber, J. Ch. D.: *Die Säugthiere, in Abbildungen nach der Natur*. Heft 1—39. Erlangen, 1775.
17. Gatterer, Ch. W. J.: *Breviarium zoologiae*. Göttingen, 1780.
18. Reimarus, H. S.: *Allgemeine Betrachtungen über die Triebe der Thiere*. 3. Aufl. Hamburg, 1773.
19. Spalowsky, J. J. N.: *Der Vorbote der Naturgeschichte*. Wien, 1789. *Spalowsky két műve, melyek itt nincsenek megemlítve: Naturgeschichte der vierfüßigen Thiere...* Bd. 1—10. Wien, [1790?] *Beiträge zur Naturgeschichte der Vögel*. Beitrag 1—6. Wien, 1790—1795.
20. Gronovius, L. Th.: *Tasculi tres exhibentes animalia quadrupedia amphibia...* Leyden, 1763.
21. Sulzer, J. H.: *Abgekürzte Geschichte schweizerischer und ausländischer Insekten nach Linnéscher Form*. Winterthur, 1776.
22. *Le spectacle de la nature ou entretien sur les particularités de l'histoire naturelle*. Tom. 1—4. á la Haye, 1739.
23. Scheuchzer, J. J.: *Nova ex summis Alpibus vulgata*. Zürich, 1731.
24. Blumenbach, J. F.: *Handbuch der Naturgeschichte*. Bd. 1—2. Göttingen, 1779—1780.
25. *Gesellschaft naturforschender Freunde in Berlin*, 1773-ban alapították.
26. Bd. 1—11. Berlin, 1774—1793. Az 5—6. köt. Ottótól, a későbbiek Krünitzól. *Teleki katalógusa* nem ad kötettszámot.
27. Beckmann, J.: *Anfangsgründe der Naturhistorie*. Frankfurt, 1777.
28. Bd. 1—4. Nürnberg, 1777—1785. A 12. kiadás után fordította és bővítette J. F. Gmelin.
29. Wallerius, J. G.: *Systema mineralogicum*. Vol. 1—2. Vindobonae, 1778. *Elementa metallurgiae speciatim chemicae*. Holm, 1768. *Mineralreich*. Berlin, 1750.
30. Gellert, Ch. E.: *Anfangsgründe der metallurgischen Chymie*. Leipzig, 1750.
31. Vogel, R. A.: *Praktisches Mineralsystem*. Leipzig, 1762.
32. Adelung, J. Ch.: *Mineralogische Belustigungen zum Behuf der Chemie u. Naturgeschichte des Mineralreichs*. Leipzig, 1768.
33. Estner, F. J. A.: *Versuch einer Mineralogie für Anfänger und Liebhaber, nach Werners Methode*. Bd. 1—3. Wien, 1794.
34. Linné, K.: *Genera plantarum*. Ed. 3. Holm, 1764. *Systema plantarum*. Frankfurt, 1779. *Pflanzensystem*. Bd. 1—15. Nürnberg, 1777—1788. *Philosophia botanica*. Stockholm, 1751. Ed.pr. *Bibliotheca botanica*. Halle, 1747. *Amoenitates academicae*. Vol. 1—2. Colon. 1786.
35. Ingenhousz, J.: *Expériences sur les végétaux...* Paris, 1780.
36. Duhamel du Monceau, H. L.: *Erklärung von Kunstwörtern aus der Botanik*. Nürnberg, 1766.
37. Duhamel du Monceau, H. L.: *Naturgeschichte der Bäume*. H.n. 1763. *Pomona Gallica, oder Abhandlung von Obstbäumen*. Bd. 1—3. Nürnberg, 1775—1783.
38. *Abbildungen von Pflanzen zu dem Werke Flora Danica*. 1761. A teljes mű címléírása: *Icones plantarum Florae Danicae*. Vol. 1—17. Kopenhága. 1761—1883. 3240 tábla. Megindítója G. Ch. Oeder, a kopenhágai egyetem növénytan tanára. Többen folytatták.
39. Haller, A.: *Enumeratio stirpium Helvetiae indigenarum*. Vol. 1—2. Göttingen, 1742.
40. Boerhaave, H.: *Historia plantarum, quae in horto Academico Lugd. Batav. crescunt*. Roma, 1727.
41. Commelin, G.: *Horti medici Amstelodamensis plantarum usualium catalogus*. Amsterdam, 1697—1724.
42. Vol. 1—7. Amsterdam, 1741—1755. Amboiana indiai város, itt volt a szerző konzul.
43. Ernsting, A. C.: *Historische und physikalische Beschreibung der Geschlechter der Pflanzen*. Lemgo, 1761—1762. *Prima principia botanica...* Wolfenbüttel, 1748.
44. *Stirpium Austriacarum*. 1769.
45. *Exercitationes de generatione animalium*. Hága, 1680.
46. Leyden, 1686. Másik meglevő műve: *De vi percussiois*. Leyden, 1786.
47. *Collection des oeuvres de Ch. Bonnet*. Tom. 1—8. Genf, 1779—1783.
48. Linné, K.: *Entomologia faune Suecicae*. Vol. 1—4. London, 1789.
49. Bechstein, J. M.: *Naturgeschichte der Stubenvögel*. Bd. 1—2. Gotha, 1799.

50. *Jonston, J.: Theatrum universale de avibus.* Heilbronn, 1756.
51. *Jonston, J.: Historia naturalis de serpentibus.* Heilbronn, 1757.
52. *Valentini, B. M.: Amphiteatrum zootonicum, exhibens historiam animalium anatomicam.* Frankfurt, 1720.
53. *Rumpf, G. E.: Amboinische Karüätenkammer oder Abhandlung von den Steinschalen-Thieren, Schnecken u. Muscheln.* Wien, 1766.
54. *Forskål, P.: Descriptiones animalium, quae in itinere orientali observavit.* Havn, 1775.
55. *Romé de l'Isle múvének volt német fordítása: Versuch einer Crystallographie.* Greifswald, 1777.
56. *Bergmann, T.: Grundriss des Mineralreichs.* Wien, 1787.
57. *Kirwan, R.: Elements of mineralogy.* 2. ed. London, 1784. Francia fordítása: *Éléments de minéralogie.* Paris, 1785. Német fordítása: *Anfangsgründe der Mineralogie.* Berlin, 1796.
58. *Scopoli, J. A.: Anfangsgründe der systematischen und praktischen Mineralogie.* Prag, 1775.
59. Paris, 1789. Más kiadások: Zürich, 1791. Paris—Leipzig, 1792.
60. *Jacquin, N. J.: Anleitung zur Pflanzenkunde nach Linnées Methode.* Wien, 1785. *Collectanea Austriaca ad botanicam, chemiam et historiam naturalem spectantia.* Vol. 1—5. Wien, 1786—1796. Ezenkívül több botanikai díszmű, melyek Ausztria flóráját, a bécsi és a schönbrunni botanikus kertet, valamint botanikai utazásainak eredményeit mutatják be.
61. *Hales, S.: Vegetable statics or an account of some statical experiments on the sap in vegetables.* London, 1727. Francia fordítása volt, Buffon-tól: *La statique des végétaux.* Paris, 1735.
62. *Saussure, H. B.: Recherches chimiques sur la végétation.* Paris, 1804.
63. *Klein, J. T.: Natürliche Ordnung und verbesserte Historie der vierfüßigen Thiere.* Danzig, 1769. *Classifikation und kurze Geschichte der vierfüßigen Thiere.* Lübeck, 1760.
64. *Brisson, M. J.: Ornithologie.* Tom. 1—7. Paris, 1766—1777.
65. *Cuvier, G.: Leçons d'anatomie comparée.* Tom. 1—5. Paris, 1800—1805.
66. *La Cépède, B.: Histoire naturelle des quadrupèdes ovipares, et des serpens.* Tom. 1—2. Paris, 1788—1789. *Histoire naturelle des poissons.* Paris, 1798. Német fordítása: *Naturgeschichte der Fische.* Bd. 1—2. Berlin, 1799.
67. *Leeuwenhoek, A.: Opera omnia.* Vol. 1—4. Leyden, 1724.
68. *Ramazzini, B.: De morbis artificum diatriba.* Modena, 1700.
69. *Baglivi, G.: Opera omnia medico-practica et anatomia.* Antwerpen, 1715.
70. *Tissot, S. A. D.: Von der Gesundheit der Gelehrten.* Zürich, 1770.
71. *Kämpf, J.: Für Aerzte und Kranke bestimmte Abhandlung von einer neuen Methode, die hartnäckigsten Krankheiten . . . sicher und gründlich zu heilen.* 2. Aufl. Leipzig, 1786.
72. *Schlüter, J. V. F.: Über Magenkrampf, dessen Ursachen und Heilung.* 2. Aufl. H.n. 1803.
73. *Niederhuber, I.: Entwurf einer medizinischen Polizeypflege bei herrschenden Viehseuchen.* Salzburg, 1793.
74. *Sydenham, Th.: Praxis medicae experimentalis.* Lipsia, 1645. *Opera universa.* Leyden, 1741.
75. *Boerhaave, H.: Institutiones medicae.* Nürnberg, 1740. *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis.* Leyden, 1728. és ua. Rotterdam, 1758.
76. *Boerhaave, H.: Praelectiones academicae in proprias institutiones rei medicae.* Ed. A. Haller. Vol. 1—7. Göttingen, 1740—1744.
77. *Többök közzét: Methodus discendi artem medicam.* London, 1744. *Tractatus de viribus medicamentorum.* Paris, 1726. *Praxis medica.* Vol. 1—5. Utrecht, 1745.
78. *Albinus, B. S.: Explicatio tabularum anatomicarum. B. Eustachii anatomici summi.* Leyden, 1744. B. *Eustachii* a XVI. sz. kiváló olasz anatómusa, főművének kiadása előtt halt meg. A kézirat elkallódott, csak a metszetek kerültek elő a XVIII. sz. elején Elsőnek G. M. *Lancisi* adta ki őket saját kommentárjával Rómában 1714-ben. Ugyanezt tette később *Albinus*.
79. *Haller, A.: Elementa physiologiae corporis humani.* Vol. 1—8. Bern, 1766.
80. *Haller, A.: Primae lineae physiologiae.* Göttingen, 1747.
81. *Haller, A.: Opera minora anatomica.* Lausanne, 1763.
82. *Van Swieten, G.: Commentarii in Boerhaavii aphorismos de cognoscendis et curandis morbis.* Vol. 1—5. Leyden, 1741—42.
83. *Haën, A.: Ratio medendi in nosocomio practico . . .* Vol. 1—18. Vindobonae, 1758—1779.

84. Stoll, M.: *Ratio medendi in nosocomio practico Vindobonensi*. Vindobonae, 1779—1790.
85. *Pharmacopoea Austriaco provincialis emendata*. Viennae, 1794.
86. Crantz, H. J. N.: *Materia medica et chirurgica*. Vol. 1—3. Viennae, 1762.
87. J. J. Plenktól Telekinek hat műve is van, közülük nevezetesebb bőrgyógyászati munkája: *Doctrina de morbis cutaneis*. (Viennae, 1783), mely az első között vizs rendszert erre a területre és szemészeti műve: *Doctrina de morbis oculorum*. Viennae, 1783.
88. Quarin, J.: *Methodus medendi inflammationibus*. Viennae, 1774.
89. Stifft, J. A.: *Praktische Heilmittellehre*. Bd. 1—2. Wien, 1790—1792.
90. Hasenöhrl, J. G.: *Historia medica mortis epidemici* . . . Viennae, 1760.
91. Mertens, K.: *Observationes medicae de febris putridis, de peste, nonnullisque aliis morbis*. Vindobonae, 1778.
92. Baglivi, G.: *Opera omnia medico-practica et anatomica*. Leyden, 1745.
93. Santorini, G. D.: *Observationes anatomicae*. Venezia, 1724.
94. Winslow, J. B.: *Expositio anatomica structurae corporis humani*. Vol. 1—4. Frankfurt—Lipsia, 1753.
95. Heister, L.: *Compendium anatomicum*. Amsterdam, 1748.
96. Tissot, S. A. D.: *Anleitung für das Landvolk in Absicht auf seine Gesundheit*. Zürich, 1768. E mű 1761-ben Lausanne-ban jelent meg először franciául, nem egészen hat év alatt 10 kiadást ért s még ezután is sokszor és sok nyelvre lefordítva adták ki.
97. Stahl, E. G.: *Untersuchung der übel curirt und verderbten Krankheiten*. Leipzig, 1726.
98. Brown, J.: *Grundsätze der Arzneylehre*. Frankfurt am Main, 1765.
99. Telekinek hat műve is van tőle, közülük legfontosabbak: *Medicina rationalis systematica*. Vol. 1—7. Halle, 1729. *Medicina consultatoria*. Vol. 1—12. Halle, 1721—1739.
100. Itt csak egy művel szerepel, mivel munkássága már részben a XIX. századra esik. Hufeland, Ch. W.: *Ideen über Pathogenie*. Jena, 1795.
101. Selle, Ch. G.: *Medicina clinica, oder Handbuch der medizinischen Praxis*. Berlin, 1783. *Neue Beyträge zur Natur- und Arzneywissenschaft*. Theil 1—2. Berlin, 1782.
102. Eller, J. T.: *Observationes de cognoscendis et curandis morbis*. Lipsia, 1762.
103. Sauvages, F. B.: *Nosologia methodica sistens morborum classes*. Vol. 1—2. Amsterdam, 1768.
104. Lentin, L. F. B.: *Beyträge zur ausübenden Arzneywissenschaft*, Vol. 1. Leipzig, 1797.
105. Vogel, S. G.: *Das Kranken Examen*. Stendal, 1796.
106. Macbride, D.: *Introductio methodica in theoriam et praxim medicinae*. Vol. 1—2. Utrecht, 1774.
107. Whytt, R.: *Observations on the nature, causes and cure of those disorders* . . . c. művében (Edinburgh, 1765.) az ideges eredetű betegségekkel foglalkozik.
108. Harris, W.: *De morbis acutis infantum*. Amsterdam, 1736.
109. Rosen von Rosenstein, N.: *Anweisung zur Kenntniss und Kur der Kinderkrankheiten*. Aufl. 4. Göttingen, 1781.
110. Röderer, J. G.: *Elementa artis obstetriciae* . . . Ed. 2. Göttingen, 1759.
111. Grant, W.: *Beobachtungen über die chronischen Krankheiten*. Leipzig, 1784.
112. Heister, L.: *Institutiones chirurgicae*. Vol. 1—2. Amsterdam, 1739.
113. Pringle, J.: *Beobachtungen über die Krankheiten der Armee*. Altenburg, 1772.
114. Zuckert, J. F.: *Medizinisches Tischbuch*. Berlin, 1775.
115. Lavater, J. K.: *Von der Physiognomik*. Leipzig, 1772.
116. Hecker, A. F.: *Allgemeine Geschichte der Natur- und Arzneykunde*. Leipzig, 1793.
117. Gaubius, H. D.: *Libellus de methodo concinnandi formulas medicamentorum*. Leyden, 1763. Másik meglevő műve már általános orvosi s nevét igen híressé tette: *Institutiones pathologiae medicinalis*. Leyden, 1763.
118. Cartheuser, J. F.: *Pharmacologia theoretico-practica*. Berlin, 1770.
119. London, 1752. Francia kiadás Paris, 1754. Német kiadás Altenburg, 1755. Holland kiadás Amsterdam, 1765.
120. Smellie, W.: *A set of anatomical tables* . . . London, 1754. Német kiadás Nürnberg 1758. és Augsburg 1782.
121. Cullen, W.: *Médecin pratique*. Paris, 1785.
122. Elsősorban Sprengel, K. P. J.: *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde*. Halle, 1792—1799. valamint J. H. Schulze és Ch. G. Gruner művei.
123. *Descriptions des arts et métiers* . . . Tom. 1—25. Paris, 1761—1782.
124. *Commentarii de rebus in scientia naturali et medicina gestis*. Vol. 1—42. Lipsia, 1752—1800?

Contemporary scientific literature in the libraries of Ferenc Széchenyi and László Teleki

II.

G. SOMKUTI

The 18th century collections of the Hungarian private libraries have in the course of time dispersed or became parts of the holdings of the great public libraries. Unfortunately, the material of these private libraries can be reconstructed only on the basis of contemporary manuscript catalogues which survived by chance. The present study treats two important Hungarian collections of the 18th century taking their catalogues for basis of the examination.

In 1802 Count Ferenc *Széchenyi* (1754—1820) donated his library consisting of works in Hungarian or dealing with Hungary to the nation and by this he founded the National Library of Hungary. In 1818 he completed the holdings of the library with his collection of 9000 volumes of foreign literature. The Library of the Hungarian Academy of Sciences was founded in 1826 on the family library of 30 000 volumes of Count László *Teleki* (1754—1820) donated to the *Hungarian Learned Society* by Count József *Teleki*.

Both founders were aristocrats of enlightened minds and progressive spirit in the 18th century, playing a most significant part in the society of contemporary Hungary. They travelled throughout Western Europe and had extensive foreign relations, consequently both of them had a keen interest in the achievements of the scientific and literary life in the foreign countries. This fact is well proved by the great number of books acquired by them abroad.

Our study deals with the scientific literature of the 18th century published abroad and examines whether these collections included contemporary modern scientific works. After a short introduction about the history of sciences, the study comes to the different divisions of learning and introduces both libraries' relative works, then appreciates the holdings in a summary and points out their deficiencies. The first part of the study was published in the *1963—1964 Yearbook of the National Széchenyi Library* and treated the works on mathematics, physics and astronomy. This concluding part presents works on natural history (mineralogy, botany, zoology), on chemics, biology and medicine.

After the critical examination of the stocks the study comes to the conclusion that the collections of both libraries included works on the achievements of the contemporary natural sciences and, especially *Teleki's* library, gave a good picture of the activity of the great scientists of that age, with some deficiencies though. In both libraries physics and natural history are represented best, in *Teleki's* collection the number of works on mathematics is sufficient, but on chemics and astronomy it is rather small. A special mention should be made on the works dealing with medicine and collected by *Teleki* with an extraordinary good sense; the number of books on this field of science amounts to the half of the whole collection.

The works introduced in this study, i.e. the works on sciences published abroad in the 18th century amounted to 2,5 per cent in *Széchenyi's* collection and to 2,4 per cent in *Teleki's* collection. Both libraries included scientific works of earlier editions only in an insignificant number and the studies of different academies and learned societies were represented in a number not worth mentioning, this fact reflects the great proportion of works dealing with humanities very well.

Considering the fact that even in the contemporary book publishing the rate of the works on humanities and on natural sciences showed a balance in the favour of the former, further, that these libraries belonged to aristocratic private persons and not to scientists, this proportion is advantageous and truly reflects the ambition of the age to get an encyclopedic knowledge, and to be informed of the contemporary scientific achievements.

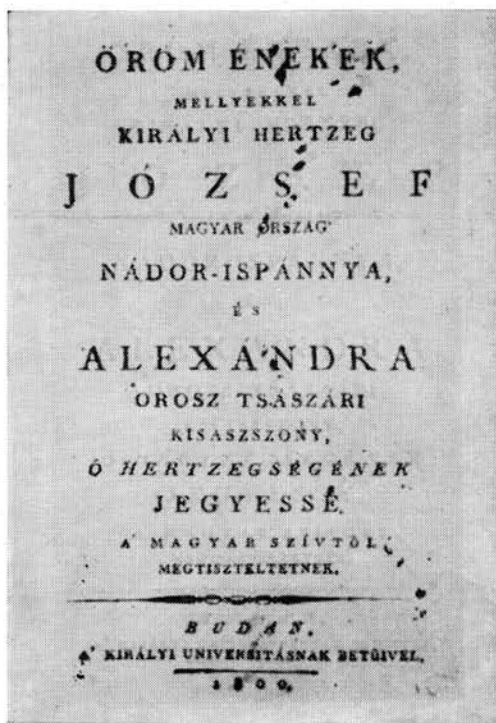
A „budai orosz könyvtár” és az ürömi mauzóleum orosz leírói

TARDY LAJOS

Üröm — bár mind a mai napig megőrizte közigazgatási különállását — ma már szorosan hozzásimul Nagy-Budapest kiszélesedett határaihoz, és csak idő kérdése, hogy jogilag is beolvadjon a fővárosba. Jó másfélszáz év előtt azonban, miként azt az ürömi Alexandra Pavlovna-mauzóleum egykori tekintélyes könyvtárából reánkmaradt művek kézzel írt exlibriseinek *Iz biblioteki ofenszkoj miszszii* szövege tanúsítja, az ottani kis létszámú orosz kolóniát hivatalos elnevezésében is budainak tekintették, bár Ürömöt akkor még terjedelmes szántók és szőlők láncolata választotta el Óbudától.

1733 és 1798 között minden orosz, aki hazánkban megfordult, Tokajt kereste fel, az *Orosz Bizottság* székhelyét, ahol egyébként *Szkovoroda*, a nagy ukrán filozófus is néhány éven át tartózkodott¹. Itt is volt orosz könyvtár, de ennek állománya teljesen szétszóródott, elpusztult. A tokaji *Orosz Bizottság* szerepét a XIX. században — miután Pál cár ukáza folytán működését beszüntette — az ürömi Alexandra Pavlovna-mauzóleum és a mindenkor ott szolgálatot teljesítő oroszok vették át.

A mauzóleum és a könyvtár egymást kiegészítő története a XIX. század magyar-orosz kapcsolatainak igen fontos fejezetét jelenti, mellyel több szempontból is érdemes megismerni. Előzményei röviden a következőkben foglalhatók össze:

József nádor és Alexandra Pavlovna esküvője alkalmából megjelent óda címlapja

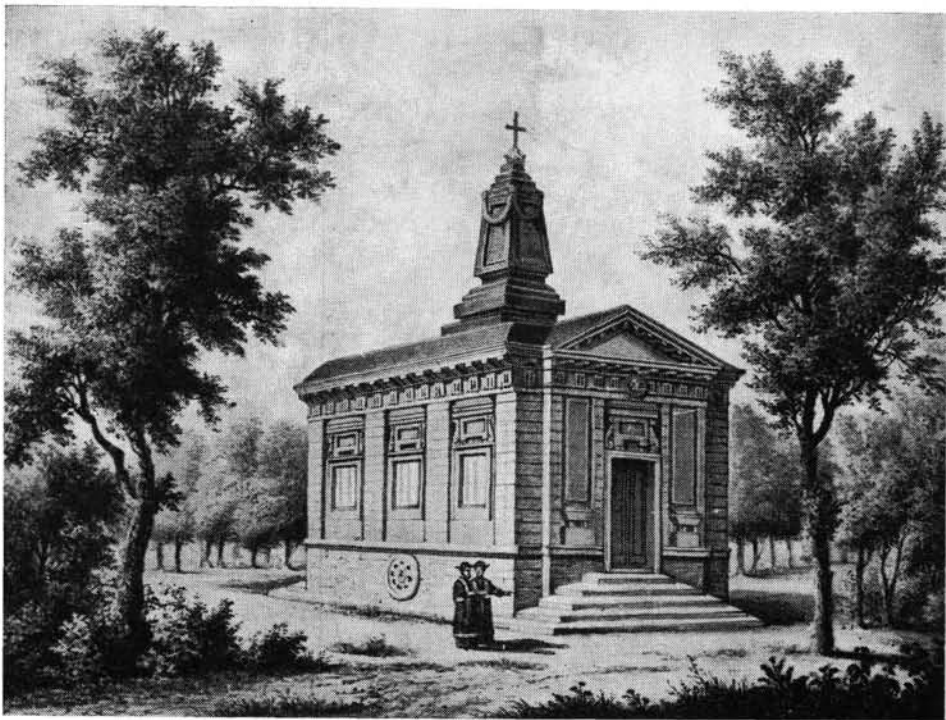
Alexandra Pavlovna arcképe

Ferenc király 1795. júl. 20-án nevezte ki *József* főherceget Magyarország helytartójává. A főherceg 1795. szept. 19-én vonult be Budára, ahol diadalkapu és ünnepi beszédek sorozata várta. A pozsonyi országgyűlés 1796. nov. 12-én nádorrá választotta; ezt követően letette a nádori esküt, és a király megerősítette öccsét az ország első méltóságában. *József* nádor 1798-ban a magyar bányavárosokat látogatta meg, majd Szentpétervárra utazott, hogy a *Habsburg*- és *Romanov*-dinasztiák közötti politikai kapcsolatot *Pál* cár leányával, *Alexandra Pavlovna* nagyhercegnővel kötendő házasság révén teljesen megszilárdítsa. „Nem hálálhatom meg kellőleg Felsőség kegyességét, hogy őt jelölje ki számomra élettársul s

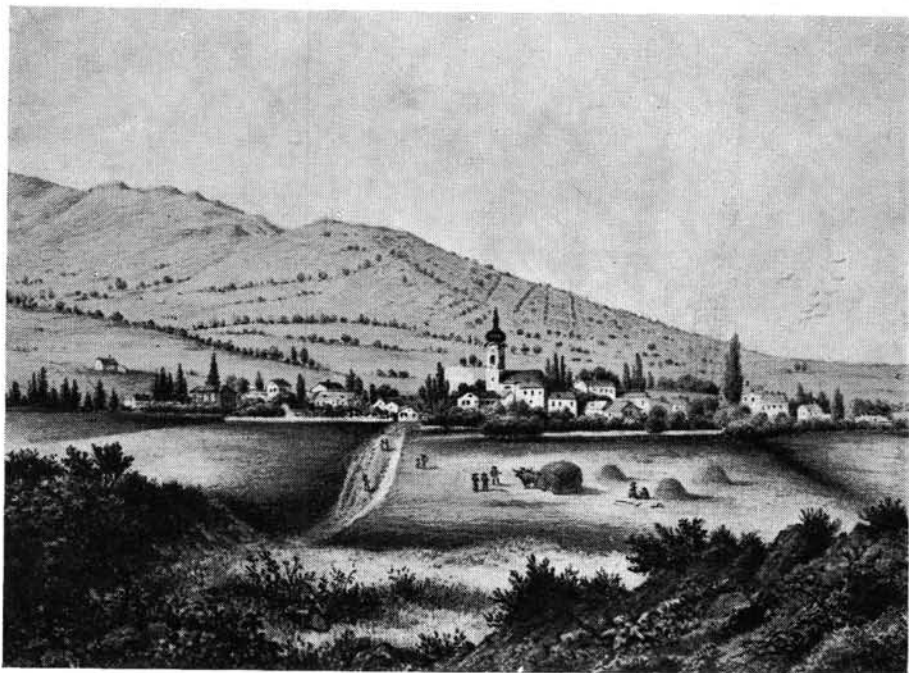
meg vagyok győződve, hogy e házassággal családi boldogságom egész életemre biztosítva van.”² A hercegnő tizenhat éves volt, amikor *József* nádor eljegyezte.

1799. okt. 30-án ment végbe az esküvő a Pétervár melletti gacsinai cári kastély kápolnájában. A nádor és felesége 1800. február 1-én érkezett meg Budára. A *Magyar Kurir* 1804. márc. 4-én ezt jelenti Bécsből: „Tegnap indult el innen Budára ama nagy nevű Haydn Muzsikus-Doktor és Direktor, hogy a Nádoris-pányné Ő Csász. Hertzegsége parancsolatjára el énekeltesse s el muzsikáltassa a „Teremtés” név alatt esmérletes remek muzsikáját...”. A máj. 13-i számban ismét rövid híradás utal arra, hogy milyen nagyszerű fellendülést hozott *Alexandra Pavlovna* Budára: „a budai Theatrumban Concert tartatott, amelyben egy Beethoven nevű híres muzsikus a Forte Pianon való mesterséges jádása által mindenkinek magára vonta a figyelmességét...”. *Alexandra Pavlovna* népszerűsége rövid idő alatt rendkívül megnőtt, a köznép körében főleg játékonysága és közvetlensége miatt, a nemesség soraiban pedig azért, mert a hatalmas orosz cár leányában védelmezőjüket látták Béccsel szemben. *Alexandra Pavlovna*t szeljtében-hosszában csak mint „magyar királynét” emlegették, aminek híre természetesen a bécsi udvarhoz is eljutott.

A mauzóleum kívülről. Kőrajz. 1860

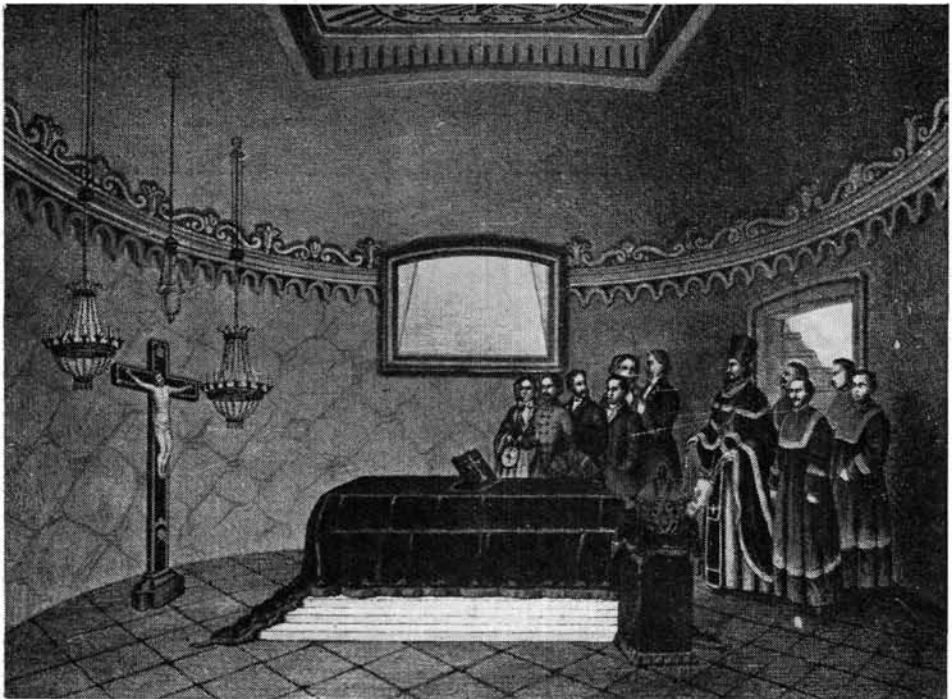
Üröm látképe. Kőrajz. 1860

1801. márc. 8-án *Alexandra Pavlovna* leánygyermeket szült, aki azonban alig néhány óráig élt. A boldogtalan fiatal anya egy héttel később halt meg, valószínűleg gyermekágyi lázban.

A halottakat a budavári királyi kápolna kriptájában kellett volna örök nyugalomra helyezni. Azonban *Alexandra Pavlovna* görögkeleti vallású volt, és még a nádorhoz közelálló körök is tiltakoztak ez ellen. A gyermeket már édesanyja halála előtt a kapucinusok budai kriptájába temették; *Alexandra Pavlovna* holtteste egy ideig a várkertben nyugodott, és csak 1803-ban szállították el a bécsi és pétervári udvarok között létrejött megegyezés értelmében az Óbuda szomszédságában fekvő Üröm falu szélén külön e célra épített orosz mauzóleum-templom kriptájába. A nádor feleségének szívét a budavári királyi kápolna kriptájában, egy szépívű hamvvederben helyezték el.³

Az épületről, annak festményeiről s egyéb műkincseiről, valamint a kriptáról művészettörténeti szakmunkáink eléggé bőségesen szólnak. Mint *Genthon István* leírja: copfstílusú görögkeleti templom, homlokzati toronnyal, triglifes párkánnyal, vörösmárvány díszekkel. Bent lapos kupola, ikonosztáz. *Heppe Szaniszló*, *József nádor* udvari építész tervezte és építette.⁴ 1883-ban *II. Sándor* cár renováltatta. A koporsó a templom alatti kriptában látható.

A templomot övező kis pravoszláv temető legkorábbi sírkövei a múlt század első évtizedeiből származnak; az utolsó *Alekszandr Demidovics Poviszjma* szov-

A sírkamra. Kőrajz. 1860

A mauzóleum belseje. Kőrajz. 1860

jet katona hamvait takarja, aki az 1944. évi felszabadító harcok során Ürömben esett el.

Az orosz pap rezidenciája a mai római katolikus plébánia épülete volt. Ugyanis *Alexandra Pavlovna* emlékének őrzése nem szorítkozott a templom és kriptá felépítésére s fenntartására. A *Romanovok* hatalmas alapítványt létesítettek, amelynek kamataiból mindenkor egy papnak, egy kántornak illetve alszerpapnak és néhány egyházi énekesnek Ürömben kell laknia az egyházi szolgálat ellátása végett. A pap — olykor préposti rangban — olyan magas jövedelmet élvezett, hogy — mint A. I. *Turgenyev* leírja — nagyobb ünnepek alkalmával pénzt szórt a tömeg közé. A templomtól néhány lépésre áll az orosz templomi kórus tagjainak lakóháza. Ennek az épületnek egy részében kapott elhelyezést csaknem másfél évszázadon át „a budai orosz misszió könyvtára”.

A könyvtár állománya — melynek alapjait *Alexandra Pavlovna* személyi bibliotékája vetette meg — az idők folyamán több mint 3700 kötetre szaporodott.⁵ Főleg az első pap, *Szamborszkij Andrej Afanaszjevics* rövid működése idején gyarapodott a könyvtár, de az egymást váltogató későbbi lelkészek alatt is rendszeresen érkeztek a pétervári udvarból újabb művek, melyeknek időtálló, szolid bőrkötésein az aranyozott *Romanov*-címeres superexlibrisek jelzik, hogy azok valamikor a cári udvar tulajdonát képezték.

Az első világháború után az orosz misszió megszűntével 1919-ben az egész könyvtárt átszállították a piliscsabai erdőhivatalba. A felszabadulást megelőző

Alexandrina Pawlowna Sidorowna Fő Hertzogasszony sírja, Ürömben
Grabmal der K. K. Palatinin Alexandrina Pawlowna, zu Üröm.

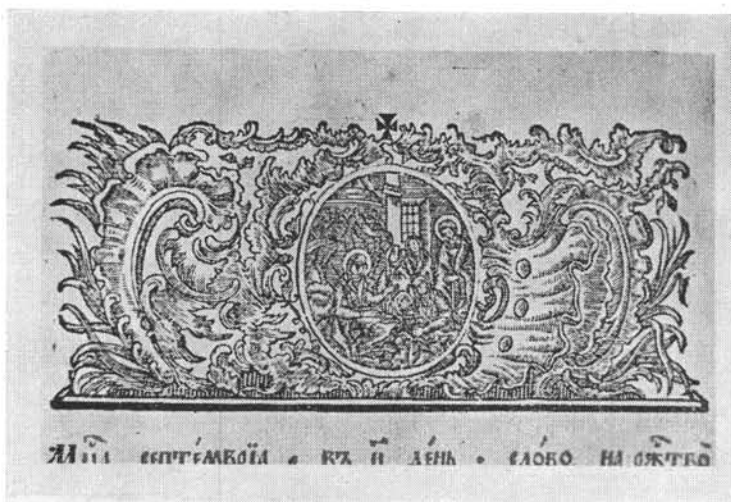
A mauzózeum 1837-ben. Kőrajz. (Vasquez-féle Buda és környéke térkép keretdíszéből)

azonban a háborús események martalékaivá váltak, vagy talán részben még a környéken lappanganak.

Az ürömi könyvtár, vagy ahogyan a címlapok verzói nevezik, a „budai misszió könyvtára” maradék-állagában főleg XVIII. századi műveket foglal magában. Minden egyes kötete orosz nyomdából került ki; az anyag tekintélyes része illusztrált, fametszetekben rendkívül gazdag. Ez idő szerint a könyveket a budapesti orosz görögkeleti plébániahivatal könyvtárában őrzik. Állományuk a következő művekből áll?

- Архимандрита Гедеона проповеди. Москва, 1760.
- Беседы к антиохийскому народу. С. Петербург, 1778.
- Беседы на Деяния. Москва, 1768.
- Беседы на Еванг. от Матв. Том 1—2. Москва, 1781.
- Беседы на послания св. ап. Павла. Том 1—2. Москва, 1765, 1767.
- Беседы на псалмы. Москва, 1795.
- Деяния церковныя и гражданския. Том 1—3. Москва, 1794.
- Книга молебных пений. Москва, 1841.
- Книги житий Святых (март, апр., май). Москва, 1798.
- Кормчая. Том 1—2. Москва, 1787.
- Краткия поучения. С. Петербург, 1795.
- Поучительныя слова. Том 1—2. Москва, 1787, 1791.
- Поучительныя слова Илии Минягия. Москва, 1781.
- Пролог. Том 1—3. Москва, 1792.
- Святое Евангелие (с толкованием). Москва, 1756.
- Слова о священстве. С. Петербург, 1775.
- Собрание разных поучений. Москва, 1781.

harcok során a nagyértékű könyvtár — nem egészen száz ószláv, orosz és szerb nyelvű könyv kivételével — elpusztult. A megmaradt könyveket 1951. febr. 22-én találta meg M. D. Tolmacsev. Ezeknek ritkasági, könyvkötészeti és — nagyszerű fametszetei révén⁶ — művészettörténeti értéke igen jelentős. Azonban a megmaradt könyvekből nem lehet a könyvtár eredeti állományának összetételére következtetni; akik a könyvtárba a két világháború között betekínthettek, azt állítják, hogy a művek nagyobb része világi jellegű volt; filozófiai, történeti, jogi, természettudományi szakmunkák, melyek

XVII. századi orosz fametszet. Az ürömi könyvtárból

Творения преп. Ефрема Сирина. Москва, 1785.

Творения преп. Иоанна Лествичника (Лествица). Москва, 1785.

Творения св. Амбросия Медиоланского. Москва, 1776.

Творения св. блаж. Петра Златослова, архиеп. гор. Равенны. Москва, 1794.

Творения св. Василия Великого. Том 1—2 и 3—4. С. Петербург, 1790, 1787.

Творения св. Василия Селевкийского. С. Петербург, 1802.

Толкование на бытия. Том 1—2. Москва, 1769.

Толкования на Псалтирь. Москва, 1791.

Толкование на Соборныя послания св. Апостол. Москва, 1794.

Чин соединяемым из иноверных. Москва, 1776.

Шестоднев. Москва, 1767.

A könyvtár egykori folyóirat-állományából a következők maradtak meg:

Церковные ведомости, 1888—1907 .... 8 köt.

Православное обозрение, 1886—1890 .. 3 köt.

Духовная беседа, 1858—1863 ..... 4 köt.

Богословский вестник, 1895—1907 .... 6 köt.

Воскресное чтение, 1849—1864 ..... 9 köt.

Душеполезное чтение, ... 1 köt.

Христианское чтение, 1895—1903 ..... 6 köt.

Странник, 1891—1910 ..... 7 köt.

Творения святых отцев, 1873—1891 .... 7 köt.

Romanov-címerrel díszített
bőrkötésű könyv az egykori ürömi
könyvtárból

A mauzóleum egyik ikonja

A könyvtár volta-
képpen megteremtője
az első ürömi orosz pap
— eredetileg *Alexandra
Pavlovna* házi gyónta-
tója — a már említett
A. A. *Szamborszkij* pré-
post volt, nevezetes
gazdasági író, *Szpe-
ranszkij* barátja és a mi
*Tessedik*ünk szorgal-
mas levelezőtársa.⁸ It-
teni működésének külön-
ös érdekessége, hogy
tervezetet dolgozott ki
arra, miként váljék
Magyarország Béctől
független, valóban ön-
álló állammá *József* ná-
dor és *Alexandra Pav-
lovna* trónra emelése
révén.⁹ Utóda *Musovsz-
kij* *Nikoláj* lett, aki
hosszú éveken át élt
Ürömben, majd mint
I. Miklós cár nagy befo-
lyású gyóntatója, Pé-
tervárott fejezte be éle-
tét.¹⁰ Az utolsó ürömi
lelkész *Kolumbov* Ist-

ván volt, *Munkácsi* Bernát, *Kunos* Ignác, *Asbóth* Oszkár és sok más magyar tudós barátja, aki 1926. dec. 12-én halt meg.¹¹

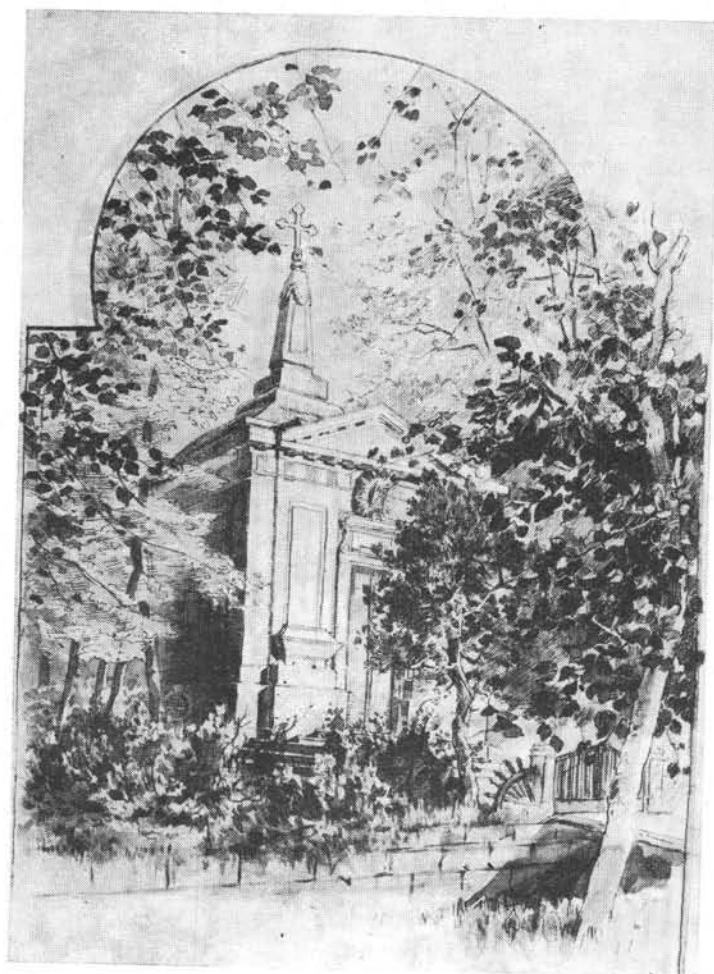
De az első és utolsó orosz pap működése között eltelt több mint száz esztendő leforgása alatt sok irodalomtörténeti érdekességű esemény halmozódott fel az apró mozaikokból összerakásra kerülő ürömi krónikában.

Alig két évvel a templom elkészülte után, 1804-ben a néhány hétig Pest-Budán időző *Turgenyev* Alekszandr Ivanovics, a későbbi hírneves író és történész több ízben is Ürömben látogat. Szüleihez írt hosszú leveleiben érdekes, vonzó képet rajzol *Musovszkij* *Nikoláj* személyéről és működéséről. Leírja, hogy minden vasárnap kikocsizik Ürömbre, mely — mint írja — „a várostól egy mérföldnyire fekszik, de hegyek között. Ennek ellenére azonban a magyarok és szerbek az ország minden sarkából idezarándokolnak. A templom külső architektúráját — nyilván politikai megfontolásokból — szerényre tervezték; belül azonban kitűnik gyönyörű díszítése és gazdagon épített sekrestyéje”.¹²

Néhány évvel később, 1805—1806-ban *Glinka* Fjodor *Nikolájevics*, a dekabrista mozgalom egyik megalapítója mint fiatal tiszt járta be Magyarországot egyes részeit. Magyar tárgyú versei, tájleírásai költőien szép emlékei a magyar—orosz irodalmi kapcsolatoknak. Az ürömi mauzóleumról, illetve annak lakójáról csak

röviden emlékezik meg, de zsarnokságot gyűlölő gondolkodását hűen tükrözik vissza sorai: „Óh, milyen régóta sóvárogjuk, hogy az uralkodóknak az legyen hivatásuk, hogy méltóságuk egész magasztosságát a szegények oltalmazásának szentelhessék, hogy azt az aranyat, amelyet a buzgó alattvalók hódolatuk jeléül hoztak, a szerencsétlenek támogatására használják fel! Mit is jelent az arany? Haszontalan, fényűző jószág: de megbecsülhetetlen értékűvé válik, ha fel tudja szárítani a szenvedők könnyeit. A hódítók sírjain felhőkbe nyúló pompázatos emlékművek tornyosulnak; tetteiket ezüst domborművek ábrázolják, de a mellettük elhaladó vándor iszonyodva tekint rájuk, mert emlékezik a tengernyi megpróbáltatásra, melyet ezek az emberi nemnek okoztak. De a Te cselekedeteid, feledhetetlen asszony, az általad boldoggá tett magyarok szívébe vannak vésve”.¹³

1812-ben *Bronyevszkij* Vladimir Bogdanovics, fiatal tengerésztiszt, *Puskin*

A mauzóleum a restaurálás után. *Kinnach* László rajza

majdani barátja keresi fel Ürömöt. Útinaplójában elmondja, hogy a budai vár megtekintése során a kapus, „midőn megtudta, hogy oroszok vagyunk, nyomban hozzánk vezette az orosz papot, aki *Alexandra Pavlovna* sírja mellett teljesít szolgálatot. *Alexandra Pavlovna* — mágikus név az őt annyira tisztelő magyarok előtt. Még a németek sem mernek rosszat beszélni róla a hazafiak előtt.” Az orosz író néhány nappal később három tisztársával együtt fiákert fogad és Ürömbre viteti magát. Hosszú beszámolójából érdemes kiragadni néhány részletet. „A templom minden dísze egyszerű, ugyanakkor azonban gazdag, választékos ízlésű, s méltóan juttatja kifejezésre az orosz császári pompát. Kis lépcsőn szálltunk alá a templom alatti kriptába. A kőkoporsó katafalkon nyugszik, mely szinte ugyanakkora, mint a templom. A nagyhercegnő bebalzsamozott teste két rézurnára helyezett, fekete lepellel letakart kőkoporsóban pihen; a fejrésznél, málnapiros bársonypárnán két korona látható, előttük ikon. — *Nikoláj* atya, a lelkész, korábban különféle követségeken szolgált, ennek tulajdonítható, hogy fekete frakkot visel, és külsőleg egyáltalán nem emlékeztet orosz papra. Négy udvari karénekes teljesít mellette szolgálatot; a templom fenntartására kormányzatunk évi 15 000 rubel összeget fordít. *Nikoláj* atya igen nagy tiszteletnek örvend. A protestáns hitű parasztok távoli vidékekről is eljönnek hozzá, s ő német nyelven tart nekik szentbeszédet; ünnepnapokon a szomszéd falvak derék szerbjei is felkeresik templomát. — Közismert tény, hogy a nép mekkora lelkesedéssel fogadta *Alexandra Pavlovna*t a magyar főváros felé vezető úton. Jóindulata, nyájassága, szelídsége és földöntúli szépsége elbűvölte a nemes magyarok szívét; az egész nemzet támaszt, reménységet és vigaszt látott benne. A politikai ábrándok kergetői nem késlekedtek olyan híreszteléseket terjeszteni, melyek a nép iránta érzett mérhetetlen odaadásán és szeretetén alapultak. Ezek az indokolatlan híresztelések elkésé-
 ritették a nagyhercegnőt, azonban őszinte viselkedésével szét tudta oszlatni a szimatoló udvar alaptalan gyanakvását, de nem tudta lehűteni a megigézett nemzetet. Életének utolsó napjaiban a nép szeretete egészen a fanatizmusig fokozódott. — Sajnos, elkövezték azt a meggondolatlanságot, hogy a (betegségének hírére összegyűlekezett) nép előtt naponta két ízben is közhírré tették: a királyné (miként a nép nevezte) kívül van minden veszélyen — amikor váratlanul elhunyt és halálát nem volt lehetséges eltitkolni. Eleinte senki sem akarta elhinni, de a bánat és kétségbeesés okozta jajveszékelés, a harangok komor kongása, az udvari emberek szomorú arca mozgásba hozta a népet, melynek soraiban mindmáig elpusztíthatatlanul él a halál okáról alkotott valótlán nézet. (Borítsunk fátylat a szomorú múltra; ne adjunk hitelt a hiszékeny emberek elfogult mendemondáinak, de ne is marasztaljuk el a derék, ám gyakorta felületesen ítélő népet”.¹⁴)

1814-ben *Sándor* cár, *Frigyes Vilmos* porosz király és *Ferenc* császár együttesen tekintették meg az ürömi síremléket. Mint a *Magyar Kurír* írja, „midőn a' Felsegek Budáról eltávoztak, út közben megállapodtak Ürömben a' boldogult *Alexandra* orosz Nagy Hertzeg Asszonyinak Mausoleumánál, 's ott a' Görög Szertartás szerint a' Lyturgiát megvárván, érzékenyen vettek butsut a' boldogultnak hideg tetemeitől”.¹⁵

1815-ben *Alexandra Pavlovna* huga, *Katalin*, a későbbi württembergi királyné látogatott Budáról Ürömbre, hogy az érckoporsót „megszemlélje 's könnyeivel megasztassa”.¹⁶

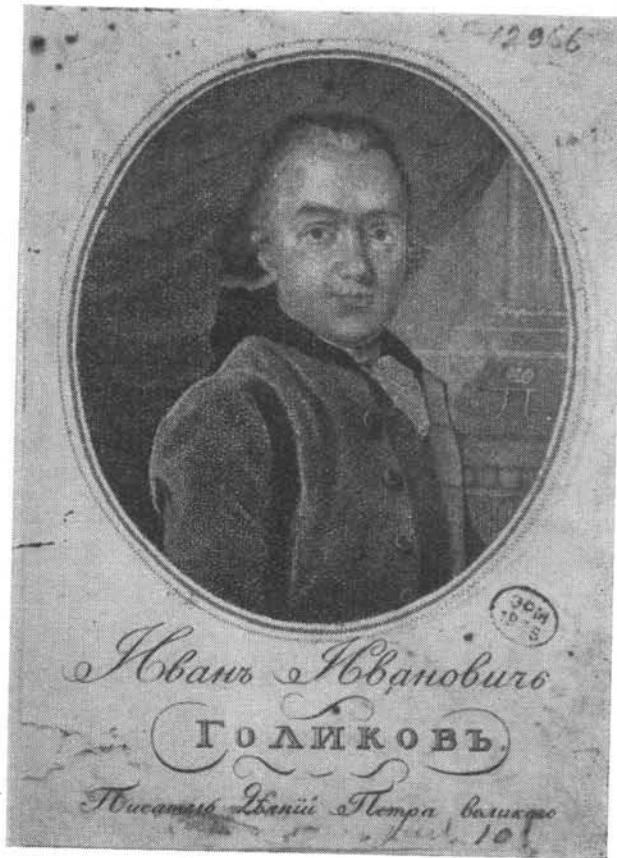
1822-ben *Pjotr Ivanovics Keppen*, a nagy orosz polihisztor tölt hosszabb időt a fővárosban és — *Schams Ferenc* kalauzolása mellett — természetesen ő is fel-

keresi Ürömöt. Leírásában csak futólag foglalkozik a templommal és a kriptával, inkább az ürömi orosz pap személyéről, jelentőségéről emlékezik meg, s kiemeli azt a körülményt, hogy *Genadij* pap elkísérte *Sándor* cárt a laibachi konferenciájára.¹⁷ A liturgia után a nádor ürömi borpincéjében is megfordul. (Vezetője, *Schams* Ferenc ugyanez évben megjelent *Vollständige Beschreibung der Königl. freyen Haupt Stadt Ofen* c. művében egy teljes oldalt szentel az ürömi orosz templomnak, s ismertetéséhez hozzáfűzi: aki valóban mennyei melódiákra sóvárog, ne felejtse el meghallgatni az ürömi orosz énekesek kórusát!¹⁸

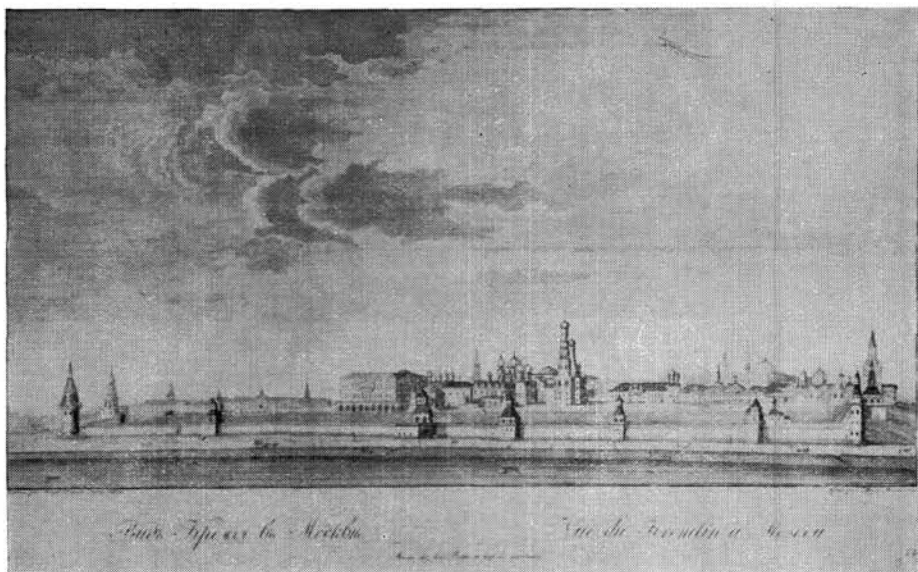
1842 májusában Izmail Ivanovics *Szrenyevszkij*, a kiváló moszkvai szlavista látogat Pestről Ürömrre. „Ez

a falu hegyek övezte völgyben fekszik; a falu szélén, kertek között áll a kisméretű, de gyönyörű architektúrájú emléktemplom. Valamivel távolabb a templomi énekesek háza; még távolabb *Amfilohij* atyának, a lelkésznek a laka. A lelkész éppen aludt, amikor odaérkeztünk; egy *Marszov* nevű templomi énekes volt a vezetőnk a kápolnában. A miseruhák, a kelyhek, miseedények, a velumok káprázatosan pompásak. Csigalépcsőn ereszkedtünk le a templomból a sírkamrába. Itt málnaszínű bársonnyal borított rézkoporsót láttunk, melynek belseje egy másik, brokátfedte koporsót foglal magában; ebben nyugszik a halott. Az egyik kulcsot a főherceg őrzi, a másikat a lelkész és a koporsót csak a lelkész személyében beálló változás esetén nyitják fel, megszemlélés céljából. Ha Üröm környékét háborús események fenyegetik, úgy a holttestet átszállítják a budai várba (erre eddig két ízben került sor). Miután tiszteletünk adóját leróttuk a hamvak előtt, felkerestük a lelkészt. Igen rokonszenves ember; immár tizenegy éve működik itt és kezdi felejtetni az orosz nyelvet; kiejtése ugyan tiszta, de keresi a helyes kifejezéseket”¹⁹

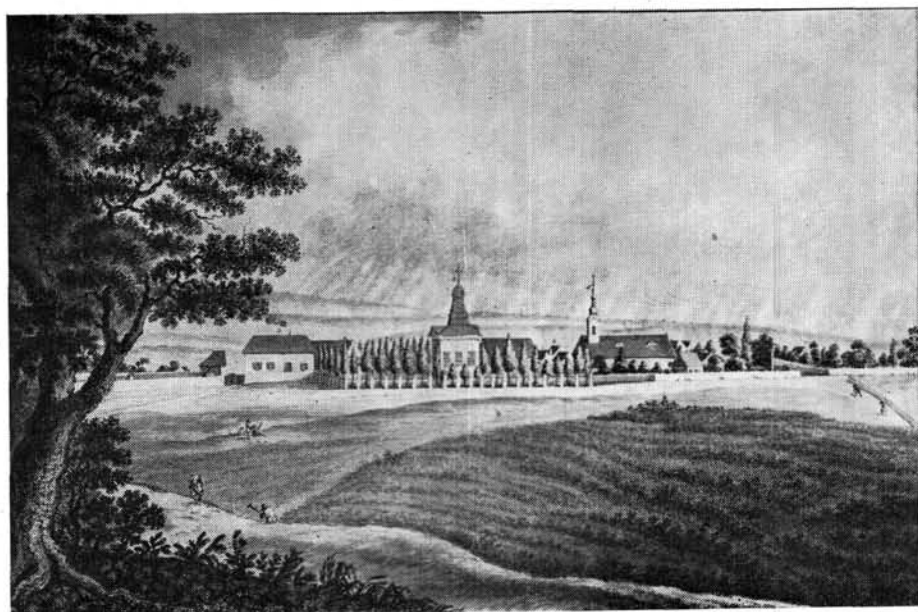

Czetter portréja I. I. Golikov íróról

*

Czetter moszkvai látképe

Az ürömi mauzóleum és környéke. Czetter Sámuel Oroszországban élt magyar grafikus (1765—1820?) rézkarca

A könyvtár sorsát *József* nádor aicsúti levéltára — melyből az ürömi mauzóleummal és a könyvtárral kapcsolatos hazai és oroszországi események teljes láncolatát viszonylag könnyűszerrel felszínre lehetne hozni — is osztotta. Ezért kutatásainkat kénytelenek vagyunk különböző — hazai és külföldi — forrásokra, részletadatokat egybegyűjtését eredményező további munkálatokra kiterjeszteni. Ugyanakkor módunkban áll az ürömi orosz mauzóleum és környezete ikonográfiáját közrebocsátani, melynek legérdekesebb darabja *Orosházi Czetter Sámuel*nek, a magyar újságillusztrálás megalapítójának mindössze egy példányban reánk maradt, német és orosz nyelvű magyarázó szöveggel ellátott rézkarca.²⁰

Orosházi Czetter Sámuel, a legkiválóbb magyar rézmetsző művész kétszáz évvel ezelőtt, 1765. június 12-én született a Győr megyei Felpécen. Működése a magyar újságírás hőskorával is szoros kapcsolatban állt, mivel az akkor megindult hazai folyóiratok legkevesettebb és legkiválóbb illusztrátora volt, és mint a korabeli politikai, tudományos és irodalmi élet kiemelkedő személyeinek portretistája is sokat és maradandót alkotott.

Czetter — mint azt *Rózsa György* alapos monográfiájából²¹ tudjuk — művészi stúdiumait a bécsi képzőművészeti akadémián végezte és *Jakob Schmutz*nek volt a tanítványa. Már tanulmányai időszakában rendszeresen dolgozott a *Görög Demeter* és *Kerekes Sámuel* szerkesztésében megjelenő *Hadi és más nevezetes történetek* című folyóirat számára. De tehetségére felfigyeltek a bécsi műkereskedők is, úgy hogy *Czetter* hamarosan keresett grafikusvá vált. Személyes kapcsolatba került irodalmi életünk kiválóságaival, így *Csokonaival*, *Kazinczyval*, *Batsányival*. Német neve ellenére mindenkor erőteljesen kifejezésre juttatta ma-

Czetter portréja Z. A. *Gorjuskin* jogtudósról

Czetter portréja Haesler zeneszerzőről

Ez a panaszos felkiáltás már előrevetíti a művész életének további alakulását. Czetter nem csupán illusztrálta, hanem olvasta is a magyar lapokat, melyek sorozatosan tájékoztatták a hazai közönséget az oroszországi kulturális reform eseményeiről. A *Magyar Kurir* ezt írja: „I. Sándor orosz császár, a tudományok nak és tudósoknak nagy pártfogója és elővivője, egy olly főiskolát állít most fel Petersburgban, mely az oda való régtől virágzó, tudós férfiakból álló Akadémiával szoros egyességben fog lenni”.²² Ugyanezekből a lapokból azt is megtudjuk, hogy *Orlay János* — *Görög Demeter* és *Kerekes Sámuel* régi barátja²³ — hívására jeles hazai emberek egész sora vándorol ki Oroszországba.²⁴

Miután megbizonyosodott, hogy hazájában nem tud fizetéses álláshoz jutni, Czetterben is megérlelődött a súlyos elhatározás, és 1807. július 6-án családjával együtt Oroszországba költözött. Elutazása előtt így ír: „Az ég olyan állással ajándékozott meg, ahol egész családommal együtt megélek, olyan országban, amire sohasem gondoltam. Egy idegen nemzet fogad be engem, nyújt nekem

gyarságát, és neve mellé rendszerint odaírta a „Hungarus” jelzöt is. *Sághy Ferenchez* írt levelében elmondja: „...magyar munkáimat Hazám iránti szeretetből, saját elhatározásomból az összes többivel szemben előnyben részesítettem ... csak azért, hogy megmutassam, hogy Magyarország sem szűkülökdi izlésben és tehetségekben”.

Minthogy azonban a műkereskedők a szegény sorsú grafikusművész ínségével visszaélve jóformán fillérékért vásárolták meg alkotásait, hogy annál drágábban adják azokat tovább vevőiknek, anyagi helyzete igen sanyarú maradt. 1805. július 7-én így panaszkodik Czetter: „Ha a Teremtő nem juttat nekem hamarosan csodálatos módon állandó fizetést, sohasem fogok szorongató szükségemből kivergődni”.

olyan megéllhetést, hogy mint a természettudományi egyetem rézmetszője a nagy természettudományi múzeumban dolgozzam és annak ritkaságait egymás után megörökítsem.”

Az *Ermitázs* grafikai raktárából — történetesen az utolsó orosz cár öltözőszekrényeiből — előkerült darabok érdekes dokumentumai hazánkban nem ismert oroszországi tevékenységének. Ezek nem a természettudományi múzeum kincseit, hanem korának néhány nevezetesebb személyét örökítik meg, az eredeti festmény után. *Golikov*, *Gorjuskin* és *Haesler* portréi az ábrázolt modell élethű visszaadásával, a fej és ruha aprólékos, gondos megmunkálásával és az ízléses empire-keretkezéssel kitűnő rézmetszőmester szakértelméről tanúskodnak. Külön érdekességet jelent a *Kreml* egykorú látképe, mely a különféle épületekből, szélszélyes tornyokból kialakuló városképet mutatja be nekünk, Joseph *Dietrich* eredetije alapján.²⁵

Hogy *Czetter* mikor — Oroszországba utazása előtt, vagy esetleg netáni hazalátogatása idején — és hol készítette az ürömi metszetet, arról nincs tudomásunk. Nem vitás, hogy az ürömi orosz kolónia különböző épületeit harmonikusan e gybefoglaló falusi panorámája méltóan reprezentálja a sokoldalú mester tehetségét.

Jegyzetek

1. Tardy L.: *A tokaji Borvásárló Bizottság története*. Sárospatak, 1963.
2. Domanovszky S.: *József nádor iratai*. I. köt. Bp., 1925, 271. l. Vö. ugyanó: *József nádor élete*. I. köt. 1. rész. Bp., 1944, 232. l.
3. Uxa J.: *A budavári királyi kápolna*. Bp., 1934, 260. l.
4. Genthon I.: *Magyarország műemlékei*. Bp., 1951, 362. l.; ugyanó: *Magyarország művészeti emlékei*. I. köt., Bp., 1959, 402. l.
5. Tolmacsev, M. D. budapesti orosz gör. kel. lelkésznek, valamint elődeinek egybehangzó közlése.
6. Vö. Koós Judit—Somogyi Árpád: *Adatok a magyarországi XVII—XVIII. század orosz fametszeteihez (Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei, II., 1955. Bp., 1956, 209. l.)*
7. Ezekon kívül néhány szertartáskönyvet a miskolci gör. kel. templomnak engedtek át használatra.
8. *Magy. Gazdaságtört. Szle.* 1895. 315. l.
9. *Сочинения Державина*. 1-е изд. Т. 1, стр. 795; Т. 2, стр. 583; Т. 3, стр. 699; Т. 6, стр. 239.
10. *Ortenburg, H.*: *Üröm és az ürömi sírkápolna*. Pest, 1860, 15. l.
11. Zuboly (Bányai Elemér): *Tudósok maguk között. A magyar bohémvilág*. Szerk. Szerdahelyi S. Bp. 1908, 245. l.
12. Tardy L.: *Turgenyev és Magyarország.* = *Filológ. Közl.* 1966. 3—4. sz. 416—417. l.
13. *Tamulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből*. I. köt. Bp. 1961. 416—417. l.
14. *Bronevskij, V. B.*: *Putesesztvija ot Trieszta do Sz. Peterburga*. Moszkva, 1828, 94. l.
15. *Honnyí levelek*. 36. sz. (nov. 18.)
16. *Honnyí levelek*. 35. sz. (jún. 16.)
17. Szovjetunió Tudományos Akadémiájának leningrádi kéziratára, f. 30, op. 1, N. 133. Vö. *OSZK Évkönyve 1963—1964. évi kötete*, Bp. 1966, 241—247. l.
18. 635—636. l.
19. *Putevje pisz'ma Izmaila Ivanovicza Szreznevskago, iz szlavjanszkih zemel', 1839—1842*, Szpb., 1895, 293. l.
20. *Magyar Nemzeti Múzeum Tört. Képcsarnok*. Itt mondok köszönetet Rózsa György osztályvezetőnek támogatásáért.
21. *A Magyar Képzőművészeti Munkaközösség Évkönyve*, 1952, 97—139. l. Vö. *D. Szemző*

- Piroska: A magyar folyóiratillusztráció kezdetei. *Művészettört. Tanulmányok*, Bp. 1954.
22. 1803. évf. 1. sz. 14. l. Vö. *Tardy L.: Balugyánszky Mihály*. Bp. 1954, 138. l.
23. Vö. *Orlay János* bizalmas jelentése *Novoszülceu* grófhhoz (Leningrádi Áll. Levéltár, f. 733, op. 86, d. 30) és *Schultheisz E.*—*Tardy L.: Fejezetek az orosz—magyar orvosi kapcsolatok múltjából*. Bp. 1960, 136—137. l.)
24. Ez a folyamat már jóval korábban megkezdődött. *Zausig József*, *Rombauer János*, *Kozina Sándor* oroszországi működése több-kevésbé ismeretes. Rajtuk kívül azonban több más hazai művész is Oroszországba vándorolt ki. 1763. jan. 6-án *Razumovszkij Kiril Grigorjevics*, a cárnó jóvoltából még némi autonómiát élvező Ukrajna utolsó hetmanja azzal a megbízással küldi Magyarországra bizalmas tanácsadóját, *Ladügín Dmitrij Mihajlovicsot*, hogy hozzon létre a két ország között gyümölcsöző gazdasági kapcsolatokat, illetve a már meglévőket fejlessze tovább. Az ismert utasítások mellett azonban más célja is volt a hetmannak, *II. Katalin* addigi korlátlan hatalmú, művészetkedvelő kegyencének, amint az a bécsi Hofkammerarchív anyagából (HKA Kommerz Litorale Fasc. 125/671) kitérünk. *Ladügín* küldetésének sikeresen eleget tett, nagyszabású megállapodásokat kötött, s még ugyanezen év aug. 19-én Budán hajót szerelt fel, melynek rakományát bizonyos iparcikkek, tokaji borok és magyar pálinka mellett itt vásárolt festmények („...item mit vielerley Schildereyen für 3000 Dukaten”) tették ki. De *Ladügín* nem csupán árut szállít megbízójának; az induló hajó fedélzetén olyan emberek is helyet foglalnak, akik művészetükkel emelni fogják a hetman gluhovi udvarának fényét. Bár a Habsburg-birodalom hatóságai ekkor már igen szigorú intézkedésekkel akadályozzák meg a „mesterségekhez értő” személyek kivándorlását, *Ladügín* mégis el tudta érni, hogy a budai katonai parancsnoktól útlevelet eszközöljön ki „ein Kupfers-techer Joseph Ferdinand Weimann (Vö. *Thieme—Becker: Künstler—Lexikon*, Bd. XXXV., S. 303.; *Pataky D.: A magyar rézmetszés története*. Bp., 1951, 242. l.) und ein Mahler Alexander Gottfried Bergh, aus Ofen” részére. 1763. szept. 5-én szedte fel Budán horgonyát *Ladügín* hajója, de szept. 28-án a zimonyi katonai parancsnok csaknem két hónapra megakasztotta a Budán vásárolt festmények s a Budán behajózott művészek továbbutazását Oroszország felé. *Ladügín* Bécsbe utazik, eljár az udvarnál, teljes elégtételt kap, és a hajó, fedélzetén a két művésszel és a nagyértékű festményekkel, folytat-hatja útját.
25. Köszönetet mondok *V. V. Marrodin* professzornak és *G. A. Princevának*, az *Ermütáza* tudományos munkatársának szíves támogatásukért.

ИСТОРИЯ БИБЛИОТЕКИ РУССКОЙ ОФЕНСКОЙ МИССИИ, РУССКИЕ ПИСАТЕЛИ О ЮРЕМСКОМ МАВЗОЛЕЕ

Л. ТАРДИ

Несмотря на то, что деятельность Русской комиссии для закупки вин носила главным образом экономический характер, все же в период между 1733 и 1798 гг. ее место нахождения — Токай — было центром — часто представителем и покровителем — русских военных и гражданских лиц, пребывавших в Венгрии. На это в другой своей работе указал тот же автор. Хотя и в меньшей мере, эту роль приняла от нее Офенская миссия при мавзолее великой княгини *Александры Павловны* (жены эрцгерцога-палатина Йосифа), просуществовавшая с 1803 по 1914 г. Правда эта миссия носила церковный характер, но все же она имела и известное культурное значение. Представители литературного и научного миров, как, например, *А. И. Тургенев*, *П. И. Кеттен*, *В. В. Броневский*, *И. И. Срезневский* и другие, приезжавшие в прошлом столетии в столицу Венгрии, непременно посещали и юремский мавзолей и их описания, дошедшие до нас, являются интересными историческими памятниками русско-венгерских культурных связей в XIX веке. Библиотека Офенской миссии состояла почти из 4000 томов, преимущественно философских и естество-

научных трудов, изданных в XVIII веке, а также беллетристических и церковных произведений, главным образом на русском и церковно-славянском языках. Ценность этих книг повышали художественно исполненные кожаные переплеты. Во время военных действий предшествовавших освобождению, эта библиотека почти целиком погибла. То, что от нее осталось — преимущественно литургические церковные книги с великолепными гравюрами дает некоторое представление о значении и богатстве этой старинной библиотеки. После этого автор останавливается на самом выдающемся венгерском гравере Самуиле *Цеттер*, который в 1807 году переселился в *С. Петербург* и упоминает о нескольких произведениях этого художника, до сих пор оставшихся в Венгрии неизвестными, в том числе его гравюра о мавзолее Александры Павловны.

Adalékok Schedius Lajos és Blaschnek Sámuel Magyarország-térképe kiadásának Történetéhez.*

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Magyarország első, topográfiailag többé-kevésbé megbízható térképe, amely a nagyközönség elé került, *Lipszky János Mappa Generalis Regni Hungariae partiumque adnexarum...* című munkája volt. Ez a nagyméretű, 200 × 153 cm. nagyságú kb. 1:470 000 méretarányú térkép 1806-ban jelent meg Pesten 9 csatlakozó térképlapon, 3 táblázattal. Két évvel később részletes névmutató követte *Repertorium locorum... Hungariae...* címmel, 766 + 164 összesen 930 lapon. A nagy apparátussal készült térképmű minden követelménynek igyekezett megfelelni, még az esztétikainak is. Olyan mesterek végezték a rézbe metszés munkáját, mint *Karacs Ferenc* és *Prixner Gottfried*. Mégis, alig telt el egy-két évtized, a térkép hiányosnak, javításra szorulónak bizonyult. Nemcsak azért, mert közben pontosabb számítások kiderítették, hogy *Lipszky* a fokhálózat kiszámításánál helytelen nyomon indult el, nem is csak azért, mert topográfiai alapanyaga jórészt még a XVIII. század végéről származott, hanem azért is, mert 1815 után Magyarországon — kivált a folyók szabályozásával és az útépítésekkel kapcsolatban — hatalmas mérnöki tevékenység vette kezdetét. Ez az addigi térképek helyesbítését tette szükségessé. Érthető, hogy a polihisztor *Schedius* Lajos professzor, kinek legkedvesebb területe mégis minden között a földrajz volt, s ki már a *Lipszky* térkép munkálataiban is részt vett, a helyesbítés gondolatával kezdett foglalkozni. A javítás lehetősége adva volt. A sziléziai származású *Blaschnek* Sámuel mérnök személyében, ki *Schedius* pesti házában lakott s a professzor baráti környezetéhez tartozott, olyan alkalmas térképész állott a nagy munkálat rendelkezésére, aki Pest és Buda városokról készített térképeivel már bebizonyította, hogy jól ért a mesterségéhez.

Hogy Magyarország új, *Lipszky* hibáit helyesbítő térképének kiadására mikor szánta rá magát *Schedius*, pontosan nem állapítható meg. *Wurzbach* szerint 1832-ben szövetkezett *Schedius* *Blaschnek*kel egy általános-, posta- és úttérkép kiadására, azonban bizonyos, hogy ez a terv már régebben megérlelődött benne: csupán a megfelelő alkalom és az ügyes segítőtárs hiányzott hozzá. Ez utóbbi most már itt volt *Blaschnek* személyében, s az alkalom sem váratott soká magára. *József* nádor segítségével 1830-ban *Schedius* királyi tanácsosi címet nyert,¹ majd 1831. február 24-én fiát, az ifjabb *Schedius* Lajost a *Helytartó-*

* Részlet szerzőnek *Schedius* Lajos és *Blaschnek* Sámuel a magyar térképészet történetében című tanulmányából.

tanácsnál gremiális titkárrá nevezik ki.² Az ifjabb *Schedius* állásában nyilván sokban segítségére lehetett az apjának, főként a *helytartótanács* alá tartozó *Építési Igazgatóság*nál, a már elkészített Duna-térképek használatának engedélyezésében. Ő maga is foglalkozott térképekkel; miután a nádor állandó kísérőjeként hol Bécsben, hol Pozsonyban tartózkodott³ az országgyűlésen, a nádor a mindenkori közmunkálatokról való tájékozódás és az azok irányítása céljából szükséges térképek bekérése tekintetében az ő segítségét vette igénybe. Fennmaradt egy átirata a dunai mappáció állásáról 1831. febr. 8-i kelettel, melyben annak minden problémájáról tájékoztatást nyújt.⁴ Ilyen vízügyi munkálat pedig akkoriban több is folyt: az Aldunát a *helytartótanács* rendeletére Orsovaig feltérképezték;⁵ a budai Duna-szakaszt is részletesen felmérték a pest-budai állandó híd építésére alakult *Brücken-Vereins-Praesidium* által kiírt szándékolt pályázat céljára.⁶ Ezek lapjai is mind az ifjabb *Schedius* kezén mentek keresztül a nádorhoz és vissza. Természetes, hogy ilyen körülmények között az idősebb *Schedius*nak is igen jó értesülései voltak a munkálatokról. Barátja, a nádor, és saját fia révén kétszeresen is megvolt a lehetősége ahhoz, hogy a munkálatokba betekintést nyerjen. Természetes, hogy ezeket az új eredményeket igyekezett felhasználni a tervbe vett javított Magyarország-térképen is.

A nagy munkálat első hirdetése 1831. december 30-án jelent meg: ebben *Schedius* a térkép mellett egy „föld leírási könyv” kiadását is kilátásba helyezte:⁷ tehát monográfiát is kívánt adni Magyarországról; ez azonban sohasem készült el.

A *Hazai és Külföldi Tudósítások* melléklapja a *Hasznos Multságok* 1833. évi január 19-i és 23-i 6. illetve 7. számában *Vizer István*, kamarai főmérnök ír a meginduló munkálatokról.⁸

Vizer elismeri *Lipszky* érdemét és *Liesganig* téves varasdi helymeghatározásának tulajdonítja annak hibáját: egyben néhány csillagászati megfigyelésével maga is *Schedius* és *Blaschnek* segítségére siet.

Wurzbach munkájában azt olvassuk, hogy a munkálat 1832-ben kezdődött. Az előrehaladás azonban eléggé lassú. Ekkor ugyanis még nem volt bizonyos, hogy a térkép 6 vagy 9 lapon jelenjék-e meg? Csak 1833 elején közölték egy új előfizetési hirdetményben, hogy a térkép végeredményben 9 lapon jelenik majd meg. A lapok így oly módon ábrázolják az országot, hogy az első három íven csak a Felvidék látható. Talán azért is döntöttek a 9 íves megoldás mellett, mert a Duna-vonalnak az *Építési Igazgatóság*on még munkában levő lapjaihoz egyelőre még nem férhettek hozzá, márpedig, mint alább még látni fogjuk, a Duna új, korszerű térképe fontos szerepet kapott *Schedius* és *Blaschnek* térképének kidolgozásában.

Schedius és társa a szerkesztésben *Lipszky* munkáját használták alapul. A méretarány is ugyanaz a két térképen: 1 bécsi hüvelyk — 6520 0004 öl, azaz 1:469 472. Ily módon a *Lipszky-mappa* munkatérképül szolgálhatott nekik, amin el lehetett végezni a javításokat, amelyek akár a fixpontok rögzítésében, akár a folyók vízhalózatának rajzában szükségessé váltak.

Leghamarabb az első térképlap készült el: ez azonban a szépen kidolgozott címkereten kívül Magyarország térképéből igen keveset mutat be: csupán a szomszédos Morvaország nagy részét és Alsó-Ausztria legészakibb sávját. Ezek bemutatása azonban már kezdettől sem volt olyan részletességgel szándéka a tervezőknek, mint Magyarországnak.

A címkeretben a magyar Szentkorona látható, alatta Magyarország címerével: ezt Tótország (Szlavónia), Dalmácia, Horvátország és Erdély címerei veszik körül. A címerpajzsokat farkába harapó kígyó köríti: ekörül tölgylevelek közt az Árpád-kori balkáni melléktartományok címerei, alul Pozsony, Buda és Pest látképei, fönt balra a térkép címe magyarul, jobbra németül. A szép rajz Rauschenfeld von *Steinberg* műve: a metszést J. *Hyrtl* végezte. A technikai kivitel vezetője Karl *Stein*, a kor nevezetes bécsi térképmetszője volt.

Mikor 1833 tavaszán az első térképlap próbanyomata megérkezett Pestre, s *Kilián* könyvkereskedésének kirakatában közszemlére került, a *Társalkodó* című lap lelkes cikkben számolt be az eseményről;⁹ június végére az első lap kézhezvételét ígérte az előfizetőnek.

A munkálatok üteme azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Május 5-én *Rauchmüller von Ehrenstein* királyi építési főigazgató írásban fordult a *Helytartótanács*hoz, hogy *Schedius* számára a Duna- és a Körös-térképezés eredményeit hozzáférhetővé tegye.¹⁰

Bár *Rauchmüller*, mint lelkiismeretes hivatalnok, igyekezett az engedélyezés kényes kérdését feletteseire hárítani, jóindulatát *Schedius* iránt azzal is megmutatta, hogy a felterjesztést sürgősen küldte el a *Helytartótanács*nak. (Az irat külszetén vörös ceruzával rá van vezetve „statim”). Az ügy mégis csak május 21-én, tehát több, mint két hét múlva került a *Helytartótanács* elé, amely azt május 25-i kelettel, *Lónyay*, *Mérey*, *Jacob* és *Pach* aláírásával küldte vissza az *Építési Igazgatóság*nak ezzel a záradékkal: „A folyó év máj. 5-én kelt 790. számú ügy tárgyában: a Körös, valamint a Duna Dévénytől Péterváradig terjedő szakaszának felvételeiről kért másolás elkészítését *Schedius* professzor és tanácsos részére és költségére, a kebelbeli rajzolókat által túlórában engedélyezzük.”¹¹

A munkálat ennek ellenére nem haladt valami gyorsan, sőt, másféle bajok is mutatkoztak. Egyes térképrajzolókat, felhasználva *Rauchmüller* távollétét, és azt, hogy a másolat *Schedius* számára sürgős, nagyobb anyagi igényekkel léptek fel a professzorral szemben, mint amilyenekre számíthattak.¹² *Rauchmüller* visszaérkezése után azonban a munkálat gyors ütemet vett. Az *Építési Igazgatóság*on elkészült térképlapok alapján *Blaschnek* korrigálja és újrarajzolja *Lipszky* térképét. De amikor a kétnyelvű díszes címlap már elhagyta *Stein* bécsi sokszorosító műhelyét, új nehézség állítja meg a kiadást. A bécsi cenzúra nem engedélyezte *Schedius* térképe második lapjának forgalombaadását, holott az már Bécsben, a kőmetszőnél, készen volt. *Schedius* tudakozódott ennek oka felől, s ekkor kiderült, hogy az udvari rendőri és cenzúrahatalóság a már kinyomtatott lapokat azért nem engedte megjelenni, mert a második lapon a Magyarországgal szomszédos Galícia tartomány kidolgozása éppen olyan részletes és olyan jellegű volt, mint magáé Magyarorszáé. Ebből önként következett az a vád, hogy a térkép Galiciát, mint Magyarország melléktartományát tünteti fel, szemben az osztrák örökös tartományokkal.

Ez súlyos hibának, sőt szinte vétségnek tűnt fel a bécsi kormányhivatalok szemében. Galícia jogállásának kérdése Lengyelország felosztása óta, ha teoretikusan is, de többé-kevésbé mindig nyitott kérdést jelentett egyfelől Ausztria és az osztrák örökös tartományok felett centralisztikusan uralkodó bécsi kormánykörök, nevezetesen a cseh-osztrák kancellária, másfelől az Árpádok korának államjogi hagyományait mindig féltékenyen őrző rendi Magyarország között. Galícia és Lodóméria a középkorban sokáig Magyarország melléktartományai voltak.

Királyaink állandóan használták is a „Galícia és Lodoméria királya” címet: sőt, 1772-ben, Lengyelország első felosztásakor, *Mária Terézia* éppen ezen a jogon csatolta birodalmához Galiciát. Ausztriában azonban erről, mint az örökös tartományok egyikéről rendelkeztek, s érthetően a bécsi kormányköröket a galíciai kérdés feszegetése mindig bizonyos idegességgel töltötte el; annál is inkább, mert a hasonló társadalmi struktúrájú, és rokoni-baráti szálakkal egymáshoz kapcsolódó szomszédos magyar és lengyel nemességben a birodalom legerősebb opponens erejét vélték felismerni. Köztudomású volt ugyanis, hogy a galíciai lengyel nemesség egy része a Magyarországhoz való csatolást óhajtja.

Ilyen körülmények közt nem csoda, ha az ügy politikai melléközöngéi következtében túlnőtt a szokásos könyvcenzúra-ügyeken.

Schedius természetesen nem nyugodott és a lefoglalás ügyében a magyar királyi kancelláriához fordult. A kancellária valóban kérte is *Schedius* térképének a zárlat alól való feloldását, mivel abban már több év munkája és sok ezernyi befektetett forint fekszik. 1835. január 21-én került *Schedius* kérelme a kancellária elé, mely azt már másnap, 22-én tárgyalta is. Mivel adatok nem álltak rendelkezésre, *Haulik* püspök, az ügy referense, *Schedius* panaszát a bécsi könyvcenzúra-hivatal- és rendőrfőigazgatóság elnökének küldte át véleményezésre, nehezményezve, hogy ha a térkép ellen a cenzúra kifogást emel, miért akkor teszi azt, amikor az már teljesen készen van, miért nem előbb? Épp ezért a tilalom feloldását javasolja.¹³

A könyvcenzúra és rendőrfőigazgatóság válasza nem sokáig késett. Február 6-án *Sedlniczky* gróf, rendőrfőigazgató, a Polizey- und Zensurhofstelle elnöke, hivatalos átiratban közölte *Reviczky* gróffal, a kancellárral,¹⁴ hogy a vizsgálatot *Stein* lithografus ellen hivatalosan nem ő, hanem fölöttese, *Mittrowsky*, az egyesített udvari kancellária vezetője rendelte el a bécsi könyvcenzúra-hivatal- és rendőrfőigazgatóságon keresztül, ő csak végrehajtotta a kapott parancsot. Értesíti *Sedlniczky* a magyar kancelláriát arról is, hogy *Stein* bécsi rézmetsző ellen azért indult meg az eljárás, mert az a *Schedius* és *Blaschnek* által Pesten *Vollständige General-Post-und Strassenkarte des Königreichs Ungarn...* címmel kiadott térkép második lapjának, melynek nyomásával volt megbízva, lenyomatását 800 példányban a cenzúra előzetes engedélye nélkül hajtotta végre. Ezeket a lapokat le is szállították, sőt közülük többet már el is küldtek. Ezen a térképlapon — írja — „Magyarország mellett egyben a galíciai királyság is ábrázolva van, s ez utóbbi nem csupán körvonalakban, mint ahogyan hasonló térképeknél az ábrázolt országgal szomszédos tartományokat általában feltüntetni szokták, s amint más osztrák tartományok tekintetében ezen a térképen is történik, hanem ugyanazzal a részletkivitelezéssel, és azzal a színezési móddal, mint amilyennel Magyarország van kidolgozva, úgy, hogy ezáltal a galíciai királyság mint Magyarországgal egy tartomány tűnik fel. Ez a főkancellár úr által is érintett, s *Metternich* herceg, a császár. kir. házi- udvari és állami kancellár úr által is kifogásolt alkalmatlansága a nevezett térkép kivitelezésének, melyből eddig két lap látott napvilágot, valamint a második lapnál a fent említett cenzúraáthágás vezetett oda, hogy a törvényszerű eljárást a helybeli *Karl Stein* rézmetsző ellen a cenzúraelőírások áthágása miatt elrendelni kénytelen voltam, s egyszersmind el kellett rendelnem a részletek, valamint az összes császári és királyi tartományokban bárhol található lenyomatok lefoglalását.” Kéri az átiratban továbbá a magyar kancellárt, hogy Magyarországon is rendelje el a kiadók vagy bizományosaik kezében levő cenzú-

rázatlan lapok lefoglalását, sőt a már elhelyezettek bevonását is, amennyiben ez végrehajtható. A folytatást a 9 lapra tervezett térképnél a második lap még hiányzó cenzúrai engedélyezésétől függően a továbbiakban csak úgy lehet megengedni, ha a galíciai királyság kidolgozása, a többi szomszédos, Magyarországra nem kebelezett német tartomány kivitelezéséhez, ábrázolásához lesz hasonló. Kéri egyben *Sedlniczky* azt is, hogy ha ezt a nézetet a magyar kancellária osztja, azt a kancellár közölje *Schediusszal* és *Blaschnekkel*; ha azonban nem, akkor közölje a saját álláspontját ez ügyben vele. Annak bizonyítására, hogy nem önkényes lépésről van szó, *Sedlniczky* mellékelte a magyar kancelláriához szóló átíratához *Mittrowsky* leiratát is. Az udvari főkancellár ebben többek között az alábbiakat írja:¹⁵

„... Mint főkancellár, politikai tekintetben nem tarthatom közömbösnek, hogy egy térképen — amely Európa minden országába és vidékére eljut — Galícia, mint Magyarországgal egy egységben levő ország legyen feltüntetve; így tehát indíttatva érzem magam, hogy Excellenciád szíves nyilatkozatát kérjem arra vonatkozólag, hogy ez a térképlap vajjon a császári és királyi cenzúra jóváhagyásával került-e kiadásra, hogy ezekután megtehessem a megfelelő intézkedéseket.
Bécs 1834. október 31. Mittrowsky”

A magyar kancellária tehát tudomást szerezhetett ily módon arról, hogy a *Stein* elleni hivatalos vizsgálat *Mittrowsky* rendeletére történt, a bécsi könyvcenzúra-hivatalon és rendőrfőigazgatóságon keresztül.

Így *Schedius* sem maradhatott és nem is maradt tétlen. Február 15-én már a kancellária előtt van annak megkeresésére adott válasza. Ebben *Schedius* a következőkben adja elő védekezését:¹⁶

A rézmetsző félreértette őt, amikor azt hitte, hogy az egyes térképlapokat nem külön, hanem együtt kell beadni a cenzúrahivatalhoz. Ami viszont azt illeti, hogy Galícia éppoly részletesen van kidolgozva, mint Magyarország, arra vonatkozólag megjegyzi, hogy a *Fried-féle* Magyarország-térkép, melyet 1832-ben adtak ki Bécsben, de a *Lipszky-féle* térkép is, az egész Galiciát sokkal részletesebben ábrázolják, mint a többi ausztriai tartományokat, a kettő különbsége a címben is eléggé kifejezésre jut: „Magyar”- és „Gallitzia Ország”-ról lévén szó. Ami viszont Galícia részletes ábrázolását illeti, ennek tisztán tudományos oka volt. Ugyanis a szerző a *Liesganig-féle* térképet (mely e nemben a legjobb hírnek örvend), amelyre a hely és a lap terjedelme megengedik, az általános áttekintés céljából közölni kívánta, ezzel is emelni szándékozván térképe értékét; ami a többi szomszédos tartományok tekintetében, melyekről kiváló térképek készültek, felesleges volt.

Schedius védekezése a február 27-i ülésen került a kancellária elé, mely annak a cenzúrahivatallal való közlését határozta el.

Április 14-én időközben megérkezett a cenzúrahivatal és rendőrigazgatóság válasza a magyar kancellária január 22-i átíratára. Ebben az érvényben levő rendelkezésekre hivatkozva közlik, hogy a második térképlapnak a cenzúra elé terjesztése elmulasztásával előállott anyagi kár a szerzőt és a metszőt terheli. A kancellária ezt az április 23-i ülésen tudomásul vette.¹⁷

Schedius februári védekezésére a cenzúra és rendőrfőigazgatóság május 9-én válaszolt a kancelláriának. Ebben az átíratban a cenzúrahivatal a professzor vé-

dekezését meglehetősen rideg hangon utasítja vissza: a *Fried-féle* térképpel való összehasonlítás szerinte nem állja meg a helyét, mert az már címében viseli, hogy nem csupán Magyarország, de Galícia térképe is, ez utóbbi ország is meg van nevezve a címben. *Schedius* térképének címe csak Magyarország bemutatását ígéri, a belé kebelezett tartományokkal: márpedig Galícia nem bekebelezett tartomány, hanem csak szomszédos terület, mégis a többi osztrák provinciával szemben, nem sematikus, hanem részletesen van ábrázolva: ugyannyira, hogy *Schedius* térképe evvel az alkalmatlansággal a szándékosság látszatába kerül; viszont *Fried* térképével szemben sohasem merült fel aggály.¹⁸

A cenzúrahivatal álláspontjának merevsége mögött könnyű felismerni *Sedl-niczky* engedelmes alkalmazkodását *Mittrowsky* főkancellár álláspontjához; másrészt *Mittrowsky* magatartásában sem nehéz felfedezni alkalmazkodását *Metternich* államkancellár véleményéhez. Sőt, szinte úgy tűnik, hogy valóban — ki nem mondottan — mindkét részről szándékosság van a dologban. A magyar történelmet jól ismerő, és lojális, de erősen hazafias érzésű *Schedius*ról sem tehető fel, hogy mikor térképét készítette, Galícia kiemelésének várható következményei ne jutottak volna az eszébe — vagy talán pártfogójában bízva, éppen alá akarta húzni Magyarország koronájának jogait? Ezt nem tudjuk. A másik részről pedig szintén úgy tűnik, hogy a cenzúra megkerülése csak ürügy volt a térkép lefoglalására, a valóságban az összmonarchia fenntartói féltek Galícia közjogi helyzetének feszegetésétől és talán ezért nem akarták a térkép megjelenését, sőt egyenesen igyekeztek azt meggátolni. Mindenesetre *Schedius* térképére is rávetődött *Metternich* árnyéka.

Május 14-én, *Schedius* érdekében a kancellária újabb felterjesztést tesz, ezúttal azonban magához az uralkodóhoz. Királyi döntést, benigna resolútiót kér az ügyben.¹⁹ A felterjesztésben annak aláírói, gróf *Reviczky* kancellár és *Haulik* György püspök kifejtik az egész tényállást, és az eddigi eredménytelen kísérleteikről is beszámolnak, melyeket a professzor térképe érdekében tettek. Megírják, hogy *Schedius* szerint Bécsben rézbe metszett térképét azért tiltotta le a cenzúra, mert Galiciát, mint Magyarországhoz tartozó tartományt tünteti fel: ezzel szemben, érvel a szerző, az az igazság, hogy a térkép a határok mentén a többi örökös tartományokat is 6—7 mérföld szélességben hasonló részletesen mutatja be, s Bécs környékét is. Mivel azonban *Metternich* államkancellár a térképet kifogásolta, a cenzúra lefoglalta. *Schedius* — mondja a felterjesztés — 43 éve becsülettel szolgál, s csupán jóhiszemű tévedés áldozata lett: a tévedés onnan származik, hogy a rendelkezés szerint a több lapos térképek csak az egész mű elkészülte után kerülnek a cenzúrához, három példányban. Galícia ábrázolása is — hangzik tovább a kancellária felirata — *Schedius* szerint csupán a minőség emelését kívánta szolgálni, amennyiben 24 forintért ily módon a térkép előfizetői *Liesganig* addigi legjobb Galícia-térképét is megkapták volna. A többi tartományokról olcsóbb és jó térképek vannak forgalomban. Egyébként *Fried*, sőt *Lipszky* térképén is rajta van Galícia.

Miután *Schedius* panaszát ismertették, a kancellária vezetői hozzáfűzik a saját véleményüket is. Ebben leszögezik, hogy belátják azt, hogy a cenzúra megkerülése miatt indokolt volt a térkép második lapjának elkobzása. Azt is belátják, hogy *Schedius* védekezése jóhiszeműségének bizonyítására „minden erőt nélkülöz”, viszont másrészt egyenesen megkérdik: „az a nehéz közjogi kérdés, hogy Galiciát Magyarország koronájához tartozó tartománynak lehet-e tekinteni,

avagy sem” egy magánember által, saját erejéből kiadott térképen, nem mellékes körülmény-e? Mérlegelni kell azt is, folytatják, hogy a *Schedius-féle* térkép megjelenésének akadályoztatása, amely mű tudományos és gyakorlati szempontból oly hasznos, és a közönség előtt már annyira ismert, felszólamlásokat, sőt országgyűlési vitákat válthatna ki: a legbölcsebb felség a leghelyesebben tenné, ha a térképet feloldaná a tilalom alól. De bármit határozzon is a felség, a kancellária a cenzúrahivatal ama óhajának, hogy a szerző által már elküldött és magánkézben levő példányokat Magyarországon is elkobozza, nem tehet eleget, mivel ez ellene mond az ország alkotmányos rendjének. Legfeljebb annyit tehet meg, hogy a könyvkereskedőknél levő példányokat zárolja, de ezt is csak azért, mert a cenzúra megkerülésével nyomták ki. Akkor azonban *Schediust*, aki nem tehet a zavarról, megkárosítják. Egyébként a kancellária egyöntetű véleményével szembehelyezkedett báró *Schönstein* királyi tanácsos, aki azon a nézeten volt, hogy a térkép második lapjának ügyét, mint a közjogi cenzúra megkerüléséből folyót, a *helytartótanács* révén adják át a *Cenzúra- és Rendőrfőigazgatóságnak*.

Ez a felterjesztés csaknem nyílt szembehelyezkedés a bécsi kormányhivatalok intézkedéseivel. Itt már nem *Schedius* térképéről van szó: sokkal többről: a magyar alkotmányosságról. Érthető ez az álláspont a reformkor légkörében. Nemzeti ügyről van szó, s a kancellária megérti ezt. Bár a professzor érvelésének meggyőző erejét nem fogadja el, ha kételkedik is benne, mégis *Schedius* mellé áll.

Igy teltek el 1835 nyári hónapjai. Az ügy — gyakorlatban — holtpontra volt. A magyar kancellária, amit csak lehetett, megtett *Schedius*ért, az udvari cenzúrahivatal és rendőrfőigazgatóság viszont kitarított álláspontja mellett.

Szeptember közepén a professzor a kancellárián keresztül újabb kísérletet tett.²⁰ Kérelmében kifejti, hogy *Post und Strassenkarte von Ungarn...* című térképének, melynek második lapját még 1834 decemberében lefoglalta a rendőrfőigazgatóság, megjelenését akadályozza a cenzúrahivatal, s ez a kétségbeesítő állapot immár tíz hónapja tart. Ő azt ígerte az előfizetési hirdetményben, hogy 1834-től évenként három lap fog megjelenni, de ezek a metszési tilalom miatt most nem adhatók ki. Ez a tény az előfizetőkben megütközést keltett, s őt, a hivatala és jelleme révén köztisztületben álló férfit az első hat, immár elkészült térképlap, valamint a többi még nem kész lap kidolgozásának költségei nyilvánvalóan anyagi és erkölcsi romlásba viszik, ha az előfizetők követeléseinek nem tud eleget tenni.²¹

Ez az újabb, királyi döntésért való folyamodás szeptember 17-én történt: de az ügy elintézését csak decemberben nyert.

A lassú elintézésnek kétségtelenül politikai háttere volt. A trón körül állók már régóta elégedetlenek voltak *Reviczky* Ádám főkancellárságával, s a következő évben, 1836-ban sikerült is nekik őt lemondásra bírni. Utóda *Pálffy* Fidél lett a magyar kancellária élén, kinek nevéhez később *Wesselényi* és *Kossuth* elfogatása és az országgyűlési ifjak társaságának feloszlata fűződik: elképzelhető, hogy az utolsó időkben Bécsben már szándékosan húzták azoknak az ügyeknek az elintézését, melyekről látták, hogy *Reviczky* rokonszenvét nyerték meg.

Alighanem ez volt az oka, hogy csak december 11-én került *Schedius* térképének ügye az uralkodó elé. Mindkét felterjesztés — a május 14-ről kelt is, és a szeptember 17-ről kelt is — ugyanaznap került V. *Ferdinánd* elé. A május 14-i felterjesztésre, az volt a válasz, hogy mivel a térkép második lapja a cenzúra nyilvánvaló megkerülésével készült, *Schedius* kívánságának engedni nem lehet, egyébként azonban védekezésének hitelt adnak, s a rézmetsző ellen a kártalanítás tár-

gyában az eljárást folyamatba kell helyezni: az ügyben a továbbiakban a *Helytartótanács* a szokásos úton járjon el.²² A szeptember 17-ről keltre viszont az uralkodó azt írja: „Superatur per Resolutionem Meam, quam ad provocatam Cancellariae Propositionem una elargior. Viennae 11. Decembris 1835. Ferdinandus mp.”²³

Az ügy tehát lezárult. A térkép kérdése elmozdult a holtpontról és kikerült a cenzúrahivatal és rendőrfőigazgatóság körme közül. *Schedius* térképe megmenekült, a kár *Steint*, a metszőt terhelte, mivel a cenzúramegkerülésben őt ítélték hibásnak.

A megfelelő intézkedések mindjárt meg is történtek. *Schedius* barátja és jó-akarója, *József* nádor, már pár héttel később, 1836. január 4-én ártit a térkép ügyében Pozsonyból, hogy az inkriminált lapot küldjék át, hogy el lehessen küldni a közfigyelemnek túlságosan erre a térre terelődését.²⁴ *József* nádor azután tapintatosan megbeszélte nyilván *Schediusszal*, hogy egyet-mást helyesbítsen a térképen, s úgy terjessze be ismét.

Az 1836-os év a térkép második lapjának javítása és a többi lapok elkészítésének, a munkálat csaknem teljes befejezésének jegyében telik el. Ezekről *Schedius* maga szól abban a levélben, amelyet *Reviczky* lemondása után, az őt követő *Pálffy* magyar főkancellár beiktatása alkalmával az utóbbihoz intézett. Ebben szerencsekívánatait fejezi ki *Pálffynak*, kinek megnyerését a maga számára az előző évi események után különösen fontosnak tartotta. Bár a beiktatáson nem lehetett azok között — írja — akik személyesen gratulálhattak az új főkancellárnak, mert a magasabb személyiségek elől, kik ott körülvették, félre kellett húzódnia, de ezúton írásban gratulál, s mindjárt egy kérést is terjeszt eléje.²⁵

„...Most azonban kötelességemnek tartom a nagy szorgalommal és igen nagy költséggel kivitt vállalkozás lehető legjobb megalapozásához, nemkülönben hazai közönségünk teljes megnyugtatóhoz a legfőbb beleegyezést kérnem, hogy ezt a minden hozzáférő által tetszéssel fogadott művet Ófelségének, a mi legkegyelmesebb uralkodónknak ajánlhassam...

Így veszem magamnak azt a bátorságot, hogy a mellékelt kérvény számára Excellenciád kegyes közbenjárását és hatalmas pártfogását bizalommal kérjem, s közben maradok Excellenciádat legmélyebben tisztelő

alázatos szolgálója
Schedius Lajos

Pest 1836. szeptember 30.

kir. tanácsos, a kir. pesti egyetem
professzora.”

Az uralkodóhoz benyújtandó kérvényt a professzor mindjárt a levélhez mellékelte.

Bár a kérvény hangja az akkori szokás szerint telve van felsőfokokkal, a figyelmes olvasó észreveheti a superlativuszok mögött *Schedius* keserűségét és elégedetlenségét. Úgy érezte — és méltán — hogy ambiciózus alkotói tevékenységét a bürokratikus nehézkesség és nemtörődömség rossz szemmel nézi és hátráltatja.

Schedius levele és kérvénye csak november végén került a kancellária elé.²⁶ *Pálffy* valóban pártfogásába vette az ügyet, s november 28-án az uralkodóhoz szóló felterjesztésében azzal ajánlja a dedikáció elfogadását, hogy a térképnek mind a

belső értéke, mind a külső kiállítása méltó arra, hogy azt a felségnek ajánlják: azok a kifogások, melyeket ellene a cenzúrahivatal és rendőrfőigazgatóság emelt, az 1835. december 11-i legfelsőbb elhatározás és az azt követő intézkedések következtében elhárultak, s a mű a cenzúrahatalom engedelmével jelenik meg, egyébként pedig „a kérelmező, mint sokirányban képzett ember, a pesti kir. egyetem professzorainak veteránja, a felséges kedvezésre méltónak tűnik.”²⁷

Hónapokba telt, míg az ügy a király elé került. Végre július 26-án *Ferdinánd* elfogadta a térkép ajánlását. „Ich nehme die Widmung dieser Karte in Gnaden an.” — írta rá a felterjesztésre Ischlben július 26-án. A visszafelé vezető út éppoly gyors volt, mint amilyen lassú az odavezető: július 29-én, három nappal később a kancellária már értesíti *Schediust*, hogy a király a térkép ajánlását elfogadta.²⁸

Így most már a térkép közrebocsátása teljesen befejezést nyerhetett. Igen valószínű, hogy a kész lapok még az 1837-ik év folyamán eljutottak minden előfizető kezébe. Végeredményben tehát az ígérethez képest csak egy évet késett *Schedius*, ami ilyen nagy műnél nem is volt olyan különös késedelem. Viszont olyan térképet adott a magyar közönség és a hatóságok kezébe, amely méltán érdemelte ki a kor színvonalán álló nevet.

Azonban a dedikáció magára a térképre nem került rá. Nem is kerülhetett, — mert az első lap, melyen a cím van, már régen készen állott. A dedikációt tehát egy külön lapon kellett megjelentetni.

A címlapon, mely leghamarább állott készen, figyelemre méltó az, hogy a magyar nyelvű cím áll az első helyen, s a német csak a másodikon, amellet nagyobb betűkkel is van feltüntetve. Bár szó szerint a két cím ugyanaz, de a magyar nyelvű mégis dominálja a térképet. Hű képe ez a magyar nyelv reformkori előretörésének. *Lipszky* térképének címe még latin nyelvű volt, *Friedének* német: most a magyar nyelv már fölényben van a némettel szemben. Ez a magyar cím így hangzik:²⁹

„Magyar Ország’
Horvát, Tót, Dalmát és Erdély országok’
a’ Tenger mellék’ és a’ Végőri vidékek’
közönséges pósták és utak’
földabrosza,
az *Austriai Tsászárság’* határos tartomány részeivel együtt, a’ leg jobb kútfőkből
merített leg biztosabb előadások szerint
ki adák
Schedius Lajos
k. tanácsos, magy. kir. egyetemb. profeszszor,
és
Blaschnek Sámuel
földmérő Pesten.
1833—1836.”

Az inkriminált második lap átjavításában azonban *Schedius* eléggé érvényesíthette szándékát. Az Országos Széchényi Könyvtárban levő lappéldányok összevetéséből úgy tűnik ki, hogy nem Galícia ábrázolásának egyszerűsítésével, hanem ellenkezőleg a szomszédos morva és osztrák területek részletesebb kidolgozásával tompította azt a hatást, melyet eredetileg Magyarország és Galícia rész-

letes ábrázolása keltett az örökös tartományok vázlatosabb bemutatásával szemben. Így kapott Morvaország, majd a későbbi lapokon Alsó-Ausztria és Stájerország részletesebben kidolgozott, a Magyarorszáéhoz hasonló hegyrajzot, sűrűbb névirást, részletesebben kidolgozott úthálózatot, ami végeredményben a térképnek előnyére vált. A határok élesebb kiemelésének célját szolgálta az is, hogy a térkép színesen, színezett határvonalakkal és színezett címkerettel jelent meg, amire már eredetileg is igen alkalmas volt. Így Magyarország határvonalait szélesebb színpásztával jobban ki lehetett emelni. Hogy azonban ez ne legyen nagyon feltűnő, s a térkép is nyerjen használhatóságban, a megyék, sőt a járások határvonalait is keskeny színjelzés mutatja. A címerek, a Pozsonyt, Budát és Pestet ábrázoló látképek, valamint az ország gazdasági életét és tájait bemutató négy kis allegorikus ábrázolás így sokkal jobban érvényesülnek.

Így végződött tehát *Schedius* Magyarország-térképének kiadási ügye. Végeredményben ő maradt a győztes a cenzúrával szemben, s műve a reformkori magyar térképészet egyik legszebb reprezentatív kiadványaként maradt fenn. Ezen túlmenően, a térkép kiadásának körülményei talán nem érdektelen adalékot szolgáltatnak a reformkor politikai történetéhez is.

Jegyzetek

1. Orsz. Ltr. *Helytartótanács, Litt. pol.* 1830—8—190.
2. Orsz. Ltr. *Helytartótanács, Gremialia* 1831—75—1.
3. Orsz. Ltr. *Helytt. Grem.* 1833—14—1.
4. Orsz. Ltr. *Helytt. Commenc.* 1831—3492 2.28 (22—23).
5. Orsz. Ltr. *Helytt. Építészeti Igazgatóság* 1832—817, és 1834—720. Ezeket a térképeket *Széchényi* István is használta az Al-Duna szabályozási munkálatoknál.
6. Orsz. Ltr. *Helytt. Ép. Ig.* 1832—1140.
7. A *Hasznos Mulatságok* 1833. évf. I. 6—7. sz. szerint.
8. Ez a *Hasznos Mulatságokban* megjelent cikk csaknem szóról szóra megjelent ugyanabban az évben a *Tudományos Gyűjtemény* c. folyóirat 1833. IV. kötetében is, 101—106. l.
9. *Társalkodó*, 1833. év. 117. sz.
10. Orsz. Ltr. *Helyttan. Commenc.* 1833—144—2.
11. Uo.: az engedélyezés szövege latin nyelven.
12. Orsz. Ltr. *Helytt. Ép. Ig. Duna Fasc.* 12. 1833—2375.
13. Orsz. Ltr. *Magy. kir. kancellária ltr. Acta Generalia* 1835—1386.
14. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—2351. (Német nyelven)
15. Uo.
16. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—3116.
17. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—5329.
18. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—6904.
19. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—16.960.
20. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—12.718.
21. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—16.959.
22. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—16.960.
23. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—16.959.
24. Orsz. Ltr. *Regnicolaris Ltr. József nádor* 1836. év *Locumt.* nr. 23.
25. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Praesidialia* 1837—1261.
26. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Praesid.* 1836—1636.
27. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Praesid.* 1837—1261.
28. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Praesid.* 1837—508. és *Acta Praesid.* 1837—1261.
29. OSZK Térképtár TM 6277. Az Österreichische Nationalbibliothek Kartensammlung állományában, Albertina A 685 c jelzett alatt található olyan, nyilván a metsző mű-

helyéből később kikerült, 1833—1838-ra javított évszámú, variáns címlapú, de egyébként azonos térképmű is, melyen az első lapon a különben változtatlan címfelirat és díszítés alatt ott található magyar és német nyelven a szóban forgó ajánlás is, ez alábbi szöveggel: "Ó Császári királyi apostoli felségének | most dicsőségesen uralkodó | Ausztriai Császárnak | Magy. ország 's 'a 't. királyának | Ferdinándnak | leg mélyebb hódolással | ajánlják | a' kiadók." Mint ebből látszik, Schedius a címlapot javítva ismét kiadta. A magyar közgyűjteményekben azonban az eredeti címlappal megjelent térképmű ismeretes.

Beiträge zur Ausgabe der Ungarnkarte von Ludwig Schedius und Samuel Blaschnek

Z. FALLENBÜCHL

Die erste topographisch zuverlässige Karte Ungarns, die auch der grossen Öffentlichkeit zugänglich wurde, die, „Mappa Generalis Regni Hungariae. . .“ des Johann v. *Lipszky*, erschien zu Pest im Jahre 1806. Da aber nach Beendigung der Napoleonischen Kriege, nach 1815 in Ungarn grosse Wasserbau- und Strassenbauarbeiten stattfanden, und auch die geographischen Gradnetzfehler *Lipszky's* der Verbesserung bedurften, schien die Notwendigkeit der Herausgabe eines neuen, verbesserten und der tatsächlichen Lage getreuen Kartenwerkes bald unerlässlich. Diese Arbeit unternahm der einstige Student der Göttinger Universität, Ludwig v. *Schedius* (1768—1847.) Professor der Universität zu Pest, Redakteur von Zeitschriften, ein wahrer Polyhistor, der im Jahre 1830 als Anerkennung seiner bisherigen Verdienste den Titel eines ung. königlichen Rates erhielt. Der Professor, der bei dieser Arbeit sich der Hilfe des aus Schlesien stammenden Ingenieurs Samuel *Blaschnek* bediente, sammelte Subskribenten zur Herausgabe seines Kartenwerkes, das er als ebensolches repräsentatives Verlagswerk gestalten zu gedachte, wie es zu seiner Zeit die Karte *Lipszky's* war, bei dessen Vorarbeiten er damals auch teilgenommen hatte.

Die Ausführungsarbeit der neuen Karte begann schon im Jahre 1832 mit der Benützung der Donau-Mappaionskarten vom Landesbau- und Navigationsdepartement des Königl. Ungar. Statthaltereirates. Aber kaum als das erste Blatt der für 9 Blätter vorgesehenen projektierten Karte in Vertrieb kam, erhob die Wiener Polizei- und Zensurhofstelle Einwurf gegen die Herausgabe des Werkes mit der Begründung, dass die Bearbeitung Galiziens auf der Karte ebenso detailliert sei, wie die der zu Ungarn gehörenden Gebietsteile, obwohl Galizien nicht zu Ungarn, sondern zu Österreich gehöre. Diese staatsrechtliche Frage war umso heikler, da *Maria Theresia* im Jahre 1772 Galizien eben als Rechtsnachfolgerin der ungarischen Könige des Mittelalters in Besitz nahm.

Schedius wandte sich um Rechtsbehelf zur Königl. Ungarischen Hofkanzlei, welche um die Aufhebung des Veröffentlichungsverbotes bat. Die Polizei- und Zensurhofstelle liess aber nicht nach, sondern berief sich auf den Standpunkt des obersten Hofkanzlers Mittrowsky und Staatskanzlers Metternich, die eben die Einziehung des schon erschienenen ersten Blattes der Karte erreichen wollten. *Schedius* verteidigte sich: er wollte bloss der Wissenschaft dienen damit, dass er neben der Ungarnkarte auch die, für das beste gehaltene Liesganig'sche Galizienkarte zu bringen beabsichtigte: übrigens ist auch an anderen Karten Galizien neben Ungarn ausführlicher dargestellt, als die anderen österreichischen Länder.

Die Polizei- und Zensurhofstelle nahm aber die Selbstverteidigung von *Schedius* nicht an: sie hegte den Verdacht, beim Versäumen der vorherigen Präsentierung der Karte absichtlich umgegangen worden zu sein, und bewilligte die Herausgabe der Karte nicht.

Im Mai 1835 machte die Königl. Ung. Hofkanzlei wieder einen Versuch zugunsten des Professors, aber erfolglos. Zugleich leistete sie aber den Forderungen der Polizei- und Zensurhofstelle in Betreff der Beschlagnahme der schon versendeten und im Besitz des Publikums befindlichen Exemplaren des ersten Kartenblattes Widerstand, da die Beschlagnahme der ungarischen Staatsverfassung wiedrig sei. *Schedius* wandte sich im September 1835 zu König *Ferdinand V.*, sich auf seine völlige morale und materielle Niederlage im Falle des Ausbleibens der Erscheinung seiner Ungarnkarte berufend. Er müsse zu Grunde gehen — meint er — wenn er den Erwartungen der Subskribenten nicht entsprechen kann. Durch die *Benigna Resolutio* vom 11. Dezember 1835 wurde dann die Sache auch vom toten Punkt durch den Kö-

nig weiterbewegt. Wahrscheinlich hatte auch zur Sicherung des Erscheinens der Karte Ungarns Palatin, Erzherzog *Joseph*, einige Änderungen dem Professor geraten: so konnte dann die Karte von *Schedius* mit dem Erlaubnis der Zensur erscheinen, nur der Kupferstecher musste etwas Entschädigung zahlen, da er in der Umgehung der Zensur für schuldig gefunden wurde. *Schedius* dedizierte danach sein Kartenwerk dem Monarchen, der dies im Juli 1836 annahm, und so konnten nun die Blätter in rascher Folge auch die Werkstatt des Stechers verlassen. Um die Anklage abwenden zu können, wurden die Grenzgebiete von Mähren und Nieder-Österreich ebenso detailliert bearbeitet, wie Galizien und die Grenzen mit dicken Farbstreifen hervorgehoben. So konnte nun niemand mehr Einwürfe erheben, und das Kartenwerk konnte im Jahre 1836 endlich erscheinen.

Dieses repräsentative Werk der ungarischen Kartographie des Reformzeitalters (1825—1848.) kann mit den Umständen seiner Veröffentlichungsgeschichte auch zur politischen- und Kulturgeschichte des Zeitalters vor 1848 in Ungarn einen kleinen Beitrag leisten.

Ivanics kölcsönkönyvtára

KIS ELEMÉRNÉ

Százötven évvel ezelőtt, a *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 1816. december 29-i számában az alábbi közlemény jelent meg német nyelven:

„Kölcsön- és olvasókönyvtár Budán. Alulírottak van szerencséje a nagyrabecsült és tisztelt könyvbarátokat ezúton értesíteni, hogy a magas helytartótanács beleegyezésével a Várban Budán 199. szám alatt 1817. január 15.-én kölcsönkönyvtárat nyit. Ez a kölcsönkönyvtár a tudományok minden szakából tartalmaz könyveket, különböző nyelveken. A bejelentett megnyitáskor részletes tájékoztató kerül nyilvánosságra. Pest, 22. dec. 1816. Ivanics Zsigmond.”

I

1. A könyvkölcsönzés intézményei között a XVIII. század végén Magyarországon három típust különböztethetünk meg. Az *olvasókör* hazai vonatkozásban „az 1790-es évek magyar radikális értelmiségének titkos szervezete volt”.¹ A *Budai Olvasókör* alapítói között *Hajnóczy*, *Versegghy*, *Szentmarjay* is szerepelt, így ezek elsősorban a politikai szervezkedés titkos gócai voltak, ahol olvastak is, elsősorban haladó, forradalmi könyveket, iratokat. — Az *olvasó-kabinet* a könyvkereskedők, könyvkötők alakítják ki: kereskedelmi tevékenységük mellett mellékesen könyveket is kölcsönöznek. — Kifejezetten *kölcsönkönyvtár* az, amelynek tulajdonosa könyveket vásárol s ezeket pénzért kölcsönadja.² Az olvasókabinet illetve kölcsönkönyvtár fogalma a gyakorlatban azonos (idegen nyelvhasználatban is), s az első magyarországi kölcsönkönyvtárak valóban könyvkereskedők, antikváriusok, könyvkötők nevéhez fűződnek.

Az első magyarországi kölcsönkönyvtárat 1787-ben *Kleinod* (keresztneve bizonytalan, Antal vagy Ferdinánd) hozta létre Sopronban. Működését engedély nélkül kezdi, csak később folyamodik nyitási engedélyért. Ekkor kölcsönkönyvtárát megvizsgálják, s tiltott könyveket is találnak benne. Végül megkapja az engedélyt, de úgylátszik nem él vele, mert néhány hét után *Haas Ignác* soproni könyvkereskedő azzal kér engedélyt, hogy nincs kölcsönkönyvtár a városban.³ Ugyanebben az évben *Gleixner János* pesti könyvkereskedő is kiadta kölcsönzési katalógusát. 1788-ban *Doll* és *Schweiger* Pozsonyban adott ki hasonló katalógust, amely 1490 egységet tartalmazott.⁴

Míg az említett kölcsönkönyvtárak valószínűleg csak német, latin és francia nyelvű könyvek kölcsönzésével foglalkoztak, addig *Müller Ferenc* 1789-ben nyílt győri kölcsönkönyvtárában már magyar szerzők művei is szerepeltek. Jóllehet

anyagáról katalógus nem maradt fenn, többek közt *Kisfaludy* Sándor feljegyzéseiből — ki a kölcsönkönyvtár olvasóköréhez tartozott — következtetni lehet, hogy klasszikus írók (*Shakespeare, Goethe, Schiller*) és divatos német írók (*Kotzebue, Iffland* stb.) mellett a könyvtárban magyar szerzők művei is megtalálhatók voltak.⁵ Könyvszáma nem nagy: 227 darab, de ez tekinthető az első magyar kölcsönkönyvtárnak,⁶ mintegy 150 magyar nyelvű könyvével.

1790-ból a győri származású, Sopronban lakó *Németi Mihály*ról tudunk, ki „Olvasó-Kabinetet kezd állítani, de nem tudja, hol és kinél kellene minden új magyar könyvet megszerezni?”⁷ Ugyanebben az évben *Pfundtner Mátyás* soproni könyvkötő nyit kölcsönkönyvtárat s 1794-ben kiadja katalógusát, melynek 38 oldalán 771 könyv szerepel. A katalógus nem egészen szabályos, a regényeknél néha elhagyja a szerző nevét, helyette megjegyzéseket fűz hozzá, de a nyomás helyét és évét pontosan feltünteti. A könyvek legnagyobb része szépirodalom, de filozófia, útleírás is található köztük, sőt a francia forradalom kérdésével is több mű foglalkozik. Magyar és francia nyelvű könyvei nem voltak. A használati díj napi 1, havi 30 krajcár volt.⁸

1793-ban Pesten *Mossotzi Institoris* Gábor megnyitja az első csak magyar könyvekből álló kölcsönkönyvtárat. Katalógusa 272 tételt tartalmaz, egy tétel alatt azonban néhányszor több könyv is szerepel, így mintegy 300 kötet az állománya. A 272 tételből 178 eredeti, illetve „honosított” magyar munka. Katalógusának folytatása 1796-ban jelenik meg, de ez már nem kölcsönkönyvtári, hanem teljesen kereskedelmi célú katalógus, s árat is közöl. Kölcsönzési díja: napi 1, havi 30 krajcár.⁹ *Pápay Sámuel* igen hasznosnak tartja működését a magyar irodalom terjesztésében: „ez okáért megérdemli Mossotzi Institoris Gábor Pesti könyvtáros, — írja róla — hazafiúi szép igyekezetéért a neve jó emlékezetben legyen a Magyar Literaturában.”¹⁰

A *Ferenc*-kori reakció 1799-ben valamennyi kölcsönkönyvtárat betiltotta.¹¹ Több mint egy évtized után 1811. március 26-án Budán a Helytartótanács foglalkozott a kölcsönkönyvtárak kérdésével. Ekkor rögzítették a kölcsönkönyvtárak számát: Budán 1, Pesten 2, Pozsonyban 1 kölcsönkönyvtár lehet.¹²

1811-ben *Müller József* kért engedélyt Pesten kölcsönkönyvtár nyitására és 400 Ft biztosítékot fizetett le. Kölcsönzési szabályzata német nyelven jelent meg.¹³ — Ez időben a másik pesti kölcsönkönyvtáros *Leyrer József* volt, kb. 500 könyvet kitevő állománnyal.¹⁴ — Így amikor 1813-ban *Kilián Károly* pesti könyvkereskedő kölcsönkönyvtár nyitási engedélyt kért, azzal utasították el, hogy az engedélyezett számú kölcsönkönyvtár már működik.¹⁵

Budán 1817. január 15-én *Ivanics Zsigmond* budai könyvkereskedő nyitott kölcsönkönyvtárat.

2. *Ivanics Zsigmond* a szabadságharc előtti időszak budai és pesti könyvkereskedőinek, kölcsönkönyvtárosainak legérdekesebb alakja. Bécsi születésű, de magyar származású, képzett, tanult ember, ki bölcséletet, jogot hallgatott s törvényszéki gyakornok is volt. Először Bécsben volt könyvkereskedése, majd 1801. március 23-án kért Budán könyvkereskedési engedélyt,¹⁶ melynek birtokában üzletét 1807-ben nyitotta meg. Első nyomtatott könyvkereskedői katalógusa 1810-ben jelent meg.¹⁷ Főleg idegen nyelvű munkákat és antikváriákat árult.¹⁸ 1815. április 5-én kéréssel fordul Pest város magisztrátusához, hogy budai könyvkereskedését Pestre helyezhesse át. Megemlítette több éves tapasztalatát, magánéletének, politikai magatartásának kifogástalanságát. Megbízhatóságának iga-

zolására többek közt *Széchenyi* Ferencre, *Teleki* Sámuelre hivatkozott. Hangsúlyozta, hogy nincs szándéka a már működő könyvkereskedők üzletkörébe avatkozni, új könyvekkel, folyóiratokkal nem kíván foglalkozni. S talán döntő indokul kiemelte, hogy Pesten kizárólag régi könyveket árusító könyvkereskedés nincs, neki viszont ehhez jelentős könyvkészlete és gyakorlata van.¹⁹ *Hoffmann* Antal a könyvtárosok társulatának városi komisszáriusa és a könyvkereskedők véleménye alapján a tanács 1815. április 17-én megadta a jogot *Ivanics*nak régi munkák árusítására. Ő azonban — nem lehet tudni miért — csak két év múlva, 1817. április 17-én nyitotta meg pesti antikváriumát, nem sokkal azután, hogy budai kölcsönkönyvtára működni kezdett s kölcsönkönyveinek jegyzéke megjelent.

1818 október elején *Ivanics* újabb beadványt nyújtott be a pesti tanácshoz. Ekkor azt kérte, hogy budai kölcsönkönyvtárát is Pestre helyezhesse át. Indokai: Pesten már csak egy kölcsönkönyvtár (a *Leyrer*-féle) működik az engedélyezett kettő helyett, s mivel saját könyvkereskedése Pesten van, budai kölcsönkönyvtárát nem tudja kellően gondozni. Nagyszabású kölcsönkönyvtárát kíván létesíteni, s a katalógust be is mutatta a könyvvizsgálónak. Kötelezi magát a 400 Ft biztosíték és a 150 Ft évi díj pontos befizetésére.

A tanács újra kikérte a könyvkereskedők véleményét. *Eggenberger*, *Hartleben*, *Kilián* György, *Leyrer* József, *Müller* József a kérést pártolták azzal a kikötéssel, hogy *Ivanics* új könyvekkel nem kereskedhet.²⁰ Egyúttal rámutattak arra, hogy a kölcsönkönyvtárak nemigen tudnak fennmaradni: *Institoris* tönkrement, *Müller* József önként bezárta kölcsönkönyvtárát, *Leyrer* is nagy anyagi nehézségekkel küszködik.²¹ 1819. február 13-án *Ivanics* megkapta az engedélyt, s teljesítette az előírásokat.

Azonban *Ivanics* folyton utazik, vásárol, halogatja a megnyitást. 1823-ban *Erb* Frigyes folyamodik kölcsönkönyvtár nyitási engedélyért, melyben arra hivatkozik, hogy *Leyrer* kölcsönkönyvtárának állománya alig több 500 kötetnél, *Ivanics* pedig még meg sem nyitotta pesti kölcsönkönyvtárát.²² Erre a helytartó-tanács 1824-ben elrendelte, hogy *Ivanics* két hónapon belül nyilatkozzék a megnyitás ügyében. A pestvárosi tanács vizsgálata alkalmával megállapította, hogy *Ivanics*nak több mint 5000 értékes könyve van.²³ *Ivanics* ekkor haladékot kért, hivatkozott arra, hogy 5000 kötetet meghaladó állományát még nem tudta katalogizálni.

Végő soron a tervezett pesti kölcsönkönyvtárát *Ivanics* sohasem nyitotta meg. Kölcsönkönyvtárával kapcsolatban csak két évtized múlva hallunk róla ismét. 1844. július 7-én kérésére — melyben szerencsétlen sorsára és annak következményeire hivatkozik — a tanács visszaadta neki 400 Ft biztosítékát s egyúttal megvonta kölcsönkönyvtár-nyitási jogát. — 1844. december 9-én *Ivanics* meghalt. Készpénz nem maradt utána, de pesti és budai könyvraktárában állítólag 100 000 könyv volt található.²⁴

3. Az *Ivanics* előtti kölcsönkönyvtárak olvasóközönségéről kielégítő adatok nem állnak rendelkezésre. Egyedül a győri *Müller* Ferenc-féle kölcsönzőről tudjuk, hogy a tanuló ifjúság volt a törzsgárdája. De arról, hogy az értelmiség, a polgárság hogyan vette igénybe, már nincs adat.²⁵

Így feltevésekre vagyunk utalva abban a kérdésben, hogy *Ivanics* milyen olvasóközönségre számíthatott. Ehhez Buda, illetve Pest-Buda kulturális fejlődése nyújthat némi támpontot. — Az egyetemet könyvtárával együtt 1777-ben helyezték Budára, majd 1783-ban Pestre; így jelentős tudós testület került ide,

s vele az egyetemen tanuló diákok száza. Az egyetem hallgatóinak száma 1817-ben nem sokkal maradhatott el az 1821-re közelítően kiszámított ezernél. A helytartótanács, kamara s a többi központi hatóság Budán volt. Ez mintegy 500 főnyi hivatalnokgárdát jelent, de egyúttal *Ivanics* számíthatott arra is, hogy a Pesten lakók hivatalos ügyeiket Budán kényszerülvéen elintézni, egyrészüik esetleg könyvtárát is felkeresi. A pesti oldal értelmiségének számát kb. 700-ra lehet becsülni.²⁶ De már számítani lehet az egyre jelentősebb kispolgárságra is, a kereskedőkre, mesteremberekre, stb. Hiszen egymás után indulnak meg a hírlapok, folyóiratok, s magyar nyelvű művek is egyre nagyobb számban jelennek meg. Gondolhatott *Ivanics* az átutazókra, a vidékiekre is.²⁷

Ami a várható olvasóközönség nyelvtudását illeti, *Ivanics* számíthatott arra, hogy az olvasóközönség legnagyobb része tud németül, hiszen a városi lakosság túlnyomóan német volt (Pest-Buda 30%-a magyar, 56%-a német). Az értelmiség latin műveltségű volt, de nemesi rétegében magyar anyanyelvű; a „deákság” leküzdése még alighogy elkezdődött. Ezenkívül a magasabb beosztású hivatalnokok, a bírák, ügyvédek, orvosok, stb. egy része nyilván francia, angol, esetleg olasz nyelven is olvasott.

Ezen körülmények és a számításba vehető olvasóközönség feltételezett olvasási igénye nyilván jelentős szerepet játszottak *Ivanics* kölcsonkönyvtárának összeválogatásánál.

II

1. *Ivanics* kölcsonkönyvtárának lajstromát kétnyelvűen, magyarul és németül jelentette meg. A címlap is kétnyelvű: „Bücherverzeichniss der öffentlichen LEIH – BIBLIOTHEK des Sigmund v. Ivanics Nro. 1. — Ns. IVANICS ZSIGMOND közönséges KÖLCSÖNZŐ KÖNYVTÁRJÁNAK lajstroma I-ső Sz. — Ofen, gedruckt mit königl. ung. Universitäts-Schriften 1817.”

A címlap hátoldalán a tárgyalt szakokat tünteti fel: „I. Paedagogik (ent. Erziehungsschriften.) Pag. 1. Neveléstudomány. Első lap. II. Philologie. Pag. 10. Nyelvtudomány. Tizedik Lap.” Ezután következik az „Előbeszéd a nagy-érdemű Olvasó Közönséghez” a római számmal jelzett III—VII. oldalig német, majd VIII—XII. oldalig magyar nyelven; ezt követően — a már arab számmal jelzett — 1—10. oldalig az „I. Paedagogia”, a 10. oldal közepétől a 83. oldalig a „II. Philologia” szakba sorolt könyvek jegyzéke. A 85. egy díszes keretézéssel nyomott üres oldal, ezután 13 függőlegesen vonalazott oldalt látunk az alábbi (eredetiben német nyelvű) fejléccel:

Szám	Kötetek száma	Az átvett könyvek címe	Az átvétel napja

s végül két oldalt:

Az előfizetés hónapja és napja	Előfizetett				Betét		Az olvasójog tart-ig
	hónap	nap	Ft	kr	Ft	kr	
fejléccel.							

Az előbeszéd bevezetőjében *Ivanics* elmondja, hogy „Budán, a Várban, a Mlgs. Gróf *Brunsviki* Házban, a 199 Szám alatt levő” kölcsönkönyvtár lajstromának elkészítése „nem kevés munkába és Időbe” került, s azt először a „szokott szoros Tudományi-Rendben” — vagyis nyilván a könyvtárakban is használatos, részletesen beosztott szakrendben — állította össze. De a kinyomtatás előtt több tudós kívánságára szándékán változtatott, s jegyzékét „minden Tudományban külön külön, minden alsóbb Felosztások nélkül, csak az A, -B, -C Rendi szerént” dolgozta újból át. Könyveinek lajstroma így is fog megjelenni; az első részt most bocsájtja az olvasók elé.

A következők során 11 pontban tárgyalja a kölcsönkönyvtár használati szabályzatát. A használati díjat, egy évre 30, félévre 16, negyedévre 8, egy hónapra 3 forintban állapítja meg, de a kevesebb jövedelműeknek lehetővé teszi a havi előfizetést 2 forinttal. Az utóbbi összegért az előfizető egy könyvet választhat, majd visszaadása után másikat. — Az előfizetés alkalmával 5 Ft „biztosítópénzt” is le kellett tenni. Az előfizetésnek legalább egy hónapinak kellett lennie, de az átutazóknak lehetőséget adott darabonként 9 krajcárért való kölcsönzésre, ha befizették biztosítékul a kölcsönvett könyv egész árát is. Ugyanez vonatkozott azokra is, akik egyszerre több könyvet kívántak huzamosabb időre kölcsönvenni.

Több mint fél oldalon keresztül ír a könyvek épségének megőrzéséről, tisztántartásáról. Megjegyzi, hogy a „Tenta, Pipa, Gyertya, s. t. a. f. által bémocsokolt Könyvek vissza nem vevődnek, hanem az egész Könyv Árrának le kell fizetődni...”

Az 5. pontban rögzíti, hogy az olvasóknak a kölcsönkönyvek lajstromát meg kell venniük; — ezt az I. kötetet 36 krajcárért. A jegyzéknek — az előzőekben már említett — díszes keretezésű tiszta lapjára felírja az olvasó, „a maga érdemes Nevét, Kharakterét, Lakhelyét, Előfizetésének Summáját”, s a függőlegesen vonalazott táblázatba a kölcsönözni kívánt könyvnek lajstromi számát, címét, stb. amint az már a fejlécből következik. A könyv visszaadásánál a régít törli, s az újabban kölcsönzött könyvet írja be. Majd megemlíti, hogy a vidéki olvasókkal — akik több darabot kívánnak elvinni — külön egyességet köt.

A könyvek gyors forgása érdekében általánosságban a leghosszabb kölcsönzési időt *Ivanics* három hétben határozta meg. Biztonság kedvéért megemlíti azt is, hogyha valaki az előfizetésnél rövidebb idő után akarja a kölcsönzést abbahagyni, az előfizetett pénzt nem kapja vissza. Mivel előfordulhat, hogy az olvasó által választott könyv éppen másnál van, kéri az olvasókat, hogy egyszerre több könyv lajstromi számát írják fel egy papírlapra. Végül a 11. pontban közli a kölcsönkönyvtár nyitvatartási idejét, amely a vásár- és ünnepnapok kivételével reggel 8-tól 12 óráig, délután 3-tól 6-ig tart.

Majd befejezőjében ezt írja: „Ezen Intézetnek Alkotásában, egyéb Igyekezeitem között, mindenek fellett arra törekedtem, hogy minden régibb és újabb Nemzeteknek Literatúrájából, minden Tudományokra tartozó Könyvek közül a' leghasznosabbakat, és egyéb Tekintetekben is a' Tudósok' közönséges Heljbenhagyásokat leginkább Megérdemletteket szereznem meg, jól tudván, melj sokkal drágábbnak kelljen lenni az emberi Élet' rövid Idejének, mintsem hogy annak legkissebb Részeckéjé is a' minden Megválasztás nélkül való czéltalan Olvasásra lehetne vesztegetni.” De mulattató könyveket is lehet találni, „a' meljek az elfáradtt Elmének Megvidámítására, különösen pedig, a' Gyönyörködtetés mellett, a' Szív' Formálására, szelíd erkölcsi Érzéseknek, 's jó Indulatoknak Felgerjesz-

tésére, és azáltal a 'belső Boldogság' megszerzésére céloznak." Végül megemlíti, hogy a lajstromának hátralevő darabjai is munkában vannak, s megjelenésükről külön fogja értesíteni az olvasóközönséget.

2. *Ivanics* lajstromának következő — de meg nem jelent — darabjai a pedagógia és filológia szak után nyilván a következő szakokat tartalmazták volna: irodalomtörténet, teológia, jogtudomány, orvostudomány, filozófia, matematika, természettudomány, gazdaságtan, földrajz és történelem, szépművészet, politika. Ezt bizonyítják könyvkereskedői katalógusai, többek közt pesti antikváriumának katalógusa (*Catalogus Librorum apud Sigmundis Ivanics, Bibliopolam Pesthini*, in Platea Sebastiani Nro. 289. Apposito pretio in Conv. Mon. venalium), amely 1842. évi és ebben az az antikváriumában megvételre ajánlott könyveket a fenti szakrendben közli.

III

Mint már említettük, *Ivanics* kölcsönkönyvtárának I. számú „lajstroma” a pedagógiai és filológiai könyvek jegyzékét tartalmazza. E jegyzék 1992 tételt sorol fel, ebből 181 a pedagógia és 1811 a filológia szakban szerepel.

A pedagógia szakban szereplő művekből

133 darab	73,5%	német
28 darab	15 %	magyar
11 darab	6 %	francia
8 darab	5 %	latin
1 darab	0,5%	angol nyelvű

A magyar nyelvűekből 18 fordítás, 9 eredeti mű, 1 pedig többszerzős munka. Három magyar szerző műve nem magyar nyelven jelent meg. A pedagógiai műveket túlnyomórészt a XVIII. század második felében, illetve a XIX. század elején írták; kiadásuk időpontja is a századforduló körül van, s 1750 előtt kiadott mű nem szerepel köztük.

A pedagógiai könyvekkel a továbbiakban nem kívánunk foglalkozni, de a „filológia” szakba sorolt műveket részletesebben kívánjuk megvizsgálni.

1. *Nyelvi megoszlás* szerint az 1811 műből — talán pontosabban „tételből” — 205 magyar nyelvű (11%), 1606 pedig idegen nyelvű. A magyar nyelvűek közül 110 eredeti mű és 95 fordítás. Az idegen nyelvű művek nyelvek szerinti megoszlása — a jegyzék címadataira támaszkodva — a következő:

német	729 db (tétel)	40%
latin	707 db (tétel)	39%
francia	108 db (tétel)	6%
olasz	29 db (tétel)	2%
angol	17 db (tétel)	1%
egyéb	16 db (tétel)	1%

A címléírás alapján van még 66 latin—görög, 2 német—görög, 2 francia—görög kétnyelvű kiadás (a cím nyelve latin, német, illetve francia); 6 latin nyelvű címmel szerepel, de a cím után megjegyzi, hogy görög nyelvű. Vagyis a görög nyelv — a táblázaton belül — 76 (4%) műben olvasható.

2. A kiadás időpontja szerint a kiadványok az alábbiak szerint oszlanak meg:

XVI. századi	72 tétel	4%
XVII. századi	124 tétel	7%
1700—1750 év közötti	152 tétel	8%
1751—1775 év közötti	278 tétel	15%
1776—1800 év közötti	602 tétel	33%
1801 utáni	316 tétel	18%
kiadási év nélküli	267 tétel	15%

A legrégebbi mű az 1501. évből való („*Tortelli A. J.: Ortogr. ord. alphab. Venett.* 501.”), a legújabb 1816-ból.

A könyvek közül 136 anonym vagy többszerzős, 24 kolligátum, 1651 pedig 742 szerzőtől származó egyéni szerzős, önálló kötetben szereplő mű. Ebből 99 antikvitas feldolgozásnak tekinthető — vagyis elsősorban szöveggyűjtemény, antik források alapján készült feldolgozás, szemelvények közlése, az antik kor irodalmáról és régiségeiről írt mű — amely 90 szerző munkája, illetve feldolgozása. Vagyis 1552 az egyéni, önálló munka, mely 652 szerző alkotása.

3. A könyvjegyzékben *Ivanics* német nyelven közli, hogy a philologia szakba a „nyelvek és betűírás eredetének történetét, általános nyelvtudományokat a titkosírás művészetét (rejtjel és kibetűzés); bírálat művészetét (kritika); általánosságban a nyelvtanítást, nyelvtanokat, olvasókönyveket, szótárakat; a klasszikus írókat a régi és új nemzetek nyelvén; a görög és római, stb. régiségeket” sorolta be.

Ennek figyelembevételével megvizsgáltuk, hogy az antik — jórészt görög és római — szerzők művei, a nyelvészettel, szépirodalommal foglalkozó művek, s az *Ivanics* felsorolásában még említett egyéb munkák hogyan oszlanak meg.

Az 1552 egyéni szerzős önálló művet vizsgálva — az összegzések ellenőrzése ezeknél volt egyértelműen biztosítható — a következő megoszlást kaptuk:

antik szerzők műve	468 tétel	30%
nyelvészeti mű (nyelvkönyv, szótár stb.)	260 tétel	17%
szépirodalmi mű	684 tétel	44%
egyéb munka	140 tétel	9%

A görög és római szerzők 451 művéből 233 szépirodalmi, 90 történelmi, 62 filozófiai, 15 orvostudományi műnek tekinthető, de a maradékban a szakácskönyvtől kezdve a vízvezetéképítésig úgyszólván minden szakterület megtalálható. A további 17 ókori mű egyiptomi, alexandriai, zsidó, perzsa stb. szerzőktől származik.

A középkor és újkor szerzők szépirodalmi műveiből 376 német, 82 magyar, 106 francia, 52 angol, 37 olasz író alkotása; a nyelvészeti könyvekből 128 német, 49 magyar, 17 francia, 18 olasz, 28 szláv szerző munkája.

4. Már az előbbi összeállítás is szükségessé tette annak megállapítását, hogy a művek 652 szerzője nemzetiség szerint hogyan oszlik meg, illetve az általuk írt művek száma ezen szempontból vizsgálva — függetlenül a mű nyelvtől — hogyan alakul. Ezt a következő összeállítás tartalmazza:

nemzetiség	szerzők száma	%	művek száma	%
német	242	36	577	36
római	81	12,5	251	16
görög	80	12,5	200	13

nemzetiség	szírzők száma	%	művek száma	%
magyar	71	11	145	9
francia	56	9	141	9
angol	24	4	61	4
olasz	34	5	62	4
szláv	19	3	33	2,5
egyéb	45	7	82	5,5
vagyis összesen	652		1552	

A szerzők megoszlását századonként, továbbá a könyvek megoszlását a megírás időpontja szerint vizsgálva az alábbi adatokat nyerjük:

korszak	szírzők száma	%	művek száma	%
ókor (i. e. VIII.—i. u. V.)	170	26	468	30
középkor (i. u. VI.—XIV.)	12	2	17	1,5
XV. század	10	1,5	11	1
XVI. század	32	5	57	3,5
XVII. század	57	8,5	145	9
XVIII. század és XIX. eleje	371	57	854	55

Az ókort tovább részletezve az i. e. VI—V. századból 23 szerző 71 művel, az i. e. III. századból 11 szerző 38, az i. e. I.—i. u. I. századból 47 szerző 187, a II—III. századból 35 szerző 72 művel szerepel.

5. *A könyvek kiadási helyét a könyvjegyzék könyveinek több mint háromnegyedénél feltünteti.* Az 1520 műből, melynél a kiadási helyet feltüntette, 214 Magyarországon, 310 Ausztria—Csehország és Horvátországban, 684 Németországban, 60 Olaszországban, 66 Franciaországban, 84 Hollandiában, 12 Angliában, 50 Svájcban, 44 más országokban jelent meg.

A kölcsönkönyvtárban szereplő 214 Magyarországon kiadott mű megjelenési hely szerinti megoszlása a következő:

Buda	33	Szeged	2
Pest	62	Kolozsvár	5
Szeben	3	Bártfa	1
Vác	2	Komárom	5
Marosvásárhely	1	Veszprém	2
Nagyvárad	7	Pécs	1
Pozsony	48	Győr	12
Kassa	11	„Széphalom”	3
Debrecen	5	Sárospatak	1
Lőcse	2	Sopron	2
Nagyszombat	4	Eger	2

A fenti kétségkívül Magyarországon kiadott műből 172 magyar, 42 idegen nyelvű. Ez utóbbiból 22 idegen szerzőjű, s 20 magyar szerző idegen nyelven írt műve.

Külföldön 19 magyar nyelvű művet (18 db-t Bécsben, 1 db-t Prágában), magyar szerző idegen nyelven írt műveiből pedig 15 db-t adtak ki (Bécs 8, Leipzig 1, Zágráb 1, Göttinga 2, Berlin 1, Nürnberg 1, Prága 1).

A könyvek külső adatainak áttekintése után rátérhetünk *Ivanics* kölcsönkönyvtárának *tartalmi* vizsgálatára. Megvizsgáljuk, hogy a tudomány- és irodalomtörténetileg jelentősebb szerzők közül kik szerepelnek a lajstromban, a gyakrabban előforduló szerzőknél feltüntetjük műveik, illetve kiadványaik számát is. Szemlénknél — mivel már számszerűségi követelményekhez nem vagyunk kötve — a kolligátumokban szereplő műveket is figyelembe vehetjük. Ilyen úton igyekszünk a kölcsönkönyvtár tartalmi, szellemi értékét érzékeltetni.

1. Szemlénket így a görög irodalommal, filozófiával, történetírással és egyéb szaktudománnyal kezdjük. — Az irodalmat *Homeros* nyitja meg 17 könyvtári könyvvel. Ezek között az *Ilíász*, *Odyssea*, *Hymni*, *Batrachomyomachia* szerepel, részben görög, részben latin nyelven, de német, angol és magyar nyelvű fordítást is találunk, mely utóbbit az 1809. évi, sárospataki kiadású Nagy Ferenc által fordított *Batrachomyomachia* képviseli. Majd időrendben az i. e. VII. századi költő, *Hesiodos* következik.

A görög dráma nagy képviselőit mind megtaláljuk: *Aischylos* 2 művel, melyből egyik magyar fordítás (*A lebilincszett Prometheus Versegly* fordításában és jegyzeteivel), *Sophoklest* 3, *Euripidest* 2 kiadvánnyal, a vígjátékiró *Aristophanest* szintén 2-vel. *Pindaros* és lírája 5, *Anakreon* 8, *Aesopus* meséi — illetve az életével foglalkozó tanulmányok — 8, *Xenophon* művei 15, *Isokrates* és *Demosthenes* szónokművészete 2, illetve 3 kiadvánnyal található, de *Kallimachos* himnuszai és *Sappho* versei sem hiányoznak. — A filozófiát az i. e. VI. századból *Pythagoras*, az V.-ből *Demokritos*, a IV. századból *Herakleides*, *Ponticus*, *Platon* és *Epikuros* képviseli. — A nagy történetírók közül *Herodotos*, *Thukydides*, *Polybios*, *Diodoros Siculus*, *Plutarchos* nevét látjuk a kölcsönjegyzékben.

A többi szaktudomány nagy képviselőit is szép számban megtaláljuk. Így az ókor híres orvosát, *Hippokratest* 9 kiadvány képviseli, *Aristotelesnek* úgyszólván az összes szaktudományra kiterjedő munkásságát 17 mű jelzi. *Theophrastos* 3 munkával, a matematikus *Euklides* 3 könyvvel szerepel, azonban *Archimedes* neve hiányzik a lajstromból. — Megtaláljuk a híres alexandriai csillagász és természettudós *Klaudios Ptolemaios* 2 munkáját, az orvostudós *Galenusnak* 6 művét.

Azonban a korra talán legjellemzőbbek mellett többek között megtaláljuk *Aeschines*, *Apollonios*, *Bion*, *Heliodoros*, *Lucianos*, *Menandros*, *Simonides*, *Solon*, *Tyrtaios* irodalmi műveit, *Diogenes*, *Dionis*, *Theophratos* filozófiai, *Arrianos* történeti, *Aretaeios*, *Oribasios* orvosi munkáit, továbbá *Appolodoros* nevét.

A római szerzőket is hasonlóan jelentős számban találjuk meg. Teljes képet kapunk a katalógusból a köztársaság korának nagy íróművészeiről. *Plautus*, a nagy komédiaíró és átdolgozó 4, a drámáiró *Terentius* 4, *Cato* 3, *Catullus* 2, *Caesar* 3, *Lucretius* 4, *Cicero* 29, *Sallustius* 9 kiadvánnyal szerepel.

Hiánytalan az „aranykor” is, hiszen *Horatiustól* 17, *Vergiliustól* 16, *Tibullustól* és *Propertiustól* egy-egy, *Ovidiustól* 9, és a történetíró *Liviustól* 2 művet találunk.

Teljes számban felleljük az „ezüstkor” íróit is. Megtaláljuk *Tacitus* több munkáját, *Senecát* 9 kiadvánnyal, a satírikus *Juvenalist*, az epigrammaköltő *Martialist* 3, az eposzíró *Lucanust* 2, *Phaedrust* 3 művel. A hanyatlás korának a katalógusban szép számban szereplő íróiból kiemelhető *Apuleius* 4, *Plinius* 4, *Quintilianus* 2, *Suetonius* 2 művével.

A római tudományos irodalom nagyjai közül *Ivanics* kölcsönkönyvtárában megtaláljuk *Varro* 3, a történetíró *Herodianus* 2, a hadtudós *Vegetius* 3 művét, de a könyvek között látjuk az építész *Vitruvius*, a mezőgazdasági író *Columella*, az orvostudós *Celsus* és *Scribonius Largus*, a filozófus *Epiktétos* munkáit is. Nem hiányzik *Sextus Rufus* és *Curtius Rufus* neve sem, de felleljük többek közt *Apicius* szakácsművészeti és *Frontinus* vízvezeték-építészeti könyvét is, majd *Marcus Aureliust*, a filozófus-császárt. Itt szükséges megemlíteni, hogy e munkák jelentős része német, illetve magyar nyelvű fordításban is szerepel.

Külön említhető meg az első századi zsidó történetíró: *Josephus Flavius* neve, majd a továbbiakban a már kereszténynek mondható ókor írói között *Lachtantius*, *Justinus*, *Basilius*, a gúnyversköltő *Claudianus*, a történetíró *Prokopios* és *Justinianus* császár műve.

2. A középkori szerzők az ókorhoz képest lényegesen kisebb számban vannak képviselve. Amint már láttuk a VI—XIV. századig mindössze 12 szerző 17 műve szerepel a lajstromban. Köztük megtaláljuk az arab *Avicenna* 3, *Albucasis Arabis* egy művét; a kolostori műveltség két nagyjának: *Boetius*nak és *Cassiodorus*nak több munkáját, majd a spanyol *Isidorus* művét, továbbá *Jordanis*nak a gótok eredetéről írt jelentős könyvét. Időrendileg itt említhető meg a XIV. századi ünnepeit perzsa költő: *Hafiz* neve is.

De az antik hagyományok földjén, Itáliában már a XIII—XIV. században megjelennek a humanizmus előfutárai: *Petrarca*, *Dante*, *Boccaccio*. Meglepő, hogy közülük egyedül *Dante* nevét találjuk a jegyzékben.

3. A XV—XVI. század, a renaissance és a reformáció két százada legnagyobb szerzőitől a kölcsönkönyvtárban megjeljük Ambrozio *Calepino* híres *Dictionarium*-át, majd a jeles velencei nyomdász-író: *Aldo Manuzzio*, s a nagy olasz humanista: *Lorenzo Valla* műveit. Nem hiányzik *Machiavelli*, *Ariosto* neve sem: az előbbit *Értekezések Titus Livius Első 10 Könyvéről* c. munkája, az utóbbit *Örjögő Lóránt* c. műve képviseli. — Megtalálható *Erasmus* 4 kiadmánya, a nyelvész-pedagógus *Sturm* 2 műve; *Rabelais Gargantua és Pantagruel* című műve, *Chamoës* munkája, *Tasso* 5 műve, köztük a *Megszabadított Jeruzsálem* magyar fordításban; *Cervantes* 4 kiadványa; *Shakespeare* művei 21 kötetben német nyelven olvashatók, a *Hamlet* pedig *Kazinczy* fordításában magyarul. A nagy esszéíró *Montaigne* 4 kiadvánnyal található. — A lajstromban szerepel a regényíró olasz *Guarini*, a nápolyi *Sannazaro* neve is, s a tudós holland *Lipsius*nak 4 művét olvashatjuk. — Nem található viszont a könyvtárban *Villon*, *Morus*, *Aretino*, *Du Bellay*, *Ronsard* egy műve sem.

A korszak nyelvtudományát mintegy tucat nyelvészeti munka képviseli, köztük a bizánci híres tudós humanistának, a hellén nyelv nagy tudósának *Laskaris*nak műve, továbbá *Tortellinek* 1501-ben Velencében kiadott orthográfiai munkája — a katalógus legrégebb darabja —; de meg kell említeni, mint érdekességet, egy 1597-ben Prágában kiadott négy nyelvű (cseh, latin, görög és német) szótárt és szólásgyűjteményt is.

4. A XVII. század a vártnál szegényebbnek mutatkozik. A mai értelemben vett legnagyobb és legközismertebb szerzők nevei nem hiányoznak ugyan, de a kor több nagy írójának nevét nem találjuk. — *Miltont* 5, *Molière-t* 5, *Racine-t* 3, *Scarront* 4, *Fontenelle-t* 4, *Boileau-t* 2, *Fénélon*t 9 könyve képviseli, de megtaláljuk *La Rochefoucauld*, *La Fontaine*, *Opitz*, *Marino*, *Corneille*, *Gracian* nevét is. Ez utóbbinak 6 kiadványa szerepel a jegyzékben, melyek között a *Bölcs és fi-*

gyelmes udvari ember c. munkája öt nyelven, köztük magyarul is olvasható. — Azonban *Drayton*, *Ben Jonson*, *Regnier*, *D'Aubigné*, *Gongóra*, *Moreto*, *Calderon*, *Bossuet*, *Defoe* neve nem található, hogy csak a legközismertebbeket említsük. Talán közrejátszott ebben az is, hogy e század a nagy franciák mellett a spanyol irodalom fénykora volt, s a spanyol irodalom általában kevésbé jutott el ide. — *Comenius* Jánostól, a század legnagyobb pedagógusától kilenc művet találunk a jegyzékben, köztük van 1727. évi debreceni kiadásban a sárospataki iskola részére írt munkája is: *Eruditiones scholasticae pars prima: Vestibulum, rerum et linguarum fundamente exhibens...* címen.

A könnyen megközelíthető német irodalomból a már említett *Martin Opitzon* kívül a lírikus és drámaíró *A. Gryphius* és a kritikus *Christian Wernicke* művei emelhetők még ki.

5. A *XVIII. század* nagy írói úgyszólván kivétel nélkül megtalálhatók. *Swift* 3, *Le Sage* 5, *Pope* 8, *Montesquieu* 3, *Metastasio* 8 művével szerepel, de nem hiányzik a jegyzékből a francia *Crébillon*, *Leibniz*, az angol *Addison*, *Richardson* neve sem. *Samuel Johnson* nem irodalmi munkája, hanem élete főműve: nagy angol szótára képviseli. Természetszerű, hogy *Voltaire*-nek 22 kiadványa szerepel, köztük színműveinek jórésze, nagy eposza, a *Henriade*, s levelei francia, német és magyar nyelven. Ugyanakkor *Prévost*, *Marivaux* neve nem található.

De időrendi sorrendben haladva olvashatjuk *J. Ch. Gottsched*, *Hume*, *Young*, *Hervey*, *Fielding*, s a két híres svájci kritikus: *J. J. Bodmer* és *J. J. Breitinger* munkáit. A századában népszerű *C. F. Gellert* 8 művel található, *Goldoni* 5, *Diderot*-t 3, *Klopstock* 5, *Marmontel* 11, *Sterne*-t 6 könyve képviseli, s persze *Rousseau* neve sem hiányzik, ámbár mindössze egy fiatalkori művel, amely az énektanulás módszertanával foglalkozik. A nagy német tudóstól, *Lessing*től 10 kiadványt találunk, a híres angol regényírótól: *Oliver Goldsmith*től 5 művet olvashatunk. *Goethétől* 8 mű látható: többek között a *Clavigo*, *Götz von Berlichingen*, *Stella*, *Die Leiden des jungen Werthers* című műve, továbbá nyolc kötetben összegyűjtött munkái. *Herder* 5, *Bürger* 2 kiadvánnyal szerepel. A saját századuknak legnépszerűbb, divatos írói közül *Wieland*, *Iffland*, *Kotzebue* neve olvasható legtöbbször a jegyzékben: 34, 33, illetve 51 könyvvel. *Schiller* drámáit 10 kiadványban találjuk meg. Megemlíthető *Goldoni* vetélytársának: *Carlo Gozzin*ak neve is. — A századforduló éveiben megjelent művek szerzőiből *Matthiesson*, *Kleist*, *Fridrich Schlegel* nevét találjuk.

Természetesen a „nagyok” mellett még sok szerző szerepel. Így a németektől ott találjuk a kritikus *H. Brockes*, a költő *A. Haller*, *F. Hagedorn*, *J. W. L. Gleim*, *K. W. Ramler*, *J. G. Jacobi*, *S. Gessner*, *K. A. Kortum*, *M. A. Thümmel*, *J. K. A. Musäus*, *C. F. Weisse*, *Th. Abbt*, az esztétikus *J. A. Sulzer* és *Cr. Carve*, az irodalomtörténész *A. W. Schlegel* munkáit; a franciák közül a drámaíró *J. F. Regnard*, a költő *J. Delille* és *J. P. Florian* műveit.

6. Számos érdekes vagy értékes egyéb vonatkozású munkát lehetne még felsorolni. Így ki kell emelni *Lind Olaf* német—svéd szótárát, *Voisard* (F. X.) *Elementa linguae Gallicae cum vocabulario gallico — germanico — latino — hungarico — italicico etc.* Budae. 1778. című munkáját, *Rosa* (W. I.) 1672. évi prágai kiadású cseh gramatikáját, *Sinkai* György román nyelvészeti könyvét, *Korabinsky* J. M. kis török szótárát, német, magyar és cseh jelentésükkel és nyelvtannal; majd *Breithaupt*nak a titkosírásokról és betűzésükről, *Blumauern*nak a könyvnyomás

művészetéről, a német C. G. Schwarznak a könyvdíszítés történetéről írt művét, stb.

Az antik kor irodalmáról és régiségeiről szóló művek közül ki kell emelni *Nizzoli* kincsesházát *Ciceró*ból, *Poleni* (Joh.) feldolgozását *Vitruvius Architecturájáról*, *Poletti* (F.) illusztrált könyvét a *Forum Romanum*ról, *Robortelli* (F.) 1529. *De Convenientia Supputationis Livianae Ann. c. Marmorib. rom. q. in Capitol. etc. Patav.* 557. Fol. című, továbbá a rómaiak életéről és életmódjáról írt művét.

Megemlítendőek továbbá a nagy gyűjteményes kiadások, mint a *Scriptores rei rusticae* (Lipcese, 1735.), a *Scriptores historiae romanae* (Frankfurt, 1590.); az ókori orvostudósok, költők összegyűjtött művei; a gótok, vandálok, perzsák történetíróinak gyűjteményes kiadásai (Lugd. 1594.).

7. A magyar szerzőket, illetve műveiket vizsgálva megállapítható, hogy magyar nyelven írt munkáikon kívül 38 idegen nyelven írt művük található a lajstromban, mégpedig 24 latin, 13 német és egy szláv nyelvű. A nem eredeti, hanem magyarra fordított művek száma 95.

Időrendileg *Pázmány Péter* neve az első a jegyzékben. Igaz, hogy közvetve, mert *Szaicz* válogatásában megjelent *Kis magyar Phraseológia, vagy magyar Cicero, azaz Válogatott mondások Pázmány Péter Prédikációiból*. Pozsony. 1788. 8. címen látjuk, majd *Szenczi Molnár* Albert híres latin—magyar—görög—német nyelvű szótára következik. — *Balassi, Mikes, Rimay, Zrínyi, Amadé* nevét nem olvashatjuk a jegyzékben, *Gyöngyösi* István költeményeinek egy kötetét már megtaláljuk.

Megleljük *Faludi* Ferenc költeményeit, *Bölcs emberét*, s a *Téli Éjtszakák, v. is a téli Estidőnek Unalmait enyhítő Beszédék* című művét, 1787. évi első pozsonyi kiadásában. Megvan *Sajnovics* *Demonstrációja* is.

A felvilágosodás kora, s a századforduló íróinak nevét úgyszólván teljes számban olvashatjuk a jegyzékben. *Bessenyeinek* 14, *Baróti Szabó Dávidnak* 5, *Báróczi* *nak* 2 könyvét találjuk meg; *Révai* Miklóstól 7 kiadványa között verseit, *Antiquitasesét* és latin nyelven írt nyelvészeti munkáit látjuk. Fellelhetők a soproni *Kis János* versei, a komáromi *Péczeli* József szerkesztette *Mindenes Gyűjtemény*. *Orczy* Lőrinc és *Barcsay* Ábrahám költeményei. Ezt követően *Pálóczy Horváth* *Ádámnak* 3, *Dugonicsnak* 5, *Kazinczynak* 4 művét találjuk, természetesen a *Mon-dolat* és a *Felelet* sem hiányzik. *Batsányinak* viszont egy műve sem szerepel.

Csokonaitól *Poétai Munkáit, Anakreoni dalait, a Dorottyát*, s az *Alkalmatosság-ra* írt verseit találjuk a jegyzékben. *Kármán* neve nem szerepel, de *Anyost* 2, *Virág* Benedeket 6, *Aranka* Györgyöt 2 mű képviseli. Ott találjuk *Verseghy* Ferenc *A tiszta magyarság* c. munkáját, s a lajstrom megjelenése előtti évekből *Kisfaludy* Sándor *Himfy szerelmei* és *Regék a magyar előidőkből* című művét; *Berzsenyi* és *Dayka* verseit, továbbá *Pápay* Sámuelnek *A magyar literatura esmerete* című munkáját.

Gyarmathy Sámuelnek 3 jelentős nyelvészeti munkáját, *Dombay* Ferencnek, a jeles orientalistának az arabok, perzsák, törökök filozófiáját népszerűen ismertető művét; *Szaller* Györgynek, a pozsonyi akadémia tanárának, nyelvtudományi könyvét, gróf *Teleki Lászlónak* *A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esedezései* című munkáját is a jegyzékben találjuk.

A legkorábban kiadott magyar szerzőjű mű *Kisviczai* Péternek, az eperjesi, majd kassai evangélikus lelkésznek 1713-ban *Bártfán* megjelent munkája: *Bölcs mondások gyűjteménye a tanulmányosság részére*.

A nyelvészeti, nyelvtani, továbbá a nyelvhasználat kérdéseivel foglalkozó művek között a továbbiakban megtaláljuk többek között *Adami Mihály*, *Agoston Antal*, *Beregszászi Nagy Pál*, *Decsi Sámuel*, *Gáti István*, *Kálmár György*, *Márton József* és *István*, *Müller Jakab* Ferdinánd, *Szürmay Antal*, *Czinke Ferenc*, *Ribinyi János* nevét, továbbá *Noszkó A. Virág-szótárát*. A régiségekkel foglalkozó művek közül *Stipsics* görög és római régészettel foglalkozó művét, *Molnár Jánosnak A régi jeles épületekről* írt munkáját említhetjük.

A 95 fordítás megoszlása a következő: németből 34, latinból 18, olaszból 3, franciából 19, görögből 12, angolból 7, spanyolból 2 művet fordítottak.

A következő nevesebb külföldi szerzőket találjuk magyarra fordítva a könyvjegyzékben (zárójelben a fordított művek száma, ha egynél több van):

A görög szerzők közül *Aeschylus*, *Aesopus*, *Anakreon* (2), *Homeros*, *Phaedrus*, *Pindaros*, *Plutarchos* (3), *Xenophon*;

a római íróktól *Boetius*, *Cato*, *Cicero* (5), *Horatius* (3), *Julianus* császár (2), *Ovidius*, *Cornelius Nepos* (2), *Sallustius*, *Vergilius* művét látjuk.

A németek közül *II. Frigyes* király, *Gessner S.* (5), *Goethe* (3), *Herder*, *Kleist* (2), *Kotzebue* (3), *Lessing*, *Wieland* (3) neve szerepel; az angoloktól *Hervey*, *Milton*, *Ossian*, *Pope*, *Shakespeare*, *Sterne*, *Young* műve olvasható; a francia írók közül *Fénélon* (2), *Marmonel* (4), *Montaigne*, *Montesquieu*, *Voltaire* (7), munkáját látjuk; végül az olasz *Metastasius* és *Tasso*, s a spanyol *Gracian* (2) olvasható magyar nyelvű fordításban.

V

Ivanics Zsigmond kölcsönkönyvtárának értékét az egykorú budai és pesti kölcsönkönyvtárakkal történő rövid összehasonlítás világíthatja meg a legjobban.

Budán a Vízivárosban 1819-ben *Burián Pál* nyitotta meg kölcsönkönyvtárát, katalógust is kiadva,²⁸ míg Pesten a Ferenciek terén *Müller József* kölcsönkönyvtára működött, ki kölcsönkönyveinek jegyzékét 1814-ben adta ki.²⁹

Burián jegyzéke három részben jelent meg, az I. és II. 1819-ben, a III. 1820-ban, majd 6 pótejgyezéket tesz közzé. Szakozási rendet nem alkalmaz, nyilván azért sem, mert könyvtára főleg szórakoztató műveket tartalmaz. Jegyzékei — a pótlásokkal együtt — 2044 tételt tartalmaznak. Túlnyomó részük német nyelvű, mindössze 43 latin (illetve görög), 138 francia, 8 angol és 48 magyar nyelvű. — Érdekes, hogy magyar nyelvű művek csak a pótejgyezékben szerepelnek; talán a keresettség tette ezt indokolttá. A magyar nyelvű művek nagyrésze fordítás.

Könyveinek kiadási éve általában a századforduló környékén van, 1750. év előtti — néhány latin nyelvű könyv kivételével — nincsen. A legrégebbi kiadású *Isokrates* műve 1594. évből.

Burián nyilvánvalóan olvasóközönségét elsősorban a vízivárosi polgárság, mesteremberek köréből kívánta megnyerni, kik jelentős részükben németek voltak, a szórakozáson kívül különösebb igényük nem volt. Válogatásának tartalmi része is erre utal.

Müller József kölcsönkönyvtárának jegyzéke 3678 tételt tartalmaz, ez azonban az összes szakterületet átöleli. Szakozási rendszere korszerűtlenebb *Ivanics* tervezett rendszerénél, de így is megállapítható, hogy az *Ivanics*-féle kölcsönzési jegyzékben tárgyalt szakterületet *Müllernél* mintegy 2300 kötet képviseli. (Meg kell említeni, hogy *Müller* minden egyes kötetnek külön számozást ad.)

Müller jegyzékének bevezetője és kölcsönzési szabályzata csak német nyelvű, s könyveinek legnagyobb része szintén német, mindössze 31 latin, 181 pedig francia, olasz, angol nyelvű. Magyar nyelvű könyve egyetlen darab sincsen.

A görög és római írókat mindössze 116 kötet képviseli, szemben *Ivanics* 451 tételével. Elsősorban korának olvasott íróira támaszkodik, így pl. *Kotzebue* prózáját 177, *La Fontaine*-ét 495, *Schiller* színműveit 36 kötet tartalmazza. Jelentős számban találjuk könyvtárában e korszakban olyan népszerű „ponyva” irodalmat, a kalendáriumokat és népkönyveket, továbbá az ifjúsági irodalmat.

Kölcsönkönyveinek kiadási éve jórészt a századforduló környékére esik.

Müller kölcsönkönyvtárának összeválogatásánál nyilvánvalóan arra törekedett, hogy a legkeresettebb és legnépszerűbb könyvek álljanak az olvasóközönség rendelkezésére, figyelemmel elsősorban a pesti német polgárság, továbbá a közeli egyetem németül tudó ifjúságának ízlésére.

A kölcsönzési árakat összevetve Mülleré azonos *Ivanics*éval, míg *Burián*é lényegesen olcsóbb, mindössze 12 Ft évenként.

E két jelentős kölcsönkönyvtárat összehasonlítva *Ivanics*éval megállapítható, hogy *Ivanics* bevezetője és kölcsönzési szabályzata világosabb, pontosabb, emellett az egyetlen, aki ezeket a szabályokat magyar nyelven is közli; szakozási rendje a másik kettőhöz képest korszerű, címléírasi módja logikus, világos, valamennyi közül a legszakoszerűbb.

Emellett *Ivanics* kölcsönkönyvtára Müllerénél és *Burián*énál jelentősen nagyobb mennyiségű magyar nyelvű könyvet tartalmaz; ugyanakkor a görög és római irodalom lényegesebben nagyobb számban szerepel: e korszak összes jelentős képviselőjét megtaláljuk nála. De könyveivel a középkor és újkor minden korszakáról is igyekszik képet nyújtani. Így könyvtára színvonala jelentősen magasabb, mint Müller és *Burián* elsősorban szórakoztató célkitűzésű kölcsönkönyvtáraié.

Megállapítható mindezek alapján, hogy Müller és *Burián* a német polgárság ízlésére alapította könyveinek kiválasztását, teljesen érthető módon, hiszen a kölcsönkönyvtárak forgalma így látszott leginkább biztosítottnak, addig *Ivanics* — ha figyelemmel volt is erre — inkább a kor művelt magyar nemesi értelmiségére alapozta üzletét: könyvvállománya inkább megfelel e réteg erősen klasszikus alapú műveltségének és ugyanakkor erős, politikailag indokolt igényének a magyarnyelvűségre. A vállalkozás pangását viszont talán éppen ez a körülmény okozta: e réteg — bár csirái Budán az 1785 óta odahelyezett országos főhatóságok tisztviselői karában már képviselve voltak — nem volt olyan nagy létszámú, hogy *Ivanics* vállalkozását eltarthatta volna. Már csak azért sem, mert feltehető, hogy e réteg korszakunkban saját könyvtárral is rendelkezett — mint ahogy *Ivanics* könyvjegyzékét nézegetve nem egyszer az a benyomásunk, hogy anyaga maga is elsősorban ilyen köz- vagy főnemesi magánkönyvtárak megvásárlásából származik. (Talán összefüggésben e könyvtárak a korszellem megkövetelte felújításával, s a régi, jórészt klasszikus anyag egy részének kiselejtezésével?)

Mindenesetre nyugodtan megállapítható, hogy *Ivanics* Zsigmond 150 évvel ezelőtt megjelent kölcsönkönyvtári lajstroma egy komoly szaktudással rendelkező ember gondos, szép, jól áttekinthető rendszeres munkája, korának hasonló intézményeihez képest jó minőségű tartalommal.

Jegyzetek

1. Lécés Károly: *A pesti magyar olvasó-kabinet megalapítása és könyvállománya.* = *Magy. Könyvszle.* 1959. 345—356 l.
2. Uo.
3. Csatkai Endre: *Régi soproni könyvgyűjtők, könyvesboltok és olvasókabinetek.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 54—61. l.
4. Lécés i. h.
5. Szemző Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 165—175. l.
6. Kókay György: *Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez.* = *Magy. Könyvszle.* 1957. 217—275. l.
7. Szemző i. h. és Kulcsár Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján.* Bp. 1943. 27. l.
8. Csatkai i. h. és Szemző i. h.
9. Szemző i. h. és Lécés i. h.
10. Pápay Sámuel: *A magyar irodalom esmérete.* Veszprém 1808.
11. Kulcsár i. m.
12. Haraszi Károly: *A legelső pesti antiquár könyvkereskedés és kölcsönkönyvtár a 19. sz. elején.* Corvina. 1913. 13. sz. 66. l.
13. Szemző i. h.
14. Haraszi i. h. és Gárdonyi Albert: *Régi pesti könyvkereskedők.* Bp. 1930. 89—93. l.
15. Lécés i. h.
16. Gárdonyi i. m.
17. Gárdonyi i. m.
18. Kósa János: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* (Kiegészítés Szemző Piroska összeállításához.) = *Magy. Könyvszle.* 1939. 463. l.
19. Gárdonyi i. m. és Haraszi i. h.
20. Haraszi i. h.
21. Gárdonyi i. m.
22. Haraszi i. h.
23. Gárdonyi i. m.
24. Haraszi i. h. és Gárdonyi i. m.
25. Lécés i. h.
26. V. Windisch Éva: *Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban.* Bp. 1961. 4—5. l. (Kny. Tanulmányok Budapest múltjából XIV. k.)
27. Ivanics Zsigmond *Közönséges Kölcsönkönyvtárjának Lajstroma.* 1 ső szám. Buda 1817. XI. 1.
28. Burján Pál: *Verzeichniß der Bücher, welche bei — Buchhändler ... zum lesen ausgeliehen werden.* 1. Abt. Ofen 1819.
29. Müller Joseph: *Verzeichniß der Bücher, welche bei — Buchhändler ... zum Lesen ausgeliehen werden.* Pest 1814.

Die Leihbibliothek Ivanics's

K. KIS

Die erste ungarische Leihbibliothek wurde 1787 in Sopron (Ödenburg) gegründet. Demnach gründeten noch einige Buchhändler in Pest, Pozsony (Pressburg) und Győr (Raab) Leihbibliotheken. Unter diesen muss die von Gábor *Mossotzi Institoris* im Jahre 1793 ins Leben gerufene Bibliothek, die nur ungarische Werke enthielt, mit besonderem Nachdruck erwähnt werden. Von der unter *Franz I.* stets zunehmenden Reaktion wurden 1799 diese Institute verboten. Erst ca. nach einem Jahrzehnt eröffneten dann in Pest József *Müller* (1811) und József *Leyrer* (1813), in Buda Zsigmond *Ivanics* (1817, d. h. vor genau 150 Jahren) ihre Leihbibliotheken.

Ivanics war ein gebildeter, studierter Mann, besass erst in Wien, dann in Buda eine Buchhandlung und beinahe zur Zeit der Gründung seiner Leihbibliothek eröffnete er in Pest

sein Antiquariat. Auch mit seiner Budaer Leihbibliothek wollte er stets nach Pest umsiedeln, seine Absicht konnte er aber bis zu seinem Tode nicht verwirklichen. Das Titelverzeichnis seiner Bibliothek liess Ivanics in ungarischer und in deutscher Sprache veröffentlichen. In der Einleitung teilte er die Vorschriften zur Buchleihe, sowie die Gesichtspunkte, nach denen er die Auswahl der Bücher getroffen hatte, mit. Das Verzeichnis enthielt nur die ins pädagogische und ins „philologische“ Fach eingereihten Bücher. Für die anderen Fachgebiete konnte er keine Verzeichnisse mehr veröffentlichen. Die Liste enthält 1992 Titel, von denen 1811 ins philologische Fach (sprachwissenschaftliche Studien, Werke antiker, mittelalterlicher und neuzeitlicher Autoren) eingeordnet wurden. 11% dieser Werke sind ungarisch, je 40% lateinisch und deutsch. Es gibt darunter ziemlich viele — 72 Titel — Ausgaben aus dem 16 Jh. 214 Werke des ganzen Materials sind in Ungarn erschienen.

Wenn wir den Inhalt der Bücher untersuchen, so können wir feststellen, dass alle namhaften Vertreter der griechisch-römischen Literatur aufzufinden sind. *Ivanics* wollte aber durch seine Bücher auch einen Überblick über sämtliche Epochen des Mittelalters und der Neuzeit bieten. Auch die bedeutendsten ungarischen Schriftsteller des XVIII. Jhs. und der Jahrhundertwende nahm er in seine Bibliothek auf.

Wenn wir seine Bibliothek mit der seiner beiden Zeitgenossen (*József Müller* und *Pál Burján*) vergleichen, stellt sich heraus, dass die Einleitung und Leihvorschriften *Ivanics'* klarer, genauer und auch in ungarischer Sprache abgefasst sind, und auch das inhaltliche Niveau seiner Sammlung sich als das höchste erweist.

Bei der Bewertung seiner Bibliothek müssen wir auch feststellen, dass obwohl sich *Ivanics* auch nach dem literarischen Geschmack des Budaer und Pester deutschsprachigen Bürgertums richtete, sein Geschäft hat er doch auf die gebildete ungarische adlige Intelligenz gegründet. Sein Unternehmen musste vielleicht auch deshalb stocken, weil dieser Schicht noch relativ klein war, bzw. zumeist selbst über eigene Bibliotheken verfügte. Es muss auch in Frage gestellt werden, ob selbst die *Ivanics'sche* Leihbibliothek nicht aus erworbenen Privatbibliotheken des mittleren und höheren Adels entstand.

A „Pest-Budai Könyvnyomdászok Önképző Egyleté”-nek könyvtári jegyzéke 1869-ből

INDALI GYÖRGY

Mindazon szakszervezeti könyvtárak közül, melyek a felszabadulás előtti időben jelentős szerepet játszottak a magyar munkásság legjobbainak osztályharcos, szocialista szellemben való nevelésében, kiemelkedő figyelmet igényel a nyomdász szakszervezet könyvtára. Ez a könyvtár az első világháborút megelőző időben kimagaslott minden társa közül, s a két világháború között is a legjelentősebbek egyike volt.¹ A könyvtár és a szakszervezet egyidősek, történetük úgyszólván elválaszthatatlan. Magyarország nyomdászai osztályöntudat terén mindig az élen haladtak. Már 1848-ban sikeres bérharcot vívtak. A Bach-korszak sötét éveiben egy ideig minden ilyesfajta szervezkedés lehetetlenné vált, de a budapesti nyomdai munkások már 1862-ben segélyegyletet alapítottak. 1865 elején a pesti nyomdászok legjobbjai felvetik egy önképző egylet alakításának a gondolatát. Szeptemberben létrejön az előkészítő bizottság, s októberben már fel is terjesztik alapszabályaikat a Helytartótanácsához, melyeket csak hosszas huzavona után 1866. április 10-én hagytak jóvá, miután előzőleg minden olyan részt törölték az eredeti szövegből, mely a munkások anyagi érdekeinek védelmére vonatkozott. (Kivéve az első pontot, ahol véletlenül bentmaradt egy ilyen kitétel.) Az egylet, melyben kezdetűl fogva élénk élet pezsgett, ennek ellenére sem volt hajlandó tevékenységét kizárólag kulturális térre szorítani. A tagok közt *Schulz-Delitzsch*, majd *Lassalle* tanai terjednek, s ez rövidesen nyomot hagy az egylet tevékenységén is. 1867-ben petíciót intéznek a képviselőházhoz a nyomdászok helyzetének megjavítását kérve. A budapesti nyomdai munkások 1869-es bérmozgalmát és az 1870-es nyomdász-sztrájkot pedig már az *Önképző Egylet* szervezte és vezette. 1876-ban az önképző és a segély egylet egyesült, s az így létrejött szakegylettől egyenes út vezetett az ország nyomdai munkásságának majdnem száz százalékát egyesítő nyomdász szakszervezetig,² melynek könyvtárát *Szabó Ervin* 1910-ben írt cikkében magasan a hivatalos népkönyvtárak fölé helyezte.³ A könyvtár azonban már a hatvanas évek végén is jelentős szerepet játszott az önképző egylet életében. Már az alapszabályok első pontja, mely az egylet célját meghatározza azt többek között könyvtár fenntartásában jelöli meg. Később az egyleti tisztségek felsorolásánál a 11-ik pont részletesen meghatározza a könyvtáros hatáskörét és feladatait: „A könyvtárnok az egylet könyvtárát és az olvasókört tartja rendben. Az egylet könyveiről jegyzéket vezet, a kiadott könyvekről térítvényt vesz, az igazgató választmány ülésein a könyvtár állásáról jelentést tesz.” A könyvtárosi tisztséget elsőnek *Mayr János* és *Türke József* viselték. A könyvtár alapját

a tagok adományai vetették meg, de az alakuláskor több nyomdatulajdonos is ajándékozott jelentős mennyiségű könyvet. (*Heckenast* Gusztáv pl. 124 kötetet adott). A továbbiakban azonban a gyarapítás rendszeres eszközeként szerepelt a vásárlás is. 1868 márciusában például, mikor a tagok között terjedni kezdtek *Shulze-Delitzsch* és *Lasalle* tanai, s a tagság két táborra szakadt, a vezetőség határozatot hozott, hogy mindkettőjük műveit vásárolják meg a könyvtár részére.

1869-ben a könyvtár kiadta nyomtatott katalógusát.⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár *Kisnyomtatványtár*ában őrzött példány alapján képet alkothatunk róla, hogy milyen volt egy munkáskönyvtár a magyar munkásmozgalom csecsemő-korában.

A 14 oldalas füzet 506 művet sorol fel 827 kötetben még pedig 306 magyar nyelvű művet 437 kötetben és 200 német nyelvű művet 390 kötetben. A magyar és a német nyelvű könyveket a katalógus külön-külön sorolja fel. A könyvek felsorolását egy négy pontból álló *Figyelmeztetés* követi. „I. E jegyzék a könyvtárnak a későbbi könyvvásárlások és ajándékok általi szaporodásával folytattni fog. II. E jegyzék megőrzésére figyelmeztetnek a t. egyleti tagok, miután egy második példány 20 kr osztrák értékbe kerül. III. A könyvtár rendszeren minden szerdán este 1/2 8-tól 9-ig és vasárnap d. e. 10-től 12-ig (havi gyűlések alkalmakor csak 9—10-ig) van nyitva. IV. Minden egyleti tag egyszerre csak egy kötetet vehet ki és azt 14 napig használhatja, azontúl minden további napról 1 kr büntetés díj fizetetik.”

A könyvek felsorolása a szerzők neve szerint történik. Ahol név nem szerepel, ott a cím van közölve a betűrend szerint megfelelő helyen. A címlírás rövid, mindössze a szerző nevéből és a címből áll, ezt néha rövid annotációk egészítik ki, melyek többnyire a könyv műfajára utalnak pl. „regény”, „beszélyek”, „zsebkönyv”, „tankönyv”, „versek” stb.

A magyar nyelvű szépirodalomból elsősorban a próza van szép számban képviselve. Vezet a kor legnépszerűbb írója *Jókai Mór*, kit 15 műve képvisel. 1869 előtt megjelent jelentősebb regényei közül megvan a *Törökvilág Magyarországon*, a *Janicsárok végnapjai*, *Erdély aranykora*, *Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*, a *Nagyenyedi két fűzfa* és a szabadságharc küzdelmeinek emléket állító *Csataképek*. *Jósika Miklós*, ki a maga korában népszerűség dolgában *Jókai*val vetekedett, 16 regényével szerepel, köztük van a két legjelentősebb is, az *Abafi* és a *Csehek Magyarországon*. A hatvanas években szintén közkedvelt *Vas* Gerebent ezzel szemben mindössze három könyve képviseli: a *Dixi*, a *Régi jó idők* és *A nemzet napszámosai*. De található nehezebb fajsúlyú irodalom is. *Eötvös Józseftől* ugyan csak a *Falu jegyzője* van meg, de *Kemény Zsigmond* öt művével is szerepel, köztük három legjelentősebb regényével, a *Zord idővel*, a *Rajongókkal*, az *Özvegy és leányával*, ezeket a *Szerelem és hiúság* és a *Ködképek a kedély láthatárán* egészíti ki. Megtalálhatók persze több irodalomtörténetileg ma már kevésbé jelentős íróknak a művei is: *Beöthy László* két regénye, a *Pugacsovrról* szóló *Puszták fia* és a *Kék macskához* című, a *Nesze semmi fogd meg jól* című beszélygyűjtemény, ezen kívül még válogatott műveinek két köteté. *Beöthy Zsoltot*, ki később a „hivatalos” irodalom „hivatalos” irodalomtörténésze lett, az ifjúság számára írt elbeszélései képviselik. *Császár Ferentől* az olasz irodalom magyarországi népszerűsítőjétől az *Utazás Olaszországban* című regény található meg. *Frankenburg Adolfot* az *Életképek* egykori szerkesztőjét *Őszinte vallomások* című emlékirata és *Az öreg boldond Miska kalandjai* című könyve képviseli. *Pákh Alberttől*, a *Vasárnapi Újság*

szerkesztőjétől a *Tizek társasága* volt tagjától a *Magyar ember könyvtára* négy köteté található. Megvan a finomkodó *Pompéry* János beszéleyeinek két köteté, s az érzelmes *Vadnai* Károlytól az *Eszter a szép kardalnoknő* című regény. Mindezt kiegészíti több kis jelentőségű író műve (pl. *Dominikovics* Mária: *Beszélyek*, *Jósika* Julia: *Való és költött* című novelláskötete, *Jósika* Kálmánnak *Jósika* Miklós unokaöccsének beszéleyei, *Kmetty* István: *A cigánynő*, *Zombori* Gedó: *Az úttörők* c. munkája.) Akad néhány magyar színdarab is, közülük említésre méltó a *Fenn az ernyő nincsen kas Szigliget*től és a pályája kezdetén álló *Rákosi* Jenőtől a maga korában népszerű vígjáték az *Aesopus* és *V-ik László* című színdarabja.

A magyar költészet jóval gyengébben van képviselve mint a magyar szép-próza. A csúcspontot *Petőfi* képviseli *Vegyes műveinek* három köteté, mely mellett *Elbeszélő költeményei* is ott vannak egy kötetben. Megvan *Vajda Vészhangokja* is. *Arany*tól, *Tompától*, *Vörösmartytól* nincs vers, viszont meglehető *Lisznayai Dalzongorója*, *Szász* Károly eposza *Csák Mátéról*, *Császár* Ferenc *Őszi lombok* című köteté, *Thaly* Kálmán: *Kárpáti kürtje*, az e korban még elsősorban költő *Tolnai* Lajos költeményei, valamint több kis jelentőségű költő („*Bátorfi*”, *Dobó* László, *Dömény* József, *Kis* Lajos, *Marikowszki* Gábor, *Rácz* Mihály, *Rácz* Miklós, *Vécei* Sándor stb.) köteté.

Prózát, drámát, költeményt egyformán tartalmaz *Kisfaludi* Károly minden munkáinak nyolc köteté. Ugyancsak a magyar szépirodalom kategóriájába tartoznak azok az albumok és almanachok, melyekből jónéhányat találunk a katalógusban. Ilyenek például az *Emlékkönyv a magyar Akadémia alapítására* a *Szépirodalmi album*, *Igaz* Sámuel: *Hébéje*, *Kulini* Nagy Benő: *Debreceni emlénye* és *Csokonai albuma*, *Szabó* Richard: *Kazinczi albuma*, *Vahot* Imrénének, *Petőfi* egykori szerkesztőjének *Magyar Tháliája* és *Losonci Phönixe*, sógornőjének, *Vachott* Sándornénak *Szüinórakja*. Aki pedig a magyar irodalom történetére volt kíváncsi, az megtalálta az állományban *Jámbor* Pál és *Toldy* Ferenc magyar irodalom-történetét.

A külföldi szépirodalmat kisebb gyűjtemény képviseli. *Dickenstől* megvan a *Pusztá ház* és a *Nehéz idők*. *Hugo* Victortól a *Párizsi Notre Dame* (*A notre dami egyház Párisban* címmel) és a *Szép Pecopin*. Megtalálható *Cervantes* *Don Qichottéja* is. Az idős *Dumas*-t négy regénye képviseli: *Egy szerelmi kaland*, *A fekete tulipán*, *Paulina* és a *Margot királyné* öt kötetben. Fiától is van egy regény a *Clemenceau története*. Megvan *George Sand*tól a *Pokolgép*. Akárcsak a két *Dumas*, úgy *Sue* sem legjellemzőbb művével, a *Párizs rejtelmeivel* szerepel, hanem a *kalandor és kékszakkáll* című háromkötetes regényével. A maga korában népszerű, jellegzetesen polgári mentalitású *Victor Cherbuliez*, és az érzelgős *Octave Feuillet* egy egy regénnyel szerepelnek (*Egy becsületes asszony*, *Szibill története*). Bizonyos mértékig a szépirodalom körébe tartozik a jeles XVIII-ik századi francia tudós *Bartelemy* *Az ifjú Ancharsis utazása Görögthonban* című munkája, mely az antik görög társadalmat ismerteti meg az olvasóval szépirodalmi eszközökkel. Megtalálható ezenkívül több kevésbé jelentős szerző (*Collins*, *Fereal*, *Montepin* Xavér, *Ponson du Terrail*) művei is.

A külföldi költőket meglehetősen kevés könyv képviseli. *Heine* dalai *Balogh* Gyula átültetésében, *Greguss* Ágost *Népek lantja*, *Jánosi* Ferenc *Nyugat költői* című antológiája — ez minden.

A könyvtár állományának igen jelentős részét teszik ki a történelemmel foglalkozó munkák, ezeknek nagy része a magyar történelmet tárgyalja. *Horváth*

Mihálytól, a forradalmár püspöktől, a szabadságharc közoktatásügyi miniszterétől, a kor *Szalay* László mellett legjelentősebb történetírójától nemcsak hat kötetes *Magyarország története* van meg, hanem egy középiskolák számára írt egykötetes rövid változat is. Megvan a piarista szerzetes *Spányik* Glyczer *Magyarország oknyomozó történelme* című erősen aulikus szemléletű műve, mely azonban régebben *Horváth* és *Szalay* műveinek megjelenése előtt *Budai* Ézsaiás könyve mellett a magyar történelem egyik legjelentősebb feldolgozásának számított. *Boross* Mihály *Magyar krónikáján* kívül megtalálható még *Kerékgyártó* Árpádnak — ki a könyvtár keletkezésének és a katalógus kiadásának idején a pesti egyetem történelem professzora — négy kötetes műve mely *Magyarország történ* (sic!) címen van jelezve. Miután *Kerékgyártó*nak ilyen című könyve nem ismeretes, minden valószínűség szerint a *Magyarország történetének kézikönyve* című munkáról van szó. Valószínűleg nem véletlen az 1848—49-es forradalommal és szabadságharcral foglalkozó könyvek viszonylag jelentős száma. *Kövári* Lászlónak, Erdély buzgó historiográfusának a művén (*Erdély 1848—49-ben*) kívül megtalálható *Pap* Dénesnek a szabadságharc forrásanyagának kiadásán buzgólkodó győri ügyvédnek a *Magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban* c. kétkötetes munkája. (Lényegében az 1848-as nemzetgyűlés naplója ez.) *Vargyas* Endrétől *A szabadságharcz története*, *Szeremlei* Sámueltól a *Honvédelmi bizottmány keletkezése*, *Szilágyi* Sándortól a *Magyar nők a forradalom életéből* című munka szerepel. Olvashattak azonban az egyet tagjai a magyar történelem más korszakairól is. *Szilágyi* Sándornak a kor egyik legjelentősebb történészének előbb említett munkáján kívül megvan a *Zrínyi Péter és társai ligájáról* írt műve is, ezenkívül még *Majláth* János grófnak, az irodalompartóló, de homályos jellemű arisztokratának *Vallásmozgalmak Magyarországon* című könyve. Az ekkor még közelmúltnak számító reformkorral is két könyv foglalkozik. Az egyik *Falk* Miksának, a kor egyik legtekintélyesebb publicistájának a könyve *Széchenyi István gr és kora*, a másik *Csengery* Antalnak, a volt centralista politikusnak, a *Pesti Hírlap* szerkesztői tisztségében *Kossuth* utódjának, *Magyar szónokok és státusférjak* című műve, melyben írója a reformkor legjelentősebb férfairól rajzol kiváló arcképet. Végül pedig a helytörténetet is képviseli egy négykötetes mű: *Kecskemétváros története* *Hornyik* János tollából.

Bőven találtak olvasnivalót a művelődni vágyó nyomdászok az egyetemes történet tárgyköréből is. Az összefoglaló művek közül a legjelentősebb *Szilágyi* Sándor egyetemes története, mellette megtalálható *Helpy* Ignácnak, *Kossuth* bizalmasának, később emigrációs iratai szerkesztőjének és kiadójának 1854-ben megjelent könyve, a *Világtörténet zsebben*, s végül e kettőt kiegészíti a praxisa mellett történeti munkák írásával is foglalkozó orvos, *Edvi Illés* László *Világtörténete*, megvan mindezekon felül a *Néhány nagykorösi tanár* által írott: *Földrajz és történelem alaprajza*. A történelem egyes korszakai közül az ókorral foglalkozik *Lamartine*-tól *Julius Caesar története*, a középkorral *Boross* Mihály *Középkori földrajz és történetan alaprajza*. A középkor késői szakaszából merít anyagot *Prescott* W. amerikai történész *V. Károly császár trónlemondása és végnapjai a st-justi kolostorban* c. könyvében. A francia forradalomról *Lamartine* nagy műve, *Petőfi* kedves olvasmánya a *Girondiak története*, az angol forradalommal *Zichy* Antalnak, a nagy festő testvérének, a 48-as képviselőnek s jelentős történésznek a könyve foglalkozik. Találhatók olyan könyvek is melyek valamely külföldi ország teljes történetét mondják el. Ilyen *Jánosi* Ferenc könyve: *Olaszország történetei* két kötetben, és *Zichy* Antaltól *Anglia története*.

Jó egynehány földrajzi munka is akad. Kiemelkedik közülük: *Fényes Elek*nek, a Statisztikai Hivatal első igazgatójának, a magyar statisztikai és földrajzi irodalom egyik legjelentősebb úttörőjének talán legfontosabb alkotása, *Magyarország leírása*. Hasonló jellegűek *Palugyai Imréné*nek a művei is. (Őt 48-ban *Fényes* mellé nevezték ki a Statisztikai Hivatalhoz, ám a kormányt nem követte Debrecenbe, sőt a Bach korszak alatt fontos hivatalokat töltött be.) *Budapest leírása*, *Szabad királyi városok leírása*, *Jászkun kerületek leírása*, *Békés, Csanád, Csongrád leírása* c. műveivel szerepel. Hasonló típusú *Szathmári Károly* délvidéki ügyvéd két könyve: *Baja és az Alföld és Fiume*. Átfogóbb jellegű a már előbb említett, *Néhány nagykőrösi tanár* által írt *Földrajz és történelem alaprajza*. Nem annyira a tudományos földrajzi művek, mint inkább az útleírások sorába tartozik *Vámbéry Árminnak*, a szabóinasból lett nagy etnográfusnak, földrajztudósnak és orientalistának *Középkézsi utazása*.

A könyvtár állománya idegen nyelvek elsajátításához is segítséget nyújtott. Megtalálható *Fogarasi János* magyar—német és német—magyar szótára. (*Fogarasi János Czuczor Gergely* munkatársaként részt vett az akadémiai nagyszótár szerkesztésében.) Megvan *Riedl Szende Német nyelvtana*, *Típray János: Gyakorlati francia nyelvtana* és *Török Pálnak Ballagi Mórral* írt francia nyelvtana is. *Fogarasi: Művelt magyar nyelvtana* és *Riedl Szende magyar nyelvtana* egészítik ki még a fentieket.

Van néhány olyan könyv is, mely gazdasági és politikai problémákat tárgyal. Közülük a legszínvonalasabb *Fényes Elek* két műve: *Nemzeti iparunk és az Ausztriai birodalom statisztikája*, valamint *Mill Stuart* könyve *A szabadságról*. Kimondottan politikai jellegű *Sz. J.* írása *Szláv törekvések és a magyar elem*. Kevésbé jelentősek két katolikus lelkész művei: *Katinszki Gyula Szabadság, tekintély egyház és Oltványi Pál A csanádi püspöki megye birtokviszonya*.

Találunk néhány jogi művet is: *Lövész György Törvénykezési szabályok*, *Oláh Károly Magyar öntügyvéd*, *Kogler Nepomuk János Államtan*, *Kovács Ferenc Egyházjog alapvonalai*.

A néhány természettudományos könyv közül a legértékesebb *Schwartz Ferenc*nek, a magyar pszichiátria úttörőjének a *Lelkibetegségek* című műve. Ezt kiegészíti *Navratil Imre* orvosprofesszor írása a *Gégebajokról* és *F. J. Természettana*. A természettudományos irodalom meglepő kis arányszámát bizonyos mértékig talán magyarázza az ilyen jellegű magyar nyelvű könyvek csekély száma ebben a korban. Ez talán még fokozottabban vonatkozik az ismeretterjesztő természettudományos könyvekre, melyek az egylet tagjait leginkább érdekelték volna.

Valószínűleg a könyvtár keresett könyvei közé tartozott *Hegedüs Lajos Arnyak* című bűneset gyűjteménye és az *Az újabbkori rendőrség titkai* című két-kötetes könyv, melyet *Jánosi Ferenc* fordított franciából.

Található mindezekon kívül egy felköszöntő gyűjtemény is *Halljuk a szép szót* címmel.

Ismerve az egylet szellemét és működését, majdnem bizonyosra vehetjük, hogy a néhány kimondottan vallásos könyv (pl. *Félix atya nagyböjti értekezései*, *Veillot Alajos Jézus Krisztus élettörténete*, az egri papság emlékkönyve *Bartakovics Béla érsek tiszteletére*, vagy *Révész Imre* műve: *Kálvin élete és a kálvinizmus*) a kiadók ajándékaképp került a könyvtár állományába. Hasonló lehet a helyzet két katonai kézikönyvvel és *Kenessei Albert* hajózási műszótárával is.

Szakmai könyv kettő található: a *Barázda* Alajos álnevet viselő *Záhonyi* Alajos betűszedő *Nyomdász kézikönyve* és *Kertész betűmintái*.

A könyveken kívül 13 féle folyóirat egyes évfolyamai is megtalálhatók. Legszínvonalasabb köztük talán *Bajza Atheaneuma*, nem sokkal marad mögötte a *Frankenburg-féle Életképek* 1847-es évfolyama sem. Megvan *Riedl* Szende *Kritikai lapok* című folyóiratának 1862-es évfolyama, *Vahot* Imrének a Bach-korszak idején szerkesztett folyóirata a *Napkelet*. Az *Ország Tiúkre* című képes ismeretterjesztő folyóiratnak — mely a korabeli irodalmi ellenzék egyik szócsöve volt — az utolsó másfél évfolyama van meg és ezt kiegészítik a *Magyarország és a nagyvilág* kötetei 1865—66-ból. Két csonka évfolyammal (1866-ból és 67-ből) szerepel a *Szokoly* Viktor szerkesztette *Hazánk és Külföld* című folyóirat. Az 1864-es évfolyama van meg a *Király* és *Aldor* szerkesztette *Pesti Hölgydivatlap*nak. Két kötet van meg a *Greguss* Ágost és *Hunfalvi* János által szerkesztett *Családkönyvből* A folyóiratok közt sorolja fel a katalógus *Nagy* Miklósnak, a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjének *Magyarország képekben* című művét, valamint a kor két népszerű élelapijának, a *Tóth* Kálmán szerkesztette *Bolond Miskának* és a *Jókai* szerkesztette *Ústökösnek* az albumát. (Nem derül ki a katalógusból, hogy melyik évből.)

Mind a könyvek mennyiségére, mind azok értékére nézve jelentős a könyvtár német nyelvű anyaga. Itt is a szépirodalom dominál. A német szépírók közül (akik különben éppenséggel nem uralják az anyagot), megvannak *Goethe* és *Schiller* költeményei és színművei, *Lessing Bölcs Náthánja*, *Wieland* két regénye, *Kotzebue* színművei, s a népszerűségben (valamint a színvonal alacsonyosságában) *Kotzebue*-val vetekedő *Iffland* számos színműve is fellelhető, s több kevésbé neves író alkotása. Igen nagy számú a franciából németre fordított könyvek száma. *Balzac* két kötettel szerepel, ifjabb *Dumas*-nak is megvan egy műve, *Hugo* Victortól a *Tenger munkásai*. Igen gazdagon — kilenc regénnyel — van képviselve az *idősb Dumas*, köztük a *Monte Christóval*, *Sue* öt művén kívül *George Sand*nak is megvan egy regénye.

Az angolból fordított könyvek száma viszonylag csekély. *Bulwer* két regényén (köztük a *Pompei pusztulása*) kívül megvan még *Lord Byron* három drámája (*Manfréd — Kain — Ég és föld*), és *Shakespeare* drámáiból két kötetnyi. Végül megtalálható az olasz és a spanyol irodalom néhány alkotása. *Ariosto Örjögő Lórándján*, *Cálderon* színdarabjain és *Manzoni Jegyese*kjén kívül megtalálható *Casanova* emlékiratainak kilenc kötete is.

Akad több figyelemre méltó mű a német nyelvű könyvek nem szépirodalmi jellegű részében is. A szép számú geográfiai és történelmi munka közül kiemelkedik egyrésztől *Alexander Humboldt*nak, a nagy német természettudósnak és világutazónak *Bonplanddal* közösen írt műve Latin Amerikában tett útjáról öt kötetben, másrészt *Thiers* fiataalkori hatkötetes műve a francia forradalomról. Található a könyvek közt néhány magyarból fordított illetve magyar vonatkozású mű is. Ilyen *Jókai* novelláinak és csataképeinek német nyelvű fordítása, *Hornyánszky* Viktor *Geográfiai Lexikona* és a magyar történelemről írt munkája, egy földrajzi könyv mely a Balatont és főleg Füredet ismerteti, van egy-egy magyar népdal és egy népmese-gyűjtemény, sőt egy német nyelvű magyar nyelvton is.

A könyvtár német nyelvű anyagára a magyarénál sokkal jobban rányomja bélyegét az az osztályharcos szellem, mely már az egyet legelső éveit is jellemezte. Ez bizonyos mértékig természetes is. A jóformán még csak embrionális állapotban levő magyar munkásmozgalomnak még nem volt ideje, hogy jelentős számú ki-

adványt tegyen közzé. A magyarországi viszonyokhoz képest a német munkásmozgalom nemcsak hosszabb időre tekinthetett vissza, de hasonlíthatatlanul magasabb fokon is állt. Már említettük, hogy 1868-ban a vezetőség azzal a határozattal zárta le a *Schulze-Delitzsch* és *Lassalle* hívei közti vitát, hogy mind a kettőjük műveit meg kell vásárolni a könyvtár részére. A vásárlás *Lassalle* javára ütött ki: hét írása szerepel a katalógusban, míg *Schulze-Delitzsch* csak egyetleneggyel. *Lassalle* és *Schulze-Delitzsch* könyveinek a megléte egy magyar munkáskönyvtárban 1869-ben már magában véve is figyelemre méltó, ám jelentőségük eltörlül a katalógus következő tétele mellett, melyből kiviláglik, hogy két évvel a kiegyezés után egy magyar munkásegylet könyvtárában megvolt és az olvasók rendelkezésére állt a *Tőke* egy példánya. A tudományos szocializmus alapvető nagy művének jelenléte szinte szimbolikus jelentőségű. Ennek ismeretében fokozottabban érthetőbbé válik, hogy az egyesület rövidesen a nyomdászok osztályharcos mozgalmainak a vezetőjévé vált, s belőle sarjadt ki az ország egyik legnagyobb szakszervezete.

Ugyancsak fontos adalék az egylet tagjainak világnézetével kapcsolatban *Renan Jézus életéről* írt hatalmas vihart felkavart műve, mely szemben a már említett néhány kimondottan vallásos könyvvel, valószínűleg nem véletlenül került be a könyvtár állományába.

Akár a magyar nyelvű anyag esetében, a könyveket itt is folyóiratok egészítik ki, számszerint 17 féle. Köztük két nyomdász szaklapot is találunk, úgy mint a *Gutenberg* című tipográfiai lap 1856-os évfolyamát, és a *Waldow* által szerkesztett *Archiv für Buchdruckerkunst* két kötetét. A többi folyóirat többsége az ún. „családi lapok” műfajába tartozik (pl.: *Illustr. Familienjournal*, *Illustr. Haus und Familienbuch*, *Die Gartenlaube*.)

A katalógus tanulmányozása meggyőzően bizonyítja, hogy a szervezett nyomdai munkásság már szervezkedése legkezdetén olyan könyvtárral rendelkezett, melynek sem méretét sem összetételét nem kellett szégyelniük. Az olvasók nemcsak *Jókai*, *Kemény*, *Eötvös* vagy *Dickens* és *Balzac* regényeit; *Petőfi*, *Goethe*, *Schiller* verseit olvashatták sok egyéb között, hanem a könyvtár polcain ott állt 1869-ben Magyarországon *Marx Tőkéje* is. A szép kezdethez különben nem lett hűtlen sem az egyesület, sem a könyvtár. Az egyletből néhány küzdelmes évtized után az egyik legerősebb magyar szakszervezet lett, melynek tagja volt kevés híján a szakma minden dolgozója. A szakszervezet fejlődésével pedig állandóan lépést tartott a könyvtár is, mely az első világháború előtti években már a legnagyobb és legjobb szakszervezeti könyvtárnak számított Magyarországon, s melyről *Szabó Ervin* 1910-ben azt írta, hogy egymaga felette áll a kormány és a közigazgatás által szervezett összes hivatalos ún. „népkönyvtárnak”.

Jegyzetek

1. A nyomdász szakszervezet könyvtárának történetét részletesen ismerteti *Nyilas Márta* cikke *A budapesti nyomdászkönyvtár*. = *Magy. Könyvszle.* 1959. 163—179. l.
2. A nyomdász szakszervezet történetét behatóan tárgyalja *Novitzky N. László* könyve: *Egyesült erővel*. Bp. 1912.
3. *Szabó Ervin*: *Az új fővárosi könyvtár dolgában*. = *Magy. Könyvszle.* 1910. 338—351. l.
4. *A Pest Budai Könyvnyomdászok Önképző Egyletének Könyvtári Jegyzéke*. Pest, Nyomatott Bucsánszky Alajosnál, 1869. OSZK Kisnyomtatványtár, Munkásmozgalmi füzetek I. doboz.

Ein Bücherverzeichnis des Selbstbildungsvereins der Buchdrucker zu Pest-Buda aus dem Jahre 1869

GY. INDALI

Unter den ungarischen Gewerkschaftsbibliotheken hat in den Zeiten vor der Befreiung die Bibliothek der Druckergewerkschaft eine besonders wichtige Rolle gespielt. Die Bücherei war genau so alt wie die Gewerkschaft selbst. Die Budapester Druckereiarbeiter gründeten im Jahre 1862 einen Hilfsverein der 1866 durch den Hilfsverein des Stadtteils Pest ergänzt wurde. Im Jahre 1876 wurden die zwei Vereine zusammengezogen. Von diesem vereinigten Gewerkverband führt ein gerader Weg zu der späteren Gewerkschaft die nahezu 100%-ig die Druckereiarbeiter des Landes in sich vereinigt hat.

Die Statuten des Selbstbildungsvereins bezeichnen unter anderem als Ziel des Verbandes die Unterhaltung einer Bücherei. Artikel 11. umschreibt eingehend das Arbeitsfeld des Bibliothekars. Zur Grundlegung des Bestandes dienten die Gaben der Mitglieder und einiger Druckereieigentümer, später aber wurden die Bestände auch durch regelmässigen Ankauf erweitert. Im Jahre 1869 erschien der gedruckte Katalog der Bibliothek, woraus wir uns ein Bild über eine Arbeiterbibliothek aus der Frühzeit der ungarischen Arbeiterbewegung machen können. Das Heft verzeichnet 506 Werke in 827 Bänden, wovon 306 Werke in 437 Bänden in ungarischer, 200 Werke in 390 Bänden in deutscher Sprache herausgegeben worden sind.

In der vorliegenden Studie wird danach über den Aufbau des Katalogs und über den Bestand berichtet. Die Zahl der ungarischen belletristischen Werke ist gross, die besten Schriftsteller jener Zeit sind alle vertreten. (*Jókai, Jósika, Eötvös, Kemény*). Unter den Übersetzungen finden wir bedeutende Namen wie *Dickens, Victor Hugo*, die beiden *Dumas*, *George Sand, Sue, Cervantes, Heine*, usw. Viele Werke behandeln die ungarische und die Weltgeschichte. Besonders zahlreich sind Werke über die Revolution und über den Freiheitskampf der Jahre 1848/49 zu finden. Darüber hinaus verzeichnet der Katalog mehrere wertvolle geographische, wirtschaftliche Bücher, Wörterbücher, Grammatika und sogar zwei Fachbücher über die Buchdruckerei. Die Bücherbestände wurden durch die Jahrgänge von 13 Zeitschriften ergänzt.

Der klassenkämpferische Geist des Vereins ist eher an der deutschsprachigen Literatur der Bücherei zu beobachten. Ein Werk von *Schultze-Delitzsch*, 7 Schriften von *Lassalle* und was noch wichtiger ist, das Kapital von *Karl Marx* sind vorhanden. Unter den belletristischen Werken sind Bücher von *Goethe, Schiller, Lessing, Wieland, Balzac*, die beiden *Dumas, Victor Hugo, George Sand, Sue, Bulwer, Manzoni, Byron* und *Calderon* verzeichnet. Unter den sonstigen deutschsprachigen Werken ist noch das Werk von *Thiers*, die Geschichte der französischen Revolution in 6 Bänden beachtenswert, des weiteren *das Leben Jesu* von *Renan*. Auch hier finden wir ergänzend 17 verschiedene deutschsprachige Zeitschriften.

Aus diesem Katalog gewinnt man also die Überzeugung, dass die organisierten ungarischen Druckereiarbeiter schon am ersten Anfang der Organisiertheit über eine Bücherei verfügten, wobei sie sich weder ob der Grösse noch wegen der Zusammenstellung schämen brauchten

Szláv nyelvű szótárírás Magyarországon a kezdettől 1945-ig¹

KOVÁCS ZOLTÁN

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a kezdetektől fogva bemutassam és összefoglaljam a magyarországi szláv nyelvű szótárírás eredményeit.²

A szláv—magyar lexikográfia a többnyelvű szótárak korszakában, a XVI—XVIII. században jött létre. Az első olyan több nyelvű szótár, melyben a szláv szavakkal együtt magyar megfelelőik is megtalálhatók, a Krakkóban 1531-ben napvilágot látott *Dictionarius latine, germanice, polonice et ungarice* című munka volt.³ A XVI—XVIII. század folyamán számos több nyelvű szótár jelent meg, mely a szláv (cseh, lengyel, horvát és szlovák) szavakkal együtt tartalmazta a magyar szómegfeleléseket is. Az előbb említetten kívül ezek a következők voltak: *Vrancsics, F.*: *Latin—olasz—német—horvát—magyar szótára* (Velence, 1595.), *Lodecker, P.*: *Latin—olasz—horvát—cseh—lengyel—német—magyar szótára* (Prága, 1605.), *Jambresics, A.*: *Latin—horvát—német—magyar szótára* (Zágráb, 1742.) stb.⁴ Hozzájuk hasonló több nyelvű szótárt Magyarországon is adtak ki és készítették. Ez utóbbi esetben azokra gondolunk, melyek kéziratban maradtak. E szótárak lényegében véve a magyar—szláv etimológiai kutatások első kísérletei voltak, s a magyarországi szlavisztika első korszakára jellemzőek.⁵

Az első több nyelvű szótár, melyben az orosz szavakkal együtt a magyar szómegfeleléseket is megtaláljuk, *Pallasz: Szravnitel'nie szlovari vszeh jazükov i narecsij, szobrannüh desznicej vüszocsajsej oszobi (t. e. imperatrici Ekaterini)* című munka volt, amit Peterburgban a XVIII. század végén adtak ki.

Az orosz—magyar lexikográfia történetében az első kétnyelvű, tudományos értékű munka *Mitrák Sándor: Orosz—magyar szótára* volt. A szótár a szerző kiadásában jelent meg 1881-ben. Ezt a szótárt már használták az orosz nyelv és irodalom iránt érdeklődő magyar írók és nyelvészek. Rajtuk kívül mások azonban, sajnos, nem nagyon ismerhették, mert kis példányszáma miatt alig jutott el a közönséghez. *Mitrák* orosz—magyar szótárát használta fordításaihoz például *Szabó Endre*. „Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy Szabó Endrének a maga idejében igen hasznos, de korántsem kifogástalan *Mitrák*-szótár állott csak rendelkezésére, s több esetben megállapíthatjuk, hogy éppen ez a szótár volt Szabó tévedéseinek forrása. Természetesen nem háríthatjuk az összes hibákért a szótárra a felelősséget. Szép számmal találunk olyan mondatokat is, amelyekbe éppen azért csúszott hiba, mert Szabó nem nézte meg a szótárát, vagy felületesen olvasta a szöveget.”⁶ E néhány méltató és elmarasztaló soron kívül idehaza ez ideig senki sem végezte el a *Mitrák*-szótár alapos, tudományos elemzését. (Tudo-

másunk szerint *Baleczky* Emil foglalkozik e szótárban fellelhető tájnyelvi anyag kritikai feldolgozásával. Jelen sorok íróját már régóta foglalkoztatja a szótár ismertetésének gondolata, s reméli, hogy egyszer el is készítheti azt.) Az idő múlásával, a társadalmi, politikai, technikai és kulturális fejlődés és változások következtében ma már ez a szótár is elavult. Ennek ellenére azonban hozzáértő kezek haszonnal lapozgathatják. *Mitrák* Sándor másik nagyszabású munkája, magyar— orosz szótára, csak a szerző halála után jelent meg, 1922-ben.

A hazai szláv nyelvű lexikográfia történetében *Mitrák*on kívül jelentős, kiemelkedő helyet foglal el *Bernolák* Antal és *Jancsovics* István. A kisszótárak szerzői közül *Csánk* Béla, *Csopey* László, *Derzsavin*, L., *Honti* Rezső, *Boér* György, *Marcal* János, *Strypski* Hiador, *Szabliński*, W., *Mányik* Pál, *Loos* József, *Pechány* Adolf, *Láng* Mihály, *Brancsits* Blagoje, *Derra* György, *Petrovics* P. Dusán, *Hoffmann* Mátyás, *Szana* Sándor, *Polácsy* János, *Margitay* József, *Spicer* Mór, *Margalits* Ede, *Flaszár* János neve érdemel elsősorban említést. Az általuk készített, illetve szerkesztett szótárak két- vagy több nyelvű általános szótárak voltak. Számuk kb. 55—60-ra tehető.

A Magyar Tudományos Akadémia már abban az időben is támogatta a szótárírást, a szótárírókat. Az Akadémia megjutalmazta *Csopey* László: *Rutén—magyar szótárát*, s szintén az Akadémia anyagi támogatásával készült *Brancsits* Blagoje—*Derra* György: *Magyar—szerb szótára*. A neves szlavista, *Asbóth* Oszkár, szóval és tettel támogatta *Spicer* Mór: *Magyar—horvát és horvát—magyar szótárának* a létrejöttét.

A tárgyalt időszakban — itt elsősorban az orosz nyelvre gondolok — kis terjedelmű zsebszótárak, szótárak (esetleg mindkét nyelvi változatban), társalgók, orosz nyelvi tankönyvek kis szótárakkal, kis tematikus szójegyzékek, szójegyzékek láttak napvilágot.⁷ Volt közöttük olyan, főképpen az 1940-es években jelentek között, amelyik több kiadást ért meg. Nem mindegyik szótárkiadványban volt tisztázva a szótár műfaja, jellege: betűrendes szójegyzék, nyelvtan, közhasznú kifejezések, szólások keveredtek többnyire az anyagban. A megjelent szótárak szerzői a szótározandó anyagot — saját kifejezésükkel élve — a mindennapi használatra, a „közhasználat” szempontjából igyekeztek kiválogatni. Minden szláv nyelv képviselve van az 1945 előtt kiadott szótárak között, kivéve a bolgárt és az ukránt. A szakszótárak iránt úgy látszik ekkortájt még nem mutatkozott olyan nagy igény, s talán ezzel is magyarázható, hogy mindössze kb. 15—20-ra tehető a számuk. Az általános szótárak számát tekintve az orosz, tót (szlovák), horvát, szerb nyelvű szótárak szerzői járnak az élen.

Az összegyűjtött anyagot I. köznyelvi (általános) szótárak és II. szakszótárak szerint csoportosítottam. A két csoporton belül a megjelenés időrendjét (azonos év esetén a betűrendet) vettem figyelembe. A szótárak ilyen felsorolása nem jelent értékelési sorrendet. A bibliográfiában szereplő szótárak minden kiadását igyekeztem megadni. A bibliográfiai adatok után zárójelben feltüntettem, hogy milyen (nagy-, kézi- vagy kisszótárral stb.) van dolgunk. A szótárakkal foglalkozó esetleges ismertetések felderítése leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött, s ezért arról le kellett mondanom.

I. Köznyelvi (általános) szótárak

A szótárakat az alábbi, nyelvek szerinti csoportosításban közlöm:

1. Orosz—magyar és magyar—orosz szótárak
2. Rutén—magyar és magyar—rutén szótárak
3. Lengyel—magyar és magyar—lengyel szótárak
4. Cseh—magyar és magyar—cseh szótárak
5. Szlovák—magyar és magyar—szlovák szótárak
6. Horvát—magyar és magyar—horvát szótárak
7. Szerb—magyar és magyar—szerb szótárak
8. Vend—magyar és magyar—vend szótárak
9. Bolgár—magyar és magyar—bolgár szótárak
10. Ukrán—magyar és magyar—ukrán szótárak

Orosz—magyar és magyar—orosz szótárak

Mitrák Sándor: Orosz—magyar szótár. Russzsko-madjarszkij szlovar'. Ungvár, 1881—(1884). A szerző kiadása. VII, 854 l. (Nagyszótár).

Magyar—orosz zsebszótár. — Karmannüj vengerszko-russzskij szlovar'. Budapest, (1914), Lingua. 184,6 l. (Kisszótár). (Borítékcím: Lingua liliput szótárak.) (Lingua zsebszótárak.)

Magyar—orosz zsebszótár. A legfontosabb szavak összeválogatásával. (Schenk gyakorlati zsebszótárjai.) Budapest, 1917, 1920.

(Mitrák Sándor: Magyar—orosz szótár. Uzsgorod, 1922. 1020 l. (Nagyszótár).)

Csánk Béla: Orosz—magyar hasonlósági szótár. Beregszász, (1940), Haladás. 168 l. (Kisszótár). Ua. 2., jav. és bőv. kiad. Beregszász, (1941), Haladás. 180 l. (Kisszótár).

Magyar—orosz zsebszótár. 2. kiad. Budapest, 1941, Lingua. 64 l. (Kisszótár).

Szergenyi Pál: Magyar—orosz zsebtolmács. Nélkülözhetetlen orosz szavak és mondatok jegyzéke, kiejtés szerint. Budapest, 1941. 8 l. (Szójegyzék).

Zvezda, A. H.: Szótár 4 nyelven. — Szótár. — Vocabular. — Wörterbuch. — Szlovar'. — Magyar. — Román. — Német. — Orosz. Nagyvárad, 1941. 55 l. (Tematikus szójegyzék).

Magyar—orosz zsebszótár. A legfontosabb szavak összeválogatásával. Az orosz szavak kiejtésének magyar (latin) betűkkel való átírásával. Melléklet: Az új orosz helyesírás. 3. kiad. (Új nyomás). Budapest, (1942). 64 l. (Kisszótár). Ua. 4. kiad. (Új nyomás). Budapest, (1942). (Kisszótár). (Lingua gyakorlati zsebszótárak.)

Magyar—orosz zsebszótár. A legfontosabb szavak összeválogatásával. Az orosz szavak kiejtésének magyar (latin) betűkkel való átírásával. Melléklet: Az új orosz helyesírás. 3. kiad. (Új nyomás). Budapest, (1942). 190 l. (Kisszótár). (Lingua liliput szótárak.) Ua. 4. kiad. (Új lenyomat. Budapest, (1943).

Derzsavin, L.: Orosz—magyar szótár. (Magyar—orosz szótár.) Az új orosz helyesírás szerint. A kiejtés megjelölésével, ragozásmintákkal. Budapest, (1943), Aczél. 1—2. köt. 282,2 l. (Kisszótár).

Honti Rezső: Az orosz és magyar nyelv zsebszótára. Magyar—orosz rész. Az új orosz helyesírás szerint. A mindennapi élet, az ipar és kereskedelem, a katonaság legfontosabb szavaiból, kül. figyelemmel a két nyelv szólásmódjaira.

Karmannüj szlovar' ruszszkogo i vengerszkogo. Vengerszko-ruszszkaja csaszt'. Budapest, (1943), Cserépfalvi. 279 l. (Kisszótár).

Hogy mondjuk oroszul? Magyar—orosz beszélgetések szótárral. 2. kiad. Szeged, 1944. 156 l. (Kisszótár). (Borítékcím: *Magyar—orosz szótár és társalgó.*)

Magyar—orosz szójegyzék a kiejtés megjelölésével. Békéscsaba, (1944). 58 l. (Kisszótár).

Chanát Sándor: Ezer orosz szó. A leggyakoribb szavak a kiejtés megjelölésével. Budapest, (1944?). 48 l. (Kisszótár).

Namányi Géza: Magyar—orosz szótár, nyelvtan, kifejezések. Miskolc, (194?). 64 l. (Kisszótár).

Rutén—magyar szótár

Csopey László: Rusz'ko-madjarszkij szlovar'. Rutén—magyar szótár. Budapest, 1883. XLVI, 446 l. (Kisszótár).

Lengyel—magyar és magyar—lengyel szótárak

(*Strypski* Hiador): *A legszükségesebb magyar szavak szótára lengyelek részére, kiejtéssel. Słowniczek najniezbędniejszych słów węgierskich dla Polaków, z wymową.* Budapest, (1939). 63 l. (Kisszótár).

Szabliński, W.: Słownik węgiersko-polski. Magyar—lengyel szótár. A szerző kiadása. Debrecen, 1940. 268 l. (Kisszótár). (Ez a szótár három év alatt állítólag három kiadást ért meg. Erre vonatkozóan lásd *Szabó D.* cikkét.)

Kurdybowicz Julian: Lengyel—magyar szótár. Budapest—Pilisvörösvár (?), 1942. (Sokszorosított kisszótár).

Boér György—Marcal János: Lengyel—magyar szótár. Polsko-węgierski słownik. Békéscsaba, 1942. 310 l. (Kisszótár). Ua. 2. kiad. Békéscsaba, 1957.

(*Klafaczyński* Walerian): *Lengyel—magyar szótár.* — Ezt a részben már kiszedett szótárt Magyarországnak a németek által való megszállása (1944) miatt nem nyomtatták ki, és a vele kapcsolatos munkákat később sem folytatták. — A kisszótár és a kéziszótár között átmenetet képez.)

Cseh—magyar és magyar—cseh szótárak

Bernolák (Antal) Antonius: Slowár slowenski česko-latinsko-ňemecko-uherski: seu lexicon slavicum bohemico-latino-germanico-ungaricum. Tom 1—6. Budae, 1825—1827. 4446, 856 l. (Nagyszótár).

Magyar—szlovák—cseh kézi szótár. 1. Magyar—szlovák—cseh szótár a szlovák szavaktól eltérő cseh szavak és kifejezések feltüntetésével. Budapest, 1943. *Lingua.* 166 l. (Kisszótár). (*Lingua liliput zsebszótárak.*)

(*Mányik Pál*): *Magyar—szlovák—cseh és szlovák—cseh—magyar kéziszótár.* 1. r. *Magyar—szlovák—cseh szótár.* 2. r. *Szlovák—cseh—magyar szótár.* Budapest, (192 ?), *Lingua—Schenk.* 78,56 l. (Kisszótár). (*Schenk kéziszótárak.*) (Borítófedélen: *Schenk zsebszótára.*)

Szlovák—magyar és magyar—szlovák szótárak

Bernoldák (Antal) Antonius: *Slowár slowenski česko-latinsko-německo-uherski: seu lexicon slavicum bohémico-latino-germanico-ungaricum*. Tom 1—6. Budaë, 1825—1827. 4446, 856 l. (Nagyszótár).

Jancsovics István: *Új szláv—magyar és magyar—szláv szótár. Novi slovensko—mad'arski a mad'arsko-slovenski slovník*. 1—2. köt. Szarvas, 1848, Szerző. (Kéziszótár).

Jancsovics István: *Új kimerítő szláv—magyar és magyar—szláv szótár. Novi obširni mad'arsko-slovenski a slovensko-mad'arski slovník*. I—II. Pozsony, 1863. (Kéziszótár).

Loos József: *A magyar, német és tót nyelv szótára*. I. *Magyar—német—tót* rész. Pest, 1869. 790 l. (Kéziszótár).

Loos József: *A német, magyar és tót nyelv szótára*. II. *Német—magyar—tót* rész. Pest, 1870. 650 l. (Kéziszótár).

Loos József: *A tót, magyar és német nyelv szótára*. III. *Tót—magyar—német* rész. Pest, 1871. 652 l. (Kéziszótár).

Kucsera Ignác: *Legszükségesebb magyar, tót és német szavak gyűjteménye*. Pest, 1848. 2. kiad. Komárom, 1864. 117 l. 4. kiad. Nyitra, 1883. (Kisszótár).

Horváth József: *Kis tót, magyar és német szótár*. Pozsony, 1878. 2., átd. és bőv. kiad. év nélkül, 73 l., 3., átd. és bőv. kiad. 1904. 80 l. 4. kiad. 1904. 80 l. (Kisszótár).

Láng Mihály: *Magyar—tót szótár a Nyelvgyakorlóhoz*. Budapest, 1887. (Kisszótár).

Loos József: *Slovník slovenský a mad'arský. Tót és magyar szótár*. — nyomán szerk. Pechány Adolf. Budapest, (1906). 1—2. köt. (Kéziszótár).

Pechány Adolf: *Szlovák—magyar szótár Loos József nyomán*. 1. r. *Szlovák—magyar szótár*. 2. r. *Magyar—tót szótár*. Budapest, (1919 ?). (Kéziszótár).

Beneš László: *Magyar és tót zsebszótár*. I. rész *Magyar—tót* rész. (II. rész) *Tót—magyar* rész. (*Slovník slovenský mad'arský*. Pozsony, (1919). 44,52 l. (Kisszótár).

Szlovák—magyar (magyar—szlovák) szótár. Budapest, (1926 után). 146, 150 l. (Kisszótár). (*Franklin nyelvkönyvek*.)

(Mányik Pál): *Magyar—szlovák—cseh és szlovák—cseh—magyar kézisztár*. I. r. *Magyar—szlovák—cseh szótár*. II. r. *Szlovák—cseh—magyar szótár*. Budapest, (192 ?), *Lingua—Schenk*. 78,56 l. (Kisszótár).

Magyar—szlovák—cseh kézi szótár. 1. *Magyar—szlovák—cseh szótár a szlovák szavaktól eltérő cseh szavak és kifejezések feltüntetésével*. Budapest, 1943, *Lingua*. 166 l. (Kisszótár). (*Lingua liliput zsebszótárak*.)

Horvát—magyar és magyar—horvát szótárak

Margítay József: *Rövid magyar—horvát és horvát—magyar zsebszótár iskola-és magánhasználatra*. 1. *Magyar—horvát* rész. — 2. *Hrvatsko-magyarski děl*. Nagyzsánizsa, 1887—1888. (Kisszótár).

Margítay József: *Magyar—horvát és horvát—magyar zsebszótár*. Segédkönyv a horvát és magyar nyelv megtanulására. Szerk. —. 2., bőv. kiad. Nagy-Kanizsa, 1901 (1908). XVIII, 254 l. (Kisszótár).

Spicer Mór: Magyar—horvát és horvát—magyar szótár. I. rész: Magyar—horvát. Budapest, 1893. 397 l. (A kisszótár és a kézisztár határán van.) II. rész: Horvát—magyar. Budapest, 1893. 411 l. (A kisszótár és a kézisztár határán van.)

Margalits Ede: Horvát—magyar és Magyar—horvát zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. (1. r.) Horvát—magyar rész. (2.) Magyar—horvát rész. Budapest, 1898. XI, 145, 188 l. (Kisszótár). (Az Athenaeum zsebszótárai.)

Szana Sándor: Magyar—horvát—szerb és szerb—horvát—magyar zsebszótár a legfontosabb szavak összeválogatásával, különös tekintettel a mindennapi társalgási nyelvre. Budapest, (1921). 142 l. (Kisszótár). (Schenk gyakorlati zsebszótárak.) Ua. 2. kiad. Budapest, (1941), Lingua. (Lingua zsebszótárak.) 3. kiad. Budapest, (1942). (Lingua gyakorlati zsebszótárak.)

Szana Sándor: Magyar—horvát—szerb és horvát—szerb—magyar zsebszótár. Budapest, 1941. 189, 190 l. (Kisszótár).

Szerb—magyar és magyar—szerb szótárak

Láng Mihály: Magyar—szerb szótár a Nyelvgyakorlóhoz. Budapest, 1887. (Kisszótár).

Brančits Blagoje—Derra György: Magyar—szerb szótár. Újvidék, 1889. A szerzők kiadása. 657 l. (Kéjisztár).

(Brančić) Brančits Blagoje—Derra György: Szerb—magyar szótár. Szerk. ——. Újvidék, 1894. 543 l. (Kéjisztár).

Grčić Jovan: A magyar és szerb nyelv szótára. I. rész Újvidék, 1902. II. rész 1904. (Kisszótár).

Gyiszlóvics: Magyar—szerb szótár. Nagykikinda, 1916. (Kisszótár).

Petrovics P. Dusán: Magyar és szerb nyelv zsebszótára. Szabadka, 1919. 160 l. (Kisszótár).

Hoffmann Mátyás: Szerb—horvát—magyar szótár. Subotica—Szabadka, 1920. 264 l. (Kisszótár).

Szana Sándor: Magyar—horvát—szerb és szerb—horvát—magyar zsebszótár a legfontosabb szavak összeválogatásával, különös tekintettel a mindennapi társalgási nyelvre. Budapest, (1921). 142 l. (Kisszótár). (Schenk gyakorlati zsebszótárak.) Ua. 2. kiad. Budapest, (1941), Lingua (Lingua zsebszótárak.) 3. kiad. Budapest, (1942). (Lingua gyakorlati zsebszótárak.)

Szana Sándor: Magyar—horvát—szerb és horvát—szerb—magyar zsebszótár. Budapest, 1941. 189, 190 l. (Kisszótár).

Polácsy János: Szerb—magyar zsebszótár. Újvidék, 1941. 293,3 l. (Kisszótár).

Polácsy János: Magyar—szerb zsebszótár. Madjarsko-srpski džepni rečnik. Újvidék, 1941. 260 l. (Kisszótár).

Vend—magyar és magyar—vend szótárak

Fliszár János: Magyar—vend szótár. Vogrszki-vendiski (vogrszki-szlovénszki, sztári szlovénszki) récsnik. Budapest, 1922. 171 l. (Kisszótár). Ua. 2., átd. kiad. Budapest, (1942). 180 l.

Fliszár János: Vend—magyar szótár. Vendiski-vogrszki (vogrszko-szlovénszki, sztáro-szlovénszki) récsnik. Budapest, 1943. 191 l. (Kisszótár).

Bolgár—magyar és magyar—bolgár szótár

Nem találtam adatot.

Ukrán—magyar és magyar—ukrán szótár

Nem találtam adatot.

II. Szakszótárak

A szakszótárak iránt ebben az időszakban még nem jelentkezett olyan nagy igény, s részint ezzel is magyarázható, hogy a mezőgazdaság, az orvostudomány, a vasút, közlekedés, turisztika, a kereskedelem, a könyvtárügy, könyvészet, sport stb. fontos szakterülete nincs képviselve közöttük. A szakszótárakat — nem választva szét nyelvek szerint — az alábbi szakcsoportok szerint közlöm megjelenésük időrendjében:

1. Vallás
2. Oktatás, nevelés
3. Jog, közigazgatás
4. Földrajz
5. Katonaság (Katonai szaknyelv)
6. Műszaki tudományok
7. Posta (Postai szakkifejezések)

Vallás

(Radlinszky András) *Radlinsky Andreas: Szlovar' k'' pervomu tomu szobranija „Russzskih” propovedej”*. Wörterbuch zum ersten Bande der „Sammlung russischer Reden”. *Lexicon ad primum tomum Collectionis „russicorum sermorum”*. Buda, 1853. 93 l. (Kisszótár).

Kubek Emil: *Ószláv-, magyar-, ruthén- (orosz), német szótár a szentírás olvasásához*. Ungvár, (1907 ?) (Kisszótár).

Oktatás, nevelés

Rejtényi József: *Latin, magyar, német, szerb iskolai zsebszótár az algymnasium számára*. 1. r. Budapest, 1875. 176 l. (Kisszótár).

Rejtényi József: *Magyar, szerb, latin, német iskolai zsebszótár az algymnasium számára*. 2. r. Budapest, 1874. 155 l. (Kisszótár).

Rejtényi József: *Szerb, magyar, latin, német iskolai zsebszótár az algymnasium számára*. 3. r. Budapest, 1875. 187 l. (Kisszótár).

Rejtényi József: *Német, latin, magyar, szerb iskolai zsebszótár az algymnasium számára*. 4. r. Budapest, 1875. 171 l. (Kisszótár).

Jog, közigazgatás

Sárcsevics Ambrus: *Magyar—délszláv közigazgatási és törvénykezési műszótár. Magyar—délszláv rész*. Szerk. és kiad. ——. Szabadka, 1870. VIII., 226 l. (Kisszótár).

Keresztesy Sándor: *Idegen nyelvek szótára*. Tájékoztató a német, francia, olasz, lengyel, horvát, angol, szerb, cseh és román nyelvű átiratok megértéséhez közhivatalok számára. Budapest, 1910. Benkő. 116 l. (Kisszótár).

Földrajz

Panik Mihály: *Magyar—tót szótár* Láng Mihály földrajzához. Budapest, 1888. 43 l. (Kisszótár).

Katonaság (Katonai szaknyelv)

Horn Ödön: *Rövid katonai orosz nyelvtan. Magyar—orosz és orosz—magyar szótárral*. Budapest, 1893. 146,1,2+2 l., 1 tábl. (Kisszótár). Ua. 2. kiad. Budapest, 1895. 152,1,2+2 l., 1 tábl. (Kisszótár).

Katonai szótár. — Vojnički rječnik. (1.) Magyar—horvát rész. (Szerk.: Tóth Tivadar, Schweitzer Károly, Pandić Sándor, Spicer Mór) Budapest, 1900. 517 l. (A kisszótár és kéziszótár között átmenetet képez.) (2.) *Horvát—magyar rész.* (Szerk.: Tóth Tivadar, Schweitzer Károly, Spicer Mór) Budapest, 1903. 574 l. (A kisszótár és kéziszótár között átmenetet képez.)

Magyar—orosz beszélgetések a katonai szolgálatban, a kiejtés helyes megjelölésével. Budapest, (1942). 38 l. (Kisszótár).

Magyar—orosz katonai szótár. (I. Magyar—orosz rész. (9—25. l.), II. Orosz—magyar rész. (29—46. l.), III. rész: Kérdések és kifejezések. (49—60. l.) Budapest, 1942. 60 l. (Kisszótár)

Szentesy József: *Többnyelvű katonai tolmács*. Veszprém, 1943. 189 l. (Kisszótár).

Műszaki tudományok

Janiszewski Vladimir: *Magyar—horvát és horvát—magyar szótár az országos kataszteri felmérés használatára*. Bp., 1912. 58 l. (Kisszótár).

Posta (Postai szakkifejezések)

Magyarország (kárpátukrán), szlovák és román postai szakkifejezések. (Budapest), 1940. Postavezérgazgatóság. 131 l. (Kisszótár).

Jegyzetek

1. Ld. Kovács Zoltán: *A hazai szláv nyelvű lexicográfia (1945-től 1962 májusáig)*. Az OSZK Évkönyve 1961—1962. Budapest, 1963. 371—383. l.
2. Vö. Sági István: *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 18. sz.)* Budapest, 1922. (E munka néhány szótárának adatát kiegészítve és helyesbítve vettem át a cikk bibliográfiai részéhez. Ezeket a szótárakat a felkeresett könyvtárak különböző okból nem tudták rendelkezésemre bocsátani.)
3. Ld. D. Szabó: *Polnisch-ungarische lexicographische Arbeiten und das erste polnisch-ungarische Handwörterbuch. Studia Slavica 6 (1960) 217. l.*
4. Vö. Z. Kovács: *Studia Slavica 7 (1961) 263—264. l.*
5. Ld. Emil' Baleckij: *Ob izucsenyii isztorii szlavjanovegyenyija v Vengrii. Wiener Slavistisches Jahrbuch 8 (1960) 160—171. l.*
6. D. Zöldhelyi Zsuzsanna: *Szabó Endre, az orosz irodalom magyar népszerűsítője. (Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből. II. kötet 195. l.)*
7. Vö. Emil' Baleckij: *Russzkoe jazikoznanyje v Vengrii. Studia Slavica 1. (1955) 462—463. l.*

СЛАВЯНСКАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ В ВЕНГРИИ ОТ СВОЕГО НАЧАЛА ДО 1945 г.

3. КОВАЧ

Статья является первой попыткой за указанный период для показа и суммирования результатов славянской лексикографии в Венгрии.

Славяно-венгерская лексикография возникла в эпохе многоязычных словарей, в 16—18 вв. В это время вышло много таких словарей (напр. в Кракове, Венеции, Праге, Загребе), в которые, вместе с славянскими (чешскими, польскими, хорватскими, словацкими) словами были включены также соответствующие венгерские слова. Подобные к ним многоязычные словари были изданы и составлены и в Венгрии (в случае последнего думаем о тех, оставших рукописами).

Первым многоязычным словарем, в котором вместе с русскими словами находятся и соответствующие венгерские слова, был словарь Палласа (был издан в Петербурге в конце 18 века).

Первой двуязычной работой научной ценности в истории русско-венгерской и венгерско-русской лексикографии был русско-венгерский и венгерско-русский словарь Шандора Митрака.

Значительное место кроме Шандора Митрака в истории отечественной лексикографии занимают Антал Бернолак и Йштван Янчович.

Число составленных за указанный период дву- или многоязычных общих словарей приблизительно 55—60. Академия наук Венгрии уже в то время поддерживала лексикографию и лексикографов. Среди вышедших до 1945 г. словарей можно найти каждый славянский язык, за исключением болгарского и украинского. Специальных словарей не было больше, чем 15—20, так как в то время еще не обнаружилась потребность в таких словарях. Судя по числу общих словарей, первое место занимают составители русских, словацких, хорватских и сербских словарей.

Собранный материал разделяется на две группы: I. Общие словари, II. Специальные словари. Внутри этих групп учитывали хронологический порядок появления (в случае того же самого года алфавитный порядок). Указано каждое издание перечисленных в библиографии словарей. После библиографических данных отметили в скобках тип словаря (большой, настольный или карманный словарь). Мы вынуждены были отказаться от раскрытия эвентуальных рецензий этих словарей, так как это встретило непреодолимые затруднения.

Из настоящей статьи видно, что отечественная славянская лексикография достигла в указанный период значительных результатов, хотя и это в числах не измеримо.

Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1920—1944¹

FERENCZYNÉ WENDELIN LÍDIA

Az első világháború befejezése a Széchényi Könyvtár történetében új korszak kezdetét jelentette.

A háborús évek a könyvtár életében sem múltak el nyomtalanul. Hatásukat elsősorban anyagi téren éreztették és az ebből keletkezett elmaradásokat két évtizeden keresztül sem sikerült behozni. A kulturális intézményektől, hadi kiadások céljaira, eltakarékoskodott összeg az állomány gyarapításában és a berendezések, felszerelések korszerűsítésében olyan hiányokat okozott, amelyeknek pótlására gondolni sem lehetett a háború utáni szintén szűkös, még az évi kurrens kiadásokat sem fedező dotáció mellett. Nem sokat javított ezen a helyzeten 1922-ben az *Országos Gyűjteményegyetem* megalakulása sem, melynek szervezetébe a Széchényi Könyvtár is beletartozott és a különböző jellegű, összetételű és eltérő igényű intézmények közötti státuselosztás a könyvtárnak általában nem kedvezett.

Ezek a mostoha anyagi körülmények szinte teljesen megbénították a külföldi könyv- és folyóiratanyag beszerzését, valamint a meglévő anyagnak, elsősorban a hírlapanyagnak, a használat és megőrzés szempontjából egyaránt sürgető kötetését. Így az első világháború előttig viszonylag korszerű, tudományos színvonalon tartott állomány a 20-as években már csaknem kizárólag a kötelempéldányok nem mindig teljes gyűjteményévé vált, az újabb külföldi hungaricumok, valamint a hazai nyomtatványok tudományos felhasználásához is nélkülözhetetlen külföldi standard szakkönyvek szinte teljesen hiányoztak.

Mindezeket, bár nem tartozik szorosan e dolgozat tárgykörébe, röviden vázalnunk kellett az olvasóforgalom alakulásának megértéséhez. Mert, míg a háború előtti idők állandó helyhiány-problémája a raktári és olvasótermi helyviszonyokra egyaránt vonatkozott, addig a jelen korszakban az éves jelentések már kizárólag a raktárak zsúfoltságáról panaszkodnak, a könyvtár használatát igénylők elhelyezése nem okoz többé gondot. Pedig az olvasótermek férőhelyeinek száma az évek során — legalábbis e korszak kezdetén — lényegesen nem változott. Jelentősen — és nem kedvezően — módosult viszont az olvasók száma. Bár grafikonjuk 1920 után lassú emelkedést mutat, összehasonlítva a háborús évek forgalmával, de a háború előtti színvonalat egészen 1944-ig nem sikerült elérnie. Az olvasótermeket látogatók napi átlaga 70—80 személy volt (ugyanakkor pl. 1911-ben 123), ezeknek elhelyezését, még az adott körülmények között is, könnyen lehetett biztosítani.

Az olvasóforgalom adatai 1920—1944²

Év	Az olvasók száma			A használt művek száma		
	Könyv	Hírlap	Kézirat	Könyv	Hírlap	Kézirat
1920	18 480	1640	94	47 429	4 110	619
1921	19 695	3011	132	69 580	4 274	710
1922	20 576	4453	171	70 586	8 005	1204
1923	20 567	3076	183	66 970	6 733	1319
1924	21 078	2919	253	73 045	5 680	2752
1925	12 344	3930	293	32 809	5 631	1929
1926	11 950	3490	505	26 318	6 662	2104
1927	4 567	2001	286	7 785	3 996	1211
1928	10 683	3360	189	28 793	9 567	3131
1929	17 131	5000	326	50 248	14 154	1578
1930	14 258	4679	250	41 860	12 244	2450
1931	18 629	5404	275	62 497	16 492	1706
1932	21 293	5769	428	56 570	20 308	2906
1933	20 673	6916	396	58 750	23 691	2228
1934	24 471	6531	az adat hiányzik	66 176	23 289	az adatok hiányoz- nak
1935	22 136	az adatok hiányoznak	az adatok hiányoznak	51 279	16 163	
1936	20 359	az adatok	1805	45 875	18 534	6810
1937	17 335	hiányoznak	1641	66 092	az adat hiányzik	5629
1938	11 138	4653	az adat hiányzik	34 517	15 978	az adat hiányzik
1939	17 081	4834	981	63 563	19 624	3616
1940	14 744	4401	992	47 844	13 859	1327
1941	11 577	5524	1425	33 903	13 857	4608
1942	12 446	5033	964	35 544	13 435	6214
1943	11 451	4886	2068	31 421	13 774	6258
1944	3 058	1269		7 951	3 555	

Az adatok vizsgálatánál mindenekelőtt figyelembe kell vennünk, hogy a háború utáni években mindhárom tudományos nagykönyvtár forgalma egyaránt csökkent, sőt e folyamatban még a Széchényi Könyvtár adatai mutatják a legkedvezőbb képet. Mert pl. míg az Egyetemi Könyvtár látogatóinak száma 1900-ban 52 003 fő volt (ugyanakkor a Széchényi Könyvtárban 18 313 fő), 1923-ban e szám csaknem felére esett vissza: 26 908-ra (Széchényi Könyvtár: 23 826). A könyvtárak és a tudományos kutatás iránti érdeklődés lanyhulását tehát általános jelenségnek tekinthetjük.

De könyvtárunk esetében kétségtelenül nagymértékben hozzájárultak az olvasók számának csökkenéséhez az állományfejlesztés terén mutatkozó lemaradások is. A nemzeti könyvtár gyűjteménye *muzeális* szempontból önmagában is egyedülálló értéket képvisel (melyet a külföldi hungaricumok hiánya ugyan némileg csökkent), a *használat*, a *kutatás* céljaira azonban a külföldi könyvbeszerzések mellőzése következtében nem tudhat megfelelő színvonalat biztosítani. A magyarországi nyomtatványok többsége a többi tudományos és szakkönyvtárban is megtalálható (sőt, kölcsönözhető is), a gyűjteménynek e törzsét alkotó ré-

sze tehát nem vonzza a kutatókat könyvtárunkba, jelentőséggel egyre inkább csak az egyedül itt fellelhető kéziratok és hírlapok bírnak. Ezt tükrözik a forgalom számadatai is: míg 1914 előtt az összes használt egységnek csak kb. 10%-át alkoták a hírlapok és 4%-át a kéziratok, addig a harmincas években ez a szám már a hírlapok tekintetében elérte a 25%-os, a kéziratok vonatkozásában pedig a 9%-os átlagot. Mindehhez még a *Hírlaptár* forgalmánál tekintetbe vehetjük, hogy a kutatói igény feltehetőleg még nagyobb lehetett, de a tár, állományvédelmi szempontból, kénytelen volt a használatot kizárólag a bekötött periodikákra korlátozni és így, a már említett kötetési problémák következtében, az anyag tetemes részét kivonni a forgalomból.

Kedvezőtlenül befolyásolta a forgalmat a délutáni nyitvatartás évtizedek óta megoldatlan kérdése is. A 4 órás zárás időpontját csak 1927-ben sikerült az esti óráig meghosszabbítani, az olvasótermi világítás bevezetésével egyidőben. Az 1927–28-as esztendő általában a könyvtár teljes átszervezésének ideje volt: ekkor került sor elsősorban az elavult szakrendszer szerint felállított gyűjtemény átszámolására, a raktárak vaspolcozására, a hivatali helyiségek számának növelésére és az olvasóterem átalakítására. Az olvasóterem berendezését teljesen kicserélték, a megfelelő világítást két, 960 watt erősségű csillár biztosította (asztali világítás nem volt) és a régi 5000 kötetes kézikönyvtár 20 000 kötetre növekedett, melynek elhelyezésére ekkor építették a galériát és a terem falát borító üveges szekrényeket. A főrészek száma 94-re emelkedett, ebből 22-t (köztük az öt ablakmélyedésben elhelyezett asztalt) a tudományos kutatók számára tartották fenn. A katalógusok a szomszédos teremben (a mai Tájékoztatási Osztály helyén) kaptak helyet, ami viszont megszüntette a *Hírlaptár* külön olvasótermét és a hírlapok kiszolgálásában áldatlan viszonyokat teremtett. Az elkövetkező években, egészen 1937-ig, a hírlapraktáráktól távoleső nagyolvasóteremben történt a periodikák kiszolgálása, ami természetesen csak a bekötött vagy tékázott évfolyamokat jelentette. A kurrens számok használata arra a 16–20 személyes hírlaptári kutatófülkére korlátozódott, amelyet 1923-ban az egyik dolgozóhelyiségből leválasztottak. Ugyancsak 1927–28-ban foglalta el a *Hírlaptár* végleges raktári helyét is, miután előbb a Festetich-palotában elhelyezett anyagát — a tulajdonos sürgetése miatt — a múzeumi főépület második emeletén helyezte el ideiglenesen.

Az átalakítások és költözködések, ha távolabbi perspektívában valóban elengedhetetlenek voltak is a könyvtár fejlesztése szempontjából, pillanatnyilag természetesen nem kedveztek a közönségszolgálati munkának. Hatásuk csak lassan, egy-két év elteltével kezd érezhetővé válni (különösen, ha a *Hírlaptár* forgalmának 1929 utáni fellendülésére gondolunk), de közben a további fejlesztések és a külső körülmények időről időre ismét akadályozták a zavartalan munkát, csökkentették a nyitvatartási napok számát. 1930-ban az új központi fűtés bevezetésével járó munkálatok miatt szünetelt csaknem három hónapig a könyvtár használata, majd nem sokkal később a *Hírlaptár* által birtokolt egyik folyosói szárnyat kellett fűtőanyag megtakarítás céljából használaton kívül helyezni és az ott dolgozó tisztviselők is kénytelenek voltak a zsúfolt raktártermekbe szorulni.

A 30-as évek lényeges változást hoztak a könyvtári munka színvonalában. A könyvtárosi hivatás, mely a reformkor kezdete óta fokozatosan sajátos felkészültséget és a tudományos képzettség mellett speciális gyakorlati tevékenységet is megkövénő, önálló pályává vált⁴, a XX. század első harmadában már fejlődésében nem tartott lépést a megváltozott követelményekkel. A megnövekedett könyvtári

állomány sokrétű feltáráshoz és forgalmazásához nem bizonyult már elegendőnek a régi, szaktudományának élő és a könyvtári munkát csupán biztos jövedelmű „mellékfoglalkozásként” tekintő könyvtárostípus. A könyvtár — a tudományos életben elfoglalt helyénél és gyűjteményének gazdagságánál fogva — nem szolgált puszta egy-egy könyvtáros egyéni kutatásainak forrásául, szélesebb körű használatának lehetőségeit pedig az elavult, régi módszerek szerint és mellékesen végzett munkával biztosítani többé nem lehetett. Ezt bizonyítja könyvtárunk életében — a beszerző, feldolgozó és közönségszolgálati munkában egyaránt — az a pangás is, mely az első világháború utáni években bekövetkezett. Ezen a téren jelentett döntő változást 1935 után, *Fitz József* igazgatása idején, a belső munkafolyamatok teljes átszervezése, modernizálása, a gyakorlati könyvtári munka fontosságának előtérbe helyezése. Nem feladatunk ehelyütt ezt a nagyszabású munkafolyamatot ismertetni, azonban nem hagyhattuk teljesen említés nélkül, mert a könyvtári „futószalag” felállítását, az adrematizált katalógushálózat kiépítését és a régi katalógus fokozatos átdolgozásának megindítása, a raktározásban a kurrens számozás alkalmazása, a nemzetközi érvényű tizedes osztályozási rendszer bevezetése stb. — mindezek az olvasóforgalom alakulását is befolyásolták. (Az eredmény teljes kibontakozását a háború kitörése megakadályozta, de a felszabadulás utáni belső könyvtári munka kialakításához is a 30-as években megkezdett korszerűsítés nyújtott alapot.) Kedveztek e munka elvégzésének a személyi feltételek is: a megnövekedett létszámú tisztviselői és altisztikai kar, valamint a némiképpen javuló anyagi ellátottság. Az 1934-ben megszünt *Országos Gyűjteményegyetem* helyett a „Magyar Nemzeti Múzeum” szervezetébe tömörültek, az előbbinél kisebb számban, a tudományos intézetek. Ez a szűkebb körű és kevésbé heterogén összetételű szervezet csekély mértékben ugyan, de kedvezőbbé tette a könyvtár dotálását, különösen 1938 után⁵, bár az évi költségvetés viszonylagosan még ekkor sem érte el az első világháború előtti.

Időközben átalakult a könyvtár szervezete is. Az állomány sokrétűsége szükségessé tette, hogy az egyes gyűjteményeket külön kezeljék, így alakult meg a régi osztályok, a Nyomtatványtár, Kézirattár és a Hírlaptár mellett (a Levéltár anyaga az Országos Levéltárba került) 1929-ben a Zeneműtár, 1934-ben a Régi Magyar Könyvek Tára, 1935-ben a Plakát és Aprónyomtatványtár és 1939-ben a Térkép-tár. Az egyes gyűjtemények anyagát ezután már a táruk külön kutatóhelyiségeiben bocsátották használatra, ezáltal nemcsak a kiszolgálás vált gyorsabbá, hanem az anyag épsége is jobban biztosítható volt. 1937-ben végre a Hírlaptár is külön olvasótermet kapott, bár a férőhelyek száma igen csekély volt: az egyik galériás teremben rendezték be, 20 személy számára, közvetlenül a hírlapgyűjtemény mellett.

Ugyancsak 1937-ben kezdte meg munkáját önálló osztállyá szerveződve a reference-szolgálat. Munkakörét a könyvtár 1937. évi jelentése a következőképpen fogalmazta meg: „Feladata a könyvtárhoz forduló közönség kiszolgálása; felvilágosításokat és útbaigazításokat ad a könyvtár használatáról általában, továbbá az egyes táruk anyagáról, a katalógusok és a segédkönyvtári művek használatáról, felügyel a központi olvasóterem használatára, lebonyolítja a könyvkölcsönzés tudományos intézetekkel, végül pedig átveszi, foganatosítja és kiszolgálja a fotokópiarendeléseket. Az osztály célja egyrészt az, hogy a gyűjteménytárakat tehermentesítse, ... másrészt pedig, hogy a könyvtár használatát egyszerűsítse és a közönségnek megkönnyítse.”⁶ A tájékoztató munka természetesen már az osztály

megalakulása előtt is, szinte a könyvtár fennállása óta, szerves része volt a közönségszolgálati tevékenységnek. Kezdetben az állandóan változó rendszerben felállított anyag használata, a helyrajzi jelzetet feltüntető katalógus hiányában, minden esetben az olvasót a könyvtáros útbaigazítására utalta, aki felvilágosításával nemegyszer írásban, levélbeni megkeresésekre is rendelkezésre állt. Ezen az elsőfokú, eligazító jellegű tájékoztatáson túlmenően azonban tudományos irodalomkutatókat igénylő referencia-kérésekre kevés adat utal. 1830–32-ben *Horvát István* végzett oklevélkutatóként hivatalos megbízásból⁷, majd 1834-ben ugyancsak ő a nádor számára állított össze jegyzéket neves katonai személyiségekről (a Ludovika új épületének szoboralakjaihoz⁸), 1847-ben Csehországból érkezett érdeklődés *Mátray Gábor*hoz különböző történelmi okiratok iránt⁹, egy év múlva pedig *Kazinczy Gábor* kér kéziratokra vonatkozó felvilágosítást¹⁰. Évtizedekkel később bukkanunk csak újabb iratra: 1870-ben *Thurzó Miklós* trencsényi főjegyző *Bél Mátyás* kézírataival kapcsolatos levelére¹¹. Az elszórt, gyéren előforduló adatok alapján nem szabad azonban arra gondolnunk, hogy könyvtári referenciamunka egyáltalán nem létezett (ha tartalmát tekintve eltérő is volt a maitól). A könyvtárosok tudományos tevékenysége a gondjaikra bízott gyűjtemény feltárásával szoros összefüggésben állott, az abból merített adatok feldolgozásával, végső soron, tudományos tájékoztatást nyújtottak. Ezt a célt szolgálta már a *Miller* által szerkesztett *Acta Musei Nationalis*¹² megjelent első kötete, *Horvát István* egész történetírói működése, és így sorolhatnánk tovább. A későbbi években, különösen a századforduló után, azonban a könyvtári gyakorlat és az egyéni tudományos munka közötti kapcsolat egyre lazábbá vált, azonkívül az egyes munkafolyamatok szétbontása és a gyűjtemény növekedése nem tette lehetővé, hogy valamennyi könyvtáros részt vegyen a közönség tájékoztatásában. Az olvasóterem szervezeteileg a Nyomtatványtárhoz tartozott, melynek munkatársai a feldolgozó munka és a raktárak kezelése mellett nem tarthattak elég intenzív kapcsolatot az olvasóközönséggel, így az kérdéseivel egyedül az olvasótermi felügyelőhöz fordulhatott. A különgyűjteményekben pedig a kutatók tájékoztatása az anyag feltárásától vonta el a munkaerőket. Ezért vált szükségessé a különálló reference-osztály megteremtése. Feladatkörébe — mint a fentebb idézett megfogalmazásból láttuk — a tájékoztatáson túlmenően valamennyi olvasószolgálati funkció ellátása is beletartozott: az olvasótermi felügyelet, az olvasójegyek kiállítása, a beiratkozási díj kezelése, a kölesönzés és a fotorendelések adminisztrációja. Maga a szoros értelemben vett reference munka aránylag kis volumenű volt: naponta 8–10 esetben nyújtott az osztály szóbeli illetve írásbeli felvilágosítást a hozzáfordulóknak¹³.

Ennél lényegesen nagyobb elfoglaltságot jelentett az új osztály számára az olvasószolgálat ellátása. A könyvtár használatát napi, havi illetőleg évi olvasójegy váltásához kötötték, valamennyi esetben beiratkozási díj ellenében. Kivételt csak a hivatalos érdekből történő kutatás jelentett, amely díjtalan volt. Az állandó (havi és évi) olvasójeggyel rendelkezők száma évente csupán 1000 körül mozgott (összehasonlításként közöljük, hogy 1959-ben 7546 beiratkozott olvasója volt a könyvtárnak), emellett viszont csaknem 20 000 napijegyet állítottak ki egy-egy évben. A beiratkozókat a mai rendszer szerint sorszámmal ellátott könyv tartotta nyilván, mely mint aláírásgyűjtemény is értékes dokumentum az utókor számára, lapjain a XX. század csaknem valamennyi ismert tudósának és írójának nevével találkozunk. A használatra vonatkozó adatokhoz ebben az időben már nemcsak

a látogatók könyve szolgálhat forrásul, emellett havonta pontos statisztikai kimutatások is tájékoztatnak mind az olvasókatóriák, mind pedig a forgalmazott művek megoszlásáról. Ebből elegendő, ha egyetlen kiragadott év számadatait vesszük alapul, mely arányaiban csaknem az egész időszakra jellemző. 1926 folyamán az általános olvasótermet 11 950 személy látogatta. Ebből

tanár, lelkész	1236
ügyvéd, bíró	578
orvos	153
mérnök, gazdász	203
író, művész	737
katona	62
magántisztviselő, kereskedő	508
egyetemi hallgató	5366
középiskolai tanuló	2058
egyéb	1049

A legnagyobb csoportot most is, akárcsak a könyvtár történetének előző korszakaiban, az egyetemi hallgatók jelentik, bár a többi kategóriához viszonyított arányuk csökkent. A középiskolai tanárok túlnyomó többségének látogatása elsősorban a nyári, szünidei hónapokra esik, a tanév időszakában viszont ugrás-szerűen, szinte évről évre növekedett a gimnáziumi tanulók száma, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy e szám — a szervezeti szabályzatnak megfelelően — csak a régi gimnázium VII—VIII. osztályosaira vonatkozik. A részletesen tagolt statisztika mutatja, hogy a könyvtár olvasóinak köre az értelmiségnek — de szinte kizárólag csak az értelmiségnek — elég széles rétegét foglalta magába, az olvasók érdeklődési köre azonban, függetlenül foglalkozásuktól, meglehetősen egynemű volt. Így bár a műszaki és természettudományi hivatásúak (az orvos, mérnök, gazdász és a többségében ide számítható „egyéb” kategóriák) együttes száma meghaladja a középiskolai tanárokat — a használt művek szak szerinti megoszlásában az alkalmazott és természettudományok szakcsoportjai az évek során alig vannak képviselve. A legkeresettebb szakok változatlanul a nyelv- és irodalomtudomány, a tizedes osztályozás 3-as szakjába sorolt társadalomtudományok és — érdekes módon — a könyvtári vonatkozású művek. Ez utóbbiak iránti érdeklődés a modern könyvtártudomány kibontakozásával párhuzamosan éledt fel, mutatja ezt, hogy pl. 1929 júliusában az olvasóteremben használt 4412 mű közül 1630 volt könyvtártudományi tárgyú, augusztusban 2363 közül 873 stb.

A másik meglepetést statisztikánk a szépirodalom forgalmazásának regisztrálásában nyújtja. Ezeknek száma jelentősen elmarad az előbb felsorolt tudományágak anyagának használata mögött, amit örvendetes tényként kell üdvözlőnk a könyvtár tudományos funkciójának ellátása szempontjából.

A használt művek tartalmi megoszlása korszakunk jelentős részében feltehetőleg nem változott, bár a 30-as években már a statisztikai kimutatások nem terjednek ki ilyen részletezésekre. A második világháború kitörése azonban a közönségszolgálat munkájának irányát is módosította: a tudományos munka helyét az egyre szélesebb kört foglalkoztató bel- és külpolitikai események figyelemmel kísérése foglalta el. Ennek megfelelően a Hírlaptár forgalma, az előző évekhez viszonyítva, megnövekedett. Az elmúlt húsz esztendő napilapjai mellett a származási adatokat dokumentáló hivatalos közlönyök, iskolai értesítők és gyász-

jelentések kerültek egyszerre az érdeklődés középpontjába. Mivel ezeknek adatai alapján a könyvtár, új feladatként, hiteles igazolások kiállítására is jogosult, az egyre növekvő igények 1939-ben külön Hitelesítési Osztály felállítását tették szükségessé, amely mellett önálló olvasótermet is kellett a nagyszámú „őskutató” rendelkezésére bocsátani. Az új feladat, mely tulajdonképpen távol állott a nemzeti könyvtár tudományos szerepétől, komoly erőket vont el a valódi értelemben vett olvasószolgálati munkától, mely, tartalmából egyre többet veszítve, színvonalában fokozatosan süllyedt. Emiatt azonban a felelősség elsősorban nem a könyvtár dolgozóit terheli. Részint, mint fentebb említettük, az olvasói igények a háborús évek során, érthető módon, megváltoztak, csökkentek. De emellett a belső munkalehetőségek elé is évről évre súlyosabb akadályok gördültek: a katonai behívások és a „szolgálati érdekből” történő áthelyezések mind a feldolgozó munkát, mind az olvasótermi kiszolgálást nehezítették, ennek hatására a nyitvatartási idő korlátozása is rövidesen szükségessé vált, a szénhiány szinte évente több hónapos teljes szünetet tett szükségessé, végül pedig 1943-ban a gyűjtemény legértékesebb részét az óvóhelyé átalakított pincében kellett elhelyezni és ezáltal a forgalomból teljesen kivonni.

A helyi használat mellett az olvasószolgálati munka másik jelentős részét ebben a korszakban is a kölcsönzések lebonyolítása és adminisztrálása alkotta. A korszak kezdetén, *Melich János* igazgatása idején ugyan a kölcsönzés kérdése a legszigorúbb elbírálásban részesült, nem egy példa utal még a hivatalos kérések elutasítására is, mint pl. a büntetőtörvénytörvény¹⁴ vagy a debreceni kollégiumi könyvtár kérelmére¹⁵ adott nemleges válaszok. Az osztályvezetőkhez intézett utasítás¹⁶ hátralekös kölcsönzőkkel szemben is erélyes eljárást követelt. Azonban 1920 után az intézkedések szigora fokozatosan enyhül, a kölcsönzők száma évente a négyezret is meghaladja (vagyis az összforgalomnak csaknem egynegyedét alkotja), ez az állapot természetesen szintén a praesens könyvtár-jellegének rovására ment. Megszüntetésére törekvő intézkedések csak elvétve születnek, mint 1928-ban a kézikönyvtári könyvek kölcsönzésének tilalma, de gyökeres javulás csak 1936-ban következett be. Ekkor ugyanis a *Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa* határozatban mondta ki, hogy magánszemély a nemzeti könyvtár anyagából nem kölcsönözhet¹⁷. A nagy visszhangot keltő rendelkezés egyesek részéről felháborodást váltott ki, melyre a *Magyar Könyvszemle* is több közleményben reflektált¹⁸. A részleges eredményt a kölcsönzések számának felére csökkenése bizonyítja, bár a különböző intézmények pecsétje mögött többnyire változatlanul egyes személyek kölcsönzési kérelme állott. Hogy a helyzet nem rendeződött megnyugtatóan, arra mutat az 1939. évi miniszterelnöki leirat is¹⁹, mely figyelmezteti az igazgatóságot, „hogy a Könyvtár országos dokumentációs hely, ... melyben a dokumentációs adatokat tartalmazó nyomtatványoknak s ezek között elsősorban a hírlapoknak mindenkor a hatóságok rendelkezésére kell állniuk”. A leirat ugyan a könyvtár jelentőségét főként a hivatalos, állami érdek szemszögéből hangsúlyozza, teljesen mellőzve a tudományos kutatás érdekeit, de helytelen kiindulási pontja ellenére, végső eredményként, a nemzeti könyvtár muzeális épségét biztosítja. Ennek szellemében készült el az 1940. március 1-én életbe léptetett új kölcsönzési szabályzat is, mely pontosan meghatározta a kölcsönzés feltételeit és mikéntjét, alapelveként változatlanul megtartva a magánszemélyek kölcsönzési tilalmát. Legfontosabb pontja a határidők betartására és az ennek elmulasztásával kapcsolatos büntető eljárásokra vonatkozik. A hátralekös köl-

csönzések szigorú reklamálása még 1939-ben megkezdődött (687 személynek 885 levél szétküldése), de már ekkor 791 kötet, három évnél régebben kölcsönzött és vissza nem szerezhető művet kellett elveszítettként az állományból kiiktatni. Ez is bizonyítja, milyen veszélyt jelentett az állomány épsége szempontjából a kölcsönzés kérdésében tanúsított mindennemű engedékenység és hanyagság! Az új szabályzatot kezdetben következetesen érvényesítették. Még az olyan hivatalos igényekre, mint a Statisztikai Hivatal igazgatójának kérelmére is csak másodpéldányaival járult hozzá a könyvtár a kölcsönzéshez²⁰, amikor pedig mégis fény derült némely visszaélésre, az igazgató újabb rendelkezésben hangsúlyozta, hogy csak a kölcsönzéssel megbízott tisztviselők, vagyis a központi reference osztály dolgozói — és az egyes táruk saját hatáskörükben nem — kölcsönözhetnek.²¹ Azonban ezúttal is, mint eddig valamennyi szigorítás kezdeti eredményei után, fokozatosan visszatért a régi gyakorlat, melyet ekkor a háború okozta zavaros viszonyok még különösen elősegítettek. 1942-ben már a magánszemélyek kölcsönzési lehetősége újra annyira elismertté vált, hogy a helyi használatra jogosító olvasójegyek mellett, havi 2 Pengős beiratkozási díj ellenében, külön kölcsönzési engedélyeket is állítottak ki, még hozzá elég nagy számban. Ebben az évben pl. 152 személy rendelkezett ilyen különleges engedéllyel, ez az összes beiratkozottak számának (494) 32,5%-át jelentette. Soraikban az írók, tanárok, mérnökök stb. mellett szép számmal voltak képviselve még az egyetemi hallgatók is. Nem csoda hát, hogy a kölcsönzések száma évente megháromszorozódott, a helyi használat csökkenésével egyenes arányban növekedett.

1944. március 19-én az olvasóforgalomra vonatkozó valamennyi statisztikai kimutatás megszakad. Az ezután következő néhány hónap eseményeit röviden csupán a „Költözködés” bejegyzés jelöli. Ezzel véget ért egy huszonöt esztendő korszak a könyvtár életében, melynek kezdetére, évekig tartó kihatással, a háború okozta anyagi és szervezeti nehézségek nyomták rá bélyegüket, végső sorsát pedig ismét egy újabb háború pusztítása és zűrzavara pecsételte meg. A közbeeső évek jelentősége elsősorban a könyvtári munka és szervezet nagyszabású átalakításában mutatkozik meg, melynek hatása azonban — a háború kitörése miatt — az olvasószolgálat eredményein még nem volt lemérhető.

Jegyzetek

1. A tanulmány előzményét (*Az OSZK olvasószolgálatának története 1802—1919*) l. Az OSZK Évkönyve 1963/64. Bp. 1966. l. 210—234 l.
2. A forgalmi adatokat a könyvtár éves jelentései alapján állítottuk össze. (L. *Magy. Könyvszle és OSZK Irattár*)
3. Vö. Nyíreő István: *A magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának átszervezési munkálatai*. *Magy. = Könyvszle*. 1927. 213—246. l.
4. A könyvtárosi pálya kialakulásáról ld. V. Windisch Éva tanulmányait (*OSZK Évkönyv*. 1957. Bp., 1958. 249—282. l., *Tanulmányok Budapest múltjából*. 14. köt. Bp. 1961. 409—444 l.)
5. *Jelentés az OSZK működéséről az 1939. évben*. [Bp. 1940], 1. l.
6. *Jelentés az OSZK állapotáról és működéséről az 1937. évben*. [Bp., 1938], 3. l.
7. OSZK Irattár, 1832. nov. 6.
8. OSZK Irattár, 1834. márc. 11., 1836. máj. 1.
9. OSZK Irattár, 1847. 13.
10. OSZK Irattár. 1848. 26.
11. OSZK Irattár. 1870. 13.

12. *Acta Musei Nationalis*. Budae 1818.
13. *Jelentés az OSZK állapotáról és működéséről az 1941. évben*. [Bp., 1942], 23 l.
14. OSZK Irattár, 1920. 285.
15. OSZK Irattár, 1920. 232.
16. OSZK Irattár, 1920. 18.
17. OSZK Irattár, 1937. 78., 103.
18. *Magy. Könyvszle*. 1938. 93., 167—170. l.
19. 7832/1939. M. E. leirat. Tartalmi ismertetését ld. *Jelentés az OSZK működéséről az 1939. évben*. [Bp., 1940], 13 l.
20. OSZK Irattár, 1940. 247.
21. OSZK Irattár, 1940. 276.

The history of the Reader's Service of the National Széchényi Library (1919-1944)

L. FERENCZY

After the end of the World War I a new period began in the history of the National Széchényi Library. It was first of all in financial respect that the war years had a disadvantageous effect on the life of the library; in the subsequent years this fact was manifested not only by the stop in the acquisition work, in the bindings necessary for preservation and in the modernization of the library equipments, but also, and as a consequence of the previous, by the numerical data of the Readers' Service. In this period the average number of the readers using the material of the library was only 70—80 persons daily and it did not reach the pre-war's level up to 1944. Considering the profession of the readers, the proportion of the different layers of the intellectuals increased, although even then the greater part of the readers consisted of university students. Besides the historical and literary works of the collection, the readers were interested in the manuscript and periodical collection of the library. The smooth service was greatly hampered by the movings of the different divisions and the large scale reorganization in 1927 and 1928. This meant first of all the modernization of the library equipments and in the mid-thirties the first steps in the modernization of the library work were also taken. However the effects of the changes carried out could not be ascertained in the work of the Readers' Service because of the outbreak of the World War II paralyzed again nearly all activities of the library work. The place of the research workers was taken in an ever growing number by readers of daily newspapers giving information about the events of foreign politics, and by people looking for family data necessary to the proof of their origin. In 1939 the library was compelled to set up a Certification division with a separate reading room; an important part of the work of the Readers' Service had to be devoted to the satisfaction of the needs of this kind, which work was far beyond the tasks of a scientific library.

In this period no considerable change took place as regards the for so many years unsettled question of the library's lending service either. It must be admitted that a temporary stop in the spread of the lendings was achieved in the early twenties, later on, however, the rigour of the regulations diminished and the number of the books lent exceeded 4000 yearly. This also hindered the access to the material of the library to a great extent.

An important achievement of this period is that, as a result of the reorganization, the newly established Reference Division performing all the tasks of the Readers' Service got for the first time separate premises.

The statistical data of the Readers' Service refer to the period ending 19th March 1944. By this date a period of twenty five years closes in the history of the library, the beginning of which was characterized by financial and organizational difficulties caused by the World War I, and the end was sealed by the devastations of a new World War.

Goncsarov Magyarországon

KOZOCSA SÁNDOR

A magyar és az orosz irodalom intenzívebb kapcsolata a múlt század húszas éveiben kezdődik. Ez időpont körül fordult íróink figyelme az orosz mellett a lengyel, a cseh és félévűtized után a bolgár irodalom felé is. Évszázados történelmi kapcsolatok mélyültek el ezáltal szellemi téren, s a húszas években kezdődő irodalmi kapcsolatok azóta is tartanak — napjainkig. Irodalmunk puskinsi és lermontovi költői hagyománya mellett, az orosz regényirodalom mély és maradandó nyomokat hagyott irodalmunk történetében. Csak az angol vagy a francia regény hatása mérhető össze azzal, amit az irodalmi ízlés fejlődésének történetében az orosz regényirodalom jelentett: elsősorban *Gogol*, *Tolsztoj*, *Turgenyev*, *Dosztojevszkij* és *Gorkij* művei; de Ivan Alekszandroviics *Goncsarov* művészete is.

A magyar műfordítás történetében is jelentős helyet töltenek be a *Goncsarov*-fordítások, olyannyira, hogy ezekre is vonatkozathatjuk *Vörösmarty* közismert megállapítását: a nemzeti literatúra történetében az igazi műfordítás az eredeti műalkotással ér föl.

I

Goncsarov nemes művész-egyéniségének híre előbb érkezett hazánkba, mint nagy művei: első általunk ismert említése irodalmunkban 1859-ben történt a *Magyar Néplap*¹ március kilencediki számának *Hírmondó* rovatában: „Az irodalom mily melegen pártoltatik Oroszországban kitűnik abból, hogy Gontscharoffsz *Oblomoff* című utolsó regényét, melyért egy könyvkereskedő 20 000 frankot, *Bezborodki* gróf pedig hogy a »Ruszkoje slowo«-nak ajándékozza, 30 000 frankot ajánlott, *Krajevskij* kiadó 40 000 frankért vette meg. Ha így díjaznák a magyar regényeket, bizonyára az írók milliomosok lennének”.

A következő említés negyedszázaddal később, 1884-ben hangzott el: *Csopey* László, az orosz irodalmi alkotások jeles tolmácsolója, a *Nemzet* című napilap hasábjain *Az orosz élet és irodalom köréből* címmel értekezik; ebben a cikkében így emlékezik meg az akkor még élő *Goncsarov*ról: „A nagynevű regényírók közül *Goncsarov* a hetven évet tapossa és a tollat is letette”.

Három évvel később *Jancsó* Benedek a *Fővárosi Lapok*ban *Oblomovizmus* címmel írt figyelemre ébresztő tanulmányt: „*Goncsarov*ról — írja — nem emlékszem, hogy valmit olvastam volna magyarul, pedig ő is egyike ama jelesebb orosz íróknak, kik *Turgenyev* és *Tolsztoj* környezetét oly szépen kiegészítik”; „az orosz nemzet egyik tipikus lelki sajátságának ő volt egyik leírója és legkife-

jezőbb tolmácsa... Goncsarov e szóval: oblomovizmus, az orosz nemzeti jellem és kedélyhangulat egy általános vonását fixírozta”.

*Jancsó*ból természetszerűleg hiányzik még a történeti szemlélet, lényegileg a nép-karakterológia alapján áll. Ez magyarázza az alábbi fejtegetést is: „Az oblomovizmus egyike az orosz nemzeti bűnöknek, s ama gátló körülményeknek, melyek nehezítik Oroszország előrehaladását. Hogy Goncsarov mily mélyen nyúlt az oroszország kedélyvilágába, s mily fontos nemzeti bűnre tette figyelmessé kortársait, bizonyítja az a körülmény is, hogy regénye megjelenése után csakhamar tanulmány tárgyává tette magát az oblomovizmust is egy jeles orosz kritikus: Dobroljubov”.

Jancsó Benedek rávilágít később arra, hogy *Goncsarov* az oblomovizmust nemcsak az *Oblomov* című regényében tárgyalta, mert hiszen a *Hétköznapi történet* főhőse, *Adujev* is hasonló lelki összetételű jellem. Az oblomovizmus harmadik hőse, *Rajszkij* — a *Szakadék* című regényben —, már több *Oblomov*nál és *Adujev*-nél. *Jancsó* tanulmányából értesülünk arról is, hogyan nyilatkozik *Goncsarov*: *Inkább későn, mint soha* című munkájában költői alkotásmódjáról: „Előttem — mondja *Goncsarov* — mindig egy bizonyos alak lebeg, s vele együtt egy főmotívum; ezek vezetése mellett haladok előre, s ragadok meg útközben mindent, mi kezem ügyébe esik, azaz, mi az alakra s e főmotívumra vonatkozik. Azután szorgalmasan és oly gyorsan dolgozom, hogy a toll alig képes leírni az egymást kergető gondolatokat... személyeim nem hagynak nyugtot, majd ebben, majd abban a jelenetben tűnnek elé, s néha mintha hallanám beszélgetéseik egyes töredékeit”; *Goncsarov* „*Adujev*ben, *Oblomov*ban és *Rajszkij*ban, regényeinek e hőseiben, az orosz nemzet lassú ébredését igyekszik vázolni: az átmenetet a tétlen álmodozásból, a romantikus világfelfogásból a modern világnézethez”.

Jancsó Benedek egyébként jól látta meg *Goncsarov* életútjának vonalát: „Első regénye, a *Köznapi történet* 1847-ben jelent meg. 1852-ben, mint *Putyatin* altengernagy titkára, főnökét egy földköri útra kísérte. Ez utazásán szerzett tapasztalatait és megfigyeléseit 1856-ban adta ki a *Pallas fregatter* címmel. Regényírói hírnevét az 1859-ben kiadott *Oblomov* alapította meg. A regényt sokáig úgy tekintették Oroszországban, mint az orosz szellemet és életet leghívebben visszatükröző irodalmi terméket. Ezt követte *A hegyszakadék* című regény, melyet bátran nevezhetünk meseszövéseknél és kitűnő szerkezeténél fogva *Goncsarov* legjobb regényének. Nagy feltűnést keltett még »Irodalmi estély« című humorisztikus rajzával”.²

Az idézett szövegekből látható, hogy *Jancsó* Benedek már észrevette *Goncsarov* három nagy regénye eszmei mondanivalóinak összefüggéseit, amikor megemlíti, hogy „Az oblomovizmust e regényében tárgyalja, de még két más regényében is, — csak hogy kissé módosított alakban”.

És még valami lényegest is meglátott *Jancsó* Benedek *Goncsarov* művében: hogy regényeinek főhőseibe az orosz nemzet lassú ébredésébe vetett reményét is belevetíti, az átmenetet a tétlen álmodozásból az új világnézethez és életfelfogáshoz.³

Az első értékes *Goncsarov-tanulmány* után néhány évvel az *Élet* c. folyóiratban (1891) *Sármai* József rajzolta meg *Goncsarov* írói arcképét. *Sármai* József nekrológiájában *Belinszkij*nek abból a megállapításából indult ki, hogy *Goncsarov* iránya a naturalizmus⁴. Megállapítja még, hogy *Goncsarov* annak a társadalmi átalakulásnak, melyen Oroszország a XIX. század közepén keresztülment, egyik

legelsőrangú írója volt. Nagy vonásokban áttekinti a goncsarovi életművet, és jól látja meg az első *Goncsarov*-mű, a *Hétköznapi történet* tendenciáját: „Fiatalkor éveinek illúziói egymás után foszlanak szét az élet rideg valóságában, s elegendő egy kis szellő, hogy légvárainkat rombadöntse”. Majd a korszak regényirodalmát méltatta, és megemlítette, hogy „a szegényebb osztály állapota kezdi foglalkoztatni az írókat, megindul a tulajdonképeni orosz nemzeti irodalom”.

A hazai napisajtó is megemlékezett *Goncsarov* haláláról. A *Magyar Hírlap* így parentálta el: „Csodálatos, hogy bár jókor kezdte az írást, hosszú életében oly keveset írt, mintha csak őrajta is beteljesedett volna az »oblomovizmus«. Hja — s teszi hozzá még — jólétben élt; gazdag kereskedő fia volt, s maga írja, hogy mikor az egyetemet bevégezve, hazakészült: »Az otthonlevők — Goncsarovot idézem — előre kitalálták minden kívánságomat. A család tagjain kívül az öreg cselédek, élükön a ház öreg dajkájával, a szememből kiolvasták, hogy mit szeretnék, visszaemlékeztek, hogy mit szerettem régen, milyen szokásaim voltak, hol állt az íróasztalom, melyik karosszékből szerettem ülni, — mint Oblomov! (ezt már a cikkíró fűzi hozzá! — K. S.) — hogy kellett az ágyat az én számomra megvetni, a szakács apróra tudta, hogy milyen ételeket kedveltem.« Ez a kényelemszeretet tette művészetét is olyan rezerválttá; ezért írhatta róla Bjelinszkij »Goncsarov költő, művész és egyéb semmi. Se nem szereti, se nem gyűlöli az általa szerepeltetett személyeket, ezek őt nem vidítják fel, nem bosszantják, s ő maga nem ad morális leckéket sem szereplő személyeinek, sem az olvasónak, s ezért a jelenlegi írók közt egyedül ő közeledik a tiszta művészet ideálja felé”.

Végül finoman elemzi az oblomovi művészetet: „Mikor az Oblomov megjelent... mint bomba csapott le az akkori intelligencia közé, amely pedig meglehetősen mozgalmas életet élt akkor, hiszen csak három évvel azelőtt szüntették meg a jobbjátságot, s az egész literatúrában különben is hadjáratot indítottak az álmodozások és a maradiság ellen... Senki sem olvashatta úgy e regényt, hogy teljesen tárgyilagos tudott volna maradni Oblomov típusa iránt, mindenki azonnal magára alkalmazta azt és mindenki talált magában valami olyast, ami Oblomov egyik-másik jellemvonásával megegyezett”.

Goncsarov regényét világirodalmi jelentőségűnek tartja, majd megvilágítja második grandiózus műve, a *Szakadék* keletkezését is: „Oblomovval egyidőben gondolta s nagyrészen írta meg. Sajátságos, hogy az Obryv egyedüli kedvence volt *Goncsarov*nak. Ezt a regényt rendkívül nagy gonddal írta, simítgatta, javíttatta, csaknem húsz évig... és mégis távolról sem gyakorolt olyan hatást, mint az Oblomov..., hőse, Rajszkij, az álmaiból, a tértelenségből felébredt Oblomov”⁵

Goncsarov halálakor *Cselingarián* Jakab⁶ a *Magyar Szalon* 1892. évfolyamában emlékezett meg róla: „*Goncsarov* egész egyénisége bírálat tárgya volt, s ebben igen sokat találtak az oblomovizmusból. S nem is lehet tagadni, hogy *Goncsarov* tehetségeit jobban gyümölcsöztethette volna, ámbár így is eleget tett, hogy nevének és hazájának dicsőséget szerezzen”. Rámutatott arra is, hogy *Belinszkij Goncsarovot* a legkiválóbbak közé sorolta, mert jellemei „az orosz társadalom különféle korszakainak típusai”. Kiemeli humanizmusát, emelkedett természet- és emberszeretetét. *Oblomov* — szerinte is — nemzeti típus, az orosz társadalom rajza egy tipikus alak segítségével.

Ezekkel a nyilatkozatokkal el is apadtak *Goncsarov* nyomai XIX. századi irodalmunkban.

A *Goncsarov* életében, majd halála alkalmából megjelent nyilatkozatokat másfél évtizeddel megkésve követi az első magyar nyelvre fordított *Goncsarov-mű*. 1906-ban jelenik meg először az *Oblomov Szabó* Endre művészi tolmácsolásában a *Klasszikus Regénytár* hatvan kötetes első sorozatában. Az oroszok közül *Dosztovszkij*, *Gogol*, *Lermontov*, *Turgenyev* és *Tolsztoj* szerepelt ebben a sorozatban. Az *Oblomov* mellett a második kötetben még megjelent *Lermontov* romantikus regénye, a *Korunk hőse* is. Az eredetiből fordított műhöz *Voinovich* Géza készített bevezetést, melyben *Goncsarov* egész pályáját jellemezte. Erkölcsi példázat rejlik benne — írja —, amely abban nyilvánul meg, hogy a főhős belepusztul életformájába. *Goncsarov* mély tanulságot von le ebből: segíteni kell az elesetteket, hogy felemelkedhessenek. Ez az író feladata is. Tanítását *Stolcz* alakján keresztül fejti ki, művészi szembeállításal. Ez a céltudatosság — *Voinovich* szerint — gyengíti alakjának hitelességét. *Oblomov* és *Stolcz* ellentétes alakja *Voinovich*ot *Don Quijote* és *Sancho Panza* szembeállítására emlékezteti. A módszer lehet azonos, az alakok jelleme, az írói cél azonban egészen más. *Cervantes* kifigurázott, *Goncsarov* szánalmat és segítséget kér az élehetlenség számára és tiszteletet kelt a józan tevékenység iránt.⁷

Az első magyar nyelven megjelent *Goncsarov-könyv* jelentős visszhangot keltett. Egyik napról a másikra nemcsak írók, de olvasók is kizárólag az *Oblomov*ról beszéltek, és az *oblomovizmus* szinte divattá vált, s a kényelemszeretetek, a semmivel sem törődésnek az a filozófiája kezdett lábra kapni, amely olyan sok rokon vonást mutatott a mi *Pató Pálunkéval*.

Szabó Endre *Oblomov*-fordítása, s általában *Goncsarov* főműveinek (*Hétköznap*i történet, *Pallada fregat*, *Oblomov*, *Szakadék*) fordítása a legnagyobb fordítói teljesítmény. *Szabó* Endre derekasan oldotta meg feladatát: átültetése olyan *oblomovi*, hogy a mű új fordítására csak négy évtized múlva gondoltak, miután a *Szabó*-féle fordítás könyvritkaság lett.⁸

A század elején jelent meg magyar fordításban *De Vogüé* az orosz regényről szóló monográfiája (1908), melyben az *Oblomov*ot röpke félmondattal jellemezte: „a század derekának irodalmához tartozik ez a kiváló regény is”.

1913-ban ünnepelte a művelt világ *Goncsarov* születésének századik évfordulóját. Irodalmunkban azonban ez nem keltett a nagy író emlékéhez méltó visszhangot. A *Hétben Kárpáti Aurél* emlékezett meg *Goncsarov*ról összefüggéseket keresve *Gogol* és *Goncsarov* művei között. Úgy véli, hogy az *Oblomov* hőse minden orosz fájdalmas karikatúrája, a mindenkori orosz lélek, a szlávság tragikus titkának egy emberben való bemutatása, majd a következő megállapítást teszi: *Oblomov* az orosz psziché legjellemzőbb, leglényegesebb dokumentumainak gyűjteménye. Kiemeli még, hogy „ez a legjobban szláv regény minden orosz írások között, a legközelebb áll hozzánk. A magyar nagyotakarásnak, hirtelen nekilendülésnek és derékbatörésnek, az önmagába fulladó, önmagát sorvasztó tehetetlen, parázsló láznak bánatos dekrescendóját hány magyar *Oblomov* sírta már el”. *Kárpáti Aurél* ez időben még két tanulmányban foglalkozott *Goncsarov*val. Az *Élet* című folyóiratban *Goncsarov* „lefojtott szimpátiá”-járól beszél, amely „mindig ott bujkál a legobjektívebb megállapítások alatt is, mint *Flaubert* bourgeois-gyűlölete, amely *Homais* alakjától a *Bouvard és Pécuchet*-ig vezetett” A *Földek testvérisége* című tanulmány szerint pedig „az *Oblomov* olvasása közben,

mintha az új magyar regényről kapnánk kinyilatkoztatásokat". Mi északról várjuk az impulzusokat, s ezért a jövő magyar regénye az orosz regénnyel lesz rokonságban, mert egyező feltételek között fog kicsírázni, s ennek az új magyar regénynek a magyar gentry oblomovizmusa lesz majd a főtémája.⁹

Goncsarov modern, mai író, amit az is bizonyít, hogy míg 1902-ben *Gyalui Farkas Legkedvesebb könyveim* című ankétja alkalmával a 34 ankétező író közül egyetlen egy sem említi olvasmányai között még az *Oblomovot* sem (pedig ha magyar fordításban nem, de német nyelven olvashatták volna!), annál élenkebben reagáltak az alig két évtizeddel később kivallatott írók, akiket *Kőhalmi Béla a Könyvek könyve* c., a *Gyalui* ankétjánál tervszerűbb és sikeresebb vállalási módszere eredményezett. 1918-ban már négy magyar „olvasó” nyilatkozott *Goncsarovról* és nagy művéről. *Babits* Mihálynak „újabb impressziói” között első helyen az *Oblomov* állt¹⁰, *Karinthy* Frigyes vallomásaiban viszont a harmadik helyen a *Raszkolnyikovot* és az *Anyéigint* követően, *Kárpáti* Aurélnál pedig a *Bovaryné*, a *Goriot apó* és a *Holt lelkek* után következik, végül a legnagyobb magyar dantista, *Kaposi József* finoman desztilláló értékelése szerint: „szórakozást és üdülést legtöbbször a következő költőknél és íróknál kerestem”; a felsorolt 28 íróból álló és *Vörösmartyval* kezdődő listán a 25-ik helyet *Goncsarov* foglalja el.¹¹

Érdekes az a tény is, hogy az újabb húsz évvel későbbi *Az új könyvek könyve* c. munkában, ugyancsak *Kőhalmi Béla* kitűnő szerkesztésében már hat magyar író, költő, filozófus és bibliográfus nyilatkozott *Goncsarovról*, illetve főművéről. *Karácsony* Benő erdélyi regényíró szerint „különösen közel állottak és közel állnak hozzám ma is a régi oroszok: *Goncsarov*, *Lermontov*, *Gogol*,”¹² *Kolnai* Aurél, akkor emigrációban élő szociológus és filozófus arról vall, hogy „a legnagyobb és legmegragadóbb írók szerintem is az oroszok: *Dosztojevszkij*, *Goncsarov*, *Gogol*.”¹³ A költő *Sik* Sándor nyilatkozata szerint „legtöbbet az orosz regénynek köszönhetek, elsősorban a *Háború* és *békének* és a *Karamazov-testvéreknek*, de a *kiseb-
beknek*, *Turgenyevnek*, *Goncsarovnak* is”.¹⁴ *Szántó* György a regényíró így vallott: „*Turgenyev*, *Csehov*, *Goncsarov*, *Gogol*, *Gorkij*, *Dosztojevszkij*, *Tolsztoj*, *Puskin*... epikája többet jelentett számomra, mint az orosz élet, orosz sors és orosz lélek megismerését”.¹⁵ *Zempléni* Klára írónő: „emlékszem... az *Oblomov* vonzó gyámoltalanságának bájára”.¹⁶ Végül e tanulmány szerzője többek között anynyira beleélte magát *Goncsarov* páratlan írásművészetébe, hogy főhősével, *Oblomov*val azonosította magát („volt idő, amikor *Goncsarov* *Oblomov*ját utánóztam”¹⁷, ugyanakkor, 1937-ben az anynyira divatos író így háritotta el magától: „az olyan, nagy és divatos írójukat, mint *D’Annunzio*, nem tartom zseninek”. Az is érdekes, hogy *Goncsarov* egyéb nagy művéről magyar olvasói akkor még nem vettek tudomást.

Az első világháború kellős közepén, 1917-ben *Az Érdekes Újság Dekameronj*ának tizedik kötetében közölt önéletrajzában *Szabóné Nogáll Janka* *Goncsarov*-élményéről így vallott: „*Goncsarov*, aki sohasem válogatta a helyet, mikor emberi dokumentumokat keresett, cikksorozatot írt az inasairól, és azt mondta, hogy abból, amit a cselédek gazdáikról beszélnek, voltaképpen a saját életük története domborodik ki... ha az *Oblomov* szerzője azt mondja, hogy az nem olyan hókuszpokusz, amelyből magától is kibukkan valami...”

Ugyancsak *Az Érdekes Újság* 1919-ben valóban érdekes irodalmi újítást vezetett be: sorozatot indított *Szeminárium az olvasóval a jó könyvről, a szép képről, a zenéről és az egészségről* címmel. Ebben a rovatban *Cholnoky* László, a magyar

irodalom egyik sokat ígérő tragikus alakja, tanulságos cikkben méltatta az *Oblomov* költői szépségeit: az alvó Oroszország felébredt az évszázados rákényszerített álomból. Az *Oblomov* az alvó orosz föld remekbe készült fényképe. Szerinte „a felébredt Oroszországot ismered, az alvót pedig meg kell ismerned, és ezért kell olvasnod *Oblomov*-ot, mert az *Oblomov* az alvó Oroszországnak remekbe-készült miniatűr-fényképe, *Oblomov* mása az alvó Oroszország, mintha valamely milliósorosan nagyító látcső fölcsereált üvegein keresztül néznéd azt”. „Ha elolvastad *Oblomov*-ot — fejezi be szép fejtegetéseit *Cholnoky* László — szinte ideges vágyódással indulsz neki a napsugaras reggelnek, hogy élhesd az életet és betölthesd napodat a munka gyönyörűségével”.

Az első nagy világgégés után, 1920-ban foglalta össze *Benedek* Marcell *A modern világirodalom történetét* (1800—1920); ebben a hasznos műben jellemző módon mutatta be *Goncsarov* művészetét: „*Goncsarov* a *Flaubert*-követők közé számít: elsősorban a művészi érzéketlenségre való törekvése miatt. Főműve, *Oblomoff*, két esztendővel *Bovaryné* után jelent meg. Úgy lehet felfogni, mintha írója és hőse már magába szívta volna a *Bovaryné*-ből áradó reménytelenséget. *Oblomoff* betegsége csak a széles környezetrajz, az álmosító orosz abszolutizmus rajza miatt látszik speciális orosz akarát-betegségnek. A romantikus kiábrándulás irodalmának utolsó szülötte ez a regény, mely az ébredező új életnek, új törekvéseknek elébeveti a maga, ugyan miért? -jét”.¹⁸

Ugyancsak a húszas években írta meg *A világirodalom élettörténetét* (1927) *Juhász* Andor hatalmas freskó-sorozatában; *Goncsarov* művészetének elemzésében *Lermontov* örök démonáig, a *Közönyig* megy vissza: „Még a küzdelemig sem jut el, úri nemtörődomséggel fordít hátat mindennek, ami kiközökenthetné egyforma megszokottságából, unott restségéből. A *Turgenyev* *Rudinja* és a *Nemesi* fészek *Lavreckije* képviselik ezt a típust, amelynek legnagyobb kiteljesedése a *Goncsarov* *Oblomovja*. *Oblomov* még ahhoz is lusta, hogy az ágyáról felálljon, vagy hogy átforduljon a másik oldalára. Ő nem pipázik, ha föl kellene állnia a pipájáért, és inkább engedi, hogy elmenjen mellette minden, élet, gazdagság, szerelem, ideál, ábránd, szépség, melegség, jóság — pedig csak a kezét kellene kinyújtani érte. A nihilizmus és az *oblomovizmus* a két rákfenéje az oroszországnak. . . *Goncsarov* azonban továbbmegy, mint *Turgenyev*. Ő már tudja és látja ennek az *Oblomov*-féle álomnak a következményeit is”.¹⁹

1921-ben jelent meg *Mereskovszkij* *Örök útítársaink* című könyve magyar nyelven. Ebben részletes tanulmányt szentel *Goncsarov*-nak és az *Oblomov-problémának*, fejtegetései azonban a szellemtörténeti értelmezés belletrista színvonalán maradnak.

A *Nyugat* folyóirat közölte 1925-ben *Fülöp*—*Miller* René tanulmányának fordítását: *Goncsarov plágium-vádja Turgenyev és Flaubert* ellen címmel. *Fülöp*—*Miller* René kiadatlan *Goncsarov*-kéziratot tett közzé, amelyben a nagy író megvádolta *Turgenyev*-et, hogy az ő kéziratban levő, majd *Turgenyev*-nek felolvasott munkájából ötleteket, sőt egész részeket plagizált: s nemcsak a maga számára kölcsönzött eszméket tőle, hanem francia íróbarátai, így főleg *Flaubert* részére is. Erre vonatkozóan a közlő megjegyzi: „*Goncsarov*-ot az az agyrém üldözte, hogy az akkori idők összes nagy orosz és európai írói összeesküvést szőttek ellene a céllal, hogy a legértékesebb gondolatokat, sőt teljes szakaszokat is, kölcsönvegyék munkáiból, azokat sajátjaikként adják ki”.²⁰

A húszas évek derekán *Bonkáló* Sándor írta meg az orosz irodalom történetét

először magyar nyelven összefoglaló monográfia keretében. (1925.) Nem nagy lelkesedéssel szól *Goncsarov* munkásságáról, s *Dobroljubov*, *Belinszkij*, vagy *Szkabicszevszkij* idézetei is ezt látszanak bizonyítani.²¹

A konzervatív *Szémán* István egy évvel később Az újabb orosz irodalom történetében meleg hangon méltatta főleg az *Oblomov* világirodalmi jelentőségét, s rávilágított arra, hogy „alakjainak plaszticitása szinte felülmúlhatatlan benne. Hőse, Oblomov, Anyeginnek, Pecsorinnak és Rudinnak lelki rokona. Valósággal egy felesleges ember, a nem a maga munkájából élő és a néptől eltávolodott típus jellemző képviselője”.²²

Berényi László az *Élet* című folyóirat 1930. évfolyamában nagy tanulmányt szentelt az *Oblomov*nak és írójának. Részletes képet ad *Goncsarov* lelki berendezéséről, majd rámutat az író egyéniségének *oblomovizmusára*, mely az *Oblomov*-ban nyert kifejezést: „Az a kor, amelynek talajából Oblomov kinőtt, örökre elmúlt; eltemette az idő homokja, de Oblomov és írója egymástól nyert halhatatlanságukban ragyognak ma is”. Valóban „a tipikus orosz lélek művészi megszemélyesítésével Puskin óta minden jelentősebb orosz író megpróbálkozott többkevesebb sikerrel... Ezért emlékeztet Oblomovra a kiábrándult Anyegin, a szkeptikus Pecsorin éppúgy, mint az erőtlen Rudin, vagy a pesszimista Bazarov, s ezeknek késői utóda a tépelődő Ivanov. Mindegyikükben megérezzük az önmagát kereső orosz lelket más-más kor délibábját kergetve, de ami változatlan bennük, az nem faji, hanem örök emberi vonás”.²³

Sok jellemző gondolattal járult hozzá a *Kőhalmi* Béla olvasóankétján oly finom megjegyzéssel szereplő *Babits* Mihály *Az európai irodalom történetében* (1935) a *Goncsarov-kérdés* tisztázásához, amikor megmutatta az *Oblomov* kialakulásának és fejlődésének útját: „A naturalizmus terén legmesszebb voltak az oroszok. A naturalizmus természetes lejtője a formák felbontása felé visz. Nem az alkotás a fontos, hanem az ábrázolt valóság. A franciákat itt sokkal több hagyomány kötötte, mint az oroszokat. A Madame Bovary mégiscsak tökéletesen megkomponált alkotás! De például Turgenyev már inkább rejtette műveinek alkotás-szerűségét. Mintha a mű nem megkomponált regény, hanem az életnek egy kiszakított darabja volna... Továbbment ezen az úton Goncsarov. Ő már a mesétől is megszabadította a regényt. Hiszen az életben néha oly hosszú időn át nem történik semmi! Néha az élet tragikuma, hogy nem történik semmi. Az Oblomovnak egy egész kötetén át a hős csak lustálkodik és pamlagon hever. A tragikuma az, hogy lustálkodik és pamlagon hever. Goncsarov az orosz lélek tragikumát írta, melynek az *oblomovizmus* szállóigéje lett. De az ember mindenütt egy, s Oblomovban a Pató Pálok nemzete is magára ismer. Mégjobban magára ismer az *oblomovkai* (ahogy Oblomov faluját nevezik) nagy és nagyszerű ivás-évésékekben. A részletekben Goncsarov tökéletes művész; s minden látszat ellenére az egészben is. Igazi hatást érni a kompozíció hiányával: még raffináltabb komponálást jelent és tudatosabb művészetet. (mert nem gyámolítja szokás és hagyomány.) Goncsarov aggodalmas művész, pepecselő, akár Flaubert; s egy kicsit maga is Oblomov”.²⁴

Irodalmunkban először *Császár* Elemér foglalkozott *Goncsarov* hatásával *A magyar regény története* (1939) című monográfiájában. *Gozsdu* Eleknek a *Köd-ről* írt regényében (1882) fedezte fel az első Oblomov-nyomokat. A regény hőse, *Tar* István „színre egészen magyar karakter, egyik utolsó hajtása Bessenyei Pontyijának, Kisfaludy Mokányának, Petőfi Pató Páljának, de előzőinél sokkal

mélyebben érző. Csakhogy ez a magyar jellem egészen orosz mintára van faragva: mintha csak Goncsarov Oblomovjának magyar kiadása volna...²⁵

A második világháború alatt megjelent *Világirodalom történetében* (1941) Szerb Antal külön kiemeli *Goncsarov* világirodalmi jelentőségét, noha csak az *Oblomov*val foglalkozik, ennek azonban igen finoman átértzett elemzését adja: „Oblomov nem csak lusta, tétlen nemesember. Bármennyire hasonlít is életmódja Pató Pál úréhoz, világok választják el tőle. Oblomovot gazdag belső élete teszi Oblomovvá. Sosem érzi igazi szükségét a külső világnak, a tevékenységnek, az ún. életnek. Pató Pál erkölcsi tulajdonságairól nem sokat tudunk; Oblomov jó és tiszta, a derék emberek rajongva szeretik, a gonoszok pedig megszégyenülnek közelében. Goncsarov elrettentő példának szánta — és mégis Dosztojevszkij csodálatos Myskin hercegének rokona. A nagyszerű alak alkotójának polgárius szándéka ellenére növekedett ki”.²⁶

III

Teljesen új *Goncsarov*-szemlélet figyelhető meg 1945 utáni irodalmunkban, melyet főleg *Dobroljubov* klasszikus értékű *Oblomov-tanulmányának* fordítása alakított ki. 1948-ban jelent meg magyarul *Orosz realizmus* című könyve: ebben található a *Mi az oblomovság?* című tanulmánya. A nagy forradalmi demokrata kritikus részletesen kifejti az oblomovizmus lelki feltételeit és betegségét: szerinte *Oblomov* típusa a pusztulófélben levő feudális társadalom élősdijének. *Dobroljubov* rámutatott *Oblomov* irodalmi rokonaira, az ún. „felesleges emberekre”. *Dobroljubov*ot nem annyira *Oblomov* alakja érdekelte, hanem maga az orosz népbetegség: az oblomovizmus. Rámutatott arra is, hogy *Goncsarov* nemcsak *Oblomov* halálos ítéletét mondta ki, hanem a passzív „hős” mellett az egész akkori társadalmi rendszert is elítélte.

Két évvel később jelent meg magyar nyelven *Belinszkij Válogatott esztétikai tanulmányok* (1950) című gyűjteménye, s benne a legnagyobb orosz irodalomkritikus nagy tanulmánya: *Áttekintés az 1847-es orosz irodalomról*. Ebben *Belinszkij Goncsarov* első nagyszabású művének, a *Hétköznapi történetnek* mindmáig helytálló esztétikai elemzését adja. *Dobroljubov* tanulmányának és *Belinszkij* kritikájának irányt-mutató jelentőségük volt a magyar *Goncsarov*-szemlélet kialakításában.

1949-ben jelent meg először magyar nyelven *Goncsarov Hétköznapi története* *Trócsányi* Zoltán művészi tolmácsolásában *A világirodalom remekéi* című sorozatban. A kritika lelkesen fogadta; a *Világosság* recenzense megállapította, hogy „a regényben a cári Oroszország intelligenciájának tunya, kilátástalan, zilált hétköznapijait ábrázolja az író”.²⁷ *Ruffy* Péter szerint „senki ilyen kegyetlen éleslátással, ilyen hűvös modorban, ilyen aprólékos megfigyelésekkel ékesen nem írta még meg az orosz nemesi osztály szétbomlásának folyamatát”.²⁸

1952-ben a *Művelt Nép* kiadásában jelent meg *A „Pallada” fregatt*, a világirodalom legköltőibb útira, *Trócsányi* György fordításában Sz. V. *Murajevszkij: Goncsarov és hajóútja a „Pallada” fregatton* című bevezető tanulmányával. *Goncsarov* földkörüli útjának száz év előtti színes élményeiről szól a könyv. A hatalmas, több mint hétszáz nyomtatott oldalra terjedő opusz izgalmasan érdekes olvasmány, hozzáfogható útleírást alig ismerünk.

A nagy mű jelentőségéhez méltó sajtóvisszhangot váltott ki. Nagy Lajos szerint *Goncsarov* fizikuma nem volt alkalmas az utazásra, lelkesedése azonban minden viszontagságot legyőzött. Megfigyelőképessége, nyelvismerete, általános földrajzi, gazdasági és etnográfiai tudása, s nem utolsó sorban óriási műveltsége, gyors felfogóképessége mintegy predestinálta a nagy útleírás megalkotására. Jól vette észre, hogy *Goncsarov* csak pillanatfelvételeket rögzített és nem a külső világ bemutatására törekedett, csak azt írta le, amit az általános tanulmányozás nem vesz észre. Nagy Lajos azt is följegyzi *Goncsarov* útirajza alapján, hogy meghatározott céllal kell mindig utazni, ellenkező esetben az újabb meg újabb benyomások elsikkasztják a lényegét. *Goncsarov* egész útján az állandóan fluktuáló életet figyeli, magukat az embereket. Megfigyelőképessége tévedhetetlen, realizmusa tökéletes: „az író tényeket sohasem költ, sőt nála még a költés sem egyéb, mint a tények felsorolásának érzelmmel telített képpé alakítása...”²⁹

A *Béke és Szabadságban* Bóka László így ismertette a művet: A „Pallada” fregatt embernevelő, szivetűjítő olvasmány. Az élőbeszéd közvetlenségével, elevenességével számol be útjáról. Gazdaggá is tesz, mert sokféle emberrel, társadalmi szokással, néppel, a természet változatosságával, tájakkal és természeti jelenségekkel ismertet meg. A nagyvilági élet kitáruló változatossága mellett a fregatt kis emberközösségét is megismerteti. A fordítást jónak, pontosnak tartja, de — véleménye szerint — meg sem közelíti az eredeti stílus szépséges közvetlenségét!³⁰

A *Könyvbarátban* G(eréb) B(élané) kiemeli, hogy a nagy mű hangja annyira közvetlen és érzékletes, hogy az olvasó szinte együtt utazik az íróval. Megállapítja, hogy *Goncsarov* nem ábrázolja a társadalmi különbségeket, nem látja meg az elnyomott osztályt, de művészete áttör világnézetének korlátain, s az osztálytársadalom híralata burkoltan ugyan, de benne szunnyad mondanivalójában. A már előbb említett kritikusokkal egybehangzóan megállapítja, hogy a könyv érdekes, hasznos olvasmány, pontos megfigyelések alapján írja le a látottakat, szinte tudományos eszközökkel.³¹ Maár Gyula szerint *Goncsarov* realizmusa A „Pallada” fregattban tömör.³² Makai György a *Magyar Nemzetben* megállapította, hogy az útleírás néhány soros költői képe a természeti jelenségeket kutató realista író ábrázoló készségével gyönyörködtet. A fordítást — mint minden kritikusa — jónak tartja.³³ Agárdi Ferenc véleménye: pompás nyelv, kiváló előadókészség, remek műfordítás.³⁴ Végül a *Népszavában* Pók Lajos helyesen látja *Goncsarov* világirodalmi jelentőségét, amikor megállapítja róla, hogy az orosz irodalom XIX. századi nagy realista korszakának egyik legkiemelkedőbb alakja, aki szembeszállt a tespedő orosz életszemlélettel, de a forradalmi demokraták (*Belinszkij, Csernyisevszkij, Dobroljubov*) harcos tudatossága távol állt egyéniségétől. Hatalmas útirajza legtöbbet mutat meg belső világából, írásművészetének titkaiból, és a nemzedékek ízlését, világszemléletét alakító útleírások mintája.³⁵

1952-től, A „Pallada” fregatt fordításának megjelenésétől minden év meghozta a maga új *Goncsarov*-kötetét: 1953 az *Oblomov* új fordítását (Németh László), 1954 a *Szakadékot* (Gellért György) és végül 1955 a *Hétköznapi történetnek* ugyan-csak új fordítását (Tábor Béla.)

Szabó Endre *Oblomov*-fordítása és *Szerlemhegyi* Ervin átdolgozása után Németh László átültetése méltán keltett rendkívül nagy várakozást. Az *Új Magyar Könyvkiadó* Orosz remekírók sorozatában jelent meg 1953-ban, s valóban beváltotta a hozzáfűzött reményeket: Németh Lászlónak a *Karenina Anna* mellett talán a legsikerültebb fordítása. Már *Oblomov*-értelmezése is újszerű: a múlt századi

orosz irodalom tele van kórtörténetekkel, amelyek megmutatják, hogy gazdag lelkeket hogyan torzított el a cári Oroszország egészségtelen élete. Ezek közül a legtökéletesebb kórkép az *Oblomov*. Az oblomovizmus az akarat lassú bénulása és az élettevékenységek megállíthatatlan beszűkülése. *Oblomov* értelmes, nemes szívű, átlát a hamis célokon. Kriticizmusa lomhaságának igazolása lesz. A regény első harmada tökéletes kórelőzmény, a további részek a betegség gyógyíthatatlanságát tükrözik, amikor a kór erősebb a külső ingereknél. (*Stolcz, Olga.*) Az oblomovizmus ott jelenik meg, ahol a közepszerű, de jó érzésű emberekből az álmos jólét, a célt nem adó élet, kicsinyes viszonyok kiölik az akaratot.³⁶

Az *Új Magyar Könyvkiadónak* a regényhez fűzött bibliográfiai jellegű utószava megállapítja, hogy az oblomovizmus vonásai még sokáig megmaradtak; a munka lenézése, az élőlátszó, a maradiság sok társadalmi réteget fertőzött meg. Jellemző az *Esti Budapest* beszámolója: az orosz irodalom leleplező kórtünetei közül a legtökéletesebb az — *Oblomov*.³⁷

Kardos László ismertetésében azt emelte ki, hogy az *Oblomov* a múlt század derekának sajátos orosz viszonyaiból sarjadt. Művészi frissessége és mondanivalójának időszerűsége töretlen. A fordítás alkotó tolmácsolás, sugallatos újjárat emeli a szöveget, újjárat emeli anélkül, hogy szabadosságokba, pontatlanságokba esúsznék.³⁸ A *Népszavában* írt Szabó Ede-kritika *Dobroljubovot* idézi, aki szerint *Goncsarov* reálisan mutatja a pusztuló, haladásra képtelen birtokososztályt. Élete értelmétől már gyermekkorában megfosztotta neveltetése, nem tanulta meg, hogy az élet célja a munka és a cselekvés. *Goncsarov* írói nagyságát mutatja, hogy egy jellegzetes típusban ennyire elevenen tudta az orosz társadalom problémáit felszínre hozni. A regény a tevékeny tett, a munka és az alkotó harc szépségére tanít, amely az élet egyedüli értelme. *Goncsarov* leírásait sajátos, mélyreható látásmódjával eleveníti meg.³⁹

Németh László *Oblomov*-fordítását *Nemeskürty* István is nagy alaposággal méltatta: „Az új *Oblomov* maradéktalanul élvezhető, ebben jelentős része van Németh László kitűnő fordításának. Fordítása mintaszerű... Ez a fordítás, akárcsak a *Karenina Anna*, híven és mégis magyarosan adja vissza a szerző stílusát”.⁴⁰

A nagy sikerű *Oblomov*-fordítás 1960-ban újból megjelent *A világirodalom klasszikusai* c. népszerű sorozatunkban *Bakcsi György* bevezetőjének kíséretében, aki egyébként 1961-ben *A Könyv* c. folyóiratban közölt találó areképvázlatában elevenítette fel az orosz klasszikus prózairodalom egyik legnagyobb alakjának emlékét.

1950-re készült el *Goncsarov* legnagyobb alkotásának, a *Szakadéknak* teljes fordítása, *Gellért György* gondos munkája.⁴¹ A fordítást az *Új Magyar Könyvkiadó* azonban csak 1954-ben adta ki *Orosz remekírók* sorozatában. A fordítás egyike a legnagyobb magyar regényfordítási teljesítményeknek: felveszi a versenyt a *Don Quijote*, a *Nyomorultak*, a *Háború és béke* és a *Karamazov-testvérek* fordításával.

A könyvhöz fűzött utószó (*Goncsarov és a „Szakadék”*) szerint *Goncsarovban* *Belinszkij* hatására erősödtek meg haladó érzelmei, bár sohasem vált forradalmárrá. A *Szakadék* utolsó nagy műve, húsz évig tervezgette, s összes művei közt legjobban melengette. *Goncsarov* is fontosnak tartotta a reformot, de a további fejlődést, ha reformista módon is képzelte el, elutasított magától minden forradal-

mi eszmét és mozgalmat. A *Szakadé*ra már ez jellemző, a szakadék is azt jelenti, hogy a forradalmárok, a „nihilisták” örvénybe, szakadékba taszítják Oroszországot. Ennek a céljának szolgálatában változtatta meg a nagy mű eredeti tervét, és lényegesen módosította alap gondolatát. A végleges kidolgozásban még a regény alakjainak jellemén is lényeges változtatásokat eszközölt; így *Mark* ábrándozását is az eredetitől eltérően megváltoztatta, eltorzította. Első tervében ugyanis művelt férfi, eredeti gondolatai, ötletei vannak, határozott céltudatossággal dolgozik, később azonban teljesen esekélyesedik. Pedig ez az alakja tükrözi a forradalmi demokrata ifjúságot, s ezzel is azt akarta bizonyítani az író, hogy szembe fordult velük, úgyhogy a *Szakadé*kat a forradalmi demokrata ifjúság megrágalmazásának tekintették. Ugyanilyen jellemváltozáson ment át a regény főhőse is, az első terv után a végleges formában *Vera* megalkuszik helyzetével, környezetével, bár — jegyzi meg a cikkíró — nem a valóság, hanem a konzervatív vá vált író görbítette el életútját. A regény eszmei mondanivalói ellenére is az író az orosz próza mestere, a realista ábrázolásmód egyik legnagyobb művésze.

A regény fordításáról a *Szabad Ifjúságban K(apusi) R(ózsa)* emlékezett meg: szerinte *Goncsarov* félt a bontakozó forradalomtól, sajnálta a nemességet. Ez a kettős érzés konzervativizmusának alapja, amely a szakadékot is jellemzi. Finom művészettel eleveníti meg a hatvanas évek hangulatát, az orosz nemesi élet hétköznapijait. Különösen megkapóak eszményien szép női jellemei.⁴² A miskolci *Széphalomban Kováts* Dániel írt tanulmányt a regény megjelenése alkalmából: a *Szakadék* főhősét, *Rajszkít Oblomov*nál fejlettebbnek látja, akit az író szócsövének használt. A regény központi alakja *Vera*. Mindenkit a vele való kapcsolata alapján ítél meg az író. Ez a rejtélyes lány a világirodalom egyik legérdekesebb nőalakja. *Goncsarov* a *Vera* alakján át látta meg a nőben rejlő, világot mozgató erőket. Az író világnézetét fejezi ki: az új eszméket befogadja, de nem tud a régiekkel szakítani.⁴³

Az *Irodalomtörténet* 1956. évfolyamában *Almási* Miklós ismertette a regénytrilógia hatalmas utolsó pillérét: szakadék választja el a megmozduló Oroszországban a szembenállókat, és szakadék tátong egy-egy ember lelkében, ha nem tud választani. A *Szakadék* célja bemutatni az emberben és a társadalomban egyre mélyülő hasadásnak a kezdetét, az okát és végkifejlődését. A regény csak a folyamat vége, előzménye másik két művében található. A három opusz egy egész, az orosz társadalom lassú erjedésének ábrázolása. Ebben a részben a legvilágosabb, hogy a szétválás végleges, ezért ez egyúttal a másik két mű megértésének is a kulcsa. A három nagy regény az orosz társadalom fejlődésének korszakalkotó jelentőségű rajza. A *Hétköznapi történetben* a régi élet kezd már inogni, a kúriák nyugalma helyett a város forgataga vonzza az ifjút, aki romantikus vágyakkal fordul a világba szerencsét próbálni. Az *Oblomov*ban már nyíltabb az eltávolodás, a szembenállás. A *Szakadék* átmenet az egyik korból a másikba. Igen nehéz feladat volt ezt ábrázolni, de *Goncsarov*nak sikerült, mert megtalálta azt a típust, amelynek segítségével az egész korszakot meg tudta világítani. Végső tanulsága: „A mű kiadása igen jelentős tény irodalmunkban, mert *Goncsarov* írói arcképe sokkal világosabban áll így olvasóközönségünk előtt. A fordítás — Gellért György műve — mindenütt művészi és mélyen átgondolt”.⁴⁴ *Heller* Ágnes a *Csillagban* értekezik az *Orosz remekírók. Jegyzetek az Új Magyar Könyvkiadó sorozatáról* címmel: ebben a következő kifogást teszi: „A magyar közönség előtt alig ismert elég bonyolult irodalmi jelenség, *Goncsarov* két munkájához (*Oblomov* — *Szakadék*)

egyáltalán nem fűztek esztétikai elemzést. A két utószó itt kizárólag a tárgyi adatok közlésére szorítkozik”.⁴⁵

Nem ez a helyzet a *Hétköznapi történet* kiadása esetében. Az 1955-ös év hozta a Tábor Béla-féle új fordítást az *Orosz remekírók* sorozatban Lukácsy Sándor utószavával, melyben elvi kérdéseket is felvet. Szerinte a politikai közönyösség lekötötte Goncsarov alkotóképességét, csak formai érzéke csiszolódott, indító nagy élményben nem volt része, szemlélődő természete lassan érlelte meg a realista író. Az orosz múlt századi élet egyik fontos problémáját írta: a jobbat, tartalmasabbat kívánó nemes ifjak visszahullását a kiábrándulásba, a céltalan életbe. *Dobroljubov* mutatta ki a célba nem érő tervezgetés, a tétlenségre ítélt képzelődés megjelenését más orosz írónál is: *Turgenyev* felesleges embernek nevezte ezt a típust, Goncsarov oblomovizmus elnevezést adott neki. *Oblomovon* keresztül *Adujev*et — a *Hétköznapi történet* hőseit — is jobban megértjük. Ezt a többre képes, jó tulajdonságokkal teli fajtát a nevelés tette tönkre, amely munkára képtelen, puha bábót csinált belőlük, megfosztotta őket akaraterejüktől, a tevékenységre való készségektől, és az életismeretek megszerzésétől. Jellemrajzai nagy-szerűek. A női jellemek festésében úttörő. Egyéníti hőseit, nem ismétli őket. Művészi szembeállításal dolgozik az idősebb *Adujev* és felesége esetében: az asszonyt majdnem vázlatosan csak annyi vonással ábrázolja, amennyi elég a férj életelveinek használhatatlanságát bizonyítani...

A *Hétköznapi történet*ről Török Endre ír *Az Orosz remekírók 1955-ben megjelent könyvei* című kritikai tanulmányában: szerinte Lukácsy Sándor többre vállalkozik a regény elemzésénél. Goncsarov írói tevékenységét nemcsak az orosz élet problémáival hozta összefüggésbe, hanem azokat a korabeli nyugat-európai jelenségeket is felfedi, amelyekből ezek beilleszkedésére is fény derül. Az orosz és a nyugat-európai realizmus fejlődését mozgató törvényszerűségekről is ír. Példákkal világítja meg a magyar irodalom fejlődésének az orosz irodalom fejlődésével való rokonságát.⁴⁶

Goncsarov halálának 65. évfordulóját 1956-ban azzal ünnepelte a magyar irodalmi világ, hogy az *Orosz irodalom klasszikusai* c. tanulmánygyűjteményben megjelent A. Cejlin Goncsarovról írt magvas tanulmánya, Gellért György stílusos fordításában.

Rejtő István *Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon* című könyvében a magyar Goncsarov-irodalommal is foglalkozik, s kimutatja azon a külföldi források nyomait: „Goncsarov esetében is hasonló jelenségeket tapasztalhatunk. A magyar irodalmi közvélemény egészen 1906-ig, az Oblomov első magyar nyelvű megszólalásáig csak német közvetítéssel szerzett tudomást az íróról és regényéről.”⁴⁷

1962-ben, az író születésének 150. évfordulója alkalmából jelent meg az *Irodalomtörténeti kiskönyvtár* című népszerű esszé-sorozat 15. köteteként Bakcsi György írása.

A szerző sikeresen oldotta meg azt a célkitűzését, hogy az orosz kritikai realizmus jelentős alakját — a rövid terjedelem ellenére is — minél teljesebben mutassa be a magyar olvasóközönségnek. A korból, az életrajzból és a különböző eredetű hatásokból magyarázza Goncsarov életének és pályájának sajátosságait, ellentmondásait. A korai, jórészt elveszett vagy megsemmisült művek után a négy nagy opusz alapos elemzésére tér rá, végül az utolsó évek visszaemlékezéseit és esztétikai írásait veszi sorra. Rendkívül meggyőzően és sokrétűen bizonyítja a

fojtogató társadalmi körülmények torzító hatását mind az ember, mind az író véleményének formálódására.

Az alkotáslélektan eredményeit felhasználva *Goncsarov* írói alkatáról és módszereiről azt állapítja meg, hogy a hosszú érlelődés jellemezte, s a külvilág tényezői csak jelentéktelen mértékben akadályozták a gyorsabb reagálásban.

Érdekes és új *Bakcsi* munkájában az, ahogy Olga alakjának és jellemvonásainak magyarázatául feltárja a *Tolsztaja*-epizódot *Goncsarov* életéből, ahogy a magyar méltatók közül elsőként emeli ki *A Pallada fregatt* jelentőségét és művészi értékeit, végül ahogy a *Turgenyev* és *Flaubert* elleni plágium-vádat kiváltó lelki zavarok értő és finom elemzését nyújtja.

Néhány hasonlóságra is felhívja a figyelmet a magyar irodalom és *Goncsarov* művei közt. Így pl. *Kisfaludy* Károly *Sulyosdi* Simonja és a *Lázus betegség Tjazzselenkója* között von párhuzamot, még a beszélő nevek azonosságára is utal. Ugyanígy észreveszi a *Szakadék* egyik-másik szereplőjének és *Gárdonyi*, illetve *Móricz* kisembereinek rokonságát.

IV

Goncsarov irodalmunkra tett ösztönző hatásával 1945-ig *Császár* Elemér — már előbb említett művében — foglalkozott. Az ő adatait egészítette ki *György* Lajos, amikor ennek a hatásnak egyik magyarázatát abban látta, hogy „az oblomovkai nagyszerű évés-ivásokban a Pató Pálok nemzete is magára ismert, azért ez a regény igen otthonosan találta magát nálunk”. A *Gozsdu* Elekre gyakorolt hatás mellett kiemeli még *Török* Gyula első regényének (*A porban*) hőstét, aki „mintha magyar Oblomov akart volna lenni”.⁴⁸

Még jellemzőbben elemezte és kutatta *Goncsarov* nyomait *Zsigmond* Ferenc *Orosz hatások irodalmunkban* című, 1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent székfoglaló értekezésében.⁴⁹ *Zsigmond* Ferenc idézi *Babits* Mihály felfogását arról, hogy „az Oblomov valóban minden ízében magyar regénynek illene be”,⁵⁰ ha egy kissé több mozgalmasság és változatosság volna benne; a magyar ember ti., ha valóban lusta is, képzeletével tarka világot teremt maga körül. Érdekes jelenségre mutatott még rá *Zsigmond* Ferenc kitűnő tanulmányában, amikor kiemelte, hogy „az Oblomov-név olyan népszerű lett nálunk, hogy a Pató Pál-nevet egészen kiszorította a közhasználatból, a magyar közönségnek meghittebb ismerőse az, mint emez. Herczeg Ferenc sem Pató Páloknak, hanem magyar Oblomovoknak nevezi az élet dezentorait,⁵¹ akik a budapesti kávéházakban meddősítik el tehetségüket”.

A magyar kritika *Móricz* *Zsigmond Úri muri* című regényének alakjait magyar *Oblomov*oknak nevezi.⁵² *Krúdy* Gyula regényalakjain is észrevették *Oblomov* sugalló hatását, sőt *Alvinczi* Eduárd *A vörös postakocsi* (1913) és még más, e tárgykörből vett regénye főhősének egyénisége *Oblomov*ba oltott *Anyegin*. *Zsigmond* Ferenc azt is megköckéztatja, hogy „*Krúdy* Gyula *Palotai álmok* című kisregényének (1914) a meséje sem más, mint módosított befejezésű *Oblomov*”.

A drámai műfajban több magyar íróra hatott ihletően az *Oblomov*-téma. *Beczássy* Judit egyenesen *Goncsarov* regényét dolgozta át színpadra (1940). *Ignác* Rózsa *Ezer hold pipacs* című vígjátékában egy unokahug segít az *Oblomov*-fajta földesúron, akit megszabadít a nyakán élősködő rokonságtól (1939).

Falu Tamásnak köszönhető egy *Oblomov*-ihletésű kis lírai vers is *Levél Oblomovhoz* címmel:

Itt mi a csenddel takarózunk
És a halállal álmodunk.
Éles kacsaj, síró sikoltás
Nem veri fel az otthonunk.

Szelíd álommadárkák kelnek
A szívünk eresze alatt,
S ha jó az ősz, elég minékünk
Ha egy pihéjük ittmaradt.

A portánkon béke harangoz,
Ásítva zárjuk a kaput.
Nem ijedünk fel éjszakánként,
S nem keltjük fel, mi elaludt.

Vágyak Néváján nem szánkázunk,
Pihenten csügged két karunk,
Benne újszülött percek mellett
Halott éveket ringatunk.

Lelkünkön kétség mosolya nem rág,
Velünk húzik az unalom.
Repkény vagyunk, kik annak élünk,
Hogy fel ne küsszünk a falon.⁵³

*Goncsarov*nak, a XIX. századi nagy orosz kritikai realista írónak az életét és műveit szokatlanul későn és hiányosan ismerhették meg hazánkban. Ennek a mellőzöttségnek legfőbb oka az volt, hogy a közvetítő szerepet játszó nyugati nemzeti kutúrák és irodalmak elhanyagolták a többi orosz író bemutatása mellett *Goncsarov* művészetének elemzését. Közrejátszhatott ebben az is, hogy befelé forduló élete nem szolgált érdekes cikktémákkal. Sokáig az orosz nyelv ismeretének hiánya is megakadályozta — idegen források nem lévén — alaposabb megismerését.

Goncsarov nevének a múlt századi sajtóban való szórványos felbukkanásától hosszú út vezet fontosabb műveinek fordításáig, kiadásáig. Az első fordítás-edíciók csak a figyelmet hívták rá föl, jórészt nem is próbálkoztak eszmei értékelésével. Ez a kísérleti jelleg azonban néhány jelentősebb megnyilvánuláson és az *Oblo nov* 1906-os megjelentetésén kívül hosszú ideig elmaradt. A cikkek, tanulmányok, nekrológok tekintélyes hányada csupán életrajzi adatokat, tartalmi kivonatokat, esetleg a szereplők jellemzéseit tartalmazta, sőt a kritikusok nemegyszer a témát körülményesen kerülgetve *Goncsarov* művészetének ürügyén valami egészen másról szóltak. 1945 után a megváltozott hangú kritika valamivel jobban megközeleltette műveinek főmondanivalóját, s néhány tanulmány igyekezett alaposabban kitérni pályájának elemzésére, alkotói módszereinek sajátosságaira. Több évtizedes késéssel legfontosabb művei is megjelentek, így csupán kisebb írásai maradtak ismeretlenek. Mindeddig kísérlet sem történt alaposabb tanulmányban felmérni *Goncsarov* jelentőségét, irodalmunkra gyakorolt hatását, még kezdeti eredményei sincsenek, mert az eddigi megállapítások szinte kivétel nélkül *Belinszkij* és *Dobroljubov* tételeinek variálásán alapulnak. Az orosz szellem és irodalom egyik legnagyobb alakjának komoly, szélesebb körű, saját korának mozgalmaiban való bemutatására pedig nagy szükségünk lenne, tudományunk egyik megoldásra váró feladatai közé sorolhatja.

Jegyzetek

1. 1856 és 1860 között hetenként kétszer, szerdán és szombaton megjelenő politikai és ismeretterjesztő képesújság.
2. *Főv. L.* 1887. 102. sz.
3. Helyesen értékelte *Jancsó Benedek* tanulmányát *Dolmányos István Költők barátságától népek testvériségéig* (Bp. 1959, Gondolat. 73.) című könyvében, amikor kiemelte, hogy „a nyolcvanas években Jancsó Benedek az oblomovizmus irodalmi divatjáról számol be. Munkáit akkor még nem fordították magyarra, s az iránta mutatkozó érdeklődést az orosz irodalom újabban mutatkozó tüneményei, elsősorban Tolsztoj és Csehov a második helyre szorították”.
4. A század végén a realizmust értették a naturalizmuson.
5. *Magyar Hírlap.* 1891. 195. sz.
6. 1858-ban született Ahalkalaliban, Örményországban. Tifliszben nevelkedett, majd Németországban folytatta tanulmányait. 1885-ben hazánkba jött és itt, mint az orosz nyelv oktatója működött. 1894/95-ben részt vett *Zichy Jenő* keletázsiai expedíciójában, s riportokkal látta el a magyar lapokat. Széles körű irodalmi tevékenységet fejtett ki.
7. *Voínovics Géza* tanulmánya 1921-ben *Regényírók* című esszé-gyűjteményében is megjelent a *Kultúra és Tudomány*, című sorozatban.
8. 1944-ben jelent meg az *Oblomov* „új” fordítása *Szerelemhegyi Ervin* tollából *A világ-irodalom titánjai* című sorozatban; ez a késői átdolgozás azonban a *Szabó Endre*-féle fordításnak csak halvány mása.
9. *Új Nemzedék.* 1914. 24. sz.
10. *Kőhalmi Béla: Könyvek Könyve.* Bp. [1918], Lantos. 86.
11. *Kőhalmi Béla: i. m.* 163.
12. *Kőhalmi Béla: Az új Könyvek Könyve.* Bp. 1937. Gergely R. 180.
13. *Kőhalmi Béla: I. m.* 187.
14. *Kőhalmi Béla: I. m.* 299.
15. *Kőhalmi Béla: I. m.* 312.
16. *Kőhalmi Béla: I. m.* 390.
17. *Kőhalmi Béla: I. m.* 200., ill. 198.
18. *A modern világirodalom.* Bp. 1920, Franklin. 161. (*Kultúra és Tudomány.*)
19. *A világirodalom élettörténete.* Bp., [1927.], Révai 365. (*Új Könyvek.*)
20. *Nyugat.* 1925. II. köt. 217—227. Erről a plágium-vádról két évvel később *A Reggel* című napilap is megemlékezett. (1927. 11. sz.)
21. *Az orosz irodalom története.* II. köt. Bp. [1925], Athenaeum. 90. (*Élet és Tudomány.*)
22. Bp., 1926, Szt. István Társulat. 211. (*Szent István Könyvek.* 38.)
23. *Élet.* 1930. 121—125.
24. Bp. [1935], *Nyugat.* 279—280.
25. Bp. 1939, Egyetemi ny. 331.
26. III. köt. Bp., [1941], Révai. 72—73.
27. *Világosság.* 1950. 7. sz.
28. *Kis Újság.* 1950. 19. sz.
29. *Irod. Ujs.* 1952. 24. sz.
30. *Béke és Szabadság.* 1952. 35. sz.
31. *Könyvbarát.* 1952. 9. sz.
32. *Új Hang.* 1952. 9—10. sz.
33. *Magy. Nemzet.* 1952. 175. sz.
34. *Szabad Ifjúság.* 1952. 223. sz.
35. *Népszava.* 1952. 172. sz.
36. *Németh László: Munka közben. Oblomov. = Csillag.* 1953. 898—900.
37. *Esti Budapest.* 1953. 304. sz.
38. *Új Világ.* 1954. 6. sz.
39. *Népszava.* 1954. 95. sz.
40. *Irodalomtörténet.* 1955. 88—91.
41. 1947-ben a *Szakadék* című regényből közölt részleteket a *Trócsányi Zoltán* szerkesztette *Az orosz irodalom kincsesháza* *Stuffer Solange Mária* fordításában.
42. *Szabad Ifjúság.* 1954. 133. sz.
43. *Széphalom.* [Miskolc.] 1955. 98—100.

44. It. 1956. 120—123.
 45. *Csillag*. 1955. 9. sz.
 46. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. X. köt. 1956. 1—2. sz.
 47. Bp., 1958, Akadémiai Kiadó. (*Irodalomtörténeti Füzetek* 21.)
 48. *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai*. Kolozsvár, 1946. (*Erdélyi Tudományos Füzetek*. 200.)
 49. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből*. XXVI. köt. 6. sz.
 50. *Babits Mihály: Irodalmi problémák*. Bp., 1917, Nyugat. 80.
 51. *Herczeg Ferenc: A gótikus ház*. Bp., 1939, Új Idők. 10.
 52. *Napkelet*. 1928. 937. (Myn. = Mariay Ödön.)
 53. *Csípke*. [Versek.] Bp., 1917, Singer és Wolfner. 27.

ГОНЧАРОВ В ВЕНГРИИ

III. КОЗОЧА

Русско-венгерские литературные отношения стали более интенсивными в 20-ые годы прошедшего века. Это было время, когда наши писатели начали обращать внимание кроме русской литературы и на польскую, чешскую, и несколько лет позже и на болгарскую литературу. Таким образом многовековые исторические связи усугубились и в духовной жизни и начавшиеся в 20-ых годах литературные отношения живут и в наши дни. Кроме традиции поэтического творчества *Пушкина* и *Лермонтова* глубокое и постоянное влияние на историю венгерской литературы оказал классический русский роман. Только воздействие английского и французского романа может равняться с влиянием, оказанным русским романом на развитие литературного вкуса. В нашей стране особенно поздно и даже неполно познакомились жизнью и творчеством *Гончарова*, выдающегося представителя русского критического реализма. Главной причиной его обойденности в Венгрии было то, что западные национальные культуры, играющие роль посредника, при показе остальных русских писателей мало уделяли внимания анализу его творчества. Это в значительной мере и объясняется тем, что его серая, интроспективная жизнь не служил довольно интересной темой для критиков. Отсутствие знания русского языка также надолго препятствовало всестороннему ознакомлению с его творчеством. В печати конца 19 века пока sporadично встречается имя *Гончарова* и немало времени протекает до того, что издаются более значительные его сочинения. Первые издания только обращали на него внимание и в большинстве случаев даже попытки для оценки идейного замысла его произведений не сделались. Кроме опубликования в 1906 г. романа *Обломов* подход к творчеству *Гончарова* на еще долгое время остался испытательным. Значительная часть статей занимающихся *Гончаровым* содержал только биографические данные, аннотации, критики часто обстоятельно обошли тему и под предлогом *Гончарова* писали о что-то совсем другом. После 1945 года тон критики изменился, старались более тщательно приближаться к идейному содержанию его сочинений и вышли в свет несколько очерков, подробно анализирующих творчество и особенности творческого стиля *Гончарова*. Правда, с опозданием на несколько десятилетий, но были изданы его самые значительные сочинения. Неизвестными для венгерских читателей пока остались только его маленькие труды. До сих пор не сделаны даже попытки, чтобы в рамках содержательного очерка оценивать значение и влияние творчества *Гончарова* на нашу литературу; никаких начал или результатов в этом отношении не имеем, так как в основе существующих оценок почти без исключения лежат установления *Белинского* и *Добролюбова*. Разностороннее представление *Гончарова*, выдающейся личности русского гения и литературной жизни, его участия в движениях своего времени считаем нашей важной и неотложной задачей.

Munkásmozgalom és cenzúra harca a két világháború között

MARKOVITS GYÖRGYI

Az utóbbi esztendőkből irodalom- és sajtótörténetírásunk jelentős eredményeket ért el. Megjelent a magyar irodalom hatkötetes története és háromkötetes magyar irodalmi lexikon, valamint értékes monográfiák láttak napvilágot. Ennek a nagy jelentőségű kulturális munkásságnak keretében hangsúlyozott fontossága van a jelent közvetlenül megelőző történelmi időszaknak, a két világháború közötti huszonöt évnél. Sok mai irodalmi, irodalomtörténeti probléma eredetét, gyökereit az elmúlt — az 1919—1944 közötti — korszakban találjuk meg.

A magyar ellenforradalmi rendszerben a haladó világnézetű irodalmi alkotások csak a cenzúrával vívott harc árán jelenthettek meg. Alig akadt író, aki nem akarta volna a fennálló társadalmi viszonyok megváltoztatását; s e törekvésében természetesen szembe került az uralkodó osztályok védelmét szolgáló rendőrségi, ügyészségi és bírósági szervekkel.

Különösen nehezen juthattak nyilvánosságra a tudományos szocializmus eszméit terjesztő írások. A forradalmi munkásmozgalom íróinak nagy akadályokat kellett leküzdeniök ahhoz, hogy mondanivalójukkal eljussanak a tömegekhez. A mozgalom azonban nem mondhatott le az eszme szóban és írásban történő terjesztéséről: az ellenforradalmi elnyomás viszonyai között kommunista, szocialista és radikális könyvek, folyóiratok, cikkek jelentek meg a horthysta Magyarországon, valamint Moszkvában és más külföldi városokban kiadott baloldali kiadványok jutottak el a magyar olvasókhoz.

Az alábbiakban azokat a *módszereket* ismertetjük, amelyekkel az írók és költők, kiadók és szerkesztők, valamint nyomdászok és terjesztők — a törvényeket kijátszva — írták, kinyomták és terjesztették a forradalmi eszméket hirdető műveket.

A kiadói módszerekről

Az illegális kiadványok előállítására a párt külön nyomdát szervezett. A KMP 1928 májusi határozata az illegális nyomda szervezésére és működésének módszerére adott utasítást. Ebben az időben — háromnegyed éven át — Sallai Imre irányította e munkát. A nyomda fő feladata az volt, hogy a pártszervezeteket agitációs és propaganda irodalommal lássa el. A kéziratokat a korrektúra elkészülte után azonnal meg kellett semmisíteni, a nyomda vezetője és a szerkesztőség nem érintkezhetett egymással, az anyagok elszállítása csak „biztosítva” történhetett;

UJ FÖLD

MEGJELENIK MINDEN HÓNAPBAN
1927. FEBRUÁR • 1. ÉV • 1. SZÁM

Az első szám tartalomjegyzéke.

SZÖVEGRÉSZ:

Csabay Anna: Egy megérkezett nemzedék (tanulmány)
Barta Sándor: Idő kristálya
Forbáth Imre: Versek
Szendy-Steif Antal: A plakátról
Németh Antal: A hónap színjátéza
Ford és a művészi alkotás
Nagy Béla: Henry Ford
Tamás Aladár: Két kötetemény
Adolf Behne: Egy berlini nyomdaház
Bortnyik Sándor: Művészet és üzleti élet
Philippe Soupault: Egy néger története (novella)
Archipenko festménygépe
Palasovszky Ödön: Levél Punaluáról
Pápa József: Börtön
Dr. Madzsarné Jászi Alice: Testkultúra és haladás
Molnár Farkas: Építészeti mint művészet
Remenyik Zsigmond: A városok 7 harangjai (novella)
Kurt Liebmann: Versek
N. J.: A növények társadalma
Keleti Pál: Most Kína szól (tanulmány)
Nyílt levél a kultuszminiszteriumhoz
Tul a programokon
Szemle

KÉPEK:

Molnár Farkas: 2 házierv ■ Repülő felvétel Budapestől ■ Berlini nyomdaház (2 kép) ■ Brauer: Motorok (2 kép) ■ Bortnyik: 2 plakátterv ■ Forbáth: Árus iródn ■ Molnár: Reklámterv ■ Tornafelvető ■ Színhásterv ■ 2 kép Kínáról ■ Bortnyik: 2 lényképpozíció

Szerkesztőség és kiadóhivatal: BUDAPEST VI. O UCCA 4. III. 10.
Főbizományos: HARMOS LÁSZLO ES TARSA, BUDAPEST IV. Petőfi Sándor ucca 3. sz.
Szerkesztéségi díjak: csütörtök d. u. 3. 5. vasárnap d. u. 10-12 drág

Az UJ FÖLD kiadványai:

Palasovszky Ödön: Punalua
Tamás Aladár: A Partok elindulnak
Molnár J. és Tamás A.: Uj francia költők (anthologia)

Sajtó alatt:

Remenyik Zsigmond: A hetedik hónap (regény)
Ára 4. pengő (20.000 korona)
Gimes Imre: Boran át (kís regény) Ára 1.20 pengő (15.000 korona)

• Megrendelhetők az UJ FÖLD kiadóhivatalaiban •

UJ FÖLD

AZ ÚJ SZELLEM EREDMÉNYEI IRODALOM,
MŰVÉSZET, ZENE, TUDOMÁNY, FILM, SZIN-
HÁZ, TECHNIKA ÉS IPAR ALKOTÁSAIBAN

MEGJELENIK HAVONKÉNT

A tartalomról

Barta Sándor, Forbáth Imre, Tamás Aladár,
Pápa József, Kurt Liebmann: Versek
Németh Antal: A hónap színjátéka
Nagy Béla: Henry Ford
Bortnyik Sándor: Művészet és üzleti élet
Philippe Soupault: Egy néger története
Palasovszky Ödön: Levél Punaluáról
Dr. Madzsarné Jászi Alice: Testkultúra és haladás
Molnár Farkas: Építészeti mint művészet
Remenyik Zsigmond: A városok 7 harangjai
Keleti Pál: Az új Kína
Cikkek, tanulmányok, képek, szemle

ÁRA:
1 PENGŐ 60 F.
(20.000 KORONA)

SZERKESZTIK:
REMEYIK ZSIGMOND
ÉS TAMÁS ALADÁR

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ:
BORTNYIK SÁNDOR

1927 ■ FEBRUÁR

azaz a nyomdahelyiségnek és az átvevő helyiségnek konspiratív szempontból „tisztának” kellett lennie.¹

A legális szocialista sajtótermékek megjelentetését az tette lehetővé, hogy az évente csak tízszer megjelenő „nem időszaki kiadványok” előállításához és terjesztéséhez nem kellett előzetes engedélyt kérni. A sajtótörvény e hézagát kihasználva jelentek meg a legális kommunista és más munkásmozgalmi folyóiratok. Egy-egy lap forradalmi szellemére azonban hamar felfigyelt a rendőrség és ügyészség, s különböző eszközökkel lehetetlenné tette megjelentetésüket. Lefoglalás és elkobzás, házkutatás és rendőri felügyelet alá helyezés, internálás és börtön lett a sorsa több lapnak, illetve szerkesztőnek és szerzőnek. A betiltott lapok helyett azonban újakat adtak ki, az elítélt szerzőket és szerkesztőket mások váltották fel. Így biztosították a forradalmi sajtó folytonosságát az ellenforradalom korszakában. E folyóiratok: a *365*, az *Új Föld*, az *Együtt*, a *100%*, a *Forrás*, a *Társadalmi Szemle*, a *Front*, az *Új Harcos*, a *Valóság*, a *Szabad Írás*, a *Munka*, a *Világirodalmi Szemle*, a *Gondolat* és mások szervező és mozgósító szerepet töltek be a munkásmozgalmában.

A folyóiratok mellett könyvek kiadására is vállalkoztak a magyar munkásmozgalmak írói és propagandistái, hogy a marxista szépirodalmi, ismeretterjesztő és tudományos műveket eljuttathassák az olvasókhöz. Elsősorban az egyes folyóiratok kiadói, szerkesztői vállalkoztak a könyvkiadásra is. Könyvkiadói tevékenységet folytatott a *100%*, a *Forrás*, a *Fiatalkor Magyarországa*, a *Kortárs* és a *Munka* szerkesztősége. A *Társadalmi Szemle* körül csoportosult írók segítették Müller Lajost az *Új Európa* sorozat megindításában. Ő jelentette meg József Attila *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetét, amiért a költővel együtt bíróság elé állították. Kiemelkedő szerepet töltött be a marxista irodalom kiadásában és terjesztésében *Faust* Imre is. Bekapcsolódott a *Társadalmi Szemle* és az *Európa Könyvtár* akciójába, előfizetőket gyűjtött, terjesztő-gárdát szervezett. 1933-tól rendőri felügyelet alatt állt, de ez nem riasztotta vissza tevékenységének folytatásától. *Marx*, *Gorkij*, *Madzsar* József és *Nagy* Lajos írásait, mozgalmi írók versköteteit, szociográfiai munkákat adott ki, s az ő érdeme *Radnóti* Miklós *Lábadózó szél* című kötetének kiadása.²

A harmincas években működött a *Danton Kiadó*. Érdekes és a korra jellemző a kiadói vállalkozás nevének megválasztása. Egyrészt a *Danton* név a forradalom jelképe volt, s ugyanakkor a cenzúra félrevezetését, megtévesztését is szolgálta. Létezett ugyanis egy *Dante Könyvkiadó*, s a *Danton Könyvkiadó* létrehívói abban reménykedtek, hogy a rokon-alakú -és hangzású névvel sikerül egy ideig elterelni a cenzúra figyelmét kiadványaikról. Ezek között szerepelt például a német fasizmust leleplező, *Gulliver felfedezi a Harmadik Birodalmat* című antifasiszta antológia is.³ Űgyesen álcázott kiadó volt a *Phönix* nevű is, mely kitűnően megalapozta legalitását a *Klasszikus Írások* sorozattal, *Schopenhauer*, *Lev Tolsztoj*, *Stuart Mill* és *Erasmus* műveivel. Ezek után *Marx*, *Ehrenburg*, Egon Erwin *Kisch* műveit jelentette meg, de ezeket már elkobozta az ügyészség, s egy 1934-ből származó bizalmas rendőrségi jelentés megállapította, hogy „a kiadó neve célzatos. *Phönix* — a poraiból feltámadt tűzmadár, az újjáéledt bolsevizmus.” A kiadó *Oravetz* Istvánt jelentette, tőrékeny, szerény embert, akiben szilárd kommunista meggyőződés, szívós kitartás élt. Ű volt az *Új Harcos* című, egységfrontot követelő marxista folyóirat szerkesztője és kiadója is. Önéletrajzában leírja, hogy a lap első számát néhány órával a megjelenés után elkobozta ugyan a rendőrség, de ő csak 60—70

UT HARCOS SZOCIÁLISTA MUNKÁSSZEMLE

Egyékes marxista frontot - Tóth Béla; Miert szűkges a nemzeti reformálás? - Lukács Imre; Az elmélet és gyakorlat egyetértel - P. F. Választón - Ámból a marxizmus ki. Indult Ember Evelyn; Kévid kronika 1933-ból - Hermina z. Mihlen; A szövetkezési probléma - Ferenczy Mihály; Munkánál, kintek - Oravecz István; A pártkongresszus - Korvin Lajos; Téli reggel - Szabó István; Mit várhat a proletariátus Öregországától? T. Gabort; Levél Finnországából.

1933. SZEPTEMBER 15. 150. SZ. 57. 1933. 57.

40. évf. III. MEGJELENIK ÉVVENTE TIZSZER 1933. JANUÁR

1. ÉVF. SZÁM

Nyilatkozat

Közös elhatározásunk, a kapitalizmus végortogya nézi azt az egy-
 néhány frontot bontású. Vagy ortogya nézi, hogy milyen vad árdelmek
 dának az ortogya frontot szocialista munkásság sora között.
 A mozgortogya szocialista munkásság formaból régeze kélszemerte
 ennek az ortogya frontot belüli küzdelemnek az egyetemes munkásszozalomra
 kiható káros hatását.

Megelőzte a munkásszozalom a lombortogya elszaporodott
 Marx-lenin-epigonok vizálykodásának partakka legyén.
 Eltárnak, s sikta kell szálunk a proletortogya harci egyeg-
 tionsnak megváltásáért. Ennek a célnak kikereséséből propagálására
 „[1] Harcos” elmen szocialista munkásszozalmat indítottak. Ez a lap
 munkások szami frontok és bordjak össze a lap nyugati harci. *Munkások*
szekerit és munkások egyek, híven fogja tehát visszatérteni a pro-
 letortok gondolatvilágát. Az „[1] Harcos” nem partortogyan, emellettogya
 nem part, sem csoport alakítására nem törekedik. Befolyásait harci harci-
 sáma fel hogy a vizály ideológiai közegében előváltanak a munkás-
 mozgalom mindent feljárnak a proletariátus harci egyegitortogya
 mozgalomlásért foglalkozik ki elszami propagandát. Egy ortogya, nem
 vortogya hasznosítanak munkát, ha ideológiai annak előkezes-
 tásában.

Az „[1] Harcos” nem kívánva akart lenni a szocializmusért harci
 leesen harcolóknak, hanem kúrtogya. Az ortogya, italkozni bontott
 mozortogya munkásszozalmában nem akarja kimeríteni az ortogya-
 egyedeket. A harciortogya helyett az egyékes marxista front kértogya
 fánforok, legfőbb célja nevezortogya a szocializmusra dolgozó munkos
 körében.

Az „[1] Harcos” egy a munkásszozalom elvét és értékeit szem-
 sagner. Nem kíván, de talner előkezes, akart foglalkozni, hanem testi
 kíván venni az elvont harciortogya, egy új a proletariátus.
 Az „[1] harcos” foglalkozik a bel- és külső munkásszozalom
 aktuális kérdéseivel, a tudományos szocializmus elméleti és gyakorlati
 problémáival, tudományai, kúrtogya, konyvasmeretéseikkel. A lap
 hasznosítást helyet engednek a vizályk elméleti és gyakorlati kérdésekről,
 hogy így hozzájáruljunk azok tisztázásához.

Helyet engednek a harci munkásszozalom tudományi kérdéseivel,
 hogy előkezesek a vizály munkásszozalomra kifejedésért.

Elvártai odavortogya
 Az „[1] HARCOS”
 szerkesztő-bizottsága

JEJSZAVUNK: Marxista és marxista körökben nem
 lehetnek alhidáhhatalian elenítetek.

Előfizetési ár : Félévre (5 szám) 1.50 P. Egész évre (10 szám) 3.00 P.

Olvasóinkhoz !

A jelenlegi árban és nagyobb terjedelemben, 48 oldalon jöhet ki az Uj Harcos, ha minden barátunk és elvtársunk odaadó támogatásával és hathatós propagandával ezt lehetővé teszi. Az Uj Harcos anyagi bázisa az öntudatos szocialisták tömegek áldozatkészségén nyugszik. Terjesszék és szerezzék uj előfizetőket számára.

Elvtársi üdvözléssel
A SZERKESZTŐSEG.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, VI. Rákos-hegy 32. II. emelet 18.

Szerkesztésért és kiadásért felel: ORAVETZ ISTVÁN
Wilheim nyomda Budapest, V. Gróf Vidyácz Ferenc utca 6.

példányt adott át nekik az 1500-ból, a többi biztos helyen várt a terjesztésre. A negyedik szám után elvitte őt a rendőrség, s három hónapot ült a Markó utcai börtönben vizsgálati fogságban, de a KMP-vel való kapcsolatát nem árulta el, s Domokos József talpraesett védőbeszéde következtében a Szemák-tanács kénytelen volt felmenteni. E fogsága alatt, 1933-ban határozta el, hogy marxista könyvek kiadásával fogja szolgálni a jövőben a mozgalom ügyét. Még ezt megelőzően, 1931-ben Müller Lajossal együtt adta ki *Marx: A góthai program kritikája* című művét. 1933 után — többek között — a következő művek jelentek meg ki-

adásában: *Igy élnek a nők a Harmadik Birodalomban* (ezért keresték később halálra a Gestapo pribékjei). A saját kiadásában, valamint a másutt megjelent baloldali sajtótermékeket jól kiépített terjesztő apparátusával juttatta el a párt- és szakszervezetekbe, üzemekbe és magánosokhoz. De szállított könyveiből Franciaországba, Csehszlovákiába, Romániába és Jugoszláviába is. E helyekről ellenszámlára az ott megjelent baloldali irodalomból jelentős mennyiséget csempészett be az országba és juttatott el a munkásokhoz. 1934-től rendőri felügyelet alatt állt. Többször elvitték könyveit, őt magát hetekre a toloncházba zárták. Mégsem hagyta abba tevékenységét. 1937-ben a *Kronosz Könyvtár* kiadványaként bel- és külföldi kommunista tudósok (*Haldane, Prenant, Klingender*) műveit adta ki olcsó propagandakiadásban, majd a Lázár Vilmos szerkesztésében *Világkép Könyvtár* címen szereplő sorozatban a *Spanyolország múltja és jelene* című füzetet. Ez a sorozat geopolitikai témájú könyvei között a spanyol polgárháború marxista értékelését tartalmazta, s az ügyészség el is kobozta. 1939-ben kis könyvesboltot nyitott a Szerdahelyi utcában, innen és itt terjesztette az elrejtett illegális és féllegális kiadványokat. Az üzlet elosztóhely volt, pesti és Pest-környéki munkáscentrumokból jártak hozzá könyvekért. Még ma is rejtély, hogyan tudta egy-egy kiadványához a papírt és a nyomdának járó előleget előteremteni, amikor ennek egy részét is saját szájától kellett megvonnia. Ő indította meg az *Új Magyar Könyvtár* című sorozatot is, ebben azonban csak egy könyv, Veres Péternek *Az Alföld parasztsága* című szociográfiai írása jelent meg 1936-ban.⁴

U J
M A G Y A R K Ö N Y V T Á R

1.

VERES PÉTER:
AZ ALFÖLD PARASZTSÁGA

B U D A P E S T, 1 9 3 6

ORAVEIZ ISTVAN, KÖNYVKIADÓVÁLLALAT KIADÁSA

KA) könyveit jelentették meg. Ennek a sorozatnak első könyveként — az emigrációban élő — Révai József *Népiség, demokrácia, szocializmus* című tanulmánykötetét akarták kiadni — Kállai Gyula neve alatt. Másodiknak Nagy Gábor álneven Gergő Zoltán *Világgazdaság és világháború* című művét tervezték, melyben a szerző *Lenin Imperializmus* című művét ismertette, valamint a fasizmus és a monopoltőke összefonódását leplezi le. A budapesti cenzúra a két könyv kiadását nem engedélyezte. Ekkor Grünmann Sándor, a debreceni *Ampelos* könyvkiadó tulajdonosa — Gladkov *Cementjének* a kiadója — felhívta Szenesék figyelmét arra, hogy a debreceni cenzúra liberálisabb a fővárosinál. Igaza volt: a két mű a debreceni *Pannónia* nyomdában került nyomtatásra és 1942-ben meg is jelent. A Kállai—Révai könyvet utóbb elkobozták ugyan, de közben már eljutott azok-

hoz, akiknek a kiadó szánta. E két könyvet még nyolc követte a sorozatban, s mindegyik nyeresége volt a magyar marxista könyvkiadásnak.

A *Szürke Könyvekkel* majdnem egyidőben jelentek meg — 1938 és 1941 között — az *Európa Kiadó* könyvei.⁷ Az *Európa Kiadó Sándor Pál* vállalkozása volt, aki Szenes Lajossal együttműködve jelentette meg a baloldali, köztük szovjet írók műveit a sorozatban, olcsó kiadásban. *Gorkijtől Az élet iskolája*, az *Egy boldog nyár* és *Az anya* jelent meg kiadásukban. Könyveik népszerűsége még kapitalista kiadót is felbátorított e „veszélyes” könyvek kiadására. Így a *Nova Kiadó* a kommunistának deklarált Upton Sinclair regényeit jelentette meg, sőt — Braun Soma, a kiadó fordítója tanácsára — kiadta Marxnak *A filozófia nyomora* című könyvét.⁷

A haladó irodalom kiadásában és terjesztésében nehéz feladatot vállalt magára *Cserépfalvi Imre* is.⁸ 1919-ben a magyar *Vörös Hadsereg* tisztjeként harcolt. A Tanácsköztársaság bukása után Párizsba ment, és egyetemi tanulmányai mellett könyvkiadóknál dolgozott. 1928-ban visszatért Magyarországra és könyvkiadó vállalatot, valamint könyvkereskedést alapított. Ebben az időben még volt mód a szellem fegyvereivel harcolni az egyre fenyegetőbbé váló fasizmus ellen. E harc jegyében több folyóiratot és sok könyvet adott ki *Cserépfalvi Imre*. Kiadója körül tömörültek a haladó irodalom képviselői: kommunisták, baloldali szociáldemokraták, falukutató szociográfusok és polgári liberálisok — mintegy közös frontot alkotva a náci behatolás ellen. A kiadó lektorai között olyan írók szerepeltek, mint *Bálint György*, *Földes Ferenc*, *Hevesi András*, *József Attila*, *Radnóti Miklós*, *Vághidi Ferenc*. Mivel kiadványai nagy részben a marxista eszmét terjesztették, gyakran állt szerzőivel együtt a bíróság előtt. 1936 és 1942 között nyolc esetben ítélték el sajtó útján elkövetett izgatás miatt, majd 1942-ben kilenc hónapig volt letartóztatásban — éppen ez időben adta ki *Solohov Csendes Donját*. Mint önéletrajzában írja, a gyakori könyvelkobzások és hatósági beavatkozások nagyban gátolják munkáját. Ezért építette ki a „munkás terjesztői” rendszert. A nyomdából kijövő „veszélyesebb” kiadványt nem raktározta, hanem azonnal átadta 12–15 munkásterjesztőnek, így azok az olvasók ezreihez eljutottak. Hogy az állandó veszély és zaklatás nem félemlítette meg, bizonyítja, hogy a *Néma forradalom* — megfélemlítő tendenciájú — nagy pere után, az olvasó 9 nap múlva kinyomtatva kezébe vehette az európai közvéleményt mozgósító hatású jegyzőkönyvet a törvénytörési tárgyalásról.

A fenti kiadók könyveinek kinyomtatására általában a munkásmozgalommal szimpatizáló kisebb nyomdák tulajdonosai vállalkoztak. Ilyenek voltak: a *Neufeld* testvérek, a Pannónia nyomda tulajdonosai, a *Viktória* nyomda, *Gyarmati Ferenc*, a *Gyarmati* nyomda gazdája. *Gyarmati Müller Lajos* vonta be az illegális és féllegális röplapok, broszúrák, könyvek előállításába. *Gyarmati* fiatal nyomdászlegényként állás nélkül maradt 1928-ban. Ekkor szülei, szentesi parasztemberek annyi pénzt adtak neki, hogy „önállósíthatta” magát. Így vált „nyomdatulajdonossá” a Práter utcában. Maga sem gondolta ekkor, hogy kis tőkésével éppen a *tőke* megdöntését fogja szolgálni. Első ilyen irányú munkája a csepeli vasmunkások felhívásának kinyomtatása volt — ötvenezer példányban. Egykori nyomdásztársa, *Müller Lajos* hozta így össze a munkásmozgalommal, aki maga is szedőként dolgozott e kiadványok előállításakor. A kis pincenyomda mozgalmi emberek találkozóhelye lett. Itt készült a *Társadalmi Szemle*, valamint az ellenzéki szakszervezeti lapok, itt állították elő a *József Attila*-szerkesztette *Valóságot* — háromezer példányban. Jöttek a költők és prózaírók: *Radnóti Miklós* és *Zelk Zoltán*, *Hamuvas H. Sándor* és mások. Könyveiket a nyomdatulajdonos hol a saját, hol az írók költségén állította elő. A rendőrség számon tartotta a felforgató könyveket „termelő” nyomdát és nyomdászt. *Gyarmati* sokszor megjárta a rendőrséget, vallatták, verték, de a magát tudatlannak tettető, kevés szavú embertől nem tudtak meg semmit, őt magát azonban a rendszer tudatos ellenségévé tették e módszerekkel. Végül úgy akarták elhallgattatni, hogy egyre-másra behívták katonának. Amikor azonban hazatérhetett, folytatta munkáját, mintha mi sem történt volna.⁹

1919 és 1944 között a forradalmi sajtótermékek magyarországi terjesztése nagy nehézségekbe ütközött és sok leleményességet kívánt. A legnehezebb napokban, a fehérterror tobzódása idején, mikor sem folyóiratot, sem könyvet nem lehetett Magyarországon előállítani, a kommunisták Bécsben nyomatták ki az első két röplapot, melyben hírt adtak magukról a magyar dolgozóknak. Áldozatot igénylő akcióval, az életveszéllyel dacolva hozták haza a röplapokat. A rendőrség több hónapos kutatás után sem tudott terjesztőinek a nyomára jutni.¹⁰ Az emigrációban élő magyar kommunisták azután sem mondtak le arról, hogy eljuttassák folyóirataikat és könyveiket a magyar olvasókhöz. A magyar posta és rendőrség felfigyelt e lapokra és egymás után tiltotta ki őket a postai szállításból. Ez ellen a kiadók úgy védekeztek, hogy más címet adtak a lapnak. Így például a *Párisi Munkás* a kitiltás után a következő címenek élte újjá: *Új Harcos, Fáklya, Osztyalyharc*, majd végül *Riadó Szikra*.¹¹

A külföldön megjelentetett könyveket álcázva, idegen borítóba kötve is becsempészték az országba. Így jutott el a hazai olvasókhöz Gábor Andor *Mert szégyen élni s nem kiáltani* című kötete Goethe *Faustjának* borítójában, Benedikt Ottó Benkő Ervin álnéven írt *Egy úriifjú története* című regénye Dickens nevével a címlapon. A híres párizsi Monde-sorozat könyveit a Schenker et Co. nemzetközi szállítmányozási és elvámolási vállalat vámkezelő tisztviselőjeként Hollós Korvin Lajos segített becsempészni az országba. A legális fuvarként érkező küldemények fuvarleveleit a kommunista költő egyik kollégája kiemelte és átadta Hollós Korvinnak elvámolásra. Így a csomag elkerülte az „illetékesek” figyelmét. Ez addig ment, míg egy rosszul

csomagolt küldemény el nem árulta a csomag tartalmát.¹²

A prágai Eugen Prager¹³ könyvkiadó könyvei komoly értékeket alkották a haladó irodalomnak. Az *Új Európa Könyvesháza* sorozat keretében olyan könyvek jelentek meg, mint *Heiden* Hitler-ellenes könyve, *Feuchtwanger*, *Ehrenburg*, *Silone*, *Avgyejenko*, *Solohov*, E. E. *Kisch* egy-egy munkája. *Szenes* Lajos vizsgálata szerint, minden egyes kötet behozatalának módjáról körültekintő tanácskozás folyt, megbeszélést az álcázás formáját, a szállítás körülményeit. A könyvek többnyire boríték és címlap nélkül, ívben hajtogatva érkeztek, s mikor a ládák már biztonságban voltak, akkor postázták a borítót és a címlapot. A könyvívek fűzésére és a kötésre csak ezután került sor. A német

fasiszmus európai térhódításával, agressziós „bekelezéseivel” egyre kevesebb lehetőséget volt a haladó irodalom ilyen eszközökkel történő terjesztésére.

Az országon belül minden munkásmozgalmi csoportosulás egyre a forradalmi irodalom terjesztésének a szerve is volt. Az elosztók maguk a folyóirat- és könyvkiadók voltak, illetve a szerzők gondoskodtak műveik terjesztéséről. Legtöbbször már a nyomdából szétvitték a kiadványokat mielőtt a kötelező példányt a cenzúrának bemutatnák, hogy az esetleges lefoglalásnál már ne találja meg a rendőrség az összes kinyomott példányt. *Sándor Pál* írja,¹⁴ hogy a nyomdában mindig tartalékolnak könyveket az elkobzás céljára. Az ügyészségi utasításra kivonult nyomozók így mindig találtak lefoglalni valót az elkobzásra ítélt kiadványból, s így nem kutattak tovább, a kiadók és szerzők pedig terjeszthették e könyveket. Mivel e kiadók csak elvétve rendelkeztek önálló kiadói helyiségekkel, a felelős szerkesztő vagy kiadó lakásán tárolták a könyveket és folyóiratokat, s onnan postázták, küldték széjjel. Csak egy-két könyvesbolt volt található Budapesten,

1. ÉVFOLYAM 1934. MÁJUS 22. SZÁM 10. OLDAL

MUNKÁS

PARISI MUNKÁS

Megjelenik havonta kétszer. — Kiadja a C. G. T. U. Könyvtárai Teremtő Magyar Szakszövetség Hívomág.
CSELEK BUDAPEST, 40. CSAPÉK UJFÖLDEI ÚT 10. SZÁM ALATT

Az osztályharc egységfrontjáról

1934. május 22. az osztályharc egységfrontjáról... (text continues)

SZEREMÉNYEK

1934. május 22. szeremények... (text continues)

A magyar Kézmozgalmi Párti székhely és a Kézmozgalmi Párt

1934. május 22. a magyar Kézmozgalmi Párti székhely... (text continues)

1934. május 22. a Kézmozgalmi Párt... (text continues)

amelyben a baloldali kiadványokat árusították. Ilyen volt — a fentebb említett *Népszava Könyvesbolt*on kívül — a *Mentor könyvesbolt* az akkori Andrassy úton. 1933-ban Zala Imre, az illegális mozgalom tagja a *Fészek Klub* mellett nyitott egy kis könyvesboltot. Ez jelentős központja volt az illegális kiadványok terjesztésének, *Oravetz* István kiadványait is terjesztette. Az állandó rendőrségi zaklatások, házkutatások következtében azonban nem működhetett sokáig ez az üzlet. A *Népszava* könyvkereskedésben is hetenként megjelent a rendőrség. Ellenőrzésük azonban ritkán járt eredménnyel, mert a bolt pincéjének két lejárata volt, illetve volt egy úgynevezett kis pince, amelyről a rendőrség nem tudott, s itt őrizték a tiltott könyveket. A látító könyvek után „szaglászó” nyomozókat hamar felismerték, mert általában az volt a módszerük, hogy a kézbe vett és ártalmasnak talált könyvről megkérdezték, hogy kapható e belőle több példány. A válasz ilyenkor az volt, hogy „sajnos, ez az utolsó példány”.

A baloldali kiadványok egyes terjesztői a „központtól”, az egyes kiadóktól megkapott műveket, folyóiratokat a mozgalmi-ismeretségi körökben adták el. A nyomdászfiatalok között ismert volt *Szűcs* Gábor, akinél minden baloldali kiadványt meg lehetett szerezni. Vidékre személyes és mozgalmi kapcsolatokon keresztül jutottak el a könyvek, lapok. A munkásmozgalomban részt vevő kereskedelmi utazók, ügynökök csomagjában szintén sok sajtótermék jutott el a vidéki városokba. A *Világosság* nyomda *Fuchs* nevű munkása például szabadnapjain falura járt kereskedni, s mindig vitt magával könyveket is. A *Népszava Könyvkereskedés* pincéjéből a *Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja* Tanácsköztársaság alatti propagandafüzetei kerültek elő, s ezeket *Anatole France*, *Jack London*, *Maupassant* borítókkal látták el. *Fuchs* mindig vitt magával ezekből a füzetekből. Egy alkalommal azonban a nyári nap leolvasztotta a régi fölé ragasztott új címkét, és a razzizáció csendőrök „lefűlelték” a lelkes terjesztőt. *Szenes* Lajos és *Fuchs* 100—100 pengő büntetéssel fizette meg az eredeti ötletet.¹⁵

A forradalmi művek terjesztéséről a magyar rendőrség is „elismerően” nyilatkozott. *Könyvtárak és a bolsevista propaganda*¹⁶ című bizalmas jelentésében a kultuszminisztert tájékoztatta és kérte fel sürgős intézkedésre. Ime a jelentés: „A magyarországi kommunista literatúra terjesztésének feladatát Budapesten tökéletesen kiépítették az itteni szovjetügynökök. A kommunista mozgalomnak fontos »kiegészítő« szerve ez az »irodalmi szolgálat«, melynek feladata, hogy a bolsevista tanokat a földalatti mozgalommal kapcsolatban nem álló, intellektuális elemek között is propagálják. . .” Természetes, hogy itt nem „ügynökökről” volt szó, hanem értelmes, öntudatos, jövőbe látó marxistákról, akik vállalták a kommunizmus szolgálatát. Közöttük olyanok voltak, mint *Kóhalmi* Béla, a Fővárosi Könyvtár volt igazgatója, vagy mint *Pápa* József tehetséges szocialista költő, akit a fasiszta terror pusztított el 1944-ben. A fenti jelentés külön figyelmet szentelt a Fővárosi Könyvtárnak. Megállapította, hogy ha „tanulmányi” célra kérnek ki „deklarált kommunista könyvet”, ezek kiadása semmilyen nehézségbe nem ütközik; továbbá felhívta a figyelmet arra is, hogy a könyvtár alkalmazottai nagyrészt radikális gondolkodású fiatal emberek, akik olvasásra a proletárdiktatúra alatt megjelent propagandamunkákat is kiadják. Az újonnan megjelent baloldali kiadványokat pedig „a könyvtár törzsvendégei úgy erőszakolják ki, hogy a kívánt könyv címét beírják az erre a célra szolgáló füzetbe, mert a könyvtár igazgatósága rendszerint megvásárolja azt a könyvet, amely többször szerepel a »kívánó füzet«-ben.”

„Sok ebben a könyvben a körítés, sok az alibi... izgalmas, forró szellemi torna volt úgy megírni a könyvet, hogy akkor meg is jelenhessen” — írta Veres Péter 1945 őszén *Mit ér az ember, ha magyar* című művének új kiadásához. Erre a szellemi tornára volt kényszerítve a magyarországi haladó gondolkozású író, ha művével el akart jutni az olvasókhoz.

Általános, gyakran alkalmazott módszerről számol be *Kahána* Mózes *Hat nap és a hetedik* című regénye új, „szabad” kiadásának előszavában. Már a történet kialakításánál és a jellemépítésnél arra törekedett az író, hogy a cenzor „ne oda nézzen”, de az olvasó azt lássa, amit az író láttatni akar. Szándékosan hosszúra, terjengősre tervezte a regény bevezető részét azzal a furfangos céllal, hogy kifárasssa a cenzor éberségét, unalmat ébresszen benne. Úgy érzi sikerrel járt e törekvése. A cenzor az „ártatlan” részekben nem vette észre a marxista ábrázolásmódot, az osztályharcos tendenciát. *Kahána* Mózes esetében még a könyvet szerkesztő Gaál Gábor is törzéseket alkalmazott olyan részeknél, melyek a regényt a cenzor előtt „kompromittálhatták” volna.

A kommunista szerzőnek és szerkesztőnek vigyáznia kellett a „stilusra”, a kifejezések megválasztására. A lényegét el kellett leplezni, sokszor dagályos, emelkedett stílusban írtak a lakonikus rövidség, a csattanó befejezés helyett. Tómondatokra lett volna szükség, de az író kendőzésből finoman cizellált körmondatokkal fejezte ki magát. Amikor veszélyes volt a fasizmust nevének nevezni, akkor — például a *Korunkban* — „szervezett regresszióról” írtak. Kultúrelőadásokon a szovjet szó helyett az orosz szót, vagy a testvéri, illetve szomszédos nép kifejezést használták, sőt „a magyarok őshazájáról” is beszéltek — a Szovjetunióról szólva. *Marx* és *Engels* neve helyett „a tudományos szocializmus megalapítói” írták. *Lenin* pedig „a tudományos szocializmus nagy továbbfejlesztője”-ként szerepelt.¹⁷

A szovjet művek fordítójának is meggyűlt a baja a cenzorral. *Ognyev: Kosztya Rjabcev naplója*¹⁸ című regényét a cenzor azért nem engedte kiadni, mert a történet színhelye a Szovjetunió volt. A fordító Sándor Pál — Kollár Ferenc álnévvel — ezért a neveket amerikai hangzásúra változtatta, a színhelyet pedig áttette az Egyesült Államokba. Lenin neve helyett az „elnök” megnevezés szerepelt, s a cenzornak nem tűnt fel, hogy a húszas évek elején nem halt meg elnök Amerikában. A könyv így meg is jelent, s mire a hatóságok rájöttek a csalásra, már késő volt, a könyv elfogyott, nemigen akadt elkobozni való példány. — *Hajdú* Henriknek *Aakjer: A harag fiai* című regénye fordítása miatt gyűlt meg a baja a cenzorral, illetve gyűlt volna, ha a cenzor tudomással bírt volna a fordító létezéséről. A regény a *Népszavában* folytatásokban jelent meg. Az ügyészség megállapította, hogy lázadásra biztatja a földmunkásokat, ezért *Esztergályos* János országgyűlési képviselő, a lap felelős szerkesztője mentelmi jogának felfüggesztését kérte a parlamenttől. Vádindítványában ugyanis azt írta az ügyész, hogy a fokozatos felelősség alapján elsősorban a fordító felel a külföldi szerzőért, „de mivel joggal vélelmezhető, hogy a közlemények élén fordítóként szereplő *Hajdú* Henrik fiktív személy, a felelős szerkesztő ellen kell kiadni a vádiratot.”¹⁹

Ennek az „elnézésnek” az oka az lehetett, hogy az ügyész sokszor találta magát abban a helyzetben, hogy az inkriminált sajtótermék szerzője ismeretlen volt. A cenzúra kijátszásának a történelem folyamán mindig használt eszköze volt

az író kilétének eltagadása. Ha meg kellett a szerzőt nevezni, — s ez az idők folyamán kötelező lett — akkor a szerző álnévet használt. Az írónak — aki a rendőrség által figyelt, zaklatott, eleve elkobzásra, megszüntetésre ítélt lapok számára írt — nagyon kellett vigyáznia arra, hogy az írás lehetőségét minél hosszabb időre biztosítsa a maga számára. A mozgalom érdeke is azt kívánta, hogy az író megőrizze intaktságát, inkognitóját.

Az álnevéről²⁰

A magyar ellenforradalmi korszakban különösen megnőtt az álnéven írók száma. Az emigrációban élők egyrészt azért használták álnévet, mert ismert nevük

miatt a posta eleve nem továbbította műveiket, másrészt élt bennük a remény, hogy hazatérhetnek és itthon küzdhetnek az elnyomás ellen. Ezért *Kóhalmi Béla Philobiblos* aláírással jelentette meg írásait a *Bécsi Magyar Újságban*, *Gábor Andor* ugyanott *Robogó Máté* néven írt, a *Tűz c.* folyóiratban pedig *Névtelen Költő* szerepelt a versek írójaként. *Farkas Antal* hozavágyó, a „vörös szekfűben” bízó énekeit tartalmazó verskötetét *Bújdosó Péter Nótáskönyve* címmel csempézték be az országba. Itthon pedig ugyanő *Héky Gábor* és *Róka Tóni* néven írta cikkeit és verseit a *Népszavában*. *Kahána Mózes* a Bécsben 1925-ben kiadott *Mozgalom* című lapjában *Terítő Pál* nevet használt szerkesztői névként. *Tamás Aladár* a moszkvai *Új Hangban* *Temes Áldor* néven írt, *Karikás Frigyes* a híres *Csokoládét Katona Fjodor* néven fordította. *Gaál Gábor* sok álnéve közül csak

Illyés Gyula álnéven írt inkriminált írása az *Új Föld* 1927. évi I. évfolyam 1. számában

néhányat említünk: *Érsek Anna*, *Szentgyörgyi Anna*, *Szeremlei László*. *Hidas Antal* munkásmozgalmi dalai — a *Budapesti induló*, *A harcban nem szabad megállni*, a *Vörös Csepel* — név nélkül, népdalként terjedtek, híres gyarmati verseit pedig a munkáselőadásokon keleti hangzású költői névvel jelentették be; így szerepelt *Tom Shad* és *Hian-szan*, valamint *Ali Sahib* néven. *Weiss-haus Imre Arma Pál* néven zenésítette meg a *Nemzetközi brigád* indulóját.

A hazai baloldali lapokban használt álnevek még nincsenek összegyűjtve és az ismertek sincsenek mind megfejtve. A felderítettek közül itt csak néhány jelentős író álnevét ismertetjük. *Molnár Erik* történelmi műveit, cikkeit *Jeszenszky Erik*, *Szentmiklóssy Lajos* és *Ács Tamás* néven írta alá. *Illyés Gyula* az inkriminált *Új Föld* című lapban 1927-ben *Egy megérkezett nemzedék* című cikke alá a *Csabay Anna* nevet jegyezte,

Rajk László a *József Attila* szerkesztésében megjelenő *Valóságban Firtos József* névvel írta *Könyöradomány vagy gazdasági harc* című cikkét. *Gereblyés László* is több álnevet használt, így *Éles Mihály*, *Falus László*, *Orondi András*, *Góbbé*, *Kapás Péter*; a már említett *Gulliver felfedezi a harmadik birodalmat* című gyűjteményes kötetben szereplő antifasiszta satírájában Kurt *Eisner* német forradalmár nevét vette kölcsön. *Lukács György* a *Valóságban Laurent György* néven írt elméleti cikket. *Sándor Pál* szintén több nevet használt cikkei és fordításai aláírásakor. *Tolsztoj Háború és békéjét Safáry Ferenc* fordítói néven adta ki. Más nevei: *Altenau Pál*, *André Gaillard*, *Humble*, *John Stuart Miller*, *Kelemen Lajos*, *Nikolaus Waub-*

TOLSZTOJ:

1812

FORDITOTTA:
SAFÁRY FERENC

E U R Ó P A K I A D Á S

Madzsar József Thompson álnéven, 1937-ben megjelent könyve

szemében „feddhetetlen” szerzőre volt szükség. Madzsar József kapcsolatban állott Adorján János agrárszakemberrel, aki Károlyi Imre gróf — az akkori miniszterelnök Károlyi Gyula öccse — tejjüzemét vezette. Ő sugallta a „hóbortos grófnak”, hogy írjon könyvet a tervgazdálkodásról. A grófnak Adorján szállította az adatokat, Adorján számára pedig Lázár Vilmos állította össze a fejezeteket, hetenként eljárva a Frangepán utcai tejjüzembe. Lázár részére Madzsar József gyűjtötte össze a külföldi irodalomból vett és fordított tényanyagot. Így jelent meg a gróf könyve, mely tájékoztatta a magyar olvasókat a Szovjetunió tervgazdálkodásáról. A hivatalos fórumokat fel is háborította a könyv, mert — óvó-intő formája ellenére — felhívta a figyelmet a tervgazdálkodás ésszerű voltára és fölényére.²¹

A szellemi elnyomás légköre az írói alkotásokban is tükröződött. „Aktába

ke. Madzsar József *Spanyolország múltja és jele*-ne című kitűnő könyve Thompson E. W. szerzői névvel jent meg. Bálint György a *Gondolatban* Kádár Gyula aláírással jelölte cikkét. A KMP vezetőinek írásait, amelyek a pártvezetés hivatalos álláspontját tolmácsolták, általában azonos névvel publikálták. E nevek — Bodor Sándor, Szüts István — megfejtése ezért ma már lehetetlen.

Sajátos módja volt a szerző rejtőzéseinek, amikor a munkásmozgalmtól távol álló élő író műveként jelent meg a forradalmi tendenciájú kiadvány. Ennek szemléletes példája *Az ötéves terv. Az orosz szovjet gazdasági offenzívája Európaellen* című kiadvány, mely gróf Károlyi Imre neve alatt jelent meg. Ennek történetét Lázár Vilmos mondta el. Felmerült az a gondolat, hogy a párt agrártéziseit legális kiadványba kelle-ne bele csempészni, s ehhez a Horthy-rendszer

írják, miről álmodoztam” — írta József Attila. Új, a társadalmi valóságot kifejező fogalmak jelentek meg a költői és prózai alkotásokban; így a cenzúra, cenzor, piros ceruza, paragrafus, ügyész, bíró, csendőr, rendőr, lapengedély, cella, börtön, zárka, karperec, fegyőr szavak. „Ki lapengedélyt nekem nem adott, / ki rendőrrel jegyeztetett föl rólam — / utókorban hízelgő adatot” — olvassuk József Attila egy verstördékében. Radnóti Miklós versciklusának témája a *Főtárgyalás*, ahol „óvták a népet ragályos verseimtől” — írja a költő. Az ügyész fenyegető rémként áll a költő felett: „Ó ügyész! oly szelíd ma ez a vers / és surranó. Gyorstollú, ritka madár / karmos kezem alól; elringató vers / de öklös öklöm is füttyülő madár / s ha megdagad, lesz majd még trombitaszó!” Másutt pedig: „a szeretóm... semmin sem / csodálkozik immár; dolgos kezével / átfogja kezem, ha ügyész fizet / a verseimért...”; „Békés és harcos könyveim fölött / a polcokon és fiókjaim lukán / lidércként imbolyog a házkutatás riadalma...”

Illyés Gyula verseiben is egyre-másra találkoznak e motívumokkal. A politikai rendőrség élénk érdeklődéssel kísérte tevékenységét és írásait, szinte a korszak első percétől kezdve. Számtalan bizalmas rendőrségi jelentés készült róla és verseiről. A *Puszták népe* még elkerülte a lefoglalást, de *Rend a romokban* című kötete miatt már bíróság elé állították a szerzőt, s a *Márciusi Front* perében is vádlottként szerepelt. Verseiben éles iróniával támadta az uralkodó osztály politikáját, s ez az alaphang egybeforrta a magyar írói sors bemutatásával. „Út Vitéz, Petőfi? Bacsányi az ült, / Sose éreztem ily közel szellemük! / Hála a megyének, amely mindenütt / egy korban, időbe varázsol velük”. „Egy aggodalmaskodó főúrnak” címezte kétsoros versét: „Izgatunk? Nekem fáj legjobban, hogy téged, / S nem szabadságharcra igábatört néped!” A „Falukutatás”-ban ugyanilyen éles-séggel leplezi le az ellenforradalmi állapotokat: „Ceruzám homokra rág a papíron: / élményeim gyalog, mentemben írom / nemzetem tenéked! Követi nyomom / az utókor, s errébb, két csendőr, lovon.” S amikor a népi írók pereinek zaja már külföldre is elhallik, *Csend* című költeményének negyedik szakaszában klasszikus tömörséggel foglalja zárt egységbe igaz hazafiságát: „Magyar vagyok. S ha szánkra csap / az állam, zord apánk, / anyánk, a lány nemzet karjába kap, / megérti rettentő hibánk, / lesz kor, hogy büszkén még azért mutat / árváira, reánk.”

Más költők verseiben is feltűnnek a cenzúra nyomására utaló kifejezések. „Nem ismer rá a versre, aki írta, / vakondok lesz az énekes pacsirta!” — írta Kis Ferenc 1941-ben *Szelíd hűrokon* című versében. Benjámin László *Egy nemzedék* című költeményében emlékezik a cenzúráról: „...mint alvó házat acsargó komondor, / őrizte tőlem hazámat a cenzor.” Vas István is úgy érezte, hogy nem lehet az igazat írni: *Menekülő műsájában* az „áradó valóság” eltűnését énekli és menekülni vágyik oda, „hol senkit nem követ, nem üldöz, nem ítél / detektív és ügyész, szegénység és hatóság.” Vészi Endre ugyanabban az évben, 1938-ban a *Szép Szóban* epigrammában vall erről: „A szellem menekül, / szalad, zihál szegény / Az Írás merevül / s a cenzorok elől / bújik a költemény.” Vér Andor 1937-ben *Félistenek alkonya* című, politikai szatírákat tartalmazó kötetében a cenzúrárt gúnyolja: a költő ejtse el a súlyosabb témákat, írjon allegóriákba rejtve, könnyedén, csicseregve, és „hogya versed jól fésült, enyhe lesz, / ha minden ríme epe-dezve / a hatalomról zengedez, / ha a szellem tüzes sugára / nem süt át egyetlen során / és Pekárnak is teszdek. . . akkor / simán átmegy a cenzúrára.”

A költő azonban nem tudott hallgatni, és lecsapott rá „a törvény” szigorára. A börtönélmény így szintén helyet kapott a magyar ellenforradalmi korszak köl-

tészetében. József Attila elkerülte a börtönt — bár a perek során állandóan feje felett lebegett a lecsukatas veszélye —, mégis ő írta meg a „legszebb” börtönversek egyikét, a *Lebukottat*. A verset — a sors iróniájából — a börtönben Kovács Sándor, a *Hetényi—Schweinitzer*-féle politikai nyomozó főcsoport detektívje másolta le, s a „kommunista per” 1931. június 22-i főtárgyalásán maga a *Szemák* tanácselnök olvasta fel, mint bűnjelet. Farkas Sándor visszaemlékezésében elevenen örökíti meg a jelenetet: „A hatás különös volt. A jelenlevők közül sokan nem ismerték a költeményt. A termen mély csend lett úrrá, a papírzigzés is lármának hatott... A vers új hallgatókat nyert.” E vers gondolata és mondani-
valója kapott megfogalmazást Knopp Imre 1930-ban — a *Lebukott* előtt — írt versében, a *Kezekben*. Ez művészi kifejezőerőben elmarad a József Attiláé mellett, de bizonyítéka annak, hogy a magyar munkásmozgalom viszonylag gazdag lírai alkotással dokumentálta osztályharcos kiállását. Hollós Korvin Lajos *Napsugár* című börtönverse az ügyészség által elkobzott *A Mi Utunk* című debreceni folyóiratban jelent meg 1934-ben. A satirikus hangvétellű vers a többször elítélt költő elményeiből született: „... s itt, ahol e verset írom, / eleven kriptasírom, / páncélajtó, dupla zár, / bosszúálló úri törvény idezár. / Lázadó dalok költője, / lett belőle rabmadár.”

Illyés Gyula *Őrizetben* fogalmazta magában az alábbi verset: „Lelkemre róvóm e dal sorait, / ott őrizgetem, ott javítgatom; / elszedtek tőlem ceruzát, papírt, / megtapogattak minden oldalon / ... ártatlanul és álmatlanul / támasztom most e cella szögletét / ... Mint egykor Táncsics, rab vagyok, / holnap tán elítélt...”

Hosszú a két világháború közötti börtönversek sora. Egyik legszebb darabja, mely igen jellemző a hatalom és az író korabeli viszonyára, *Heltai* Jenő tollából való: „Szegény hazád ma elmerül, / Megfojta szenny, kín, szolgaság hínárja. / Ki hallgatott a költő Szózatára? / Öreg tolong a híres Egeresben, / Volt magyar író ...ej, mit emlegessem? / Megérdemeltem. Köszönöm.”

*A műsorcenzúra kijátszása*²²

Az ellenforradalmi cenzúra nagy gondot fordított a munkásmozgalmi kulturális rendezvények ellenőrzésére. Igyekezett a műsorokból — melyeket előzetesen kellett jóváhagyatni — a lázító szellemet tartalmazó költői és prózai alkotásokat kigyomlálni. A harmincas években már mintegy 30 *Petőfi*- és 12–14 *Ady*-vers szerepelt a rendezvényekről kitiltott műsorszámok között. Ugyanakkor *Majakovszkij* verseit — az *Új Föld* rendezvényeken és a *Cikk-cakk* estéken — egészen a költő haláláig zavartalanul előadhatták; csak amikor a külföldi sajtó nagy port vert fel a költő öngyilkossága körül, akkor tudta meg a magyar rendőrség, hogy a Szovjetunió „nemzeti költője” verseinek a szavalását engedélyezte éveken át.

A cenzúra félrevezetésében nagy gyakorlatra tettek szert a rendezők a műsorszámok „keverésével”. Ez abból állt, hogy a mozgalmi darabokat „hazafias” számok közé iktatták. Ugyanazt a műsort más-más cím alatt kérték engedélyezni, hogy a már „rossz-hírű” műsorokról eltereljék a figyelmet. Ebből a célból a kérvényező szerv, illetve személyek nevét is váltogatták. Az előadások anyagát a rendőrség előre, kéziratban kérte. Ezért a rendezők eleinte egyszerűen kihagyták az inkriminálható részt — egyes sorokat, jelzőket — a szövegből, s ezek csak az előadáson hangzottak el. Ezt a módszert azonban hamar felfedték, s ennek követ-

keztében a rendőrtiszt később már a beadott szöveggel a kezében ült a nézőtérén, és ellenőrizte, hogy a mondott szöveg megegyezik-e szóról szóra a bemutatottal. Ekkor új taktikához kellett folyamodni. Az előadók az egyes sorokat — főleg a verseknél — felcserélték, a szöveg értelmetlenné vált, s mikor a rendőrtiszt felháborodottan követelte az előadó szövegét, a szavak mind egyeztek. „Az egyes sorok sorvégeknél az utolsó szótagot összekapcsoltuk a következő sor első szavával; felcseréltünk egyes strófákat is; az is megtörtént, hogy a verseket prózában írtuk le, hogy így enyhítsük az értelmet” — mondja *Tiszay Andor*.

Baló Elemér — akit a forradalmár művészek között tartott számon a rendőrség — egy alkalommal a betiltott vers helyett az egyszeregyet kezdte el „szavalni”, s mikor odaért, hogy tízszáz százezer az egymillió, és felemelte ökölbeszorított kezét, olyan fergeteges taps tört ki, hogy percekre abbamaradt az előadás.²³

A zenei számoknál a cenzúra a szöveget láttamozta, ezért a dallammal „láztítottak” a zenei számok. A betiltott *Varsavjanka* dallamára például a kórus *Petőfi Sándor Szeptember végén* című költeményét énekelte.

F. C. *Weiskopf Kanton* című versét hosszú időn át szavalták a mozgalomban. A két utolsó sort — „Moszkva, Kanton / Kanton, Moszkva” — nem az előadó, hanem a közönség soraiiban elhelyezkedő szavalókórus harsogta el, majd a szavaló befejezte a verset: „És vörösen ragyognak a csillagok!” *Lányi Olgának* e vers szavalása miatt kellett emigrálnia. A munkás kultúrműsoroknak több, úgynevezett „pillér-verse” volt, melyeket rendszeresen előadtak. Ilyen volt *Kassák Lajos Mesteremberek* című költeménye, a gyarmati és a néger versek, *Madarász Emil Szovjethajók* című verse, *Tihanyi Ernő Ki az utcára* című kórusverse, *Pákozdy Ferenc, Erg Ágoston, Gereblyés László, Illyés Gyula* néhány verse. Ismeretlenségbe merültek *Knopp Imre* versei, amelyek pedig éveken át lelkesítették a hallgatóságot. *Szegény Pedrója* — a spanyol polgárháborúról szóló első magyar vers — még a felszabadulás után is kedvelt műsorszámá vált a munkásrendezvényeknek. A harmincas évek végétől *Benjámín László, Földeák János és Rajcsányi Károly* mozgalmi költészete szerepelt a műsorokon.²⁴

Érdekes emléket elevenít fel *Berkó Pál* — aki a nyolcas ifiknél végzett illegális munkát — a szociáldemokrata párt egyik 1938. évi Ady-matinéjáról. A rendőrség minden forradalmi verset törölt a műsorból. Ekkor *Weltner Jakab*, a műsort megnyitó előadó másfél órás beszédben értékelte *Ady* munkásságát, s eközben elmondta az összes betiltott verset, köztük a *Proletárfiú versét*, és *A nép nevében* című *Petőfi*-költeményt — elemezve is őket.²⁵

Hajdú Henrik is érdekes élményeket őriz mozgalmi-előadó munkásságával kapcsolatban. „Jártam az országot, s allegorikusan, skandináv szerzőim szavaival tanítottam. Egyszer a székesfehérvári építőmunkások gyűlésén beszéltem. Harsogva recitáltam Ibsen *Catilinájának* első jeleneteit, amikor egy öreg kőműves közberikkantott: — Értjük Hajdú elvtárs! Maga most ezekre a pimasz fasisztákra gondol! — Az emelvényen négy aranygalléros rendőrtiszt ellenőrködött, egy gyorsíró pedig szóról szóra jegyezte előadásomat. Mi lesz itt? Ha a legcsillagosabb nyakú fogdmeg felosztatja a gyűlést erre az elszólásra, a legnagyobb botrányok következhetnek. Tovább dörögtem, mintha el akartam volna nyelni Rómát, s a főtanácsos, talán a versek zenéjébe beleszédülve, hallgatott.”²⁶

A költészetnek a magyar történelemben mindig megvolt a maga forradalmastítő szerepe. A két világháború között új, osztályharcos színnel gazdagodott. A

fehérterror első percétől — Gábor Andor megzenésített *Tisztaurakjától* — a magyar fasizmus bukásáig — amikor *Balázs Béla* és *Gábor Andor* náciellenes csasztuskái terjedtek a magyar katonák között — szolgálta a forradalom ügyét.

Jegyzetek

- A cikkben érintett kérdésekről több ízben beszélgettem illetve készítettem magnetofon felvételt a következőkkel: dr. *Lee Tibor* (az ügyészségi sajtóosztály korabeli vezetője), dr. *Dcmokos József* (egykori védőügyvéd), *Agárdi Ferenc*, *Gyarmati Ferenc*, *Cserépfalvi Imre*, *Lázár Vilmos*, *Müller Lajos*, *Sándor Pál*, *Szenes Lajos*, *Tamás Aladár*, *Tiszay Andor*.
1. A KMP utasítása az illegális nyomda szervezéséről. PI Arch 500/1 f. 103. ő. e.
  2. *Szenes Lajos*. Magnetofon. 1963. február 4.
  3. *Sándor Pál* szóbeli közlése 1964 tavaszán.
  4. *Oravetz István* életrajza, a cikk írójának birtokában. *Szenes Lajos*. Magnetofon ua.
  5. PI Arch. *Vörös Könyv*, 28. A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánysága politikai nyomozó főcsoportjának XXXVIII. sz. referátuma. Bp., 1934. A *Vörös Könyv* adatait felhasználtuk a cikkben szereplő többi könyvkiadónál is.
  6. *Sándor Pál*: *Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon*. = *Magy. Könyvszle.* 1962. 2–3. sz. *Szenes Lajos*. Magnetofon ua.
  7. *Szenes Lajos*. Magnetofon ua.
  8. *Cserépfalvi Imre* önéletrajza, a cikk írójának birtokában.
  9. *Gyarmati Ferenc* és *Szenes Lajos* szóbeli visszaemlékezése. 1965 március.
  10. *Pór Ferenc*: *Az illegális KMP agitációs munkájának megindulása 1919 végén*. = *Párttört. Közl.* 1966. 1. sz.
  11. OL BM 1931. res. 3. tétel 7791. 145—150 fol.
  12. *Hollós Korvin Lajos*: *A Monde magyar könyvei*. = *Élet és Irod.* 1960. június 22. Magnetofon 1963. január. 10.
  13. *Szenes Lajos*: *Az Eugen Prager Kiadó Magyar kiadványai*. = *A Könyv.* 1962. július.
  14. *József Attila Emlékkönyv*. Szerk. *Szabolcsi Miklós*. Bp. 1957. Szépirodalmi Könyvkiadó. 318—319. p.
  15. *Szenes Lajos*: *Közös ügyünk Fuchs úrral*. = *Élet és Irod.* 1960. szeptember 30.
  16. PI Arch. BM VII. res. 1936—7—4261.
  17. *Lázár Vilmos*. Magnetofon 1965.
  18. *Szenes Lajos*. Magnetofon ua.
  19. *Hajdú Henrik*: A skandináv irodalom szolgálatában. Gépirat. 1964. január 23. óta a cikk szerzőjének birtokában.
  20. A cikkben említett álnévek túlnyomó többsége nem szerepel *Gulyás Pál* *Írói álnév lexikonában* (Bp. 1956, Akadémiai Kiadó). *Ld. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*. Szerk. *Szabolcsi Miklós* és *Illés László*. Bp. 1962. *Tamás Aladár*: *A „100%”*. Bp., 1964. *Gergő Zoltán*: *Kommunista újságírók a Népszavánál*. = *Párttört. Közl.* 1962. 4. sz. A „Gondolat” tartalomjegyzéke. PI Könyvtára. Végül a jegyzetek elején említett személyek szóbeli közlése.
  21. *Agárdi Ferenc* szóbeli közlése 1964-ben és 1965-ben.
  22. *Békés István*: *Új magyar anekdotakincs*. Bp. 1963.
  23. *Tiszay Andor*. Magnetofonfelvétel 1961. november 19. *Tiszay Andor* saját kezű feljegyzése, a cikk szerzőjének birtokában.
  24. *Tiszay Andor* uo.
  25. *Berkó Pál* szóbeli közlése 1963. június.
  26. *Hajdú Henrik* uo.

La lutte du mouvement ouvrier et de la censure entre les deux guerres mondiales

GY. MARKOVITS

La censure — au sens large du mot — marque son empreinte sur toute la culture, et particulièrement sur la littérature de l'époque. La lutte que l'on devait mener à ce temps pour faire paraître des écrits représentant des idées progressives, une lutte acharnée contre la censure, faisait naître d'innombrables subterfuges, destinés à déjouer la censure.

Les auteurs, de même que les éditeurs des ouvrages et des journaux de gauche avaient fraudé les lois de la presse, de nouvelles maisons d'édition s'étaient créées dans le service de la littérature d'avant-garde, laquelle fut également introduite de l'étranger en contrebande. L'article fait connaître l'activité de quelques éditeurs éminents et aussi les moyens utilisés pour faire échapper les imprimés de gauche à la censure, et il nous permet d'y trouver une petite collection de pseudonymes des gens de gauche. Ces pseudonymes n'ont pas été jusqu'à présent rassemblés et registrés.

Ce qui mérite encore d'être mentionné dans cet article, c'est la partie consacrée aux termes qui ont été adoptés par la langue poétique et littéraire de l'époque. Ils ont trouvé place dans les citations des chefs-d'œuvre des poètes hongrois contemporains. Tels p.e. »avocat général«, »juge«, »pandore«, »policier«, »perquisition domiciliaire«, »censure«, etc. L'autre partie non moins intéressante est celle où l'auteur s'occupe du »gymnastique spirituelle«, en démontrant l' »ars scribendi« des auteurs de gauche, style composé d'éléments destinés à frustrer la censure.

© Országos Széchényi Könyvtár

Kiadja a

Népművelési Propaganda Iroda
Felelős kiadó Nemes Iván igazgató
Készült 800 példányban, 46,9 (A/5) iv terjedelemben
67.1187 Egyetemi Nyomda, Budapest

